

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

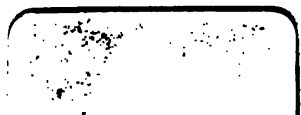
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Per. 24171 d. 44

PS. 10.
H. 1.

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁRSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYV
Átengedett fölöspéldán!

CsikyRa

1882. ÉVI FOLYAM.

(XVI. ÉVFOLYAM.)

DR. HERNYI BÉLA

BUDAPESTEN, 1882.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
ABSTEMIUS.	
Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen ism.	248
BALÁSSY FERENCZ.	
Suprutus provincia vagy megye további nyomozása	570
BARABÁS SÁMUEL.	
Kolozsi Antal: Schematismus v. cleri dioec. Transsylv. ism.	580
BELICZAY JÓNÁS.	
De la Jonquiére : Histoire de l'empire ottomane ism.	855
CSÁNKI DEZSŐ	
Az országos levéltár kiállítása	514
DFÁK FARKAS.	
Révai Miklós élete, írta Csaplár B. ismertetés	60
Ballagi Aladár : Wallenstein horvát karabélyosai, ism.	243
Kerékgyártó Árpád : Magyarország emléklapjai ezredéves történetében	329
Wesselényi Ferencz. (<i>dicséret ny. pályamű</i>)	353
G. Rihe der. : Johann III. König von Polen, ism.	424
Demkó Kálmán : Polgári családélet és háztartás, ism.	509
Foltényi János : A zástyi apátság, ism.	511
Melhárd Gy. : A somogy-v.-megyei tört. és rég. társ. évkönyve	591
E. Renan : Marc Aurele et la fine du monde antique	593
Villányi Sz. : Györmegye és város stb. ism.	671
A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism.	777
Görömbei P. : A n.-kállói egy. község, ism.	865
DEMKÓ KÁLMÁN.	
Hain Gáspár és krónikája I—II.	133. 223
Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
Kalaúz az orsz. m. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyv- kiállításhoz, ism.	335
FRAKNÓI VILMOS.	
Magyarország és a cambrayi liga, 1509—1511. I. II. III. IV. 177, 366, 705, 793	
L. GYÁRFÁS ZSIGMOND.	
Bottyán János nemes levele	154
Századok. 1882.	*

	<i>Lap.</i>
IPOLYI ARNOLD.	
Jelentés a Bay Ilona úrnő által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről	289
IVÁNYI ISTVÁN.	
Szabadka város nevééről	493
JAKAB ELEK.	
Késő elismerés egy elfeledett író iránt	45
Kelemen Lajos életének ismertetése	760
Adalék a telepítés kérdéséhez	812
JEDLICKA PÁL.	
Erdődi B. Pálffy Miklós	448
KÁROLYI ÁRPÁD.	
I. Balassa Bálint életéből	728
ZILAHY KISS BÉLA.	
Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban, ism.	62
Tököli Imre és a bűjdösök	399
KOSSUTHÁNYI IGNÁCZ.	
A Kányaföldi Kerecsényiek	457
IFJ. KUBINYI MIKLÓS.	
Ki volt Thurzó György nádor nagyanyja?	41
LÁNCZY GYULA.	
Széchenyi Pál kalocsai érsek s magyar nemzeti politika (1642—1710.) Koszorús pályamű:	273
Válasz Thaly K. észrevételeire	682
Nyilatkozat Thaly K. végzavára	888
MAJLÁTH BÉLA.	
Jelentés a sóvári Soos-család oklevéltáráról	49
Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ben	565
MARCZALI HENRIK.	
Ziegler: Die politischen Reformbewegungen in Siebenbürgen, ism.	185
Magyar történeti források a külföldi levéltárakban	298
MÁRKI SÁNDOR.	
Lakatos Ottó: Arad története, ism.	162
Huszonkilencz jellemzés	421
MAYR AURÉL.	
Smičiklas T.: Poviest Hrvatska, bír.	506
V. Klaić: Poviest Bosne, bír.	587
Grot: Moravijai Madijany su pol. IX. do načata X. věka ism.	779
MIKA SÁNDOR.	
Egy adat a tatárok beütése történetéhez	431
MIRCSE JÁNOS.	
Emlékezések Mátyás király élete utolsóelőtti évéből	18

	<i>Lap.</i>
ORTVAY TIVADAR.	
Pesty Fr. : A várispánságok tört., ism.	860
PAULER GYULA.	
Megye ? Várispánság ?	202
Találunk-e egyidőben külön »polgári« és »katonai« ispánt ?	635
PESTY FRIGYES.	
Staré József: Die Kroaten im königreiche Kroatien und Slavonien, ism.	499
Radich Ákos : Fiume közjogi helyzete, ism.	662
Knauz N. : Monum. Eccl. Strig. II. ism.	853
PETTKÓ BÉLA.	
Nagy férfiak toborzása Magyarországon I. Frigyes Vilmos számára .	659
PULSZKY FERENCZ.	
II. József kora hazánkban	123
RÉCSEY V. ALFONZ.	
Thököly Kis-Rómában	144
B. SACKEN E.	
Nyilt levél a »Századok« 248 l. megjelent bírálatra	699
SALAMON FERENCZ.	
Alsó-Pannonia a góth és longobárd megszállás alatt	1
Mosaburg és megyéje	89
A húnok és Pannonia 380—440.	236
STESSEL JÓZSEF.	
A Héderváriak ősi Karinthiában	608
SZABÓ KÁROLY.	
A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban	71
SZÁDECZKY LAJOS.	
A krakói Akadémia történelmi kiadványairól	74
Báthory István lengyel király titkos terve	497
A naptárjavítás történetéhez	656
Lengyel könyv a magyarokról. Irta Smolka Sz., ism.	674
Adalékok a habona és hiedelmek történetéhez	774
SZALAY JÓZSEF.	
Nápolyi László trónkövetelése és Velence I. II. III. IV. 557, 643, 705, 836	
GR. SZÉCHEN ANTAL.	
Jelentés a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről	265
Nyilatkozat Thaly K. észrevételeire	609
Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.	
L. Hecht : Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, ism. .	332
SZILÁDY ÁRON.	
Három hegedűs ének	25
Észrevételek Károlyi Árpád I. Balassa Bálint életéhez cz. közl. . .	849

SZILÁGYI SÁNDOR.

Magyar tört. évkönyvek és naplók. Közlik Szabó K. és Nagy I., ism.	426
Károlyi Árpád : Fráter Gy. levelezése, ism.	428
Marczali H. : Regesták a külföldi levéltárakból, ism.	429

TAGÁNYI KÁROLY.

Lehóczky T. : Beregmegye monographiája ; bírálat	156
Szolgagyőr I. II.	312, 388

THALI KÁLMÁN.

A Rákóczi-ház és Árpád vére	239
Észrevételek Lánczy Gyula : »Széchenyi Pál« cz. tanulmányára	479
Ghymes gróf Forgách Simon, mint író I. II.	529, 617
Végszó Lánczy Gyula úr »válaszá«-ra	789
Tüzes Gábor valódi neve	850

THALLÓCZY LAJOS.

Erehy Alfonz : Mérték-, súly- és pénzisme, ism.	66
---	----

WÉBER SAMU.

Nagy és kis házak jogviszonyai a Szepességen	324
Babonák a Szepességen	769

WERTHEIMER EDE.

Lindner E. : Das Feuer stb. ism.	245
----------------------------------	-----

—n—s.

Berecz : Fehértemplom város tanügy-története, ism.	678
--	-----

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat	68, 167, 257, 347, 430, 513, 602, 681, 785, 867
Magyar Tudományos Akadémia,	83, 523, 611
Vidéki Társulatok,	170, 434, 523, 612, 868
Irodalmi Szemle	84, 172, 262, 613, 701, 869
Folyóiratok Szemléje	872
Vegyes Közlések	85, 173, 348, 436, 525, 614, 702, 791, 883
Történelmi Könyvtár	88, 176, 264, 354, 440, 528, 616, 704, 792, 888

NÉVTELEN CZIKKEK.

Törvényjavaslat a gy.-fehérvári káptalan s a kolosmonostori conv. orsz. ltáraknak a m. országos levéltárral egyesítéséről	433
A vaticani levéltár kincseinek publicatiója	520
A kassai levéltár új rendezése	603
Arany János, necrolog	785
A millenarium	787
Iskolai értesítők szemléje	877

ALSÓ-PANNONIA A GOTH ÉS LONGOBÁRD MEGSZÁLLÁS ALATT.

Gyér tudósításainknak majd mindenike Pannoniának csak a Száva és Dráva közti területére vonatkozik. Igen kevés az, a mi az éjszakibb tájakról szólana.

Augustus korában ez volt a legfontosabb része a provinciának, mint a mely szárazai közlekedést biztosított Görögország és Italia közt. A IV. század végén innen is ez a rész szűnik meg legutóljára római lenni.

A mai Szerémségről a VI. század végéig vannak jelentéseink, míg Valeriára, Aquincum vidékére nézve megszűnnek már jobbára az V. század végén, s azok is igen hiányosak.

Krónikai rendben, s némileg modorban fűzöm össze a góth, gepida és longobard korszak írott emlékeit.

A hún birodalom összetartójának halála után nem rögtön változott meg hazánk politikai geographiája. A zavaros Jordanis előadása nyomán hibás föltevés, mintha egyetlen döntő esata, a nedaoi (Nyitra melletti?) után a húnok kivándoroltak volna. Egy másik támadó fellépéseket csak úgy lehet értenünk, ha fölteszük, hogy még mindig ők voltak urai a Szerémségnek. Mert különben az ellenséges gepidákon át hogy jöttek volna a Duna jobb partjára?

Ebben a hadjáratban, mely 460 előtt történt, a húnok a támadók, s az osztrogóthok a megtámadottak.

Jordanis szerint az osztrogóthok három vezére ily renddel foglalt állást Pannoniában: Valamir a *Scarniungu* és *Aqua-Nigra* folyók közt, Theodimir a *Pelso* nevű tó mellett, Videmir közbül. ¹⁾

¹⁾ Jordanis 52. fejt.

Ez, mint a következőkből kiténik, — egy a húnok részéről várt támadás visszaverésére volt berendezve. Így világos, hogy ha az egyik szárny a Balatonra tünaszkodott, a másik szárnynak a Duna szolgált fedezetül. A Dunát őrizet nélkül különben sem hagyhatták. E szerint Valamir, a fővezér s a főerő parancsnoka esett a Duna felől. Ha már az akkor délelbre kinyult Balaton déli csúcsától, körülbelül Kis-Komárom tájától a Dunáig egy alkalmas hadállást keresek, megtalálom azt a pécsi, másképp Mecsek-hegység vonalában, ¹⁾ Valamir védte hát a hegységnek dunaparti és pécsvári átjáróit; Videmir a pécs-dombovári útát Kaposvár hosszúsági vonaláig. Attól nyugatra, K.-Komáromig, s lehetőleg elővédeket tolva a Mura és Dráva összszakadásáig. Theodimir népei szállották meg. Mindezek nyilván a Dráva vonal felől várták az ellenséges támadást; de minthogy egy részben gyalogok s nehéz fegyverzetűek voltak, több biztosságot találtak a könnyű lovas és nyilas húnok ellen a hegység szűkebb helyein, mint közvetlenül a Dráva partján. — Ezen geometriai észjárással levont következtetésünk, jobban megáll, mint mindazok, melyeket a német irodalomban, hol ez, s a vele kapcsolatban levő kérdések megoldásra nem jutottak, oly sokan a kútfő sovány betűiből akartak kiolvasni.

Most már nem oly bajos hozzávetnünk, mi az a két megnevezett kisebb folyó, mely között Valamir szállásolta el népét. A Scarniunga a Sárviz lehet; az Aqua-Nigra, vagy a Kapos, vagy a ma Karasiczának írt, de régen Karassó név alatt ismert folyó, mely alsó részében az általa képzett mocsárok által emelkedett némi fontosságra. Egyébiránt, hogy nem volt nagy víz, mutatja az a kivételes tünemény, hogy a rómaiak adtak neki nevet. ²⁾

¹⁾ Budapest az ó-korban, 234. l. ismertette van ez a hegy vonal.

²⁾ A Scarniunga mind kezdő két betűjével, mind végzetével elárulja celta származását. *Scarn* (ha *Scarbh*-ből rontották) tesz sekély vizet, mocsárt. A mi a végzetet illeti, megfelelő a *Saliunca*, vagy *Saliunga* celta névnek és szónak. (*Belloguët Roget Glossaire gauloise* I. 128. l. a N. Muzéum könyvt.) Bármilyen legyen a magyarázatja a Scarniunga szónak, ebből némi hangutánzással és magyaros rontással alakulhatott a Sárviz. Még érdekesebb volna, ha bizonyosan tudnók, az aqua-nigra (fekete víz) azonosságát a Karassóval; mert kara-szu török nyelven = fekete víz.

Az osztrigóthok fenn leírt megtelepedése számbavette az eshető ellenséges támadást. Bizonyítja ezt az, hogy Jordanis nyomban a fentebbi leírás után elmondja, mikép támadták meg csakugyan a húnok Valamir népeit, mí azonban a támadók diadalmas visszaverésével végződött. A góthoknak hadilábon kellett állaniok; mert különben Valamir nem verhetne volna vissza a húnokat oly gyorsan, hogy a más két testvér egyszerre vegye a támadás és győzelem hírét.

De mindez következtetéseket enged meg a kevéssel azelőtt történetekre is. Nyilván való ebből, hogy a húnok, daczára az úgynevezett Nedao melletti vereségnek, melyet Jordanis hibásan mond döntőnek, vagy talán még hibásabban tesz előbbinek, mint a fenn leírtam ütközetet, még korántsem költöztek volt ki a Fekete tenger mellékre. Természetesebb föltennünk, hogy még akkor mindig bírták a húnok a szerémségi Pannoniát, melyet az Actiussal kötött szerződés engedett volt Attilának, míg a góthok annak Valeria nevű részét tartották megszállva. s »intra dominiūm« kellett lenniök Attila halálával.

A húnok, úgy látszik, a Valamir elleni fennírt sikertelen kísérlet után kénytelenek voltak oda hagyni a Szerémséget. Mert a góthok ezután szabadon mehetnek a keleti császár birodalmának meglátogatására. Azonban föl kell tennünk azt is, hogy a húnok még a Bácskából és Bánságból nem vonultak ki. Mert egy harmadik összetűzést is említ Jordanis, melyben a húnok mint támadók lépnek fel a Zimony (Taurunum) és Mitrovicz (Sirmium) közt elvonuló régi római csatorna mellett.¹⁾

A góthok, meghallván ezen betörést, félbehagyják a szadagárok elleni támadást, s sietnek a húnok fogadására, kik újból megvesztik a csatát. Ez az utolsó kísérletök, melyet kútfont említ.

Karasó előjön már 1296-ban (Fejér. Cod. dipl. VI. 2. 29.) Brodaries a molnicsi ütközet leírásában Krassónak írja. (Bonfin 1690. kiadásában, Sambucusnál 560. l.)

¹⁾ A város, melyet Jordanis megnevez, Bassiana, a mai Dobrinezi nevű falu táján. Ezen tájon látjuk a tábori térképen kijelölve a Szávától arra vonuló római csatornát, mely ma Jaresina nevet visel. Különbö az »Itinerarium« méretei (Sirmiumtól és Taurunumtól) talál-
nak ezen föltevéssel, s ezenkívül ott tetemes római romok láthatók.

Ezután történhetett a húnok végképi kiszorítása, kiknek szállásait a gepidák foglalják el.

Ezek is megtartanak bizonyos jogi formát. Ardarik királyuk befül azon szállásokba, melyeket a tulajdonképi húnok foglaltak el: mai országunk déli tájaira, elkezdve Erdélytől a Szerémségig. De Marcianus császárhoz folyamodnak, ki a 457-dik évig uralkodott, nem kívánva tőle egyebet, mint békét, s a vitéz férfiakat megillető évi zsoldot. Meg is adta a császár, s ebben részesülnek még száz év múlva is.¹⁾

A barbár népek nemcsak megtartottak bizonyos jogi formákat, hanem néha igen furfangos ügyvédek voltak. Minthogy a gepidáké lett az egykori hún föld, jogot vettek magoknak Sirmiumhoz s a Dráva és Száva közéhez is. Már Justinianus idejében ők ott az urak. Ezen száva-melléki Pannonia sorsa már csaknem állandóan el van különítve a többi Pannoniáétól.

A keleti góthok szállják meg a Drávától északra fekvő Pannoniát, s csakhamar kiűzik annak éjszakibb tájairól az alán szadagárokat. Nem mint ellenség szállja meg a góth a pannon foglalást. Az is Marcianus császártól nyer rá engedelmet, hogy Pannoniában lakhassék (továbbra is.)

Hanem az ilyen-féle kérelemnek abban az időben sajátos procedurája volt szokásban minden barbár népnél, melyet az osztrogóthok is híven követtek. A kérelmező nép tűzzel-vassal tett látogatást a birodalom területén, mint most az öreg góth fejedelem Valamir. Ekkor a császár követeket küld a barbárokhoz, mint most Valamirhez, kik felpanaszolják a frigy megszegését, s egy-szercsmid évi fizetést ígérjenek annak pontosabb megtartására. Valamir nemcsak elfogadja, hanem bocsánatot is kér, azzal mentegetődzvén, hogy nagyszámu népe nagy szükségét szenvedett

1) Gepidae Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes, totius Daciae fines velut victores potiti, nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua solennia, ut strenui viri, amica pactione postulavere . . . Gothi vero cernentes Gepidas Hunnorum sedes . . . occupare. sat. (Jordanis 50. fej.) Dacia másutt is úgy jön elő néha, mint a mely hazánk déli táját, sőt néha Moesia egy részét is magában foglalná, holott az előbbi Dacia a mai Bulgaria volt.

élelem és ruházat dolgában, s így kénytelen volt fegyverrel szerezni azt meg neki.¹⁾

Jordanis, a VI-ik század közepén írja, hogy Pannonia, Sirmiumtól Bécsig számos várossal diszeleg.²⁾ Ez szolgálai kiírása az V. század végén kelt kútfőnek, melyet egyebekben is használ; de nem is említjük másképp, mint V. századbéli adatot. Ezenkívül még Attila századának második felében Valéria tartomány, (melynek, mint tudjuk, Aquincum volt főhelye) úgy említetik, mint egy szent ember szülőföldje, kit későbbi tartózkodási helyéről líriai Szent-Antalnak nevez az egyházi történet. Született pedig előkelő családból, Valeria városban, hol atyja, Secundinus tekintélyes férfiú. A szent életírója téved, midőn Valeriát városnak mondja: az tartomány volt. Azonban Valeria épen Aquincum környékeit

¹⁾ Priscus Excerpta. (Bonni kiadás, I. 217. l.) Elég különös, hogy ezt a jellemző helyet a góthok történészeinek nagyobb része mellőzi, — a húnok történetének írói pedig nagyobbbrészt a húnokra értik, nyilván tévesen. Még az érdemes Prayt is. (*Annales veteres Hunnorum* stb. 72. l.) Az vitte tévedésbe, hogy Priscusnál „*Balamerus Scythia*” áll. Pedig tudva van, hogy Priscus nemcsak a hűnt, hanem a góthot is a Scythia név alá foglalja. Az is tudva van, hogy a góthok sok személy nevet átkölesönöztek a húnoktól, és a Valamir góth nem egyéb, mint a Balamér hún név. Azonos is, mert a görög *B* sok esetben, = *V*. — Hogy itt a 460—470 körül élt góth Valamirról van szó, bizonyos onnan, hogy Priscus mind az idézett hely előtt, mind közvetlenül utána, mint az Attila halála utáni követségekről beszél, — nem pedig a 370 körüli eseményekről, mikor a hún Balambér uralkodott, ki alkalmasint nem kötött még hasonló szerződést a császárral. Hogy a góthok szerették a hún neveket fölvenni, bizonyítja az, hogy száz évvel Attila ücsese halála után, 546-ban, mikor az osztrogóthok régóta Olaszország lakozai, Totila király egyik vezérét *Bledának* nevezik. »per Ruderit et Viliard, Bledamque duces suos (Totilae)« etc. Marcellini comitis chronicon, Sirmiond kiadásában, 355. l.

²⁾ Ornata est patria civitatibus plurimis, quarum prima Sirmis, extrema Vindomina Vindobona=Bécs. Csak a két végponton levőt nevezi meg. — A korra nézve, melyre ez illik, ez állhat; az a szó, hogy „*patria*” a Jordanisé, mert ő góth származású. De hogy Pannonia sok várossal büszkélkedik, az meglehet Cassiodorustól származik, kinek Jordanis csak megrontó compilatora. Cassiodor pedig az V. század végén, vagy a VI. elején írhatta elveszett krónikáját.

magában foglaló tartomány.¹⁾ A góth uralom alatt Pannoniában rendezettebb viszonyok uralkodtak, mint Noricumban. a Duna felsőbb mellékén, a mint az egy másik szent: Severin életrajzából kiténik. A mai Austriában a várakból kiköltözött a római lakosság az V. század végén; de Pannoniában a góthok védelme alatt még megmaradt.²⁾

A góthokat azonban már alig volt képes táplálni a kiélt Pannonia, s a szomszédos népet is annyira kirabolták volt, hogy azok meglátogatása nem sok zsákmánnyal kecsgette őket.³⁾

Harminez évvel Attila halála után, 483 körül, az alsó Dunánál védik már a birodalmat a külső barbárok beütése ellen. Sirmiumban egy gepida király, Trasericus ült; de függésben a góthoktól, mert ezek főbenjáró bűnül róvják fel neki, hogy a Dunán inneni gepidák királyával, Gunderikkal ezíborál, s miután a szép szó e részben nem használt, az osztrogóthok fölkerelkednek, s először Gunderikot verik meg az Ulca (talán Ulla vagy Olt) vizénél, melyet biztos védelemnek tekintett a gepida. Azután Sirmium felé vetén utjokat, Trasericust győzik le s végezik ki. Így Sirmium e nevezetes paizsa a birodalomnak, góth hatalom alá kerül. Történhetett ez 487. vagy 488. táján, utközben, midőn az osztrogóth nemzet Olaszországba vándorol ki nagy királya. Theodorik alatt.

Theodorik bár góth születésű, de egészen római nevelkedésű és gondolkodású uralkodó volt. Pannoniát, nem a góth hódítás,

¹⁾ Bibliotheca vet. Patrum. XI. k. 156. l. Emodius szerint Sz. Antal született »circa fluminis ripas in civitate Valeria.« Ezt kétségkívül lehet érteni úgy is, mint Büdinger és mások értik, hogy t. i. a *civitas* szó a *provincia* helyett áll, s így csak az van mondva a születési helyről, hogy az Valeria tartomány egyik parti városa. De nem épen lehetetlen, hogy a tartomány főhelye, Aquincum helyett áll a provincia neve.

²⁾ Eugippii Vita S. Severini. Ez nincs ugyan egyenesen mondva, de az előadásból kiténik.

³⁾ Jordanis 56. fejt. Minuentibus deinde vicinarum gentium spoliis, coepit et Gothicis victus vestitusque deesse, et hominibus, quibus dudum bella alimoniam praestitissent, pax coepit esse contraria, omnesque cum clamore magno ad regem Theodemir accedentes Gothi orant, quatenus parte vellet, ductaret exercitum

hanem a római birodalom jogán igyekszik megtartani uralma alatt. Uralkodik Olaszországban címre nézve, mint góth király, de tényleg mint nyugati császár. 493-tól 526-ig. Ő Pannoniának rendeleteket küld Ravennából s helytartókat nevez ki számára. Fenmaradt felhatalmazó parancsa Colosseus comeshez, kit Pannoniába, Sirmiumba küld, mely ugymond, egykor a góthok székhelye volt, -- honnan a tartományt fegyverrel védelmezze és jogszolgáltatással békében tartsa, hogy régi védelmezőit az örömmel fogadja, mely az ő (Theodorik) szülőinek boldog kormányára emlékszik. Kövesse a kormányzó királya elvét. Legyen igazságos, védje az ártatlanokat, hogy a (barbár) népek gonosz kormányzata helyett a góth justitia előnye kitűnjék, s a rómaiak bölcsességét átlássák. Hálára tarthat számot, ha ezeket valósítja stb.¹⁾ Egy másik levele szól: »a Pannoniát lakó valamennyi *barbár*hoz és rómaihoz.« Tudósítja, hogy Colosseusra bízta az ő kormányzásukat és megvédelmezésüket, engedelmeskedjenek parancsainak.

Tegyék le a fegyvert, mert ellenségök nincs. Mi szüksége van az embernek a nyelvére, ha fegyveres kézzel folytatja pereit? »Jobb ha követitek, írja a király, a mi góthjaink példáját, kik idegenek ellen a határon kívül szintugy tudják forgatni a fegyvert, mint otthon gyakorolni a mérsékletet.«²⁾

Látni, hogy Pannoniában szintugy, mint Olaszországban kétféle népelem volt: a római és barbár. A római elemet alkothatta egyfelől a városi polgárság maradványa, másfelől vidéken, mint szántóvető, az egykori római rabszolga és colonus, — utóbbi levén a nagyobb, szegényebb tömeg. A barbár a várakban katoná s falun földes úr volt. Nem fosztotta meg egészen a római földbirtokától. A városban adóztatta, vidéken birtokának harmadát követelte, még pedig nem a barbárok nemzeti szokása, hanem egy régi római törvény szerint, mely a katonai beszállásolást szabályozta. Átlágások történtek, de ez volt a szabály góthoknál, frankoknál s a később jött longobárdoknál, ki mindenik jogilag a római császár katonájának ismerte magát.

¹⁾ Cassiodori «Varia» III. 23. Cassiodorus ezen gyűjteménye a Theodorik hivatalos levelezése egy részét tartalmazza.

²⁾ U. a. IV. 24. levél.

Theodorik békéltető szavai a Pannoniában s annak tőszomszédságában tanyázó barbár törzsek egymás közti harczeitra vonatkoznak, mi elég kártékony lehetett a földre s a föld népére nézve. Ezen népek voltak a régi quadok, szármátok s egy része a gepidáknak, a határon túl a herulok, longobárdok és nagyobb része a gepidáknak.

Theodorikot nem csupán emberszeretet indította a gondoskodásra szülőföldről, Pannoniáról, hanem hadi tekintetek is. Érdekében állott italiai birtokainak régi védvonalát a Dunát őrizni egy netaláni hatalmas barbár invasio ellen.

Theodorik halála 526 után kilencz évvel, a keleti császár Justinianus Olaszország visszahódítására, s a gót uralom megszüntetésére indítja a győzedelmes Belisart. De ezen hosszú háborúban, mely 535-től 553-ig, tehát tizennyolcz évig tart, a több rendbeli hadsereg közül, mely Konstantinápolyból indul Olaszországba, egyetlen egy sem utazik a rendes és legkényelmesebb úton, Sophia és Belgrád felé Laybachnak, s egy sem támad Pannonia felől, mi által pedig hátban kerültk volna meg a góthokat. Ennek egyik és főoka kétségkívül az volt, hogy a góthok gondoskodtak Pannonia védelméről, bár erejük nagyobb részét Olaszországba kellett vonniok.

Azonban Justinianus nem hagyhatta a többi Pannoniát és általában a Duna vonalát ellenségei kezében s a barbár invasiók részére nyitva. Nagy erőfeszítéssel s rendszerességgel járt el ebben is a nagy uralkodó.

Nem kisebbet akart, mint a limes helyreállítását, melyet Attila annyira megrongált, hogy lerombolásnak is beillett. Mindamellet száz év múlva Justinianus egy részét a dunai váraknak jól-rosszul helyreállítva találta. Ő ezeket jó karba helyezi és ujjakkal gyarapítja, némely elpusztultat temető talpából újra épít. De építési buzgalma Európában csak az egykori keleti birodalom határaitra terjed: Belgrádtól a Fekete tengerig, — és ezenkívül, a mi régen el volt hanyagolva, Thráciában, Moesiában sat. a helyebb eső vidékeken is várakat épít. Az egykori Pannoniában, azaz Belgrádon feljül egyetlen egy várat sem nevez meg a jól érte-

sült Procopius hosszú névlajstroma, melyet a császár restaurált volna. 1)

Azonban a jól értesült Procopius két fontos kérdést hagy megfejtetlenül. Egyik, hogy arra az óriási építkezésre honnan vette a császár a munkaerőt. Hogy az megvolt, bizonyítják magok a művek. A mely állam ekkora munkaerő felett rendelkezik, azt baldokló államnak nem nevezhetni.

A másik kérdés még fontosabb, hogy sikerült-e minden erőfeszítés mellett is helyreállítani az egykori határvédelmet. Mert a *Times* nem csupán a határvárak böles elhelyezésében állott, hanem egy merevül szervezett hadseregben is, mely állandóan a határszéleken volt elhelyezve legiók, alák, cohorsok szerint. Hogy most a VI. században más volt a szervezet, mint az V-dikben Attila rombolásai előtt, onnan is következtethetjük, hogy most nemcsak a határszél, hanem a mediterrán várakat is őriznie kell a hadseregnek. Justinian, mint a régi császárok, a rómaikból álló derék sereghez harcziás barbárokat tartott zsoldjában. Csakhogy nagyobb mérvben. Így a mezői hadak színe, melyeket a kitünő hadvezér Belisar vezet Afrika, s majd Olaszország meghódítására, hún és herul zsoldosokból áll, kik eldöntik a csatákat. Narses már longobárdokat is szegődttet győzedelmes seregébe. Ezen húnoknak és heruloknak, Attila serege maradvékainak, a határokon volt rendes tanyája. A herulok Belgrád

1. Olim rom. imperatores, ut positos trans Danubium barbaros traje-tu prohiberent, armis illius oram oppidis et castellis practexuerant, passim a dextera, alienubi etiam a laeva extractis. Haec autem non sic aedificaverant, ut inaccessa essent adoriri parantibus (*nem voltak elég magasok a falak*), sed tantum ne fluminis ripa a defensoribus vacaret omnino; siquidem regionum illarum barbari ab oppugnandis moenibus abhorrebant. Multa certe munimenta una admodum turri constabant, unde *monoppygia* dicebantur; nec nisi perpaucis *stationariis* instructa erant; idque tunc ad incutiendum barbaris terrorem . . . sufficiebat. Postmodum vero Attila cum ingenti exercitu irrumpens, munitiones illas nullo negotio disturbavit, ac late Rom. imperium populatus est, nemine repugnante (?). Demum Justinianus Augustus eversa restituit, non in pristinam formam, sed in eam quae longe validissima sit. Nova insuper fecit plurima. Procopius de aedificijs. III. k. 287. és köv. l. honni kiadás.

táján, a húnok a mai Al-Dunánál, a mai Dobrudzsa táján őrizték a határt.

Pannoniáról sem felejtkezett meg a császár. Védvonala csonka lesz vala, ha az a Duna mentén csak Singidunumnál kezdődik, hol a herulok telepe állott őrt.

A gepidák harczias népét, mely a királyi húnok egykori szállásain Déli-Magyarországon tanyázott, szövetséges népévé tette s illetőleg zsoldjába fogadta. Különben ezek már eleve is előkészítették az utat Justinianusnak. Mert a mint a góthok hatalma az olasz háború szerencsétlen folyamában mind jobban hanyatlott, s figyelmök és erejük mind inkább elvonatott Pannoniából, a gepidák érvényesítették állítólagos jogukat az összes hún birtokhoz. Megszállották a Száva és Dráva között, s maga Sirmium, Theodorik helytartójának egykori széke, gepida őrséget fogadott be, s úgy látszik, egyelőre nem is volt ez Justinianusnak kedve ellen.¹⁾ A nevezetes szerémségi »félsziget«²⁾ tehát a császár zsoldjában álló gepida-hadsereg által volt biztosítva, — s úgy látszik, Sirmiumot nem kellett a császárnak felépítnie, — elég jó karban volt, talán Theodorik gondoskodásából. A Drávától éjszakra fekvő dunai várak is meg voltak, legalább egy részök. Ezeknek Justinianus kívül lakott barbárokból adott őrséget.

Betelepítette a gepidák háta mögé a longobardokat, kiknek átengedte, mint szintén szövetségeseknek, Pannonia *várainak* védelmét.³⁾

¹⁾ Bármily hiteles forrás Procopius s az író bármily sok politikai és hadtani belátással írja könyvét, — de ő természetesen a császári politika jogi szempontjára áll, s már eleinte is ellenséges a gepidák iránt, — holott csak később bizonyíták a gepidák magokat nem eléggé megbízhatóknak.

²⁾ Cum urbem Noricum (?) et *Pannoniae munitiones* aliaque loca Justinianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relicta in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepacibus.« Procop. de bello Gothico 418. l. bonni kiadás. Később, midőn a gepida követség a császárnál jár, ezt mondja többek közt: »Profecto Francis, Herulis, hisque ipsis Longobardis tot urbes, tantasque regiones attribuiti, Imperator, ut inire numerum nemo possit.« U. a. III. könyv. 34. feje. Más munkájában Procopius szól arról, hogy ezen tájakon (hozzávéve talán a nyugatiabb tartományokat is) a háborúk és kórságok miatt a lakosság gyérre vált. (Hist. Arcana. 108. l.)

Mikor történt a longobárdok átkelése Pannoniába, arra különböző vélemények vannak. Némelyek szerint ez még 526-ban, tehát Theodorik halála évében történt volna.¹⁾ Mások szerint ez csak 446-ban történt a Justinian-féle háború folytatásában.²⁾

Az utóbbi véleményt kell elfogadnunk, mint a mely az események fejlődése rendébe jobban beleillik. Mert míg a góthok Olaszországból hatalmat gyakoroltak Pannoniában is, a keleti császárnak sem oka, sem módja nem volt a longobárdok betelepítésére. Különbösen is Justiniannak tulajdonítják a herulok Belgrádhöz telepítését. Ezeket pedig a longobárdok akkor verték ki tanyáikról, mikor mindkettő a Dunától éjszakra lakott volt Austriában és a magyar felföldön.

Igy el kell fogadnunk azt, hogy 546-ban történt a longobárdok bevándorlása Pannoniába, tehát akkor, midőn a góth háború már vége felé járt, s a góthok pannoniai hatalma a keleti császárra szállott.

Igy 550. táján a longobárdok és gepidák azon területeken vannak elhelyezkedve, melyeken 450 táján az osztrogóthok és húnok szállásolták volt el magokat.

Ha már még ekkor is vannak a Drávától éjszakra, Pannoniában, sőt Noricumban is római várak, lenni kellett ezekben római lakosságnak még 546-ban is. Ezen várak nevezetesebbjei minden bizonynyal a régi neveket viselték, hogy a gepidák a Száva és Dráva közt urak, míg a longobárd Pannoniának a Drávától éjszakra fekvő részét szállották meg, — oly formán mint Attila halála után a húnok és góthok.

Longobárd és gepida egyaránt germán faj; de a császár jól számított, ha föltette, hogy jó szomszédok nem lesznek. S csakugyan készek voltak bármely más fajbeli idegennel szövetkezni egymás kiírtására.

Mikor a longobárdok az avarokkal szövetkeztek, abban egyeztek volt meg, hogy a gepidáktól nyerendő zsákmányban

¹⁾ Zeuss. »Die Deutschen« 474. l.

²⁾ Waitz *Scriptores rerum Longobardicarum* 4. l. Az eltérés onnan ered, hogy a kútfőnek (Paulus Diaconus) egy kéziratában az áll, hogy a longobárdok 42 évig laktak Pannoniában (kivonultak 568), más szerint csak 22 évig laktak itt.

egyenlően osztoznak; de a gepidák földje legyen egészen az avaroké. Utóbbiak különösen Sirmiumra vágytak. Ebben a városban a helyőrség gepida volt; de a városi nép *római*. Ezek egyetértve, hogy avar kézre ne kerüljön a város, a római császár kezére játszták.¹⁾

Sirmium tehát K. u. 567. körül római várossá lesz ismét, — nemcsak, hanem az lenni meg nem szűnt volt; — mert a gepida megszállás daczára lakossága római. Úgy látszik, ezek a barbárok pusztítottak ugyan a császár területén, de saját római alattvalóikat ki nem írtották. Százhusz évvel azelőtt írták, hogy Sirmiumot Attila lerombolta volt. S most az mégis erős vár római lakossággal, s még fürdője is áll, s büszkén emelkedik ki a többi épület közül, mert ennek teteje volt az őrtorony, melyről az ellenséget szemmel tartották.²⁾

Az avarok invasiója idején Sirmiumon kívül több más római város meg volt azon a vidéken, melyekről írja ez egykorú hivatalos jelentés, hogy nagy aggodalomban voltak, midőn Baján, az avar vezér, készülődéseinek hírt vették.

A rómaiak bizván a frigyben, nem rakták volt meg Sirmiumot katonai őrséggel s nem látták el kellően eleséggel a várost, bár nagy tömeg római lakta. Baján a Száván két hajóhidat veretett a városon feljül és alúl, mi arra szolgált, hogy vízen a rómaiak segítséget ne kapjanak. Egy szláv betörés arra kényszerítette Tiberius császárt, hogy a várat az avaroknak feladassa, oly feltétel alatt, hogy a nagyszámú lakosság szabadon kivonulhasson; de ingóságait is hátrahagyva. A népes város pusztulása 581-ben történik.³⁾

A lakossággal együtt kivonult bizonyára a város püspöke is, s a keresztyénség megszűntével együtt járt a rómaiság megszűnte.

Sirmium a IV. század vége óta érseki székhely. A 381-dik

¹⁾ Thierry 172. 1. (Szabó K. fordítása).

²⁾ Menander Excerpta de Legationibus. Velencei kiad. 75. 1.

³⁾ Fragmenta Hist. Graec. (Mullerus Paris 1851.) Vol. IV. 201. 1.

A bevezetésben Menanderhez egy chronologia. Theophyl. I. k. 3. feje mondja, hogy Sirmium eleste kevésel Mauritius trónralépte előtt történt. Ugyanez Sirmiumot »longe amplissima urbs«-nak nevezi.

aquilejai conciliumban a sirmiumi püspök, Aneminius azt mondta : „Illyricum feje nem más, mint Sirmium város, s én vagyok a püspöke.«²⁾ Justinianus 535-ben hasonlókép elismeri, hogy Sirmium volt Illyria feje mind egyházi mind polgári ügyekben.³⁾

Csakhogynemikor a császár ezt írja, már Sirmium megszűnt volt római főhely lenni, — Attila ideje óta. Az érsekséget ő szülőföldére Justinianába teszi át (gyaníthatólag Skopia, a mai Boszniában). Még hozzá kell venni azt is, hogy Sirmium soha sem volt az összes Illyria főhelye. Keleti Illyria Thessalonica-tól (Salonikitől) függött egyházi tekintetben. Sirmium érseke csak Pannonia és Noricum felett gyakorolhatta az érseki tekintélyt. Justinian újítása tehát a thessalonikai érsekség rovására történt. Azonban a justinianai érsek alá rendeltettek 535-ben a még Pannoniában megmaradt keresztyének — magában Sirmiumban is. Az avar foglalás idején magának Sirmiumnak van még püspöke, ki tevékeny részt veszen a város viszontagságos ügyeiben. Így 568-ban Menander szerepelteti a város főpapját.⁴⁾

Így a pannoniai, római keresztyéuség, Sirmiummal együtt, az utolsó felvonásban a keleti birodalom egyházi kötelékébe tartozott. Az avar hódításnak kellett közbejönni, hogy később Pannonia a nyugati egyház birodalmába kerüljön.

Sirmium lakossága csakugyan kivonúlt, holott az polgári clem, vagyis nép volt, nem pedig katona. Az avar khagánnak csak a zsákmány kellett, s nagy valószínűséggel maga a vár, ez a cserépedény, a mint követjei nevezték, csak azért volt oly hosszas küzdelem tárgya, hogy a rómaiak ellene ne használhassák. Maga, mint védelmi pontnak, kevésbé vehette hasznát. Az avar haderő egészen könnyű lovasságból állott. Ez sem nem szeret várakba szorúlni, se nem alkalmas a várvédelemre. A szövetséges szlávokra, vagy a leigázott gepidákra, kik gyalogok lévén, alkalmasabbak voltak helyőrségül szolgálni, nem tarthatta tanácsosnak rábízni egy várat, melyet ha pártot ütnek, nem bír egy könnyen megostromolni. Ha az avarok alkalmasak lesznek vala várőrség-

²⁾ Mansi, Collectio conciliorum III, 606. l.

³⁾ XI. Novella.

⁴⁾ Men. 308. l.

nek, óhajtható lesz vala, hogy polgárul mentül több római maradjon benne. De mivel az első feltétel hiányzott, nem volt szükség az utóbbira. S még kevesebb szükség volt a várfalakra, melyeket alkalmasint lebontatott az avar vezér, s a várost pusztulni engedte.

Következő évben, Mauritius trónraléptével, Baján Singidunumot lepi meg, mikor római lakossága aratáskor a mezőkön volt elszéledve. A vár nem volt hadilábon sem műveire, se őrőseire nézve. Mindazáltal csak véres harc és nagy áldozat árán birtak bejutni a kapukon az avarok. Itt a vár bevétele után a lakosság egyelőre megmaradt. De nem sokára híre terjedt, hogy a khagán rendeletet adott az erődtések lebontására s a lakosságot rabul akarja a maga területére költöztetni. Priscus, a római hadvezér, egy sereggel épen akkor érkezett a Dunához, Szendrő tájára. Követei által inti az avar fejedelmet, hogy ezen jogtalan és kegyellen szándékától álljon el. A khagán a kard jogára hivatkozván, Priscus egy hajó hadosztálylyal Guduin alvezérét küldi Singidunum alá. Az avarok szekereiket állítják védelmül a falak elé. De a rómaiak rohamát annyival kevésbé állhatták ki, mivel tarthattak a hátok mögötti városiak támadásától is. Így Singidunum felszabadult, s ezuttal megmenekült a pusztulástól.¹⁾ De az előadottakból kitétni, hogy Baján szintúgy, mint Attila, nem azért vágyott a római határvárokra, mintha azokat maga akarná védelmül használni, hanem hogy a védfal ne állja útját a birodalom ellen intézendő betöréseinek.

A rómaiság megszűntét Pannoniában az avar-szláv megtelepedéstől számíthatjuk. De egyszersmind eltűnnek mindazon barbár népek, melyek itt a római korban laktak, vagy a népvándorlás alatt ideiglen itt tanyáztak.

A gepidák letűnnek 567-ben; a nép részint kivándorol a longobárdokkal, részint megmarad szállásain, az avarok szolgátságában. Gepidákat említve találjuk hazánk földén még a IX.

¹⁾ Theophylactus. I. 4. és VII. 10. 11. A szekerek védelmül használása arra mutat, hogy vagy gepida, vagy szláv szövetségesek segítették itt is az avarokat.

század végén is, tehát a magyarok bejövetele táján; de kétségkívül csak elszórva, s minden önállás nélkül.¹⁾

Az avar szintűgy joggá igyekezett emelni azt, hogy a gepidák egykori birtoka az övé, s így Sirmiumot is ezen jogon követelte és vette el a császártól, — mint egykor a gepida követelte, hogy a húnok egész birtokában ő legyen az örökös.

A gepida állam megsemmisítése után a longobardok csakhamar Olaszországba vándorolnak ki. S velök takarodik ki a népvándorlás utolsó germán népe is hazánk területéről. Követték azt az utat, a mit a nyugati és keleti góthok, kiknek Pannonia ideiglenes állomásul szolgált volt az olaszországi megtelepedésre. A longobárdok csak huszonkét évig voltak itteni lakosok. De elbűcsúsásuk ezen hazától pusztítóbb volt minden azelőtti letelepedésnél és kivándorlásnál.

A longobárd születésű Paulus Diaconus írja, hogy Alboin longobard király odahagyván 568-ban, april 1-sején, szállásait, azaz Pannoniát, azt az avaroknak engedte által oly föltétel alatt, hogy »ha a longobárdoknak kedvök volna a következő kétszáz év alatt bármikor visszatérni, az avarok tartoznak minden harc nélkül visszaadni birtokaikat.« — Azonban, ha ez a szerződés való, úgy látszik, a longobárdok csalárdul használták fel. Mert Pannoniát igyekeztek merőben kiüríteni és néptelenül hagyni. Ugyanazon krónikás szerint 568-ban nemcsak magok a longobárdok mentek a »szegény« Pannoniából a termékeny Olaszországba, hanem a szászokon, svéveken, bulgárokon kívül, gepidák, szarmaták, noricumiak és *pannonok* is. — Így, szószerint véve, kiment mind az a nép, mely Pannoniát és a szomszéd területeket lakta volt.

Pannonok alatt nyilván a régi római lakosokat kell érteni.²⁾ De a longobárdok még többet is tettek: mikor kivonultak, fölégettek mindent, a mit magokkal nem vihettek.³⁾

¹⁾ A salzburgi névtelen Huni expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. »De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident.« (Zeuss, die Deutschen, 441. l.)

²⁾ Paulus Diaconus (Warnefried) Waitz. Scriptores rerum Longobardicorum 76. és 87. l.

³⁾ Alboenus relinquens atque *incendens* Pannoniam suam patriam

A kivándorlás tömeges voltát bizonyítja ugyanazon Paulus Diaconus más tanúskodása is, mely szerint az ő korában, azaz Nagy-Károly idejében, tehát vagy kétszáz év múlva is, Olaszországban számos helységet neveznek a szarmatákról, bolgárokról, gepidákról és pannonokról.¹⁾

Mindamellett Pannonia kiűritését nem lehet szó szerinti értelemben vennünk. Hadi emberek, minő a longobard király, nem szeretik a harcziatlan szegénységet is magokkal hurczolni, — s kivándorlásokra a gazdagabb néposztály szokta rászúnni magát. Van positiv adat is, hogy a dunamelléki Pannonia nem maradt néptelen a longobard kivándorlással. Mikor ezután csak öt-hat évvel Baján, az avarok királya Sirmium ostromára készül, — hajóhadat tud gyűjteni magának azokból a nagy hajókból, melyeket Pannoniában, a Duna felsőbb folyásán talált.²⁾

Ha ama hajók csupán révész-hajók lettek volna, tekintetbe alig jöhető csekély szám telt volna ki belőlök. Lenniük kellett hosszabb kereskedési útra szántaknak is, mert hadihajókká csak római ácsok által idomíthatta az avarok királya. Így a longobard uralom alatt s azelőtt az időnkénti harczok mellett is volt némi biztosság a pannoniai Duna partjain.

Nincs benne lehetetlenség, sőt valószínűtlenség sincs, hogy maig is divatos vitorlátlan, lomha dunai hajóink és dereglyéink egyenes utódai a római korban itt használt szállító-eszközöknek. Az avar fejedelem, pár évvel Sirmium bevétele után, az ő szláv alattvalóival készített kisebb hajókat először a Dunán, majd a

cum mulieribus et omni populo suo ut fera occupavit Italiam. Roncalli II. 214. Marius avenchesi püspök. — A népek kivándorlásának ezen vonását csak a régi helytáknál találom följegyezve, Julius Caesar idejében.

¹⁾ Csakugyan Bergamo mellett van egy Bolgare, egy Bolgiano a milanói kerületben. De a nápolyi *Panni* aligha a pannonból eredt. Van egy Sarmede a trevisoi kerületben. Hogy Sarmico és Sarmonico származásból lett-e, nagyon kétes.

²⁾ Menander, velencei kiadás. 85. l. Az illető helyet nem lehet oda magyarázni, mintha Felső-Pannoniából a Száván hozatta volna le a nagy hajókat; mert az van írva, hogy ezek körülhajózták a szerémségi félszigetet, mielőtt a Szávába jutottak, tehát Vukovár, Tittel és Zimony felé kerültek oda, — azaz a Dunán. A Dráván vagy hajók aligha voltak.

Szaván, melyekkel seregeit a Dunán átszállíthassa. De szlávjai csoportonként munkavezetők felügyelete alatt dolgoznak, kik hihetőleg római ácsok voltak.¹⁾

Pannoniának germánkori bevándorló idejében nem történt az, hogy Magyarország mai területe egy államszervezetben egyesítve államot alkotott volna. Különösen a Duna még mindig éles határvonal volt a különböző népek közt, s a jobb partnak, a Dunán túli résznek meg volt még a többiétől elütő római jelleme.

A longobárdok kivonultával kezdődik egy homogénebb betelepítés, egységesebb állam megalapítása, s ezzel együtt a rómaiság teljes kipusztulása, vagy fölolvadása.

Értem az avar-szláv megszállást, mely nem volt oly ephemer, mint a hún, góth, vagy az osztrogóth, vagy longobard-gepida uralom. Mert az avar-korszak egy harmad ezredévig tart, körülbelül 568-tól közel a 900-dik évig, vagy mintegy 330 esztendeig a magyarok betelepédéseig.

Ezen időből hazánk földéről nagyon gyér tudósítások vannak. A bizonyos csak az, hogy avarok birták a területet az alföld déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és bizonyos az is, hogy nem magok laktak itt, hanem vegyesen a részint előttök, részint velök a VI. században bevándorolt *szlávokkal*, és az alföld déli részein leigázott gepidákkal.

A szlávok részint félig önálló szövetségeseik, részint alattvaló, földműves jobbágyai az avaroknak. Egy sorban harcolnak a szlávok az avarokkal a byzantiak ellen, — s szláv telepedők léptek el hazánkat az erdélyi határhegyektől Stýriáig, sőt azon túl Týrol határáig.

Az ő megszállásuk pusztított ki minden római emléket; mert szláv helyneveket találunk ott, hol a római kor nevei még a VI. században is ismeretesek lehettek.

SALAMON FERENCZ.

¹⁾ Theophylactus, VI. k. 3. 4. feje. Ezen helyen szó van arról, hogy az avarok Mirsiumnál ütnek táborot. Kétséges, nem érthető-e alatta Mursa, a mai Eszék?

E M L É K E Z É S E K

MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETE UTOLSÓELŐTTI ÉVÉBŐL.

Az oroszlán, még haldokolva is, az állatok királya. Már 1489 elején, tehát 46 éves korában, Mátyás királyt köszvénye, szembaja, katarrhális rendetlenség, heves láza, s hadjáratokban szerzett sebei annyira gyötrék, hogy életéért mindazok, kik vele sűrűbb érintkezésben állottak, aggódni kezdenek. Mindazonáltal birodalma kormányzatát oly erélyesen vezette, hogy személyes közbenjárása s határozott parancsa ellenére házának egy tagja, de még kancellárja sem mertek az államügyekbe határozólag befolyni. Ha a királyt állami ügyek vezetésében s ennek következtében külföldi követségek fogadtatásában betegsége gátolá, ezek dolgaikat ugyan neje Beatrix királynő, vagy a kancellár, vagy más birodalmi főméltóság előtt is előadhatták, de illetékes s iránytadó végzések és elhatározások alkalmával meg kellett a király egészsége javulását, s így néha hetekig is, várniok. Még ily esetekben is benső barátain s hívein kívül senki sem közeledheték hozzá bizalmasan s az udvaránál meghítt követségek s nuntiusok számára csakis akkor rendelt kihallgatásra napot, mikor kiválólag fontos államügyek elintézéséről vala szó. Az ünnepélyes kihallgatások, melyeket népe s hazája iránt való határtalan szeretetből nagy állami s egyházi ünnepélyek alkalmával budai palotájában a czélből tartott, hogy ajándékokat, kegydíjakat osztogasson, panaszos feleket meghallgasson s kérvényeket ellásson, gyakorta el-elmaradoztanak. A díszes és nagypompájú fogadtatások is, mely alkalommal a király a diplomáciai testületet tanácsosai s a magyar korona-méltóságok jelenlétében fogadá, még pedig akkor fölfűlmúlhatlan fénynyel, lassanként egyszerű cabinet elfogadásokká változtak.

Szóval: az egész államszervezet megérzé a király aggasztó állapotát; csak a király maga, kiolthatlan tevékenysége hevében, felejtkezék meg teste rohamos hanyatlásáról. Mint azelőtt, a fontosabb rendeleteket, utasításokat személyesen intézé a nagyobb méltóságokhoz, a diplomáciai összeköttetést pedig kizárólag maga vezette, elannyira, hogy az összes leveleket s ügynökeihez, internuntiusaihoz s követeihez intézett utasításokat, még kiállításuk s letisztatásuk után is csak akkor expediáltatta, miután az illető iratokat újrolag megvizsgálta s javította. E felülvizsgálatok alkalmával s oly esetekben, hol sajátkezű aláírásáról volt szó, oly szigorúsággal ügyelt titkárainak stylisticai s helyesírási módjára, hogy néha a nem világosan látszó betűket is kiigazította s a hiányzó commát saját fölséges kezével pótolta.

S ez korántsem vala fölösleges erőpazarlás, de még korlátlan uralom után való vágy sem. A király harmincz esztendő leforgása alatt hazája társadalmi s politikai sorsát kizárólag a magánézetei szerint igazgatta, a bel- és külföld vezér-embereit bármelyik kortársánál jobban ismerte; a vele állami ügyekben érintkezők fölött való értelmi súlyát, felsőbbbségét nemcsak derekason tudta, de keserves tapasztalások folytán érezte is. Oly ösvényen haladt, mely az embertársai iránt való bizalomra többé vissza nem vezetett. Megjutalmazta ugyan bőven, bőkezűen a birodalomnak tett szolgálatokat, de kegyelme sohasem terjedt számításainak positiv céljain túl. Föltétlen engedelmességet követelt mindenkitől egyformán, mozdulataiban, intésében már meg volt a parancsolás; ez volt a mérték, mellyel trónja előtt mért. Hűbéresei, hercegei, tanácsosai között egyiknek sem volt annyi tekintélye, hogy esetleg, ha állami tekintetek követelék, meg ne alázza. — Aki állami céljainak megszűnt engedelmes eszköze leuni, mi pedig, hamar izgatható s gyanakodó természete mellett, ugyancsak könnyű vala — azt szolgálatából csakhamar elbocsátá.

A királyt igen érzékenyen sérté a kétkulacsosság. Szavát, vagy ígérését nagy ritkán adta, de ha megadta, okleveles biztosítás számba ment s még az udvaránál levő külföldi követek is szóbeli ígéréteit minden egyéb garantiánál többre becsülték. Szerette a nyíltságot s az igazságos érzelmet, a mellett járatos vala a beszéd mesterségében, de még abban a művészetben is, mellyel politikai

érintkezéseknél intencióit áthatatlanokká tette. Éles szemmel első láttatra megismeré az előforduló ügyeket s próbált emberismeretével mindenkit a maga mértéke szerint becsült meg. Az első találkozás alkalmával rendszerént vidám volt s bizalmat gerjesztő ; csak azokkal érezteté királyi tekintélyét s hatalmát, kik politikai elveivel vagy egyéni nézeteivel ellentétes dolgot követeltek tőle. Ekkor aztán tekintetével, keze mozdulásával, oly gúnyos lenézést gyakorolt, hogy az illető, még mielőtt kíméletlen s keserű sarcasmussal tele beszédét hallotta, zavarba jött, s nem tudott hová lenni.

E rövid jellemzés, a magyar kir. udvarnál 1470—1490-ig tartózkodó apostoli legátusok eredeti jelentéseinek adatain alapszik.¹⁾ Minden nagy ember, kinek megvan akarata s tehetsége, hogy államot, nemzetet kormányozzon, egyéniségével hat, azt rányomja a korra. Az úgynevezett történelmi hősök jellemzése nagyon egyforma. Ki ne látna oly rokon vonást a föntebbi jellemzésben, mely az újkor nem egy kiváló vezérférfiára illik.

Történetírásunkat, azt hiszem érdekelni fogja, ha e nagy európai uralkodónak nézeteit nyilvánossággá tesszük, mikép vélekedett harmincz éves országlás után a szent szék iránt. Erre

¹⁾ Az apostoli legátusok ez eredeti sürgönyei, egyéb levelekkel együtt, melyeket Európa számos uralkodója a XV. század második felében intézett koránként az illető pápához, a szent-szék titkos levéltárából elvesztek. Valószínűleg 1527-ben tűntek el, mikor Frundsberg György német-svájci zsoldosokkal Romát fölprédálta. Sejtteni lehet, hogy e secreták a Romában székelő velencei követek révén jutottak Velenczébe, kik a zsákmányoló dúlóktól vették meg azokat. Támogatja e feltevést Contarini Gáspár római velencei ügyvivő 1529. jul. 6-án kelt jelentése (sub Classe it VII. Cod 1043, lettere 189. Marciana) melyben 18 hóval a jelzett dúlás után így ír a dogenak. »Mi sono venute alle mani alcune bolle de Papa Lion le qual mi ha parto al proposito de V. Serenita et de sui Gentilhomini et subditi et furon prese al sacco de Roma, le ho recuperate per uno scudo et mezo, et cosi le mando a V. Celsitudine etc.« A szóban forgó acták jelenleg a részint a k. államlevéltárban, részint a Márk-könyvtárban őriztetnek. A Márk könyvtárból általam felhasznált acták a Classis x. lat. Codex 174 nro 84—86. Cod. 175. Nro 83. 83^b, 85, 88, 89, 90. Cod. 177. nro. 12, 113. Codex 178. nro 2, 35, 38, 119. jelzetűek. A kir. államlevéltárból felhasználtam a 14. sz. Bolle ed Atti della Curia Romana, Busta 23.-t.

vonatkozólag fényes adat-kép szolgálhat az a sürgöny, melyet Bécsből Pechinolio Angelo ortanoi püspök 1489. jan. 30-kán szentszéki követ képében intézett VIII. Incze pápához.¹⁾

Ez a sürgöny egyebek közt bőséges jelentést tesz arról az ünnepélyes fogadtatásról, melyben Mátyás az irót bécsi palotájában egynémely ügyek elintézésére tanácsosai s főbb méltóságai jelenlétében részesíté.

Az ortanoi püspök követsége főleg következő három pontra vonatkozott:

1. Szóba hozta Várday Péter kalocsai érsek és volt államkancellár kiszabadítását, kit a király felség- s hazaárulás vádjá miatt éveken át az esztergomi várnak egyik föld alatti pinczéjében fogva tartatott.

2. Indítson a király a többi keresztyén hatalommal szövetségben keresztes hadat a török ellen, s erre nézve használja fel mindazokat az előnyöket, miket a pápa kezei közt levő Dzsem (Zizim) török herczeg birása nyujt.

3. A király ne részesítse többé Ancona városát olta-lomban.²⁾

¹⁾ A sürgöny a Márk-könyvtárban van sub Classe x. lat. Cod. 134. nro 89.

²⁾ Márk-könyvtár Classis IX. Cod 42. pag 45—54. Innocentii Papae VIII. Instructiones Angelo Pechinolio Episcopo Hortano ac Oratori apostolico ad Regem Hungariae destinato.

A harmadik pontra nézve felvilágosításkép megjegyezzük, hogy Mátyás apósának Arragoniai Ferdinándnak, mindkét Sicilia királyának VIII. Incze pápa hatalmaskodásai ellenében szövetségese volt. Leginkább sérté Mátyást Incze eljárása a cseh királyság ügyében, s a Velenzével való szövetség. Mátyás védvén az arragoniai dynastiát, Ancona, melyet a pápai szék az Adriában portyázó török megrohanásoktól védni nem tudott, 1487-ben végső inségökben hozzá fordultak segélyért, ki meghallgatá őket s ez évben Ancona magyar alattvalósági kötelékbe lépett, kiváltságokat nyert, a nélkül azonban, hogy Mátyásnak csak eszébe is jut vala a pápa sonverain jogainak megcsorbítása. Természetesen a pápa, velencei sugdosásra Ancona védelmének felhagyását kívánta s legatusai által szorgalmazta ez ügyet. A király 1488-ban felbőszülvén a pápa bosszantásain, kancellárját a győri püspököt elküldi Pechinolio legatushoz, fejezze ki erélyesen haragját az anconai magaviselet miatt. A legatus fényes beszédben igyekezett kimutatni a szentszék igazait s a

A legátus a szentszék e kívánalmaira s óhajtásaira mindjárt az első találkozásnál a királytól válaszul, oly határozott visszautasítást nyert (mindenekelőtt az érsek szabadon bocsátására s illetőleg a pápai székek ez ügyben bíraskodási jogára nézve) hogy ezt a kérdést, nehogy követsége többi tárgyának sikerét veszélyeztesse, teljesen elejté. A legátus utasításaihoz képest missioja második s harmadik pontja mellett foglalt határozott állást s erősen bizonykodott mindaddig, míg a király bosszankodva a sok okvetetlenkedésen, a már előbb jelzett kihallgatással váratlanul meg nem lepte. A meghívás szóval sem jelezte a kihallgatás formáját; egyszerűen meghívták a királyhoz, s csak a terembe lépéskor vette észre, hogy ünnepélyes fogadtatással várják. Trónján ült a király, körötte fényesen és teljes számban udvara népe. Komoran nézett a belépő legátusra s a kihallgatás tartama alatt trónja előtt állni engedte. Kedvetlenségét korántsem palástolva szólni kezdett a király s a szentszék követeléseit az itt szórúl szóra következő ünnepélyes beszéddel utasítá vissza. E beszédben Mátyás a szent székekkel való összes egybekötötéseit elmondja, egy darab program, valóságos hús és vér ez az adatok sorában. Mátyás, a sértett oroszlán, a renaissance magyar képviselője, az ember szól minden sorából. A közvetlenség még ma is megkapja az olvasót. Íme halljuk:

»Valamint egykoron boldog emlékeztű atyám: úgy én is már kora ifjúságom óta a keresztyénség s a szent-szék serény védelmezésében növekedém föl s e hadviselésekben, nem tekintve a tömérdek kincset, nem egy jó barátomat, kedves rokonomat, sőt még nagybátyámat is elvesztém.¹⁾

kancellár együgyűen megadta magát, meg is írta róla a legatus: »Dominus Jauriensis, prout est modesti ingenij facile venit in sententiam meam.« Mindamellett is a kancellár — bár osztozott a pápai követ felfogásában — kinyilatkoztatta: — „*Azt hiszem, hogy királyi uram, semmi olyanba nem elegendik, milől alott szavának megsegezésére lehetne következtetni, mert nem szokta határozatait megmásítani, vagy ígéréseit visszavenni.*“ A legatus mégis reménykedett, míg a vázolandó kihallgatás reményeit el nem oszlatta. (Márk-könyvtár Classis x. Codices 174 és 175.)

¹⁾ Szilágyi Mihály megöletéséről, iszonyú megkínkoztatásáról a milano államlevéltár török követjelentései közt a 21. számú sürgöny értekezik bővebben.

Testem tele van sebbel, s csak én tudom, mennyi fájdalmat okoznak ezek nékem most, törődöttebb napjaimban.

Különben is a világ eléggé tudja, mit tettem a kereszténységért s mily harcokat harczoltam érte.

Ha ily hatalmas ellenségnek, minő a török, előnyomulását szívós kitartással meg nem akadályozom vala, Bosnia s nem egy tartomány még mindig ez átkos ellenek kezén volna.

Biztosítom még követ urat, hogy bizony Olaszország s a szent szék sorsa rég eldőlt, ha a magyarok a jelzett irányban oly önfeláldozással, annyi vitézséggel nem küzdenek, mint a hogy küzdöttek.

Ehez járúl, hogy minden időben a szent szék vagy követének egyszerű felhívására kész voltam fegyvert ragadni, s ugyancsak a szent szék előleges tudomása és beleegyezése nélkül, a törökkel sem békét, sem másnemű egyezményt nem kötöttem.

S abban az időben, mikor Csehországban az eretnokség veszélyes terjedőben, én voltam, én a magyarok királya, ki a szent-szék egyszerű intésére s kívánatára egymagam vettem föl a harczot a csehekkel. Igen, én üzentem hadat nekik, oly időben, mikor előbb a császárt, azután másokat szólított fel néhai bold. emlékezetű Pál pápa ez eretnekek ellen s mindezek között senki sem vállalkozott a fáradságos küzdelemre.

S e harcokban sem békét, de fegyverszünetet sem kötöttem a szentszék akarata s beleegyezése nélkül, mi több, ilyenek kötésére nem is törekedtem.

Igaz ugyan, hogy megtettek Csehország királyának, s hogy ő szentsége ünnepélyesen megígérte nekem, kivülem senkit mást nem emel Csehország trónjára, vagy ha volna is jelölt, azt nem erősíti meg. Mikép állott szavának, azt mindjárt meghallandja.

Most csak azt említem, hogy e háborúk, fáradsalmak, veszedelmek s költségek, mikbe nekem Csehország került, továbbá magyar királyságom nemes és dicső azon férfainak elvesztése, kiket a cseh háborúkban holtakúl, elesettekúl siratok, annyira nagy áldozat, *mellyel még tíz Csehország sem ér föl.*

Következett a török beütése Itáliába. Ezek elfoglalták ¹⁾ Oltrantot, s nagy vitézi csapattal szállták meg.

A szent széktől segítségemet ez alkalommal sem vontam meg. Ő szentsége Sixtus pápa egyszerű levelére haladéktalanúl válogatott csapatokat küldtem néhány parancsnok vezérlete alatt Itáliába, hogy Oltrantot visszavegyék, s nem hívtam őket vissza

¹⁾ Oltranto ostromáról s annak tavaly megült 400 éves ünnepélyéről, mely alkalommal e város hálás polgárai a magyar segítségről melegen emlékeztenek, lásd Századok 1881. 493.

előbb, míg Itália békéje biztosítva nem vala. E vállalat összes költségeit saját erszényemből fizettem.

Ha Oltrantot az ellenség kezéből ki nem ragadjuk, s azon felül a szultán meg nem hal, nemcsak Itália, hanem a szent szék is tapasztalta volna, mily veszélyeket rejtett magában az oltrantói eset.

Ezután következék a márkákban Boccolino fellázadása a szent szék ellen.¹⁾

Ezúttal is jókor siettem ő szentsége segítségére s úgy sereget, mint személyemet felajánlám Boccolino leverésére.

S ez elég volt, hogy a veszély múlték! A török máris harcra kész hajó hadával, erős seregével átkelendő Italiába Osimo elfoglalására, szándékától azonnal elállott, meghallván, hogy én akarom megsegíteni a szent széket.

S ennyi fáradozás, veszedelem s annyi költség elvesztegetése után vajjon mi volt szolgálatim jutalma?

A jutalom következő vala:

Alig lépett ő szentsége a pápai trónra, oly pápa, a ki bizony tudta, mily határozottan s hő vágygyal igyekeztem Zizimet, e töröknek²⁾ testvérét kezeimbe keríteni, részint azért, mert ő maga kért erre levélben, követség útján, részint mert vérbeli rokonom, minthogy nagyanyám testvére a törököktől elraboltatván, később e török nagyatyjának nejevé lett s e gyermekek tőle származnak³⁾

¹⁾ Boccolino 1486-ban II. Bajazet segítségével Osimo márkabeli várost a pápaság hatalma alól ki akarta vonni, a szultánnak hűbérei adót ígért; a törökök azonban Mátyás király közbelépése után cserben hagyták. Boccolino azután 1487-ben megbékélt a szent-székekkel, de Milanóban Sforza Lajos, daczára hogy élete biztonságát megígérték, bitón kivégeztette. (Lásd: Infessura Diar. in Muratoris Rev. St. Secundo Storia di Venezia.)

²⁾ Dzsem vagy Zizim II. Mohamet szultánnak legidősebb fia s II. Bajazetnek bátyja volt. Atyjuk halála után Bajazet elleneszegült Dzsem trónfoglalásának s 1482-ben a janisiri csatában megverte. Dzsem a száműzésben kereste üdvét, míg pártja benn szította mellette a tüzet. Mátyás óhajta udvarához kapni a rhodusi lovagok által Franciaországba szállított herceget — miért megmondja jelentése, s megmondja azt is mily ármányokkal gátolák szándékát. (Lásd bővebben e külön tanulmányra érdemes epizidot Hammernál s az Akadémia Diplomáciai Emlékeiben.)

³⁾ A király ez állítása szerint I. Murad szultán magyar nőt, Mátyás király nagynénjét vette el, s tőle származának II. Mohamet és II. Bajazet szultánok.

s már csak azért is, mert a török birodalom nagyjai s főbb méltóságai ugyancsak írás és követség útján kértek, hogy ejtsem e törököt hatalmamba s mégis a szentszék ebbeli leghívebb törekvéseimben cserben hagyott.

S pedig e bujdosó töröknek hívei azt ígérték nekem, hogy ez utóbbinak megsegélésével a most uralkodó törököt könnyű szerrrel vissza lehet szorítani a Kaukazusba s azonfelül reméltem, hogy sikerülni fog ezúttal keresztyén hitre térítenem a törököt, vagy legalább e részben követségek útján kedvezőbb mederbe terelnem az ügyet.

De mint mondám, mindhiába; a szentszék nem hallgatott meg.

Ellenkezőleg, *ő szentsége a pápa úgy viselkedett irányomban, mint tekintélyemnek, dicsőségemnek irigye.*

Ő szentsége, a pápa azzal sem érte be, hogy elleneim ösztökélésére legátusait küldé a francia királyhoz, azt e török ki nem szolgáltatására veendő, hanem nem röstelte követemet, a n.-váradi püspököt, ki ekkor megbízásomból Franciaországban volt, egy breve segítségével *ügyem árulójává tenni* s azt arra bírni, hogy ezentúl e török kiadatását ne részemre, hanem a szentszék részére közvetítse.

Ne gondolja ő szentsége, hogy cselekedetinek rugóját nem ismerem, ismerem pedig a francia király legelőbbkelő tanácsosai levelciből. Ő szentsége a velenceieknek akarja e szegény török herceget átszolgáltatni, igen, feláldozza a velenceieknek, mert ezért néhány ezer aranynyal kínálták meg.

Ne higgye ám legátus úr, hogy a velenceiek a keresztyénség általános üdvéért követelik maguknak ez embert. Nem! Egyszerűen ki akarják adni e törököt bátyjának s ezen az úton egyetnást, mit nyomorúlt pulya asszonyok módjára elvesztettek, vissza ohajtják szerezni, aztán engem s a nápolyi királyt valamelyes kellemtelenséggel kívánnak meglepni.

Különben úgy látszik, mintha ő szentsége azt állítaná, hogy a velenceiekkel a török ellen hadakozni akar, bár igen jól tudja ő szentsége, hogy a törökök tenger felől megtámadhatlanok s bajt nekik e részben okozni nem lehet. Megengedve, hogy ő szentsége valójában hadat indít a velenceiekkel a török ellen, az az egy mindig érthetetlen lesz előttem, vajjon miféle dicső és kiváló dolgot művelt ez a velencei hajóhad valamikor is a keresztyénségért?

Nézetem szerint: e hajóhad kizárólag velencei érdekek ápolására tartatik fenn s nem használják egyébre: fegyverek, hajószerszámok s egyéb tárgyak szállítására — a keresztyénség ellenei, maguknak a törököknek a számára. Bizony igaz, hogy a törökök-

nek a velencei bevitelből több hasznuk van, mint félbirodalmuk jövedelméből.

Mindazonáltal a velenceieknek, kik sokkal lelkiismeretlenebbek a töröknél, ő szentségénél, a pápánál nagy a becsületök.

Mindamellet, hogy a velencziek sok idegen várost, temérdek egyházi vagyont bitorolnak, hogy minden igazság gúnyjára évente három-négy tizedet is vesznek a cleruson, hogy az egyházi tilalmakat s büntetéseket semmibe sem veszik s a szent-szék e gyalázatával még dicsekednek; daczára a körülménynek, hogy ő szent szentsége tudja, hogy a törököt sikerrel csak magyarok támadhatják meg, a pápa velencei tanácsra vonta meg tőlem e törököt.

Szóval, a velencziek tanácsadói, a velenceiek szövetségesei a pápai széknek; valóban ők azok, kik ő szentsége helyett uralkodnak, igazgatnak! Minket, másokat ő szentsége félreismer, kigúnyol, s ha közeledünk is feléje, eltaszít. Ő szentsége tovább megy, s mindezzel nem látszik beérni. A velenceiek besugására, kik olyanúl tüntettek föl, ki az anconaiakat a szent széktől való elszakadásra indítá, ő szentsége a nélkül, hogy az én, vagy az anconaiak követségét bevárná, Ancona városát — a velenceiek kizárólagos hasznára és kielégítésére — átok alá helyezé s azokat nemcsak folytonos egyházi büntetésekkel, hanem rabló és zsaroló hadjáratokkal is sújtja.

Továbbá ő szentsége a velenceiek előnyére maga elé bocsátá a római király követségét, elfogadta s hivatalos minőségben elismerte ennek követeit, bár ő szentsége igen pontosan tudta, hogy jogomnál s egyéb nyomós okaimnál fogva e jogtalan és szokatlan választást, mint alkalmoszerűtlent, megsemmisíteni igyekezem.

Cseh királyi jogaimat megsértette, számba sem vette ő szentsége, pedig szent-széki aranybullát mutathatok föl e részben; követemnek ígérte ő szentsége, hogy a római király követségét el nem fogadja, hűtelenül megszegé ez ígérését, meghajolt a velenceiek pressiója alatt, úgy hogy e siralmas eljárás következtében e követség egyelőre azzal dicsekszik, nem kíván a szent széktől mindaddig semmit, míg a római király atyja életben lesz. S ezzel sem szűnt meg a lelkiismeretlen sértések sorozata, mindinkább meg kellett hitemben erősödnöm, hogy a szent szék ígéretei nem egyebek üres szavaknál.

Mint már említém, a szentszék ünnepélyes ígéreteit bírtam, hogy a cseh trónra rajtam kívül mást nem emel, s nem ismer el; e közben ő szentsége mindazon tekintetekről megfeledkezve, melyek ez ünnepélyes ígéreteiből folytanak s annélkül, hogy tekintélye csorbulásával gondolna, az újon választott *cseh* király

követségét is maga elé creszté, elismeré s megerősíté s eunél az alkalomnál leggyalázatosabb az, hogy e pápa azt a királyválasztást erősíté meg, melyet eldődje Sixtus pápa oly módon semmisített meg, hogy a választókat, mint eretnekeket, a nagy átokkal illeté.

Mindezekhez járúl az is, hogy az újdonsült cseh király, ki előbb alattvalóm vala s így Sziléziában utamban sem állott, a pápai szék előzékenységétől fölbátorítva, támogatva, annyira ment, hogy sziléziai s morva alattvalóimat ellenem lázítja; s ha nagy sebeséggel s erős haddal nem sietek ez országokba, nemcsak Sziléziát és Morvát veszítem el, hanem az eretnekség ez országokban is győz, miután Csehország többi részében már is uralkodik.

Sajnos, mindez a baj ő szentsége tudtával és előleges beleegyezésével, azután meg Velenceze mértéktelen pártoltatása következtében történik.

Hisz a német s utóbb a cseh király követségeit is csak azért fogadta el ő szentsége, mert mindkét követ előtte a velenceziek érdekeit pártolta s hátrányomra szólott.

Vizsgáljuk azonban ő szentsége cselekedeit még egyebekben is.

Esztergomi egyházam megüresedett, nőm, a királyné egyik öcscsét kívántam odahelyezni; ámde nem értem célzt. Ellenkezőleg, ő szentsége birodalmam e legelső egyházát olyannak adományozá, kit meg sem is akarok említeni. Történt azonban, hogy ő szentségének e pártfogoltja tisztségéről leköszönt s én ismételve folyamodtam a királynő öcsce érdekében; ismét hiába. Végre mégis a ferrarai herczeg legsöndesebb ajánlatára, védenczem megnyerte az állást; természetesen én nem tudhatám meg: a szent-szék ez adományozásból mennyi jövedelmet kötött ki magának?

Ugyanezt tette ő szentsége egri, ugyanezt segnai egyházzal; szóval eddig ő szentsége részéről semmiféle szívességet sem tapasztaltam.

Azt is szememre vetik s ő szentsége ezenfelül kárhoztat, hogy az anconaiakkal alkudoztam. Ellenben a velenceziek előttem mindent megkisérlettek, hogy az anconaiakkal szövetséget kössenek, ügyekezetök pedig csak azért nem sikerült, mert a szent-szék e kedves, áldott gyermekei nem kellettek az anconaiaknak. Azt is elkövelték a velenceziek, hogy az adriai tengeren levő hajóparancsnokuk: »Capitano delle barche armate« nevét, kegyetlen vám- és taxaszarolásaik folytathatására, »Capitano delle Marche«-ra változtatták, azután Anconába küldték egyik ügynöküket, hogy ez ott a velencezi területet érinteni akaró hajóktól vámot szedjen, oly módon, mint azt előbb Ferrarában tette a köztársaság.

Az anconaiak elkeseredve Velenceze önkényén s ismerve a velenceziek csalfa s tisztességtelen viselkedését, elkergették a

közibök jött velencei adószedőt. Azért mégis ő szentsége tiszteli, becsüli és méltányolja a velenceieket.

Sok mindenről kellene még ezeken kívül emlékezni, mely esetekben ő szentsége erősen megsértett, melyekből tisztán értem, hogy ő szentsége jóakarátát és pártfogását nem bírom, sőt ellenkezőleg a velenceiek miatt gyűlöl; azonban cselckedjék ő szentsége tetszése szerint, nékem az teljesen mindegy.

Ellenségeskedjék ő szentsége továbbra is, mint ahogy eddig tette: arról biztosítom, hogy ügyeim s királyságaim tekintetében nem fogom a kellő erélyt és tapintatot elmulatni.

Ő szentsége, káromra másoknak áldozza fel e töröknek öcscsét! Nos megteszem teendőimet és pedig olyképen, hogy majd ha a velenceiek megkapják ez áldozatot s a veszedelmek raja ennek következtében föllángol, mindenki megérti, hogy nem tartozom e föld utolsó hatalmasai közé. Tisztán ki fog tűnni az is, mily következményekkel járt e töröknek feláldozása a szent székre. Itáliára, s a keresztyénség ügyére nézve.

Már most is egész bizonyossággal állíthatom Önnek legátus úr, hogy a török senkivel sem akar annyira s oly sováran békében lenni, mint épen velem s hogy senki sem huzhat annyi hasznot e békéből, mint én.

Ebből megértheti ő szentsége amaz események kezdetét s végét, melylyel e töröknek kiszolgáltatása a velenceiek részére valóban járna.

Ami végezetül önnek ügyét illeti legatus uram, hogy én az anconaiakat, kiket én török meg velencei ellen védelmembe fogtam, most szolgáltatassam ki ő szentségének, — oly kívánság ez, melyre becsületem s méltóságom megsértése nélkül nem is felelhetek, legkevésbé most, mikor ő szentsége az anconaiakat bosszúságomra és a velenceiek örömeire excommunicálta s minden kigondolható egyházi büntetésekkel illette.«

E kissé mord, s erélyes szavak után Mátyás elbocsátá a megzavarodott, ámuló legátust.

MIRCSE JÁNOS.

H Á R O M H E G E D Ű S É N E K .

Tinódi összes művei bevezetésének XXXII. lapján tettem említést két XVI. századbeli, eddig ismeretlen hegedűsünkről, ú. m. Moldovai Mihály deákról és Márton hegedűsről, s mindössze az elsőnek egyik (?) énekéből idéztem a R. M. Költők tára II. 470. és III. XXI. lapján vagy tíz sort. A felemlítés helyén nem lehetett énekeiket is közölni. Az összehasonlítás alapján vont következtetés most utólag annyival szükségesebbé teszi ezek kiadását, mivel a Költők tárában csak később fog a sor rájuk kerülni.

Moldovai Mihály deák éneke (neve a versfőkben) másodmagával maradt fenn az egyetemi könyvtár egy colligatumában. Id. Szinnyi József fedezte föl 1879-ben s figyelmessé tévén reá, lekötözött szíveséggel engedte át közlés végett. Az igen érdekes colligatum leírását más alkalomra kell hagynom s csak azt jegyzem meg, hogy kötése 1552-ből való. A 8 r. könyv végéhez kötött két tiszta levél elsején s az összekötött nyomtatványok utolsójának üresen maradt végső lapján kéziratban olvasható két ének pedig XVI. századi kézre látszik vallani. Hihető, hogy az 1587-ben írt ének is Moldovai Mihálytól származik.

Márton hegedűs énekére Szabó Károlynak a »Magyar Könyvszemle« 1880. évi folyama 218. s köv. lapján megjelent igen becses közlése igazított. Valkai András Bankbányának British muzeumbeli példányáról ugyanis azt írja a 220. lapon, hogy »az utolsó levelen Tinódinak Az Hegedűssökről szóló éneke van függelékül adva«. Hogy ez az eddig ismeretlen ének se maradjon ki Tinódi műveinek új kiadásából, Buttler D. E.-hez, irodalmunk jeles ismertetőjéhez fordultam, ki azonnal betűhíven leírva küldötte meg az óhajtott éneket. Tinódi művei ugyan nem szaporodtak vele, de azért a nyereség nem kevésbé becses. Egy énekszerzőnkkel ismét több van a XVI. századból s egygyel több azon énekeink csekély száma, melyek alsóbb rendű költőinknek, a nép közt forgott hegedűsöknak, leginkább saját rovásukra fűzött tréfás modorát, felfogását tüntetik elő. A nyomtatvány, melyhez függelékül adatott, 1580-ban jelent meg, tehát ennél elébbi időből

származik. Néhány év múlva (1590—1599) már Csáktornyai Mátyás ennek a nótájára fordította magyarra Grobián verseit.

Ez első ének tárgya nemcsak szerzőjének s Tinódinak adott gondot s énekszerzésre alkalmat, ki hideg télben és hideg szobában szintén gyakran fűtt körmébe, mert nem volt pénz tarsolyában; hanem Petőfinek is, ki »Egy telem Debreczenben és Tél végén« című költeményeibe ezekéhez hasonló hnmort s gondolatokat is vegyített.

A második és harmadik számú ének cynizmusa még az elsőén is tútesz. Egyben-másban mindkét szerző el-elhajítja a nyárfa sulykot s ráadásul a nyelét is bekeveri; mindemellett bizvást hűnek tarthatjuk azt a képet, melyet magunknak a hegedűsök állapotáról e pár ének nyomán alkothatunk.

A históriás énekek hazafias, lelkesítő s általában komoly tartalma és hangja nem minden körben s nem mindig egyedül töltötte be a lakomákra szánt órákat. Az élénkülő, zajosabb kedvcsapongás más hangokat is kívánt hallani. A hegedűsnek készen kellett lenni az ily követelések kielégítésére s józanon, retken s vizes boron is oly tárggyal s énekkel állni elő, miben a mámoros észjárás is találjon, ízléséhez képest, nevetésre méltó vastag tréfát. Az ilyenek egy vagy két réteggel alól azon körökön, hol csak kivételesen szoktak hangzani, rendszeren is kelendők, kapósak. Saját költségén, maga rovására senki sem kívánja hallani, de azon, ha az előadó magából úz csufot, ma is csak fejlettebb ízlés képtelen múltni. Finnyás hegedűs nem kerülte volna el a különben sem szűk marokkal osztogatott megintést, s a muzsikus cigányokkal maig üzött negédeskedésekből bő rész jutott a XVI. századi hegedűsöknek. Azért cigány hűmornak, hegedűs modornak jórészt a bánásmód volt felnevelő dajkája.

Becsületben nem valami nagyban állottak s magok sem sokat adtak magokra. A vallásosan gondolkodók megvetették őket, a kik pedig nélkülök el nem tudtak lenni, az olyanok a hegedűst sem becsülték többre a félvállról vett vallásos tilalomnál. A »közönséggel való gyónásnak ábrázatjában« is benn foglaltatott, hogy »hallásomba vétkeztem, mert örömet hallgattam vigasságokat, hangosságokat, énekmondásokat« (*Virginia-c. 4. l.*); a »szólásnak avagy nyelvnek huszonnégy bűne« között pedig ott találjuk az »igrecseegh-et« (*Nádor-c. 691. l.*) vagy »igrich beszédet« (*Nagyszombati-c. 356. l.*)

A mi egyébiránt a vallásos tilalmat illeti, az 1279-dik évi budai zsinat 8-dik czikke csak a papokat (clerici) tiltja el a mimusok, histriók és jocularok hallgatásától. Az egyházi szónokok — mint később, bizonyosan abban az időben is intették hallgatóikat az efféléktől, gyónás alkalmával pedig számon kérték

tőlök; de a zsinati végzés hatálya nem terjed ki a világiakra is. Nem terjedhetett ki, mivel kétségtelen az, hogy árpádházi királyaink udvarában épen oly szükség volt a jocularorokra, mint Mátyás vagy II. Lajos udvarában.

A nagyok s hatalmasok pártolása mitsem enyhíthetett az egyházi fenyték szigorúságán, mely a szegény művészekre nehezedett. A XV. század második feléből maradtak ránk többek közt egy magyar egyházi szónoknak latinul írt, de minduntalan magyar szókkal s mondatokkal tarkázott vasárnapi beszédei, melyek egyikében azon kérdésre: vajjon adható-e az úr teste az síposoknak? e határozott felelet olvasható, hogy: nem, mert sem az isteni méltósághoz, sem az egyházi fenytékhez nem volna illendő, ha az úr teste ezeknek adatnék. ¹⁾

Az egyház eme megvető lenézésének súlya alatt is élt s virágzott az igreczség, melynek emlékét pár esetben épen olyan oklevelek tartották fenn, melyek kiválóan vallásos vagy egyházi férfiak által állíttattak ki. Így például a legrégibb adat a zala-megyei Igriczi falunak neve, melyet *ygricze* alakban már Sz.-Istvánnak a Zalai apátságot alapító s 1019-ben kelt levelében olvashatunk. Ez az 1019-dik év bizonyosan megóv bennünket attól, hogy következtetésünket valaki csak kissé is merészség mondja, midőn a már ekkor előforduló helynevet s azokat, kiktől a hely nevét nyerte, a vezérség és pogányság maradványának nevezzük. Nem lehetetlen, hogy Sz.-István mély vallásossága távol tartotta az Igriczeket a királyi udvartól, s valószínű, hogy még Sz.-László sem bocsátotta őket oda; de másfelől az is bizonyos, hogy jóval XIII. századi feltűnésök ideje előtt létezni kellett a királyi igriczek osztályának. IV. Bélának ugyanis 1244-ben kisebb gondja is nagyobb lehetett, mint hogy a pozsonyi vár számára iocularorokról gondolkozzék, — pedig midőn ebben az évben Farkas és Dávid nevű hívei az ő testvérének Sz.-Erzsébetnek tiszteletére a kápolnai Sz.-Erzsébet egyházat építették, ő egyebek közt Igricz nevű falut, az ő pozsonyi várabeli jocularoroknak birtokát is ezen egyházhoz csatolja. ²⁾ — Később 1313-ban, midőn ezen egyháznak és egy meg nem nevezhető másikkak papjai és patronusai közt a kettőnek határa felett folyt hosszas perekon Tamás esztergomi érseknek kellett eldönteni:

¹⁾ Utrum corpus Christi debet dari histrionibus az *síposoknak*: respondetur quod non, quia nec diuinae maiestati, nec ecclesiasticae disciplinae competit, quod eis corpus Christi daretur. *Egyetemi könyvtár 97. sz. latin cod. 235. lapján.*

²⁾ Primo Kapusd, villa porcariorum nostrorum castri posoniensis. Item *Igrech* villa Jocularorum eiusdem Castri nostri circa fluuium Barzanch etc. (*Haz. okltár 11. l.*)

ez IV. Béla alapító levelét egész kiterjedésében, a nevezett joculatorok falujának is fölemlítésével helyreállította. ¹⁾

Az igriczek nemcsak a Királyhágón innen voltak ismeretesek, s még nemcsak Zalában és Borsodban²⁾ voltak telepeik, hanem mint V. Istvánnak 1267-ben s IV. Lászlónak 1279. július 11-én kelt oklevelében olvassuk, Torda-megyében is volt az Aranyas vize mellett egy *Igruchteluk* nevű hely, melynek haszonvevői a tordai vár joculatorai lehettek.³⁾ Azon Igrichy nevű föld, melyet III. Endre 1292-ben Duruzló mesternek adott s melyről azt írja, hogy az ő joculatoraié volt, Paur Iván szerint a zala-megyei Igriczi volt. ⁴⁾

Ily nyomait találjuk e három századon át okleveleinkben az egykori igriczeknek, de a XIII. század végeig legalább tudtomra csak egyetlen igricz nevének tartották fenn e források. Ez az egy — úgy látszik — nem a királyiak közül való s talán ennek köszönheti, hogy neve a többiével együtt el nem enyészett: vagy hogy egykor szintén azok közé tartozott s mint azok egyik hírnevesebb társa érdemelte meg fiai pártfogóitól, hogy névszerint felemlítették? nem lehet eldönteni. — Az oklevelet, mely róla emlékszik, a veszprémi káptalan adta ki 1296-ban, midőn az Oghuz bán nemzetségéből származott Csaba comes és testvére Bánd mester zala-megyei birtokokat adnak el rokonuknak, Monoszlói Gergely mesternek. E birtokrészek közt említették a kaali határban bizonyos 20 holdnyi szántóföld is, mint olyan, melyet Csaba és Bánd a pártfogásuk alatt álló almádi convent bekegyezésével Mykou joculator fiainak adott használat végett. ⁵⁾ E Mikó azaz Mihály ⁶⁾ fiai szintén joculatorok lehettek s mint ilyenek, a királyi igriczek módjára részesülhettek uraik bőkezűségéből a fölbirtok haszonélvezetében.

²⁾ *Anjoukori okmt. I. 291. l.*

³⁾ *Árpádk. Uj okmt. XII. 473. l.*

⁴⁾ *Hazai okmt. VI. 240. l.*

⁵⁾ *Quandam terram joculatorum nostrorum Igrichy vocatam. Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 204. l. — Török János, Hazánk. 1858. 17. l. — Wenzel, Árpádkori új okmt. 530. l.*

¹⁾ *de terris illis quas filij Mykou ioculatoris vsni eorundem per eosdem comitem Chabam et magistrum Band, de Liberali voluntate tocium Conventus monasterij beate virginis de Almad cuius patronatum funguntur, retinent etc. Hazai okmt. V. 79. l.*

⁶⁾ *A Monumenta eccl. Strigon. 95. sz. a. közölt oklevél hátán ez a XV. századból származó jegyzet olvasható: Item magna Zelepchen continet terram XII. aratorum Regalium, sed insuper quidam Michael Myko dictus de eadem Zelepchen etc. — Székely földön Mikó ma is = Mihály.*

A mi az igrecz szó jelentését illeti, az a joculatornak felel meg. Nem valamely bizonyos hangszer kezelőjét értették alatta, hanem általában mindazokat, a kik mások mulattatása végett bármely hangszerezen jutalomért játszottak, saját vagy mások ének- és szóbeli előadását kísérték. Erre mutat a bécsi codex amaz egymásután háromszor olvasható helye (125. 126. 127. l.), hol »a trombitának, sípnek és hegedűnek és bozfában alkotott igrecz kességnek és soltárnak, dobnak és minden igrecz kesség nemzésének szózatjáról« — beszél¹⁾. — Legrégibb s legközönségesebb volt bizonyára a síp és dob, a honnan a Sípos és Dobos szó, mint név már 1138-ban előfordul a dömösi apátság alapító levelében²⁾. Mindkettő ősrégi hangutánzó szó. Ugyanez mondható a hegedőről is, noha *Simon hegedés-nél*, ki 1437-ben élt, régibb hegedűsről nincs emlékezet³⁾. E hármat a »Gólya, gólya gilicze« kezdetű gyermek-vers is összefoglalja, midőn a gólya véres lábát sippal, dobbal, nádi hegedűvel gyógyíttatja. A betegségeknek zenével való gyógyítása, a népek életének legelső idejében divatozott. A görögök Theophrastus szerint fuvolázással gyógyították a köszvényt, Homérnál énekekkel a vérzést.⁴⁾

Az igrecz-készségek emez eredeti magyar nevén kívül a *koboz* a török nyelvekből, talán kún-tatár uton származhatott hozzánk. 1364-ből maradt fenn az oklevél, melyben egy Miklós nevű ember *Kobzos* melléknevet visel (Nicolaus dictus Kobzos⁵⁾. — A bécsi c.-ből vett idézetben már a leghihetőbben olasz nyelvből kölcsönzött *trombita* szorítja ki a régi magyar *kürt* szót; míg a Jord. c. (136. 899. l.) mindig a *kyrt*-et használja, mely Constantinus Porphy. *Kurtugermati*-ja után, mint helynév először 1075-ben tűnik elé a garam-sz.-benedeki apátság alapító levelében⁶⁾. Az egykori királyi kürtösökre valló *Kürtös* helynév pedig 1112-ben fordul elé.

Mint a trombita, a lant is az olasz nyelvből került hozzánk. A muzsika a latinból, az igrecz pedig a szlávból, hol a játékot, jelentő *Igra* szóból képezve *igracs*, *igracsz*, *igryvac* alakjait találjuk.⁷⁾ — Az azonban bizonyosnak vehető, hogy az igrecz is egy ős szavunkat szorította ki a használatból, mert a nélkül a

1) Sonitum tubae et fistulae et citharae, sambucae et psalterii, et symphoniae et universi generis musicorum etc. *Dániel III. fej.*

2) Cod. dipl. II. 95. 105. l.

3) Hazai oklt. 398. l.

4) Odyss. XIX. 457.

5) Zichy c. III. 255. l.

6) Cod. dipl. I. 435. l. — Knauz, Mon. Strig. I. 57. l.

7) Paur Iván, Hazánk, 1858. 18. 19. l.

mit jelent, szlávokkal való érintkezés előtt sem voltak őseink —
— — — — az vigasztévők, Lantosok és hegedősök — ezek
nyomába léptek. — Ők sincsenek, csak a hirők maradt. Újítsuk
meg emlékezetöket!

I.

Az Moldovai Mihálj deák énekhe.

Ad Notam: *Irgalmasságh etc.*

Állapatomot ielentem,
Nevetem el nem felejttem,
Hűségemről emlékezem,
Vándornak magam esmerem.

Szök táskám, étkem szép zöld fü, 5
Italom igen keserű
Ruhám oli fótos, sok színű,
Czak nem eszen megh az tetű.

Mikor Vrak odvarában
Fel hínak szép tornáczokban, 10
Hogj énekelliek nagy ufgan;
Hátam viszket igen gjakran.¹⁾

Oly igen engem tisztelnek,
Szép tiszta szóval illetnek,
Ha mentem magam, veretnek, 15
Czeber rúdon czak kj vetnek,

Lás! ifiak ezen nevetnek,
Vén emberek emlegetnek,
Szép kegjessek²⁾ új szemlélnék,
Kik czak rajtam keöniörülnek. 20

De mit mongiak hűségemről,
Torkomhoz hailó mértékről?
Három ejteles tegezből
Itatnak engem egiedöl.

¹⁾ Tinódi írja a hegedűsökről (268. 1.):

Gyorsan köppent, még idején békeni magát,
Szunnyad, véti ő nótáját, vonszja az fáját,
Meg is ütik — néha történik — bottal az hátát.

²⁾ *Kegyeselek* = szüzek, leányok.

ÉNEK.	35
Oh bort elegítvén vízzel, Az gazda iól tart retekkel, Torkomat mossa sós vízzel, Fejemet káposzta lével.	25
Vigan nagiokat rikkantok, Senkitől semmit nem tartok, Sok országot elől hozok, Melliekről imíjjen szólok :	30
Álnok társok az kjk uattok, Járt-költ útamot tuggjátok, Azt megh nem tagathattjátok, Hogj voltam vándor társotok.	35
Igen keménien húsz hétben Úsztem az mívet Erdéljben, De nem sokára elmémben, Megh szakaszkodám testemben.	40
Mester valék az kö miben, De nagj kárt teón én testemben; Hét napig fekvém az hévben, Megh vnám magam az hétben.	
Indolék magyar országban, Fazék gjártó lők Kassában, Onnét el szekém Tokajban, Mert módot lelék dolgomban.	45
Hogj kedvem lön az czatára, Jövék Erdéliiben Patára, Rosdás kardom oldalomra, Kötém tariszniám niakamra.	50
Az czaplárhoz be hívának Közepin szepei piacznak, Pénszemtől iól megh fosztának, Eb köszönie megh tótoknak.	55
Le vetém (vetém) sárga cziszmámot Utnak eresztém lovamat, Lovam ragadá magamat, Czak nem szakasztá niakamot.	60

Juték vasárnap Szakmárna,
 Találék iámbor gazdára,
 El lopá louam látomra,
 Mégh oda vagion az ára.

Dwrgö Barlobást találám, 65
 Rostos test Fábiánt ot látám.
 El üvök kenieres táskám,
 Teöbbé nem látnám, fogadám.

El be jövek Kolosvárra, 70
 Találék szép magh búzára,
 Akarám vinni Patára,
 Tehát igen fen az ára.

Akadék ió barátimhoz,
 Hazug hásártos ¹⁾ Lukácshoz,
 Az ifjú vándor Jánoshoz, — 75
 Hát iól tudnak az lopáshoz.

Kötségem elfogiot vala,
 Kártiára vesztettem vala,
 Az czaplárnak adósságban,
 Czuhámot vetém niakábau, 80

Embertelen leön magában,
 Megh sem keöszené búvában,
 Borát megh ittam társimmal,
 El szökém ió barátimmal.

Nagj koplaláste otth szenvedtem, 85
 Kolosvárra hogj be mentem,
 Az kódúlást szégienlettem,
 Mit el hullattak, fel szottem.

Éhiomra semmit nem eöttem 90
 Veröfénien megh restültem,
 Az italt is megh türhettem,
 Mert én szerit nem tehettem.

¹⁾ *hásárt* = a francia *hasard*. Négy sorral alább kártyáról van szó. Baranyai Pál is, Tinódi is használja.

Kérdezém sokadalmokban :
Adnak-e bőüön az szóban ?
Teölczetek innom azomban, 95
Ehetném paréjos húsban.

Haj haj pridem megh vakoltam,
Minden háznál hásárkottam,
Volt is, nincz is — kiáltottam,
Hadd is, vidd is — nem hallottam! 100

Ez éneket Molduában,
Szerzék kécnczes Kolosvárban,
Simándon, Egren, Tokajban,
Vándor uczában, szálóban.

II.

Bódogh ember kinek eö házában
Fáia bőüön vagion oduarában,
Nagi lasnakia¹⁾ eö vetet ágiában.

Ez illy ember az hidegteöl nem fél,
Celláiában giöniörwségben él, 5
Mert az hidegh eö házában nem fér.

Vagion nekj bárán bör köntöse,
Alul felöl nékie béllése,
Föt kapczáual rakua szekerniéje.²⁾

Eö kezében uagion szép kestiwe,³⁾ 10
Nagj púposon⁴⁾ fel áll eö stüvege,
Abból tecczik nékj legénsége.

¹⁾ *Lasnak* szláv szó (lozsnik). Pokrócz, takaró értelemben ma is megvan némely vidéken, p. o. a székely földön. Marg. leg. 40. l. *Ez szent-szüznek ő ágya vala egy gyékén, egy hitván lasnok és egy kis vankos.* — Használja Károli G., Pázmány stb.

²⁾ *Szekernye* szintén szláv eredetű szó (szkorne). Nagyszárú csizma. — *Föt kapcza* nem kötött vagy varrott, hanem csak ruha-darabból álló kapcza.

³⁾ *Kestyü* helyett a székely földön (Udvarhely) *kescsüt* mondanak. *Nyelvtör V. 231.*

⁴⁾ *Púpos* = búbos. — *Pázmánynál* = kevélyen.

Nem fonniasztia hideg eö orczáiát,
Nagj vig kedvel szüti¹⁾ tüzhez hátát,
Hason fekue emeli korsóiát. 15

Barátnak teöltene poharát,
Ha lakoznék sok pénz tarsoliában ;
Hai dénommal kjáltia szomszéggját.

Nem akaria kárát baráttjának,
Czömörléstől félti szegén társát,
Azért tartja sok lével az hasát. 20

Nem kel nékj senkj gazdagsága,
Hogj nincz pénze, azt igen ohaitia,²⁾
Az ehezést sem igen kívánia.

Vrasághoz semmi kedven³⁾ ninczen,
Mert nem töltik reá szüvegh vetvé,⁴⁾
Egi niárs hurka iob eö neki szütue. 25

Ha akaria eszik vagj aluszik
Ha fel kel is ugyan csak vaiuszik,⁵⁾
Awal bizoni igen kieizint hizik. 30

El táuozzál tölem io barátsággh,
Nekem nincz fám, hanem nagy boszúságh,
Az hidegteöl csak nagj niomorúságh.

Bodogságot kjt nálad nem bánok,
Czak az eggjet szivemben ohaitok, —
Én ez teöbbit te néked aiánlom. 35

Az koplalást teöled nem kívánom,
Szent asszoni úgj segéllien barátom,
Ha pénzed nincz, teöled el nem lopom.

¹⁾ *Szüti* e h. süti ; alább a 27. 35. sorban is.

²⁾ *Ohaitia* azaz fájlalja, sóhajtja.

³⁾ *Kedven* e. h. kedve. Az *n* a következő *nincsen* első betűjének kettőztetése.

⁴⁾ *Süvegvetés* = süveg emelés, köszöntés, instalás. Pázmány, préd. 589. l. fel nem állott és *süveget nem vetett* Ámán előtt Mardocheus. — Veresmarti M. Intő levél 68. l. Messziről sem vetettél süveget az iskolának.

⁵⁾ *Vaiuszik* = gyengélkedik, betegeskedik. Lásd Tinódi 314. l.: előjön Baranyai Pálnál, Balassánál, Pázmánynál stb.

ÉNEK. 39

Az kj szerzé vagjon fázodásban, 40
Egiéb jámbor uigh az meleg házban,
Keczke módra tombol eő házában.

Ezer eöt száz és az 87.
Sápolodván az átkozot házban
Decembernek legh első hetiben. 45

Az szerzőiét könnien megh találod.
Vak szemekkel eötet meg láthatod,
Ha keresed nálad legien botod.

III.

Az hegedüsökröl.

(Hegedevs Márton.)

Hegedüsök néktek szölok, meghallgassátok,
Mert hegedüs én is vagyok, azt jól tudjátok,
De hogy én nem jámbor vagyok, azt is tudjátok.

Ez világon ahol vagyon egy jó hegedüs,
Én is vagyok ü mellette másod hegedüs, 5
Azt jól tudja minden ember, az ki hegedüs.

Gyermeiségemtöl fogva ez volt kenyerem,
Ezzel éltem én nagy sokat, semmit gyűjtöttem,
Söt minden sok marháimat én elköltöttem.

Errol menden sommát vehet jövedelemnek, 10
Két ekének nincsen haszna mint hegedünek,
De látatja annyi s nincsen mint egy czepesnek. ¹⁾

Derekamat ki tekinti, mint akasztottaknak,
Az fejemet ki tekinti, mondhat borzasnak,
Az lábomat ki tekinti mondhat csatosnak. ²⁾ 15

Ez világon ahol vagyon egy jó tíkozló,
Én is vagyok ö mellette egy jó tíkozló,
Az jól tudja minden ember, az ki tíkozló.

¹⁾ *czepes*, talán *csépes*-nek olvasandó.

²⁾ *csatos*. *Csatos*, vagy *csat-lábúra* lehet gondolni, amint ma is *töcselábú*, *karikalábú* kifejezés gyakran hallható.

Vagyon nekem két tolvajom, az torkom, hasam,
Ezek fosztnak, hogy magamat ne ruházhassam, 20
Ezek vesztnek, hogy magamot ne jobbíthassam.

Soha semmit gyermekekre én nem gondolok,
Ez világon csak vándorlok, ahol szolgálok,
Kecske-módra gyakran ganéjt tej után adok.

Morgó könyvet ¹⁾ elórántok, mert Márton vagyok, 25
Az gazdával legelőszőr oly igen morgok,
Vendégével összeveszek, ebitül szolgálok.

Az lábomon nem állhatok, ha én köpentek, ²⁾
Szemeimmel nem nézhetek, hanem pillogok,
Az nyelvemmel nem szólhatok, csak vesztegetek. 30

Részezesnek nem mondhattok, mert nem okádok,
De más napon mind napestig csak kovácsolok, ³⁾
Kit azután én nagy sokszor ebitül megbánok.

Társaimhoz ilyen módon gyakran meggyónom,
Hogyha jót mond, én azt soha meg nem fogadom, 35
Az ki tanít és pirongat, oly igen bánom.

Oh nagy Isten miért tartasz ilyen nagy latrot,
Tudom, azért mert azt várod, hogy megtanítsad; --
Csak heában beszédekot én reám költesz. ⁴⁾

Nincs ez földön sem az égen oly predikátor, 40
Ki én bennem jót tehessen, ám szóljon bátor,
Tudom, azzal az sem gondol, ki ilyen lator.

F
I N I
S.

SZILÁDY ÁRON.

¹⁾ A *morgó könyv* aligha fordul elé más irónál s itt is csak a Márton névhez hasonló hangzás íratta le a hegedűssel.

²⁾ A *köpentek* vagy *köppentek* Tinódinál is eléjön (lásd fentebb). A Balaton mellékén s több vidéken ma is élő szó.

³⁾ *kovácsol* = *kohácsol* = *köhérsel*.

⁴⁾ Ez és az előtte való sor aligha így volt meg az eredetiben.

KÜLÖNFÉLÉK.

KI VOLT THURZÓ GYÖRGY NÁDOR NAGYANYJA ?

Ezen kérdésre genealogusaink eddig nem tudtak kimerítő választ adni. Nagy Iván: »Magyarorsz. Családai« című művéből tudjuk ugyan, hogy a püspöki székét elhagyott dúsgazdag Thurzó Ferencznek — a nádor atyjának — anyját *Annának* hívták, ez utóbbinak családi neve iránt azonban már nem tud felvilágosítást adni a tudós szerző.

E napokban az Abaffy-család felső-lehotai levéltárában kutatva, véletlenül egy, csaknem egykorú nemzékrendre akadtam, mely, ha annak hitelessége kétségbe nem jő, a felvetett kérdésre kimerítő választ ad, s bizonyítja, hogy Thurzó György nádor nagyanyja *Abaffy Anna* volt.

Az 1598-ban kelt, Abaffy György által sajátkezűleg írt és aláírt, más tekintetben is igen érdekes okmány szövege szó szerint így hangzik :

»Genealogia Familiae Abaffy, ki szedetett hit alatt éltes öreg emberektül, Anni 1598. Abaffy István uót öreg atyánk.

Annak vót négy fia :

Az öregbik fia vót *Miklós*, amnak megint vót fia János, melnek mink maradéki vagyunk. György, Miklós, János és Mihály.

Második fia vót *Benedek*, mely Benedeknek fia vót Demeter, mely Demeternek az fia mostani öcsém Abaffy István.

Harmadik fia vót *Albert*, mely soha nem házasodott, hancm az

S három leánya :

Az öregbik leányjának vót neve : *Juliána*, kit Budára adta vala budai tisztartónak Balaiti Istvánnak.

Második leányának vót neve *Anna*, kit adák vala férjnek nagyságos szepesi Turzó Jánosnak : vót két fia és három leánya.

Az öregbik fiának vót neve *György*, ki ifjú legin korában hala meg magtalanul.

maga részjóságát pénzen eladta vót bátyjának, Abbaffy Miklósnak és Szendereőben lakott király fizetésein, ott is hót meg magtalanúl.

Negyedik fia vót *Mihály*. Az is az ő részjóságát Abafalván és Lénártfalván adta vót el pénzen Abbaffy Miklósnak az bátyjának és Homródban ment lakni, ott el is veszett pogánkéz miatt, az tatár hogy rablotta az földét.

Másik fia vót *Thurzó Ferencz*, mely *Thurzó Ferencznek* az fia *mostani Turzó György*.

Az öregbik leányának vót neve *Turzó Anna*, melyet adott vala az atyja férjnek nagyságos *Balassy Menyhártnak*.

Második leányának vót neve *Turzó Zsófia*, azt adták vala férjnek *Kún Balásnak*, akkorontól *kassai feőkapitánnak*, mely *Turzó Zsófiával*, az atyja, adott vala *Abaujvármegyében két falut, Reszet és Kánt*, és *Kassán egy öreg köházat*, mely *Kún Balásnak* az fia: *Kún Márton*, mostani.

Harmadik *Abbaffy István*¹⁾ leanianak vót neve *Abaffy*²⁾ *Dorottya*, azt adták vala *Budára férjnek*, vicekapitánynak: *Cscöpel Vidnak*, kinek semmi maradéka nem maradt.

Ezeket vallottanak és mondották, ugy mint: *Tornalj Zsigmond uram*, és *Tornalj György uram*, hogy az ő atyjoktul ily formán hallották, *Hanvai Ferencz uram* a szerint. (A következő név olvashatlanul ki van törülve. K. M.) *Tar Gáspár uram* szerint. Beretkej *Gáspár uram*, és *Lenkej Demeter uram*, *Roskoványiné asszonyom*, ki *Mindszenten lakik*, azok mondották: hogy magok jól tudják, hogy ez az dolog így nagyon igazán, sőt *abbafalusiak* *lénártfalusiak*, úgymint: *Geöz Antal*, *Jankó Estván*, *Kovács Péter anyja*, *lénártfalussi vén deák* és *vén cigány*, és egyéb *bán-réviak* is, és *hanvaiak*, *szentkirályiak* az örög emberek, ezen szókval és igékvel vallottanak, finis

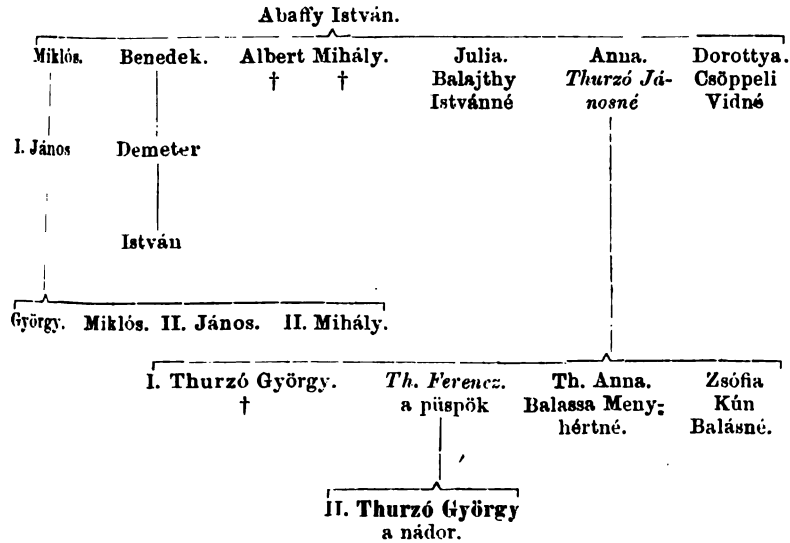
Georgius Abbaffy m. p. <

(Eredeti, kissé töredezett, az *Abaffy-család felső-lehótai levéltárában*, melynek külső lapján olvasható »1598 Genealogia familiae Abbaffy et metales literae de Nagy Lehota.«)

Követve az okmány szövegét, a nemzedék-rend így állítható ÖSSZE:

¹⁾ A szövegben eredetileg »*Turzó János*« neve állott.

²⁾ A szövegben eredetileg »*Turzó Dorotia*« neve állott. A javítás ugyanazon kéz írása.

Ha ezen leszármazási táblát a Thurzó-család *árvai* ágának nemzékrendével ¹⁾ összehasonlítjuk, a kettő között némi eltérést tapasztalhatunk, mely azonban oly csekély, hogy abból az általunk közlött nemzékrend hiteles voltára hátrányos következtetést vonni egyáltalában nem lehet.

Feltűnik mindenekelőtt, hogy nemzékrendünkben Thurzó János harmadik leánya — jöllehet arról a szövegben említés tételik — nincsen megnevezve. Ez azonban csak tévedésből történhetett, mely abban találja magyarázatát, hogy Abaffy István harmadik leánya *Dorottya*, eredetileg Thurzó János harmadik leányául volt a szövegben megnevezve. — Egy további eltérés abban van, hogy míg szövegünkben Thurzó Zsófia férjeül *Kún Balás* van megnevezve, Nagy Ivánnál *Nagy Balás* nevével találkozzunk.

Ezek után — anélkül, hogy a közlött nemzékrend minden szavának feltétlen hitelességet tulajdonítanánk — legyen szabad mégis az okmány hitelessége érdekében némely megjegyzést kockáztatnunk.

Az Abaffy-család első fellépése Árva-megyében azon időre esik, midőn Thurzó Ferencz elhagyva papi pályáját, a protestans hitre tért, s I. Ferdinánd által (1556-ban) saját és születendő fia eltelfogytaig Árva-varával megadományoztatott. Már a vár és a

¹⁾ L. Nagy Iván: Magy. Csal. XI. köt. 202. l.

hozzá tartozó uradalom birtokba vételének első éveiben itt találjuk Abaffy I. Jánost, ki mint tisztartó (provisor) Thurzó Ferenc haláláig, sőt még azontúl is példás hívséggel s odaadással viselt hivatalát. A fentebb közlött nemzék-renden kívül nem bír tudomással oly okirat létezéséről, mely a két család rokonságát tanúskodnék. De hogy a viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy I. János között fennállott, bensőbb lehetett annál, mely úr és szolga között lenni szokott, bizonyítja a főúr végrendelete, hol Árpád vára felől intézkedvén, egyebek között ezt mondja:

»... Ott pedig az Árpád várában hagyom tisztartó *ürképeth*¹⁾, az én régi hív szolgámat Abaffy Jánost, hogy ő volt gondviselő bennem, és az várat senkinek kezéhez ne adja, hanem én szerelmes felcségem után az felől megnevezett két fiamra megtartsa hívséggel.«

S azon benső viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy János között fennállott, később örökségként átszállott a két férfiú utódaira is. Így találjuk Thurzó György szolgálataiban Abaffy János fiait: *Györgyöt*, mint árvai várnagyot, *Miklóst*, mint tokaji kapitányt. Ezek nyerek később hív szolgálataik jutalmául Thurzó Györgytől nádori adomány gyanánt árva-megyei Felső-Lehotfalut, hol a család árvai vonala máig is virágzik.

Volt-e a Thurzóknak is tudomásuk azon közeli rokonságról, melyben az Abaffyakhoz állottak, nem tudjuk. Az árvai vár levéltárában Abaffy Györgytől és Miklóstól számos levél őriztetik; ezekből azonban a rokoni viszonyra semmiféle következtetés vonni nem lehet. Mind a köteles tisztelet azon alázatos hangján írvák, mely az úr és főember szolgája közötti viszonyt jellemzi.

Ily körülmények között az általunk közlött nemzékrendnek az elmondottak daczára sem mernénk ugyan feltétlen hitelt tulajdonítani, de bármiképp álljon a dolog, annyi tény, hogy az Abaffy utódoknak nincs okuk az őseikről reájok maradt érdekes iratelethez kétségbe kétkedniök s ha ez utóbbiak méltán büszkék lehetnek rá, hogy Thurzó Györggyel egy közös törzstől származzanak: akkor valóban a nagyhirű nádortól mindkét ágon leszármazottaknak sincs okuk a vérrokonságot szégyenleniök. A Abaffy János és Miklóstól (genus) leszármazó család árvai vonala Abaffy János és Miklóstól kezdve a mai napig csak derék fiakat szolgáltatott a hazának.

IFJ. KUBINYI MIKLÓS.

¹⁾ »Árpád vára« című monographiám 79. lapján „*ürképeth*“ helyet „*örképen*“ áll, mely hibát legyen szabad ez alkalommal helyreigazítani. — Ifj. K. M.

²⁾ György és Ferencz. Ez utóbbi kiskorúságában elhalt.

³⁾ Az Árpáddal bejött 108 magyar nemzetség egyike.

KÉSO ELISMERÉS EGY ELFELEDETT ÍRÓ IRÁNT.

Irodalomtörténetünk alig ismeri nevéről *Albisi Pánczél Dánielt*; életéről s írói munkásságáról csak gyér emlékezet maradt fenn, mintha azok közé tartozott volna, kik az emberiségnek számát szaporítják, de erkölcsileg hasznára nincsenek. Pedig ha e század elején őlt azon színészek nemzeti hálára méltók, kik a magyar színészettel a nyelvnek és nemzetiségnek országszerte apostolai voltak: nem kevesebbé érdemli ezt az a kis erdélyi írói kör, mely 1787. Bécsben Szacs vay Sándor körül csoportosulván: oltárt gyűjtött a nemzeti irodalomnak s szent tüzét csaknem fél századig kialudni nem engedte.

E kör egyik ritka erélyű, munkás tagja volt Pánczél. Ő erdélyi, székely származású volt. 1760. Háromszéken született, Albis községben, alsóbb iskoláit hazájában végezte, 1789—1790. a pesti egyetemen matematikát, gyakorlati geometriát és gazdaságot végzett; akkor Szacs vayhoz Bécsbe ment s a *Magyar Kurir* szerkesztésében őt segítette. Midőn ez 1793. elején a laptól elmozdított, kérte a kiadási jogot, de nem nyerte meg; megalapította tehát még azon évben a *Magyar Mercurius* című folyóiratot s 1798-ig önállóan, azután 1810-ig a *Kurir*-ral egyesítve adta ki. Ennek szerkesztői joga ekkor szabály áthágás miatt Decsi Sámuel-től elvétetvén: a lap egyideig függőben maradt, kérte annak ráruháztatását, de fogamat nélkül; később *Magyar Hirmondót* akart indítani; ezt sem nyervén meg: harmadízben a *Kurir* szerkesztése jogának közte és Decsi s örökösei közt megosztását kérte, a mit meg is nyert 1813-ban, s ez idő óta azt és saját külön folyóiratát szerkesztette, és pedig a *Kurir*-t 1827-ben december 15-én történt haláláig.

Harmincz évnél tovább szolgálta a magyar irodalmat, Austria fővárosában, mint egy folyóiratnak alapítója, egy szükséges és népszerű politikai hirlapnak fentartója. Ez nem közönséges érdem abban az időben, midőn a magyar irodalom alig ébredezett, midőn Bécsben kevés volt a magyar olvasó, s a mi volt is, el volt németesedve, a nemzeti érdeknek érzése s magasb öntudata nélkül.

E század közepén innen is a legragyogóbb tollu magyar publicista indított meg Bécsben politikai magyar lapot. Az olvasó emlékezhetik Török János *Magyar Sajtó*-jára, de csakhamar megszűnt, pedig ekkor 25—30,000 volt Bécsben a magyarok száma s köztük a legnagyobb aristocraták.

Mennyivel nehezebb volt Pánczélnek lapjai körül Magyar- és Erdélyországból írókat és előfizetőket gyűjteni! Mily szigorún

ellenőrizte minden léptét a censura! S mily korlátolt volt a politikai élet!

A magyar udvari kancellária nem akarta, hogy az erdélyiek külön lapot tartsanak fenn: politikája volt, hogy egyesítsen minden téren minden magyar érdeket. Az erdélyi kancellária fenn akarta tartatni a Szacsvay által szerzett lapkiadási jogot s főleg erdélyiek közreműködésével kívánta azt szerkeszteni, hogy e kis ország közérzete és közállapotai megbízható s a viszonyokat ismerő levelezők és munkatársak által abban híven legyenek képviselve és tolmácsolva.

Minden kis jogért meg kellett a pályatéren küzdeni.

Minden kancellári, előadói, censori változásnál megújultak az erdélyiekre nézve a létezés akadályai.

Pánczél elébb hivatására képtelennek akarták bélyegeztetni. Ő a pesti egyetemen dicséretesen végzettségére hivatkozott, s előfizetői és jóakarói nagy számát hozta fel védelmére.

Azután azt hozták fel ellene, hogy a magyar és erdélyi hirlap szerkesztője kétféle irányban s olykor kétféle szellemben közlővén a híreket és tényeket: a közönség zavarba jő, melyiket higgye, s egyik közönség békétlenkedik a másik ellen, hogy többet és szabadabban írott közléseket olvas. Egyformásítani kell a vizsgálati eljárást — mondák — s ezt csak annak egy kézbe adása által lehet. Kivették tehát Pánczél censora, Chronenthal erdélyi udv. kancelláriai tanácsos kezéből e jogot s Szekeres, magyar udvari kancelláriai előadóra bízták, csak az erdélyi közlésekre hagyván fenn az erdélyi censor vizsgálati jogát.

Pánczél erős türelmét állította ezekkel szembe. Szacsvay hirtelen bukása eszélyessé tette. Ő élére a dolgot nem állította. Az anyaország jogos követelései és kormányférfiai iránt elismerést s alkalmazkodást tanúsított, az akadályokat megkerülte, az ellenvetéseket simán oszlatta el, közléseiben óvatos volt — feddésben sem részesült évek során át.

Ily modorral s erélylyel vivta ki lapja és önfennállását. Magyarországon és Bécsben ez időben 15 különböző lap és időszak irat keletkezett; de a *Hazai Tudósítások*, *Tudományos Gyűjtemény* címűn és *Pánczél Kurir*-ján kívül hosszabb-rövidebb fennállás után valamennyi megszűnt. Így a *Hadi és más nevezetes történetek*, *Magyar Hírvivő*, *Gazdasági Ujság*, *Magyar Múzeum*, *Orpheus*, *Mindenes Gyűjtemény*, *Urania* stb. Némelyik létre sem jött, a másik néhány hónapig vagy egy pár évig állott fenn. Míg a legkitünőbb magyar tudósok: *Görög Demeter*, *Szabó Dávid*, *Kármán*, *Kiss János*, *Kazinczy Ferencz*, *Döbrönte* stb. nem voltak képesek lapjaikat és folyóirataikat állandóul meggyökereztetni, Pánczél harmadfél évtizeden át fenntartotta saját művét.

E férfi többet tett és kevesebb elismerésben részesült sok ünnepeknél.

Bécsi élete folyamából látszik, hogy egészen beleélte magát az ottani viszonyokba; szerkesztői állásának politikai fontossággal s vonzerővel kellett birnia, mert nehezen nyerte meg, sokat ostromolták és sokan vágytak rá. Kérvényeiből kitűnik, hogy az neki existentia-kérdés volt és sorsához képest önfentartása eszközeit meg is adta; de az is látszik, hogy hazája iránt mély és komoly szeretet élt lelkében s a nemzet jogai és becsülete, irodalma és érdekei iránt élénk érzéke volt.

Allását azonban vagy nem használta fel magán érdekeire s vagyonszerzésre, vagy előregedvén, tekintete megcsökkent; mert utolsó éveiben előfizetői száma tetemesen alászállott. Ezért halt meg oly — mondhatni — szánalmat ébresztő szegénységben, a milyennek állapotát a hivatalos hagyatékfölvétel mutatja.

Közlöm azt csaknem szószerint, hazai irodalomtörténetünk kiegészítése s az elfeledett tudós érdemeinek — ha későn is — elismertetése végett.

Az alsó-ausztriai nemesi törvényszék [*Forum Nobilium*] 1828. január 12-én tudatta az erdélyi udvari kancelláriával: »hogy *Albisi Pánczél Dániel*, a bécsi magyar ujság, [a *KURIR*] szerkesztője december 15. 1827-ben meghalt, csak kevés értékű hagyatéka maradt hátra, a mi nem elég adósságai törlesztésére; fölkérte, hogy rokonaival — ha lennének — tudassa s ha a hagyatékhoz jogot formálnak, utasítsa ezen törvényszékhez.«

A lezárolási hivatalos jelentésből kiderül: »hogy egy unokaöccse volt, a ki Erdélyben predikátor; hol? nem tudatik; a hir testvéröcsről is szólt; halála 67 éves korában érte el, özvegye, sem gyereke nem volt, végrendelete sem maradt; a hagyatékot átvette görög kath. lelkész Fogarasi István, a megholtinak jó ismerőse; a ki el is temette s a lezárolási jegyzőkönyvet aláírta. Hivatalos iratok, rendjelei nem voltak; könyvei, kitüntető iratok, reliquiák sem.

»Ingó-vagyona: I., egy régi posztóköpeny és egy régi hasonló kabát, két régi posztónadrág, egy régi posztófrakk, két mellény, egy pár régi csizma, egy kalap. II. Lágy fából készült asztal, négy régi szék, lágy fából való ágy, egy szalmazsák, két párna, egy pokrócz.

Adósságai: Herdy Teréz nevű háziasszony két havi szállásbérben követel 16 forint 40 krt ezüstpénzben, követelését igazolja az aláíró lelkész.

A betegségi és temetési költségeket az erdélyi udvari kancelláriánál való gyűjtésből fedezték. Sokkal feljülhaladván a követelés a hagyatékot: a szállásadónő kérte annak hitelezési jogczímen házánál hagyatását s a halott lehetőleg elvitetését, hogy a már rég kiadat-

lan szállás kiadathassék, a minek hosszasan üresen maradása nagy kárára lenne.

Fizetése máshonnan vagy valami nyugdíja nem volt.

A lezárolásnak decz. 22. megtörténtét s a hagyatékfölvételt igazolták: E. v. Rarrel m. pr. tartom. törvényszéki titkár, mint biztos, Fogarasi István m. pr. a Szent Borbára névről nevezett gör. kathol. egyház plébánusa, Dózsa József m. k. császári királyi tanácsos és erdélyi udvari kancelláriai titkár, Krammer m. pr. Tollvivő.

Ezen lezárlási jegyzőkönyvre a következő végzés kelt:

Adassék vissza a birtokosnak azon utasítással, hogy a zárt azou-
nal nyissa fel, a mi kevés hagyaték van, egy különben is végbemelő
úrveresen adassa el, a szállásadónak a lelkész által igazolt 16 frt 40 kr
fizesse ki, a netaláni maradványt tegye letéteménybe, s mindenről leg-
feljebb január 30-kaig tegyen tudósítást. Egyébiránt a tárgyalás mint
bevégzett dolog jegyzendő be s egy hivatalból láttamozott másolata a
erdélyi udvari kancelláriához juttatandó. Aláírva: Az alsó-ausztriai
kir. tartományi Törvényszéktől. Bécs, decz. 29. 1827. báró Malb
m. pr.«

Ezután kitudódott, hogy a megholt az ő ujságáért az el ő
fizetési pénzeket a cs. kir. udvari postahivataltól vette; minek
folytán Steinböck postatiszt e tárgyban ezen felvilágosítást adta.
»A meghalt valóban az udvari postahivataltól kapta kezébe a
előfizetési pénzeket, melyek 1827-ben mintegy 100—140 forintrá
mehettek ezüstben; de ezen pénz a meghalt által kiállított s az
udvari postahivatalnál őrizetben levő elismervény [Reversalis]
szerint senkinek másnak ki nem adható, miután könyvnyomtató
Haykel özvegyének fizettetik szállított papirosért őt illető 1300
forint követelése apasztására. . . . Az elismervény a bizottságnak
előmutatott.« Költ december 23-kán Gruber F. alsó-ausztriai
tartományi törvényszéki kiadóhivatali segéd által s a hivatal
pecsétével megerősítettett. . . .

A Magyarország legszélső keleti határain született férfi és
író tehát hajtva és sodorva a sors változandósága által, messze
nyugaton, Bécsben végezte hosszas és munkás életét. Idegen föl-
dön s tán jeltelen sírban pihennek porai, emlékezte fölött, most
— félszázad után gyúl fel az emlékezet világa, s én — a szintén
kis hazámtól távol bujdosódó székely — mondok áldást a híven
munkálkodott székely nevére.

* * *

Érő rövid életrajz hí és megható képét adja csak félszázad
előtt is irodalmi viszonyainknak. Ha egybehasonlítjuk ezeket a
maiakkal, okunk van örvideni a haladás fölött. Az írói nyugdíj-
alap s a mit a hírlapírók most gyűjtnek, lelkesítően emel föl minden

magyar szívet. Nagyobb politikai lapjaink szerkesztőinek ma bizonyára más hagyatékfölvétele lenne, s temetésök költségét nem kellene közadakozásból fedezni. Ott lenne a kísérek közt az irodalomért lelkesülő magyar ifjuság, fáklyákkal és koszorúkkal. Száznál több lap bucsuja hangzanék utána s az évről-évre megújuló Mindenszentek estején az ünneplőméc s világa sem hiányoznék. De mégis meg kell vallanunk, hogy javult irodalmi viszonyink daczára, sok hasznos életü író él még ma is, kivált elaggott korában nagy szükölködésben. Ez egy fekete pontot képez nemzetünk belső életében, mely a Pánczél hagyatéki jegyzőkönyvéhez hasonlóan összeszorítja a nemesb szívet s elborulttá teszi a hazafiai kedélyt. Oly szép pályán, annyi ideig a nemzet előtt világotni s végre mégis oly sorsban halni el, ez az, ami lehangol, de a minnek megváltozásához immár biztos a remény.

JAKAB ELEK.

J E L E N T É S

A SÓVÁRI SOOS-CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁRÓL. ¹⁾

A M. Történelmi Társulat tizenkét évi működésének s kivált vándorgyűléseinek becses eredményeként üdvözölhető ama tény, melynél fogva mindazon oklevelek, iratok, levelezések, melyek századokon át elrejtve, jól rosszul fentartva, ez ideig a történészek, a történet-kutatóknak hozzáférhetlenek valának: immár napfényre kerülve, a hazai történetírás hézagait pótolni hivatva leendnek. Feltárulnak a leveles-ládák, s egymásután jutnak felszínre a becsesnél becsesebb adatok, melyek a nemzetélet régelmúlt századait megvilágítva, előnkbe tárják cultur-életünknek, birtok-jogviszonyainknak, egyházi, vallási, politikai, feudalis, hadi cseményeinknek nevezetes mozzanatait, melyekről régibb történetészeinknek tudomásuk nem volt, mert a féltékenyen őrzött levéltárakba bepillantást nem szerezhettek.

Az utolsó tíz év alatt közkinccsé vált s felhalmozott oklevéltári adatok, kiadatlan okiratok rendszeres feldolgozása, csak most tárhatja az olvasó elé ezer éves fejlődését mindannak, a mihez magyar név, műveltség, ipar, élet és vér tapad.

Alighogy a Kállay, Jeszenák, Eszterházy, Hanvay, Danch és Berényi családok leütötték a lakatot oklevéltáraik ajtajáról s a Magyar nemzeti múzeum oklevéltári osztályába letéteményképen elhelyezve, a tudós közönségnek hozzáférhetővé tették: íme a múzeum oklevéltári osztályában, ezen letétemények sora ismét

¹⁾ Felolvasatott a M. Tört. Társulat v. ülésében.

egy nevezetes, nagyszámú és történelmi szempontból igen érdekes oklevéltárral szaporodott; minthogy a sárosmegyei sóvári S család levéltárát a múzeumi könyvtár őrizetére bízván, azt leányképen a könyvtár f. é. november 28-án át is vette.

A letéteményezett oklevelek száma a XIII. század közétől kezdve egészen a XVIII. század közepéig 5677 darab. A legrégebbi oklevél 1250. évi keletű; s van összesen 33 darab. Ezek közül 23 db. Fejér Codex diplomaticusában kiadatott, még pedig: 1250. évből Tom. IV. v. 1. pag. 65; 1252. év. IV. 2. 140; 1263. év. IV. 3. 155; 1280. év. V. 3. 17. és 72; 1281. V. 3. 106; 1281. V. 3. 104; 1282. V. 3. 106; 1282. V. 3. 132; 1284. V. 3. 249; 1285. V. 3. 27; 1286. V. 3. 274; 1286. V. 3. 393. 1286. V. 3. 333; 1286. VI. 1. 1. 1288. V. 3. 393; 1291. V. 3. 392; 1299. VI. 2. 15. és 1299. VI. 2. 214; évszám nélküli V. 3. 321. és 510; VI. 2. 272; és VI. 93. lapon. A kiadatlan Árpád-kori oklevelek száma tehát 103. 11 királyi kiadvány között előfordul IV. Bélától 2, Istvántól 6, Lászlótól 6, Andrástól 2, Leskó krakkói hercegtől 1 db. A többi 14 jogczímre oszlik el: adományozás, kiváltás, cambium, quartalitium, magánbirtok-átruházás, adásvevés, tokba-igntatás, határjárás, vérdíjváltság, megerősítés, újadományozás, jövedelem részbeni átruházása, idézés és pörbeszüntetés. Nem kevésbé érdekes ezen okmányokban előforduló s közvetlen vagy közvetlen érdekelt családok névsora, mint: Aba Bysse Saprannus, Filé bán fia, Miklós bán fia, Magister Petunc Petrus, Tamás comes, Symon fia, Mátyás Roland nádor fia, Michail Symon fia, Emeüdi Farkas, Miklós de Tyncon, Beel, Kele fia, Boxa comes fia Symon, Apa de genere Bechegregor Butkay András, Vajay Benedek. A kún családok közül említendők: Barabuch, a Borchul nemzetségből: Illan, Jardar, Michail Chibuk, Ona. A vármegyéket illetőleg előfordul Sáros, Trencsén, Zemplén, Borsod, Ungh, Liptó, Gömör, Esztergom, Arad, Temes és Csanád; 35 község, hely- és birtoknévvel s végre öt vár, a Sívár, Karachonyvár, Kevevár, Belánvár és Tymes Pali vár.

Az érdekesebb oklevelek rövid tartalma következő: 1250. év. Trencsén-megyei Byncha és Honnucha adományozása István és Miklós bán fiainak.

1252. András, Miklós bán fia patronatusi jogot kap a lelesz községet egyház felett.

1263. Petina Péter mester Zomobon földét adományval kapja.

1280. Mátyás Roland nádor fia, Kövesd Semyen és Halász tokot Michail Symon fiával eleseréli Batan és Dióvég birtokért a Menteben.

1281. Nyugtatvány két női hozomány, egy hajadoni negyed, és 20 márka felől.

1281. Mátyás comes Roland bán fia Chap földét Ungh vármegyében, Sylvester fiával Miklós de Tincennel elcseréli ennek Huneczky nevű földéért.

1281. Tamás Symon fia Lipcsét Liptó-vármegyében adományul kapja.

1281. Illés Beel Kelemen fia Szürthe Ungh-vármegyei birtokot Mátyás Roland bán fia által neki adományozva 200 márkáért örökre eladja, Symon fiának Boxa comesnek.

1282. György és Jakab, Apa de genere Behegregor fiai. Ezen Ungh-vármegyei birtokot Boxa és Tamásnak s többi testvéreinek eladják.

1284. Boxa, Tamás, György és testvéreik Ráth ungh-vármegyei birtokba igtattatnak.

1285. György Symon fia, Sóvárt, Sópatakot, Delnyét, Zerbucht, Chelést és Dethet a sókúttal és várépítési joggal adományul kapja.

1285. A megelőző adományra nézve László király megengedi, hogy György megszabadása esetén a fenti birtok testvéreire Boxa, Tamás és Symonra maradjanak, kijelentvén ezek, hogy az említett birtokra örökségi jogot nem tartanak, ha Györgynek esetleg utódai lennének.

1286. Buthkay András, Ásvány Ungvár-megyei birtokát, Tamás Symon fiára ruházza, váltságdíj fejében egy papnak halálos megsebesítése és szolgájának megölése végett.

1287. Lestko krakói sandomiri és sirádiai herceg, Gallicziában a sandeczi kerületben fekvő Vaglova birtokot tartozandóságaival együtt, hű szolgálatai jutalmául György comesnek adományozza.

1288. László király, Györgynek Symon fiának adományozza Sóvárt, Sópatakot és a Sókutat, ugyanott várépítési engedélylyel azon érdemeiért, miket Leznek krakkói hercegnek Conrád elleni védelmében s a tatárok visszaverésében szerzett.

1299. György mester Symon fia, rokoni indulatból és szolgálati jutalom fejében Synka mesternek a Sókút jövedelméből évenként 100 márkát, minden szombaton egy fél köből söt és a vár mellett levő nagy rétnek felét adni kinyilatkoztatja.

Az évszám nélküliek között érdekes:

Demeter zólyomi comes levele Omode nádorhoz, melyben kéri, Symont, Symonnak fiát és Lászlót Tamás fiát jogaikban és birtokaikban ne háborgassa.

A leleszi conventus jelenti, hogy Aba Byssenus emberük által Lászlót, Tamás fiát Busyka helységbe megidézttette.

Az egri káptalan jelenti, hogy saját emberét vizsgálatra küldötte Aba királyi emberrel, megtudandó, vajjon András fia András, megölte-e László comes szolgáját és egy papot halálosan megsebesített-e? Ezen

oklevél, legkésőbb 1286. évben kelhetett, miután 1286. évben András ezen gyilkolásért, Tamás Symon fiának váltságdíjúl Ásvány Ungvár-megyei birtokát átadja.

László király ezen birtokot a Boxa, Tamás, György, Symon és Detrik Symon fiai között egyrészt, másrészt István, Vepher pataki comes fia között kötött egyezés folytán, az előbbieknél átadja.

Pecsét és címertani szempontból is nyújtanak ezen okmányok néhány érdekes adatot a XIII. század sphragistikájának bővebb ismeretéhez. Ezek között különösen érdekes, Mátyás Rolandbán fiának lovaspecsétje az 1281. évből, mely eszerint az ez ideig felfedezett lovaspecsétek sorában a harmadik helyet foglalná el, miután tudtomra az első s legrégibb magánember lovaspecsétjét Fraknoi Vilmos érdemdús tudósunk 1221. évből fedezte fel s közölte a Magy. Történelmi Társulattal az 1877-ik évi júliusi havi választmányi ülésen; a másodikat Nagy Imre tudós társasági tag mutatta be 1236. évből az »Archaeologiai Értesítő« 1877-ik évi folyamának 257. lapján. Íme ez lenne a harmadik az 1281. évből, melynek rövid leírása a következő: a gömbölyű címer paizsban egy lovas vágtat, alatta virág-levél, a címerpaizs baloldalán a lovas irányában s e felé fordított hegygyel ismét egy virág-levél, körirata: Sigillum Math. comitis.¹⁾

Igen szép fentartású Lestko krakkói fejedelemnek 1287. évi pecsétje.

Érdekes még 1286. évből Mokyanus nádor Soprony-, Mosony- és Sümegh-vármegye comesének pecsétje 1286-ik évből, melynek rajza és leírása az Arch. Ért. 1880-ik évi folyama 1-ső füzetében közöltetett.

A XIV. századbéli oklevelek száma 191 s ennek majdnem fele része a század első felére esik. Érintvék azokban az Úsz, Lovagfalvy, Lónyay, Seretvay, Belte, Gömör, Tornay, Hevesy, Somos, Kapy, Ewó, Kakos, Zech, Drugeth, Chapy, Spatha, Ezen, Komlos, Chel, Heym, Pethew, Kántor, Geoden, Delnyey, Ramocha, Bercheu, Chipkeusi, Petunc, Boxa, Ladur, Kuch-családok, és a genus Thubule. Vonatkoznak: Sáros-, Szepes-, Zemplén-, Beregh-, Ungh-, Gömör-, Torna-, Borsod-vármegyékre. A tárgyuknál fogva némely érdekesebb oklevelek tartalma ím itt következik:

1318. évben Douch mester, Tamás fia, egy gyilkosságért 6 márkát fizet.

1320. Michbán unokái között osztály levél köttetik.

¹⁾ A pecsét rajza és leírása immár az »Arch. Ért.« 1879. évi folyama 10. füzetében megjelent.

1321. Tamás, Boxa, Detrik, György és Symon fiai, és Károly király közötti cserelével, amazoknak Pataki, ennek Purustyán vára között.

1323. Károly király, János és Péter, György fainak, és László János fiának kiváltságot ad, hogy ne a tanácsból küldött bíró — Pedaneo Judice — de a királyi curia bírása előtt pörlekedhessenek az övéikkel.

1328. Lukách, Jakab de Berchen fia, nyugtatja Lászlót, Tamás fiát, anyja Genden Mikov özvegyének adott női hozomány felől.

1335. Károly király, Tamás Mihály és Lászlónak, László fainak, Miklós és Lászlónak, Deuch ellen elkövetett minden kihágásaikat, kártételüket és jogtalanságaikat elengedi és senmisnek nyilvánítja.

1337. A Zemplén-megyei Vajda birtok védelmében kiadott költségek feletti nyugtatvány.

1339. Károly király elrendeli, ha kinek Visnyo birtokhoz igénye volna, azt ő felsége és az ország zászlósai előtt kimutassák.

1349. Komlosi Kántor részére kiadott királyi kegyelmi levél.

1355. A Boxa rokonok közti osztálylevél: Agtelek, Ezen, Chap, Szürthe, Ráth, Torna, Polyanka, Sztankócz, Kereplye, Galszécs, Bozeza, Bosnyicza birtokok felett.

1360. Birói vizsgálat, Tamás, Mihály, László, László fiai, Zechy és Miklós Tamás fia szerint, mint felperesek, János, Tamás de Ezen fia ellen, amazok szolgájának bebörtönözése miatt.

1374. Scholastika, Synka de Sebus leánya, a nyulak szigeténi boldogságos szűzhez czímnzett zárdabeli apáca, Nagy-Herman Sáros-megyei birtokát, Péter és Miklós mestereknek, Péter Synka de Sebus unokáinak örökre átadja.

1377. Som László fiai, Chaba, Keresztur, Lenche és Thardos birtokba bevezettetnek.

1387. János, László és György ménesüket egymás között megosztják Kowesth Zemplén-megyei birtokukon, mely szerint a Györgynek jutandó lovak fülei jelzésül levágassanak, a meghagyott két rész pedig le nem metszett fülekkel János és Lászlónak maradván.

1388. Sebes vára épül.

1389. A Seretvay család pallosjogot nyer.

1394. A Lovagfalvy család osztozkodása feletti bizonyítvány.

1399. Frank Konye bán fia országbíró ítélete a Báthai apát és László de Bathmonostor között, ennek jobbágysági által, az apát Zeremlyéni birtokán megsértett halászati jog tárgyában.

Az évszám nélküliek között érdekes tartalmak :

Károly király Gábor küesdi plébánost, kit László, Tamás fia és Miklós, Boxa fia a királyhoz küldének, emezekhez válaszával visszaküldi.

Douch mester Miklóst Boxa fiát és Lászlót Tamás fiát mint rokonnait, leánya lakadalmára vendégekül hívja.

Dousa magister öt vármegyének bírúja, Boxa fiának Miklósnak és László Tamás comes fiának írja: hogy a király parancsa folytán hadba szálljanak s gyorsan a királyhoz jöjjenek.

Kumpoldt mester fia Péter tárnokmester kéri Boxa, és Tamás comes fiait, hogy miután Kopasz nádort és ennek testvérét Bekent a király ismét kegyelmébe fogadta, ezeknek semmi kárt és bosszuságot ne tegyenek.

Omode nádor meghagyja László Tamás fiának, hogy a Zakarus Pál kereskedőtől jogtalanul elvett posztót, lovakat s más egyebet neki visszaadja.

Pecsét és czímertani szempontból érdekes 1328. évből comes Paulus Judex curiae jól conservált pecsétje; 1354. évből igen szép Drugeth pecsét; 1359. évből comes Nicolaus filius Ugrini Judex curiae pecsétje ágaskodó oroszlánnal; s Mathkó szőrényi báné 1399. évből.

XV. századbeli oklevélet ezen levéltár 405 dbot tartalmaz, melyekben felemlítettik a Soos, Chal, Eszényi, Chapy, Zerдахelyi, Rozgonyi, Daj, Kalanda, Kerechen, Varju de Bathfalva, Varju de Varjufalva, Dobó, Lovaghfalvy, Szentmártony, Véky, Bajory, Aszalos, Kakas, Sebes, Onody, Zadur, Thyba, Buthka, Csontos de Miske, Harsághy, Perényi, Zemlini, Terjék, Petunc, Enyiczkey, Mátyus, Kis-Tárkányi, Imreghy, Chuda, Czéke, Pozdichi, Krucho, Tegres de Terjékfalva, Segneyei, Tarkeüi, Nagy-Mihályi, Czikó de Pomáz, Poch de Sygra, Vajthyna, Korláth, Radolcz, Kisfaludy, Széchy, Upor, Chak de Chokaháza, Rakatyás, Lovag Cháky, Lasztóczy, Agóczy, Somos, Stritte, Thurzó, Kis-Azari, Ruszkay, Kornis, Szalánczy, Báchkay, Agárdi, Theökc, Pászthoi, Byrgecz, Liska, Nemes, Kozmafalvi, Varjufalvai de Burló, Chyre de Almás, Bornemisza, Istvándy, Kolthai, Báthory, Domiánházi, Modrai, Hatvany, Semsey, Mariássy, Hosszúmezei, Polyankai, Anarchy, és Téglás-család. Érintik ezen okmányok Sáros-, Szepes-, Borsod-, Abaúj-, Zemplén-, Gömör-, Fejér-, Ung-, Heves-, Bács- és Pest-vármegyét.

Kiválóbb érdekü oklevelei között felemlíteni vélem:

1411. évben: a Bajor-család pallos-jogot kap.

1413. a sóvári templom épül, a templom oldalfalán márvány táblába bevésve van: »Istam Ecclesiam fieri curarunt Simeon, Stephanus, Nicolaus, Joannes Soos de dicta Sóvár Anno Domini 1413.«

1414. Az Abusházy-család új adománylevelet kap a Zala-vármegyei Abusháza felett.

1418. A Soos-család megújított czímer-levelet kap »denuo et de novo« kifejezéssel. Maga a czímer Miczbánnénak ismeretes eseményére vonatkozik, mit, Nagy-Iván, Szirmay és mások is felemlítenek; sőt 1622-ben az Alvinczi lelkész Bethlen Gáborné felett tartott halotti

beszédében is elmond. A bécsi »Heraldisch-genealogische Zeitschrift« 1871. évi 9-ik számának 92. lapján közli a Sóvári Soos-család czímerét, de egészen elütöt az 1418. évitől, sőt még az 1569. évben megújított czímertől is különbözöt.

1427. Soos Péter és György inhibeálják László prépostot a Manusfalvi határban akasztófa állítása iránt.

1467. Mátyás király Zemplén-vármegyének öt évi palatinalis iudiciumot relaxál.

1478. Soos István a Sáros-megyei főispánságot — honorem Comitatus — kapja Zápolya Imrétől.

1498. Buthkay végrendeletet csinál.

A XVI. századi oklevelek száma 991 darab. Ezen, úgy a XVII. és XVIII. századbéli oklevelek tüzetes átvizsgálása idő hiánya miatt ekkoráig eszközölhető nem volt. A mennyire ezt azonban tennem lehetett, nagyobb érdekűeknek a következőket találtam:

1518. Lajos király Borsvai András, Kendy György és Miklós és Bajori Ádám birtokait nemes Chilippen Antal megöletése indokából Soos Péternek és fiainak adományozza.

1528. Ferdinánd megparancsolja az eperjesi polgároknak, hogy Sóvárt és a hozzá tartozókat, úgy az onnan elhurczolt tárgyakat, Soos Péternek visszaadják.

1542. Sóvárt a királyi hadsereg elfoglalván, az a Soos-családnak visszaadatik.

1542. Soos Györgyöt a kassai kapitány elfogja.

1543. Ferdinánd Soos Györgynek meghagyja, hogy a Sáros-megyei alispán-választásnál jelen legyen.

1569. A Soos-család új czímer levelet nyer.

A legrégibb magyar missilis 1559. évből való.

1571. Báthory István kéri Ferdinándot, hogy Bocskay György özvegyének Gál. Szécsset, Rákóczy György és Kálnásy Ferencz birtokait, miket Bocskay Györgynek adományozott, az özvegynek visszaadja.

Évszám nélküli: vizsgálat az iránt, ha valjon Soos Ferencz Harsághy Farkas László elárulásakor János királynak híve volt-e vagy sem?

A XVII. századbéli oklevelek 2801 darabot tesznek, melyek leginkább érintik — a Soos-család birtokviszonyain, pörösügyein kívül, a Berthothy, Bocskay, Rákóczy, Haller, Széchy és Perényi-családot. A többi között kiválóbb érdekűek:

1602. Sóvár mentelmi levele.

1635. Horváth Mihály czímerlevelet kap.

1638. Rákóczy Pált érdeklő regestrumok.

1646. Bocskay István dietára regálist kap.

1647. Verebélyi János missilissei Bochkay Istvánhoz a Chapy-féltulajdonosok birtokok tárgyában.

1645. Úsz Zsuzsanna végrendelete.

1650. Lónyay Zsigmond véleménye a Bochkay ügyben.

1650. Szelepcsényi püspök és Monaky Anna missilissei.

1650. Barkóczy László levelei és inventáriumok.

1661. Válasz a magyarok azon rágalmára, hogy az osztrák hadak magyar honban igen keveset, vagy semmit sem tettek.

1668. Nádasdy missilissei a Bochkay ügyben.

1683. Bochkay István birtokai Soos Györgynek átadatnak, s ugyanez évben kérelmezi, hogy úgy az ő, mint Bochkay birtokai neki visszaadassanak.

A XVIII. századbéli irományok száma 1256, általános közérdekű tárgyakat nem tartalmazván, különben is a múlt század eseményeivel együtt vajmi közel áll még hozzánk s egyes részleteiben is ismeretes levén, mellőzhetőnek vélem azoknak ismertetését. Ezen kívül van még e levéltárban a XVII. és XVIII. századból 49 per-csomag.

Részletezve tehát ezen nevezetes levéltár gazdag tartalmát, van abban a XIII. századból 33; a XIV. 191; a XV.-ből 405; a XVI.-ból a mohácsi vészig 142; XVI. századbéli összesen 991 darab; a XVII. századból 2801; az egész levéltárban összesen 5677 darab oklevél és 49 per-csomag.

Eltételezve ezen levéltár történetileg fontos tartalmától, mely az oly sok, és elterjedt uradalmakban bővelkedő családok, jog, birtok, összeköttetési viszonyainak idáig nem eléggé ismert tárháza lett, eltekintve az előttem fel nem tűnt, vagy észre nem vett oklevelek történelmi becsétől, tartalmaz az még sok sóbányászati adatot, magyar leveleket a XVI. és XVII. századból, missiliseket, cultur-történelmi jegyzeteket, leltári adatokat, a mű és házi iparra vonatkozólag, vajmi becsesek az arany, ezüst marhák inventáriumai sat., s hogy végre a levéltár idáig is gondos kezelés alatt volt, bizonyítja az iratoknak évtizedenkénti csomagolása s azoknak századonkénti leltározása; miknek az oklevelekkeli összevetése derítendő majd fel, vajjon az inventáriumokban foglalt iratszámok összege megegyez-e az átadott és átvett iratok számával.

MAJLÁTH BÉLA.

A HÉDERVÁRIAK ŐSEI KARINTHIÁBAN.

Hazai íróink a Hédervári-család elődeit több helyen hibásan Heunenbergi, Houmburgi és Hamburgi grófoktól származtatják, pedig helyesen »Hainburg« alakban kellene írni ez őseket; végre származási helyül Vildoniát említik, melyet vagy a Tyrolban fekvő Viltten kerülettel (1100 év körül gróf Audechswolfertshausen Otto birtokának tartozéka) vagy a Stíriában fekvő Wildon várossal lehet azonosnak tartani. Az a mi »Die Burgvesten der öster. Monarchie« című munka egy részében, mely stíriai, karinthiai stb. kutforrások alapján készült, a Héderváriak őseinek eredetére s család-történetére vonatkozólag helylyelközzel előfordul, oly érdekes, hogy annak főbb adatait rövid kivonatban ide jelölni hasznos föladatnak tekintem.

Stíriában a Saan folyó mellett Cilli körül elterjedő vidék hajdan a Saaneck családé volt, melyből a Sternbergi és Hainburgi grófi ágak, ugy utóbb a Cillei grófok szakadtak ki. A történet Julius Cäsar stíriai író szerint, egyébiránt azt is tanusítja, hogy Cilli és Pettau vidéke a karántani határgrófságot képezte, melynek saját őrgrófjai a Saaneck családból származának; 1126 évben azonban e határgrófságot Starhand vagy Starkand és ennek fia elvesztették, de azért későbbben is e család ivadéka, nevezetesen Heumburg (= Hainburg) Ulrik, 1227. évben Cilli városában és környékén mint birtokos jelenik meg. A Hainburgok kihalta után Saaneck Frigyes, kinek anyja Hainburg leánya volt, az időközben elzalogosított Cillit 1331-ben kiváltá, s a Cillei grófi háznak (1341.) alapítója lön.

A Hainburg-család Karinthiában Mannsberg várát, mely egykor a Manusbergnek tulajdonát képezé, mint ősi fészket birtokolta. A XII. és XIII., sőt részben a későbbi századok alatt keletkezett várépület a sziklák ormain fekszik, és a jelenlegi birtokos a gurki káptalan kegyelettel tartja fönn a mult idők e nevezetes emlékét; alatta terül el a Kraft- vagy Krapf-föld nevű síkság, mely egykor anynyi emlékezetes harczii eseménynek volt színhelye. A Hédervári-család őseinek beköltözését az érintett mű, némileg eltérve hazai íróinktól, így adja elő. Volfgar és Hedrik, Starhandi és Hainburgi grófok, tekintélyes nemesség társaságában Karinthiából 1000 év körül István magyar király segítségére a bolgárok ellen kivonulván, Claudian szerint Ceas bolgár vezért — kit történetíróink Keaunak is neveznek — megölték; és nagy hadi zsákmányon kívül Istvántól az egész Kisten (= Kiscen) hegyét nyerték adományúl, a hová azután ők egy pompás várát és kolostort építettek, s a hol el is temették.

Megemlítendő a családi viszonyok közül, hogy a Hainburgi grófok a már fentebb érintett családi összeköttetésen kívül még a Pfannbergekkel is rokonságban álltak, és hogy a Hainburgi grófságot a Lavant völgy egy részével a karinthiai hercegektől hűbérül kapták, a Mannsbergi és még két uradalmat pedig a regensburgi püspöktől nyerték, sőt ezenkívül tetemes jószágokat még hűbérben birtak. Az oderburgi monostornak a gurki káptalannak védurai lévén maguknak is számos hűbéres vitézeik valának.

A Karinthiában visszamaradt családág tagjaira vonatkozva, a már említett családtörténeti adatokon kívül megjegyzendőnek tartom a következőt. Starhandi és Hainburgi *Vilmos* és *Konrád*, kik 1096. körül is éltek, 1077-ben a dalmaták ellen harcoltak; Karinthia határgrófia Starkandi ifjabb *Ulrik* (1091—1096) és két testvére: *Verigant* és *Witenwaldi Rudolf* a salczburgi érsekkel háboruskodtak; *II. Vilmos* Ortenburgi Herman gróf ellen (1239.) csatázott: *Albrecht* Ulrik karinthiai hercegnek özvegyét Agnest — ki *II. Henrik* osztrák herceg leánya volt — vette nőül; *II. Ulrik* és *I. Frigyes* végre Ottokár elleni ütközetben 200 lóval vettek részt, sőt 1288. körül Lajos hercegök ellen fellázadván, ezt el is fogták, de Frigyes utóbb kénytelen volt menekülni, Ulrik pedig megveretvén, 1293-ban bocsánatot nyert. Miután e családból *Herman* és *II. Frigyes* elhaltak, 1320-ban a Starhandi és Hainburgi grófi család Karinthiában magban szakadt; a Hainburgi grófság a karinthiai hercegnek, a többi birtok pedig a rokonoknak, nevezetesen részint a Pfannberg családnak, részint a Cillei grófok elődeinek jutott osztalékul. Így tűnt le itt a nagyhirű család, melynek magyarországi ága ekkor a Héderváriakban és a Nemetujvári grófokban nálunk javában virágzott.

Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy azon időtájban, midőn e család a karinthiai határgrófi címet viselé, a magyar historia szerint (1062) *I. Béla* kir. leányát Ulrik karántáni határgróf birta nőül, utóbb (1074) *Salamon* alatt *Markard* karinthiai határgróf szerepelt, végre (1127) *Sz.-László* leánya szintén egy karint. határgrófnak, Ulriknak volt neje. Minthogy pedig ez időkorban, mint fenn láttuk, ezen határgrófságot a Saanecki család birta, igen valószínű, hogy az itt említett örgrófok a Hainburgi vonalból ágazának el.

Jól tudom, hogy az újabb magyar írók a Hédervári-család elődeinek beköltözését a hazai régi írók ellenében *II. Géza* idejébe helyezik, és már azon körülmény is, miszerint a *XII.* században a Hainburg család ősei a karántföldi határgrófságtól elmozdítottak, arra indíthatta volna ezen család némely tagját, hogy máshol keressen magának hazát, hírt és dicsőséget; de mivel épen a *XII.* századból több adat szól a karinthiai örgró-

fokról, illetőleg a Héderváriak őseiről: azt lehet hinni, hogy a beköltözés tényéről, ha az csakugyan azon korba esik, különösen a stíriai és karántföldi történetre vonatkozó forrásokban kellene hiteles nyomokat találni.

Mindezekből pedig már most következtetnem lehet, hogy ha hazai írónk a Hainburgi grófok családja történetére vonatkozó külföldi, különösen a stíriai, karinthiai stb. kutforrásokat fogják kutatni, a többi közt ama kérdés is, vajon Volfgar és Hedrik beköltözése Sz.-István idejében vagy későbbben történt-e? napfényre hozandó újabb adatok segítségével talán határozottabb megoldást nyerhetne, oly megoldást, mely minden kétséget jövőre kizárna.

STESSEL JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Révai Miklós élete. Írta Csaplár Benedek. Első kötet. Révai arcképével. Budapest, Aigner Lajos. 1881. ára 3 frt.

A könyv, mely e cím alatt megjelent; rendkívül érdekes életrajza nem csak Révainak, a genialis tudósnak, hanem egyszerűen a kegyesrendi tanítók mind ama kitűnőbb férfiainak, kik a múlt század második felében annyi jeles nevelő-intézet élén állottak. Irónk természetesen csak Révai életírását tartja szem előtt és csak ő reá vonatkozólag szól másokról és az akkori helyzetekről, viszonyokról csak azért látszik beszélni, hogy Révai fejlődését mindannyiszor a külső állapotok és az ezekkel leggyakrabban okozatos összeköttetésben lévő lélektani mozzanatok világosan kiderítse, s a fejlődés nevezetesebb állomásait mintegy megállapítsa, — de mind a mellett oly szerencsés kitéréseket tesz a közel állók bemutatásával az akkori nevelésügyi, szerzetesrendi, társadalmi sőt irodalmi viszonyok bővebb ismertetésével, — hogy az olvasó minden felé szívesen követi vezetőjét, ki új meg új vidékeket tár fel előtte, s miután oktatta, tanította és felvilágosította, mindannyiszor, minden kényszer nélkül, mintegy szép logikai renddel vezeti vissza főtárgyához.

Történeti előadása, az anyagok tekintve, a lehető legalapossabb. Ítéletei tiszták, s ha nem mondhatók is a legszabadabbaknak, valóban sohasem hamisak. Szerzőnk fő hibája, hogy Révait merőben úgy tractálja mint kegyesrendi szerzetest, holott a Révai életében a história ítélőszéke előtt ez csak egy véletlen esetlegesség. Lehet valaki jeles író, nagy tudós, kitűnő hazafi a nélkül, hogy ilyen vagy olyan szerzetes lenne; s viszont közbecsülésre, szeretetreméltó, érdemdús kegyesrendi szerzetes lehet valaki a nélkül, hogy akár az írói, akár a tudós névre legkisebb igényt tarthatna. Révainak, amint Csaplár jeles művéből tanuljuk, kora ifjúságától kezdve az volt célja, hogy kitűnő ember, jeles magyar író és tudós legyen, hogy így az *ébredő haza díszére váljék*; vajmi csekély itt e kérdés, hogy mint világi pap, mint benedek-rendi,

kegyesreudi vagy akármelyik szerzetesrendi állapotban fogja ezt elérni. És ha e magasztos cél, mint írónk kérlelhetlenül bebizonyítja, egész életén át előtte lebegett, akkor a 10 közül az az egyik két fekete bab holmi obscurus öregebb rendtárstól inkább csak comicus hatást gyakorol, s oly világnézet kifolyásai, hogy már insultusnak sem mondhatjuk; ezeknél kevéssel van több érték azoknak a félig atyáskodó s részben lemondó nyilatkozatoknak is, melyek jóakaratot látszanak mutatni, így szólván: annyit reméltünk tőle, s ő mint csalódtunk! Mert ezek igazán szólva azt teszik: Soha se voltunk képesek megérteni és így soha se gyakoroltunk rá semmi befolyást! Ezek felett szerzőnk bátran pálczáat törhetett volna, vannak hozzá igaz jogcímei: a fáradhatatlan kutatás, az adatok igazságos előadása, megbírálása és plasticus rendezése.

Es habár nagyon nehéz dolog Révait is kellőleg méltányolni, s az öt félreértő környezetét is ugyanazon műben dicsőíteni, elmondhatta volna szerző bátran, hogy azok a derék atyák bizony sejtelmével sem bírtak annak, hogy ez az előttük álló Révai valamivel finomabb agyagból van gyúrva mint ők, s hogy a ki növendék és ifju korában oly költeményeket ír, mint pl. a *Tatai patakhoz* írt elegia, s férfi korában oly gramatikával tetőzi nagy jelentőségű irodalmi pályáját, annak szelleme egy regioval magasabban szárnyal mint az övék. Meg is bélyegezhette volna szerző a nagy-károlyi társakat brutális magok viseletéért, ha csakugyan oly módon bántalmazták Révait, miként a 275. lapon közölve van, hogy t. i. szellemi büszkeségét atyja csizmadiaságának emlegetésével akarták lehűteni; valóban ez igazán hangya szorgalommal összegyűjtött nagy műből látszik, hogy ezek a különben sok tekintetben derék szerzetesek és professorok a magasabb fokú elmével és érzékenyebb, nemesebb szívű Révaival szemben Kecskeméten vagy Nagy-Károlyban mindig ugyanazok maradnak.

De térjünk vissza az előttünk fekvő munkához, melyet, megvalljuk nagy érdekeltséggel és figyelemmel olvastunk át s épen azért gyöngöségeit sem fogjuk elhallgatni.

Szerző stjlja nem az a szónokias, megkapó, lebilincselő s szép folyamatjával és érdekes fordulataival kielégítő mint azt a francziáknál oly gyakran látjuk, s a mit egy pár magyar írónál is vehetünk észre, de a melyet a magyar közönség oly nagyon szeret, — hanem olyan csendes elbeszélő, mely csak ritkán emelkedik, de ha megszokjuk, jól esik olvasni, néha-néha fel is melegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt. Olyan ő, mint a világgal nehezen haladó idősebb ember, látjuk nála néha a legujabb szavakat, pl. *megokolás*, ám legyen, bizonyára nem oly rossz szó, mint a prókátorok *megindokolása*:

látjuk nála a divatos hibák példáját: a *folytánnak* használatát ezek helyett: következtében, által, végett, miatt, nálfogva, stb.; látunk szerzőnél néha szokatlan erőltetett szavakat és szófüzéseket pl. eszméltető, nyomatékoltan, nyilván, kezdeményi kísérés, idétti (felfortyan, felförmed pórias, izléstelen kifejezések, melyeket nem szokás mívelt körben férfiról, íróról s munkánk hősről mondani) stbeff, de látunk néha egy jó magyaros szófüzést is. Szerző néhol nem csak száraz, de fanyar, különösön polemicus jegyzeteiben, melyekkel kár volt vesződni s érdekes munkáját megzavarni; s igaz ugyan, hogy szerző stylusa gyarlóságai miatt megkísérelte a mentegetőzést 244—245. lapon, de ezzel nem csak nem javítja meg hibáit, de sőt szaporítja, mert mentségből az lehet következtetni, hogy ő tulajdonképen jobban is meg tudta volna írni művét, de elhanyagolta, vagy mert nem volt jól hangolva, már pedig az ilyen mentségek, még ha igazak volnának is, semmi jogosultsággal nem bírnak.

Szólnunk kellene még szerzőnk felfogásáról s magáról az egész műről — de ebbeli véleményünk, minthogy a műnek csak első része van kezeink között idő előtt való lenne, s így ítéleteink összegezését arra az időre halasztjuk, mikor majd az egész munka kezeink között lesz. Annyi bizonyos az eddig közlött részből is, hogy Csaplár Benedek derék munkát végez s tegyenek ellene kifogást a stylisták, sőt nyelvészek is, munkája a XVIII-ik századi hazai történelem egyik érdekes lapját fogja képezni.

—K —S.

Egyetemeink a középkorban. Irta Ábel Jenő, kiadta a m. tud. Akadémia irodalom-történeti bizottsága. Budapest, 1881. 97. l.

A m. k. Akadémia irodalom-történeti bizottsága pár év előtt alakult csak; úgy hiszem, félszázados Akademiánk kebelében ez a legifjabb szövetkezet. De már a kezdet küzdelmes éveiben is derekas munkásságáról adhatunk számot. Csupán a »*Corpus Poetarum*« három kötetét, Ábel előttem fekvő művét említtem biztos zálogaiként annak, hogy működésétől a magyar szellem, a magyar műveltség története becses szolgálatokat, tanulságos földerítéseket várhat.

Bizonyára egyetemeink középkori állapotának ismerete nemzeti történetírásunk szempontjából is fölöttebb érdekes és tanulságos. Az a kép, melyet annyi dicsőssel s annyi gyászszal körülvelt múltunkról alkotunk magunknak, csak úgy teljes, ha ismerjük ama forrásokat is, melyek nálunk a szellem világát éltették. A harci dicsőség, a politikai ildom és tapintat mellé szé-

pen illik a tudomány szeretete, az emberben a legfönségsőbb alkotó rész: a szellem érdekeinek meleg ápolása.

Ha a középkori magyart ethnographiai és pszichologiai szempontokból a középkori idegen krónikák nyomán tanulmányozzuk, bizony egy mákszemnyi hajlamot sem találunk benne a culturára. E krónikákból csupán annyit tanulunk, hogy a jó isten Európára a IX. században ostort bocsátott, meglakoltatandó annak nemzeteit büneiért. A hún hordák emléke még nem törlődött ki a rettegő Európa emlékéből. A rémtülés és büntudat egy új isten ítélet közelségét látta. Az ezredik év is közelgett, melyre a világ vége jósoltaték, s mi természetesebb, mint hogy a harcias jövevények megszállását a Duna és Tisza közén úgy tekinték, mint ama borzalmas catastrophá előjátékát.

Ily forma szerepet szánt Európa közvéleménye ama fajnak, mely az alakulni kezdő german és szláv törzsek közé mint ék tolódot, s annak torzsalkodásai közepette a X. század folyamán hatalmas államtestet alkotott. A világnak azonban nem lőn vége, s Magóg fiai jobbak, derekabbak voltak szállongó híröknél. A mohó tett vágy, mely kalandozással, veszélyek keresésével csillapítá éhségét, hamar elpárolgott, hogy helyet adjon a komoly munka szeretetének. Még egy századon át sem tartott az ifjuság alak- és czéltalan forrongása, midőn elbugyogván a nedv túlteleje, beköszöntének a férfikor első, gyümölcs-érlelő napjai.

Mi része van első, szent királyunknak az átalakítás fáradalmaiban, azt történet-könyvünk ékesszólóan mondja el. Kétségkívül nagyon sok. A vad, de nemes törzsbe gonddal, szeretettel oltotta be a civilisatió csiréit. Az oltás érdeme őt illeti, a megfogamzásé a törzsököt. Ime egy évszáz alatt e faj megczáfolja azt, hogy isten lakoltató ostora, mert a béke, az áldás munkájában törli magát. Csodálatos, hogy ennek hire ezred év után sem terjedett el úgy, mint amannak néhány kurta hó alatt!

Európa rémei, a sötétség és gonosz fiai, az egyetlen apostoli király kormánybotja alatt arra az útra léptek, melyről azóta sem tértek el. A hármás halom és négy folyam vidékén bölcs mester szilárd alapon rakta le az állam talpköveit. A kik az építésben fáradtak, nem tagadjuk, impulsust a már előhaladottabb nyugattól vettek, de erőt önmagukból, hitet a munka áldásos voltából. Ennyit talán nekünk engednek azok is az átalakulás érdeméből, kik untalan hirdetik, olykor még hívőkre is találva, hogy a magyar faj mindig majmolt, mindig idegenektől harácsolt konczon rágódott.

Még a jog és méltányosság határai közt sem óhajtunk tetszelegni önmagukkal. Hírheht mihasznaságunkat hadd czáfolja ezredéves állami létünk, mely már kezdetben magába szívta a

fejlődés minden józan elvét. E faj életvalóságát, melyet idegenek kétségbevonak, mely fölött hazafiak kétségbeestek, nem doctrine tanok bizonyítják, hanem tények; multja bizonyosság reá, hogy főnnállását félteni mindaddig nem szabad, míg lelkesít a munkában való bizalom, a komoly munka sikerének hite.

Nem lehet e sorok célja az átalakult nemzeti lét sokszinű szövedékét szálaire bontva megvilágítani. Bármily kezdetleges is az első századok állami és társadalmi élete, híu képét még sem szoríthatni néhány lapnyi vázlat keretei közé. Tisztünkhez híven, csupán egy mozzanatát figyeljük meg a fejlődésnek. Csupán egy intézmény vázlatos vizsgálására vállalkozunk, mely Európaszerte mindenütt, a közép és újkorban egyaránt, fölöttébb becses szolgálatot tett a művelődés ügyének.

Az egész középkoron át, de kivált első századaiban a setétséget áhító szem is káprázat nélkül tűrhette azt a világosságot, a mit az értelem és szellem árasztott a világra. Az ó-kor művészete és tudománya jeltelen sirban aludta csöndes álmát. A nagy gondolkozók összes bölcsességéből néhány műszót örökölt, azoknak értelmét vitatta, a korlátoltság ellenmondást nem tűrő hevével, mindennek homlokkal menő erőszakosságával. A logica, az ész józan fegyelmezője, nyüge lett az értelemnek. Socrates, Plato és Aristoteles bölcsessége a nominalisták és realisták szörszálhasogatásává fajult; az ember az élet kenyere helyett útszéli kórón kérődzött. — E tudomány bizony soványan táplálta a világosság forrásait: az iskolákat és egyetemeket, s csak ködszerű homályt terjesztett, melyben a vakmerő kételkedés, nyegle tagadás barátságosan fogott kezét a képtelen üres ábrándozással, a rajongásban, balgaságaiban is tiszteletreméltó hittel. S a világosság e gyéren bugyogó forrásait oly lelkesültséggel, néha annyi önmegtagadással nyitják meg a szomjuhozók számára, a mit misem értethet meg az egy jobb jövő reményén kívül. E források sekély, zavaros vizéhez oly számmal tódulnak a szomjuhozók, minőt ez általunk lenézett korról még pontosabb számadatok után is nehezen hiszünk el. A középkori egyetemnek hallgatóinak nagy számához bizonyára egynél több szó fér; de a túlzott, pontatlan szám, mely valószínűtlenségben vetekedik a csatákban elestekével, tanuskodik arról, hogy az emberben nem aludt ki a tudás vágya, noha kiolthatta volna ama kétes értékű eleség, a melylyel jöltartották.

A középkori tudomány anyag tekintetében sovány, módszerre nézve meddő. Vagy nagyon is földhöz tapadt valóságokat tárgyalt, vagy üres utópiákat. Fejlesztés, élesítés helyett békót vert az elmére. Tiltotta a bírálást, vizsgálódást, mint a sátánnak áldozott tömjént. Tudása merő tényekben, philosophiája üres

álmódásban culminál. Komolyan kutatja a bölcsesség követ, vizsgálja a csillagok és gonosz szellemek hatalmát földi pályánkra, csupán önmagára nem gondol. Érzékeit megosztja a föld és ég között, de itt és amott egyaránt semmiségek fölött töpreng.

Volt volna bár a szellem, melyet a középkor magáénak vallott, még meddőbb, mégis e szellem föntartói, az intellectuális érdekek ápolói: az egyetemek hasznos és áldásos intézmények valának. Ezek adták az egyházi és politikai élet küzdőhomokjára a bajnokokat, fölverteztvén a harczra mindazzal, mi szegényes fegyverházokból kitelt. A nyers erő, az anyag ellenében a szellem érdekeit védték, vad törzsökbe nemes galyakat oltottak, gátakat hárítottak el a haladás útjából, előrevetett halvány sugarai voltak a fölvilágosodás hajnalának.

Ily szerezp jutott nálunk is az egyetemeknek. Nem dönt-heljünk el, mely évben tétetett le első ilyenmű intézményünk alapja és ki által; de az tény, hogy a veszprémi főiskola egy időben született a legrégebb német egyetemekkel. Virágzása aránylag rövid ideig tartott; a XIII. évszáz vége felé előbb elemi csapás-tűzvész-ingatja meg, majd az erkölcsi haldoklás jelenségei mutatkoznak, hogy az Árpádok sirba szálltával körülbelől egy időben kimúlják. Főnnállásának igen halvány emléke maradt reánk, külső történetéből tudunk néhány töredékes mozzanatot; de hogy mily szellemet terjesztett, a világosság mekkora teljét árasztotta maga körül, azt csak hozzávetések által lehetne meghatározni. Alig csalódunk azonban, ha föl tesszük, hogy más egyetemekkel közös csapáson járt, hogy a szükségeknek derekasan megfelelt, s hogy a magyarságban megszállása első századai alatt ápolta és növelte a culturalis hajlamot. A pécsi főiskola sorsa nem sokkal volt különb. Egyik legbölcsebb »nagy«-nak nevezett királyunk, I. Lajos alapította, nyilván, hogy a veszprémi egyetem elhúnytával hajléktalanul maradt tudomány a három tenger által határolt birodalomban biztos és diszes fészket találjon. Mindenesetre érezhető hiányt pótolta, még ha a valóság messze mögötte maradt is a nagy tervező céljának. A külföldi egyetemek, melyeket sűrűn látogattak magyarok, terjesztették közöttünk a csinoságot, művelték az ízlést; de állami és társadalmi életünk gyakorlati szükségeire nem növeltek, nem növelhettek férfiakat. A hazai jog, bármennyit is olvasztott föl magában a rómaiból, mégis specialiter magyar maradt. A törvénytudókat, meg az alsóbb rendű papságot itthon kellett iskoláznia, hogy hivatásuknak megfelelhessenek.

A pécsi egyetem túlélte a mohácsi válságot is pár évtizeddel. Középkori egyetemeink közt ez a leghosszabb életű, s valószínűen a középkori Magyarország szellemi életében ez hagyta

maga után a legtartósabb nyomokat. Az ó-budai, pozsonyi és budai egyetemek inkább reményteljes kezdet valának. Amazt a vállalkozó szellemű Zsigmond király alapította. Nem sok emléke hagyott maga után, alig többet egy elferdített névnél »Sunda«, mely minutiosus vitákra adhat alkalmat, de tudásunkat egyáltalán nem gyarapítja. A pozsonyi egyetem létét Vitéznek köszönheti. Kérész életét eléggé magyarázza közelsége Bécshez, hol régi tekintélyes egyetem állott, alapítójának kora halála, Mátyás »monstruosus eszmé«-je, hogy Budán negyven ezer múzsafinal emel palotát, mely gondjait egészen elvonta a kezdet nehézségeibe küzdő intézettől. Kimúlt az is, s a Corvina is félszegen jött a világra, hogy a nagy király árnyék utódja alatt kora halált haljon. Egy nagyhirű épület alapjait sokáig mutogatták a vándornal a Duna jobb partján: ez maradt fenn csupán abból, mi hivatva volt Budát, a dicsőség és hatalom akkori lakóhelyét, szellemi értelmi központtá emelni.

Gyorsan mintegy lélekzétvétel nélkül rohantam át közkor egyetemeink sorrendjén Ábel könyve kalauzolása mellett. A kép melyet lapjairól rajzoltam, arról tanuskodik, hogy a terv jobbára szebb volt a valóságnál, hogy a törekvésnek többnyire meszi mögötte maradt a siker. Fölöttébb érdekes volna e tünemény okait földeríteni. Hanem ily nagy földadat megoldása azt illeti, a vállalkozni fog, hogy művelődésünk teljes képét rajzolja meg. A majd hálásan veszi Ábel fáradozásait is, ki középkori egyetemeink állapotait az összes források pontos, szabados összeállításával tisztázza. Ábel műve forrás-tanulmány; nem képét adja az egyetemeknek, csak színeket a képhez, melynek festője még várat magára. De fáradalma méltanyulást, erudíciója tiszteletet érdemel. E sorok czélja ezt tolmácsolni.

ZILÁHI KISS BÉLA.

Mérték-, súly- és pénzisme felsőbb kereskedelmi iskolák s a művelt közönség használatára. Írta Ereky Alfonz Sz.-Fehérvár. 1881. 454. l. XXIII tábla. Ára 5 frt.

Főntebbi munka tájékoztatója akar lenni a művelt közönségnek a világ különemű pénz, mérték és súlyrendszerei megismertetésében. Mint ilyen, a »Századok« olvasóit csak annyibar érdekelheti, a mennyiben történeti vonatkozásokban bővelkedik.

Szerző szorgalmát, jóakarátát elvitatni nem lehet. Magában véve meddő munkának látszót végezett. Eredetiséget a munkában nem találunk, nem is keresünk. Az ilyen tájékoztatóknak az adja meg a becsét, hogy mely munkákat vette alapul. Szerzőnk

leginkább német munkákból merített — mit nem hibául rovunk fel — s úgy látszik, ennek a térnek új megmívelője, mert sokat nem értett, sokat hibásan fordított.

Ha jóakarattal értelmezik tanáraink e könyvet, segédkönyvül beválik. Érdekesebb Ereky úrnak a könyv 150—174 ll. olvasható tanulmánya hazánk [hossz-, terület-, ür és súlymértékeiről meg a pénzrend szerről 1848-ig. Szerzőt e téren túlszigorúan megbírálni méltánytalanság volna. Kevés az előmunkálat. Mindamellet azt hisszük, ha szerző azt ambitionálta — mi dicséretes szándék — hogy a magyar viszonyokat is méltányolja, bővebben, alapsabbban kellett volna az adatokat összegyűjteni.

Verbőczy, a Corpus Juris s néhány idevaló tanulmány az, mit szerző kivált a pénzrendszerre nézve használ, nem dolgoz fel semmit, csak egybeállít. Csak egyre figyelmeztetjük a szerzőt: a Török Magyarkori Államokmánytárban, a Fejér codexében s a Wenzelében annyiféle adatot talált volna a súly s mértékrendszerre, hogy ily közvetett tanulmánynál is hasznát látta volna e részben szegény irodalmunk.

Ha munkája újat nem mond is, s kifogást sokat lehetne tenni, szerzője tanuljon újra s folytassa e részben tanulmányait, bizonyára jobbat fog adni.

TH.

TÁRCSA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRT. TÁRS. 1882-İK ÉVI KÖZGYÜLÉSÉT f. é. jan. 5-én tartá-
7 óráig, b. Kemény Gábor s azontúl Pulszky F. elnöklete alatt.

B. Kemény G. elnök üdvözlőlvén az új év alkalmából a választ-
mányt, s a társulati tagokat, kik oly szép számmal jelentek meg, meg-
nyitja a közgyűlést.

Ekkor titkár felolvassa következő jelentését a választmány múlt-
évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Folyó évben társulatunk megalakulásának 16-ik évébe lép. Midőn,
a régi szokáshoz híven, jelentésemet választmányunk múlt évi működé-
séről a t. közgyűlés elé terjesztem, azon megnyugvással teszem azt,
hogy a kormányzó testület bölcsesége által lehetővé vált ez évben is
emelkedést jelentenem. Ez emelkedés nem rohamos ugyan, mindössze
127 taggal van több, de az utóbbi évekénél mégis aránylag nagyobb.
Sikerült ugyanis hazánk két oly vidékén szerezni pártfogókat társula-
tunknak, hol az eddig gyéren volt képviselve t. i. Sáros-vármegyében s
Szegeden.

A múlt évi »Névkönyv« végéhez illesztett statisztikai kimutatás
amellett tanuskodik, hogy országunk vegyes ajkú lakossága jobban
megtányolta a társulat törekvéseit, mint a tiszta magyaroktól lakott
vidék. Nyilvános bizonyosága ez annak, hogy a mely vidék jobban fenntar-
totta historiai emlékeit, megőrizte a családi levéltárat, ápolta a történet
hagyományait, több érzéssel bír a történetírás fontossága iránt, mint az
a vidék, melyet az idők pusztító vihara ez emlékektől, e levéltáraktól,
e hagyományoktól megfosztott. Úgy látszik a magyarság zöme aránylag
kevésbé érzi szükségét, hogy összeköttetését a multtal fentartsa, — elég
tömörnek, elég erősnek érzi magát anélkül is. Legalább arra mutat azon
körülmény, hogy az összes tagok számának alig egy harmada esik tiszta
magyar vidékekre s itt is nem a tulajdonképi birtokos osztály, az, mely e

számot kiteszi, hanem a tanárok, papok, tanítók lelkes és művelt csoportja. És most az óriási csapástól látogatott Szeged újjáalakításának s felemelkedésének első évében siet tömegesen beiratkozni társulatunk tagjai sorába. Hogy a másik vidéken, — mely az új tagok nagyobb contingensét szolgáltatta, — Sárosmegyében tért foglaltunk, azt azon lelkes és tüntető fogadtatás után, melyben nem minket, hanem a magyar történetírást részéltették, — mindenki természetesen fogja találni.

Annyival megnyugtatóbb reánk nézve ez az eredmény, mert társulatunknak fenállása óta még nem volt éve, melyben a halál annyi áldozatot követelt volna, mint épen a lefolytban. A régi gárdának tagjai közül, kik megalakulásunk bölcsőjénél már ott voltak, hülottak el ez idén tömegesen. A választmány vesztesége is súlyosabb volt ez idén: két kitünő és munkás tagját gyászolja az, kik társulatunk folyóiratainak isdiszei voltak, a megboldogult Révész Imrében és Fabritius Károlyban.

Hogy magára a választmány működésére térjek át: munkásságunk eredménye a közönség előtt fekszik. A »Századok«, a »Történelmi Tár« szokott terjedelemben jelentek meg: hatvan íven az első, ötvenen a második. Hogy feladatuknak mennyiben feleltek meg, arról a közönség dolga ítéletet mondani. A választmány s a szerkesztői bizottság mindent elkövettek, hogy a méltányos igényeknek megfelelhessenek.

Jól tudom, hogy az évek szaporodtával mindig nagyobb és fokozottabb munka vár reánk. Mennél több anyag van felszűre hozva, mennél több levéltár van kikutatva, minél inkább ismerjük a külföldön eddig elrejtett anyagot: annál nagyobb buzgalommal kell hozzá látni, hogy az anyag beillesztessék a magyar történetírás keretébe. Nem a mi érdemünk, hanem az idő fejlődésének természetes következménye, hogy az ifjabb nemzedékben szaporodik azok száma, kik a régi munkásokhoz csatlakoznak s kik ifju hévvel s lelkesedéssel dolgoznak a magyar történetírás még eddig nagyon sok homályos pontjának felderítésén, vitás kérdéseinek eldöntésén. De épen az a körülmény, hogy még rendkívül sok a teendő, teszi óhajtottá azt, hogy a társulat erőben, számban gyarapodjék. Választmányunk valóban nyugodt öntudattal mondhatja el, hogy a mit a közönségtől kap, azt a közönségnek adja vissza. Ha tehát a közönség eljöttnek látja az időt — mint mi is meg vagyunk arról győződve, hogy már itt van az — hogy munkásságunk terét szélesítsük: tegye azt tömegesb pártfogásával lehetővé. Főképp a magyar vidékeknek figyelmébe nem ajánlhatjuk eléggé, hogy a múlt és jelen közt azerves összeköttetés van. A vitac magistra-nak csak akkor van értelme, ha a multból igyekezünk meríteni; — de az igazán a közönség a mit mi, a közönség munkásai, meritünk a multból. Kétségtelen igaz, hogy a mi munkásságunk nagy támaszt nyer az akadémia történelmi bizottságának munkásságában, hogy ez tömegesen adja a forrásokat, miket mi csak szűken nyujthatunk; de kell, hogy azoknak a forrásoknak a magyar történetírók tolmácsai legyenek. Ha a közönség

is ebben a véleményben van, ha meríteni akar belőlük, azzal fokozni fogja a munkássági ingert. Nincs okunk kétségbe esni, hogy ne történjék meg: peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit. Szeged és Sáros lelkes példája mutatja, hogy ha néhány hazafi lesz, ki ez igazságot átérti és átérzi, — az már a közel jövőben meg fog valósulni.

És most — jelentésem bezárása előtt még arról kívánom értesíteni a közgyűlést, hogy Bay Ilona úrnő, társulatunk legnagyobb alapítója, ismét 20 db H -at küldött egy tetszés szerint választható tárgyú pályakérdésre.

E jelentés tudomásul vétetvén, a pályakérdés kitűzésével a választmány bizatik meg, egyszersmind Bay Ilonának nagylelkű adományáért a társulat köszönetet szavaz.

Elnök felemlítvén, hogy most 18 kilépett s 2 meghalt választmányi tagnak helye betöltendő, felhívja a társulat tagjait, hogy szavazataikat adják be, s szavazatszedőkké Csontos János és Fejérvutaky L. választmányi s Bánó József társulati tagokat nevezi ki. Beadatván a szavazatok, a szavazatszedő bizottság eltávozott.

Következtek a felolvasások.

Salamon Ferencz »Kütfőtanulmányok a salzburgi névtelenről« című czikkét olvasta fel, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szabó K. bemutatta a kolozsvári polgárság adórajstromát 1453-ból, mely a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni. Bemutatásának kivonatát alább közöljük a tárczában.

Utolsó felolvasó Szádeczky L. volt, ki a krakkai akadémia kiadványairól értekezett — ezt is bemutatja tárczánk.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság visszaérkezvén, beadta jelentését mely szerint a köv. három (1882 — 84.) évre megválasztottak :

Balássy Ferencz,	Dr. Rómer Flóris,
Id. Bánó József (<i>új tag</i>),	Dr. Rónay Jácint,
Deák Farkas,	Szabó Károly,
Dobóczy Ignác,	Dr. Szalay József (<i>új tag</i>),
Dr. Hampel József,	Szilágyi Sándor,
Dr. Horvát Árpád,	Id. Szinnyi József,
Nagy Imre,	Tárkányi Béla,
B. Nyáry Albert,	Dr. Thallóczy Lajos,
B. Nyáry Jenő,	Torma Károly,
B. Orbán Balázs,	Dr. Wenzel Gusztáv.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdijas tagokká megválasztottak : Szentiványi Zoltán, Budapest, (aj. a titkár); Heckel Károly ügyvéd, Miskolcson, (aj. Butykay József); Hatvani Ferencz, áll. polg. isk. tanár,

Kis-Marton, (aj. Szabó Károly, t. f.); dr. *Kossutinyi* Ignác, jogtanár. Pécselt, (aj. a titkár); *Sulyok* Zoltán, Ohaba-Mutnik, Krassó m., (aj. a titkár); *Soltész-Nagy* Kálmán polgármester, Miskolczon, (aj. *Petró* Gy.); *Társaskör*, Szatmáron, (aj. a titkár); *Czakó* János tanár, Budapest, (aj. *Máté* Sándor); *Veress* Jenő prem. r. főgymn. tanár, Rozsnyón, (aj. *Nátafalussy*); *Balugyánszky* Béla gymn. tanár, Zsolna, (aj. *Demkó* K.); *Dedinszky* Elek g. kath. lelkész, Beregszász, (aj. *Demkó*); *Szabó* Lajos ref. lelkész, Léván, (aj. a titkár); *Békefy* Remig, főgymn. tanár, Sz.-Gothárdon; A *casino*, Sz.-Gothárdon, (aj. *Augusz* Gerő); *Merényi* Lajos levéltárnok, Kis-Marton, (aj. *Thallóczy*); *König* Mór apát-kanonok, (aj. *Czobor* B.)

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, melyből kitűnt, hogy a múlt évben volt:

bevétel	11,279 frt 96 kr és 60 ₺
kiadás	10,047 frt 70 kr, —
pénztár maradvány	1682 frt 26 kr és 60 ₺.

E jelentés tudomásul vétetvén, számvizsgálókká *Deák* Farkas és *Horvát* Árpád kérettek fel.

Elnök aztán megköszöni a társulati tagok részvétét s a közgyűlést befejezettnek jelenti ki, egyttal azonban felkéri a választmányt hogy zárt ülésre maradjon együtt.

A zárt ülésen elhatározott, hogy a szerk. bizottság tagjainak száma egygyel megszorítottatik s bizottsági taggá megválasztott *Deák* Farkas társ. jegyző.

A KOLOZSVÁRI MAGYAR POLGÁROK ÖSSZEIRÁSA 1453-BAN.

(Szabó Károly felolvasásából.)

A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában, nagyajtai Kovács István gyűjteményében, őriztetik egy könyv, ez alatt a cím alatt: *Registrum Hungarorum de civitate Clusvári*. Ez a kolozsvári magyar polgárok névlejstromát s az azok által fizetett városi adó feljegyzését tartalmazza 1453-ból.

Kolozsvár magyar polgárainak ez adó-könyve bizonyára nemcsak a város történetére nézve bír fontossággal, de — mert ez időből ily részletes kimutatás egy-egy város polgáraitól s azok adófizetéséről ritkítja párját, — az sok tekintetben általános művelődési szempontból isnevezetes.

Egész terjedelmében a Történelmi Tárbán szándékozunk bemutatni, itt azért csak vázlatos ismertetést közlünk róla.

Terjedelme 10—12 folio ivet tesz, helylyel-közzel üres levelekkel; fedele három Mátyás király korabeli eredeti pergamen oklevélből van összevarrva s a fentebbi cím ezen a fedelen áll. A kézirat nehezen olvasható, több helyt törléssel.

Tartalmát a város által magyar polgárokra kivetett adó összeírása teszi 1453-ból, — és pedig kétszer vettetvén ki ez évben adó jul. 13-án és aug. 1-én, a nevek kétszer fordulnak elő, némi csekély változattal. Az első kivetésnél mintegy 530, a másodiknál 553 név szerepel.

Ugy látszik: ekkor már a magyar lakosság egyensúlyban volt a szászokkal. 1458. jan. 31-én Horogszegi Szilágyi Mihály rendeletének szerint a város centum-virátusát ötven magyar és ötven szász tette, — a bíró évenként felváltva egyszer magyar, máskor szász volt. Ennek előbbi ususból kellett kifejlődnie; feltehető, hogy öt évvel azelőtt is 1453-ban a lakosság aránya ugyanaz lehetett.

Név- és adólajstromunk utcák szerint megy, s kizárólag csak a magyarokról emlékezik. Az utcák így következnek: *Monostor utca*, *Híd u.* (a falon kívül); *Hosszu u.* (= Longa Platea; falon kívüli és belüli), a mai Bel- és Kül-Magyar u., melyben mint az összeírásból látjuk, legtöbb magyar lakott s melyet már akkor is, mint most, Magyar utcának is neveztek; — azután jön a *Közép u.* (falon belüli és kívüli); *Király u.* (Platea Regis); *Farkas u.* (Luporum; falon belüli és kívüli); *Szeben u.*; *Torda u.*; *Széna u.* (falon belüli és kívüli), — a régi német írásokban is Heu Gasse név alatt jön elő, s most még is hibásan Szén u. nevezik. (Ez is falon belüli és kívüli volt.)

Minden egyes utca rovatában elő vannak számlálva az ott lakó adózó magyar polgárok; mindenik név után, hogy mennyit fizetett, vagy mennyiről adott zálogot. Az adólajstrom után a kiadások lajstromát találjuk, melyeknek egyes pontjai nagyon jellemzők, érdekesek (Igy mennyit lakomáztak el, midőn az adót szedték; mennyit kaptak a királyhoz küldött követek, vagy a városhoz jött követek stb.) — A második adókivetésnél ugyanigy találjuk az utcákat és neveket, utána az adó megfizetését vagy zálogadását s végül itt is a kiadások jegyzékét.

Nem érdektelen s nem minden tanulság nélküli ezekből a nevek összeállítására s a mesterségek csoportosítására. Az utóbbiból kiténik, hogy

a magyarok egyáltalában nem idegenkedtek a mesterség üzésétől s hogy vannak mesterségek, melyek kizárólag magyarok által kellett, hogy üzessenek.

A keresz- és előneveket együtt legnagyobbára kifejlődve találjuk, egyedül keresztnévet 40—50 esetben találunk csak; apjáról való elnevezés is körülbelül ugyanannyi; foglalkozásától nyert nevet 200-nál többet; testi tulajdonságról való elnevezést 90-nél többet; nemzetiségéről mintegy 40-et találunk.

Foglalkozás után az elnevezések következő számarányát találjuk:
 szabó = 30; varga = 19; kovács = 13; tegez-gyártó = 10;
 ijgyártó = 8; deák (literatus) = 8; kerekes = 7; nyilas = 7;
 nyerges, szíjgyártó, molnár, szekeres, ács, üveges = 5—5; szücs,
 halász = 4—4; timár, takács, aranyműves, asztalos, lakatos, csiszár,
 üveges, vajda, bíró = 3—3; köfaragó, perecsütő, lepényes, kupás,
 kalmár, kecskés, mészáros, nyirő, szita, boros = 2—2; buzogány,
 csukás, fazekas, fegyver, festőné (pictrix), gyékényes, hegedűs, hustartó,
 késgyártó, kádár, kénces, kolcsár, koszorós, lugas, madarász, meszes,
 pohárnok, olajos, pásztor, remete, rózsás, sós, szenes, szénégető, szeker-
 nyés, tollas, tapasztó, vámos, kántor, vitéz stb. = 1—1.

Testi tulajdonság után: kis = 10; nagy = 9; fekete = 8;
 veres = 6; fodor 4; fejér, szőke, kövér = 2—2; jó, tar, nagylábó,
 sárhajó, seggés, vak = 1—1.

Nemzetiség után: tót = 15; magyar = 9; szász = 4; székely
 3: oláh, török = 2—2; horvát, kún, tatár bolgár = 1—1.

Apjáról (legnagyobb részben Erdélyből, közléről): monostori
 = 6; bácsi = 5; gyalai = 4; kolosvári, szilvási, peterdi, szendi
 (szindi) = 3—3; széki, kendí, szilágyi, hunyadi, temesvári; moldvai,
 havaseli = 2—2; több erdélyi városról = 1—1; bártfai, egri,
 szegedi, zsákai, károlyi = 1—1.

Apjáról (a mint a valódi székely neveknél máig is úgy van):
 Demeterfi, Istvánfi, Egyedfi, Miklósi Dénes, Márton György, Johannes
 Damjáni, Blasius Jankó, Albertus Georgy, Petrus Georgy, Thomas
 Tiburey, Györgyfi.

Keresztnévek: Barthos, Dávid, Urbanus, Pócs, Kelemen, Bede,
 Egyed, Sylvester, Jánus, Domokos, Demeter stb.

Az adó dica-k szerint van kiróva.

Mint legtöbb adófizetőt találjuk Szompol Miklóst = 25 dicával.

Azután jön Hunyadi László, Dobó Illyés = 20—20; Szabó Egyed = 16; Tegez Imre = 12; Szabó Lőrincz, Tóth Illyés, Gógán Benedek, Bácsi Péter, Tegez Pál = 10—10; Ijgyártó Gergely, Tóth Balázs 7—7; Szabó Bereczkné, Sértő Péter, Fejér István, Szucsáki Péter = 6—6; Vásárhelyi Ambrus, Gyalai László, Fejér Gáspár = 5—5 dicával. A 4 dicat fizetőknek már hosszú a lajstroma s annál hosszabb, minél alább megyünk; egy dicat fizetők legtöbben vannak.

*

Azt hisszük, mindezen adatoknak megvan a maga fontossága általános művelődés-történelmi szempontból is

A KRAKÓI AKADÉMIA TÖRTÉNELMI KIADVÁNYAIRÓL.

(Szádeczky Lajos felolvasásából.)

T. közgyűlés! Célom volt, hogy a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványainak a magyar históriát illető részét ismertesse. Az idő rövidsége miatt csak egyes mutatványokra fogok szorítkozni.

Vannak tán, kik szükségtelennek tartanák az egész ismertetést, — lehet, magam sem gondoltam volna rá, ha egy körülmény arra nem készítet. S ez az, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványai nálunk ritka, mint a fehér holló, mindössze az Akad. könyvtárában láthatók, a többi könyvtárakban, tudtommal, egyikben sem.

E kiadványok két nagy cyklusba sorakoznak. Egyik a középkori emlékek: *Monumenta Medii Aevi Historica, Res Gestas Poloniae Illustrantia* —; a másik az 1507—1795 közti kiadványok: *Acta Historica* stb. általános név alatt. Ez a kettő a nagy keret, — ebben jelennek meg megfelelő külön címek alatt a kisebb-nagyobb időszakot felölelő egyes kiadások.

Sorba kellene vennem az egyes köteteket, mert alig van egy is, a melyben több vagy kevesebb magyar vonatkozást ne találánk, — de arra idő nem lévén, csak két kötetet fogok kiemelni a középkori cykusból, melyek minket közelebről érdekelnek.

I. Krakó város okmánytára (1257—1506.)

(Codex Diplomaticus Civitatis Cracoviensis, latin- s megfelelő lengyel cz. a. kiadta: Dr. Piekosiński Ferencz, Krakó 1879.)

Ebben a minket érdeklő oklevelek leginkább a Magyar- és Lengyelország között folyt kereskedést szabályozzák a XIV. és XV. sz.

Találunk itt okleveleket Róbert Károlytól, Erzsébet királynőtől, Nagy Lajostól, Nagy Kázmértól, Hedvigtól, Jagello Ulászlótól, I. Ulászlótól, II. Kázmértól stb. Ez oklevelek szabad kereskedést biztosítanak a magyaroknak Lengyelországban, a tatár és orosz részekben s Danzig és Torn felé a porosz tartományokban, — s viszont a lengyeleknek Magyarországon (Kassáig.)

1324-ből találunk egy szerződést Kassa és Krakó városok között a szabad kereskedés biztosítására.

1368. (febr. 25. Budán) kölcsönös szerződés kel Lajos és Kázmér király között, mely szerint Nagy Lajos szabad utat enged Kassáig a lengyel kereskedőknek, a kik ott fizetni tartoznak a Robert Károly idejében is fizetett vámot s három napig kötelesek kitenni áruikat; ha azalatt nem tudják eladni, árulhatják a városon kívül is, a bejövettől számított öt nap lefolytáig. A lengyel kereskedőket Lajos pártfogolni tartozik, viszont Lengyelországban Kázmér a magyarokat.

Ilyen áru-lerakóhelyül rendeli Krakót Erzsébet királynő 1372. jul. 18. s Nagy-Lajos u. a. év aug. 6. kelt oklevelével. Lajos kr. ugyanakkor (Visegrádon keltezve) biztosítja a szabad kereskedést a magyar és lengyel kereskedőknek Lemberg felé és orosz tartományaiban.

A lembergiek mindent elkövettek, hogy ők is nyerjenek áru-megállító jogot. E felett egy ideig vita folyt. A lengyel országrendek azt vitatják, hogy Lembergen keresztül mindig nyílt, szabad kereskedés folyt, így N.-Lajos 1379. (aug. 21. Kassáról) megtiltja a lembergieknek a kereskedők megállítását. De Lemberg városa nem nyugodott s már a következő 1380. évben el is érték céljokat: N.-Lajostól privilegiumot nyertek (nov. 11. Visegrádról keltezve), mely szerint minden magyar és lengyel kereskedő, a ki árujával Lembergbe jut, ott 14 napig megállapodjék, áruit rakja ki, — ha azalatt el nem adhatja, a szokott díj megfizetése után akadály nélkül tovább mehessen a Tatár részek felé; — visszatérvén, a hozott árukat ismét 14 napig köteles árulni Lembergben s csak azután mehet tovább, ha el nem adhatta, újra megfizetvén a szokott teloneumot.

Legyen elég mutatóványul a több mint husz ide vonatkozó oklevél közül néhány, Kassa, Krakó és Lemberg árumegállító jogával foglalkozó.

E gyűjteményben van közölve az a nevezetes oklevél is, melyet Jagello Ulászló litván nagyherceg 1385. (aug. 14. Krew.) állít ki,

hogy kész teljesíteni a N.-Lajos leányával Hedviggel kötendő házasság feltételeit (a többek közt, hogy keresztyén hitre tér s egyesíti Litvániáé Lengyelországgal).

II. A XV. sz. leveles könyve.

(Codex Epistolaris saeculi XV. Kiadták: Sokolowski Ágost és Szujk József.)

Ebben aránylag nagyon sok, több mint hatvan levél, szorosan s magyar történelemre vonatkozik. Ezek között vannak a magyar és lengyel rendek egymással váltott levelei, — I. Ulászlónak — édes anyja Zsófia királynőnek —; Hunyadi Jánosnak és Mátyásnak —; Kázmé lengyel királynak —; Dlugossnak a történetírónak —; Olcsnicki krakó püspöknek és Aeneas Sylvianusnak stb. Magyarországot illető több levél

Egészben véve, t. közgyűlés, ezeket a leveleket lézagpótlónak mondhatjuk a magyar történetírásban. Ha összevetjük gróf Teleki Hunyadiak korának történetével ezen leveleket, látjuk: mennyi új és biztosabb adatot nyerünk ezekben Magyar- és Lengyelország érintkezéseinek történetére e nevezetes korszakban. Messze vezetne, ha az egész itt talált anyagot beilleszteni akarnám históriánkba; részletekbe nem bocsátkozom, csak vegyes mutatványokat hozok fel:

I. Ulászló magyar és lengyel király 1441. dec. 27-én a Nagy-Szombat melletti táborból levelet intéz a lengyel rendekhez. Leírja a török veszély fenyegetését, Giskra féktelenségeit, Magyarországot szorult helyzetét s sürgeti a lengyeleket, hogy hadaikkal segítségre siessenek vonuljanak le Kassa felé. Jeleztük (ugymond) mily nagy veszély között tartottuk fenn eddig is életünket, ellenségeink miatt, s mily nagy veszélyben forgódunk mostan is. Emlékezhettek még, hogy vajon ambitio, nagyravágyás vezérelt-e engem, hogy Magyarországot trónjára lépjek. Emlékeztek tán még a könnyekre s esdeklő szavaimra, melyekkel kértelek titeket, ne kívánjátok, hogy Magyarországra jöjjetek. Nemde mindig azt mondtam, hogy meg vagyok elégedve a hazai tűzhelyemmel, s nem vágyom ekkora uralomra. De midőn egy szívvel lélekkel azt állítotok, az én akaratom ellenére is, hogy Magyarországra jövetelem javára és nagy előnyére lesz Lengyelországnak, könnyes szavakkal azt válaszolván nekem, hogy inkább nekem kell sírnom, mint titeknek: beleegyeztem, akaratom ellenére is, mintegy kényszerítve, bízva istenben és tibennetek. Ime most fenyeget a végveszély, — a török felől naponként a legborzasz-

több hírek érkeznek, — panaszhang és jajgatás tölti be fülünket, úgy hogy kevés közülünk állhatja meg, hogy könnye ki ne csorduljon, szíve el ne szoruljon. Siessetek azért segítségre, jöjjetek hadaitokkal stb.

Ime egy siralmas levele a balsorsú királynak.

1442. jun. 9. a Budán összegyűlt m. rendek köszönik a lengyeleknek, a siradiai országgyűlésről kelt levelüket, melyben az országháttaron *közös országgyűlés* tartását indítványozzák. Az most a török veszély miatt meg nem tartható. Kérik, hogy siessenek inkább segítségül Ulászló zászlói alá. †

1444. aug. 26. a péterkoviai o. gy.-ről irnak a l. rendek Ulászlónak. Előszámlálják L. o. nyomasztó bajait, tatár, litván-beütéseket s könyörögnek, hogy a törökökkel, kik különben is oly kedvező feltételeket ajánlanak, — kösse meg a békét, s siessen be L. o.-ba a közügyek rendbehozására, a közbéke helyreállítására.

A mint tudjuk, a szerencsétlen király nem hazájába vissza, de Várnához sietett, a hol nov. 10-én a halál szemfedője borította be kettős hazája sorsán könnyező szemeit.

A magyar rendek 1445. május havában összegyűltek, hogy a királyi szék betöltéséről gondoskodjanak. Zsófia királynő Ulászló anyja siet kérni (1445. jun.) levelével a magyar rendeket, hogy ne válaszanak új királyt, mert hírei vannak, hogy fia Várnánál nem esett el, hogy él. Másik fia, Kázmér, Litvánia nagyhercege, követet küldött hozzá, — írja, — hogy kereskedők, a kiket Ulászló keresésére küldött, visszatértek s mondják, hogy látták a királyt, beszéltek is vele s kisértevel, hogy küldött rendeleteket is Kázmérhoz, a ki kiszabadítása felől gondoskodandó, rögtön visszaindította a kereskedőket három meghitt emberével, a kiknek még Szt. János nap előtt vissza kellene érkezniök. A lengyelek azért át is tették országgyűlésüket Szt. János napra Siradiába, hogy ott a követek visszaérkeztevel a király kiszabadításáról gondoskodjanak. Azért kéri a királynő a magyar rendeket: emlékezzenek meg Ulászló érettök hozott áldozatairól, hogy elhagyta hazáját kérésökre, hogy a kereszténységért harcoljon, — ne ítéljék őt halottnak, midőn mások még élni tudják, a ki épen ő érettök nem egyszer ment a halálba.

Tudjuk, hogy Zsófiánál is az anyai szív ez édes reménykedése nem sokáig tartott, mihamar a szomorú valóság tudatának kellett azt felváltania.

Érdekes Aeneas Sylvius és Olesnicki krakói püspök levélváltása

Ulászló magyar királyságát, a török elleni harcokat s főkép a várnai csatát illetőleg. Aeneas Sylvius Ulászló magyar királyságának jogosultságát nem ismerte el. Magyarországon (írja 1458. Bécs-Ujhelyből) az örökösödés elve uralkodik, s azért Ulászlónak semmi joga sem volt a magyar koronára, mert Albert királynak fia született. — *Olesnácki* püspök (1453. sept. 10.) levelében elmondja, hogy nem osztja Aeneas Sylvius felfogását Ulászló m. királyságát illetőleg, — azt sem ismeri el, hogy a török ellen kivívott győzelmek egyedül Hunyadi nagy hadvezéri tehetségének tulajdonítandók, védi Ulászlót és vádolja Hunyadit a várnai csatánál. A magyar rendek Krakóba küldött követei (ugymond) könyvek között kérték Ulászlót, fogadná el a m. királyságot, — a lengyelek is örültek annak, hogy így a kettős birodalom egyik tengertől s másikig érne; Ulászló nem önszántából ment M.-ora, nem egyszer vissza is akart térni. A várnai ütközetről szólva, azt mondja: ha a vajda (Hunyadi) magyarjaival Krisztus nevének ellensége előtt hátat nem fordított volna, talán az a szerencsétlenség, melyet maig is siratunk, nem következett volna be. A hadban annyira jártas vajda és az ő magyarjai nem állották megfutamodni. A lengyelek őseiktől tanulták azt, hogy a harcban sohase fussanak, győzzenek, vagy ott haljanak; — így történt, hogy a király lengyeleivel Krisztus hitoért a végsőig megállotta a harcot s elhagyatva Hunyadi által is (kit annyira magasztalsz), a végveszélyben sem tágitott, hanem buzdította az övéit, hogy inkább dicsően haljanak, mint gyalázatosan megfussanak, — s ott esett el ő maga is.

A levelek egy másik csoportja leveles könyvünkben az 1448—49. évek történetére vonatkozik.

1448. aug. 1. Hunyadi János ír Megyesről Kázmérnak a lengyel királynak, válaszképen a moldvai ügyek felől küldött követségére. Épen ama nagy hadivállalatra készült, mely a rigómezei ütközettel oly gyászos véget ért. E napokban indulok (így ír a hős kormányzó) teljes készütséggel a törökre, hogy megharcoljak velök a hitért, hazáért, szabadságért, özvegyek és árvákért, s hogy megboszúljam Ulászló király gyászos halálát. Ha az isteni végzetnek tetszeni fog, ezen utammal olyan bosszút veszek az isten nevének káromlásáért s megboldogult uramkirályomért, hogy örök emlékezetében fog élni az embereknek, vagy pedig magam is ott fogok elesni a harc mezején.

Ezzel hosszú sora kezdődik a leveleknek, melyek 1448—49. történetére vonatkoznak. Így Hunyadi levele Kázmérhoz; Kázméré

Magyarország rendeihez; Lengyelország rendeié Magyarország rendeihez; a krakói vajdái ugyancsak a magyar országnagyokhoz. Felemlítésre méltó Hunyadi egy 1449. levelének egyik pontja. Kinevezi Lasocki Miklóst, a krakói káptalan dékánját, a megüresedett kalocsai és bácsi érsekségre s azt írja, hogy saját édes atyját, ha élne, nem tisztelhetné jobban, mint őt, hogyha száz édes testvére volna is, a kik segélyét igényelnék, nem tenné egyiket sem elibe (Lasockinak) e kineveztetésnél.

Az 1449. esztendő főképe a Giskra ellen intézett támadásról nevezetes. Hunyadi megelégette büntetlenül nézni Giskra féktelenségeit s elhatározta, hogy véget vet azoknak. Hirtelen Abaujban termett hadával, ahol Giskra (Szepsin, Moldván) új váracsokat emeltetett. A lengyelek sajnálattal látták a beháború lángra lobbanását Magyarországon s sietnek mindjárt közvetítőül lépni fel, hogy a békét helyreállítsák, s az sikerült is.

1449. sept. 2. Krakóból a lengyel országnagyok írnak a magyarokhoz, kérve, hogy szüntessék meg a harcot s tüzzenek ki magok — s az ellenfél Giskra s csehei számára időt és helyet, a mikor és ahol a béke felől tárgyalni összejöjjenek s ők, a lengyelek, királyuk akarata s meghagyása szerint, ha kívánják, követeket küldenek oda, a kik közvetítsék a béke létesítését. Ugyanakkor írnak Hunyadinak külön is. A hős kormányzó azt válaszolja, (1449. okt. 27. a szepsii várból) hogy Giskrával nem egyszer megkísérelték már a béke-alkudozást, de mindig sikertelenül, mert ő cseheivel mindig újabb és újabb beütéssel zaklatja az országot; hanem tegyenek lépést először Giskránál, ha hajlandó a békére, akkor jöjjön aztán lengyel követ e felől hozzájuk.

A lengyelek 1449. őszén Uj-Korcsinban részleges országgyűlést tartottak s ott elhatározták, hogy követet menesztenek Giskrához s tőle Hunyadiékhoz, a béke közvetítése ügyében. Zsófia királynő tudósítja erről a magyarokat, türelemre intve őket, míg a követek Giskrától megérkeznének s kérve, hogy fogadják el a béke közvetítését, ne bizassák el még inkább a vesztőkre törő törököt. Ugyancsak Zsófia királynő Korcsinból Giskrának is írt, csilapítja s tudósítja a két követ küldetése felől.

Az egyik követ Dlugosz a történetíró volt, ki nov. 11. Magyarországra jövő útjában Uj-Szandeczről ír a krakói püspöknek Olesnickinek. Giskra Selmecezen van, — írja — e napokban meggyőzte a kormányzó egy ötszáz főnyi csapatát, — 400 foglyot ejtett, a kiken

hatalatlan kegyetlenséget üz. A kormányzó Szomolnokon van, a csehek onnan elmenekültek előle, tábora Nagy-Ida körül fekszik. Szent-Miklósi Pongrácznak kérésére, 3000 főnyi segítséget küldött Hunyadi, bár bizonytalan, hogy Szent-Miklósi Pongrácz mely párton van, az a hír, mintha Giskrával értene egyet.

A lengyelek közvetítésével a béke létre is jött, előbb fegyverszünet 1449. dec. 5-én s a végleges béke Kövesden.

1450. elején Olesnicki püspök egész önelégülten írja Lasockinak, hogy ő volt a béke közvetítő Magyarországon (a mint tény is, hogy ő mindent elkövetett, mert a Szepesi városok nála lévén zálogbirtoklásban, saját érdekeit látta koczkára téve a felső-magyarországi zavarok miatt.) Selmecezen volt a béketárgyalás, a hol hat napi és hat éji erős alkudozás után végre létrejött. Kassán a végleges béke felől husvét után lesz országgyűlés, Kázmér király követeinek kellene ott is közvetíteni, — de félő a dolog, mert a király neheztel Hunyadira Moldva miatt, melynek vajdaságára »valami Bogdán nevű parasztot« emelt. Féltünk, hogy nem fog sikerülni a békeközvetítés, s tartottunk attól, hogy Giskra hasonló kegyetlenséget fog elkövetni a magyar foglyokon, mint a kormányzó az övéin, az abauji Moldva várban elfogottakon. Hunyadi ugyanis az elfogottaknak *levágatta mindkét kezöket, orrukat, ajkukat, s kiszuratta egyik szemöket*, hír szerint boszúhevében azért, hogy az övéi szerencsétlenül harczoltak Kassa vidékén Szinyénél.

Legyen elég mutatványul gyűjteményünk e részéből.

Tanulságosak a levelek Mátyás király idejéből Moldva felől, melynek fenhatósága fölött Magyar- és Lengyelország századokon át vetélkedett.

Még nevezetesebb csoportja e levelezéseknél, mely a cseh korona fölött folyt, Mátyás király és Kázmér fia, Ulászló, vetélkedése tárgyában a cseh királyság elnyerése végett. Itt találjuk az instructiot, melyet Mátyás király Kázmérhoz küldött követének Prothasius olmützi püspöknek adott. Az utasítás veleje, hogy Kázmér engedje békésen cseh királylyá koronázni Mátyást, fiát Ulászlót pedig, a ki a cseh királyságra ki van jelölve, küldje hozzá, bízva az ő gondjaira, mint fiával, úgy fog vele hánni, — s *hogy Kázmér alja leányát* (Hedviget) *hozá* (Mátyáshoz), *mint már előbb is kérte* s ha utód nélkül halna el, Magyarország koronája szálljon Kázmér fiaira.

Közölve van Kázmér felelete is, melyben mindent visszautasít.

Látjuk e levelekből IV. Sixtus pápa közvetítését is a cseh korona fölött versengő vetélytársak között. 1471-ben küldi követségbe Szt.-Márk bibornokát Magyar- és Lengyelországba. Itt látjuk a pápa instrukcióját s a lengyel királyhoz írt levelét (Az instructio közölve van gróf Teleki Hunyadiak korában is; ez az egyetlen, melyet e levelek közül az ő okmánytárában megtalálunk.)

Tudjuk, hogy a pápa Mátyást pártolta inkább a cseh királyság kérdésében. A viszály soká tartott; a béke Mátyás és Ulászló között csak 1478-ban jött létre, a midőn mint békeközvetítő követtel ismét Dlugosz-szal találkozunk Magyarországon. Dlugosz visszatérő útjában (Új-Korcsinból, 1478. dec. 15-én) azt írja Lukawski Szaniszlónak: Isten kegyelméből mindent jól végzett Magyarországon s »hat tüzet és hat egyetlen háborút eloltván«, szerencsésen visszatért Lengyelországba, csak az a baj, hogy erős viszketetegséget érez egész testében, s fáradt, pedig sietnie kell Krakóba, hogy orvosolja magát (»magnum pruratum et magnum scabiam in corpore toto patior . . . , fatigatus sum ex via hungarica et plenus scabie, et necesse est, ut sumam reversus Cracoviam medicinas et remedia«).

A kötet minket illető része II. Ulászló magyar királylyá választásával végződik, — azon szónoklattal, melylyel őt a nagy-váradi püspök fogadta. A szónoklat ezzel végződik: egyet nem akarunk előtted titkolni, hogy harczias, edzett nemzetnek a kormányát veszed kezébe, a magyarokat nem engedékenységgel, hanem szigorral, nem kegyosztogatással s lágy szívűséggel, hanem vasvesszővel kell engedelmisségben tartani.

Láttuk szegény »dobrze László« mennyire szívére vette.

*

Legyen elég ennyi mutatványképen. A többi kötetekről csak egy szót:

A krakói székesegyház oklevéltára (I. rész) 1166—1366. (Codex diplomaticus cathedralis ad s. Venceslaum ecclesiae Cracoviensis) kiadta dr. Piekosinski Ferencz. A magyar és lengyel egyház érintkezésére tartalmaz néhány oklevelet. Néhány az esztergomi érsekség s krakói püspökség hatásköre fölött való vetélkedéssel foglalkozik stb.

Kis-Lengyelország oklevéltára 1178—1386. (Codex diplomaticus Poloniae Minoris) kiadta dr. Piekosinski. Ebben Lokietek Ulászló s N.-Kázmér egy-két oklevele a Magyarország felé irányuló kereskedés Századok. 1882. I. füzet.

szabályozásával foglalkozik. Találunk privilegiumokat Erzsébet királynőtől, Nagy-Lajostól, Hedvigtől stb.

Krakó város legrégebb jegyzőkönyve, 1300—1400. (Libri Antiquissimi Civitatis Cracoviensis) kiadták: dr. Pickosinski Ferencz és Szujski József. Kezdődik Szujski egy szép tanulmányával Krakó város történetéről a XV. századig (lengyelül), melyben kiemeli, hogy »Magyar Lajos« mennyi kegygyel, előjoggal halmozta el a fővárost. A vé feljegyzések s számadások nem egy passusa minket is érdekel.

Zebrzydowski, vladislavi és krakói püspök, leveles-könyve, 1541—1553. (Andreae de Venciboreo Zebrzydowski, episcopi Vladislaviensis Cracoviensis epistolarum libri) kiadta dr. Wislocki Wladislaw. Zebrzydowski püspök Magyarországon is járt, őt küldötték, mint követelt 1549. maros-vásárhelyi országgyűlésre. Ez utjából irogatott levelet megtaláljuk itt. Több levele is érdekel minket azok közül, melyek Zsigmond lengyel királyhoz, Bona királynőhöz, a Laskiakhoz, Hlubornokhoz, *Frater Györgyhöz, Izabellához, Zsigmond Ágost len királyhoz, I. Ferdinándhoz, Radziwil hercegekhez* stb. intézett.

*Sobieski János királyságát illető okiratok a francia külügyminis-
terium levéltárából*, 1674—1677. (Acta quae in archivio ministerii Guadalupe ad Joannis III. regnum illustrandum spectant), (a »Századok« 11. febr. számában Deák Farkas ismertette.)

Hosius bibornok, varmiai püspök, leveles könyve, I. r., 1514—1517. (Stanislai Hosii s. r. e. cardinalis episcopi Varmiensis epistolarum tomus I.) Kiadták: dr. Hipler Ferencz, és dr. Zakrzewski Vince (Rescius niszló és Hosius életrajzával) Hosius bibornok kora egyik legelső szlovák nyelvű író volt Lengyelországban, — széles körű levelezése (Zsigmond királylyal, Bona királynéval, Cromerrel, Zsigmond Ágosttal, Zsigmond Jánossal, Izabellával stb. stb.) nem egyszer érinti a magyar ügyeket.

*

Ezekben akartam, t. közgyűlés, röviden rámutatni a krakói Akadémia tört. kiadványaira. Általában elmondhatjuk, hogy ha nem minden egyes kötetben feltűnő sok —, de több-kevesebb magyar vonatkozás mindenikben van. Azt hiszem, a felhozottak is bizonyítják annyi, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványait figyelmen kívül hagynunk nem szabad, s hogy azok, kell, hogy helyet foglaljanak könyvesrainkban.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA történelmi bizottsága megcsinálta jövő évi költségvetését s azt a múlt évi utolsó összes ülésnek be is mutatta.

A megkezdett munkák közül a jövő évben meg fog jelenni :

Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. k.

A Magyar Országgyűlési Emlékek VIII-ik kötetének első fele.

Az Anjoukori Okmánytár III-ik kötetének első fele.

Marczali II. József császárné II-ik kötete.

Nyáry báró Czimerészetének első kötete, nagyszámú és igen díszes metszetekkel s több színyomattal.

Pestytől a régi várispánságok.

Károlyi Árpádtól a XVI-ik századi Dispaccik.

Elfogadott új munkák :

Thaly Kálmántól: Bercsényi megjelent levelezése kiegészítéseül naplói utasításai s leveles könyvei.

Szalay József és Károlyi Árpádtól Nádasdy Tamás családi levelezése (a bécsi titkos és budai állam ltárból.)

Ezenkívül előkészítettnek :

A Codex Dipl. Arpadianus Indexe Nagy Imre felügyelete alatt.

Színyei Repertoriumának II-ik kötete.

Ezenkívül megkezdetik a városi XIV—XVI. századi jegyzőkönyvek másolása, s kapcsolatban ezzel a városi kónikák kiadása: melyekre vonatkozólag bizottság neveztetett ki, hogy — Demkó Kálmán Haim Gáspár krónikájának kiadására vonatkozó javaslatát is tekintetbe véve, — tervet nyújtana be, a szerkesztés és kiadás módozatainak megállapítására.

Végül elhatározta a bizottság, hogy Szádeczky Lajos »Mihály vajda erdélyi szereplése« című munkáját a Történelmi Tárral kapcsolatban fogja kiadni, s e célból a Történelmi Tárral subventióját felemelte, hogy ez ott egész terjedelmében közölhető legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia II-ik osztálya is megállapítá költségvetését. Az osztályhoz Kolozsváry és Ováry tanárok tervezetet nyújtottak be, a megyei és városi statutumok kiadása ügyében, melynek összegyűjtésén ők már — részben kormány támogatással — öt év óta fáradoznak. A tervet az osztály Hajnik Imrének s Pesty Frigyesnek adta ki véleményes jelentéssel végett, s javaslatuk alapján elhatározta, hogy a statutumok kiadását szükségesnek tartja. Minck következtében

a szerkesztők felszólítottak, hogy az eddig összegyűjtött anyag a munkának elkészült részletét mutassák be.

IRODALMI SZEMLE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGI kiadásában egy nagyérdekű munka jelent meg *Marczali Henri »II. József császár uralkodása Magyarországon I. k.«* Olvasóink nem emlékezni, hogy a Tört. Bizottság felismervén annak szükségét, a múlt század eddig elhanyagolt történetének földerítésére nagyobbold fordítottassék, nyílt pályázatokat hirdetett. Annak egyik eredmény munkája, mely bizonyos tekintetben a napszerűség bélyegét is viseli. Ugyanis csak nemrég ülték meg Bécsben József uralkodásának zados évfordulóját, s ez alkalomból számos többé-kevésbé becses hagyta el a sajtót. Ezek József magyarországi uralkodására semndot sem fordítottak: míg Marczali munkája kiválólag azt tárgya Ha akarnak, a lajthántúli történetirók ebből sokat tanulhatnak. lebbi füzetünkben tüzetes ismertetést hozunk róla, egy kiváló írónból — addig csak annyit akarunk megjegyezni, hogy e munka közönség számára van írva, bár az teljesen forrás-tanulmányon Épen azért melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— BUCKLE TAMÁS nagyírű munkájából: Anglia mivelő története, magyar fordításban közelebről két kötet a VII-ik és hagyta el a sajtót Aigner Lajos kiadásában. E nagyírű munka minden mivelő nyelvére le van fordítva — nagyon örülünk, hogy pihenés után mi is megkaptuk a megkezdett munka folytatását.

— BEKSICS GUSZTÁV egy igen érdekes kortörténeti essayt a »A magyar doctrinairek, Csengery Antal, B. Eötvös József, B. F. Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston« cím alatt. Kétség mindenki, kit az eszmék fejlődése érdekel, örömmel fogja olvasni dos tanulmányt, mely az eszmék, politikai tanok keletkezésének, sénének s érvényre jutásának történetét adja, mely vázolja: hogya rendi alkotmányból parlamentarismus a magyar doctrinairek m: csoportja kitartó és következetes működése következtében. A tanyok egy része az »Ellenőr«-ben látott világot, itt az ott megjelent fejezetekkel megtoldva, befejezve veszi az olvasó. Beksics tanuli

folytatni fogja, s a doctrinairok működését a forradalom után egy újabb tanulmányban fogja ismertetni.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« július—octóberi száma az 1881-iki t. i. közelebről jelent meg változtatás tartalommal. Első cikke: Szemle a könyvkiállításról; Fraknói bibliographiai apróságokat közöl. Csontos jelen ötödik közlésében a magyar könyvmásolók és betűfestők tisztességes sorozatát százra egészíti. Dietz Sándor az egyetemi növénytanintézet könyvtárát ismerteti. Megemlítjük, hogy jelen kettős füzet Szabó Károly: Régi magyar könyvtárához a 212-ik adalékot szolgáltatja. Érdekes irodalomtörténeti adalékot közöl Reizner János, közölvén III. Ferdinándnak 1642. aug. 5-én költ rendeletét, melyben a Nova transylvanica s Keresztúri Pálnak erre adott Talióját elkoboztatni rendeli. A szerk. erre adott tájékoztatásával a kis közlemény csak nyert. A füzetnek többi közleményei is érdeklők a bibliographust, többi rovatai, a hivatalos stb. pontosak.

— A »FIGYELŐ«-ből a decemberi füzet fekszik előttiünk. Jakab Elek Szacsyay Sándorról szóló tanulmányát folytatja, Dr. Fülöp Adorján Rimai János és Beniczki Péter cím alatt közöl érdekes cikket; Csaplár Révait bécsi tartózkodása alatt mint nevelőt jellemzi.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A SZENT-ISTVÁN KIRÁLYRÓL CZÍMZETT TELKI BENCZÉS APÁTSÁGNAK visszakébelezése ügyében Ő Felsege legmagasb elhatározásáról a hivatalos budapesti közlöny jan. 3-iki száma következő hivatalos közlést hozza: Ő császári és Apostoli királyi Felsege, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek előterjesztésére, f. évi január 1-én kelt legf. elhatározásával, a Szt.-István királyhoz címzett, s eddig a Boldogsasszonyról nevezett bécsi Szent Benedekrendü skót apátsággal egyesített telki apátságnak kikebelezése tárgyában m. évi december hó 24-én kelt egyezményt legk. jóváhagyni, s az apátsághoz tartozó javaknak egyelőre alapítványi kezelés alá vételét legk. elrendelni méltóztatott. Ez apátságról Dr. Szendrey János a »Pesti Napló« mult évi decz. 22-iki számában érdekes összeállítást közöl, melynek történeti részét bemutatjuk olvasóinknak: A Budáról Zsámbékra vezető utnak északi részén egymás mellett két falu fekszik: Telki és Jenő, hol jelenleg a telki apátságot híró és skótoknak nevezett bécsi benczés-szerzetesek laknak, hajdan pedig Szt.-István király emlékére szentelt telki apátság létezett. Ezen apátságot alapította 1198-ban Héderváry Mika (Micha),

utóbb az ország nádora és bihari gróf, a ki később 1220-ban III. Honorius pápát megkérte, hogy az általa a telki apátságba helyezett benczések helyett cisztercita szerzeteseket telepíthessen oda. Ez ügy elintézés végett a pápa által az illető megyei püspökhöz küldetett, a ki megvizsgálva a körülményeket, a botrány elkerülése végett nem tartotta tanácsosnak a már egyszer behelyezett szerzeteseket az alapító szándéka ellenére elűzni és más szerzetesek által helyettesíteni. A benczések tehát megmaradtak a telki apátságban annyival is inkább, minthogy a pápa az ország rendeihez 1224-ben intézett apostoli iratában, a minden 3 évben megtartandó egyetemes káptalant elég hathatós eszköznek hitte a hiányok és előforduló kihágások megszüntetésére. III. László király 1277-ben a telki apátságot és a kegyuri jogot a nyul-szigeti apácák jobb javadalmazása végett ezen apácák a boldogságos Szűz-Máriához címzett egyházának adományozta. 1455-ben a kegyuri jogot átöszülített László király a solymári váracs birtokosának, Gara nádornak, később pedig Ország Mihály szintén nádornak adta. A török uralom alatt a monostor elpusztulván és javaitól megfosztatván, az ó-budai Sz.-Péter és Pál prépostság hatósága alá rendeltetett. 1293-ban a törökök leküzdésére fordítandó segélyezés végett Etyeki Józsnak adatott el. — Ezentul az apátok kineveztetését a királyok különös engedélyéből a pannonhalmi főapát gyakorolta, míg I. Lipót király az apátság czimeit és jövedelmét a skótokról nevezett boldogságos Szűz-Mária bécsi benczés monostor apátjának ajándékozta, 1779-ben a ki ezen apátságot mind ez ideig bírja.

— RODOSTÓI EREKLYÉK. Konstantinápolyban élő derék hazánkfia, Szilágyi Dániel, ki szives előzékenységgel annyi magyart kötelezett le, több rodostoi, ha föltétlenül nem is Rákóczi-ereklyének mondható, de bizonyára a régi emigráció köréből való tárgyat gyűjtött együvé. Ezek közül egy Görgei Arthur tábornok birtokában van jelenleg: egy pipa. A pipa fából van, kupaktalan, öble elég széles, derekán ívelt alakú. A pipa alján Magyarország *koronátlan* címere díszlik, fölötte pedig jelmondatos szalagban következő felírás

} UGY TÖLCSÜN(sic)K AZ IDŐT }

A felirat fölött lévő pipamező, teljes körületben, csinos faragásban vadászati jelenetet tüntet elő. Háttérben egy bástyákkal, tornyokkal erődített város látszik, míg az előtérben két lovas és egy gyalog valás három kopóval egy szarvast s egy nyulat üznek. Ugyancsak rodostoi ereklye egy csinos — valószínűleg páleza-, vagy ostorgomb, kék zománcos felülettel, mely jelenleg Thaly Kálmán tagtársunk Rákócziánkban gazdag gyűjteményét ékesíti.

— PESTY FRIGYES ismert történetírónk, a horvát viszonyok egyik legalaposabb ismerője, egy történet-politikai dolgozatot írt, mely németre fordítva az »Ungarische Revue«-ben fog megjelenni. A munka czíne »Die

Entstehung Croatiens s külön kiadásban is kupható lesz. Szerző élesen bonczolja a horvát politikai szédelgést s kellő orvoslást jelöl ki ez országos baj ellen. Nemcsak történetíróink, hanem még inkább politikusaink figyelmébe ajánljuk e nagy történeti apparatussal írt munkát.

— A RÁKÓCZI-KOR AVATOTT TÖRTÉNETÍRÓJÁNAK: THALY KÁLMÁNNAK »II. Rákóczi Ferencz ifjusága« című nagybecsű s a Századok hasábjain b. Mednyánszky Dénes által ismertetett művét Saissy Amadé francziára fordította. A fordítás a »Revue Hongroise«-ban jelent meg, most Stampfl pozsonyi könyvkiadó önálló kötetben bocsátja közre. Volt idő, midőn a francziák örömeit olvastak szabadságharczaink e kiváló alakjáról; reméljük, hogy e kötet újból fölkelti bennök a Rákóczi név iránti érdeklődést.

— A POZSONYI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kegyeletesen készül Nagy-Lajos királyunk halálának öt százados évfordulóját megünnepelni. A halálozás színhelyét képezett, jelenleg Popovics-féle házra a Thaly Kálmán társulatunk választm. tagja által proponált, nem imperatív jellegű felirattal ellátandó emléktáblát ekkor szándékozik áthelyezni. Az ugyanott, a társasélet magyarosításán üdvösen működő Toldy-kör meg Dux Adolfnak, a ki társulatunk iránt is nagy érdemeket szerzett működésének ismertetésével, szülő házáat fogja emléktáblával földíszíteni.

— NYITRA-MEGYE MONOGRAPHIÁJA. Kostyál Pál, Nyitramegye alispánja, Nyitramegye törvényhatósági bizottságának folyó évi november 7-én s folytatva tartott közgyűlésében ^{226/12642} b. gy. szám alatt hozott határozatával nyert felhatalmazás alapján pályázatot hirdet: »Nyitramegye monographiájára.« Azok, kik monographia megírására hajlandók, ajánlatakat 1882. évi április hó 30-ig küldjék be. Ajánkozásukhoz mellékeljék pedig: a) munka tervrajzát; b) mutatóványul a munkának egy kidolgozott fejezetét; c) eddigi munkásságuk ismertetését a feltételekkel, melyek mellett a megírásra vállalkoznak.

— SZEPES-MEGYE értelmisége egy igen üdvös eszmének egy szepes-megyei történelmi és régészeti egyletnek létrehozását tervezi. A kezdeményező Demkó Kálmán munkatársunk. Semmi kétség, hogy a tervezett társulat létrehozása sikerülni fog, annyival inkább, mert arra valóban nagy szükség van. Szepes-megye úgyszólván annyi aknázás után is még mindig egyik leggazdagabb bányája a történeti s régészeti emlékeknek: ezeknek ott egy muzeumba összegyűjtése valóban égető szükség.

— Az ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN a diplomaticai osztály felállítása befejezéséhez közeledik. Ez osztály magában foglalja a levéltár valamennyi alosztályaiban levő iratokat az 1526-ik évig. Társulatunk jövő ülésén ez osztály vezetője Lovag Óváry Lipót jelentést fog tenni.

— PÁLYAKÉRDÉSEK. Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy a társulatunk által kifizött két-rendbeli pályakérdésre nézve (M. király udvara s egy életrajz) f. hó 31-én telik le a határidő.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. József-korában. Írta dr. *Marczali* Henrik. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. 8-adr. V és 468 ll. s egy táblázat.

— TOMORI PÁL élcte és levelei *Fraknoi* Vilmostól. Budapest, 1881. Nagy 8-adr. 96 l. egy facsimilével.

— FRÁTER GYÖRGY LEVELEZÉSE 1545—1551. A bécsi császári és királyi állami levéltárból, közli *Károlyi* Árpád. Budapest, 1881. 8-adr. II és 367 ll. Ára 2 frt.

— A MAGYAR DOCTRINAIREK. Csengery Antal, b. Eötvös József, b. Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston. Írta *Belaics* Gusztáv. Budapest, 1882. 8-adr. 168 l.

— ANGLIA MÍVELŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Írta *Buckle* H. Tamás. Magyarúl kiadják többen. VII. k. Budapest, 1881. 8-adr. VIII. k. Budapest, 1881. 8-adr. 239 l.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI ELSŐ, VAGYIS VÁROSI PROTESTÁNS GYMNASIUM TÖRTÉNETE a XVI. és XVII. században. Írta *Hlatky* József. Budapest, 1881. -adr. 842 l.

— A MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. FŐISKOLA könyvtárának többes példányai Maros-Vásárhelyen, 1881. 8-adr. 57 l.

— GESCHICHTE DER UNION der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I—II. Band. *Pelesz* Julian. Würzburg. Leo Woert. 8-r. 638, XXIV, 1094 l. A két kötet ára 9 frt.

— DAS GROSSFÜRSTENTHUM SIEBENBÜRGEN. Írta *Reissenberger* Károly. Bécs, Graeser K. 8-r. 140 l., több ábrával, ára 1 frt 40 kr.

— DER KÖNIGLICHE FREIE MARKT BIRTHÄLM (Berethalom) in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Írta *Salzer* M. Bécs. Graeser. 8-r. XVI, 751 l. ára ?

— SCRIPTORES ORDINIS S. BENEDICTI, qui 1758—1880 fuerunt in imperio austriaco-hungarico. Bécs. Szerzetr. n. 8-r. CXIX. 600 két hasábos lap. Ára 5 frt.

— ATLAS ARCHÉOLOGIQUE des antiquités finno-ougriennes et altaïques de la Russie, de la Sibirie et du Turkestan, par Ch. *Ujfalussy*. Párizs. Leroux Ernő. 8-r. VIII l. 23 tábla. Expédition scientifique française en Russie, Sibirie et dans le Turkestan. Vol. VI. ára 12 márka.

MOSABURG ÉS MEGYÉJE.

(KÚTFŐ TANÚLMÁNY.)

»De Conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus«. Közölte *Wattenbach*. Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, Tom. XI.

Nem régóta határozott alaku hypothesisé vált, mely szerint a mi Balatonunk táján feküdt volna a német királyok és salzburgi érsekek egy telepítése kevéssel Árpád honfoglalása előtt 850—870. táján. Egész egy grófság vagy hercegség lett volna az, melyet első szláv kormányzójáról Privina birtokának, főváráról Mosaburg megyének nevezhetnénk. Feküdt volna maga a főhely a Balaton délnyugati sarkánál; megyéje pedig a mai Stíriába is benyúlt, mert Pettau hozzá tartozott, másfelől a Dráva torkolatánál érte végét, mert a mai Pécs állítólag benne foglaltott. Tehát legalább is a mai Baranyát, Somogyot és Zalát ölelte magába.

Ezen hypothesis alapjait akarom vizsgálni.

Arra, hogy Mosaburg Magyarország térképén keresendő, egy salzburgi Névtelennek, ki a »Conversio«-t írta, következő helynevei adtak látszó jogosultságot:

1. Ad Quinque Basilicas.

2. Salapiugin.

3. Mosaburg.

4. A Sala folyó.

Tehát három négy nevet ki véltek mutathatni, hogy Magyarországon feküdt.

Ámde a névtelen ezenkívül Mosaburg megyéjében még vagy *harmicz* helynevet sorol fel. Ezen többnyire német hang-

zásu neveknek nem is próbálták, tudtommal, a hypothesis a Balaton táján valami nyomára jutni.

Lássuk az állítmány egyik alapját.

I. Ad Quinque Basilicas.

A kútfő illető helye azt bizonyítgatja, hogy Privina m-jében 853 körül a salzburgi érsek, s nem más alapított egy port helységben templomot, — tehát ő vitte a térítés apszerepét Privina szlávjai között. Kitűnik, hogy a vidék hely azelőtt templomok nélkül szűkölködtek.

Ennélfogva tárgyi valószínűtlenség a *Quinque Basi* mint helynév. Különös, hogy a IX. században, oly vidéken, keresztyénség gyöngye csemetéit akkor kezdik ültetgetni, egy ségnek öt egész öreg temploma legyen, s az sem elég, hanem egy hatodikat kelljen fölszentelni!

Valahol tárgyi képtelenséget olvasok, ha mindjárt a kben leghitelesebb kútfő állítmánya is az, minden habozás nélkül elvetem. Azonban részint hogy mások kételkedését eloszla részint és főleg azért, hogy kútfőnkkel kissé megismerkedlássuk honnan eredt a kézzelfogható tévedés.

A szöveg illető helyén egy csoport helynév van előlálva, melyekben 853 körül az akkori salzburgi érsek Lui templomokat szentel föl. Én kihagyom itt a többit a m-kára nélkül, csak a Quinque Basilicas előtt valót közlöm. jegyezvén, hogy maga a hosszú mondat is csak folytatólago sorolás, s az »Item« helyén van.¹⁾

»Item ad Beatuses-chirichun, ad Quinque Bas temporibus Liuprami Ecclesiae dedicatae sunt; etc.«

Fordítsuk le:

»Továbbá Liupram püspök idejében (más helység

¹⁾ Perz, Monumenta Germ. Scriptorum XI. k. a 12. lap Hansiz (Germania Sacra II. k.) római számmal V. Basilicist ír. I mayrn (Nachrichten von Juvavia, Salzburg, 1784. folio, melléklet 1 hasonlóképen. Koch-Sternberg határozottan Pécsert ért alatta. (Ab-lungen d. hist. Classe. d. bayerischen Akademie d. Wiss. 1841. I. . 96. l.) Általánosan elfogadott nézet az övé.

kivül) a beatuskircheni, a quinque-basilicai templomokat (*Ecclesiae*) szentelték fel; < sat. Igy volt eddig értelmezve.

De kérdés, kell-e az »*ad quinque basilicast*« helynévnek vennünk? Mert mit keres itt a *Basilica* szó? Maga a névtelen a templomot minden más esetben egyszerűen *ecclesiának* írja. Aztán Pécs későbbi századokban sem volt *Quinque Basilicae*. Sőt a szövegben itt sincs a *Basilica* szó használva, hanem van igen is a *Basilica Ecclesiae*, mi egyértelmű az egyszerű »*ecclesiával*«. Egy díszesebb kifejezés helyette; de megváltoztatja a mondat értelmét; mert már nem lehet helynévnek vennünk a *Quinque Basilicae Ecclesiae*t. Szokott volt ellenben a keresztyén középkorban a *Basilica Ecclesiae* egyszerűen templom értelemben. Meggyőz erről Ducange. *Basilica Ecclesiae* szó alatt, idézi a Benedek-rendiek Annalisaiból e két helyet: »*Rex itaque (Robertus) gaudens Ecclesiae Basilicam intrat.*« S ismét: »*Domum propriam omnipotenti Deo in Basilicam Ecclesiae consecrari studuerunt.*«

A mi szerzőnkél pedig »*ad quinque Basilicas . . . Ecclesiae dedicatae sunt.*«

Ennélfogva Wattenbach pontozása szerint is az volna mondva az illető helyen, hogy ezekben s ezekben a falukban mintegy (>*ad.*<) öt épület *basilica ecclesiae*-vé, azaz templommá avattatott Liupram idejében.

Mint hogy azonban nem öt helynév, hanem kilencz előzi meg ama szavakat, helyesebb az interpunctiót megváltoztatva a rákövetkező helynevekre érteni az öt templomot, mi által a mondatrész *regens verbumot*, s világos értelmet nyer.

A mondatot ketté vágó jelet a Beatuskirchen után teszszük, s veszszük a fentebbi idézet után nyomban következő szavakat:

»*Ad quinque-basilicas ecclesiae dedicatae sunt: et ad Otta-chares chirichun et ad Paldmuntis chirichun, ceterisque locis, ubi Privina et sui voluerunt populi.*«

(>Mintegy öt templomot szenteltek fel, Ottakarkirchenben Paldmuntkirchenben s több más helyen, a hol Privina és népe kívánta<).

A Névtelen az ötből hármát nem nevez meg, ezeket a »*ceterisque locis*« alá foglalja. Ily mulasztás nem lep meg oly írónál,

ki ugyanezen névlajstromban a kor szokása s más helyen többnyire követett saját szokása ellenére nem nevezi meg azon szenteket, kiknek nevére szentelték a templomot.

A fentebbi értelmezés a mondat alakjára nézve szintoly jól megáll, mint a Wattenbaché. Ő a mondat utolsó részét hagyta volt *verbum regens* nélkül, — ámbár értelme úgy is volt; — szerintem a mondat első részét kell oly ige nélkül hagyni, mi azonban úgy is, bár szintén esetlen, de érthető marad.

De magyarázatom előnye az, hogy egy tárgyi értelmetlenséget elenyésztet.

Egy tanulságot meríthetünk eme példából arra, hogy szerzőnk hasonló helyeinek, melyekben egyházalapításról van szó, minő értéket tulajdonítsunk.

Szerző nem személyes tapasztalatokat, nem saját szemével látottakat vagy saját fülével hallottakat közöl velünk, hanem mások iratait — eredetiből vagy másolatokból compiláltakat. — Egyetlen kútfő sok tárgyban, — de semmiben sem eredeti.

Annálfogva nem csak az az egyedüli kérdés, vajon hogy ért valamit a mi Névtelenünk, hanem az is, hogy jól értette-e, vagyis mint értették a dolgot azok a kútfők, melyeket ő a kivonat kedvéért saját esze szerint rövidít, néha szolgálilag utána mond, s néha stylisálásával, néha tudatlanságból, néha bizonyos érdeken ferdít el.

Így a fentebbi esetben Wattenbachnak, s más magyarázóknak igaza van, ha csak azt vesszük, mit értett maga az író saját szava alatt. Én megengedem azt, sőt kétségtelennek tartom a Névtelenről, hogy helynév értelemben kívánja vétetni a *quinque basilicát*. Ezt onnan lehet tudni, hogy, mint láttuk, az én pontosításom által ígét nyer a mondat utolsó része, de a nélkül marad az első rész. Csakhogy szerencsére, az eredeti szövegből fenntartotta nemcsak a *basilica*, hanem az *ecclesia* szót is.

Világos, hogy *confusus* emberrel van dolgunk, ki félreérti, elferdíti az előtte fekvő okmányok világos szavait.

A másik, a miről remélem, meggyőződött az olvasó, az, hogy a IX. században, *Quinque Basilica* nem tehet Pécset, sőt nem is lehetett az helynév, akárhová teszszük a föld kerektségén *Privina vármegyéjét*.

Mit nyertünk vele? Azt magam sem tudom egész terjedelmében. A tudományban a legkisebb tévedés sok igazságnak állhatja útját. A hazugság meddőségre van kárhoytatva; — természetny csak az igazság. Elég legyen e helyen csak egy hasznát kiemelnem. Kutatásunk eredménye megbízható levén, eszközül szolgálhat arra is, hogy némely állítólagos IX. századbeli okmányt határozottan későbbi hamisításnak nyilatkoztassunk, melyben a *Quinque Ecclesiae* előfordul.

Ilyen Arnulfnak egy állítólag 890-ben kelt oklevele, melyben mint helynév »Ad V. aecliesias« szerepel, még pedig már »cum theloneis et vineis, forestibus.«¹⁾ Ezen s más hamisítványok alapján későbbi császárok adtak ki (állítólag) okleveleket, mint a főntebbi alapján II. Otto 978-ban és 979-ben. Utána III. Henrik 1051-ben, utána IV. Henrik 1057-ben.²⁾ Most már mily törtóriai eszmezavar támadhat abból, hogy Géza vezér, azután I. Endre alatt német király rendelkezett Pécsről s minden hozzá tartozókról!

Közöl egy oklevelet Fejér is, a királyi bajor levéltárból, mely az utóbb említettekhez hasonló. Ez 875-ben keltnek mondja magát. Ott is megtaláljuk: »ad *Quinque Ecclesias*, cum theloneis et vineis, forestibus.«²⁾

S ezzel nem nyitott ajtóra fordítjuk az erőt. Mert némelyek csupán egy-két formahiba miatt még nem tartják eléggé megintgottnak egy oklevél hitelét. Azt mondják lehet a formahiba csak interpolált, s a tartalom a mellett használható. Látjuk, hogy ebben az esetben a tartalom illető része nagyobb hamisítás, mint bármely formai koholmány.

Valószínűséggel következtethetjük azt is, hogy a szóban forgó hamisított oklevelek későbbi keltűek a mi Névtelenünk műveinél. A hamisítók, hogy eltakarják, mintha a Névtelennek közönsegesebben ismert művéből merítnek, *Basilica Ecclesiae* helyett csak *Ecclesiát* írnek, sőt az egyik *Aeclesiát*! Pedig ez helynevek-

¹⁾ Nachrichten von Juvavia (Kleinmayrn) folio. 1784. Salzburg. Anhang 113. l. Más képen is ki lehet mutatni hamis voltát. (Lásd Dümmler, de Arnulfo Berlin. 1852. 186. l.)

²⁾ Juvavia u. o. 202. l.; — továbbá, 236. és 243. ll.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. I. 195. l.

nél nagy különbség. Magyarúl pl. mint nem helynév »fejér templom« egészen az, a mi a »fejér egyház.« De mint helynév a kettő egészen más.

Végre az sem érdektelen, hogy későbbi császárok, egy II Ottó, III. Henrik, koruk felvilágosult uralkodói hamisításoka erősítették volna meg, s ajándékoztak oly egyházakat egy érseknek melyek hollétét nem tudták. Én ezt kevésbbé tudom elhinni mint azt, hogy lehet nem egy okmány, melyen a diplomatica sok forma hibát találni nem tudnak, — s az mégis hamis.

Kútfőnk szempontjából tanultuk azt, hogy képes ő bármely szót templomos helységgé változtatni a salzburgi érsekség nagyobb... nem hasznára, hanem... dicsőségére, s bizton számíthat korolvasóinak járatlanságára is, a földrajzi szakban. Így nem is egykorú író.

II. A Névtelen feldolgozási modorról.

Egy okmány hamis voltát a diplomatica avatottjai a szokot törvényes formák ellen elkövetett hibákból és anachronismusokból szokták fölfedezni.

De névtelenünk nem állít ki forma-szerinti okmányt, melyek törvényes gyanánt akarna feltüntetni. Mint egyszerű krónika elbeszélő lép elénk, s így épen azok a formások hiányzanak melyekre a diplomaticának éles a szeme.

Azonban vannak a kritikának eszközei, melyek részint a tartalom tárgyának, részint az író szellemének ismeretéből meríthetők arra, hogy az igazat a hamistól meg bírjuk különböztetni s így az az eszköz, melyet a külső jeleken kívül a diplomatica is használ az okleveleknél, alkalmazható és minden esetben alkalmazandó a kútfők bármely nemére.

A történészre nézve a kútfő ablaküveg, melyen keresztül a való viszonyokat s történet dolgokat igyekszik látni és láttatni; de ugyanezen ablaküvegen keresztül kötelessége benézni a kútfő készítő dolgozó szobájába, mit, miből, miképen dolgozik.

Névtelenünk nem eredeti író: ő is más kútfők töredékei közli. Munkáját kivonatok gyűjteményének kell tekintenünk. Krónikák, adománykönyvek, s az övéhez hasonló tarka kivonatok tükördarabjait állítja össze avatatlan kézzel. Műve nagyon különböző

értékü. Van szakasza, mely a miatt, hogy sovány kivonat helyett nem röstelte eredeti forrása helyeit bővebben másolni, a hitelesség bélyegét viseli magán. Ilyen pl. 13. fejezete. Van viszont szakasza, mely mondhatni kritikán alól áll: az értetlenség és tendentiosus ferdtítés zagyaléka. Ilyen a 11. fejezet, melynek egyik helyét láttuk már.

Azonban kivonatai nem épen a szeszély véletlenségeit tükrözik vissza. Egy általános tendentia vonul végig a művén: hogy a salzburgi érsekséget úgy tüntesse fel, mint a mely a karantán nép között egyedüli templom-alapító volt. Még magának az érsekségnek is világi birtokai kevésbé s csak kivételesen látszanak őt érdekelni. Az érsekség szellemi hatóságát vindicálja ő.

Az előtte fekvő irományok kétségkívül birtok adományokról szóltak legtöbbet: megbecsülhetlen kincs a IX. század geographiájára. De őt se világi birtok se geographia nem érdekli, csak a templom. Ezen egyoldalúsága megrendelésből vagy jószántából folyt-e, nem tudjuk. De tudjuk azt, s jó tudnunk, hogy egyedüli feladata, praecoccupatiója a templomok lévén, ezek érdekében a 11. fejezetbeli kivonataiban talált geographiai adatok kevésbé bizhatók meg.

A 11. fejezet egy tetemes részét veszem vizsgálat alá. Azonban kénytelen vagyok a 12. fejezettel kezdeni; mert ez 848-diki esetről látszik szólni, míg a 11-dik fejezet 850-ről s későbbi évekről beszél. A 12. fejezet kezdete formaszerinti okmányképen hangzik, s a szerző kivételesen világosabb helyei közé tartozik, bár ez sincs két külön tárgy összezavarása nélkül. Itt a királytól mindazt a birtokot, melyet addig Privina hűbérül bírt (in beneficium), most tulajdon birtokul nyeri (in proprium), kivétetnek azonban az illető vidéken a salzburgi érsek birtokai. ¹⁾ Különösen hangzik egy okmányban az a »tunc ad praesens« (akkoriban, jelenleg!) Jellemző a tendentia. Az okmánykivonat kezdi Privina birtokainak megerősítésén, s a végén mégis a formaszerinti meg-

¹⁾ Nyeri Privina »in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, quae ad episcopatum Juvavensis ecclesiae pertinere videntur (hozzátéve, hogy t. i. Sz.-Péter és Sz.-Rupert egyházához, azaz a salzburgi érsekséghez), »ubi tunc ad praesens rector venerabilis Liuphramus . . . praecesse dinoscitur.

erősítés számos tanu jelenlétében, a salzburgi érsek birtokairól szól. ¹⁾

Ebből látjuk azt is, hogy a 12. szakasz kivonata tulajdonképpen nem egy, hanem két külön irományból készült: egyik szólt Privina birtokairól, másik azokról, miket az érsek bir ugyanazon tájékon. A két iromány kelhetett különböző időben S úgy is kell lenni.

Az egyik, a salzburgi érsek adománya, kelhetett pl. akkor midőn Privina csak hűbérképen nyert birtokot, — s így ez két tény eshetett 848-ra, vagy 849-re, miről a kivonat szól. Hogy Privina mikor nyeri a teljes tulajdonjogot, arról nem értesít a okmány. Nyernie kellett ennél későbbben. Lássuk most a 11. szakasz némely érdekes helyeit, melyeket nagy terjedelemben szó szerint ideigtatok, de részenkint fogom tárgyalni. ²⁾

¹⁾ A kivonat a fentebbi jegyzetben idézett szavak után így folytatja: *Ea ratione diffinivit domnus senior noster rex quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conqueae sitaerunt ut illibata ad ipsa loca dictorum sanctorum perpetualiter perseverare valeant. Is fiebant praesentes,*« előszámlálva 26 főpap és főúr. Actum loco publico i Reganesburc, anno Domini 848. indictione 11. sub die 4. Idus Octobri (Perz, Scr. XI. 13. l.) Dümmler. Die Südöstl. Marken, 33. l. hibásan bizonyítja az évszámot s 849-re teszi.

²⁾ »Sed postquam (Priwina) praefatum munimen aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam, quam Liuprammus archiepiscopus, cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit; in illu veniens castrum in honore sanctae Dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet 850.«

»Ibi fuerunt praesentes Chezil, Unzat, Chotemir, . . . (összesen 32 tanu van elősorolva.) Ipsi viderunt et audierunt complacitationem (változat *conplatacionem*) illo die inter Liuprammum et Privinonem quae illa dedicata est ecclesia, idest 9. kalendas Februarias. Tunc dedit Privina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Liuprammi archiepiscopi, et Liuprammus illi presbytero licentiam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteriatus exposcit.

»Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil consecravit ecclesiam *Sandrati* presbyteri, ad quam Chezil territorium et silvam et prata in praesentia praefatorum virorum tradidit, et circumduxit *huc ipsum* terminum.

»Tunc quoque ad ecclesiam Ermperti presbyteri, quam memor:

Miután a 11. szakasz elején előadta a Névtelen, hogy Privina valamely Sala mellett várat épített, elmondja, hogy egyszersmind templomot is épített annak belsejében. S ez a még névtelen vár első temploma. Fölszentelte azt Liupram salzburgi érsek a 850-dik évben, február kalendái előtt 9-dikén, »in honore sancti Dei genitricis Mariae.« Ez volt az okmányokban világosan egyházi tárgy. De már aligha az, a mi nyomban következik.

Névszerint elősorol harminczkét férfit, kik jelen voltak, mint tanuk, köztök Privina fia Keczel, Chotemir sat. részint német, részint szláv emberek. — Gyanítani lehet, hogy a compiler a templomszentelés elbeszélése és a tanuk elősorolása közt kihagyta azt, hogy a templomi ünnepélyt követte, sőt meg is előzte tán egy világi szertartás, valami birtok átruházás. Mert abban az időben a legformaszerűbb irott szerződésnek is csak úgy volt érvénye, ha élő tanuk előtt, s bizonyos szertartások közt, történt az átadás. Némely szertartás s számos tanuk nélkül a szerződés nem lesz vala érvényes. A Névtelen szerző a kezégyében levő kútfőknek világi dolgokra vonatkozó részéből vette alkalmasint a tanuk névsorát. Megerősíti gyanunkat a folytatás, mely azt mondja: »Ezek a tanuk látták és hallották a szerződést (complacitatio), mely az nap az érsek és Privina között végbe ment.«

Mit tárgyazott tulajdonkép az ünnepélyes szerződés? — A tanuk neve előtt egy templom szentelése, utána egy szerződés, s magok a nevek a világi birtokok átadásánál szokásos tanuk nevei. Privina ruházott-e át birtokjogot az érsekre, az nincs megmondva.

Leghihetőbb, hogy se egyik se másik nem volt az adományozó, hanem a salzburgi érsek 848—849-ben nyervén birtokait,

tus praesul consecravit, tradidit *Cezil*, sicut *Engildeo et jili ejus duo et Ermpert* presbyter ibi habuerunt, et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum.

»Transactis namque (?) fere duorum aut trium spaciis annorum, ad *Salapiugin* consecravit ecclesiam in honore s. Hrodberti; *quam* Privina cum omni supra posito tradidit Deo et Sancto Petro atque Sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgiensium habendi.« (Perz. Scr. XI. köt. 12. lap.)

most 850-ben beiktatja magát ezekbe a királytól nyert birtokokba. Vagy pedig, tekintve, hogy Privina körülbelül egy időben, tehát 848 — 49-ben nyerte a hűbért, ennek beiktatásáról vagy megerősítéséről van itt szó; de mindenestre realis birtokról.

A következő helyekből már többnyire azt tudnók meg, hogy egyfelől Privina s az ő Chezil nevű fia miket ajándékozott az érseknek, s az egyháznak, másfelől hogy micsoda új templomok keletkeztek; de a világi birtokra vonatkozók s egyházi ügyek összezavartatnak.

A szöveg következő helye szerint volt Privinának egy Dominicus nevű házi káplánja (presbytere). Ehhez a jogot, mintha rabszolgáról volna szó, átruházta Privina a salzburgi érsekre, (dedit in manus et potestate). Domokosnak szabadalmat ad az érsek, hogy diocesisében misét szolgáltatthasson. Nem vitatom, de lehetségesnek tartom, hogy itt Domokos presbyter valamely átadásnak nem passiv tárgya, hanem közvetítője, advocatusa volt, s a Névtelen félreértette a dolgot.

A fentebbiek után az érsek s vele együtt Chezil egy templomot szentel fel, *Sandratus* presbyter templomát. Látjuk, hogy a templomra nézve se a falu neve, se a patronus szenté nincs felhozva. Az világos itt is, hogy világi birtok átruházásáról van szó. Mert Chezil a felszentelt templom helyett territoriumot, erdőt, legelőket ajándékoz, s a beiktatás is megtörténik. A beiktatásra vonatkozik, »circumduxit hoc ipsum terminum,« a mi magyarán azt teszi, ha nem csalódom: »a fennirt határon a határjárás meg is történt.« Az a »hoc ipsum« mutatja, hogy az okmányban, a melyből a Névtelen másolt, alkalmasint annak rende szerint le voltak írva a határok, de a másoló kihagyta a körülményes leírást, és szelességből vonatkozást vett fel olyasra, a mit kihagyott. Bármint legyen ez, bizonyos, hogy itt világi birtokadományról értesít a szerző, melyet felületesen vout ki, annyira, hogy a templomra vonatkozó rész is homályban marad.

Legjellemzőbb azonban az erre következő hely, melyben egyházalapítás s világi birtokadomány úgy össze van keverve, hogy egy merőben érthetetlen mondat kerekedik belőle. — Magyarúl így hangzanék:

»Akkor átadta Keczel Ermpertth presbyter egyházának,

melyet az említett főpap felszentelt, szintúgy Engildeo s ennek két fia, és Ermp Perth Presbyter ott birtak, s a fennevezett férfiak jelenlétében megtörtént ama határokba való beiktatás.«

Ha a styl csak félig-meddig is az ember, mily confusiók telhettek ki minden egyebekben ily mondat alkotójától! Ha beleszámítjuk a másolók hibáit, akkor sem sokat nyerne az eredeti. Mert a másoló szolgai hibái csak egyes szavakat mellőzhetnek vagy ronthatnak meg; de itt a mondat alkotásában van a gyökeres hiba. Sőt egyenesen a szerző eljárása legjellemzőbb mutatványának kell tartanunk. Ebben culminal az, a mit az egész fejezetben véghez visz, hogy világi birtokra vonatkozó jogi iratokból csak épen a templomokra vonatkozót akarván kivenni, mit gyakran bajos volt külön választani, összezavarja, érthetlenné teszi a tárgyat. Ezen zavaros mondat végén van egy látszólag érthetőbb rész: mely szerint határjárás történt. De kiket ért a »fennevezett férfiak« alatt, kik jelen voltak? A számos tanu lajstroma kimaradt.

Épen a nyomban rákövetkező mondatban szerepel a Salapiugin, mint helynév, kezdődvén egy »mert«-tel, (namque), holott a szövegből semmi kapcsolat nem tűnik ki az előbbi mondattal, s még a varians »itaque« sincs értelmileg indokolva.

»Mert eltelvén, úgymond, csaknem két vagy három év folyása »ad Salapiugin« szentelt föl templomot Szent-Rupert tiszteletére, mely templomot Privina minden rajta levővel egyetemben átadott Istennek, Sz.-Péternek és Sz.-Rupertnek, Isten salzburgi szolgálóinak örök birtokképen való haszon élvezetéül.«

Először itt is templomról van szó.

Ki szentelte fel ezt a templomot, az nincs megmondva. Az előbbi mondatban ott van az érsek; de azóta két-három év telt el. Szó sincs arról, hogy az ismét Privinához utazott volna. S a következő mondatok megerősítnek abban, hogy az érsek még nem volt ott. Mert csak azután történik, hogy Privina kértére az érsek kőműveseket, ácsokat, festőket küld, kik az érsek költségén egy második *tisztességes* templomot építenek Privina névtelen városában, — s csak azután megy oda az érsek annak felszentelésére. Így az »alibi« az érsekre nézve elég világosan kitűnik a Névtelen előadásából. Kétség támad a patronus szent említésének helyes-

sége iránt is. Mert magát a salzburgi egyházat szokták nevezni Sz.-Rupertről, s maga a szerző is használja a nevet ily értelemben, mint a 12. fejezetben is, s az itt idézett mondat második felében. Miután az érsek nincs ott azon időben, melyre a mondat vonatkozik, föltehető, hogy nem is templomszentelésről van szó s Sz.-Rupertről is csak, mint jogi személyről.

Az levén mondva hátrább, hogy Privina valamely tárgyi örökbirtokkép ruházott az érsekre, bizonyos, hogy ez nem törtéhetett előbb, mintsem ő maga a királytól valóságos tulajdonos nem lett volna előléptetve hűbéresből. Ez tehát tárgyi kapcsolatban van a 12. fejezetben mondottakkal. Sőt ideillett volna chronologiailag az, a mit ott mond Privináról. Még az is, hogy »k három év múlva« aligha nem arra vonatkozik, s aligha nem szögailag van átvéve oly irományokból, melyek rendszeresebben szótak erről.

Az eset rendje ez volna: 848—849. lesz Privina és a salzburgi érsek compossessorrá, az előbbi, mint a király hűbéres 850-ben történik a birtokbaiktatás tanúk előtt. Ezután két-három évvel adományoz valamit Privina örök tulajdonúl az érseknek. Tehát legalább is két-három év múlva 850 után lett maga is örökös ura birtokának.

Lássuk a szavakat, melyekben Privina, mint valódi tulajdonos szerepel.

A fennidézett mondat második fele is részletesebb vizsgálatot érdemel.

Látjuk itt a synonymák fölösleges felhalmozását; mert a hogy Privina templomot (szerintünk birtokot) szentelt Sz.-Pétének és Szent-Hrodbertnek, ez együtt csak azt teszi, hogy a salzburgi egyháznak, nemkülönben az is, hogy az Isten salzburg szolgáinak« ugyanazt teszi. Nem egyéb hát, mint csupa ráadás, l a mondat első részében is Salzburg értendő a Sz.-Rupert kifejezés alatt.

A mi pedig a többi szót illeti, ezek jogi műszavak; »cu omni supraposito tradidit perpetuo in usum fructuariu habendi.«

Mindezek kétségtelenül és bizonyosan egy világi javak

vonatkozó birtokátruházás okmányának szavai. Feltűnő a *super* vagy *supraposito* kifejezés is, *suprascripto* helyett.

Mert azon kor okmányaiban nem volt szokásos az, hanem a *supra scripto* kifejezés, az az részletesen előszámlálták, mikből áll a birtok, s záradékkal tették oda: minden fenn irtakkal. De itt mégis volt annyi eszmélő ereje a kivonat készítőnek, hogy ne mondjon fenn irtat olyanra, a mit egyáltalán nem irt meg.

Bármint értette is a Névtelen, a szomszéd szavak azt bizonyítják, hogy okmányában *supra scriptis* állott, s forma szerint ott erdőkről, rétekről, telkekről, szolgákról lehetett szó.

Hogy csak templomról lett volna szó, azt a szöveg contextusa tagadja. Mert akkor rajta feküdnek a templom fedelén erdő, rét, szántó föld s oly módon lenne hasznonhajtó, mint a vám, szántó föld, erdő sat.

Sőt kétes, hogy a birtok átruházáson kívül más cerimoniáról is beszéltek volna a Névtelen okmányai. Mert ha beszélnek vala, ő nemcsak ezt, hanem az érsek odautazását is, külön eseményül emelte volna ki; s mert az egész 11. fejezet actái nyilván birtokokra vonatkoznak, mint láttuk. Így nagyobb a valószínűség abban, hogy a Névtelen képzelete volt a kutfő, melyből a templomszentelést merítette. A szövegből a képzeltet kihagyva, ily alakot öltene az:

... »ad Salapiugin Priwina (tradidit rem) S. Petro atque S. Hroderto perpetuo in usum-fructuorium« . . .

Már ha elpárolgott az a büszke templom, — vajon nem ölt-e szárnyakat maga a város is? Hátha azt a salát is az ő piuinjával együtt nem a térképen, hanem valami Ducange-féle gyűjteményben keresnők?

A szót egy néhány jogi műszó társaságában hagytuk. Vajon nem ilyen volt maga is az ő eredeti helyén? Vajon nem a *sal* és *salunga* ó-német jogi műszavak valamely összetételéből a Névtelen tollának varázsa alatt lett nevezetes várossá, melynek *nem bírása* felett két nemzet ma-holnap úgy verseng, mintha Boszniáról volna szó.¹⁾

¹⁾ A *sal*, *salunga* gyakran használt jogi műszó abban az időben még latin szövegben is. (Schmeller Bayrisch. Wört.) Grimm Jakab ó-német szöveget idéz, melyben azok a tanúk, kik a birtokátruházásnál (tradi-

Vagy ha azt a kisebb valószínűséget vesszük, hogy az eredet okmány templomról szólott — a *Sala* szó (ma Saal) jelentvén épületet és templomot is — ó-németséggel, — annak valamely összetételét szerepelteti helynév gyanánt.

Ki tudná megmondani, a tévedés sok esélyei közül melyik a valódi?

A mit más íróról, sőt a Névtelen némely más fejezetéről föl nem tennénk, oly zavaros eszű compiler ily zagyvalék fejezetében még különbekeztetéseket is lehetségeseknek tarthatunk.

Azonban fennmarad a valószínűség a mellett, hogy a kérdéses szó betűszerint hű a kútfőkhöz. Szerzőt más helyeiből úgy fogjuk ismerni, hogy bár képes kivonataiban nagy félreértésekre, vagy könnyelmű ferdtésekre is; de a szavak leírásában nem rosszabb másoló, mint kortársai. — A kérdéses szó nemcsak épkezláb német szó, hanem mint helynév sem volt ismeretlen, bár ma már még modern alakítással sem ismeretes a térképeken.

III. Salapiugin, mint helynév.

Koch Sternberg már idézett összeállításában 1841-ben, Névtelennek vagy harmincz helyneve közül csak kettőnek tudott helyet találni Magyarországon. A többit Stiriában szórta szét. S ezen két helyek egyike a Quinque Basilicas, másika Salapiugin. Miért ajándékozta nekünk épen ezeket a maródiakat, ha már kedvünkben akart járni? Egyszerűen azért, mert semmiképen sem tudta hazája új és régi geographiájában Stiria és Karinthia nevei közt tartozandóságukat kimutatni. Salapiugint nem tudta hová tegye, mint a mi Szalánk partjára.

Mondja-e azt a Névtelen, hogy Salapiugin egy Sala folyó mellett fekszik? Nem mondja. De azt sem mondja a Névtelen, hogy általán folyó mellett feküdnék az a helység. Így azok, a kik még a Névtelenéhez hasonló kútfő betűihez is ragaszkodni kötelességnek tartják, kútfő ellen való vétket követnek el, olyat

— — — — —
tio = Sale) szerepelnek *parigen*-nek neveztetnek többes számban. (Deutsche Rechtsalterthümer 1854. kiadás 555. és 556. lapok.) Névtelen névtelen kihagyta a tanuk nevét, kik az eredetiben bizonyítottak sorolva, de összefoglaló nevüket meghagyhatta a félre-

tulajdonítván neki, a mit ő nem mondott. Azért is lehet, hogy nyelvészeti okokból teszik egy folyam mellé.

Azt mondják: Salapiugin végzete német *-beugen* = *beugen* az Mert piugin = beugen, ez annyi mint *hajlat*. Elfogadjuk a fönttartásokkal.

A hajlatot jelentő német szó mind régi, mind új nyelvészetben a ritkaságok közé tartozik. Oly hosszú folyású vizek nevében mint a Duna, Rajna, Inn, Enns, Dráva stb. nem találunk semmi *beugen* névvel párosulva. Aránylag kevés is a németországban a folyók nevében való helynév. Újjunkon számlálhatjuk meg a Drau- és Mur-összetételeket. A hol ilyen van, azt az eck- vagy egg- a föld- vagy burg stb. szolgáltatja. Oly szavak, melyek nem a vízre, hanem a száraz földre vonatkoznak. A gyakoribb *eck* is, mely a hajlatos szókott megfelelni, inkább a száraz beszögellését, mint a víz képezte hajlást fejezte ki.

Förstemann az összes német világ több száz év óta ismert (a Névtelenből vett Salapiuginnal együtt) csak öt helynévet tud felhozni, melynek hasonló végzete volna. Tehát négy másik támogatja a nevet. — De felhoz négy-öt összetétel, melyek *Piug*-ot, mi arra mutat, hogy ily helynév folyó nélkül is lehet. Vajon a Tirolban a Brenner egy mellék völgyében fekvő *Piug* helység szintén folyó kanyarulattól nyerte nevét, holot *Piug* patakocskáról lehet szó?

De az összetételben előforduló *beugen*-okró. E *beugen* zonyítani, hogy egy hasonló hangzású folyó kanyarulattól származott nevek.

A Förstemann említette Persenbeug *Persenbeug* mellett fekszik Ausztriában, még pedig ama *Persenbeug* kanyarodása mellett. Amde az a folyó nem *Persenbeug* öreg *Duna*; — mert Persenbeug Ibs-szel *Persenbeug* partján. E szerint nem a folyóvíz nevéből *Persenbeug*.

Wirmo-pug, mely szintén régi, (a *Wirmo-pug* helyett), szintén a délnémettség helynéve *Wirmo-pug* a moosburgi kerületben, Gammelsdorf *Wirmo-pug* keletre, Landshuttól nyugatra); de *Wirmo-pug*.

egy kis patak mellett, mely köszönje meg, ha neve van, nemhogy még egy-egy kanyarodása külön nevet érdemelne!

Érdekes tudni azt is, hogy az újabb németiség a Persenbeug mellett a Persenburg nevet használja s Wirmopug ma Würmpürg. Bizonyosság ez arra, hogy a nép szokatlannak tartja a beug-ot a helynevekben; vagy talán nem volt-e ama régi névnek idegen származása, mi hegyet jelentett? ¹⁾

A Wissepuig és Liutpiuga hollétét nem tudom, mert mai nevét nem ismerem. De a Wisse- aligha nem *rét*, kaszáló jelentésű. Ez ismét azt bizonyítaná, hogy nem egy-egy folyó tulajdonságairól vették nevöket a német falvak és városok, hanem a szárazföldi viszonyokról.

Ezekből világos, hogy egy *piugin*- végzetű helynévben, még ha a hely vízkanyarodásnál fekszik is, s ez a kanyarodás ki van is fejezve neve egyik részében, a másik rész különbözhetik a folyó nevéből, mint a Duna hajlatánál fekvő Persenbeug. S általában nem is bizonyos, hogy a beug mindig kanyarulat a helynevekben.

Mint hogy tehát se a Névtelen nem mondta, hogy Salapiugin a Sala vize mellett fekszik, se a »beug« nem kívánja meg oly mulhatlanul a folyót, mint az adjectivum a substantivumot, — az e részben felállított hypothesis nem mondható sikerültnek.

Másfelől bizonyos az is, hogy Stiria és Karántföld helyrajzában a Sala név gyakoribb, hogysem az e részben való szorultságból kellene illet azok határán túl keresni. Van ott Salaberg; 3 Sall-egg, 4 Sallach (a szokott -ach képzővel, mi patakot tett.) Sőt van Salla patak és falu is, mint látni fogjuk.

Végre ha csakugyan helységet tesz a kérdéses szó, s Sz-Rupert tiszteletére ott csakugyan templom állott, akkor régi neve valamely Sz-Rupert nevű falu neve alatt lappanghat. A Szala mentén illet hiában keresnénk, ha csak Sz-Grót nem onnan származott. Régen Rupertet Hrodbertnek irták s Névtelentünk is úgy írja. Ebből lehetett volna tán *Grót*. De nem valószínű, hogy

¹⁾ A középkori latin *pogiumból* a köznapi román nyelv *pueg-et*, *puci-t* csinált, mi hegy, emelkedés, (ma *pui*) Azon dombokat is így nevezték, hol törvényt láttak. (Grimm, i. m. 802. l.) A köznapi románság elterjedt volt Németországon is.

890-től 1000-ig, a magyar pogány korban egy szent helynév fenn-tartsa magát. Így hát a mi Szalánk körül nincs nyoma Rupert-nek. De bezzeg van számos nyoma Stiriában és Karinthiában! Ha ma a salzburgi érseknek bizonyítania kellene, hogy elődei voltak ama táj térítői, oklevél helyett csak Stiria és Karántföld részletes térképét kellene kiterítnie, mely hemzseg a Sz.-Rupertektől, míg Alsó-Austriában egy sincs, s Magyarországon is csak egy (nem szent) Rupert van Vas-megyében.

Vagy ne lenne ama helynévről emlékezet a salzburgi Névtelen munkáján kívül más régi hiteles irományokban is?

Okmányokban lehet azt felmutatni, tudom. De ezen okmányok nagyobb részéről már szóltam. Ugyanazon szép társaság az, melyben a »*Quinque Basilica*« helynévnek van megtéve.

A salzburgi érsekség okmánytárában (*Juvavia*), ugyanazon lapokon, hol a »*V. Basilica*« szerepel, hűségesen ott van a *Salapiugin* is, s elég a fentebbi idézetekre hivatkoznom. A 890-dik évről szóló hamisítványban ez áll:

»*Ad Salapuigin curtem cum 300 mansis, et totidem vineis . . . vel quiquid ibi habuimus*«. Ez Arnulf király szájába van adva, intézve a salzburgi érsekhez. Pedig a Névtelen szerint a király már rég nem bírta volna azt a helyet! Érdekes ajándék 300 jobbágytelek 300 darab szállóval! 978-ban ezt is szórúl-szóra megerősíti II. Ottó. Tehát a német császár rendelkezett volna zalamegyei birtok fölött. Megemlítem, hogy mindezekben *Sabaria* (Szombathely) is szerepel, mi valami stiriai Saboroveczból, vagy Sabreschből lehet rontva, mint a Karantanából Carnuntum ugyanott.

Eköfordúl *Salapiugin* másutt is.

Egy 860-ra tett okmány szól *Privináról*, a király »hűséges herczagéről,« ki mint sajátját adja *Salapiugint* az *altaichi kolostornak*.¹⁾

Kopp kimutatta az okmány forma hibáját.

S mit tartunk arról, hogy most, 860-ban *Salapiugint* az *altaichi apátnak* adják, s akkor és azután még is oly sokszor meg-

¹⁾ Fejér, *Codex Dipl. I. 183.* közli a *Monumenta Boica XI.* kötetéből.

ujítva, az a salzburgi érsek valódi tulajdona 300 jobbágy telekkel s ugyanannyi szőlővel?

Azonban a hamisítványok, óvatosan használva, némi halavány világot vehetnek a tárgyra. Azok, természetesen, jóval későbbi keltűek, mint a hogy datumaik mutatni akarnák.

Az álokmányban *Salapiugiti*-ről van szó; tehát a hamisító eltért a betűkre nézve is.

Azonban lássuk, a térkép mely táján keresik az érdekeltek azt a rejtélyes helynevet?

A hamisítvány mondja azt, hogy Salapiugiti a Sala folyó mellékén fekszik. De nála már csak folyócska az, »fluviolus,» és ő sem érti alatta a magyarországi Szalát. — A X—XI. században ennek hasznát sem vehette az altaichi apát. Továbbá a Salapiugiti nála nem mint falu, vagy város, hanem mint egész megye szerepel, melynek határait birja, hét más helység tartozván bele. Ezek pedig nem Magyarországra, hanem steyer földre Cilly kerületébe vezetnek. ¹⁾

Ebből csak azt következtetjük, hogy a X. és XI. századbeliek ha Salapiuginről volt szó, azt a Gurk és Száva mellékén keresték. Ott keresték a Sala folyót is, mely ott nincs és tán nem is volt: — annak eredete az ő képzeletökben keresendő, s elbúvik, mint a krajnai patakok, a hamisítványok setét barlangjaiba.

Ilyenekről világosítanak fel a másnemű (ál) kútfők!

IV. Mosaburg és a Sala folyó.

A 10-dik fejezet végén Privina szláv főemberről a szöveg azt beszéli, hogy ő Nyitra várának volt a birtokosa. Azután a szomszéd morva fejedelem onnan elüzi. A német királyhoz fut, s ott lesz keresztyénné. Azután onnan is elkergetik, vagy odább

¹⁾ Ezekből kettőt némi valószínűséggel találunk meg a mai térképen. Slongenzin szlávos helynévhez hasonlít *Slogaincz* a cillyi kerületben, s *Kirchstetten* ugyanott (Ganovicztól 1 órára.) Abban a környékben a hamisítvány még némely más nevére is találhatunk analógiát. Így az ő *Waltungsbuchja* lehet a mai Waltendorf, s »Marchan«-ja németes rontása a mai szlávos Machanácznak. Ezek távol minden Sala nevű folyótól, — nagyobb részök a Gurk folyó mellékén található. Hanem azon környékben igen is van Salok, Salovicz s ehhez hasonló helynevek.

áll. A bolgárokhoz bujdosik, ott sincs maradása. A német király ellenségeivel a mai Tót vagy Horvátországban kezét fog. Megverik s a Száván túlra menekül. A német király kegyelembe fogadja, s megajándékozza egy birtokkal. Ez mind a legegyügyűbb elbeszélés, melyben egyetlen indok vagy jellemző sincs. De hát legalább nem képtelenség. Másképp vagyunk Nyitrával. Az kittűnik, hogy amint Nyitrát elhagyta P., oda vissza sem került többé.

Mindamellett néhány sorral hátrább a 11. fejezetben azt olvassuk, hogy Privina már Nyitrában alapított volt keresztyén templomot, melyet a salzburgi érsek szentelt fel, — holott pedig maga mondta előbb, hogy Privina mindaddig pogány volt, míg Nyitrában urkodott. Mily könnyen áll nála az egyházalapítás, s ennek érdekében egyéb is!

Ugyancsak a 10-dik szakasz végén Privina kalandozásai végéül az van elöadva, hogy visszajött, átkelve a Száva folyón (cum suis petransivit fluvium Sawa) s ott *Salacho* comes fogadta.

A Száva említettik, de a Dráva nem.

Mindez a 10. fej. végén áll. A 11. fejezetben kétszer van czélzás Mosaburgra.

Az első hely, a 850-dik évre vonatkozik, midőn Privina egy Sala nevű folyó mellett birtokot kap hűbérül a német királytól. »Tunc coepit ibi ille (Privina) habitare, et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis.« Hozzáteszi: a salzburgi érsek ott templomot szentel fel, Mária tiszteletére.

A várnak itt nincs neve, csak *munimen*.

Két-három évvel későbbi időről tehát 853-ról, ismét körülményesen van elmondva, hogy a salzburgi érsek mesterembereket küld oda egy tisztességes templom építésére, »qui infra (az az intra) *civitatem Privinae* ecclesiam construxerunt« melyben *Adrianus* martyr tetemei pihennek.

Ismét sok egyéb el van mondva, csak a város neve nincs.

Egy másik fejezetből tudjuk meg a vár egyik nevét.

A fentebbi eset után tizenkét évvel, 865-ben (13. fejezet) újra látogatást tesz Privina birtokán a salzburgi érsek s a karácsonnt ott tölti »in castro Chezilonis, *noviter* Mosapurc vocato.«

Igen csodálatos egy tünemény lenne, hogy egy vár tizenkét

év alatt annyi külön nevet öltön, először Privinának városa aztán Chezilnek a vára legyen, s végre »újabb időben« Mosaburg

Nyilván a Névtelen nem tudta a vár régi nevét, csak az újat, melyről azt vélte, vagy tudta, hogy nem a régi.

Bizonyosnak vehetjük, hogy az a régi szláv név volt, mert a Morvából odaszakadt Privina és szláv népe nem adott német nevet az új várnak. Látjuk, hogy a Névtelennek vagy az illető vidékről nem volt közvetlen szemléleten épült, vagy annak történetéről elég világosra tisztázott ismerete, vagy végre szerző későbbi korban élt a IX. századnál; mert különben a szláv név csak oly könnyen állt volna tolla hegyén, mint a német.

Most már álljunk a geographiai szempontra, hogy vajon Mosaburg helynevet a Balaton tájékán, a Szala folyó mellékéig kell-e keresnünk?

Wattenbach 1854-ben ott kereste, s hitte, hogy meg is találta. Szerinte Mosaburg egy jelentésű a Salaburggal, ez pedig a mai Szalavárral. — Mert hiszen a mi Szala folyamunk neve német, s régi németségben Sala tesz lassan folyó vizet, s mocsárt is Moosaburg körülbelül ugyanazt teszi; mert a régi németségben moos = a mai moor, — s tő értelemben is vehető. Sőt meg van győződve, hogy Zala-megye nevét a bajorok hozták magokkal országunkba. ¹⁾

Föltűnően sántít a logica itt. Mert ha a Sala oly ismeretes német szó, miért kellett azt németből németre, Moos-ra fordítani? — De nem csak a logikában, hanem az ismeretben is látunk egy kis biczegést. Mert a Sala helynév éppen a mai Zalában meg volt már a római korban, sőt még az előtt, mikor a germánok ki tudják hol, csak ezen tájon nem voltak.

E szerint a Szalavár és Mosaburg helynevek semmi legkisebb származási kapcsolatban nem állanak egymással, egyik talán celta, talán praehistoricus, a másik későbbi német név.

Elég az, a Szala folyó és Balaton táján senki egy Mosaburg nyomát ki nem képes mutatni. Ellenben Stiria, Karántföld,

¹⁾ Wattenbach Perz Monumenta Scriptorum XI. kötet, 14. l. a jegyzések közt. A mi a szomszéd németeknek Salütland-féle kifejezését illeti, arra elég megjegyeztünk, hogy az csak a Zala-megye, vagy e helyett egyszerűen a Zala magyar kifejezés németes kiejtése.

Krajna felette sok Moos-féle helynevet mutat fel. Többek közt épen a kérdéses Mosaburgra nézve Koch Sternfeld, azon helynévtárában, melyre különben mint tekintélyre szoktak hivatkozni a német irodalomban, — két ismerettest hoz fel. Egyik Klagenfurtól két órányira, — egy régi vár, mely már a IX. század végén, királyi palotává lett Mosaburg név alatt, — s ma is mocsárokkal környezve látható a részletes térképeken — az az egy újabb kastély áll a hasonló régi várhoz közel Moosburg név alatt. A másik Mosaburg Cilly körül állott régen; de ma már — szerinte — neve elhangzott.¹⁾ Azonban felejtí ő is, hogy Karántföldön és Stiriában a német nevű helyeknek volt szláv neve is, sőt még van többnyire ma is. Így a Klagenfurt melletti Mosaburgot az ottani vendek Blatogradnak nevezik.²⁾ Ilyes volt a régi név alkalmasint, mit a Névtelen nem tudott. A Cilly mellett állott Moosburg nevét is megtalálja vala Kocht-St., ha szlávra fordítja azt. Mert slatina is mocsárt, tavat tesz a régi szlávban.³⁾ Egy Slatinát pedig találunk Cilly szomszédjában ma is, mi egykor lehetett Slatinograd = Moosburg, s közel hozzá egy *Sallogamot*, mi a Salával van közel hangzati, ha nem is értelmi atyafiságban; de ezeknek a német neve hangzott el.

Mosaburgot, mindezek után hová tehetjük több joggal, — oda-e, a hol nyomát se leljük, vagy oda, a hol részint azon módon ott áll a térképen ma is, részint világos nyomát találjuk?

Nem is tette volna magyar földre senki a *quinque Basilica* és a *Sala fluvius* említése nélkül. Lássuk hát a *Sala* névvel mikép áll a dolog?

A múlt században nem Salának olvasták a nevet, hanem oly folyónak, »qui dicitur *Sana*«, s oly tónak, melyet a *Sellede* alkot (palus *Selledae fluminis*). (Hansiz II. 129. l. Juvavia Anh. 16. l.) S valóban egy régi kézirat, melyről Wattenbach megengedi, hogy XII századbeli is lehet, Sanát és Selledét mond, — de hozzáteszi W., hogy ez a kézirat elég hibás. — Daczára annak, hogy a

¹⁾ Lásd i. betűrendes munkáját, a bajor Akad. 1841. közleményeiben.

²⁾ Vollst. Ortschaftsverzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Länder. Bécs, 1882. 114. l.

³⁾ Mikl. Lex. Pal. Sl. Slatina szó alatt.

többi régi másolatok *Salát* írnak, azt mondhatnók, hogy mégis ama kézirat eltérése nem közönséges, s semmiesetre nem vehetjük toll- vagy olvasásbeli tévedésnek. A másoló geographiai ismerete után indúlt, s ha nem híven másolt, tudta volna okát adni az eltérésnek. Mindenesetre érdekes, hogy már a XII. században van, a ki kétségbevonja a Névtelen geographiája alaposságát. Azonban a régi kéziratok többsége ellene szólván, fogadjuk helyes írásmódúl a *Salát*; — csak azt kutatván, hogy maga Névtelen a Balaton Szaláját értett-e alatta?

Kütfőnk egyik fejezetében látunk egy geographiai lucidumot. Szó van Alsó-Pannóniának a »lacus Pelissa« körüli részeiről, mely tó (Béctől véve) a Rábán túl terül el, azoutúl ismét van Dráva és ennek a Dunába torkollása. Egész idáig adta volt Nagy Károly császár Arno salzburgi püspöknek térítési területképe Pannoniát 796-ban. ¹⁾

Látjuk, szerző tud a Balatonról, s elég jól helyezi el.

Azonban a 11. fejezetben a Balatonról szó szincs. A helyet melyet már egy részben idéztem, így szól:

» . . . praestavit rex Privinae *aliquam* inferioris Pannonia in beneficium partem circa fluvium, qui dicitur Sala. Tunc coepi ibi ille habitare et munimen aedificare in *quodam nemore et palude Salae fluminis* . . . «

Utóbbi rész magyarra fordítva:

» Akkor ott kezdett (Privina) lakui és várat építeni valamely erdő közt s a Sala folyó valamely tava mellett. «

Mondják-e ezek a szavak, hogy Privina vára a Balaton mellett volt? mondják-e, hogy arról a Szaláról van szó, mely a Balatonba torkollik? — Nem mondják. Ha mondanák, én hallgatnék.

A Balatonról azt mondani, hogy az a Szala folyó által képzett tó, furcsább lenne, mint a Fekete tengerről azt mondani, hogy az egy bizonyos tó, melyet a Duna alkot. Mert a Duna fontosabb még a Fekete tengerrel szemben is, mint a Szala folyó a Balatonhoz képest. Számos ember van ma Magyarországon, túl a Tiszán, ki a Balatonról hallott, Zala-megyéről még többet, de a

¹⁾ Conversio, 6. fejt.

Szala folyónak hírét sem hallotta, ha csak az iskolában nem. Hiszen magok a németek is úgy látszik, csak Salapiugin kedvéért tanulták meg a nevét.

Láttuk, hogy a salzburgi Névtelen nemcsak tudott a Balatonról, hanem, mondhatnók, ez az egy a mi helyes egész geographiai ismeretében Pannoniára vonatkozólag.

Ha tehát Mosaburg azon tó mellett feküdt volna, melyet ő Pelissának ír, kétségkívül azt nevezte volna meg a Sala helyett, vagy e mellett ama fontosabb földrajzi objectumot megnevezni el nem mulasztja, s nem fejezi ki magát úgy, a mint kifejezte. Mert »a Szala folyó valamely tava« vagy azt teszi, »nem tudom micsoda nevű tava,« vagy hogy kis jelentéktelen tó, melyet megnevezni sem érdemes. Pedig másutt említvén a Balatont, egyik eset sem állhat rá nézve.

E szerint a Sala tavának említése nemhogy a Balatont jelentené, hanem logicaillag kizárja, mintha a szerző ezt a tavat értette volna alatta. Minthogy pedig a tó a magyar Balatont nem jelentheti, valószínűség arra nézve sem marad fenn, mintha szerző Salájja a magyar Szalát jelentené. A Sala folyó mellett nemcsak tó áll a Névtelen szerint, de város is, Mosaburg. Miután se a Balatonnak nincs nyoma a szövegben a Sala mellett, se Mosaburgnak a mi Szalánk térképén, a Névtelen Saláját nem lehet Magyarországon keresnünk. Így csak magyarázóí tették Magyarország térképére azt a nevet s a »fluvius« szó vitte őket vízre a hangzat hasonlatosságán kívül. Salacho comest, a Névtelen épen a Sala folyóról szóló mondat előtti helyen említi. A hangzat hasonlóságából miért nem állítja valaki, hogy az a IX. századbeli Salacho a mai Szalai nemzetségek őse, vagy legalább szalaparti születési volt?

A »fluvius, qui dicitur Sala« kifejezés dolgában is téves felfogás lehetséges. Ebben az esetben a Névtelen szövege nem annyira hibás, mint azoké, kik kinyomatták. Irja csak valaki kis betűvel a nevet, lesz: fluvius qui dicitur sala. Mit jelent ez? Megmondja maga Wattenbach, ki a Salát nagy S-sel nyomatta ki; de a jegyzésben, melyről már szóltam, megtanít, hogy mit tesz kis betűvel írva. Mert így magyarázza: »Salae vocabulum rivum denotat lente labentem, Germanis, aut vel stagnantem, ut fere

idem sit ac palus.« — Magyarán: sala = mocsárokat képző folyó. Láttuk, a mi Szala folyónkra ez azért nem illik rá, mivel ennek a celták adtak volt nevet. De a Stiriában és Karinthiában inkább divatozhatott a német szó, nemcsak mint helynév, hanem min általános kifejezés. Ráillett oly jelentéktelen patakra, mely neve alig érdemelt, de egy vidéket el tud posványosítani. Azért »fluvius, qui dicitur sala« azt jelentheti a Névtelennél »olyan folyó, a minőt a németek »salá«-nak szoktak nevezni.«

Például mintha közérthetőség kedvéért azt írnam az Alföld egy vízfolyásáról, olyan folyó, melyet ér-nek neveznek. (Bár az é nem egy jelentésű a fentebbi *salá*-val).

Az a kérdés a szerző maga tulajdonnévnek vette-e a szót vagy általános értelemben? — Ezt bajos eldönteni, mivel a XI és XII. század kéziratai nem használják rendesen a nagy betűke nevek kiemelésére. Ha használják, a »quinque basilicas« szóból nem lesz vala soha helynév. — Megeshetik, a szerző folyónévnek vette, a mi a folyók csak egy osztályára czéloz; de azon kútfő félreértésével, melyet használt.

Igy Mosaburg volt építve oly tó mellé, mely valamely posványt képző folyócskából gyűlt. Ilyen pedig volt elég — s többel közt ily tavas vidéken fekszik a Klagenfurt táji Mosaburg is.

Különben van Stiriában egy patak név is, mely úgyszólván azonos a Salával. Található Köflachon feljül egy Salla nevű pata s ugyanazon nevű helység. Van eset rá, hogy régen egy pata alsó folyásában viselte egy folyó nevét, melyet ma más néven neveznek. Így a mai Rábczát oklevélben találjuk Spraznak nevezni a IX. században, azon patakról, mely felső mellékfolyója Spranév alatt. Így régen lehetett Sala az, a mi ma Kainach, (a Mur mellékfolyója.) Köflachon alól még Mooskirchent is találunk: folyó mellett.

Azonban nem követünk el anachronismust, ha a Klagenfurt közelében levő mezőn keressük a conversióban előforduló Sal szó eredetét, — melyből a Névtelen folyó nevet faragott.

Klagenfurt környékén a mezőt a németek Zollfeldnek nevezik, latinosan *Solium*-nak irták. Lett az, Zeuss szerint a gyakor szláv »Szól« szóból(?). A mai Klagenfurt még a IX. században csak kis hely lehetett. Ugyanazon tájon feküdt akkor Karantan váro

(Carantana civitas,) melynek főtemploma Sz.-Péternek volt szentelve. Azért Maria Saal a régi oklevelekben Carantana város névvel cseréltetik fel olykor. (A fenn ismertett hamisítványok Carnuntummá változtatták.) A régi karántán hercegeket itt avatták fel. »A Karánt hegy alatt Sz.-Péter temploma mellett egy kő volt, melyre a hercegnek kivont karddal kellett állania A herceg a hegyről a saali egyházhoz siet (ad ecclesiam Soliensem) . . . onnan a Saal mezőre (in prata Soliciensia) hol igazságot szolgáltat.«¹⁾

A német Maria Saalnak nevezi ma azt a helyet, mely Klagenfurttól éjszakra, tőle másfél órányira fekszik, s ma is a salzburgi érsek birtoka és egy prépostság székhelye. Sőt maga Klagenfurt sem idegen a Solio vagy Saal névtől. Mert vend nyelven *Szelancz* (Szelanecz) azon város neve. Minden nép igyekszik az idegen neveket úgy rontani el, hogy saját nyelvén valami jelentésök legyen.

Ha a Névtelen Salaját ezen vidékre teszszük, aligha a történelemmel ellenkezésbe jövünk. A VIII. század végén kezdődik csak valóban a Karántán nép kikeresztelkedése. S még akkor is gyenge lábbon áll; mert a Conversió hozzá teszi, hogy vagy két lázadás (carmula) történt, mely alatt pusztultak onnan a keresztyén papok. A térítésnek N.-Károly s utóda alatt újra kellett kezdődnie, de lassan ment. I. Miklós pápának egy 860. táján kelt levele azt az érdekes themát fejtegeti, a Karántán tartományi püspök kértére: mi történjék, ha egy pap önvédelmében egy *pogányt* meg talál ölni.²⁾ Ez nem curiosum, hanem elég világos bizonyosság rá, hogy Karántániában még a keresztyén papok életveszélyben vannak a pogányok miatt 860. körül. Hozzá kell tennünk, hogy ugyanott a magyarok bejöveteleig sem volt egyetlen egy püspöki székhely is — csak ideiglenes, ambulans püspökök, ugynevezett regionariusok s azok sem folyvást. A nemsokára fellépett Methodnak

¹⁾ Idézve: Zeuss »Die Deutschen« 617. l. Pez gyűjteményéből Anonym. Leobiens. Chr. A szertartás részletesen van leírva Hormayr Zsebkönyve 1812-diki folyamában.

²⁾ Corpus Juris Canonici Pithoei után Ankershofen, Urkunden Regesten Zur Geschichte Kürtens. Archiv für Kunde öst. Gesch. quel. 1848. évf. III. füzet, 7. l.

Chezillel való barátsága és működése igen jól megfér **Karinthi** ban vagy Stiriában.

Bármint legyen ez (könyvet írni nem akarok e tárgyban,) fentebbiekből látjuk, hogy a historiai okok sem kényszerítették német tudósokat arra, hogy a német grófságokkal és templom alapításokkal a Balatonig jöjjenek. Egy név hangzásából indultak ki, holott Steyer- és Karánt-földön elég sok Sala és hozzáfűző szó található a helynevekben. Az egész eddig elfogadott nézet nem épül egyeben a »fluvius« szónál, s az is mint láttuk, valószínűen nem egy valóságos névre, hanem egy kis betűvel irandó praedicatumra vonatkozik.

Szóljunk most Alsó-Pannoniáról, mint az eddigi véleményem egyik valószínű argumentumáról.

IV. Pannonia Inferior, ad mentem Anonymi.

Hazánk Dunántúli kerülete, a mai Horvát- és Tótországgal, hozzá foglalva Alsó-Austriának a Dunától délre s Bécst keletre eső részét, volt nagyjából a római császárság Pannoniájának. Ez egy körülbelül éjszaktól délnek haladó vonallal volt politikailag Alsóra és Felsőre osztva. Amaz a keleti, a Duna és a Balaton vonala közt.

Mindez csak nagyjából való meghatározás; mert a Kr. sz. letétele táján történt hódítás óta az V. században történt elvesztésig változtak a határok is. Lett azután I., lett II. Pannonia lett Valeria, lett Szávamelléki is. Mindez, még eddig nincs egészen tisztába hozva, valamint az is kétes, hogy Felső-Pannon nyugati szomszédja, Noricum (Stiria, Karinthia, s a mai Austria) különböző időben hol kezdődött, mi volt keleti határszéle. Meglehetősen elasticus fogalom volt kivált Alsó-Pannonia.

Az avarok hosszú uralma után a IX. század elején ismét előkerülnek a régi nevek; de vagy az új viszonyok kényszerűség vagy a régiek félreértése miatt nem kis dislocatióval, kivált Névtelenünknél.

Először is ránézve Noricum nem létezik.

A ki a IX. században használta e nevet, az a Bajor földet értette alatta, holott mint tudva van, a római korban ott Vindictia és Rhaetia feküdt, míg Noricum, mint láttuk, a mai Austria

nak felelne meg nagyjából. Így Noricum ki levén ejtve, Pannonia mind a Duna menttén, mind a Rába, Mura és Dráva völgyén fel tetemesen nyugatabbra csúszott, vagy jobban mondva az egykori Noricum Pannoniába olvadt.

N.-Károly a Duna menttén a Rábáig hatolt. Az avaroktól visszafoglalt föld odáig Pannonia, még pedig a Felső.

Egy másik combinált támadás Olaszország felől, a Száván és Dráván jött le. Az itt hódított vidék logikailag Alsó-Pannonia kellett hogy legyen. A két Pannonia ekkor inkább éjszaki és déli, mint keleti és nyugati darabokra oszlott.

A Nagy-Károly idejebeli hódítások délkeletibb részei mulékonyak voltak. A hajdani Pannonia területén maradt szláv-ságból nem lehetett azonnal, keresztyén grófságokat alapítani. A Duna menttén a bajorok által fenn lehetett tartani a felsőbbséget a Rábáig; de a Dráva és Száva menttén a németségnek és keresztyénségnek ily támasza hiányzott. A bajoroktól és a Duna völgy telepeitől nehezen járható hegyek, az alpok gerinczei választották el. Ezek a vízvásztók ekkor népvásztó hegyek is voltak. Karinthia, Stiria a németségtől meglehetősen elszigetelt állásban voltak.

Kapva kaptak rajta, ha a szlávok közt egy Privina akadt. Mindenesetre föl lehet tenni, hogy Pannoniához nem számították a szláv-ság független törzseinek birtokát, ha mindjárt azok épen a régi római Alsó-Pannoniában laktak is.

A Névtelen, mint mondám nem említi Noricumot, de még Felső-Pannoniát sem. A karantán szlávok megtérítéséről szólván, kevés köze van a Duna menttéhez a Rába torkolatáig. Ő csak Alsó-Pannoniáról beszél.

Mindjárt műve elején, elbeszélve a bajorok megtérítését az első salzburgi püspök és későbbi szent által, már ezt Alsó-Pannoniáig utaztatja, (a VII. században, vagy VIII-dikban-e, az vita tárgya,) mondván, hogy a Duna medrén hajókázva, utazását egészen Alsó-Pannonia határáiglan terjesztette s onnan Lauriacumba érkezett vissza szerencsésen. ¹⁾

¹⁾ Per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris iter arripuit . . . reversus ad Lauriacum pervenit civitatem. Perz. Monumenta Scriptores XI. 5.

Ugy látszik Lorchon alól, talán a bécsi erdónél kezd neki az az Alsó-Pannónia, mi annyi volt, mint »az operer is túl.«

Jobban van fogja fel ezt az Alsó-Pannoniát egy másik he melyet már fentebb egy oldalról ismertettem, a hol elég jól t mily renddel következnek Rába, Balaton, Dráva. ¹⁾

Hanem a tájékozottság e részben csak a sorrendre érte nem pedig az égi tájakra.

Más helyen a névtelen szerint Alsó-Pannóniának a róm a Dunától délre eső részt nevezték, s a húnok éjszokról déli i ban keltek át Dunán, mikor ezen Alsó-Pannoniából a római góthokat és gepidákat kiverték volt.²⁾ Pedig azt akarná mon hogy keletről nyugati irányban keltek át. Ily fogalma van sze nek Alsó-Pannoniáról, szerinte a Duna nem kanyarodik Vácznál, hanem egész Alsó-Pannónia hosszában nyugatról letre tart.

Kapcsolatban ezzel a Dráva is másképen folyt a Névt szerző képzeletében, mint a valóságban. Szerinte Alsó-Pann a Drávától nyugatra és nem éjszakra esett. Természetes is. I ha a Duna csupán éjszaki határa Alsó-Pannoniának, a Drává hogy ezen Pannónia végénél a Dunába szakadhasson, éje irányban kellett folyania, s így Alsó-Pannónia az ő balpartján nyugatra esett. Szóval a szerző, kinek idejében a Rábát jól ismerték, épen oly irányu folyást és betorkollást adott a Dr nak, minő a Rábáé.³⁾

Ilyen fogalmak mellett természetes, hogy a Dráva t végét képzeletben le kellett nyomni délnek és keletnek s

¹⁾ U. O. 9. lap.

²⁾ Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in p Pannoniae inferioris et circa confines Romani possiderunt . . . Hun sedibus suis in aquilonari parte Danubii . . . habitantes, transfreti Danubium expulerunt Romanos etc. u. a. 9. l.

³⁾ Az idevonatkozó hely: Nagy-Károly császár 799-ben mi legyőzte az avarokat, a keresztyénséget volt terjesztendő a hódított tományban a szlávok közt, a salzburgi püspök alárendeltjének, Theo püspöknek adja »regionem Carantanorum et confines eorum occide parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fluit in amnem Danubii.« u. 10. l.)

együtt esuzzott keletre Karinthia is, körülbelül oda, hol most Stíria van, sőt tán idébb is, be a mai térkép Zalamegyéjébe. Mindaz, a mi a Drávától ma éjszakra, vagy szerző szerint nyugatra esett, határozottan Alsó-Pannónia volt neki, — a Duna mentét véve irányadónak.

Nem lévén a Névtelennek helyes fogalma a Dunáról, nyilván nem volt világos fogalma Alsó-Pannóniáról; nem lévén más, mint megfordított fogalma a Dráva folyásáról, nem ismerte a régi Pannónia, és a mai Stíria, Karinthia közti különbségeket.

És csakugyan minduntalan kimutatja, hogy nincs tisztában vele, mi a különbség egyfelől Alsó-Pannónia és másfelől a Karántán szláv nép lakta Karinthia és Stíria közt. Egyházi tekintetben Nagy-Károly a salzburgi érseknek hatalmat adott a térítésre a Dráva mentén le egész a Dráva torkolatáig, — a politikai felosztás mellékes volt, melyről a fogalmat zavarta az is, hogy Pannóniát ugyanaz a nép lakta, mely Karinthiában volt megtelepedve: a szlávtság.

Szerző vegyesen említi a karantánokat és szlávokat.¹⁾ Néha egynek veszi, néha úgy beszél együtt róluk: a karantánok s az ő szomszédjaik (*confines eorum*).

Most már ha szerzőnk azt mondja, hogy Mosaburg Alsó-Pannóniában fektött, s a Sala folyó Alsó-Pannóniában van, tehetjük mindezt bizvást Karinthia keleti részeibe, vagy Stíriába Pričina minden ingatlanaival együtt.

Annyival inkább, mivel, a mit soha sem kellene felejteni, nem más délkeleti népek, mint épen a karantánok foglaltatnak a munka czimébe: »*Conversio Carantanorum*.«

¹⁾ »Sclavi, qui dicuntur Carantani, et *confines eorum* 6. l. (Elég határozatlan megkülönböztetés.)« *Franci et Bagoarii cum Quarantanis* (kiverik az avarokat a mai Austriából). 7. l. »Samo quidam Sclavus manens in Quarantanis, fuit dux gentis illius« (u. o.) Más kútfő szerint Samo csehországi fejedelem. Ismét: »*coeperunt Huni (avarok) eosdem Quaratanos hostili seditione affligere.* (u. o.) »*Potentibus eisdem sclavis (vissza vive a karantánokra).* U. o. Arno salzburgi püspök papokat küld »*in Sclaviniam, in partes videlicet Quaratanas atque Inferioris Pannoniae.*« (10. l.) Ismét: »*deducentes in Sclaviniam. Et comendantes epis-copos in regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis*« stb.

A kik azt vélik, hogy a Névtelen csakugyan azt értette Alsó Pannoniának, a mit a római értett, azok tudhatnák, hogy a Zala vizének egy cseppje sem folyt Alsó-, hanem Felső-Pannoniában Kivált a szokott Spruner-féle térképeken a mai Keszthely tája jó messze volt Alsó-Pannonia határaitól.

A Névtelennek nincs szava, mely elasticusabb volna épen a Alsó-Pannonia kifejezésnél.

Műve záradékában találjuk Pannoniát még egyszer említve s annak keleti részét, (»orientalis Pannonia«) azt mondja, hogy mióta Károly császár idejében Pannonia népeit a salzburgi érsel kormányozza, 75 év telt el.

Itt keleti Pannonia nyilván a Rábától délre eső Pannoniát teszi, tehát ez egy jelentésű szerzőnknel Alsó-Pannoniával, m elég tág fogalom az ő képzetében.

Nagy-Károly császár, kinek a Dráva folyásáról helyesebb fogalma volt, mint a salzburgi Névtelennek, 810-ben osztoztatta meg a salzburgi érseket az aquilejai patriarchával, rendelve hogy mindaz, a mi a Drávától délre esik a patriarcha egyház megyéje, a mi pedig északra, az a salzburgi érseké. Később s két egyházmegye megszűnt egy király alattvalója lenni s abban az időben, melyből Névtelentünk feljegyzéseit ismertetjük, a Drávától délre eső rész az olasz királysághoz számított Aquiléja alatt állott volna.

De Privina kalandozásából az tűnik ki, hogy politikailag a Dráva és Száva közti rész is a mai déli Stiria és Krajna, a német királyé volt Salacho comes parancsai alatt. Igen valószínű, hogy ezen két szék közt a földön ülő területet nemcsak politikailag hanem egyházilag is német hatóság alá vették N.-Károly rendelkezése ellenére. Itt nyílt rés, a Dráva és Felső-Száva közt Privina megyéje számára. Elég az, a területi s más viszonyok számbavételéből a valószínűség Cilly tája felé is vezethet.

A mi Pannonia kérdését illeti, látjuk, hogy ezt a tartományt ebben az időben a jobban értesült Károly császár nem északtól délre menő vonallal hasogatja orientalis és occidentalis részre, hanem a Drávát déli határnak szabván, a Rába által inkább északi és déli részek állottak elő. A Névtelen képzetében nem lehetett más vonal, mint a Rába és a Dráva. Ez pedig

tudjuk, hogy a valótól legalább is 90 fok elhajlással éjszaki irányban folyt szerinte.

Világos a fennebbiekből, hogy a Névtelen szerző szándék nélkül is leírhatott geographiai helytelenségeket, miután kivált a nagy folyók irányára nézve fonák nézete volt.

Azt gondolom, nem is a IX. század fogalmai ezek, midőn a németek jobban lehettek értesülve. Későbbi időben, mikor a magyar elzárta ezen tájakról a németek közlekedését, valószínűbbek ily fogalmak.

De ennek fejtegetése nem tartozik szorosan a tárgyaltam kérdéshez.

V. Két helynév-csoport.

Hogy három-négy helynévre könnyű hasonlót találni bármely vidéken Stiriának és Karinthiának, azt a fentebbi példákban láttuk.

Ámde nem két-három helységről, hanem vagy harminczről beszél a Névtelen, melyek mind Privina fővárosa körül csoportosulnak.¹⁾

Már ezen értekezés elején szólottam azon nem tudományos eljárásról, mely szerint vagy harmincz helynév közül kettőre-háromra építnek állítmányokat s a többit mellőzik. A fennebbieken kimutattam, hogy a két-három helység közül egyről sincs bebizonyítva, mintha a Balaton mellett feküdtek volna. — Mint-hogy a többiről, a nagyobb részről, senki sem kockáztatott hasonló állítmányt, — természetesen nincs mit czáfolni. Sőt a ki ezen nagyobb részről — tudtommal — egyedül írt tüzetesen — Koch Sternberg — az azt a többit Stiriában s Austriában helyezte el.

Csak néhány megjegyzést csatolok ide a Névtelen helyneveinek jellemzésére.

A Névtelen két csoportban közli tömegesebben a helyneveket. Az egyik csoport a 11. fejezet végén áll; a másik elfoglalja

¹⁾ Azért nem mondhatok határozott számot, mert mint láttuk, némely Sandrat-féle névről nem tudni, maga a szerző embert értett-e alatta vagy falut.

az egész 13. fejezetet, s utóbbi részletesebb és correctebbn látszik, a mennyiben itt általán a helységek is, néhol birtokosaikk meg a templomok patronusai is meg vannak nevezve, nem úgy mint a 11. fejezetben.

Azt gondolom, figyelmes vizsgálat után a helynevek száma alább is szállíthatjuk.

A 11. fejezet lajstromában, mellőzve az V. Basilicát, 1 helynév »Kirchen« végzetű, hat nem az. Az előbbieik közül négyt világosan személynév van foglalva, kettőbe csak valószínűen. Ez nevek: Ottakares-, Paldmüntes-, Isangrimes-, Lindolfes-kirch. Mind német személynevek. Személynév-féle hihetőleg a Widehersh-kirchen is. A Beatuses-kirchen, a mennyire utána járhatta egyetlen a földkerekségén, mint helynév. Talán az érseket, va S. Rupertet azaz: az érsekséget, mint birtokost értették Bealatt. Ez is hát birtokos neve.

Jegyezzük meg jól, hogy a Névtelen, ha oly közel egyk mint a minőnek venni szokták, s 871-ben írt, ama helységekre elég hamar ad »Kirchen« nevet, sőt úgy tűnnék fel, mintha má: templomszentelés előtt oly nevet viseltek volna. Ha itt helységről van szó, — nyilván nem tudta szerző azok régibb, s bizonyfé szláv nevét. De a birtokos személyek németek, mint nevök mutat Ezen nevek mind épkezláb, igazi német nevek s szabatosan vannak közölve, csak a Widershershez fér gyanu. Szerző értett németül. Megjegyzendő azonban, hogy hozzájuk hasonlító helynevet nem találtam se Stiriában, se Karinthiában. Azt gondolom, a szerző faluk valódi nevét mellőzte itt s a helyett a korabeli földesúr írta, kinek a templom a birtokán volt; de az »ad«-dal u stylizálta, mintha a falu régi nevét közölné.

E helyett, hogy Ottokar birtokán fekvő helységben templomot szenteltek, azt mondja: »Ottokar egyházán templom szenteltek.«

A többi hat név már valóságos helynév. Szláv és szlávtrontott neveknek látszanak, kivéve Keisit, mi lehet a német Ga Már ezek olvasási módja kétségesebb. ¹⁾

¹⁾ Ezeket Koch Sternberg így helyezi el a mai térképen:

1. *Dudlepi* = Leibnitz Stiriában. (a leibnitzi mezőn).

Biztosabb kiindulásul szolgálhat a helynevekre nézve is a szöveg 13-ik fejezete. Szabatosabban van fogalmazva s körülményesebb, rendszeresebb a nevek felsorolása. Itt a Névtelen, úgy látszik, kielégítő hűséggel másolt.

A lajstrom homlokán Mosaburg áll — fentebb idéztem a helyet. Ilyen volt, mint láttuk, Klagenfurt táján egy, s valószínűen Cilly körül is egy.

Ezenkívül elég világos és biztos a Weride név, mely kétszer jön elő. Ott van a klagenfurti tó partján a neki megfelelő új német Wörth; ott van a cillyi kerületben Werd és az elszlávosított Werdu. Lehetne többet is találni. Világos és megbízható a Cella név, végre az Ablanza. Éjszaki Stiriában van egy Aflenz s a cillii kerületben egy Blanza.¹⁾

A kik Magyarország térképét egy egész megyével, s hazánk földének hajdani történetét egy egész új fejezettel vélik megajándékozhatni, azoknak első dolguk legyen, hogy az elősorolt helynevek nagyobb részét mutassák ki a Balaton mellékén. Én nem

2. *Ussilin* = Utschbach, kétes, de Alsó-Stiriában.

3. *Businica* = Bösnitz; Stiria, marburgi ker.

4. *Bettobia* = a mai Pettau város Stiriában.

5. *Stepiliperc* = Stefelberg Alsó-Stiriában.

6. *Keisi* = Geissen, Stiria, graczi ker.

Azonban új vélemény szerint Dudleipinek a megfelelő helynevet Vas-megyében kellene keresni. Csak azért, mert Stiriában és Krajnában nem merik a Döllachokat és Duelleket ama szláv szóból németesített neveknek tartani.

¹⁾ Koch Sternberg ezeket így helyezi el:

1. Mosaburg = Cilly mellett.

2. *Weride* = az egész Muraköz (Werd = sziget).

3. Spizzun = Spitz, vár és város Alsó-Ausztriában.

4. Fiskere = Fische Bécs mellett.

5. Termperc = Thernberg. Szintén A.-Ausztriában.

6. Stradach = Maria-Straden, graczi ker.

7. Quartinaha = Schwarza, graczi ker.

8. Muziliches kirch. = Mutzenfeld, graczi ker.

9. Ablanza = Aflenz, marburgi ker.

Nem szól K. St. Ortahuról, Celláról, Witimar birtokáról. De kiténik tendenciája, hogy mindent úgy helyezzen el, nehogy Karinthiába essék vagy egy helynév. — Wörth és Muraköz azonosítása egészen kényelmes.

tanácsolom a kísérletet. Sőt értekezésem egyik gyakorlati hasznában állana, hogy másokat megkíméljek egy előreláthatólag hasztalan s még is netalán elvállalandott fáradságtól.

A fentebbiek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy maga a kiindulás volt elhibázott. — Csak úgy valószínű a megoldás, ha egynehány eléggé biztos támaszpontot lehet találni egy 100 négyszögmérföldnyi területen. — Ott aztán a kétesebb név rokonságok is valószínűséget nyernek. Mert a helynevek kérdésében mindig a nyelvészeti érvek a helyrajzi és ethnographia érvekre nagyon rászorúlnak, — a fennforgó kérdésben pedig két szeresen.

Azt gondolom a sikerre nincs remény a Balaton partján de lehet remény Stiriában vagy Karánt földön. Ez pedig nem mi feladatunk, nem rendelkezhetvén a specialis ismeretek azo segédeszközeivel, melyek az ott lakóknak kezeügyében vannak.

SALAMON FERENCZ.

II. JÓZSEF KORA HAZÁNKBAN.

Magyarország története II. József korában. Irta dr. Marczali Henrik, kiadja a M. Tud. Akademia történelmi bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. A M. Tud. Akademia könyvkiadóhivatala.

A magyar Akademiának egyik kiváló érdeme, hogy oly komoly tudományos műveket ad ki, melyek egyelőre a nagy közönség pártolására nem számíthatnak, ugyanazért kiadóra alig találhatnának. Ilyenek voltak első sorban az adatok és okmányok gyűjteményei, újabb időkben azonban figyelembe vétetett ezeknek feldolgozása s megbízás következtében készült s készül több becses munka, mely különösen azon hozzánk közelebb álló időszakokra vessen világot, melyekkel régibb történetíróink az akkori viszonyok következtében foglalkozni alig mertek. Ily megbízás következtében írja dr. Marczali Henrik Magyarország történetét II. József korában s az Akademia történelmi bizottsága kiadta annak első kötetét, mely Magyarország állapotát 1780-ban adja előnkbe. Vezéreszméit a következőkben ismertetjük: Szerző bevezetésül Magyarország állapotát vázolja a szathmári békétől Mária-Therézia trónra lépéséig s ismét a királyné uralkodása idejében. A török kiűzése s a belháborúk végképeni megszűnése, melyet a szathmári béke megpecsétel, azon határpontok, melyek hazánkban az újabb idők történelmét a régitől élesen választják el. A bécsi politika teljesen győzött, az ellentállás Magyarországból megszűnt, a protestánsok tetségesen kizárattak minden hivatalból, a királyi hatalom elérte tetőpontját s a régi kormányzási formák helyébe egy egészen új collegiális rendszer lépett. A cancellaria új szervezetet nyer, a helytartótanács megalakul, a hétszemélyes táblából Curia válik s kerületi táblák állíttatnak fel. Mindezek a

fejedelem eszközei, tagjaik az ő kinevezése által jutnak méltóságra, de ők, a mire szerző különös sulyt fektet, nyíltan magyarok, a törvény őrei s fenntartói, kik közvetlenül udvar, haditanács és kamara idegen befolyásai s a nemzeti mely ezeket gyűlöli. Az álló katonaság és a contributio nem, a nemzetnek régi jogai mindinkább korlátoltatnak, végrehajtó hatalom mégis a megye kezében marad, mely a fejedelis módon intézi még mindig, politikai tekintetben is, a megye igazgatását s a felsőbb intézményeket s parancsokat csak úgy intézi, amint azt érdekei megkívánják. A megye azon hatalommal, melyet a törvénytelen hatalmas vár, mely Magyarországot biztosítja, hadd kormányoztatik a többi örökös tartományok módjára s fejezi ki az ország külön nemzeti jellegét. Szerző ezt hangsúlyozza mellett mindenütt kimutatja, hogy ezen kor jellege a nemzeti compromissum; kiemeli e tekintetben mind a főpapság főnemesség érdemeit, kikben a fejedelem tökéletesen megmutatja, mert hűségök gyanu alá nem eshetik s ők a már most felfelé az összbirodalmi eszme létesülésének sikeresen ellen tudnak állni. A catholicus áramlatnak is némi gátot vet azon körülmények, melyek a császár politikai rendszerének alapkövét a protestans hatalmakkal s Poroszországgal való szövetség képezi; a magyaroknak a magyar beolvasztása egy összbirodalomba pedig nem sikerülhett midőn a Felsőországnak szüksége van a magyar országgyűlési országgyűlés által a leányágon való örökösödést elfogadtassa. Azor most is látjuk, hogy a pénzkezelés és a véderő, a kanonok sereg, egészen az udvar kezébe kerül, a magyarok itt kennek maradnak, idegenek alkalmaztatnak a kameralis titkárok nél, a seregnak szelleme német, tisztjeinek nagy része idegen.

Mária-Therézia trónra léptével nagy változás történt a királyi család állásában, a római császári korona más fejedelmek uralkodásának első éveiben nem császárné, hanem csak királyné s Csehország királynéja s a háború, mely ellene mindenkit kitért, még becsesebbé teszi előtte a magyarok ragaszkodását az általános insurrectiót szervezik, midőn Prága s az örökös tartományok nagy része csaknem ellentállás nélkül az ellenségnek hódol. A királyné ezt hosszú uralkodása alatt nem felejtette s ragaszkodik a magyar nemzethez, midőn tanácsosain

matlansága sőt ellenszenvre Magyarország ellenében mindig erősebben nyilatkozik. Ennek oka igen egyszerű. Szerző ismételve figyelmezteti az olvasót, hogy a magyar nemesség mintegy a felkelés jutalmául, az alaptörvények közé iktattatja örökös adómentességét: *onus non inhaeret fundo*, — minek következtében a kormány az ipart csak az örökös tartományokban mozdítja elő, nem Magyarországon s azon coloniális rendszert hozza be, mely Austriának gazdagságát megállapítja, hogy minél több adót fizetessen, Magyarország pedig, a vámtarifák következtében is, hozzájáruljon a kormány költségeihez.

Igen érdekes a kép, melyet szerző az ország akkori állapotáról ad, az éjszaknyugoti megyékben, melyek Morvával határosak s általában az osztrák határszéleken az ipar is virágzik még, gyárak állnak fenn, de a vámrendszer következtében lassan-lassan tönkre mennek; a városok idegennyelvűek s idegen szelleműek, ugyanazért politikai befolyással nem bírnak; azon részekben, melyek a törököktől visszavétettek, Erdély szomszédságában a protestans köznemesség sűrűbben lakik, mert a török nem bántotta alattvalóinak vallását, de az alföld legnagyobb része valószínűs puszta, melynek egyik részében a rácok telepítették le, kik csak nehezen tudnak elszokni barangoló hajlamuktól. A Tisza vidéke sokáig csak baromtenyésztéssel foglalkozik, az örmény árendás legelteti itt nyájait és gulyáit, a marhakivitel az ország legnagyobb jövedelme. A benépesítés lesz most a kormány egyik főgondja s Marczalinak egyik érdeme, hogy ezen telepítés jelentőségét különösen kiemeli. A kormány e tekintetben a valóságra fekteti a fősúlyt, a rácok mellett katholicus német telepítvényeseket hozat Lotharingiából s a Rajna mellől s azoknak házakat épít, pénzt előlegez s vetőmagot ad. Ugyanazon időben, midőn a szorgalmas protestans délnémet svábok roppant nélkülözések közt Amerikába költöznek s Pennsylvaniába telepednek le, nálunk annyira emelkedik a katholicus áramlat és a térítés, hogy midőn Pesten a háztelkek ingyen osztatnak ki azoknak, kik három év alatt házat építenek rájuk, a protestansok ezen kedvezményből ki vannak zárva s még Mária-Therézia alatt is Patacsics a nagy miveltségű kalocsai érsek erőszakosan s testi büntetések útján téríti s magyarosítja meg a kalocsai rácokat. De az Alföld

nagy része nagy birtokosok kezében van, kik annak hasznát akarják venni s tartják az akkori közigazdasági elvet: »ubi populus ibi obulus« — a hol van népség, van pénz is, ők tehát színtelepítenek, de nem a külföldről, mint a kormány, s nem is tekintenek a vallásra, hanem a felsőbb vármegyékből, hol a lakosság sűrűbb, a föld háládatlanabb s a bányászat s minden egyéb ipar hanyatlani kezd, telepítik a népet pusztai jószágaikra. Így népszedik be Szabolcs, Békés és Csongrád vármegye s az idegenajcoloniák lassan-lassan meg is magyarosodnak, csak hogy ez az azon kornak érdeme, melynek azt a szerző tulajdonítani látszik csak a mostani század magyarosította meg őket. — Az Alföld benépesítése s átmenete a marhatenyésztő állapotból a földművelésbe, ezen kornak legnevezetesebb jelensége, nemcsak közigazdasági, hanem politikai és nemzetiségi tekintetben is, a felül hanyatlak, az alföld gyarapszik. A főurak Bécsbe mennek s elcsodnak, a középrendű nemesség jószágain marad s kormányozza a megyét, az országgyűlés elveszti minden tekintélyét, az Úrbizalom is be lehet hozni hozzájárulása nélkül, s minthogy a kormány a felemelést és katonaszerzést nem követel, miután az adó jövedelmének alig egy harmadát képezi s a toborzás kiegészíti a sereget tizenöt évig nincs országgyűlés, s a nemesség még sem zúgolódik hiszen a végrehajtó hatalom a megyéknek kezében marad s választott tisztviselők által gyakoroltatik, a mint azt Marczali igen élesen s helyesen kiemeli.

Bécsben az államtanácsban Magyarország elleni székelnincs közöttük magyar főúr, a seregnél is bizalmatlanság uralkodik szemben a magyarokkal; Nádasdy mellőztetik, bár mindenki ismeri tehetségét, egy német főtiszt meg is mondja emlékiratában az okát, hogy t. i. »eredeti bűne, hogy magyar«. Ezen irányt ellensúlyozza a királyné magyarbarát indulata s a főurak és főpapok befolyása, melyet mindig a nemzet érdekében érvényesíteni igyekeznek. Marczali ezen érdemeket igen éles színekkel festi s megemlékezik arról is, miként a biztonság helyreállításával a főurak lejönnek sziklaváraikból s felépítik kastélyaikat sokszáz pazar fényűzéssel; a püspökök építenek templomokat, iskolákat, residentiákat; a tanító szerzetek új erővel élesztik fel az elhanyagolt nevelést, a jezsuiták nevelik a főrendi ifjúságot, de ha szerző e:

nevelés eredményétül tekinti a felserdülő nemzedék szellemi műveltségét, alig ha nem téved, mert az inkább a francia irodalom szellemének következése, Voltairenek s az Encyklopedistáknak ebben több az érdeme, mint a Jezsuitáknak.

Szerző felfogása rendesen különbözik attól, melylyel eddig hazánk történelmének ezen szakáról itélni szoktunk, nézete szerint a császárok bécsi politikája az ujkori állam eszméjét akarja keresztülvinni s azért végtére győz, mind a mellett, hogy eszközei s eljárása ki nem menthető, míg az erdélyi fejedelmek és protestánsok szabadságharcza szerinte nem egyéb, mint a középkori rendi állam hosszú véres erőlködése a központosító újkori államesszme ellen, s ezen harcznak nem vet véget a szathmári békekötés, csakhogy a harczmezőről a politikai térre teszi át. Szerinte a főurak és főpapok érdeme, hogy most mindig közvetítőleg léptek fel és az oportunitási politikával, folytonos compromissumok által kikerülték az összeütközést s megmentik a magyar nemzetiséget és különállást. Ez Marczalinak alapeszméje, ez azon álláspont, mely által a szerző történeti íróinktól eltér, s mely munkájának az eredetiség érdemét bő mértékben megadja.

Midőn szerző a magyar állapotokat 1780 körül leírja, alaposan tárgyalja az adórendszert. A hadi adó magában véve nem nagy, kerek számban 4.400,000 frt, de azért mégis nyomasztó a parasztra nézve, mert azt készpénzben kell fizetni, pedig az országban, a terménygazdálkodás következtében, melynek főcélja mindazt természeteni vagy előállítani, ami a háztartáshoz szükséges, nincsen semmi készpénz, a kormány a restantiák felett panaszkodik, a parasztok az adó nyomasztó terhe felett. A forgalom s kereskedelmi viszonyok változása egyes vidékekre nézve az adó tekintetében is káros, mert ez nem egyénileg vettetik ki, országosan megállapított elvek szerint, hanem porták szerint pausaliter az egyes vármegyékre, melyek azt ismét dikák szerint az egyesekre róják. Ezen dikák a különböző vármegyékben nagyon különböznek egymástól; időről-időre a porták rectificáltak ugyan, de az adó általában nem nyugszik állandó elveken. A vámrendszer ez időben már egészen az osztrák tartományok érdekében fejtetik ki, hogy Magyarország ezáltal indirect adóztassék meg, ezt a kormány maga is beismeri, a gyarmatrendszer uralkodik, de

az ország még is vagyonosodik, egyrészt a baromtenyésztés másrészt a földmivelés emelkedése következtében, mindamellett hogy az ipar évről-évre inkább hanyatlik, a bányavárosok s általában a felföldi városok, melyek a külkereskedésből éltek, a vámrendszer következtében elszegényednek, a hitelnek hiányzanak a feltételei s a kamatláb magasabb, mint az örökös tartományokban.

Igen érdekes, amit a szerző a társadalomról mond s kiemeli hogy a magyar nemesség még most is megmaradt az, a mi volt a régi szabad magyarság s minden tagja, bármennyire különbözőek a gazdagságra s tekintélyre nézve, ugyanazon alapjogokkal; ezek nem középkori jogok, hanem az ősi közszabadság hagyományai. A magyar nemesség számra meghaladja a német, francia és angol nemességet, ugyanazért, különösen a német, nem tartott a magyart magával egyenlő rangúnak. Máshol a feudális nemesség a nemzet egységének felbontója, nálunk az ország összetartója, mert a városok, melyek máshol oly nagy szerepet játszanak a nemzet életében, nálunk ez időben külföldi idegen elzárkózó elemek tanyái, miután a török hódítás épen az alföldi magyar városokat söpörte el, Szegedet, Temesvárt, Pécsét, Budát stb. A hierarchia integráló részét képezte a nemességnek s a nemesség alakítja s tartja fenn az országot nehéz körülmények közt, mert csak kevés és kétes segítséget nyer a királytól és polgárságtól. A nemzet vért minden harczmezőn, fenntartja a nemzet jogait s országgyűlésen s a mi a művelődés és irodalom érdekében történik, az nemes emberek nevéhez van kötve. A főnemesség kezébe vannak a nagy hivatalok, főispánságok, s az uralkodó osztály, s az udvarnál, hol házassági összeköttetésbe kezd lépni a nagy osztrák családokkal, elveszti azon erős nemzeti érzületét, mellyel azelőtt kitüntette, gazdaságilag pedig hanyatlani kezd. Az udvar azonban érdekében tartja a nagy családok fenntartását, sequitur jönnék napi rendre, és Mária-Therézia a confiscált jezsuiták alapból milliókat ad kölcsön négy percentre, az eladósodott főuraknak, miből a magyarokra közel három millió jutott. A köznemesség a vármegyékben gyakorolja az összes közigazgatást, amint Ürményi mondja: a vármegye igazgatja a területén előforduló összes törvénykezési és politikai ügyeket. A megyei tisztviselők belső bizományunknak őrei, erkölcsünk censorai é

birái nem annyira fizetésért, mint becsületből viselik hivatalaikat, de másrésztől látjuk a corruptiót is; általános szokás, hogy a beiktató biztosnak pénzajándékkal kedveskednek, mi szintén az adózó nép erszényéből kerül ki, hanyagul vagy bűnösen járnak el a peres-actákkal a legfontosabb birtok-ügyekben, az adópénztár kezelésében pedig sok a defraudatio. A városoknál ugyanazon visszaéléseket látjuk, melyek a megyerendszer árnyékoldalát képezik, egymást érik a polgárok s választó községek panaszai a tanács és polgármester ellene. A városok legnagyobb része kész eszköz a kormánynak kezében, de tekintélye nincs.

A jobbágyság maga is szervezett rend. Körében is megvan a telkesek aristocratiája, mely büszkén néz le a zsellérrre és lakóra, kinek se földje se barma, még az utolsó nyolczad telkes sem engedi, hogy a zsellérrrel egy osztályba sorozzák, a rendi felosztás rendszere lehat a legmélyebb rétegeig, a parasztnak nincs ugyan semmi politikai joga, sorsa a törvény szerint is csaknem egyenesen kegyelemre van bízva, de egy külföldi utazó helyzetét még is, a többi európai parasztsághoz képest, irigylendőnek tartja. Az urbér kezdi biztosítani a jobbágyot a földesur önkénye ellen, de amint Szabolcs-vármegye megemlíti, a népességet nem lehetett volna az Alföldön soha állandóvá tenni a földesuri kényszer nélkül, mert amint a szerző megjegyzi, nem éjszakamerikai telepedők laknak itt, hanem félig kóbor ruthének, oláhok rácok és az alföld pásztorkodó népe.

A nagy alföldet, melyet annyira szeretünk a magyarság hazájának tekinteni, több ízben kellett visszahódítani a nemzetnek. A tatárjárás után a kunok ékelték itt be magukat a nemzet testébe, de összeolvadtak a magyarral, jött a török hódítás, a magyar népesség csak a nagyobb községekben maradt meg, a ráczság a török seregek nyomában elfoglalja a déli részeket. A törökök kitzése után az ország néptelen, a vadak s madarak paradicsoma. A telepítés most kezdődik nagyobb mérvben, a szerb jó a török tartományokból csoportosan, inkább mint nomád nép, nem mint földművelő, pásztorszokásait nem akarja elhagyni, s mikor arra szorítják, sokan Oroszországba vándorolnak ki, az Alföld nem lesz ráczzá.

A kormány előmozdítja a német bevándorlást; mindentitt

hol kamarai vagy egyházi birtok van, svábok foglalják el: üres telkeket s alapítanak új falvakat, nemcsak Tolnában, a Bonyházi konyban, a Dunán túl, de Zemplénben, Szabolcsban és Biharban is, a városok pedig egészen németek, ezek képezik a polgárság zömét, még Kecskeméten is 1782-ben német iskolát találunk s a sárospataki katolikus községnek nyelve német; az ez időben elforduló számlák s nyugták közt, miket iparos állított ki, Debreczen és Szathmár-Németi kivételével, alig van olyan, mely nem német, minden vendéglős az, német a posta, a harminczad, a sói váratok, a kamarai tisztségek s a jószágigazgatóságok személyei. A német parasztnál, s a városi jövevényeknél ama meggyőződés uralkodik, hogy miután a barbárok a zsiros földről elűzettek, még Magyarországon munka s izzadság nélkül lehet élni. Egy svájci utazó szerint a Magyarországra menő német gyarmatosok a bajos sváb s rajnai kerületek legalábbvaló söpredékéből valók, az osztrák s cseh kamarahivatalnokokban nincs egy szikra hazaszeretet, nincs jóakarát, még igyekvés sem; gög, önzés, keménység bizonyos parancsoló magatartás jellemző tulajdonságaik.

A földesurak leginkább tótokat telepítettek a felföldről alföldre, különösen Békés-megyében, Szathmárban, Aradban, Csákvárnán; a tót telepedésnek másik főbb ága a Duna-Tisza közt borította el, hol a déli szlávsággal találkozott, szerző szerint magyar nemzetiségi szempontból az alföld tót telepítése szerencsés egy tény, utját állta a német s rácz terjedésnek s a magyarsághoz simult, végre megmagyarosodott. Szerző kimutatja, hogy a magyarosodás száz év óta folyást terjed, hogy tizenkét kivétel nélkül magyar megye népessége megkettőződött, míg ugyanannyi tót s vegyes megyében sokkal csekélyebb a gyarapodás s nyelvire nem is magyarosodtak meg mind a jövevények, érzelmileg magyar, már a második nemzedékben a németek tiltakoznak ellen, hogy őket sváboknak tekintsék, magyaroknak vallják magukat.

Szerző még egyszer visszatér az egyház állapotára, s itt a katolicismus álláspontjára helyezi magát, azt tartja, hogy a katolikus vallás iránya a nemzet történelmi fejlődésének inkább megjelölő volt, mint a protestantismus, kiemeli a szerzetek érdemeit még a jezsuitákat is dicséri, mint a hazafias érzésnek s nemzet-

külön alkotmány buzgó apostolait s a nemzeti történetírásnak újálapítóit, felhozva Katonát, Prayt, Kaprinayt. A főpapokról azt mondja, hogy nemcsak építettek s alapítottak, hanem igazán vallásos ihlettel áthatott életet éltek, s állásukat s befolyásukat az ország különállásának érdekében érvényesítették, mert a királyi hatalom mindinkább növekedett. A magyar nemzet monarchicus és ragaszkodik a koronához, a patronátusi jog következtében ez rendelkezik az egyházi társadalom felett, kinevez a beneficiumokra, bir a sequestrum jogával, gyakorolja a felügyeletet az alapítványok felett, s az országgyűlés a protestánsok ügyének elrendezését az ő eldöntésére bizta. A törvénykezés szintén felségi jog, a király mandatumokkal beleegyveledik a perekbe, rendelkezik a külügy, a sereg, a pénzügy felett az országgyűlés befolyása nélkül, hatalma csaknem korlátlan, de az összbirodalom eszméjének keresztülvitele, s a magyar politikai önállóságnak lerontása, mely a királyoknak II. Ferdinand óta szemök előtt lebegett, még sem sikerülhetett; az ily aspirációknak fő ellenfele nem az országgyűlés, hanem a király hatalmának eszközei, a kormányzócékek állják utját a passzivitás erejével, s a bírósági szervezet és a megyék az ország önállóságának hatalmas védbástyai.

Felette érdekes az egész cikk a királyi hatalomról és az állam kormányáról, Marczali új szempontokból vizsgálja az állapotokat s felfogása sokszor egészen eredeti, mindig eszmét ébresztő. Egyáltalában ez a munka főérdeme, mely elfelejteti velünk, hogy az eredetiség néha a különcködéssel határos és hogy az egész mű elrendezésében hiányzik a szoros logikai egymásután, s inkább különböző érdekes tanulmányok összefűzése, mint egy szerves egész. A kötetet ismét egy ily különálló tanulmány fejezi be: II. József mint trónörökös, melyben egyénisége terjedelmesen közlött úti jegyzeteiből is élénken kidomborodik. Korának francia bölcséletével eltelve, nem gondol a történelmi kifejlődéssel s jogokkal, az állam eszméje, mely a fejedelem személyében testül meg, áll nála minden egyéb indokok felett, a fejedelem az állam legelső szolgája, nála a józan ész parancsolatja irányadó, egyetlen célja a közhaszon, vagyis pénz és katona az állam részére. Szerző szerint »a hatalmi állás fenntartása és növelése végett a királynak el kellett nyomni mindazt, mi nem egyenesen

neki szolgált; kellett pedig minél több katona, s ennek minél tel-
 jesebb begyakorlására és az egész gépnek jó karban tartására
 pénz. Poroszország lett a mintaállam, a többi pedig, mely e par-
 venu által alapjaiban látta magát megtámadva, kénytelen volt
 példáját követni. Nagy Fridrik korának csak az a hasznos, mi az
 államnak pénzt és katonát nyújt, egyenesen vagy előkészítőleg

Ezen tanulmány szolgál bevezetésül II. József személy-
 történelméhez s előre sejteti szerző felfogását, mely az osztrák
 Józseflegendával éles ellentétben áll. Az egész kötet nagy vár-
 kozással tölt el bennünket II. József történelmére nézve, mon-
 hatjuk, hogy újabb időkben kevés munkát olvastunk, mely ez-
 kötet érdekességét meghaladná, ajánljuk a közönség figyelmébe,
 számtalan új érdekes adat a szerzőnek nem csak szorgalmár-
 tanuskodik, hanem arról is, hogy ki tudja választani belőlök
 lényegest, mi az állapotokra világot vetni képes.

PULSZKY FERENCZ.

H A I N G Á S P Á R É S K R Ó N I K Á J A .

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Alig akadhat napjainkban gondolkodó fő, mely be ne látná **azt**, hogy korunk államainak egyik legszükségesebb, hogy ne **mondjam** legnélkülözhetetlenebb tényezője a művelt, vagyonos **polgári** középosztály. A kiváltságos osztályok megszüntével egy **nemzettestté** olvadt egybe a haza minden fia. A mily mérvben **enyésznek** a régi társadalmi osztály-külömbiségekből fennmaradott **előítéletek** és terjed azon nézet, miszerint mindnyájan egyenlő **polgárai** vagyunk az államnak: épen oly mérvben tünccdezik el **emléke** a régi értelemben használt »polgár« szónak. És ma **holnap** a régi jó nyárspolgárokat épen csak úgy fogjuk hírből ismerni, mint a régi jó táblabírákat.

Míg a politikai értelemben vett nemzet alatt, csak egyes **kiváltságos** osztályokat értettünk, nem igen lehetett csodálkoznunk azon, hogy a történetírás kizárólagosan csak az uralkodók és kiválóbb hangzású nevekkel bíró, a politikai életben feltűnő **szerepet** játszott egyének tetteinek elősorolásával foglalkozott. **Mióta** azonban fel van ismerve a polgári középosztály **fontossága**, időszerű lenne felvetnünk a kérdéseket: volt-e nekünk **hajdan** politikailag számításba vehető középosztályunk? s ha igen, **milyen** volt? hogyan élt? mit tett? s egyáltalában milyen hatása **volt** annak a nemzet állami, társadalmi életére s általános művelődésére?

Nem szándékozom ezúttal részletesen foglalkozni ezen kérdésekkel. De minthogy alkalmam nyílt megismerkedetni némely **forrásokkal**, melyekből azokra kielégítő választ lehetne adnunk; **nem mulaszthatom** el felhívni azokra a magyar történetírás barátainak **figyelmét**.

Két éve annak, hogy Lőcse sz. k. város levéltárának rendezésével foglalkozom. Ezen munka közben tanultam ismerni a régi **városi életet**, annak minden fény- és árnyoldalaival együtt. Az **eddig feldolgozott anyagról** csak azt jegyzem meg, hogy az emlí-

tett tárgy minden legaprólékosabb részletére is van bőven adat. Azonban a többi ezernyi iratnak áttanulmányozása máshol, min a helyszínén, lehetetlenség lévén, csak egy oly művet akarok itte bemutatni, mely, ha nem is mindent, de mindenesetre igen sok foglalt magában abból, mit csak gondosabb kutatással és sok fáradsággal lehetne összeszerezni a szétszórt adatokból. Ez Hain Gáspárnak lőcsei, vagy sokkal helyesebben mondva, felső magyarországi krónikája.

Midőn tudós műrégészünk Henszelmann Imrénék a magyar tudományos akadémia által 1878-ban kiadott »Lőcsének régisége« című nagy műve megjelent, ez a lőcsei chronikákra irányított figyelmemet. Megismerkedvén a Hain-féle krónikának Justus lőcsei polgár sajtóját képező másolatával, megtudtam, hogy még létezik annak eredetije s hosszas tudakozódás és utánjárás végre sikerült is azt megszerezniem.

Azon meleg hang, melylyel az említett tudós szerző úr másolatról megemlékezik, az eredetinek áttanulmányozására ösztönzött. Munkámat siker koronázta, a mennyiben az eredetiben minden kétséget kizárólag el lehet osztatni azon téves nézeteket, melyek a krónikára vonatkozólag az említett nagy műben foglaltatnak s előttünk állván a szerzőnek egész lelkiülete, adatai helyesebben ítélhetjük meg.

A forrásmunkák tanulmányozása s használásánál mindennek szükségesnek tartom az író életének ismeretét, de kétszeresen szükséges az ott, hol — Hain krónikájánál eddig volt az eset — tévedés történt az író személyében. Mielőtt tanulmányom tárgyává tenném Hain Gáspárt, életéből néhány mozzanatot sajtószavaival, betű szerint idézek a krónikából.

A 284-ik oldalon, az 1632-ik évre írja: »D: 17 Feb. Bin Ich Caspar Hain zu Caschau an einem dienstag zwischen 1 und 12 Uhr des Nachts zur Welt gebohren worden. Mein H. Vatter war d. weyl: seel: H: Nicolaus Hain von Nürnberg p. t: des Innern Raths. Meine Fraumutter f: Susanna von Leütcha eine gebohrene Caspar Cramerin. Patrini erant Dn. Joachim Reich Cassov. Germ. Pastor. Dn. Wenzeslaus Schwertel et Dn. Georg Freidenberger Reipbt: Cassov: Senator. die Gew. ware frau Catharina Czirmannin Wittib und f. Eva Johan Langin.«

A 302-ik oldalon 1637-re: »d: 21. Aprill Dilectiss Dn. Patens Nicolaus Hain Noribergens: p. t: Senator Cassoviensis in grav. Matris Susannae Cramerianae: q ob äeris in comnoditate, continuis vexabat, morbis, relicta Cassovia, cum tota familia Leichovia appolit.«

A 306. oldalon 1638-ra: »D: 24. Septembr: gewann H. Nicolaus Hain Noribergensis mein lieber seel: Herr Vatter

auff vorbitt H. Johann Schanders, und H: Jonae Spillenbergers, das burgerrecht dett 4 Impial.«

Hain Miklós 1644-ben Lőcsén tanácsnokká választatott s mint a legértelmesebb polgárok egyike, a város ügyeiben igen gyakran küldetett követségbe. 1647-ben bírónak lett s ezen hivatalát, a polgárság osztatlan bizalmát bírva, 5 éven át viselte. Az érdemes polgárt a királyi kegy 1652. jun. 16-án Magyarország nemesei sorába emelte.¹⁾

1652. nov. 21-én történt halála után a parochialis templomban temettetett el, hol sírköve az orgona alatt helyeztetett a falba.

Az eddigiekből megtudjuk tehát, hogy Hain Gáspár 1632-ben febr. 17-én Kassán született, hol nürnbergi származású atyja tanácsnok volt. Szüleivel 1637. april 21-én Lőcsére költözött, hol nagyatyja, Kramer Gáspár előkelő patricius — Lőcse egyik ismeretlen krónikájának írója — akkor bíró volt. Ennek haláláról kegyelettel emlékezik meg művében az unoka, 1644. mart. 18-ra írva: Ist *Mein Hochgel: H: Groszvatter. H. Caspar Cramer ein 1/2 viertel vor 9 Uhr mittags in Gott sanft entschlaffen etc.* Lőcsén végezte-e tanulmányait Hain Gáspár, vagy valamely külföldi egyetemen? — arról nem értesít, de azon körülmény, hogy már 1658-ban, 26 éves korában a polgárság által egyhangulag választatott a lőcsei iskola igazgatójává, tanúsítja, miszerint gondos neveltetésben részesült s nem közönséges képzettségű ember volt. Elődei s utódai legtöbbszörre Németország kitünőbb egyetemei tanítványainak sorából valók voltak. Hogy ő ezek között méltó helyet foglalt el, különösen abból tűnik ki, hogy rectorisága hatodik évében, 1664-ben tanácsnokká választatván, meghagyatott továbbra is előbbi hivatalában. A kötelességének érzetével bíró férfit azonban nem tekinté magát képesnek két hivatal pontos betöltésére, s még ugyanazon év május 26-án lemondott a rectoriságról, mit krónikájában következőleg beszél el: »26. May *Hab Ich Caspar Hain, mein Rectorat Ambt, so ich bey d. Schul in das Sechste Jahr mit groszer gedult und gutten gewissen verwaltet, nicht allein in d. Schulen publice, sondern auch auff d. Rathhause von allen Herren freiwillig resigniret, weil Ich zweien Ambten zugleich kein genugen thun könnte.*« (535.)

1665-ben a tanácsnokok sorában így említi magát: »*Ego Caspar Hain.*« — A tanácsnokságot 9 éven át 1674-ig viselte.

¹⁾ III. Ferdinándnak 1652. jun. 10-én Bécsben Hain Miklós és fiai részére kiállított armalis levele a városi levéltárban van. Reg. 101. sz. a. Sajátásgos, hogy Hain Gáspár egész nagy művében sehol sem említi családjának nemességre emeltetését.

Ezen minőségében gyakran használták a város ügyeiben különféle küldetésekre. Például 1666-ban Rákóczy Ferencznél volt Patak azzal a várostól Rákóczy György által Erdő-Bényén elfoglalt ház és szőlők miatt alkudozván. 1669-ben a felvidéki 13 vármegye és a sz. k. városok gyűlésén Gosznovitzer Mátyás lőcsei bíró képviselte a várost. 1670-ben a besztérczebányai gyűlésre kellett volna mennie, de ebben betegsége gátolta meg. I. Rákóczy Ferencz felkelésének elnyomására 1670. jun. 4-én erős német sereg vonult át a Szepességen. Lőcse hűségi nyilatkozatával s a főtiszteknél vitt ajándékokkal Hain küldetett Sporknak lettensdorfi táborát.

A Zrínyi-Rákóczy-féle szerencsétlen felkelés elnyomása után 1670. aug. 16-án érkezett Lőcsére a gróf Rotthal János elnöke alatt összeállított vizsgáló bizottság. Hain ezen alkalommal dicsekedve említi fel azon jó viszonyt, melyben a gróf állott: »Duca 20. Trinit: Ist Ihr Excell. Graff von Rotthal an dem Stadhaus wegk, und hatt Ihm *meine* behauszung, absondlich das Oberzimmer wegen des Prospects belieben lassen, hat undterwehrend Zeit viel und oftmahls die ehre gehabt in gehe und vertreulich mit Ihm zu reden, welches Er *mier* vergunstigt gehabt.« Ezen jó viszony előnyös is volt a városra nézve; mi hogy Rotthal a polgárság irányában igen jóindulatúnak mutatkozott, sőt a franciscanus szerzetesek részére lefoglalt náklasztrom ügyében az udvarnál való közbenjárását is megígérte.

Ezen időtől fogva a protestánsok üldöztetése korában a szólván vezérlő szerepet játszott Hain. Midőn 1671-ben rendszeren kezdetett meg a protestánsok templomainak elfoglalása, ápril 26-án Lőcsére jöttek Bársony György, nagy-váradi püspök és szepesi prépost, Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsos Mansfeldt gróf, mint királyi biztosok, Szoltsányi (a krónikában »Scholtzani«) Márton és Bethlenfalvai János kanonokok kíséretében. Mellőzve itten a polgárság által tanúsított érélyes állás leírását, egyedül azon részletét veszem föl a királyi biztos eljárásának, melynél Hain szerepel s ezt beszélje el ő maga. »Den 1. May wurde die gantze burgerschafft abermahl zusammen gefordert, und versuchten einige Trennung und scission unter burgerschafft zu machen, deswegem d. H: Stadtrichter allein dem H. Commissarien begehret worden, welchen aber eine ganz burgerschafft allein nicht laszen wollen, sondern Ihm *Mich* zu sellet, sambt etlichen Bürgern; da *wier* hein kahmen, ist Graff Mansfeldt da, und fragt ob *wier* alle desz Raths wegsolten also die burger wegk gehen. H. Richter und *Ich* solten bleiben, welches auch geschach und waren also beyde heimlich in arest; bisz d. gantze Senatus nachkommen sollte« etc. A polgárság azonban addig a senatust nem engedte a királyi biztos

hoz menni, míg a bíró — Spillenberger Dávid orvostudor — és Hain szabadon nem bocsáttattak.

A küldetések közül, melyekben Hain 9 évi tanácsnokságának ideje alatt a város érdekeiben eljárta, még azt említem meg, hogy, a városra rótt taxa és a reformatusok üldöztetése ügyében 1673. december 29-én Bécsbe utazott, s Lipót királynál kihallgatást nyerve, szorgalmazta az elfoglalt egyházi vagyon visszaszolgáltatását.

Ezen távolléte idejében, a legválságosabb időszakban 1674. jan. 8-án löcsei bírónak választott meg.

Január 7-én hozta át Löcsére Gandel Mátyás harminczados a kassai kamarától a királyi rendeletet, melynek értelmében bírónak és tanácsnokká katolicusokat kellett volna választani. Minthogy azonban a városban nem volt olyan katolicus egyén, kinek hivatalviselésre való képzettsége lett volna: »Ist darauff — írja a krónikában — an Eine löbl. Cammer geschrieben, die Richter wahl nach alten brauch noch desselben tages ausgestellt und hatt die Wahl betroffen mich Caspar Hain, weil Ich aber« etc. Ezen évben statuáltattak be a jezsuiták a városnak nyolcz birto- kába. A város ellen »pretextu rebellionis« vád emeltetett a kir. fiscus által. A katolicusok részére lefoglaltattak a város összes templomai, iskolái, egyházi vagyona s csakis Hain erélye és mérsékletének köszönhetően a királyi biztosok, hogy a fellázadt polgárság dühének áldozatul nem estek.

1675-re ismét megválasztott bírónak, daczára Gundelfinger János kir. biztos protestatiójának, ki azon utasítással küldetett Löcsére, hogy bírónak és jegyzővé okvetlenül katolicusokat választasson meg.

Hiába való volt a hatóság katholizálására vonatkozólag junius 1-én két kanonok által a városba hozott újabb királyi rendelet és Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsosnak, mint királyi biztosnak fenyegetése, a polgárság nem engedett s Hain bíró maradt, mindaddig, míg Holló aug. 15-én fegyveres erővel nem jött Löcsére. Ismét felszólítja a polgárságot, hogy eddigi bíróját letéve, válasszon helyére katolicust, s midőn a polgárság kijelenté, miszerint eddigi bírójával meg levén elégedve, semmi oka sincsen annak elmozdítására, a türelmét vesztett kir. biztos ezen szavakkal: »Weil Ich sehe dasz Ihr es nicht thun wolt, so will Ich es thun« a bírónak fordulva, mondá, hogy ő felsége és ő, mint annak biztos, többé el nem ismerik bírónak. Erre Hain következőleg válaszolt a mint azt krónikájában írja: »Worauff Ich geantwortet: Wenn es denn so ist, dasz es Ihr Maytt. will ist undt H: Comissarius in Nahmen Ihr Maytt. Mier solches andetttet, alsz wil Ich gerne,

hogy a krónika »egyik szerkesztőjében inkább egyházi, semmint világi egyént kell felismernünk.« Továbbá ugyanazon oldalon így folytatja: »De azon körülmény, mely szerint e krónika *egyik szerzője egyházi ember* volt, legnagyobb előnnyel bír specialis tárgyunkra nézve, mert ez oka annak, hogy különös figyelmét fordította a parochialis templom eseményeire stb.«

Hogy kiténjék, miszerint a szóban forgó löcsei krónika tisztán és egyedül Hain Gáspárnak műve, minden szerzőtárs nélkül: elég lesz a tévedésnek csak első okára mutatnom reá részletesebben.

Az ismert másolat írója, úgy látszik, mellékes dolognak tekinté azt, hogy ki írta a krónikát; mert a Hain születése és családi viszonyaira vonatkozólag általam felhozott helyeket egytől-egyig elhagyta. A hol Hain Miklósról vagy fiáról Gáspárról beszél, ottan mindenkor egyszerűen a harmadik személyt használja. Tekintsünk meg egy pár helyet:

Eredeti szöveg.	Másolat.
1667: »D: 20 (aug.) H: Notarius und <i>ich</i> , nebens andern Städten nacher Kaschau verreiset« etc.	1667. »den 20 (aug.) ist H. Not und H. Hain nebens« etc.
1668 »24 April bin <i>Ich</i> nacher Eperies zur congregaon verreiset« etc.	1668. »24 April ist H. Casp. Hain nacher Eperies« etc.
1675-ben, midőn a kir. biztos által bírói tisztéről letétetett:	
»Worauß <i>Ich</i> geantwortet« etc.	»Worauß H. Richter geantwortet« etc.

Ugyanúgy került bele a másolatba az 1783-ik évi dec. 7-iki leírásban is a „*Frau Hainin*“ az eredeti „*Meine Hausfrau*“ helyett.

A mi Adami lelkészt illeti, ő 1674. april 26-án száműzetésén Löcséről, 7 évi távollét után csak 1682. mart. 15-én hívatott vissza előbbi állomására s 26-án, zöld-csütörtökön érkezett vissza Löcsére. Azon 166 oldal, mely ezen időköznek történetét adja elő, oly pontos, az események legcsekélyebb részleteire is kiterjedő gondossággal van írva, hogy, ha a szerző nem emlitené is önmagát oly gyakran, azonnal reá lehetne ismerni az egykorú szem- és fültanura.

Hainnak egész iratán átvonúl a legbensőbb vallásos meggyőződés. Isten büntetésének tekinti a Magyarországot ért súlyos csapásokat s e fölötti keservét versben önti ki:

»Ach Herr! die sünde ist, die so voll jammers macht
Das Land; doch dieses wird nicht vor d. Straff bedacht.

Bald hebt, bald wirft das Glück in diesem Wechsel leben,
Das kan das Unger landt dier ein Exempel geben.«

Egyedül üdvözítőnek az evangélikus vallás tanait tartó papistákat eretnekeknek, bálványimádóknak tekinti és gyaláiban nem szelid, mondhatni trivialis kifejezéseket használ ellee. Különösen heves ellensége a jezsuitáknak. Azoktól félti leginál az evangélikus egyházat s ellenök fohászokodik fel, midőn először hogy második Ferdinánd Ausztriában, Cseh- és Magyarország nagy üldözést indított meg a protesztánsok ellen: »Deus Esiae suae misereatur, eamque adversus rabiem Sathanae et tyranidem Jesuitarum . . . defendere ac tueri, et usque ad finem conservare dignetur.« Midőn végre megtörtént, a mitől annyifélt s 1674-ben elszedték Lőcsén az evangélikusok összes 1 plomait, iskoláit és egyházi javait, a kort és az író gondolkodmódját igen jellemzőleg feltüntető következő versben ad ki- zést fájdalmának és az isteni gondviselésben való megnyugvásá-

»O Gott was für betrübte Zeit
ist kommen auff uns arme leuth
kein Unglück keine landes plag
halt unsern Jammerstand die wag.

Hinwegk ist ach die reine lehr,
sie wird gepredigt niergents mehr,
die Kirchen sind voll Menschen fandt,
in unserm lieben Vatterland.

Wier leiden unterm auffruhr schein
und müssen mit empörer sein
man fällt das Urtheil im gericht
und löst die Unschuld gelten nicht.

Mann raubt ambt ehr und gütter gar
und dränet mancherlei gefahr
nur dasz d. rechten Hirten treu
von schafen gantz getrennet sey.

Wolen wier leidens mit gedult
wier habens anders nicht verschuld,
vergieb o Vatter gnädiglich,
was wier gesündigst wieder dich.

Erbarne dich o Jesu doch.
nim von dem armen land das joch,
und mach es ehstes los und frey,
von d. verfolge Tyranny.«

Ezek után, ha mellőzném is Hainnak iratában előfordoz ezen szavait, melyekkel hívtaláról való elmozdittatása alkalmat

val — megvetve a kir. biztos által tett azon ajánlatot, hogy hivatalában maradhat, ha áttér a kath. vallásra — a bíróságtól elbuzsúzik: »*Binn also unferhofft meines höchstbeschwerlich und gefährlichen Richteramts bey diesen betrübtten elenden Zeiten losz worden. Umb keiner andern Ursach alsz umbd. Religion willen, dafür Ich meinem lieben Gott dancke, dasz Er Mich würdig dazu gemacht hat, umb seines Nahmens und Wortes wielen Verfolgung zu leyden*« (799. old.) bátran kockáztathatom azon állítást, hogy Hain volt oly buzgó lutheranus, mint vallásfelekezetének bármely papja. Nem kell tehát a vallási üldöztetések részletes leírására szerzőtársul hozzávennünk Adami lelkészt, kinek a krónika megírásában legkisebb része sincsen. A krónika tartalmának ismertetésénél látni fogjuk, hogy a gondos szerző a templomok, harangok stb. egyházi szereknél sokkal csekélyebb dolgokra is kiterjeszté figyelmét.

Ismervén a krónika valódi szerzőjét, vizsgáljuk meg, mi volt munkájának célja? honnan merítette adatait? mennyiben hitelesek azok? minő felfogása és előadása?

Céljáról a szerző két helyen ad felvilágosítást. Mindjárt a czímlapon írja: »*Zipserische oder Leutschauerische Chronika Zeit Beschreibung zusammen getragen der lieben Posterität zur nachricht von Caspar Hain m. p.*« Másodszor a 624-ik oldalon. *Midőn 1667. mart. 6-án a tanácsurak összehívták tizenkettőüket, Hain a polgárságnak 1660-iki jegyzékéből tizenkettődek szerint összeállítá a polgárok neveit: der Posterität aber zur nachricht, damit maun wissen könte, was vor Nahmen, bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier aufgehalten, habe Ich solche . . . zwölfftelweisz benennen wollen, sambt d. Handwerck, so vill möglich war! Az utódoknak szánta tehát egyenesen művét, hogy abból tanulják egykor ismerni városuknak már hanyatlani kezdő régi dicsőségét. Nemcsak krónikát akart ő nyújtani, hanem egyszersmind hű rajzát korának s ezért hálára is kötelezi maga iránt az utókort, mely eddig ugyan nem igen iparkodott megismerkedni vele.*

Feladatának megoldásához gondos előtanulmányokat tett és nemcsak azon Diariumokat és feljegyzéseket használta fel, melyeket művének czímlapján felhoz, hanem úgy látszik, ismerte a lengyel krónikásokat, Istvánfyt és Orteliust is. 1108-ra a 6-ik oldalon leírja Kálmán királyunknak találkozását és szövetkezését III. Boleszló lengyel királylyal és itten elfogadja a lengyel krónikások azon állítását, hogy Kálmán király eljegyzé fiának *István-nak*, Boleszláv leányát, Judithot és ennek nászajándéka gyanánt került Magyarországhoz a Szepesség. Minthogy Hain itten csak saját szavaival mondja el latin nyelven az eseményt, nem tudha-

tom vajjon Cromert használta-e, vagy M. Michoviát. Kifejezései jobban hasonlítanak az utóbbiéhoz.¹⁾ — Istvánfit az 1076-ik évre idézi (egyedül a nevet írva a 6 és 7 oldal közé foglalt számozatlan kis papirszeletre irt pont alá) hol nem tudhatni, kinek ellenében írja: »Hatt der ungrische könig Geiza des H. Ladislai Bruder die Sachsen in Siebenbürgen gebracht und nicht Carolus Magnus: denn derselbe Keyser niemals wed in Ungarn, noch Siebenbürgen Krieg geführt.«

Orteliusra egyszer hivatkozott, a Bocskay féle felkelés leírásánál, hol a 188. oldal szélére jegyzette: Besiche hie von allen 4. Part. Örtely Histor: Hungar:

A legrégibb időktől 1561-ig terjedő része a krónikának, mindössze 16. oldalt foglal el. Ezen időtől kezdve az író atyjának haláláig 1652-ig csaknem megszakítás nélkül következnek Lőcsének kiválóbb férfiai, kik a város ügyeiről naplókát vezettek. A krónika címlapjának második oldalán írja Hain:

»Diese Nachfolgende Ziperische-Leitschauerische Chronica ist aus nachgesetzter Herren Anmerkungen, und Diarÿs zusammen getragen worden als:

Dn. Conradi Sperfogels Notary et Judicis Leuchoviens.

Dn. Danielis Türck » » »

Dn. Johannis Henisch » » »

Dn. Cristofori Kohls Pastoris Durandi-Villens.

Dn. Caspari Cramers I. U. C. et Judicis Leuchov.

Dn. Petri Czack Aedilis et Senatoris Leuchov.

Dn. Martini Fröhlichs Senator. »

Dn. Nicolai Hain Judicis » sowohl auch aus

Gemeiner Stadt. Leutschau Jahrbüchern und verrechnungen.«

Ezen írók szereplésének ideje, krónikánk adatainak megbírálására nézve irányadó lévén, néhány szóval tesztek rólok említést. Sperfolger Conrád naplóját, mely 1516—1536-ig terjed, mint Lőcsének ezen időn át jegyzője, tanácsnoka 1614-től és több ízben — 1516—17 és 1522—23-ban — bírása írta. Türck Dániellel 1545-ben mint tanácsnokkal, 1552-ben mint városi jegyzővel, 1555—57-ben, 1565—67-ben mint bíróval találkoztunk, 1568—69-ben ismét jegyző. Henisch Jánosról a krónica az 1562-ik évre írja »ist Hans Henisch in dritten Jahr des Richteramts H. Paul Horlers zur einem Rathsmann;« és volt 1567-ig tanácsnok, 1568—69-ben bíró. Cramer Gáspár Lőcse egyik legelőkelőbb patritius családjának tagja, kinek neve után Hain min-

¹⁾ Math. de Michovia: Chr. Polonorum etc. Pistorinál. Tom. II. 49. old. Mart. Cromer de origine et rebus gestis Polonorum Chronicon: u. ott 474. old. Mindkettő 1552-ben Bazelben adatott ki fol. alakban.

dig oda teszi a J. C. betűket = jure consultus, 1616—18-ben tanácsnok, 1619—20-ban bíró, 1630—31-ben bíró, ezután 1636—37-ben ismét bíró s a közbeeső években és 1634-től egészen 1644-ben történt haláláig folytonosan tanácsnok volt. Kortársai voltak Czack Péter és Fröhlich Márton (ezen utóbhi mesterségére nézve timár.) Az első 1606-tól kezdve 1636-ban történt haláláig szerepel Lőcse hivatalnokai között, mint aedilis, senator és bíró 1632—33-ban; a másik pedig 1638-tól 1645-ig mint tribunus és senator vesz tevékeny részt a város ügyeinek vezetésében. Hain Miklósról már fentebb tettem említést s mint később látandjuk, ennek irataiból vette át a szerző munkájának egyik legnevezetesebb részletét.

Ezen adatokból látjuk, hogy 1516-tól kezdve csak az 1637-től 45-ig és 1569-től 1616-ig terjedő, összesen 46 évi időszakra nem állottak a szerzőnek rendelkezésére egykoruan hivatalt viselt egyéneknek feljegyzései és naplói. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy Czack Péter már 1606-ban senator, Cramer Gáspár pedig 1619-ben már 43 éves férfi volt és fölteszük azt, hogy ezek följegyzéseikbe bevették azon eseményeket, melyekre világosan visszaemlékezhettek, úgy a 46 évből csak kevés marad fedezetlenül és ezen évek krónikáját is bőségesen pótolhatta Hain a városnak évkönyvei és többi meglevő irataiból.

Az egyedüli Sperfolger-féle naplót kivéve, a többit még eddig nem sikerült feltalálnom s így nem tudhatom, melyikből mennyit és hogyan vett át Hain. De valamint arra nincsen legcsekélyebb okunk sem, hogy az említett naplók írónak potosságát és lelkiismeretességét kétségbevonjuk, úgy Haint sem lehet gyanúsítanunk azzal, hogy a talált adatokat nem vette át híven, különösen ha látni fogjuk, mily nagy mérvben igazolják pontosságát a városi levéltárban jelenleg is meglevő okiratok. Nem tesz említést Hain arról, vajjon használta-e a Leibitzerék krónikáját? Hainnak iratát összehasonlítva a Wagner Annalectáiban (I. köt. 46—68 old.) latin fordításban kivonatolva közölt Leibitzer-féle krónikával, azt találtam, hogy a kettő sok helyen szóról szóra egyezik. Ebből azt következtetem, hogy Hain az 1646. dec. 15-én elhunyt Leibitzer Izraelnek — ki fia volt a krónika elkezdőjének, Leibitzer Joachimnak — munkáját ismerte és használta. Vagy azt kellene feltennünk, hogy mindketten ugyanazon forrásokat használva, ugyanazon kifejezéseket vették át.

DEMKÓ KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÖKÖLYI KIS-RÓMÁBAN.

A N.-Szombat hét százados szép multját jól ismerő Németh e sz. kir. város kiérdemült pénztárnoka, tavaly egy leirást közölt »Pressburger Zeitung«-ban, melyben az 1683. évi páratlan tüvést ecseteli. Ebben a közleményben több tévedést vettem észre a mely arra késztetett, hogy részint e hibák kijavítása, részint pedig az adatok kiegészítése céljából, a nevezett város 1683. évi jegyzőkönyvi kivonatát, a város történetére vonatkozó adatgyűjteményemből egész terjedelmében közzé tegyem. Ennél fogva ismét adom annak fordítását.

»Miután már az utolsó császári katona is elhagyta Magyarországot és így a sokat sanyargatott Pozsony megye mindegyik részétől meg lőn fosztva és a Dunántúli részeknek a törökök által való zaklatásának híre véres könnyeket fakaszthatott keresztény szemeiből, jul. 12. Bazinban megyei gyűlés tartatott, melyen heves vitatkozás után elhatározták a karok és rendek, hogy (siquidem ex duobus malis minus eligendum esset) haladéktalanul küldöttséget menesztenek Tökölyi Imre fejedelemhez a mely ennek a megye hajlandóságát az ő protectiójának elfogadására jelentette. A küldöttség választott tagjai: *Pyber László* kanonok, *B. Orbán Pál* kir. prothonotarius, *Bekelfalvay Mórocz Lénárd*, továbbá a sz. kir. városok emberei: Nagy-Szombat ficsorú *Užovicz János*, Szentgyörgyből *Nyilassy György*, Modorból *Vichlanth András* és Bazinból *Nagy György*. Ezek, mielőtt kitiűzött céljukat elérték volna (gravissimis itinerium difficultatibus remorati) Garamszeghy *Géczy Zsigmonddal*, Tökölyinek Pozsony Nyitra-, Trencsény- és Bars-megyékben teljes hatalmú biztosává találkozáván, menetelük okát előadták és kísérő utlevelét kapvák tőle, tovább álltak. Eközben jul. 11. esti 11 órakor érkezett *Hölgyi Gáspár* a nyert utlevéllel (salvagvardia) a városba. Másnap reggel 9 órakor a városban levő országos rendek és a városi tanács tagjai összegyűlekeztek a városházán, ahol ő főmagasságának protectio-

nalis levele fölolvastatván, a biztosító levél a kellő tisztelettel fogadtatott és ekkor a főnnemlített Hölgyi javaslatára három pont ment határozatba: 1) Hogy az őszinte hűség jeléül három fehér lobogót tűznek ki; az egyiket a város tornyára, a másikat a felső, a harmadikat az alsó városkapura teszik ki. 2) A teljes hatalmú biztos eleibe is küldöttség menesztessék, tiszteletteljesen fogadtassék s így jóakaratra hangoltassék. 3) Honorarium gyauánt a karok és rendek 100 frtot rendeltek számára.

A második pont teljesítése céljából kiküldetett *Péterffy András* almizi püspök,¹⁾ *Szegedy András* és a tanács részéről *Nagy János*, a kik Szomolányig eleibe mentek; itt üdvözölvén őt, nagy lovagi kíséret mellett a városba hozták, délutáni 3 óraker és a városháza közvetlen szomszédságát képző *Fülep Ádám*féle házba szállásoltatták el; a hol a város bírása *Rast Miklós* üdvözölte, a mire ő emelt szót, mondván: Édes Biró Uram stb.

Julius 19. reggeli öt óraker *Rast Miklós* városbíró, *Nagy Jánost* és *Réchev Istvánt* hívatta magához a fennemlített *Géczy Zsigmond* és beszédet tartván, monda: Minthogy már Isten engedelméből *Kegyelmes Urunk* ő Nagysága protectiójában bevettett *Kegyelmetek*, szükséges etc.

Ennek végeztével, a mennyit csak tudott, összeszedett nagyszámú lovasságot és Szerednek tartott; Szered és *Csöppen* között egy német csapatot, — amely *Szentz* várából *Lipótvárba* munitiót vitt, azon ürügy alatt, hogy azok a szerződést megszegték, az által, hogy a puskaport, a melyet a munitió alatt egy edényben őriztek, meggyujtották, — megöletett. Pedig egészen másképp állt a dolog; mert egy magyar katona lőtt a puskaporra. Eközben reggeli 9 óraker a városházára jöven a fennemlített plenipotentarius secretarius *Trestyánszky György*, a tanácsot *Géczy* megbízásából megesketteté a szokott eskümintá szerint: Esküszömu az szent teljes *Háromságra* stb.

Legyözvén az említett németeket, az életben marad 80 köztívétzel diadalmenetben jött vissza. Ugyanaz nap késő éjjel érkezett 300 ember *Petneházy Dávid* táborából, a kik a külváros szérüben háltak, meg nem bántván az ott dolgozó cséplőket, azoknak a város 5 akó bort, 4 akó sört, 50 font hust, 15 kenyeret és 20 mérő zabot szolgáltatott ki.

Julius 20-án szokatlanul kezdték magukat viselni a *Petneházy*-katonák, azért a tanács *Géczy* ajánlatára elzáratta a felső kaput is (az alsó ugyis elvult zárva). Észrevevén azt a *Petnehá-*

¹⁾ A »Memoria Baz. Strig.« »Epp. Noviensis és Praepositus majornak« címezi 159. l.

zyak, hogy a városból ki vannak zárva, még rakoncátlanabbak lettek, feltörvén a külső kaput és az örök (satrapae) ládáit, apró-cseprő holmijait és puskáit ott találván, fölfeszegették a ládákat, amit találtak, magukkal vitték, még a vámon talált néhány frtot is felosztották maguk közt és rakoncátlanságukat alig lehetett fékezni, amikor reményük, hogy nem tudom milyen kincsekre akadnak a városban, meghiúsult.

Jul. 23. esti 5 óra tájban érkezett ide *Vármay* György kassai tanács tagja és a fejedelem tanácsosa, a ki itt comandai lett Géczy Zsigmond helyett és a kit tiszteletteljesen fogadván, primás egyik szögletházába, a melynek »Balassa-féle ház« volt neve, szállásolták el. Jul. 24. Géczy Zsigmond 300 lovass elhagyta a várost és Pozsonynak tartván, a Tökölyiek Cseklés táborába szálltak. Jul. 28. a Morva folyamon túl és Stomfát nem messze összetűzték a Tökölyiek a császáriakkal, miután mielőtt mindent a legdühösebb ellenség képében tüzzel-vassal pusztítottak, a gyengébb nemet sem kimélvén meg. Itt a vizen legyőzve, megszalasztattak; a csataterén maradt vagy 2000 török tatár és számos magyar, köztük Harsány János, a kit igen sajnáltak. Ezen tragoedia végeztével a Tökölyiek a cseklési tábor részint ez okból, részint pedig, mivel a pozsonyi vár comandai dansa annak átadására a kedveskedő levelekkel (a melyek ostromolták) nem volt reábirható, elhagyták és biztosabb helyre Szered vidékére vették magukat (nehogy akadályba ütközzenek császári katonák). A következő napokban a morvák javait, és azoknak a kereskedőkre bízott portékáját is, úgyszintén a komáromiak sóját, a primásnak residentiájában talált bort, gabnát (több effélét, továbbá a cancellariusét és secretariusét, Eszterház Ferenczét, szóval mindazét confiscálták a fejedelem javára, a ki ráfogták, hogy a császárhoz hí.

Augustus elsején Keczer András, Gerhardt György, Absolon Dániel és Egerváry Zsigmond, a fejedelem biztosai, déli 1 óra körül hintón vágattak be a városba, ezek után vittek egy nagy vörös, ugynevezett »virágos kamuká«-ból készített zászlót, melyet különben a fejedelem hintaja előtt szoktak vinni és ez 100 zöld »liberiá«-ba öltözött hajdu szokta kíséreni. Ezek, miután a Kéry-féle házbau (mint vendégfogadóban) a város nevébe Nagy János és Réchey Istvántól tiszteletteljesen üdvözöltettek, délutáni 3 órát jelölték ki arra, a midőn a magas tanácscsal, vag legalább az előkelőbbekkel közlik megbízatásuk pontjait. A kitűzött időben megjelentek a város vénei és a tanács a biztosai előtt, a kik a következő pontokat terjesztették elő:

1. Hogy ő nagysának fizessen a város sarcot hűségé tanúsítására.

2. Hogy a benediktinusok ¹⁾ és paulinusok templomuknak és a hozzátartozóknak átengedésére a tanácstól kényszerítettessenek.

3. Hogy a tanács újjászervezése a biztosokra bizassék.

Ugyanekkor a fönnemlített hajduk, *Berthóty* Zsigmond vezérlete alatt, a Jézus társaságaiak collegiuma megszállására indultak, az előbbnevezett zászló elővitele mellett; míg a páter rector a biztosok elé hívatott. Ez a biztosok előtt megjelenvén, ezek arra akarták szorítani, hogy a collegium és saját társai megváltására (mert ezek ipso facto, hogy a hajduk megszállták a házat, a refectoriumban fogva és zárva voltak) 30,000 aranyat fizeszen; ellenkező esetben keményebben lakolnak. A rector ily nagy váltság lefizetésének lehetetlenségét iparkodott kinu-

¹⁾ Az itt említett templom valószínűleg az lesz, a mely a városi tanácsnak a pannonhalmi főapáthoz 1700. intézett levele (pannonh. levéltár caps. 37. Aa 5) szerint 1671. vétetett vissza a reformatusoktól. És ez volna a Sz.-Háromság tiszteletére szentelt templom, a melyet a város a XVII. század végén a *piaristáknak* adott át, a mellette levő épülettel, mert mint az adományozó levél mondja, a benzecések (levén nekik más székházuk és templomuk is a városban) a tűzvész által rombadúló épületet elhanyagolják. De a *benzések* tulajdonképeni tartózkodási helyük is, a melyet a város tanácsa az 1672. kelt adományozó levélben residentiának (székháznak) nevez, a mellette levő Sz.-Jakab tiszteletére szentelt templommal együtt, ugyancsak 1671. a lutheranusoktól vétetett vissza. A mint ezt a pannonh. levéltárban őrzött (Caps. 37 Aa. 2.) Szelepchényi eszt. érsektől 1672. sajátkezűleg írott levél bizonyítja. Ebben azt is említi a primás, hogy a *misericotianusok* is kérték ezt a templomot; de ő más házat vett azok számára Nagy-Szombatban. A mi a benzéseket illeti, ezek valószínűleg a pannonhalmi convent 1593. történt ideiglenes feloszlása után menekültek Nagy-Szombatba a török hadak elől; hiszen ide menekült az esztergomi érsek és káptalan is egyházi műkincseivel, iskoláival és könyveivel. E kedvező fekvésű város falai mögé menekültek a Nyulak szigetéről a *dominicanok*. Minthogy már alkalmam volt négy szerzetet megemlíteni, felsorolom a többit is, a melyek Kis-Rómában tartózkodtak. 1363. alapította Lajos kir. a franciscanusok kolostorát; a *paulinusoknak*, *trinitariusoknak* is egyidőben volt kolostoruk. A *jezsuitáknak* hivatalos catalogueaiban összeszámítottam egy évre 80 rendtagot, a kik a gymn. az egyetemen tanítottak. Némelyek szerint *templariusok* is voltak itt ez időben. (L. Pesty Fr. Akad. Ert. XVI. 133.) Továbbá voltak itt *Sz.-Klára* és *Sz.-Orsolya* apáczáik. Egyszerre volt négy papnevelő intézet is; egy-egy 60—70 növendéket is számlált. Hozzávévén a primás udvarát, a 24 tagból álló káptalant, a lelkeszkedő papságot és a török kezén levő püspökegek birtokosait, előttünk áll Kis-Róma.

tatni. de hiába! Erre mindent confiscáltak, a mit kézre kerithettek a collegiumban, és még azt sem engedték meg rectornak hogy magányosan járhasson — kelhessen, társaival vagy a szolgaszemélyzettel szót válthasson; mert mindenhová kísérték a hajduk. A reákövetkező nap reggeli 7 órakor összegyülekezvén: városi hatóság és az esküdt polgárok a városházán, megjelent: fennevezett *Absolony Dávid*, Egerváry Zsigmonddal mint a fejedelem biztosai és itt Absolony Dávid beszédet mondott a város igen nagy számmal összesereglett közönségéhez. Erre egy irat (a mely, úgy látszik, Olasz István írása volt) adott *Huzó Imr* városi főjegyzőnek fölolvadás végett; a mit ez, értesülvén arról hogy ő helyébe Nagy György lesz kinevezve, nem fogadott el ennél fogva tehát az aljegyzőnek hagyták meg a felolvasást. Az irat az új tanács tagjait jelölte ki, u. m. Czeuner Dávid bíró ur, Gerstenberger Ádám, Peringer András, Szedlnár Gergel etc. Ugyana nap adattak át a templomok minden szerrel együtt. Ezen ellen senki sem mert fölszólalni, hanem a polgárok mindezt a legnagyobb alázattal, bár akaratlanul, tűrték. A kinevezett tanács pedig hűségesküt tett le. Ezek végeztével a fölött tanakodtak mennyit adjanak sarczul, minthogy nem határoztak meg semmiquotát és keveset ajánlván fel, a fejedelem haragjától kellett tartaniok, míg sokat fizetni nem győztek. Ily szorult helyzetben az új bíró a biztosok elé hívatván, mentségül hozta fel a város szegénységét, a mire az adandó összegről szóló resolútiót tudták adták. 3000 frtra szállították le a követelményt, a mit a bírónak azonnal a tanács tudomására hozott és az összeget a város nevében kifizette; a Bresztovány nevű birtokra a folyó kamat helyett három évre assignált kötelezvényt nyervén.

Aug. 5. délután egy órakor fölrakattak a Jézus társaságia négy kocsiira és mint nyilvános gonosztevők, gyalázzal vitettek a városba. Amidőn az új bíró háza előtt kissé megállapodtak, egyikük a szerződés irás követk. mondatát recitálta: »Insurrexerunt in nos viri in qui et mentita est iniquitas sibi;« ez elhangozván a nép sírása a tanács ajajgatása kíséretében, »ibant gaudentes, quoniam digni sui habitu pro nomine Jesu contumeliam pati.«

(Ezek a jegyzőkönyv szavai.)¹⁾

Ugyanekkor a káptalan is 15,000 frt. fizetésére köteleztetett, de ezt a követelést 6000-re szállíták. Aug. 6. a tanács

¹⁾ »Gr. Erdődy György, Czobor Ádám, Drugeth Zsigmond Nádasdy István és Bercsényi Miklós kezességét vállaltak a Jézus társaságaiakért, ezeket aug. 10. Szomolány várába szállították, hol őket Erdődy hosszabb ideig magánál tartotta.« Tört. Tár 270. l.

a bíró residentiájában Várnay György indítványára a köv. levelet határozta a fejedelemhez küldeni:

»Méltóságos fejedelem, kglmes urunk! Hogy az úristen Nagodat maga szent nevének dicsőségére, édes hazánk régi szép szabadságának helyben állítására, mindnyájunk szerencseire boldog állapotban tartsa meg és éltesse szerencsésen szívből kívánjuk. Tekintetes és nemzetes *Kettzer* András és *Gerhardt* György uraimék által tett Nagod kglmes parancsolatjának tartozó kötelességünkkel alázatosan engedelmeskedvén, háromezer forintot készpénzül praestaltunk Nagod számára, melyet hogy Nagod szűk voltunkat tekintvén kglmesen contentusnak lenni méltóztatott, abban is az Nagod kiváltképen való atyai kglmes gratiáját nyilvánosságosan tapasztaljuk, halálat adván és nagy alázatossággal köszönnév abbéli Nagod hozzánk mutatott kglmes gratiáját e mellett pedig óránként nyúló külömb-külobmféle költségünk mind táborban, mind pedig városunkban levő vitézlő rendeknek előszámlálhatatlan eleddel, itallal, szénával, abrakkal, szekerezéssel és egyebekkel való kiméletlen gazdálkodásoknak szaporája miatt majd mindenekbül kifogyváu és legkiváltképen Csüreinkben ¹⁾ tüzelő népeknek gondatlansága által tüzzel való megemésztéstül tartván és azzal éhhetetlenségre való jutásunkat tapasztalván Nagod kglmességhez folyamodunk, kervén mint kglmes urunkat Nagodal, hogy ekkoráig való hív s engedelmes magunk viselését, s azon hívségünk miatt elpusztulásra való jutásunkat méltó respectusban venni és kglmesen megorvosolni méltóztatassék; hogy az Nagod atyáskodó kglmes gratiája gondviselése és protectiója által megkíméltvén és tovább való Nagod szolgálatjára szükségesen conserváltatván megmaradhassunk és tartozó engedelmességgel alázatossággal hasznosan szolgálhassunk Nagodnak, mint kglmes urunknak készek lévén igaz hívségünket vértünk kiontásával is contestálnunk: Ezek után Nagod kglmességében alázatosan ajánlván magunkat

maradunk Nagodnak, mint kglmes urunknak

N. Nagyszombat városának bírája és egész lakosi
alázatos és engedelmes hívei.

Tirnaviae 6. aug. 1683.«

Ezzel a levéllel azt eszközölte a város, hogy a fejedelem meghagyta Várnay Györgynek levélileg, hogy ne engedjen a város környékén tüzet rakatni és a város senkinek sem tartozik valamit adni; hacsak nem ad valamit önkénytesen. Aug. 7. a mely szombatra esett, délutáni egy óra tájban bevonult a városba a fejedelem, a ki a felső kapu előtt lovon ülve megállott; itt a

¹⁾ Ocskovszky (Hist. Urb. Tirn. 108. l.) és Rucska (Tirnavia 64. l.) »Csüreinkben«-t írnak.

tanács jelenlétében a város kapitánya, *Réchy István* üdvözölt röviden és átadta neki e célra készített bíborzacskóban a város kapuinak kulcsait; ezeket sajátkezüleg elfogadván, bizonyos (a né hiányzik a jegyzőkönyvben) . . . nak adta át. Ezen fogadtatás idején történt, hogy a kapu fölötti toronyban fölállított ágy kétszer elsült, harmadszor pedig, midőn épen a fejedelem állott a torony alatt, szétrobbant és az ablakról, a melyben el volt helyezve, nem kis mennyiségű téglát hajított a fejedelem lovánál lábai elé. (ezt a jegyzőkönyv írója rossz omennek tartja!) A városba bevonuló fejedelem, a kit a tanács tagjai hajadonfővel, két számban kísérték az érseki residentiába, a polgárokat mind fölfegyverkezve találta. A palota lépcsőin a káptalan fogadta őt, a melynek nevében Balogh¹⁾ kanonok intézett hozzá szép beszédet; e megköszönvén, fölhaladott a palotába, a hol kevés vártatva asztalhoz ült, ebédhez meghíván a tanács néhány tagját is. Ebéd után meglátogatta az apáczákat, a Jézus társasága collegium és a franciscanusokat, ezután meghált az érseki residentiába. Másnap reggel 9 óra tájban a lutheránusok templomába ment, hol imádságait maga módja szerint elvégezvén, udvari praecator beszédét végig hallgatta, a mi után délelőtti 11 órakor elhagyta a várost. Alig távozott, a midőn a város történetében páratlan és hallatlan szerencsétlenség következett be. Mindene előtt kigyulladtak a bástya átellenében levő csűrök, a melyeket felkelők gyújtottak föl; azután magában a városban a falak belül több helyen támadt tűz, a mely célra az üszkök hihetők már sokkal előbb tétettek be és a mely rögtön oly erőre kapott, hogy az egész légkör, a mely a várost környezte, lánggal lobogott. Magasabb tornyok és háztetők, továbbá a hozzáférhetetlen csúcsok azonnal kigyúladtak; mert a lángok, mint kiterjesztett lepedők, levegőben látszottak röpködni, mignem ide meg amoda is leereskedvén, pusztítottak; növelte a tüzet a nagy mennyiségű takarmány, olyannyira, hogy még boltíves házakban sem lehetett menekni. A megdöbbent lakosság az utczákon szaladgált végig ide-oda, nem tudván mit tegyen, hová forduljon. A tűz mindig növekedett és a forróság már az utczákon is kiállhatatlan lőn és senki sem menekülhetett sem a házakba, sem a városból ki; mert az a kapu kulcsait előtte való napon, mint említve volt, átadták és nem nyerhették vissza, a felső kaput az arra csatangoló törökök előtt a város tartotta zárva, lakatost meg nem lehetett fogni; a bástyák, a melyek a zavaros idők miatt roppant nagy számmal hátrahagyottak be a városba, megszilajodván, bőgtek, a nép közé vegyültek.

¹⁾ Ez Balogh Miklós volt, a későbbi (1685.) nagy-prépost és váci megyés püspök. »Mem. B. Strig. 158. l.«

a kit előtaláltak, megtámadták, a kimerülteket elgázolták és senkitől sem fékezthettek. Ily iszonyatos zavarban a sajnálatra méltó nép látván, hogy nincs szabadulás, a merre csak nyílás volt, arra rohant; némelyek fölmásztak a bástyákra és nem törődvén azzal, hogy magas vagy alacsony helyen vannak-e, leugráltak a falakról, mások a bástyák szük és kicsiny résein és ablakain nem riadtak vissza leereszkedni, ismét mások a város pajtájába (mely különben szénával és gabnával gazdagon megtöltve lévén, a tüvésznek fészke volt) vették be magukat, mások, feltörvén az alsó kapu, életük veszélyeztetésével az állatok közé tódultak, mások a sintér barlangjába és az azzal szomszédos őrtoronyba bujtak el, a mely kevéssel reá a nép máglyája lett, mert a lángoktól körülvértetvén, hamuvá égett. A tömeg pedig, mely a lángoktól (mint említettük) menekülvén, a falakon hágott át, ott túl oly veszélyben forgott, hogy rémületükben boldogoknak mondták azokat, a kik odabenn a lángok martalékává lettek, beteljesedvén rajtuk a Virgil mondása: Felices Animae! quibus est fortuna peracta iam sua!« A török, mint a ragadozó farkas, mindenkit rablánczra fűzött, a Tökölyiek zsákmányoltak, a gyámolatlanok az erősebbektől elnyomattak, és minthogy már minden remény füstbement, a polgárok is fellázdáltak. Eközben gr. Erdődy György, Czobor Ádám és Kollonics néhány pozsony-megyei katonával idejött a táborból, a nép segítségére, meghagyván a tömegnek, hogy a felső kaputól nem messze levő, fallal kerített lutheranus temetőbe húzódjék és azt délutáni 4 óra tájban az ellenség körmei közül megmenté.

Szűnván, annyira a mennyire, a tüvész és a táplálékból kifogyott lángok eltűnván, be lehetett menni a városba; itt a megfuladt emberi hullák, az elhullott állatokkal vegyest, heverték, látni lehetett a falak keskeny réseiben megakadt, a falakon félig lelógó testeket, láthatók voltak többen, a kiknek félig elhamvadtt keble még libegett és küzködött a halállal, hallatszott az égettek és a lángok által lábaitól, kezeiktől megfosztottak segélykiáltása; láthatál volna néhányat, mint egy Lázárt, a megfultak sírjából feltámadni; láthatál volna másokat, összezsugorodott idegekkel, mint a négy lábú állatokat, csúszva-mászva; megundorodtál volna soknak különböző részein átégetett testének szemléletétől; mérgéremültél volna, látván többet, szögletekben, a füsttől felfújva (quibus comae steteret et vos faucibus haesit); elájultál volna az épületromok alá temetettek, de még ki nem szenvedtek jajkiáltásainak hallatára; alig fojthattad volna vissza előtoduló könnyüidet, az anyák keblein csüngő szerelmi zálogokat éltüktől megfosztva látván és részvétre gerjedtél volna azok láttára, a kiket a hitvesi szerelem ezen végső veszedelemben sem engedett elválasztatni s a

kik ölelkezve tanusították »holtomiglan-holtodiglan« tartó hűségüket! Megnyiták a vasajtókkal erősen elzárt, most lángoktól feltárt kincstárak; recsegett a szobák és paloták művésziesen rakott padolata; a várost átszelő folyóvizek kiszáradtak, megrongált házak rombadóltek, a kutak is bedőltek, az ut mindenfelé nyitva állt mert annyi volt az utcza, a hány ház azelőtt. Az egész város csak úgy visszhangzott az elveszetteket kereső életben maradtak — az elégetteket megismerők — és bánatukat fékezni nem tudók jajveszékélésétől és zokogásától. Másnap korán reggel eltemettek a hullák és az állatok dögtestei, mivel roppant számmal voltak, három nap alatt cipeltettek mind a két kapun ki a város falain kívül több helyre. Az elégettek és más módokon kimultak száma fölülmulta a 4000-ret ide számítva ugy a város belieket, mind az idegeneket. Ezek között volt nemes nemzete *Réchev István* ur, a város kapitánya, a ki a város körül sok érdemet szerzett magának és a ki nyugodjék békében, ugyszintén kedves felesége, a ki szintén ekkor mult ki és férjével együtt aug. 9 *nagy pompával* és részvéttel temettetett el.¹⁾

Azonkívül elégett a városház, a jegyzői hivatallal együtt és az őrzött jegyzőkönyvek, kiváltságos oklevelek, törvényhatóságok acták és egyéb hivatalos iratok. Ily terjedelmes városban csak 58 ház és két templom, a székesegyház t. i. és az egyetemi templom, — a mely a Jézus társaságáé volt — maradt fenn; a főtemplom épségben maradása valóságos csoda volt, mert az alsó, avagy balfelől levő tótok kápolnája színig leégett, az ezel közzvetlen szomszédságban levő székesegyház ezen fele nem szenvedett semmit; a felső, vagy jobbik része, bár a szomszéd épületek nem égtek le, nem tudni hogyan, lánggra lobbant és az itt emelkedő goth tornyocskák, a sekrestye és még egy ugynevezett »altaristicum« hamvadtak el.

Tökölyi katonái még ezen a csapáson, pusztulásán és a város kétségbevonhatatlan szegénységén sem indulának meg; szívük keményebb volt a kösziklánál és a barbarokéit fölülmutató kegyetlenségükben minduntalan élelem és pénz kiszolgáltatására kényszerítették a várost és a mit csak lehetett, kicsikartak belőle. A polgártársak egyhangú beleegyezésével, a törvényhatóságok köv. levelet intéztek a fejedelemhez:

»Méltóságos fejedelem, kglmes urunk! Nagod méltóságos fejedelmi személyének szegén városunkról való eltávozása, mely nagy veszedelemet hozott legyén mindnyájunkra, annak rettenetes voltát ember

¹⁾ 1640 es években volt Nagy-Szombathun egy *Réchev István* nevű kanonok is. Mem. C. B. Strig. 154. l.

elme nemcsak ki nem magyarázhatja, de meg sem foghatja s következőképen Nagod előtt való representálása lehetetlen annyival is inkább, hogy minden elpusztulásunkon is némely megkeményedett szívűk még sem szánakodván, sőt inkább az földnek szenyérül is eltörölni kívánván szempillantásonként újabb-újabb szerencsétlenségben igyekeznek, a kik kevesen megmaradánk mindnyájunkat ejteni, mint nyilván ellenséggel kiméltetlenül bánnak velünk, nem gondolván azzal sem, mit is, hogy ennyi szerencsétlenségek által éltetlenekké lettünk. Vendégeskedésekre, ajándékozásokra kényszerítnek bennünket, sőt isten engedelme által tűznek rettenetes volta előtt is megmaradott kevés marháinkat minden irgalom nélkül kedvek szerint elhárítani merészelik. Kérjük annak okáért Nagodat, mint kglmes urunkat és fejedelmünket isten fiának megváltó Krisztus Jézusunknak drágálatos szentvére hullásáért Nagod méltóságos fejedelmi nagy familiájának örök emlékezetre való dicsőségéért méltóztatásék velünk szegény elvetett és *Nagodhoz való hűségünk melletti* ily rettenetes veszedelemre jutott alázatos engedelmes szolgálainak annyi gratiát és kglmet nyujtani, hogy az Nagod kglmes protectiója alatt minden veszedelmek által kglmesen conserváltatván, tovább való Nagod szolgálatjára megtartassunk kiméletesebben. Melyért midőn Nagod méltóságánál alázatosan supplicálunk, Nagodnak, mint Kglmes urunknak fejedelmünknek

engedelmes alázatos szolgálói

N. Nagy-Szombat városának lakosi közönségesen.

Tirnaviae 11. aug. 1683. «

»Méltóságos fejedelem Tököly Imre kglmes urunknak ö nagának nagy alázatossággal adassék. Ennek a levélnek oly nagy hatása volt, hogy még a törökök vagy tatárok sem, annál kevésbbé mertek pedig a Tökölyi katonái valami rosszat tenni, vagy valamit fenyegetésekkel kicsikarni. Azonfölül elbocsájtottak a táborból nemcsak a város részéről kiállított katonákat, hanem azokat is, a kik a tüzvész idején kárt valótáltak. « Így a „*Commentarium Excidium Liberae hujus ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis Anno 1683 interventum complectens.*“

Mintegy kiegészítésül hozzá tehetjük azt is, hogy Kazy a nagy-szombati egyetem történetében tüzetesen tárgyalja ez eseményeket. De leírását, mint közkézen forgót, mellőzzük.

A fönnebb leírt nagyobb tüzvész után Tökölyi emberei is nagyjórészt elvonultak Nagyszombatból, a miért egy jezsuita, Keleti Miklós, vissza is tért Leopoldstadtból, hol a zavaros idő alatt meghúzta magát és a nagyszombati polgárságot hálaadó körmenetre csődítette s az egyetemi bazilikába vezette Te Deumra. Az olykor vissza-visszatérő, mindentől megfosztott felkelők zsákmányolása ellen, Tökölyihez intézett szép levél által, a városi törvényhatóság kieszközölte, hogy a régi héke visszatért. Nagyszombat újraépítése fogantatba vétetett és e város ezután

is, mint eddig volt, még sok éven át megmaradt az, mivé Magyarország primásai tették, s melytől aztán »Kis-Róma« nevét is nyert

RÉCSEY VICTOR ALFONZ.

BOTTYÁN JÁNOS NEMESLEVELE.

Nem tartom érdektelennek a Rákóczy-kor ezen nevezet alakjával foglalkozni; annyival is inkább, mert ezáltal tisztávélek egy fontos dolgot.

Nagy I. »Magyarország családai« című munkájának kötet 223 és 24-ik l. említi Bottyán Jánost, de Szirmay szerint nem-nemest. Mindjárt ezután fölhozza, hogy Bottyán János címérül a pajzsban lovas vitézt és fölötte felfelé nyúló és kiv kardot tartó kart használt.

Ezen utóbbi megjegyzését hitelesnek mondhatni, mert birtokomban lévő eredeti nemeslevelen is ilyen van.

Szirmay állítását is fenn lehet tartani, mert a címéremességet maga Bottyán János szerezte.

A folyamodvány, melylyel nemességet nyert, latin eredet után magyarra fordítva, a következő:

Felséges császár és királyi felség, természetszerinti, legkegyesebb uram!

Az isteni gondviselés segítségével Felségednek már harminc: lefolyása alatt mindig hű szolgálatokat akarok tenni és a többi kőtörököktől körülvelt Esztergomot (akkoron a katonák fővezére let magam megerősítettem, nem csekély sebeket kapva, saját költségemet kímélve, kifizetve a hajdúkat, Felséged javára megőriztem; most is Felségednek kegyelméből a zsámbéki várnak alkapitányává lettem.

Miután pedig őseim és elődeim nemesi kiváltságai az idők melálan viszontagságai következtében elvesztek volna:¹⁾ ugyanazért Felsé

¹⁾ Teljesen igazolva van tehát a hivatkozás által azon (külön családi és káptalani irományokból merített) állítás, melyet Bottyán életirója *Thaly* Kálmán »Bottyán J. Élete« 20. l. ír, hogy t. i. Rákócynak ezen híres tábornoka, *régi nemes családból*, a Görös-Káli és Bottyánokból származott: de ősei Szigetvárnak török kézre jutása u ősi fészükéből, a Balaton partján Somogy megyében fekvő (ma puszt) Bottyánból kizavartatván, Esztergomba s Bars megyébe szakadtak. (Külön családi irományaik, mint maga Bottyán János hivatkozásából látszik) háborús viszontagságok közepette az ősi jószággal együtt oda vesztet — ezért folyamodott tehát a hadi pályán kitűnő érdemű férfiú 1687-
új címéres-levéléért. Hogy pedig ugyanő 1687-ben csakugyan a Bars környéki Zsámbék várának kapitánya vala: az egy Győrött 1687. a 19-én kelt, s a komárommegyei csepi nemes közbirtokosság levéltárából őrzött eredeti okirathól is bizonyos. Szerk

det térden állva, legalázatosabban kérem, miszerint tekintve e hü szolgálato-
latokat, engem és mindkét nembeli utódaimait Magyarországnak valóság-
gos törvényesenemesei közé legkegyelmesebben *immét* fölvenni méltóztassék.

Mely kegyelmet Felsőgedtől megnyerni, hü szolgálattal, utó-
daimmal együtt iparkodni fogok.

Felsőgednek legalázatosabb

és örökös alattvaló híve

Bottyán János m. k.

A folyamodvány külsején ez áll:

A Római szent birodalomnak és Német, Magyar és Csehországnak
királyi Felsőgedhez, természetesen intti legkegyelmesebb urához,

alázatos folyamodványa

Bottyán Jánosnak.

A hátlapján két ajánlás: Legalázatosabban ajánlom Felsőgednek
bennirott tisztet, mint Felsőgednek régi szolgáját és alattvalóját, mint
hü és jó szolgálattal tett katonát.

Felsőgednek

alázatos szolgálója

Esterházy János.

Ugyanezt lelki alázattal, hasonlóan ajánlom Felsőgednek.

Koháry István.

Ezen okmány mellé egy kis 16-od r. ív van mellékelve, melyre
rá van festve *az elveszett ősi czímer*, Bottyán János aláírásával
és 1687. május 18-iki dátummal; aláírva Korompay Péter can-
cellár által.

A nyert nemeslevél 1687. május 18-ikán kelt és csinos
kiállítású.

Alá van írva jobbról L. Leopold által, balról Korompay
Péter által; egy aláírás nyoma látszik még az utóbbi alatt, de
abból csak Joannes olvasható ki, a vezetéknev (Maholányi) nagyon
el van törölve.

A nyert czímer részletes leírása a következő:

Kék mezejü hadi vértben, zöld téren, bástya van, kapu-alaku rózsá-
szinü bemélyedéssel, a bástyán öt négyszögü koczka, ezek alatt két
oldalt kör-alaku ablak mélyedések. A bástya előtt balfelé forduló és ágas-
kodó fehér ménen magyar vitéz ül, veres csákovával, mentével és nadrág-
ban; dolmánya és csizmája sárga; feje fölött, felemelt jobbában, kivont
kardot villogtat. A pajsz fölött díszes, nyílt katonai sisak, melyet diadémus
királyi korona fűd. A koronából kar nyulik föl és kardot tart, melynek
lapján veres török fő van. A kar felső része veres, az alsó része kékes-
szürke. Az egészet jobbról aranykék, balról ezüstvörös díszes melléklet
veszi körül.

LÉTZFALVI GYÁRFÁS ZSIGMOND.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Beregvármegye Monographiája. Írta *Lehóczky Tivadar.* I. köt. 459 lap s táblával; II. köt. 501 lap és 1 képpel. *Általános Rész.* Ungvártt 1881

Megyetörténeti irodalmunk újból egy nagy monographiáival a Bereg-vármegyéével gazdagodott. Szerzője Lehóczky Tivadar kinek neve t. olvasóink előtt, már e folyóirat hasábjairól is eléggé ismerős. Műve még nem teljes, mert az előttünk fekvő két kötet »*általános rész*« címet viselvén, még egy másik »*részletek rész*«-re lehet kilátásunk. Kár, hogy már e megkülönböztetés i felvilágosításra szorul; mert hogy megyéje történetében mi a általános s mi a részletes rész, azt annak híján meg nem értjük. A megye, *csakis* kétféle szempontból jöhet tekintetbe a monographus előtt: mint *intézmény* és mint *terület*; szerző tehát elkérülhet vala minden határozatlanságot, ha a két résznek címül ezeket választja.

A beosztásban szerzőnek nagyon kis része van, mert telje sen a monographiák azt a rendszerét követi, a mit annak idejé a tört. társulat egyik bizottsága dolgozott ki. Monographiájá forrásainak, jelesül a megyei s a munkácsi levéltáraknak ismer tetésével vezeti be. Ezt a megye föld- és helyrajza követi, mely ben egy helytt, teljes három évről, meteorologiai jegyzeteke közöl. A kilenczedik fejezetben azonban már históriára is találunk. »Bereg-vármegye vízhálózata a régibb korban« címe fejezetnek, de valóságban nem áll egyébből, mint 1272—1649-ig terjedő oklevél-regestákból, a melyekben ugyan a vizek nevei megtaláljuk, de mivel chronologice s nem vidékek szerint vanna csoportosítva: az egész vízhálózatról képet nem nyújthatnak.

Mellözve az ezek után jövő, mindennemű savanyú és keserű vizek elemzését, siessünk a III. részhez, mely a vármegye »*kültörténet*«-ét adja elő. Ez értelmetlen mottó alatt legelőször is Bereg-vármegye őskora van tárgyalva s híven majd minden eddigi monographiáinkhoz, alkalmat nyújt arra, hogy a régészeti korok embereinek életmódját, immár vagy századszor megolvassuk. Má

az, a mit folytatólag a megye őskori telepeiről mond: teljesen önálló, de a munka céljának meg nem felel. Szerző a telepekben csak azt látja, a mit ott talált. Mindazt elősorolja, leírja, pontosan megméri s műve függelékében rajzban is közli. Csákány vagy bögre volt-e az, amit talált? az régészeink szempontjából érdekes, összehasonlításaikra nézve még fontos is lehet, de a hol találta, annak a területnek története előtte teljesen közönyös s jellemzéséhez semmivel sem járúl. Értjük be azzal, a mit a lelhelyek önmagukban véve indicálnak, hogy t. i. bennök a legősibb kultúrának egy-egy lábanyomát bírjuk, s ez célunkra a legfontosabb. A régiségtudomány azon alapigazsága szerint, hogy minden ezután jövő cultura azokon a nyomokon halad tovább: az ily telep, földjének iratlanul maradt történetéhez is közvetítőül szolgál. S milyen hasznát vehette volna szerző ezen igazságnak! Mindennek, mind a helynevek s egyéb adatoknak segélyével megalkothatta volna megyéje kulturális configurációját, melyből. ha nagyjából is, kitűnt volna, mely vidékeken s hány emberlakta hely volt például a megye alakulásakor? Mennyi ingadozásnak veszi vala elejét, s mennyi becses felvilágosítással szolgál általa a köztörténetnek is, ha annak alapján fejtegette volna például a »silva Bereg« elnevezést! Így pedig, bővebb okulást »Bereg-vármegye keletkezése« című fejezetéből sem szerezhettünk. De fejezetéből nemcsak ez hibázik. Mulasztás vádjá terheli szerzőt, hogy a várföldekről, a nemzetségek szállásairól, azoknak eloszlásáról, merő általánosságokon kívül, meg sem emlékezett. A beregi határszélről »Krajná«-ról elmondottak, habár egész történetére mindjárt ott nyomban alig volt szükség, figyelmet érdemelnek, de ott is több dolog fejtegetése elől kitér például, hogy honnan veszi magát 1299-ben az a »Leo dux Ruthenorum?«¹⁾

A megye alakulásáról írván, nézetei szerzőt, a Bottka-féle *katunai* és *polgári* megye-theoria hívének vallják, melynek létjogát jórészt az képezi, hogy a comitatus, provincia és a castrum comitatus szavaknak egymástól »légmentesen elkülönített« értelmet ad. Így történt aztán, hogy szerző egész halom oklevelet hoz elő, hogy föltüntesse, hol titulálják Beregmegyét a »provincia«, s hol a »comitatus« szóval! De haladjunk odább a

¹⁾ És nem Gergely »officialis dux (sic!) ruthenorum«, mint műve I. k. 117. lapján olvasható. Merem állítani, hogy itt a bereghi főispán nem Gergely, mint szerző írja, hanem maga Leo, kinek ő csak »officialis«-a, azaz *alispánja* volt. Ez a címe az alispánnak éppen ebből a korból való, az pedig, hogy Gergely egyttal »comes de Bereg«-nek van címezve, más hasonló példák után, nem okozhat nehézséget.

következő sajtósíjgos jelzetű fejezethez »Bereg-vármegye általános történeté«-hez. Úgy kell elképzelnünk, mintha a t. szerző, elővén például Horváth Mihálynak »Magyarország Történeté«-lapról-lapra menve, annak minden egyes helyét, melyben Bereg megyéről, vagy bármely községéről említést találna, a vele kapcsolatos eseményekkel együtt, menten kijegyezné. Így születhetett meg »Bereg-vármegye általános története.« Felesleges mondanunk, hogy aztán a feldolgozásban szerző teljesen önálló volt, de sőt ma ebben is sok érdekest tudott adni. De hát miből is áll az a kép, mit ő megyéje történeteként akar láttatni velünk? Mindenekelől háborúból, országgyűlésekből, királyainknak ott való utazás: históriánk nagy alakjainak egy-egy ottani »vendégszereplése« több efféle, mint a »monographiai tervezet« mondja »köztörténelmi esemény«-ből. Vajjon ez volna a megye története? Háború melynek a megye csak hadászati célokból s a legtöbbször pusztá véletlenből szolgált színterül? Országgyűlés, melynek sem összehívására, sem ügyrendére, sem tartózkodási helyére a megye a legkisebb befolyással sem volt? Általán eseménye miknek okai távol a megyétől, gyakran idegen országok földszülettek? Nem; nem a megye történetét képezik azok, hanem csak kis részét élete ama sokféle viszonyainak, miknek kisebb nagyobb, de örökös behatása alatt állt s fejlődött. A szerző azonban úgy tüntette föl megyéjét, mint csupán háborúk, gyűlések nagy emberek találkozó helyét, melynek annál nincs is egyé történetje. Így aztán, mivel Magyarországon nem minden évr jutott olyan háború, vagy más efféle, mely éppen Bereg megyébe folyt volna le: az ilyen éveket szó nélkül mellőzni kénytelen. Így az 1573-tól 1593-ra; 1608-tól 1619-re s így tovább. A szathmári béke után szinte megsajnáljuk szerzőt, mert attól fogvást — leszámítván egy-két chronikus lázongást — istennek hála! sokára kifogytunk minden háborúból. De őt ez nem hozta zavarba, s a hány insurrectió volt 1816-ig, könnyebben esik lelkének, ha mindegyiknél legalább a háború terheiről írhat. Mikor pedig végigment az 1848 és 49-iki eseményeknek önmagában végtelenül érdekes, mert közvetlen ecsetelésén, rendszeréhez híven, a megye jelen állapotáról sem tud egyebet felhozni, mint hogy a beregi honvédegyületnek közli névsorát.

A következő rész volna hivatva arra, hogy e helytelen felfogással kibékítsen. Legalább címe, a megye belső történetének élethelyzetéről ígéri. De már első két fejezete sem indul jól, mert az egyikben Bereg megye közmerő másikában pedig helyneveinek származtatásáról beszél. Éppen a előbb volt alkalmunk méltányolni a helynevek fontosságát s hogy azok valóságos történelmi adatokul tekintendők: következőképe:

azokat is a többinek módjára kell használnunk, ott hol szükségét látjuk és nem külön fejezetbe szorítva. Másrészt azonban eme tekintélyre csak úgy érdemesek, ha tömegesen, például a megye összes helyneveinek adhatunk magyarázatot; mert egymást mind nyelviileg, mind fogalmilag támogatván s kiegészítvén, ethnographiai s más vizsgálódásainkra biztos alapul így szolgálnak. Különben, szerző nem nyelvész, néhány fejtegetése is téves s csak helyeselhetjük, hogy a minden áron való magyarázatoktól óvakodott.

A harmadik fejezet Beregvármegye közigazgatási és törvénykezési történetét mondja tárgyának. Bár mi, egyáltalán megyei történetnél, a monographusra nézve, institutiója múltjának megírásán kívül egyéb célt nem ismerünk: mégis, szerzőnek is erre a fejezetre kellett a legtöbb figyelmet fordítania. És újból csalódtunk. Fejezete megint nyers oklevélregestákból áll. Ebben szerző, 1307-től kezdve, Beregmegyének saját, vagy nádori és országbírói congregációiból keltezett kiadványainak adja kivonatát. Ebből aztán megtanuljuk, hogy p. o. Gáborjánt hat márkára ítélték, hogy egy másik óvást emelt, egy harmadiknak megint a porét halasztották el stb.; közben elmondja hogy vittak párbajt, mint szoktak inquirálni, mi az a három vásáron való megidézés, kit hittak homo regiusnak stb. És mind e stereotyp dolgokat nevezi ő *Beregmegye közigazgatási történetének!* Tegyük fel, hogy szerző megjéjére nem tudott jellemzetesebb vonásokat találni, tegyük fel, hogy hazánk minden megyéje ugyanazon behatások alatt fejlett ki: rajzolta volna legalább e fejlődésnek menetét, tüntette volna ki specialiter Beregmegye történetében, azoknak a változásoknak okait, melyek a megyei intézményt koronkint érték.

E fejezet többi részeiben a megyében élvezett pallosjogokról, a közgyűlés helyéről, a megye közigazgatási felosztásáról elmondottak, adataik miatt, már több érdekléssel bírnak, bár az utóbbinál az összehasonlítás egészen az olvasóra van bízva. Ezt követi aztán a tisztikar tagjainak, az országgyűlési követeknek s a kir. embereknek több rendbeli névsora. A nemesi családokat is ott láthatjuk abc rendben, de a nemességre való jogcímeik felmentése nélkül. Külön fejezetet képez folytatólag az is, hogy Beregmegye az erdélyi fejedelmek birtoka volt. Az adóról szóló fejezet, az ügy fontosságát tekintve, nem kimerítő. Pedig az országos levéltárban — hounét szerző adatait vette — ritka megyének maradt fönn annyi dicális jegyzéke, mint Beregmegyének. Kezdve 1530-tól 1697-ig — a XVII. század végének kivételével — a lajstromok közt alig van egy-két évnvi hézag, úgy hogy abból a dicális adózásnak, mondhatni teljes képe rekonstruálható. Szerző mégis *tíz év* lajstromát mellőzve, számítá-

sait — azt is per summa summarum — csak 1564-en kezdi. Az ottani levéltárban öt nagy fasciculusban 1540—1690-ig terjedő tizedlajstromokat pedig egészen ignorálta, de sőt magáról a tizedadózásról még csak meg sem emlékezett.

Az első kötet, a kenézség tanulságos ismertetésén kívül végezetül még a községi pecsétek külön felsorolásával bajlódik. A második kötetnek az egyházi ügyekről való részében minden felekezet múltja van tárgyalva, a mi a protestantismus harczainál szerzőnek alkalmat ad arra, hogy az »általános« történetben elmondottakat ismétlje. Sajátságos a köznüvelődés állapotok rovatában lelhető 63 beregmegyei író és művész leírása! Írók és művészek, kiknek egyike Beregmegyében születés után világgá ment, másika meg, a hatodik vagy hetedik megjelenésben jött a világra s valami módon véletlenül Beregmegyébe került, nem egyszer »malgré lui«, mint szegény Kazinczy Ferenc, vagy Koháry István bilincsekben, a munkácsi vártömlöcznekére!

Ezután nyomban a közegészségi ügy van tárgyalva. »Néprajz«-nak czímezett részben igen sok érdekest találunk megyebeli magyar és orosz népszokások és babonákról. Ezt követi a leghosszabb rész, a gazdaság, ipar és kereskedelemé. Ismertetvannak ott a közlekedési eszközök, a mindennemű művelés, tenyésztés és termelés, a műipar és czéhek, posztó-, salétrom-, üveg-, papiros-, harisnyagyártás, a bányászat, halászat, kereskedelem, házi ipar stb. Mindenegyik külön fejezetet képez, mindegyikben el van mondva annak külön története. A legutolsó fejezet a megye flóráját és faunáját adja, amazt az ábéczé, emezt a természetrajz rendjében de egyiket sem a történetíró felfogása szerint.

Ha szerzőnek csak két tárggyal van dolga, bármily szoros nexusban legyenek is azok egymással: ő elválasztja őket s éppen csak a rájuk vonatkozó adatok halmazától függ, hogy hány fejezetre ossza. Ebből aztán az következik hogy minden tárgyról külön históriát írva, minduntalan ismételi magát. Mindenáron arra törekedvén, hogy megyéje összes produktumainak monographiáját adja, főczélja: a megye múltjának képe, mint a rónák délibábjáé, minden lépésére mindjobban eltávozik tőle. Nem tudja belátni, hogy azok a productumok mindmegannyi színek e képhez, s hogy csakis azoknak összehatása teheti azzá. Hogyan értetheti meg olvasóival szerző csak egy adónak is terhét, ha nem ismerik az adózó nép számát, vagyonát, annak forrásait, munkaképességét, a földet, melyet művel, az eseményeket, melyekben részt vesz? Mert ha pusztán — mint szerző teszi — e körülmények kereténélkül adja elénk, akkor arról alkotott fogalmunk nemcsak hogy nem teljes, hanem hamis is lesz egyszersmind. De e keretben a

körülményeknek csakis jellemző részei foglalhatnak helyet s még ezeknek sorrendje sem az, mit csupán minőségük vagy dátumuk követel, hanem az eszmei összefüggés, mely azokat okaik szerint köti egymáshoz. Szerző művében minden dolog egész nyers tömegében foglal helyet, fontos és nem fontos részeivel, gondosan szortírozva minőség és idő szerint. Megyéje helyrajzát a geographus, természetvilágát a természettudós, népe szokásait az ethnographus minutiozításával, de sohasem a historikus szemmértékével adja elő. Ha megyéje földjén két hadsereg víjja haláltusáját s területén fölül vérét és vagyonát mindenik magának követeli, szerzőt csak a hadi mozdulatok érdeklik, megyéje legkevésbbé. Pedig ott van, kezei közt az alkalom, hogy lefesse a megye akkori helyzetét, ismertesse politikáját s annak vezéreit, emléket emeljen ama tiszteletreméltó férfiaknak, kik e válságos időkben, megyéjük érdekeit, önfejükkel játszva, megvédeni tudták. Amde szerző e helyett az »írók és művészeket« énekli meg, kik újjokat fenn emelték fel ez érdekekért, míg amazokra — az alispánok s általában a tisztikarra nézve teljesítettnek véli földadatát, ha névsorukat, mentül teljesebben, összeállíthatja.

Mindezekért azonban, nem lehet pusztán szerzőt tennünk felelőssé. Legfőbb hibája az, hogy egy téves felfogású, rossz rendszer után indult, mely nagyobb tehetségek erejét is megbénítaná. Célját: ecsetelni megyéje múltját, nem érte el. Munkája, a megyei productumok »Conversations Lexicon«-ja lett, de azért mert a rendszer is arra irányul. Gyöngéinek nagy része ennek tulajdonítandó. Stíljét ugyan, bár gyengeségeiben a rendszernek is része van, nem magasztalhatjuk, de készségesen elismeréssel adózunk tudományának, gazdag tapasztalatainak, sokoldalú jártasságának s mindenekfölött szorgalmának.¹⁾

TAGÁNYI KÁROLY.

¹⁾ Lehoczky Tivadar monographiája készítésénél a Történelmi Társulat által 1872-ben kiadott programmot tartotta szem előtt, s azt mint e birálat is elismeri ennek keretében elég jól írta meg. Sőt a Társulat a kéziratot is felülvizsgáltatta két szakember által s a munkát kiadásra ajánlotta. E birálatnak pedig legfőbb kifogása az, hogy szerző a társulat által ajánlott elveket követte. Mi sok tekintetben nem vagyunk vele egy nézetben. A Történelmi Társulat programja a helyi monographiákat abból a szempontból kívánja megírtni, hogy azok a történetíróknak hasznos segédmunkául szolgáljanak: a bíráló a monographiát helyi szempontokból kívánja készíttetni. Mindkét felfogást jogosultnak tartjuk s éppen ezért nem zárhattuk el Társulatunk közlönyét olyan cikkek elől mely megvitatásra érdemes nézeteket hoz szőnyegre, habár az a Társulatunk által készített programmot is támadta meg. Szerk.

Arad Történet. Írta Lakatos Ottó II. és III. kötet. Arad. 1881. Nagy 8-ad rét. Második kötet 274 lap. Harmadik kötet 368 lap. Ára a három kötetnek 5 frt.

Csak néhány hónapja¹⁾ hogy e mű első kötetéről megemlékezünk, s midőn az elmúlt az év vége felé a harmadik kötet utolsó ívei elhagyták a sajtót s már az egész mű a közönség elé lépendő vala, a távirida az érdemekben gazdag szerző halála hírért hozta szét az egész országba s most, midőn műve két utóbbi kötetéről akarunk pár megjegyzést tenni, lehetetlen, hogy egy két jó szóval, magáról az íróról is meg ne emlékezzünk. Ő egyike volt ama szellemes embereknek, kik a vallásos és társasélet formáit a leghívebben betöltik, s a mellett jó hazafiak és kellemes társalgók. E század elején születvén, kora, neveltetése, együtt járt legújabb nemzeti fejlődésünkkel s ő, ki megérte 80—ik évét is, egy pillanatra sem maradott el századától, osztozott vele az emelkedő reményekben, az 1848-iki évi diadalokban, melyek a szabadság és magyar nemzet diadalai voltak; könnyeket hullatott az 1849-iki gyásznapiak alatt — s meghozta ő is az áldozatot a haza és szabadság oltárán; — hisz ő is három évig volt elzárva, a Neugebäude, Teresienstadt és Josefstadt zord börtöneibe. Hogy kiszabadult, ismét a munka állott, nem kívánt a hazafiság rovására, melynek erős próbáit adta, sem hiát, dicsőségét, sem gazdag sinecurát, mint oly sokan tették, hanem tovább is munka által igyekezett kitűnni, érdemet szerezni s nem csupán hivatala által, hanem hivatala mellett még kedvencz városának, Aradnak, történetírására is vállalkozott, még pedig oly korban midőn már bizonynyal nyugalmat érdemlő vala. Ő azonban nem tágitott az utolsó pillanatig s elmondhatta bizonynyal:

Vixi et quem natura dedit cursum peregi!

Az előttünk fekvő mű II. köteté magában foglalja a város földrajzi leírását, ezután a szabad királyi várossá lével történetét, a felszabadulás ünnepélyeinek részletes leírásával. Következnek a külön vallásfelekezetű egyházak, kápolnák, monostorok, kolostorok, kórházak és a sokféle iskola leírása. Ezt követi egy érdekes cikk az *Asylum* cím alatt, alapos történeti idézetekkel, ezt követi a csapások története, mirigyvész, vízáradások, szélvész, tűzesetek stb.; ezekhez van csatolva a Büntények, igazságszolgáltatás feliratu rovat is. Ezek után jönnek a czéhek ismertetései, ipari és kereskedelmi viszonyok, (minden céhnek rövid ismertetése.)

¹⁾ Lásd a »Századok« 1881-ik évi folyama 543-ik lapját.

A menedékhelyről írt fejezetből mutatványúl e néhány sort közölni alkalmasnak tartjuk. — Általában Arad városában a minoriták temploma és zárdája bírt a menedékhely (asylum) jogával, mire nézve a zárda jegyző könyveiben sok érdekes apróság fordul elő. Így pl:

— 1742. augusztus 1. Binderhofer József csász. katona 1740. sept. 5-én egy nőtlen oláhon elkövetett gyilkosság után a kolostorba menekülvén, egy évig lappangott ott. Freytag von Freydenfeld und Plaregy ezredes 1742. aug. 4-én a felsőbb cs. kir. katonai hatóság által kiállított kegyelmezési okiratot küldött a minoritaház főnökének. (A menekülő) elbocsáttatott.

— 1774. augusztus 13-án, bizonyos ternovai cigány a megyei pandurok által elfogatván, Aradra hurczoltatása alkalmával, a szekérről leugrott és futamodásnak, eredvén a minorita kolostorba menekült. Azonban a kolostori magányt csakhamar meguntván, azon hó 27-én éjjel Nagy-Váradra szökött.

— 1776. febr. 6-án — az egyházi és polgári hatóságok közt, a menedékhely tárgyában némi kételyek merülvén fel, azok closzlatására — ő felsége a következő rendeletet tette közzé:

»Mi Maria-Terezia sat. nyilvánítjuk és rendeljük. 1. Hogy az ájtatos és kegyesemlékü uralkodók kedvezménye által engedélyezett asylumjogot, jövőre nézve, ez elősorolt bűnösök nem élvezhetik, ú. m. felségértők, szenteket káromlók, templomban és temetőekben gyilkosságot elkövetők, templomrablók, utonállók, szántóföldek éjjeli pusztítói, órgyilkosok, alattomos összeesküvők, párbajvívők, pénzek, pecsétek, közforgalmi papirok és hivatalos iratok hamisítói; embereket, kutakat, vagy legelőket megmérgezők, gyújtogatók, vagy a kik tűzvész, áradás, hajótörés, vagy bármily veszély alkalmával tolvajlást követnek el, kincstárak kirablói és nyilvános pénztárak kezelői, ha a pénzt fortéllyal önmaguk használatára fordítják, bármely néven nevezendő tolvajok, gyermekgyilkosok, szüzek rablói, tömlöczök feltörői, atyai örökség elpazarlói, közadók károsítói, katonai szökevények és kik a törvényes hatóság végrehajtóit meggyilkolják, vagy csak megsébzik.«

— 1784. június 22-én Jenes nevű szökött katona nem lelvén helyet az aradi minoriták épületében, Pécskára menekült. Miből következtetjük — írja szerzőnk — hogy a múlt század végén a menedékjog habár meg nem szüntettetett, de nem is vétetett igénybe.

A III. kötetben megismerkedünk az aradi írókkal, az irodalmi és művészeti viszonyokkal, az egyletekkel, a középületekkel s többféle statistikai adatokkal és függelékül olvassuk író három évig tartó fogságának megható történetét. Ama híres perében a dollároknak, melyeket az emigratióból hoztak be, nagy szerepet ját-

szottak az aradi minoriták is és a rendház főbb tagjai; 1854-ben mind katonai törvényszék elő kerültek s legnagyobb részben el is ítéltettek. A ház akkori főnöke, Kosztka Tibor, önmagát végezte ki az Új-épületben. A szelid lelkületű atyák, a furfangos auditorok keresztező kérdései közt, legnagyobb részben, minden lehető résztvéteket elbeszéltek s így mindnyájan nagy számu évekre ítéltetvén a birodalmi várakba, Terezicustadt és József várba stb. vitettek. Ezek közt volt természetesen a derék Lakatos Ottó is, kit előbb Terézvárosba, azután Józsefvárba vittek s három év múlva, 1857-ben szabadon bocsátottak. E három év történetét írta meg, kissé rhapszodistikus, kissé fellengős modorban, de őszintén. Érdekes részleteket tartalmaz már az elfogatásról, az újépületi, s különösen a bécsi fogságról. Mily gondolkozást áruul el, midőn Winklernek, ki ellen a legtöbb vádaskodó s terhelő vallomást tett, nagylelkűen megbocsátott s meg Haach Salamonnak is, ki először tett nehéz vallomást a jámbor minoriták ellen.

Mielőtt rövid soraimat bezárnám, meg kell még említenem, hogy néhai Lakatos Ottó e három kötetes nagy művet nem egy dől végezte, hanem Arad város intelligentiájából a jobb erők is bevonta a munkába. Így pl. a Görögkeleti egyház történetét Russu János írta, az ágostai egyház történetét Stiegler Gusztáv, a helvéltivallásuakét Ferenczy Gedeon s az izraelita egyházét Steinhardt Jakab. Továbbá a földrajzi részeket Virág Lajos főmérnök, az éghajlati viszonyokról szóló részt dr. Posgay Lajos főorvos. Az irodalom rovatait Szöllösy Károly; a könyvkereskedés vázlatát Betleheim Vilmos, a színészetet pedig Institoris Kálmán. A takarékpénztár, az aradi polgári- és jótékonyegylet történetét pedig Lukácsy Miklós.

Megvallom, hogy az eszme kissé bizarrnak látszik egyelőre, de átolvasgatva a talpraesett szakszerű cikkeket, annyira természetesnek látszik, a szakírók ilyenmő együttműködése, hogy a módszert más városok monographusainak is bátran merem ajánlani.

Lakatos Ottó, a néhai derék szerző, nem volt történész, a szó magasabb értelmében s úgy mondta maga is, hogy csak idősebb korában keveredett bele a történet írásmesterségébe és stílusában is van több mellőzendő pongyolaság és germanismus, de hogy így a jó erőket össze tudta hozni, elérte ő maga is, s elérték munkatársai, és elérte Arad városa, hogy, ha nem is örökre, de sokáig maradandó művet hoztak létre.

Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josephs II. und Leopold III. Von Dr. Ferdinand von Zieglauer. Wien. 1881. Nagy október 599 l.

Azon erdélyi szász eredetű tudósok, kik a monarchia másik felében élnek, élénken emlékeznek meg szűkebb hazájukról és nem feledkeznek meg történetéről. Azt hisszük, mostanában sokkal több könyv jelent meg Ausztriában Erdély történetéről, mint Magyarországról.

Az előttünk fekvő könyv is ezek sorához tartozik. A szerző is jelenti, hogy a tisztán történelmi cél mellett, »Erdélyország történelmi meleg részvéte, és az erdélyi-német néphez való hajlandósága« buzdították a mű megírására. Ennek azután sok és jelentős hatása van egész politikai felfogására. Itt azonban ezzel nem foglalkozhatunk, s a művet tisztán mint történelmi tudományos munkát tekintjük, melynél csak az jó figyelembe: mennyiben gyarapítja ismeretünket?

Az új anyag, melyet a szerző itt bemutat az, 1790—1. erdélyi országgyűlésről szóló három napló. Mind a három szász követektől való: az egyik a legteljesebb a megyesi, a másik a szebeni, a harmadik a brassai követeké.

Itt tehát első sorban az a kérdés merül föl: elegendő és alkalmas anyag-e ez arra, hogy belőle megírják »a politikai reformtörekvések történetét II. József s II. Leopold korában?«

A könyv maga az 1790-iki országgyűlés összehívásával és az erre a szász területen történő készületekkel kezdődik. Azután pedig magával a gyűléssel foglalkozik, az említett naplók mellett csak nagy ritkán használva az országgyűlés irományait, más jegyzeteket és tudósításokat pedig épen soha. Pedig Zieglauer úr, ha igazán történetet akar írni, megtudhatta volna, hogy nem egy akkor főszereplőnek meg van naplója és levelezése, többek közt magának Wesselényi Miklósnak is, kit persze a szerző úgy néz, mint valami eleven Belzebubot. Megtudhatta volna, hogy b. Kemény Zsigmond is írt már azon tárgyról s azon időről, ki, igaz hogy nem látott kiadatlan szász naplókat s talán nem is törődött volna sokat velök, de historikus volt a szó igazi értelmében.

A szerző tehát nem nyújtja azt, a mit ígér: csak tisztán az 1790—1. országgyűlés történetét adja szász kútfők után és néha tekint vissza az elmúlt eseményekre. Ha ezt írja könyve címére, sokkal jobban megfelel vala az a tartalomnak, mint a mostani. Így egész országnak és egy fontos korszaknak akarja adni rajzát, tisztán oly kútfőket használva melyek, mint maga is jól tudja,

egészen csak egy pártnak szempontjából tekintik az egyes eseményeket és az ország egész állását.

Hogy a könyvben azután be van bizonyítva, hogy a magyar volt a barbárság előharczósa, a szász meg kulturáé, az e felfogást következik. És hogy mennyire magáévá teszi nemzetiségének és elmaradott látókörét, annak bebizonyítására elég tann az egy példa, pedig ha a tér engedné, hozhatnánk fel többet:

Az 1791. mart. 11. ülésén (358. l.) »Simony Elek a következőt állította. Azt hiszi, hogy azon tényből, hogy a szászok egyenlő jogokat engednek mint a magyaroknak és székelyeknek önként következik, hogy a többi két nemzetnek is meg lesz enged a szászok közt a ház vétel.«

Szerző ehhez ezt a reflexiót köti: »Mily kevéssé volt megingatva akkor a szászoknál kizárólagos polgárjoguk tartósságávetett hit, kiténik abból, hogy a naplók naiv bizalommal és megjegyzéssel kísérik a beszédet: nem talált ez a haszontalan sequentia tetszést, nem is feleltek reá semmit.«¹⁾ De ha a magyar nemesség szólal fel ősi jogai érdekében, akkor szerinte a folyamatában a legszomorítóbb hatást az teszi, hogy mindig csak a nemesség hasznáról és érdekeiről hallunk. A nemesség java érdeke azonosnak látszik az ország javával és érdekével. A nem érdekeinek megőrzéséről sajnos, soha sincs szó.« (458.)

Ily módon a szász-német történetírók — és Zieglauser is egy a sok közt — egész hamis világításba helyezik Erdély történetét önkénytelenül. Előadásuk után senki sem fogja megérthetni, a kis Erdélyország hogyan tudott annyi electricitást kifejteni a szabadság és alkotmányos szabadsága védelmében. Ezt csak a nemesség ismertetése magyarázná meg. Minden félszogsége, hibája és önzadaczára, az volt ott az államalkotó elem.

Ha tehát mindent össze akarunk foglalni, nem vonhatjuk kétségbe, hogy a könyv becses anyagot szolgáltat Erdély történetéhez. De tán jobb lett volna az anyagot magát kiadni, mint tisztán belőle írni meg egy nagy és nevezetes korszak történetét. Mert csak a vak és az elvakított nem látja, hogy Erdély történetét tisztán szász, a szász rotten boroughk korlátolt felfogásával nem tudatos vagy nem tudatos történethamisítás.

M. B

¹⁾ Es fand aber diese nichtswürdige Consequens keinen Be wurde auch nichts darauf geantwortet.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A FEBR. 9-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Dr. *Szalay* J. Nádasy Tamás nádor levelezését ismertette, mely munka a Történelmi Bizottság által fog kiadatni. Utána *Majláth* Béla olvasta fel Gallo Caesar követségét Ali budai basánál, mely a »Történelmi Tárc«-ban fog megjelenni.

Ezután a folyó ügyek tárgyalattak.

Érdijas tagoknak felvételtek: *Cserjék* Imre földbirtokos Nagy-Géczen, (aj. Luby Károly); *Hodoly* László, főreáltanodai tanár Pozsonyban, (aj. Wagner László); *Kropf* József tanár Kúldon, (aj. a titkár); *Lereki Molnár* György, Leveleken, (aj. a titkár); *Fábry* Lajos, Budapest, (aj. Fejérpataky László); A *jászberényi* kaszinó, (aj. Aray Károly); Az *erdélyi* múzeumegylet könyvtára, Kolozsvártt, (aj. Szabó Károly); *Viola* Kálmán, városi ellenőr Esztergom, (aj. a titkár); *Illánzély* Lajos nagybirtokos Szügyiben, *Komjáthy* Anzelm tanfelügyelő, *Simkó* Frigyes lelkész, Balassa-Gyarmat, (aj. Harmos Gábor); *Ujfalussy* Sándor, alispán Nagy-Károly, (aj. Luby Károly); *Horrát* János mérnök, Világ, (aj. Doby A.); *Ledniczky* Ipoly, *Szilágyi* Jenő, *Nagy* Ferencz cist. r. tanárok Egerben, (aj. Káposztássy Jusztinián); *Nagy* Ferencz Szeged, (aj. Balthazár B.); *Szántó* Sámuel, tanár Budapest, (aj. a titkár).

A múlt évben két pályakérdés tüzetett ki. Az elsőre az *Emich* Gusztáv v. t. által kitüzött pályakérdésre egy munka sem érkezett.

A *Bay* Ilona által kitüzött pályakérdésre: »Adassék a hazai régebb 1790. előtti történetből a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek kútforrasi tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja«, 8 pályamű érkezett be, u. m.:

1. I. Mátyás király jellemrajza.

Jelige : »Még halt Mátyás király, oda az igazság.«

2. Aba Sámuel.

Jelige : Sebeit beforradva találták.

3. Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hős jellemrajzának kiválóbb vonásai.

Jelige : A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér ;
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Bercsenyi.

4. Frater György.

Jelige : Justum ac tenacem propositi virum

.....
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.

Horatius.

5. Egy palatinus.

Jelige : J'ai pesé dans mes mains la
cendre des heros.

Lamartine.

6. Garai II. Miklós.

Jelige : Garai kígyója mérgesen növekszik.
Arany Toldi Szerelme 141. é. 52. v.

7. Széchenyi Pál kalocsai érsek. 1642—1710.

Jelige : Vir erat moris prisca, hoc est severi
et facti ad omnem gravitatem.

Mathias Bél.

Notitia Hungariae T. III.

8. Nagy András hajdúkapitány élet- és jellemrajza.

Jelige : Velle et perficere.

Ez utóbbi csak febr. 2-án érkezett, de mint a postabélyeg igazolja, jan. 31-én adatott fel.

A pályamunkák rendben találtatván a jeligés levélkének lezárattak s lepecsételtettek. Birálókül *Ipolyi* Arnold mint elnök s gr. *Szécheny Antal* és *Pauler* Gyula kértettek fel. Egyszersmind a bíráló bizottság *Fraknói V.* indítványára arra is felkérte, hogy tagjai közül előadót válasszon, ki, úgy mint a *Karácsonyi* s *Teleki* pályázatoknál, tüzetes és kimerítő *javaslatot* terjeszzen elő, mely fel fog olvastatni s a Századokban *kiadást*ni.
Ezután ismét két új pályakérdés tüzetett ki. Első az *Emich Gusztáv*-féle 20 *†*-ra, az adományozó beleegyezésével a múlt évi pályakérdés akkép módosított, hogy a pályázni akarók tetszés szerint akár *me*lyik

T Á R C Z A.

M A G Y A R T Ö R T É N E L M I T Á R S U L A T.

A FEBR. 9-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnököl. Dr. *Szalay* J. Nádasdy Tamás nádor levelezését ismertette, mely munka a Történelmi Bizottság által fog kiadatni. Utána *Majláth* Béla olvasta fel Gallo Caesar követségét Ali budai basánál, mely a »Történelmi Tárc«-ban fog megjelenni.

Ezután a folyó ügyek tárgyalattak.

Évdijas tagoknak felvételtek: *Czerjék* Imre földbirtokos Nagycézen, (aj. Luby Károly); *Hodoly* László, főreáltanodai tanár Pozsonyban, (aj. Wagner László); *Kropf* József tanár Káldon, (aj. a titkár); *Leleki Molnár* György, Leveleken, (aj. a titkár); *Fábry* Lajos, Budapest, (aj. Fejérpataky László); A *jászberényi* casinó, (aj. Aray Károly); Az *erdélyi* múzeumegylet könyvtára, Kolozsvártt, (aj. Szabó Károly); *Viola* Kálmán, városi ellenőr Esztergom, (aj. a titkár); *Hánzély* Lajos nagybirtokos Szilgyiben, *Komjáthy* Anzelm tanfelügyelő, *Simkó* Frigyes lelkész, Balassa-Gyarmat, (aj. Harnos Gábor); *Ujfalussy* Sándor, alispán Nagy-Károly, (aj. Luby Károly); *Horvát* János mérnök, Világ, (aj. Doby A.); *Lolniczky* Ipoly, *Szilágyi* Jenő, *Nagy* Ferencz cist. r. tanárok Egerben, (aj. Káposztássy Jusztnián); *Nagy* Ferencz Szeged, (aj. Balthazár B.); *Szántó* Sámuel, tanár Budapest, (aj. a titkár).

A múlt évben két pályakérdés tüzetett ki. Az elsőre az *Emich* Gusztáv v. t. által kitűzött pályakérdésre egy munka sem érkezett.

A *Bay* Ilona által kitűzött pályakérdésre: »Adassék a hazai régebb 1790. előtti történehből a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek kútforrasi tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja«, 8 pályamű érkezett be, u. m.:

A pénztárvizsgáló bizottságnak terhes és buzgó munkálkodásáért köszönet szavaztatott. A választmány megadta a pénztárnoknak a szokásos felmentvényt, a bizottság által tett javaslatokat elfogadta s azok végrehajtásával a titkárt és pénztárnokot bizta meg.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt	
bevétel	2,025 frt 46 kr
kiadás	961 frt 95 kr
	maradék 1,063 frt 51 kr.

Zárt ülésben tárgyalatott a pénztárnok kimutatása a hátralékos tagdíjakról: erre nézve pénztárnok, ügyvéd és titkár utasítottak, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el. Továbbá a pénztárnok azon jelentése, hogy még eddigelé csak 211 folyó évre szóló tagdíj érkezett utasított, hogy május végéig mind hajtja be a tagdíjakat.

Ezzel az ülés eloszlott.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYAKÉRDÉSEI.

I.

Kivántatik: tetszés szerént választva, valamelyik magyar király, vagy erdélyi fejedelem udvartartásának leírása eredeti kútforrások alapján.

A jutalmazott pályamunka 20 1/2-ban részesül s azonfelül a »Századok«-ban fog megjelenni s itt a rendes díjazásban részesíttetik.

II.

Adassék elő a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltűnt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek, kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzése a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja.

Jutalma 20 1/2, s a jutalmazott pályamű a »Századok«-ban fog megjelenni.

Mindkét kérdésre a pályaművek bekötve, idegen kézzel írva, lap-számozva és a szerzők nevét rejtő jeligés levélkével ellátva 1883. jan. 31-ig a titkár hivatalhoz (Budapest, IV. Egyet.-könyvtár) küldendők be.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS.« 1881. dec. 21-én tartá rendes havi vál. gyűlését, melyen *Ormós Zsigmond* főispán elnökölt. A gyűlés megnyitása, s a mult havi jegyzőkönyv hitelesítése után

Pontelly István főtitkár olvasta fel jelentését. A régiségtár, az éremgyűjtemény, az utóbbi különösen sok becses római pénzdarabbal, a könyv- és irattár szépen gyarapodott. A megéljenzett főtitkári jelentés után Ormós elnök az adományozóknak ajándékaikért a társulat hálás köszönetét fejezte ki. Ezután a pénztárnoki jelentés s ennek befejeztével »Praetorium helyfekvése« *Boleszuy* Antaltól került felolvasásra, mely a társulat dec. füzetében egy térkép melléklettel egész terjedelmében közölve van. A felolvasás és tagválasztás után elnök megemlékezett a társ. tagoknak az egyesület érdekében hozott áldozatkészségéről, s köszönetét fejezve ki, az ülést feloszlottnak nyilvánította. Azután *Horvát Pius* vál. tag ép oly választékos, mint bensőleg átérzett szavakban viszonzta a társ. részéről az elnök jó kívánatait s ezzel szétoszlott a gyűlés. — Ugyanezen Társ. 1882. jan. 25. tartotta rendes havi választmányi ülését, Ormós főispán elnöklete alatt. Az ülés megnyitása s a múlt havi jegyzőkönyv hitelesítése után Pontelly főtitkár olvassa fel jelentését. Jelenti, hogy a muzeum római tárgyú régiségi osztályát sikerült már annyira rendeznie, hogy az közhasználatra bármikor megnyitathatik. A régiségtár különösen becses darabok birtokába jutott. S ez Bem József tábornok fezzének és parókájának adományozása, melyet Pesty Frigyes, akadémiai titkár, ajándékozott. A Bem parókája és fezzének története különben a »Pesty Hirlap«-ban jelent meg. Ebből olvassuk: Ezen paróka volt Bem tulajdonképeni megmentője, Bécsben sokáig időzött s ez csak ezen masquirozás által volt neki lehetséges. Hordta egész addig, míg törökké nem lett, ekkor felcserélte a fezzel, mely mindkét ereklyét hadsegéde Fiala János tartott meg, ki azt később Pestynek s Pesty most a társulatnak ajándékozta. Ezen ereklyék ajándékozását megköszönendő, a társulat igen szép levelet intézett Pestyben, hol ki van fejezve egész Temesvár hálaérzete, hogy ezen ereklyék oda kerültek. A régiségtár még ezenkívül sok becses darabbal gyarapodott, ugyszintén a könyvtár is, melynek Bay Ilona urhölgy becses könyveket ígért megküldetni. A helyesléssel fogadott főtitkári jelentés után a pénztárnok jelentése következett, melynek végeztével, *Sztancsa Gyula* főrealiskolai tanár értekezett: »A keleti és classicus képzőművészet történeti, jellemzetes fejlődéséről.« Előadót az egyiptomi, persai és assyri, a görög és etruszk, római plasticát tüntette fel, azonfelül az egyes korok és iskolák főbb termékeit. A megéljenzett felolvasó elnöki felhívásra megígérte, hogy a festészetről is hasonló elő-

adást fog tartani. Tagválasztás után, egy ügy megbeszélése került szönyegre s ez a dentai éremllet, mely most a bíróság keze közt van. Jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván meg mindazoknak, kik ajándékaikkal a múzeumot gyarapították, több tárgy nem lévén, elnök az ülés berekesztette.

I R O D A L M I S Z E M L E.

— »WALLENSTEIN HORVÁT KARABÉLYOSAI« czim alatt dr. *Balta* Aladár, levéltári kutatások alapján, egy érdekes és becses monographia adott ki. A monographia 3 évi időszakot foglal magában 1623—közt: tehát Wallenstein első működési idejéből. Addig is, míg tüzet ismertetéssel adhatnánk róla, sietünk megjegyezni, hogy nagy apparattal s szorgalommal összeállított munka ez, mely az igénytelen czim alatt igen érdekes történeti kérdést fejteget, s melyet bátran ajánljunk olvasóinknak, mert szerző arra is gondolt, hogy élvezetes olvasmányt adjon.

— HARMOS GÁBOR nógrádmegyei főjegyző s társulatunk bizottságja »Nógrádvármegye szervezete és szabályrendeletei« czim alatt egy igen hasznos munkát adott ki. E könyv ma még a gyakorlati hasznosnak van szánva — de idővel igen becses jogtörténeti forrássá fog válni. Érdemes volna, hogy példáját a többi megyék is kövessék. Igen pontos correct kiadás, a megye díszes szinnyomatú czimerével s térképével ékítve. Maga a nyomdai kiállítás is díszes.

— LINDNER GUSZTÁV a *Türből* Brűnnben egy nagyérdekű mívelés történeti tanulmányt adott ki német nyelven — még pedig azé német nyelven, mert a magyarra nem talált kiadót. A munka, mely elcsendes nemből, komoly és alapos forrástanulmány alapján készült. Történeti irodalmunknak még visszatérünk rá — addig is ajánljuk olvasóinknak.

— »FRÁTER GYÖRGY LEVELEZÉSE« czim alatt nagy 8-adr. vastag kötetben megjelentek a hibornoknak a »Történelmi Tárc«-ban közlött levelei külön lenyomatban Károlyi Árpádtól. E külön kiadás mindössen 50 példányban nyomatott s csak néhány került könyvtárusi kézre. Kapható 2 frtért Pfeiffer Ferdinandnál. Történetünk elsőrangú forrása történeti irodalmunknak becsületére válik correct kiadásánál fogva. Figyelmeztetjük rá főként azokat, kik a »Történelmi Tárc«-t nem bírják.

— WERTHEIMER EDE nagyszabeni jogakadémiai tanár a bécsi Akadémia kiadásában gróf Stadionnak az 1807—9-ik évszázadhoz vonatkozó jelentéseit, történeti bevezetéssel ellátva kiadta. Mindössen 27 jelentés foglaltatik benne, melyek közül több hazánkra is vonatkozik. Wertheimer tanulmányai folytatása végett az idén is ki fog menni Párisi

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR ORSZÁGOS DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR fel van állítva. E hírt bizonyára örömmel fogadják mindazok, a kik középkori történelmi és kütfői tanulmányokkal foglalkoznak. Mert bár előreláthatólag nagy idő eltelik még, míg el lehet mondani, hogy a diplomatikai levéltár *készen van*, — mindamellét a megfejtett datumuk szerint szigorú rendben elhelyezett és utalólapokkal ellátott oklevelek tudományos czélokra már most is teljesen kiaknázhatók. Eme nagyszabású diploma-gyűjtemény bizonyára egyik főműve a mult évtizedben újjászervezett magyar országos levéltárnak. Pauler Gyula, a levéltár mostani főnöke, meglehetősen elhanyagolt állapotban vette azt út 1875-ben. A mi a régibb okleveleket illeti, voltak ugyan hangyaszigalommal kidolgozott elenchusok és indexek, némely káptalanok, konventek és magánosok diploma-gyűjteményeiről, sőt az u. n. »Neoregistraták« egész halmazát foglalák össze a mindennemű és korú okleveleknek: de tudományos alapon concipialt, a levéltár összes anyag-készletét — legalább bizonyos nagyobb korszakokra nézve — felüléü egységes terv merében hiányzott. E hiány pótlására volt hivatva az újonnan szervezett levéltár. Csakugyan — egyéb rendezési munkálatok mellett — még az említett évben a megvalósulás stadiumába lépett ama terv, hogy a levéltár összes gyűjteményeiből szigoruan keresztülviendő rendszer szerint egy önálló collectio alkottassék, mely »diplomataikai levéltár« nevezet alatt, a Szent-István korától a mohácsi vészig terjedő magyar középkor összes okleveleit magában foglalja. A munkálatok vezetésével lovag Óváry Lipót allevéltárnok bizatott meg. De a folyó ügyek, a levéltár folytonos gyarapodása s a csekély anyagi erő nem engedé, hogy nagyobb személyzet bocsáttassék rendelkezése alá. A mű tehát csak lassan haladt, ámbár buzgalomban nem volt hiány. Aprólékos és nagy vigyázatot igénylő munkát kellett végezni, hogy a hatalmas anyag felett a szükséges áttekintést megnyerhessék. Voltak teljesen rendezetlen, részben elkallódott gyűjtemények, melyeket — mint pl. az eltörölt paulinus szerzetek levéltárait — előbb időrend szerint összeállítani s katalógusba venni elkerülhetetlen szükség volt. Azután következett a sok ezerre menő reversalisok kiállítása, hogy a dipl. levéltárban elhelyezendő oklevélnek a régi gyűjteményben is nyoma maradjon, s így a régi elenchusok se váljanak ez oklevelekre nézve használhatatlanokká. S csak ily s más apró, időrabló előmunkálatok után következett a tulajdonképeni rendszeres munka. Minden oklevél datuma megfejtetett, és pedig nemcsak a fő-, hanem a transsummált okleveleké is. Egyszersmind minden oklevélről és transsumptumról utaló-lapok készítették, melyek az illető okmány keltét, kiállítójának nevét, az okmány pecsétjét és régi levéltári jegyét foglalják magukban. Ezután minden egyes oklevél gyűrődésnek ellenálló, egyforma nagyságu papirborítékba helyezte-

tett, mely boritéknak jobb sarkára a kiállítás ideje, bal sarkára pedig a kiállító neve jegyeztetett fel. Midőn ily módon az egy naptári évbe tartozó oklevelek datuma meg volt fejtve, ez éven belül a diplomák kiállítás napja szerint rendeztettek s az így megállapított sorrend szerinti minden oklevél folyó számot nyert, mely az oklevélre és boritékára jobb sarkára piros keretben iratott fel. Erre az oklevél zárral ellátott, a ványokba illeszthető, számozott fa-dobozokba tétetett, egy külön célra szerkesztett u. n. számkönyvben lévén feltüntetve, hogy melyik számu oklevél melyik dobozba van elhelyezve. Ily módon csupán az illető diploma sorszámát kell tudnunk s azonnal kikereshetjük a számkönyvből, melyik dobozban van a kérdéses oklevél. — Az utolsó-lapok szintén időrend szerint rendezve, hasonlóképp folyó számot kaptak, s könyv alatti kisebb papír-dobozokban helyeztetek el. Minthogy e lapok a kiállítás nevének magokban foglalják s könnyen áttekinthetők: a tudományos köztársaságnak már most is kész utmutatói. Egy későbbi munkálatnak lesz a feladata: rávezetni e lapokra minden egyes oklevél rövid tartalmát, melyet a regestával — a regesták készítése. E regestákból, melyek az illető oklevélben előforduló minden személy- és helynevet magukban foglalnak — állíttatik össze idővel a betűrend szerinti tárgymutató, mely, ha elkészül minden egyes oklevél tartalma kimerítették — a tanulmányozás kimondhatatlan könnyűségére. Megjegyezhetjük egyébiránt, hogy a tatárjárás előtti oklevelek már most regesztázva vannak, s rólak az időrend szerinti tárgymutató is elkészült. A későbbkori oklevelek regesztázása azonban még sok éven át fog nehéz dolgot adni, a mint az magokból is kitűnik. Kerek számmal 25,000 oklevél van eddig elhelyezve (ide számítva a külön fasciculásokba kötött másolatokat s az orsz. levéltárban családi letélgyanánt elhelyezett okleveleket is); ha pedig a transsumptunokat is külön számítjuk — a mit pedig joggal tehetünk, mert hiszen ezek is önálló, legtöbbször szórúl-szóra átírt diplomák — úgy az oklevelek száma meghaladja a 40,000-et. E szám különben még tetemesen fog gyarapodni újabb acquisitiók s az orsz. levéltár különböző gyűjteményeiben még lappangó oklevelek által, a melyek a meglévő keretben legkönnyebben beilleszthetők. Ismételtelhetjük: az országos levéltár diplomatikai osztálya meg van teremtve, s tudósainkon áll, hogy a bennrejlő nagy kincs a magyar történetírás hasznára minél teljesebben kiaknáztassék.

— **PÉSTY FERENC**. Szerémszék monographiáját pár év előtt adták ki. Azóta elkészült Krassószék monographiájával is s az első kötetét a sajtó alá adta. Reméljük e két nagybecsű monographiát nem sokára Temesvárra fogja követni.

— **KERTBÉNY KÁROLY** veterán író, f. é. január hó 23-án 58 éves korában Budapesten meghalt. Sok maradandó érdemet szerzett irodalmunknak a külföldön való megismertetésével. Legújabb nagy munkája a Magyarországra vonatkozó német művek könyvészeti lajstroma száma

Érdekes történeti adatot foglal magában s mindenkor használható munka lesz. Béke a derek porával!

— A HÓD-MEZŐVÁSÁRHELYI KATH. PLÉBÁNIA TÖRTÉNETÉRŐL Lichtner Eudre odaváló plébános a »Vásárhelyi Közlöny«-ben cikksorozatot ír. Azokban a részletekben, melyeket alkalmunk volt megolvashatunk, a váradi regestrum idevágó adatait fejtegeti. A forrásokat jól ismeri, irányba élvezhető s a mennyire e részletből ítélhetünk, csak örvendhetünk, hallván, hogy nevezett plébános nemcsak a plébánia, de városa történetét is meg akarja írni, s hogy e célból az országos levéltárban kutatásokat eszközöl.

— AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRNÁL egy 700 frt évi fizetéssel és 150 frttal javadalmazott kezelőtiszti állomás üresedett meg. A folyamodók vizsgálatot kötelesek tenni: latin, magyar-német nyelvbéli ismereteik igazolására. A kérvények február 20-ig a belügyministerium elnöki osztályánál adandók be.

— A »SZEPESMEGYEI MIVELŐDÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« érdekében a »Szepesi Hírnök«-ben Demkó Kálmán melegen írt cikksorozatot kezdett meg, melyben nézeteit közli, hogy minő alapon volna a társulat szervezendő.

— PAKS KÖZELÉBEN az imnsői pusztában másfél évezred óta eltemetve volt erős kőfal-épitmény alapjai kerültek napvilágra. Már néhány év óta lehetett észlelni kis vízállás alkalmával a part közelében jelentkező tömör-épitmény egyes részeit, most azonban a Duna folyam sodra által a parttól egészen elválasztván, a jelenlegi csekély vízállás mellett, az egész, — hajdanában nagy kiterjedésű épitmény roncsai csaknem a Duna közepét foglalják el. Ennek megtekintésére jelentek meg jannár 29-én Paksra, Perczel Dezső tolna-megyei alispán vezetése mellett, az érdeklődő régészetkedvelők, s dr. Novák Sándor paksi közbirtokos és veterán régiségbuvár kíséretében megsejmlélték a víz alól kikandikáló egyszerű romokat, s részint azok fekvéséről, részint pedig a romok közül már előbb kihordott, és szemügyre vett különböző alaku és nagyságú téglákról, melyek keménység tekintetében a terméskövel vetekednek, azon általános vélemény fogadtatott el, hogy ez egy régi római erőnek alapját képezi. A romok mintegy háromnegyed holdnyi területen sziklatömb szilárdsággal állanak, jóllehet az örvényt képező víz forgása a romok közelében iszonyu mélységet vájt magának. Szemle után a paksi nagy vendéglőben jöttek össze az érdekeltek, s elhatározottat a tolna-megyei régészeti és geologiai társulat megalkotása, annak elnökéül egyhangulag Perczel Dezső alispán választott meg. A fölolvastott határozat értelmében a régészet s földisme iránt érdeklő tagokat meg fogja hívni az időközben készítendő alapszabályok föltilvizsgálása s a végleges megalakulás tekintetéből egy Szegszárdon tartandó közgyűlésre.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— **WALLENSTEIN HORVÁT KARABÉLYOSAI** (1623—1657).
Levéltári kutatások alapján írta dr. *Balla* Aladár, Budapest. Fran-
társulat 1882. VIII és 312 ll. kis 8-adr. Ára 2 frt.

— **FRÁTER GYÖRGY** levelezése. 1535—1551. A bécsi c-
és kir. állami levéltárból közli dr. *Károlyi* Árpád. (Külön lenyom-
»Történelmi Tárc-ból.) Budapest, 1881. (Codex Epistolaris Fr-
Georgii Utyesenovics dicti, episcopi Magno-Varadiensis. S. R. E. C-
nalis etc.) 8-adr. II. és 307 ll. Ára 2 frt.

— **GRÓF TÖKÖLY IMRE** LEVELEI. A gróf Teleki-család m-
vásárhelyi levéltárából kiadja a M. T. Akadémia Tört. Bizottsága. E-
nél rendezte *Deák* Farkas. Budapest, 1882. 8-adr. XXI. és 299 ll.

— **ÉLMÉNYEIM 1848—1861.** Írta *Boros* Mihály. Kiadja Bor-
I. füzet. Székes-Fehérvárott, 1881. Kis 8-adr. 169 l. Ára 50 kr.

— **NÓGRÁD-VÁRMEGYE** szervezete és szabályrendeletei. *Kő*
Harmos Gábor, Nógrádmegye főjegyzője. Hivatalos kiadás. Bal-
Gyarmat, 1881. 8-adr. 190 l.

— **ARCHIV** des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. N-
Folge XVI-ter Band. Herausgegeben vom Vereins-Ausschuss. Herma-
stadt, 1881. 8-adr. 383 l.

— **DAS FEUER.** Eine culturhistorische Studie, von dr. Gus-
Lindner. Brünn, 1881. n. 8-adr. 251 l.

— **EIN DIPLOMAT KAISER MAXIMILIANS I.** Nach Quellen e-
gestellt von dr. Alois *Schoff.* Wien, 1882. 8-adr. 65 l. Ára 60 kr.

— **BERICHTE** des Grafen Lothar Stadion über die Beziehun-
zwischen Oesterreich und Bayern. (1807—1809.) Herausgegeben
Eduard *Wertheimer.* Wien, 1881. n. 8-adr. 92 l.

— **DIE POLEN UND RUTHENEN** in Gallizien von dr. Josef Sz-
Wien und Teschen, 1882. (Die Völker Oesterreich-Ungarns IX-ik köt
8-adr. 282 l. Ára 2 frt 80 kr.

— »**MAGYARLAND**;
being the narrative of our travels thro-
the higlands and lowlands of Hungary. By a fellow of the Carpatl
Society, autor of »the Indian Alp.« In two volumes. With illus-
tions. London, 1881. I. k. 379 l. II. 311 l. 8-adr. Ára 45 M. 60 P

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A hanyatlás és felbomlás kora, mely hazánkban Mátyás halálára következék, nyugati Európában nagy események és századokra ható alakulások kora vala.

Új eszmék, új hatalmi törekvések, új államok emelkednek ki a középkor romjaiból. Az átalakulás e folyamát hatalmas uralkodók s a társadalom minden rétegében feltűnő nagy szellemek vezeték, irányozzák, siettetik.

És Magyarországon éppen ekkor tehetetlen király foglalja el a trónt, szűkkeblű önzés környezi azt. A Hunyadyak, nem egyszerű szerencsétlen, de mindig magas célokra irányult politikája: a pillanat által sugallott expediensek, apró cselszövények és kúfár szellemű alkudozások színvonalára süllyed.

Mindazáltal, habár odáig jutott az ország, hogy mint szövetséges hasznos, mint ellenség veszedelmes lenni megszűnt, területének földrajzi helyzeténél és a nemzet régi dicsőségének hírével fogva, még mindig tényező, melylyel az európai politika vezérfőfőinek számolniok kell.

Mikor tehát az Olaszország birtokára s általa az európai hegemoniára áhító uralkodók, Miksa császár és XII. Lajos francia király, — felfüggesztve versengésöket — a leg hatalmasabb olasz állam, a velencei köztársaság megsemmisítése és területének felosztása céljából, 1508. december 10-én, *Cambrayben* szövetségre léptek:¹⁾ Magyarországot is bevonták ter-

¹⁾ Le Glay. Negotiations entre la France et l'Autriche (Paris 1845.) II. 225—243. l.

veik körébe. Azon elvet mondva ki, hogy a Velence által idők folytán elfoglalt birtokrészek régi birtokosaikra visszaszállanak: felhívták II. Ulászló királyt, hogy a ligához csatlakozva, a magyar koronának Velence kezeire jutott melléktartományát, *Dalmátiát* foglalja vissza,¹⁾ a mi által súlyos csapást mérne a köztársaság hatalmi állására és világkereskedelmi érdekeire.

A két uralkodó, az 1509-ik év elején, követeket küldött Ulászlóhoz;²⁾ azon reményben, hogy ajánlataik őszintesége és megbízhatósága iránt, kétség a magyar udvarnál nem fog fölmerülni. XII. Lajos, Candalei Anna királyné által, közel rokona Ulászlónak, mindig jó akaratot mutatott iránta. Miksa és a magyar király között is benső barátság váltotta fel a korábbi ellenségeskedést; már tervben volt a kettős házasság, mely a »felix Austriá«-nak biztosítandó volt a magyar korona birtokát, miután fegyver hatalmával hiába erőlködött azt megszerezni.

Azonban előre volt látható, hogy nem fognak célt érni. A király, nejeinek halála óta, az erély és kezdeményezési bátorságnak azt a csekély készletét is elvesztette, a melyet a trónra magáva hozott. A főurakban hiányzott az ambíció, még inkább az áldozat készség. A zilált viszonyok és a pénzügyi zavarok közepett, mikor a törökök ellenében se tudták megvédeni az ország területét, új foglalásokra gondolni se lehetett.

¹⁾ Ismeretes, hogy Dalmátiát Kálmán király csatolta Magyarországhoz. A bizancci császárok és Velence ismételve tettek kísérlete ezen tartomány meghódítására. Velence tényleg elfoglalt több várost és szigetet. Nagy Lajos 1357. kényszeríté, hogy azokat visszaadja, és ígé nyeiről ünnepélyesen lemondjon. Zsigmond alatt Velence ismét terjeszkedni kezdett Dalmátiában, 1409. Nápolyi László ellenkirályt megvásárlá Zárát és az ő jogait Dalmátiára, melyet lassanként egészen hatalmába ejtett. Mátyás király fenntartotta jogait, de nem volt képe azokat érvényre emelni.

²⁾ A velencei köztársaság franciaországi követe már 1509 január 18-án jelenti, hogy a francia király *Boglion* (?) Ádámot küldi Magyarországra. A signoria ezt január 27-én megírja a magyarországi ügynöknek. (A jegyzék a velencei állami levéltárban.) Mikor érkezett meg arról nincs tudomásunk. Ulászló király 1509. július 12-én kelt leveléből tudjuk, hogy Miksa követe ezen év *első felében* háromszor jelent meg udvaránál; így tehát valószínű, hogy először januárban vagy februárban jött. (A levél Katonánál. Hist. Crit. XVIII. 571. l.)

Mindehhez még az járult, hogy 1508 őszén a pestis kezd az országban pusztítani. A király egy ideig Pozsony- és Nagy-Szombatban tartózkodott, majd (1509) február havában Csehországba ment, s az egész esztendőt ott töltötte. Csak kevés magyar kísérte. A főpapok és urak, a gyilkos kór elől bujdosva, székhelyeiken, irtokaikon elszigetelve éltek. A főváros elhagyatva állott. Nagyobb horderejű elhatározásokról ezért is nem lehetett szó.

És Velence se várta be tétlenül a fenyegető vést.

A mint a cambrayi liga létrejöttéről értesült, a legnagyobb erélyvel látott a hadikészületekhez, és ugyanakkor a diplomatia minden eszközét felhasználva, azon volt, hogy az ellene szövetséget kötött uralkodók igyekezeteit az európai udvaroknál megghiúsítsa.

Magyarország és a velencei köztársaság között ez időben a legjobb viszony állott fenn. A két állam ugyanis, egy évtized előtt (1500) szövetséget kötött a török ellen indítandó háborúra; a signoria százezer arany évi segílyt ajánlott II. Ulászlónak. És bár a háború nem jött létre, sőt a köztársaság (1502. végén) a portával békét kötött, a magyar udvar barátságát biztosítandó, a segílypénz fizetését nem szüntette meg. 1504. február 15-én új szerződést írtak alá, a melynek értelmében a köztársaság évenként 30,000 aranyat fizet; anélkül hogy a király positiv kötelezettségeket vállalna.¹⁾

E mellett Velence szüntelenül gondot fordított arra, hogy a legbefolyásosabb magyar államférfiakat, különféle előnyök és szolgálatok, ajándékok, kitüntetések, ígéretek által megnyerje. Legszorosabban *Bakocs Tamás* esztergomi érseket csatolta magához. Ez a bíbor és a patriarkai méltóság elnyerését leginkább Velence közbenjárásának köszönheté. Sőt a signoria, kiismerve határtalan nagyravágását, nem habozott, előbb általános phrásisok, kétes értelmű czélzásokkal, majd határozott ajánlatokkal, kilátást nyitni, hogy pártfogása által Szent-Péter trónjára emelkedhetik.²⁾

¹⁾ Lónyay Albert velencei követségei. Történelmi Tár. XXII. 4. s. kk. II.

²⁾ Bakocsnak, a pápai trón elnyerése érdekében, a velencei köztársasággal folytatott tárgyalásairól más helyen részletesen kívánok szólni.

A horvátországi urak nagy része Velenczének, úgy s zsoldjában állott. Szerződészerűen meghatározott számú reseket állítottak a köztársaság zászlai alá.¹⁾

A kereskedelmi összeköttetés sokféle szála is kap képeztek a két állam között.

És míg egyéb hatalmak megelégedtek azzal, hogy k ket esetről-esetre, mikor fontos érdekek kívánják, küldik a udvarhoz; Velenczének itt állandó diplomatai képviselő Majd magasabb állású követek, majd legalább titkári r levő ügynökök váltották fel egymást; folytonosan érintke állva a politikai körökkel, figyelemmel kísérve az esemény lődését, és pontos jelentéseket küldve. Az 1506-ik év őszi jai óta *Guidoto Vincze* titkár képviselte a signoriát. Bár : maták azon szerényebb fajához tartozott, kik csak a más méinek valószínűsítésére képesek, nem mindennapi ügyessége, ta által jó szolgálatokat tudott tenni hazájának, és a magy körében közkedveltségnek örvendett.²⁾

A signoria, mihelyt a cambrayi tárgyalások ered megtudta, sietett Guidotot utasítani, hogy a magyar ki primást és a köztársaság iránt jóakarátú urakat az »Olas kárára és veszére« czélzó szövetség létrejöttéről tudósítsa, meztetve őket, hogy abból az egész kereszténységre, küi Velenczére és Magyarországra »a kereszténység ezen védi súlyos bajok és nagy veszedelmek fognak származni. E megbízta őt, hogy, ha Velence ellenségei kísérletet tenn magyar királyt részökre vonni, minden erejéből azon legye ne érjenek czélt.³⁾ Majd néhány nappal utóbb, mikor tu érkezik Velenczébe, hogy a francia király követet küld I hoz, Guidoto parancsot kap, hogy Bakocs bíbornok tanács ki aziránt, mikép lehessen az ellenséges befolyást ellensúl

¹⁾ Marino Sanudo munkája erre nézve sok részletet tartal

²⁾ Pasqualigo 1500. június 7-én jelenti Guidotoról: »L Mtá . . . cum tutti questi altri Signori, per haverse lui portato, p il tempo che l'e sta nela Corte cum prudentia et grande dextei ognunt, lo ha havuto molto grato et accepto.«

³⁾ A Signoria 1509. január 20-iki jegyzéke.

⁴⁾ Sajnos, a Velence és Magyarország között 1509. első

Ez egyelőre nem volt nehéz feladat. A Prágában tartózkodó király szokott közönyösségével fogadta a csábító ajánlatokat. Magyarországon a hangulat Velenczének kedvező volt, és Guidoto (ápril havában) azzal bízathatá a signoriát, hogy Magyarország részéről még segítségre is lehet számítani. Ugyanakkor a király More Fülöpöt Velenczébe küldé, hogy ott az évi segély számlájára pénzt eszközöljön ki.¹⁾

II.

Azonban ekkor fordulat áll be, úgy az általános helyzetben, mint a magyar udvar állásában.

II. *Julius pápa*, a szövethozott hatalmakkal és Velenczével folytatott hosszas tárgyalások után, (1509. mártius 23-án) ünnepelesen kinyilatkoztatá, hogy a ligához csatlakozik. És míg hadai a Romagnaba nyomultak, a signoriát, — az egyház birtokainak elfoglalása, a kegyúri jogok kiterjesztése, az egyháziak megadóztatása miatt, — átokkal sújtotta.²⁾

Velence nem csüggedt. Lázás buzgalommal folytatta a fegyverkezést. És a pápa ítéletétől az egyetemes zsinathoz föllebezett. Tiltakozását — május elején — megküldé Bakocs bíbornoknak is, mint a patriárkák egyikének, a kik, ekkor már határon kívül álló, régi kánonok szerint fel voltak jogosítva az egyetemes zsinat egybehívására.³⁾ Azonban a magyar primás természetesen óvakodott bármit tenni ez ügyben.

folytatott tárgyalásokról csak gyér adatok maradtak ránk. Guidoto idézett jelentését se ismerjük. A signoria 1509. május 18-iki válaszában utal arra. »Et perche ne le lettere tue, da nuy ricepute, le ultime de lequale sono de di XX. del preterito, habiamo annotato il tuo discorso, che el se possi haver da questo regno qualche favor, mediante la loro utilità. . . .«

¹⁾ Guidoto május 2-án kelt jelentése, melynek csak a Marino Sanudo munkájában fenntartott kivonatát birjuk. (Történelmi Tár, XXIV. 157. l.)

²⁾ Brosch. Papst Julius II. und die Gründung des Kirchenstaates. (Gotha 1878.) 161. s. kk. II.

³⁾ Marino Sanudo 1509. május 5-re feljegyzí: »Et è da saper, per il Consiglio X. per avanti fo expedito uno Corier in Hungaria con la appellation in buona forma al Cardinal Istrigioniense a Patriarca di Con-

Ezalatt a francia király megkezdte a háborút. Hírtávkelttek az Addán, és május 14-én *Agnadellonál* eldöntő győzelmet vívtak ki a köztársaság serege fölött.¹⁾

A signoria előre látva, hogy vereségét úgy a harci megalománia, mint a diplomacia terén ellenségei ki fogják zsákmányolni, magyarországi ügynökéhez küldött tudósításában az ütközetet teljességgel jelentéktelenné tüntetvé fel. Ugyanakkor meghagyta neki, hogy a magyar királyt és az urakat XII. Lajos vállalkozásának védelmében győzze meg; minthogy az határtalan nagy bátorságában, nem fog megelégedni Olaszországgal, világuralomra törekszik, és miniszterét, Amboise bíbornokot, a pápai trónra készűl emelni; amely terveit könnyen valósíthatja, ha az idején meg nem hiúsítják.²⁾

Ekkor Velence megelégedett azzal, hogy Magyarországot nem csatlakozik ellenségeihez. Most erkölcsi és katonai támogatásra is szüksége vala. Felhatalmazást kért, hogy Magyarországi területén ezer lovasot fogadhasson. Ez ügyben főleg a primás benjárását is igénybe vette.³⁾

Azonban Guidoto nem volt képes célját érni. A primás nádor és a többi urak arra szorítkozának, hogy részvétőket ványítsák a Velenczére nehezedett csapások fölött, és bizto

stantinopoli.« És május 8-ra: »Etiam in Hungaria fo expedito la-
lation al Cardinal Istrigoniense Patriarcha di Constantinopo-
chiamato tre Episcopi pol lui chiamar il futuro Concilio et su-
questa excommunicatione.«

¹⁾ Romanin. Storia documentata di Venezia (Ven. 1856.)

²⁾ »Li grandi disegni et cupidità del prefato Re de Franza
solum de sottoponersi tutta Italia, cum far Pontefice il Cardinal
ma di farse Monarcha del Universo.« A francia bíbornok pápa
rémképével, bizonyára főleg Bakocsa akartak hatni.

³⁾ Velence a lovasoknak fejenként négy ducát havi
parancsnoknak négyszáz ducát évi fizetést ajánl. Az ügynök
a primással kellett előlegesen szólni »premesse quelle parole
indicative de lo amor portamo a Sua Rma Signoria et de
tione fa la Signoria nostra lha facto in ogni tempo et fa
na sua...« A május 18-iki jegyzékben, a melynek végén á
bantur litere eidem Secretario, quod aget gratias Rmo Car-
pro communicatione ei a Rma ipsius Dominatione facta.

arról, hogy minden lehető megtesznek az ellenség törekvéseinek meghiúsítására.¹⁾

Ennek következtében a signoria következő utasításában a katonai segítségről már nem szól. A követnek oda kell működni, hogy a király a pápánál és Miksánál, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárjon.²⁾

Ez alatt, az agnadellói ütközet után, Miksa és Lajos követei ismételve felkeresték Ulászlót.³⁾ Ez július elején a pápától is vett levelet, melyben felhívja, hogy haladék nélkül indítsa meg a háborút és foglalja el Dalmatiát, melyet a köztársaság szárazföldi birtokaiból még egyedül tartott meg; mert ezenkívül uralma már csak a város területére szorítkozik »és ezzel is időközben, ki tudja mi történt.«

A király a folytonos sürgetéseknek nem bírt ellenállani. Július 12-én Czobor Mihály kamarást és bodrog-megyei főispánt Prágából Magyarországra küldötte. Általa rendeletet bocsátott a legelkelőbb főpapok- és főurakhoz, hogy Budán tanácskozányra gyűljenek össze, és megfontolva »a magyar korona jogainak érvényesítésére kínálkozó alkalmat, melynél kedvezőbb soha sem fordult elő és soha sem fog előfordúlni,« a teendők iránt tanácskozzanak.⁴⁾

A pápa, Miksa és a francia király követei a magyarországi urakra is kiterjesztették figyelmüket. És sikerült többeket megnyerniök. Perényi Imre nádor állott Velence magyarországi ellenségeinek élére, és sürgetni kezdé Dalmátia visszahódítását.⁵⁾ De az ország első zászlósánál jelentékenyebb előnyöket ígért a szövetségeseknek: *Szakmári György* pécsi püspök és királyi can-

¹⁾ Guidoto július 18-iki jelentését resumálja a signoria augusztus 7-iki jegyzéke.

²⁾ Az augusztus 7-iki jegyzékben.

³⁾ Guidoto július 5-én Budáról jelenti (a Sanudo-féle kivonat szerint) »Il Re di Franza e gli altri, maxime il Papa, non cessano instigar caso Re contra di nui, et voglii romperne in Dalmatia.«

⁴⁾ A király július 12-én kelt levelét közli *Pray. Annales*. IV. 334. *Katona*. XVIII. 571. l. (Eredetije az orsz. lev. dipl. osztályában.)

⁵⁾ *Guidoto* augusztus 9-iki jelentésében (Sanudo kivonata szerint) írja: »Quelli Signori hanno mal animo contra la Signoria nostra, maxime il Conte Palatino, voria quel Re ne rompesse.«

cellár támogatása. Régtől fogva irigy vetélytársa és esküdt ellensége a primásnak, örömmel ragadta meg ezt az alkalmat, hogy őt megalázza és hatalmát aláássa.¹⁾

A szövetséges uralkodók mit sem mulasztottak el, hogy a primást is a magok részére vonják; Miksa, XII. Lajos és ennek minisztere, Amboise bíbornok, hízegő levelekkel keresték fel. Fényes ajánlatokat tettek neki. Majd, miután ezek hatástalanok maradtak, fenyegetésekkel léptek elő. Sőt a pápa értésére adta, hogy ha nem szűnik meg a kiközösített köztársaságot pártolni, magára vonja a szentszék haragját, és minden méltóságától megfosztatni.²⁾

A pápa egyúttal más irányban is hatott a magyar urakra. Erőtlen és nagyra törő lelkének egész hevével karolta fel a tervet, melylyel több elődje siker nélkül foglalkozék: a keresztény hatalmak élén a törököt Európából kiűzni. A Borgiák által compromittált pápaság politikai és egyházi állásának emelésére ez látszott a legméltóbb és legbiztosabb eszköznek.

Most feljogosítva hitte magát arra a reménységre, hogy a cambrayi liga tagjai, mihelyt a Velence ellen indított háborúnak vége lesz, készséggel fogják haderejüket, a magasztos cél valóstítása végett, rendelkezésére bocsátani. Bizalmas társalgásban már kijelölte a közel időpontot, a mikor az Aja Sophia kupolája alatt fogja a szent mise áldozatot bemutatni.³⁾

¹⁾ Szakmári magatartására a később előadandó részletek vetnek világot.

²⁾ Guidoto 1510. február 11-iki jelentése. És Bakocs, utóbb, 1510 május 24-én a velencei követnek előadta: »Il Pontefice . . . mi menazo piu volte de privarme de tute le dignità mie. El Re de Romani per indurme a i soi desiderii mi fece assai oblacione, et visto ch'io persisteva in proposito mi fece assai menaze . . . El Re de Franza et el Cardinal de Roan anche me scrisseno, . . . che se io non prestasse favor a lor liga, ben presto me ne penteria.«

³⁾ II. Julius pápának Ulászló királylyal folytatott levelezését nem ismerjük. A lengyel királyhoz 1509 július 28-án írt levelében részletesen kifejti terveit, megemlítve, hogy »aderit et . . . Uladislaus Hungarie et Bohemie Rex . . .«. És 1509-ben Rómából a lengyel udvarhoz intézett levélben olvassuk: »Audivimus nos Pontificem dicentem: si debellabit Venetos, sicut sperat, quod a die nativitatis ventura ad aliam diem nati-

Ezzel Velenceze magyarországi ellenségeinek új fegyvert adott kezébe. Azt hirdethették, hogy csatlakozva a ligához, nemcsak Dalmátiát szerezik vissza, de siettetik az ozmán hatalom megtörését is.

Augusztus második felében, Budán tartatott meg a király által elrendelt tanácskozmány. A pápa, a német király és a francia király ügynökei Prágából lejöttek, hogy a háború megindítása érdekében működjenek. Dalmátia visszahódítása és a török elleni hadjárat ügye együttesen tárgyalatott.

Azonban Velenceze barátai, és első sorban a primás, éppen a török veszélyt használták fel, hogy az urakat, kikben a harcias hajlam különben se volt erősen kifejlődve, a béke fenntartásának szükségességéről meggyőzzék.

Magyarországban rég megszokták már az egyesült keresztény hatalmak nagy hadjáratát szép ábrándnak tekinteni. A humanismus retorikájának mesterei művei, melyekkel Cesarini Julián utódai a magyar királyok és rendek előtt felléptek, tapsokat bőven arattak ugyan, de bizalmat már nem keltettek.

Ellenben kétségtelennek látszott, hogy mihelyt Magyarország Dalmátiát megtámadja, Velenceze a törökök segítségét fogja igénybe venni. Arra pedig, hogy a törökök ellen háborút viseljenek, az ország rendei se készek, se hajlandók nem voltak.

Mindazáltal a pápa és a két király ajánlatait és felhívását, a tanácskozmány egyenesen visszautasítani nem akarta. Így tehát mindkét párt készséggel fogadott el egy közvetítő javaslatot, mely teljesen szabad kezet biztosított. Elhatározatott, hogy követek fognak küldetni a pápához, továbbá a német, francia és spanyol uralkodókhoz, oly célból, hogy a török ellen indítandó hadjárat tárgyában határozott tudósításokat hozzanak. Egyúttal II. Ulászló is felkérte, hogy tekintettel a felforgó ügyek fontosságára, mielőbb jöjön vissza az országba.¹⁾

vitatis alterius anni, missarum solemnium sit celebraturus Constantinopoli. (Acta Tomicianae. I. 46. és 49. ll.)

¹⁾ A budai tanácskozmányról Guidoto augusztus 27-iki jelentésének Sanudonál fenntartott kivonata értesít: »E sta fato la Dieta e parlamento di quelli Baroni . . . E fu proposto zercha a intrar in la liga di Chambrai et esser contra il Turcho. Chome li oratori sono li dil Re di

Ezzel a signoria is meg volt elégedve, és Bakocs bíbornok fáradozásainak tulajdonítva az eredményt, a köztársaság hálájá fejezte ki neki.²⁾

E közben a szövetséges uralkodók lassúsága és kölcsönös féltékenysége megmenté az enyészet szélére jutott köztársaságot, melynek egyik hadvezére (július 17-én) visszaszerezte Paduát, míg egy másik hatalmába ejté a mantuai örgróf személyét.

A signoria ennek daczára nem bírta el magát. Alkudozásokba bocsátkozott a pápával és a spanyol királlyal, hogy ők nagy engedmények árán, a ligától elvonja; és még nagyobb gondot fordított arra, mint előbb, hogy Magyarországnak a ligához csatlakozását megakadályozza.

E czélból augustus végén elhatározta, hogy külön követ küld Magyarországba. A senátus választása *Pasqualigo Péter* esett, előkelő patriciusra, ki a korábbi években Aragoniai Ferdinánd és Miksa udvaránál képviselte volt a köztársaságot, és igen ezen uralkodók tervei meghíúsítására kiválóan alkalmasnak látszott.¹⁾

Guidoto utasítást kapott, hogy a követ részére a királynak biztos kíséretet eszközöljön ki.²⁾ És mivel erre vonatkozó tudósítása késett, a signoria pedig nagy súlyt helyezett arra, hogy követ mielőbb megkezdje működését, Pasqualigo már octóber 12-én, nyolcz tagból álló kíséretével, hajóra szállott.

Romani et Franza et noncii dil Papa. Hanno exposito a recuperar il su tien Venetiani; dicendo la Dalmatia era dil Regno di Hungaria et e bo recuperarla. Tamen non si vol correr a furia, perche la Signoria moveri Turchi contra Hungaria e saria meter in preda l'Hongaria. E perho bon mandar oratori al Papa, al Imperador, a Franza e Spagna, e sape che liga e questa, et si e contra il Turcho e che cosa. Et cusi fo conclusa questa opinion esser bona. Et elexeno in dita Dieta li oratori . . . « Hogya Dieta alatt tanácskozmány, nem országgyűlés értendő, kitűnik a király meghívó levélből, mely csak »urak«-ról szól, miként Guidotonál is csak »baroni« említettnek.

²⁾ A signoria 1509 szeptember 11-iki jegyzéke. A doge külön levélben kívánt volna köszönetet mondani, s ezt azért nem teszi, mert futárai gyakran elfogatnak s nem akarja a primást compromittálni.

¹⁾ Pasqualigo életrajza *Giovanni degli Agostini* ily című munkájában: »Istoria degli Scrittori Veneziani.« (Velence, 1754.) II. 303 — 15 l.

²⁾ A signoria 1509 szeptember 1-én kelt jegyzéke.

Feladata ugyanaz volt, a mi Guidotóé. Oda kellett hatni, hogy a Magyarország és Velence között fennálló szövetség továbbra is fenntartassék; kieszközölni, hogy a magyar király, követeket küldve a Velence ellen egyesült hatalmakhoz, a háború megszüntetése és az egyetemes béke helyreállítása érdekében működjék.¹⁾

A quarnerói öbölben dúló viharok által nyolcz napig hányattatva, s nagy veszélyeket kiállva, Pasqualigo octóber 25-én ért a scrizai kikötőbe, a hol két hétig kellett várakoznia, míg Corbaviai János gróf, Velence híve, a fegyveres csapatot egybegyűjté, a melynek fedezete alatt az ország fővárosába indulhat. János gróf novigradi várában a horvát főurak fényes gyülekezete fogadta: Zrinyi Miklós, Blágay Antal, Marsinszky György grófok és mások, mintegy 450 lovassal. Ezeknek kíséretében folytatá útját Zágráb felé.²⁾

Az urak felhasználták az alkalmat arra, hogy szolgálataikat ajánlják a signoriának. A követ abban a véleményben volt, hogy az ajánlatokat el kell fogadni; mert kis áldozattal, évi 3000 ducát költséggel le lehet kötelezni mindannyit, és így biztosítékot szerezni arra nézve, hogy Magyarország nem fog háborút indítani Dalmátia ellen.¹⁾

November 15-én érkezett Zágrábba. Reméllé, hogy kevés nap elteltével rendeltetési helyén lesz. De hónapok múltak el, míg óhajta teljesült.

¹⁾ Az 1509. október 9-ikén kelt utasítás a velencei állami levéltárban.

²⁾ *Pasqualigónak* Magyarországból a dógéhoz intézett követjelentései fogják a jelen tanulmány legkiválóbb forrását képezni. A mohácsi vést megelőző időkben Magyarországra küldött velencei követek jelentései közül csak Pasqualigóiéi maradtak fenn, egész kiterjedésök és teljességökben. A többiekét Marino Sanudo világkrónikája csak rövid, hézagos kivonatokban őrizte meg. Pasqualigo nagyérdékű jelentései egy kötetbe összefoglalva, a velencei városi Múzeum (Museo Civico Correr) kézirat-tárában vannak elhelyezve. Eddig kiadatlanok és e helyen használtatnak fel először. 1509. október 18-ától 1512. augusztus 9-ig érnek. Számuk 254-re megy. Ezekben vannak mellékelve azon levelek, a melyeket Pasqualigo másokhoz és a melyeket Bakocs a nádor sat. Pasqualigóhoz intéztek.

¹⁾ Pasqualigo útközben, 1509. október 18. november 8-ig tiz jelentést küld a dógéhoz.

III.

Guidoto, a mikor Pasqualigo küldetése felől értesült, mindent megtett, hogy kedvező és kitüntető fogadtatást biztosítson részére. Azonban nagy nehézségekkel találkozott.

A Velence ellen szövetkezett hatalmak követének fáradozásai a magyarországi urak sorában mind többeket vontak el a köztársaságtól, és még azokra is pressiót gyakoroltak, a kikezdő állandó ragaszkodásukban megingatni nem bírtak. Maga Bakoc: bibornok is kényszerítve volt tartózkodó állást foglalni el. Megszakitotta nyílt összeköttetését Guidotóval; titkos üzenetek é aláírás nélkül küldött levelek által érintkezett vele.

»Lelkemben — írja egy alkalommal — most is ugyanazon érzelmek honolnak, mint régente; de az okos ember engedelmes kedik az idők követeléseinek.«¹⁾

Ily körülmények között nem óhajthatta Pasqualigo megjelenését Magyarországon. Azt tanácslá tehát, hogy maradjon Zágrábban, és ne tegye ki magát annak a megaláztatásnak mely akkor érné, ha az udvarnál megjelenve, a király vonakodné őt elfogadni. »Mikor — úgymond — az időviszonyok nem hódolnak meg mielőttünk, mi hódolunk meg előttök. Gyakran hasznosabb a késedelem, mint a sietés.«²⁾

Guidoto némi bizalmatlansággal vette a primás közléseit. Azt hitte, hogy »mindenható lévén az országban«, maga támasztja a nehézségeket, és akadályozza a signoria követének fogadtatását, hogy ily módon a római cúria előtt rehabilitálja magát.

Ezen föltevés csakugyan teljesen valószínű vala. Bakoc időt akart nyerni. Értesülve lévén az európai politika minde mozzanatai felől, jól tudta, hogy Velence és a szent-szék között tárgyalások folynak. Előre látta, hogy ezeknek kimenetele döntő fog a cambrai liga sorsa fölött. Be akarta tehát várni azok eredményét.

¹⁾ Bakocs 1509. november 22-én Guidotóhoz intézett levele.

²⁾ Bakocs 1509. november 29-én ugyanahhoz írt levele.

³⁾ Pasqualigo és Guidoto 1510. február 11-iki közös jelentése dógéhoz.

Az iránt egészen meg volt nyugodva, hogy a magyar urak Velence ellen háborút nem fognak indítani. De a nádor környezetében felmerült egy terv, a melytől hihetőleg ő sem idegenkedett. Ez abban állott, hogy a köztársaságot, kizsákmányolva szorongatott helyzetét, rá kellene bírni, hogy Dalmáciáról önkényt mondjon le, vagy legalább kárpótlásul más előnyökben részesítse Magyarországot, illetőleg Dalmátia birtokaért bizonyos évi díjt fizessen.

Ezen gondolat a helyzet természetszerű szüleménye vala. De a magyar államférfiak leleményessége még tovább ment. Egyrésze a Velenczét Dalmátia önkényes átadására vagy más előnyök biztosítására azzal akarták rá bírni, hogy Dalmáciának a szövetkezett hatalmak segítségével meghódítását, mint biztos tényt tűntették fel. Másfelől a szövetkezett hatalmakkal el akarták hitetni, hogy Velence maga ajánlkozott Dalmátia átengedésére, ha Magyarország a köztársaságot a liga támadása ellen támogatja; s ekképen akarták a szövetkezett hatalmakat rábírni, hogy Dalmátiát magok hódítsák vissza Magyarországra számára, vagy pedig más előnyök biztosítása által akadályozzák meg Magyarország szövetkezését Velenczével.

Az actió mindkét irányban egyszerre indult meg, az (1509.) év végén. *Miksa* német királyhoz hihetőleg követe által intézték előterjesztésöket.¹⁾

Pasqualigoval, még mielőtt Budára jött volna, kezdték meg a tárgyalásokat. A követ a signoriától azt az újabb utasítást kapta, hogy »mindenben az esztergomi bibornok utasítása szerint járjon el«²⁾ emiatt, bár kelletlenül, Zággráiban maradt. Itt kereste fel őt, az 1510-ik esztendő első napján, *Beriszló János* szerb deszpót. Bizalmas társalgás közben, úgy mintha megbízása se volna, pendíté meg első ízben az eszmét.

»Bocsásson meg követ úr, — így szólott — mint testvére

¹⁾ Következtetjük ezt Miksának 1510. april 25 én Ulászlóhoz intézett, alább tárgyalandó, leveléből.

²⁾ Pasqualigo 1510. január 4-én írja a dogenak, hogy vette december 11-én kelt rendeletét, mely szerint »non me debia mover de questa cita' Zagabria senza el parer . . . del Rmo Strigoniense, ma ch'io me debi conformar in omnibus cum el parer suo.«

és igaz barátja kívánok szólani. Velence ellenségei, különösen a pápa, mindenképen azon vannak, hogy a királyi felséget és a magyarországi urakat a signoria ellen háborúra indítsák. Ha tehát ön előnyös és illő ajánlatot hoz magával, szívesen fogja látni; ellenkező esetben nem tudom hogyan fognak a dolgok fejlődni. Tudnia kell, hogy az egész keresztény világ nagy készüléket tesz a török ellen, tavasz nyíltával indítandó hadjáratra, mely, mint a pápa a királyi felségnek és az uraknak megírta, okvetetlenül létrejő, hacsak a velenceiek meg nem akadályozzák. Valóban rossz cselekedet volna, ha a köztársaság meghíúsítaná ez a dicséretes és szent vállalatot.◀

A követ válaszában kifejté, hogy ily szándékot csak Velence ellenségei tulajdoníthatnak a signoriának. Ha valódi és szilárd béke jönne létre a keresztény hatalmak között, csak hamar kitűnnék, hogy tulajdonképpen nem a signoria akadályozza a hitetlenek ellen tervezett hadjárat megindítását. Most is, mikor a pápa, a császár és szövetségeseik olyan békét ajánlanak Velenczének, mely teljes romlását idézné elő: könnyen be lehet látni, hogy nem a köztársaságot kell okolni, ha a szent vállalat létre nem jő. Ő bízik a magyar urak bölcsességében; fel fogják ismerni a pápa titkos célzatait, és nem engedik magokat elszakíttatni Velenczével fennálló szövetségtől, mely Magyarországnak hasznára és becsületére válik.

Berisló a pápa szándékainak őszinteségét védelmezé. Saját szemével látta — úgymond — a pápának a nádorhoz intézett levelét, melyben jelentékeny pénzüsszeget ígér, és felhívja a magyarokat, hogy küldjenek Rómába alkalmas követeket, a kiknek a hadjárat tervét tárgyalhassa.

De hirtelen más irányt adott a társalgásnak. »Valóban — így folytatá — a signoria nem tehetne jobbat, mint ha *Dalmátia ajándékul adná a királynak*. Ily módon teljesen biztosítan magának Magyarország segítségét.◀

A követet nem kevésbé lephette meg ez a váratlan fordulat. Úgy tett, mintha nem venné komolyan. »Jól tudom — mondá — hogy Uraságod tréfából, időtöltés végett beszél így. Mert hisz jó tudja, hogy Dalmátia, sőt Velence egész területe csak úgy

Magyarországé, mint a közársaságé; a két állam mindenkor osztott a jó és balszerencsében.◀

A szerb deszpót nem említé többé Dalmátiát. Azt kezdé magyarázni a követnek, hogy a signoria és ellenségei között könnyű volna békét létesíteni, ha Velence lemondana arról, amit olasz földön más hatalmaktól elfoglalt, és azzal kárpótolná magát, amit a keresztény hatalmak, jövő tavasszal a török birodalomban hatalmukba ejtenek.

Ezen magas politika méltányolására Pasqualigónak nem volt érzéke. Nevetve kérdezé Beriszlótól, vajjon ő hajlandó volna-e lemondani magyarországi birtokairól, azon remény fejében, hogy a jövő tavasszal a meghódítandó Szerbországot fogja kárpótlásúl nyerni?

Mire a magyar főúr szintén nevetve válaszolá: »A világért sem.«

A következő napokban nem találkoztak. Vízkereszt ünnepe-n Beriszló egyik zágrábi templom sekrestyéjében adott a követnek légyottot. Azt hitte talán, hogy titokzatos homályba burkolva értekezletöket, nagyobb hatást gyakorolhat a velencei diplomátára. E miatt már esküvel is kötelezé őt, hogy titokban fogja tartani mindazt, a mit hallani fog.

Ezen fontoskodó előzmények után, így szólott. Velence ellenségei, több hónap előtt, követek által és levelekben felhívták Ulászlót, hogy foglalja el Dalmátiát; mert különben ők ejtik hatalmukba. A király úgy találta, hogy ha a köztársaságnak el kell vesztetni Dalmátiát, jobb Magyarországnak bírnia azt, mint más hatalomnak engedni át. E miatt elhatározá, hogy részt vesz a háborúban, és megbízta a nádort, hogy kellő számú haderőt gyűjtsön egybe. Azonban a nádor, indíttatva a köztársaság iránti jóakarata által, megíúsította e tervet. Mindenekelőtt, időt akarván nyerni, figyelmezteté a királyt, hogy ily nagy horderejű vállalat megindítása alapos megfontolást igényel; felkérte, hogy jöjjön vissza az országba, hívja össze a tanácsosokat, és tárgyalja velök az ügyet; ha pedig a hadjárat megindítása ethatároztatik, személyesen álljon a sereg élére, a mint Miksa és XII. Lajos is cselekednek. A nádor ezek után tudni óhajtja a követtől: vajjon a signoria hajlandó-e Dalmátia átengedésére. Igenlő esetben, minden erejével

azon lesz, hogy a Magyarország és Velence között fennálló barátság fenntartassék, és Magyarország kitelhetőleg segítse köztársaságot. A követ tehát közölje teljes bizalommal, mit tartalmaz utasítása. A szent evangéliumra esküszik, hogy mindezekben fog maradni.

Ezen előterjesztésnek első része, hogy Velence ellenségeként igyekezzenek Magyarországot megnyerni, Pasqualigo el teljesen ismert dolgokat tartalmazott. A nádorra vonatkozó rendelkezések bizonyára nem adott hitelt. A végső felszólítás pedig nem ejthető zavarba, mivel Dalmátiát illetőleg utasítása semmit sem foglalt magában.

Ő tehát, a helyett, hogy fontos leleplezésekkel kielégítse Beriszló kíváncsiságát, ügyesen ellene fordította saját közlését. »Most már — így szólt — ő felsége és az urak világosan láthatják, hogy a hadjárat, melyet szintén a török ellen tervezett tulajdonképpen keresztény állam ellen készül. Ekként kiderül Velence ellenségeinek álnoksága, kevés értéket lehet tulajdonítani ajánlataiknak, a melyekkel csak azt akarják elérni, hogy Magyarország és Velence között fennálló szövetséget felbontsák. Isten kegyelme és a magyar király bölcsesége meg fogja hiúsítani igyekezeteiket.«

Ezen nyilatkozatnak nem volt meg a várt hatása. »Bizony a követ úr — válaszolá Beriszló — Dalmátia átengedése nélkül semmire se mehettek. Ha a király le is mondana arról, a magyarországi rendek nem tűrnék, hogy mikor az európai hatalmak mind visszaszerzik azt, a mire igényt tartanak, csak Magyarország maradjon tétlenül. Bizony Dalmátia nélkül semmire se mehettek

Pasqualigo ekkor a rá nézve kellemetlenné váló beszélgetésnek ismét tréfával vetett véget. »Valóban, — mondá — Dalmátia nélkül, vagyis ha Dalmátiát elvesztenők semmire se mehettünk. Ezért azon leszünk, hogy jól megvédjük és megtartsuk köztársaság és Magyarország javára.«

Erre felkelt, és azon ürügy alatt, hogy a misére ki kell mennie, barátságosan búcsút vett a magyar főúrtól.¹⁾

¹⁾ Pasqualigo 1510. január 7-iki jelentése.

IV.

Ezalatt a magyar urak mind türelmetlenebbül sürgették, hogy a király térjen vissza Magyarországra, és a rendes időt — sz. György napját — be nem várva, hívja össze az országgyűlést, a mely eldöntse, hogy mily állást foglaljon el Magyarország, szemben a cambrayi ligával.

A király engedett a kívánságnak. Az ország rendeit, és pedig azon kor szokása szerint, a köznemességet is fejenként, mártius 12-re Esztergomba hívta meg.

»Csodálatos — írja a meghívó levélben — az összes keresztény fejedelmek egyértelmű vágya, kiváló tettek végrehajtására. Mindnyájan, és élükön szentséges atyánk, Szent-Péter utódja, követeik által és buzgó kérelmeikkel folytonosan ostromolnak, hogy Isten dicsőségére, a kereszténység javára, saját országaink boldogítására és kiterjesztésére, az általok létrehozott szövetséghez csatlakozzunk. Ehhez járul, hogy a török császárral kötött és csakúval szentesített békekötés, melynek megtartását isteni és emberi törvények parancsolják, nemsokára letelik. Mi azonban, mivel megszoktuk, az ország közjáváit illető fontos ügyekben híveink tanácsát kikérni, a választ elhalasztottuk, és híveink egyetemes elhatározásától tettük függővé.«¹⁾

Az országgyűlést a kitűzött időben nem lehetett megtartani. A nádor, a cancellár és több főúr megjelent ugyan Esztergomban, de a köznemesség lassan gyülekezett, és a király is késett. Emiatt az országgyűlés megnyitása június 24-re halasztatott.²⁾

¹⁾ Kovachich. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. III. 351. l.

²⁾ Guidoto 1510. márczius 12. és 15-iki jelentései. Híre járt, hogy az országgyűlés megnyitása Szent-György napjára halasztatott. De Miksának 1510. april 25-én Ulászlóhoz intézett levele és Bakocsnak május 24-én a velencei követ előtt tett nyilatkozata kétségtelenné teszi, hogy június 24-re tüzték ki a megnyitást. A primás ezt magának tulajdonítá érdemül. »Io solo sum stato quello, che cum bon modo ho facto prorogar la Dieta che per san Gregorio se congrego qui in Strigonio a san Zuanne proxime futuro, solum per metter tempo da mezzo, da fine che cussi tumultuarmente non se havesse facta qualche deliberation contraria al Stato Veneto.«

Ulászló király mártius 21-én érkezett meg Esztergomba. Itt már várta őt Miksa követe, *Snaiðpeck Zsigmond* és egy róma futár, a ki a török hadjárat tárgyában pápai iratokat hozott magával.¹⁾ A következő napokban a főurak körében megindultak tanácskozások.

A királyi előterjesztés, a török ellen indítandó hadjárat ügyében II. Julius pápától érkezett felhívásokra irányozá az uralmának figyelmét.

A tanácskozmány készséggel karolta fel a török háború eszméjét. Többen úgy nyilatkoztak, hogy Magyarország könnyen kiállíthat kétszázezer fegyverest; csak kellő költségről gondoskodják a pápa.²⁾ Elhatározatott, hogy június 24-re az ország összes rendei készen álljanak, és ha a szükség kívánja, az országgyűlés után azonnal táborba szálljanak; kivéve a Lengyelországgal határos megyék és Horvátország rendeit, a kik hivatva voltak az országot a tatárok és a bosnyákországi törökök betörése ellen biztosítani.³⁾

Többen az urak közül, — Velence ellenségei — mikor a esztergomi határozatokhoz járultak, bizonyára azon utógondolat által vezettettek, hogy a felfegyverzendő hadakat Dalmátia visszahódítására, nem pedig a törökök ellen fogják indítani.

Azonban alig oszlottak szét, mikor egy fontos esemény híre a politikai viszonyok újabb lényeges átalakulását vonta maga után

¹⁾ Guidoto mártius 8. és 25-iki jelentései; valamint Miksa király idézett levele.

²⁾ *Guidoto* márczius 27-iki jelentése szerint a magyar urak »son contenti tuor impresa contra infideles, e questo San Zorzi (hihetőleg tollhíba Zuanul helyett) esser in ordine. E si riserva al Papa, erann 200 milia persone, e se li provedi de danari. E da Venetiani nullo e st trattato. E da San Zuanne sariano un'altra volta insieme.«

³⁾ Pasqualigo 1510. ápril 3-án Zágrábban, Frangepan Bernardi grófnak Esztergomból visszatért emberétől értesül »la Dieta esser per maiore parte risolta, et che in quella non e sta'altra cosa determinata se non la impresa contra infideli ad instantiam Pontificis, dovendo essere ognuno preparato et in ordine per San Zuanne, salvo Poloni et alcuni Comitati hungari, che son a quelli confini, quali, fu deliberato, che restassero per custodir il Regno da le invasion de Tartari, et similment Croati per poter resistere a quelli della Bossina, si se movessero.«

A velencei köztársaság, nagy áldozatok és megaláztatások árán, megengesztelte a pápát, a ki 1510. február 24-én a signoriát ünnepélyesen feloldá a kiközösítéstől, és elvált a ligától. Ezen elhatározást II. Julius haladék nélkül értésére adta Magyar- és Lengyelország királyainak. A pápai iratokat velencei futár mártius 26-án hozta Budára. Megérkezéséről Guidoto azonnal értesíté a primást.

Bakocs örömmel vette e tudósítást. És most könnyen rábírhata a királyt, hogy a Zágrábban veszteglő velencei követet elfogadja.¹⁾

Ulászló már ápril 2-án írja alá a Pasqualigohoz intézett levelet, melyben felhívja, hogy mielőbb jöjjön az udvarhoz.²⁾ Mindamellet Marsinszky György gróf, a ki 30 lovassal Zágrábba küldetett, hogy e levelet átnyújtsa és a követet kísérje, csak azon hónap 21-én jött meg Zágrábba.

»A limbusban levő patriarkák a szabadításukra megjelent Üdvözítőt nem fogadhaták nagyobb örömmel« — írja a követ — mint ő fogadta a király küldöttét. Egy napig sem késve, ápril 22-én útra kelt, és nyolcz nappal utóbb ünnepélyes bevonulást tartott Buda várába.³⁾ Azonban több hétnek kellett még eltelni, míg a király színe elé juthatott.

Ulászló előbb azt az üzenetet küldé neki, hogy Visegrádon fogja elfogadni; mire a követ Marosra ment, és ott várta be az udvar elhatározását. Majd értésére adatott, hogy mivel a primás kőszvénybaja miatt nem mehet Visegrádra, a király fogja Esztergomba áttenni udvarát.⁴⁾

Mindez, úgy látszik, csak ürügy volt. A késedelem valódi okát Velence ellenségeinek erőfeszítéseiben kell keresnünk. A pápa kilépése a szövetségből, nem kevésbé leverő hatást gyakorolt rájuk.

¹⁾ Pasqualigo csak mártius 21-én kapja meg Zágrábban a mártius első napján Velenczéből expedált iratokat. Guidoto mártius 27-én már jelentést tesz a primás válaszárol.

²⁾ Az ápril 2-án kelt királyi iratot Marino Sanudo is felvette évkönyvébe.

³⁾ Pasqualigo jelentése május 3-án Budáról.

⁴⁾ Pasqualigo jelentése május 14-én Marosról.

De azért nem estek kétségbe. És most még nagyobb súlyt fektettek rá, hogy Magyarországot megnyerjék.

Május első napjaiban Miksától ismét jött követ a magyar udvarhoz. A német király levelében figyelmezteti Ulászlót, ne hagyja magát elámíttatni Velence által, mely álhíreket terjeszt, mintha a pápával kibékült volna s a liga felbomlanék; és azzal kecsegteti, hogy Dalmátiát önkényt át fogja adni. Biztosítja, hogy a pápa, bár feloldá Velenczét az egyházi büntetésektől, híven ragaszkodik a szövetséghez; hogy ő (császár) és szövetségesei a köztársasággal soha se fognak alkura lépni; sőt ellenkezőleg, mindannyian nagy készüléteket tesznek. Buzdítja tehát a királyt, ne hagyja felhasználatlanul a kedvező alkalmat, mely most nyílik arra, hogy kis áldozattal visszaszerezze a magyar korona egyik jelentékeny melléktartományát, melytől az ellenség ármánya megfosztotta volt. Csatlakozzék a szövetséghez; vegyen részt a háborúban, melyből rá és fiára dicsőség és haszon fog háromolni. A szövetségesek Dalmátiát semmi esetre se hagyhatják a köztársaság kezei között; ha Magyarország nem tart rá igényt, ők fogják hatalmukba ejteni, és akkor a magyar koronára örök időkre elveszett. Sőt ha ők magok elmulasztanák Dalmátiát megszállani, bizonyára a törökök sietnének azt elfoglalni; a mi Magyarországra végveszélyt hozna. Gondolja meg azt is, hogy a törökök ellen Magyarország hathatósabb segítséget várhat a szövetkezett hatalmaktól, mint Velenczétől. Értesíti, hogy ő és a francia király a magyar országgyűlésre követeket fognak küldeni, akik az ügyek állása iránt részletes értesítéseket nyújthatnak. Addig is erélyesen folytassa a hadikészületeket, hogy az országgyűlésről Dalmátia visszahódítására vezethesse hadait.¹⁾

Majd néhány nappal utóbb *Louis Helie* francia diplomatától érkezett levél, melyben Ulászlót értesíti, hogy a francia király szövetséget kötött az angol, az aragoniai és a portugáliai királyok-

¹⁾ Miksa 1510. ápril 25-én Augsburgból írt leveléhez mellékeli Ferdinánd aragoniai királynak (február 28-án Madridból) ő hozzá írt levelét, melyben értesíti, hogy buzgón fogja őt Velence ellen támogatni, és nápolyi helytartójának, hogy hadakat és hadi hajókat bocsásson rendelkezésére. (Mindkét levél másolata mellékelve van Pasqualigo május 17-iki jelentéséhez.)

kal; hogy Florenz, Mantua és Ferrara a ligához csatlakoztak; mindenütt nagy készüléteket tesznek, és el vannak tökéelve, hogy addig nem hagynak fel a háborúval, míg Velenczét, a mely ki van merülve és elszigetelve áll, teljesen tönkreteszik.¹⁾

Ezen tudósítások és felhívások hatása alatt, a király és környezete minél továbbra akarta a döntő szó kimondását halasztani, és azalatt »lehetőleg nagy előnyöket eszközölni ki Velenczétől.« Ez volt a magyarországi politika programja.

V.

Pasqualigo május 15-én érkezett Esztergomba.

Az esztergomi érseki palota egy része a királyi udvar számára volt fenntartva. Vitéz János fényes építkezéseit folytatták és kiegészítették Esztei Hippolyt idejében. Mátyás halála után Beatrix itt töltötte özvegységének első gyászos éveit; melyek rá nézve csalódások- és megaláztatásokban oly termékenyek valának. Bakocs fényűzése bizonyára Ulászlónak is fejedelemhez méltó lakót rendezett be.

Itt, május 17-én (1510.) volt a velencei követ első, ünnepeles audientiája. A királyt a primás, a pécsi és váci püspökök, a kincstartó, a főudvarmester és az udvari személyzet környezék. Jelen volt Tomiczki Péter krakói főesperes is, kit Zsigmond lengyel király küldött volt, hogy a moldvai ügyeket Ulászlóval tárgyalja.²⁾

Pasqualigo megbízólevelét átnyújtva, latin beszédben üdvözlé a királyt, és általános kifejezésekben szólott a Velence és Magyarország között fennálló, mindkét állam érdekében fenn tartandó szövetségről. Majd arra kérte a királyt, hogy titkos audientiában engedje előadni megbízását.

A király intett, az udvari személyzet eltávozott, s csak az urak maradtak a teremben. A követ ekkor folytatá beszédét. Előadta, hogy mily jogtalan és méltatlan Velence ellenségeinek támadása. Nem volna meglepő, hogy ha a köztársaság kétség-

¹⁾ Ezen levél tartalmát ismerteti Pasqualigo, május 18-iki jelentése.

²⁾ Pasqualigo említi a lengyel követ jelenlétét. Tomiczki követségének actái ki vannak adva Acta Tomiciana. I. 60. s. kk. 11.

beesett lépésekre határozná el magát. A király megakadályozhatja ezt, ha a béke helyreállítása végett közbeveti magát, főleg Miksánál. A király ne hallgasson a köztársaság ellenségeinek szavára. Ne engedje felbomlani a benső barátságot, mely a két államot összeköti. A signoria a maga részéről híven ragaszkodik ezen, mindkét államra és az egész kereszténységre előnyös szövetséghez, melyet kész, ha a király kívánja, megújítani, vagy szorosabbra fűzni. Felhatalmazást kér, hogy a signoria Magyarországon ezer válogatott fegyverest fogadhasson. Végül megemlíti, hogy a királyi követet Velenczében azért tartóztatták oly soká, mert jelenléte növelte a signoria tekintélyét, és mert a kívánt pénzösszeg beszerzése a fenforgó körülmények között nagy nehézséggel járt.

A király nevében, a cancellár röviden válaszolt. »Ő felsége az előadottakat meg fogja fontolni, és azok iránt tárgyalni fog a követtel.«¹⁾

Pasqualigo a következő napokat arra akarta felhasználni, hogy az uraknál látogatásokat tegyen. Ezek igen tartózkodók voltak irányában. A primás azt üzenté neki, hogy »a gyanúsítások elhárítása végett« előbb a pécsi püspököt, a király cancellárját, keresse fel. Goszthonyi győri püspök, egyenesen arra kérte, hogy ne látogassa meg, nehogy »megszólják miatta.«

Szakmári György pécsi püspök május 18-án, az esti órákban fogadta. Üdvözlő és támogatását kikérő szavaira válaszolva, kijelenté, hogy »a köztársaság érdekében, mint annak jó szolgálja, mindent meg fog tenni, a mit becsülettel tehet;« de megérinté, hogy szükséges *szorosabbra fűzni* a szövetséget. A részletes megbeszélést más alkalomra halasztotta.

A követ természetesen feszült kíváncsisággal nézett ezen titokzatos megjegyzés magyarázata elé. A primástól várhatta a legbizalmasabb közléseket. Ez pedig különféle ürügyek alatt kerülte az alkalmat, hogy vele egyedül legyen; annál nagyobb nyíltságot akart Guidoto irányában kitüntetni. Többször fogadta látogatását. Egy alkalommal elolvastatta általa Miksának Ulászlóhoz és az aragóniai királynak Miksához intézett leveleit. Két

¹⁾ A május 17-iki jelentés.

nappal utóbb magához hívatta, hogy a francia király követének Ulászlóhoz irt levelét közölje vele.

Majd, egy harmadik látogatása alkalmával, Bakocs fejtegetni kezdé, hogy Ulászlónak tekintettel kell lenni a szövetséges hatalmakra, a kikhez a rokonság kötelékei csatolják. Nyílt segítséget tehát nem adhat a köztársaságnak. Mindazáltal fog módot találni, hogy azt ne kelljen megtagadnia. »Nem tudom — kérdé — a követ úrnak van-e utasítása arra nézve, hogy azontúl, amit előadott, tovább vigye a tárgyalást? Ha igen, ne késedelmezzon. A mint látjátok, a szövetkezett hatalmak ajánlatokkal és minden kigondolható módon azon vannak, hogy Magyarországot elvonják Velenczétől. Itt sokan hajlandók megfelelni e kívánatnak. Velenczére nézve tehát igen előnyös volna, ha módot tudna találni arra, hogy a fennálló szövetséget szorosabbra fűzze; mert mikor az emberek haboznak, könnyű őket ide, vagy oda hajlítani. Például, alkalmas mód volna az, ha a köztársaság Dalmátia fejében, contributo címén, bizonyos összeget ajánlana.«

Guidoto biztosítá, hogy a követnek nincs titkos utasítása; különben máris közölte volna a bíbornokkal, a kit a signoria Magyarországból »egyetlen útmutatója, jóakarója, pártfogója gyanánt« tisztel.

Május 23-án a király Tatára helyezte át udvarát. A cancellár is vele ment. A primás Esztergomban maradt, és már másnap magához kéreté a velencei követet.

Pasqualigo meleg szavakkal fejezte ki a signoria köszönetét a bíbornok jó szolgálataiért, melyeket minden időben, főleg a jelen nehéz viszonyok között, a köztársaságnak tett; biztosítá hogy azokról soha sem fog megfedkezni, és ha alkalom nyílik »dicsőségére és felmagasztalására egész hatalmát és összes vagyonát« fogja Velence a mérlegbe vetni. Kérte, hogy a jövő országgyűlésen is hiúsítsa meg Velence ellenségeinek törekvéseit, és eszközölje ki oly megállapodások létrejöttét, a melyek a fennálló szövetséget megszilárdíthatják. Hason oda, hogy a király a béke visszaállítása érdekében vállalja el a közbenjáró tisztelet, és engedjen a köztársaságnak ezer lovast fogadni a magyar korona területén.

Bakocs tüzetesen válaszolt. A követ híven megtartotta emlékezetében szavait, és pontosan feljegyezte azokat jelentésébe.

»Isten a tanúm, — így kérdé — hogy mindenkor erőmből, mintha Velence legjobb és legkitünőbb polgáryeike volnék, támogattam a signoria érdekeit.«

Kizárólag az ő érdeme — úgymond — hogy a köegybehívott országgyűlés elhalasztatott. És a kedvezés, meköztársaság iránt folytonosan bizonyít, annak ellenségei rgyűlöletet és üldözést vont rá. »Ekkorig, Istennek hála, Mország nem okozott Velenczének bajt... Reméllem, de nem ítem; nem ígérhetem, de reméllem, hogy az ország czentúlsellenetek fegyvert fogni.« Mindazáltal utal az ellenséges mak igyekezeteire, és kiemeli, hogy ő úgyszólván elszigetel Sokkal nagyobb azoknak száma, a kik tájékozatlanok a ügyei körül, mint azoké, a kik elég tapasztalással bírnak mindenki látja át a német király ajánlatainak hiú voltát mindenki fogja fel, hogy török támadás esetén, az orszí elveszett, mikorra Francia- vagy Spanyolországból a se megérkezik. Kevesen tudják, hogy Dalmátia kevés h hozna, és azt nehezen lehetne megtartani. Jó volna, ha a ket általános nyilatkozatokkal ki lehetne elégíteni; de e megy. Ő tehát azt a tanácsot adja a signoriának, hogy a s ség megújítása címén, az eddig fizetett évdíjon felül, aj valamit: »mintegy konczot dobva a cerberusnak.« Ily c áldozattal biztosítani lehet a köztársaságot, és megszerezí gyarország támogatását. Ne ütközzenek meg ezen kívú Nehéz idők járnak. Mindenki úgy segít magán, ahogy tud. hogy pedig ezen ügyek az országgyűlésen fognak tárgys előbb nem lehetséges a signoria kérelmét, a közbenjárás teljesíteni. De mihelyt az országgyűlés a ligához való csatla mellőzi, akkor azután útnak lehet indítani a követeket, fels a hatalmakat, hogy szűnjenek meg háborút viselni a M országgal szövetségben álló Velence ellen; mert külör király kényszerítve leend teljes erejével védelmezni szövets Végre, a mi a fegyvereseket illeti, a signoria fogadjon an mennyi tetszik; ezt senki se fogja akadályozni.

Ezen nyilatkozat elég világos volt. Pasqualigo t megértette horderejét. Úgylátszik, kissé meg volt zavarodv tőzkodott érdemleges m meggyezésektől.

Arra szorított, hogy köszönetét fejezze ki, és a primást biztosítsa, hogy mindenben tanácsa szerint fog eljárni, mert utasítása is kívánja, hogy mint atyjára, úgy hallgasson rá.

A primás magatartása, a mint bízalmasaknak látszó közléseivel fokozatosan táplálékot adott a velencei követ aggodalmainak, kétségkívül tervszerű vala. Az ulvar politikája összhangzásban állott az ő nézeteivel is. Jól tudta, hogy az ország a nagy európai eseményekben activ részvételre nem képes. Előbb határozottan ellenezé a cambrayi ligához való csatlakozást, nehogy Velence a törököt Magyarország ellen indítsa; most szintűgy veszedelmesnek látta, nyíltan szövetkezve a köztársasággal, német invasióknak tenni ki az országot. Már pedig annak elérése végett, hogy Velence már a jóakarató semlegesség által is hálára legyen kötelezve, az ország és az ő személye iránt: a köztársaság követe előtt úgy kellett feltüntetni a helyzetet, mint a melynek méhében nagy veszélyek rejlenek.

És célzott ért. A velencei követe félelemmel néznek tárgyalásaik kimenetele elé. A viszonyok jobbrafordulását csak a köztársaság újabb hadi sikereitől várják.¹⁾

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ A május 17. 18. 19. 20. 21. 25-iki jelentések.

M E G Y E ? V Á R I S P Á N S Á G ?

I.

Alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki. Ez az oka, hogy az európai középkornak politikai, és társadalmi viszonyairól, melyekben minden léptenyomon a legismerősebb nevekkel: mint király, ország, nemesség, stb. találkozunk, csak az újabb tudomány volt képes, annyira-mennyire, nagy fáradsággal, tiszta, valódi képet alkotni, de azért még tudósok is, igen gyakran jobban tudják elképzelni Perikles Athenjét, vagy a Caesarok Rómáját, mint Nagy-Károly birodalmát, vagy Magyarországot, az Arany-bulla korszakában.

Ily ismert elnevezés: a »megye« vagy »vármegye.« Mindnyájan ismerjük, részben még életben, működve láttuk az: »Universitas praelatorum, Magnatum, Nobilium«-ot, mi a vármegye már századok óta volt: de épen azért nehéz elgondolnunk, hogy volt idő, midőn ez elnevezés alatt egészen más természetű kerületeket értettek. Fogalmaink tisztázására e tárgy körül legtöbbet tett, majdnem félszázados munkásságával, Botka Tivadar, ki legutoljára e füzetek 1870., 1871. és 1872-iki folyamában foglalkozott a vármegyékkel, jelesen pedig azok első alakulásával, és őskori szervezetével, azzal az eredeti, mély felfogással, azzal a bő olvasottsággal, és erős jogi érzékkel, mely minden dolgozatát oly becsessé teszi; végeredménye azonban mégis az a véleményünk szerint téves theoria volt, hogy Szent-István kétféle kerületekre osztotta fel az országot és ez IV. Béla koráig fennmaradt: megyékre, »ösmegyékre«, melyek a közigazgatásnak voltak organu-

mai, és várispánságokra, katonai kerületekre, melyek a megyék területén belül, hol kisebb, hol nagyobb számmal, várispánok alatt állottak, de némi összeköttetésben és alárendeltségi viszonyban voltak a megyei ispánnal, a kit ma főispánnak nevezhetünk.¹⁾

Botkának sok és kitűnő megjegyzése, melyeket e cikkekben felhozott, elhangzott: de e theoriája termékeny talajra talált. Mi nálunk ritka: egész kis iskolát képezett. Az »ősmegye«, »várispánság« szavak közforgalomba jöttek, s ez iskolának, bár nem egészen orthodox híve gyanánt, lépett fel történeti geographiánknak első rangu tekintélye, Pesty Frigyes is, »Az eltűnt vármegyékről« irt két kötetes munkájában, melyet az akadémia, oly méltán, nagy jutalmában részesített.

Talán nem lesz tehát felesleges, ha figyelmet fordítunk, habár futólag, azokra az adatokra is, melyek e felfogás ellen szólanak, sőt azt — legalább véleményem szerint — teljesen meg is döntik.²⁾ Fejtegetésemben azonban nem fogok visszamenni arra a korra, melyben a szent király a »várispánságokat« megalapította s a dolog természeténél fogva, még a törzsszerkezet is működött. A XII. század legnagyobb részével sem fogok foglalkozni, melyről még igen gyérek adataink, úgy, hogy az akkori állapotokra, legtöbb esetben, csak visszafelé okoskodva vonhatunk következtetést, ámbár nincs kétség, hogy a szervezet, melyet a XIII. században találunk, már akkor, s jelesen már Kálmán király korában, teljesen fennállott volt. Figyelmemet arra a korra fordítom, mely III. Bélával kezdődik, és a tatárdúlással és következményeivel, mintegy a XIII. század hatvanas éveiben, végződik. III. Béla korát epochalis kornak tekinté soká a nemzet, tekinté különösen IV. Béla, ki szívós természetének egész erejével, több mint harmincz éven át, arra törekedett, hogy az országot abba a karba állítsa, a melyben nagy öregatyja hagyta volt utódaira.¹⁾ Nem rajta mult, hogy a viszonyok erősebbek

¹⁾ Botka: A megyék első alakulása és őskori szervezete. Századok 1870. 499. és kk. 11.

²⁾ Röviden, de helyesen szolt e kérdéscről Kerékgyártó Á.: Művelődés Története (I. 237. l.) című művében, felsorolván több okot, melyek a Botka-féle elmélet ellen szólanak.

voltak erős akaratjánál, hogy a homlást nem tudta megdályozni: de legalább feltartóztatta egy darabig, úgy hogy Béla korától mintegy 1260-ig, a megyei szervezetben léges változást nem igen tapasztalunk; ez időszakon belől egy tüneményekkel van dolgunk, melyekből a fölvetett kérdésre a következőket vonhatunk.

II.

Tudományos kérdések eldöntésénél főfontosságú a helyes módszer. Az pedig megkívánja, hogy ha valamely tárgynak lényegét akarjuk vizsgálni, lehetőleg *biztos* ismertető jeleket találjunk. Ily biztos ismertető jeleket azonban a középkori közigazgatás terminológiája nem szolgáltat. Maga Pesty észreveszi hátrább néhány példával mi is ki fogjuk fejteni, hogy a provincia, parochia, comitatus stb. elnevezések használatából, a fölvetett kérdésre nézve, semmi biztos támpontot sem nyerünk. Ugyan Pesty hangsúlyozza²⁾, mily sok és mily különféle comesekkel találkozunk; minden comesnek pedig megfelel a comitatus szó. Hozzájárul ehhez, hogy okleveleink, úgy látszik a comitatus megnevezése megye értelmére gondolva, e szót pusztán geographiai értelemben is használják, mint a németek is néha a Gau-t³⁾, annál inkább hogy ezzel valami politikai felosztást akarnának jelenteni; szoktuk p. o. mondani a »czinkotai határban« vagy némely Im Kreise der Hegyalja, és más efféle. Az előforduló comitatustok, parochiák, provinciák alatt lappangó *minden* viselkedésből tehát szintén nem vonhatunk biztos következtetést arra, v.

¹⁾ Quod cum nos — mondja IV. Béla 1237. — superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes . . . decrevisse revocandas, regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat temporibus memorie Belae regis antecessoris nostri, revocando. C. D. IV/1 Jellemző IV. Bélára nézve az a lelkesült hang, melylyel egyik ifjú barátja, Mátyás cancellárja, későbbi esztergomi érsek által kiadott 1231-iki oklevelében, egészen kibontakozva a stylus curialis kötelek a várföldek visszaszerzéséről szól. (Wenzel C. N. XI. 236.)

²⁾ Eltűnt régi vármegyék I. 5. és kk. II.

³⁾ Riezler Geschichte von Bayern. I. 841. l.

a felvett időszakban az országos, királyi, a kormányzat organumaiúl szolgáló »megyék« vagy »vármegyék«-ben meg volt-e, vagy sem, a Botkák által vitatott dualismus? Felvilágosítást arra nézve csak az ország kormányzata adhat, melynek a középkorban két fő, ugyszólván, egyedüli ága volt: a hadvezérlés, és a bírászkodás. A hadi szervezet talán az, mely legjobban megismerttet valamely nemzet társadalmi viszonyaival és közállapotaival. De az Árpád-kori hadszervezetről még igen homályosak ismereteink; különösen arra nézve, mi itt a főkérdés volna: kinek vezérlete alatt ment az egyes megyebeli köznemesség, helyesebben mondva talán szegényebb szabad ember a háborúba? csak gyanításokra vagyunk utalva. Már pedig rossz módszer volna, egy vitás kérdést, bizonytalan dolgot, vitás és bizonytalan tényekkel akarni eldönteni, vagy pedig, — a mennyiben talán lehetne — hosszasan bizonyítani, és tisztázni a hadügyi kérdést, hogy rájöhhessünk tulajdonképi feladatunkra, melyre nézve, ha talán nem is bő, de mindenestre bővebb, és biztosabb adatokat meríthetünk a bírászkodásból. Oklevéltárainkban, és főképi a Váradi Regestrumban megtaláljuk annak minden elemét, mely korszakunkra vonatkozik. Ott van mindenekelőtt a király, az ország legnagyobb földbirtokosa, a ki saját népeit, melyek a várkötelékhez tartoznak, a várispán és a várszerkezet közegei által, melyek azonkívül vannak, mint a lovászok, tárnokok, udvarnokok stb. stb. külön tisztjei által ítéli.¹⁾ Ő legfőbb és egyedüli bírása a nemességnek; a nádor, országbiró, vagy mint az Aranybullának egy XVI. századbéli magyar fordításában olvasom, »országispán«, és más kiküldött birái, az ő megbízottjaiképi működnek.²⁾ Kisebb ügyeinek elintézésére a nemesség, esetről-esetre választott bírakkal él, ha jónak látja, s e pont meg van a privilegiumban is, melyben IV. Béla 1243-ban a szépei nemeknek régi szabadságait recapitulálja és megerősíti.³⁾

¹⁾ Reg. de Varad, 17, 20, 89 stb.

²⁾ Országos levéltár, törvények gyűjteménye. A curialis comesnek e neve arra a gondolatra vezethet, hogy az »ország« szó is eredetileg, mint a lengyelben még most is, bizonyosan a magyarból véve, »cortége«-t, Gefolgschaftot, mintegy a király népét jelenti.

³⁾ Super causis autem minutis, inter se ortis, definiendis ipsimet sibi possint iudicem eligere, quem vellent« C. D. IV/1. 279. E szövege-

Legrégibb példája annak, hogy bizonyos kerületnek nemesség bírói hatalmat gyakorol, mint később a megyében gyakorolt 1232-ből való, midőn: »Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti«, »In ponte Ketud« Kehidán, Deák Feren szülőhelyén, az elhatalmasodott bajok, gonoszságok megtorlásai orvoslására, minthogy a panaszosok az illető bírákhoz a távolság és más akadályok miatt nem folyamodhattak, a királytól engedélyt kértek, hogy az elnyomottak oltalmára igazságot szolgáltatassanak, mit a király jószántából kegyesen megengedett.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy itt csak rendkívüli, és kivételes bíráskodásról lévén szó — a melyhez hasonló esetekből fejlődött után az állandó gyakorlat — e kivétel csak megerősíti a szabályt, hogy a nemesség felett közvetlenül a király bírászkodott. A rabszolgáknak és szabadosoknak természetesen az úr volt a bírjuk.²⁾ Úri hatóságnak, úri székeknek — ha szabad már e szék korra nézve használni — számos példájára akadunk, főleg immunitásokat osztogató privilegiumok következtében, melyekben a földesurak szabad *jobbágyai*, kik szabadon költözködhetnek, és nem voltak földhöz kötve, mint a szabados és rabszolga megyei ispánok bírászkodása alól, minden, vagy legtöbb esetben kivételnek, és a földesurnak hatósága alá rendeltetnek. Kér már most, micsoda ispánok alól vétetnek ki e szabad parasztok vagy az egyes helységek hospesei; a katonai várispánok alól vagy a polgári megyei ispánok alól? És miféle ispánok alatt áll

zék kizárja azt, hogy már ekkor a nemesség bírói állandó intézmények képeztek. Mit Botka i. h. 1872. 74. és kk. l. a békebírákról mondván felvett korszakra nézve, véleményem szerint, ugyanezt bizonyítja; mert hogy azonban az a »megye« és »várispánság« féle theoriára nézve teljesen közönyös, bővebb fejtegetésbe nem bocsátkozom, csak azt jegyzem meg, hogy a szerémi hős testvérek Raak, Kupisza, Krecz számban kiadott IV. Béla féle okmány világosan magán hordja a hamisság bélyegét.

¹⁾ A rege petivimus humillime et devote, ut nobis daret licentiam iudicandi et faciendi justitiam plenam . . . Dominus Rex nostros propriis auribus exaudiens ex beneplacito suo concessit nobis licentiam, a qua obtentam. Wenzel C. Nov. Arpad. XI. 249.

²⁾ Hajnik i. h. 164. és kk. II. az »Uri székek« példáit találja a Reg. de Varad N. 43. 69. 81. 123. stb. stb.

tak azok, kik ez immunitást nem nyerték? Ha egyáltalában volt külön polgári megye, ez elemeknek kellett alatta állni, mert különben kikre terjedt volna e megyének joghatósága? Ennél fogva, ha az adatok azt bizonyítják, hogy ez elemek is a várispán, vagyis a katonai megye alatt állottak, megdől véleményünk szerint az a legfőbb megállható ok, melynél fogva a külön polgári megyének létezését vitatni lehetne.

Az Aranybulla, mely a nemzet azon korbéli aspirációit tartalmazá, a régi viszonyok talaján, a régi alkotmány keretében, V. cikkében csak általában »comites parochiani«-ról, a már idéztem fordítás szerint »vármegye ispán«-ról beszél, hogy ne ítéljen a nemesek birtokain, kivéven a pénz és tizedbeli folyó ügyekben. A comes curie parochianus azonban — teszi mindjárt hozzá — az alispán, vagy házi ispán, a vármegye ispán helyettese — csak várának népei felett ítélhessen. A logikai összefüggés nem hagy kétséget az iránt, hogy az egyhuzamban, minden megkülönböztetés nélkül említett főispán és alispán, hogy modern kifejezéssel éljek, egyféle természetű kerületeknek kormányzói; miután pedig a comes curie parochianus világosan a várkerületnek tisztje, a comes parochianus sem lehet valami különböző, ettől elütő, külön polgári megyének főnöke. A XIV. cikk csak »comes«-t említ, de azzal a rendelkezéssel, hogy ha comitatus-ának — itt ispáni hivatal értelemben — megfelelőleg magát nem viseli, *vagy várának népeit* rontja — hivatalától megfosztassék. Még világosabban a várispánokra utal a XXIX. cikkely, mely szerint az ispán csak ispáni hivatalának járandóságával éljen — jure comitatus sui tantum ruatur — a többi illetményeket és a vár jövedelmek két részét — duas partes castrorum — a király kapja.¹⁾ II. Endrének 1231-iki törvénye XII., XIII. és XXXIV. cikkelyében csak stularis változtatásokat téve, teljesen átveszi az Aranybullanak V. és XXIX. cikkelyét.²⁾ Sem ebben, sem az

¹⁾ Elöttem az Aranybullanak Knauz által legutoljára a Monumenta Strig I. 232 lapon kiadott szövege van. Endlicher kiadása igen rossz, bár a kérdésben forgó pontokra nézve nincs más eltérése, mint az, hogy az V. cikkelyhez *causa monetarum et decimarum* helyett, *causas*-t ír.

²⁾ Kovachich M. Sylloge Decretorum I. 5. és 10. l.

Aranybullában semmi nyoma, hogy az érintett várispánokon kívül még másféle polgári megyei főispánok is léteznének.

Míg e törvények úgy szólván az elméletnek követelményeit tartalmazzák, melyek azonban, mint érintém, a létező viszonyokon sarkaltak: a váradi Regestrum a gyakorlatnak példáit tartotta fel számunkra. Ha multunk e nagybecsű, bár töredékes, és csak hibás kiadásban fenmaradt emlékét forgatjuk, többször találunk Mika bihari ispán nevével, kivel hivatalban, oklevelein tanúsága szerint 1212—1215, és 1219—1222-ben találkozunk.¹⁾ Különféle perekben ítél és birói hatáskörét az alperesek minő ségéből következtethetjük, mert akkor is mint most, rendszerint állott az elv, hogy actor sequitur reum, vagyis a vádló, a panaszos a kereső félnek, a vádlottnak, az alperesnek bírójához kellett fordulni. Cornusti, alsóbb rendű várnépek²⁾ állítják valami sob (vagy sosi, mert e név kétfélekép fordul elő) emberekről, hogy a ők osztályukhoz tartoznak: míg azok vitatják, hogy ők törzsökő jobbágyok, — jobbagiones a generatione — kiket a Szent Király szabadjainak hínak.³⁾ A bihari jobbágyok mind beperlik a bihari összes alsóbb várnépet — castrenses de Bihar — hogy rajtuk bizonyos birságot kétszer vettek meg. E két esetben kétségtelenül várnépek ellen, a várnépek közt fenforgó belső viszonyok tárgyában foly a per; annak bírója tehát nem lehetett, még a Botka-Pesty-féle elmélet szerint sem, a polgári ispán, hanem a várispán. Ennélfogva, midőn Mikez ügyekben mint bíró szerepel, kétségtelenül következtethet

¹⁾ Márki S. Biharmegyei főispánok. »Századok« 1874. 336 lap. A váradi regestrumban előforduló néhány évszám közül, melyeket azonban mindig csak az illető ügyre lehet pozitivitással vonatkoztatni, legrégebb 1214, mert mindjárt az első szám alatt előforduló 1209 helyett, Vajda Gyulának »a váradi Regestrum« czimű, jobbára csak külsősegekre terjedő, de azért ez érdekes emlék használatát mégis nagyon megkönnyítő műve szerint (8. l.) az első kiadásban 1219. áll.

²⁾ Castrenses de Cornust, miből nem lehet Cornust várispánságra következtetni, hanem csak arra, hogy az illető panaszosok Cornustok laktak.

³⁾ Regest. de V. N. 147. Ezeknek ellentétét képezik azok a jobbágyok, kik castrensisekből lettek azokká; p. o. Reg. de Varad 174.

jük, hogy ő biharvári tehát »katonai« ispán volt¹⁾. Egy harmadik eset nem oly világos. A bihari curialis comes szolgálatában álló embert — servientem — gyilkossággal vádolnak előtte.²⁾ A curialis comesek a várjobbágyok sorából vétetvén,³⁾ talán urának az illetőségénél fogva idéztetett a várispán elé? Ez utóbbi esetben nyomós érv volna Botka és Pesty elmélete ellen. De szerencsére nem szorúlunk e kétes esetre. Vannak más, világos esetek, hogy Mika várispán előtt más embereket is, mint várnépeket pöröltek. Egy »cocoti« ember egy »janust«-i embert — kiről semmi sem mutatja, hogy a várral valami összeköttetésben volt — bepöröl, mert gyanuba fogta, hogy öt disznaját ellopta.⁴⁾ Márton, pap és kanonok, bepöröli valami Ugudnak két jobbágyát — jobbagiones, itt szabad parasztok — úgy látszik lopás miatt.⁵⁾ Egy nádudvari ember vádolja a másikat, hogy rabszolgáját erővel elvitte.⁶⁾ Két más nádudvari ember bepöröl egy harmadikat — convillanum suum, hogy két szolgájukat megverte és 8 márkájukat erővel elvette.⁷⁾ Pouca de villa Buza panaszt emel a falu összes népe ellen, hogy gyilkosságban részt vettek⁸⁾. Többen, köztük a zámi és ohati⁹⁾ apátok, tolvajokat jelentenek fel¹⁰⁾ és végre egy magasmarti ember, apai Simonnak nejét vádolja gyilkosságban való részvételért, ki pedig aligha volt várjobbágy, vagy valami rendű castrensis.¹¹⁾ Találunk még más eseteket: gyilkosságot és erőszakos kártettet, tolvajságot, melyekben Mika ispán, mint a király által *kirendelt*

1) Reg. de V. 194 szám.

2) Reg. de V. 27. sz.

3) Ezt bizonyítja legalább több példa 1226. Barsban C. D. III/2. 94, 1231. Mosonyban Wenz. C. Nov. A. VI. 495, 1232. ismét Barsban. u. o. 515. s ez megmagyarázza, miért szorítja az Aranybulla bírásokodásukat csak a várnépre.

4) Reg. de V. 66. szám.

5) Reg. de V. 89. szám.

6) Reg. de V. 115. szám.

7) Reg. de V. 118. szám.

8) Reg. de V. 119. sz.

9) E névre nézve l. Balássy Ferencz érdekes akadémiai felolvasását: A zámi és ohati apátság 8. l.

10) Reg. de Várad 120. szám.

11) Reg. de Várad 184. szám.

biró ítél, bizonyosan azért, mert nemesekről van szó, vagy min rendkívüli bajok orvoslására kiküldött, mintegy mai kormány biztos.¹⁾ Itél tehát — a várispán — várnépek és nem várnépe felett; ha delegálni kell, a király őt bizza meg, a katonai ispánt de a polgári ispánnak sehol semmi nyoma, pedig Bihar a váradi regestrumban »parochiá«-nak is neveztetik²⁾ és így Botka-Pest elmélete szerint kétségtelenül polgári megye is volt. Előfordul váradi Registrumban, e tájt, jelesen 1217-ben, Heuka, Nimcha, Nuncha, Neuka néven egy bihari comes, kétségkívül egy személyt talán nem is más mint Mika³⁾; ez ítél egyszer, — mint Nuncha — Both hadnagy két fia, tehát a várkötelékhez tartozó embere felett;⁴⁾ mint Heuka, bizonyos Farkas, Makarius, Bencze felett kiket, nem lévén semmi jelzőjük csak az, hogy egy diaconussa együtt pereltettek be 60 márka végett, egyszerű nem nemes szabadoknak vehetünk.⁵⁾ Működik Nimcha néven, mint kiküldött királyi bírónak⁶⁾ és mint Neuka előtt, a váradi prémontreie ellen — a canonicis de Sancto Protomartyre — két rabszolga követelnek.⁷⁾ Qulqed — Kölked — bihari curialis comes előtt rablással vádolnak bihari várnépeket; ő tehát a katonai megyének volt alispánja,⁸⁾ de beperlik előtte valami Mártonnak jobbágyait is, rablás és kártétel és quendam nomine Unuca-t, kit nem nemes szabad embernek kell tekintenünk, gyújtogatás és kártétel miatt.⁹⁾

Okmánytárainkban is több adatot találunk, melyek a kétféle felosztás ellen tanuskodnak.

1252-ben IV. Béla a thúróczi prémontrei kolostort megalapítván, és gazdagon megajándékozván annak népeit, »azok várispánok joghatósága alól, a kiknek váraiban és megyéibe

¹⁾ Reg. de Várad 23, 105. és 182. szám.

²⁾ Reg. de Várad, 346, 368.

³⁾ Márki legalább i. h. egynek veszi, de ő munkájában a váradi regestrumra nem ügyel és így annak adatait nem is rostálja meg tüzetesen.

⁴⁾ Reg. de Várad 211. szám.

⁵⁾ Reg. de Várad 34. szám.

⁶⁾ Reg. de Várad 208. szám.

⁷⁾ Reg. de Várad 264. szám.

⁸⁾ Reg. de Várad 121. szám.

⁹⁾ Reg. de Várad 70, 106.

vannak,« kivette, és rendelte, a hogy a mely esetekben »az ispánok más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a thúróczi kolostor emberei magának a királynak biráskodása alá tartozzanak.¹⁾ Két évvel később — 1254-ben — kiveszi a fehérvári egyház népeit a nádor, »bármely vár, vagyis megyei ispán« »comes alicuius castri seu parochialis« biráskodása alól.²⁾ 1255. pedig a jászai convent tekintetében rendeli, hogy annak népei felett »sem az abaujvári, sem más várispán« ne merjen itélni.³⁾

1261-ben Samphleben és Obl kassai hospesek, Felső-Kassa földét kapván, »ab exercitu et jurisdictione communitatis (talán comitis?) castri« vétetnek ki.⁴⁾ 1264-ben IV. Béla a csuthi monostornak népeit — ugyanazon szavakkal majdnem mint a thurócziakat — kiveszi ama várispánoknak — comitum castrorum — kiknek megyéiben laknak, joghatósága alól, és azon esetekben, »melyekben a megyei vagyis várispánok« — comites parochiales seu castrorum — »más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a király bírósága alá rendeli.⁵⁾ S hogy a legkisebb két-ség se legyen az iránt, ha egyáltaljában lehetne, hogy a »comites parochiales seu castrorum«-féle kifejezésben a »seu« nem szétválasztó, hanem azonosító, »vagy is« értelemben vétetik, V. István ez oklevelet 1272-ben átírván nem is szól többé »comites parochiales seu castrorum«-ról, hanem — mint IV. Béla a thu-

¹⁾ »Populos a jurisdictione comitum castrorum, in quibus castris et comitatibus existere dinoscuntur exemimus . . . volentes, ut in nullis casibus, in quibus comites populos aliarum ecclesiarum et nobilium iudicare consueverunt, nullius alterius, nisi nostro vel successorum nostrorum Regum iudicio astare teneantur.« Hazai Okmánytár VI. 64, megvan ez oklevél egyébiránt töredékesen, de a kérdéses helylyel, Fejérmél is IV/2. 135, és teljesen a VII/5. 294 és kk. lapokon, jelesen az idézett hely a 307. l.

²⁾ Cod. Diplomat. IV/2. 231 l.

³⁾ »Nullus comitum de Abaujwar et de aliis comitibus castri, pro tempore constitutorum«, C. D. IV/2. 302.

⁴⁾ Cod. Dipl. IV/3. 50.

⁵⁾ A jurisdictione comitum castrorum, in quibuscunque comitatibus existere dinoscuntur, exemimus . . . Volentes ut in illis casibus, in quibus comites parochiales seu castrorum populos aliorum ecclesiarum et nobilium iudicare consueverunt sat. Knauz, Monum Strig. I. 513.

róczi, fennemlített oklevélben — csak »comites«-ekről, kik nem lehetnek mások, mint a néhány szóval előbb kifejezetten felemlített várispánok.¹⁾ Egyébiránt, hogy a várföldek felett joghatóságok gyakorló ispánok neveztetnek »comites parochiales«, ez kitűnik IV. Bélának egy 1268-ban kelt másik okleveléből is, melyben említi, hogy: »Ex relatione Baronum et parochialium comitum nostrorum fuisset recitatum, quod terre condicionalium nostrorum et castrorum per quorundam in debitam occupationem essent alienate a jurisdictione eorundem.«²⁾ Az »eorundem« szó vonatkozhatik a »Bárókra«, kik némely »condicionalisok« felett, p. o. a tárnokmester a tárnokok felett, joghatóságot gyakoroltak, és vonatkozhatik, s a jelen esetben vonatkozik is, kiválóan a »comites parochiales«-ekre, mert a kérdéses oklevélben állítólag a somogyi várhoz tartozó, a várnagy és hadnagy által rendeztetni kért Megyer földéről történik intézkedés.

II. Endre király — hogy visszaforduljak és túl ne lépjek a kitűztem időhatáron, — egy kelet nélküli nyílt levelében meghagyja a *mosonyi vár* jelenvaló és jövőben leendő ispánjai és alispánjainak — omnibus comitibus et curialibus comitibus *castrum Musoniensis pro tempore constitutis vel constituendis* — hogy az asztriai Heiligen-kreuzi kolostort legentoi birtokában — tehát nem »várispánsági« katonai, hanem megyei, polgári jószágban — megvédjék,³⁾ egy 1234-ik évi oklevelének záradékában pedig a püspökök, — újabb terminológiával élve — zászlós urak, a mosonyi, sopronyi, győri, fehérvári, bihari, csanádi ispánok után ezt a szokatlan, de más oklevelek tartalmával nem *ellenkező*, s bizonyosan a valóságnak megfelelő kitételt olvasom: »et aliis quam plurimis, aliorum castrorum comitibus existentibus« »és igen sok más, más várbeli ispánnak idejében«, vagyis az oklevél záradékában előforduló megyei ispánok *mind* várispánokul jelöltetnek

¹⁾ U. o. 594.

²⁾ Hazai Okmánytár III. 14. »Értesültünk báróink és vármegyeispánaink jelentéséből, hogy szolgáló népeinkhez és várainkhoz tartozó földek némelyek jogtalan foglalása által hatáságuk alól elvonattak.«

³⁾ C. D. III/2. 459.

⁴⁾ Wenzel Cod. N. Arp. VI. 552. és C. D. III/2. 404 1.

III.

A föntebbiekben igyekeztem kimutatni, hogy a *várák* ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni. Elismerem, hogy a példák száma nagyobb is lehetne: de én csak oly helyeket idéztem, a hol az illető comes, vagy curialis comes minőségéhez, »katonai« természetéhez, kétség nem férhet. Polgári főispánt azonban, ki ép ily világosan meg volna különböztetve a várispántól, nem találtam és ilyet sem Botka, sem Pesty nem tudtak még eddig felmutatni. Mert IV. Bélának 1265. a ryuchei várjobbágyok és praedialisták tartozásai tárgyában hozott ítéletéből, mely — Pesty szerint — »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti« ezt kiolvasni épenséggel nem lehet.¹⁾

Ez oklevélben ugyanis IV. Béla elmondja, hogy midőn Mark, Juruza és Myrozló ryuchei ispánok — comites de Ryuche — és a ryuchei praedialisták és *várjobbágyok* közt vita támadt »super denariis descensualibus comiti parochiali debitis« azaz a denárok fizetését illetőleg, mely a vármegye ispánnak szállás fejében járt, — és az ügy eléje — a király elé — került, ő a kérdést megvizsgáltatván, elrendelte, hogy »a kérdéses praedialisták — számszerint huszonötven — szállás fejében, ezen mostani ryuchei ispánoknak — *ipsis* comitibus de Ryuche de tempore constitutis — annyit fizessenek, mint a mennyit fizettek, midőn még hatvanan voltak.« E szerint tehát a comes parochianusnak járó elől érintett descensualis denárok a panaszos comeseknek voltak fizetendők, tehát ők voltak a »comes parochianusok«. Megerősíti ezt az, a mit a király tovább mond, a praedialisták, várjobbágyok panaszára, hogy helytelen idézésekkel, birságokkal terheltetnek, rendelvén, »hogy említett ispánok és tisztjeik (praedicti comites) azon ügyekben, melyekben nevezett praedialisták, várjobbágyok, a vármegye ispán (comitibus parochianis) alá tar-

¹⁾ Pesty i. h. II. 297. az Országos levéltárban levő oklevelet régi jele szerint idézi, N. R. A. 559. cs. 29. sz. Ujabb száma D. L. 581 ; megjelent Wenzel Árpád-kori új Okmánytárában VIII. 124. l.

toztak, ne mond hassanak másképp ítéletet, mint maguk mell
 vevén bírótársul egyet a három megnevezett slavoniai neme
 közül,« az idézésre nézve is némely biztosító intézkedést tevén.
 Itt tehát a panaszos felek biztosítására IV. Béla némileg korlá
 tozza a ryuchi comes parochialis bíraskodását; kivételt állap
 meg, mely megerősíti a szabályt, de nem esetet »melyekben a vá
 megyei jobbágyok a vármegyei főispánnak birói széke előtt meg
 jelenni nem tartoznak, és a várispánok által arra nem szoríthatók
 mely »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbö
 teti, és az utóbbiaknak törvényes hatáskört enged a várjobbágyokr
 habár némi megszorításokkal.« Sőt ellenkezőleg: ez oklevélből
 tűnik ki, hogy a comes parochianusok — vármegye ispánok —
 ítélnék a praedialisták és várjobbágyok felett: kétféle — polgár
 és katonai — ispánról pedig az egész oklevélben szó sincsen.

Botka elméletét, a melyre — úgy látszik — általános meg
 fontolások után jutott, a polgári és katonai megyék, vagy
 »megyék és várispánságok« különböző elnevezésével akarja ig
 zolni. Már Szent-István korában, a veszprémi püspökség alapít
 levelében megtalálja a következetes különbséget abban, hogy
 megye comitatusnak — in comitatu Vesprimiensi — a várispánság
 pedig civitas, vagy comitatus civitatisnak neveztetik.²⁾ Nem akaro
 c régi korra és a megyei szerkezet eleire reflektálni, mely
 néhány észrevételt már másutt tettem;³⁾ túl menne feladatomb
 arról szólni, mi III. Béla korát megelőzte, csak azt bátorkodok
 megjegyezni, hogy ha Botka magyarázata az elnevezésekről álln
 Szent-István, a ki a várszerkezetet megalapította, »in comital
 Albensis civitatis«, »in comitatu Wsagradiensis civitatis« lev
 falvakat adván a veszprémi püspökségnek, maga kezdte voln
 meg a várbirtokok elfecsérlését, mi — tekintve az akkori hely

¹⁾ Ut praedicti comites . . . memoratos praediales et jobagion
 castri in illis casibus, in quibus ii coram comitibus parochialibus astan
 u . . . (itt az eredetiben nagy lyuk van; talán usi erant vagy sunt voln
 olvasandó, de az értelem, hogy megjelenési kötelességről van szó, ne
 kétséges), non debeant nec valeant judicare, nisi associato sibi uno c
 tribus fidelibus nostris nobilibus Slavonie sat. Wenzel i. h. VIII. 125.

²⁾ Az oklevél C. D. I. 289, IV/2. 431, és Hazai Okmánytár
 VI. 1. 1.

³⁾ Szent-István és alkotmánya. Századok, 1879. 103. és kk. II.

zetet — nem igen hihető, de maga Botka Tivadar által sem állítatik. A XIII. századra nézve Botka a váradi regestrumra hivatkozik, mely a polgári megyéket »parochia« »provincia«, néven következetesen megkülönbözteti a várispánságoktól: s ezzel a curialis stylus állandó gyakorlatát tünteti fel.¹⁾ Igaz, hogy a váradi Regestrum a vármegyéket »parochia«, »provincia« és nem »comitatus« névvel jelöli: de használja e kifejezéseket más kisebb sőt jelentéktelenebb területekre is vidék, vagy tájnak értelmében. Így olvasunk: provincia de Suprutus, de Puchia, de Shungról,²⁾ melyeket hiába keresek Pestynek »Eltűnt vármegyéi« közt; oly elnevezést pedig, mely e két névvel ellentétben csak a »várispánságokat« jelentené: az egész Regestrumban nem találunk. Mily kevéssé volt egyébiránt megállapodva a szokás az ilyféle elnevezések használatára nézve: bizonyítják királyi, bírósági, káptalani oklevelek, melyeknek szerzőiről, kivált a királyi irodáról csak fel kell tennünk, hogy ismerték a stylus curialist úgy, mint a váradi káptalannak jegyzője. II. Endre király 1230-ban Miklós ispánnak, Ugron érsek testvérének némely birtokairól mondja: »in parochia Chenadiensi«, — néhány sorral később pedig hason természetű jóságokról »in comitatu Chenadiensi.«³⁾ Egy másik oklevélben 1235-ből: »in parochia castris de Komarun« kifejezéssel él, mi — ha Botka Pesty elmélete áll — már magában véve contradictio in adjecto volna.⁴⁾ Egy évvel később — 1236-ban — a várföldek visszaszerzésére kiküldött némely bírák: parochia Simigiensis, Zaladiensisről, mások Provincia Borsiensisről, a pozsonyi káptalan pedig ugyanily természetű tárgyban »comitatus Posoniensis-ről« beszél.⁵⁾ Látni való tehát, hogy »parochia«, »provincia«,

¹⁾ Botka: Századok, 1871. 300, 303, 307. l.

²⁾ Reg. de Varad. I. 83. 90. Balássy Suprutust (Hon 1881. 199. sz.) bár nem teljesen meggyőző okokkal, Sopronyra magyarázza; mint-hogy azonban ez egy eset a kérdés lényegén mit sem változtat: azzal nem foglalkozunk.

³⁾ H. Okm. VI. 25. l. megvan C. D. III/2. 204. lapon is.

⁴⁾ Wenzel C. Nov. Árp. VI. 567.

⁵⁾ Wenz. Cod. Nov. Arpad. VII. 22, 23, 25, 26, ll. Az oklevelek szövegéből — ha nem is vesszük tekintetbe a történelem egyéb adatait — világos, hogy itt csak a várföldek visszavételére kiküldött bírákról, és nem pedig valami új törvénykezési, kormányzati insititutióról van

»comitatus«, felváltva használtattak, és nem szolgáltak valami külön természetű kerületeknek megjelölésére, s ennél fogva a Botka szerint, »a kétféle megye lételet kézzelfoghatólag igazoló« helyből: »Terra Yiner, in *parochia* Albensi, ad *comitatum*, de Bana pertinens«¹⁾ más nem következik, mint az, hogy az oklevél írója, kerülve a tautológiát, nem akarta ismételve használni p. o. a »comitatus« kifejezést.

Pesty az elméletnek támogatására, melyet oly készségesen elfogad, semmi újat sem hoz fel. A horvát zsupánságok különbözését a magyar vármegyéktől fejtegetve, azt mondja ugyan: hogy e zsupánságok »nem tartottak megyei gyűléseket, nem bírtak politikai jogkörrel, az országgyűlésre követeket nem küldtek«²⁾ de nem vagyunk feljogosítva feltenni róla, hogy a megyék «*későbbkori* attributumait, a tatárdulás előtti megyékre akarná mint a »megyeiség« kriterionát, a »várispánság«-okkal szemben alkalmazni. Egy más helytt Hajnik Imrével polemizálva, kit melleleg mondva, teljesen félreért³⁾, azt bizonyítja, részben Botkának érveivel élve, hogy a mit ők várispánságnak neveznek vagyis a várbirtokok, *nem képezték az ország felosztását*, mi kétségtelen, de nem is a tulajdonképi kérdés.

Egyébiránt Pesty fejtegetésének 6. pontjában, alig hogy határozottan kimondotta, maga ejt elméletén félelmes, lehetne mondani halálos döfést. Határozottan kimondván, hogy »a vár ispán hatásköre csak a várintézményi kötelékben levő népekre szorítkozott«, négy sorral rá tanítja: »hogy a vármegyék (értsd a polgári felosztásnak) főispánjai magok voltak az illető »örvára! — ismét egy szükségtelen kifejezés! — ispánjai. (comites castr.)«⁴⁾.

szó, mint Botka véli (Századok 1872. 84 l.) mi egyébiránt a jelen kérdésre egészen közönyös.

¹⁾ Wenzel. Cod. Nov. Arpad. VI. 432.

²⁾ Pesty: *Eltűnt régi vármegyék* I. 6.

³⁾ Pesty i. h. I. 16., Hajnik. *Magyar alkotmány és jogtörténelem* I. 134. l.

⁴⁾ Pesty i. h. 17. l. E mondatban egyébiránt Pesty kétszer jellel ellenkezésbe Botkával, kinek terminológiája szerint »megyét«, és »székes várat« kellene mondani, örvár nála azokat a várakat jelentvén, melyek a »megyében«, külön ispán alatt »a székes váron kívül« még léteztek. Botka. i. h. 1872. 25.

Ezzel tehát, a legtöbb esetben ott van, a hol mi, azzal a különbséggel, hogy szerinte a polgári megyének főnöke egyuttal feje a várnak, szerintünk pedig a várnak ispánja egyuttal ispánja hozzátartozó más, nem várbirtokot képező területeknek is. E mellett azonban Pesty, Botka elméletéből mégis megtart egy pontot. »A hol valamely vármegyében — ugymond — több várispánság volt, ott a várispánok a főispánok alá voltak rendelve.«¹⁾

E szerint tehát kétféle — mintegy első és másodosztályú — várispánok lettek volna. Némelyek tulajdonképen a megyének főispánjai voltak, s alattuk nemcsak saját megyéjük, s közvetlenül egy »várispánság«, hanem más várispánok is álltak: míg mások, nemcsak hogy egy várnak területére szorított hatalommal bírtak, de még a király alatt sem állottak közvetlenül. Ilyféle »várispán«-ságoknak tekinti Pesty példának okáért Semptét, Bolondoczt, Galgóczot és Banát.²⁾ De az oklevelekben e különbségnek semmi nyoma. A semptei ispán, már III. Béla uralkodásának elején egy sorban említetik a bácsi, az erdélyi fehérvári, a kolosvári, temesi, ujjvári, esztergomi, és győri comesekkel³⁾ és másodrangu »várispánságok« élén tekintélyes emberekkel találkozunk. Banai »várispán« például 1252-ben Miklós, királyi étekfogó mester.⁴⁾ 1262. és a következő években Ivánkafia András, a Forgáchok őse, kevéssel előbb tárnokmester, nagy acquisitor, ki a Sajónál Béla királynak lovát adta, hogy megmenekülhessen.⁵⁾

Galgócznak élén 1257-ben Einardust, a királyné főlovászmesterét⁶⁾, 1274-ben Reynald, királyi étekfogó mestert találjuk; ha pedig e »várispán«-ság azonos Szolgagyőrrel, min most már alig lehet kételkednünk, akkor 1251-ben ispánja Erney királyi főlovászmester volt, ki ép úgy mint András, a Sajónál lovát átadta a menekvő királynak.

Felfogásának igazolására Pesty nem is tud több okot felhozni, mint a tényt, hogy »midőn IV. Béla 1261. körül Trusleph

¹⁾ Pesty i. h. 17. 1.

²⁾ Pesty i. h. 18. 1.

³⁾ Wenzel i. h. I. 69.

⁴⁾ Cod. Dipl. IV/2. 98.

⁵⁾ V. ő. C. D. IV/2. 55, 206, 366, IV/3. 94. stb. stb.

⁶⁾ Wenzel C. Nov. Arpad. VII. 467.

volt semptei comes testvérének, Lipoldnak a semptei ispánság adományozza, *öt a pozsonyi és nyitrai főispánok hatósága a kivézi*, a mire nem lett volna szükség, ha különben a semj várispánok alá nem lettek volna rendelve a megyei főispánnak. ha Sempte csak olyan comitatus lett volna, mint Pozsony v Nyitra.«¹⁾ E tényállásnak valódisága ellen, minden bővebb vizs lat nélkül is, aggodalmak támadnak, ha látjuk a semptei isp két más ispán alól kivétetni, s e nehézséget, melyet Pesty, é látszik maga is érez, nem oszlatja el az a magyarázat, hog királyi exemptio azért terjeszkedett ki két főispáni hatósá, »mert Sempte a Vág mellett Pozsony és Nyitra szélén feksz mert mégis csak egy alatt kellett állnia, vagy a semptei váris tudott — a mit senki más nem tud — két urnak szolgálni? azután kezünkbe vesszük az illető oklevelet, csakugyan azt ta juk, hogy abban sem a nyitrai, sem a pozsonyi, sem semmiféle 1 megyei hatóság alól való kivételnek nyoma nincs, s egyáltaljál egy szó sem találtatik, mely a Pesty-féle teoriának védelm szolgálhatna. Az idézett oklevélben ugyanis IV. Béla Sem comitatus, vagyis, mint később magyarázza, várát és tartozék Lyuppold ispánnak és utódainak adományozza, akkép, hogy az neki, mint az ország más nemesei, szolgálni tartozzanak. Az adományozások, melyek Németországban már a X. XI. száz: ban a grófságokból magánbirtokokat csináltak, de nálunk cő szórványosan fordulnak elő a XIII. században; értelmük az v hogy az adományos lépett a király helyébe, a vár és tartozék nak jövedelmei őt illették, a várnépek az ő jobbágjai, vag hűbéresei lettek. De mert a várispánok, — a mit ugyan Pe: tagad, de ez eset is ellene bizonyít, — birói hatalmat is gyal roltak másokon is, mint a várnépeken, jelesen pedig — mit Arauybullában különösen kiemelve is látunk — a tized és pénzt ügyekben, s a tolvajok ellen: a király e három esetben, valam — hozzázvetőleg — minden más esetben is, — a birói hatal szintén Lyuppoldra — bár többé comes parochianus nem volt, bízta. Kimondta, hogy semmi másféle bíró nem köteles itélni ügyekben — nullus iudicium Regni... *debeat iudicare* —

¹⁾ Pesty i. h. 17.

pozsonyi és nyitrai ispánok sem, a kik közül egyikre, mint szomszédokra, szükségképen szállott volna a vármegye-ispáni birói hatalom, megszűnvnén a semptei ispán vármegye-ispánnak lenni.

Itt tehát nem kivételről van szó, korábbi viszonyoknak megszüntetéséről, mi egyébiránt az akkor már megállapodásra jutott curialis stylusban rendszerint egészen máskép szokott kifejeztetni, hanem provisióról a jövőre nézve, mikor azután van értelme, hogy mind a két szomszéd ispánra szól a rendelkezés. Azonban az ily adományoknál, midőn most már a földesurnak kellett volna itélni saját emberei felett, gyakran egy idegennek panaszára, egy idegennek javára, megtörtént, hogy az új biró nem teljesíté kötelességét úgy, mint kellett volna, vagy mint a királyi ispán teljesíté. Erről tehát intézkedni kellett s a király intézkedett is, itt ép úgy, mint más esetekben. Például, midőn a zágrábi püspök 1255-ben vaskai alattvalói felett oly birói hatalmat nyert, minővel más népei felett már birt: az esetre, ha hanyag volna az igazságszolgáltatásban — si remissus fuerit in justitia facienda — elrendeltetett, hogy nem ugyan illető alattvalóját az alperest, de őt magát, vagy tisztjét lehessen a király színe elé idézni.¹⁾

Hasonló rendelkezés történik, majdnem ugyanazokkal a szavakkal, a semptei adománylevélben. »Ha« — az adományos — »az igazságszolgáltatásban hanyag vagy késedelmes, nem népei, hanem ő maga lesz köteles előttünk vagy az előtt, kire a dolgot különösen bizzuk, megjelelni.« »Ennélfogva« — következik a conclusio — »tudtára adjuk valamennyi birónak, különösen pedig a pozsonyi és nyitrai ispánoknak, hogy felette, emberei, vagy népei felett itélni, sem joguk, sem kötelességük.«²⁾

Miért említettnek különösen a pozsonyi és nyitrai ispánok is? feljebb igyekeztem megmagyarázni. Megemlítésükből azonban a Pesty-féle theoria ép oly kevésbé következik, mint nem következik az »omnes judices« megemlítéséből, hogy létezett egy nagy

¹⁾ Tkalčić, Mon. Historica Ep. Zagrab. I. 108. megvan Wenzelnél is XI. 411, és C. D. IV/2 291. l.

²⁾ Unde omnibus judicibus precipimus, et specialiter Posoniensi et Nitriensi comitibus, ut ipsum et ad eum pertinentes homines seu populos non possent, nec debeant judicari. Wenzel, Cod. Nov. Árpád III. 1. l.

kerület, melynek élén az országnak *valamennyi birója* állott annak specialisan alá volt rendelve a semptei »várispánság.« . adomány úgy látszik nem ment teljesen foganatba, mint Pesty megjegyzi; még ezután is fordulnak elő semptei ispánok, mi azonban nem lényeges a jelen kérdésre nézve, de lényeges az, hogy Chelleus fia Tamás, 1275-ben comes Poseniensis et de Semp néven fordul elő egy királyi oklevél záradékában, mi épen bizonyítja a semptei comitatus alárendeltségét, szemben a poznyai főispánnal.¹⁾

IV.

Kollár a megyében csak a várszerkezetet látta. Kovach Márton György a várföldeket és a megyét teljesen külön kerületnek képzelte. Botka megyéket lát, és bennük várispánságokat. nem látunk sem »megyét«, sem »várispánságot«, hanem csak »megyéket«, vagyis oly kerületeket, melyekhez a várispánnak a kormányzata alatt — hogy Hajnik Imre szavaival éljek — »csak várbirtokok tartoztak, hanem magán szabad birtokok habár »a nemzet szabad tagjai — értsd a nemeseket — tartoztak sem személy, sem birtokjogi tekintetben, a várszerkezet mint *hatósági* szervezet alá,²⁾ s így van értelme p. o. IV. F. intézkedésének, midőn Locsmán »várispánságot« — melynek »megyeiségét« eddig még senki sem vitatta — Lőrincz étekmesternek ajándékozta: hogy a nemeseknek örökös, és szabad birtokait határozottan ez ajándékozás alól kiveszi, mi pedig (személyesen) szükségtelen, sőt értelmetlen dolog lett volna, ha — a Botka Pesty-féle elmélet szerint — nemes birtokok is, bizonyos tekintetben a locsmáni »várispánsághoz« nem tartoznak³⁾. A vármeleg tehát — a minőnek mi képzeljük — hasonlított *némileg* — minden hasonlat sántikál — a mai német birodalomhoz, melynek császára Poroszországban a teljes souverainitást gyakorolta mint a várispán a várföldeken; a birodalom más részeiben az

¹⁾ Pesty i. h. 18. C. D. V/2. 245.

²⁾ Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jogtörténet I. 134. l.

³⁾ Exceptis possessionibus nobilium haereditarii empticiis at donativis. Wenzl. i. h. VIII. 52.

ban csak bizonyos teendőkre van korlátolva. Ha Poroszország még birná Neufchatelt, meg volna még a hasonlatosság arra nézve is, hogy voltak várföldek, melyek a tulajdonképeni vármegyei területen kívül más vármegyékbe voltak beékelve, mint enclaveok. Az országnak *legnagyobb* része tehát a várak körül csoportosult, és ez az oka, hogy nincs a tatárdúlás előtti időre visszanyúló jelenkori vármegye, mely — mint már Botka is megjegyzé, — ne vártól vette volna elnevezését. Maga a körülmény is, hogy a »megye« szó, mely tulajdonkép »mesgyét,« »határvonalat« jelent — »ad... distinctionem, que vulgo dicitur mege« olvasom 1237-ből¹⁾, — és csak átvett értelemben használtatott a határ által bekerített területre, állandó kapcsolatba jött a vár szóval: felfogásunk mellett és nem ellen bizonyít.²⁾ Nincs kétség, hogy annak, mit ma, ha új elnevezéseket csinálnánk, kerületnek mondanánk, vagy városok és faluknál határnak nevezünk, neve »megye« és nem »vármegye« volt. 1239-ben például egy pont, Somogy és Tolnamegye határán »megehotar«³⁾ nem »vármegye határ« nevet visel. A »vármegye« szó csak ilyféle összetételéből származott: Pestvár-megye, Tolnavár-megye. E példákban az összetett névnek két része nem eléggé világos, mert a székhely neve mellől elmaradt már a vár jelző, és csak Pestről és Tolnáról beszélünk; de vannak még esetek, hol ez világosan felismerhető, P. o. Szalavár-megye, Somogyvár-megye, a melyekben jöllehet Szalavár, Somogyvár helynevek még maig is használtatnak, soha sem mondjuk: Szalavár-vármegye, Somogyvár-vármegye. Botka felfogása szerint a vármegye szó akkor keletkezett, ragadt volna a megyére, midőn a várszerkezet már megbomlott, vagy legalább már bomlásnak indult: én azonban természetesebbnek tartom a feltevést, hogy akkor keletkezett, midőn a várszerkezet még virágzott és ugyanaradt meg, mint sok más régiség, még akkor is, midőn a viszonyok, melyeknek megjelölésére szolgált, már lényegesen megváltoztak. Egyébiránt rosszul ismerné a középkort az, ki annak

¹⁾ Wenzel i. h. VII. 49., 1. ily értelemben 1256. u. o. 423, 1257-ben u. o. 466.

²⁾ A Kálmán törvényiben előforduló »civitas mege« (Endlicher-nél, Monumenta, 364. l.), úgylátszik már a vármegyének fordítás.

³⁾ Hazai Okm. VI. 23.

alkotásairól hinné, hogy egy két formulával teljesen megismertetheti és jellemezheti. Hajnik Imre az árpádkori vármegyének *nagyjában* igen tiszta és világos képét adta. Fejlődésének phasisaira, némely belső viszonyára nézve — bár véleményünk szerint téves alapon állva — rendkívül becses észrevételeket találunk Botkának idéztem cikkeiben. A geographiai állapotokra sokban meglepő világosságot árasztott Pesty Frigyes és még többet várunk további munkásságától; de azért még roppant sok a megoldatlan kérdés, még roppant sok a teendő. Ne kuszáljuk, ne zavarjuk, ne nehezítsük tehát meg a feladatot soha nem létezett distinctióknak, felosztásoknak feltevésével, nyomozásával, melyekre legjobban illenék az, a mit Kálmán király mondott de strigis: »quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.«

PAULER GYULA.

V. G A S P Á R É S K R Ó N I K Á J A .

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Wagner Károly »Annalecta Scepusii« című 1774-ben megjelent műve I. kötetének 2-dik oldalán a Hain-féle telességről írja¹⁾: »De auctore quid quid sit, apparet Anno 1515, quae videlicet Sperfogelius, aliique synipserunt, omni fide digna esse: vacillant quandoque haud scio, an probatis authoribus consentiant: de autem veritate plane nolim vadem agere, quod ex Aenea, Sylvio, Bonfinio aliisque minus sinceris fontibus constat.«

Én fontos krónikánkra nézve a tudós írónak ezen nyilat-
ig ismerte valaki annyira Lőcsének és az egész Szepes-
téneti multját, mint Wágner s ő mindenesetre kutatásai
mondja ki a krónika alapjául szolgáló egykorú írók fel-
lességét. Mióta a titkos levéltárak is megnyíltak a
kutatás előtt, ismeretes tény a protestánsok üldözése s
részlet ismeretlen még. Hogy a buzgó jezsuita atya
zem ezeknél — némely helyen ingadozónak tekintí a
telességét, azon legkevésbbé sem csudálkozhatunk, ha
vesszük azon közvetlenséget, melylyel a vallási üldözé-
nnak írva és a hangot, melyen az író a jezsuiták
el.

Wagner, idézett művében kimutatja, hogy Hain a régibb
atkozólag használta Jornandest, Aeneas Sylviust és
is. Távol a kutatás forrásaitól, nincsen módomban hozzá
zen írókhoz. Nem hasonlíthatom össze velök a kéziratot,
sértelen is lenne egyrészt, a mennyiben azt már megtette
másrészt pedig azért, mert az 1515. előtti feljegyzések
érdektűek; s így az összehasonlítás csak az író tudomá-

Wagner kivonatáról az eredetinek másolatainál teszek alább
említést.

nyos képzettségének és történetírói hivatásának igazolására nézve lehetne érdekes.

Nagyon messzire vezetne, ha a krónika minden állításának igazságát pontról-pontra akarnám kimutatni a városi levéltár ezrekre menő irataiból. Csak a Bocskay-féle felkelésre vonatkozólag 1604—6-ról szóló 29 oldalra, terjedő, (179—207.) elég részletes leírást hozom fel. Ez éppen azon időből való, mikor az említett naplóiírók közül egyik sem viselt hivatalt. A városi levéltárnak ezen időre vonatkozó 156 darab iratából¹⁾ készítettem kivonatot és azt találtam, hogy az események részletei itt a krónikában oly pontossággal vannak előadva, a minőt krónikaszerű formában csak várni lehet. Altalában azt lehet mondani, hogy Hain Gáspárnak krónikája mindazon eseményekre, melyek közvetlenül Lőcsére, a Szepességre és a felvidék többi 5. sz. kir. városára vonatkozólag abban foglaltatnak, teljes hitelt érdemel. Természetesen számításba kell vennie a belőle dolgozó írónak a szerző egyéni jellemét és életviszonyait, így kellő mértékre kell leszámítania a vallása üldöztetése felett elkeseredett protestansnak és város javát, kiváltságait és szabadalmait féltékenyen őrző polgárnak olykor sötét színekkel rajzolt és kemény szavakba öltöztetett egyéni véleményét.

Hain felfogásának jellemzésére szükségesnek találok felmúlitani, hogy ő az égi jelenségeknek és rendkívüli természeti eseményeknek igen nagy fontosságot tulajdonít és hisz a jóslatokban. Innen van, hogy az üstökösök megjelenését, több napnak tartózkodását, véresök hullását, földrengéseket és vízáradásokat pontosan feljegyzi s ezeket rendszeren a bekövetkező események előjeleinek tekinti. Elbeszéli például, hogy 1625. decz. 8-án (5-én) III. Ferdinánd koronáztatásának napján az egész napon át három napot láttak és utána teszi: »Deus omen divertat.« — 1627. máj. 8-án az előbbi napon Lőcsére jött királyi biztosok és a velük volt szepesi és jászói prépostok a város által megvendégeltettek. A vendégség tartama alatt a bíró a városháza elé 5 ágyút és néhány puskást állíttatva fel, üdvövéseket tétetett s azért, mert Lőcsén a kath. prépostok tiszteletére ez történt, Leibitz, Késmárk és Menhard határában ugyanazon napon iszonyú vihar és jégeső egészen tönkretette az őszi vetést. 1668. jun. 4-én d. u. 2 órakor egy igen nagy sárkány vonult át Lőcse felett, éppen az ő háza irányában. Ennek jelentését — úgymond — megfejtí az i. d. o. Egy alkalommal Iglón egy tóban vérré vált a víz, (?) mit ő saját szemével látott. Az 1680. decz. 22-én látott nagy üstökösét

¹⁾ Reg. 890. sz. a.

sen leírja s hozzáteszi: ennek jelentőségét Isten tudja leg-
 ban. A jóslatokat komolyan veszi s azoknak teljesülésére
 lát is mutat fel: 1554. július 19-én született Lőcsén egy két-
 gyermek. Ennek következtében egy asszony jósolta, hogy a
 osnak két feje lesz, a mint az meg is történt. Ugyanis Win-
 k nevű bíró megtévelyodött s helyére megválasztották bírónak
 tschkó Mártont. Windeck azonban kigyógyult, Kletsckó lemon-
 ni nem akart, minek következtében nagy zavar keletkezett a
 osban.

Úgy látszik ebből, hogy tanulmányozott előmintái, különö-
 Bonfinius — ki szintén igen szereti a csodákat — nagy
 tást gyakoroltak e részben Hainra.

Krónikásunk egyéniségének teljes ismertetésére legyen még
 abad röviden szólanom nemzetiségi, érzelmeiről. Családja Né-
 etországból származott át hozzánk. Ő német irányu neveltetésben
 szesült s a környezet, melyben élt, szintén német volt. Nem cso-
 lkozhatunk tehát azon, ha iratában a németség dicsőítésével —
 bbször a magyarok rovására — találkozunk. Büszkélkedve
 líti fel, hogy Lőcsének lakói mind németek s az augsburgi
 tvallás hívei, mely két tulajdonsággal Felső-Magyarországon,
 t az egész országban sem dicsekedhetik más város. Ennek kifo-
 ása azon sokszor kiméletlen hang, melylyel a magyar urakat
 lyenkint jellemzi. Igaz, hogy azok olykor-olykor becsületesen
 szolgáltak. Tartozunk azonban az igazságnak érdekében meg-
 gyezni azt is, hogy ő saját városa polgárainak gyenge oldalait
 m takargatja, hanem mindannyiszor keményen megrójjá, a
 nyszor arra okot és alkalmat talál. Különösen Sperfogel Conrad
 Cramer Gáspár irataiból idézve teszi azt.

A műnek chronologiai része nem állja ki mindenütt a bírá-
 tot. Az 1675-ik év előtti eseményeknél gyakran esik tévedésbe,
 lőszínűleg azért, mert a régibb időre vonatkozólag használt írók
 latait átvette a nélkül, hogy azok chronologiai pontosságát
 rálta volna. Így 744-ben jöttek a magyarok másodszer Scy-
 riából. 1003-ban vették föl a keresztény vallást. — A tatárok
 241-ben jöttek Magyarországba s innen csak 1245-ben vonultak
 i. 1290-re írja Kassa alapítását — a körfalak építésének kezdete
 elyett — holott már 1216-ban említette a kassai klostromot.
 308-ra teszi Róbert Károly győzelmes csatáját trencsényi Csák
 fáté ellen. Itten a rozgonyi csatát értve írja, hogy a szepesiek
 itézül győztek Tarczalnál — értsd a Tárca folyónál. 1474-ben
 volt Lőcsén Mátyás király s innen indult Liptóba *Komorovszky*
 llen. (Mátyás király ekkor csakugyan Lőcsén volt és itten adta
 ki oklevelét, melyben kárpótlásul a lengyelek által okozott
 károkért és a város erősítése czéljából fölmenti Lőcsét minden

rendes és rendkívüli census fizetésétől. A tévedés Mátyás ellenfelében történt.) — 1515-től kezdve csak igen gyérek a hibák. 1528. sabbatho post nativ. Mariae jött Lőcsére Buda, Esztergom, s több vár elfoglalásának híre a törökök által. (Ezt Sperfogelből tévesen írta ki, hol az erre vonatkozólag irt jegyzék a 98 és 99-ik levél közötti számozatlan papirszeleten az 1528-iki események között áll, helyesen 1529-re téve). 1650-ben, 1648 helyett — leírja a németországi (westpháli) béke megkötése által előidézett örömet. Ezeken kívül néhány jelentéktlenebb, leginkább az események napjára vonatkozó kronologiai hiba akad még, de ezek oly csekélyek, hogy nagyobb szabásu rendszeres történelmi műben is megbocsáthatók lennének.

Hain előadási módorában alkalmazkodik a kitűzött célhoz s e szerint kétféle az előadás. Krónikát és korrajzot akar nyújtani az utókornak. Egészen véve azt lehet róla mondani, hogy az események elrendezésénél egyedül a kronologiai egymásután tartja szem előtt. Az események összeköttetésbe hozása végett csak néhány helyen tesz utalást arra, hol található az említett dologhoz tartozó többi adatok, de sehol sem emelkedik fel a valódi történetírás magaslatára. Ha mégis kétféle előadási modort különböztet meg, ez onnan van, hogy a műnek a forrásokul használt krónikák és naplókából átvett része legtöbbször rövid mondatokban, kivonatosan adatik elő. (Több helyét összehasonlítva Sperfogelnek eredeti naplójával, azt találtam, hogy az abból merített adatok az eredetihez képest igen röviden vannak közölve). Midőn azonban már közvetlenül személyes tudomást szerez a történetekről, elhagyja a rövid krónikaszerű előadást s különösen azon események részletezésénél, melyekbe intéző befolyást gyakorolt, előadása élénkké, valóban élvezetessé válik.

A vallási üldözések korának leírásánál a felekezeti szenvedély többször ad a kath. papság ellen használt kemény kifejezéseket az üldözött protestánsnak ajakára s a városban elkövetett rablások és garázdálkodások miatt helyenkint élesen jellemzi a magyar urakat a városi polgár.

A műnek idézett helyei szolgáljanak mutatóványul a szerzőnek nyelvezetére és irányára. A magyar nevek orthographiája igen gyenge oldala. Kemény Jánost például »Keömeneo és Kömeneo«-nek, Szoltsányit »Scholtzani«-nak, Szolnokot »Zolnock«-nak, Szunyogot »Szunyock«-nak stb. írja.

A krónika negyedréti alakú 956 oldalra terjedő kézirat. Kezdődik a szepességiek ősidőktől való eredetével s terjed 1684. végéig (decz. 25-ig.) Czímlapjára egy 1676. évi magyar, lőcsei kalendárium címlapjának képe van ragasztva. Ennek alsó részét Lőcsének képe foglalja el. Legkevésbé sem lehet azt művészi kivi-

telőnek mondani, de minthogy a várost a XVII-ik század vége felé eredeti felvétel után tünteti fel, különösen Lőcse erődítési rendszerére nézve nevezetes. A felső kapunál nemcsak a barbaktünteti fel tisztán, hanem az ezt övező körárok külső falát helyettesítő czölöp-kerítést (palissade) is és egyéb részleteiben is nyújt támaszpontokat a bástyák és tornyok elhelyezésére. E fölött két oldalon két allegorikai alak, a felső részen pedig két angyal által tartva a város czimere. A középső térből a kalendárium címe ki van vágva s ennek helyére írta Hain az ismert czímet. A tulsó oldalon vannak feljegyezve a forrásúl használt írók.

Nagyon megkönnyíti a munka használatát az ezután következő 32. számozatlan lapra terjedő, a szerző által készített betűsoros név- és tárgymutató: »Regestum über die Leutschauerische Chronic.«

Mielőtt a krónikára térne át, röviden megismerteti az olvasót a régi Lőcsével, a »Kurtze Beschreibung der Stadt Leutschau«-ban s így bemutatván a legtöbb leírandó esemény színhelyét, fog a »Kurtze Nachdenkliche Zipserische undt Leutschaurische Chronica«-hoz az 1-ső számozott oldalon.

Nem szándékozom végig vezetni a szives olvasót azon hosszú mondaszerű elbeszélésen és etymologisáláson, melylyel a »Zipser«-eket Nóé fiától a góthok útján leszármaztatja, csak lehetőleg szűk keretben csoportosítva fogom előtűntetni a krónikában előforduló adatokat.

Lőcse a XVI. és XVII. században keleti Felső-Magyarországnak egyik legjelentékenyebb városa volt, s volt olyan idő is, midőn Kassánál elsőbb rangú helyet foglalt el. Krónikánk a város alapítását, összefüggésbe hozva azt a tatárjárással, 1245-re teszi. Nem tudja, mikor kezdték a várost kőfalakkal venni körül, hanem a felépült erődítményekről oly sokszor szól, hogy némely adatokkal kiegészítve, egész pontossággal elő lehet állítani az erődítésnek teljes képét. A város kapuit és kaputornyait, bástyáit és állandóan fedett falait folytonosan figyelemmel kíséri, feljegyzi az azokon akár ellenség, akár elemi csapások által okozott romlásokat és a kijavíttatás költségeit. Három ízben: 1569, 1605, és 1670-ben nagy részletességgel írja le a falakon, a bástyákon és a fegyvertárban volt fegyvereket és más hadi készleteket. Rövidebb említést igen sokhelyen tesz rólok. Bevezet a fegyvertárba, megismertet a város híres ágyúöntő mestereivel s az azok által öntött ágyúk minőségével. Elénkbe állítja a város összes czéheit és a tizenkettőbe osztott polgárságot, midőn a tanács nekik kiosztja a bástyákat s élökre állítja az önmagok által saját kebelökből választott tiszteket. Megismertet a város zsoldos katonaságával, ennek díjazásával, vezetésével és alkalmazási módjával.

Történeti irodalmunkban még eddig nincsen oly mű, mely kellően méltatná s alaposan feltüntetné a mult századok városi polgárainak életét. Első pillanatra talán teljesen érdeknélkülinek tűnik fel a laikus olvasó előtt az, hogy hogyan éltek a régi nyárspolgárok, de a hazai művelődés történetével foglalkozó íróknak okvetlenül számolniok kell nemzeti életünknek azon fontos tényezőjével.

A mit a XV. és XVII. századbeli városi életre vonatkozólag csak igen nagy áldozatok árán szerezhethet össze a kutató, jórészt együtt találhatja fel Hainnál. Lőcse lakosait minden fény és árnyoldalaival fel tünteti. A lakosság számát ugyancsak egy helyen meg mondja, midőn 1599-re írja, hogy a pestisben a város negyed-fél ezer lakosa közül felénél több halt meg, de főlemlíti helyenkint a fegyverfogható férfiak számát és 1641-től 1671-ig mindenütt kimutatja a születettek és meghaltak számát, melyek annál értékesebb statisztikai adatok, mert a Lőcsén jelenleg meglevő anyakönyvek csak a XVII. század végső éveiből valók.

Lőcse jelentékeny szereppel bír a hazai és külföldi iskolázatás történetében. A Thurzó Elek-féle és más alapítványok képesítették a várost iskolájának jó karban tartására és arra, hogy Németország egyetemeire évenként több tanulót küldhetett. Ezen alapítványok történetére van több adat krónikánkban. Nem lehet reánk nézve közönyös kérdés az: kik nevelték egykor hazánkfiait. Ezen kérdésre nemcsak a lőcsei, hanem az eperjesi, kassai és más iskolákra nézve is sokszor adhatunk kielégítő választ. Magyar nemzeti szempontból nem éreketlen, hogy Lőcse polgárai 1645-ben a Rákóczyhoz menő francia követet francia nyelven tartott beszéddel fogadták, míg 1675-ben nagyon meg voltak akadva, midőn Holló Imre kassai kamarai tanácsost és királyi biztost német beszéddel fogadták. Holló felszólítja őket, hogy amennyiben sem ő nem bírja tökéletesen a német nyelvet, sem a kíséretében levő két kanonok nem érti azt, beszéljenek magyarul. A polgárok kénytelenek voltak bevallani, hogy ők németek lévén — mint azt habitusokból is láthatja — nem bírják a magyar nyelvet.

A lakosság foglalkozásának módjára s a hazai ipar és kereskedelem történetére becsesek némely helyek. Már Hain is gondolhatott arra, hogy egykoron megváltoznak korának viszonyai s akkor írja: »6. Martý 1676. . . der Posterität aber zur Nachricht, damit man wissen könte, was vor Nahmen bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier auffgehalten, habe *Ich* solche aus d. Martzelbuch, wie Sie Anno 1660. einkommen, . Zwölfftelweis benennen wollen, samt den *Handwerck* so vill möglich war.« A 15 oldalra terjedő jegyzék maga egy kis krónikája Lőcsének

azon korból, melyben még 44 különféle üzlet-ág virágzott a városban. A bírák és tanácsnokok nevei után gyakran kiteszi azoknak foglalkozását és ezen jegyzetekből láthatjuk, mely iparosok voltak időről időre a legtekintélyesebbek. A lőcsei ötvös iparról fogalmat nyerhetünk, ha összeállítjuk a Lőcsén igen gyakran megfordult fejedelmi és főúri személyeknek ajándékkul adott és követek által elküldött arany, ezüst edények és ékszerek jegyzékét.

A polgárság politikai szereplésének megtélésénél jelentékeny szerep jut a vagyoni állapot ismeretének. Lőcse a tőlünk Lengyelországba és viszont szállított áruknek szabadalmazott lerakó helye volt. A szabadalmakkal ápoltt és védett ipar gazdagokká tette az egyes polgárokat. A város fekvő birtokainak jegyzéke különösen azért érdekes, mert a jobbágyok által viselt szolgáltatmányokról mindig értesít.

Hazai bortermelésünk egykori állapotáról és borunk értékéről a városi hegyaljai szőlőiről szóló számos részlet beszél. 1649-től kezdve pedig 15 éven át fel vannak jegyezve a város bevételei és kiadásainak összegei.

Részletesen megismertet a városok igazgatásával a: »Kurtzer Unterricht, was bey tragender Richterlichen Ambt allhier zur Leutschau nothwendig von Gewohnheits wegen zu observiren ist. Von H. Nicolas Hain Secl. Kürtzlich vor Seinem getragenen Richter Ambt aufgesetzt« című, 29 oldalra terjedő (350—378.) részlet. Ebben elő van adva, mint ad a belépő bíró számot egy évi sáfarkodásáról, előbb zárt ajtóknál a tanácsnak, majd a képviselő testületnek — rendszeren pénteki napon. — A senatus feloldja a bírót esküje alól s másnap következik az új bírónak megválasztása. Igen érdekes leírást nyújt a templomban végbemenő szer-tartásokról, a megválasztott bíró meghívásáról s az eskü letételéről. Harmadik napon történik a tanácsválasztás, majd a hivatalos teendők kiosztása, a községet képviselő 48 férfinak (die Gemein) a városi gyámoknak (Vormünde-tribuni) választása. Az év első tanácsülésében leteszik az esküt a város falvainak bírái. Intézkedés a városi fának szállításáról. Az adóssági ügyekben követett szigorúbb és enyhébb szóbeli eljárás a bírói napokon (vorzeit). A vásár szabályozásáról való tanácskozás s a vásárt megelőző intézkedések. A polgárok által évenként tartatni szokott czéllövészet. Az erdő-kiosztás. A polgárjog adományozásánál követendő eljárás. A városi adó (zins) beszédese. Mészáros, posztószövő és sütő cézhmesterek választása. Szerződés a fürdő gazdával. A kovácsok által a város erdeiben való szénégetésre vonatkozó szabály. A vinczellérek megerősítése. A polgárság figyelmeztetése a tűzvészek elleni óvó intézkedésekre a nagyobb ünnepek előtt. Törvénykezési eljárás a főbenjáró ügyekben, az ítélet kihirdeté-

sének és végrehajtásának módja, a törvény-szolga és hóhér illeményei. Ezen pont a városi levéltárban levő 1595-ik évből val »Malefitz Buch« első oldalán terjedelmesen le van írva, mi arra mutat, hogy a halálra ítélt bűnösökkel követett eljárási mód XVI. és XVII. században ugyanaz volt. — A törvényszüete ideje. A város felosztásáról tizenkettődedbe. A bírók és szenátorok fizetése. A város bevételei és kiadásainak czimeit, az előbbie 66, az utóbbiak 89 pont alá foglalva.

Ezenkívül több helyen előfordul a bíró installatiójának leírása, midőn a városban volt a megválasztott és midőn valamely küldetésben távol járt. Értesít a tanácsbeli urak hivatalos ruházatáról és a tanácsnokokra hivatalbeli mulasztás miatt rótt büságozról, a hivatalos ténykedéseket követő lakomákról, nemkülönben a hatóság és polgárság közötti viszonyról, a lelkészek választásáról, díjazásáról és viszonyáról a hatósághoz. A város autonómiájának teljes képét találhatjuk itt fel a világi ügyekben úgy, mint az egyháziakban. A város kiváltságai és szabadalmairól és arról, mily feltékenyen őrizték azokat a polgárok, felesleg lenne bővebben tennem említést.

A Lőcsén volt egyesületek közül csak a »Bruderschaft Coporis Christi«-vel, az: »Elendte Bruderschaft«-tal és a: »Schützen Bruderschaft«-tal foglalkozik részletesebben. Ennél különösen nevezetes az 1666. júl. 5-én Hain Gáspár vezetése alatt tartott nagy czéllövészet, melyen 22 darab arany, ezüst, zink edényekből, atlasz és taffota kelmékből álló jutalomdíjjal összesen 178 frt, 25 denár értékben osztattak ki. A jutalom-tárgyak és azokra feljegyzvék. A czéhek belső életéről igen keveset írt.

Kiváló figyelmet érdemelnek a városi statutumok. Ezek többször becses adalékokul szolgálnak a múlt századok család életéhez. Van 1608. jan. 9-ből a sörfőzésre vonatkozó szabályza ehhez jellemzőleg hozzá teszi: »welche nach Leütscher Manier nicht lang gehalten wurden.« — 1608. okt. 4. Megtartani rendelik a régi lakadalmi szabályzatot s módosítják a sörfőzésre vonatkozót. — 1610. a bíró egy hordó bort kap egy évre, vagy minden nap egy itczét. — 1612. sept. 7-én új szabályzat a sörfőzésre 1612. decz. 12-én az egyházi szertartások tartásának ideje szabályoztatott. 1621. okt. 19-én a város ügyeiben egy héten távollevő tanácsnok »Nyargalás«-a 1 frt, ez 1581. óta csak 5 denár volt. 1629. július 19-én. A mezeti munkások, napszámosok és fuvarosok munkadíjának szabályozása. — Ugyanazon évből letelepedő jövevények megadóztatása. — 1631-ből a cséplő részéről. 1641. jan. 11. Az iskolákra, szolgálatnélküli cselédekre, a fa árának szabályozása, malmok, utak, a polgárok fegyverzete s más ügyekre, melyek közül az iskolákra való figyelmet tanúsítja az

hogy az iskolai órák miatt már reggel 5 és 6 óra között meg kellett igazítani a torony órát. 1649. okt. 29. lakadalmi és kereszstelői szabályzat. 1651-ben Hain Miklós bíraskodása idejéből egy terjedelmes szabályzat, mely a gazda és cseléd közötti viszonyt, a cselédek díjazását rendezi és gátot vet a cselédség fényűzésének, (leiratik a ruházat.) 1656-ból egy terjedelmesebb lakadalmi szabályzat. — 1666-ban panasz merült fel a sütők ellen, hogy akkor is kis kenyereket sütnék, mikor az élet olesó, a hatóság tehát szabályozta a sütemények árát. 1671-ből a városi hivatalnokok díjazására vonatkozó szabályzat.

A város középpületeiről, különösen templomairól és egyházi szerelvényeiről szóló részletek az enyémnél avatottabb tollal méltányoltattak »Lőcsének régiségei« tudós szerzője által. Az ottan elmondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy az eredeti krónika sokkal terjedelmesebb lévén a másolatoknál — helyesebben kivonatoknál — természetesen adatai is bővebbek s szólnak a város vízvezetékeiről és egykori fürdőiről is.

A felvidéki 5 sz. kir. város és Késmárk, mely 1651-ben megváltva magát Theököli Istvántól, nagy áldozatok árán sz. k. várossá lett, nemzeti és vallási, ipar és kereskedelmi érdekek által oly szorososan csatoltattak egymáshoz, hogy történetüket egymástól teljesen elválasztva alig lehetne helyesen tárgyalni. Ezen városok történetére vonatkozólag szintén sokat nyújt krónikánk.

Kassa falainak építését már említettem, Lőcse több ízben járult a bástyák építésének költségeihez. 1556-ban leégett a nagy templom és a mellette álló torony. Az ily aprólékos feljegyzések-nél fontosabbak a városra időnkint rótt hadi terhekről és kereskedelmi ügyekről szóló tudósítások. Ugyanez áll Bártfa, Szeben és Eperjesről is. Az utolsónál itten részletesen van előadva az evangélikus gimnázium alapításának és felszerelésének története mindazon városok és magánosok neveinek felsorolásával, kik a tanintézet felállításának költségeihez nagyobb összegekkel járultak s az összegek is felemlítettnek. A tanintézet fejlődésének története egészen addig terjed, míg az 1672-ben a katolikusok részére le nem foglaltatott.

Késmárk történetével többet foglalkozik. Legnevezetesebb részlet azon egész századon át tartott, olykor véres villongás, mely Lőcse és Késmárk, illetőleg a Laszky család között az árukereskedési szabadság miatt folyt. Késmárk egykori erődítményeinek részleteit említi. Megismertet Késmárk uraival 1528-tól kezdve. Terjedelmesen írja le Késmárk város polgárainak viszonyát földesurok — gróf Theökeöli Istvánhoz. A kényuraságnak eleven színekkel festett képe azon 19 pont, melyet a gróf

1647-ben diktált az ellene fellázadt, de fegyveres erővel sem legázott polgárságnak. Közli továbbá az 1651-ben egyrészt II. Ferdinánd király és Theökeöli István, másrészt a késmárki között Késmárknak Theökeöli uralma alól való felszabadulása szabad királyi várossá tétele tárgyában kötött egyezséget. E mális nemzetközi szerződés ez a város és földesura közt, melyben mindkét fél birtokának határai megállapítatnak, szerződnek bűnösök kölcsönös kiadására, a határvillongások elintézésére, főben járó bűnösök elítélésének illetőségére stb.

A Szepesség több városa és falujára Szepes, Murány, Ár Makovitzá stb. várakra találunk kisebb, krónikaszerű feljegzéseket.

A városok önkormányzata és az általok élvezett kiváltságai és szabadalmak némi elzárkózottságot vontak magok után a többi osztályokkal, sőt olykor az egész országgal is szemben. Külön érdeklődéssel bír a polgárságnak viszonya a nemességhez. Lőcsén polgárság csak 1654-ben engedte meg a nemeseknek házat venni: »jedoch — írja a krónika — mit d. Stad verderben.« Első nem házbirtokossá Máriássy János lett. A Berzeviczy, Laszky, Görgey Teöke és Máriássy családokkal igen sok birtokviszálya volt városnak. Ezeknek leírása az illető családok történetén kívül politikai érdeklődéssel is bír, amennyiben gyakran jellemzi a családtag-pártállását. Gyakran találkozunk azon esettel is, hogy a nagy nemességnek gyűlése megszabja a vásárookra vitt árúk árát s a polgárság a vásáron magasabbra tartja árúit, azokat erőszakkal veszik el, lefizetvén érettek a tetszés szerint szabott árat. A polgárság kénytelen a kereskedelem nagy hátrányára visszavonulni vásároktól. Nemzetiségi tekintetben is igen nagy az ellentét a két osztály között. Nem lehet tehát csodálkozunk, ha nem uralkodók közöttük szívélyes viszony. Midőn 1675-ben a lőcsei tiszujítás nem lehetett alkalmas katolikus egyéneket találni a polgárság között és a kir. biztos megyei nemesekkel akarja betölteni a hivatalokat, a polgárság igen érdekesen írja le a királyi biztosnak miért nem alkalmasak azok a városok igazgatására.

Nem akarván hosszasan időzni a speciálisan a város életére vonatkozó adatoknál, csak futólagosan említem fel, hogy a krónikánk városai a XVI-ik és XVII-ik századok politikai küzdelmeinek különösen vagyonságok által, jelentékeny tényezői voltak. E részben való fontosságukat láthatjuk az általok fizetett taksárai a hadsereg tartására, pénzben, terményekben, ágyúk és más hadszereplvényekben kiszolgáltatót költségek igen sokhelyen előforduló jegyzékeiből.

A bűnösök és azok büntetései jellemzik a kor erkölcsi állapotát. Minthogy krónikánkban oly sajátságos viszonyokkal bír

városokkal van dolgunk, melyek hazai törvényeink és törvényes szokásainktól eltérőleg a régi szász törvénykönyvet vevék eljárásuk alapjául; a büntető eljárás részleteinek ismerete a hazai törvénykezési viszonyokra nézve figyelmet érdemel. A kornak vallásos gondolkozásmódját jellemzi például egy 1655-ben Lőcsén egy gyermekének meggyilkolásával vádolt szolgálonak esete. A vádlott töredelmes vallomást tett. Büntetésül nyárssal keresztül szúrva, elevenen kellett volna eltemettetnie, minthogy azonban a pápistaság tévelygéséből — mint a krónika írja — az evangelika vallásra tért át, mellén fogóval tett egy csipés után lefejeztetett. Az egész XVI. és XVII. századon át 50-nél több büntetési eset fordult elő.

A helyi érdekű ügyeken kívül foglalkozik Hain az általános országos érdekekkel bírókkal is.

A II. Lajos királyunk uralkodása idejében volt zavarok rendkívüli nyomasztó hatással voltak pénzügyi viszonyainkra, annyira, hogy 1527-ben egy márka ezüstre csak 4 lat számított és sok kereskedő nem akarta árúit ily csekély értékű pénzért adni, minek következtében 1525-ben kényszer forgalmat kellett életbe léptetni. Részletesen le van írva az általános pénzügyi zavar és a termények megszabott ára. 1530-ban pedig már 3 latra szállott le az ezüst márka a Szepességen, midőn Bebek Ferencz azzal fenyegetődött, hogy 5000 törökkel ront a megyére, ha értéktelen pénzét el nem fogadják. Leírja a Zápolya és Ferdinánd pénzei között volt értékkülönbséget 1531-ben, 1622-ből az arany és más pénzek értékét. Keservesen panaszkodik ekkor a roppant drágaságról, melynek egyedüli okai a »Galgenvögel«, »Schnapler«, nem igen megtisztelő címekkel illetett német tisztek, kik a jó régi aranyat kivéve, rossz sziléziai garasokkal áraszták el az országot, minek következtében a régi aranynak értéke 4 frtről 6-ra emelkedett. 1623-ban már javulni látjuk a pénzügyi helyzetet. 1665. és 74-ben a Szepességen forgalomban volt lengyel pénzeknek, 1670-ben a mark-, firtung-, loth-, quintl-nek denárookra átszámított értékéről tudósít. Így még több helyen.

Az élelmi szerek árát gyakran jegyzi fel.

Az 1522-iki rákosi gyűlésen megszavazott adóknak jegyzékét, az adó kivetése és beszédésének módját adja elő a 23—31-ik oldalon, igen élénken festve az e miatt Lőcsén keletkezett mozgalmat, mely a városi életnek szintén egyik érdekes képe. 1672. jan. 19-én hallják először hírét Lőcsén a fogyasztási adónak. Ezen időtől kezdve gyakrabban foglalkozik a krónika azzal és az adózás egyéb neveivel, többször felhozva a megyei nemesség ellen alkalmazott katonai executiót is.

A XVI. és XVII. század politikai története általában

eléggé ismeretes. A főbb vonásokra vonatkozólag semmi újat tartalmaz a krónika, de a felső vidéki nemesség pártállásáról városok részvételéről a mozgalmakban, a hadseregek járásáról magyar seregek alsóbbrendű tiszteiről sok oly részletet talál magában, melyeknek olvasása az eseményekkel ismerős olvasó is képes érdeklődést ébresztetni. Bocskay, Bethlen és a kíséiben volt főuraknak, a Rákóczyaknak, a békealkudozások ügyében Löcsén gyakran átutazó követeknek, a királyi biztосoknál Theökeöli Imrének és sok más főúrnak életéről és jelleméről naplóiírók személyes érintkezés alapján mondanak ítéletet és a től veszi át a jellemzéseket Hain a régibb korból, míg saját korból önállóan jellemzi a szereplőket.

A reformáció első behozataláról beszélve, aránylag röviden vette át latin nyelvű előadásában Sperfogelnek terjedmes német előadását. A hazánk felvidékén első lutheranum Hain hozzáteszi, hogy inkább anabaptista — bitterjesztő Fischer, és nem Fleischer Andrásnak, Löcsén, Schwedlére Szomolnokon viselt dolgait, praedicationát, és Katrianer tábornak ellene indított üldözését, az említett író nem igen követte írja le. A protestantismus magyarországi apostolait Stöckel Lénárd-, Honter János-, Dévai Mátyás-, Bogner Berta (Löcse első evangélikus lelkészének 1544-ben) Serpilius Lőr Wagner Márton és másoknak életéhez nyújt adatokat. A s tudósokat, lelkészek és superintendensek választását, azol installatióját és viszonyát a hatóság és a hitközséghez, az házi visitatiókat stb. figyelemmel kísérve, bevezet a protestantizmus egyház belső életébe, különösen az 1666-ban Szebenben (Sárospatac tartott superintendens választás egész lefolyásának 8 oldalra terjedő leírásával).

Legterjedelmesebben foglalkozik a XVII. századbeli magyarországi lutheránus üldözések leírásával és ez képezi kéziratunk fénypontját. Ezeknek sorát 1604-ben Belgioioso kassai templom foglalás nyitja meg a 179. oldalon és az egész művön át folytatja. Pápai Márton győri (?) püspök és szepesi prépostnak, u. azon éven Löcsén a polgárság lázadása következtében meghiusult foglalás kísérletét; Hosszutóthi István szepesi prépostnak a protestant egyházaknak 1626-ban szándékolt, de a megyei nemesség meg nem engedett visitatióját, a szabad királyi városoknak a városok feladás ügyében tartott congregatióit és az országgyűlések vallás tárgyú tárgyalásait mindenütt kiemeli. 1666-tól kezdve a Szepes, Sáros és Liptóme gyékben a katolikusok által tett templom-foglalások egész hosszú sorát jegyzi fel. Természetesen legtöbbet foglalkozik a löcsei esetekkel, melyeknél, például a nagy zárdának a kassai ciszterciánusok részére történt elfoglalása, (1671. apr. 9.) az 167-

foglalások 18 oldalon vannak leírva. Részletesen foglalkozik Eperjes, Bártfa, Szeben és Késmárk egyházi ügyeivel. Az 1670-től 1684. végeig lefolyt 15 évről írt 278. oldal azon mozgalmas kor történetének minden részletére bő anyagot tartalmaz. Sok helyen említi azon rendeleteket, melyek által az evangélikusok kényszerítették részt venni a katolikusok vallási szertartásaiban.

Szobieszky Jánosban Lipót király nemcsak hadi szövetségesre talált. A 13 szepesi városban épen oly mérvben és erőszakos módon indította meg Lubomirszky herceg az ellenreformációt, mint az a megyének a magyar király hatósága alatt álló részében történt. Az ottan napirenden volt templomfoglalásokat, protestans lelkészek száműzését stb. egy sorban találjuk említve a nálunk történetekkel.

A krónika tartalmára vonatkozólag végre azt említem meg, hogy a Szepességen történt tűzvészek, villámcsapások, jégesők, áradások, szárazságok, sáskajárás és éhínség, ragályos betegségek és különösen a több ízben dúlt pestis is benne foglaltatnak.

Ezekután Hain krónikájáról a következő ítéletet bátorkodom kockáztatni: Oly mű áll itten előttünk, mely városi polgári középosztályunk XVI. és XVII. századi életének minden mozzanatát felölelve, adatainak mind sokféleségére, mind teljes hitelességére nézve, mint felvidéki városaink történetére vonatkozó mű, páratlanul áll krónika-irodalmunkban. Ha hozzávesszük még azt is, hogy nálunk benne a magyar urak életmódjának és jellemének feltüntetésére, a hazai pénzügy-, ipar- és kereskedelemre, a protestans egyház és a hazai iskolatügy fejlődésére, de kiváltképen a vallási üldözések korára vonatkozó igen részletes adatokat: méltán mondhatom Henszelmann úrral, miszerint: »a lőcsei krónikának teljes kiadása hazai történetünk érdekében fölötte kívánatos.« Hozzá tehetem még, hogy a történetet kedvelő közönség, mint azt az idézett helyekből is láthatni, — régies bár, de könnyen érthető németsséggel írt élvezetes olvasmányt nyerne.

DEMKÓ KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A HÚNOK ÉS PANNONIA 380—440-IG.

A »Századok«-ban a múlt év folytán s a jelennek közzétett néhány czikkem egyes kérdéseket fejtegetett Pannoniának a népvándorlás kora alatti állapotjáról. Nem akar az I. nia kimerítő története lenni. Némely kérdést szándékosan nem, sőt meg levén írva is, kihagytam, hogy az egyes czikk folyóiratbeli közlés határán túl ne terjedjenek.

Egyik ilyen kimaradt részlet, a mit alább közlendő v. pótlékkül a már közlöttekhez. Az a leghomályosabb éveire közik a népvándorlás korszakának. Mindamellett a kérdésőbb, hogysem egyáltalán minden felelet nélkül maradjon kérdés az, lakták-e a húnok Pannoniát Európába érkeztek óta Attila foglalásáig?

Egy előbbi cikkemben közöltem Latinus Pacatus : homályos célzásait arra, hogy a húnok a IV. század utol tizedében Theodosius alatt, mint a római császár zsoldosai és példás rendtartással tettek hadi szolgálatokat a római területek városokban is. Tudjuk, hogy Attila előde Roas (Szerint Roff) mondhatni a római császár tábornoka volt.

De a húnok hazájáról mintegy hatvan évig nincs világos adatunk.

Nem kis meglepetéssel olvassuk egy 427-re szóló följegyzésből, hogy ebben az évben a húnok átengedték a rómaiak általuk 50 év, tehát 377 óta birt Pannoniát.¹⁾ Belső valószínűsége van annak, hogy egy nemzet két emberöltőn át használt tartsa egy elég fontos tartomány birását, s akkor minden kétséget kizáró nélkül — minek nyomát kellene látnunk valamelyi nikaiban — átengedje másnak csupa nagylelkűségből. — D

¹⁾ Marcellini Comitis Chronicon. Bibl. vet. Patrum. Tum X »Indictione X. Hiero et Ardabure coss. Pannoniae, quae per quingenta annos ab Hunnis retinebantur a Romanis receptae sunt.«

nikásunk némileg következetlen is. Sovány fölgyezéseinek bevezetésében azt a törvényt szabja magának, hogy csupán a keleti birodalom ügyeiről fog szólni. Bevallja ezzel, hogy ha Nyugatot eseményeire is kiterjeszketnék, könnyen tévedésekbe esnék, minthogy azokat nem ismeri. Mint látjuk, a 427-ik évre nézve megsértene saját törvényét. Föltehető-e, hogy a ki előtt ismeretlen az események hosszabb sorának láncolata, helyesen közölhessen egy elkülönített eseményt?

Legalább is kétséges, mintha ötven évig bírták volna a húnok Pannoniát, sőt ha ideiglen történt volna valami ilyes, a krónikásnak aligha volt fogalma a bírás formájáról. Rövidke közlése zavart idézett elő mind hazai, mind külföldi történészeknél, hogy mind húnok, mind Pannonia ezen korbéli története homályosabb lett, mint anélkül lesz vala ¹⁾.

Azonban ha Marcellinus comesnek nem voltak helyes fogalmai, lenni kellett egy concret eseménynek az általa jelölt időben, melynek nagy híre volt, miután méltónak találta a följegyzésre, elterve saját szabályától.

A dolog nagy valószínűséggel ebben állott: A húnok Európa-ba költözésök első ötven évében a római császárok szövetségesei, inkább zsoldosai. Különösen a nyugati császár Honorius uralkodása elején velök veri meg a vizi góthokat és Radagais óriási invasióját. Olykori ellenséges dulásaik nem nyugat felé, tehát Pannonián keresztül, hanem a keleti birodalom ellen történnek. Tudjuk, hogy Róma hanyatló korának némely kitűnő hadvezérei is, mint Stilicho, azután Aetius, sőt több mint száz évvel később Belisarius minden másnál többre becsülik a húnokat, mint zsoldos katonákat. Különösen Aetius személyes barátságban is áll a hún vezérekkel. Épen ezen nagy hadvezér az, ki indító oka a fennidézett krónikás közleményének.

Meghalván Ravennában 423-ban a nyugati császár Honorius, egy hatalmas párt, élén Aetiussal, a volt cancellárt Jánost kiáltja ki császárnak. Az akkori keleti uralkodó II. Theodosius ebben bitorlást lát, és 424-ben sereget küld Olaszországba vizen és szárazon. Aetius védencze részére barátjaihoz, a húnokhoz siet, bőven ellátva magát aranynyal a ravennai kincstárból. A terv az, hogy míg a keleti császár hadaival János szembeszáll, Aetius a

¹⁾ Tillemont VI. k. 59. l. úgy véli, hogy Marcellinus a góthokkal réttette össze a húnokat, s hivatkozik Theophanes egy még zavarosabb helyére. Ez által már a góthok története is sokkal homályosabb lenne. Gibbon mellőzi a kérdést, mi által előadása világosabb, de a kérdés nincs megfejtve. Hazai buváraink közt Pray (Annales veteres Hunnorum — 100. l.) szintén nem hozza tisztába.

húnokkal majd hátban támadja meg. Helyesen jegyzi meg Pray, hogy ha már Pannonia a húnoké lett volna, mikép történhetett, hogy a Konstantinápolyból indult szárazsereg, melynek útja mulhatatlanul Pannonián keresztülvezetett Olaszországba, minden bántás nélkül érkezhett Ravenna alá? Szerintem ez csak úgy történhetett, hogy a húnok Pannonián kívül, attól keletre tanyáztak, s míg Aetius alatt fölkészülhettek volna, a keleti császár hadvezére, Ászpár megelőzte őket, — a mit Aetius előre is látott — azért volt úgy készítve a terv, hogy ő hátban támadjon. Azonban Ászpárnak váratlan gyorsan kedvezett a szerencse Sikertült meglepnie az erős voltában elbízott Ravennát 425-ben és a trónkövetelőt lefejeztetvén, III. Valentinianust emelni trónra. Most már az Aetius alatti húnokkal kellett számolni, kiknek hadait a krónika 60 ezerre teszi. Ugyancsak némely krónika szerint ütközetre is került a dolog Aetius és Ászpár közt. Abban azonban minden krónika egyetért, hogy Aetius kibékülvén az új császárral, a húnok visszatértek hazájokba. Hogy a visszaindulás 425-ben, vagy a következő évben történt-e, nem bizonyos. De annyi bizonyos hogy Olaszországból jövet Pannonián keresztül jöttek a húnok, melyet a krónikás Marcellinus szerint 427-ben hagytak oda, — hogy már a hazájokká vált Alföldre térjenek vissza, melyet a geographiában járatlanok, úgy látszik, olykor összetéveszthettek Pannoniával. Marcellinus is úgy tudhatta mind- eddig, hogy a húnok ötven év óta Pannoniát lakják, a mi nem volt igaz. Most azt hallotta, kiköltöztek Pannoniából. Ez már igaz volt, mert most a valódi Pannoniáról volt szó.

De más felől kútfőnk közleményében nagy valószínűséggel igaz az is, hogy a *rómaiak* most Pannoniával, mint új szerzeménnyel gyaporodtak. Mert Marcellinus nyelvén *rómaiak* alatt keleti rómaiakat kell érteni. Van nyoma annak, hogy 424-ben Pannoniát elszakasztják a nyugati birodalomtól, hová addig tartozott s a keletihez csatolják. E szerint csak félig tért el Marcellinus Comes azon szabálytól, hogy csak a keletet illető eseményeket jegyezze föl.¹⁾

¹⁾ Tillemont, VI. k. 52. l. Mielőtt II. Theodosius keleti császár a hozzá menekült III. Valentinianust és anyját Placidiát a János bitorló ellen indított sereggel elbocsátja, megtörténik az eljegyzés Theodosiusnak Eudoxia nevű leánya és az öt éves Valentinianus közt. De úgy látszik, a menyasszony fejében Theodosius ekkor kikötötte Pannonia birtokba vételét. — A szerződés nevezett föltételének valóságát hosszasan s úgy látszik alaposan bizonyította be Buat gróf »Histoire ancienne des peuples d'Europe« VII. k. 201. l.

Ezen szerződés által 437-ben, midőn III. Valentinianus és Eudoxia közt a házasság megtörténik, egész nyugati Illyria adatik át a keleti császárnak — papiroson.¹⁾ Illetőleg valószínű, hogy csak megújttatik a 424-ben kötött, 427-ben tán formaszorúbben kiállított fentebbi szerződés.

Nem csupán birtokvágy vezethette a keleti császárt ezen terület-nagyobbitásra. — Van annak fontos hadi indoka. A mindinkább elhatalmasodó húnok ellen jobb volt a Feketeten-gertől legalább Bécs tájáig egy szakadatlan védelmi vonal, mint e helyett kettő, mely éppen egy igen kényes ponton Belgrádnál szakad meg, s két külön uralkodó alatt nem lehetett teljes összeműködése.

Azonban a húnok 425—427 körül csakugyan Pannoniában tanyázhattak egy ideig. Aetius, mint a nyugati császár híve, értesülvén kétségkívül a 424-diki házassági szerződésről, a tartományt megszállhatta húnjaival. De éppen mivel ez az ő felügyelete alatt történt, a megszállás igen pusztító nem lehetett. S általában a hún megszállás ép úgy, mint egy góth megszállás nem jelent minden esetben rombolást és öldöklést. Az egykorú rómainak nem az a fogalma lehetett a húnról, mi az első réműlet befolyása alatt volt Ammianus Marcelliusnak, ki soha szemével egy hűnt sem látott volt, mikor phantasticus leírásukat közli. A hún többnyire szövetségben a rómaival úgy látszik familiáriszá lett, sőt mint katona igen keresett zsoldos volt. Ily szövetséges viszonyban pedig mind a hún, mind a góth fegyelemtartó, emberségtudó és mértékletes volt, mint Drepanius panegyrista — fentebbi megjegyzésünk szerint — 391-ben dicsérőleg említi fel.

SALAMON FERENCZ.

A RÁKÓCZI-HÁZ ÉS ÁRPAD VÉRE.

— Genealogiai vázlat. —

Bármiként igyekezzék is a történetíró, hogy munkáját, melyet sajtó alá készít, a lehető legteljesebben, tökéletesebben írja meg, és e célból minden, rendelkezésére álló anyagot gondosan átvizsgál, s a honnan meríthet, merít; mégis, alig kerül ki sajtó alól kötete, — nem ritkán már néhány hó múlva találni fog abban valami hézagot, vagy kiigazítani valót, újabb adatai alapján. Magam is többször jártam így, sőt majdnem mindenkor: mintán mint önmagamnak szigorú bírója, sohasem vagyok megelégedve munkámmal, és tovább kutatok. S napjainkban már oly

¹⁾ Tillemont. VI. 75. l.

rengeteg anyag áll kivált az újabb korszakok feldolgozóit itthon úgy, mint külföldön, — s a nagy kézirati följegyzést a nyomtatott forrást kell figyelemmel kísérni: hogy úgy szólván rőben lehetetlen, hogy el ne maradjon valami, — habár olykor nem épen lényeges is — a mit az ember csak később vesz el.

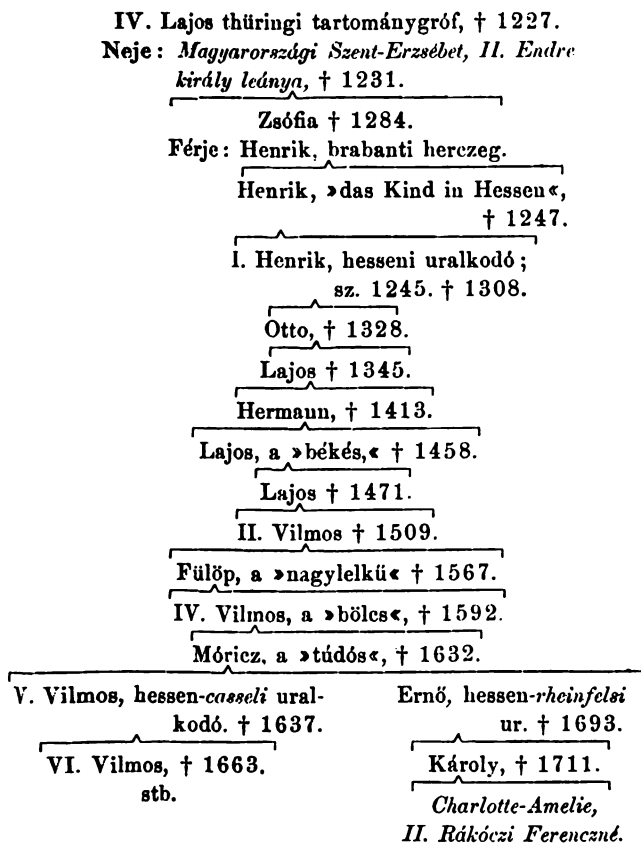
Az ily pótlékokat gondosan szoktam gyűjteni, egy egész (bár nálunk vajmi ritka!) második kiadás számára.

Így jártam »II. Rákóczi Ferencz Ifjúsága« című, a őszzel megjelent kötetemmel is, melyre nézve már szintén láttam azóta néhány oly adatot, a melyek ámbátor nem voltak nevezetesek: mindazáltal olyanok, hogy ha a mű írása kitűnnek vala szemembe, igen jól beillesztethettek volna annak közé. Ilyen különösen az a nem érdektelen, és eddigelé tudt minden történetíró figyelmét kikerült nemzedékrendi observer, hogy a nagy nemzeti szabadsághős neje: a szép és férje érdekel politikailag is tevékenyen közreműködött *Hesseni Sarolta-Anna fejedelemnő*, — *Árpádházi királyainknak vér szerinti egysége utóda*. Mégpedig nem is holmi oldalágnak: hanem az arany híres alkotójának, *Jeruzsálemi Endre királynak s Magyarországi Szent-Érzsébetnek vére, ivadéka*.

Es én, noha a hesseni és rokon külföldi fejedelmi lineáris genealogiáinak minél alaposabb, részletesebb tanulmány végeztet (s csakis a végeztet) munkám írása közben fölutaztam Bécsbe s ott az udvari cs. kir. titkos levéltárban *Arneth* és *Fiedler* szives közvetítésével, sőt az utóbbinak közreműködésével, a legjobb származékrendi munkákat használtam; pl. *Hübner*, (Lipsza, 1737.) *Voigtell*, (Halle, 1811.) s *Kohnt*; (Braunschweig, 1811.) mindazáltal az Árpád-vérségre akkor nem jöttem rá, — hogy valamint eddig mások, úgy én is nem sejtettem, tehát nem kerestem ezt.

A hesseni ház eredetét, folytatását különben bővséggel vizsgáltam és művemben (188—189. l.) ismerttettem is. Leírta ott, hogy ezen ház egyike Európa legrégebb uralkodó családjai, hogy Charlotte fejedelemnő apai ősei, a régi brabanti herczgek már a 615-ik év óta souverain-ek, stb. De az Árpád-vérségre csak most, utólag jöttem rá, midőn Dr. *Rehm* Frigyes marburgi egyetemi történettanár és könyvtárnoknak 1843—1846-ban jelent speciális munkáját: »*Geschichte beider Hessen*« megszületésén, a hozzácsatolt számos genealogiai táblázatot átbüvár.

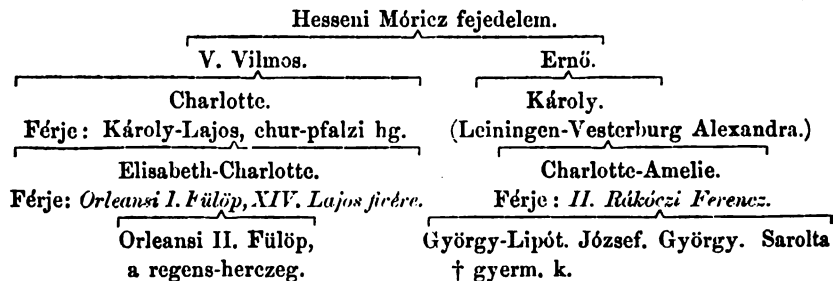
Ezen táblázatokból derítém ki a hesseni fejedelmi ház eredetét a t. i. *casseli* ágából származott Rákóczinének Árpád-házbeli ágának vérségét, mely is a következő:

Tehát Rákóczi és Charlotte fiok, az 1738-iki erdélyi trónkövetelő s a szultán által fejedelmül ünnepélyesen elismert *Rákóczi József*, leányágon csak olyan Árpád-vér volt, mint akár *mely Habsburg*, — ámbátor e körülményre manifestumában nem hivatkozott is.

Érdekes még megemlíteni, hogy Rákóczi Ferencz ipjának, Hesseni Károlynak nagy-atyja *Móricz*, a »túdós«, a ki *classicus latin*, francia és német szónok, zsoltárfordító, drámaíró és zene-költő, — de különösen nagy nyelvész vala: mint ugyancsak *Rehmnél* följegyezve találom, (II. köt. 99. l.) hesseni fejedelem létére — *magyarul is tudott*. A tudós uralkodó ugyanis németül, latinul, francziául, spanyolul, olaszul, angolul és magyarul beszéle, s hozzá még az ó héber és rokon nyelvek tanulmányozásával is foglalkozott.

Végre, azon sógorsági viszony megvilágosítására, a melybe házassága által Rákóczi — a bécsi udvar nem kis bosszúságára, — a XVII. század leghatalmasabb uralkodójával: *XIV. Lajos francia királylyal* jutott, álljon itt a következő nemzedékrendi kivonat:

Vagyis Rákóczi Ferencz neje, XIV. Lajos király sógornőjével, a versaillesi udvar szellemes »*Liselotte*«-jével, *másodunokatestvér* volt; és Franciaország 1715 utáni regens hercege: Orleans II. Fülöp s Rákóczi bujdosó fiai: József és György hercegek, *harmad-unokák*.

Ez a vérségi kapcsolat magyarázza meg azon szívélyes, rokonias fogadtatást, s a mennyire a politikai viszonyok engedik — *vala*, meleg támogatást, melyet a bujdosó Rákóczi és neje, s úgy később fiok György is, Franciaország uralkodó-családja részéről sok éven át tapasztalának. E viszonyokra a vérségi kapocs személyesítője: Elisabeth-Charlotte orleansi hercegnő nagybecsű levelezései (megjelentek Stuttgartban, eddigelé hat kötetben) igen érdekes vonatkozásokat tartalmaznak. A hercegnő atyai nagynénje: Zsófia, Hannoveri Ernő v. fejedelem neje és I. György angol király anyja, (már nénjéről Pfalzi Henriettáról, Rákóczi Zsigmondnéról is rokon,) szintén fentartá a vérséget II. Rákóczi Ferenczczel, s gyermekeinek keresztanyja volt.

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Wallenstein horvát karabélyosai. 1623—1626-ig. Levéltári kutatások alapján írta dr. Ballagi Aladár. Budapest. Franklin-társulat 1882. — Ára 2 forint.

Ballagi Aladár csak egyet fordúl s mindjárt egy-egy új könyvvel lepi meg az olvasó közönséget. Mi itt Budapesten várjuk tőle III. Károly magyar király uralkodása történetét, Kosuthnak a múlt 1881-ik év nyarán úgy nyilatkozott, hogy Mátyás király és kora tanulmányozásával foglalkozik s ime a harmincz éves háboru — és Wallenstein élettörténetének — mely már toll alatt van — egyik epizódjával lép a világ elé. Pár év előtt a *nemes-testörség*, azután a *magyar nyomdászat*, s ma a *horvát karabélyosok* története egyaránt váratlanul jött. — Valóban Ballagi nagy mestere a könyvcsinálásnak. Más író egy pár »Századok«-beli cikkben kimerítette volna tárgyát, Ballagi megragadván egy jó gondolatot, benyargal 10—12 levéltárat, elkölt 10—12 száz frtot s addig jár kel, míg könyvet ír belőle, de mivel tehetséges elbeszélő, senki se vallja kárát, mert mindenkinek kellemes olvasmányt nyújt. Mikor a karabélyosok történetét végig olvassuk, önként eszünkbe jut a jó öreg Duxnak egy mondása, hogy: a magyar regény- és beszélyírók ugyancsak szedjék össze magokat, mert a történetírók maholnap elhódítják olvasóikat. E kis könyv (kis 8-ad rész 312 oldal), melyet két este könnyen keresztül lehet olvasni, valóban oly érdekes s oly hatással volt ránk, mintha csak egy jó regényt olvastunk volna s ezt író előnyére említjük fel, mert stylusa könnyed, folyékony, jó magyarsággal van írva, tárgyát művészien, mondhatnók oly hatásosan rendezi be, mint akár egy drámairó. De azért nem kell azt gondolni, hogy Ballagi tán valami képzeleti dolgot ad elő, a világ kincséért sem, az ő műve, bár kisebb körben mozog, ép oly alapos, ép oly részletes s ép oly beható munkát kíván, mint akármely nagyobb szabású történeti mű s tömérdek új eddig ismeretlen adattal gazdagítja részletes historiánkat. Hibát csak abban találunk, hogy ezt ő maga is elmondja a címlapon, az előszóban s tárgyalás közben is

egynehányszor, a mit pedig ízlése rovására metszünk fel, mert a jegyzetekből úgy is mindenki látja és sokkal értékesebb dolgozat volna, ha a bírálók emelnék ki az eredeti kútforrások sokoldalú tanulmányozását és fáradságos voltát, mintsem hogy a szerző maga hirdesse.

Föltűnt az is, hogy szerzőnk a 30 éves háború történetét csupa zürzavarnak tartja, s olyanformán beszél, mintha ennek kitisztázása reá várna. Úgy gondolom, hogy ez a nyilatkozat kissé nagyon is viszonylagos. Mert bárkinek is, a ki hozzá kezd tanulmányozásához, annak persze hogy eleinte zürzavaros mindaddig, míg meg nem tanulja, ha azután jól megtanulta, akkor azután nem zürzavaros. De kétlem, hogy szerzőnk előtt senki se lett volna, a ki jól ne tudta s meg ne írta volna. E kategóriába tartozik amaz állítás is, hogy Wallensteint mint katonát még eddigelé senki se méltatta kellőleg s e szerint e méltatás is szerző becses tollára várapoznék.

Készséggel ismerem el, hogy szerző báró Gál Péter, gróf Zrínyi György, Orehoczi és gróf Isolani karabélyos ezredei összeállítás, felvonulása, élelmezése,¹⁾ harczai és szétoszlása eseményeinek elősorolásában értékes tanulmányozásokat tett s hogy ezek nagyrésze épen hazai történetünkre nézve érdekes felvilágosításokat szolgáltat. És itt csak néhány sorral bátorkodunk kiegészíteni az elősorolt adatokat. Szerzőnk műve 504-ik lapján említi *Keqlevics Pétert* is, e vezér hátra maradt naplójában pár szóval így emlékezik katonáskodásáról:

— »1631. Az ez évi napló (kalendárium) nincs meg, hová lett nem tudom, mert ez évben háborúba mentem ö felsége hadseregével Hrazsonachky ezredessel. (Ugyanaz lesz, kit szerzőnk valószínűleg helyesebben Hrasztovaczky ezredesnek ír.)

— 1632. febr. 4. Ezredemnek 10 patenst vettem, 10 kompánia beszerzésére. E szerint febr. 11-én ezredes lettem ö felsége hadseregében. Haza jöttem és katonákat szereztem.

— April 12-én ezredemmel a hadsereghez mentem.

— 1634. febr. 24. Eger városából, hol súlyosan megbetegedtem, a hadseregtől eljöttem s Prielzába és Liubliánba jöttem és ismét felmentem a hadsereghez okt. 22-én.

— 1634. jan. 1-én. Haza jöttem a hadseregtől s lemondottam ezrelemről.

— Febr. 26. A császári hadsereg generalissimus vezére Friedland és Michelburg hercege Eger városában meggyilkoltatott.

¹⁾ Az élelmezésnél szerző a *Küffel* szót említi, ez a szó bizonyos bizonyos liszt vagy gabona mértéket jelent 32—40 iteze közt s katonai műnyelven még e század elején is használtatott.

— 1637. máj. 1-én. Fürstenfeldről, hol szállásom volt, negyedszer indultam ő felsége hadseregéhez. Schwarzenburger generalis ur volt a vezérünk. Voltunk pedig három ezreddel, Schwarzenburger a sánta, Galleron, ki Körösön kapitány volt és én Keglevics Péter.

— Szept. 8-án. Utoljára jöttem haza ő felsége táborából.¹⁾

Ennyi az érdekes naplójegyzetekből, mi Keglevich Péternek imperiumbeli szolgálatára vonatkozik. Véleményem szerint azonban mind e hazai adatok csak fölötte távoli kiegészítő részei a harmincz éves háboru történetének; evvel azonban semmiképen sem akarom az író művét kisebbiteni, mely mint önálló monografia is bátran megállja a helyet s a katonai szervezkedésekre, hadállításokra, öltözetekre, fizetésekre vonatkozó adatai és összehasonlításai sokkal érdekesebb szolgálatot tesznek a magyar viszonyok részletes tanulmányozóinak, mint a külföldi háborúk íróinak. A harminczéves háboru, mint olyan, általában világ- (vagy legalább európai) esemény specialiter pedig Németország történetéhez tartozik; mi az imperiumnak soha se voltunk tagjai, nem is kívánkozunk lenni — s amennyire minket illet, a Bethlen Gábor és Rákóczi György hadjárataival van összefüggésben és ez álláspontról nézve, úgy gondolom, az adatok eléggé össze vannak gyűjtve s részben fel is dolgozva. Ha már most szerző magasabb álláspontra emelkedve, mint németországi- és világtörténeti eseményt fogja ily érdekes monografiákban előnkbe tární, csak köszönettel fogja venni a magyar olvasóközönség, látva, hogy már nemcsak Wertheimer úr foglal kozik világeseményekkel, hanem íme egy másik ifju capacitásunk is kilép a hazai történetírás szük keretéből.

De végre is, Ballagi egyike legszorgalmasabb íróinknak, ki nem nyugszik és búslakodik egy-egy kis műve babérjain, hanem *folytonosan* dolgozik, ki előtt még nagy jövendő áll s kire nézve, ha leszokik némi apró — talán az ifjuságtól elválhatlan — modorbeli hibákról, be is fog következni a mit én jóslok, óhajtok és várok, annyival inkább, mert már eddig is dolgozott annyit és úgy, hogy történetírásunk legjobb művelői közt bátran helyet foglalhat.

—K—S.

Das Feuer. Eine culturhistorische Studie von dr. Gustav Lindner, Brünn, Röhler 1881. 231 Seiten.

Jelen időben, hol a cultura terén minden jelenség kiváló figyelem tárgyává lesz és annak eredetét kutatják, — majdnem magából a dolog természetéből folyik, hogy akadtak vállalkozók

¹⁾ Tört. Tár. XIII. kötet, 241. és 242. l.

kik a tűz, ezen ép oly hasznos, mint könnyen igen káros következményekkel járó elem történetének megírására kísérletet tesznek. Ahhoz azonban, hogy a tűz múltját leírassuk, sokkal több előfeltétel kell, mint a mennyivel rendesen számolni szoktak. Ezen feladat megoldásához gyakorlati és történeti ismeretek szükségesek. Lindner ezen kettős követelménynek minden tekintetben megfelel, s könnyű, folyékony irálylyal beszéli el a tűznek egyes viszontagságait a különféle nemzeteknél. Hogy azonban munkáját épen ezen folyóiratban tesszük megbeszélésünk tárgyává, — ennek különös indító oka abban keresendő, hogy a szerző azon volt, hogy tanulmányában a magyar forrásokat is felhasználja. És ha meggondoljuk, hogy e téren mily kevés előmunkálat tétett, mindenesetre dicsérettel kell kiemelnünk azt, hogy Lindner nem sajnálta a fáradságot ezen elem történetét illetőleg hazánkban is tenni kutatásokat, és az eredmény, melyről számolni fogunk, tanúságul fog szolgálni, hogy szerző a kedvező helyzetben volt, elég érdekes anyagot gyűjthetni.

Amint ezt a culturtörténelmi tárgyalás szükségessé teszi, Lindner megismerteti velünk a tüzet, a tűz-imádás, a regevilág, a babonáság és az evel kapcsolatos válfajokhoz való viszonyában. Leírja továbbá az ó- és újkor építészeti ügyét, folytonos utalással és hivatkozással a néha annyira végzetessé válható elemre.

Amennyiben szerző a tűz mesterséges előállítását az emberi nem előmenetelének kiindulási pontjául tekinti: teljesen igazolva van azon kérdése, vajjon mikép jött voltaképen létre az első tűz? Ha Lindner meg is engedi, hogy az ember valószínűleg láva-kiömlések szomszédságában, tűzhányók által ismerkedett legelőször megtartósan a tűz jótéteményeivel, — de határozottan tagadja azt, hogy az ember a tűz előállítási mesterségét is ezen alkalommal tanulta volna el. Mert mindenekelőtt az a fő, hogy az ember nem kapott kezéhez valami kész dolgot, mit egyszersmind fel is használhatott volna, — hanem hogy megtanulta a mesterséget, hogy saját maga készítse a tüzet, hogy aztán ezen mesterséget bármikor, a szükséghez képest, gyakorolhassa is. Szerző azon nézetnek hódol, hogy az első emberi kezek által előállított tűz csupán dörzsölés következtében hozathatott létre. A kövek szétütésük és feldarabolásuk alkalmával nem ritkán szikrát hánynak, — s ezen tünemény az ősember figyelmét felhívta; minthogy továbbá ezen eset gyakran ismétlődött, — a föl nem foghatóság jellegét lassanként elveszté.

Természetes, hogy itt nem lehet feladatunk a görög bölcseszetnek a tűz eredete feletti véleményét — melyet szerző igen behatóan vizsgál — tárgyalni. Szintúgy nem becsátkozhatunk részletes előadásába a tűzoltó ügynek állásáról a rómaiaknál és

az újkorban. Csak azon egyes mozzanatokot szándékozunk itt szemügyre venni és feltüntetni, melyek hazánkra vonatkoznak. Magától értetődik, hogy szerzőnek, ha oly magyar regékről emlékezik meg, melyek a tűzre vonatkoznak, első sorban Ipolyi magyar mythológiájához kellett magát tartania, — s egyáltalán hangsúlyoznunk kell, hogy Lindner azon volt, hogy a meglévő magyar irodalmat kitelhető módon felhasználja.

Lindner kiemeli, hogy az általa kitudott, a tűz kezelése és megőrzésére vonatkozó törvényes intézkedések egyik legelsőbbike, Szt.-István rendeletének 8-ik fejezetében foglalt azon szabályzati parancs, mely otthon a tűzörzöket felmenti azon különben teljes szigorral megtartott kötelezettség alól, hogy az isteni tiszteleten jelen tartoznak lenni. Lindnernek igaza van, midőn czáfolja Meyndt-ot, ki Magyar- és Németország régi történeti viszonyaihoz írt adalékában, Szt.-István ezen intézkedéséből igen szégyenítő következményeket von le Magyarországnak akkori művelődési állapotára vonatkozólag. Ha ugyanis Meyndt, Szt.-István ezen rendeletéből azt következteti, hogy egy ilyen lakás belsejének igen szegényesnek kellett lennie, úgy Lindner ennek ellenében igen helyesen azt hozza fel érvül, hogy hasonló óvintézkedések még Bonvenuto Cellini sőt Me de Levigné idejében is dívtak, anélkül azonban, hogy abból hasonló következtetést szabad volna levonni. Tiltakozik azonban szerző legott az ellen is, mintha azt állítaná, hogy Szt.-István idejében a lakások belseje tán valami nagyon is díszesen lett volna berendezve. — Annak eldöntésébe sem bocsátkozik, vajjon vallási tekintetek, vagy a tűztől való félelem adott-e alkalmat ezen szabályrendelet kiadására. — Kapcsolatban fenti intézkedéssel azonban feltűnő azon XI. században divatozó enyhe pénzbírság, mellyel Szt.-István a gyujtogatókat sújtja. (II. rendelet, 30. fejezet) Verbóczy és az 1723-ki XI. és CIX-ik, valamint az 1808-ki XI-ik tcz. az ily vétségeket halállal bünteti. A budai városi jog (1244—1421) kötél és kerék általi halálra ítéli a gyujtogatókat.

Igen érdekesek Pozsony, az egykori koronázási város tűzoltó viszonyairól szóló közlemények. Ezen város tűzoltó egyletei a középkor vége felé, nemcsak azon kor erkölcsaire, gondolkozási módjára és a polgári élet állapotára vetnek fényt, hanem tanúskodnak arról is, hogy ezekben a német tűzoltó ügy szolgált mintául.

Szabályzott tűzoltórendszer első nyomaira az 1446-ki kamarai számadásokban akadunk. Ezekből kitűnik, hogy tűzveszély alkalmával a városház tornyán lobogót tűztek ki.

A XV-ik században Pozsony városában azok, kik tűz oltásánál közreműködtek, borral jutalmaztattak meg. Ha valakinek ruhája az oltás alkalmával tüzet fogott, vagy elégett, a község az

illetőt kárpótolta. 1492-ben már bőrből készült tűzvedrek voltak használatban, és ilyenek további beszerzésére a közhatóság 1503-ban adót vetett ki a zsidókra. Nemsokára rá az első vízhor-dókocsik hoztattak be. 1555-ben Pozsonyban éji tűzvész alkalmá-val már lámpást használtak, mely a városháztornyon a tűzhely megjelölésére volt kifüggesztve. Lakomák, vagy más oly alkalmak-nál mikor sokat főztek, mindenkor tűzörtség volt különösen kirendelve.

Az itt közölt adatok bizonyosságot tesznek arról, hogy jelen mű hazai culturtörténetünket illetőleg igen sok tanulságot tartal-maz, és e tekintetben nélkülözhetlen könyv annak, ki majdan egy kimerítő magyar mivelődési történelmet fog írni e tárgyról.

W. E.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. I. Serie. I—VII. Band. 1876—81. (A VII. kötetből kezdve a munka ily mellékcímzet vesz fel: Geschichte der Kämpfe Oesterreichs).

Francia-, Olasz- és Németországban szinte mindennapos jelenség az oly mű, a melyet valamely állami vagy helyhatósági levéltár bocsát közre, hogy anyaga becsesebb részét tágabb körben megismertesse. Sőt néhány a tekintélyesebbek közül valóságos központul szolgál az oklevelek és ügyiratok közzétételében. A mint azonban a Dunán lefelé hajózó Passaut elhagyta vagy a velence-triesti vonalon utazó Cormonst elkerülte, valamint sok egyéb tekintetben, úgy ebben is más szokásra talál. Ausztria és Magyarország lakói igen sokat emlegetik a történelmen alapuló jogokat, de hogy valami nagy érdekléssel viseltetnének a mult iránt, nem mondhatni. Alkotmányos országok természete szerint a kö-zönség közönye megérzik az állami és helyhatósági intézkedése-ken is: a mi levéltáraink nem nyernek oly budgetet, hogy még csak gondolni is mernének a kiadásokra. Csak egy kivétel van a kettős monarchiában: a közös hadügyminisztérium levéltára. Ennek bőven állanak rendelkezésére az anyagi eszközök, a minek következtében abban a szerencsés helyzetben van, hogy — had-történelmi osztálya útján — olyszerű működést folytathat, mint más országok nagy levéltárai.

Az anyagnak magában való közzétételét nem tekinti e levéltár céljának. Alkalmasabbnak ítéli feldolgozott munkával lépni a közönség elé, a melynek tárgya, a dolog természete szer-int, nem lehet más, mint hadi története az osztrák-magyar monar-chiának — vagyis Ausztriának, mert a közös hadügyminisztérium

levéltára mindig csak *Ausztriáról* beszél mint hazáról, annak zengi multját, jövőjét és dicsőségét.

A hadi történet megírásában kétféle módozat volt lehetséges: rendszeres hadi történetet adni I. Ferdinánd korától kezdve, a kinek seregében először találjuk együtt a mai közös hadsereg főbb alkotó elemeit, vagy pedig egyes monográfiákat. A levéltár az utóbbi eljárást találta czélszerűbbnek, s munkálkodását nem I. Ferdinánd korával kezdte meg, hanem az 1700 körüli eseményekkel.

A választás nem mondható rosszának. Alig van korszak a Habsburg-ház történetében, a mely válságos állapot dolgában errel mérközhetnék. Föltámadt még egyszer utoljára a török hatalom, hogy megkísértse hódítását Németországba viinni. A bécsi kormánynak a magyar nemzet elnyomására irányuló törekvései oly elkeseredett harczba bonyolítják ennek többségét Ausztriával és a Habsburg-házzal, hogy ellenök kész bárkivel szövetségre lépni. Franciaország nagymérvű belső gyarapodását felhasználva az addiginál nagyobb erővel fordul ellene, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak százados harczát az előbbinek teljes túlsúlyra emelésével fejezze be. Ebben nem elég: a Habsburg-ház spanyol ága kihal s annak utolsó tagja a Bourbon-ház egyik sarjadékát nevezi ki utódává, s a spanyol nemzet nem talál okot, miért helyezkedjék uralkodója ezen nézetével ellentétbe.

S ezen sok oldalról való támadással szemben igen szegény volt támogató eszközökben a bécsi udvar. A Habsburg-ház német ágának feje ugyan, mint római-német császár, a keresztyénység első fejedelme volt s bírt azzal a joggal, hogy valakinek királyi címet adományozhasson: de a nagy rang alig volt képes a legnyilvánosabb gyöngeségeket eltakarni. Egyik tőzsérnek az adók nagy része volt lekötve, másnak a bányák; Liegnitz és Wohlau el valának zálogosítva, 1703-ban az Openheimer-félc csőd teljes zavarba hozta a pénzügyeket. De nemcsak ezért volt a bécsi udvar gyöngye. A gyöngesség főforrása az vala, hogy a Habsburg-ház ezen ágának különböző országai a lehető legcsekélyebb érdeklődéssel viseltettek az udvar törekvései iránt.

Igen méltán képezheti tehát tanulmány tárgyát, mik voltak azok az eszközök, a melyek segítségével e harczok utóvégre is szerencsésen végződtek be a Habsburg-házra nézve.

A legtöbbet mindenesetre az tette, hogy a tengeri hatalmak — Anglia és Hollandia — Franciaország túlsúlyát magukra is veszedelmesnek találván, minden erejükkel segítették a bécsi udvart Franciaország ellen. Ez természetesen azt nagy függésbe hozta az előbbiektől, a kik nem akarván a Habsburg-ház többi háborúinak terhét is viselni, másfelé mindig békét igyekeztek létrehozni, Magyarország kielégítését pedig épen gyakran és erő-

sen követelték. E harczok különben kisebb államoktól is függést hozták a bécsi udvart, azoktól t. i., a melyek segédcapatokkal támogatták. A császár igen sok nagy dologban kénytelen volt engedékenységgel viseltetni a szász választó fejedelem iránt, csak hogy el ne vigye az ő csapatait.

De igazságtalanok volnánk, ha azt állítanók, hogy egyedi a külföld segélye tartotta volt fenn a Habsburg-ház német ágát. Nagy része volt e harczok szerencsés lefolytában az ő hadseregnek, a mely ugyan igazi zsoldos jellegű hadsereg volt s annak minden fogyatkozásaival, hibáival birt, a népet, államot kitelhetőleg zsarolta (a tábornokok p. ha valamely hadjárat vezetésébe fölszólítottak, mindig előléptetést s azonkívül külön pénzűgkedvezményeket követeltek), de mégis megállható sereg volt, miben kiváló érdeme van annak az embernek, a kit XIV. Lajosnak csak egy szavába került volna Franciaország számára megtartani, t. i. Jenő savoyai herczegnek.

Méltán megérdemli ő, hogy mint a Habsburg-háznak egy legnagyobb katonája és államférfia érdeme szerint méltányoltasék. De bármily kiváló alak volt is, kétségtelen, hogy van a még ő nála is jobban érdekli azt, a ki »a császári királyi osztrák hadsereg szervezetének és fejlődésének története« iránt érdeklődéssel viseltetik. Ez a valami a mondott hadsereg. Már pedig kétségtelen, hogy ezen a munka szerzői által is elfogadott szempontból nem tekinthető szerencsés gondolatnak, hogy Jenő herczeg nem a korabeli hadsereg vétetett fel központnak.

Az a körülmény, hogy Jenő herczeg képezi a munka központját, eredményezi azt, hogy egymással összetartozó dolgok külön választatnak, különvalók pedig összekerülnek. Avagy tagadhatná, hogy a zentai csata nem a höchstädti és turini napokkal, nem a pozsareváci béke előzményeivel, hanem Buda bevételével, s a mohácsi és szalánkeméni mezőn aratott diadalokkal tartozik együvé. Más viszásság is származik abból, hogy Jenő herczeg választatott központtá. Míg azok a hadjáratok, a melyekben részt vett, »lehetőleg teljesen« le vannak írva, addig a többiek csak annyira, a mennyire az összefüggés magával hozza, helyett, hogy az szabná meg a mértéket, mennyire volt az illető hadjárat az összes hadviselés eredményére befolyással.

Nem szörszálhasogatás, a mit monduuk. A tárgy szabad körülhatárolása egyik legelső feltétele a mű sikerének. S annál inkább kell azt e helyen hangsúlyoznunk, midőn nem valami kisebbszerű tanulmányról van szó, hanem monumentális munkáról, a melynek a segédeszközök oly mértékben állnak rendelkezésére, mint kevés másnak, s a mely egy egész hivatal éveken folytatott működésének képezi eredményét.

Jenő herceg hadjáratai történetén ugyanis a közös hadügy-miniszterium levéltárának egész hadtörténeti osztálya dolgozott. Az első kötet, a mely mintegy bevezetést képez a tulajdonképi munkához, s Európa főbb államainak akkori állapotát adja elő, különös tekintettel azon viszonyokra, a melyek ezeknek katonai erejére befolyással voltak, — szerző megnevezése nélkül lett közrebocsátva, a mi arról tesz tanuságot, hogy a hivatal több tagja készítette. A második kötet, a mely az 1697—8-iki hadjáratot és a kárlóczai békét tárgyalja, Angeli tollából került ki, a harmadik és negyedik, a melyek a spanyol örökösödési háboru két első évének 1701-nek és 1702-nek hadjáratait adják elő, Wetzernek köszönik létrejöttöket. Az ötödikben Danzer adja elő az 1703-ik, a hatodikban Ratzenhofer az 1704-ik, a hetedikben Rechberger az 1705-ik év katonai eseményeit.

Ezzel a mű még koránt sincs befejezve. Ez csak az első sorozat hét első kötete. Mindazáltal már most is eléggé alkalmas arra, hogy felőle beszélhessünk, sőt szinte kötelességünk is, mert igen jelentékeny része hazánk történetére vonatkozik. Az első kötetben igen jelentékeny rész az a mi a császár-király magyar csapatairól szól, a második kötet szinte egészen a mi történetünknek képezi részét, az ötödik, hatodik és hetedik kötetben hoszsú fejezetek szólnak a Rákóczi-féle fölkelésről, de még azon részekben is, a melyek nincsenek tulajdonképi magyar történetnek szentelve, sok bennünket érdeklőt találunk p. magyar csapatainknak és magyar előkelőinknek (különösen Pálffy János) a külföldi harcztereken való szerepléséről.

A művet nemcsak tartalombeli gazdagsága, hanem egyéb tulajdonai is ajánlják. Az anyag, legnagyobb részt, első forrásból van merítve s szerzők — katonai képzettségük és tapasztalataik segédelmével — sok oly dolgot vettek észre, a mi ugyan e tárgy ugyanazon forrásaiból merítő polgári kutatóinak figyelmét elkerülte. Igen alkalmas e tekintetben az összehasonlításra a zentai csata és előzményei leírása Arnehtnél és e műben.

De vannak fogyatkozásai is. Ezek első sorban a munka rendszerének képezik kifolyását. Az a körülmény, hogy a teendők így elapróztattak, azt eredményezi, hogy a munkának nincs igazi egysége, mindenik rész szerzője csak a maga esztendejével foglalkozván, nincs meg az egész fölötti áttekintése, nem képes annak számára az azt megillető helyet az egészben kijelölni s így a kötetek nem úgy függenek össze, mint valami szerves egész részei, hanem mint mechanikailag összefűzött egészek. Ugyanegy dolognak három helyt is neki indulnak s mindenütt más és más az eredmény.

Az elaprózásból más hiba is származik. Szerzők, a szorosán

katonai dolgok kivételével, kétségtelenül az áttekintés hiányá érezve, szinte félnek az eredetiségtől. De azért nem vonakodnak ítéletet mondani, csak hogy ezeket az ítéleteket nem maguk alkoták, hanem utána mondják majd Arnehtnek, majd Bidermannel vagy Kronesnek. Még gyakoribb az az eset, hogy az ítéletet egyszerűen az ügyiratokból veszik át, van eset reá, hogy egynemely alak megítélésében — p. Rákóczyében — szerzők egészen lépés tartanak a bécsi hivatalos körök nézetváltozásaiival.

Ezzel még egy gyöngé oldalához értünk e munkának. H szerzők az egykorú iratokat mind barát, mind ellenség részéről gondos tanulmány tárgyává teszik, okvetlenül kell, hogy — bizonyo mértékig legalább — emancipálják magukat az egyik rész elő ítéletei alól. De ők ezt nem cselekszik s míg a bécsi levéltáraka a legnagyobb gonddal átkutatták, nem tették ezt azon levéltá rakra nézve, a melyekben az akkori császári és királyi hadsereg gel szemközt állók iratai őriztetnek. A magyar Országos Levéltár az Erdődyek vörösvári levéltára — pedig ezek azon helyek, melyeken a magyar fölkelők aktáinak főtömege együtt van — bármily hihetetlenül hangozzék is, teljesen elkerülték szerzől figyelmét. De még a kinyomtatott források és segédkönyvek használatban is elégtelen apparatusok: Thaly Kálmánnak munkái é nagymérvű gyűjteményei majdnem teljesen ismeretleneknek látszanak előtők. Sőt a kötetekhez csatolt kútfő összeállításból azo meggyőződésre kellett jönnünk, hogy szerzők a magyar és lati nyelven írott munkákat egyáltalában figyelmen kívül hagyták, mi, ha a többi országok ügyeire már nélkülözhető is, nálunk nem az. Miután pedig a latin és magyar munkák elmellőztettek, magyar álláspont jelezésére Majláth régen meghaladott művéne és Horn »Franz Rákóczy II.«-jának kell helyt állani. Így esz azután, hogy Bottyán tábornok az egész hatodik köteten át min gróf Batthányi szerepel, így az, hogy míg a tulajdonképi császári é királyi hadak viszonyai kitünően le vannak írva, igen töredékese azok az adatok, a melyek a monarchia egyes országai és tartományai (még németek is, a tartományi levéltárak elmellőzés következtében) által tartott csapatokra vonatkoznak. A magya nemzeti hadrendszerről p. az a képtelenség mondatik el, hogy a a mohácsi vészszel megszűnt. Mily kár, hogy Salamon idevág dolgozatait nem ismerik.

Mennyire az egykorú hivatalos iratok befolyása alatt állanak ítéletők mondásában a szerzők, arra érdekes például szolgál az a mód, a hogy a német ügyekről írnak. Mindenütt a német hazát, német hazafiságot, a német önérzetet s a német szívet találjuk előtérben. Mintha csak a »német dicsőségű római szent birodalom« (das heilige römische Reich deutscher Herrlichkeiten

cancelláriájából került volna e mű ki, nem veszi észre, vagy nem akarja észre venni, hogy az akkori egyes német államok már külön célokat követő egészek s csak elméletileg részei a nagyobb egységnek, nem látja meg azt, hogy a spanyol örökösödési háború idején Bajorország mint önálló ország állott szemben Ausztriával s minden további gondolkozás nélkül utána mondja az egykorú íratoknak p. azt, hogy »a bajor választó fejedelem mind merészebb lett hazaáruló vállalataiban,« mintha csak valamely alsó-ausztriai vagy stíriai úrnak az ellenséggel való összejátszásáról volna szó. A hivatalos iratok jártató szalagján azon is kesereg e mű, hogy »fejedelmekben, népben hiányzott a jóakarát és erő, hogy közös megfeszített tevékenységgel szigorúan és hűen a császárhoz csatlakozva, lerázzák az idegen befolyás gyalázatát, a mit minden háború Németországra hozott, és a belső bajokat orvosolva visszaszereztek a birodalom számára azt az állást, a mely azt az európai államrendszerben megilleti.« A német birodalom iránti lelkesedés még ily majdnem kómikus mondásra is ragadja az egyik író: »Húsz évvel előbb (1683-nál) éppen másfél századdal azelőtt, hogy a lipcsei ágyúörgés Németország fölzsabadulását hirdette Napoleon járma alól.« Ha csak Németország dicsőségeért való aggodalom háborgatja a »cs. k. osztrák« tiszt urakat, nyugodtan lehetnek: az 1866-iki és 1870-iki hadjáratok oly hatalmasá tették azt, a minő soha nem volt a »szent birodalom« idejében.

Nem kevesebb ragaszkodást találunk a hivatalos iratok ítéleteihez azon helyeken, a melyeken XIV. Lajosról van szó. Gyakran azon a hangon vannak azok tartva, mintha seregeink most indulnának a francia király ellen. Tudják ugyan, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak gyakorta megújuló küzdelme az európai elsőség feletti harc volt, még sem akarják XIV. Lajos tetteiben ennek részét látni, hanem azt fejtegetik, hogy e király gonosz indulatú országrabló, lázító s az európai törvényes rend fölforgatója volt. Ezt állítani, helyén volt akkor, de az utókor tisztá az elfogultságot felretéve mondani ki az ítéletet. A XIV. Lajos elleni vádak közül legjogosultabb az, a melyet ellene, mint valláselnömet ellen emelnek. »XIV. Lajos, olvassuk, magáévátette az angol parlament azon doktrínáját, mely szerint az állam az egész nép vallási öntudatának is ura.« Csak az a különös, hogy ugyanabban a műben I. Lipót és Kollonics rendre magasztaltatnak s egészen el van az mellőzve, hogy Lajos az európai jogirend képviselőjétől, t. i. I. Lipóttól, is tanullatott e tekintetben s nem volt arra szüksége, hogy az eretnek parlamentiek között keressen eljárására példát.

Még vizásabb s az egykorú hivatalos iratoknak rabszolgamódra követését tanúsító dolog az, a hogy e mű Angliáról és

Hollandiáról beszél. Tudvalevő s az osztrák kormány emberei által is akárhányszor elismert tény, hogy ezek segítsége óriási jelentőséggel bírt a mindig pénzsűkékben levő bécsi udvarra nézve, sőt hogy támogatásuk nélkül ez egyáltalán képtelen lett volna Franciaországgal szembeszállani. Igaz, hogy azok azt nem tisztán igazságszeretetből, hanem saját érdekeik védelme kedvéért tették, de utóvégre is Ausztria harcát! vívták, nem a magukét. Mily viszás az, hogy előállnak majd két század múlva a bécsi kormány történetírói s nem azt veszik észre, hogy Ausztria a tengeri hatalmak segítsége nélkül tehetetlen lett volna, hanem azt, hogy néha félreértések voltak a szövetségesek között, a melyek egyik-másik követnek egy-egy rossz órát szereztek s ennek fejében neki állnak követnek egy-egy lelkületéről s haszonleséséről beszélni. Vagy szerintök önzetlenség, ha a bécsi kormány tartományokat szerez, de megsiratni való haszonlesés, hogy Anglia is ráteszi Gibraltárra a kezét?

A mi Magyarországról van írva, nem tartozik a mű erős oldalai közé. Nem értik hazánknak sem multját, sem jelenét, bizonytalanok a részletes ismeretekben. Ezen különben nem is lehet csodálkoznunk. A második kötet kivételével az arra vonatkozó csak másodrendű figyelemben részesülnek s a mi fő, e mű szerzői légmentesen elzárkózni igyekeznek minden magyar hatástól.

Szerzők oly intézmény emberei, a mely szinte változatlanul maradt meg a dualismus előtti időből. Ez természetesen megérik rajtuk. Magukról úgy beszélnek, mintha az 1867-iki kiegyezés soha létre nem jött volna (mindig cs. k. osztrák) s a megbukott egységes birodalmi törekvéseket úgy tüntetik fel, mintha azok képeznék Ausztria és Magyarország fejlődésének természetes irányát. Szerintök Magyarország alkotmánya külön jog és pedig olyan, a melynek megtartásával nem lehetett kormányozni. Ismerik a királynak oly természetű »realis jog«-át, a mely ellentétben áll a koronázási esküvel. Ők tehát a magyar alkotmányt legföljebb az opportunitás szempontjából vélik figyelemben veendőnek (ennek hibája iránt, úgy látszik, eltérnek a nézeteik), de minden esetre igen hibásnak tartják a bécsi udvar azon mulasztását, hogy a magyar-ellenes népelemeket hazánkban nagyobb mértékben nem mozdította elő. A bécsi udvarnak e miatt tett szemrehányás magyarázataiból az is kitűnik, hogy az V. kötet szerzője teljességgel nincs tisztában hazánk akkori nemzetiségi viszonyaival. »A magyar elem hegemoniára irányuló törekvései sokféle akadályba ütköztek, első sorban a szláv lakosságnál, a mit a bécsi legmagasabb és legbefolyásosabb körök nem néztek rossz szemmel. Első eredménye volt ennek a horvátok és magyarok közti nyilvános ellen-

ségeskedés, továbbá a gyakori visszavonás egy részről a magyarok, más részről a rácok és tótok (!) között. « Ugyan melyik hazai néppel szemben volt a magyarnak szüksége hegemoniára törekedni? Melyik tehetette uralmát kétségessé? Ez alkalomból kikapják a magyarországi németek is a magukét, a miért könnyedén a magyarokhoz csatlakoztak. Annál nagyobb elismerésben részesülnek a szászok (szerzők tévesen a szepesieket egy kalap alá veszik az erdélyiekkel) mint a kik hajthatatlanok maradtak »a magyar hatalmasak minden zaklatásai és ígéretei ellen«, s a kik »nem voltak képesek megölni német szívökben a német érzést.« — Mintha nem az 1700-i Magyarországról, hanem a mai osztrák-cseh tartományokról volna szó.

A ki a magyarországi fölkeléseket nemzetiségi belső küzdelmeknek képzei, természetes, nem képes azok valódi okait fölfogni. A Jenő herceg hadjáratainak szerzői mitsem tudnak az 1671-et követett évtized rendszeres politikai és vallási elnyomásáról, ők a bujdosók fölkelését azon »gyűlöletes gyanúsításból« származtatják, melylyel a református papok kathólizáló törekvéseket fogtak a bécsi kormányra, továbbá a török és francia izgatásból, a mely szerintök Thökölyvel tüzette ki a zászlót. Nincs szó az 1681-iki kiegyezésről, csak a császár által Thökölynek tett s ez által visszautasított kegyelmes ajánlatokról. Még inkább félreértik a Rákóczi-féle fölkelést. »Alkotmányos szabadságok — mondja VI. 179. — helyreállítása vagy egyéb úgy nevezett hazafias indok nem volt Rákóczi eljárásának az oka, hanem abból a nagyravágyásból származott, hogy magyar király lehessen és bosszúból a Habsburg-ház iránt.« Hogy Rákóczi lelke mélyében nem vágyott-e a királyságra, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy megszerzésére nem tett lépéseket, sőt a magyar koronát külföldi fejedelmeknek kínálta. Hogy lehet ezzel szemben azt állítani, hogy Rákóczi minden áron biztosítani akarta magának a koronát. Az osztrák kormányról ugyan el van egy helyt mondva, hogy nem volt tapintata a magyarokkal való bánásmódban, egyébütt azonban annak alsóbb rendű tisztviselőire van minden a kormány által elkövetett hiba háraitva. — Szabad ilyeneket a történettudomány mai álláspontján mondani?

A Rákóczi-féle fölkelés jelentőségéről nagy véleményök van e mű szerzőinek. A VI. köteté p. nagyobb csapásnak tartja ezt a monarchia akkori erejére, mint a höchstädti (1703.) és speierbachi csatát, vagy Vendôme olaszországi elönyomulását. A fölkelő csapatokról is elismerik, hogy azok olykép voltak szervezve és fegyelvezve, hogy ha a nyílt csatát elvesztették is, tulajdonképen veretlenül maradtak. Mindazáltal nem értik a magyaroknak éppen katonai szempontból való jelentőségét. Ők a magyar csapatokról

(VII. 417) azt mondják, hogy alacsonyabb fejlettségi fokon a tak a rendes miliceknél, más alkalommal azt, hogy csak »Sciren zusammen getriebener Barbarenhorden« (VII. 937.) volt. A magyar fölkelő seregek minden katonai érdemét tehát ezeknek, hanem az itt volt — tudvalevőleg igen csekély számú francia tiszteknek s a német szökött katonáknak tulajdonítják. Nem gondolják meg, hogy ezek az Európa szerte bevett hadi rendszerben növekedve, sem hajlandók, sem alkalmasok lehetnek arra, hogy az attól teljesen elütő magyar hadviselési rendszert alkalmazzák.

Ily nagyobb szabású munkába gyakran csúsznak be apró tévedések, a nélkül, hogy azok az egész mű értékéből jelentősen levonnának. Mikor p. azt mondják, hogy Thököly korcsmálta lett Nikomédiában, hogy Rákóczi 1705. szeptemberén Egezt hívott össze országgyűlést.

A földolgozott anyagon kívül eredeti ok- és ügyiratok közül e munka minden kötet végén függelékképen. Minden kötethez van még egy külön lapszámozott füzet is mellékelve, a magyarországi Jenőnek hadi levelezését tartalmazza. Ez is igen becses gyűjtemény, csak hogy kevés kivétellel közölve volt már Helló által, ezért is czélszerűbb lett volna a még közzé nem tett kiadványokra szorítkozni. Vannak azon kívül e műnek igen szép térképléletei is. Sajnos, hogy ezek sehogyan sem adják vissza az akkori viszonyokat. Ha valaki a második kötetben a nagy kiterjedésű mocsárokról, s a helységek hiányáról olvas, a térképen pedig jelentékeny számú lakosságra valló jegyekkel találkozik, sehogyan fogja az összefüggést a rajz és leírás között megtalálni. De ha járna volna még, ha a térképek nem lépnének fel avval az igényekkel, hogy annak a kornak, hanem a mainak térképei. De a politikai határok azon kor szerint vannak rajzolva, s a köztudomás szerű újabb Újvidék csakugyan ki van hagyva. Ilyképen sem annak kornak, sem a mainak meg nem felelő képek.

A mutatókban való fukarságot is sajnálattal tapasztaljuk. Az előbbi kötetekben van »Ortsregister«, de a személynevek és tárgyneveknek nincs mutatójuk, a későbbiekből a helynévmutató is hiányzik. Lehet különben, hogy megváltoztatták az eredeti tervet s csak az összes munkáról fognak mutatót kiadni.

Ohajtjuk és reméljük, hogy »Jenő herczeg hadjárata« továbbra is oly gazdag gyűjteményét fogják képezni a bélevéltárak anyagának, de hogy a többi források is jobban figyelembe fognak vétetni s hogy a kor megítélésében önállóbb okadatoltabb kritikával fogunk találkozni.

ABSTHEMIUS

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MART. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold püspök elnökölt. Első tárgya a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött 20 \ddagger pályadíj oda ítélése volt. A múlt gyűlésen három bíráló neveztetett ki, kik közül *Pauler* Gyula leköszönt. A pályaművek elküldettek Pozsonyba gróf *Széchen* Antalnak, ki indokolt véleményét írásban küldte be. Azután *Ipolyi* Arnold bírálta meg azokat, s miután kitűnt, hogy alapjában a pályadíj odaitélésére vonatkozólag mindketten egyet értenek, szükségte lennek látszott egy harmadik bírálót is kinevezni.

Gróf *Széchen* jelentését a titkár olvasta fel, s a nagy figyelemmel hallgatott művet a jelenlevők megéljenezték. Ezután általános érdeklődés közt *Ipolyi* Arnold vette át a szót, s egy tüzetes jelentéssel, mely a művészi jellemzés kellékeit körvonalozta, csatlakozott gr. *Széchen* indítványához a pályakérdés kiadását illetőleg — de miután még egy, a megkoszoruzandóval egyenértékű pályamű is érkezett be, ajánlá, hogy ennek szerzője kéressék fel, hogy pályaművét kettős tiszteletdíj mellett engedje át a Századoknak, s egyszersmind, hogy Bay Ilona úrhölgynék, mint a pályadíj kitűzőjének, a pályázat tárgyát indítványozóknak s gróf *Széchen* Antal bírálónak mondjanak köszönetet.

Gyárfás István v. tag indítványát, hogy jövőre még egy harmadik bíráló is neveztessek ki, ez uttal nem vette tanácskozásba ; s elhatározta, hogy a 20 \ddagger pályadíj a 7-ik számú pályamű szerzőjének fog kiadatni s a szerző nevét magában rejtő jeligés levél felbontatván, kitűnt, hogy a kérdéses pályamű szerzője :

DR. LÁNCZY GYULA

orsz. képviselő, budapesti egyetemi m. tanár.

A jelenlevők szívélyes éljennel üdvözölték a koszorús pályamű szerzőjét.

Századok. 1882. III. füzet.

Alig hangzott el az éljenzés, midőn Deák Farkas közérdeklő közt felkelt, s azon méltányló és elismerő bírálatok behatása alatt, mely két oly kiváló írótól származtak, kijelenti, hogy az 5-ik számú »J'ai pe dans mes mains la cendre des heros« jeligével ellátott pályamű szerzője

E kijelentés folytán a választmány elhatározta, hogy az 5 számú jeligés levélke is bontassék fel, mely megtörténné, elnök fevére a jeligés levélkéből kivett névjegyet :

DEÁK FARKAS

igazságügyminiszter, osztálytanácsos s akad. tag.

A felhangzó éljenzés közt jöttek a választmány tagjai kezét s ritni a kitüntetett mű szerzőjével.

Ezután titkár a köv. indítványt tette: Azon valóban sikerült eredményel szemben, melyet a Bay Ilona úrhölgy adományából kitűz pályakérdés eredményezett s melyről gróf Széchen Antal és Ipolyi Arnór urak beható jelentései meggyőzték a tisztelt választmányt, bátorkod indítványozni: a bírálók véleményei, s ezzel kapcsolatban a pályaközölt rúzott mű, adassanak ki a Századok legközelebbi füzetében. Az csaknem egyrangúnak ítélt »Egy palatinus« kivételével — melyre vonatkozólag külön határozat hozatott — a többiek adassanak ki a szerkesztő-bizottságnak, mely azonnal határozza el, hogy azok melyek közölteessenek a Századokban, s ezeknek szerzői már a május 15-én megjelenő Századokban szólíttassanak fel, hogy e czélból engedjék meg a jeligés levélnek a jövő ülésben leendő felbontását. A jelírók és kiadásra méltóknak ítélt pályamunkák a »Századok«-ból külön lenyomatban 200 példányban adassanak ki.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott, s egyszersmind határozatba ment, hogy Bay Ilona úrhölgynek, a pályakérdés formulázóir Ipolyi Arnold püspök s gróf Széchen Antal bírálóknak a választmány társulat hálás köszönete fejeztessék ki.

Következtek a felolvasások. Első volt a *Némethi Lajosé*, a Szirt család naplója, mely tetszéssel fogadtatott, s a »Századok«-ban kiadatni.

Utána Kiss Béla olvasta fel *Kossuthyi Ignác* értekezését a „*A chenyi család a XVII-ik században*“ s az érdekes, gonddal dolgozott levéltári kutatásokon alapuló dolgozat a »Századok«-ban fog megjelenni.

Utolsó tárgy »Miskolcz város monographiája« volt. E munkát Wagner János írta s annak megbíráására Miskolcz városa által

választmány kéretett fel. A választmány Gyárfás István, Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos v. tagokat bízta meg e munkával. A jelentést, közmegállapodás szerint Gyárfás István készítette s olvasta fel. S az egész terjedelmében így hangzik:

Alólírottak a t. igazgató választmány 1882-ik évi 12. sz. elrendelt határozatával Wagner Jánosnak Miskolcz város története és egyetemes helyirata czimű munkája 1-ső kötetének megbíralásával megbízatván, ez eljárásunkról jelentésünket a következőkben van szerencsénk tisztelettel előterjeszteni.

Ezen első kötet az ősidőktől Sz.-István király koráig terjedő időt tartalmazza, s két főrésze oszlik, az első helyirat és természetviszonyok czim alatt: földírat, földtan, növény és állattani tekintetben foglal magában terjedelmes értesítést; a második: egyetemes fejlődési történet czim alatt az őskort, az ókort, ebben a római, hún és avar birodalmat, s ezután a magyar előidőket, s a vezérek korát tárgyalja.

Az első főrész a természeti viszonyokról Kun Pál tanár, a 2-ik rész első fejezete az őskor, Pulszky Ferencz tagtársunk által bírálattván, alólírottak bírálatainak csak az ókor s a magyar előidők és vezérek kora maradt fenn.

Mindenekelőtt megjegyezni kívánjuk, hogy szerző munkája megírásában nagy előkészültséggel s az újabb források ösmeretével rendelkezik, s munkája már csak e tekintetben is kiváló figyelmet érdemel; nem lehet azonban tagadni, hogy munkája sok helyen nagyon terjedelmes, már mások által többször elmondottakat, habár elég érdekes módon ismételi; e részben azonban figyelembe veendő, hogy ő munkáját főleg saját hazája fiaí részére írta, kik nagy részben nem lévén szakemberek, az általa előadottakat ezekre nézve fölösleges ismétléseknek tekinteni sem lehet, sőt oda lehet számítani, hogy e munkája a szakismeret terjedését nagyobb körben fogja eszközölhetni.

A római kort 5 lapon tárgyalja, s nemcsak Miskolcz, hanem Borsodmegye más helyein felfedezett római leleteket elősorolván, azon eredményre jut, hogy nem volt ugyan Miskolcz területe római colonia, de Pannonia kereskedelmi úthálózatába bele vonatván, fejlődésére a római műveltség befolyással volt.

A hunkort 9 lapon tárgyalja érdekes rövidséggel, Aquilejának Etele által — kit ő a latinos Attila néven említ — történt ostromára nézve felemlíti, hogy e diadal emlékét egy emlékérem: Attila és Aquileja nevével, képével, 441. 451. év számokkal tartja fenn, mely durva mű valószínűleg a XVI. és XVII. századból való. Azt azonban nem említi, hogy később, ez érem mi czélra veretett, s ki által, és hogy ez érem durva művü kiállítására eredetiségre czélezott; ki kellett volna tehát határozottan fejezni, hogy ezen Attila-féle érmek valódi hamisítványok és semmi történelmi becsesél nem bírnak.

Az avarok 8 lapot foglal el, a rövid történelem mellett az avarok letelepedését elősorolja; majd főlegléri a szent-galleni szerzetesnek Adalbert katonája után az avarringekre vonatkozó előadását, melyre kimondja, hogy ez, mint afféle obsitos katonának nagyított, s részben valótlán elbeszélés komoly figyelemre nem méltó. Ezt azonban ily egyszerűen elvetni nem lehet, mert az avarringek léteztek s nyomaik ma is fennvannak, s ezek — mi még meg nem történt — szakértői részletes átvizsgálása el Adalbertet valótlán előadással vádolni nem lehet.

A magyar vezérek kora 9 lapra terjed. A magyarok bejövetele határozottan 895-ik év késő őszére teszi; a honfoglalást a névterjedő nyomán adja elő, elmondja, hogy a Kiewnél csatlakozott kun vezérei mint nyerték el jutalmul Borsod-megyét és Miskolcz területét. Szerző előtt azonban igen feltűnő, hogy Árpád mennyire igyekezett elfoglalt területeken legelőször is a kúnokat letelepíteni s magával iradékozni. Ennek okául azt hozza fel, hogy a kúnok mind útközben mind itt a hazában rakoncátlanok lévén, jónak látta őket Árpád adományozással azonnal letelepíteni, hogy őket lecsöndesítse, és a hadseregét e kevésbé megbízható elemtől megtisztítsa; mindezen ártását szerző azzal indokolja, hogy, »úgy kellett lenni a dolognak.«

Ez azonban nem így volt, ezt a történelem sehol nem mondja nem igazolja, hanem a névtelen munkájában azt olvassuk, hogy a kún vezér nagy sokasággal Árpád nemzetéhez csatlakozván, ezzel egyértelműen igen tevékeny részt vettek a honfoglalás nagy munkájában. Fentebb neheztelt dús adományozást megelőzte Ung várának ostrombevétele, a Tisza és Bodroghköz elfoglalása, Borsova vár megvétele, Szalánhoz követségbe Ond és Ketel kun főembereknek, s kímlelés végett Tarczai kún vitéznek küldése stb.; mindezek hű és erélyes szolgálata indították tehát arra Árpádot, hogy a »nem lázongó«, s nem »kevésbé megbízható elem«-nek, hanem hű fegyveres bajtársainak tapasztalt kúnok hűségét ajándékozások által kitüntesse.

Borsodmegyében e kúnpalócok telepítvények maradványaként említi szerző a M.-Kövesd, Nagy-Mihály és Tard vidéki matyókat, mind kinézés, mind nyelvkiejtésükre nézve sokban eltérnek a gömöri felső-borsodi palócoktól; a Mátra és Bükk vidékén maradtak fenn igazi kúnok ivadécai.

Reményleni lehet, hogy ezeket szerző részletesen ösmertetni, jelzett eltéréseket kimutatni fogja.

Végül nem mellőzhetjük felemlíteni, hogy szerző legelőbb a névtelen jegyzőnél a »terra magna, que nunc vocatur Miskoucy« szavaktól Miskolcz nevére rá találván, e név származtatását nem nagy szerencsével kísérelte meg. Szerinte (38 l.) Miscutum keltaszerű szó, s jelent meledkvárost, mert a bronzkor kezdetén a korábbi lakosok a hegyek közt diósgyőri földvárakba menekültek, így nyerte városunk a Miscutum rómaián Miscutum nevet; ha pedig e név szláv eredetét fogadjuk.

úgy a Mibály névből lehet magyarázni: »olyformán — úgymond — hogy ott a Mibály-Miskoucz nembeliek laktak.»

Ezt szerző legjobban tenné, ha munkijából teljesen kihagyná, miután e származtatás sem nyelvészeti, sem történelmi alappal nem bír; a régi »Miskócz« név azt látszik igazolni, hogy e városnak ezen neve palócz kijetésű megtelepedőktől származott, mivel — mint maga megjegyzi — a Miskolcz név csak a XVI. sz. közepétől kezdve jött szokásba.

Ajáljuk szerzőnek, hogy az Árpád-kori oklevelekből állítsa egybe a Miskócz-nemzetség birtokait, s így földrajzilag constatalja azon nemzetség elterjedését, melynek neve Miskolcz városa nevével oly szoros összefüggésben van.

Mindezen hiányai mellett is szerző műve monographiáinkat egy kiváló munkával fogja szaporítani.

Ejelentés alapján elhatározott, hogy Miskolcz városának »Wagner János Miskolcz monographiája I. kötete« kiadásra ajánlatni fog.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagoknak megválasztottak: *Vörösi* Kálmán f. tan. Budapest (aj. Ballagi Aladár) gróf *Pálffy* István cs. k. aranykulcsos Pozsony (aj. gróf Szécheny Antal) *Schön* Károly megyei útmester Ipoly-Ság, *Heidrich* László mérnök Ipolyság (aj. Vitalis Mór.)

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt	
bevétel	2,237 frt 31 kr
kiadás	314 frt 95 kr
	maradék 1,922 frt 36 kr.

Végül gazdasági ügyekben zárt ülés tartatott.

A szerkesztői bizottság elhatározása alapján a 3-ik számú »A derek nem fél az idők mohától stb.« jeligével ellátott »Erdődi báró Pálffy Miklós« című pályamű szerzője ezennel felhívatik, hogy jelentkezék a titkári hivatalnál, s adjon engedélyt, hogy műve a »Századok«-ban a szokott tiszteletdíj mellett kiadassék — nem ugyan mint jellemrajz, hanem mint oly mű, mely becses levéltári adatokat tartalmaz.

A szerkesztői bizottság a 6-ik számú »Garai II. Miklós« című dolgozatot is hasonló indokból kiadásra méltónak ítélte, ennek szerzője azonban időközben értesítette alulirottat, hogy nem kívánja a dolgozat kiadását.

A többi pályamunkák jeligés levélkéi a közelebbi választmányi ülésben fognak elégettetés végett bemutatattatni.

Budapest, 1882. márt. 5-én.

Szilágyi Sándor,
titkár.

IRODALMI SZEMLE.

Id. SZINNYEI JÓZSEF a »Komáromi Lapok« múlt évi folyóiban megkezdte a komáromi magyar színészet történetének közléséig eddigelé már 1821-ig jött. A szerkesztő arra a szerencsés gondolatra jött, hogy e becses munkából külön lenyomatokat is készített. A mondjuk azt szerencsés gondolatnak, mert e szerény cím alatt sok több van adva, mint a mennyit az olvasó vár. Egy darab művelődésténeti s korrajz az, mely az egész hazai színészetet is befoglalja, mint a vándortársulatok idejében a dolog természete is magával hozza; n miután csak 50 példányban nyomatott, maholnap igen ritka munka!

— Egy másik külön lenyomat is fekszik előttünk: »Vasvári és a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/9.« Ennek szerzője *Thall Lajos*. E folyóirat segédszerkesztőjének műve levén, nem bocsátkozhat részletes taglalásába: de még sem állhatjuk meg, hogy ne ajánljuk. Ki olvasná részvétellel és fájó érzéssel azt a vázlatot, mely e szép reményű ifjú rövid, de tettűs életéről annyi melegséggel s annyi pártatlansággal van, a véletlen által megmentett okiratok és levelezések alapján írva mi lapunk olvasóit különösen fogja érdekelni — hisz olyan ifjúnak téről van itt szó, ki történetírónak készült, s ki birt is minden kellel hogy azzá legyen. Bizony megérdemelte a fúradtságot, hogy rá tűzze e babért arra az ismeretlen sírhalomra, ott az abrubányai havasok k

(z. s.

— *DOM FRANCOIS CHAMARD* francia benzés »*Les reliques de S Benoit*« cím alatt egy igen becses munkát adott ki, mely gondolatlelkismeretes buvárlat alapján, az összes erre vonatkozó kútfők felhasználásával készült, s minket azért is érdekel, mert a hazánkban (jelesleg egyet. könyvtárban) levő kútfők is fel vannak használva.

— *GYERTYÁNFY ISTVÁN*, a budai tanítóképezde igazgatója, vaskos kötetben megírta ez intézet történetét, terjedelmesen és részletesen. E könyv tulajdonképp 8 évi »Értesítő« helyét pótolja, s két részből áll: magából a történetből s statistikai kimutatásokból. Hogy a közzétételéig részletesnek kellett lennie, azt a dolog természete hozta magával: nagybecsű adalékokat képez a hazai tanügy történetéhez.

— A KÖNYVKIÁLLÍTÁS FŐCÁTAGOGUSA, mely pártatlan díszműve a megnyitási ünnepélyre még nem készült el. De ez ünnepélyen már künk két részleges catalogust: a *Dankó* József kanonokét saját könyvornamentikai kiállításáról. Ritka izléssel és eleganciával kiállítva. első lap kerete *Cecchi J.* rajzának facsimilije, a füzetben *Etienne Ro arczképével*, mely a *Desrochers* rajzának facsimilije s a végén is igen renaissance ornamenticákkal. A másik az »Egyetemi nyomda termékei címűtára« 1877—1887. közt, összeállítva *Baloghy* István tagtárs által. Ritka gondnal és szorgalommal összeállított s valódi bibliophilai becsesel bíró munka.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Az ORSZÁGOS KÖNYVÉSZETI KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA márt. 5-én fényes és díszes közönség jelenlétében megtörtént. *Ráth György*, egyike legjelesebb amateureinknek, ki maga is gyönyörű könyvtárral rendelkezik, nagy szorgalommal és szakismerettel hozta létre e kiállítást. A megnyitási ünnepélyen ő üdvözölte egy rövid s tárgyhoz mért beszéddel *Trefort* minisztert, ki aztán egy hasonló rövid találó válasszal, melyben e kiállítás fontosságát emelte ki, megnyitotta azt. A közönség egészen meg volt lepve a roppant kincsek láttára: főként a *Corvinák*, a magyar scriptorok és miniatorok sorozata, *Apponyi*, *Emich* kiállításai, *Dankó* gyűjteménye vonták leginkább magukra a figyelmet. De meglepő volt a régi és modern könyvkötészet s a nyomdák kiállításai. Az egészben a leghűbb és legnevezetesebb az 1711. előtti magyarországi könyvészet hosszú és beható tanulmányok tárgyát fogja tenni: ez is egészen lekötötte a látogatók figyelmét. Ugy hisszük, hogy a sok fáradság, melybe a munka került, meg fogja gyümölcsét teremni.

— A »DÉLMAGYARORSZ. TÖRTÉN. ÉS RÉG. TÁRS.« febr. 22. tartotta rendes havi választmányi ülését *Ormós Zs.* elnöklete alatt. Beszédében említi, hogy Délmagyarország 100 éves visszacsatolásának emlékére alapított múzeum nemsoká megnyeri az alapszabályok megerősítését. A jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* olvasta fel jelentését. A régiségtár, az érem és a bankó-gyűjtemény, a könyv és okirattár szépen gyarapodott. Ezután a pénztárnok jelentése, ennek végzetével *Czirhusz Béla* felolvasása következett, a »hánsági bolgárok bevándorlásáról.« Tagválasztás és az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet-szavazás után az ülés elnökielg bezárattott.

— *Doby Antal* tagtársunktól következő kis érdekes közlést vetünk: *Adalék a Székesi gróf Bercsényi-család történetéhez*, *Thaly Kálmán* jeles történésztünk a »Századok« 1877-ik évi folyam 679. s következő lapjain közzé tette a történelmi jelentőségre szert tett gróf Bercsényi család nemzedékrendi táblázatát, — azon kérelemmel a közönséghez, hogy ha valaki a közzétett adatokat bővíteni tudná, azt a Századok szerkesztőjéhez küldje be. E sorok írója, mint a magyar családannak egyik dilettáns művelője, szintén érdeklél viseltetik tört. családaink származása iránt, s ez okból megjegyzi, hogy közlött nemzedék-rendi táblázaton nem találjuk gróf Bercsényi Ferenczet, ki az 1802. évi pozsonyi országgyűlés felsőházának tagja volt (l. azon évi országgyűlés napoként való jegyzés XX. l.) — Ugyancsak *Doby Antal*: »Magyarországi bennszülött és beköltözött mágnás családok rövid ismertetése« cím alatt közérdeklű genealogiai munkát ír, melyhez már egy évtized óta gyűjti az adatokat.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— **MAGYARORSZÁG EMLÉKLAPJAI** ezer éves történetében. Szerző *Kerekgyártó Árpád*. Budapest, 1882. 8-adr. XXIV. és 712 l.

— **AZ ARANYBULLA** keletkezése, összehasonlítva az angol magna chartával. Írta *Szántó Sámuel*. Külön lenyomat az »Erdélyi Múzeum« 1881-iki folyamából. Kolozsvár, 1881. 8-adr. 58 l.

— **VASVÁRI PÁL** és a Pesti Egyetemi Ifjúság. 1844—1848/9. Írta *Thallóczy Lajos*. Budapest, 1882. 8-adr. 92 l. Ára 50 kr. Pfeifer N.

— **A TENGERI ZSÁKMÁNYJOG** elvei a háborúban, tekintettel a semleges hajózásra, és kapcsolatban a kalózkodás kérdésével, történeti és elméleti szempontból. Írta dr. *Csarada János*, a nemzetközi jog magántanára a budapesti kir. tud. egyetemen. Budapest. A szerző tulajdona. 1882. 8-r. 208. l. Ára 2 frt.

— **A KOMÁROMI MAGYAR SZINÉSZET** története. Írta idősb *Szinyei József*, második füzet 1819—1821. Komárom, 1882. 8-adr. 65—122 ll. Ára 40 kr.

— **KELETI TESTVÉREINK**. Írta *László Mihály*, Budapest 1885. 8-adr. 85. l.

— **DANKÓ JÓZSEF** esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest M. D. CCC. LXXXII. Diszkiadás kis 8-adr. 36. l.

— **A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI NYOMDA** terményeinek jegyzéke 1777—1877. A magy. országos könyvészeti kiállítás alkalmából összeállította *Baloghy István*. Budapest, 1882. 8-adr. VII. és 2

— **A BUDAPESTI ÁLLAMI ELEMI ÉS POLGÁRI ISKOLAI TANI KÉPEZDE** múltja és jelene (1873/74—1880/81.) Adalékul az elemi polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. A nemzetintézet igazgató tanácsának megbízásából írta *Gyertyánffy István*. Budapest, 1882. Nagy 8-adr. 528 l.

— **LES RELIQUES DE SAINT BENOIT** par le R. P. Dom *François Chamard*. Paris, 1882. 8-adr. 212 l.

— **JOHANN III.**, König von Polen, Sobieski in Wien. Hineinerwerbung einer Geschichte der Sieben Königinnen von Polen dem Hause Oesterreich. Ein Erinnerungsbuch an 1683. für 1883. 200 jährigen Jubilaem der Befreiung Wiens von der Türkenbelagerung von Georg *Rieder*. Wien, 1882. 8-adr. 400 l. 2 frt.

J E L E N T É S E K

a *Bay Ilona* úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről.

I.

Gróf Szécheny Antal jelentése.

A Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett dolgozatok áttekintésénél és megítélésénél mindenekelőtt a feladat valódi értelme és természete iránt véltem szükségesnek önmagammal tisztába jönni.

A »kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzés« nézetem szerint egyaránt föltételezi a történeti kutatást, és kútforrás ismeretet, a pszichológiai érzéket és mélyebb történelmi fölfogást, végre annak lehetőségét, hogy a nyert eredményeket irodalmilag élénkíteni, kidomborítani, alapjukon az olvasó elé határozott, életteljes alakot állítani lehessen.

Ezen szempontokból kiindulva a beérkezett pályaműveket, három categoriába véltem sorozhatóknak t. i.:

a) melyekben a föntjelzett kellékek teljes mértékben feltehetőek ;

b) melyek azokat nagy mértékben megközelítik ;

c) végre, melyeken inkább ezen kellékek egyike vagy másika, mint azok összhangzó egyesítése ismerhető fel.

Örömmel akarom mindazonáltal megjegyezni, hogy véleményem szerint a legtöbb pályaműnek van saját irodalmi értéke ; egyik sem süllyed a komoly történelmi dolgozat színvonala alá ; és a maga nemében mindenik és ezek habár különböző fokozatban, megérdemelnék, hogy a »Századok«-ban, vagy másutt, világot lássanak.

a) Az első categoria első helyére a 7. sz. alatti pályamű *»Széchényi Pál, kalocsai érsek. 1642—1710.«* vélem sorozdónak. A tárgy beható ismerete, a történelmi szempont tárgylagossága, az ítélet higgadtsága, párosúlva a meggyőződc mélységével és az érzelem élénkségével, a múltnak szerencsés mesterkéletlen összekötése a jelen benyomásaival; az irodalr szerkezet összhangzása; az adatok bősége és változatoság: biztosítják ezen dolgozatuak a többi pályaművek közt az első helyet. Nem csekély érdeme azonkívül, hogy számos és jellemző kivonat közléésével sok fontos kútfő ismeretét közvetíti a nagyobb közönséggel, melyek — mint p. o. az angol-hollandiai képviselők diplomatiái levelezése, — eddig inkább csak a szakemberek figyelmét vonták magukra. Ámbár részemről az illető diplomatákat és jelesül Stepneyt, minden tisztelet és rokonszenv daczára, melyet jelleme és tehetsége méltán igényelnek, nem volnék képes mindenben oly kifogástalan, és föltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, mint e tanulmány szerzője, természetesen csak ott, ho véleményeiről és ítéleteiről, és nem ott, hol tényleges állításairó van szó. Az angol szárazföldi szövetségek és coalitíók természetben feküdt és ez képezte mindig egyik gyenge oldalukat, hogy mindig csak azt tartván szem előtt, mi rájuk nézve ideigleneser »közügy« volt, azt kizárólag hangsúlyozták és önálló szövetségeik önálló érdekeit, céljait, állásuk igényeit és kellekeit, melyek mégis rendszerint a szövetség elfogadásának egyik tényezőjét képezték: — alárendelt fontosságúaknak és túrhetetlen akadályoknak szerették tekinteni. Mennél többoldalú és szövevényesebl volt valamely szárazföldi szövetségesüknek, mint p. o. a Habsburg háznak állása, annál gyakoribbak és élénkebbek voltak az ellentétek, a kölcsönös elégedetlenség és ingerültség; és mennél inkább angol volt valamelyik angol képviselő, annál élesebben szokott ezen viszás helyzetnek és az abból fejlődő hangulatnak kifejezést adni. Kloppnak legújabb terjedelmes nehézkes, és fárasztó, de gazdag kútfő tanulmányon alapuló elkiismeretes munkáját, mely a történelemnek sok tekintetben egészen új anyagot szolgáltat, (*»Der Fall des Hauses Stuart«* etc.) nálunk ez irányban még nem érdemesítették méltó figyelemre.

Ha a fennjelzett a) categoriának első helyét a 7. sz. alatti pályaműnek vélem is odaítélendőnek, alig tudom megegyeztetni a méltányossággal, hogy az 5. sz. alatti pályaműnek »*Egy palatinus*« csak a második hely jusson. A tárgy beható ismerete, a szempontok újsága és találósága, — az egyénítés élénksége, az előadás irodalmi csínja és egyszerűsége, ezen dolgozatot »Széchenyi Pállal« majdnem egészen egy színvonalra helyezik és a jutalom odaítélésénél valószínűleg csak az egyik, vagy másik tárgy iránti nagyobb, vagy kisebb érdeklődés és a dolgozatok terjedelmének aránya fogja a mérleg serpenyőjébe a döntő súlyt vetni.

A b) alatti kategoriába vélem sorozni a 4-ik, 6-ik és 8-ik szám alatti pályaműveket, melyek mindegyike komoly figyelemre és elismerésre érdemes dolgozat, de irodalmilag és történelmileg a két főntebb bírált tanulmányval nem áll egészen egy színvonalon.

A 4-ik sz. alatti »*Fráter György*« világos, bő tárgyismeretet tanúsító, higgadt és méltányos összefoglalása a híres szerzetes életére vonatkozó adatoknak; mely épen, mivel egyes állítások czáfolását mellőzve tényekre szorítkozik és a polemicus hangot kerülő, hősenek és sokat vitatott eljárásának érdekes és figyelemre méltó apologiájává válik. Az előadást, minden folyékonysága és csínja daczára, némely fordulatok, mint p. o. »keresztül húzza múltját«, némileg idegenszerű alkotásnak tüntetik föl.

A 6. sz. alatti »*Garai Miklós*«, bő tárgyismereten és érdekes adatok szerencsés összeállításán és csoportosításán kívül, új fölfogásokat és szempontokat hangsúlyoz az Anjouk és Zsigmond korának némely részleteit illetőleg, melyek a történelmi látkört ép úgy szélesítik, mint a kor és események mélyebb fölfogásához és behatóbb megítéléséhez kedvező talajt szolgáltatnak. Bizonyos, hogy már a fönmaradt adatok természeténél fogva is, a XIV-ik és XV-ik századi történelmi alakok egyénítése és alakítása sajátos nehézségekkel jár: de ezen nehézség benyomását az író az irodalmi compositio és a részek egyensúlyának gondosabb összeállítása által, a kérdéses pályaműben kétségkívül némileg enyhíthette volna.

Végre a 8. sz. alatti pályamű »*Nagy András hajdúkapitány*« igen sikerült, élénk, és jellemző vázlat, de élet és jellem-

rajznak már azért sem tekinthető, mert azon — valószínűleg kell adatok hiányában — a némileg általános, akkoriban is sok hasonló állású, hívatású és a korábban éltekkel közös jellemvonások (vitézség, kapzsiság, bírvágy, kétszínűség, pártoskodás) kívül behatóbb egyénítésnek megkísérlése is alig észlelhető.

Ha a 2. sz. alatti pályamű »*Aba Sámuel*« ezen harmadik kategóriába látszik sorozandónak, annak okát abban keresni, mert ezen szellemdús, érdekes vázlatban inkább egy eddig másképen értelmezett és fölfogott nemzeti mozgalomról, mintsem egy személy egyéni jellemzéséről van szó. Az utóbbi feladat megoldásához a gyér adatok alig szolgáltatnak elegendő eszközt, bármily elmésen és ügyesen használtattak is föl azok töredékes közzései a szerző által elfogadott szempont támogatására. Különben az irány némely pongyolaságainak, talán a fölfogás félreismételten ösztönszerűsége és élénksége szolgáltatja magyarázatát minthogy p. o. oly latin kitételek, mint »ad absurdum«, »praedestnálni«, indokolatlanul használtak. (NB. A »lélekjelenlét« kitéttel sem tudok megbarátkozni.)

A 3-ik sz. pályaműben : »*Erdödi báró Pálffy Miklós*« inkább a gondos okirat-búvárítás eredményével találkozunk, mint valódi irodalmi jellemrajzzal. Nem kisebbíti ugyan ezen tekintet a dolgozat benső értékét okmány-búvárkodási és mind azon történelmi előnyök szempontjából, melyek azzal közvetve és közvetlenül több mértékben vannak összekötve. De a kitűzött pályakérdés egyéjjel jellemzést kíván. És egy ily jellemzés ép azon adatoknak kíván egy életerős egyénítésben való összefoglalását és megelevenítését, melyek a kérdéses dolgozatban inkább a győri hős egyes tulajdonságai, mint jelleme és történelmi jelentősége összeségének megismertetéséül vannak fölhasználva.

Vége az 1-ső számú pályamű : »*Mátyás király jellemrajz*« szintén inkább a hős egyes jellem-tulajdonainak és élet-eseményeinek hű, higgadt, világos és tiszta elésorolása, mint annak kifejtésének képméretben össze, vagy ellensúlyozták egymást a jellemvonások Mátyás egyéniségében. Ha mindazonáltal a pályakérdés valódi föladata a dolgozatban alig tekinthető is megoldottnak : még sem tagadható meg attól a komoly fölfogás, a beható tárgyismeret, a higgadt tárgyilagosság és a szabatos irodalmi előadás. Jel

sül hol Mátyás királynak Corvin János jövőjére vonatkozó terveiről van szó, lett volna helyén jelezni azon felfogásokat és példákat, melyek akkoriban és főleg a Mátyáshoz oly közel álló olasz fejedelmi családok körében a természetes sarjadékokra vonatkozólag divatoztak, és azon befolyásra utalni, melyet ezen nagy mérvben elterjedt felfogások és példák Mátyásra és terveire gyakorolhattak és tényleg gyakoroltak is.

II.

Ipolyi Arnold jelentése.

Gróf Széchen Antal tagtársunk önműgának imént felolvasott bírálatával, mint a tisztelt választmány által megbízott másik bíráló, általában véve egyetérték, és csupán egyes, általam ezenfelül kiemelendőnek vélt megjegyzésekre szorítkozom.

Véleményem szerint ugyan a pályázat eredménye nem títotte meg a teljes mértéket, azon kívánt irányban, hogy minden tekintetben megfelelő, művészi tökélyű, egyöntetű és kerekded jellemrajzot eredményezett volna; mégis készséggel s örömmel elismerem magam is, hogy egy-kettő oly figyelemre méltó, sőt kitűnő művet szolgáltatott, mely a történelmi jellemrajzot nálunk magasabbra emelte.

Míg a pályázók nagyobb része nem volt ugyanis tisztában a feladattal, vagy csak nem volt képes annak megfelelni; addig a kitűnőbb egy-két pályáiratban is többé kevésbé hiányzik az egységes alapeszméből való kiindulás, mely ily magasb művészi alakítás egyik feltételét képezi, s a: simplex duntaxat et unum szabály szerint, melyre a számos eltérő s elszórt vonás összeszedésének s egyesítésének mintegy illusztrációul, kiemelő háttérül kell csupán szolgálnia a magasabb egység létesítésében, az életrajzban mutatkozó jellemnek alapfelfogásában. Vagy csak hiányzik amaz erősebb árnyalás, mely az alak tökélyei és gyengéi élesebb vonásainak felhasználásával képes az alakot teljesebben kidomborítani. E hiánynak, lehet bár azután oka, akár maga az illető alak kevésbé kidomborodó jelleme, akár annak hiányosabb, mélyebb

nem ható ismerete, vagy csak az író hiányos tanulmánya, ann megfigyelési, jellemzési és általában a plasticai alakítást n különböző képessége. Ezen hiányoknak majd egyike, majd másik vagy éppen mindannyi mutatkozik az előttünk levő pályam vekben.

De azon előnyöknél fogva, melyeket tisztelt bíráló társ: oly helyesen kiemelt, s melyeket azért fölösleges lenne részem ismételnem, kétséget nem szenved, hogy a beérkezett mindan pályamű közt, az általa kijelölt két pályáírat a többit messze t haladja, s egymásközt úgyszólva egyedül versenyezhet az első ségért.

Ezek a 7. sz. »Széchenyi Pál kalocsai érsek« s az 5. szár »Egy Palatinus« című jellemrajzok. Mely utóbbinak, melles megjegyezve, címét elhibázottnak tartom. Mivel a pályamű se csupán *Nádornak*, sem alakjának Wesselényi Ferencznek, n csupán mint *Nádornak* jellemzése.

De míg az első, bíráló társam által kiemelt tulajdonaiv előbbre lép, és véleményem szerint inkább a magasabb históri nemzeti és honfiúi eszmény nyilvánulásának jellemzése egy kiv nemes alakban; — a mi a rajz ethikai becsét magasra emeli ugy: de magát az alakot kevésbbé domborítja ki egész valóságában; addig a másik, Wesselényi Ferencz jellemzése, világos, élénk, töm és kerekded alakítása által felülhaladja az előbbit. De ezt kien tulajdonai, magasabb nemzeti eszményi iránya teszik ismét csesebbé. Bár a másik, előbb dícsért műből sem hiányzi magasb nemzeti erkölcsi tartalom, hőse hiányai mellett is.

Ennélfogva tehát mind a két mű nem is egymásután, ha egymás mellé helyezhető; mindegyik külön becse által vái ki a többi közül, és saját külön benső értékével érdemesíi magát a kitüntetésre.

A tisztelt választmány által megbízott bírálók vélemé lényegileg ebben megegyezvén, bátor vagyok ehhez részem még a következő indítványt előterjeszteni.

Adassék ki a pályázati jutalom az első helyen említett »S chényi Pál kalocsai érsek« című pályáíratnak. De kéresséi egyszersmind az »Egy Palatinus« című pályáírat szerz fogadná el azon kitüntetést, hogy munkája társulatunk közlői

ben, a »Századok«-ban, kétszeres tiszteletdíj mellett kiadassék, a mi közel jár a kitűzött jutalomhoz.

Készséggel osztozom továbbá bíráló társam gróf Széchen Antal önmaga azon véleményében is, hogy a pályaművek, ha nem mindnyájának, de nagyobb részének legalább, van némi történeti értéke. Ambár ezzel, úgy hiszem, általában nem lehet itt foglalkoznunk; a pályázat feladata egyszerűen történelmi élet- és jellemrajz lévén, csupán e tekintetben akarom röviden jelezni a többi érdemük szerint.

Legközelebb járna még ezek közül a pályázat feladatához a 8-ik számú »Nagy András hajdúkapitány« című élet- és jellemrajz, mely könnyed és kerekded előadása mellett, azonban a mélyebb lélektani felfogást nélkülözi s a fejlesztést meg sem kíséri; valamint, hogy alakjának történeti ismerete sem ad erre elegendő tárgyat. Meg volna ellenben e tárgybőség a 4. számú »Fráter György« című pályaműnek alakjában, mely a felőle szóló leírások és dús anyag közzététele által is minden tekintetben kínálkozik ily jellemrajzúl. De az irat szerzője ezeken túl sem a jellemzésben, sem az alakításban nem emelkedett; egyszerű rövid életrajzot ad inkább, mintsem jellemrajzot. Komolyabb s újabb alapos historiai tanulmány inkább, mintsem jellemrajz, hasonlóan a 6. számú »Gara II. Miklós« című, mely sok tekintetben érdekes mű. Míg a 3. számú »Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hős,« a mint szerzője annak jellemét bizonyos rovatok szerint osztályozva, adatokkal, és pedig részben becses levéltári kiadatlan új adatokkal kimutatja, csakis kiindulási anyagot nyújt a jellemrajzra. Gyengébb az 1. számú »Mátyás király« jellemrajz; míg a 2. számú »Aba Sámuel« inkább politikai történetének jellemzése, mint az, újabb történetírásunk előállításából ismeretes. (Lásd Szabó Károlytól Aba Sámuel.)

Tekintve az ezen pályaművekben feldolgozott anyagot, mely a legtöbben eléri azon színvonalat, melyen társulatunk közlönye, a »Századok« hasonló monographiái állanak, bátor vagyok erre nézve is indítványozni, méltóztatnának útásítani a »Századok« szerkesztő-bizottságát, hogy azon pályáiratoknak, melyeknek közzétételét a folyóirat közönségére nézve előnyösnek vélik, szerzőit

hívnák fel a folyóiratban, engednék át műveiknek kiadását a szokott tiszteletdíj mellett.

Végül fejezzük ki méltó hálánkat a nemes honleány, B Ilona asszony ő nagysága iránt, ki a jutalmat nagylelkűleg kifizeti, valamint a pályázat tárgyát indítványozók, s az azt elfogadó választmány iránt is. Mert kétségtelen, hogy társulatunk egészségesebb sikerei közé tartozik e pályázat eredménye.

SHÉNYI PÁL, KALOCSAI ÉRSEK
S A MAGYAR NEMZETI POLITIKA.

(1642—1710.)

Jelige: Vir erat moris prisci, hoc
est severi et facti ad om-
nem gravitatem.

Mathias Bél.

(Notitia Hungariae etc. T. III.)

(Koszoruzott pályamunka.)

A pálosok zárdájából vált ki és mint nemzetének díszje tűnt a magyar történet láthatárán. Kortársait rögtön meghódította egyéniségének hatalmas körvonalai észlelhetőkké váltak, s tudjuk készülni és végig kevésbé fejlődni. Mindössze két igen erős, de igen jelentékeny adattal rendelkezünk, mely fejlődése számára a férfikor eléréig világot vet. Az egyik említett szerző és elmélyedése a hittudomány problémáiban, mint tanuló. Az értelmi és kedélyi harmoniának forrása volt az, és sőt egy nagy erősség a megpróbáltatások közepette, mely a férfi- és aggkorának éveit lelke nyugalma megtámadák. Széchenyiek voltak a boldogabbak, kik a cselekvő életben a lemondás religiójával eltelve tüntek fel és idejekorán kulták azon szenvedések elől, melyekkel a világ sora üldöz, s a földi világában keresni menekülést. Mert a lelki tulajdonátöröklő azonossága, a Széchenyiek fajában felette csodálatos. Mély szenvedélyekkel szívőkben, és magas eszményekkel sőt látkörén, kiváló tehetségek és a lelki erély nem csekély mellett: a beteg kedély és túlérzékeny szív, a csalódások szerzett és az elcsüggedés reménytelensége üzi őket. Bizonyos

megragadó pathos van mind a négy alakban, mely történeti kőn feltűnik: de e pathos szívszorító amaz atyában, ki nemze sorsa felett kétségbe esve »vigasztalanúl szállt a sírba«, s az megrendítő tragikumma fokozódott fiánál, a legnagyobb magyarnál, melyből hiányzott a kiengesztelés, a katarrhis. Bizony benső vallásosság e pathos egyik eleme mind a négy Széchényin. De míg a legnagyobb magyar és atyja a végcsüggedés perceibe és reményeik hajótörése után nyúlnak a hit horgonyához, mely szertelenségekre hajló lelkiük ismét beteges rajongássá csigázó addig a két főpap azon doctor angelicus szellemi légkörében nyúlnak fel, ki a pálosoknak szószólója volt; talán korlátolt, de szilárd életnézetök képződött: a szellemi törekvésnek egysége s állandósága szükségszerűleg és jótékonyan vissza kellett hogy hasson kedélyvilágukra, enyhítve lényöknek sötétebb vonásait. És Széchényi Pálnak ez enyhületre nem csekély szüksége volt!

A másik, mit említésre méltónak talállok, hogy ő is, mint vörbéli nagyobb utódja, idegen földön fejezte be tanulmányait: kiképzését, a mennyiben az iskolai tanulást még csúcspontjának nevezhetjük. Bécsben »bölcészetet« tanult, Rómában bevégezte hittudományi studiumait. Láttá Rómát; bár a pápai reactio vezérszázadában, maga pedig valószínűleg a nemzetbeli collegium falai közé zárva: az örök emlékek szemlélete talán nem volt tőle megtagadva s e nagy környezetben az ifjú pálosnak talán nyílt némi sejtelve ama világtörténeti összefüggésekről, mely egyik központja Róma. Midőn évtizedek múlva az angol király egyik bécsi ügyvivője, Whitworth, a külhatalmi közvetítés által dozásai közben csudálkozik, hogy a magyar követek mily tájékozatlanok az európai közügyek terén¹⁾: panasza nem vonatkozik a nemzeti közvetítés vezérére, Széchényi Pál kalocsai érsekre. Ennek politikai látköre mindvégig elég szélesnek bizonyult: legalább soha nem ütközik más korlátokba, mint a melyeket a gyökerezett elvei szabnak: mit egészben véve kevés korai magyar politikusról és szereplő dignitariusról lehet elmondani.

¹⁾ »I perceived the deputies themselves, however knowing that they may be in the laws of their own kingdom, to have very imperfect notions of the present State of Europe.« — Archiv. Rákóczi. Dipl. I. 445. l.

De nem az a nevezetes, mit a külföldi nevelésben netalán elsajátított, hanem százsorta inkább az, mit kétségkívül le nem vetkőzött: s ez *tőzsgyökeres magyarsága*. Pedig gyakran és szívesen az ország szélén tartózkodva, Bécestől csak néhány órányira, a császári székhely köreivel folytonos érintkezésben s így idegen befolyásoknak folyton kitéve: valóban nem lett volna csoda, ha ezen érseki nepos, kinek nevelése a catholicus egyházrend egyenlőítő és cosmopolita nevelése volt: a nemzeti érzület, a honi nyelv és szokás, a speciális magyar faji jellegnek vonásait nem azon tökélyben tünteti vala elő, miként ő, ki újkori történetünkben a tiszta, de tisztult magyar typusnak egyik legeredetibb és legnemesebb képviselője.

Történetünkön végig, de különösen a mohácsi vésztől 1867-ig nem elszigetelt eset, hogy közéletünkben kiemelkedik egy alak, a közbizalomnak gyúpontjává lesz s a nemzeti érdekek képviseletében vezérszerepet visz, a nélkül, hogy e szerep akár a történetileg fényes származás, vagy a lángész elementáris varázsa, akár a nagy tettek vagy kiváló alkotások, akár a közügyek vitelében való fokozatos kitűnés és folytonos működés által indokoltatnék. Fel-tűnnek zajtalanul; a közbizalom letéteményeseivé válnak csaknem észrevétlenül; csakhamar vezérek, majdnem akaratlanul. Ilyen volt Deák Ferencz; ilyen volt Széchényi Pál is. Nem kutatjuk, hogy a passiv egyéniség ezen varázsa közjogi helyzetünk, általános fejlődésünk, társadalmi szerkezetünk, mely sajátásaiban és fogyatkozásaiban leli magyarázatát; de tényszerűségét constatálnunk kellett.

»Bizonyos híveinknek különös közbenjárására és szorgos ajánlására«¹⁾ nevezi ki a császár a pálosok várfalvi (vonndorfi) perjelét 34 éves korában pécsi püspökké.

Azonban míg nagybátyja a kalocsai érsek, majd Magyarország primása élt, addig nem lép előtérbe. Az a szoros összeköttetés, mely közöttök az egyházi téren fenforgott, bizonyára a politikai actióra is kiterjedett. Álláspontjuk az ország ügyei irányzásában tökéletesen egyező volt. A magyar faj csorbítatlan hatalmi

¹⁾ »ad singularem certorum fidelium nostrorum intercessionem et diligentem recommendationem.« — [Acta decorum Fam. Com. Széch. concernentia.]

állása, a nemzeti alkotmány tényszerű fentartása s a magyar közjog alapján a korona és a nemzet közötti solidaritásnak megóvása fel- és lefelé: ez a törekvés azon férfi minden cselekedetén is végigvonul, kinek a magyar egyházfejedelmek s országnagyok sorában a legnagyobb aggkor jutott osztály részétül, a nélkül hogy az évek sulya alatt meggyőződéseinek erélye meghajolt volna. — Midőn azonban Széchényi György az esztergomi primás 1695-ben kimúlt s utódja azon férfi lőn, kinél a történet magyar alkotmány ellenségei között lehettek konokabbak, de nem volt veszélyesebb: ekkor e magasztos érzetek hagyományosául azonnal előlépni látjuk öcscsét, a kalocsai érseket, s a jogszerű nemzeti öntudat, a királyi esküvel biztosított alkotmány benne újra megtalálta szószólóját és védelmezőjét. Történeti szereplésének ez kiindulása. Amaz emlékezetes jelenet óta, midőn Bécsben, a császári várpalotában, az elképedt és megnémult országnagyok között — ő talál szavakat és bátorságot szembeszállni a Kollonich elterjesztéseivel, melyek magának a fejedelemnek bensőbb aspirációit tolmácsolhaták — a férfias elszántság s a közbelépés merészsége őt azonnal a törvényes nemzeti ügy vezérbajnokává avatja.

Sajátságos, de fölötte jellemző találkozása a véletlennek, hogy a jelenlevők közt első az a férfi jegyzé fel ama megkapó jelenetnek tényét — s az ő sorainak jellemzése Széchényi Pálról megy át a magyar történelemben, ki évek múlva hívatva lőn mintegy az érsek friss sírhantja felett, megkötni, formába önteni azon békeművet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott a nemzetenél és az uralkodónál egyaránt. Bár történelmi irodalmunkban már-már közhelyszerűekké váltak, mégis lehetetlen nem idéznem azon emlékezetes sorokat, melyeket »Életének emlékezetes folyási«-ban *Károlyi Sándor* jegyzett fel: »meg kell vallanom, írja, jobbára mind kétségbe estünk, valahogy oly erős kökörtben az hallgatás és bátortalanság miá egészen el fogunk nyomattatni, mind az által az Isten ő szent felsége egy méltóságos, igaz magyar hazájának s koronájának állhatatos hívét, papi méltóságba helyeztetettet, megbátorítván, törvényünkön fundált bölcs propositióval ellentünk felindúlt haragját az felséges udvarnak annyira mitigalta. . . . «

Az ítéletet, melyet e sorok a meg nem nevezett Széchényi-

ról tartalmaznak, a történet fényesen igazolta. Pedig az ki nem meríti az érdemek és honfi erények teljességét, mely e névhez fűződik. Még történetünk nem összegezte azokat, az adatokat nem gyűjtötte egybe, és nem fixirozta a vonásokat, hogy ez alak a maga megkapó életteljességében és kiváló politikai jelentőségében ragadja meg és hassa át a nemzeti köztudalmat. Ha e sorok némi ösztönzésül szolgálnak, vállalkozni e feladatra — melyet megoldani nem képesek — akkor nem czéltalanul irattak

Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisítésére irányzott célzatok a nyomorba süllyesztett és megalázott nemzetet kétségbe-esésre hajták és a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit ama nemzeti oligarchia sorában, melyben a honfi bánat s az elnyomók gyűlölete, a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesztetett: akkor a meglepetett udvar, melynek legfőbb érdekei egy világra szóló háborúban Közép-Európa csaknem minden államában koczkán forogtak, Magyarországon a békeszerzés azon módját kívánta megragadni, mely a nemzeti sérelmek törvényes orvoslásában, vagy e szándok látszatának ébresztésében áll. Magyarország viszonyát a koronához, pártviszonyainkat és a szereplők helyzetét legélesebben jellemzi az a tény, hogy a vezérméltóság hordozója, kinek törvény szerint főhivatása a fejedelem és a nemzet közötti közvetítés vala, Esterházy nádor, e feladatra képtelennek találtatott. A nemzet repudálta, holott ő a bécsi magyar udvarbeliek körében a legnemzetibb érzületű volt; s az osztrák intézők ennek teljes tudatában voltak.

Stepney az angol ügyvivő, a ki küldetése elején, midőn még magyarokkal kevésbé érintkezve, túlnyomólag osztrák forrásból meríti értesüléseit, következőleg jellemzi őt: »kevés eszű és még kevesebb ügyképességű ember, kit ezért választott ezen udvar eszközül hazája szabadságainak kijátszására, melyeket a nádor hivatalánál fogva fentartani köteles.«¹⁾ Ez ítélet túlságosan kemény,

¹⁾ The troubles in Hungary . . . owe their rise in a great measure to the mismanagement of this Prince Esterhazy, a man of little sense and less experience in business and therefore chose by this Court as a tool to betray the libertys of his Country, which a Palatine (by virtue of his office) is oblidged to maintain.

de nem alaptalan; mindenesetre kortársai felfogását visszatükröz-
tető, melyet a történet s az utókor nem hazudtolt meg, csak eny-
hített. Érvénye különben kihatott a magyar főrendiek és ország-
nagyok egész körére, mely az udvar körül csoportosult, mit con-
statálni kell, a nélkül, hogy jogosultságát kutatnám.

Ily viszonyok között a közvetítés és békéltetés művére néz-
egyedül oly közeg jöhetett számba, ki, a korona iránti hűség
minden kétségen felül állván — alkotmányos érzülete és őszint
faj- és honszeretete által a felkelő magyarságnak bizodalma-
t bírt s az egyezkedés eszméjének nemzeties szint kölcsönözhetett. —
Szervezett párt, melyre ily törekvések alapíthatók lettek voln:
egyáltalában nem létezett; egyesek gyér számmal; vezérférfi
csak egy: Széchényi Pál, a kalocsai érsek. A magyar politikuso-
s politikai szereplők vagy a szélsőségek martalékai voltak, vag-
azok irányában tévedeztek szilárd jögalap nélkül s az ellentéte-
elvi megoldásának határozott eszméi, talán reménye nélkül.

A viszonyok kényszerűsége ösztönözte tehát a bécsi udva-
arra, hogy egy pillanatra, megvonja a sarki ellentétek között azo-
eszményi diagonálist, mely a törvényszerű, a korona állandó érde-
keivel kiengesztelt magyar nemzeti politikának középútját jelz.
Ez eszmének megtestesítője a kalocsai érsek volt.

Felfogásom szerint, ebben rejlik alakjának történeti jele-
tősége.

A bizalom, melylyel nemzete és fejedelme iránta viseltetet-
ehhez képest másodrendű dolog; inkább egyéniségének vívmány:
mint elvi állásának következménye, s én helyzetét akkor találom
legtermészetesebbnek, midőn az legelszigeteltebb.

A dolgok ilyen állása teszi tehát érthetővé, hogy az ő köz-
vetítésének az uralkodó általi kikérésébe beleegyeztek azon udva-
körök, melyek az ő fellépését Kolonichcsal szemben nem felej-
hették el és melyek hogy mennyire gyűlölték őt, ő maga ne-
tudhatta úgy, mint mi. Mert az udvar, midőn az érsekkel közve-
lenül s egyenest érintkezett, mindig derült homlokot mutatott s
tisztelet külső jeléül nem mulasztá el magát meghajtani. De elő-
tem fekszik három vaskos kötetben az angol és hollandi béce-
követségnek levél és okmánytára 1703-tól 1711-ig, a szathmái

békekötésig.¹⁾ A legélesebb belepillantás ez a bécsi intéző körök veséibe; száz nagy s apró vonással megmutatja, mily nehezen sikerült nekik a gyűlölet kitörését elfojtani s a külszint megóvni. Széchényi érezte ezt és mi sem jellemzőbb, mint azon erős hite, hogy 1696-ban, bécsi viselt dolgai után megétették. Tény, hogy súlyos betegségbe esett, melyhez nála nem kellett mérgezés. A ki csak némileg is foglalkozott a gr. Széchényi István psyché-je örvényeivel, az érteni fogja ezen adaléknak, lélektani sőt physiologiai horderejét. Egy beteg idegzet, mely az erkölcsi erőfeszítés megrázkodtatása alatt megtörik. Üldözési mania, melyet a túlcigázott képzelem még a gyilkosság iszonyaival is kapcsolatba hoz. Thomas Aquinas tanítványa, a hajdani pálos, kinek szellemi köteleke a rendházzal csak véglehelletével szakadt meg — ment volt azon rémes árnyék kísértéseitől, melyről könnyű volna kimutatni, hogy férfikora első éveitől fogva, egy félszázadon át, koronként — és nemcsak élete válságos perczeiben — gr. Széchényi Istvánnak beteg szívére és forró agyára reátette őrzítő kezét, míg egy sötét perczen megejtette áldozatát. Az öngyilkosság démonát értem. Ezzel rokon a gyilkosság gyanuja inkább, mint félelme — mert a bátorság rendkívüli mérve egyik jellemvonása volt — mely az érsek lelkét is időnkint megfogá s a Heister pusztításai felett kitörő szenvedélyes panaszok mélyén, mintegy a sorok között, halkán megszólalni látszik.

E férfit kérte fel tehát egy régi római ösmerőse, ki a bécsi udvarnál carriéret csinált, báró Scavioni Jeromos, kamarai tanácsos, hogy jelölné meg a módokat, melyekkel »seditioso et turbulento hoc tempore,« e forrongó és zavargó időben, ezen nemzet megbékéltethető lenne. Az érsek válasza e felhívásra nyugodtan, higgadtan kezdődik, mint a ki tőle idegen és távol álló ügyben ír. Majd áttér a fölkelés (rebellio) okainak elsorolására s itt szavai, melyek állítólag mások érzületét tolmácsolják, mind élesebbekké

¹⁾ E sorok nyomtatása közben vesszük ama férfi halála hírért ki az önkéntes számkivetés hányatott évei alatt, London, Brüssel, Páris levéltáraiban kutatva, egybegyűjtötte azt. Az »Angol Diplomatiái Iratok II. Rákóczi Ferencz korára, Angol Levéltárakból« (Archivum Rákocianum diplomatiái osztály Pest, 1871—1877.) a *Simonji Ernő* történetbúvári működése s érdemeinek maradandó emlékéét képezik.

bélyegzőbökké válnak, míg végre teljesen kiesik a tárgyilag tudósító szerepéből s midőn hozzácsatolja¹⁾ saját magának, a házának, papságának sérelmeit, néhány szónyi fordulattal nyílt azonosítja magát azon jajkiáltással, melyet a nemzet jogainalábbal tiprása, a föld népének sanyargatása, a köznyomor felidegen panasz gyanánt emlegetett, a melynek objectivitása győrfátyolán keresztül azonban már félreismerhetlenül átcsiláml az író sebzett subjectivitása és erős érzetközössége. Akárhé nevezetesebb levele és alanyibb nyilatkozata van az érseknek; én felette jellemzőnek találok azt a közvetlenséget, melylyel hitása küszöbén énjét, érzelmeit kitárni kénytelen. Tényleg se egy perczig sem találta el a tárgyilagosság azon nemét, mely nemzet szenvedéseivel, mintegy szembesíteni, azoktól megkülöböztetni bírta volna énjét, ha nem is osztotta azon utat és elítélte a törvényszegést, melylyel a nemzeti párt azok orvoslását kere. Az érzelmeik ezen közvetlenségének, kitörő alanyiségának n csekély része lehetett a nemzeti párt és a felkelő tábor rok szeneinek önkéntelen hódolatában. De az udvari körök bizalmanságának és gyűlöletének kiapadhatatlan forrása volt. A bí ministertanács már-már kész volt Thiell előadó javaslatára a k vetítés legelején, az érsek első leveleire (1704 tavaszán) absur scandalosa et auditu horrenda gyanánt bélyegezni előterjesztés »mintegy feddésül, hogy oly szabadon és tartózkodás nélkül köz az elégtelenek beszédjeinek némely pontját« — írja Stepney²⁾ és csak is a külföldi közbenjárók tiltakozásának sikerült a sé kitételek elhagyatását kieszközölni, melyek az uralkodó neve al lévén intézendők, talán még az érsek szívós türelmén is kifog volna s a békéltetés művét már a kiindulásnál lehetlenítik v:

A kiindulás, a rugók, a célpontok merő ellentétessége szí e lappangó viszályokat. Az érseket »veleszületett igaz mag lelke« indította a közvetítés útjára, s »a magyar vér sugallja ne hogy itt a legalkalmasabb idő a közbékességgel egyszersmind ősi szabadság visszahelyezésére.«³⁾ »Veleszületett igaz mag

¹⁾ ad hoc propositam proferrem ego privatam quidem meam, omnes tangentes iniuriam. Miller. Epist. e Com. Széchényi. I. 42.

²⁾ Stepney Hedges miniszternek i. h. I. 247. l.

³⁾ Quid vero ego facturus sim, conatusque, quos et quales adhi

érzelemből — sürgeti újra Rákóczit egy békéltető gyülekezet egybehívására — melynek ajánlását parancsolja neki »a szeretet s üdvünknek, szabadságunknak, legégetőbb vágya.«¹⁾ És Károlyi Sándorhoz intézett egyik nevezetes levelében, melyre azonnal vissza kellend térnem — »igaz magyar szível« (sic)²⁾ ajánlja magát.

A miről pedig az ő ajkai túláradtak, az az ő szívének legbensőbb érzése volt. Cselekedetei tettek erről tanubizonyságot; a nemzet s a felkelő tábor legszélsőbb elemei is ez érzelmek őszinteségéről és mélységéről át valának hatva. És Rákóczi »a hazának szeretetében támadt társaként« üdvözli őt.³⁾

Ez az égő honszerelem fokozta oly kínessá a magyar faj fenmaradása iránti aggályokat, melyeket a belháború kegyetlenkedései s a bécsi udvar szándokainak sejtelme inkább, mint ösmerete, költének benne. Gyötörte a gondolat hogy azon csalékony szövetelek, melyeket a felkelők a külföldi hatalmakkal kötni véltek, felbomolván, az osztrák hatalom körül fogja Magyarországot (a vicinis cingimur) s a nemzetre egész súlyával reá nehezdedve, még mielőtt az elszakadhatna, »törekvéseinket ezernyi különféle fegyverrel szétrobantja s a szabadság helyett a legalávalóbb szolgálai sors várakozik majd azokra, kiket tűz és vas el nem pusztított.«

Ő előtte nem lebegett hatalmi kérdés, mint Rákóczi és Bercsényi előtt. A magyar alkotmány teljéhez, szelleméhez szívósan ragaszkodott; de maga nem kapaszkodik a közjog betűjéhez, mint a magyar legisták, kiknek kívánságait a koronánál tolmácsolni vállalkozott.

turus ab innato mihi vere Hungarico animo, non una in occasione, etiam furentibus Aulicis, patefacto, colligere dignetur Altitudo Vestra. Videtur autem mihi dictare id ipse sanguis Hungarus, esse nunc tempus acceptabile, et restituendae avitae Libertatis, cum universali tranquillitate, occasione longe praestantissimam. Levél II. Rákóczi Ferenczhez, Miller Epist. 71. és 72. l. (Hist. des Rev. Hongr. is.)

¹⁾ Ea propter, quem Celsitudini Vestrae ex innato mihi vere hungaro affectu commendari, regnicolarem Congressum, denuo commendare me iubet affectus et salutis ac Libertatis nostrae ardentissimum desiderium. Epist. I. 104. l.

²⁾ Epist. I. 121. l.

³⁾ Quae meus erga Patriam amor et ei serviendi occasio mihi suppeditant tantum in Celsitudine vestra nactus in hujus effectum socium.

Ámde idegesen összeressen minden hírre, mely a magyar omlásáról beszél s a kétségbeesés indulatával fakad ki, midőn a pusztulás művének önmaga tanuja, vagy annak következményei eléje tárulnak. »Semmi jót s Isteni áldást várhatunk mindezekből — írja valamely felekezeti villongások hírére Károlyinca — mint csak abból is, a mit mondanak már e tájon s másutt is a Pápisták, ki lehet tanulni: *attúl tartok, hogy fegyvert egymás ellen fognak, factiók lesznek; omne regnum in ipsum desolabitur.*«¹⁾ E végsorokról, mely magyarnak nem jutnak eszébe ama megrázó szavak, melyekre csaknem másfélszázadul később egy másik Széchényi fakadt, midőn látnoki szeme előfeltárultak a polgárháború iszonyai és túlcsigázott képzelme már-már a magyar faj pusztulását látta a csillagokba írva flagellum Dei!

A lelki állapotok ezen hasonlatosságának van egy megrázó kapcsa: s ez történeti fejlődésünk folytonossága, a helyzet és áramlatok azonossága, majdnem változatlansága a mohác véstől az 1867. esztendő nagy államközi rendezkedéseig.

Ámde Széchényi Pálnak lelkét a folytonos polgárháború és fegyveres lázadási kísérletek, melyek élte korszakát betölték némileg megedzik vala; mintegy hozzászoktatják ezen irtóztató képek elviseléséhez. Elméje már talán azért sem veszté el egy selymát és lelki ereje meg nem tört, hanem férfias haragban viaskodott.

»Az parasztembernek puska-porral töltik meg az torokszáját, s az hasán veti ki magát az por, sütik nyuzzák eleve az szegénységet, az asszonyokat emlőjénél fogvást kötik fölgerendán, úgy kínozzák őket. Templomokat fosztják, Papokat övagdadják. Ha ezekben alább nem hagynak, bizony hasonlót s tőbet is várhatnak.«²⁾ — E realistikus rajz a császári sereg magyarországi viselt dolgairól szól és nem csuda, ha az érsek kevés palástolja megelégedését, ha ezért a kuruczoktól »szenvedik refavorot.«

¹⁾ Epist. I. 120.

²⁾ Levél Visa prépost és Okolicsányi Pálhoz, az érseknek a 1867. évtetében ügyvivőihez. Epist. II. 91.

Ne higgye az olvasó, hogy egy lélektani felfogás igazolása végett netalán túlzott, általánosító következtetéseket vonok némely szétszórt talált levélbeli kifakadásból, vagy, hogy maga az érsek a nemzeti érzület hypertrophiájából, agyrémeket lát és korlátlan fellobbanást enged indulatainak. De azon köteteken végig, melyek a különböző angol és hollandi diplomatai ügyvivők s a londoni kabineti ministerek jelentéseit, bizalmaskodását, okoskodásait tartalmazzák Magyarországról s a melyekre nekem már ismételve hivatkoznom kellett: eme kilencz évre terjedő minutiósus észlelésen, megfigyelésen, melyben a bécsi körök ezen idegenektől, szövetségeseiktől részesültek — végig vonúl a gyanú, az aggodalom, a sajnálat, hogy az udvar és a cseh-német »államférfiak« minden áron a háborút akarják Magyarországgal, mert meghódítani, alávetni akarják e szabad országot és kiirtani, vagy legalább is lenyűgözni büszke népét.¹⁾ Idézetekkel — melyek bőven kínálkoznak — e helyütt nem támogathatom ezen tényt; ügyis feladatomban viszonylagos ujdonsága és homálya, azon szűk határokat, melyeket a jellemzés szabatosága von, némi terjengő adalékokkal kiszélesíteni kénytetett.

A nemzeti lét veszélyeztetésének eme lankadatlan érzete, a honszeretet lángoló szenvedélye, mely Széchényi Pált áthatotta: nem engedheté, hogy önző elzárkózásban átadja magát a bánkódás tétlen hangulatainak. A mély, igazi szenvedélyeknek egyik meghatározóbb sajátja, hogy a cselekvésre buzdítanak, a tetterő szívósságát fokozzák, sőt éltető céljaikra nézve a számító ésszel lesítik, vagy a lázasan túlfeszített intuitio sugallataival pótolják azt.

A hirtelen fellobbanó indulatok azok, melyek az érzelmek ruptiójával kimerülnek, hogy bizonyos fásúlt tétlenségre zsibbaszják a lelket. A magyar faj inkább ez utóbbi tünetek tapasztalásához szokott. És talán azért szokta kevésbé élesen és gyorsan elismerni a correlatiót, mely a szenvedélyek mélysége s a cselekvés erélye, szívóssága között fenforog. A legnagyobb magyar ényében a nemzet zöme azért nem tudott mai napig eligazodni.

¹⁾ »That fine nation« írja Stepney egyhelyütt Harley miniszternek i. h. I. s ismételve más levelekben.

Széchenyi Pálnak lényre nyilvánulásait, cselekvőségét, csak ezen lélektani tételből indulva bírjuk megérteni és méltányolni.

Őt a hon- és fajszeretet szenvedélye tette buzdította. Ő szembe szállt a veszélyekkel, melyektől féltette nemzetét és küzdött azon alap kivívásáért, melyről a kibontakozást s a romlás ellenléte megoldását eszközölhetőnek vélte.

Mit akart ő, és melyek voltak a törekvések, az igények (módozatok, melyeket a fejedelem s a nemzet között állva tolmácsolott, támogatott és érvényesíteni igyekezett?)

Stepney ügyvívő Harleyhez, a tory kabinet szellemi fejébe intézett egyik levelében,¹⁾ azon két tételben véli azt legrövidebben és legvilágosabban megmagyarázhatni, melyet az érsek megformulázott: »*Satisfactio ad Legalia Petita and Praestantia Paciscendorum Securitas*« — sive Guarantia, tehetném hozzá azon kitételrel, melyet az érsek, valamint a villongó és közvetlen felek maguk legsűrűbben használnak.

A magyar törvényes alkotmány és történetileg fejlődő közjogunk legteljesebb érvényesítését, az ez ellenében követendő sérelmek és vétségeknek gyökeres orvoslását jelenti az egyik.

A másik azt: hogy ezen teljes alkotmányi visszahelyezésen jogi restitutio in integrum a honi intézményekben rejlő bel- mintegy szellem-erkölcsi biztosítékain felül, még bizonyos külföldi nemzetközileg fogantatos hatalmi biztosítékokkal támogattassék.

A közjogi sérelmek vezértételeit s egy három század alkotmány-küzdelem minden nyomorúságait kellene összegeznie és megvitatnom, ha e követelmények jellemzésébe vagy részletezésébe akarnék bocsátkozni. Széchenyi Pál a fejedelemmel s a bécsi udvarral szemben ez alapra nézve soha még az alku eszméjét sem pendíté meg. Mégis a felkelő táborból, az érzelmi politikai önös szítótól, a visszahozhatatlan múltak rajongó, vagy kalandvágyú káprázat-hajhászaitól, egy éles határvonal választotta el őt. Mi mondám, ő a *történetileg fejlődött* alkotmány alapján állt. S a fejlődés törvényes közjogunkat elválaszthatlanul egybeforrasztotta a Habsburgház uralkodásával, örökletes elsőszülöttségi trónkövetkezésével, az örökös tartományok szövetségi kapcsolatával,

¹⁾ Id. munka, II. k. 7. 1.

ebből folyólag a nemzeti önrendelkezés teljének bizonyos múlhatatlan korlátozásait idézte elő, melyek az 1681. és 1687. évi soproni és pozsonyi országgyűlések alaptörvényszerű cikkelyeiben találtak legélesebb és leghatározottabb kifejezést. A felkelő magyarság az ellentállási záradéknak fölélesztését s a választó királyság elvi visszahelyezését, vezérkövetelései közé sorozta. Tehát visszaakarta állítani közjogunknak 1687. előtti állapotát: a fejedelem és a nemzet között súrlódásoknak eltakart, de kiapadhatlan forrását, a liberum veto intézményeit, melyeknek kettősleg államellenes, országbontó hatását még egy köztársaság sem kerülte ki, hol e tanok és intézmények idejekorán el nem folytattak.

Széchenyi Pál ama pontozatok között, melyekben a felkelők kívánságait, mint közvetítő, a korona elé terjesztette, ezen követeléseket nem mulasztotta felemlíteni. De maga sohasem azonosította magát azokkal, az uralkodó és tanácsosai előtt sohasem támogatja. Az öröklési monarchiához való ragaszkodása még legbensőbb ellenségei által sem vonatott kétségbe.

Nemzedékünk eszejárására mindenképen visszas benyomást kell, hogy költson a »Guarantia,« a nemzetközi biztosítékok követelése. A bécsi kormányférfiak ellenvetéseit e követeléssel szemben minden irányban igazoltaknak kell tekintenünk. Az uralkodó és népe közötti viszonynak nemzetközi meghatározása, a törvény tiszteletének diplomáciai szerződések által való biztosítása: ez a nemzeti egység s a souverénitas teljességének oly flagrns sérteése és megbontása, mely a normális állami létben se nem tűrhető, sem — a mi a legfőbb — hatályosnak és célravezetőnek soha nem bizonyúlhat. De ez az állameszme tisztúlt felfogásából eredő, aránylag ujdonkeletű nézlet. A történeti fejlődés teljesen eltérő irányban indúlt; a mint azt az európai szerződések a szent szövetség actájáig bizonyítják.

A Széchenyi Pál álláspontját is két körülmény fogja magyarázni, sőt bizonyos tekintetben — történetileg — igazolni. Az egyik azon *történelmi tény*, hogy a Habsburgház trónfoglalása óta a magyar alkotmánynak biztosítása nemzetközi szerződések által s a külhatalmak jóállása mellett ismételve megkíséreltetett. Az alkotmány-biztosítékoknak egyik történetileg ke-

letkezett, mintegy törvényesen recipiált módozatának tekintett az.

A másik azon *politikai* tény, hogy midőn ezen külhatalmi beavatkozás eszméje végleg elejtetett, a magyar államférfiak napjainkig nem szüntek meg a magyar közjogon és a Szt.-István koronáj területén kívül fekvő tényezőknek biztosítékát keresni. Csakhog ez tényező megszűnt nemzetközi lenni s államközivé¹⁾ vált. A osztrák tartományok alkotmányos kormányzatának eszméjét é törvényes föltételét értem. Ily eszmemenet a francia forradalomig az európai köztudalomtól teljesen idegen volt, s ezen úr már némileg indokolja a külhatalmi biztosítékok fictiójához való ragaszkodást.

Széchenyi Pál ahhoz szívósan ragaszkodott. A császárhoz intézett leveleiben nem szűnik meg jogszerűségét igazolni, jeler tőségét enyhíteni, üdvös következéseit dicsérni. Ez nemcsak felkelők kívánsága, ez az ő határozott személyes követelménye is. Bármint gondolkozunk ez követelmény államférfiúi jogosultsága politikai hatálya felől — egyről döntő bizonytságot tesz: hogy férfi, a ki formálta, nem a minden áron való békéltetés által akar a trón előtt olcsó babérokat szerezni; hanem tartósan biztosít akarta a magyar alkotmány épségét s azzal szilárdítani a szabamzeti fejlődés feltételeit.

Ily férfi őszinte jóakarataról és loyaltásáról meg lehet győződve az uralkodó; de a bécsi kormánykörök soha nem tekinthették zászlójukhoz tartozónak, sőt ösztönszerű bizalmansággal, majd nehezen palástolható gyűlölettel kellett, hogy kísérvék.

E czélszatok érvényesítéseért küzdött tehát éveken keresztül ez eszmék szolgálatában lázas tevékenységet fejt ki az agg e háznagy. — Levelez, gyülesez, követeket instruál, személye capacitál s örökké útban van. A felkelő táborban s a vezé oldalan mindenütt ott terem: Gyöngyösön, Egerben, Miskolcz Selmeczen, Széchenyben, Szegeden, Pakson, Gyulán. Azután S ronban, Pozsonyban, Nagy-Szombaton, Bécsben, a bécsi kormá

¹⁾ A német államtani terminológiának ezen fogalmak megkü böztetésére igen szerencsés kifejezései a »völkerrechtlich« és »zwisch staatlich« jelzők.

körök és meghatalmazottjaik székvárosaiban és ideiglenes tartózkodási helyei n.¹⁾)

E működés méltatása s az érsek helyzetének bővebb megértése végett, szükséges egy futó pillantást vetnünk a vezértényezőkre, melyek a közügyek alakítására határozólag befolytak.

A legnyiltabb ezek között a katonai párt, gróf Heister tábornaggyal az élén. Ez tűzzel vassal pusztítja az országot, különösen a dunamelléki vármegyéket és míg az érsek odajár az uralkodó érdekében, a bécsi ministerek kérésére, felkelő honfitársait fegyverletelre bírni, addig a tábornok különös buzgalommal dulatta kedves püspöki székhelyét, Veszprémet — mert Széchényi élte-fogytáig a veszprémi püspökséget is megtartotta. Égetett, gyilkolt és fosztogatott, nem kímélve nőket, gyermekeket, védteleneket, papokat, nem a káptalanbelieket. És nem mulasztotta el mindenképen megértetni a főpappal, hogy ez a a szelid emlékeztető neki szól. »Csupán dalkozással értesültem — írja az érseknek egy katonás rövidségű és felette jellemző levélben — hogy Excellenciád inkább félő cs. felsége győzelmes fegyvereitől, mintsem azok sikerét óhajtáná. Egész Alsó-Magyarország megadta már magát azok kivételével, kik Nlmgod körül vannak és pártfogása alatt élnek. *De intek minden magyart azon részekben, melyekben Nagyméltóságod lakik, hogy adja meg magát, vagy várja prédára vetését és kardra hánytatását feleségestől, gyermekestől. Egyébiránt maradván stb.*«²⁾) E nyelvet nem lehetett félreérteni; mert ama részekben bizonyára nem lakott jobb magyar a veszprémi püspöknél. Ha csupán a tábornagyon múlt volna, Széchényi Pált ittasult martalóczok bizonyára felkonczolják, vagy a legjobb esetben fegyveres poroszok fogva kísérik vala a bécs-ujhelyi börtönbe. A császár s a ministerek csak nehezen fékezhetik a tábornok hevét. Ő és fegyveres társainak egy része minduntalan arra unszolják az uralkodó tanácsát, hogy minden alkudozásnak és békéltetésnek véget vetve, nem a külellenség, hanem Magyarországnak meghódítására, e lázadó nép megtörésére fordítsák a hadsereg teljes erejét.

¹⁾ Joggal írhatta Egerből bécsi küldötteinek: »ennyi üdötől fogvaást mindenem elveszésével itt nyomorgottam sok költségemmel, életem veszedelmével, kit kegyelmetek maga jól tud« ... Epist. II. 170. l.

²⁾ Epist. I. 276. (latinul).

Széchényi izgékony lényét s érzékeny lelkét a szoldatesz-
dühöngései mélyen megrendíték. Már fentebb láttuk, mint te-
meg emberszerető szíve bánattal és keserőséggel a nép szen-
vései s a magyarság pusztulása felett. De férfi büszkeségét gy-
gyíthatatlanul sebzé a személye ellen irányult méltatlankodó
Levélben panaszkodik a császárnak, a horvát bánnak, a bé-
minisztereknek — kitörő indulattal oltalmat kérve a jövőre.

»Midőn bucsút vettünk az érsektől (kit rosszüllét még sz-
bájában tartott — írja Stepney¹) — ő könnyekre fakadva beszé-
nekünk azon méltatlankodásokat (ill treatment) melyeket gr
Heistertől és más császári tábornokoktól szenvedett, kik nemcs-
hogy jószágait pusztították, hanem még a császári udvar előtt
gyanusítani igyekeztek, holott ő el van tökéelve ő felsége mint tő-
vényes uralkodójának és hazájának híve maradni, élte végre-
czeit.«

Széchényi Pálnak egész lénye tükröződik vissza e path-
tikus jelenetben, mely a főntebbiek után talán nem szorul magy-
rázatra.

De azért soha egy pillanatra nem villan meg benne a go-
dolat, lemondani háládatlan és veszélyes missiójáról. Utjáról ne-
bírnák letériteni a Heister hőstettei.

Sem a nehézségek, melyeket az osztrák kormány-férfie-
gördítenek utjába. Egy távol álló, ki szigethonában néhány os-
trák követen kívül, valószínűleg soha sem látott, sem osztrácc-
sem magyar embert, *Harley* minister következőleg jellemzi eze-
kormányférfiakat: »Nagyon is igaz, hogy a császári ministere-
sulyos okot szolgáltatnak a haragra: gögjük akkora, mint teh-
tetlenségük (their pride is equall to their impotence.) Néhár-
közülök (nem gr. Wratislaw, mert az nem volna csuda) igé-
szemtelen levelet írt²), mely a hollandok kezére került s a holla-
dusok méltán fel vannak indulva egy udvar arroganciáj-
(arrogance), mely többé alig *magni nominis umbra*, — nagy ne-
nek árnya.«

¹) A selmeczi értekezletről szóló jelentésben i. h. I. 556. l.

²) T. i. hogy csak két hatalom van Európában, a bourbon s =
trákház. i. h. III. k. 217. l.

Az 1704. év elején írja Stepney: »Gyakran gyanakodott, hogy több minister sohasem kívánta őszintén, ezen vizsályoknak barátságos kiegyenlítését, mert űk ötletszerűleg (by starts) cselekesznek s igen buzgók (a békülésben) míg páni félelem tartja őket fogva, mint husvétkor, midőn a lázadók (rebels) csaknem a város faláig támadtak; de midőn az ily rohamnak vége, nagyon is hajlandók hinni, hogy soha többé vissza nem térend s újra felkapják dőlyfős, önkényes elveiket.«¹⁾

Körülbelül hét év mulva (1710 deczember) néhány hónappal a szathmári békekötés előtt, egy új és teljesen közömbös ügyvivő, Francis Palmes, St. John (Bolingbrokenak) írja: »ez az udvar minden erőfeszítést tesz, hogy a magyarországi háborúnak fegyver élével vessen véget s azt hiszem, minden további közbenjárás (sollicitation) az elégtületlenek javára meghallgatatlan fog maradni.«

»A Magyarországi megbízatás mint egy malomkő terhel engem: Ön tanum — írja Stepney Stanhope hágai angol követnek, — hogy midőn a királynő közvetítését és jótállását ez ügyben Hedges minister először hozta javaslatba, azon levelekben, melyeket én Angliába menet az Ön háza tetője alatt írtam, én ellevetetém, hogy ez az udvar bizonyára meg leend sértve ilyen ajánlat által és bár nem fogják nyíltan visszautasítani, rajta lesznek, hogy bennünket kijátsszanak és minden igyekezeteinket meg hiúsítsák. A mit előre láttam, az teljesen bekövetkezett.«²⁾

Vannak személyiségek és kérdések, melyekről magyar forrás megbízhatónak, részrehajlatlannak csak ritkán tekinthető: s a telyről magyar toll nehezen tud a történész tárgyilagosságával higgadt méltányosságával nyilatkozni. Ez az oka, hogy az osztrák kormányférfiakra nézve, ezen idegenek, különben osztrák övetséges felek benyomásai és nyilatkozatainak idézésére szorítom.

Ezekből indulva, Széchényi Pál kölcsönös viszonya az udvarl és a bécsi kormánykörökkel, könnyen mérlegelhető és világosan gérthető lesz.

¹⁾ I. k. 223. l.

²⁾ I. h. III. k. 466. l.

³⁾ I. k. 597. l.

A »gr. Széchényi-család diszét érdeklő okmányok« sorában (Acta decorum familiae Comitum Széchényi concernentia) őriztetik azon kegyelmes császári kézirat, melylyel Lipót császár é király Széchényi Pált, a legmelegebb elismerés és dicséret kifejezése mellett, val. belső titkos tanácsosává nevezi.

Midőn Lipót császár egy évvel később meghalt, az érsek nesietett eléggé a gyászoló utód és új uralkodónak lábaihoz rakó részvéte és hódolata nyilatkozatát, legalább ez volt az udvari körök panasza. Holott az érsek, Kollonichnak egy levelével a császár kimulása hírével vevén, a bíbornokhoz intézett rögtöni viszonválaszban méltó kifejezést adott mély megilletődésének a gyászeset fölött és hódolatának az új uralkodó iránt, kinek lelki üdvéért imákat rendelt el, — kit nagybátyja koronázott volt magyar királylyá s a kivel még Lipót császár életében igen barátságviszonyban látszott állani.¹⁾

De Kollonich valószínűleg feleslegesnek tartá e levelet lefelsőbb helyen tudomásra hozni. Széchényi ekkor Egerben tartózkodott Rákóczinál, a béke művén fáradozva, és bécsi küldötteit várta a kormány válaszát előterjesztéseire. E válasz, melyet irlyánál fogva Stepney a katonai kancelláriának tulajdonított, »n sok tekintetet árult el egy főpap iránt, ki eddigelé nagy buzgósámat és fáradságot fejtett ki a hazájabeli zavargások békéltetésé: fáradságaiért azonban nem fog több köszönetet aratni mások,²⁾ mert ő olyan lelki ember, a ki inkább bátran kimondá az igazat, mintsem hizelkednék a ministeriumnak a nemzet érzé: tének takargatása által s ily módon ferde rendszabályokra indítá az udvart.«

Nos, ezen harczias válaszbán megfosztani készültek az érseket belső titk. tanácsosi méltóságától — az egyedüli címától, me nek a bécsi udvar byzantin hierarchiájában megfelelő állást biztosított. Imperatoris Leopoldi *quondam* Consiliario intimo volt a kísérelvél czimezve. Az angol és a hollandi ügynökök ijedve futottak Salm herczeg, a kormány fejéhez és magát az uralkodót kelle

¹⁾ Epist. II. 166. l.

²⁾ As other people — mi alatt Stepney önmagát értette i. II. k. 161. l.

gmozgatniok, hogy az érsek ezen méltóságában újból meg-
kísíttessék. Napokig húzódott ezen ügynek elintézése: Visa és
olicsányi valószínűleg mély államférfui szempontok latolgatá-
nak tulajdoníták e késedelmet. Az érseknek pedig ezen episod
őszínűleg sohasem jött tudomására.

E keretből kiválik egy alak, melyet idegen származása és
gelméje nem enged a cseh-német aristokraczia ama sarjadéka-
azonosítani, kikre a Harley jellemzése vonatkozik. Széchenyi
jelentőségének nem kevésbé megtisztelő bizonyítványa, az
állhatatos ellenszenv és bizalmatlanság, melylyel Savoyai
gen herczeg, minden tényét és mozdulatát kísérni látszik.
sem árul el személyi animosításokat, külsőségekkel nem törő-
subjectiv indulatok által nem vezetetik. Mégis következetesen
dig mást akar, mint a közvetítő érsek. Miként angol főfor-
om adalékaiból következtethetni, Eugen is Magyarország fegy-
es meghódítását tervezhette; de inkább az eljárás tényszerű
leteiben látszik törekvései érvényesítésére hatni, mint álta-
os kifakadásokkal. Sehol sem találok nyomát, hogy ő Magyar-
zágot vagy a magyarságot legkevésbé is gyűlölte volna. De ő
nagy eszme szolgálatában állott. Egy nagy egységes monar-
a megalapítása keleten, azon szoros állami összetartozóság és
mányzati központosítás mellett, melynek eszméje évtizedek
lva egy Gebler államtanácsos szellemes conceptioiban, vagy
zef császár hatalmas kísérleteiben¹⁾ nyert öntudatos, határozott
kot, részben megtestülést. Eugen herczeg teljesen megértette
érsek engesztelőkeny, mérséklő törekvéseinek horderejét. Azok
ő törekvéseivel homlokegyenest ellenkeztek. S ő elhatározásá-
a soha sem mulasztá el ez ellentétnek következményeit meg-
mi. Pedig a zentai győzelem a kalocsai érseki megyére nézve
áló nevezetességű forduló pontot képezett. A bácsi püspöki
gye egy része akkor szabadult ki a török járom alól s a kalocsai
ék e győzelem dicsőítésére lőn Bács-megye örökös főispánjává

¹⁾ Hogy ezek tekintetében a nemzetnek születésre és műveltségre
ve legelőkelőbb köreiben igen eltérő nézetek uralkodtak, melyek a
zeti ellenzék, a középnemesség zömében uralkodó hangulattól és fel-
gástól lényegesen különböztek — lásd bővebben *Fraknoi V. Martino-*
ch és társai *összeesküvéséről* írt művében.

nevezve.¹⁾ Mekkora ironia az események és érzületek ezen saját szerű találkozásában!

E tényezők felett valóban fejedelmi magaslatban lebeg korona és hordozóinak szelleme. Széchényi Pál békéltető, köztitű, pártoukivűli szerepét, végelemzésben csak a két uralkodón ezen emelkedett nézpontú belátása, bölcs béketűrése s a kül egyediségék iránti érzéke tette lehetővé. Én e tekintetben csak benyomásokról szólhatok. A két fejedelem lényének beható ismerete, egyes tényeikben az alanyi, spontán mozzanatoknak részletes szerű és biztos megkülömböztetése, tehát a legrészletesebb buvat kellene ahhoz, hogy tájékozva legyűnk bensű érzületük vagy ságáról, s arról, hogy egyes külsű nyilatkozataikban mi egyi elhatározás vagy őszinte hozzájárulás, és micsoda a cancellar politika ténye. E két uralkodóra nézve ily részletes ismeret nem rendelkezem. De József császárnak, Széchényihez intézett levelein, különösen Lipótnak utóirataiban, bizonyos alanyi szűzet ömlik el, bizonyos önálló, engesztelékeny szellem szól belőlű mely legalább is egyeni elhatározásra látszik vallani.

Mintha ez uralkodók kisebb-nagyobb mérvben mindig bizonyos sejtelmével bírtak volna azon igazságnak, melyet oly tálon fejezett ki, az a ragyogó elme, mely Anna királynű alatt kormány vezérletét meghűditotta, hogy jellembeli nyomorúsű folytán csakhamar reménytelenűl alácsűlyedjen: sejtelmével az igazságnak, melyet St. John *Bolingbroke* távol hazájában mértett, de azon miniszterek, kik Magyarország határszűlén szűtek s ez országgal és népével egész életükön át foglalkoztak, mértteni nem voltak képesek. »A szabadsághoz szokott nép lé — írja Bolingbroke²⁾ a magyarokról — erőszak és elnyoma soha sem fogja őket alávetni, hogy békében maradjanak az c trák kormány alatt. De könnyen megnyerhetők jóindulat (indulgence) és ismét hű alattvalókká tehetők, ha igaz elk gaikba (just privileges) visszahelyeztetnek. Ámde ha kétség esésből, vagy a Nagy szövetség ellenségeinek ősztűkélésére a tűvédelme alá helyezkednek. irtűzom a következmények

¹⁾ Katona, Hist. Eccl. Coloc. II. 120 l.

²⁾ 1711. újév napján Palmes bécsi angol ügyvivűnek i. h. III. 47

melyek akkor a császár országait közvetlenül sujthatnák, s a közügyet¹⁾ legérzékenyebben érinthetnék.«

Cseh-német udvaroncokról és hivatalnokokról nem lehet feltenni, hogy a Bolingbroke eszével bírjanak, de talán nem csatlakozom, midőn a két uralkodónak ezen eszmemenet iránt, némi fogékonyságot tulajdoníthatni vélek.

És milyen volt Széchenyi viszonya a magyar pártokhoz?

Az ország törvényes főméltóságai Bécsben székelték. Ezek között gr. Pálffy Miklós kir. főkamárás, pozsonyi gróf és koronator, a bécsi kormányférfiak tanácskozásaira, legalább a mennyiben Magyarországot illetik, rendszeresen meghívatni szokott. Nincs nyoma, hogy bármi befolyást vett volna ez ügyek eldöntésére. A többiek, mint a nádor, Erdődy György országbíró, Mattyasovszky püspök kancellár, gr. Eszterházy Mihály, gr. Batthyányi Ferencz, gr. Illésházy Miklós örökös főispán, gr. Koháry és mások, az évek folyamában egyszer vagy kétszer hivatnak egybe tanácskozára. Az ország primása Kollonich, majd elhúnytával Szász-Seytz Agoston herczeg volt. E főurakat, Kollonich kivételével, Bécsben — és bizonyára joggal — még mindig magyar hazafiaknak tekintették. Egy közvetítő politika keresztülvitelében, annak bizonyos stádiumában, az ország ügyének esetleg még tehettek volna némi szolgálatokat. De a nemzet zömével minden kapcsolatuk megszakadt. Az érseknek összeköttetése is velök felette gyér és laza volt, s a formális udvariasság és hivatalos érintkezés merev korlátai között mozgott. E körből csak egy férfi áll benső, rokonszenves viszonyban az érsekhez s ez gr. Pálffy János, a horvátországi bán. Igen nevezetes, a viszonyok által mégis könnyen magyarázható, hogy az a férfi, kire az udvari visszahatás egyik legromlásosabb eszköze bizva volt, legmelegebben vonzódik az érsekhez s az alkotmányos restaurationak buzgó híve. A végvidékekről csődült gyülevész ráczság volt alája rendelve, mely dült és fosztogatott az alvidéken s a dunai megyékben, — az érseknek is valamelyik jószágát rabolták — de hogy ezen ellenforradalmi guerilla mozgalom nagyobb mérveket nem öltött,

¹⁾ Mi alatt a Franciaország ellen küzdő coalitio érdekét érti Bolingbroke.

abban a horvát bánnak kiválóbb része lehetett,¹⁾ mint azt törté-
tünk eddigelé elismerte. Talán nem túlzott a következtetés, ha
e hazafias tartóztatás némi részben Széchényi szellemi kihatá-
sának is volt köszönhető.

A felkelő táborral és a nemzeti párt vezéreivel szeml
Széchényi helyzete látszólag a legkönnyebb volt. Elvi követ
seik és törekvéseik nagyban és egészben megegyeztek. De ez c
látszat. Az elvek felszíne alatt végzetes érdekek örvénye lappang
Az érsek a magyar sz. korona épségének, a koronás fejedelemi
a törvényes uralkodási rendnek tántoríthatlan híve volt. De a »f
delem«-nek ország kellett; Erdély különválása a felkelő polit
egyik sarkköve volt; s a magyar szövetszövetség fővezérét,
hetsége szerint kétségkívül megillette az a vezérméltóság, mel
határtalan dicsvágya áhitozott. Azonban ama törvényes állás
s ezen alig takart aspirációk között nem lehetett valódi közös

És bekövetkezett a nap, melynek be *kellett* következ
midőn a nagy-szombati békekísérlet meghiúsulása után, a fegy
szünet leteltével, a kurucz fegyverek valamely mulékony sike
elbizakodva, Rákóczi az érsek semlegessége felett »megütköz
nek«, »az öszveszövetszövetség státusoknak méltán következhető r
botránkoztatásoknak« ad kifejezést. Megtagadván az érseki jó
goknak és »szolgálatyában levő Rendeknek« a kurucz pusz
sok alóli mentességét, Széchényinek egy elmés, de élesen s
szójátékban szemére lobbantja, hogy nincs joga egyenlő elbá
követelni azokkal, »kik Hazájok szabadságáért készek a föld
megfesteni s azzal nem különbféle praetextusokkal színesk
— hanem ugyan valójában szíves Hazafiaknak is magokat r
bizonyítani; melyre nézve is *az ollyatén akárki szolgálatjára,*²⁾
nemzetszéges Confoederatióhoz való idegenségnek nyilvános r
mutatásával magokat kötelező Rendek sok igaz hazafiainak ki
nem lehetnek.«

¹⁾ Lásd a bán leveleit. Epist. I. 176. és köv. lap. Azon neve
szerep, melyet Pálffy János eme végzetes bonyodalmak végkife
körüli játszott történelmileg köztudomású.

²⁾ Ez célzás azon tényre, mely szerint Széchény P. a nagy-s
bati békealkudozásokon császári biztos minőségében szerepelt. E
II. 264.

És el kelle túrnie egy Forgách Simonnak oktatásait a hazafiságról és politikai moralról, a »hizelkedőknek, Statistáknak és Pseudopoliticusoknak böszke és felfuvalkodott Tanácsok«-ról, s a nemzetnek szolgáltatandó igazságról — a mint »jól tudná Nagyságod, ha akarná.«¹⁾

Nekem a fentebbiek után nincs mit hozzátennem, a nemzeti hála e fényes bizonyságaihoz. Talán felesleges kutatni, hogy mennyire sebezte ez odaadó és szenvedélyes lelket a töviskoszorú, melynek ezek ma már porladó levelei.

S a forradalmi elbizakodás nem maradt a merő fenyegetésnél.

Az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket.²⁾

A forradalmi láz vérszomjúzásra fajult, s a fékevesztett indulatok a gyilkosságban kerestek kielégítést. Az egyik áldozatnak, Okolicsányi Kristófnak, atyja Pál, az érseknek a közvetítés és a kiengesztelés művében hű segítje és lankadatlan munkása, megyéjében Turóczban, rokonainál tartózkodván, nehéz fogságra vettetett. A buzgó lutheranus közjóságnak éveken át elválászthatatlan társa e szüntelen, meddő, törődéses küldetésben, Visa püspök, Széchenyi alter-egója, szintén fogva volt.³⁾ Mély fájdalom és keserűség fogta el azon keveseket, kik e hű hazafiak igazi történetét és buzgó szolgálatait ismerték. A turóczi nemesi család aligha sejtí, hogy ezen fiának, kire méltán büszke lehet, egy tory cabineti miniszter Whitehallban írta a legméltóbb emlékfeliratot. »Mély szájalom fog el Occoluzani s a többiek végzetén, kik vele szenvedtek.«⁴⁾ Mr.

¹⁾ Epist. II. 270.

²⁾ Horváth M. Magyarország Története VI. kötet.

³⁾ . . . in durum arestum et carceres tracti . . . írja Okolicsányi Pál és társairól az 1715: 46. t. cz. (Turócziensis Comitatus Novum Sillum).

⁴⁾ Irja Harley minister Medows bécsi ügyvivőnek 1708. febr. 14. id. h. III. k. 361. I. A minister ugyanis azon feltevésből indul ki, hogy Okolicsányi Pál is kivégeztetett, miként azt Medows 1708. január 28-ki leveléből következtethette. Utóbbi t. i. ez év január 11-kén kelt Kassáról levelek alapján jelenti vala, hogy »the Baron of Kalmanczay, Paul Ockolicsani, egy bizonyos (one) Smernick és még két más személy hirtelen kivégeztetett (put to death) és hogy az egri főpap és Visa püspök Munkácsra vitettek fogságba.« E rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyult;

Stepney idejében számos iratot láttam, mely oly férfitevette fel őt, kit a legjobb szándék vezetett hona bék visszaszerzésében, de *a pártzsarnokságnak áldozatául rendszeren szoktak azok, kik észszerűen kívánnak es Aranyiszavak, melyek a Széchenyi Pál lelki martýriú egyik kulcsául szolgálnak. Milyenek lehettek az ő érzel*

Neki is idegen kéz emelte az első, ledönthetetlen oszlopot. Nem egy levél, hanem az a kilenczszáz okmán angol közbenjárásnak foglalatlja, a zendülés kitöréséti mári béke megkötéseig, a maga összességében Szécheny hervadhatlan érdemeit s égő honszerelmét hirdeti.

A való történet regeszertű alakításainak egyik letrőbb esélye, hogy a tőzsgyökeres magyar hazafinak, katolikú főpapnak, egyedüli tevékeny szövetségese és seinek őszinte, hathatós előmozdítója, két messzeföldi megcsőkönýösödött eretnek. A németalföldi státusok magyarhoni meghatalmazottja, a jó Hamel Bruyninx rveinek mélysege daczára, egy perczre sem veti le phlegma látszólag nyugodt és közömbös külszínét.

de hogy azon zavarteli időkben felette el lehetett terjedve, Kökényesdi Lászlónak (francia) levelében foglalt azonos állítja, melyet Horváth Mihály (történet VI k.) Kökényesdi rossz és bosszúvágyából eredő koholmánynak vagy egyszerű tévedés. Az a körülmény, hogy az angol diplomacia is ezen esemér hasonló tévedésben volt, azon következtetést engedi, hogy e végzetteljes gyűlés színhelyétől távolabb fekvő részekben orsz lehetett terjedve és sok valószínűség szól a mellett, hogy maga Pál is e hiedelmet táplálhatá. Én annak keletkezését különben ményre vélem visszavezethetőnek : 1-ször, hogy Okolicsányi Kri képen vagy legalább állítólag atyja magatartása és viselt dolgain nak esett áldozatául ; 2-ször, hogy az angol ügyvivő, és valószínű is, azon tévhitben valának, hogy O. Kristóf miként követtársa, F a gyűlés színhelyén sebeciben nyomban elvérzett, (after havi son to pieces) és hogy az az Okolicsányi a kit későbbben lefeje: ván csak atyja, Pál, lehetett. Pedig utóbbi jóval túlélte szú fiát, mint az az 1715. évi végzemény fent idézett érdekes cz is kiténik, mely a nevezett Okolicsányi Pált és Huszár Józse Turócmegeye azon követjeiül, kiknek kérésre az ónodi gyűlés határozata, e megye pecsétjét illetőleg, megmásított s a ké családnak oly fényes elégtétel szolgáltatott.

De az angol királynő ügyvivője, George Stepney, a keltaszász vérmérséklet egész hevével — ez a legforróbb vér Európában — azonosítja magát az ügygel, melyet fejedelme megbízásából felkarolt és nemcsak kötelességérzethől, de úgyszeretből és egyéni rokonszenvvel istápol.

Az angol és németalföldi »Mediatio« ezen közegei — és minden vérmessége mellett első sorban maga Stepney — felette visszatartók és kételkedők azon egyének megítélésében és méltatásában, kikkel küldetésök folyamában érintkeznek. Az általános ítéletektől lehetőleg tartózkodnak, bár olyanokra is hivatkozhatnám. De számos elejtett szavuk, gúnyoros észrevételük, két irányban mégis biztos következtetést enged érzületük természetéről. Az egyik a *megvetés*, melyet különböző árnyalatokban a bécsi udvar szereplői és közegei iránt táplálnak. A másik a gyanu és bizalmatlanság, melyet a magyar fölkelés támasztói és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak. Feltétlen bizalmukat s elismerésüket csak egy szereplő tudta kivívni, s ez Széchényi Pál. Mert ők közletről szemlélték működését; tanúi voltak önfeláldozó buzgalmának, mint senki más; és a veszélyeket, melyek környékezik vala, tisztábban látták mint önmaga.

Talán számot nem adtak maguknak róla, de ösztönszerűleg érezték varázsát azon önzetlenségnek, mely a kalocsai érseket ama dráma összes szereplői között kizárólag jellemezte. Itt mindenki valamely személyes előnyt les; legalább mindenkiről felteszik azt; csak róla nem. Ő soha nem kér semmit; róla fel nem teszi senki, hogy személyes előnye, vagy külfénye emelésére bármit kívánna. Az uralkodónak néhány kitüntető ígérete nem az ő ösztönzésére történt és beváltásuk valószínűleg az ő büszke, hallgatag közönyén mult. Ő számot vethetett, tisztában lehetett magával, hogy midőn a nemzet jogaiért kiszállt a sakra, akkor letért a világi emelkedés utjáról.

Ő sikereit egyedül a közügy érvényesítésében kereste. S azért felülemelkedett korának egész kicsinyes, hivalkodó gondolkozásán. Ha életrajzot és nem egy vázlatos jellemzést írnom adna lenne, akkor talán az egyedüli lapot, melyen némi enyhítő humor felcsillámlanék, azoknak a mindenféle tisztességi, czimezési, rangsorozati ütközéseknek leírása képezné, melyekkel e

történetek összes szereplői, komoly redőkre vont homlokkal lódnak; egyetlenegynek kivételével. Kezdve Rákóczin és Benyinn, egészen az angol királynőig — kinek a császári cancell megtagadja a Majestas címét — mindenki egy magasabb és elsőbbségi rangfokozat követelésével és megtagadásával végdik. A császári biztosok és kormányközegek, élükön báró Sail az érseknek egyik legelkeseredettebb ellensége, mindenkéül kiválnak e szörszálhasogató etiquette-aggályok támasztásában. Az alkudozások menetében e versengések hihetetlen nehézség okoznak.

Végre a roccoco ördög, a mi scepticus, gúnyoros, felváltva súlt Stepney barátunkat is megszállja és a nagy-szombati fegyverszünet tárgyalásainál a diplomatai közvetítőknek az ülés jobbkézt való elsőbbsége felett ő kezd vitát.

Csak egy ember van, a ki mindenhol alárendeli magát, mindenben enged, a ki mindenről lemond: és ez a kalocsai érsek. Mit neki Hekuba! Ő egész lelkét föltette ama nemzeti czélok kiváltására; erős egyéniségének minden egyéb mozzanata háttérbe szorul; mintha ama czélok egész énjét felszívták volna.

S azért lényének szükségkép meg kellett törnie, mindegyre összeesnie, midőn az események fejlődése e célra törekvés útját vágja és tetterejét a közérdek kivívásában megbénítja.

Körülbelül egy hónappal azután, hogy Harley amaz idézet sorokat írja Okolicsányi haláláról, az érsek maga a pápa lába elé borul és kétségbeesve a saját tehetetlensége felett, a Szent Péter megkönyörülését és áldását esdi, »inkább az égtől lehetvén véle mint az emberektől remélleni, hogy egész Magyarországnak forrón kívánt béke visszaadassék.«

Történetünkön végig kevés egyéni nyilatkozat lesz, mely oly megragadó pathos ömlik át. Egy sikertelen küzdelemben törtört léleknek vallomása az. »E halvézgetű forradalom ideje a nem kiméltém sem fáradságot, se igyekezetet, hogy az annál ohajtott békét a hazának visszaszerezsem; de minden eszköz nélkül kimerítettett, minden jóknak mérhetlen fájdalmára.«¹

Ez utolsó nyilatkozata, melynek nyomát találom. Levele

¹) Epist. II. 282. 1.

sorozata ezzel megszakad. Ezután még csak egyszer tűnik fel, amint az egykor oly esengve várt törvényes országgyűlés megnyíltával (1708) ott áll a prímás — egy idegen — mögött, a pozsonyi országház tornácán, a királyi biztosok ünneplés fogadtatására.¹⁾ De ő megszűnt remélni; lénye megtört. Az 1710. esztendő tavaszán ama pálos szerzetnek perjele kezéből veszi fel az egyház végszentségét, melynek küszöbén át lépett Magyarország forumára, melyhez őt a szeretetnek titokzatos kapcsa fűzni soha meg nem szűnik s a melynek templomában örök nyugalomra temetkezett.

Egy év múlva megkötötték a szatmári béke.

Az események megérlelték a sikert, melyet tőle megtagadott a végzet.

Néhány meghiusult békéltetési kísérlet a haza érdekében: látszólag erre szorítkozik életének egész tartalma s eredménye.

De a ki belé tekint a magyar történet szövevényébe, az más-képen fog ítélni.

Ő ezen válságos korszakban a magyar nemzeti eszmének, a maga történetileg valósítható alakjában, vezérhordozója és retenthetlen bajnoka volt.

Történtünk egész mysteriuma a Habsburgház trónrajutásától, az 1867. XII. t. cz. megalkotásáig, kiválólag néhány alaknak megértésével válik maga is némileg érthetővé. Ezek közzé tartozik Széchényi Pál is.

Az ő életük és működésük elemzése teszi érthetővé: hogy, az a magyar nemzet, mely már ismételve az enyészet szélén látszott állani, a gondviselés által mikép mentetett meg az életnek;

hogy a magyar alkotmány, szabadságunknak áthatatlan vértje, egyediségünknek hű oltalmazója, mikép tartatott fön a századokon által s a minden oldalról való támadások közepette;

végre, hogy midőn feltámasztatnék a fejfa, melyet a feledés repkénye már-már ellepéssel fenyegetett — egy igénytelen emléksor még-e nyelven rovathatik reá.

LÁNCZY GYULA.

¹⁾ Medows jelentése Harleyhez i. h. III. köt. 373. l.

MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSOK A KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRAKBAN. ¹⁾

Rég ismeretes és sokszor elpanaszolt hiánya irodalmunknak, hogy hazai történeteink tárgyalásánál a reájok vonatkozó külföldi kútfőket elhanyagolták, vagy nem ismerték. Pedig az európai nemzetek szoros műveltségi és politikai összeköttetésben állottak mindig, és az abból eredő kölcsönös hatásonál fogva, egyoldalú minden országnak, nemcsak a magyarnak, története, ha tisztán belföldi forrásokon alapúl. A belföldi források mintegy a családi traditiót fejezik ki, a külföldiek az idegen világot képviselik. Ez sokszor rosszakaratú és elront sok kellemes illuziót, melyet szeretettel melengetett a kedélyes házi tűzhely. De a történeti kritikának és tudománynak nem is az a feladata, hogy ezeket megvédje, hanem, hogy csak azt fogadja el igazság gyanánt, mi minden támadással szemben megállja helyét. Ítélet előtt mindegyik felet ki kell hallgatni.

Ujabb időben, a M. T. Akadémia és a M. Tört. Társulat érdeméből sok történt ez irányban. Magam is külföldön jártaiban egyéb tanulmányaim mellett főfeladatomúl tűztem ki, tölem telhetőleg közreműködni ezen nagy hézag kitöltésében. A berlini, drezdai és londoni levéltárakban dolgozgattam, és a könyvtárakban is felkerestem a hazai érdekű kéziratokat. Az utóbbiak közül különösen a Boroszlóban talált »Ének a Tatárjárásról«, melyet Szilády Áron úr volt szíves felolvasni a Kisfaludy Társaság 1877. jun. 25-iki ülésében, érdemel figyelmet. Minthogy egykorú — 1242. vagy 1243-ban írták — kétségkívül magyar szerzője a szerzője, ki mindig »Nostra Pannonia« s »Nostra Ungaria« sorosa fölött kesereg, hazai költészetünknek ez első fennmaradt emléke.

¹⁾ Regesták a külföldi levéltárakból, közli dr. Marczali Henrik - A »Tört. Tár« 1878—1882. évfolyamaiban.

Midőn most gyűjtésem eredményét magam ismertetem, sen szabad azon főelveket kimondanom, melyek a kiadásnálettek, nem mintha azoknak általános érvényt tulajdonítanék, em mert tán szerény adalék lehet a regesta kiadások kérdések megoldásához.

Az illető történeti emlékeknek szóról-szóra, betűről-betűre közlését csak ott tartom szükségesnek, a hol ebből a minutásból tanulni is lehet valamit. Ez csak oly okiratokról állhat, melyekben úgyszólván minden vonásnak van legalább paleographicus jelentősége. Ez azonban semmi esetre sem terjed nálunk az Árpádok korán. Ha nem is az egész okiratnak, alább az egyes főpontoknak szóról-szóra való közlése szükséges, a hol bizonyos gondolatnak oly praegnans kifejezése forog, melyet semmi fordítás vagy átirás nem adhat vissza teljesen. A régibb korra nézve, midőn a szavak és mondatok értelmezésre nézve elágazhatnak a vélemények, gyakrabban fordul elő, újabb időben pedig, midőn a szavak már körülbelől azon fogalmat fejezik ki, mint most, aránylag ritkábban.

Végre, a hol csak maga a tartalom bír fontossággal, az pedig nem, ez pedig a XVI. század óta a szabály, megelőtem tisztán csak tárgyi kivonattal.

Természetes, hogy ezek csak általános vonások, és hogy a nek itt sem szabad szellemgyilkossá válni. Egy és ugyanazonra, egy és ugyanazon személyre nézve is lehet helye mind a om elv alkalmazásának. Határt, mint a történeti tudományegyáltalában, csak az individualis belátás szab. Vannak von régi emlékek, melyeknél nem sokat vesztenénk, ha nem öznének palaeographikus pontossággal. Másrészt pedig arány-új keletű irományoknál is gyakran szükséges a teljes szöveg.

Kiváló férfiak most is emelhetnek igényt azon előjogra, yről Herodotos emlékezik meg a perzsa nagy királyokat ille- g: hogy t. i. minden szavuk méltó az írásban megörökítésre. azonban az ujkor államférfiainak csak legkiválóbb élitejére almaznám. A másik eset az, midőn az illető műnek nemcsak almi, hanem irodalomtörténeti becs is tulajdonítandó, mint a. Bethlen Gábor leveleinek.

Ezen főelveknek, melyek a »Regesták« készítésében vezet-

tek, jelzését kötelességemnek tartottam, annál is inkább, ma sem nálunk, sem a külföldön nem jutottak még teljes megáldásra a történeti emlékek kiadását illetőleg. Tán beosztásuraknak meg van az a jó oldala, hogy a lényegből indul ki, nem chronologiai és palaeographiai formáságokból.

És most legyen szabad a majdnem négyszáz évi között sűrűbben vagy gyérebben jelentkező emlékekre, és a benne rejtett új anyagra fordítani a hazai történet forrásai iránt érdeklődő figyelmét.

Az első darabok N. Lajos és a salzburgi érsek közti szövetségről (1371.), továbbá Zsigmond király, Albert osztrák herceg, Jost morva őrgróf és Vilmos meissenai őrgróf szövetségéről értesítenek. A következő György esztergomi érsek oklevele, mely a szövetségét enged a Szászországból jövő posztónak. Azután a burgundi herceg terve következik (1454-ből), a török elleni hadjáratra. Ezek tehát csak szórványos adatok.

Bővebb és kimerítőbb anyagot nyerünk *Mátyás király* uralkodása óta. A drezdai archivum actáiból lépésről-lépésről látjuk, mint merül a magyar király, úgyszólván akarata ellenében mind mélyebben a nyugati határtartományok zűrzavarába. Látjuk, mint igyekszik Mátyás lehetőleg gyorsan végezni Podjebrad és mily katonai és diplomáciai talentumot fejt ki e cél érdekében. Azt is látjuk, mint akadályozza meg a császár minden erőményét. III. Fridrik nem képes tenni semmit, de az indolens hatalmával, folytonos kedvezések és alkudozások közt szárnyal, bírja szegni a nagy király tervei röptének. Ezen hatás ellensúlyozására Mátyás egy hatalmas diplomáciai conceptio kivitelt szánja el magát: az összeköttetésre Vakmerő Károlylyal, Burgundia herczegével. Igyekezik a békealkudozásokat úgy tetézni, hogy ezen fejedelem, szövetségese, kinek csak szándék és tervei múlták fölül hatalmát, választassék a fennforgó visnyok kiegyenlítőjévé. Ez a pár levelezés is új oldalról mutatja Mátyás politikáját. Kétségenkívül az egyesült Burgundia és Szászország az egész német birodalomban akkor urai a helyeknek. Egyidőben támadja meg Mátyás kelet felől, Károly nyulról: most látjuk e két nagy támadás közötti belső összefüggést. Vakmerő Károly szerencsétlen háborúja a svájciak ellen,

vetett a sikeréhez kötött nagy combinációknak. Így jött létre az olmtzi béke. Ennek előzményeit illetőleg *Palacky*-nak több helytelen állítását kell majd kiigazítani. *Palacky* szintén dolgozott a drezdai archivumban, de az itt közlött levelezések összehasonlítása az ő művével, mutatja, hogy következetesen elhagyott minden adatot, mely kedvező azon uralkodóra nézve, ki megdöntötte Podiebrád birodalmát.

Podiebrád által a szlávtság ismét oly elem lett Európában, mely szomszédjait fenyegette, mire Ottokár ideje óta nem volt példa. Kész is volt azonnal a régi érdekszövetség ellene, a magyarok és a Csehországgal szomszédos német fejedelmek közt. Csehországnak a szláv népek másik nagy birodalma Lengyelország nyújtotta kezét, mint a Morva mezei csata napjaiban. Mint akkor, most is magyar vállakra nehezült a háború fő terhe. Midőn bizonyosnak látszott a nagy cseh-birodalom megbukása, Mátyás győzelmei folytán, a többiek írigy szemmel kezdik nézni Magyarország hatalmának gyarapodását Szilézia és Morvaország által. A magyar király erélyes, a fő aristocratiát megalázó uralkodása már magában véve is fenyegetés volt a rendi alkotmányaik szűk korlátai között mozgó németekre nézve. A dicsőséges sziléziai háború (1474.) óta a szász és brandenburgi választók ingadoztak politikai maguktartásában, a szerint, amint a Mátyás vaskarjától való félelem, vagy a vágy, a hatalmas szomszédtól megszabadulni, volt bennük túlnyomó.

Ezen, annyi érdek egymásba játszása által bonyolódott ügyek megismeréséhez a drezdai archivum, mint a XV. századbeli német diplomatia fő aknája, igen sokban járul. A szász választó és testvérei mindig őrszemmel kísérik Mátyást, hódolnak neki mindenben, de ha kellő alkalom nyílik, a császár iránti hűségükre hivatkoznak, hogy kivonhassák magukat az irányában elvállalt kötelezettségek alól.

A brandenburgi választók akkori politikájára a berlini levéltár derít világot. A brandenburgi választót különösen Sagan sziléziai hercegség ügye hozta összeütközésbe Mátyás politikájával. E hercegségre a választó fia tartott igényt. — A magyar király mint hűbér úr, erre nem volt tekintettel, és a német fejedelmek leghatalmasabbika, a vitéségéről is annyira nevezetes

Albrecht Achilles választó mindennek daczára, noha L országra is támaszkodhatott, míg Mátyás élt, nem érvényes igényeit.

Talán egyedül áll a történetben azon viszony, mely rik császár és Mátyás között létezett, kik egymást »atyának« és »fiunak« nevezték.

A császár politikája minden ponton összekocczant gyar királyéval és minthogy sem háborúban, sem diplom úton nem birt menni ellene semmire, a német birodalmi meket folyton háborura ingerelte a veszélyes keleti sz ellen. Általános igazsággá lett már, hogy a római birodalo nek a magaviselete tette csak lehetővé a török hatalmá nál kiterjedését. Az idetartozó számos adat közül csak három lek ki. Az egyik oklevélben 1480-ban Fridrik, a német lom rendjei előtt azzal vádolja Mátyást, hogy ő titkon a ti czimborál. Nagyon érdekes fényt vet mindkét uralkodó jel azon kimerítő jelentés, mely az 1468-ban a király és a között Bécsben folyó alkudozásokról értesít. Végre nagyo kes azon jegyzék, melyet a birodalmi hadak szász csapa vezére a magyar foglyok neveivel beküld a választónak. . lag nagyon kevés köztük a magyar nevé. A jelentések e rúról az egész 1481—1485-ki időközre kiterjednek. Látju lük, hogy mily nyomorult volt a birodalmi hadvezetés, de hogy Mátyás katonái is csak zsoldosok és nem a magyar lelkesült harcosai. Mátyás hatalmas személyisége döntött küzdelmet — eredménye volt, hogy Bécs falain magyar lobogott.

Mátyás politikája békében és harczban egyaránt m nagyság varázsával hatott szomszédjainkra. Halála után, párisi könyvtárban fenmaradt tudósítások és oklevelek bi ják, nem hanyatlott el egyszerre a magyar birodalom pr külföldön. Több oklevelet birunk itt, mely bizonyítja, m igyekezett mind a francia, mind a császári udvar tervei megnyeri II. Ulászlót. A jutalom Dalmátia elfoglalása let Velenczétől. De minden elhatározó csapást megakadályo királyi hatalom gyöngesége. Becses még egy francia j jelentése, ki 1502-ben hazánkba kísérte II. Ulászló nejét,

zia Candale Annát. Mindenütt meg van még Mátyás nagy alkotása, de hiányzik belőle az éltető szellem. Utazónk nem győzi bámulni Budát és benne Mátyás kincseit, különösen könyvtárát.

Jellemző, hogy a német levéltárak, melyekben annyi emléke maradt fenn, Mátyás az egész Európát foglalkoztató terveinek 2-ik utódja II. Lajos idejéből csak egy ügyben nyújtanak felvilágosítást. Ez a Fuggerekkel való híres pöre, melynek eligazítására a lengyel király és az osztrák herczeg 1525. novemberben külön követeket küldöttek Budára. Ezeknek igénytelen, keresetlen jelentése minden czélzás nélkül is a Magyarország legmagasabb köreiből akkor uralkodó corumpált szellemnek híű képét nyújtja. Teher már az ország ügyeivel foglalkozni, de a nyereség csábító. Fugger teljesen az üzlet emberének álláspontján van, ki keveset törődik azzal, mi lesz az országból, de minden szomszéd fejedelem közbenjárását igénybeveszi, hogy ne vessze el valamikép drága pénzét. E leveleket a drezdai archivum őrzi.

A mohácsi vész és következései Európa nagy politikájának egyik főszínterévé tették hazánkat. Fájdalom, inkább passiv volt része és szerepe, mint aktiv. A török előrehaladása, mely az osztrák örökös tartományokat, és közvetve a birodalmat és az egész nyugatot is fenyegette, a kereszténység régi dicső előharcosára vonta a figyelmet. A nemzet küzdelme a Habsburg ház ellen rendi alkotmányos szabadságának védelmére, közös érdekeket teremtett mindazon hatalmakkal, melyeknek a Habsburgok hatalmi állásának megtörésére irányult törekvésük és így különösen a francziával. Végre, minthogy az ország ép úgy, mint a többi Európa, átküzdötte a katholicismus és a protestantismus harcát, a két nagy vallásos európai párt figyelemmel és érdeklisérté hazánkbeli híveinek tusáját.

Mind e három nevezetes és sokszorosan egymásba bonyolódott mozgalom, mely nemcsak hazánk, hanem egész Európa XVI. és XVII. sz.-beli történetének fejlesztője volt, számos nyomot hagyott a külföld archivumaiban. — Az emlékek után oly nagy számmal vannak, hogy csak egyes főcsoportokban ismertethetjük őket.

Midőn a Szapolyai és Ferdinánd közötti háború nem csak Magyarországot dúlta, hanem az egész római birodalmat is

veszélybe döntötte, György szász herceg kezdette meg az alkudozást a lengyel királlyal, hogy közvetítsenek a küzdő felek közt. Ezen alkudozások 1530—1532-ig terjednek és a sokféle változó európai constellációk alatt más meg más szint nyernek. A helyzetet legjobban kifejezi a szász követek levele a passai gyűlésből. »Minthogy attól kell tartani, hogy a magyarok, elhagyja őket a birodalom, egészen a törökhöz fognak állni aminthogy nehezökre is esnék magokat megoltalmazni külső segítség nélkül, együgyűségünk azt tanácsolja, hogy a birodalom küldjön követet az ő Rákosukhoz és vigasztalja meg őket segítséggel és tanácssal.« György herceg pedig kinyilatkoztatja piacdesiderium gyanánt, hogy legjobb volna, ha mind János, mint Ferdinánd a lengyel király javára lemondanának a magyar koronáról.

Ugyancsak a lengyel udvarnál központosulnak azon alkudozások, melyeket 1537—8-ban Joákim brandenburgi választ indít meg, ugyanazon cél elérésére. Ha a két király kiegyezéskönnyű lesz a törököt kiűzni. Érdekes, hogy a választó követés adott utasításában kiemeli, hogy az ügy azért is fontos, mert nem a lengyel király nővére után az ő gyermekei örökösei Jánosnak. Arról is értesülünk, hogy a lengyel nemesség Szapolyai mellé foglal állást.

Ezen idő alatt a protestánsok Németországban még a császár hívei. Midőn Mórícz választó diadalmasan fordul V. Károly ellen francia segítséggel, azonnal meg van az összeköttetés a törökkel is. Drezdában található a török részről, olasz közvetítéssel jött ajánlat (1553. jan. 22.), hogy a szász fejedelmek, mint a szultán adófizetői, vegyék át Magyarországot és Erdélyt, segítségével hódítsák meg Csehországot és Ausztriát. A török nem gátolná az igazi vallás terjedését. Ezen alkudozás külön Mórícz választó gyors halála miatt, nem volt semmi követke-

Ferdinand és Miksa békülékeny és megnyerő politikájának megint közelebb hozta a német protestánsokat a császárhoz, a török ellen segítségükre szorult. Ezen fordulatnak emlékei Zsigmond Ulriknak, a nagy jogtudósnak és császári viczekancellár bizalmas levelei a szász választóhoz. Három nagy kötetre terjednek és igen sok bennök a magyar vonatkozású anyag. Zsig-

1563-ban sept. 17-én leírja Miksa koronázását. Már a levelezés tendenciájából folyik, hogy az a fejedelemnek protestánsbarát érzését fogja lehetőleg kiemelni. De mégis meglepő az a hír, hogy Miksa koronázási esküjéből kihagyta a »Beatam Virginem Mariam et omnes Sanctos« szavakat, míg az »Evangelium« szót nagy nyomatékkal mondotta ki. Egyébb értesítései azon országgyűlésről szintén élénk világot vetnek reá. Kiemelendő még, hogy mint a levelezés mutatja, a bécsi udvar sokkal jobban gyűlöli János Zsigmondot, kit »filium perditionis,« »Nattergezicht«, »ördögi vajdának« etc. nevez, mint magát a törököt. A német hadviselést jellemzi a jelentés Tokaj bevételéről Svendi által 1565. febr. 16. midőn »a katonák annyira leitták magukat, hogy az ezredesnek és a kapitányoknak nem lehetett elég kötelük és lándzsájuk, hogy őket a hordóktól elczipeljék.« Kivétel, ha néha részvevő és baráti hangon szól a magyarról, mint p. o. Perényi Gábor halálakor (1567. jun. 29.), ki »minden veszély és kísértés daczára, hű maradt, nem hasonlított atyjához. Ide hozatta magát félholtan, hogy tanúsítsa hűségét.« »Rara avis in istis terris.« Elhaltak Báthory Endre, az öreg Batthányi és gróf Zrínyi. Néhány nap előtt elesett a derék Keglevics. Halálosan beteg az utolsó derék úr, Ország. »Igy mennek tönkre e királyság maradványai, nem csak földje és népe, hanem a legjobb emberek is, és a legdicsőbb családok.«

Hogy pedig miért volt oly kevés a bizalom a magyarok és németek közt, azt felvilágosítják Sebottendorf Tamás császári pénztáros levelei Ágost szász választóhoz, 1566-ból. Látjuk belőlük, hogy minden jóakarat és nagy készülés daczára, a birodalmi sereg mint nézi tétlenül Szigetvár és Gyula esetét. A császár pedig azt mondja Sebottendorfnak (1566. okt. 23.), hogy sokat kell elnéznie, mert ez első vállalata. Pedig serege 92000 emberből állott. És majdnem száz évvel később azt írja a bécsi brandenburgi követ urának: félő, hogy a magyarok kétségbeesett elhatározáshoz folyamodnak, mert panaszkodnak, hogy mindeddig a Montecuculi hadától segítség és oltalom helyett, csak pusztítást és rombolást láttak (1664. jun. 30., jul. 10.)

Az 1598—1602. erdélyi és magyarországi harcokról sok jelentés van, mind Berlinben, mind Drezdában. Maga Mátyás főher-

czeg ír Joachim Fridrik választónak. Érdekes az 1601. aug. 24-iki thordai tudósítás Mihály vajda garázdálkodásáról és haláláról.¹⁾

Mindeddig a török viszonyok az uralkodók. Bocskay fellépése óta a protestansok felkelése és az erdélyi fejedelmek szereplése a magyar alkotmány helyreállítása érdekében a legfontosabb motívumok. A császáriak úgy tüntetik fel a birodalomban a mozgalmat, mintha az a törökök befolyása alatt állana és így Németországot is fenyegetné. A protestánsok pedig látják hitfeleik elnyomását hazánkban és nem akarnak segínyt adni ennek folytatására. A pfalcsi választó 1605. máj. 13-án azt írja a szász electornak, hogy a magyar lázadást csak a vallás ügye okozta, és csak a vallásszabadság állíthatja helyre a rendet. Egy császári tanácsos, Gheizkofler, ugyanazt vallja. A brandenburgi választó ezt 1605. aug. 17-én meg is írja Mátyás főhercegnek és orvoslást vár tőle.

A gyűjtemény legbecsesebb részeihez tartoznak Hartvici von Stitten jägerndorfi kapitány levelei a brandenburgi kormányhoz 1612—13-ból. A sziléziai nemes valóban ritka ügyességet és ítélő tehetséget tanusít a magyar viszonyok és szereplők feltűnésében. Annál fontosabbak a jelentések, mert éppen azon időpontot világítják meg, midőn Magyarország először lép unióban Csehországgal és az örökös tartományokkal és másrészt Erdélyben ekkor kezdődik Bethlen Gábor uralkodása. Stitten mind arra figyelmezteti a berlini tanácsosokat és a regensburgi követeket, hogy a császár a török veszélyt szándékosan tünteti fel mindig nagynak, csakhogy a birodalom szavazzon meg több pénzügyélt. Azt javasolja, hogy a gyűlés ne ajánljon fel segínyt, mert azt a magyarok magok nem kérik.

Báthory Gábor halálának történetét új adatokkal világít meg Abaffy Miklós 1613. nov. 2-diki levele Ferdinándhoz. Stitten erről így nyilatkozik: Genus internecionis ist nicht zu loben, aber Gott stellet uns täglich vor Augen, wie er einen Buben mit dem andern strafet. (1613. nov. 7/17.)

¹⁾ Irodalomtörténeti érdekű, hogy egy esztergomi levélben, máj. 1599. július 3-án kelt, előfordul „Zschory Junnusck weyda zue G: redlich mann.“

Bethlen Gábor föllépésével mindjárt nagyobb jelentőségű lesz a küzdelem. Eddig mégis csak a német udvarok, mint a birodalom tagjai foglalkoznak kiválóan a magyar ügyekkel. A nagy erdélyi fejedelem országát fontos láncszemmé teszi az európai nagy pártok összeköttetésében. Mindjárt universalisabb jelleget öltének a jelentések is. Mindjárt 1619. óta fontos adatokkal szolgál az angol kir. levéltár. Részben más országok közvetítésével, részben közvetlenül 1619—1626. tartanak ez érintkezések. Gr. Thurn velencei generalis azt írja felőle egy angol agensnek, hogy »Bethlent annyi igen eszélyes fejedelem közt, méltán tekintem és tisztelem győzhetetlen és elhatározott lelkű Herosznak.« Nevezetes Bethlennek egy nagyon határozott hangon szóló levele Conway angol miniszterhez 1626. nov. 6-áról.

Bethlen hadjáratainak történetére nézve új adatokat szolgáltatnak Zeidler bécsi szász követ jelentései, 1620—1624.

A berlini e korbéli akták közt a Bethlen Gábor és Katalin közötti házasságra, és az együtt járó szövetségről szólnak a legfontosabbak. Az erdélyi követ megkérése, a neki adott feleletek, mind új anyagot szolgáltatnak.

Katalin uralkodása alatt épen a berlini levéltár tán legdúsabb aknája az erdélyi történeteknek. Nagy számmal vannak a szerencsétlen fejedelemnő hosszú sajátkezű levelei bátyjához, a választóhoz, továbbá a választó által Erdélybe küldött követek jelentései, és az ezeknek adott utasítások.

I. Rákóczi György korából aránylag kevés az anyag, bár ő is mindjárt trónralépésekor igyekezett összeköttetésbe jutni Brandenburggal, Szászországgal és a svédekkel. Ennek oka az, hogy a két protestans választó már 1635-ben békére lépett Prágában a császárral.

II. Rákóczi György szövetségben a svédekkel és a brandenburgiakkal fogott 1657-ben lengyel háborújához, mely oly borzasztó véget ért. Látjuk, hogy a szövetségesek sem igen biztak egymásban, és hogy a lengyelek és kozákok mitsem akartak tudni Rákócziról (1657. apr. 20). E háborúnak, mely megsemmisítette Erdély önállóságát, köszönte Poroszország függetlenségét.

Nagyobb tömegben jelentkeznek ismét a források az 1660—1664-iki erdélyi és török bonyodalmakra és háborúkra nézve. A

császár már 1660-ban segítséget eszközöl ki magának a birodalom rendjeitől. Az 1661. erdélyi hadjárat folyamára Montecuc levelei a választóhoz vetnek világot. Bécsben pedig Neuma András, méltó elődje a későbbi nagy porosz diplomatának kíséri nagy figyelemmel a magyarországi eseményeket is 1647. óta. Ezen jelentések alapján majdnem napról-napra kiértesítjük, különösen az 1664-iki hadjáratot. De a bécsi udvari viszonyokról is hallunk egyet-mást, és a magyar országgyűlési pártviszályainak híre is elhat már külföldre.

A birodalmi seregek és abban a brandenburgiakkal nem része volt az ország felszabadításában. De azután a nagy választói köteletségének tartja hitsorsosait, az erdélyi és magyar protantusokat, megoltalmazni azon győzelem valószínű következtetését az elnyomatástól. Külön követet, Nüsslert, küld titkon Erdélyre és ezt arra utasítja, hogy hasson a fejedelemre oly irányban, hogy egyezzen ki a császárral jó módon, mert különben az jó Victoriae fogja elfoglalni országát. (1687. nov. 2.) Azt is látjuk, hogy a fiatal Apafi részére megkérlik a választó egy leányának kezét. De Bethlen kora már lejárt.

A szász archívumban ezen időből megmaradt több jeler Buda ostromáról, mely mind nagyon elismerően nyilatkozik a törökök vitézségéről: nem volna jó, ha ezen embereknek nem működne a fő, mint a test, írja haza badeni Lajos (1686. júl. 13.).

Meg kell itt jegyeznem, hogy mind a drezdai, mind a berlini archívum valóságos kincses bányája a török háborúk történeteinek, s hogy azon nagyszámú s terjedelmes jelentést, melyeket az erdélyi hadászati mint politikai az érdeke, elmellőztem.

Az 1687. pozsonyi országgyűlés viszonyairól, melyek természetesen vezetnek át a későbbi korszakhoz, érdekes részleteket tartottak fenn mind a szász, mind a brandenburgi bécsi kancelláriák. Azt látjuk, hogy a Habsburg-ház örökösödését nem kihasználva szerből fogadták el a rendek, hanem mintegy vetélkedve. (Ickelmannu relatiója 1687. nov. 3/13.)

Az elhatározó fordulat a külügyi, különösen a német protestans udvarok magatartásában Magyarországot és különösen az ország és a dynastia viszonyát illetőleg, Rákóczi felkelés korában áll be. Azelőtt az uralkodó hangulat a sympathia

most közönyösen nézik a magyarok törekvését elszakadni a Habsburg-háztól, vagy pedig épen segítik a császárt. A népek részvéte pedig — minden kor története mutatja — hatalmas politikai tényező. E változást pedig visszavihetjük általános európai okra.

Míg a földrész politikai küzdelmében az volt a fő, megszüntetni a Habsburg-ház hegemoniáját, világos, hogy az ellene küzdő magyarok nemcsak a francziák, a protestansok és törökök érdekeit szolgálják, hanem európai érdeket mozdítanak elő.

XIV. Lajos korában a Habsburg ház túlnyomó hatalma helyébe a francia túlhatalom lép. És ez ellen irányúl most a legtöbb európai politikai tényezők közös működése. Tudjuk, hogy örök dicsőséget szerzett magának a legválságosabb időben Orániai Vilmos, mint a földrész politikai egyensúlyának előharczosa. De bizonyos az, hogy a Bourbon és az ausztriai dynastiák most, európai szempontból tekintve, szerepet cseréltek. Így az a magyar felkelés, mely bénítja a császár seregét és XIV. Lajos terveinek eszköze, nem számíthat rokonszenvre ép azon országokban, melyeket alkotmányos és vallásos fejlődésük addig hazánkban az oppozitíóhoz csatolt. Ebben az európai erőegyenletben, melyben a protestans hatalmak oly nagy helycserét vittek végbe, a magyarok helyzete a dynastiához állandó marad. Ez magyarázza meg az egész háború lefolyását.

Poroszországban különben a vallásos közös érdek miatt készek voltak közbenjárni a magyarok érdekében. De hogy Rákóczi ne veszítse el teljesen az udvarok jóakarátát, tiltakoznia kellett a törökkel való érintkezésnek még gyanúja ellen is. Alig nézheték másnak, mint francia előőrsnek. Nagyon találóan fejezi ki a helyzetet Jablonski, a király udvari papja egy Rádai Pálhoz írt levelében. (1704. aug. 22.) »A körül fordul meg a dolog, hogy nekünk a birodalomban nem lehet jó dolgunk, ha nektek nincs bajotok, és nem tehetünk semmit magunk megtartására, mi nem irányúl vesztetekre.« A nagy politikai érdekek hatalma nyilatkozik itt teljes sulylyal, és nem használ ellene semmit a személyes jóakarát. Nagy tanuság ez, nemzetünk későbbi történetére nézve is.

DR. MARCZALI H.

S Z O L G A G Y Ó R.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Árpádkori okleveleink, a Szolgagyőr néven közel kédon át, egy várat és várispánságot emlegetnek, míglen a XII végén egyszerre mindkettőnek nyomát veszítjük. Roml mintegy hollétük titkát is magukkal vivék, úgy hogy az megoldásán annyian fáradoztak, históriai földrajzunknak talányát képezi. Pray először fejtegette e kérdést; de vélnek — hogy Szolgagyőr Győr vármegyének csak egyik képezé — okadatolásával adós maradt.¹⁾ Bartal, Szolgagyőrel együtt avar *ring*-nek, s e szerint már a X. században vőnek tartja.²⁾ Álláspontjából később a »Csallóköz tövázlata« című munkájában, hol kissé engedett a Szónév, csupán csak bizonyos nemét képezi a várnépek áltavárműveknek. Innét van aztán nála az ilyen kifezésnek, m dáúl »terra Dombó, Castri Szolgagyőriensis« az a furcsmezése, hogy azon a földön egy Szolgagyőr-vár állott, melybónak hívtak. Szabó Károly és Teleki szerint Győr-megyémásképen Szolgagyőrnek, különben magát e nevet egyértértartják a *várjobbágyal*,³⁾ mely nézetükhöz aztán Nagy és Hőke Lajos⁴⁾ is csatlakoztak. Az ősi megyeszervezenévű specialistája, Bottka Tivadar, Szolgagyőrt a leg

¹⁾ Specimen Hierarch. I. 309. l.

²⁾ Comment. I. 100, 196. l.

³⁾ Hunyadiak kora VI. 41. l.

⁴⁾ Győri tört. és rég. füzetek III. 307 l. — Bizonyosság T. IV. v. III. 306. lapja helyett, a v. II. 427. lapjára hivatkozik, czáfolat, — mint látni fogjuk — éppen e két oklevél egybevetéséb

⁵⁾ Magyar Sion IV. 836 l.

végvárispánságok egyikének tartja, melynek — miután álladéka a Duna két partján Somogytól Sopronyig s Pest vármegyétől Esztergom, Nyitra, Bars és Hontig terjedt — székhelye, vára, a mai sopronymegyei Szolgagyőrött állott.¹⁾ Evvel ellentétben, Villányi Szaniszló — ki legujabban foglalkozott e kérdéssel — a szolgagyőri várat nem ott, hanem a veszprém-megyei Szolgagyőrben keresi, mert — úgymond — álladékanak zöme akörül feküdvén, eredetileg a győri megyés ispánságnak kiegészítő részül szolgálhatott, s mert Győrnek a nép ajkán ma is élő Nagy-Győr neve egy közeli ellentétet fejez ki, s az, csak Szolgagyőr lehet. Azért magát ez elnevezést ő is genetikusnak tartja, »melyet — a *szolga* szónak függőségi fogalmából kiindulva — őseink akár gazdasági, akár hadi összetartozás megjelölésére használtak.« »Mindazonáltal »a Szolgagyőr elnevezésű s messze szétszórta fekvő területek nagy része, nem tartozott a várispánsághoz, hanem majd elvesztve majd megőrizve, alárendeltségi viszonyuk alapján nyert eredeti elnevezésöket, más várak tartozékai valának.«²⁾ Hogy e nézetek melyikéhez csatlakozik Pesty Frigyes, ki az akadémia megbízásából éppen a várispánságok történetét írja, csak annyiban bizonyos, hogy múltkor tartott akadémiai felolvasásában Szolgagyőrt ő is a dunántuli várispánságok közt sorolta elő.

Mindezen, az első tekintetre sokféle nézet, mindössze két kérdésbe foglalható, először: *vajjon genetikus név-e a Szolgagyőr?* s másodsor *hol fekült az e néven ismert vár?*

I.

Mielőtt az első kérdésre felelhetnék, ismertetnem kell azon bizonyosságokat, melyeket, a Szolgagyőr név genetikus jellege mellett szoktak fölhozni. Ilyen szerintük azon 1247. évi oklevél, melyben a különféle rendeltetésű (condicionarius) népek közt, a szolgagyőriek is fel vannak sorolva, a miből azt következtették, hogy állásuk, bizonyos a condicionárius népekéhez hasonló foglalkozást jelent. De akárhogy vesszük is e kifejezést, az, a mellett, a mire felhasználni szeretnék, semmit sem bizonyít. Mert, pusztán fogal-

¹⁾ Századok 1872. évf. 32 s köv. 11.

²⁾ Győr megye és város anyagi műveltségtörténete 44—48. l.

milag is, a szolgagyőriek, mint általában a királynak emberei, v szemben, csakugyan, vagy hadi vagy gazdasági condicióban álltak. Hanem szó szerint is vehetjük, hogy t. i. az itt említett szolgagyőriekről, mint condicionárius népekről van szó, hiszen k tudomású dolog, hogy a várnépek jelentékeny része, olyanok állott. ¹⁾ Nem szerencsésebb a másik bizonyíték sem. Ott ugya 1265-ben a sopron-megyei Családról az van mondva: »non e alios commetaneos nisi Zolgadieur.«²⁾; a mit megint, egyjelenté nek vettek a »várjobbággal.« Pedig a dolog nyitja csak az, ho ezen Család faluhoz, ma is egy Szolgagyőr nevű pusztá tartoz és az oklevél vagy ennek lakóit, vagy a mi egyre megy, a szolgyőri várjobbágyokat értette, mert még 1237-ben maga Csalis, azok birtoka volt.³⁾ A hátralévő két oklevélre, melyekben Szolgagyőr Galgóczezal hozatik összeköttetésbe, mivel azokat a magkutatásaihoz is bizonyítékül használom, még vissza fogok térni. Különben ezen elmélet tarthatatlansága, nem okleveles bizonyság hiányában vagy erejében, hanem a Szolgagyőr helynév természetben fekszik. Válogassuk elő a hasonalkotású helyneveket, melynek például: Királyrév, Püspökfalu, Nemesvölgy stb. Ezek egykint királyok révét, püspökök falvát, nemesek völgyét jelentik következőképen *Szolgyagyőr* sem lehet más, mint a *szolga* va *szolgák győre*. Nem tehát *Győrnek szolgája*, mint azt azok magrázzák, kik a szolgagyőri várispánságot minden áron a győri kötnék egybe. Mert általános nyelvi szabály, hogy az ilye *patronym* helynevekben, az *összetétel első tagja mindig birtokozott főnév* és sohasam melléknév vagy jelző.

A germán s a szláv nyelvcsaládok helyneveiben, ez, r világosabban van kifejezve, mert ott az összetételben, a nyelv:

¹⁾ Villányi Fejér után C. D. T. IV. v. I. 445. l. az oklevél i helyét így olvassa »(terra est) populorum diverse condicionis uide falconariorum, Sulgageury vduornicorum qui uulgariter Zuulguu: dicuntur, et pincernarum qui Buchary appellantur.« Az orsz. ltár er tijeéről vett pontozással azonban, így olvasandó: »Sulgageury. vd nicorum stb.«; az a kombináció tehát, hogy a szolgagyőrieket szolgau dvárnokoknak is hívták, magától elesik.

²⁾ Fejér IV. v. III. 306. l.

³⁾ Fejér IV. v. II. 427. l.

kezet kívánalmi miatt kell a birtokragot kítüntetni, p. o. Königsdorf, King'sbury, Kralyovo-Szelo stb.

Szépen illusztrálja e törvényt nyelvünkben, az az eset, midőn az összetétel első tagja, magányosan használtatik. Például ha nem *Királyfalva*-t hanem *Királyi*-t használunk, az »i« betű itt sem melléknévnek ragja, hanem a »ja« »je« birtok-, illetőleg az »á« »é« genitivus-rag, tehát *Királyé*. Ugyanez áll, ha ezen »i« rag magának az összetételnek végmássalhangzójához ragasztatik; mint azt okleveleinkben Szolgagyőr nevénél is látjuk, ¹⁾ a mi újból igazolja, hogy az, a »Szolga györjé«-nek olvasandó.

Látni való tehát, hogy Szolgagyőr etymologiailag Győrrel semmiféle összefüggésben sincs, s hogy ezen elnevezés nem genetikus név, s ilyeténkép várjobbágyot sem jelenthet. Ezzel azonban magának a helynévnek még nem adtuk magyarázatát. Az összetétel első tagja, a »szolga«, kétségtelenül várszolgát jelent, de már másik részének, a »Győr« névnek etymológiája nem oly könnyű. Annyi bizonyos, hogy ha a »Győr« név, egymagában véve, összefügghet is az avaroknak óriási földerődei — úgynevezett »ring«-jeivel: ez a magyarázat, nem alkalmazható *Szolgagyőrré*, mert neve mutatja, hogy az csak később, a várszolgák, egyáltalán a várszerkezet korában keletkezhetett. De a Bartal-féle azon föltevést, hogy a Szolgagyőr várművet jelentene, sem lehet pusztán állításra elfogadnunk, mert az nyelvünknek sem régi, sem jelenlegi szókincsében nincs meg. Helynevünk »Győr«-jét tehát két, a nyelvben ma is élő s vele egygyökű szóval hasonlíthatjuk össze. Az egyik: a *gyürü* nevű fa, a másik: a *gyür*, mely néven a magyar felvidéken azon kised dombokat, halmokat ismerik, melyek vízjárta rétek s mezőkön egyszóval az ártérekben itt-ott fölemelkednek. ²⁾ A gyűrűfa helyneveink képzésében sok eset-

¹⁾ Például Wenzelnél Á. Ú. O. VII. 200. l.

²⁾ A Magy. Tud. Akadémia Nagy Szótára II. 1256 l. — Dr. Lipp Vilmos, a jelen év folytán fővárosunk iparoskörében a keszthelyi avar-telepről értekezvén, azt gyanítja, hogy a szomszéd Mező-Gyűrös helység ezen telepnek tartja fenn emlékét, pedig világos, hogy itt a »gyür«-ről van szó.

ben szolgált alapul,¹⁾ de aligha Szolgagyörnél; mert nevében azon utolsó tagja, századok hosszú során át »gyűrű« változott sohasem jön elő. Valószínűbb tehát, hogy, noha a »gyűrű«-s egy gyökből származik, mivel a »gyűr«-höz áll legközelebb *Szolgagyör a szolgák vagy várnépek gyűrét jelenti. Ezzel a másdik kérdés megoldására térek át.*

II.

A kérdés tisztán helyrajzi. Hol feküdt a szolgagyőri vár lehet-e helyét oly szabatosan kijelölni, hogy az, mind nevéértelmével, mind a róla fenmaradt történelmi adatokkal összhangzásban legyen? Tudósaink közül néhányan, mint már említve volt a sopronyi, mások pedig a veszprém-megyei Szolgagyör pusztáján keresik e várat: de állításuknak bővebb, s a mi ilyen kérdésnél leginkább dönt, helyrajzi támogatását, egy betűvel se kísértik meg. S aligha igyekezetükön múlik e hiány. A mi adott két Szolgagyör múltjáról bírunk, mindannyia csak azt bizonyítja, hogy nagyobb jelentőségre soha sem jutottak s hogymint első megjelenésüknél az Árpádkorban, közel hét száz folytán megmaradtak pusztáknak, és azok ma is. Bajos tehát elképzelni, hogy ... folytonosan függők levén — nevöket eredetileg önállóan, s nem inkább, mint Szolgagyör várának tartozékai kapták, a mi, legalább a sopronymegyeiről, több mint valószínű.²⁾ helynévtárak, mindössze is, csak a két Szolgagyört ismerik, okleveleink azonban még négynek tartották fenn emlékét. Az egy Esztergom-megyében feküdt, mert 1245-ben az ottani Kar (Coroa) falu szomszédjául egy szolgagyőri birtokos van megvezve³⁾, de aztán ennél több adat nem is áll rendelkezésünkre. Annál többet találunk a csallóközi Szolgagyőrrel, s tudva a

¹⁾ Gyrewbukur 1268-ban. Knauz Mon. Ecel. Strig. I. 556. l. jegyzet.

²⁾ Locus qui dicitur Gyrew 1268-ban. Knauz. Mon. Ecel. St. I. 556. l.

³⁾ Veszprém-megyében terra Zulgageur 1299-ben. Hazai O. VI. 450 l., a soprony-megyeire lásd 1257-ből Fejér C. D. IV. v. II. l., 1265-ből a v. III. 306 lapját.

⁴⁾ Cheka de Zolgageuri. Wenzel, Á. Ú. O. VII. 200.

hogy a Csallóközben a szolgyóri várispánságnak aránylag sok tartozéka volt, székhelyét is, leginkább itt volnánk hajlandók keresni. A reánk maradt adatok után kétségtelen, hogy az, szorosan a mai Kürth puszta mellett feküdt, s hogy szolgyóri várjobbágyok lakták. ¹⁾ Talaja igen mocsáros volt s azon 1407. évi határjáró oklevél, mely erről értesít, földje nagy részét úgy jellemzi, hogy az »minden emberi nyomra alkalmatlan«. ²⁾ Nem akarok e kifejezésnek, a jelen kérdésnél, valami nagy fontosságot tulajdonítani. De nincs is rá semmi szükség. Egy Kún-László korabeli oklevélben ugyanis, az van említve, hogy ezen Szolgyórt a szintén csallóközi Szalonta-Szakállossal (ma Apácza-Szakállos) együtt, már IV. Béla és V. István királyok adományozták oda a nyúlzigeti apáczáknak, ³⁾ mit nem tesznek vala, ha az a várispánság székhelye s ha az még el nem pusztult; hogy pedig alattok még el nem pusztulhatott, bizonyság rá azon 1282. évi oklevél, ⁴⁾ mely várispánságáról, még mint tényleg létezőről emlékezik.

Nyitra-megyében két Szolgyórt fektet; az egyik 1419-ben egy szántóföld neve volt az úrményi határban ⁵⁾, a mi bizonynyal a szolgyóri várnak egykori itten való birtoklására utal vissza, melynek Úrmény — mint 1277-ben is említetik — hajdan tartozéka volt. ⁶⁾ A másik Szolgyórt, közel Galgócához fektet, s előzőről, 1268-ban Bábnak (ma Nagy-Báb) határjárásában fordul elő s annak egyik határául van megnevezve. ⁷⁾ Bővebb értesítést nyújt róla egy 1347. évi oklevél. Ebben Nagy Lajos, az Apponyiak őseinek a Pécz nemzetségbeli Vörös Tamásnak, csejtei, holicsi és

¹⁾ Fejér C. D. X. v. II. 724 l.

²⁾ »Magna pars terre arundinose et paludinosae humanis vestigijs inapte« Orsz. ltár 9302. dipl. szám. További viszontagságaira lásd 1300-ból Fejér C. D. VII. v. II. 256; 1353-ból orsz. ltár 6321. dipl. sz. 1397-ből Fejér X. v. II. 501; 1399-ből u. o. 721; 1416-ból Haz. Okmt. III. 302 stb.

³⁾ Wenzel Á. Ú. O. IX. 575.

⁴⁾ Wenzel IV. 237., mert a Kuauznál Eszt. főgyh. Okmt. II. 187. lapon olvasható 1292. évi, régibb időre utal.

⁵⁾ Fejér C. D. X. v. VI. 197 l.

⁶⁾ Fejér C. D. VII. v. V. 437 l.

⁷⁾ Wenzel Á. Ú. O. VIII. 191. l.

berencsi várnagyának, a nyitramegyei Szolgagyőr nevű három ekealjnyi, lakatlan földet adja, mely a királyra Tományi János magvaszakadtával szállott, s melynek határai keletre (Kis), dél (Nagy) Báb, északra azon magvaszakadt Tományinak birtoka. De a térképen, még ezek után is, bajos pontosan kijelölni Szolgagyőr helyét. Az egyik nehézség, az éjszaki határnak határozatlan megjelölésében áll; mert nem tudjuk, Tományinak melyik birtok érti. Ha mindjárt Tományt értené is alatta, mely ma Románia vanak Récsény felőli határában egy erdő neve, sem annak, sem két Bábnak árpádkori határait nem ismerjük. De kiindulván az nagyon is valószínű föltevésből, hogy azon kor helységeink határai rendszerint nagyobb terjedelműek voltak: ha kétakkor határt számítunk, akkor Szolgagyőr, a mai Udvarnok határára esnék. E mellett szólna, egy Poszadka felé néző, udvarnoki erdő résznek Prszten neve, mely magyarul gyűrűt jelentvén, alkalmas a Szolgagyőr névnek emléke lesz.

Hogy e helyütt vár volt volna, azt ugyan a már ismert oklevelek egyike sem állítja; de a történelmi nyomozásoknál gyakran kerülő utakkal kell beérnünk. Itt is, az a csekély körülmény, hogy Szolgagyőr, mint láttuk, Galgóczhoz közel feküdt, feladunkat nagyban megkönnyíti. Már előbb is jeleztem azon 1263. évi oklevelet, mely azt mondja az ebediekről, hogy ők régen galgóczi várjobbágyok voltak, kik más néven szolgagyőrieknek neveztetnek. ²⁾ Knauz, ki ezt először közölte, megjegyzé, hogy

¹⁾ »Terram ad tria aratra sufficientem Nunc uacuum et habitatoribus destitutam Zwlgagewr nuncupatam In eodem Comitatu Nitrie a parte orientali In commetaneitate possessionis eiusdem magistri Thome (t. i. az adományos Vörös Tamásé) Baab nominate, et a parte meridionalis possessionis Johannis de Baab dicte scilicet Baab, a parte autem septentrionali in commetaneitate possessionis Johannis de Thoman existentis et ad Jacentem scilicet sine herede decedente.« 1549-iki átiratból orsz. ltár táblai osztályában, az ügyvédek után maradt iratok közt Fa 180, N° 22.

²⁾ »(Populi) qui olim fuerant Castrenses de Galgoch qui Zwlgagewrienses alio nomine nuncupantur« Knauz. Esztergomi főegyházi okmt. II. 187 l. Az elfogultságnak pusztán látszatát is kerülni óhajtván meg kell említenem, hogy mint fentebb előadtam, egyik Szolgagyőr Karva és Ebed közt feküdt Esztergommegyében, s nem lehetetlen, ha

kifejezés Szolgagyőr kérdéséhez fontos adatot nyújt, mit Villányi, ismert genetikus elméletéhez, természetesen újabb bizonyítéknak vélt De Bottka, éles eszével, abban már némi Szolgagyőr és Galgóc között lévő szorosabb kapcsolatot keres; bár olyanúl commentálja, hogy az valami nagy változást jelezne, mely Szolgagyőrön a XIII. század alkonyán ment végbe. 1) Pedig e szóbanforgó oklevél szavai nem 1292-re, de II. Endre király korára vonatkoznak; tehát ez a változás — ha csakugyan az volt — jóval régibb, s ha ez adott nyomon tovább kutatunk, azt találjuk, hogy Szolgagyőrnek Galgóczczal való illetén összetalálkozása valami nagyon megszokott dolog. Így Kún László a nyitra-megyei Szenicz földet Csáki Péternek adván, 1273. évi adománylevelében azt a galgóczi vár birtokának, az 1274-ikikiben pedig Szolgagyőr megye birtokának mondja. 2) Egy Agár nevű várjobbágy — kinek nevét a mai nyitra-megyei Zagárd pusztá tartotta fenn — 1261-ben galgóczi, 1268-ban szolgagyőri várjobbágyának neveztetik. 3) Néhány mányai lakos 1237-ben földjét eladván a fűsieknek, a földvállásnál szomszédokúl a fűsi szolgagyőriek vannak megnevezve, míg 1249-ben ugyanazon Mányáról, mint a galgóczi ispánságban fekvőről történik említés. 4) Az 1274. év szeptemberéig szolgagyőri ispánként folytonosan, bizonyos Rajnáld nevű főnemes szerepel, s ugyanazon év augusztus 27-én azon Rajnáld galgóczi ispán gyanánt fordul elé. 5) Ugy Eynard is 1257-ben galgóczi, 1258-ban

csupán Ebedet hívták azon a néven. Részemről azonban meg vagyok győződve, hogy az oklevél szavai ilyen combinációt meg nem engednek.

1) A másik kifejezés, mely Szolgagyőr kérdésénél megint zavarba ejté, a »terra ducatus de Zulgageur« csak Fejérnek (C. D. V. v. I. 49 l.) hibás olvasásán alapszik, e helyett »terra ducatus et de Zulgageur« lásd Wenzelnél Á. Ú. O. XII. 141 l. s még Fejérnél VII. v. II. 10. és 216. l.

2) Wenzel Á. Ú. O. IX. 12. és 72. l.

3) Az 1261-iki az orsz. ltár táblai osztályában van meg, az ügyvédek után maradt iratok közt. Fasc 130. N° 22. 44. és 47. sz. a.; az 1268-iki Wenzelnél Á. Ú. O. VIII. 191. lapon olvasható.

4) Fejér C. D. IV. v. I. 99. l. és v. II. 54. l.

5) Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel Á. Ú. O. IX. 51, 54, 55, 57, 60, 62, 66, 69. u. o. IV. 35. Haz. Okmt. VI. 197; de különösen Fejér C. D. V. v. II. 199, 203, 206; VII. v. V. 399. és V. v. II. 185. l.

szolgagyőri ispánnak czímeztetik.¹⁾ Egy Uros nevű embert 1255-ben a szolgagyőri várjobbágyok Galgócz vára részére követelnek vissza.²⁾ Meg kell azonban vallanunk, hogy ez utóbbi eset, az előzőkkel nem áll összefüggésben; mert a bácsi várjobbágyok is, 1256-ban, a bodroghi vár javára pörlekednek valami föld iránt.³⁾ De ha nem is azt bizonyítja, a mit az előbbieket, világos, hogy olyan kölcsönösséggel az illető várak iránt, mind a bácsiak mind a szolgagyőriek, csakis mint közeli szomszédok lehettek, azaz más szavakkal mondva, *Szolgagyör várának is Galgóczhoz közel*, és pedig a már behozottak alapján azon Udvarnok táján létező Szolgagyörött *kellott állania*. De nem vagyunk pusztán analógiára utalva, okleveles bizonyosság szól következtetésünk helyessége mellett. Mert, midőn 1294-ben III. Endre király, Vörös Ábrahámnak a galgóczy várnak Galgócz nevű s a Vág mellett fekvő földjét, vámjával együtt oda adományozná, közelebből akarván megjelölni, azt, azon földnek mondja, — szabatosság okáért az eredeti szavakat idézve — »ubi quondam castrum constructum fuerat et castrenses nostri residebant.« —⁴⁾

A már eddig elősoroltak után, fölösleges volna tovább is bizonyítani, hogy itt Szolgagyör váráról van szó, mert királyi várnak mondatik, hol várjobbágyok laktak, s az, e tájon semmiféle más vár, csak a Szolgagyőri lehetett. Hogy pedig nem Szolgagyör, de Galgócz területén fekvőnek van mondva, nem okozhat komoly nehézséget, annyi példa hallatára, melyben e kettő egymással annyiszor van felcserélve, s tudva azt, hogy ezen értesítés ol korból származik, mikor már egyikök romba dőlt s a fennállt bi tokviszony is megváltozott. De még ezt a nehézséget is eltávolí hatjuk, ha sikerül kimutatnunk a helyet, a hol a szolgagyőri állott, s melyet 1294-ben Galgócznak híttak. A Galgóczról re maradt adatok nagyon töredékesek ugyan, de az az egy körülm hogy azon a helyen, a Vág mellett fektében vám (tributum)▶

¹⁾ Fejér C. D. IV. v. II. 482. lapon helytelenül Cynardnak ír lásd még Wenzel Á. Ú. O. VII. 467. l.

²⁾ Haz. Okmt. VII. 48.

³⁾ Wenzel Á. Ú. O. VII. 436. l.

⁴⁾ Wenzel Á. U. O. X. 135; Fejér C. D. VI. v. I. 291. l.

bi kutatásra, biztos nyomúl szolgál. Legelőször is, hogy em hírd — hanem rév — vám volt, azt Nagy Lajosnak egy tudjuk, ki 1353-ban Konth Miklósnak megongedi, hogy addig szedett révvámot, ezentúl, az általa épített hidon mely a város végén, ma is fenn áll. ¹⁾ Egy másik révnek nemcsak helyét, de keletkezése idejét is megjelöli. Ezen rév, a galgóczi várhoz tartozó Udvarnokon volt, s a királyt Lajos király a Konth Miklós építette hidra helyezte a város szélén, s azóta a rév vámos süllyedésnek indult, hogy 1369-ben már kérdés volt, bírnak-e a Vágon révvél az udvarnokiak? s ennek eljártával a király az esztergomi káptalant bízta meg. Ez a káptalan eljártán, vizsgálata eredményeképen azt jelenté a királynak, hogy a rév csakugyan az udvarnokiaké s azon ők szabadon tarthatják; s hogy végül e rév, előbb volt fő vagy közrév, (poris) mint a sempthei. A sempthei révről pedig Róbert király midőn 1336-ban a cseh királlyal bizonyos vámtarifát kötött meg, azt mondá, hogy azt IV. Béla király állította be, csakugyan, mert már 1251-ben róla említés van téve. ⁴⁾ Ezen 1251-évi galgóczföldi vámot tehát, anachronismus nélkül, tekinthetjük az udvarnokival.

Az udvarnokok határa, ma csak Szilád felé terjed a Vágig, hol pedig révnek semmi nyoma sincs, annak Zéllével átellenben kellett feküdnie, mit az is bizonyítja, hogy szintén volt révvám, mely ilyformán, alkalmasint az udvarnokival volt összeköttetésben. ⁵⁾ De ha ezen rév az udvarnokoké, úgy a mai Poszadka falu területe is övék vala, mert keresztül juthattak révükhöz.

tehát III. Endre király, ezen révnek vámját adomásként Vörös Ábrámának, s most már bizonyos, hogy a mai Poszadka azon föld, melyet előbb Szolgagyörnek, akkor pedig Szolgagyörnek neveztek; s hogy egyszóval: *Szolgagyör váru ennek*

z. ltár 4089 dipl. sz.

z. ltár. 7459 dipl. sz.

székelyi diplom. Okmt. I. 343 l.

Magyar oklevéltár 19 l.

Magyar C. D. X. v. II. 815—818.

területén állott.¹⁾ És csakugyan. Mert a falutól mintegy negyed órányira, a Vágtól pedig 100 ölnyi távolban, egy körülbelül 3 öl magas dombon ma is várromok láthatók. Sajnos, már csak nagyon kevés van meg e romokból. A falu vénei, — kik előt- várnak neve és múltja egyaránt ismeretlen — azt mondogatják hogy elődeik az ott levő anyagot építkezéseiknél gyakran felhasznál- nálták, s így, kis idő múlva alig fogja valami emlékeztetni a tö- ténétirót arra, hogy ott a szolgagyőri vár állott.²⁾ De ha minc járt az utolsó kő is eltűnnék helyéről, annak bizonyossága, hogy o egykor vár volt, soha ki nem veszhet a falu nevéből, mert »poszad« szó, a régi szláv nyelvben *várallját* (suburbium-ot,) kicsinyítő *ka* képzővel pedig »*Poszadka*« *Kis-várallját* jelent. Ez a vár aztán, mint a várispánság székhelye, középpontját képe: egy övnek, amely csupa szolgagyőri vártöredékből sorakozott köré, közvetlenül, mint Zélla, Bajmócska, Décs, Zagárd s alkalmasint közel szomszédos Család is, már neve indicálván, hogy ott a »vá jobbágyok« »*család*«-ja, vagy ahogy Erdélyben s a Tisza menté nevezik: »*hada*« lakott. Hogy végül az utolsó kételyt is eloszlassa: meg kell említenem, hogy Poszadkának, mint általan ennek : egész vidéknek talaja, ma is nyílt árteret képez, melynek *győr* Szolgagyőrnek nevet bizvást adhatának, aminthogy az ott köz-

¹⁾ Ezen a tájon 1338-ban (Fejérmél VIII. v. IV. 340. l.) egy Wars birtok is volt, mely 1360-ban (Orsz. ltár. 5020 dipl. sz.) Varathnak is i- tik. De helytelenül tennének azok, kik azt, *váracs* vagy *várad*-nak olvasv. Szolgagyőr várával hoznák kapcsolatba, mert egy 1584-iki tudósi szerint az, a Dudvág keleti partján, Nagy-Bresztován és Galgócz köz- feküdvén, az imént fejtegetett határokon kívül esik. NRA. Fasc. 11. Nr. 20. §. 1. orsz. ltár.

²⁾ Ezen részleteket *Brucker Ágost* galgóczi plébános úr szives- gének köszönhetem, ki, felszólításomra, azokat velem közölte.

³⁾ Lásd *Miklosich* Lexicon Palaeo-Slovenicum a *Poszad* szór- — Az, a mit eddig Poszadka multjáról tudunk, nagyon kev- Legrégibb adatom róla 1671-ből való, mikor Bucsányi Zsigmondn- egy ottani birtokrésze van megemlítve. (Orsz. ltár. Actus Solemnis 3. s- Az orsz. ltár. dicális lajstromaiba 1696-ból azon helységek jegyzéké- fordul elő, melyekre semmit sem rónak ki. Az 1769-évi Mária-Theréz- féle urbárium végül, földjét a negyedik osztályba sorozza s földesurai- több kisebb nemest sorol fel.

ben eső egyik Vásárd falut is, Mátyás király korában *Gyűrvásárdnak* hítták. ¹⁾

Most pedig, miután bizonyosak vagyunk arról, hogy a poszadkai romok csakugyan a szolgagyőri várnak romjai, a szintén e nevén ismert várspánságnak múltjára s viszontagságaira térek át.

TAGÁNYI KÁROLY.

¹⁾ Nyitrai káptalan ltban. Statutionum Fasc. I. N° 456.

KÜLÖNFÉLÉK.

NAGY ÉS KIS HÁZAK JOGVISZONYAI A SZEPESSÉGEN.

A bevándorló szászok a *Szepesség*en különös jogokkal kiváltságokkal bírtak. Arany bullájukat képezi V-ik *Isztván* király kiváltságlevele 1271 december 8-áról, *Benedict*, aradi püspök post és a királyi udvar másod kancellárja által kiadva a királyi kettős pecséttel formászerűen ellátva. Ezen leirat a szászok nagy jogait, csekély kötelezettségeit és szép kiváltságait közzétevésként határozza meg: Minden évben Szent-Márton ünnepén a királynak 300 finom ezüst márkát fizetnek, s ezáltal minden más adótól fölmentetnek. Háború esetében 50 felfegyverzett fiút állítanak ki a király zászlaja alá. Valahányszor a király a területre megjelenik, tartoznak őt illően fogadni és kísérni. Bírókat magok választanak, ki minden esetben a provincia szokásai szerint ítélend. Hasonlóképen papot is szabadon választanak maguknak. Kiváltságaik szerint provinciájuk határain kívül senki nem idézheti őket meg, még gyilkosság esetében sem, mert abban bírájuk ítél, *Löcse* lévén székhelye. A kiadott pénznemeket megadni szintén tartoznak. Szabadságukban áll halászni és vadászni. Határaik között a mezőkön és erdőkben senki ne háborgassa őket. Erdőket írhatnak és szántóföldekké változtathatnak. Adószedőket eltartani kötelesek addig, míg a 300 márkát le nem fizetik. Végre szabadon kutathatnak ércz után és a talált bányákat művelhetik.

Ezen kiváltságlevél több ízben megerősítettetett és bővített az évszázadok folyamában. Legelőször *Erzsébet* király 1280-ban rendelte, hogy a latinok (olaszok Szepes-olasziban) úgy, mint a szászok, magyarok és szlávok, fizessék a tizedet III. *András* 1297-ben ezen dízsmarendeletet azon hozzáadásokkal bővítte, hogy azt három márkával kell büntetni, ki tizedet nem akar fizetni. I. *Károly Rozgony* mellett 1312-ben a szepesi szászbandériuma segítségével győzvén, mintegy köszönetül megerősítette

és bővíti jogaikat egy német, 1328-ban megjelent leiratban, mely 15 szásvárost a hozzátartozó számos faluhelyekkel ily királyi kegyre méltóknak említ fel, így írván érdemökről: »und dieselbigen Cypser unser getreyen menlich stritten, und schonten nicht ihrer gütten, noch eigner person, sundern sich vor unser Königlich Majestet dargeben haben in fertikeit, und blutvergiessen bis in den Todt, so welten wir ihren getreyen diust, und blutvergiessen, und vor den Todt ihrer freünde mit behaglikeit begaben, wie wol das sie mer würdig weren. So sein wir doch bereit die eigennannten freyheiten vor gut zu haben, und zu bestettigen on hinderniss Königlicher Rechten, und ander.« *Zsigmond* király pedig 1434-ben *Erzsébet* királyné idézett leiratát, valamint a tized körüli saját intézkedését 1419-dik évről, újból megerősíti, valamint azelőtt 1412-ben kötött zálogokmánya is, melylyel a 13 szepesi város Lengyelországnak adatik zálogba, lehetőleg sértetlenül hagyja a szepesi szászok jogait, melyeket azonban gyakran kétségbe vontak a lengyel hivatalnokok, úgy, hogy *I. Ferdinánd* király is kénytelen volt 1548-ban erélyesen kikelni egy leiratban a 24 szepesi város papjainak jogai védelmezésére, melyeket mindaddig élveztek a tized és a végrendeletek alkotása körül.¹⁾

Tévedne azonban az, ki azt hinné, hogy ezen kir. rendeletek nyomán a szepesi városok lakóinak egyenlő jogaik lettek volna. A ki egynehány évtized előtt a szepesi városokat meglátogatta, arról győződhetett meg, hogy az utca mindkét oldalán végig húzódó nagy kőházakon kívül, a város közepén kisebbszerű, udvar és rendesen csűr nélküli, faházacsukák állottak. *Felkán*, *Bélan*, *Matheoczon*, és más városokban még most is találhatók ezek a kisebb házak — ámbár itt-ott kényelmesebb és tágasabb átalakítást nyertek, — melyek lakói, mint később bevándorlottak épen nem vehettek részt e nagy jogokban és kiváltságokban, melyeket főnnebb elősoroltunk. Évszázadokon át törekednek a mezőket és erdőket épúgy bírni, választásoknál épúgy részt venni, mint kiváltságos polgártársaik, mind hasztalan, ily jogok élvezetében mindig megakadályozták a fennálló bíróságok érzékeny büntetésekkel.

Ezt a viszonyt kellő világba helyezni, illetőleg iménti állítástomat a birói tárgyalásokból meritett adatokkal támogatni lesz czélja következő soraimnak.

1622-ben *Béla* város bírása *Haaz Jakab* volt, esküdtjeiül pedig *Lang Mátyás*, *Kirner Antal*, *Weeisz Mihály*, és *Müller*

¹⁾ Mind ezen királyi leiratok, vagy eredetiben, vagy pedig másolatban a városok levéltáraiban, vagy *Wagner* »Analecta Scepusii« . . . II. kötetében találhatók fel.

Miklós említették. Ezen bíróság *Február* 28-án megtiltotta házaknak — *Lotheysern* — 4 frtnyi büntetés mellett, hogy az elő, sem az utóerdőből, sem szánkán sem másképen, tűz hozzanak haza szabadon.¹⁾

1636-ban *Béla* város tanácsa következő tagokból : *Kaltstein Ádám* mint bíró, *Haaz János*, *Gulden Dániel*, *cotzy János* és *Weisz Mihály* mint esküdtek szerepeltek. bíróság még keményebb határozatot hozott a kis házak melyek folytonosan jogaik öregbitésére törekedtek. Ugy törökök háborgatása miatt a tábornok és a provincia grófja parancsolták, hogy megtámadás esetében a város fegyverséggel rendelkezék, mely az ellenséget feltarthassa és nyomhassa. A városi tanács elrendelte, hogy a kis házak csoportot állítsanak fel, melynek mindegyikében 12, tehát 96 teljesen felszerelt harcos legyen. A kis házak jogi nyai pedig negatív értelemben következőkép rendeltettek Jótéteményeket — *Beneficien* — sem a mezőkön, sem az benne élvezni nem fognak. 2. Malátát — *Malz* — ne csinál. 3. Csak kézi munkájok után éljenek. 4. Lenmagot csak szabad vetniök. 5. Lúdak tartására nem kapnak engedélyt. 6. A város tanácsában sohasem vehetnek részt. 7. A háztartoznak egy itczényi halat adni a bíróságnak.

1637-ben még egy ponttal bővítették ezen, már kemény határozatokat, t. i. azzal: a kis házaknak ne engedjék meg két szobának építése.

A kis házak lakóinak mindég szemet szűrt a nagy jogainak és kiváltságainak élvezete. Ők a községek páriái voltak a tanácsból kirekesztve, mezőről és erdőről kiutasítva, a kaégetéstől és a sörfőzéstől eltiltva és minden tüzettől és irségről távol tartva, csak kézi munkára és fáradságaira utasítva. Nem csoda tehát, ha ily nyomasztó helyzettől szal akartak és minden elítéltetésök és büntetésök daczára több gyakorlására törekedtek. Mint a madár a szabad lég után kívánczoltak ők is a szabadság irigyelt birtokába jutni.

Innen magyarázható, hogy a kis házak sorsukkal nem elégedtek meg és viszonyaik leírását panaszlólag terjesztették provincia tanácsának. — Ezt *apríl* 24-ére 1689-ben ez üggróf külön gyűlésre és tanácskozásra hívta össze. De

¹⁾ Ezen büntetés annál terhesebb lehetett, mert éppen ez dühöngött a pestis a *Szepességen*, úgy, hogy *Lőcsén* 1688 embert meg és még 1502-ben a pénzdrágaság miatt *Leonhardus csütörtöki* kész szép lova 4 frton adatott el. Lásd a kepesi krónikát és a molerianát.

könnyebbitettek sorsukon, ellenkezőleg elhatározták, hogy a kis házak eltiltatnak a maláta — Malz — készítésétől. Sört főzni, vagy még inkább kimérni, ne merjenek. Ki ezen határozatok ellen mer tenni, 10 frtnyi bírsággal büntetendő.

A kis és nagy házak jogviszonyairól a *Szepesséjen* levén szó, önként emlékezünk vissza a régi jobbágy viszonyára urához. A jobbágy, ha nem is birt saját földdel, legalább ura adott neki földet használatra és házat lakásra, de a robot után fizetést nem kapott. A kis ház lakója azonban épen nem mívelhetett szántóföldet, saját házában lakott, de szabad kézimunkáját külön fizették. A társadalom szokásos jogainak élvezetében nem részesültek, sem a jobbágy a megyében, sem a kis ház lakója a városban.

Es azért épen nem fogunk csudálkozni, ha a kis házak lakói, lehet mondani jogfosztottjai, nem szűnnek meg ügyeik orvoslását felebbezni egy, most az egyszer e célra külön egybegyűjtött küldöttség elé, melyben a lublóí vár, tehát a lengyel kormány biztosai is részt vettek. E küldöttség végzése németül szerkesztett és szó szerinti fordítása a következő:

»Tekintetes és kegyelmes *Kalmocski János* gubernátor úr közbenjárásával az alúlirott kiküldöttek e nagy és kis házak között egyezkedést hoztak létre, miután a nagy házak a kis házak ellen panaszt emeltek volna, hogy különösen a kis házak a régi, az 1622, 1636 és 1689-ből származó határozatok ellen élnek, és azokat az erdők, mezők, malátakészítés, sörfőzés és pálinkaégetés, valamint a baromtartás tekintetében sértik. Mindezt érett megfontolással megvizsgáltuk és a város jegyzőkönyvében fel is találtuk. Azért azt határozta a küldöttség, hogy a kis házak az érintett években hozott végzéseik szerint éljenek, mint azok a nevezett városi jegyzőkönyvben feljegyezve találtak. Nevezetesen: 1. Hogy a kis házakban senki se merészeljen 2 tehénnél és 4 disznónál többet tartani. 2. Nem is szabad neki malátát készíteni vagy készíttetni, vagy pedig ily célra árpát venni; hasonlóképp eltiltatnak a sörfőzés és pálinkaégetéstől. 3. Eltiltatnak továbbá a házak a ló- és ökör-tartástól, nem is szabad ily állatokat legelőre hocsátani, vagy a eselédeket rétre és mezőre sarlóval és kaszával füért kiküldeni, a ki ezt mégis megteszi, toties quoties 10 tallér lefizetésére köteleztetik. Nehogy azonban a kis házak azt higgyék, hogy a tekintetes küldöttség őket keresetökben és iparokban megakarná akadályozni, tehát megengedtetik nekik a pálinkaégetés, de úgy, hogy a malátát kötelesek a maláta készítőtől venni, ha nem akarnak a fentebb kiszabott büntetés alá esni. Hasonlóképen megengedtetik nekik, hogy taligával mehetnek az erdőbe és a leesett fát összezenehetnek, de új fákat kivágni nem szabad. A lenmag vetést és a lúdtartást illetőleg elrendeltetik, hogy ez ügyben a bíróság előtt időről időre folyamodjanak és az adott engedély értelmében járjanak el. Nagyobb megerősítés kedvéért a küldöttek sajátkezüleg aláírták és saját

pecsétökkel ellátták ez okmányt. Ez történt *Béla* a városházán. szeptember 23-án 1726-ban Alexander Stanislaus Figulowszky, ad actum deputatus ex Brachio Arcensi.¹⁾

Serpillus, Comes 13 oppidorum Scepusiensium. (p. h.)

Jacobus Marci, Judex S. Georgii (p. h.)

Os. Heber, Richter in Leibitz (p. h.)

Johannes Joni Sen. Leibiczensis (p. h.)

Gregorius Reisz p. t. v. J. M. S. Georgb. (p. h.)

Jacobus Rost Leibiczensis tribunus plebis (p. h.)

Approbatur in Arce Lubló die 20. Jan. 1727. Kalinewszky:

Ezen határozatban, mint látjuk, már az újabb idő nyosabb, szabadabb és igazságosabb szelleme kezd érvényre. Bizonyos feltételek alatt és kisebb mértékben már megengedhetők a kis házaknak, hogy házi állatokat tarthatnak, a sörfőzés és a kaégetés iparzikkeit mivelhetik, lenmagot vethetnek és a erdőből tűzifát használhatnak. A legújabb idő korszellemére megszűntette a nagy házak kiváltságos állását és a kis házakat is a fejlődés folyamában lassanként egyenjogúságra emelte. Midőn 1871-ben az új községi törvény megjelent, mely minden lakóját az adott viszonyok között egyenlő jogú és kötelességűnek kijelentette, a szepesi városok ez értelemben már rendezve voltak és az egész, a középkorban az újabb időben a kis és nagy házak közti tátongó űr többé nem létezett. Mégis ma itt-ott a városokban a községi erdőből származó tűzifa elosztásánál a kis és nagy házat veszik zsinórmértékben. A nagy házaknak adják ki a nagyobb osztályrészt, akkor a kis házak körülmény csak egy kis történelmi reminiscencia azokra az időkre, melyekről fentebbi soraimban szóltam.

WEBER S.

¹⁾ *Lubló* várából, hol a lengyel helytartó székel, ki a XIII. században elzúlogosított várost kormányozta.

²⁾ Az idézett határozatok *Béla* városa levéltárában találhatók.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország Emléknappjai ezredéves történetében. Szerző Kerékgyártó Árpád, a m. t. akademia I. tagja. Bpest, 1882. Lauffer Vilmos tulajdona. Ára 4 frt 60 kr. 712 lap.

Jó nagy könyv s kissé drága, de hát ki ne fizetné szívesen, ha egy könyvben személyeket és tárgyakat illetőleg megtalálja az egész magyar históriát az esztendő minden napjára beosztva. Valóban termékeny gondolat s én csak azt sajnálom, hogy nem két kötet. Mert higgye el nékem a tisztelt olvasó, hogy egy ilyen könyv a legolcsóbb kalendárium a világon. Magyarország ezer éves történetének (azaz 997 éves; mert a hazába telepedés évének 884-et mondja a legrégebbit állítóok véleménye, könyvünknek zárójele pedig 1881.) minden nevezetesebb fiát és leányát külön sorozatban, nem különben minden nevezetesebb tényét harmadik sorozatban, a mint a név vagy tény eszünkbe jut, vagy amint itt-ott könyv vagy hírlapolvasás közben szemünkbe ötlük, azonnal magyarázattal és észrevételekkel kísérve megtalálhatni — ez oly tüneményes gondolat, hogy alig hiszünk szemeinknek, midőn a fent jelzett szép címmel ékeskedő könyv előttünk fekszik.

Nem is szólok a történet-tudósokról és a történetírás mesterségével foglalkozókról, kiknek e könyv valóságos varrógépje. Mert hiszen hányszor fordul elő, hogy egyik vagy másik király életében bizonyos okiratnak bizonyos országgyűlés, háború, békekötés vagy más efféle előtt- vagy után kelte nagyon fontos — de ama bizonyos — béke, háboru vagy országgyűlés évét, napját még a legtudósabb ember s a leggyakorlottabb író is épen munkaközben elfelejti, no rajta, keresd meg Horváth Mihályban, Szalayban, Fesslerben, Isten bocsássa meg bűneit a szegény írónak, kénytelen volt eddig Katonához, Fejérhez, a Wenzel, a Nagy Imre, Bedeus kiadványaihoz fordulni, míg megtalálta a mit keresett: most addig nyul, a míg karja ér, e pompás kalendáriumot felnyitja s azonnal megtalálja, a mit keresett. Azelőtt ez belekerült órákba, napokba, most belekerül három percbe, s a munka sokkal gyorsabban készül.

De hát a ki nem történettudós, nem foglalkozik a történet-írás, tanítás mesterségével, hanem csak tanuló, mily könnyen szaporíthatja ilyen könyvből ismereteit, mennyire megkönnyítheti az emlékező tehetség működését s mennyire nélkülözheti a történeti tankönyvek szószaporításait és mennyire fejlesztheti felfogási és berendezési tehetségét, összeállítván akár papíroson, akár csak elméjében az összetartozó dolgokat.

És a laikus nagy közönség, kit napi foglalkozása távoltart a história gyönyört és élvezetet nyújtó virágos téreitől — de az est-óráiban vagy a pihenés boldog napjain jól esik néki is valamit hallani Árpádról, Szent-Istvánról, Szent-Lászlóról, a Mohács vészről, Budavára visszavételéről s több ilyenekről, valjon nem szívesen olvassa el minden napnak vagy hétnek ezer éven át lepergett emlékeit? Szépen, okosan gondolta, a ki ezen könyvnek tervét kigondolta.

Ha azonban tekintjük a két lapot elfoglaló előbeszédet, látjuk, hogy az első lapon az 1741-ik évi szeptember 11. napja, Mária-Terézia királyné előtt hódoló magyar rendek »Vitam et sanguinem« kiáltó hűsége van dicsőítve. És ez igen helyes — jó is van irva.

Szerző aztán így folytatja: »Szeptember 11-ke eseménye nek emlékezete tehát csak fokozhatja a fenséges uralkodóhátra iránt való hű ragaszkodásnak, csak emelheti a nemzet önbecsénére érzetét és mégis, midőn ezen nevezetes emléknaphoz 1841. szeptember 11-én százados évfordulója volt, nem ünnepelték azt és a nyilvánosság közönsége tudomást sem vettek róla. *Az illetőknek emlékeztetőre lett volna szükségük.*« Ez utolsó sorban tehát a könyv egyik főczéljával a jubileumokra való emlékeztetés van kitűzve. Nem ezt a czélt mi eltűnjük egy könyvtől, több oldalú hasznos voltáért de nem rajongunk érte oly nagyon. 1841-ben, igaz, lehetett volna felemlíteni a lapoknak s tán disz-tableauxkat is lehetett volna rendezni a nemzeti- és más színházakban. De sokkal inkább illelt volna Metternichhez, hogy boldogemlékű V. Ferdinánd királynak valami királyi tettet tanácsoljon, mint hogy a nemzet a magának tapintatos, de önkéntes nemes tettét dicsőítse. Akkor azonban jubileumok még nem voltak oly divatban, mint ma s bizonyos csak ez tartóztatta vissza a hatalmas kancellárt is. De ma, midőn 7 éves, 10 éves írói, színészi, hivatalnoki stb. pályák megünneplése is a csömlérlésig gyakoroltatik éppen nem tartom szerencsés válasznak, ha egy könyv czéljával a jubileumok szaporítása tüzetik a legyen az bár tudományos, politikai vagy éppen nemzeti jubileum.

De hát valjon Kerékgyártó úr műve éppen az általa kitűzött emlékeztetés czéljának megfelel-e? Valjon az elősorolt tényképek-e üdvös eszméket, nemes érzelmeket ébreszteni és has

e vezérelni? Tekintsünk a mutató-lajstromokba és néhány érdekes pontot.

rgymutató XIX. lapján áll: *Házassági szertartások* 23. Kikeressük az illető lapot s olvassuk: »1264. (okt. éla hasonnevű (jobban mondva hasonló nevű) fiának nyegzője. Béla Sclavonia hercege Ottokár cseh király ával, brandenburgi Kunegunddal kelt egybe. A nász szédságában, az ország határszélén, sátorok alatt folyt Ottokár királyok vetekedtek a fényüzésben. A magyar ás öltözete, a kucsmáikon, magasló kócsagtollak, a szatövött gyöngyök és drága-kövek a távolból jött vendé- t vonták magokra. Miután Béla király a menyasszony eghatározta, hasonnevű fia a vőlegény aranykoronát e fejére, melyet egy magyar főúr kivont karddal azon- onnan.« Már azt vagyok bátor kérdeni, hogy *mi e en a fejedelmi házassági szertartás?* Az e, hogy a y fejére koronát tesznek s azt kivont karddal leütik? idolom, hogy ha ez igaz történet (nem tudom, hol van agyon is botrányos esemény lehetett. Mi az tehát, a mi szméket nemes érzelmeket ébreszt és nagy tettekre gy melyik momentumát jubiláljuk meg a jövő októ-

los *ítéletek az országgyűlésen* 403. 450. 647. Az alatt elő vannak sorolva az 1575. aug. 8-án kivég- z helyes adat. Báthori István az országgyűlés által . Békes Gáspár elfogott híveit; de már a második 450 lapon szept. 1-ről beszél a czikk valami 1593-ik yűlésről, hol semmiféle halálos ítélet elő nem fordúlt. teszi hozzá: »Itt egyik oka az 1594-ki vérengzésnek;« . Báthori Zsigmond követett el a Kendieken és tár- ebben a vérengzésben az országgyűlés semmiképen yt, legfeljebb úgy, hogy tagjai szállásaikon remegtek, s is kerül a sor, mikor meghallották, hogy mi foly a . harmadik pont alatt a 647. lapon elő sem fordul yülés. Felhozhatnék még több tévedést, talán toll, vagy azított sajtóhibát, felemlíthetném a bőbeszédűséget ori asszonyság nevénel (3—4 oldalon foglalkozik velök arságot, pl. Temeskári Pelbártnál, kiről az újabb ada- emlékezik), kifogásom lehetne a forradalmi események- egjegyzések ellen, midőn ki nem tisztázott tények- zonyokról határozottan beszél, de kutforrást nem z bizony folyóiratunk szűk tere nem engedi, hogy ily nagy nden egyes részlete bírálata alá vétessék. Összevonom ondottakat, hogy t. i. a gondolat, a munka terve jó,

helyes, czélszerű; de a kivétel nem egészen hibátlan. Azo ezeket a használat és gyakorlat fogja lassanként kimutatni és vítani a valószínű, hogy mások közreműködése is fog segítségül szolgálni, hogy az egyes tévedések felderíttessenek, melyeket sz figyelemmel kísérve, művét, lassanként kijavíthatja s így a kezdő kiadásait mindig jobbá és használhatóbbá teheti.

Részemről még csak egy pár megjegyzést akarok tenni, t. i. ha azt akarjuk, hogy a mű tudományos színvonalra emelkedjen, az eddig ismeretlen, a szabadságharczra vonatkozó, s régibb adatoknál is, melyek nem épen köztudomású dolgokat tartalmaznak, meg kellene említeni a kútforrásokat. Ez igaz, kissé fáradságos, de nagyon hálás munka lenne s bátran elférne ugyan a téren, ha a következő kötetekben néhány asszonyságra, nem mai tudósra, néhány nagy urra bőven öntött elismerések, díjak árja, melyeknek ilyen könyvben épen nincs helyök, a mértékre szállíttatik.

Hiszem, hogy a műnek nagy kelete van s még nagyobb idővel. Hasznos íróasztali segéd minden művelt emberre né idővel második, harmadik kiadása bizonyosan a kifogástalan tudományos könyvek sorába fogja emelni; de így is, mint segédkönyv bátran ajánljuk minden tanulmányozó becses figyelmébe, mint gondolat, végtelen sok fáradság és türelmes kitartás eredményeként.

K-

Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, par le dr. L. Hech fesseur a la faculté de médecine de Nancy. — Nancy imprimerie L. Levrault et Cie, 1879. — Közép október, 54 l. Mellékelve: Carte servir à l'histoire de la colonisation de la Hongrie de 1762 à

Sok fáradságunkba fog kerülni, míg tüzetesen földünknek történelmünkben mindazon folyományok, okszerű kezelemények, melyeket a külföldi elemnek közbevegyülése nélkülünkbe eredményezett. Mióta a bölcsészeti fürkészés mindig nagyobb tért hódít újabb történetírásunkban, a szakemberek figyelmét is mindjobban foglalkodtatják az olyan munkák és gyűjtemények, melyek hazánk különféle népvegyülékének származását, megtelepedésök indokait és államéletünkre hatásukat tárgyalják. Magyarország történelme csakis akkor igazán pragmatikus, ha századok óta nyomról nyomra ki lesz mutatható, milyen hatása volt állami fejlődésünkre, a magyar szellem alakulásaira, az ország értelmi és anyagi állapot szüntelen módosulásaira, erkölcsünkre, társadalmi viszonyai politikai hajlamainkra ama mozgató erőknél, melyek nem a nemzet véréből valók, hanem más talajban gyökereznek és más felület alatt keletkeztek, nőttek fel.

Az előttem fekvő füzetke az *elszászi és lotharingiai francia gyarmatosoknak Délmagyarországon történt telepítéséről* szól. Fontos magyarázatot képez hazánk történetében a nyugot európai latin és germán fajoknak bevándorlása Magyarországra, III. Károly, Mária-Terézia és II. József uralkodása alatt. Nem volt az egyszerű colonisatio, melynek célja csupán csak a lakosság szaporítása, hanem igenis volt a nép szaporítása oly idegen elemek által, melyek hivatva voltak a magyar nemzeti egységet megszakítani és a magyar közszellemet a hagyományos államczettől idegen irányba terelni. Az e fajta telepítéseknek a múlt században leginkább Délmagyarország volt a színhelye, és az e fajta telepítések politikai tendenciája is leginkább ott éretett el sikerrel. Másutt a hazában, hol a múlt században idegen telepedések történtek, az ethnographiai arányok úgyszólván csak futólagosan változtak. A telepítés még társadalmi tekintetben sem változtatott valami sokat a vidék színezetén és nem kölcsönzött annak maradandó külön sajátos jelleget. A nemesség befolyása és a magyar nemzet önfentartási ösztönének ereje rövid idő alatt túlsúlyba helyezte ismét az idegek közbevegyülése által megzavart nemzetegységi mérleget.

De az ország délkeleti végszélein, hol nemesség nem volt és a magyar lakosság csak kis számban volt jelen, minden másképen történt. Ott a múlt századi idegen telepítések oly lényeges változásokat idéztek elő a politikában, társadalomban, egyházban, iskolában és minden téren, annyira kirekesztették ama országrészt a nemzet egységes fejlődési menetéből, hogy *Délmagyarország történetének számos fejezete egészen speciális részét képezi a hazai történetnek, mely mintha nem is tartoznék Magyarország történetéhez, ahhoz semmiben sem hasonlít.* Magyarország csak 1779. évben kezdett ott létezni, mikor ama országrész, mely 164 évig a török félholdat uralta, azután pedig egy félszázadon túl, az osztrák fegyverhatalom által elkobozva, magán uradalma volt a bécsi kincstárnak, ismét visszakapcsoltatott az anyahazához.

Azon 63 éves időszakban, mely Temesvár visszahódítása és Temesi Bánság megszüntetése közt lefolyt, *háromszor* telepedtek Délmagyarországon Lotharingiából és Elzászból *francia* rajok. Az első délmagyarországi francia települők, miről azonban Hechtnek úgylátszik nincs tudomása, az 1752-ik év táján szállották meg a temesmegyei *Mercy-falvát*. 1763—66. évben jött a második francia szállítmány és ugyancsak *Mercy-falván* és *Szent-Andráson* települt. 1770—72. évben szállotta meg a francziák harmadik vendégnépe *Fehértemplomot*, *Uj-Bessenyőt*, részben *Szöllüst*, egészen benépesíté *Szent-Hübert*, *Trübswetter*, *Soltour* és *Charleville*, részben *Osztern* és *Gottlob* Torontáli községeket.

Szent-Hubert és Charleville ma is létező lotharingiai hely-

ségek nevei, melyeket a gyarmatosok régi hazájukból ültettek hazánk földjére. Charleville a mőzeli departementban és a vi kantonban Metzről északra fekszik, Szent-Hubert szintén M közelében egy jövedelmes uradalomnak a neve.

Ezen francia eredetű délmagyarországi községeket látogatom meg *Hecht* nancyi tanár 1877. évben. Látogatását becses emly gyanánt a jelen ismertetés tárgyát képező könyvecskében örök meg. A kis munka nemcsak szép előadásánál és alapos történel tájékozottságánál fogva érdemli meg figyelmünket, hanem föl azért is, mert a magas műveltségű és ősi hazájukból messze föls elszármazott honfitársai iránt meleg érdeklődéssel viseltető sz lelkiismeretesen kutatta fel a bécsi államlevéltárakban, a délm gyarországi francia coloniák plébániai anyakönyveiben, a nyo tatott kútfőkben és a néphagyományban mindazon adatokat, né a lényegtelen körülményekre is kiterjeszkedő apróbb részletek melyek által atyafiai kivándorlási történetét megvilágítha gondolta.

Kiválóan becses szerzőnek művében az a rész, melyben m ismerteti velünk az okokat, melyek francia gyarmatosainkat hazájok elhagyására és kivándorlásra bírták, az osztrák kormá pártfogó oltalma alá való menekülésre kényszerítették.

Lotharingia, mely tudvalevőleg kezdetben német herczség volt, a lengyel örökösödési háború alatt 1733. évben Franciaország hatalma alá került, olyképen, hogy Lesczinszki Szanis lengyel király birtokában maradjon, míg él, annak halála ut pedig az 1735. évi bécsi békekötés határozatai értelmében egész Franciaország tulajdonába menjen át, mi 1766-ban valóság meg is történt. Elszász már előbb, 1648. és 1681-ben került francia fennhatóság alá.

Lotharingiában a kivándorlási mozgalom Szaniszló uralkodásának második szakában veszi kezdetét, mikor a király székvárosát díszesen átalakítja, számos műemlékkel fölékesíti és Nancyban a szépművészetek, az irodalom és tudomány fejlesztésére gazd alapítványokat tesz. Mindezen költségek az alattvalók rovására történnek és a népet véginségre juttatják. Hozzájárult a bajhoz növelte a nyomort, elégedetlenséget a lotharingek háború hirczolására, a német sereg ellátására hajthatlan szigorral gyűjtő hadiadó és más egyéb sarczok. Galaiziere kancellár igazságtal robotolásra szorítja a szegény népet és nevillei kastélyában kenjét művelleti átalok, a nancyi országúton pedig súlyos kényszmunkákat végeztet velök. Egy hivatalos vizsgálat constatálta, hogy Szaniszló zsarnoki kormányának 23,590 lotharingiai földesgaz esetét áldozatul, kik minden vagyonuktól megfosztva, napszámosság lettek és hazájukból menekülni kényszerültek. A kivándorlás ell

szigorú rendszabályokat hozott a kormány, börtönnel, a vagyon elkobzásával, a polgári jogok elvesztésével büntetvé a menekülőket. Ezen kétségbeejtő helyzet mitsem javult az által, hogy a provincia később Franciaországba kebeleztetett be. Franciaországban ez időszerint Pompadour és Dubarri szégyenletes uralma sajtolta a népet. Az állapot még rosszabba fordult a háború következtében, melyet Franciaország a keletindiai gyarmatok miatt 1756-ban Anglia ellen viselt. Pompadour rábirta Lajost, hogy a poroszokkal szakitson és Ausztriával lépvén szövetségre, résztvegyen a hétéves háborúban. A francziák kudarczai, az angolok tengeri diadalai, a nép rendkívül elszegényedése kényszeríték végre Lajost elfogadni az 1763. évi párisi békét, mely által Franciaország elveszté északamerikai és szenegáli birtokait is. A francia államtestet benső rothadás emészté, a legszemérmertlenebb despotismus lázas izgatottságban tartá a kedélyeket.

A vigasztaló sötét éjszakában, mely ama időkben a francia alattvalókra nehezedék, éltető reménysugár gyanánt jelent meg 1763-ban Mária Terézia gyarmatosítási pátense. Toborzó ágensek járták be a külföldet és szedték össze, ígéretekkel kivándorlásra lelkesítették az elégedetlen és sorsukon javítani akaró szegény népet. A később osztrák kézbe került kis Kehl várában, a Rajna jobb partján, egy császári jegyző fogadta a kivándorló népet, ellátván minden családot a szükséges utiköltséggel, útlevelekkel stb.

Ez a lotharingiai és elzászi kivándorló francziáknak második raja, mely monarchiánkban keresett oltalmat és boldogulást és melyet az első már 1752-ben előzőtt meg. Ezen első francia bevándorlókról nem emlékezik meg Hecht. A második gyarmatos rajnak bevándorlását pedig 1764-re teszi. Holott bizonyos, hogy a második francia rajnak bevándorlása már 1763-ban vette kezdetét és tartott, nem mint szerző mondja 1772-ig, hanem egy huzamban 1766-ig. Ekkor szállották meg francziák a már említett bánsági községeket, Bácsban pedig *Apatint, Gajdobvát, Uj-palánkát* és *Karavukovát*. Előfordúlnak Bácsban a Rizar, Merschi, Hardi, Pekar és Molnár családnevek, melyek szembetűnőleg a francia Richard, Marchal, Picard, Mennier családneveknek ferdítései. A bánsági francziák, noha a közéjük vegyített sváb colonisták, a temesvári tartományi kormányzék és az ottani egyházi befolyás germanizáló hatása alatt ők is elnémetesedtek, tisztábban őrizték meg eredeti neveiket. A Lorret, Rubie, Duc, Francisquet, Etien, L'Amant, Dechamp, Fournier, Russen bánáti francia nevek eredeti tisztaságukban hangzanak még mai napiglan is.

Cherier Miklóst, a híres kánonistát és hittudort, Csanád, Temes és Torontál megyék egykori táblabíráját, mint az irodalom

terén is feltűnt kiválóbb szellemet és magyar érzelmű jó ismeri közönségünk.

1769. év végével indult el hazájából Magyarország francziák harmadik gyarmatos csoportja. A dabói grófság Foug környékéről strassburgi, hoffeni, schönauai, marckols származású gyarmatosok, úgy szintén Sainte-Marie-aux-Min és Saint-Hippolyteből való elzásziak, vogeseni népek. esee felvételért a nagy fejedelemasszonynál. 1770. évi februárban é cziusban 127 német-lotharingiai család jelentkezett felv. Ugyanazon évi ápril hóban 930 család vette útját Magyarorszá. Ezek háromnegyed része Lotharingiának francia részéből mazott. Ugyanazon évi augusztusban Commercy, Pompey, Blé Avricourt és Thionville francia kivándorló lakossága voni Kehlen, hogy az őket megelőzőtt atyafiaikkal egyesülve, egy társaságban utazzék Magyarországba. Hecht szerint évi augustus 25-dikétől december 31-dikéig 203 elzászi jelentkezett Kehlenben magyar földön való megtelepedésre. E dok 80 különböző alsó-elszászi helységből valók. A felső-é kivándorlók Bále felé vették a rövidebb útat. A bálei osztrá szári residens, Nagel, még 1771-ben is arról tesz a bécsi kornál jelentést, hogy igen nagy számban jelentkeznek kivá francia gyarmatosok, köztök nemcsak parasztok, hanem ipa gyapjúszővők és vinczellérek is. »Elhagyják hazájokat — n Nagel — a legszigorúbb kormánytilalmak daczára és tit szöknek el. Azt beszélük, hogy a kivándorlás nem fog egyhama szűnni, mert azok, akik Magyarországba már előbb megte tek, sokat írnak haza ottani jó fogadtatásukról és bátori népet kivándorlásra.«

A kivándorlók útazását is leírja Hecht. Ugyanazon k beliek többnyire egy csapatban útaztak. Minden csapat választott magának. A vezér dolga volt népének szükségül gondoskodni és a fölött is örködni, hogy útközben csalá ne csábitsa őket valaki más valamely gyarmat helyre. ugyanakkor szedték a telepeseket a poroszok, szászok és o is. A családapák és anyák útközben naponkint 6 krt, a g kek 3 krt kaptak. Bécsben 3 frtot fizettek le minden csalác 1772-ben megszünt a francziák bevándorlása.

A mit Hecht a továbbiakban elbeszél a francia gyar ellátásáról Délmagyarországon, a bécsi telepítési bizottsá temesvári administratióról, a szántók mennyiségéről, me művelés alá kaptak, az mind ismeretes dolog előttünk. Új az szerző azon állítása, hogy a francia jövevények anyagi annyira földözte ellenök a magyarok és oláhok irígységé excita la jalousie des Hongrois et des Roumains habitant l

es voisins), hogy azok éjjelenként gazdaságaikat elpusztították barmaikat elhajtották. A francziák csak úgy szabadúlhattak ablók betöréseitől, hogy kimélet nélkül lelőtték minden subásbert, a kit éjnek idején földjeiken megláttak. Nem tudom, honnan vette szerző ezen adatait. Annyi azonban bizonyos, hogy magyar nép, *mely azon időtájt sehol nem is létezett a francziákkal telepített községek környékén*, sem nem irigykedhetett az igen gyarmatosok jóléte miatt, sem nem pusztította szállásaikat, nem örült, ha *mint számkivetettet önnön hazájában*, nem bánták a hatalom bitorlói és békességben meghúzódni engedték a románny valamelyik szögletében. *A kevés magyar gyásnapokat akkor Délmagyarországon!* Nem gondolhatott arra, hogy a telepített németek, francziák, rácok, bolgárok és oláhok rengeteg légióit éjjeli vexatiók által helyeikből kiszorítsa, vagy gyentássa. Szükségesnek tartottam e megjegyzést, mert ilyen és hasonlóval gyanúsításokkal már több olyan történetírónál találkoztam, elegendőnek tartja csupán német kútfőkből meríteni Délmagyarország azon korbéli történetét. A különben nagyon objectív szerző is valószínűleg német forrásból meríté regényes epizódját.

Mindenütt a világon, a hol colonisátiók történnek, az idegen telepfűlők assimilálódnak új hazájok államéletével, társadalommal, elsajátítják nyelvét, szokásait, keresztény államokban akran még a praedomináns vallást is. Közvetítik ezt maguk a helyes institutiók, az életszükséglet követelményei, néhol bizonyos kasztok és társadalmi osztályok. Magyarországon a nemcsúgnak és a hierarchiának volt az hívatása. De Délmagyarországon tekintetben kivételes állapotokat találunk. A német megmaradt németnek, a rácz rácznak, az oláh oláhnak, a bolgár bolgárnak. *A magyarosítás processusa legújabb keletű!* A bevándorolt francziákat is, noha aránylag mindössze csak kevesen voltak, uncziaáknak igyekezett megtartani az e tekintetben legtöbb bevéással rendelkező egyházi hatóság. Hecht kimutatja, hogy a Magyarországi francia coloniák élére még I. Ferencz király alkodása idejében is francia papokat állított a csanádi püski kormány. Említi Raka, Eustache, Breton, Parée, Petítjean, Colère, Maillat, Germain, Collignon és más francia lelkészek neveit. A francia gyarmathelyeken az egyházi szertartás is francia nyelven végeztetett, míg a községi hivatalt németek vezették az iskolai oktatás is német nyelven eszközöltetett. A dél-magyarországi francia telepítvényesek ma már mind elnémetesedtek; a francia nyelvet, még pedig a metzi, bezanconi, párisi és samburgi népdialektusokat, csak néhány aggastyán beszéli még. Az 1868. évi törvényhozás elvégre meghonosította náluk is a magyar nyelvet. *Ar ifjabb nemzedék mindinkább ügyekszik nyelvben*

és szívből magyar állampolgárrá nőni ki magát. Elősegítik jó részben a szegedi iskolák és a szegedi magyar családokkal tatott gyermekcserék, mit Hecht dicséretileg emel ki könyvében »Oltre l' allemand — úgymond, — qui rappelle le dialecte en Alsace et dans le Wurtemberg, la jeune génération commence à parler le hongrois, qu'elle a appris tant dans les écoles des villages que dans celles de Szegedin: dans cette ville importent existant de bonnes écoles dans lesquelles l'enseignement est tout donné par des religieux. La diffusion de la langue hongroise est encore favorisée par une coutume féconde en heureux résultats, autrefois en usage entre la Lorraine et l'Alsace, et en usage aujourd'hui très-répondue entre la Suisse romande et la Suisse allemande, l'échange des enfants. Deux familles de langue française se confient réciproquement leurs enfants pour leur apprendre une langue nouvelle.« (39. l.)

Hecht munkája végén említi még azon emlékek nyomait melyeket a múlt századi kivándorlásról Franciaországban is találhatott. Közébe tesz továbbá hat igen érdekes táblázatos kivándorlást a kivándorolt családok régi lakhelyeiről; mely nevű családok és mely községekben kaptak Délmagyarországon lakhelyet, mely erős volt 1875-ben a szent-huberti, charlevillei, seult trübswetteri, gottlobi és oszterni francia telepítvények népesen mely családok azok Lotharingiában, melyeknek nevei az 1762—1772. évi francia kivándorlók neveivel azonosak, és végre a falvakat építették a volt temesi Bánságban 1762—1772. évben a bevándorolt gyarmatosok újonnan és mely régi falvak nagyrészt általa?

A munkához mellékelte térkép ellen kevés technikai kifogást lehet tenni. Csak a történelmi nevekké és a földrajzi nomenclatur nem volt a szerző egészen tisztában. Említi például *Temesváros* és *Krassova vármegyét*, a mi pedig egy legújabb kori 18. évi térképen bizonyára paradoxon, Bács megye *Batsch*-nak, goszelo *Dugostellá*-nak, Beregszó *Bereszó*-nek, Kis-Oroszi *Oros*-nak, Melencze *Metenczó*-nek, Katalinfalva *Catharinena*-nak stb. van írva.

Különben a munka tanulságos és — miként az itt közölt kivonatból is látni — sok oly adatot tartalmaz, melyek a köztudományt általában, de különösen délmagyarországi történetíróinkat zelebbről érdekelhetik. Azon történelmi elvi szempontot, mely a magyarországi idegen telepítések tekintendők és az azokról szóló speciális munkák értéke is mérlegelendő, már ezen ismertető rokon elején jeleztem.

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ

Kalasz az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Nagy 8° 5 és 266 lap, 19 műmelléklettel (színyyomatok, czímlapok, kezdőbetűk stb.)

Mikor az országos könyvkiállítás eszméjét szakférfiak megpendítették, a közönség nem volt egészen tisztában, mi mindent fog e kiállítás magában foglalni. Lehet, hogy ezt kezdetben maga a kiállítási bizottság sem tudta. A kiállítást az iparmúzeum rendezte, s így mindenki azt várta, hogy a kiállítás első sorban csupán a hazai ipar egy fontos ágának, a nyomdászatnak fogja történetét adni, hogy meg fog elégedni, ha általánosságban, egy-egy korszak kiválóbb termékeivel mutatja be a fejlődést, melyet a hazai nyomdászat négyszázados múltja felmutat. Azt hittük, hogy inkább a technikai fejlődés menetét fogjuk látni s nem gyanítottuk, hogy a kiállítás ekkora terjedelmű lesz. Az iparmúzeum cége nagyon sokat egyesített az országos képtár termeiben, közte sok olyat is, mi nem tartoznék az iparmúzeum hatáskörébe. Előttünk látva az óriási eredményt, melyet félévig tartó szakadatlan munkálkodás létrehozott, nem czélunk vizsgálni, a mondott intézet volt-e hivatva annak rendezésére: ez a dolog érdemére nézve teljesen mindegy, s szakembereknek okuk van örülni, hogy a kiállítás létrejött.

Óriási időt kellett fordítani egy-egy kiállítási csoport rendezésére, de tán az összes csoportok összeállítása nem került annyi időbe és fáradságba, mint az az egy, a mely a Magyarországon és Erdélyben 1473-tól 1711-ig létezett nyomdák termékeit tartalmazza. A Nemzeti Muzeumi könyvtár gazdag anyagából össze kellett állítani mindazt, a mi a mondott korszakból ott megvan; a magyar nyelvű nyomtatványokat ismertük már Szabó Károly »Régi magyar könyvtára«-ból, de az idegen nyelvűeket most kellett összeszedni. Hetekig tartott munkálat után ezeknek jegyzéke nyomtatásban is megjelent¹⁾, ezután szét kellett ezt a hazai könyvtáraknak küldeni, azok szorgalmasan dolgoztak a hiányok pótlásán s a fővárosi nagy könyvtárak hónapokig ezzel voltak elfoglalva. Így történt aztán, hogy az eredetileg mintegy nyolczszáz kötetnyi anyag csakhamar megháromszorosodott. De a dolog természetéből folyik, hogy nem mindig az kelti a legnagyobb érdeket, a mi sok fáradságba került. A nagy közönséget a kiállítás e része nem nagyon vonzotta, melyben alig van egy-

¹⁾ Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemz. Muzeum könyvtárában őriztetnek. 44 lap.

két könyv, mely díszesebb kiállításával a szemet is gyönyörk teti. Gondoskodni kellett oly csoportokról is, melyek a nem sz értő figyelmét is lekötik. Ekkép vált azután a kiállítás is oly tozatossá, érdekessé, mely a művelt közönség teljes megele gével találkozik, különösen mióta a jogos panasz a kiállítási kal elkészése miatt elenyészett s a rendkívüli díszszel kiállított kö előttünk fekszik.

A kiállítás csakis a Kalauz megjelenésével vált telje élvezhetővé. Miként a kiállítás sikerülte felülmúlta a hozzáfű reményeket, úgy a Kalauz is meghaladta a várakozást. Val közép faj katalogus és tudományos munka között. Katalogus sok, tudományos műnek kevés, mert megmaradt benne bizon katalogus-szerűség. Egyes értekezések, melyek a csoportokat vezetik, akármely szaklapban helyet foglalhatnak. Pulszky . rencz, Szabó Károly, Csontos János, Pulszky Károly, Em Gusztáv, Ballagi Aladár stb. tollából kerültek ki e cikkek, 1 lyek világosan, érthető modorban adják a közönség elé azon er műnyeket, melyekre hosszú kutatások után jutottunk.

A kiállítás első csoportja a magyarországi codexé, mely hez Csontos János és Pulszky Károly írtak bevezetéseket. Hatvan kéziratot tartalmaz e sorozat, melyeket magyarorsz egyének másoltak vagy festettek. Magyarországi könyvmásolók kik a könyvnyomtatás feltalálása előtt ugyanazon ipart űz mint később a nyomdászok, eddig keveset tudtunk. Újabb k tások azon 12 könyvmásoló számát, kiket Toldy ismert, 1 csaknem százszal szaporították, hol van még ehhez azoknak szá kik nevöket az általuk írt kézíratra fel nem jegyezték? E hat kézirat egymás mellé állítva, még további vizsgálatok alapját szolgálhat. Ismeretes, hogy a középkornak voltak irói iskolá voltak egyének, kik a könyvmásolást nemcsak tudományszere ből, hanem üzletből végezték. E kettő közt szoros különbséget tenni, mert irói iskolákra, a könyvmásolás iparának történe csak az üzletszerűleg másolt kéziratokból vonhatunk követke tést. Ily üzleti könyvmásoló volt például Magyarországi Já 1348-ból, ki mint szépíró Ulrich asbachi apát szolgálatában áll Sztárai Máté 1474—75-ből. ki Egervári László nagyváradi p pökségi gubernator számára dolgozott. Briccius polánkai pap Vitéz Jánosnak volt felfogadott másolója. Külföldön nagyjé ismerjük már az ily irói iskolákat. Monte-Cassino, Rheims sz val termelt irnokokat s német és francia oklevelekben azt i lehet mutatni, annak írója melyik iskola növendéke volt.

Ezt kellene minálunk is elérni, s a kiállításon együtt l anyag alapúl szolgálhatna e vizsgálatok megkezdésére, s külf analogiák alapján meg kellene állapítani, mily állást foglalta

hazánkban a könyvfestők s irnokok, mint iparúzők, általában, volt-e hazánkban is író-iskola? (talán Pannonhalmán?) Ez lenne egyik feladata azon nagyobb munkának, melynek elkészítése e kiállítással kapcsolatban tervezve van.

A Kalauzban hatvan kézirat pontos bibliographikus leírását találjuk, melyhez a műtörténelmi részt Pulszky Károly készítette. Ez annyival érdekesebb, mert eddigelé teljesen járatlan téren mozog. Eddig Rómer, Ipolyi adtak egyes adalékokat a hazai festészet történetéhez, de a kéziratokat, tekintve, hogy azok hazánk és a külföld különböző könyvtáraiban szét vannak szórva, behatóbb vizsgálat alá nem vehették. Pedig, mikép a Kalauz mutatja, e téren több érdekes és kiváló termékkel találkozunk. A Pray-codexnek XII—XIII. század rajzai még egészen byzanti befolyásról tanúskodnak; önállóbb művészetről ad már számot a XIV-ik század. A gyulafehérvári püspöki könyvtár birtokában levő esztergomi missale, melyet a westphaliai születésű Stephent Henrik csukárdi plébános írt és festett 1377-ben, haladott technikáról és izlésről tanúskodik. A burgundi befolyásra emlékeztető modor meglepő realismust mutat, különösen a lapszéli díszítésekben. Egy másik kiváló termék a Miskolczi László által festett missale 1394-ből, mely gyengébb technika mellett művészebb fel fogást mutat, a feszület olasz befolyásra emlékeztet. A két festett emlék képviseli legszebben a XIV-ik századot.

A XV-ikből legremekebbek a körmöczi és selmeczi tanácsjegyzőkönyvek; az első 1426-ban, az utóbbi 1432-ben készült; a bennök levő feszületek a gothikus művészet remekei s méltán ragadnak bámúlatra művészeik iránt, kik közül az utóbbit, Gobil Jánost névszerint is ismerjük.

A kiállítási katalogusnak ez a része az, mely (a könyvkötések története után) a legtöbb újat tartalmazza, vagy legalább összegyűjtötte az eddig szétszórt anyagot. A mit e kéziratokról itt olvasunk, azt megtalálhatjuk ugyan a Magyar Könyvszemle füzetében; de itt együtt bírjuk az anyagot, melyet így könnyebben áttekinthetünk és osztályozhatunk.

E kéziratokban sok történelmi anyag is rejlik. Például az erdélyi oláh zajongásokra nézve nem érdektelen egy kézirat keletése (S. Augustinus de conflictu vitiorum et virtutum 1433-ból) mely ekkép szól: »Finis huius libri sub a. d. 1433. tempore disturbii cum Olahis de Fugaras.«

A magyar nyelvemlékeket Volf György, a magyar vonatkozású kútfőket Csontos János állította össze. Az első csoport negyven, az utóbbi hetvenöt számot foglal magában. A leírás mindenütt felemlíti azt, a mit a nagy közönségnek e becses emlékekről meg kell tudnia, de csekély fáradsággal azt is ki lehet

tett volna tenni, melyik van kiadva, hol és melyik kiadásban. Ez a jelen összeállítást még becsesebbé s maradandóbb értékűvé tette volna. A magyarországi codexeket a Kalauzban a legszebb nyelvemléknek Kinizsi Benigna imádságos könyvének címlapja előzi meg sikerült másolatban. Hogy e két sorozatból több igen nevezetese, a königsbergi imatöredéket, a bécsi és müncheni magyar codexet, Anonymus, Kézai krónikáit, a bécsi képes krónikát nélkülözzük, érezhető hiány, de tekintve, hogy a kiállítás s e Kalauz a nagy közönség használatára készült, az összegyűjtött anyag bőven ad kárpótlást az elmaradottakért.

A közönség figyelmét a kéziratok között különösen azon hatvannégy darab ragadja meg, melyekhez a nagy magyar király: Corvin Mátyás emléke fűződik. Mennyiből állhatott a régi Corvina könyvállománya, ma már csak hozzávetések, összehasonlítások útján gyaníthatjuk. Egykorú híres könyvgyűjtemények nem igen tartalmaztak tizenkét-tizenötezer kötetnél többet, enniből állhatott a hirneves budai királyi könyvtár is. Jelenleg csak azon kéziratokat tartják kétségtelenül a Corvinából eredőknek, melyeknek címlapján a király hollós címere látható. Azon kéziratokon, melyek Mátyás idejében készültek, csakugyan látjuk e czímet; de kétségtelenül voltak a Corvinában oly kéziratok is, melyek előbb más könyvgyűjtők birtokában voltak, ezek tehát nem mutatják fel a hollós czímet. De minthogy ezeknek provenienciáját ma már megállapítani igen nehéz, kétségtelen Corvin-codexnek csak azt szoktuk mondani, mely mint ilyen, címeréről vagy kötéséről felismerhető. Ilyen eddigelé mintegy százhusz ismeretes; a kiállításon tehát az ismeretes anyagnak felét láthatjuk. A nagyobb rész gyári munka; de néhány Attavante, Gherardo, Francesco il Chierico ecsetjének remeke. Pulszky Ferencz bevezetése röviden áttekinti az egész anyagot s felvilágosítást ad a Corvina-kérdés jelenlegi állapotáról. Bibliographikus leírásukat Csontos János végezte, ki e kérdéssel már többször foglalkozott. Megemlítjük, hogy a Corvin-codexekről szóló részt szép színnyomat előzi meg, mely a thorni Naldius-codex címlapját adja.

A gyulafehérvári arany biblia egy színnyomatos képe (Máté evangélista) a hazai könyvtárak egyéb érdekes kéziratainak sorát nyitja meg. A IX-ik századtól a XV-ig itt együtt van mindazon érdekes kézirat, melyeket hazánk könyvtárai őriznek. E sorozat természetesen nem nyújthat senmi teljeset, semmi összefüggőt. — Látjuk benne az írás fejlődését hat századon keresztül, díszesen festett kéziratokat, apró imakönyveket; e sorozatban azonban nincs semmi hazai vonatkozású, a darabok összeválogatására nem sok gondot fordítottak; e csoport a nagy közönség számára készült, hogy annak fogalma legyen az írás haladásáról, különböző alpha-

ről, (zsidó, görög, ó-szláv, amhara, dzsagattai stb) s foglaljon azon ritkaságokról, melyeket hazánk könyvtárai rejtnek.

Ezzel végződik a Kalauznak az a része, mely a kéziratokról. E rész az egész műnek mintegy felét teszi ki, és pontos leírás-terjedelmes bevezetései miatt önálló becsűvel bír, melynek a magyar bibliograph a kiállítás bezárása után is nagy hasznát látta.

A kéziratokról szóló rész után Temesvári Pelbárt Pomenának című lapja a nyomtatott könyvekhez vezet, melyeknek leírását az incunabulumok nyitják meg. A XV. század első felében megkezdett fatábla-nyomatások a könyvnyomtatásnak megelőzői. Ilyet többet látunk a kiállításon. Dankó gyűjteményében van egy naptár, mely az 1439-ik esztendőre szól; az incunabulumok közt látunk egy érdekes szent kép gyűjteményt, melynek című lapján 1460. évszám áll: »Die Anbeter Christi« címmel. Ezeket mondhatjuk a könyvnyomtatás legelső termékeinek, melyeket az országos könyvkiállítás felmutat.

Fust és Schöffler mainzi nyomdáját már több darab képi műve. Durandus Rationaléját, mely 1459-ben került ki sajtó alá, az esztergomi székesegyház könyvtára állította ki; az 1482-iki mainzi bibliát a gyöngyösi szent Ferenczrendiek könyvtára. E nyomdákat ezeken kívül még több ősnymtatvány képi műve, fogalmat adván azon kincsekről, melyek hazánk könyvtárait gazdagítják, kevesektől ismerve, őriztetnek. A későbbi korú incunabulumoknál a főtekintet azokra volt fordítva, melyek magyar vonatkozásúak, magyar szerzők munkái, vagy magyarországi könyvkereskedők költségén külföldön készültek.

Az incunabulumok közt található a legrégebbi magyar nyelvű nyomtatvány töredéke is, mely szent Pál leveleinek fordítását tartalmazza, a betűk után itélve XV. századi nyomtatásban. E töredék a krakói könyvtár egyik könyvtáblájából került elő s valószínűleg ez azon régebbi fordítás, melyről Komjáti sz. Pál leveleinek 1533-iki fordításában megemlékeznek.

Egy kis csoportozat — a budapesti egyetemi könyvtárból fogalmat ad a régi naptárak kiállításáról. Mindössze hat ősnymtatvány van itt kiállítva 1478—1556-ig. Legbecsesebb között az első, egy tábla-nyomat, mely tizenkilenc éves cyclusra (old-cyclus) szól. — Megemlítjük, hogy az ősnymtatványokhoz németül Gusztyán írt terjedelmes bevezetést, azoknak jegyzékét pedig Heubrandt Árpád, s a naptárakat Szádeczky Lajos állította össze.

Sylvester Új Testamentomának 1541-iki című lapjával kezdődik a régi magyarországi könyvtár leírását kezdő rész, melyre

Szabó Károly volt leginkább hivatva. Röviden itt találjuk a hazai könyvnyomtatás harmadfél-száz éves multját az 1473-iki bratysłvai krónikától az 1711-iki nyomtatványokig. A kiállítás helyi viszonyai nem tették azt lehetővé, hogy a hazai nyomdák összes termékeit kiállíttassanak s a Kalauzban felsoroltassanak. Elég volt a kiválóbbakra, a jellemzőkre szorítkozni. Szabó Károly röviden előadja az egyes nyomdák történetét, a mennyit a nagy közönségnek róluik meg kell tudnia, felsorolja a nevezetesebb termékeiket s ily módon negyvenhárom hazai nyomdáról nyerünk tudomást.

A kiállítással kapcsolatban, tudvalevőleg egy nagy bibliographicus munka elkészítése van tervben, oly modorban, a mint azt Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában a magyar nyomtatványokra nézve megkezdte. Még hosszú idő múlhat, míg e nagy munka elkészül, s csak azután lehet a magyar nyomdászati történetének rendszeres megírásáról gondoskodni. A kiállítás elkészül, a Kalauz addig is használható kézikönyv lesz s egy kérdésre fog felvilágosítást adni.

A hazai nyomdászati történetét 1711—1848-ig, a százezer példányú behozataláig, Ballagi Aladár tollából olvassuk. E rész mely a kiállításon sehogyan sem sikerült. Hogy a haladás, fejlődés szemmel kísérhető legyen, igen bő anyagot kellett volna kiállítani azonban helyi körülmények nem tették lehetővé. A Kalauz nem is lehetett a részletekbe ereszkednie s meg kellett elégednie azzal, ha e nyomdászatiunkban igen fontos korról röviden csak összefüggő képet nyújt. E rész egészen önálló, mely a kiállított könyvekkel semmi összefüggésben nincs. Szintén Ballagi jellemzően röviden a nyomdászati jelen állását, mely különben a kiállítás megkezdésének gyöngén van képviselve. A legújabb statisztikai adatok szerint Budapesten hatvan nyomda van s az egész ország nyomdái számát körülbelül háromszázra tehetjük. Ennyi nyomdák közül csak huszonnégy vett részt a kiállításban, s ezeknek is csak tizenkettő) magából a fővárosból került ki.

Érdekesé teszi a kiállítást, hogy egyes nyomdák a köztudott kiállítás alkalmából termékeikből történelmi kiállítást rendeztek. Így tett a budapesti egyetemi nyomda, a marosvásárhelyi ev. ref. collegium nyomdája (1786—1867-ig), melynek közel száz termékeit egy füzetben Koncz József állította össze¹⁾; az újvidéki szerb maticza, mely 1826-tól mai napig minden kiadványát összeállította. Ez utóbbi kiadványok különben 1863-ig az egyetemi nyomdából kerültek ki s csak azóta nyomták újvidéki nyom-

¹⁾ A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvnyomdája termékeinek jegyzéke 1786—1867. október 1-ig. Marosvásárhelytől, 1867. 8-r. 24 l.

ban. Történelmi kiállítás a győri Sauerwein (előbb Streibig) nyomdáé is, mely 1787 óta nyomtatott termékeit állította egybe.

E történelmi kiállítások közt legméltóbb a figyelemre az egyetemi nyomdáé, mely a kiállításon száz év (1777—1877) termékeivel szerepel. Megjelent ezeknek jegyzéke is egy testes kötetben,¹⁾ mivel a nyomda a hazai bibliographiának nagy szolgálatot tett. Száz év alatt e nyomda, mely egész 1870-ig az államnyomda helyét is pótolta, összesen 2148 munkát termelt, melyek közt 803 magyar nyelvű. A pontosan összeállított címjegyzék mindenestre nagy hasznot tett.

Székely István krónikájának címlapjával kezdődik a könyvkedvelők gyűjteményeinek s a könyvészeti érdekességeknek leírása. A Kalauznak e része, a dolog természeténél fogva, egészen katalógusszerű, s így e résznek legnagyobb érdeme az, hogy felvilágosít arról, egyes gyűjtők könyvtáraiban mely érdekességek találhatóak. Vannak ezek között valóban becses dolgok is. A nagyapponyi családi könyvtárban, melyet gróf Apponyi Antal 1774-ben kezdett el gyűjteni, nagybecsű kéziratok őriztetnek. Itt van Janus Pannonius verseinek egy kézirata, egy becses Ptolomaeus-codex, Istvánfi históriájának eredeti kézirata stb. Gróf Apponyi Sándor gyűjteménye gyönyörű példányokban megőrzött unicumokban, ritkaságokban gazdag. A többi könyvkedvelő (Ráth György, Emich Gusztáv stb.) gyűjteménye is sok becseset tartalmaz. Ezekről a Kalauz felvilágosítást ad, hol keressük, ha esetleg szükségünk van rá.

Legteljesebb a magángyűjtők kiállított tárgyai között Dankó J. könyvornamentikai kiállítása; ezzel a Kalauz nagyon röviden végez. Közli a kiállító előszavát annak katalógusából, mely külön látott napvilágot.²⁾ A gyűjtemény a XV-ik századtól a XVII-ig tartalmaz díszes címlapokat, kezdőbetűket, díszítéseket, köztük Dürer, Holbein, Cranach s más jelesek rajzait. Végtelen tanulmányi anyag van e százötven keretben, s így együttességében látva a gyűjteményt, szinte megfellejtkezünk arról, mennyi nyomtatványt, mennyi becses könyvet kellett címlapjától, initialisaitól megfosztani, megcsonkítani, míg e sorozat létrejött. Kár, hogy a Kalauz nem vette föl egészen e gyűjteményt, mert annak száz példányban nyomtatott külön katalógusa csak igen kevésnek lehet keze ügyében.

¹⁾ A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877. Összeállította Baloghly István. Budapest, 1882. 8-r. VII. és 272 l.

²⁾ Dankó József esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest, 1882. 8-r. 36. l.

Egy fényes, a Corvina kéziratának kötését bemutató lap a Kalauz utolsó részét, a könyvkötésekről szólót, E sorozatot Keszler József rendezte s az ő tollából van sokon kívül a terjedelmes bevezetés, mely ez eddig terén nem világosított. A kiállításnak egyik értéke a hazai könyvkötészet történetének terén úttörő volt. A megállapítása is, mely régi kötést fogadhatjuk el hazai példák s melyiket nem, szerfölött nehéz; még nehezebb ezekben a jellemző vonásokat felismerni s az anyagot ily csoportosítani. Ily módon sikerült bizonyos ismereteket felfedezni, melyek után a hazai köteteket készítésükhez osztályozhatjuk. A nagyszombati aranyozás, a kolozsvári rakra osztott körlap, a debreczeni színes pergamen, a szegedi ismertető jegyek, melyeknek az osztályozásnál nagy hasznunk lehet. Különösen e három hely az, melyben önálló könyvkötői iparról szólhatunk. E részt általában a szegedi gozott előszó és a pontos leírások önálló becsűvé teszi a könyvkötészet történetének terén a könyvkiállítás valóban teremtett.

Látható az elmondottakból, hogy a Kalauz nem csupán értékű katalógus, hanem maradandó becsű bibliográfiai munka, mely e nembeli gyér irodalmunkban nagy sikert ért. Gyönyörű nyomdai kiállítása és sikerült illusztrációi mellett mitva a nagy számmal benne maradt sajtóhibákat, díszművé avatják.

FEJÉRPATAKY

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A választmányi ülést ezuttal nem lehetett a rendes időben megtartani. A nagy hét ünnepélyessége miatt, elnöki határozat következtében az ülés napja április 13-ára halasztott. — A választmányi ülésen *Pulcsy* Ferencz elnökölt s tárgyat a múlt gyűlésen kitüntetett két élet- és jellemrajznak felolvasása képezte. *Dr. Lánczy Gyula* társulati tag »Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika« című pályanyertes dolgozatát, melyet jelen füzetünkben közlünk, szerző betegsége miatt személyesen nem jelenhetvén meg, dr. Czobor Béla v. t. olvasta fel. Utána *Deák Farkas* olvasta föl »Wesselényi Ferencz« jellemrajzát, melyet a bírálók az előbbivel egyenlő értékűnek nyilatkoztattak. E munkát a »Századok« legközelebbi füzete fogja hozni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy a »Századok« múlt füzetében közzétett felhívás következtében, a 3-ik számú »Erdődi Pálffy Miklós« című pályamű szerzőjéül *Jellieska Pál* felső-diósi plébános jelentkezett, s becegyezését adta, hogy az a »Századok«-ban közöltesse. E pályamunka a »Századok« egyik közelebbi füzetében fog megjelenni. A 3-ik sz. jeligés levelke felbontatott, a többiek elégetésére *Sánnyei József* és *Szalay József* v. tagok kérettek fel, a pályamunkák pedig a társulat irattárában helyeztetnek el.

Ezután titkár jelenti, hogy az *első hazai takarékpénztár* 200 frttal, és az *első hazai biztosító társaság* 100 frttal a társulat alapítói közé léptek. Éljenzéssel fogadtatik. Az alapítványi összegek az alaptökhöz csatoltattak s az illető társulatoknak hazafias határozatukért köszönet szavaztatott. Évdíjas tagokul megválasztattak: *A bács-madarasi Casino* (ajánlja titkár), *Hosszú Pompéjus* állami mérnök Décs (aj. Torma Miklós), *Egyesült Casino* Váczott (aj. Thallóczy Lajos), *Községi népiszkolai tantesemlék* Kecskemét (aj. a pénztárnok), *Községi polgári leányiskola* Kecskemét (aj. a pénztárnok), dr. *Bloch Henrik* tanár (aj. Bánoczy I.), *Naláczy Géza* Mocs. (aj. Torma Miklós).

A pozsonyi Toldy-kör tudatja, hogy Dux Adolf irótársunk szülőházát Pozsonyban emléktáblával látta el, melynek ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog véghezmenni s az ünnepélyre társulatunkat is meghívta. *Samarjay Károly* és *Wagner Lajos* társ. tagok kérettek fel, hogy társulatunkat képviseljék.

Dr. *Kollmann* társulatunk külföldi tagja, »Die statistischen Erhebungen über die Farbe der Augen, Haare und der Haut in den Schulen der Schweiz« című művet beküldte. Köszönettel fogadtatik.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt
bevétele 3,128 frt 96 kr
kiadás 469 frt 31 kr
maradék april hóra 2,659 frt 65 kr.

Ezzel az ülés véget ért.

A »SZÁZADOK« III. füzetébe a tagajánlások közt hiba csúszott be. Ugyanis nem Schön Károly választotta meg tagnak, hanem Szokol Károly.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† *Simonyi Ernő*, országgyűlési képviselő, s a függetlenségi párt egyik vezérférfia, hosszas szenvedés után Abazziában martius 28-án meghalt. A forradalom leveretése után a boldogult külföldre ment, s a száműzetés keserű kenyérén sem feledkezett meg hazájáról. A magyar közélet szünetelése napjaiban clószzeretettel fordult az irodalom a hazai múltjának tanulmányozásához, mely iránt a közönség is szokatlan részvétet tanúsított. Az akademia néhány akkori főúr támogatása mellett megkezdte a »Monumenta«-kört, s Simonyi Ernő: a külföldi, jelesül a londoni s olasz levéltárakban nagy mérvű kutatásokat tett. A londoni levéltárakban igen becses történeti vonatkozású iratokat másolt. Eze egy része »Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból 1521 — 1717« czím alatt 1859-ben megjelent. E kötetnek igen becses és tanúságos a bevezetése: egy terjedelmes értekezés a londoni levéltárakról. Még egy második kötetre való gyűjteményt is másolt s a »Történelmi Bizottság« 1845-ben sajtó alá adta. Ennek is kimerítő érdekes bevezetése van. E gyűjtemény ki is szedettet, de a boldogult betegeskedése s másnemű elfoglaltsága miatt, a correcturával nem készíthetett el s így az ki sem adathatott — mindössze néhány kefelnyomat létezik belőle. Ugyancsak a boldogult adta ki a »Rákóczi-Tár II-ik osztályának a külföldi diplomáciai iratoknak eddig megjelent három kötetét 1872 -- 1877 közt. Ezek az angol diplomáciai iratokat foglalják magukban, s hasonlóképen a londoni levéltárakból vették ki Simonyi által, ki a bevezetést »Páris 1863«-ban írta. Minden egyes okmány elé kivonatot, regestát készített s ezzel nagyon megkönnyítte a gyűjtemény használatosságát, mert regestái valóban kitünőek. Hosszas és küzdelmes életpályája végén, a férfúnak, ki legsanyarúbb napjaiban az élet gondjainal küzdve tudott időt szakasztani történeti kutatásokra legyezőldött emlékezete köztünk!

— Az ERDÉLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁRAK egycsítésére az országos levéltárral, megvalósulásához közeledik. Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszterium vezetője, f. é. mart. 23-án törvényjavaslatot nyújtott

épviselőházhoz, melyet fontosságánál fogva indokolásával együtt számunkban közlünk.

— TÖRTÉNELMI ÉRDEKŰ CZIKKEK SZAKFOLYÓIRATAINKBAN. Az Abafi szerkesztette »Figyelő« jan., febr. és mártiusi számaiban *Csaplár* lek folytatja Révairól szóló gondos művét, szólván tankönyveiről, nevelősködéséről, majd bécsi s gráci 1782 —3. tartózkodásáról. — Dr Béla: Egyházművészeti lapja februári számában *Bogisich* Mihály Templomi Enekeink sorozatát kezdi meg, adván Náray és Bozóky es könyvei után megfejtve s karra alkalmazva két-két szép régi éne- *Némethy* Lajos Árpádházi b. Margit ikonographiájához szolgáltat fotót, amennyiben egy birtokában levő XVII. századbeli arczképét adja be a szűznek. Erdekes az a közlés is, mely a Hostersitz munká- foglalt magyar vonatkozású sarkó czímeréből megfejtí annak tulaj- sát: Száuthay Miklós lévén az a kapitány, ki Klosterneuburgban -ban meghalt. A megfejtő igen ügyesen, de hosszasan jött a megfej- könnyebben hozzájuthatott volna Schober munkája révén (Die rung Oesterreichs durch Mathias Corvinus) a levéltári adatok után ova. A mártiusi füzetben *Némethy* Lajos a budai sz.-Ferenczrendiek nyomó-gyűjteményét ismerteti, míg *Majláth* Béla a Forgách-levé- gr. Forgách Ádámné Révay Judith házi kápolnájának 1643. föl- ését adja. A füzetet Munkácsy Mihály képenek sikerült phototypi- yomata ékíti. — Az *Archaeologiai Értesítő* I. kötetének (új folyam) sze ékes kiállításban becses tartalommal nem rég jelent meg. Fell- indor és Pulszky Károly a Bakács-kápolna műtörténeti kútfői becsü it nyújtják benne, míg *Némethy* Lajos a szorgalmas helyi mono- adatokat közöl a festés budai XVII. és XVIII. századbeli törté- z, közölvén Falkoner György, e skótból budaiává lett festő arczképét György a Margit-sziget történetéhez, Barna F. pedig a finnek ös- etéhez közölnek adatokat. A tartalom elősorolása mutatja o folyó- áltozatosságát.

— GYECZY KÁLMÁN, közéletünk e kitünősége s társulatunk egyik agóbb tagja, az Országos Levéltárban kutatásokat tesz családja tör- tre vonatkozólag.

— WERTHEIMER EDE n.-szebeni jogakadémiai tanár jelenleg Bécs- kutat a titkos levéltárban; adatokat gyűjt Napoleonnól szóló ti nagy művéhez. Onnan Berlinbe szándékozik menni. A nagy munka hosszú során át gyűjtött, jó részben először közölt anyag cred- e lesz.

— AZ Ó-BUDAI ÁSATÁSOK. Az ó-budai amphitheatrumot Torma Károly ó részletében is kiásssa, s azután a pappöldi ásátásokat vezetendi, hogy Hampel József ez idén akadályozva van e munkálatok folyta- ban. Az Ó-Buda környékén találtató középkori régiségek földerité- a főváros szakbizottsága, egyetértve a műemlék-bizottsággal s meg- ott specialistákkal, szintén tekintetet fordít s mártius 24-én tartott

ülésében Henszelmann Imre, Salamon Ferencz s Thallóczy Lajosból áll bizottságot küldött ki annak a megállapítására, melyek azok a pontok hol az ásatás célravezetően volna megindítható. A költséget — sem kétkedik rajta — a főváros hazafias áldozatkészséggel meg fog szavazni.

— FINNEK TÖRTÉNETE. A kiket a finnek története, e szívós, nemzetségek híven megőrzött népiség története közelebről érdekel, azok dr. Szinnyei József: az ezer-tó országa című művére utaljuk, melyben források után kimerítően írja le ez érdekes, rokon nemzet viselt dolgai. Szinnyei bejárta Finnországot hosszabb ideig tartózkodott ottan tapasztalatait és élményeit nemcsak jól, hanem igen élvezhetően adja elő.

— DR. TIMON ÁKOS jónévű jogtörténész »a párbér (lectale) kath. egyházjogban, (jogtört. tanulmány)« cím alatt 41 lapra terjedt kis munkát tett közzé, melynek egyrészt gyakorlati érdeke, másrészt az a körülmény: hogy minden ízében eredeti forrástanulmányokon alapszik, kölesönöz terjedelménél nagyobb jelentőséget. A párbér fejlődéséről a rendelkezésre álló nyomtatott s az esztergomi, nyitrai és győri püspöki levéltárak adatai alapján tárja elénk. Jelen értekezés csak a katolikus egyházjog szempontjából tárgyalja a kérdést, míg a második rész, melyhez szerző az orsz. levéltárban most gyűjt adatokat, a párbért a magyar államjogban fogja előtüntetni. Ez utóbbi rész a felekezeteknek a párbérrel való egymás iránti viszonyát tárgyalandja. A magyar jogtörténelem az éles ítéletű, szorgalmas fiatal írótól még sokat várhat. —k.—

— GYÁRFÁS ISTVÁN kiadta előfizetési felhívását a Jászkunok története III-ik kötetére. Szívünkben örülünk, hogy e derék monographiánk végre-valahára (a II-ik k. 1873-ban jött ki) ismét egy kötet látandó világra s azt melegen ajánlván tagtársaink figyelmébe, magát a felhívást egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak: »Munkám harmadik kötetének kéziratát 1875-ik évben már készen volt, midőn életviszonyaim a Pestbe való állandó megtelepedést tévén szükségessé, itten folytatott kutatásaim annyi, eddig nyilvánosan nem ismert történelmi adatokhoz juttattak, hogy ezeket munkámban felhasználni el nem mulaszthattam, ez azonban egészen kész szövegnek csaknem teljesen új átdolgozását tette szükségessé. E közben megtörtént azon politikai nagy változás, mely szerint a Jászkunok területét mint önálló törvényhatóságnak létele megszűnővén, a terület Szolnok és Pest megyével egyesítettek: s ebből következett az is, hogy azon házi pénztárak, melyek munkám kiadásának biztosításául valók, rendelkezve, hosszú ideig tárgyalt felosztás alá kerülvén, e körülmény munkám további megjelenését mindez ideig késleltette; mindezen alól dály azonban közelebb elháríthatván, bizton reményelem, hogy a harmadik kötetet csakhamar a 4-ik is fogja követni. Ezen harmadik kötet fog mellékelteni a 2-ik kötetből még hiányzó oklevéltár 1212—1301 évi és a névmutató. Ezután következik a 3-ik kötet 1301—1541

Buda várának török hatalom alá jutásáig terjedő időről, az e korszakra vonatkozó oklevéltárral, mely igen számos, legnagyobb részben eddig még nem jelent oklevelet fog tartalmazni, s végül a névmutató. Ezen 3-ik kötet legalább 35 nyomott ívből fog állani, melyre ezennel a legjutányosabb kiállítási áron 3 forinttal előfizetést nyitok, s tisztelettel felkérem hazámfiat, a történelem kedvelőket, hogy e mű megjelenését tömeges előfizetésekkel előmozdítani méltóztassanak. Minden tíz előfizető gyűjtőnek egy tiszteletpéldánnyal fogok kedveskedni. Az előfizetési íveket a pénzzel együtt 1822-ik évi május 8-ig kérem egyenesen hozzám (Budapesten, muzcumkörút 18. szám) beküldeni, s én a munka terjedelméhez mért legrövidebb idő alatt igyekezni fogok t. előfizetőimnek a példányokat, mint eddig, pontosan kezökhöz juttatni. Több oldalról nyert tudakozódás folytán jelentem, hogy munkám első kötete teljesen elfogyott, a 2-dik kötetből néhány példány még nálam megrendelhető 4 frt bolti áron; kik azonban egyszerre a 2-ik és 3-ik kötetre készpénzben 5 frt 50 krral előfizetnek, azoknak a 2-ik kötetet is, ennek csak az eredeti 2 frt 50 kr. előfizetési árát számítva fogom, míg a példányokból telik, a 3-ik kötettel együttesen elküldeni. A munka már sajtó alatt van, s ismerve szerző buzgóságát, a történetkedvelő közönség bátran számíthat rá, hogy az nem sokára kezei közt leend.

— GÖRÖMBEI PÉTER n.-kállai ref. lelkész s társulatunk buzgó tagja, »A n.-kállói ev. ref. egyház története« című művére előfizetési felhívást bocsátott ki. Már hosszabb idő óta gyűjti az adatokat N.-Kálló s egykori végvára történetének megírásához s sok igen becses adatot hozott össze. Ezekből összeállítá a nagy-kállói ref. egyház történetét. E munkáját fogja követni N.-Kálló város és végvára története, ezt viszont a szabolcsi egyházmegye története. Tekintve, hogy Szabolcsmegyére vonatkozólag alig van valami monographiai munka, érdekel nézhetünk annak megjelenése elé. A mű fő fejezetei: I. Vázlatok Nagy-Kálló város múltjából. II. Az egyház és egyházmegye reformációja s a nagy-kállói egyház története időrendben. III. Vallás-erkölcsi élet. IV. Iskolaiügy (1850-ig gimnázium). V. Lelkészek s rektorok (a gimnázium igazgatóinak) nevei s rövid életrajzuk. Kapcsolatban ezzel: a felső-szabolcsi ref. esperesek névsora máig sat. A megrendelés levelező-lapon utólagos fizetés kötelezettsége mellett is eszközölhető. A megrendeléseket kéri, a nevet, lakó helyet, utolsó postát tisztán feltüntető lapon Nagy-Kállóba (Szabolcsmegye) intézni. A mű terjedelme 6—7 nyomtatott ív leend. Ára 50 kr. A mű június elején jelenik meg.

— A »POZSONYI TOLDY-KÖR« Dux Adolf szülöházát emléktáblával jelöli meg s az emléktábla ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog megtörténni.

— »CSÁLA ÉS VÁRA« cím alatt dr. Márki Sándor tevékeny munkatársunk az aradi »Kölcsey-egyesület«-ben igen érdekes felolvasást tartott, s azt közzé is tette.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYVEK ÉS NAPLÓK a XVI—XVIII. századokból. Gyulafi Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly. Mártonfalvai Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. 8-dr. 313 l. (A Monumenta Hungariae Historica XXXI. k.)

— IRATAIM AZ EMIGRACZIÓBÓL. Kossuth Lajos. III. k. A remény és csapások kora 1860—1862. Budapest. Az Athenacum kiad. 1882. Bolti ára 5 frt, díszes kötésben 5 frt 80 kr. 8-dr. 740 l.

— ÚTAZÁS A LEVANTÉBAN. A keleti kereskedelem története Magyarországon. Oklevéles mellékletekkel s négy fénynyomatú táblával. Írta *Thalóczy* Lajos. Budapest. Pfeifer N. biz. 8-dr. 150. l. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ EZER TÓ ORSZÁGA. (Finnország). Írta dr. *Szinyci* József. Budapest. 1882. Kis 8-dr. VI és 496 ll.

— KALAUZ az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest MDCCCLXXXII. n. 8-dr. 261 l.

— A SZEGED-ÖTHALMI ÁSATÁSOKRÓL, különösen az ott felfedezett ősmagyar, órómai és kelta sírokban talált csontvázokról. Írta dr. Lenhossék József. A M. Tud. Akadémia III. osztályának külön kiadványa. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyomatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. Budapest, 1882. n. 4-dr. Ára 2 frt.

— LUCIUS ULPÍUS MARCELLUS. Írta Vérsey Tamás. Kiadja a M. Tud. Akadémia II. osztálya, Ára 1 frt. Budapest, 1882. 8-dr.

— A PÁRBÉR (lecticale) A KATHOLIKUS EGYHÁZJOGBAN. (Jogtörténeti tanulmány) Írta dr. *Timon* Ákos győri jogtanár. Budapest, 1882. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság. 8-dr. 41 lap.

— PÁZMÁNY, LIPPAI ÉS ESZTERHÁZY LEVELEZÉSE I. RÁKÓCZI GYÖRGYGYEL. Közli Beke Antal. Budapest, 1882. 8-dr. 86 l.

— BETHLEN GÁBOR ÉS A SVÉD DIPLOMACZIA. Írta Szilágyi Sándor. Budapest, 1882. 8-dr. 75 l.

— EZER ÉVES JUBILEUMUNK FÖLÖTTI ELMÉLKEDÉS. Írta Héya Mihály, Budapest, 1882. 8-dr. 36 l. Ára 35 kr.

— POUVEST BOSNE DO PROPASTI KRALJEVSTVA. (Bosnia története a királyság megszűntéig.) Írta eredeti források alapján *Klaič* V. Zágráb. 1882. 8-dr. 352 l. Ára 2 frt.

W E S S E L É N Y I F E R E N C Z.

Jelige : J'ai pesé dans mes mains la cendre des héros.
Lamartine.

(Kitüntetett pályamunka.)

Sok tekintetben lovagias, csatákat, harcokat szerető, vitézi tetteket felfogni, becsülni tudó, testi erőt, bátorságot tekintélyben tartó, fényűzést, pompát, látványosságot kedvelő, kalandokra vágyó s ezek mellett sok más gyengeséget megbocsátani s elnézni, hajlandó nemzetünknek nagyon természetesnek kell találnunk i hogy *Hudadi gróf Wesselényi Ferencz* talán élete utolsó éveit kivéve egyike volt történetünk legnépszerűbb alakjainak: ¹⁾

Valjon megérdemelte-e nagy népszerűségét s valjon volt-e oka a közvéleménynek, hogy épen akkor fordult el tőle, midőn a nálunk oly sokszor divatos fogalmak szerint a legmerészebb s legnagyobb tettekre készült? El fogok mondani a mennyit szükségesnek tartok, hogy egyéniségéről megközelítő fogalmat alkothassunk s e közben úgy hiszem feleletet is nyer az olvasó az imént feltett kérdésekre.

Wesselényi Ferencz édes anyját oly korán elvesztette, hogy nem is ismerte. ²⁾ Édes atyja két év múlva újra nősülvén³⁾, neveltetésére nem sok gondot fordíthatott, *Miklós* nevű öcscsével együtt

¹⁾ Született: 1605. † 1667.

²⁾ Édes anyja volt *Dersffy Kata* *Dersffy Miklós* és *Perényi Borbára* leánya, ki férjhez ment 1604. december 5-én, meghalt 1607 végén, mikor nagyobb fia *Ferencz* alig volt két éves.

³⁾ 1609. augusztus 5-én nőül vette *Balassa Ilonát*, *Balassa Menyhért* és *laci Bakith Margit* leányát.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYVEK ÉS NAPLÓK a XVIII. századokból. Gyulafi Lestár följegyzései. Közli Szabó Mártonfalvai Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család Közli Szopori Nagy Imre. 8-dr. 313 l. (A Monumenta Hungarica XXXI. k.)

— IRATAIM AZ EMIGRACZIÓBÓL. Kossuth Lajos. III. k. A és és csapások kora 1860—1862. Budapest. Az Athenaeum kiadó. Bolti ára 5 frt, díszes kötésben 5 frt 80 kr. 8-dr. 740 l.

— UTAZÁS A LEVANTÉBAN. A keleti kereskedelem Magyarországon. Oklevéles mellékletekkel s négy fénynyomatú írta *Thaltóczy* Lajos. Budapest. Pfeifer N. biz. 8-dr. 150. l. frt 50 kr.

— AZ EZER TÓ ORSZÁGA. (Finnország). Írta dr. *Szinnye*. Budapest. 1882. Kis 8-dr. VI és 496 ll.

— KALAUZ az orsz. magy. iparművészeti muzeum részére rendezett könyvkiállításához. Budapest MDCCCLXXXII. n. 8-dr. 24 l.

— A SZEGED-ÖTHALMI ÁSATÁSOKRÓL, különösen az ott talált ós-magyar, ó-római és kelta sírokból talált csontvázokról. Lenhossék József. A M. Tud. Akadémia III. osztályának külső ványja. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyvnyomatú térképpel s szövegben 7 fametszettel. Budapest, 1882. n. 4-dr. Ára 2 frt.

— LUCIUS ULPÍUS MARCELLUS. Írta Vécsey Tamás. A M. Tud. Akadémia II. osztálya, Ára 1 frt. Budapest, 1882. 8-dr. 41 l.

— A PÁRBÉR (lecticale) A KATHOLIKUS EGYHÁZJOGBAN történeti tanulmány) Írta dr. *Timon* Ákos győri jogtanár. B. 1882. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság. 8-dr. 41 lap.

— PÁZMÁNY, LIPPAI ÉS ESZTERHÁZY LEVELEZÉSE I. B. GYÖRGGYÉL. Közli Beke Antal. Budapest, 1882. 8-dr. 86 l.

— BETHLEN GÁBOR ÉS A SVÉD DIPLOMACZIA. Írta Sándor. Budapest, 1882. 8-dr. 75 l.

— EZER ÉVES JUBILEUMUNK FÖLÖTTI ELMÉLKEDÉS. Írta Mihály, Budapest, 1882. 8-dr. 36 l. Ára 35 kr.

— POVIEST BOSNE DO PROPASTI KRALJEVSTVA. (Bosnia története a királyság megszűntéig.) Írta eredeti források alapján. Zágráb. 1882. 8-dr. 352 l. Ára 2 frt.

W E S S E L É N Y I F E R E N C Z.

Jelige : J'ai pesé dans mes mains la cendre des héros.
Lamartine.

(Kitüntetett pályamunka.)

Sok tekintetben lovagias, csatákat, harcokat szerető, vitézi tetteket felfogni, becsülni tudó, testi erőt, bátorságot tekintélyben tartó, fényűzést, pompát, látványosságot kedvelő, kalandokra vágó s ezek mellett sok más gyengeséget megbocsátani s elnézni, hajlandó nemzetünknel nagyon természetesen kell találunk i hogy *Hadadi gróf Wesselényi Ferencz* talán élete utolsó éveit kivéve egyike volt történetünk legnépszerűbb alakjainak: ¹⁾

Valjon megérdemelte-e nagy népszerűségét s valjon volt-e oka a közvéleménynek, hogy épen akkor fordult el tőle, midőn a nálunk oly sokszor divatos fogalmak szerint a legmerészebb s legnagyobb tettekre készült? El fogok mondani a mennyit szükségesnek tartok, hogy egyéniségéről megközelítő fogalmat alkothassunk s e közben úgy hiszem feleletet is nyer az olvasó az imént feltett kérdésekre.

Wesselényi Ferencz édes anyját oly korán elvesztette, hogy nem is ismerte. ²⁾ Édes atyja két év múlva újra nősülvén³⁾, neveltetésére nem sok gondot fordíthatott, *Miklós* nevű öcscsével együtt

¹⁾ Született: 1605. † 1667.

²⁾ Édes anyja volt *Dersffy Kata* Dersffy Miklós és Perényi Borbára leánya, ki férjhez ment 1604. december 5-én, meghalt 1607 végén, mikor nagyobb fia *Ferencz* alig volt két éves.

³⁾ 1609. augusztus 5-én nőül vette *Balassa Ilonát*, Balassa Menyhért és laki Bakith Margit leányát.

leginkább anyai nagyanyja Perényi Borbála ¹⁾ gondjai a állott. A nagyanya, a mire képes volt, mindent megtett éret házi tanítókon kívül gondviselőt (praefectust) is tartott melleté iskolába a híres nagy-szombati collegiumba járatta őket. Es házy Miklós, ki édes anyjuk unokatestvérét birta nőül, osztá atyafi lévén velök, Ferenczet különösen kedvelvén, gondoskod hogy a lovagias ügyességekben se maradjanak hátra. Valós tehát, hogy a szellemi képzettség és testi fejlettség tekintet Wesselényi Ferencz bátran versenyezhetett a korabeli ifjak de hiányzott egyéniségéből az az igaz gyöngédség és bensősé szellemnek ama valódi nemessége, a belső ember erkölcsi tud nak amaz árnyatlan tisztasága, melyet a világ legnagyobb er reinek is leginkább csak az édes anya adhat meg. A mint az útjain előbbre haladott is, hiányzott jelleméből a higgadság alapos ítéleteken nyugvó komolyság s az a határozottan ki írható, nagy célokra törekvő komoly igyekezet, mely biztos örök időre kiemel a tömegből, hiányzott egyéniségéből főként igaz vallásosság, az a buzgó változhatatlan hit Istenben, az er iség erkölcsi fogalmában, mely csak a példányszerű cas életben és családi hagyományok közt támadhat a szívben, nemes szülék által ápoltathatik s fejlődhetik gyümölcsözővé.

Wesselényi Ferencz szép ifjú és később a legszebb fé egyike volt az országban, »birt mindama tulajdonságol melyek a tömegre, felületes emberekre és nőkre benyomást nek ²⁾, birt a műveltség külső kellékeivel és modorában is megnyerő volt, de fegyelmezetlen vala képzelődésében és in tában, izgékony heves véralkata uralkodott rajta egész élet féktelen vala dicsvágyában. Nem volt bevégzett műveltségű s maticus fő, nem volt nyugodt államférfi. Atyjával Istványa

¹⁾ Ez a Perényi Borbála *először* Czobor Imréné volt; e háza ból maradt két gyermeke: Czobor Mihály és Czobor Erzsébet, Tí Györgyné; *másodszor* lett Dersffy Miklósné, e házasságból szü Dersffy Kata, Wesselényi Istvánné, és *harmadszor* férjhez ment Ost Andráshoz, kitől gyermekei nem lévén, úgy vette magához any unokáit Wesselényi Ferenczet és Miklóst, kikről végrendeletéb megemlékezett.

²⁾ Pauler: Wesselényi és Társ. I. kötet, 25 lap.

alpig derék s mélyen vallásos érzésű ember volt, keveset lehetett gyűtt s tőle nem sokat tanulhatott és lehet, hogy ismeretköre, világban forgása nagyobb is volt, mint az erdélyi tanács úré, ki az Erdélyben, hol Lengyelországban tölté életének nagy részét, mi miatt nem volt módja fiaival eléggé foglalkozni, kik a tetemes nyai birtokok körül forgolódtak. Az is lehet, hogy Ferencz előtt nem lehetett nagy tekintélye a korán vénült beteges apának, de az bizonyos, hogy a leendő »nádor ispán« családai erényekkel nemigen dicsekedhetett, e helyett az idegenek közt szükséges külső urbanitást, hajladozást, kellemes külsőbe burkolózást jókor és időben elsajátította. Hisz könnyen feltehető, hogy a nagyanya Perényi Borbálának s harmadik férjének Ostrosith uramnak, valamint a nagybátya Esterházy Miklósnak is úgy és akkor készített leginkább, ha kellemesen s megnyerőleg viselte magát ama fényes udvari körökben, melyekbe korán bevezették. Iskolába is olyanba járt¹⁾, hol az urbanus magaviselet és társalgási egyesség, az emberek közt forgolódni tudás ép úgy feladata volt a jó tanítványoknak, mint a latin nyelv vagy a jó katolicusság törvényei. És mind ez helyes, mind igen jó dolog mindaddig, míg a megszokás által nem érinti az ember jellemét, mindaddig, míg az ítélet elég erős meghatározni, hogy meddig lehet és kell előzékenynek, engedékenynek lenni s azontúl egy hajszállal sem; mert különben tévedésbe hozzuk, elámitjuk, a kivel ügyünk van s olyanokra kötelezhetjük magunkat csupán udvariasságból, melyek kivihetetlenek. Wesselényi aligha volt képes e határok fontos jelzésére. Pedig más tekintetben sokszor önálló hajlamúak mutatkozik, mondhatnám önféjű.

Önállósága fejlődöttségére nézve érdekes adat, hogy már 4 éves korában saját aláírásával állít ki egy kölcsönszerződési kiratot²⁾. Húsz éves korában (1625.) ép a koronázási ünnepen, eve a királyi apródok közt fordul elő. Ez után nem sokkal vette feleségül anyjáról örökölt szép birtokait, a strechnoi és tepliczi adalmakat³⁾ ez utóbbi helyen halt el a betegeskedő Wesselényi

¹⁾ 1617—1623-ig járt a nagy-szombati iskolába, mely akkoriban jezsuiták vezetése alatt állott.

²⁾ Országos Levéltár N. R. A. fasc. 1702. 71 nro.

³⁾ Sztreccsen sziklavár a Vág partján, Trencsén-vármegyében

István 1627-ben. ¹⁾ A mint a művelt lelkű, emelkedett szellemű s nemes érzésű ²⁾ apa örökre eltávozott a rakoncátlan heveskedésnek, a féktelen indulatosságnak, szóval a külmázos nevelésnek azonnal szomorú jelei mutatkoztak az ifjú Wesselényinél.

Midőn Krakkóból, hová atyja testét vitte volt, nagy kíséretével visszatért útjában egyik katonáját, a jó nemes családból származott Szeghy Miklóst, megharagudván reá, kardjával átütötte.) Haza érvén, nemsokára Horvát János nevű nemes ifjú és Bárdi Pál saját apródja ellen követett el gyilkossági merényletet, mind hirtelen haragjában, fékezhetlen indulatosságból. ⁴⁾ Ezekhez hasonló tette volt Révay Ferencz, túróczi vármegyei főispán ellen, hét évvel később (1634-ben) elkövetett merénylete, kit eddigelé ismeretlen ok miatt a nyílt országúton akart katonáival megtámadni és elfogtatni, mi elől Révay csak havasi álútakon bolyongva tudott megmenekülni. De mindezen elkövetett tényeknek van elég mentsége, a kor szelleme, a ki nem forrott ifjúság, az Európaszerte divatos erős borozások, melyek sok mindent kimentenek; aztán mások se voltak jobbak, hisz Esterházy saját katonáit adta segédül a Révay ellen tervezett expedícióra s mikor az ifjú Bárdi miatt a család üldözni kezdte Wesselényit, ép a nádor nyugtatta meg és békítette ki az elkeseredett apát. És pár év múlva a világ semmit se látszott tudni az efféle történetekről és 1636-ban III. Ferdinánd nejeinek Mária császárnénak magyar királynévá koronáztatása ünnepélyes ebédjén Esterházy Miklós nádornak Wesselényi Ferencz szolgált pohárnokul. ⁵⁾

(most festői rom.); Teplicz (Tepla, Teplicska, Teplicze) Trencsén-vár megyében, Zsolnától egy kis órányira, a Vág jobb partján, akkor vár és urilak, most szép kastély, a Sina örökösök birtoka.

¹⁾ Wesselényi I. alig lehetett több 45 évesnél; már 1614-ben emlegeti betegségét orsz. ltr. N. R. A. fasc. 754 nro 26; valamint 1625-ben is.

²⁾ Az erdélyi Muzeum egy feltűnően szép imádságos (kéziratos) könyv birtokában van, melyet W. I. latinból fordított.

³⁾ Orsz. ltr. fasc. 352. nro. 17. és 507. nro 4, általában a Szeghy családdal szemben sok erőszakosságot követett el. Lásd a Szeghy-család leveles ládáját, mely most néhai Szeghy Miklós volt kir. t. sz. biró vegyének birtokában van.

⁴⁾ U. o. és a muzeumban a gr. Bercsényi-család irataiban (Orsz. ltr. nro 18. (Érdekes részletek.)

⁵⁾ Kovachich. Scriptorum. P. I. pag. 305.

Mikor nádorrá választották, a velencei követ piros bársonyos aranyos hintaját és négy lovát vette meg, mert Bécsben azt tartották legszebbnek. Hat mázsányi asztali ezüst készletet csillatott s pár év múlva egyik kortársa így ír Bécsből: Wesselényi uram a palatinus már négy napja itt van, de még nem volt kórnárnál, mert cselédjeinek uniformisa még nem készült el. Közelítő volt az utolsó fillérig, a pénzt könnyelműen zálogosítások, scriptiók által szerezte s ép oly könnyelműen adta ki minél hamarabb, fényűzési, mulatsági czikkekre és örökös vendégeskesekre, melyek által szerezte népszerűsége nagy részét.¹⁾

Első házassága alkalmával egy derék jó gazdaasszonyt és gyönyörűt vett nőül, Bosnyák Tamás füleki kapitány leányát Bosnyák Zsófiát, ki előbb 1626-ban Serényi Mihályhoz ment nőül, s ennek 1629-ben történt halála után, mint fiatal özvegy, atyja házában élt,²⁾ ki Trencsin, Arva, Liptóvármegyében mai napig szentiszteletben s vallásosságáért kegyeletben is áll a nép előtt, sőt komoly legenda is hirdeti buzgóságát és kegyességét.³⁾ Hogy bizonyos istenfélő asszony volt, a hagyomány beszéli, hogy jó gazdaasszony és jó anya volt, arról érdekes okiratok szólnak, férjének mindig tudott pénzt adni s midőn egy alkalommal Wesselényi magyarországi birtokait akarta elzálogosítani, neje vette át fiaik részére.⁴⁾ Az is bizonyos, hogy a házi erényeknek gazdag, de a csillogást, nagyravágyást nem ismerő Bosnyák Zsófia sehogy sem talált az otthon ülni nem szerető s a dicsőség hírnév után kalandozó Wesselényivel s mintegy 10 évi házasság után meghalt 1644-ben.⁵⁾

¹⁾ Összes iratai közt egyetlen alapítványának akadtam nyomára, melyet a szendrői ferenczrendi szerzeteseknek tett.

²⁾ Lásd Bosnyák levéltár a gróf Károlyi cs. bpesti levéltárában c. 31. nro 38. fasc 34. nro 42. és 49. ez irattár bő lajstroma az akaadémiák levéltárában.

³⁾ Teste a tepliczei templom sekrestyéjében még most is épen látható, üveg fedelű koporsóban.

⁴⁾ Orsz. ltr. N. R. A. fasc. 509. nro 44. Wesselényi Ferencz górnadalalmát 80 ezer forintban nejének Bosnyák Zsófiának adja górnálba.

⁵⁾ Bosnyák Tamásnak és nejének Zádori Katának *Zsófián* kívül gyermekei voltak *Kata*: Perényi Ferenczné, *Judith*: Balassa Imréné

Wesselényi már ekkor magasra emelkedett pályáján. Korán lépett a harczmezőre, már kora ifjúságában mint udvari apród résztvett a csehek s később a svédek ellen folyt háborúban, nemkülönbén Bethlen Gábor és különösen a törökök ellen sokszor vitézül harczolt. Tudjuk — mondja a király a grófi diplomában — hogy ifjúságodat nem töltötted kéjteljesben és elpuhító tétlenségben, hanem dicső elődünk udvarába kerülvén, véle harczoltál ellenségei ellen, híven, kitartóan és vitézül, a mit az elaszonyosodott férfiak kerülni szoktak. Az udvari szolgálatból kilépvén, hazád szeretete és a keresztyénség örök ellenségének gyűlölete a török ellen vezérelt, hol mint közkatona vagy mint vezér sok csatákban kitüntél, mindig győztél »et inter aliqua rarae fortitudinis tuae militaris specimina in cujusdam ad pagum Guta dictum. . . . cum Turca certaminis fervore, ingenti plane animi robore, ense fortiter in hostem vibrato, Turcae signum militare praeferentis caput et brachium uno ictu detruncasse, vexillumque eripuisse; heroicæ virtutis ac fortitudinis tuae militaris symbolum Majestati nostrae praesentasti etc.

E személyes vitézséggel párosult katonai talentum és erkölcsök valamint az udvarnál kedvessé a magyar nemesség előtt népszerűvé tették, ehhez járult, hogy mikor Sztrecsenbe vagy Tepliczére egy pár hétre visszavonult nem volt vége hossza dinom-dánomnak, különösen az ifjabb nemzedéket szokta maguk körül gyűjteni s ha valaki egy vagy más okból vonakodott megjelenni, (talán kifáradt az ívásban) őt—hat cimborát küldöt utána, hogy elhozzák.

Sokat forogván az udvarban felfelé feltétlen loyaltást mutatott s ez mint egy második természetévé vált, lefelé folytonosá ápolta a népszerűséget s ez egyik éltető eleme volt. — Mikor országgyűléseken kisebb ügyekről volt szó, kisebb élelmeczés beszállások, segély valami vár javításához s több efféle sokat fáradozott a rábeszéléssel, meggyőzéssel, hanem egy-egy nemes pajtásával szólott, minden nehézség nélkül keresztülvén szándékát, néha egy-egy főúr ellenzése mellett is. Bécsben na

és István előbb esztergomi kanonok, később veszprémi püspök, ki választott nyitrai püspök halt meg.

szokták, hogy reá mindig biztosan számíthatnak. — Gróf Csáky László országbiró leveleiben »udvari cselédnek, fegyveres cselédnek« nevezi Wesselényit, ki azt hiszi, kardzörgetéssel minden dolgot keresztül lehet vinni. Épúgy a rendeknek sok apróbb kívánságai teljességét kieszközölte, egy-egy protestans lelkész, tanító vagy község ügyét kedvezőleg intéztette el, sőt nagyobb-szerű országgyűlési tárgyalásoknál is a rendek szája ízére a protestans ügy mellett beszélt, (1646-ban) úgy hogy a protestansok is a magok emberének tartották.

A Bosnyák Tamás halálával megürült füleki kapitányságot is elnyervén, ott még több alkalma nyílt a törökkel való csatározásokra, s még nagyobb mértékben űzte a fényes vendégeskedéseket.

Honnan vegye a költséget azzal a nem sokat törődött; anyja után sok kisebb birtoka lévén, azokat mind elzálogosította¹⁾ s azután első nejétől is, ki gazdag vala, időnkint temérdek pénzt kapott és költött el, de neje halálakor már el is volt nagyon adósodva s ekkor épen jókor jött Murány várának bevétele, melyet szeretője Széchy Anna Mária, kivel már két év óta ismeretségben állott, játszott kezére s melyet a király a grófi czimmal egy időben Balog várával együtt — semmi tekintettel sem lévén a Széchy család többi tagjainak tiltakozására — neki adományozott.

Wesselényi, már előbb Felső-Magyarország főkapitánya is lévén, ez adományozás által az ország dinasztái közé emelkedett de sem gazdagsága — ámbár azután is mindig pénzsűkében volt — sem az udvarnál kegyben állása, sem népszerűsége soha sem juttatták volna őt a nádori székbe, ha a körülmények összehatalálkozása ki nem eszközölte volna. Mikor az utóbbi nádor Pálffy Pál 1653-ban elhalálozott, különösen két ember tartatott a nádorságra méltónak: Zrínyi Miklós és Nádasdi Ferencz, de az udvar egyiket sem akarta²⁾, annak szilárd jellemétől, ennek cselszövényes voltától tartott. Zrínyinek ezenfelül személyes

¹⁾ Az orsz. ltrban levő iratai közt mintegy 30 db ily elzálogosító ntractura fordul elő.

²⁾ Különösen Nádasdyról írja Chiaromanni parmai követ, hogy az udvar semmi kép sem akarja, hogy Nádasdy megválasztassék. Ovári őt közleményei és a Farnese levéltárból.

ellensége volt Lippai esztergomi érsek, ki akkora befolyással bírt, hogy Zrínyit a candidatióból is ki tudta rekeszteni.

Másfelől Leopold tanácsosai már akkor készen voltak állni, hogy Magyarország alkotmányát előbb, a mennyire lehet, megnyirbálják és később, ha lehet, megsemmisítsék, ez időkre könnyebben kezelhető eszköznek Wesselényit tartották. Így a olyan emberekkel kandidáltak, mint gr. Csáky István, a tárnokmester, ki nem volt népszerű, *gróf Redei Ferencz*, ki helyétől való féltésű volt s kinek társaságában sem volt a nádorság s szívesen mennél kevesebben ismerték, kikkel szemben Lippai úgy szólva, csak egy intésébe került, hogy a jelenlevő reá Wesselényire szavazzanak. Az ország mindazáltal megválasztva a nádorválasztás váratlan eredménye által. Az erdélyi fejedelem ép úgy elbámúlt mint Nádasdy Ferencz, ki Wesselényinek még az őt megillető nagyságos címet sem akarta megadni, a király e miatt egyenesen rá nem írt. Wesselényi azonban másképp is meglepte az országot, egyelőre sokkal jobb nádor lett, min remélték; idejét folytonosan hivatalának szentelte, egy pár beszállásolást az országtól elodázott, az adók és élelmi szolgáltatásának elosztásában sokkal igazságosabb és méltóbb arányokat hozott be s a kivételeknek sokkal kevésbé a helyet. Volt benne sok eleme ama régi lovagerényeknek, katonaféle főembernél sokszor észlelhetünk. Ha árvákat, csecseket látott szenvedni, ha megtudta hogy hatalmas úr győztes szegénységet, ha észrevette, hogy a gazdag zsarolja az elhagyottakat, vére fellázadt s azonnal szigorú parancsot küldött, a do kiengedését rendelve el. »Ne várjatok — szokta írni — tőnyes eljárást, mert bizon megbánjátok.« Levelei valódi min levelek, van bennök sok szónokias elem s sok csengő frázis magyarsága gyakran oly szép, stílusa oly erélyes, határozott, s a XVII. jó hírű század legjobb írói közt foglal helyet.

A dolgok rendjének ilyen egyoldalú helyreállításában némi zsarnoki, önkényes elem, de bizonyos, hogy a gonoszok nagy féltek tőle s a jámborok nagyon bíztak benne. Nádorsága éveiben népszerűsége s kedveltsége az udvarnál folyton emelkedett és ismeretes nagyravágyása legteljesebb kielégítését is találta, midőn számára az uralkodó az arany gyalmas rende

megszerezte a spanyol királytól. Mit kívánhatott többet magyar alattvaló? Az országban a király után első ember, nádorispán volt s az udvarban a legelső rangu keresztyén érdemrenddel kitüntetett lovag? Jószága, birtoka volt elég s feleségül bírta az ország leghíresebb asszonyát? Bizonyára boldog megelégedett embernek kelle lennie!

És Wesselényi Ferencz, a hatalmas nádor, nem volt elégedett ember. Ha különben nem volt természete a magába szállás 1660 után gyakran volt alkalmá kérdezni önmagától, hogy hát ki vagyok én? mi vagyok én? Csak árnyéka a régi nagy hatalmu nádoroknak, felelhetjük most e kérdésekre.

A bécsi kormány mind többet-többet követelt az országtól és vármegyéktől s mindinkább vette igénybe a nádor befolyását és hatalmát s mind kevesebb tekintettel volt jogaira és felszólalásaira. Mig végre Wesselényi ama határig érkezett, hol a hazafiság és loyaltás érzelmei közt választani kellett. De e helyen némi mentségére kell felhoznunk ama körülményt, mely századok óta a magyar államférfiak sajátságos helyzetében állott.

Magyar nemes csak hazájához és nemzetéhez hűn maradva szolgálhatta királyát és hogy a sokszor nem eléggé tisztázott érdekek végzetes összeütközése elkerültessék, három kellékre van szükség, u. m. jó és bölcs királyra, okos bécsi kormányra s szillárd jellemű, de magát mérsékelni tudó magyar államférfiura Az angol, franczia, osztrák, porosz államférfi, ki a kormányzás körébe emelkedik, lehet bármily loyális, viseltethetik a legtúlzottabb hűséggel monarchája személye és ügye iránt, alkotmány, nép, jogok irányában szabadon követheti meggyőződését, legfeljebb pártokkal áll szemben, soha sem válik ezek által nemzetének ellenségévé, vagy épen árulójává. Vagy lehet nemzetének törvényadója, regeneratora, nagy írója, költője — az uralkodó a nemzettel együttesen dicsőíti, jutalmazza. A magyar államférfiak helyzete 300 évig volt kivételes. Az egymás után következő bécsi kormányok változhatatlanul egyszersmind germanisatorok is lévén a szó széles értelmében, a magyar kormányon levő nádorok, érsekek és más országnagyok minden kivétel kérdésnél ép úgy, mint a legváltáságosabb háborúk és béke-

kötések¹⁾ alkalmával mindannyiszor a Scylla és Charibdis ki-evező csónak sorsában osztottak. Vagy attól kelle tartaniok, ho-a nemzet árulóknak fogja bélyegezni, vagy attól, hogy a sz-királyok koronázott utóda a lázadók közé fogja sorozni. Há-magyar államférfi ingadozott e keskeny hídon s hány bukott s-csak az tudja ki históriánk részleteivel sem röstelli foglalkoz

Leopold ministerei ez időben legkisebbet sem törődvérfenutemlített békekötésekkel s az ország sarkalatos törvényeivsem a vallásfelekezetek, sem a vármegyék és a nemesség jogai-vmind követelőbb hangon és modorban kezdettek fellépni. Wes-lényi mint nádor felszólalt, ellenezte ezt vagy amazt, de a kamar-és katonai parancsnokok keresztülvitték s minden úgy történtmint Bécsben előre tervezték. Wesselényi Bécsbe ment, mintország nádora, mint Felső-Magyarország kapitánya, mint zá-lós ur, mint az arany gypjas-rend vitéze, kit az uralkodó »m-cousin«-nek szólított levelében; jóformán ki se hallgatták, német minister praesidens megvárakoztatta, mint akármel-kérelmező kis nemest, aztán beszéltek vele hidegen, szárazmint a kivel nem szükség behatóan tanácskozni, mint a ki nél-la dolgokat el lehet végezni.²⁾ És a mit megígért uraimékna-bészterczebányai gyűlésen abból semmi sem lett, sőt sürgető ké-seit rosz néven vették a legmagasabb körben.

Mikor a sok német ezred ellepte az országot, zsoldját s e-ségét erőszakosan szedte fel szegényen, gazdagon, nemesen, para-ton, azt mondák uraimék. Hol van a mi híres nádorunk, l-Wesselényi megígérte, hogy rend lesz, hogy másként lesz, ho-vissza áll a nyugalom és törvényesség s ime labanczok vad h-dái emésztik vagyonunk, életünk, bizonynal a nádor beleegyez-bejövételökbe, különben nem tűrné?! Mikor pedig Bécsbe-tiltakozásokról, az ellenállásokról és a nemesség csoportosulás-ról értesültek, szintén így kiáltottak fel: Hol van a híres ná-dorunk? Hát ez a Wesselényi hűsége? hát annyit se akar érettl-tenni, hogy egy pár ezredünket rendesen élelmezzék, ime kur-bandák támadnak nyomain?!

¹⁾ Nagy-váradi 1538. Bécsi 1606. Nicolsburgi 1622. Linzi 16-stb. stb.

²⁾ Mint például a szent-gothardi békekötést stb.

»Három évi folytonos küzdelemnek — mondja Pauler — elvégre is az lett eredménye, hogy a magyarok közül sokan, csak úgy nehezteltek rá, mint a bécsi udvar, mely kétszínűséggel vádolá, mintha ő izgatná a vármegyéket a németek ellen, a helyett, hogy csillapítaná.«

És mit tett Wesselényi? búcsút mondott az egykori kedélyes vig életnek, leveleiben nincs többé pajkosság, enyelgés, tréfa, az ifjúságot nem gyűjti többé asztala körül, folytonosan komor gondok közt sinlődik, melyet nagyban elősegít kinos köszvényes állapota — és habár ezer körülményből látszik, hogy már nem hallgatnak rá, terjedelmes memorandumokat ír az udvar számára s valóban igen szép latin stylusban vannak írva, s az uraimékat ismételtlen gyűlésekbe hívja — s midőn mindezek nem voltak képesek az ország helyzetén változtatni, elbúsulva tehetetlen állapotán a tepliczei ősi kastélyba vonult s ott a szó teljes értelmében sehajtozott.

Wesselényi nem volt nagy államférfiu, nem volt ura helyzetének, melynek kétértelműségét sok részben maga idézte elő. Volt benne sok olyan kortes vezéri vagy hogy úgy mondjam alispáni prudentia; mikor a nagy ügyeket más vezette, ő egyetmást derekasan végrehajtott, sőt kisebb ügyeket maga is erélyesen, talpraesetten végzett el, de nem vette észre, hogy mikor ő még nagyhatalmú nádornak tartotta magát, már a Leopold kormányának régen eszköze volt, hogy róla mint kifacsart citromról már nem sokat tartottak és nem látta be, hogy amazok teljes erővel az absolutismusra vezető országúton dolgoznak. És mikor általános tehetetlenségéről meggyőződött, fejét vesztette, szélsőségekbe csapott át, heves véralkata magával ragadta, hódolván ama balhiedelemnek, hogy karddal más irányba terelheti az események folyását.

Nem czélom itt az *összszeküvéssel* tüzetesen foglalkozni, hisz korunk számára szépen és jól megírta koszorús történetirónk Pauler Gyula. Csak Wesselényire vonatkozólag teszek egy pár megjegyzést, mert alig van történetünkben példája ama könnyelműségnek, melyvel ő e komplot élére állott. Hisz tudta hogy pénzök nincs, anélkül pedig nincs hadsereg — tudnia kellett, hogy

népszerűségének nagy része oda van; szép hazafi frázisaira a palatinusi autoritásából kifolyó parancsaira a vármegyék nem is hederítették, szóval ő, ki leghatalmasabbnak látszott, még sem volt képes semmit tenni s mégis tanácskoztak, gyűlésezt jelentéktelen szószátyár emberek szájára bizták, a legszentebbe haza ügyét, s bár egymást nem szerették, egymásba nem bizt összeesküdtek és csak önszemélyök biztosítását nem feledték midőn bukás esetére uradalmakat kötöttek ki a francia királyi

Igaz, hogy akkor még az illetékes nemesség is nagyrészt csak ösztönszerűleg ismerte a magyar haza szeretetérzését s akkor nem volt formulázva a magyar számára, hogy: *a nagyv gon e kívül nincsen számodra hely, hazaszeretetünk ez örök vénye, melyből önként következik, hogy a hazáért mindent te kell, de a hazát semmiért sem szabad feláldozni.* Valjon mit gondolt Wesselényi Ferencz és Zrínyi Péter, hogy midőn ők X Lajosnak amaz 50 ezer forintot jövedelmező ajándék birtok vonulnak, melyet bukásuk esetére kikötöttek, milyen lesz sors nemzetnek, hová lesz az ország alkotmánya?

De az élete végéhez siető Wesselényi a könnyelműség ideig óráig tartó mámorából nemsokára felocsúdott. Lassanl érezni kezdte, hogy eljárása nem volt helyes, feltámadt benne igaz magyar, ki hazája sorsán még a pillanatnyi siker esetébe kétkedni kezdett. Mit várhatott ő maga a forradalomtól? T csak nem hitte, hogy király lesz, habár a hagyomány nevének forma ambíciót is tulajdonít? De hát akkor mi lesz Nádasdi Zrínyi Péterrel, Rákóczi Ferenczczel? Vagy azt gondolta, ha majd győz, a nemzet szabta új feltételekkel ismét a H burg-ház kezeibe teszi le az ország sorsát, de hát fog-e ez kel uraiméknak és az ellenkező jelszavakkal felizgatott protestamnak? Feltámadott benne a loyalis alattvaló, ki II. III. Ferdin és Leopold királynak annyi jótéteményét tapasztalta s ki n egy otromba összeesküvés élén áll, vajjon mit fognak róla m dani Európa lovagjai?

Másfelől lelke elé lebegett a felizgatott nemesi rend, m nek nagy része egyedül tőle várta sorsa javulását, szüntelen fül hangzott a főuri társak körébe ismételten letett eskű — ép a beavatott másod, harmadranguak zord követelései s mennél inkább

gondolkozott az egész ügyről, annál inkább feltűnt lelki szemei előtt annak gyarlósága.

Mivé leszek s mit tegyek, hogy balsorsom elkerülhessem! ? kiálthatott fel gyakran magában Magyarország hatalmas nádora. És meglehet, hogy ha Pozsony vagy Beszterczebánya útczáin valami császári tiszttel találkozott, megremegett a »nagy úr,« hogy vajjon a hadnagyocska zsebében nincs-e elfogatási parancs ellene. Mindezek után elmondhatjuk, hogy a sors oly magas állásra emelte s oly viszonyok közé juttatta, melyekben a sulyegyent fenntartani nem tudta és ez időben el is betegesedvén, lelki és testi gyötrelmeinek terhe alatt öszszeroskadott.

Életének utolsó hónapjairól és napjairól még nincsenek oly biztos részletes adataink, mint életének sok más időszakáról, de azt beszéljük, hogy az öszszeesküvésbe elegyedését teljesen megbánta, minek bizonyoságául őszinte vallomását tartalmazó emlékiratot szerkesztett s küldött el a királyhoz, melyet neje foglalt le. Azt is mondják, hogy midőn benső küzdelmeitől s a köszvénytől gyötörtetve Tót-Lipcsén ágyba fekvő beteg lett, erőszakos halál áldozata lett volna, mondják, hogy megmérgezték, hogy megfojtották, hogy az égető szomjúságban szenvedőtől a vizet megtagadták, mert minden áron Bécsbe akart utazni feljelentést tenni, mitől neje és környezete részint az ügy miatt, részint személyes rémültek miatt hallani sem akartak.

E mende-mondákat kétségtelen hitelességű okíratokkal bizonyítani nem tudjuk, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Wesselényi a politikus vezér önmagával meghasonlásban végezte földipályáját. Mit gondolhatott utolsó órájában, hogy valjon melyik tettétől fogva s miként lett volna helyesebb eljárása, arról sejtelmünk sincs, de gyaníthatjuk, hogy positiv eredményekre e válságos órában sem juthatott s a kétség és hánykódás közt hagyta el öntudata.

E föltevésünket támogatja Wesselényi egész élete s ama történelmi tény, mely egyszersmind némi mentségére is szolgál, hogy Magyarország örök jogainak a Habsburg-házi kormányok előítéleteivel való gyakorlati kiegyeztetése még a messze távolból jövő idők méhében rejlett s ő, habár sok jeles tulajdonnal is birt, nem volt az az ember, ki ily feladatot alkalmasabb időben is megoldhatott volna.

DEÁK FARKAS.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

A magyar királyi udvar nyári mulató helyei között Visegrád mellett *Tata* volt a legkiválóbb. *Zsigmond* szerezte meg a koronának. És az ő uralkodása idejében nem egyszer volt a Vértes tövében, kies vidéken fekvő királyi lak, melyhez vadakban bővelkedő nagykiterjedésű erdőségek tartoztak, zajos ünnepélyek és világtörténelmi jelentőségű tanácskozások színhelye.

De fénykorát *Mátyás* idejében élte. Bonfin és Ranzán elragadtatással szólnak a nagy király által épített, aranyban és színpompában díszlő palotáról, oszlopcsarnokairól és kertjeiről, fürdőiről és vizijátékairól. Mátyás halála után Corvin János örökölte; ennek kimúltával ismét visszaszállott a koronára.¹⁾

Évek múltak el, a nélkül, hogy *Ulászló* felkereste volna Tatát. Most, 1510. tavaszán, szándéka vala hosszabb időt tölteni ott.

Követte őt oda a *velencei követ* is, hogy az *Esztergombai* megkezdett tárgyalásokat folytassa. Mindenek előtt a *cancelárius* igyekezett megnyerni. Meglátogatva őt (június 4-én) felkérte, hogy előterjesztésére mielőbb eszközöljön ki kedvező határozatot. Hangsúlyozá, hogy ő belé helyezi a signoria reményét, s az tanácsa szerint fog mindenben eljárni.

¹⁾ *Wenzel Gusztáv* egyik akadémiai értekezésében érdekelt ismerteti „*Tata fénykorát*”. (1879.)

Pasqualigo jól tudta, hogy a cancellár ellenséges állást foglal el a köztársaság irányában; de — mint jelentésében említi — úgy vélekedék, hogy »nem árt jó szóval tartani az embereket.«¹⁾ Szakmári hasonló eljárást követett.

A király parancsa nélkül — így válaszol — tárgyalásokba nem bocsátkozhatik. Mint magán ember, Velenceze iránt a legnagyobb jóindulatot táplálja; bár magatartásával nincs egészen megelégedve. A köztársaságnak korábban kellett volna lépéseket tennie, hogy magának Magyarország támogatását biztosítsa. Ő a maga részéről vérét is szívesen ontaná a signoria javáért; de nem mindnyájan éreznek így. »A magyar barbár nép, inkább szenvedély vezet, mint ész.« Mivel pedig Velenceze ellenségei nagy ígéretekkel igyekeznek megnyerni a rendeket, pusztá szavakkal a köztársaság sem fog boldogúlni. »Ti — mondá mosolyogva — szavakkal akartok valamit kivinni; mi szintén szavakkal elégtünk ki titeket.« Ha ellenben szövetség jó létre Velenceze és Magyarország között, az nagy hasznára lesz a köztársaságnak, a mely a magyar segítséggel megvédheti területét, sőt visszaszerezheti a mit elvesztett. »A signoria ekkorig sok pénzt költött, kevés haszonnal. Kevesebb pénzzel, ha Magyarországnak adja, sokkal nagyobb eredményt érhet el.«

Pasqualigo köszönetet mondott a cancellár jóakarataért. Igazolta Velenceze eljárását, mely szerint szükség nélkül, idő előtt, nem akarta igénybevenni szövetségeseit. Elismeri, hogy Magyarország segítése nagyértékű. De viszont ezen országnak is érdekében áll Velenczét támogatni. Vagy talán kívánatos-e Magyarországra nézve, hogy Franciaország olasz földön terjeszkedjék? Előnyös-e, hogy a magyar koronára áhító császár hatalma gyarapodjék? A cancellár tehát siettesse a signoria kívánatai teljesítését; viszont az is mindent meg fog tenni, amit a király óhajt.

Néhány nap múlva a cancellár magához kérte a követet, s ez alkalommal egyenesen a fennforgó ügy lényegébe bocsátkozott. Azt a kérdést vetette fel, hogy Magyarország mily előnyöket érhet, hogy ha fenntartja és megújítja szövetségét Velenczével?

¹⁾ És hozzáteszi, hogy mégis Bakocs tanácsát fogja követni, mert történik, a mit a primás akar.

Pasqualigo azt válaszolá, hogy erre nézve utasítása se foglal magában; de Magyarországnak, újabb előnyök nélkül a régi barátságánál fogva, egyúttal saját érdekét tartva szem támogatnia kellene Velenczét.

A cancellár azonban figyelmeztette arra, hogy mily tékeny ajánlatokat tett a signoria a császárnak és más hatalomnak, hogy a háború megszüntetésére bírja. Hasonló kedvező igényt tarthat Magyarország is, a mely a köztársaságnak nosabb szolgálatokat tehet, mint bármely más hatalom. Ne fél el, hogy Velenceze ellenségei Dalmátiát ajánlják az országnak magyarok hajlandók Velenczét segíteni; de ezt csak úgy teheti ha a signoria visszaadja Dalmátiát, vagy legalább »megelőnyöket nyújtva, lehetővé teszi, hogy az ügyet becsülettel lehessen elhárítani.«

Pasqualigo erre mosolyogva megjegyzé: Sajátszerűen ha Magyarország azzal kezdené Velenczét segíteni, hogy »tölte Dalmátiát. Egyébként ha ez sikerülne is, az ország határig sem bírná megtartani ama tartományt; a törökök épe elfoglalnák, amint Horvátország legnagyobb részét hatalomra ejtették. Míg ellenben most Dalmátia sokkal több hasznot Magyarországnak, mint Velenczének. Legjobb tehát elejtenie az ügyet.

A követ e szerint nyugodtan, hideg vérrel tárgyalta dalmátiai kérdést. Szakmári nyilatkozatai meggyőzték arról, hogy a magyar kormányférfiak nem veszik komolyan, csak pünygyakorolnak a signoriára, a segélypénz emelése és más elhatározások kieszközlése végett.

Ugyanezen célból a köznemességet ijesztő rémgöygy állították a követ elé. A cancellár ismételve hangsúlyozá, hogy a köztársaságnak már azért is kell »valamely új előnyöket nyújtani, hogy azzal a magyarok vad szenvedélyét le lehessen lapítani.« A magyar köznemességről a váczai püspök is kevéssé hízelgő modorban szólott. »Ez a nép — mondá — csak az országgyűlésre jön, barbár és esztelen; érvekkel nem lehet rá hatni.«

Pasqualigo következetesen úgy nyilatkozott, hogy új

latokra nincs felhatalmazva ; de az eddig fizetett évdíj elég nagy előny, a melytől elesik az ország, ha felbontja a szövetséget.

A segélypénz emelése mindinkább előtérbe lépett ; bár időnként Dalmátia átengedése is szőnyegre került. *Buzlai Mózes* főudvarmester egy ízben azzal a kérdéssel fordult a követhez : »Mi lesz már a mi Dalmátiánkból, a melyről a gyermekek is fecsegnek ?« De az érdeemes főúr szemei előtt nem a politikai vagy közgazdasági érdekek lebegtek. Ama tartomány visszaszerzését, a velencei diplomata előtt, főleg azzal indokolta, hogy régi időben Dalmátia dús jövedelmi forrásul szolgált — az ország zászlósainak ; mert mindegyiknek legalább egy szigetje volt ott.

Mire *Pasqualigo* felvilágosítá, hogy régente, mielőtt Bosnyákország török kézbe került, Dalmátia nagy hasznot hozott ; most azonban Velenczének alig van onnan jövedelme.¹⁾

VII.

Ezalatt a császár és a francia király követei, a kik hívatva voltak, hogy a június 24-re egybehívott magyar országgyűlésen Magyarország csatlakozását a cambrayi ligához kivigyék, június elején Bécsbe érkeztek.

De ugyanakkor Velence új pártfogója, a pápa szintén küldött követet Magyarországba.

A köztársaság, mióta a szentszékkal kibékült, mindent megtett, hogy támogatását magának biztosítsa, és közbenjárása által egy részről a cambrayi liga felbomlását idézze elő, másrészt a ligához tartozó hatalmak igyekezeteit Magyarországon meghiusítsa. Óhajtásait II. Július készséggel teljesíté. *De Grassis Achilles castellói* püspököt, a császárhoz és augsburgi birodalmi gyűlésen levő német fejedelmekhez küldötte, hogy a béke helyreállítása érdekében működjen. Azonban nem ért célzt. Bár a fejedelmek egy része, különösen a szász herczeg és a kölni érsek, örömmel karolták fel igyekezeteit, Miksa visszautasította minden ajánlatát.²⁾

¹⁾ A június 18-iki jelentés.

²⁾ A doge 1510. május 2-án római követéhez intézett jegyzéke.

A pápa meghagyta követének, hogy Augsburgból Magyarországra siessen, hogy a török ellen intézendő hadjáratát felelevenítse, és az európai béke helyreállítása érdekében működjék.¹⁾

De Grassis, mielőtt a királyi udvarnál megjelenék, a királlyal mással kívánt előlegesen értekezni. A Dunán Bécsből levelezés útján Esztergomban kötött ki. De a primás, nehogy ellenségei irigysége és gyanúsításainak új táplálékot adjon, vonakodott fogadni. Nem tartja illőnek — ezt üzené neki — hogy előbb tőle beszéljen, mint a királynál.²⁾

A legatus ennek következtében Tatára ment. Junius 15-én tartotta ünnepélyes bevonulását. A király rendeletéből, a gyűlésre püspök és Báthory István, kétszáz lovassal elébe mentek és a király sára kísérték.

Két nappal utóbb fogadtatott a király által. Megbízó levelet látván, két napra elhalasztotta a beszédet. Ő szentsége — úgy mond — hogy szívéből óhajtja, hogy a török ellen mielőbb és minél nagyobb erővel indíttassék hadjárat; és emiatt megbízta, hogy ő felségének szent vállalat ügyének felkarolására buzdítsa. Sok érveléssel bizonyította a hadjárat szükségességét, és hogy erre most kedvező körülmények vannak. A spanyol, portugalliai és angol királyok ígéretét bírja a pap, hogy részt fognak a háborúban venni. A császár szintén hajlandó hozzájárulni, mihelyt Olaszországban helyreáll a béke.

¹⁾ A doge april 18-án írja római követének: »Cum el Ser. R. Hungaria facemo quell officio et opera ne consiglia la Sanctita Sua, et sera molto proficuo, se dalla Pontificia B. cum la sua auctorità coadjuvata l'opera nostra apresso la Mta predicta.« És május 2-án: »Hanc ben piaccinto . . . la sapientissima deliberatione de indi l'Orator suo in Hungaria, perocche tenimo quel Regno sia singular r dio ad reprimere li conati de la Mta Cesarea, si per la vicinità et co hanno insieme, come per la natural inimicitia è tra loro. Et siamo che per l'auctorita de S. Sanctità facilmente la potra far qualche op fructo. . . .« — A doge május 6-án értesíti Pasqualigot a legatus detése felől. Pasqualigo rögtön titkárát küldi a Drégely várában maradó primáshoz, a ki még némi bizalmatlansággal fogadja a tudósítást; de aztán, látva, hogy a legatust csak úgy fogadja szívesen, ha valóban a szent ügyéért jár, megváltoztatja a véleményét, és a legatust szívesen fogadja, ha valóban a szent ügyéért jár.

²⁾ Pasqualigo június 12-én.

pedig bizonyosan el lehet érni, ha a magyar király közbeveti magát, s mire ő szentsége is felkéri. A hadjárat céljaira ő szentsége felajánlja egész vagyonát, összes erejét, sőt személyes részvétét is; fáradsággal és veszéllyel nem gondolva, kész mindenütt megjelenni, a hol szükség lesz rá.

A király nevében, a cancellár a következőképen válaszolt: Magyarországnak mindenkor legfőbb óhajtása volt, közreműködni a keresztény hit fenntartásában és terjesztésében. Emiatt élénk fájdalommal tölti el a királyt a keresztény hatalmak visszavonása, mely lehetetlenné teszi a törökök ellen egyesült erővel való fellépést. Magasztalja a pápát, a ki a hatalmak egyesítésén fáradozik. A király kész összes népével síkra szállani; csak nyújtson ő szentsége megfelelő segítséget a hadsereg ellátására; mert a folytonos háborúk kimerítették az ország erejét. Egyébkint a hadjárat terve iránt ő felsége és az urak tanácskozni fognak a legátussal.

A király kezét nyújtá a római főpapnak, és az audientia be volt fejezve.

De Grassis küldetése a keresztény világ általános és nagy érdekeire vonatkozott. De közvetve Velence javára szolgált az; minthogy a király közbenjárását a béke helyreállítására kérte, és a nemzet figyelmét a török hadjáratra irányozva, Dalmátiától elvonta. A legátus egyúttal nem habozott nyilvánosan kimutatni, hogy a szent-szék és a köztársaság között jó egyetértés honol. Sokat érintkezett Pasqualigóval. Kölcsönösen látogatták egymást. És nem egyszer lehetett őket együtt látni, amint sajkában ülve, tava siklottak a szép tatai tó tükörén.¹⁾

De ezalatt megérkeztek a császár követei: *gróf Nagarola Lénárd, társával a tudós Spieszhammer — Cuspinianus — János-sal, és a francia király követe Louis Helie.*²⁾ És egyidejűleg az

¹⁾ Pasqualigo említést tesz erről.

²⁾ Ulászló óhajtotta, hogy a francia követ az országgyűlés megnyitásáig Bécsben maradjon. De ez útnak indult, mielőtt a királyi üzenetet megkapta volna. Komáromban vesztegelt néhány napig. Június 5-én, néhány órával a pápai legátus után, jött Tatára. — A császári követek egy héttel utóbb érkeztek meg. (Nagarola neve Pasqualigo egy 1510. december 4-iki jelentésében fordul elő. Cuspinianus a

olaszországi harctérről tudósítások jöttek Velence uja ségei felől; a francia hadak Vicenzát, Bassanót hatalm tették; Páduát és Trevizót is fenyegették,¹⁾

Ekkor Velence ellenségei kezdenek az udvarnál lalni. Bakocs, mikor Esztergomból Tatára jött, komor fogadta a velencei követet. »Épen a legalkalmatlanab — mondá néki — jöttek a hírek Velence vereségeiről; kor az ellenséges hatalmak követei eget-földet megmozdí signoria pedig uj előnyt nem ajánl. Nem tudom, mit Nekem sok az ellenségem, kik Velence iránt tanusit ratom miatt rágalmaznak.«

A nádort és körét *Dalmátia* átengedésének kérd foglalkoztatni kezdi. A pécsi püspök a legátushoz fordul átengedés szükségessége felől a velencei követet győ: Azonban De Grassis válaszolá, hogy nem időszerű most ezzel az igénynyel, s hogy tulajdonképen ezen ügy az ő : nak körén kívül esik.

A legátust ugyanakkor a császári és a francia k fölkeresték. Megütkezésüket fejezték ki a fölött, hogy t pápának, uralkodóik szövetségesének képviselője, érintkez ellenségek, a köztársaság, követével.

De Grassis ekkor kinyilatkoztatá, hogy a pápa az resztény világ közös főpásztorának, nem egyes hatalmak gesének tekinti magát; minélfogva figyelmezteti a követet a papáról ne beszéljenek úgy, mint küldőik szövetségesé ez ellen föl kellene szólalnia.

És attól tartva, hogy nem fogják figyelmeztetését t venni, a király és bizalmas tanácsosai előtt előlegesen hogy a pápa a császárral és francia királylyal nem ál ségben; jóakarattal viseltetik Velence iránt; őszintén béke helyreállítását. A pécsi püspök kérdésére, hogy mi ki a pápa a cambrayi ligából, így válaszolt: A liga czélj

maga küldetése felől emlékezik naplójában. Oesterr. Gesch I. 403. l.)

¹⁾ Ezekről a császár június 1-én Augsburgban kelt leve síti Ulászlót. A levél június 21-én érkezett Tatára.

etséges hatalmak visszaszerezzék az elvesztett területegtörtént, de a francia király ezzel meg nem elégszik iván terjeszkedni; így tehát a ligát felbomlottnak lehet

értekezlet néhány perczczel előzte meg a császár és a ily követeinek ünnepélyes audientiáját. (Junius 23-án.) legelőkelőbb főurak környezték: György brandenburgi dor, Zápolya János, a primás, a cancellár, több főpap. Jelen volt a pápai legátus és a lengyel követ. Pasquaátva a bekövetkezendőket, távoltartotta magát; csak dötte.

iszári követek *francia* társuknak engedték át az *elis Helie* heves és erőszakos ember volt. Uralkodója és nemzete nagyságának tudatától áthatva, erős önran túlrágadta őt a diplomatai illem korlátain. Ez is fülöslegesnek vélte üres szólások és finom czélzátaba takarni szándékait; leplezetlenül és kímélet nélkül azokat.

járt beszéde kezdetén a hűtlenség vádját emelte a veársaság ellen, mint a mely kötelezettségeit Franciaában lelkiismeretlenül megszegte. Ennél fogva uralövetségesei nem fognak nyugodni, míg Velenczét anylázták, hogy lakói őseik szerény foglalkozásaihoz: a szövésszékhez térnek vissza. Ezután felhívta a királyt, a a ligához és foglalja vissza Dalmátiát, a melytől a ármányai megfosztották. A csekély évdij kedvéért ne ama tartomány nagy jövedelméről. Ne tőrje, hogy a úgy beszéljenek róla, mintha katonájuk, zsoldosuk mekének jövőjére is gondoljon; vajjon kikre hagygyugodtabban: Velenczére, vagy pedig azokra az uralkhez a rokonság kötelékei fűzik?

ismét a köztársaság bűnlajstromának kiegészítéséhez A signoria okozta — úgymond — Konstantinápoly okozza, hogy a bizanczi császárságot és a szent-földet yek soha sem fogják visszaszerezhetni; sőt még azt yozná meg, ha Rómát akarnák a törökök elfoglalni.

Két sárkány fenyegeti a kereszténységet: a porta és a velencei köztársaság; mindkettőt ki kell irtani és meg kell semmisíteni

A szónokon mindinkább erőtt vett az indulat. Bestiáknak csöcseléknek nevezte a velenceieket. Az urak némán hallgatták. De a főudvarmester azt hitte kötelességéhez tartozik figyelmeztetni őt hogy hol és ki előtt áll és beszél. »Szerényebben szóljon, követ úr!« mondá neki. A császári követek halk hangon szintén mérsékletet intették. De hiába. »Hagyjatok beszélni — válaszolá nekik — j tudom, hogy mit akarok mondani.«

Folytatva beszédét, feljárná Ulászlónak, Dalmátia visszafoglalására, a szövetséges hatalmak hajóhadát. Megemlíté, hogy a köztársaság hadereje igen csekély; tizenhat gályát bocsátott a Pó folyón Ferrara ostromára, és azokból csak kettőt visszavont, a többi a francia király kezeibe került, s most a köztársaság ellen fog küzdeni. A signoria elmondhatja a költőnek: »Heu patior telis vulnera facta meis.«

Azután a primáshoz és a nádorhoz fordult. Felhívta őt, hogy hassanak oda, hogy a király lépjen a cambrayi ligába. Végnépszerűen óvásban kinyilatkoztatá, hogy Dalmátiát, Magyarországot nem foglalja el, a szövetséges hatalmak fog meghódítani.

A mint a francia követ beszédét elvégezte, a cancellarius röviden válaszolt: ő felsége tanácskozni fog híveivel, és maga írásban közölni fogja határozatát.

Az audientia lefolyásáról értesülve, Pasqualigo nem kevésbé megdöbben. Sietve felkereste a primást, és tanácsát kérte ki, hogy a hatás ellensúlyozására mit tegyen. »Semmit — így hangzott a válasz — sőt köszönettel tartozik a francia követnek, a ki becsületével általános ingerültséget keltett, és sokat ártott ügyének.«

Pasqualigo csakhamar alkalmat talált, hogy a király először a köztársaság ügyét védelmezze.

A közlekedés nehézségei a XVI. század elején oly nagyszámúak voltak, hogy az út, mely ma Budáról Velenczébe alig két órát vesz igénybe, tizennégy nap alatt tette meg a futár, rend

¹⁾ Pasqualigo június 23-iki jelentése.

rint egy hónap telt el, míg Pasqualigo jelentéseire a választ és utasítást megkapta.

Épen azon a napon, melyen a francia követ a király előtt philippikáját elmondotta, érkezett Tatára egy velencei futár, a signoriának június 7-iki leveleivel, a melyek szövegének megállapítását a senátusban a magyarországi helyzet beható tárgyalása előzte meg.

Dicsérettel halmozták el a követ erélyes magatartását. Megbízta, mondjon a királynak köszönetet a szíves fogadtatásért, melyben őt részesíté, s mely megfelel a két állam között fennálló jó indulatnak és szövetségnek. Ezt a signoria szoroson megakarja tartani, azon reményben, hogy a király is hasonló szándékkal van; sőt kész *a szövetséget, a mennyiben kívánná, még szorosabbra fűzni.*

A követ továbbá utasítva volt ujjal figyelmeztetni a királyt hogy ne adjon hitelt Velence ellenségeinek. Hogy az ő politikájuk mennyire káros a kereszténységre, bizonyítják a felbátorított pogány kalózok kalandjai, melyek most Olaszország és a Provence partvidékeire terjednek ki. És hogy mennyire nem lehet azon hatalmak barátságában bízni, legvilágosabban hirdeti hűtelen eljárásuk, melyet a köztársaság irányában tanúsítottak.

Az általok eddig kivívott előnyöket túlbecsülik. Különösen Vicenza elfoglalása nem tekinthető jelentékeny hadi ténynek; a velencei hadak önkényt vonultak ki a városból, mert nem lévén rendes erősség, hosszabb ostromot nem állhat ki. A köztársaság serege a legjobb karban van; képes bármily hatalmas ellenséggel megmérkőzni.

A pápa napról-napra nagyobb jóakaratot mutat a köztársaság iránt, és »Olaszország fentartása« érdekében mindent meg fog tenni. A senatus reméli, hogy erre nézve nemsokára többet is jelenthet. Nagy fontosságot tulajdonít a signoria Amboise bíbornok, a francia miniszter halálának, mivel a pápa most könnyebben hajlíthatja a francia királyt békére. Mindamellet a signoria semmit se mulasztott el, hogy a császárral kibéküljön. A király nagy hálára fogja kötelezni, ha ez irányban ő közben jár. Egyébkint a követnek ismét lépéseket kellett tenni, hogy enge-

délyt eszközöljön ki ezer lovas toborzására, melyek Friaulba voltak menendők.¹⁾

A mint Pasqualigo ezen levelet megkapta, rögtön kihallgatást kért. Junius 26-án fogadtatott, és előadta mindazt, a mit utasítása rábízott. A cancellár röviden azt válaszolá, hogy ő felsége örömmel veszi tudomásul mindazt, a mi a köztársaságra nézve előnyös; egyébkint az előadott kívánatokat tárgyalás alá fogja venni.

A király pedig a következő szavakat intézte a követhoz:

»Követ ur, legkevesebbet se gondoljon a francia követtel, mert az bolond ember.«²⁾ Mire Pasqualigo nem mulasztá el köszönetét nyilvánítani a megnyugtatóért. — »Felséged bölcsesége — mondá — legjobban ismeri úgy a signoria őszinteségét, mint a francia követ álnokságát, minélfogva ennek rágalmi és vádjai ra semmit sem fog adni.«

A király környezetére, a követ előterjesztéséből leginkább az Amboise bíbornok halálára vonatkozó részlet tett nagy hatást. A cancellár Ulászlóhoz fordúlva, megjegyzé: »Bizony felség király, ha a roueni bíbornok meghalt, vége az olaszországi háborúnak.« A király nem válaszolt, és lakosztályába vonult.³⁾

VIII.

Ez alatt a magyar köznemesség nagy számban gyülekezett Fehérvárra, a hová a keresztelő szent János napján megnyitott országgyűlés egybehívatott.

¹⁾ Az utasítás végül meghagyja a követhoz, hogy a primásnak a cancellárnak és More Fülöpnek jóakaratu nyilatkozataiért mondjon köszönetet. — A senatusban Guistinianinak kifogása volt a levél az része ellen, mely a szövetség szorosabbra fűzéséről szólott. De ezt nem vették tekintetbe. Hasonlag nem fogadták el még most négy senator indítványát, hogy azon esetre, ha az évdij felemelése nélkül a szövetség felbomlásától kellene félni, a követ értekezzen a primással az évdij felemelése iránt. (Az ezen tanácskozásra vonatkozó iratok a velencei állami levéltárban.)

²⁾ »Sua Mtà ore proprio me disse.« »Domine orator, non curetis oratorem gallicum, quia est fatuus.«

³⁾ Pasqualigo 1510. június 25—26-iki jelentései.

A főpapok és urak, a pestis veszélyétől óvakodva, nem men-
 a városba; a Tata felé vezető országut mentében elterülő
 szélén, sátrak alatt táboroztak. Az udvar a külhatalmak
 teivel, Tatán maradt.

Mivel ily módon, a törvényhozás három tényezője között, a
 yalás nagy nehézséggel járt volna, az udvar azt óhajtotta,
 y a köznemesség, a maga kebeléből, megyéenként két vagy
 om képviselőt válaszson és azután oszoljon el. De ezen,
 lyi biztosok által előterjesztett ajánlat Fehérvárt nem talált
 vező fogadtatásra. A nemesség azt kívánta, hogy a főrendek
 nek közös tanácskozás végett ide. Heves viták folytak. De
 ére a királyi biztosok megnyugtatták a nemeseket, a kik
 atalommal felruházott negyven képviselőt választottak, tel-
 tént fél forint adót szavaztak meg, és békésen szétoszlottak.¹⁾

A francia követnek szándéka volt Fehérvárra menni, és
 t rendek között a Velence elleni hadjárat érdekében mű-
 ü. De mivel Pasqualigo kijelenté, hogy ő is követni fogja, és
 országgyűlés színe előtt megczáfolandja rágalmait, Louis Helie
 ette tervét. Mindazáltal épen ekkor, június 28-án futár érke-
 tt, a császártól és a francia királytól a magyarországi rendek-
 zimzett levelekkel. A két uralkodó követei engedélyt kértek
 a leveleket Fehérvártt bemutatassák. A király azt nem
 ihatta meg, és eljárását igazolta a velencei követ előtt, a ki
 csak néhány napi halasztást igyekezett kieszközölni. Ez
 űlt is neki. A követek nem jelentek meg a köznemesség
 előtt.²⁾

Június utolsó napján a főrendek és a köznemesség képvi-
 Tatára jöttek. Július másodikán tartották első ülésöket. A
 t-Ferencz-rend kolostora előtt, nyílt téren, köralakban voltak
 időhelyek berendezve. Az elnöki széket a prímás foglalta el;
 lette a külhatalmak követeinek voltak helyek fentartva. A ko-
 or ablakait és fedelét kíváncsi néptömeg tartotta megszállva.

A gyűlés mindenekelőtt a külföldi követeket kívánta meg-

¹⁾ Pasqualigo 1510. június 26., 27., 30-iki jelentései. Hazai
 teink ezen országgyűlésről hallgatnak.

²⁾ Pasqualigo június 27—28.

hallgatni. Küldöttség bocsáttatott a *pápai legátushoz*, mely rendek körébe vezeté.

De *Grassis* püspök, a mint itt megjelent, beszédet tart melynek tárgyát a *török* ellen indítandó nagy hadjárat kéj Buzdító szavakat intézett a rendekhez, hogy ne késsenek feg fogni a hitetlenek ellen. A szent-szék részéről minden kite segítséget ígért. A hadjárat sikerének biztosítása érdekében, fel a rendeket, hassanak oda, hogy a császár és a velencei között ság között a béke mielőbb jöjjön létre.

A beszéd végeztével, a gyülekezet nevében, a primás röviden válaszolt: Tanácskozni fognak az előterjesztés fölött, és megpodásukat közölni fogják.

A délutáni órákban a *császár* és a *francia* király kövnek kihallgatására került a sor. Együtt jelentek meg. Itt francia vitte a szót. Ő mutatta be mindkét uralkodó meglevelét, és majdnem két óráig tartó beszédet mondott el. Éltszenvedélyes hangon szólott, mint néhány nap előtt az udva. A velenceieket »zsarnokok, hitszegők, haszonleső üzérek, kdiások, rókák« czímeivel illette. Elbeszélte, mint szedték rá egy után a francia királyt, a császárt és a pápát; most pedig gyatva mindenkitől, a »flectere si nequeam superos« elvét követ a törököket hívták segítségül.

Elmondotta, hogy Dalmátiát jogtalanul bitorolja Vele és mily nagy kár háramlik Magyarországra ama tartomány eltéséből. Buzdította a rendeket, hogy visszaszerzésére haszná fel a kedvező alkalmat. E célból a pápa, a francia király, a nyol király és a ferrarai herczeg harmincznégy hadihajót, ha még többet bocsátanak a magyar király rendelkezésére; készek, ha a szükség kívánja, személyesen résztvenni a hadjéban. Egyuttal megjegyezte, hogy a visszaszerzendő tartomá jövedelmeiből, könnyű lesz megtartani.

A császári követ néhány szóval kinyilatkoztatá, hogy a francia követ előterjesztését támogatja.

Miután ezek a gyűlés köréből eltávoztak, a *velencei* hívatott meg. A francia követ által emelt vádak ellen védele a signoriát, tüzetesen bizonyítva a hatalmak irányában köv eljárásának jogosságát; míg azok részéről a legnagyobb mé

lanságnak volt kitéve. Magasztalásokkal halmozta el a magyar királyt, a kit kérések, ígéreték és ajánlatok nem bírhattak rá, hogy a fennálló szövetséget felbontsa. Viszont a signoria is kész minden áldozatra Magyarország érdekében. Kéri a rendeket, ne hallgassák meg Velence ellenégeit, a kik csak azért fáradoznak a szövetség felbontásán, hogy annál könnyebben semmisíthessék meg a köztársaságot. Hogy ebből mi haszna lehetne Magyarországnak, azt nem képes belátni. Hasonlag nem hiszi, hogy akár a spanyolok és francziák, kiknek ezen országgal soha sem voltak közös érdekeik, akár a németek, kik »mindenkor legnagyobb ellenségei voltak a magyarnak« : jobb szomszédjai volnának, mint Velence. A mi Dalmátiát illeti, ez csak úgy Magyarországé, mint a köztársasagé, a mely ama tartományból évek során át nem húzott hasznot. A rendek ne higgyenek Velence ellenégeinek, ne bízzanak ígéreteikben. A pápa egyáltalán nem fog Velence ellen küldeni hajókat, sőt pártfogása alá fogadta és támogatni fogja a köztársaságot. A ferrarai herczegnek pedig elég dolgot ad, hogy saját államát oltalmazza. Ellenben a signoria ígéretei nem üres szavak ; igaz, őszinte, örök barátságot, felbonthatatlan szövetséget ajánl ; kész minden erejével és tehetségével támogatni az országot. És szükség esetén a signoria segítsége a legértékesebb Magyarországnak ; mert ez elveszhet, míg más hatalmak segítsége megérkezik. A rendek tehát ismerjék el Velence hűségét, és kezdjék meg a hű szövetséges támogatását azzal, hogy mint közbenjárók, a béke létrehozására hatnak ; amiben Isten segítségére és a szent atya pártfogására számíthatnak. Küldjenek továbbá legalább ezer vitéz magyart a köztársaság zászlai alá. A jóindulatért, melyet most alkalmuk van tanusítani, a köztársaság örök időkre háladatos fog lenni.

A velencei követet is azzal a nyilatkozattal bocsátá el a primás, hogy a rendek tanácskozni fognak előterjesztése fölött. ¹⁾

E nap, melyen Európa leghatalmasabb államainak képviselői egymás után járulának Magyarország rendei elé, szövetséget kérve és ajánlva : méltán büszke önérzettel tölthető el a jelenle-

¹⁾ Pasqualigo julius 2-án írt két jelentés.

vők lelkét, felújíthatá a mult idők legdicsebb emlékeit, és ezekkel összhangzó nemes elhatározások szülője lehetett.

A köznemesség, mely még fogékony vala ily hatásokra, ösztönszerűleg érezé, hogy ki kell lépni a tétlenségből. Dalmátia visszahódításában a nagy királyok hagyományainak fölelevenítését látta. ¹⁾

Azonban a főrendek sivár lélekkel hallgatták végig a diplomaták beszédeit. Nem gondoltak arra, hogy Magyarország ismét foglalja el, a nagy küzdelmekben, megillető helyét, mérlegbe vesse tekintélyének súlyát. A haza dicsősége és jövője nem foglalkoztatá őket. Csak számítani tudtak, nem lelkesedni; és számítani is csak azokkal a tényezőkkel, melyeket az egyéni önzés, vagy legföljebb a pártérdek törpe céljaira kizsákmányolhatott.

Két párt állott egymással szemben. Az egyik, élén a primással, fenn akarta tartani a szövetséget Velenczével. A másik, melynek vezére a nádor, lelke a cancellár volt, a császár barátságát becsülte többre. Azonban míg elkeseredett gyűlölettel igyekeztek kölcsönösen meghiusítani igyekezeteiket: áldozatokat hozni, nagy actióra vállalkozni egyik se volt hajlandó. A pártok mérközésében lappangó hatalmi kérdés elválasztotta őket; de találkoztak azon a téren, a hol a szövetséget kereső államoktól előnyöket biztosítani és azokat kijátszani kellett.

Egyébiránt mikor ezen gyászos kor eseményeit pirulva szemléljük, ne feledjük, hogy a magyar államférfiak idegen iskolákban sajátították el politikai erkölcsanukat. Olaszország ezen korszakbeli történelme a lelkiismeretlen álnokság sugalmazásainak és a durva erőszak tényeinek láncolata. Macchiavelli honfitársaival e tekintetben versenyeznek a francia diplomaták. Sőt »az utolsó lovag«, a Theuerdanck dicsfényével övedzett Miksa császár sem hagyja magát általok túlszárnyaltatni. Mert ugyanazon időben, a mikor Velenczét vádolja, hogy a török barátságnak feláldozza a kereszténység érdekeit, és Dalmátiát a magyar királynak ajánlja fel: császári ügynökök járnak török pasáknál, buzdítva a portát Dalmátia elfoglalására, kijelölve azon helyeket, Antivárit, Cat-

¹⁾ »Omnes unanimiter clamant Dalmatiam« mondá 1510. július 6-án More Fülöp Pasqualigónak.

signot, a melyek ellen a támadást intézni kell; és hang-
 ogy így lehet legérzékenyebben büntetni a signoriat,
 resztény hatalmaknak folytonosan segítséget ajánl a
 len. Mikor pedig a köztársaság Rómában panaszt emel
 y imperátor ellen, a ki a kereszt ellenségeinek szövete-
 si: a pápa elkeseredetten kijelenti, hogy az nem lepi
 ert tudomása szerint, a császár már több ízben tett ily
 1)

IX.

ai gyűlés, a külföldi követek kihallgatása után, nem
 al tárgyalás alá azok előterjesztéseit. Bizottságot kül-
 czélből, hogy a velencei követtel alkudozásba bocsát-
 tisztaba hozza, vajjon nem lehetne-e remélleni, hogy a
 almátiát önkényt átengedi az országnak. A bizottság
 a pécsi és váradi püspökök, Zápolya János, Ráskai
 nokmester, Buzlai Mózes főudvarmester és Beriszló
 irvári prépost — úgyszólván mindnyájan Velence
 — választattak.²⁾

zottság július 2-án, a cancellár lakásán gyűlt egybe, és
 Pasqualigot. Néhány órával előbb a primás értesíté,
 átia átengedése iránt fognak vele tárgyalni; biztatta,

vel a signoria Konstantinápolyban gondosan örködött, Miksa
 szági pasához fordult, egy Strassaldo nevű ügynököt küldve
 sa jelentést tett a portánál. Itt csakhamar tudomására jutott
 velencei követnek. (Lud. Valdrino titkár 1510. octóber
 elentései Drinápolyból. A signoria 1510. november 22-iki
 mai követéhez. A magyarországi követnek csak későn és
 k ezen esetet tudomására, 1511. január 3-án: »Li inimici
 » mandato soi nuncii per indur il dicto Signor Turcho contra
 ro, come semo certi la Maiesta Sua haverà inteso.« Ezen
 cezei állami levéltárban.) Hogy ily alkudozások a császár
 özött csakugyan folytak, a német történeti kritika sem vonja
 . ö. *Brosch.* Papst Julius II. 197. lap.

ldául Beriszló, kinek előkelő rokonai laktak Dalmátiában,
 y a tartomány kész fegyvert ragadni Velence ellen, s hogy
 aderővel vállalkozik Dalmátia meghódítására. Pasqualigo
 i jelentése.

hogy ne féljen, és következetesen csak azt hangoztassa, hogy Dalmátia iránt tárgyalni nincs felhatalmazva.

Nem találta tehát készületlenül a bizottság elnökének, a pécsi püspöknek következő megszólítása: »Ön, követ úr, Magyarország hadi segítségét és közbenjárását kéri; továbbá óhajtja, hogy a fennálló szövetséget még szorosabbra fűzzük, és utasítsuk vissza a köztársaság ellenségeinek ajánlatait. Ő felsége kész mindent, sőt még többet is megtenni; de méltányosnak tartja, hogy viszont a signoria bocsássa vissza Dalmátiát, mely jogilag a magyar koronát illeti. Vessen tehát véget, követ úr, tartózkodó magatartásának; nyilatkozzék őszintén; hogy határoznunk lehesen. Ha ugyanis Dalmátiát nem adják át jószántukból, kénytelenek leszünk fegyverrel lépni fel, a mi alig kívánatos a köztársaságra nézve, a mely, mint ellenségei állítják, úgyszólván végkép el van veszve.«

A követ nyugodtan válaszolt. A veszélyben forgó jó barátot — úgy mond — támogatni illik, nem bajait nevelni. Magyarország abban a hírben áll, hogy híven ragaszkodik szövetségeseihez. Mikor vele a köztársaság a szövetséget megkötötte, és az évi segélyt megajánlotta, abban a véleményben volt, hogy örök időkre biztosítja magának Magyarország barátságát, és mindenkor számíthat segítségére. Már pedig Dalmátia elvesztése a köztársaság romlását idézné elő. Egyébkint erre nézve utasítása semmit sem tartalmaz; mert a signoria nem gondolhatott arra, hogy ily kívánattal fognak előállani. Ne higgyenek a magyar urak a Velence ellenségei által terjesztett híreknek. A köztársaság távolról sincs oly veszélyes helyzetben, mint állítják; ellenkezőleg ügyei jobbra fordultak, mióta a pápa is a francziák ellen foglalt állást.

Utána *Buzlai Mózes* szólott, hevesen kikelve a köztársaság ellen. Majd a *cancellár* fordult azzal a kérdéssel Pasqualigohoz: »Dalmátia iránt nincs utasítása, tehát mi végből jött ide? Istennemre, az urak felháborodásukban oly határozatokat fognak hozni, a melyeket nem vár. Isten látja lelkemet, nem tetszik nekem ez a dolog.«

De a követre a főudvarmester heves kifakadásai, a *cancellár* fenyegetései hatástalanok maradtak. Elmondá, hogy *küldetéseknek* céljait előterjesztette volt a királynak és a rendeknek.

ajánlata előnyös Magyarországra nézve is. Bizik a magyar urak ilcseségében, hogy nem fogják meghallgatni Velence ellenségét, a kik csak a magok érdekeit tartják szemük előtt.

Az urak felállottak. »Jól van, követ úr, okosan fontoljon meg mindent; és azután ne vádoljon minket azzal, hogy nem széltünk nyíltan.«

Azon napon, a mikor ezek történtek, futár érkezett Velencéből, utasításokkal Pasqualigo számára. Ugyanis ennek májusigén küldött jelentései és különösen Bakocs bíbornok nyilatkozatai komoly aggodalmakat támasztottak. A *senátus* június 18-iki ülésében élénk viták tárgyát képezte a kérdés: vajjon nem volna-e mácsos újabb ajánlatokat tenni, »új előnyöket« biztosítani Magyarországnak?

Többféle indítvány adatott be. Végre a következőkben történt megállapodás.

A követ igyekezzék a szövetséget, a tényleges viszony alapján, fenntartani. Ha azonban a magyarok követeléseikről nem andanak le, és azok megtagadása a szövetség felbomlását vonná maga után; bizalmasan értekezék a primással, — »a kit a gnoria úgy tekint, mintha senátorainak egyike volna« — és idja meg tőle: mily segítségre számíthat Magyarország részéről, az eddig fizetett 30,000 ducát évdíjt felemeli? és mennyivel állene ezen összeget emelni? A követ egyidejűleg felhatalmazott, hogy a mennyiben az ország kötelezné magát, hogy a járt költségén ezer lovaszt küld Velence segítségére, Ulászló rálynak élethossziglan 35,000 ducát évdíjt biztosíthasson.¹⁾

Pasqualigo, ezen utasítás vétele után sietett Bakocs bíbornokot felkeresni és tanácsát kikérni.

¹⁾ Két senator az 5000 ducát emelést oly feltétel alatt kívánta megajánlani, ha Ulászló megígéri, hogy »országának haderejével« segíndi Velencét. — Négy senator pedig azt indítványozta, hogy Pasqualigo csak akkor tegyen ajánlatot az évdíj emelésére, ha meggyőződik, hogy a király Velence ellenségei felő hajlik, és hogy Magyarország elenczét »követek és hadak küldése által, a szükséghez képest« segíni fogja; ugyanazok kívánták, hogy Pasqualigo előbb 2000, azután 5000 végül 5000 ducátot ajánljon. — (Az ezen tárgyalásra vonatkozó irományok a velencei állami levéltárban.)

A primás figyelemmel hallgatta végig hízelgő nyilat tait, bizalmas közléseit és kérdéseit. Mire megragadva a l jobbját, mosolylyal ajkán, így szólott: »Arra, hogy mi inn saját költségünkön hadakat küldjünk, ne számítsatok. Pén nincs; már pedig ezer ember felszerelése 5—10,000 aranyat nyelne. Kár e dologról szólani. De azért nem kell félni. Én den jót reméllek. Bízatok bennem. A pécsi püspöknek i üzenjétek meg, hogy Dalmátia átengedése iránt utasítást ké kérni a signoriától. Így elhárítjátok magatoktól a rendek hara És azután fölösleges lesz az utasítás iránt írni.«

Pasqualigo követte a tanácsot. Titkára által értesíté a cellárt, hogy kész Dalmátia átengedése tárgyában jelentést a signoriának, és utasítást kérni. A válasz úgy hangzott, hog korábban kellett volna megtenni; most már késő, a rendek akarnak oszolni, és határozni fognak.

És csakugyan úgy látszott, hogy az eldöntés órája kö dik. Július 3-án és 4-én a főrendek és a köznemesség küld a király elnöklete alatt, üléseket tartottak. A cancellár jele tett a velencei követtel folytatott tárgyalások eredménytel géről. Több szónok hevesen beszélt a köztársaság ellen. A felhozták, hogy a Magyarországnak fizetett évi díj, a sig könyveiben, *zsold* (salario, soldo), nem *adó* (contributio) cz vezettetik. Gyalázat volna az országra — mondották — valami kevés posztóért és ékszerért, amit Velence az évdj ben, értékén felül számítva, ad, az ország Dalmátia visszafog sáról lemondana.

És mikor Bakocs a köztársaság védelmére emelte sz szemébe mondották, hogy »ő a köztársaság által meg van fizet A nagy többség erőteljesen sürgette a cambrayi ligába való pést; Velence barátjai lassanként elhallgattak. Ekkor a cs és a francia király követei meghívtak a gyűlés színe el megkérdeztettek, vajjon el vannak-e látva teljhatalommal. hogy az általok előterjesztett ügyekben tárgyalhassanak és vi hessenek. Mire válaszolták, hogy a bemutatott megbízó lev kívül más meghatalmazásuk nincs, de készek illet küldőiktől k

A velencei követ, a ki pontosan értesült a tárgyal menetéről, lázas tevékenységet fejtett ki. Bejárta, informá

legbefolyásosabb urakat. A primás felháborodása a pécsi püspök ellen nem ismert határt, és oly kifejezésekben nyilatkozott, melyek épen nem illettek főpap és a humanista ajkaira; mindazáltal a rendek haragjától félve, nem mert többé nyilvánosan találkozni a velencei követtel, és az éj sötétjében, titkos ajtókon bocsátá magához a követ titkárát.

E válságos időben nagy szolgálatokat tett Velencének a pápai legátus. A pécsi püspököt meglátogatva, nyíltan kimondá, hogy jól tudja, hogy ő az, a ki a pápa szándékait meghíúsítja, a miről jelentést is fog tenni. Azonban a cancellár nem ijedt meg. »Nem állok elszigetelve — válaszolá — hisz a gyermekek, sőt még a halottak is lármáznak Dalmátia miatt.«

És csakugyan, július 5-én, esti ülésben, nagy lelkesedés közepett, kimondatott a *határozat*, hogy a király Dalmátia visszafoglalására hadjáratot fog indítani, a szövetség megkötése és a hadjárat tervének megállapítása végett, a császárhoz s a francia királyhoz követeket fog küldeni.¹⁾

A köznemesség képviselői, a következő napokban, szétoszlottak, a tárgyalások folytatását az országtanácsra bízva, a melynek tagjai közül ekkor hét főpap és kilencz főúr volt jelen Tatán.²⁾

A rendek határozata a velencei követet nagy mértékben megdöbhentette. A primás azonban nem szűnt meg őt bátorítani.

¹⁾ Pasqualigo július 6-án. — Miksa 1510. július 31-én Innsbruckból írja Margit főhercegnőnek; »Nous avons eu nouvelles de nos ambassadeurs qui ont esté vers notre frere le roy d'Ungherie, comment a la journée, qui a esté tenue devers luy, il s'est declaré a la guerre contre lesdits Venissiens et a juré nostre lighe et de entreprendre incontinent la gáerre« (Le Glay. I. 306. l.) És augustus 5-én római követét értesíti, hogy a magyar udvarnál levő követei jelentik: »Regem cum universo Regno statuisse in proximo Rakos seu conventu eorum summere expeditionem contra Veneto«.

²⁾ Ugymint: a primás, a kalocsai érsek, a váradi, pécsi, györi, bosniai püspökök, a fehérvári prépost; a nádor, Zápolya János, *Szentgyörgyi* Péter erdélyi vajda, Ujlaky Lőrincz, Ráskay Balázs, Buzlay Mózes, Batthyányi Benedek, Bornemissza János és Báthory István (Pasqualigo felsorolja őket.)

Minden alkalommal ismételé, hogy semmitől sem kell tar
 »Hagy lármázzanak a rendek, — mondá egy ízben — b
 határoznak: mégis semmi sem fog történni.« More Fülöp is
 nyugtatá, hogy az országgyűlés végzésének már csak azér
 lehet következménye, mert a királyi kincstár üres, az urak
 nem akarnak pénzt adni. »Tépjenek szét darabokra — mon
 és lelkem szálljon a pokolba, ha valaha magyar sereg á
 hegyeken Dalmátia elfoglalására.«²⁾

Mindazáltal a velencei követ, mint tapasztalt dipl
 jól tudta, hogy a rendek megállapodása, még ha azt r
 hajtják végre, nagy kudarcz ő rá nézve, és kedvezőtlen
 gyakorolhat Velence ügyeinek menetére. Felhasználta t
 legelső alkalmat, hogy neheztelését a király előtt kifejezze.

Július 7-én ritka ünnepély tartatott meg Tatán. Ró
 külön pápai küldött, a modrusi püspök, érkezett, oly czélből
 Ulászlót, a szentelt kard átadásával a kereszténység bajr
 és hadvezérévé avassa fel. Szabad téren, diszes sátor alatt,
 állították fel. A király, főrendek által környezve jelen
 A gyülekezet fényét emelte a pápa, a császár, a francia és l
 királyok, a signoria, a moldvai és havasföldi fejedelmek k
 nek jelenléte. A modrusi püspök misét mondott, s annak
 tével ibolyaszínű bársonyból és hermelinből készült főveg
 a király fejére, és egy nagy kardot helyezett kezeibe. Mire
 det tartott, melyben a török ellen intézendő hadjáratra
 totta a királyt és a rendeket, kiket végről pápai áldás- és ált
 búcsúban részesített.¹⁾

Mikor ezen ünnepélyt megelőzőleg, a külhatalmak l
 Ulászlónál tisztelkedtek, bár ezen alkalom hivatalos ügyek t
 lására épen nem vala kedvező, Pasqualigo szóba hozta az e
 gyűlés végzését és megjegyzé, hogy »a régóta fennálló
 viszony után, egészen más eljárást volt joga reméllenie,« és
 a királyt, hogy ne hagyja el a köztársaságot. Ulászló r
 válaszolt: »Később beszéltünk ezen ügyről.«

¹⁾ Pasqualigo, 1510. július 10-én, testvéreireh intézett
 levele. (Marino Sanudónál. Wenzel kiadása. 201. l.)

A jelenlevő urak feltűnő szívességet mutattak iránta. Az ünnepély alatt többen közeledtek hozzá, és füleibe suttogták: »Majd barátságosan elintézzük az ügyet. ¹⁾

Ennek az volt az értelme, hogy az országgyűlési végzés után sem volt szándékuk megszakítani az alkudozásokat Velen-czével.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ Pasqualigo julius 10-iki jelentése.

S Z O L G A G Y Ó R.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

A várispánságok keletkezése, egyike történelmünk legvitásabb kérdéseinek, s hogy mégis ilyenekkel foglalkozom, arra nem pozitív új adatok, hanem csak a már előadott kutatások bátorítanak, melyek, azt hiszem, a szolgagyőrinek eredetét is némileg tisztába hozzák. Azokból ugyanis, melyek nevére, viszonyára Galgóczczal s az udvarnoki révre vonatkoznak, kifejlődésének, ha nem is évszerinti, de mégis bizonyos időrendi egymásutánja következtethető. — Az eddigi conclusiók legelőször is fölmentenek attól, hogy Szolgagyőr eredetét az úgynevezett várszerkezetnél korábbi időről keltezzük. Annál régibb másrészt Galgócz, s a kettőnek utóbb egymással való szoros kapcsolatából kifolyóan nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy Szolgagyőrnek imént kijelölt területe eredetileg galgóczvári birtok volt s nevét a galgóczy várnak ott lakozó szolganépei adták, s csak később azután épült, a vár. Hogy ez mikor történt? azt — adatok teljes hiányában — meg nem mondhatjuk, s csak annyi bizonyos, hogy 1113-ban fönn kellett állania, mert már akkor szó van várispánságról.¹⁾ De az udvarnoki rév történetét illető fejtegetéseket véve alapul, már sokkal kielégítőbb feleletet adhatunk arra: mi végből építették? Mert, ha tekintetbe vesszük, milyen fontos hadászati vonal jelentőségével bírt akkor a Vág, mennyivel fontosabbnak kellett tekinteni annak gázlóját, réveit, oly korban, mikor a hirtelen berohanás könnyebb, következményei súlyo-

¹⁾ Lásd alább a várföldek jegyzékében *Vecse és Bős*-nél.

nak. Azért látjuk lépten-nyomon azt a sok várat a
 t, mert mindegyikök egy-egy átkelő hely fedezetére
 , nem is említvén, milyen jelentékeny jövedelmi for-
 lt akkor minden csekélyke vám. Ez fejt meg, hogy
 cz csak pár órányira feküdt is az udvarnoki helye-
 gagyőri révtől, közvetlen védelmére új erőd építése
 gessé, annál is inkább, mert a sempthei még akkor
 n, ott a forgalom is nagyobb volt. Az újon épült vár
 várispánság szervezését igényelvén, okvetlenül tekin-
 t lenni a már meglevő viszonyra, mely Galgócz s az
 gagyőr közt fennállott. Ezen, s ama másik körülmény,
 vár — mint láttuk — az egész XIII. század folyamán
 zoros kapcsolatban volt: kétségtelenné teszik, hogy
 közöttük már eredetileg is megvolt. Egy várispán-
 n két vár levén, minden tekintet sérelme nélkül való-
 élszerűbb is volt, hogy Szolgagyőrt és Galgóczot egy
 ága alá helyezték, s a galgóczi várispánság földjeiből
 nd a kettőt.

obi következtetéseinkre nézve tehát fontos ismerni e föl-
 át, de mivel ezek mindkettőjüknek közös birtokát képe-
 nyit egy jegyzékbe foglaltam össze, amint betűrend-
 után következnek.

zent-Péter-en (régente Zopokun-on) felül, *Fejér-megyében*,
 i várnak egy földje volt 1259-ben, hol azelőtt Regun vár-
 tt. — Wenzel Á. Ú. O. VII. 505. l.; fejér C. D. IV. v. II.
 nég Wenzel XII. 458. ll.

A (Ánala) *Komárom megye*. 1239-ben közösen lakták a
 bana-i, és komáromi várnépek. — Knauz. Mon. Eccl. Strig.
 'ejér C. D. IV. v. I. 156. l.

OS *Komárom m. Csallóköz*. Egy 1268-ban tartott határjárás-
 rogy alsó vége szolgagyőri várföld volt, hol egy ott lakó
 vü jobbágy a várnak 5 pondus fizetésére volt kötelezve.
 III. 158. l.; Fejér VII. vagy I. 343. l.; Knauz I.
 Fejér IV. v. III. 443—56. l.

foka, vagy **Árpádsoka**, *Pozsony m. Csallóköz*. Ma már csak
 erapel a bösi határban, ¹⁾ s azzal együtt, 1264-ben a *szol-*
 -ben a *pozsonyi* vár birtokának, 1264-ben *Pozsony* megyében,

z. Okm. I. 51. l. jegyzet.

1270. és 73-ban pedig Győr megyében fekvőnek mondatik. Mindakétszer a megye a vártartománnyal cseréltetett föl, a Győr-megye alatt pedig Szolgagyör van értve, mint 1113-ban Vecsénél is, (lásd ezt) s úgy veendő hogy Szolgagyörhöz tartozott, de Pozsony-megyében feküdt — 1264-ből Fejér X. v. II. 727.; 1269-ből Wenzel VIII, 225, kivonatban Fejér VII. v. I. 357.; 1270-ből Haz. Okmt. I. 48.; 1273-ból Fejér V. v. II. 191.

Báb (Nagy-) Nyitra m. 1261-ben Galgócz várának volt. — Orsz. ltár táblái osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt Fasc. 130. N. 22.

Bajmócska (Bayanch) Nyitra m. 1275-ben a szolgagyöri vár birtoka. — Orsz. ltár. 896. dipl. sz.

Bárkány Nógrád m. Határában 1254-ben egy szolgagyöri várjobbágy földje említettik. — Haz. Okmt. VII. 46.

Bille (Billa) Pest m. 1231-ben a szolgagyöri vár földje. — Wenzel I. 282.

Bős Pozsony m. Csallóköz. Mint Árpádfokánál is említém, Bős, Szolgagyör várának volt, innen van, hogy 1270. és 73-ban Győr megyében fekvőnek mondatik Szolgagyör helyett. Fejér X. v. II. 727.; Wenzel VIII. 225.; kiv. Fejér VII. v. I. 357.; Haz. Okmt. I. 48.; és Fejér V. v. II. 191.

Bund, Buda Nyitra m, Valaha Maniga körül létezett és 1268-ban Buda szolgagyöri várjobbágy birtoka volt. — Wenzel VII. 488.; és XI. 572.; Fejér IV. v. III. 487. 4).

Chropó (Rupov) Nyitra m. 1262-ben a galgóczi vár birtokának említettik. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Család Soprony m. Három egymás mellett fekvő falut hívtak ezen a néven, mind a három 1257-ben Szolgagyör várához tartozott, s itt lakó népeitől eredt a mai Szolgagyör puszta neve a nagy erdő vidékén. — Fejér T. IV. v. II. 427.; és v. III. 306. l.

Csém (Cem) Komárom m. Itt 1209. előtt a galgóczi vár népei laktak. — Knauz. Mon. Ecel. I. 194.; Fejér III. v. I. 72.

Csolnok (Cholnok) Esztergom m. Földjét IV. Béla alatt, Péter, a szolgagyörvári tárnokudvarnokok mestere bírta. — Fejér V. v. I. 59.

Chuefeldy Fejér m. Ezen a néven ma már nem létezik, 1274-ben a szolgagyöri vár földje volt. — Wenzel IX. 68.

Dabas (Alsó-) (Oldobus) Pest m. Fejérmegyében levőnek mondatik 1269-ben, mikor is földjét préciók, szolgagyöriek és a fejedelem vitézlő népei lakták. — Fejér IV. v. III. 492.

Décsi (Gyucho) Nyitra m. 1275-ben Szolgagyör várához tartozott. — Orsz. ltár 896. dipl. sz.

Dombó (Alsó-) Pozsony m. IV. Béla adta Serefelnek 1262-ben mint Galgócz vára tartozékát. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Dombó (Felső-) Pozsony m. Kún László 1277-ben azt, ugyan

Szerafelnak (másképp Szerafin) adván, Szolgagyőr vára földjének a. — Wenzel IX. 171.; kivonatban Fejér V. v. II. 408. l. 12).

Écsi (Echey) *Veszprém m.* A szolgagyőri vár népei és a precók itt 1277 előtt. — Fejér V. v. II. 380. 407. l.

Ebed *Esztergom m.* II. Endre korában ezen föld az itteni füvelő s attal együtt a galgóczi vagy más néven a szolgagyőri várjobbá volt. — Knauz. Eszt. főegyh. Okmt. II. 187. l. Wenzel VII. 32.

Füs (Fys) *Bars m.* Egy részét a madari szolgagyőrvári jobbágyok, de már 1256-ban eladták. — Fejér IV. v. I. 99. 100.; és v. 3.

Gellér (Guler) *Komárom m. Csallóköz.* Szintén a szolgagyőri vár-ághoz tartozott 1258-ban. — Wenzel. II. 299. Knauz. M. E. S. —60.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Gönyő (Geney) *Győr m.* Halászatával együtt 1213-ban a szolga-vár tartozékaúl említetik. — Wenzel VI. 365. l.; Haz. Okmt. Wenzel VI. 410.; Fejér III. v. I. 397.; Wenzel I. 197. 209.; VII. v. IV. 74.

Gyarmath (Zsitva-) (Gormoth) *Bars m.* Fejér hibásan olvassa *tothé-nak*, 1275-ben a szolgagyőri várnak volt földje. — Knauz. főegyh. Okmt. II. 119; Fejér V. v. II. 241. l.

Gyorok *Nyitra m.* Erről azt írja egy 1247. évi oklevél, hogy a szolgagyőri népeké volt. — Fejér IV. v. I. 479.

Győr város *Győr m.* Itt szolgagyőri várnépek is laktak, kiket 1256-ban V. István király a városnak adományozott. — Fejér V. v. 1.

Gyümölcs (Gumulch) *Pozsony m. Csallóköz.* A szolgagyőri várnak földje 1270-ben. — Wenzel VIII. 295. l.

Hecse (Hecche) *Bars m.* Innen való volt egy Mihály nevű szolga-árjobbágy, kit 1268-ban IV. Béla a nemcek sorába emelt. — Wenzel V. v. III. 432.; és V. v. I. 69.

Heche (Heche) *Győr m.* Ezen föld 1282-ben Szolgagyőrhez tartoztatárjárás még óta akkor is lakatlan volt. — Wenzel IV. 237.

Horhi (Hor) *Tolna m.* Várongnak 1250-iki határjárásában a győriek birtokának mondatik. — Hazai Oklevéltár 18. l.

Haradist (Haradicha) *Nyitra m.* Egészen 1262-ig a galgóczi vár földje volt. — Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Yeneu (Yeneu) *Pest m.* Már 1225-ben említetnek az itt lakó szolgagyőri jobbágyok. Wenzel XI. 179.; Fejér III. v. II. 11.; VII. v. I. 10.; X. v. II. 711.; és 1245-ből Wenzel VII. 197.; Fejér IV. v. I. hibásan az 1249. évre.

Kátó (Pusztá-) *Pest m.* E föld a fejedelemségé (ducatus) és győr váráé volt. — Wenzel XII. 141.; Fejér V. v. I. 49.; VII. 10., 216.

Káva Komárom m. Csallóköz. E birtok szomszédaiul 1247-ben több szolgagyőri várjobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 9.

Keszi (Ipoly-) (Keseu) *Hout m. Honth és Szolgagyőr várak tartozéka* volt 1248-ig. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 372.; Fejér IV. v. II. 15.

Keszi (Kis-) (Kezeu) *Komárom m. Csallóköz.* E néven több egymás mellett fekvő birtokot neveztek, de valamennyi a szolgagyőri várjobbágyoké volt míglén 1277-ben a nemesek közé fölvétettek — Wenzel IX. 178.

Keszi (Kurta-) (Queztev) *Komárom m.* Egy része 1256-ban, Bana és Szolgagyőr várakhoz tartozott. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 436.; Fejér IV. v. II. 367.; VI. v. II. 384.; X. v. III. 253.

Kulcsod (Colchud) *Győr m.* Ez a falu egészen 1251-ig Galgócz várrié volt. — Haz. Okl. 19—21. l.

Kuldó (Kuldu) *Fejér m. IV. Béla* alatt, többek közt Szolgagyőr várának is volt itt birtoka. — Fejér V. v. I. 208.

Madar (Modor) *Komárom m.* Földjén szolgagyőri jobbágyok laktak, kik közül egyet 1252-ben IV. Béla tett nemessé. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 395. Fejér. IV. v. II. 139., 170. 1); és 363.

Mánya (Kis-) *Nyitra m.* 1249-ben a galgóczi vármegyében (comitatus) fekvőnek mondatik. — Fejér IV. v. II. 54.

Negeuen *Győr m.* Villányi szerint¹⁾ a mai kulcsodi határban fekszik. — Haz. Okl. 19—21. l.; Fejér VII. v. V. 307. 346.

Olcsa (Nemes-) (Oucha) *Komárom m. Csallóköz.* Egyik szomszédjaiul 1268-ban Álmos szolgagyőri jobbágy van megnevezve. — Knauz. Mon. Eccl. I. 553—60. l.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Ondrohó (Ondruh) *Nyitra m.* Innen címézi magát 1229-ben a szolgagyőri várnak egyik centúriója. — Haz. Okmt. VII. 16.

Őrs (Vrs) *Komárom m. Csallóköz.* Határául 1268-ból egy szolgagyőri jobbágy van megemlítve. Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 553; Fejér IV. v. III. 444.

Oszúszkó (Ozus) *Nyitra m.* Galgócz várához tartozott 1262-ig. Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Palaznak *Zala m.* Már 1217-ben említettnek az itteni szolgagyőri jobbágyok. — Haz. Okm. V. 8. 10; Fejér VII. v. I. 221.; IX. v. VII. 646.; és 1222-ből Fejér VIII. v. III. 260.

Petény (Petend) *Pozsony m. Csallóköz.* A már elősorolt Gyümölcs-el együtt 1270-ben Szolgagyőr várához tartozott. — Wenzel VIII. 295.; Nagy I. Anjoukori Okmt. II. 627. 633.; Fejér VIII. v. VII. 244.

Petend (Peten) *Fehér m.* Az 1260—70. év körül, Nyék és Mór szomszédjaiul egy petendi szolgagyőrvári jobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 19., 20. l.

¹⁾ Győrmege és város 69. l.

Esztergom m. A megyében az e néven már ismeretlen birtok
anánt 1279-ben a szolgagyőri várjobbágyok is elő van-
— Knauz. Magyar Sion I. 839.; Fejér V. v. II. 408.

Saggh) Győr m. V. István idejéből több itt lakó szolgál-
gy fordul elő. Fejér VII. v. II. 23, 73.

ly Esztergom m. Az 1247-ben lakóiuól említett sokféle né-
lga-győriek szintén előjönnek. — Fejér IV. v. I. 445. eredet-
az orsz. ltárban 307. dipl. sz. a.

l (Zamton) Komárom m. Csallóköz. Csak 1258. óta tartozott
; mert akkor vették meg azt, a várnak gelléri jobbágyai.
I. 299.

se (Schenche) Bars m. 1258-ban említetik, mint a szolgál-
birtoka. — Fejér IV. v. III. 464.; V. v. I. 68.; v. II.

z (Scynche) Nyitra m. Vámjával együtt 1273-ig maradt a
szolgagyőri várispánság birtokában. — Wenzel IX. 12.,
37.

Zuld) Pest m. Talán ez azon föld, mely 1269-ben a
épek birtokának mondatik. — Fejér IV. v. III. 492.

győr (Zolagyeur) Pozsony m. Csallóköz. Mint már fentebb
t 1252-ben szolgagyőri jobbágyok laktak. Fejér X. v. II.

(Zoych) Pest m. 1270-ben először említetik a szolgál-
okául. Wenzel XII. 141; Fejér V. v. I. 49; VII. v. II. 10;
IX. 579; X. 441.

ny (Toxun) Pest m. Szücsivel együtt 1270-ig a szolgagyőri
ták. Wenzel XII. 141. Fehér V. v. I. 49; VII. v. II. 10,
IX. 579.

(János-) (Tuuna) Fehér m. Nyék és Mór szomszédjául
örül, Welpret itteni szolgagyőri várjobbágy van megne-
kmt. III. 19, 20,

l (Teryan) Győr m. 1242-ig a szolgagyőri várhoz tartozott.
l. 145.

falu (Thenou) Győr m. Ezt a falut vallja lakóhelyének
dreus szolgagyőri várjobbágy. — Wenzel I. 194.

(Thena) Pozsony m. Csallóköz. Egy 1261. évi oklevélből
a szolgagyőri várispánsághoz tartozott, s lakói közül ket-
fizetésére valának kötelezve. — Wenzel XI. 503.

ly (Ilmer) Nyitra m. Egy 1277. évi tudósítás szerint egy-
iri tartozék volt. — Fejér VII. v. V. 437.

Wojku) Nyitra m. Régente, még 1247 előtt, szolgagyőri
birták. — Fejér IV. v. I. 479; eredetije a nemz. muze-
nényezett gr. Forgách lban.

(Vág-) (Wachu, hibásan: Wochoy vagy Wecher) Nyitra

m. Eddigi tudomásunk szerint ez a legrégebbi szolgagyörvári tartozék. Kálmán királynak 1113. évi oklevelében fordul elő, melyben Vecséről az van mondva: a mennyi földet itt a győriek (Gewrienses) bírnak, ugyanannyi földje van e helyen a zobori apátságának is. Hogy itt Szolgagyört és nem Györt kell értenünk, azt a geographiai fekvés is igazolja; azonkívül bizonyos, hogy a várnak, legalább is e tájon voltak birtokai, mert 1239-ben Selye földnek hovátartozandósága iránt a vizsgálattal a szolgagyőri ispán bizatik meg. Hogy pusztán »Gewrienses«-nek neveztetnek, az sem okozhat aggályt, mert — mint azt Bös-nél kifejtettem — Győrnek még latinus »Jaurinum« nevét is felcseréltek Szolgagyőrrel, a mi pedig már nehezebben téveszthető össze. — Fejér VII. v. V. 89.; X. v. V. 58. l. a nyitrai püspöki ltár 1410-iki átiratából, hol Zsigmond király azt is megemlíti, hogy az eredetiben illetve IV. Bélának 1249. átiratában éppen a most fejtegett helyen vakaris volt; az orsz. ltár 10. dipl. sz. átiratában pedig, mely 1592. illetve 1628-ban készült, a „Gewrienses“ szóból már csak a G. van kiírva. 1239-re lásd Wenzel II. 93., 95.

Vistuk (Wystey) *Pozsony m.* A galgóczi vár birtokául van megemlítve 1270-ben. — Fejér V. v. I. 70. l. eredetije a n. muzeum gr. Forgách lban.

Zagárd *Nyitra m.* Mint már fentebb is előadtam, ez a föld, Agár galgóczi azaz szolgagyőri várjobbágyé volt 1261. és 1268-ban s neve, bővebb fejtegetésre itt nem alkalmas nyelvi alapon, tőle származik. — Az 1261-iki megvan az orsz. ltár táblai osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt 1584. átiratban, Fasc. 130. N. 22. 44. sz. 1268-ikét Rajesányi Ádám kéziratából lásd Wenzelnél VIII. 191. l.

Zéle (Zela) *Nyitra m.* 1244-ig a szolgagyőri várispánságnak volt tartozéka. — Wenzel II. 152.; Fejér IV. v. I. 313.

Eddigélé tehát a szolgagyőri várispánságnak hetven tartozékát ismerjük, melyek mindössze tizennégy megyében vannak elszórva. Ebből Hont, Nógrád, Zala, Veszprém, Soprony és Tolnára egy-egy, Bars és Esztergomra egyenkint négy, Fejér-re öt, Pestmegyére hét, Győrre nyolcz, Pozsonyra kilencz, Komáromra tizenegy, a Csallóközre egymagában tizenhárom, Nyitramegyére pedig tizenhat várföld esik. Még tehát ezen töredékes adatokon alapuló számítással is, a legtöbb tartozék annak a megyének jutott, a hol a várispánságnak székhelye volt, a mi különben természetesen, mert a vár, ellátása végett első sorban a hozzá közelebb eső birtokokra volt utalva, főleg a várföldeknek illetően szertelen elszórtsága mellett. Leginkább ez az elszórtság képezi gyöngye oldalát azon elméletnek, mely minden várispánságnál tisztán hadi cé-

t keres. Nehéz is lehetne ekkora dolgot pusztán stratégiai
 kal megfejteni. Helyel-közzel ilyen ok is működhetett közre
 onnyal az önkénynek is nagy szerep jutott, de azt hiszem, a fő
 ító erő a birtokviszonyokban rejlett. Nem célom e helyen
 ebben foglalkozni e sajátságos jelenséggel, de nem is tehet-
 . Csakis az egyes kisebb területek monographusai mondhat-
 meg: milyen alakulások állottak utjába a várföldek tömörsé-
 ek. Az okok pedig nem lehettek mindenütt egyformák. Itt
 lál a megye valamely részének lakatlan volta, ott a tömör
 zetségi vagy egyházi javak okozhatták, hogy a várnak földei
 s meg más megyébe költöztek. Mert maga ez elszóródás sem
 hirtelen, átmenet nélküli, hanem fokozatos. Így Szolnogyör
 ga Nyitramegyében feküdvén, különösnek találjuk, hogy Tol-
 man volt birtoka, de ha tartozékainak fentebb összeállított
 zékét vesszük elő — bármily hézagos is az, az adatok hiánya
 tt — látjuk, hogy tolnamegyei földje veszprémi birtokához
 üdt közel, ez meg a fejér-, ez ismét a pest-megyebelikhez és így
 ább. Nagyon valószínű, hogy a várföldek kezdetben annyira
 mennyire compactabb egészet alkottak s a későbbi szertele-
 b elterjedés még más okoknak is tulajdonítandó. Így tudjuk
 y a várjobbágyok földeket vásároltak,¹⁾ másrészt pedig bár-
 rennyel tiltva volt, azokat néha el is adták.²⁾ De a leginkább II.
 dre által inaugurált nagymérvű birtokadományozás szintén
 segít a várföldek szétszórtságát. Királyaink addig míg győz-
 saját művelt földjeiket többnyire művelőkkel együtt adták
 ; de később, mikor földnek és embernek hiányát egyaránt
 mi kezdték, a sor az eladdig még érintetlen tőkére: a lakatlan
 lekre került. Jött aztán a tatárjárás, s a culturának már meg-
 ított föld a lakatlannál is sivárabbá lön. Pusztta föld volt elég,
 munkaerő hiánya annál nagyobb. Ha tehát ezentúl művelt
 l — valami fontosabb helyi érdekből — lett adomány tár-
 vá, nagy ritkán volt s csupán egyházak részére, népe is oda
 e. Legtöbb esetben a király a földet odaadta ugyan, de népeit

¹⁾ Például 1258-ban a gelléri szolnogyőri várjobbágyok megvet-
 zántót. Wenzel Á. Ú. Ó. II, 299.

²⁾ Így 1256-ban a madari szolnogyőriek eladják füsi birtokukat.
 IV. v. II. 363. l.

kivonván onnét, tetszésükre bírta, hogy a hol csak az on megtelepedni akarnak, hasonló helyet válasszanak.¹⁾ ugyanis közülük condicionariusok, azaz bizonyos specialis val foglalatosak levén, mesterségükhöz tehát alkalmas he szükségük, hiszen nem mindenütt volt halászó hely s a s erdejét, a pohárnok szöllejét s nyellette volna. Így munkált szertelen birtokadományozás a várföldek elterjedésében hogy egyetlen birtokon is, négy-öt egymástól távol es népei laktak.²⁾ A végleteknek különös találkozása, hogy sok donáció volt ilyen hatással, a mi pedig leginkább a várföldek számát.

Ez s az ennek örve alatt elharapódzott bitorlás a totta, IV. Béla királyt, hogy a várjogok megvizsgálására szerte bizottságokat rendeljen. Azóta, hogy Bottka Szolg értekezett, az itt megejtett vizsgálatról egy emlék már elől Az oklevélben ugyan véletlenül éppen az illető vár ne kitörülve, kérdés: Galgócz vagy Szolgagyőr volt-e oda írv itt, a két vár ismert viszonya miatt, nem lényeges, a mint gában az oklevélben is mindkettő egyenlő arányban szerepe gálat tehát természetszerűleg mindkét várra kiterjeszkel 1255-ben, a király rendeletéből, Benedek esztergomi érsel ben kir. kancellár hajtotta végre.

A mi most már a szolgagyőri várispánság belső sze illeti, az egyenlő volt a többiekkel; ennek képe pedig monc saink által már meglehetősen stereotyppá lón. E hely pán a szolgagyőri főispánok chronológiáját, természetesen a galgóczyakkal, állítottam össze. Ezek a következők:

1239. Péter. — Wenzel II. 93, 95. l.

1251. Ernő (Erne) főlovászmester. — Fejér IV. v. II. 93

1257—1258. Egnard a királyné főlovászmestere; 1257

¹⁾ »pro ipsa (terra) ubi voluerint similem in Regno nost igér 1256-ban IV. Béla király az ő sághi hálókötőinek. Wen O. VII. 422. l.

²⁾ Így 1247-ben Sárkányon laknak a sólymosok, a szolg a szolgáló udvarnokok és a pohárnokok. Fejér IV. v. I. 44

³⁾ Haz. okmt. VII. 48 l. eredetijét a nemz. muzeum Erdődy Sándor ajándékából.

góczi 1258-ban szolgagyőri comesnek, de Fejérnél hibásan van írva »Cynard«-nak. — Wenzel VII. 467. l. — Fejér IV. v. II. 482. l.

1268. *Márk*. — Wenzel XI. 572. l., Fejér IV. v. III. 487. 4.)

1272. *Baas*. — Tkalčić. Mon. Eppatus Zagrab. I. 163. l.

1273. jul. 7. *Benedek* főtétekfogó mester. Kétségen kívül *tollhíba* *Rajnáld helyett*, ki ezen egész éven át viselte, mind a comesi mind a főtétekfogó mesteri tisztet. — Haz. Okmt. VI. 189 l.

1273—1274 *augustus végeig*. *Rajnáld* főtétekfogó mester. — Haz. Okmt. VII. 140, 142, 144, 146; Zichy Codex I. 33; Haz. Okmt. II. 12; Wenzel IV. 21, 23; IX. 16, 18, 20, 22, 23; XII. 76, 78, 80, 85; Fejér V. v. II. 102, 116. 1274-re. Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel IV. 35; IX. 51, 54, 55; XII. 93, 95, 100, 698. Fejér V. v. II. 185, 199, 203 stb.

1274—1275. Péter főlovászmester. Haz. okmt. VI. 200; Fejér VII. v. V. 590; Wenzel XII. 90, 92, 113. Fejérnél VII. v. II, 108. hibásan van téve 1284-re; 1275. május 30-án is említetik Péter Orsz. ltár 901. dipl. az. *Rajnáld is említve van ezen évre*. Haz. Okmt. VI. 205. l., de ott az év hibás és nem 1275, de 1274-nek kellene lenni, mert az oklevél Kún László uralkodásának »harmadik« évében kelt.

1278. *Rajnáld*. — Fejér X. v. IV. 863. l.

1280—1283. *Miklós*. Állandóan galgóczi comesnek czimeztetik. Wenzel IX. 276. l., Kubinyi. Monumenta 126.

A főispánok után a rangfokozatok egész sora következett, kik közül a Szolgagyőrnél, vámszedéssel foglalkozó tárnokudvarnokok mesterének rangja emelendő ki, mert ez is erősíti, hogy az ispánság területén volt vám. Egy 1229. évi oklevélben a szolgagyőri századosok (centúriók) nagy számmal vannak elősorolva, a mi szintén érdekes combinációra ad alkalmat. Mert ha igaz, hogy minden százados alatt száz katona állott, akkor az itt megnevezett tizenhárom százados, hadi létszámul 1300 embert képvisel, a mi pedig oly tekintélyes összeg, hogy még a XVII. században is, akár melyik végvárban számot tett volna. Tehát nem pusztán helyi érdekű most már tudnunk, hogy mikor pusztult el Szolgagyőr vára és ispánsága, hiszen hajdan az országuak oly tekintélyes védelmére szolgált. Azon ismertetett 1294-ik évi oklevél, már mint többé nem létezőről emlékezik róla, az azelőtt való legkésőbbi emlék pedig, mely még fennlétéről tanuskodik, 1282-ben kelt.¹⁾ Ha tehát háború

¹⁾ Wenzel IV. 337. l. — Már említém de jónak látom újból hangsúlyozni, hogy a Knauznál Eszt. főgyh. okmt. II. 187. lapon közölt 1292. évi oklevélben »az olim fuerant Castrenses de Golgoch qui Zalgageurien-

okozta romlását, s más vélekedésre mi sem jogosít, ak 1291-ben kellett történnie, Habsburgi Albert osztrák III. Endre királyunk ellen vívott hadjáratában. A ugyan csak azt írják, hogy Albert herczeg Pozsonyt, a batot s vidékét birtokába ejtvén, a Vágig hatolt.¹⁾ D veles adatok sejtetik, hogy Sellyétől föl Sasvárig a vonalát támadta meg.²⁾ Átkelő helyet keresett, s valé Szolgagyőr vára ekkor, annak kierőszakolásánál dől miknek a poszadkai halmon ma már csak végső n láthatók, de régészeink figyelmét, úgy hiszem, még e érdemelnék.

TAGÁNYI

ses alio nomine *nuncupantur*, nem 1292-re, de II. Endre natkozik.

¹⁾ Freher. Script. Austr. I. 480; Pez. Scriptores Pertz. Monum. Germ. Script. IX. 658. stb.

²⁾ Fejér C. D. VII. v. II. 195; Wenzel X. 135; I. 291.

I IMRE ÉS A BUJDOSÓK.

re levelei. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága ;
sajtó alá rendezte : Deák Farkas.)

Imre leveleit e napokban adta ki a m. tud. Akadémia tsága. A múlt ez emlékeit a Telekiek maros-vásár-ia tartotta fön az utókornak, — egy oly archivum, 5 eltörlése, régi jogi életünk gyökeres átalakulása évtizeden át zárva maradt a buvárlás előtt. A mint egtudjuk, Deák Farkast Szilágyi Sándor ajánlatára sajtó alá rendezéssel. Az oklevél- és levelestárak sem csekély, sem könnyü munkának nem tartjuk. i ügyességben első ilyenemű kiadványaink meg-ömmel constatáljuk a derekas haladást. Minthogy ik, hogy az Akadémia által tetemes anyagi áldo-ott törtenelemi anyag a lehető legjobb rendben, a osabb és hitelesebb szöveggel lásson napvilágot ; s megköveteli ama társaság tekintélye és jó hírneve, ge alatt e kiadványok megjelennek : pár megjegy-;athatunk el. Sem kritikai vizsketeg, sem a »kákán resés« nem ingerelt, hogy szándékosan kerestünk Valóban nem. Deák Farkas publicatiójában nem es hibákat, s egészben véve, mint egyes szerkesztő-dicséretünkkel adózunk. De orthographiája nem ezetes, interpunctirozása néhol önkényes. Annak :át, hogy egy csomó levél, melyeknek datuma hiány-e szövegükből az évet és hónapot bizonyosan, nem pot is nagy valószínűséggel meg lehet határozni, kötet végére ?

ket csinos, gonddal irt előszó vezet be, mely a publi-ról lelkiismeretesen tájékoztat. Mint maga is vallja, naradt, hogy a második kötet bevezetésében lásson : pedig az olvasó kutató kedvének hagyott fön. E

sorok célja a főnhagyottakból az akkori viszonyok, a főbb szereplők vázlatos képét összeböngészni.

Midőn a Wesselényi-féle conspiratio kudarcot vallott, a forradalom szítói: Zrinyi, Nádasdy és Frangepán bakó bárdja alatt vértettek el: a dynastia hagyományos politikája, s az olthatatlan boszúszomj zátonyra juttatták a magyar államot. Az absolutismus előtt minden út szabad, haladhat akadály nélkül és féktelenségeit — a zsarnoki rendszabályokat — mintegy autorizálja a meghíusult forradalom. A lényegében addig is absolutisticus kormány eldobhatta álczáját, mutatkozhatott a maga igaz képében. Ok nem volt reá, hogy bár színből, tisztelje a nemzet alkotmányát. A félelem többé nem korlátolván a zsarnok hajlamot, a királyi esküvel, a lelkiismerettel könnyen megalkudtak. Egy iv papir, jámbor lúd szárnyából egyetlen toll eltörölte az alkotmány még tengődő, üres formáit; provisoriumképen német helytartóság kapta kezébe a kormányrúdat. Folyt hévvel a fékezhetetlen elemek megrendszabályozása; megnyitattak a nyomor, bűn és elégtelenség kiapadhatatlan forrásai. Dante pokla fölkerkedett az alvilágból, szörnyeivel Magyarországot árasztotta el. Az új kormány fékevesztett garázdálkodása, csak terjeszté az elégtelenséget, növelte a szabadságvágyat; olaj volt csupán, táplálta a lappangó tüzet hatalmasúl. E két motivum kiválóan alkalmas oly nagyra növelni a kétségbeesést, hogy az ember a lehetetlent is merészelje. Annyival is inkább, mert veszteni nem volt mit, nyerni ellenben mindent lehetett. Az állapotok türhetetlenek és tartathatlanok voltak. A nemzetnek még az sem maradt fenn vigasztalóul, hogy szabadságát a csatasíkon, kezében fegyverrel temette el. A forradalom nem vált ténynyé, hisz néhány becsvágyó férfi lelkében született, kik a közszabadság diadalától kicsinyes hiúságok kielégítését várták. Jöllehet nagy volt az elégtelenség, mégis csak egy töredék gondolt a forradalomra, annak is inkább nagyralátó, gyöngé lelkű fejei. Nemezisük azonban az egész nemzet ellen fordult a *bűn zsoldot*; egy ország fizette. A forradalom a helyett, hogy diadalra vezette volna a szabadságot, megsemmisítette utolsó maradványait is.

A bujdosókat csöndes falvaikból a politikai és vallásos terrorismus zavarta ki. Oly emberek, kik a puszta életre nem sokat adnak, kivált mikor azt naponként, a maga nevében nem is nevezhető zaklatások keserűvé tehetik, könnyen adják fejüket a legkétségbeesettebb vállalatra is. Önként verődtek össze jobbára a felső megyék protestans nemességéből, a mint ócsudtak a félelemből, a mint működni kezdett az önvédelem ösztöne. Nem volt zászló, a mely alá sorakozzanak; nem gondoltak ki hangzatos jelszavakat. Biztonságokért megvonultak Erdély végein, Apafi fejedelem ven-

erető udvarában. Itt vajudott mint eszme, itt ölté magára a név alakját az első kurucz forradalom, hogy szent-István el-
 ott alkotmányát visszaállítsa, vagy utána haljon. A siker attól
 ott: hajlandó-e Erdély magára vállalni a magyarság ügyét,
 módja megnyerni annak a török jóakarátát? A remények
 vára Erdély volt. E kis állam egy század óta a magyarság
 istyája; a protestantizmus a hit kérdéseiben legalább is türel-
 é tette, többször meghordozta diadalmas fegyvereit a Tisza-
 közén a polgári jogok s a lelkiismeret szabadságának védel-
 m. S noha adófizetője volt a portának, viszonya inkább szű-
 ges, mint hűbéri.

A fényes porta és Erdély állapota ekkor azonban nem igen
 kolta a bujdosók vérmes reményeit. Az ottomán birodalom
 ában — noha Európában még mindig első katonai hatalmas-
 — mintha foltok támadtak volna. Páratlan hadseregét a szá-
 s hadjáratok kimerítették; az erélytelen szultánok, palota for-
 lmak, meglazult fegyelem aláaknázták a katonai szellemet.
 dőtájt, a vasvári kötés értelmében, békés viszonyban élt a
 et király-c-lyal, s a lengyelekkel és az oroszokkal viselt hosz-
 dicstelen meddő háborút. Hathatósabb támogatást a bujdo-
 nár ezért sem nyerhettek. Ügyöket az erdélyi fejedelem köz-
 etta. De sérelmeik orvoslására, a megtiprott jogok védelmére
 vonhatott szabályát, mivel a török eltiltotta a hadjáratától s
 tanácsosaival e kérdésben nem tudott egyértelemre vergődni.
 rdélyi államtanács két, majdnem egyenlő erejű és tekintélyű
 an oszlott. Egyik ragaszkodott a török szövetséghez; de
 otta, a tilalom ellenére is, hogy minél előbb, minél nyo-
 kosabban vettessék fontba Erdély hatalmi súlya a bujdosók
 en. A más, talán nem kevésbé hazafias, bár nem oly nép-
 párt, kezdett némi érdeksolidaritást ápolni a Habsburg-dy-
 íval. E párt sem volt friss keletű, nem egyszerre támadt
 i Mihály fejedelemsége alatt; megvolt már Bethlen Gábor
 Rákócziak idejében, híveit Erdély conservatív hajlamú, kath.
 ocratáiból ujonczozta. De előbb hatalma, tekintélye, befolyása
 mányzásban kevésbé érezhető, mint akkor, midőn az állam-
 sban a bujdosók ügye szőnyegen forgott.

A bujdosók már néhány évet eltöltöttek az erdélyi fejed-
 endégszerető udvaránál, tervekkel, tanácskozásokkal ölve az
 meg a partiumban fekvő táboraikban, honnan folyvást
 rgatták a német király birodalmát. Jelentősebb eredményt
 ban nem viltak ki; kalandos hadjárataik ép oly kevésbé tet-
 ajlandóvá méltányosabb és alkotmányosb kormányzatra a
 urchiát és tanácsadóit, mint a hűségben megmaradott ren-
 lázatos kérései.

1675-ben vezette a gondviselés a 17 éves Tököli Imrét bujdosók közé. Már gyermekkorában bujdosónak vallotta magát s hogy előbb nem fogott fegyvert a haza és szabadság védelmére az az erőtelen gyermeki éveken múltott. — Viharos múltja, család neve, érdekei jó ajánlólevél voltak a bujdosók táborában. Mi 13 éves fiu, álrühában, két szolga kíséretében, egy ostromló várból menekült Erdélybe. A politikai és vallásos reakció beteg atyját is áldozatul szemelte ki. Szerepe a Wesselényi-féle conspírációban, protestanssága, óriási vagyona eléggé vádolták. Között jött halála megmentette a vérpadtól vagy börtöntől; de árleánykáját őrizet alá fogták, töméntelen kincsét Bécsbe vitték, nagyterjedelmű jószágait elkobozták.

Az ifju Tökölit mindez csak ajánlhatta a bujdosóknak. — Közöttük senki sem vesztett annyit, mint ő; senkinek sem volt töltökagylólni a politikai és vallásos absolutismust. Neki moralisindokok mintegy parancsolták, hogy ragadja meg a boszú, a megöltás kétélű fegyverét. Atyja ostromlott várban, ágyúörgések köszenderült át az örökéletbe, haláltusáját megnehezítette, ajakár a végfohászt el-elriasztá a harczolók vad zaja. Serdülő néje apácák kezeibe adták, őt — a gyermeket — földönfutóvá tették. Mindent könnyebb megbocsátani, mint első ifjúságunk sérelmei. Ezt tudták a bujdosók s az ifjat rokonszenvvel fogadták.

A bujdosók feje, ki huzalkodásaikat mérsékelte, vizsgálta: kiegyenlítő, köztük némi összetartást teremtett, már évek óta Teleki Mihály kövéri kapitány volt. E férfiu jellemét és tehetségét a kortársak is, az utókor történetírói is fölöttébb különböző szempontokból mérlegelték és ítélték meg. Tény, hogy a rosszakarat jellemében és tehetségében egyaránt sok ferdíthető, so gáncsolható vonást talál. Erélye, ügyessége, átható esze sok elismerést támasztott kortársai között. Valljuk meg, hogy a fukarság, kapzsiság, erőszakoskodás alapos vádja alól sem a pártatlanság sem a részrehajló jóakarat nem moshatja tisztára. — Ezek, min embert, rokonszenvünkre kevésbé teszik méltóvá; de az ügy politikusnak, korában az egyetlen nagyobb szabású államférfiunk keveset is ártanak. Szegényen, mint a kortársak fönhagyták, kéllóval került Erdélybe; tehetsége és rokonának — a fejedelemszornak — jó akarata emelte őt fokról-fokra. Hogy tekintély legyen, elkerülhetetlen volt a vagyon gyűjtés. Vagyonát hasznos szolgálatokkal szerezte, s ha olykor kelleténél mohóbban kapott az anyagi javadalmazáson, mentsége, hogy tehetségeit érvényesíteni akarta. Fukarsága azonban alig terjedett tovább a jözan gárdalkodásnál. Fáradsággal szerzett vagyonát nem fecsérte el nélkül is; de a hol költsékezés és pompa több volt üres hivalkodásnál, pazarolni is tudott. A kortársak gúnyosan emlegetik egyes

rúságát, melybe valami catoi szigor vegyült önmaga és mások iránt Tagadhatatlan, hogy az eszközökben nem volt válogató, ha a célhoz érés forgott kérdésben. Vaskézvel fogott mindenhez cél és szándék közt nem habozva, s a mi akarata előtt nem hajlott, annak törnie kellett. Rövid időn a szegény, beszármazott nemes, az erőtelen és jámbor fejedelem dús és mindenható miniszterévé lön. Zsarnokoskodott urán is bizonyára, ki erélytelensége mellett olykor makacs volt, akár egy elkényeztetett gyermek. De szükségessé, hasznossá tudta magát tenni, s az állam ügyeinek vezetésében fáradhatatlan volt. Pedig nehéz idők alatt tartotta a kormányt. A török hanyatló hatalma következtében vérszemet kapott ama párt, mely Erdélyt Magyarországgal a Habsburgok alatt egyesíteni, a catholicismus uralmát visszaállítani akarta. — Apafi fejedelem pártokra szakadt, inséges országot vett át. Hogy az aránylag rövid idő alatt meglehetősen szilárd lábra állott, Telekinek is érdeme. Jelleméből, pályájából azonban magyarázható az ellenszenv, melylyel kortársai — még a vele egy politikai véleményen levők is — róla emlékeznek. Alacsony sorsból önerejével küzdötte föl magát. A »homo novus« mindig gerenda a százados aristocraták szemében. Parvenunek nézték, ki jogaikat bitorolja. Gyors emelkedését a hatalom lépcsőin jobb szerették szerencséjéből, mint sem tehetségéből magyarázni. Értjük, hogy a kevély erdélyi aristocratia nem rokonszenvezett vele. Teleki, noha másokat szeretett fölhasználni céljaira, a hála által nem bénította meg magát a cselekvésben. Sokan azért tolták csak, hogy majd fölhasználják, de azt, ki másokat eszköznek nézett, nem lehetett eszközzé alacsonyítani soha. Rossz néven vették tőle, hogy hatalmas korában magának az udvarnál, a tanácsban pártot teremtett. Szerény sorsból tehetséges, vagy legalább tevékeny embereket emelt ki. Szükséges volt ezt tennie, ha hatalmával élni akart, s erre volt joga, mert tudott élni a hatalommal. — Politikus volt minden izében, a politikusok soha sem népszerű fajtájából. Mivel oly érzelmek által nem örömet nyugozta meg magát, melyek alkalmasak a cselekvő kéz megkötésére, ördögnek festették, ki csupán az önzés istenének tömjénez. Hibáját, gyarlóságait, a melyek voltak, oly setéten rajzolták, hogy az árnyék — erényeit — a melyekkel szintén föl volt ruházva, egészen elnyelte. — Megróva a méltánytalanságot, méltánytalanabbak amaz idők *bűnbakjánál*, a régalmazott Teleki Mihálynál.

Teleki kezdet óta a bújdosók pártján állott, részint hazája, Magyarország iránti kegyeletből, részint politikából. Erdélyben korántsem volt új és szokatlan áramlat az elégtelen magyar rendek által korlátozni az absolutisticus uralomra törő monarchák törvény és kötés szegését. Az elégtelenek, kik az arany-

bulla egyik végzeménye alapján, törvényes téren állottak, fegyverrel is védelmezve a köz- és magán szabadság tiszteletben tartás jó idő óta támaszkodtak az erdélyi fejedelemségre. Teleki hadnált is a bujdosóknak tehetsége szerint; de kezét igen kötve tar a hadjárattól tartózkodó porta, s az az ellenzék, mely a menekülteket vendégként szívesen fogadá, de vonakodott ügyökért háború keveredni. Egy ideig volt fővezérük is, ámde vezérsége egy babé levéllel sem gazdagítá koszorúját. Nem termett a hadvezérség s kiváltkép nem tudott vezérelni oly fegyelmetlen csapatot, mi a bujdosóké. Szathmári kudarca, midőn az ellenségtől üzet fél saruját elveszté, népszerűtlenné tette a fegyveres nép előtt. Többé nem is vállalkozik hadviselésre, bár ügyeiket még soká tényleg ő intézi.

A katonai főnökség Wesselényi Pálra szállott. Kényes tisztelet ő sem tölté be egészen; nem bírta a kurucz erőt valami dekasabb siker kivívására egyesíteni. A mezei hadak közt nagy népszerűsége volt; de a végbeliek közt nem. Emezek egy hadnagyocaszavára jobban hajtottak a generálisénál. Nehéz is volt fegyverrendet tartani a hazáért és szabadságért bujdosásnak indult közt. A forradalmi mámor rövid időn képes türethetővé tenni bár nélkülözést; és fáradságot, de mint minden mámor, állhatatlan. Hősökként küzdeni, dicsően halni jöttek a hazáért s hónapok háztól elvert ebekként kóborognak Erdély szélein. Nem a hónapok küzdenek, hanem a mindennapi kenyérért; gyakran kell testvérbe gázolni, hogy födelet kapjanak, hol fejeiket álomra hajthadják. A sanyarú elemek, s a föld inséges népe egyaránt ellenséget. A török is, a hol csak kaphatja, fogyasztja őket hite ellen. Minden, mi dicső és fényes volt képzeletben, a valóságban rongyomállódott. Zsold ritkán akad, a büszke paripa elaszott a sovány tápon, a cifra ruha foltossá, kérgessé vált: a katonának nincs kedve. A kibujdosott urak illúziója is foszlófélben. Leszámolás órája csak nem akar ütni, a török és erdélyi urak szíve csak nem öltenek testet. Van panasz, van fenyegetődzés. Teleki néha megjelen köztük, s bár nem szeretik, nem is igaz biznak benne, sem ígéreteiben, mégis hamvadó reményök ilyenkor föllángol.

Tököli megjelenése a kuruczok közt új remények magvaszinté el. Tudták, hogy mögötte Teleki áll, s bizton hitték, hogy a régi ígéretek mihamar valósággá érlelődnek. A francia segítség sem tetszett többé csupán pusztá szónak; az erdélyi udvar komolyan alkudozott a XIV. Lajos megbizottjával. A diplomati összeköttetés XIV. Lajos és Apafi Mihály uram közt élénk volt, mint valaha, s némi francia zsoldos csapat is csatlakozott a kuruczokhoz. Tököli a végbelieket csakhamar megnyerte szent

lyének és céljainak. Ünnepelesen még nem nyilvánították ugyan főnököknek; de befolyása a katonaság és a bujdosó urak körében egyaránt nagy és nyilvánvaló volt. Ismerte a módokat, mint válhatik valaki népszerűvé. Erdélyi jószágai jövedelmeztek annyit, hogy a legénységet pénzzel, az urakat és tiszteket vendégeskedések által nyerje meg. Egyéniségében is sok vonzó volt. Még gyermek ifjú, de már évek óta bujdosik. Tud lelkesülni és tud lelkesíteni. Birja a szó hatalmát: mintegy látják a haza fájó sebeit, ha ő ecseteli. Erélye soha sem tette rideggé; a kapitányok és hadnagyok mindenikénél magasabb volt, de ő csupán jó pajtásuknak látszott; a katona félt tőle és szerette is.

Pár évet töltött a kuruczok közt jó egyetértésben a bujdosók fejével: Wesselényi Pállal. Növekvő népszerűsége és növekvő becsvágya azonban elhinté köztük a meghasonlás magvait. A tisztában látók előtt kezdet óta világos volt, hogy a fiatal Tököli csak míg megtollasodik, játszhatik másodrendű szerepet Wesselényi mellett, lévén régi igazság, hogy két kard egy hüvelyben nem fér meg. Az iránt sem igen lehetett kétség, hogy ki lesz a győztes. Wesselényi derék kurucz, bátor, elszánt katona, tapasztalt férfiú volt; de sem tehetsége, sem oly kiváló tulajdonai, hogy becsvágyó, tehetséges vetélytársával diadalmasan mérkőzhessék. Főnökségét semmivel sem tette a katonák közt emlékezetessé; Telekinek sem dicsekedhetett különös jóakarásával, a kinek keze mindenková elért. Tököli és Wesselényi viszálya pár hónapra megosztotta a kurucz serget, a bujdosó urakat, s noha a vita igen komoly jellegű, a kedélyeket erős izgalomban tartó, annyira nem mérgesült, hogy a kérdés eldöntését kardra bízták volna.

Tököli levelei e villongás történetét elég részletesen mondják el. Az indokokat kétségtelenül csak úgy állapíthatnók meg, ha eleget tehetnénk az »audiatur et altera pars« elvének. Mi Tököli leveleiből rajzoljuk, a mennyire lehet, jellemük és tehetségük elütő voltából magyarázva a vitát. Az alig szenved kétséget, hogy midőn a meghasonlás köztük nyilvánvalóvá lön: el volt határozva Wesselényit lejártni. Tökölinek Telekihez e tárgyban írott levelei azt a benyomást teszik reánk, hogy Wesselényi megbuktatása szándékos csíny volt. A már megtollasodott Tökölit ilyen módon akarták installálni a bujdosók vezérévé. Teleki és Tököli a módozatokra is megállapodtak. Amaz az erdélyi udvart tette ellenségévé, emez a hadakat idegenítette el tőle. A végbeliekkal könnyen elbánhatott; de a mezei hadak megkötötték magukat, s makacs kitartásuk által pár hónapra hátravetették a sikert. Ürtügyet nem volt nehéz találni a villongás szítására. Ama vádak, melyeket Wesselényi ellen fölhoztak, kezdetben legalább félig sem valának bizonyíthatók. Nem volt elégült a dolgok folyásával,

talán olykor ki is fakadt, hogy jóhiszeműket megcsalják; de nem valószínű, hogy az erdélyi fejedelemtől s a portától el akart volna szakadni. Elégületlensége azonban megjárta hálónak, a melyben elfogják. Tököli, bár kezdetben elfogatási parancsot sürget ellene, valószínűen Teleki tanácsára megváltoztatja tervét, s a hadak előtt iparkodik állását tarthatatlanná tenni. Elhireszteli, hogy Wesselényi ellene bujtogat, becsületében gázol, a török előtt »*incarnatus német*«-nek rajzolja, a ki a haza ügyét meg fogja buktatni. A végbeliek körében nagy hitelre talál, hűségökről biztosítják őt és pártfogóját, elhalmozzák a bizalom jeleivel, s követelik az ármánykodó Wesselényi elfogatását. Ez azonban csak erőszakkal mehetett volna végbe, talán csak is vér árán; mert a mezeiek ismételten Wesselényi mellett nyilatkoztak, s esküt tettek, hogy vele élnek, vele halnak. Hagyták hát, hogy a dolog érlelődjék, s ennél helyesebben nem is tehettek. Wesselényi nesztét vette, hogy mi van ellene készülöben, s nem lévén sem elég merész, sem eléggé körmönfont cselszövő, vergődéseivel csak a hálót bogozta összebb. Hűségét azonban ismételten nyilvánítja az erdélyi udvar s a fényes porta iránt; hivatkozik arra is, hogy őt a rendek választák a hadak fejévé, a fejedelem méltóságában megerősítette, s panaszkodik, hogy méltatlanul, álutakon akarják tisztségéből kitudni. Teleki azonban panaszeit és vádjait ügyesen paralizálta, s azzal maga Wesselényi is tisztában volt, hogy az udvar Tökölihez hajlik. Mozgott tehát, hogy személyét és tisztét valami módon biztosítsa. Talán nem is a bátorság hiány, hanem a lelkiismeret kötö meg kezeit, hogy nem nyult oly eszközökhöz, a melyek diadalra segíthetik. Tény, hogy a végbeliek és Tököli támadásától tartottak, s ha azt teszi, a Tököli pártot egy időre szétugraszthatja. Önvédelemre gondolt első sorban; hitte, hogy magát félelmissé tévén, Tökölivel kiegyezhetik. Hadad várát őrséggel, éléssel látja el, hadait hűségre újabb esküvel kötelezi, s puhatóldzik a váradi pasánál, hogy megsegítse. A török késznek nyilatkozott őt néhány szolgájával a váradi várba befogadni; de határozottan elutasított minden ajánlatot, s nem ártotta magát a vitába. Tököli előtt nem soká maradtak titokban a Wesselényi törekvései, s az erdélyi udvarnál annál buzgóbban kongatta a lárma-harangot. Leveleiből világos, hogy a halogató udvarra rá akart ijeszteni. Többször írja, hogy Wesselényi lázadást szít; becsmérli a fejedelmet; rossz nyelvvel fejükre idézi a porta haragját, sőt arra is gondol, hogy alattomban a némettel megbéküljön. Nem egész valószínűtlen, hogy a zaklatott Wesselényi jártatta is efféléken a fejét. Nehány hónap óta üldözött vad, a háló mind inkább szorul, mi természetesebb tehát, hogy bármely menedéken kapva kapjon. Tököli megapasztá híveit, hévvel sür-

eti az elfogatási parancsot, s javasolja, hogy hűsége próbájául dézzék meg az udvarhoz. Ipjától, a Jediculában senyvedő Béli-
 ő, levelet kap, s azt árulása bizonyos jelétül magyarázzák. Szen-
 redélyesen kifakad üldözői ellen. Vádjai közt sok az alapos, mi-
 pen igazsága által ingerelte föl a kedélyeket. Többé nemcsak
 ökölit, Telekit bírálja, hanem a fejedelmet is. Megróvja lágy-
 ágát, hogy önszántából semmin sem lendit, főlhányja jámborsá-
 gát, hogy cselekedetei nem eshetnek erkölcsi beszámítás alá, mert
 itkán tud róluk. A bujdosókat bizalmuk megingatásával akarta
 hűségre visszatéríteni. Esküdözött, hogy őket szándékosan áltat-
 ák, hogy vértükkel kereskednek, hogy a német király Apafival
 zóba sem áll, s hogy Apafit a porta sem hatalmazta föl támo-
 gatásukra. Tököli szörnyülködik e vádak hallatára, mint isten-
 elenségeket hozza forgalomba és hűségesen megírja Telekinek.
 év múltán, midőn a bujdosók vezéri székében megszilárdult,
 aga sujtja hasonlókkal az erdélyi udvart és mindenható mi-
 iszterét.

Wesselényi erőlködése a végbeliek hűségén, Tököli ügyes
 practicaín megtört. A végből kiszorult, s már csak az ellenség
 öldjén érezhette magát biztosan. Teleki sem vonakodott annyira
 int előbb, az erőszaktól, hogy a méregfogat kitörjék, mely utóbb
 még árthat. Wesselényi nem mert az udvarhoz menni, magát
 vádak alól tisztázandó. Tökölihez fordul tehát, hogy vele
 gyezkedjék. Inti, ne bizzék Telekiben, ne a gyöngye fejedelem
 onzalmában; bizalmát kijátszák, s nem is kell nagy szorultság-
 an lenniök, hogy a királytól mindkettőjük kiadásával vásárolja-
 ak békét. A jó egyetértés fejében igéri, hogy mutat módokat
 isszaszerezni magyarországi javait és megtartani az erdélyieket.
 legengedhető túlzással szól a török jóakarataról, mint a kiben
 gyedül bízhatnak. Ez úton sem ment sokra. Tököli talán akkor
 m hajlandó: egyezkedni, ha lemond a vezérségről, a mit azonban
 agának kötött ki, s Tökölinek a második helyet szánta. A siker-
 ek misem ártott inkább annál, hogy kapkodott, reménytelenség-
 ét maga árulta el. Tököli láthatta jól, hogy a gyümölcs megért,
 gy-két rázásra ölébe húll, s bizony nem volt hajlandó visszafo-
 ulni a czél elől. Nyíltan nem utasította vissza az ajánlatokat,
 ánból alkudozott, hogy időt nyerjen.

Az alkalom nem soká váratott magára. Az 1679-iki ősz
 lején Wesselényi kifáradt a meddő küzdésben, hogy vetélytársá-
 al egyértelemre jusson, vagy hogy a hadakat s az udvart mellőle
 lvonja. Már nem bízott a fejedelmi menedéklevélben sem, s azon
 arkodott hogy Erdélytől lehető távol, a hűséges mezeiek közt huz-
 ki a telet. Ép a hajduság felé tartott, midőn Tököli váratlanul,
 érontás nélkül elfogatta. A somlyai kapitány már értesítve volt,

hogy vendéget várjon, a kinek bántatlanságáért fejével kezeske. A portyázó török miatt nem vehették a somlyai vár rövidebb biztosabb útját. Csendesesen ballagott az elég nagyszámú kísérletartóztatott főnökkel a biztosnak vélt úton. De a gondvis Wesselényit nem szánta a somlyai vár tömlöczére. Borbély István nevű hadnagya észrevétlenül egérutat kap, fölzavar mintegy 1 fél száz lovas és gyalog hajdut, s a vezért megszabadítja.

A somlyai kapitány várhatta a bejelentett vendég érkezését Teleki a relatiót, hogy a fogoly rendeltetése helyén van. Tőle véletlen miatt fölsült. Mindenekelőtt Telekit nyugtatta, hogy Wesselényi történetes szabadulása nem veszélyes, s 1 pár nap alatt — a mint a becsülete is parancsolja — nyugalomra hozható. Igéretét nem válthatta be; de a veszélyt csakugyan elkerülte. Fölhasználta az elfogatás által keltett rettegést, s a magának hadaktól hűségesküt vett. Könnyen tehetette, hisz kezében Wesselényinek két legkonokabb híve: Hamvai és Szini. Wesselényi megnyerte szabadságát, de elvesztette seregét. Kis számban híveivel, jó kalauzok mellett, a Réz vadonaiban vonta meg magát, s diadalmas vetélytársát rábeszélni törekedett, hogy őt vezesse a fogadja el. Ez ártatlan és naiv időtöltésben Tököli nem zavart, hogy kitombolva magát, fölkeresi önként s hálásan fogadja a második helyet is. Miután megpuhitotta, miután kérdésbe jöhetett, hogy ki a kurucok vezére, üldözésével fölhagyott, s gondolt arra, hogy Erdélynek minden áron kiadja. Jól számított Wesselényi még az év vége előtt béke jobbal kínálta meg.

Im ez úton emelkedett Tököli a bújdosók vezérévé. 17 évesen szonkét éves volt, erélyes természet, telve becsvágygyal, hitehát joggal szántak neki fényes jövőt, működésétől méltán voltak a fölkelés ügyében addig példátlan eredményeket. Ez személyes bátorság, lelkesültség szükségesek kiválóan a földalmi hangulat ébrentartására. Az ifju Tököli nem volt csak nekijével, sőt valami ösztönszerű inkább, mint öntudatlan tanulmányok által fejlesztett katonai talentummal is megáldva. Wesselényinek, hogy úgy mondjam, jó hangzású neve a fölkelők közt, de kevésbé bíztak tehetségében, s a derék katonák alakja elhalványult a ragyogó ifju mellett. Azonban igaztalan volna Tököli diadalát csupán fényes tulajdonaiból magyarázni. Ezek megtartották számára a már kivívott diadalt, de nem emelkedésben döntötték el. Ha részrehajlás nem vakít el, emelkedésében tisztán látjuk a Teleki szilárd és biztos kezét. Teleki szerette a tehetséges ifjut és szíven viselte a bújdosók ügyét. Éveken át lankadatlanul harczolt egy makacs és hatalmas ellenséggel, mely a bújdosók ügyét a maga mentére akará hajtani. Ha pusztán becsvágya ingerli, az emelkedésre könnyen kap

vertebb és népszerűbb útat is. Az igaz, hogy a bújdosók sorsát maga akarta intézni; s mert sem ideje, sem tehetsége nem volt bajlódni a fegyveres néppel, a hadak élére Tökölit állította. Valószínűen két elengedhetetlen föltételt keresett az új vezérben: legyen népszerű a hadak közt, s intéző kezét ne korlátozza. Úgy hitte, hogy e két föltételt Tököliben megtalálta. Csalódott. Tököliben több volt az ambíció, több az erő, semhogy olyan nagy észnek is, mint Teleki, eszközzévé lehetett volna. Ezt azonban csak akkor tudta meg, midőn Tököli a fegyveres erő korlátlan ura volt. Küzdelem nélkül nem hagyhatta kezeiből kisiklani az ügyet, a melyért annyit fáradozott, mint senki kivüle. Tököliről nagyon is hihető, hogy a támogató kart, majd a hálátlanságra való czélzásokat zordonabbúl útasította vissza, mint egy pártfogolttól illett. Tény az, hogy rohamosan idegenültek el egymástól az ügy nem csekély kárára. Nehéz különben határozott okát adni ellenségeskedésüknek. Valószínű azonban, hogy Telekit mélyen sértette, fölháborította az ifjú kuruczvezér nagy önbizalma. Két egykorú emlékiró egy más, gyöngédebb természetű okát is főnhagyták villongásuknak. Tököli az udvarnál, sűrű erdélyi látogatásai alkalmával megismerkedett a szép Teleki Annával, Apafi Miklós fiatal özvegyével. Támadt-e köztük komolyabb viszony, váltottak-e jegyet? a mint Bethlen és Cserei állítják, nem merem eldönteni.¹⁾ Azonban semmi józan ok sem szól a mellett, hogy sútba dobjuk két egykorú tanu összhangzó vallomását. Mert sem a nagyravágyó, sem a földönfutó Tököli Teleki Mihályt ipnak nem csekélyelhette. És Teleki miért ne gondolt volna arra, hogy a tehetséges ifjut ily gyöngéd kötelekkel is biztosítsa terveinek. Őszintén sajnáljuk, hogy e mátkáság részleteiből semmi sem maradt reánk: mert ez világot vetne Teleki Tököli meghasonlásának okaira, magyarázná azt a folyton növekvő ideges gyűlölséget, melyet sem a közös cél, sem a gyakori érintkezés el nem oszlatott. Érdekes volna tudnunk, hogy a nagyra törő kurucz vezér Rákóczi özvegyéért küldte-e vissza a jeggyűrűt? mert hogy egy Zrinyi leány kezét, a Rákócziak

¹⁾ Bethlen és Cserei hitelét e tekintetben *Deák Farkas* kétségbe vonta *Tököli Imre levelei*hez írt előszavában, s ezt a következőkkel indokolja: Minthogy Bethlen és Cserei Telekit gyűlölték, bántani akarták e mendemonda világgá bocsátásával. Csakhogy Bethlen »Önéletírása«, Cserei »Históriája« nem fordultak meg sem Teleki, sem a kortársak kezén, s így a bántalom czéltalan. Nyomósabb érvnek látszik, hogy Tököli aprólékos naplóiban mátkáságáról Teleki Annával egy szó sincs, holott a sok eszem-iszom közé ezt is érdemes volt volna följegyezni. De hol vannak Tököli naplói az 1679—80. évekből, a mikor e viszony — ha csakugyan volt — komolylyá érlelődött?!

fejedelmi vagyonát gyümölcsözőbbnek ítélte a fölkelés ügyé Telemi lángeszénél is, — az előttünk világos.

A fáradsággal szerzett kurucz vezérség azonban nem könnyű és gyönyörűséges iga, kivált az 1680-ik év telén. nemű megpróbáltatásokkal járt, a melyek bizton szárnyát: a dicsvágynak, hacsak szokatlan szívóssággal nem párosúl. F mezett hadsereget diadalról diadalra vezetni, a hősi halál mely nemével vakmerően farkasszemet nézni: aránylag k és kellemes földadat. A borostyán elnémítja az üres gyom dalmait, a harc izgalma mérsékli a maró hideget.

Tököli nem ily hadsereget vett át és nem ily nemű fi megoldására vállalkozott. Végbeli és mezei had egyaránt í metlen nép volt, elcsigázva a meddő kalandozások által, vesztett a soha sem valósuló ígéretekben. Tíz évi csatároz a siker ragyogóbb is, mint a milyen valóban volt, kimeríti a veres népet. A mezeiek, kik született katonák voltak, ki fáradtak bele az eredménytelen hadakozásba a végbelieknél. visszavágytak az elhagyott falvakba, a békés nádfüdelek s az ekeszarva markukba bizony jobban illett a bujdokl rozsdafogta kardnál. Tököli vezérsége mintha új, az add alaposabb remények magvait hintette volna el. A katonát a izgalma, a polgárt a háborúból támadó békének reménye eleveníté. Illusió volt minden, sem háborut sem békét nem tak. Ez idő tájt a téli hadjárat nem volt divatban; ősz v labancz és kurucz fegyverszünetre lépett, téli szállásra v Kénytelenek voltak a sokszor kelletlen pihenővel, mert a m latlan föld, a kiszarolt nép nyáron át is csak alig táplálta a nát. A gond arra is kiterjedt a föltételek megállapításánál, melyik fél hol köteles tartózkodni, honnan szerezzen tápot e nek és lónak. Nem czéltalan kikötés, mert ha egymás v vágnak, könnyen éhen halhat mindkét fél. 1680. telén ha hogy a szegény kurucz nem diadalmas csatákban fogyott, n ellenség vágta. Ha már beletörődött abba, hogy a török és egyaránt ellenségként tekintse; abban zugolódás nélkül nyughatott meg, hogy földél nélkül daczoljon az éhhalál török pártfogó és Erdély fejedelme megtagadják a maguk letén a téli szállást, labancz területre lépni tiltotta a fegyvers A levegőben a levegőből élni akkor sem lehetett, kóbor tehát Bihartól a Dunáig föl s alá. Panaszaikra üres bizta feleltek, s ha a szükség a fegyelmet megszegette, a bü bezzeg nem maradt el a zsold módjára. Tököli e vá napokban, mikor a fölkelés ügye hajszálon állott, mikor sen hitt már a török ígéretekben, az Erdélyből küldött biztatás fényes jeleit adta a türelem- és eszélynak. Erdélyi jó

szent teremtett; példája, lelkesültsége kitartásra buz-
 dított hadakat; az üldözött, éhes csapatokat okos szigor-
 ban tartotta.

csodálattal adózunk Tököli e napokban kifejtett
 hősségének. Hogy a veszendőbe ment ügyet meg-
 taitból új életre hívja, nem habozott kockáztatni
 . Bátorság, tapintat s nem kevés ész kellett ahhoz,
 reget a török jóakarát s az erdélyi segély reményé-
 latt tartsa. Hisz minden az ellenkezőről tanúskodott.
 , kitől a kecskeméti tanyázást előbb erőszakkal kel-
 ia, valószínűen tisztos honoráriumért, parancscsal
 a szolnoki aga a tiszai hidon seregét átbozsássa. —
 an nem hajt a pasa parancsára, falairól az alföldi
 ogókat lenget a fáradt kurucz sereg elé, az isten
 eg ágyúk bömbölik. A jég gyöngö volt a Tiszán,
 volt volna azon az átkelést megkockáztatni. Hosszú
 úlnak a Tisza mentén. Szent-György táján budai
 tkannak, kik megfordítják a bosszús hadat, hogy jó
 akolják a tiszai hidat. A szolnokiak pedig másod-
 rdár pasa szakállába kaptak, s nem bocsáták át a
 . Ez eléggé illusztrálja a török protectoratus meg-
 . Ámde az egri törökök a szolnokiakon is túl tettek
 en. Kereken kimondják, hogy bujdosót nem türnek
 zandzsákban. A szegény kuruczra formális hajtóva-
 ndeznek; fogyasztják őket mindenképen. A seregben
 s nem alaptalanúl, hogy a szerdárpasa, a hatalmas
 csak színből pártfogoltatnak; az ellen nincs tilalom,
 an fogyasztszák őket. A lehangoltság daczczá fajúl;
 edni kezdenek, kedvet kapnak az alattomos vissza-
 ik és kurucz panasz egyszerre fárasztja a budai
 meg-meginog nyergében, de erősen tartja magát,
 i, hol kell szigorral és hol elnézéssel orvosolni. A
 nem elég, azzal nem lehet jól lakni, s a várva várt
 napra halad. Fölüti fejét a nyílt lázadás is, Harsá-
 valami bandita vezér-formának decretálják. A nép-
 y elfogadja a tisztséget; kiáltványa híveihez rövid és
 tán senki táborára nem megy, senkit nem ural; ha
 németet, — ha törököt talál, törököt vág; azok a
 yek tették, öt emberré és nem más senki, azokkal
 magának gratiát és quartélyt szerezni.
 .680. év telén a szabadság és alkotmány ügyét a
 , török hold s a kötött kezű erdélyi fejedelem egye-
 a ennyire súlyeszték. Az ifjú vezér csupán magára
 erélye egymagában mentette meg az ügyet a csúfos

bukástól. Pedig nemcsak az előadott nehézségekkel kellett küzdenie, hydrával volt dolga, melynek egy lecsapott feje helyébe azonnal kettő nő. A bujdosókat nem csupán a csél-csap török barátsághozhatta ki sodrúkból, hanem az erdélyi fejedelem szűkkebléséből is. Téli szállást a végeken sem adott, de igen kemény parancsot adott a somlyai kapitánynak, hogy a kalandozókat a vár üregeiben igyekezzék a gyenszállással lássák el. A labancz is, talán tél unalmát tüntetve a kuruczok honhagyott háznépén mutogatta vitézségét. — Ez egyenkint és együttvéve hatalmasan táplálták a közingerülttség és szokatlan próbáknak veték alá a fiatal vezért. Kiállotta diadalmasan. Türelme kifogyhatatlan, áldozatra nem fukar. Ez útján a rakoncztalankodó csapatokat fegyelemhez simította, lelket öntött beléjük, bálványukká magasztosult. A zászló elhagyását kedvetlen egyetlen orvosságnak tekintette a csüggedt kurucz, mely által nyomorain segíthet. E métegye a katonai szellemnek, mely vezérsége első napjaiban, a járvány arányait ölté magára, egyveszti a talajt és hamar megszűnik.

A szegény kiszipolyozott pór kuruczra, labanczra egyaránt bizalmatlanul tekintett. — Félte mind a kettőtől és nem értette miért öldöklék egymást oly megátalkodottsággal. A gyűlölet mégis a lelkiismeretlenebb, falánk természetű labancz jóval több okot adott a szegény, bujdosó kurucz legénységénél. A zsarolás vádját nem is illeti a magyart, akár kurucz, akár labancz lobogó alatt szolgált. A labancz zászlók számos idegen kalandornak adtak menedéket; a vak szerencse elég hitvány elemet segített a tiszta karba. E hazátlan jövevények féktelenül garázdálkodtak; vitézségük nem az ellenséggel szemben, hanem a falvak és városok ügyfogyott polgárainak kifosztásában nyilvánult. Önkényüktől nem védte meg a nemest sok százados kiváltsága; e fajnak ép oly kegyes érzéke volt az ildom és előzékenység, mint a méltányosság jogát a tulajdon szentsége iránt. — Csupán a nagyobb erő elől hunyázkodott meg, gyávák a csatatéren, herosok a védtelenek között. Az állandó, zsoldos ezredek characterében e haramia-jel lemondás a legfelölőbb. Nem megfoghatatlan miért. A katonakodás ma életpálya, akkor csupán életmód volt; ma az egyenruhával társadalmi és becsületbeli kötelezettségek járnak, akkor csak kenyeret adott. A zsoldos hadsereg név alatt ismert intézmény nagy időn törvényben gyökerező asyluma volt a társadalom salakjának; karjai közé vetették magukat mindazok, a kik semmi sem bírtak és a kik mindent, örökre elvesztettek. E hadsereget szigorában legtöbbször embertelen fegyelem sem tudta javi intézménnyé emelni.

E körülmények fogalmat adhatnak ama nehézségekről, melyekkel az ifjú Tököli vezérsége első napjaiban megküzdött. Ehből

járult meghasonlása Telekivel. Érintém ez összezörrenést, melynek okai nem elég világosak. Annyi kétségtelen, hogy természetük épen nem dicsekedhetett a könnyen összeférés föltételeivel. Telekiben a nagy elme metsző gúnynyal társult, hangjában, modorában sok, mi nemcsak a hiúságot, hanem a természetes önérzetet is sértette. Tököli — s ez az ifju kor kiváltsága — patheticus; elevenjét könnyen hozzáférhető helyen tartja, idegesen érzékeny, s mindig kész a megtorlásra, még ha a sérelem csupán vélt is. Vitájuk éveken át tart, ők érintkeznek szakadatlanul személyesen és levél útján, az őszinte megbékülés hite nélkül. — És a megbékeltetést célzó minden kísérlet meddő maradt. Somlyai találkozásuk 1680 őszén csak ama fanyarság és kellelenség által vált emlékezetessé, a melyvel egymás ellen tüntettek. A török jóakarátát a hadi siker és a rokonszenves egyéniség a Tököli részére vonta; Teleki a török előtt soha sem kedves államférfi, hiteltvesztett, befolyni megszűnt a bujdosók ügyeibe. Im miért vette Tököli oly könnyedén Teleki elhidegülését. Momentán szüksége nem volt reá, s a jövőre sem gondolt vele. Cserei följegyzése, hogy Teleki ifju vetélytársát méreggel akarta láb alól eltenni, nem valószínűtlen és mégis alig hihető. Ha Tököli e mérgezési kísérletet csakugyan megtudja, színelv barátságából is folytatja-e a levelezést Telekivel, s összeköttetéseit végkép csak akkor szakítja meg, midőn mint fejedelemségre törőt, megnótázzák és erdélyi javait részben Teleki öröki?

Néhány év alatt az ifjú vezér sok örvényt lábolt meg, kiárta a katonai iskolát, s megszilárdítá eladdig páratlanul a fölkelés ügyét. Már számbaveendő ellenség a bujdosó kurucz, féltelen a láng, melyet a közelégületlenség lobbantott föl. A kurucz hadi szerencse azonban csak ígéreteket csikart a dynastától. A béke óhaj ismételten megjelenik, mint tűnő árny és mindannyiszor újabb csatazaj riasztja el. A török hatalmas erőfeszítésében csak a jöngye szem nem veszi észre a haldokló vonaglását. A kolossus szédőlni készül, a sarkába kapaszkodót menthetetlenül mával rántja. Nem egészen Tökölin, nem is csupán becsvágyán múltott, hogy a többszöri békekísérletek meghíúsultak. Lipót király makacsúl vonakodott az alkotmány visszaállításának, a sérelem orvoslatnak biztosítékait adni. Hogy is alkudoztak volna komolyan, mikor Lipót király ellenfelét kicsinyelte, meg nem bízott ígéreteiben? A kormány céljaival annyira szűkös volt, hogy a békeföltételek megtartásának garantiáit sem a Tököli, sem senki másnak kezébe le nem teszi. Drágállották a béke árán a békét. Elszédíteni Tökölit, s ez által a fölkelést elaltatni, megvalósítható gondolatnak látszott. — E szerepre Zrínyi önként, Rákóczi Ferencz özvegyét jelölték ki. Zrínyi Ilona és

Tököli frigyét azonban nem e terv, hanem Tököli becsv párosúlt vonzalma szülte. Hogy a már nem épen fiatal, mindig szép özvegyhez mély és tartós vonzalom kötötte, színű; de az meg bizonyos, hogy roppant vagyonát, a föl összehorrozott múltját sem feledte ki a számításból.

Tököli házassága s a kurucz fegyverek diadala esik. Úgy látszék, hogy az ingatag Fortuna végkép a b mellé állott. Sajnos, hogy csupán látszat, a mi után annyi annyian epedtek. A kaczer istennő állhatatlanságát csa megbizonyította. — A kurucz uralom rövid időn mind körre szorúl; az imént kelő nap immár alkonyatra hajlik, a török veszti lába alól a talajt. A bújdosó urak is unják gani hasztalan a pusztában, visszaírnak az egyptomi sz húsos-fazekai után. Tökölit nemcsak a szerencse, hanem a látás is elhagyta. A török hatalom foszlányain jobban k valaha; reményei vérmesebbek, mint a szerencse legn sabb napjaiban. Ez alatt megdől a két százados erdél delemség: a politikai és lelkiismeretbeli jogok e viharve tyája. Tököli vállalkozik, hogy új életre kelti; de csak czot vall: ő a majdnem lehetetlen föladata kissé hebehurgy lalkozott. Elhagyta minden, csak optimizmusa maradt hű; nyel nézett a reménytelen jövőbe. Hitte váltig, hogy a török hold megtelik mihamar s vele támad az ő napja. csés temperamentuma megőrizte a csalódás heves fájda nem érezte soha a küzdelmes, meghíúsúlt élet átkát; a c neki uj illúziók kiapadhatatlan forrása.

Pedig a nicomédiai hontalant elhagyta minden. álmaiból édes valósággá csak a Zrínyi Ilona szerelme érik s ez hű maradt hozzá még a »virágok mezején« is.

A bújdosó urak részint megtértek ősi kastélyaikba, számkivetésben haltak el. A kurucz katona átalakúlt sze génynyé, ki a társadalommal a maga szakállára viselt háb szétfoszlott illúziókat névtelen költők meghatóan siratták. A csöndben észrevétlenül halmozódott a gyúanyag egy n kurucz-forradalom kitörésére.

ZILAHY KIS F

ÜLÖNFÉLÉK.

ADATOK TÜZES GÁBORRÓL.

arx Berthold, helyesebben Anklitz Constantin fe-
, ki vegytani kísérletei következtében a löport feltá-
zóra talált rendtársában, pater Gáborban, ki szintén
sérletek következtében hadi czélokra alkalmas gyújtó
lált fel, s magának a pyrotechnikában kiváló ügyessé-
t.

ábor I. Leopold király idejében élt, és találmányait
a ostrománál 1686-ban érvényesítette. Ekkor a löszc-
kább a spanyol Gonzales Antal s a löpor rontó hatal-
éjtésében leleményes eszű Gábor ferenczi szerzetes
it a magyarok e miatt *tüzes Gábornak* neveztek. Emez
in görög-tűzzel rombolta le a várfalak védkaróit;
találmányu tüzes golyókat lödözött a várba.¹⁾

l tüzes Gábor közreműködése Budavár ostrománál
encsés bevételeire hathatos tényező volt, megérdemli,
enforgó reá vonatkozó adatokat csoportosítsuk.

s Gábor Buda alá, a már június 18. óta ostromló
sak július 26-án érkezett,²⁾ hol magát közvetlen a fő-
: Lotharingi Károly rendelkezése alá helyezte.

zése igen óhajtott volt, mert még az nap éjjelén kapott
mestersége érvényesítésére. A várfalba már eddig az
l tekintélyes rés (breché) lövetett, melyet azonban a
rős faczölöpök alkalmazása által hozzáférhetetlenné
n gátok megsemmisítését kellett Tüzes Gábornak az
lált gyújtószer által eszközölni.

orváth Mihály. Magyarország Történelme. 1862. kiad.

narolla albaregalei Sz.-Miklós prépostja »Giurnale Militare
Expugnata« július 26-án említi: »Arriuo il Padre Francis-
e inuentioni di fusco.« 97. l.

P. Gábornak ezen megbízásáról maga a fővezér emlékezik meg naplójában,¹⁾ hol így ír: »Az éjjel megkísértetett, valamint a brandenburgiak, úgy a most érkezett p. franciscanus által ujonnan feltalált tűzmű által a résre gyakorta helyezett czölöpöket elégetni, mivel azonban a bajorok ezt az ő oldalukon nappal a kívánt eredménnyel megtették, ott, habár valamivel meredekebb, de nincs oly távolság, mint a mi oldalunkon, azért a törökök itt elővigyázattal voltak és alkonyatkor számos szurok-koszorút függesztettek a résre, úgy, hogy a dragonyosok, kik erre ajánkoztak, nem férhettek alkalmasan hozzá, és az ellenség által a mi vonalunkon túl azonnal észrevétettek; ennek következtében kénytelenek voltunk a nappalt bevárni, hogy az ágyúk törjenek nyilást a czölöpök között, és azok mellőzésével a bejáratot magunknak könnyíthessük.«

A törökök elővigyázata ekkép meghiusította, hogy a páter igyekezetét, hogy mesterségét bemutassa.²⁾

Míg ismét erre alkalom nyilott, addig alkalmas műhelyben kellőleg elhelyezkedett, mely a többi tűzéri műhelyekkel együtt mai újlaki templom környékén állott. Ott állottak a brandenburgi, a császári tűzművesek és Gonzales műhely sátrai, P. Gábor a császári sátrak egyikét bírta használatul.³⁾ A tűzművekhez szükséges löport és más anyagot, szintén a császári tűzművesekkel együtt nyerte; holott Gonzalesnek külön kiadottot szükséglete. Erről a tűzanyagról szóló jegyzékek kezeskednek.⁴⁾

¹⁾ Tagebuch der Belagerung von Ofen im Jahre 1686. Röderer, Des Markgrafen Lud. Wilh. v. Baden Feldzüge wider die Türken. I. köt. Urkunden. 70. l.

²⁾ Zenarolla prépost, anélkül, hogy a meghiusulás okát adná, írja: »Il Padre Franciscano . . . con sue inuentioni di fuoco vole abbruggiare la notte (26-ról 27-re) le palizate Nemiche supra la breccia; riusci pero con poco buon effetto, mentre, oltre il non hauer abbruggiati li pali, costo a S. A. quella proua alcuni huomini, che vi restarono morti, et alcuni feriti.« 97. l.

³⁾ A »Curiose Continuation der Hung. Türkischen Chronik«-hoz csatolt térképen előfordulnak a tűzművesek műhelyei Budától Ó-Buda felé való irányban, a következő sorrendben: »49. sz. A brandenburgi tűzművesek műhelye, 50. sz. Az úgynevezett spanyol műhely, (Gonzales Antalé.) 51. sz. A császári tűzművesek műhelye.« Itt dolgozott Tüsz Gábor is.

⁴⁾ Esatissima Specificatione di tutti li cannoni et altri atrezzi militari etc. Zenarollanál, i. m. hol a cím: »Dell' inuentione del Spagnolo Don Gonzales« háromszor önállólag fordul elő. 191., 2., 3. l.

ségének használatára az aug. hó 16-ról 17-ére való alkalom. Eddig a pater 12 embert (Musquetier) a bányásra kellőleg oktatott, kiket a műtetre Lothrinfejenként 12 birodalmi tallér jutalom által is lelkeik éjjel ügyesen a czölöpökhez lopózkodtak és asításai szerint²⁾, azokat a gyújtószerrel szerencsésen k. úgy, hogy nagyrészt el is égtek, habár a törökök az égést akadályozni és az okozott kárt pótolni, 1, hogy a császáriak rohammal jönnek, igen összerésen, mire a császáriak heves bombázásra kezdtek okoztak nekik. Gábor emberei közül, kik idejekorán csak egy esett áldozatul.³⁾

tét jó sikerülte következtében pyrotechnicai ügyesent is óhajtotta felhasználni. Ugyanis aug. 26-án a oly készletet állított fel, melynek segítségével a Duna edő, vagy a pesti oldalon nyugodalmat kereső török a megzaklatni, sőt azzal a török hajók megrongálatt. Miféle készülék lehetett ez, és mily eredménnyel övebben sem a lotharingi herczeg, ki azt említi,⁴⁾ ró le nem írta.

p, aug. 27-én, új vállalatba kapott a páter, mely általgét volt alkalma tanusítani. A Sz.-Gellérthegy déli 'esttől is délnek a Duna át volt hidalva, ezen hid a l gyakran megrongáltatott, a mit a pater úszó gát megakadályozni, melyet oly módon készített, hogy

bol sem említették, jele, hogy az anyagot a többi tűzérsererte.

1 la mancia di 12 Talleri per chiascheduno spinse alcumi id attaccare l'fuoco alle Pollizate.« Jegyzi meg Bizozeri s.-Pál congregatiójabeli szerzetes. V. ö. La Sagra Leganzenza Ottomana. 194. l.

tanto andaua il Padre Gabriel con gran sagacita disponendo per maggiormente facilitate tal' intrapresa essendo del le due mine.« Mondja Zenarolla prépost naplójában, aug. 40. l.

említi a herczeg főparancsnok is naplójában i. h. 88. l. rja a Curiose Continuation stb. i. m. tudósítója 655. l. ró van erről Richards Jakob mérnök : »Journal of the Siegf of Buda« czímű művében 32. l. és »Au Historical Descriporious conquest of the City of Buda« 53. l., valamint más

t einen Kössel von Mörsern gemacht«, mondja Lotharingi jában a páter e készletéről i. h. 94. l.

két-két fát kapcsolt össze vaskarikák által és ezeket horgor erősítette s úgy helyezte el a Dunában, hogy az szélkében á elzárattott s így a híd oltalmaztatott.¹⁾ Természetesen a éjszakra kellett ezen ágas és lombos fáknek úszni, hogy a és terhes uszókészleteket, melyeket a török a hídnak rongá lefelé bocsátottak, felfogják.²⁾

Pater Gábor kísérletei közül kétségkívül legtöbb h hajtott gyújtó anyaga sikeres alkalmazása által. Az ostr gyakorta aggódtak a felett, mint fogják a meglepő gyorsá mintegy oda varázsolt czölöp-gátokat eltávolítani. Eddig mellőzésére két eszközt használtak, törekedtek vagy fel vagy ágyuzás által feldúlni. A felégetés, a gátok mellett tűz által, a legkritikább esetben sikerült. A lödőzés által val rombolás is igen csekély eredményű volt, mert alig hogy az golyók a czölöpöket leterítették, azokat a törökök életmeg sel, a leghevesebb golyózapor közt ismét felállították. A gyújtószerre azonban úgy fölperzselt minden faneműt ké gyuladó és olthatatlan tűzével, hogy hamuvá égett, a mi szetesen az ellenségnek nagy kárt s botrányt okozott, a t sereg számára pedig felette előnyös volt; mert a rohamot czölöpök s karógátok mellőzésével lehetett eszközölni. E szept. 2. az általános roham előtt, melylyel a vár bevételét, s felégettettek a fagátok, mi nagyszerűen sikerült.¹⁾ Ekko fel a pater műveire a koronát. Ugyanis már idejekorán be tek a fagátok a gyújtó anyaggal és meggyújtva, elfojtha lánggal és legnagyobb hévvel égtek, úgy hogy a roham ide rések hozzáférhetőkké tétettek.

Budai működése következtében Pater Gábor neve lőn s mesterséges gyújtóanyagának hatását maga Lipót csá

¹⁾ Ugyancsak a fővezér naplójából, aug. 27-éhez. 95. l.

²⁾ Midőn Lotharingi Károly naplójábau négy ízben említi Gábort, a két első ízben őt egyszerűen franciskanus paternek né két utóbbi ízben pedig Pater és Padre *Raphael*-nek hívja. Ezen t könnyen történhetett, mert Gabriel és Rafael főangyaloknak n herczeg tudván, hogy valamely főangyalnak nevét bírja a pater ban Gábor helyett Rafael jutott eszébe s a patert is annak n Hammer is téved (*Geschichte des Osmanischen Reiches*. 1835 III. k. 785. l.) Tüzcs Gábor megnevezésében, midőn őt »Peter Ga nek hívja. Így nevezi utánna Haeufler is (*Buda-Pest, historisch-t phische Skizzen*. I. 107.) azonban a »Peter« sajtóhiba »Pater« l

³⁾ »Quando, dopo vn dilunio di fuochi artifiziati che e tutte le Palizzate, comparso il giorno del Lunedì, 2. di Sette mondja a barnabita Bizozeri. i. m. 197. l.

a hadvezérek behatóbban kívánták szemlélni, e végből előttük Győrött és Bécsben kellett találmányát bemutatni, azért e célra a Buda ostrománál felmaradt és a törököktől elfoglalt tetemes mennyiségű lőpor s más szerekből annyi engedtetett át neki, mennyit kívánt. A császári teljhatalmu bizottság ez ügyben úgy rendelkezett, hogy a mire Pater Gábor ferenczrendűnek műhelyében Győrött lőpor és más efféléből szüksége van, az számára innen oda szállíttassék.¹⁾

Gábornak a kísérletekhez való előkészületre elég ideje volt Győrött, mert ott csak a következő 1687. évben mutathatta be mesterségét, mint arról Pethő krónikája u. a. évhez tanulságot tesz.²⁾ »Nagy Győrött edgy Gábor nevű Barát mesterséges tűzi találmányokat ad elő.« Ez minden bizonynyal oly alkalommal történt, midőn Győrött magasabb vendégek tartózkodtak. Már pedig ott tartózkodtak nevezett évben május végefelé Eggenberg herczeg és Kollonich bibornok, valószínű tehát, hogy ezek előtt mutatta be Gábor találmányait.

Azonban ugyanazon krónika tanusága szerint³⁾, Bécsben I. Lipót fejedelem előtt is, csakhamar a győri kísérlet után be kellett mutatnia találmányait. Gábor ez irányban szerencsés volt, mert mielőtt kísérletei által bebizonyította volna találmányai haszonvetőségét, már megbíztak benne⁴⁾ és gyakorlatilag alkalmazták. Nem így volt ez Gonzales Antallal, ki Bécsben két ízben tett kísérleteket a fejedelem előtt, midőn másod ízben, 1685 június 8. án tett kísérletet, azon jelen volt Lotharingi Károly herczeg is és más magasrangúak. Gonzales bemutatta akkor az általa feltalált ágyukat, mozsarakat, bombákat, carcasse-kat és más találmányait, s mivel ezek egy mértföldnyi távolságban is hatással bírtak, és mivel 24 fontos golyókat lövő ágyúi, oly könnyű szerkezetűek voltak, hogy egy pár ló is könnyen vonhatta, igen megdicsértetett.⁵⁾ Ennek következtében történt, hogy Buda-

1) »Compendiose Verfassung« kézirat a nemz. Muzeumban, Manuscripta germanica fol. 397. szám.

2) Magyar Krónika. III. k. 48. l.

3) Ugyanott.

4) Wagner, Hist. Leopoldi I. 702. l. Továbbá Bél Mátyás. Notitia Hungariae Novae. III. 404. és 419. Wagner szavaiból: »P. Gabriel e D. Francisci familia pyrotechnicae collentissimus... pollicitus Graecis ignibus obicem remotum iri«, kitetszik, miszerint eddig a fővezérek előtt, még Gábor találmányának hatása a fagátak felégetése tekintetében ismeretlen volt, de ígéretében helyezett bizalom folytán engedték meg neki a működést.

5) Schenckhel. Diarium Leopoldi I. 108. l.

vára ostromához, Gonzales Németalföldről, hol alkalmazva volt, meghívatott.¹⁾

Több körülmény oda mutatott, hogy P. Gábor magyar volt, így például miszerint a magyarok adták neki, tűzimestersége miatt, közismereten levő nevét: »Tüzes Gábor.« Továbbá, hogy rendes műhelye Győrött volt, a hová Budáról ment, és szerezni szállíttatta. Ez utóbbi arra is mutathat, hogy Győr vidékéről való lehetett. Mint magyarról, érdekes volna további életadatait tudnunk.

NÉMETHY LAJOS.

HUSZONKILENCZ JELLEMZÉS.

»Handbuch des Zauberers von Unglücksthal« címmel az aradi lyceumnak Orczy-könyvtárában »A. 18.« sz. a. egy ívrésztől 32 levélre terjedő kézirat van, mely Magyarország mult századbeli némely főúranak jellemzését akarná adni rövid vonásokban. A sajtósági mű keletkezéséről semmi bizonyosat nem tudok mondani; lételet, úgy látszik, azon nagyúri szórakozásoknak köszön, melyeknek akkortájt annyira bővében volt az előkelő világ, kivált pedig a Bécsbe vonult arisztokratia.

Szoros értelemben véve, semmi fontosságra sem tarthatnak számot ez adatok, mert nem komoly jellemzések azok, hanem inkább udvarias bókok, melyek többnyire egy-egy phrasisban pukkannak el. De mert a Josephinum-korszaknak s az azt közvetlenül követő időnek számos kitűnő emberével foglalkoznak az ismeretlen bűvész mondásai, talán érdemes lesz azokat még is szószerint bemutatnom.

Megjegyzem, hogy kéziratunkban a jellemezni kívánt főúr neve csak kezdőbetűi vannak kitéve; más kéz azonban az illető lapok alján az egész nevet, vagy legalább annak egyik felét, fölírta.

1. *Pálffy Károly* főkancellárrol ezt mondja, mindig német nyelven: »A haza javára van minden tette; vagy a nélkül, hogy nagyságát bárkivel is éreztetné. Áldja meg a gondviselés, mely idáig is egyedül a haza boldogságára éltette!« Pálffy még a hazai irodalomnak előmozdítását is élénken óhajtotta. Azon franczi

⁶⁾ Hammer, i. h. III. k. 785. l.

⁷⁾ Hogy a ferenczrendűek Sz.-Máriáról nevezett tartományához melynek Győr vidékén ez időben több zárdája volt, nem tartozott, a bizonyos, mert az e tartományban akkor élő P. Persich *Gábor* szigorú életmódu s asceticus író volt.

melyeket Voltaire Henriásának fordítójához, Péczeli József-
tézett, élénk bizonyosságai ennek. »Megmutatta ezzel az Úr,
gazdag a mi nyelvünk és hogy a kifejezéseknek hathatósá-
1 egy nyelvnek sem enged. Valóban »egy oly munkával
gítá meg a magyar literaturát, mely emelni fogja a haza
ségét« stb.¹⁾ S ugyanő Józsefnek halála után azonnal föl
a szólítani Lipótot, hogy magát késedelem nélkül megkoro-
ssa, a törvényes esküt letegye s a hitlevelet kiadja. — Más
tetekben azonban nem koronázta a legszebb siker működését.

2. *Szapáry* Pálra: »Nemeslelkűség és nagylelkűség hevíti
embert, ki nem mindennapi szellemmel bír. Üzleteit gyönyö-
gel tudja párosítani.« Ez utóbbi megjegyzés Szapárynak
kedelmi kísérleteire vonatkozik.

3. *Szapáry* József »mindenért lángol, mi igaz és olcsó.
tehetségekkel van megáldva s méltatlanság volna a hazától,
m ügyekeznek őt örökös munkásságban tartani.« Szapáry
f 1822-ben mint mosonyi főispán hűnyt el.²⁾

4. *Csáky* Wallburgának »testi szépsége nemes és nagy lel-
szinte és mély érzelmű szívét tanusítja. Ösmeri és felfogja
at barátságot. Oh, vajha oly boldog volna, mint a hogy
demli!«

5. *Zichy* grófnő »gazdagon van megáldva mindennel, mi őt
etreméltóvá teheti.«

6. *Szapáry* János »egész nemes lényének legszebb és leg-
képe azon ritka, de jól megérdemlett általános szeretet,
en őt minden ismerőse részesíti.«

7. *Forgách* Miklós »igaz, ritka és magasztos mintaképe az
len hazaszeretetnek. Fáradhatatlanul működött ő az egész
k javán; nem keresett, nem is kapott jutalmat, de megta-
a legnagyobbat — saját öntudatában.«

8. *Manfredini* grófot »királyi növendékének nemes nagy-
jellemzi. Meg lehet-e eléggé köszöni, ha valaki emberszerete-
reszt egy fejedelem szívében?«

9. *Ürményi* József »az állam kormányát egy bölcsnek okos-
al vezeti. Alapos képzettsége, munkássága és folytonos
nyisége őt utánzatra méltó mintául ajánlja mindenkinek.«
enczvenes évek híres országbírájának politikai működése
s ismeretes.

10. *Podmaniczky* József báró, ki 1823-ban mint Bács-
ogmegye főispánja hűnyt el, — »a legkedélyesebb ötletek-

¹⁾ Orpheus, 1790. — I. 11.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1822. — VII. 116.

nek tárháza. A társaságban keresik, szeretik, az üzletben csodálják.«

11. *Viczay* Mihály grófról, ki egyebek közt mint éremgyűjtő is ismeretes volt, ezt írja: »A bölcsnek élete nem kérkedik ismereteivel, ha még oly terjedtek is azok; barátja barátjainak Boldog, a ki ezek közé tartozik.«

12. *Zichy* Károly »ritka, de megdönthetetlen bizonyíték arra nézve, hogy ifjú évek is megteremthetik a tapasztalt kornak legérettebb s legbajosabban eltartható gyümölcseit. Fáradhatatlan tevékenység eleveníti meg nagyszerű tehetségeit, melyekkel őt az anyatermészet oly dúsan megajándékozta. Háromszorosan boldog az az ország, melynek atyái közt ily férfiak foglalnak helyet.« A fiatal országbíró ez időben valóban megérdemelte a dicséretet.

13. *Esterházy* Károlyról: »Élveztétek jelenlétének jóságát, mert mindenki szereti őt, ki csak ismeri.«

14. *Batthyány* Ignácz bíbornok »előítélet nélkül való párt. Egyetlen a politika művészetében, mivel oly különböző gondolkozású uralkodókat hozott egymással össze. Szeretet az az olcsó adó, melylyel neki fizetni kell.«

15. *Széchenyi* Ferencz (Istvánnak atyja) »becsületes a szó szoros értelemben.«

16. *Csáky* Juliának »már szép testi külseje is elárulja, hogy mi egy nemes és érzelmes szív előtt az ártatlanság bája.«

17. *Pálffy* Ernőre, vagyis Ernestre egy kis szójátékot csinált. »Ist ernst, wie sein Name, wo er es seyn soll; Heuter durch unlässtigen Witz, wo es die Gelegenheit fordert. Sonst gut und bieder.«

18. *Pálffy* Teréz »egy a maga nemében. Elfelejté az emberek, hogy testi bajait csodálja, ha szép lelkét megismeri. Nemcsak saját neme fölé emelkedik magasan, hanem a férfiaknak egy részét is kicsiny hozzáképest. Boldog lesz az a férfiú, ki őt elveszi; meg is lesz az verve, ha nem kizárólag törekszik az ő boldogítására!«

19. *Orczy* Lőrincz (Laczkó) »minden tettében nagy, a külön, hogy vágyódnék utána. Halála után minden ifjúnak be kellene adni hamvaiból, hogy azok őt becsületességre tanítsák.«

20. *Szapáry* Péter »a szeszélyes sors labdája. Éveink virágában határozta el, hogy az legyen, a mivé lehet.«

21. *Batthyány* Lajos herczeg, »a Muzsák fia, ki annyi visztagság után azért él, hogy jó gondolkozásának legbiztosabb ösnyét megjelölje.«

2. *Pálffy* Lipót őrnagy »tetőtől talpig igazán becsületes Nyíltszívűség az ő szeretője. Szelleme és ötletei kimerítnek.«
3. *Kelz* I. »hű képe az őszinteségnek és a sima becsületes. Kiválik minden téren, csak a hízelgésben nem.«
4. *Szirmay* Antal »jó szívű, derék ember lehetne, ha a többek tanácsát megfogadta s a hízelgés helyett az egyenesen járt volna.« Az irodalmilag különben ma is emlegetett tanácsosról tehát ez a »Zauberer« olyasmit mondott, a mi ellentétben *Kazinczy* ismeretes nyilatkozatával.
5. *Markovics* I. »fiatalos külsejével az öregségnek az elhában való állhatatosságát egyesíti. Egész lélekkel csüggeszt becsületes emberen.«
6. *Somarivánál* »a megállapodott aggság a lélekben való úságnak erejével társul.«
7. *Andretti* »majd lerogy az aranytól. Szíve jó. Tehát »is lehetne boldog.«
8. *Prinyi* Mimi »kedves és nemesszívű teremtés. Boldoggá tett a férfit, ki őt elnyeri.«
9. *Foryách* grófnénak »egész lényét a szellemnek fölségesen jellemzi.«

DR. MÁRKI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

*Johann III. König von Polen, Sobieski in Wien mit Hinzuerwerb
Geschichte der Sieben Königinnen von Polen aus dem Hause O
Von Georg Rider Pfarrer am Rennberg. Wien, 1882. Wilhe
müller. (Ára 2 frt.) 400 lap.*

Kuriosus egy német könyv, ez az előttünk fekvő Szerzője meg akarja írni a két százados innepre (1683—Szobieszky János lengyel király élettörténetét s olvasóit délyt kér, hogy beszője hét vagy nyolcz olyan osztrák h és főherczegné történetét is a Szobieszky életrajzába, a k száz év óta uralkodó Habsburg-házból lengyel király tak, vagy legalább a czímet viselték. Az olvasó kissé meg kérés furcsaságán, de hát csak beleegyezik, mert hisz tagadhatná meg. Na, nem is kell több szerzőnek, leül a asztal mellé s néhány hét alatt olyan történeti csevegést akármelyik női divatlap tárczája sem különb tartalmu. Szobieszkyról is elég, de van vagy husz-harmincz her szonyról, ugyanannyi püspökről, érsekről, bibornokról. l ról, plebánusról, megszámlálhatlan mennyiségű görög bajor, német stb. generalisról annyi összekuszált fecsegés, ember eltévelyedik az egymásba szőtt ezer, kétezer, hatszá kétszáz éves történeti anekdoták közt; külön tanulm: Wallensteinről, Báthory Istvánról, Osztrák Rudolfról, H Nagy Lajos leányáról, Vilmos herczegről, Jagellórol, a barátokról, XI. Innocencius pápáról, Diocletian császári cus Avianusról, Hannibálról, Buda vára visszavételérí császárról stb. stb. Kutforrásai ismeretes közkézen forgó újat csak azoknak mond, a kik nem szoktak történeti k olvasni, de a mit valaha olvasgatott, azt mind lejegyezti zónk s gondolta, hogy most organikus egészszé dolgozza azonban legkevésbé sem sikerült. Összekötő módja ilyer Szobieszkyról mondják, hogy vén korában kertészked eszébe jut írónak Diocletían s neki fordul Diocletióannal tiszteletreméltó mohos könyvtárából róla olvasott és j

tett, most mind elmondja. Vannak naivitásai, beszél egy emberről s úgy végzi: meghalt 89 éves korában s ha még csak tizenöt évet élt volna, elérte volna a 104-ik évet! valóságos Maroti. Több lengyel trónkereső halálán így sóhajtozik, ha megválasztották volna, csak 5, illetőleg 6—10 évig viselhette volna a koronát!

Egy Waldeckről, ki Bécs felszabadításánál szerepelt, említi, hogy Leopold herczeggé tette s utána teszi: csupán ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy a Waldecki herczegség maig fennáll, mert mint grófi birtok, bizonynyal mediatisáltatott volna.

Montecuculit mértéktelenül agyon dicsérvén, nevéből *Centrum oculi* anagrammát készít. Jellemzése is sajátosságosak s itt mint minket közelebből érdeklőt, csak Báthori Istvánról írt sorait idézem. »A tevékeny szellemes István, ki a megelőző négy év alatt Erdélynek Miksa császár és II. Szelim szultán által megerősített fejedelme, s a nőtlenül maradt Zápolya János Zsigmondnak ministere és trónutódja volt, hibásan beszélte a lengyel nyelvet, leginkább szeretett latinúl beszélni; s bánulatra méltó folyékony-sággal és erős emlékező tehetséggel tudta idézni a tridenti zsinat végzéseit, hirtelen s váratlanúl halt meg Groduóban, e nehezen hozzáférhető, egészségtelen, rosszúl épített kis városban a Memel rize partján, mely csak is István halála által lett ismeretes. István örömet mulatozott Groduóban, távol a királynétől, kit nem szeretett, de minden alkalommal kimutatta, hogy tiszteli, mert általa lett királylyá. Teljes férfi erejében s a birodalom nagy kárára 1586. decz. 12-én, 52 éves korában halt meg, tíz évi dicső uralkodás után, melytől a birodalom további jóllétét méltán várhatták vala. II. Filep spanyol királytól a megküldött aranygyapjas rendet nem fogadta el, mert ő csak Lengyelországnak élt s más hatalommal semmiféle szorosabb összeköttetésben sem akart lenni.« (36 lap.)

A 49. lapon jókora toll vagy sajtó-hiba van, mert azt mondja, hogy Zsigmond fia Wladislaw szül. Kakkóban 1545-ben, holott anyja II. Ferdinánd huga volt, kik a XVII. században éltek; azt hihetnők tehát, hogy 1645-ről van szó — de nem, mert ugyanaz a Wladislaw 1632-ben lengyel királylyá választatik.

Azt írja, hogy *Cecilia-Renata* (kit Bethlen Gábor is szeretett volna nőül venni) herczeg-asszony a *latin nyelvet ép oly jól tudta, mint saját anyanyelvét*; mikor férjhez kérték, a kulmi püspök latin beszédére, szép latin nyelven válaszolt, tudott spanyolul is, sőt más nyelveken is, melyeket mind édes anyjától mantuai herczegné Eleonorától tanult.

Az 52. lapon megint évszám baj van. János Kazimir portugalli vice-királyt a francziák elfogják 1608-ban s három év múlva, ugmint 1640. febr. 24-én elbocsátják?

— A 62-ik lapon forrás megnevezés nélkül állítja, hogy

II. Rákóczi György 1657-ben Lengyelországban katolikussá lett, hogy királyiá lehessen!

— A 154. lapon mondja, hogy *Horváth* és *Human* nevű grófok, a Tököly pártjáról a császár kegyét keresték, s azután a pártosoktól elfogatván, haladék nélkül lefejeztettek. Talán mondanunk sem kell, hogy e grófi családok ismeretlenek a magyar családfejlés történetében.

Még csak azt kell megemlítenem, hogy a mi jó kenyeres pajtásunk és szomszédunknak: Osztrákországnak annyi nagy államférfit, diplomatát és hadvezért ad a mi derék szerzőnk, a mennyi amaz időre egész Európának elég lett volna; minden mértéket túlhaladó dicséreteket halmoz minden idők fővezéreire, bibornokjaira stb. s aztán gyakran végzi csak az egy Villars, csak az egy Turenne stb. verte meg. De mind ez az ő bámulását legkevésbé sem zavarja.

Fő tárgyára: Szobieszky Jánosra nézve megjegyzendő, hogy egyetlen új adatot sem hoz fel, s a krakkói akadémiának már három éves kiadványait sem ismeri; a mennyire a királyt dicsőíteni és eszményíteni igyekszik, annyira ellenséges indulattal viselkedik a francia születésű királyné irányában — régi német felfogás — történeti indokolásról, új adatok sorozatáról, vagy egyáltalában valami komoly történeti felfogásról szó sincs.

A munka tudományos becsre és névre nem tarthat számot, inkább csak *anekdotás-szekrény* — legalább módszere tisztán az — némi használhatóságot s életrevalóságot szerezhetett volna számára, ha valami pontos betűsoros tárgy és névmutatóval látta volna el.

K—8.

Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók XVI—XVIII. századokból. Gyulai Lestár Följegyzései. Közli Szabó Károly. Mártonfalvi Imre Deák Emlékirata. A Pálóczi Horvát család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. (A Magyar Történelmi Emlékek második osztályának XXXI-ik kötete.) Budapest, 1881. 8-adr. 313. l.

Két leggondosabb s leglelkiismeretesebb editorunk működött közre, hogy mintaszerű kiadványt adjon a buvárok s feldolgozók kezébe. Hogyan végezték a nem könnyű munkát, bevezetéseik, jegyzeteik s az egésznek indexe mennyire felel meg a kitzított feladatnak, szövegolvasásuk mennyire helyes, s annak nehézségeit mekkora lelkiismeretességgel oldák meg, mily bő apparatussal rendelkeztek, hogy a forrás-munka használhatóságát emeljék — annak constatalásával könnyen végezzük. Oly emberek, mint Nagy és

ó (talán Véghelyit kivéve, a Tört. Társulat vándor-tudósai senkinek sincs jobb szeme, mint nekik) nem tekintik a kiadást mű munkának — s a mi az ő munkájukat illeti, abban kívánni nem maradt fenn.

Tulajdonkép hát azokról az új scriptorokról kell beszélnünk t ők vezettek be a történet-irodalomba.

A kötetet Gyulafi Lestár Följegyzései nyitják meg. Hogy lafitól nagyobb történeti munka maradt volna ránk, vagy y csak szándékozott volna is írni, annak lehetetlenségét dianasan kimutatta Szabó Károly szemben Boddal Benkövel errel. Abban is igaza van neki, hogy a »Gesta Sigismundi hori« a Szamosközy-é, s annak egy rendkívül hibás másolata van M.-Vásárhelyt — melyet nekem csak azután volt alkal n látni, hogy Szamosközy teljes kiadása már elkészült. Ami emmaradt, azok egyszerű följegyzések, egy pár történeti leírás y okirat-gyűjtemény, melyet ő felhasználás végett Szamosközy hagyott. Elveszett ezeken kívül naplója, melyet Benkő még ert. Ez bizony sajnos — de az is, mit Szabó kezéből nyerünk, dag forrása történeti irodalmunknak, s azért is becses, mert eseménynek dátumát belőle fixirozhatjuk. Aztán a miket ond, egyszerűen, csinosan, keresetlenül tette papírra s ez olvas nynak is kellemes. Egészen ellentéte a dagályos és áradozó itusnak, kinek hiu fecsegése sokszor untat, ritkán tanít s gyak megzavar. Elegendő jó tulajdonnal bír, hogy kiadását, kivált gondos kiadását, történeti irodalmunkra nézve nyereménynek suk.

Míg Gyulafi Följegyzéseinek az is emeli becsét, hogy udvari ertől s államférfiutól származnak: egészen más szempontok esik e kötet másik két írója. Főként Martonfalvay Imre deák, ők Bálint s aztán neje, majd fiai titkárja, tisztje, várnagya. gségében, midőn ifjú gazdái már kezdék nem is tudni, hogy nyi szolgálatot tett ő a családnak, egy emlékiratot készített, y bizonyos jószág igényének támogatásául szolgált. Meglehető en leírta régi élményeit s ezzel elkészíté a XVI-ik század ik legkiválóbb történeti művét. Szépen, tán kevéssé tömötten írva, gazdag erős fordulatokkal, világos, élénk — szóval leg- b prózairóink közt foglal helyet. De nem ez főbecse a munká t, mások is irtak szépen, erős prózát, jól kitudták fejezni, a mit idoltak — de soha senkinek sem jutott eszébe, hogy egy vég- i tisztartó életét és dolgait vázolja. Imre deák se tette volna, a nyomoruság rá nem viszi s hogy mily jeles munkát végzett, : azt maga sem sejté. Ez első, még egyetlen, de jól megírt és atokban gazdag rajza egy magyar vár XVI-ik századi beléleté k, vázlatos ugyan és mondhatni több tekintetben egyoldalú s

nem is kimerítő — de kulcsot nyújt a század fenmaradt levele-táraihoz. Salamon mutatta ki a végvidéki tisztartói állásfontosságát — munkája támogatást és bővítést nyer az itt közölt adatokkal. Természetes, e munkában sok vonatkozás van köztörténeti dolgokra is: Nagy Imre jegyzetei az olvasónak felvilágosítást és tájékoztatást nyújtanak arra nézve — s ezek, valamint bevezetése és végszava, épen oly alapos, mint szükséges felszerelése az emlékiratnak.

A Pálóczi Horváth család naplója e család öt tagjának feljegyzéseit foglalja magában 1622—1790-ig. Az első félszázadból inkább családi magán-viszonyukra vonatkozó följegyzéseket találunk, aztán vegyesen családiak és köztörténetiek váltják fel egymást. Egy középszerű család története az, leginkább a család számára írva, s már ez is eléggé igazolná a munka kiadását, akkor, midőn a közfigyelem oly nagy mértékben fordul a mivelődés történeti adatokra, ha Rákóczy Gy. lengyelországi útjára, a bujdosók, a Theököly és Rákóczy kor történetére vonatkozó feljegyzések még nem nevelnék is a naplók becsét.

Sz. S.

Fráter György levelezése. 1535—1551. A bécsi cs. k. állami levéltárból közli dr. Károlyi Árpád. (Codex Epistolaris Fratris Georgii Utycsenovic sth.) Budapest, 1881. 8-adr. 367 l. Ára 2 frt.

A magyar történetírásnak egyetlen alakja sincs, kire nézve magában a magyar korona területén oly ellentétes nézetek uralkodtak volna, mint arra a »pauper egenus« barátira nézve, ki a Fráter György nevet Európaszerte ismertté tette. Legpraegnansabb példája ennek, hogy Horváth Mihály a 40-es években kiadott »A magyarok története« című koszorús művében elismeréssel adózik ugyan tehetségeinek, de jellemét legalább is kétesnek találja. Az erdélyi történetírók felfogása ezzel sohasem talált, s a csalfaság és a kétszínűség politikáját nem vetették az alvinczi vértanú szemére. S midőn a bujdosó Horváth száműzetése napjainban a brüsszeli levéltárban Ferdinánd levelezéseinek egyrészt megtalálta, egészen más meggyőződésre jutott a szegény barát iránt. Még az 50-es években jött ki »Történelmi zsebkönyv« cím alatt egy kötet becses tanulmány *Hatvani* név alatt (Protmann-t kivéve, minden magyar ember tudta, ki az a Hatvani), melynek négyötöd része Martinuzzi élet- és jellemrajzát foglalta magában. A kétszínűnek vélt ember jelleméhez Horváth megtalálta a kulcsot s az ekkép jellemzett Fráter egészen más színben áll az olvasó előtt, mint a »Magyarok történeté«-nek Martinuzzija. De Hor-

th a bécsi levéltárt nem ismerte. Egy tizednél több idő kellett rá, hogy abban kutatni lehessen, s azon okmányok, melyek a bésszei levéltárban nem voltak feltalálhatók, a bécsi levéltárban kutatók rendelkezésére bocsáttattak.

Tudva van, hogy a Horvát Mihály által Brüsszelben lemásolt leveleket az akadémia a »Brüsseli okmánytár«-ban kiadta. A két kötet legnagyobb része azon korra vonatkozik, melyben Frater György szerepelt. De éppen azért, mert Brüsszelben Ferdinánd királynak csak egy része őriztetik, a gyűjtemény, különösen Martinuzzi nézve, nem teljes. — Ilyen hasznos szolgálatot tett tehát Árpád a magyar történetírásnak akkor, midőn Frater György levelezésének azt a részét, mely a titkos levéltárban őriztetik, összegyűjtötte és kiadta, s annnyival is inkább, mert a Horváth Mihály gyűjteményében és életrajzában feltűnő hézagokból pótolhatók és kiegészíthetők. Mondani sem kell, hogy Martinuzzi alakja ez által sokat nyert, levelezése történetírásunk szíves forrása, s éles eszének és politikai bölcsességének szép monumentuma e könyv. Maga a kiadás a jobbak közé tartozik, hibátlan és lehetőleg korrekt. — Mindössze 50 példányban lévő példalomba bocsátva, már ma is a könyvészeti ritkaságok közé tartozik.

—R.

gyűjtők a külföldi levéltárakból. Közli dr. Marczali Henrik. Budapest. — 1882. 8. rév. XIV. 305 l. Ara 2 frt.

Marczali hosszabb időt töltött történelmi tanulmányok végett külföldön. Bejárta Angliát, Német- és Franciaországot s különösen a levéltárakban levő magyar történelmi anyagokat tanulmányozta. Az átbúvárolt okiratokról regestákat készített s azokat összegyűjtve egy meglehetősen vastag kötetben világot láttak. Marczali, mikor e regestákat készítette, arra törekedett, hogy az őtől levő anyagot, bár rövid, de jó és használható kivonatban közölje. A külföldi követek, kivált a nevek leírásánál, természetesen sokszor tévednek s Marczali nem hitte feljogosítottnak magát, hibákat kiigazítani. Így bizony megtörtént, hogy itt-ott egy elírásos névvel találkozunk, de a szakember azokat csakhamar észleli. Annyi bizonyos, hogy egyszerre rendkívül sok új és érdekes anyag jött napfényre s a ki a magyar történetnek 1371—1711-ig terjedő bármely korszakát dolgozza, az Marczali könyvét nem nélkülözheti. E munka is csak 50 példányban nyomtatott s éppen ezért kivált a könyvtárakat figyelmeztetjük, hogy siessenek megvásárolni.

—R.

T Á R C Z A.

M A G Y A R T Ö R T É N E L M I T Á R S U L A T.

A MÁJUS 4-ÉN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi Arnold* e
Első felolvasásúl *Thaly Kálmán* czikke: »Észrevételek *Lánczy*
Széchenyi Pál czimű értekezésére« volt kitűzve. Azonban a ki
felolvasásával volt megbízva, közbejött akadályok miatt nem jele
meg s a cikket sem küldvén be, a felolvasás elhalasztatott. El
volt *Kiss Béla* felolvasása: »Thököly Imre és a bujdosók«, a
Baldassy Ferencztől: »Succutus provincia, vagy megye tovább ku
melyet Nagy Gyula olvasott fel. Mindkettő a »Századok«-ban i
jelenni.

Évdiíjas tagokul felvételtek: *Bittera Miklós*, Nagy-S
Zólyom, (aj. *Leustách L.*); dr. *Anyfal Dávid*, Budapest, (aj. Sz
L.); *Sárvári olvasóköri*, (aj. *Köberl János.*); *Ötvös Károly*, B
(aj. *Szilágyi S.*)

Samarjai Károly és dr. *Wagner Lajos* társulati tagok, mi
latunk képviselői a pozsonyi Dux-ünnepélyen jelentést tettek :
pély lefolyásáról. Szives fáradságokért a választmány köszöne
vazott.

Titkár jelenti, hogy *Dobóczy Ignác* vál. tag két XI
kéziratot, u. m. 1. *Psalmista descriptio dietam.* 2. *Tristis Musar*
rus, SeXta SVpra DenaM FebrVI LVX postVe SeCVta,
tabVLIIs VnaqVe SaeVa nIgrIs.« odaajándékozta, melyek is a
irattárában fognak elhelyeztetni. Ezzel a gyűlés bezáratott.

Pénztárnok múlt havi kimutatása már a gyűlés bezárá
érkezett. Különben az a következő eredményt mutatta föl:

bevétel	4,802 frt 65 l
kiadás	604 frt 33 l
pénztári maradvány 4,198 frt 33 l	

A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Az alább közölt rövid történelmi följegyzést Mika Sándor küldötte hozzánk, ki azt a párisi Bibliothèque Nationale kéziratárában a »Rupert sur les divins offices« cz. kéziratcsomagban (8917. sz. a.) találta egy »Praefatio Agobardi lugdunensis archiepiscopi super antiphonarium« czímet viselő kézirat utolsó lapján. Az írás jellege a XIII. századra mutat; egykorú feljegyzésnek látszik.

Feljegyzésünk becses adatokat szolgáltat a tatárjárás történetéhez, habár számadatai szerfelett túlzottak is. A három felől történt tatárbeütés közül, részletesebben az Erdély felől a Radnai szoroson való beütéssel foglalkozik. Legnevezetesebb, hogy a Sajó melletti ütközet napját feljegyezve találjuk benne (április 11-ére).

Közölte e feljegyzést Wattenbach a »Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde« cz. folyóiratban (1878. f. 93. l.)¹⁾, azon megjegyzéssel, hogy Pertz másolta egy az epternachi kolostorból származó párisi kéziratból (Suppl. Lat. 1675.) s hogy az az akkor épen sajtó alatt volt Monumenta Germaniae Scriptores XXIV. kötetében 65. l. fog megjelenni (a mint meg is jelent, jegyzetben.) A Korrespondenzblatt és Mon. Germ. megegyező közlésétől nem egy helyen eltér Mika olvasása: azért közöljük azt egész terjedelmében, megjelölve jegyzetben az eltéréseket:

Anno incarnationis domini MCCXLI.²⁾ Ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrunpentes Rodanam quoddam opidum Ungarie intraverunt et IIII. mil. hominum vel amplius ibidem interemerunt. Eodem die alter exercitus eorumdem tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur ducem exercitus transsilvane terue³⁾ (sic) cum omnibus suis interfecit. Feria III. eiusdem ebdomade in opido quod Nosa dicitur ceciderunt ex christianis VI. mil. XIII. Feria V. ceciderunt in villa que kúmelburch dicitur amplius quam XXX. mil. Item

¹⁾ Megjegyzéseket közöl hozzá a Korrespondenzblatt 1879. évf. 52. l. Gooss Károly. Megemlítjük itt az Archiv für Oest. Gesch. 1870. évf. XLII. k. 519. l. közölt »Ein Fragment über die Tataren« adalékot is, bár ettől külön álló.

²⁾ A Korrespondenzblatt 1878. évf. 93. l. s a Mon. Germ. Script. XXIV. 65. l. = 1241. Minden más szám az eredetiben római számokkal, az idézett közlésekben szavakkal van jelölve.

³⁾ Az id. közlésekben kiigazítva = *terre*.

feria V. ante dominicam misericordia ceciderunt in civitate que villa hermanni dicitur plus quam C. mil. Eodem die rex ungarorum¹⁾ Bela habens exherciturum populi innumerabilis confictus est bathun²⁾ seniore rege tartarorum vix fuga elapsus amisit de suis dictu miserabile CC. mil.³⁾ et amplius; et in eodem affictu⁴⁾ ceciderunt III. episcopi et duo archiepiscopi. Item in quodam castro quod dicitur cluse ceciderunt⁵⁾ infinita multitudo ungarorum. Idem contigit varadino et in villa que⁶⁾ dicitur forum-thome⁷⁾ et in alba civitate transilvana et in villa Zaliz.

Magyarúl:

Az Urnak 1241. esztendejében az Úr feltámadása napján (márcz. 31-én) a tatárok a havasokon s hegyeken át betörvén Magyarországra, Radna városára ütöttek s ott négy ezer embert, vagy többet megöltek. Ugyanazon napon a tatárok más serege a Barczaságnak nevezett tartományt lepvén el, az erdélyi sereg vezérért az övéivel együtt legyilkolta. Ugyanazon hét keddjén (april 2.) Besztercze nevű városban elesett a keresztyének közül 6014. Csütörtökön (april 4.) a Kúmburb (Küküllővár? Küküllővár) nevű városban elesett több mint 30,000. Ugyancsak Misericordia vasárnap előtti csütörtökön (april 11.) Nagyszébenben több mint 100,000. Ugyanazon napon Magyarország királya Béla a körülötte levő számtalan nagy sereggel megütkezött a tatárok idősebb királyával Bathunnal, de ő maga is futással alig menekülhetett, elveszítve az övéi közül, a mi még kimondani is borzasztó, 200,000, sőt többet. Ebben az ütközetben elesett három püspök és két érsek. Szintúgy a Kolozs nevű várban végtelen nagy számú magyarság esett el. Hasonlókép történt Váradon, Tamáshidán, s az erdélyi Gyulafejevár városban s Zaliz (talán Salzburg = Vizakna) faluban.

¹⁾ Id. h. = Ungarie.

²⁾ Id. h. = conficturus cum Bathun.

³⁾ Id. h. = *decem milia* (Hogy is illenek a »*decem milia*«-hoz s »*dictu miserabile*«, mikor fentebb »*C. milia*«-ról is beszél minden szövegyűkötés nélkül.)

⁴⁾ Id. h. = *confictu*.

⁵⁾ Id. h. = *Clusa cecidit*.

⁶⁾ Korr. = *quod* (sic). Mon. Germ. = *quod*.

⁷⁾ Id. h. = *fratrum Thonic*. Pertz azt hiszi: »*Theotonic*« volna olvasandó. (Forum-Thome = Tamáshida).

TÖRVÉNYJAVASLAT

gyula-fehérvári káptalani és kolozs-monostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesítéséről.

1. §. A gyulafehérvári erdélyi káptalannak gondviselése alatt levő gyulafehérvári káptalani és a Kolozsvárt levő kolozsmonostori conventi országos levéltárak a magyar országos levéltárral egyesítettnek huda-Pestre szállíttatnak. 2. §. Jelen törvény azonnal hatályba lép. 3. celen törvény végrehajtásával a belügyminiszter bízatik meg.

Indokolás. Az erdélyi két hiteles levéltár lényegesen különbözik a magyarországi hiteles helyek ugynevezett országos levéltáraitól — Míg Magyarországon a hiteles helyek megmaradtak napjainkig mai katholikus káptalanok és conventek kezében: Erdélyben a reformatio secularizálta a gyulafehérvári káptalani és kolozsmonostori conventi levéltárt és azok kezelését három-három, a fejedelem által kinevezendő emberre bízta (Approb. C. IV. R. XVIII. czím), egyúttal azonban országos levéltárakká tette, a hová a törvények által megadott példányai (Approb. C. III. R. XII. czím), a liber regiusok (Comp. at. IV. R. XIII. czím) az adó- és dézsma-lajstromok (Appr. C. II. R. czím 4. cikkely, III. R. II. czím 9. cikkely) leteendők voltak. Még az erdélyi törvényhozás megszűntette volna a katholikus egyháziakat kizáró rendezést, a két levéltárt a gyula-fehérvári erdélyi káptalan gondviselése helyezte, de nem egészen úgy, a mint a secularizáció előtt volt. A káptalannak igazgatása mellett ugyanis, melyet a Kolozsvárra került kolozsmonostori conventi levéltárra nézve egy kanonok, mint conservator korolt, a levéltárnoki teendők Gyula-fehérvárt két — egy katholikus és egy reformatus — a kolozsmonostori levéltár tekintetéből pedig három: egy katholikus, egy reformatus, egy unitárius világi requisitorra bízta. E rendeletileg teremtett állapot, mely tulajdonkép sem a reformatio előtti, sem utáni állapotnak nem felelt meg, nem változott az 1744. VII. cz. után sem, mely az approbatáknak a papságot kizáró rendelkezését megszüntette, megmaradt mai napig is annak megváltoztatása csak azért nem történt, mert némely oldalról abbéli aggodalmak merültek fel, mintha az állapotnak megváltoztatása közigazgatási úton megvalósítható nem volna. A mi a törvényjavaslatba foglalt intézkedésnek az erdélyi levéltárak állapotát illeti: az, nem is tekintve, hogy a két levéltár részben az Erdélyben a fejedelem korszakában kapcsolatban volt magyarországi részekre is vonatkozó, szükségképi következménye az uniónak. Erdélynek Bécsben levő kancelláriái, Kolozsvárt volt főkormányászéki, Nagy-Szebenben volt erdélyi kancelláriái levéltára már is Budapesten vannak és ezek mellől magának

Erdélynek közigazgatási és még inkább tudományos érdekei tek nem hiányozhatnak Erdélynek tulajdonképeni országos levéltár levéltár, két külön városban, dolgozásra, kivált a hidegebb és hom- évszakokban nem alkalmas templomhelyiségekben ugyyszólván tis nélkül — az öt requisitor közül már három meghalt, kettő a he éven jóval felül van — jelen állapotában meg nem maradhat. mást mellőzve, ha Erdélyben hagyatnák: gondoskodni kellene mellék helyiségekről, a hol dolgozni lehessen; alkalmas tisztv kik a közönség szolgálatára mindig készen álljanak s s kiket ezért javadalmazással kellene ellátni, mint a mostani requisitorokat, s frt évi fizetéssel díjaztatnak, míg a magyar országos levéltárral v sítés esetében mind e bajokon minden újabb költség nélkül seg

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Az »ERDÉLYI MUZEUM« egylet ápr. 17. én délelőtt tart ez évi rendes közgyűlését. A közgyűlést Nagy Péter alelnök meg. Örömmel tett említést az egylet gyarapodásáról mind a mind szellemileg. Hangsúlyozta, hogy az egylet a könyvkiállítás előnyösen van képviselve, amennyiben gyűjteménye mind ga mind a ritka példányok tekintetében első helyen áll. Az eln nyitó után *Fénydy* Henrik olvasta fel titkári jelentését. — Meg egylet tőkéjének gyarapodását az »Orszúgház-alap« által; tová Ujfalvi Sándor végrendeletileg egy csomagot adott át a pé nak, hogy azt halála után 15 évvel bontsák fel. A múlt évben felbonták a csomagot s 4 kötet kéziratot találtak benne. Kia albizottságnak. 1884-ben üli meg az egylet 25 éves feunállásár két. A titk. jelentés után a pénztárnoki jelentés következett. - Károly olvasá fel ezután a könyvtári jelentést. — A könyvtár 41.116 kötetből áll. Az idei szaporulat 470 kötet. A czimtár: folytán befejeztetik. Ezután a tára állapotáról olvastattak f sek, valamint a természettudományi szakosztály működéséről. I Henrik az érem- és régiségtár állapotáról tett részletes jelentést ségvetés tárgyalásánál felszólaltak az »Erdélyi Muzeum« lap el azt meg kellene szüntetni, a mi valóban csak sajnálandó lenne tartja fenn a nagy közönség és az egylet közt az érdeklődést s nyos munkálatainál fogva is kár volna érte. A dotatio feleme frttal, s így az 1000 frt segélyt megszavazták neki, a lap be sére vonatkozó indítványt pedig a választmányhoz tették át. D

ienrik azon indítványt terjeszti, hogy 84-ben betelvén a muzeumegylet 'állásának 25-ik éve, ülje meg az egylet ezen évfordulót ünnepélyesen ; hatalmazza fel a választmányt, hogy ez részletes javaslatot terjeszzen ez ügyben a jövő 1883-iki közgyűlés elé. Az indítvány egyhangúlag elfogadásával elnök a gyűlést feloszlatta.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRS. rendes havi választmányi ülése volt márcz. 29-én. Elnökölt Rácz Athanáz, alelnök, ki az ülést megnyitván, a titkár: *Varjassy* Árpád felolvassa a múlt havi jegyzőkönyvet. Ezután *Pontelly* Isván főtitkár felolvasta jelentését. A társulat igen becses darabokkal szaporodott a tószegi praehistorikus lelet odaajándékozása által. Az érem- és bankó-gyűjtemény, valamint a könyv- és okirattár érdekes darabokkal gazdagított. A jelentés felolvasása s a pénztárnoki kimutatás után *Pontelly* olvasta fel értekezését: a tószegi neolith lelettárgyakról, mely értekezés a közönség tetszésében részesült. A szíves adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván, elnök azzal zárja be az ülést, hogy ápr. 3-án fogja megtartani a muzeumegylet alakuló gyűlését.

— A DÉLM. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. rendes havi választmányi ülést tartott apr. 26-án *Rácz* Athanáz elnöklete alatt. A gyűlés megnyitása s a múlt havi jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* István főtitkár felolvasta jelentését. Jelenti, hogy a könyvtár rendezését befejezte, valamint hogy a társ. ez idei nagygyűlésére a régiségtár is végleg rendezve lesz. A régiségtár becses darabokkal gyarapodott, valamint az érem- és bankó-gyűjtemény. A könyv- és okirattár is gyarapodott. A főtitkári s pénztári jelentés után *Stancsa* Gyula tanár felolvasta »A festészet műszaki fejlődéséről« cz. tanulmányát, mely tetszéssel fogadtatott. Az adományozóknak jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a gyűlés berekesztetett.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM-TÁRSULAT életbelépte tésére vonatkozólag apr. 3-án tartatott meg az előértekezlet *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt. Elhatározták, hogy az alapító tagdíj 200 frt legyen, az évi tagdíjat a szeptember vagy októberben tartandó alakuló közgyűlésen határozzák meg. Az alaptőke már most is majdnem 12.000 frt. A megerősített alapszabályokat legközelebb kinyomatják.

— A SOMOGYVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI S TÖRT. TÁRSULAT első évkönyve (1879—81 évekre) megjelent. A társulat 1877. nov. 5-én tartá alakuló gyűlését, de működését 1879-ben kezdte meg. E működés két iránya: muzeumot gyűjt leginkább a vármegyében található régiségekből s tör-

téneti emlékekből és vándorgyűlések útján ébreszti az érdeklődést, ténétirást, de kivált a megyére vonatkozó ismereteket terjeszti. 187 rendszeresen megtartattak ezek a gyűlések s azoknak eredménye a érdekes és változatos tartalmu évkönyv, mely 2 tábla rajzzal van el s melyről bővebben is fogunk szólni. Az alakuló közgyűlés nov. volt, melyen Lipp Vilmos tartott felolvasást. A társulatnak 145 van; ezek közül 11 alapító. Elnöke *Kacsorics Sándor* s titkára *M Gyula*. A választmány 30 tagból áll. A tagdíj egy évre 2 frt, a pitvány 50 frt. A muzeum adomány és vásárlások által szépen g podik: van 289 műbecscsel bíró tárgy, 13 őskori állat s növény-m vány, éremgyűjtemény, okirat gyűjtemény s könyvtár. Szóval az e gyarapszik s főrendeltetését, hogy a megyei történelmi emlékeket mentse a megye számára, sikerrel teljesíti.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. dr. Solyom-Fekete Fe buzgó és szakavatott vezérlete alatt mind nagyobb virágzásnak Legujabban a közoktatási miniszter a várhelyi amphiteatrum és az ban felfedezett Mithras-templom feltakarására 500 frtot engedély A munkálatok megkezdésére Torma Károly vállalkozott.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† FOGARASSY MIHÁLY, erdélyi püspök, társulatunk alapító márt. 23-án 82 éves korában jobblétre szenderült. 1833-ban g fehérvári kanonokká neveztetvén ki, mint ilyen: »Az erdélyi püsp polgári tekintetben« című történeti munkát adta ki Bécsben. Egy vitás kérdéshez szolt hozzá, hogy van-e joga az erdélyi püspökü főkormányzék tanácsában mint első tanácsos részt venni. Gazdag és történelmi ismerettel s higgadt mérsékeltséggel szolott a kérdésl a munka a maga idejében méltán nagy feltűnést okozott. A bold nagy kedvelője volt a tudományoknak, főkép a történettudomán. Valamint életében minden alkalommal kimutatta vonzalmát, utolsó is hasznos szolgálattétel volt a történettudománynak. Ugyanis K Antal préposttal megiratta az erdélyi püspökség egyházainak tört s azt az 1882-iki »Schematismus«-ban kiadatta. E munka, melyr visszatérünk, valóban becses forrásmunkát képez, mert nemcsak a r nyomtatásban megjelent adatokat dolgozza fel, hanem azokat is, a levéltárakban s az egyházi irattárakban vannak szétszórva. Megjel

nem érte meg, de kinyomatott íveit bizonnal látta. Nagy és gazdag könyvtárát a Batthyányi-intézetnek hagyta. Nyugodjanak porai békében.

— Az ORSZÁGOS HERALDICAI ÉS GENEOLÓGIAI TÁRSASÁGRA szépen gyűlnek az alírások. Úgy vagyunk értesülve, hogy már 200-nál több jelentkezett, azok közül többen 500 frtos alapítók. A mint a szám a 250-et eléri, alakuló közgyűlés fog összehívatni.

— BTK László földbirtokos az Akadémiánál igen szép alapítványt tett. Ugyanis Tótiban levő 330 holdat tevő erdőségét az Akadémiának adományozta oly feltétel alatt, hogy az erdő adassék el, a begyült összeg, mint külön alapítvány kezeltessék, s a kamatok csatoltassanak az alapítókéhoz mind addig míg ez oly összegre nő fel, hogy a kamatokból pályadíjakat lehessen kítűzni történelmi monographiákra. Egymásután 9 monographia írassék: 1. A Hunyadiak-kora folytatása a mohácsi vészig. 2. Térkép Magyarország 3 részre oszlásáról, szöveggel. 3. A protestantismus története a XVI. és XVII-ik században a szathmár békéig. 4. Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt. 5. A török hódoltság története. 6. és 7. Magyarország története a XVI. és XVII-ik században. 8. A Rákóczy-felkelés. 9. Magyarország és Erdély története II. Józsefíg. E monographiákat az Akadémia nyílt pályázat, vagy egyenes megbízás után készíttesse el. Ez alapítvány az aprilisi összes ülésben bejelentetvén, az Akadémia által hálás köszönettel fogadtatott.

— Az AKADÉMIA a folyó évre tett tagajánlatokat egy kis füzetben kinyomatta. Összesen a 3 osztályba 35 új tagot ajánlottak. A történelmi és régészeti írók közül ajánltattak: Ballagi Aladár, Hampel József, Kövály László, Lehoczky Tivadar, Marczali Henrik, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly, Szentkláray Jenő, Thallóczy Lajos.

— Az ORSZÁGOS KÖNYVKIÁLLÍTÁS épen füzetünk megjelenése napján fog bezáratni. Az érdeklődés — kivált azon órákban midőn Csontosiné népszerű magyarázatokat tartott, — folyton igen nagy volt; a Kalauz ezer példánya két hét alatt elkelt. Ennek következtében a Kalauz, mint »Könyvkiállítási Emlék« második javított s bővített kiadásban a Kiliáni Frigyes bizományában megjelent.

— A TERMÉSZETTUDÓSOK f. évi aug. havában nagygyűléseket Debreczenben fogják tartani Ezen alkalomra Hajdú-megye ki akarja adni rövid monographiáját. A monographia összeállításával dr. Varga Géza főorvos bízott meg. A tört. részt illetőleg:

1. Hajdú-megye alakulása s az azóta lefolyt nevezetesebb mozzanatok megírására felhivatott Kálmán György főjegyző.

2. A Hajdúkerület történetének megírására felkérte Silve Gábor úr.

3. A Bihar- és Szabolcs-vármegyéből átcsatolt részek nevezetesebb történeti mozzatainak megírására felkérte Kiszelák Sándor nádudvari r. kath. lelkész ur.

4. Heves-megye területén található ősrégi halomrendszer megírására s térképpel világlatba helyezésére felkérte Csapó Ferencz kir. főmérnök ur.

— MARCZALI H. munkája »Magyarország II. József korában«, melyet a szerző a M. T. Akadémia Történelmi bizottságának megbízásából készített, az első kiadásban pár hó alatt elfogyott. Az Akadémia könyvkiadó bizottsága most új kiadást rendez sajtó alá, cabinet-alakban, tehát a vállalat többi kiadásai rendes alakjában. — S oly rendkívül olcsó áron, mely a megszerzést mindenkinek lehetővé teszi. Az egész munka 1 kötetben fog világot látni, bolti ára füzve 6 frt lesz, de az akad. könyvkiadó vállalat pártolói díszes kötésben 4 frt kedvezményi áron kapják. A munkát a »Századokban« Pulszky Ferencz ismertette — azok után, a miket ő mondott, nem szükség olvasóinknak ajánlani, — s épen ezért elégnék tartjuk csak azt idézni előfizetési felhívásából, mit szerző a II. kötet tartalmáról mond. — »A második kötetben a császár műve lesz leírva; mint igyekszik átalakítani a francia philosophia nagy eszméi szerint Magyarországnak alkotmányát majd egyházi és műveltségi, végre gazdasági viszonyait. A főszűly annak kimutatására van helyezve, mint vonta maga után szükségkép a reform megkezdése a magyar alkotmány százados épületének fokozatos lerontását és mint szenved hajótörést a nagy és magasztos terv az emberek és az országos viszonyok activ és passiv ellenállásán.«

— »MAGYAR PLUTARCH. UJ MAGYAR ATHENÁS« czim alatt Aigner Lajos kiadásában Sz. Kis Károly egy füzetes vállalatot indított meg, mely az újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajzgyűjteményeit adja. Havonként 2 füzet fog megjelenni, az előfizetés 6 füzetre 3 frt. Az egész körülbelül tíz füzetre van tervezve, minden füzet 64 lapból fog állani. Alakja nagy 8-adr, s a kiállítás díszes. — Minden füzet egy arcképpel lesz díszítve. Az első füzetnek az A. betűt egészen s a B. nagyrészt magában foglalja. Több kimerítő terjedelmű életrajz van benne, s Bod Athenásának folytatását képezi több tekintetben. Minden írónál munkái is fel vannak sorolva. Az egész gonddal van összeállítva s hasznos forrását fogja képezni irodalomtörténetünknek.

— GARAMSZEGI GÉCZI PÉTERNEK, régi közéletünk egyik veterán bajnokának halálát nem régebben hozták a lapok. — Emlékbeszédet sirja felett Dobsa Lajos tartott, s ebből egy pár érdekes történeti adat és hagyomány jutott tudomásunkra. A boldogult — mondja Dobsa — szívesen beszélt öcciről, mint jöttek ki elei Árpáddal a honfoglalásra: »Emlégetett egyes feltünőbb Garamszeghy Gécziket, kik oly kiváló alakokki váltak, különösen Erdélyország történetében. Így Garamszeghy Géczy András is, ki 1662. évi június 29-én, a roppant birtokú Póltári Szo

utolsó nő sarjadékát, Poltári Soos Eufrozinát vevén feleségül, irály jóváhagyása mellett, a Poltári Soos nemzetség egész biráját nagy birtokaihoz csatolhatta, valamint a két család cizyiasított, a paizson, kék mezőben feltűnő aranykürt és 3 nyilgyanis a Soos-nemzetség, a koronából kiemelkedő s jobbjobban rdot tartó arany oroslán a Garamszeghy Géczyek czimeréből a Garamszeghy Géczyt, ki oly hatalmassá vált, hogy immár ág fejedelmi trónusára vágyott. Számos családi ereklyéi közt ág hiven megőrizte a boldogult Garamszeghy Géczy azon pálcza buzogányát is, melyet ez, mint a szultán által Erdély: elismert fejedelme, a szultántól kapott. Ez adatok közül az zy András 1662-ben vette volna el Soos Fruszínát, tévedésen házasság a század elején jött létre, a javakat fia Gábor nyerte. es az a másik hagyomány, hogy Géczy András, a Báthory G. ebből a családból származott, s hogy ennek a szultántól nyert botja a családi ereklyéi közt megvan. — Ha e hagyomány a púl, az eldöntené a kérdést, hogy Géczy András melyik család- azik.

JEDLICSKA PÁL tagtársunk, felső-diósi plébános, kinek »Erdődi ty Miklós« című életrajzát a Bay Ilona urhölgy által kitűzött alkalmából a bíráló bizottság dicséretére méltatta (az életrajzot fűzetünk fogja hozni) — előfizetési felhívást bocsátott ki: áti Emlékek. Vöröskőtől-Szomolányig« című hely- és művelő- sti munkájára. Az előfizetési felhívás jelen fűzetünkhez van csa- i azt melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ilynemű leírást alkalmunk Jedlicska Páltól közzétenni, s olvasóink abból (Szo- irásai) meggyőződhetnek, hogy ő rendkívüli szorgalommal buvá- i felső vidék levéltárait s annyi nagybecsű anyagot hozott össze, k közzététele irodalmunknak hasznára fog válni. A munka raj- sz diszítve s tekintve, hogy mintegy 21 ivre fog terjedni, s ányosnak mondható. Szerző attól tette függővé munkája foly- a ennek a kötetnek kiadási ára fedezve lesz. Szerző ezen hely- léstörténeti tanulmányában főleg a vidék nevezetesebb törté- ényeit, az egyházi műemlékeket, a tudomány, nevelés, művészet, s ipar terén felmerült érdekesebb mozzanatokat, a birtokoso- kviszonyokat, a népelet s népszokásoknak jelentékenyebb voná- égenkint ecsetelte. A munkának egyik nagy része a még ép vő Vöröskő várával foglalkozik, melynek múltja szorosán ösz- itt birtokos gr. Pálffy-családnak életével. — A munkában a s helységeknek történeti emlékei lesznek vázolva: Cseszte, Alsó-Diós, Felső-Diós, Losoncz, Nestik, Szomolány, Boleráz, , Selpitz, Bogdánócz, Szuha, Kosolna, Hosszufalu, Borova, va, Pudmeritz, Vistuk, Duhova, Pila. Ismételve ajánljuk a fűze- mellékelt felhívást olvasóink figyelmébe.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— **MAGYAR PLUTARCH.** Uj magyar Athenás. Ujabbkori magyar protestans egyházi írók életrajz gyűjteménye. Kálmán Farkas, Bierber Gusztáv s mások közreműködésével gyűjté Sz. Kiss Károly. I. füld. Budapest, Aigner Lajos kiadása. 8-adr. 64 l. Ballagi Mór arczkép. Ára 50 kr.

— **A SOMOGYVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI S TÖRT.** Társulat évkönyve 1879—80.—81. Szerkeszti Melhárd Gyula tanár, társ. titkár. Kapott, 1882. 2 ábrával. 8-adr. 68 l.

— **CSÁLA ÉS VÁRA.** Felolvasta a Kölcsey-Egyesület Történeti szaksztyályában dr. Márki Sándor. Arad. 1882. 8-adr. 16 l.

— **POLGÁRI CSALÁDÉLET ÉS HÁZASSÁG LÖCSÉN** a XV. s XVII. században. Irta Demkó Kálmán, Lőcse, 1882. 8-adr. 78 l.

— **ADATOK A HELYNEVEK TÖRTÉNETÉHEZ.** Majláth Béla. 8-adr. 23 l. Ára 20 kr. (Az »Értekezések a Történettudományok köréből« IX-ik. XII. sz.)

— **A HUNNOK ÉS AVAROK nemzetisége,** Vámbéry Armintó. Budapest, 1881. 8-adr. 33 l. Ára 30 kr.

— **A PARASZT-VÁRMEGYE** Gyárfás Istvántól, Budapest, 1881. 8-adr. 43 l. Ára 40 kr. A történelmi értekezések IX-ik kötetének 22. száma.

— **SCHEMATISMUS Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvanicae** editus pro anno a Christo nato MDCCCLXXXII. Albae-Carolinae 1881. 8-adr. 252 l. (Az egyes helységeknek Kolosy Antal által irt történeti monographiájával.)

— **GALLERIE HISTORISCHER PORTRAITS.** Mit biographischen Texten von Dr. J. Krones Ritter v. Marchland. Nach Gleichzeitigen Gemälden mittels Photogravure. Reproducirt und herausgegeben von der k. k. Hof- und Staats-Druckerei. Wien, 1884. I. Li. Portraits. ívr. 12 szty. l. Ára 2 frt.

— **DIE BURGUNDISCHE HEIRATH Maximilians I.** Quellenmateria dargestellt von Karl Rausch. Wien, 1880. 8-adr. 230 l. 3 frt.

— **JOURNAL D'ANTOINE GALLAND** pendant son séjour a Constantinople (1672—1673.) publié et annoté par Charles Scheffer. I. 8-adr. 286. Tom. II. 8-adr. 217. Paris, 1881. Ára 15 frt.

ERDŐDI BÁRÓ PÁLFFY MIKLÓS.

Jelige: »A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemcsek s jövőendő
Századok áldják.«

Berzsenyi D.

(Kitüntetett pályamunka.)

Hazánk múltjában sok oly jeles férfiú tündökölt, kiknek emlékét az utókor buzdító példájára állandó s megdönthetlen szobrokkal rég meg kellett volna örökítenünk. Sajnos, hogy annyi balszerencse s annyi viszály között, nem róhattuk le hálánknak ez adóját, s az utónemzedék csak azáltal tesz eleget hálaérzete sugallatának, hogy dicső őseinek századokra kiható nagy tetteit, — véso helyett — Klió lapjain — örökíti meg.

Ezen jeleseink között fényesen magaslik ki erdődi báró Pálffy Miklósnak alakja, kinek fehér márvány szobra ott áll a pozsonyi főegyház szentélyében ¹⁾ kiról Horváth Mihály túlzás nélkül írhatta; hogy »a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője volt.« ²⁾ Róla bízvást elmondhatjuk: Exegit monumentum aere perennius.«

Én — az e helyütt rendelkezésemre álló szűk kereten belül, — igyekezni fogok Pálffy Miklós nemes jellemének azon vonásait emelni ki, melyek őt valóban nagygyá tevék, mely vonások főleg: *Pálffy Miklós vallásosága, bajnoki s vitéz hadi működése, őnzetlen hazaszeretete, műveltsége — s nagylelkü emberbaráti érzetében lelik kútforrásukat.* E jellemvonások kitüntetésekor főleg Pálffy Miklós hiteles kortársainak ítéletére fogok támaszkodni.

¹⁾ Lásd Ipolyi. A szobrászat emlékei Magyarországon.

²⁾ Magyarország Történ. 1861. III. 374. l.

Pálffy Miklós — Pálffy Péter és Dersffy Zsófia fia. sz. lett 1552. decemb. 4. — Ifju korában Miksa és Rudolf udvará tartózkodott. — 1580. dec. 23. Pozsony vármegye főispán neveztetett ki. 1581. april 24. fivéreivel együtt báróvá, 1581. 9. kir. főajtónállómesterré, 1582. május 25. ca. kir. belső tanács 1584. sept. 20. Komárom-megye főispánjává 1584. okt. 22. Komárom vára főkapitányává, 1595. évben a dunáninneni részek országos kapitányává neveztetett ki.

Jelentékeny részt vett az Erdélyre vonatkozó »Tract Transylvaniae« című törvényczikk létesítésében.

26 ízben küzdött a törökök ellen. Hadi vitézségét felhirdetik Győr, Eülek, Nógrád, Drégely, Keresztes, Palá Esztergom, Buda és Belgrád.

Az írigy halál — férfikorának teljében ragadta el magyar hazától 1600. aprilis 23-án Vöröskőn.

I.

Ezen rövid életrajzi adatok előrebocsátása után, legelőször megemlítyük szemügyre Pálffy Miklósnak *vallásos érzületét*. Ezt említjük első helyen, ninthogy a szó valódi értelmében vett férfiakat, mindenkor vallásos meggyőződés hatotta át; s jellemének alapvonása a vallásos érzület, ez szolgált tápúl e erényeinek is. Igen, egész lélektani biztossággal ragaszkodott azon állításhoz, hogy Pálffyt önfeláldozó hadi működésében e dül vallásossága s hazájának szeretete lelkesítette.

Vallásos buzgalma következtében őt a római pápák véikkel tisztelték meg. XIII. Gergely pápa 1584. sept. 29. b. jében ¹⁾ azt írta: »Többször írtak nekünk úgy előbbi, vala jelenlegi nuntiusaink . . . a catholicus vallás védelme érdek kifejlett kitűnő működéséről, . . . hihetetlenül örvendünk akarjuk, hogy levelünkéből megértsed, miként a te erénye legtekintélyesebb férfiak dicsőítik, s mi fölöttébb sokra becsül-

¹⁾ Pálffy senioratusi levéltár Pozsonyban: Arm. I. Lad. II. I. Fasc. 1. N. 1. — Az e levéltárból alantabb közlendő okmány jobbadán eredetiek; a melyek másolatok, azokat mint ilyeneket különösen jelölendem.

VIII. Kelemen pápa 1595. jun. 15. brevében¹⁾ ekkép emeli ki Pálffynak vallásos érzületét: »Arról értesülünk, hogy sok azon ékesség, melylyel téged isten, minden jónak kútforrása, felruházott, de a mi téged különösen dicséretre és szeretetreméltóvá tesz: az a te különös buzgalmad a kath. vallás terjesztése körül, s kitűnő lelkesedésed az isteni tisztelet iránt.«

A pápai nuntius s egyúttal vercellei püspök 1584. nov. a pápa megbízásából tudósítja Pálffyt, hogy a pápa kiválóan örül Pálffynak a vallás terjesztése körül tanúsított buzgalmának;²⁾ ugyanez megígérte Pálffynak, hogy »a kath. egyház iránti lángoló lelkesedésben« kész őt támogatni.³⁾

Pálffynak hitéhez ragaszkodó érzelmét az uralkodó ház is ismerte. Csakis e tudatnak tulajdonítható: hogy II. Rudolf 1600. Febr. 24. levelében szívére kötötte Pálffynak, hogy a legközelebbi országgyűlésen, — a thüróczi prépostság ügyét — a jezsuiták érdekében védelmezze.⁴⁾

Ernő főherczeg is buzgó catholicusnak ismerte őt, mint-hogy Radecz István kir. helytartóhoz 1586. jan. 12. intézett levelében⁵⁾ azt írta »hogy az érsek-újvári kapitány kineveztetésénél mindenesetre gondja lesz, hogy az catholicus legyen, s a menynyire tőle függ, Pálffy Miklóst fogja ajánlani, ki érdemekkel ékeskedik.«

Pálffy Miklós tetteleg is nyilvánítja vallásos lelkületét, midőn az isteni tisztelet emelésére áldozatokat hozott. 1583. october 13.⁶⁾ — a leendő csesztei plébánossal, — ennek teendői s leendő fizetése iránt szerződést kötött, melyben kötelezte magát, hogy a plébános eltartásához évenként 50 fr. 20 akó borral, 10 akó sörrel s a szükséges fával fog hozzájárulni. A plébánost pedig kötelezte, hogy — Vöröskőn való tartózkodása alatt — neki naponként misézzen, míg Pálffy egy udvari káplánra szert teend.

Pálffy Miklós egyházának ájtatos szokásait is tiszteletben tartotta; erről nejjének egy levele tanúskodik, melyben 1583. sept.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/c.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 19.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 24.

⁵⁾ P—y Sen. Itár: Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 1.

11. örömét fejezi ki a fölött, hogy férje az egyházi búcsút oly jól elvégezte.¹⁾

II.

Méltányolnunk kell Pálffynak *katonai s hadvezéri működését*, mely alkalommal nem egyedül a hazaszeretete s királya iránti hűségében gyökerező személyes bátorságot, s katonai vitézséget, nem csupán jól tervezett s ügyesen foganatosított hadi műveleteit, hanem azon *viszonylatokat s körülményeket* is kell mérlegelnünk, melyek között Pálffy hazájának védelmi szolgálatakat tőn. — Kiválólág tekintetbe veendő, hogy a hatósága alatt álló különböző nemzetiségű zsoldos katonaság, mely majd határidőn túl, majd pedig hiányosan nyerte fizetését a folyton pénzszükségben szenvedő hadi császári pénztárból — Pálffy, daczára kipróbált hadvezéri képzettségének, s fényes győzelmeinek, mindig kénytelen volt a bécsi főhaditanács utasításaihoz alkalmazkodni, s magát a hadakozási tudományra nézve gyakran hátrább álló németeknek alárendelni. — Meg kell jegyeznünk, hogy Pálffy hazaszeretetéet néha ezen katonai rendszabályok fölé helyezte s az utasítások bevárása nélkül intézte támadásait a törökök ellen. mi fölött Ernő főherczeg 1589. oct. 3. rosszalólag is nyilatkozott s meghagyta neki, hogy ezentul az ellenség elleni támadásaiban csak az általa megállapított rendeletek szerint járjon el.²⁾ Mi több, Ernő főherczeg Pálffy ellen, — a bakabányai s kokkermi ütközet következtében vizsgálatot is rendelt el. — mi ellen Pálffy önérzetesen s erélyesen óvást is tett. Ernő ennek folytán 1590. máj. 26. kelt levelében³⁾ iparkodott megnyugtatni Pálffyt, s — a vizsgálatnak sértő jellegét leplezgetni akarván, arra hivatkozott, hogy illetén vizsgálatok Zrínyi gróf s Kielmann komáromi főkapitány ellen is foganatba vétettek.

Pálffynak hadi működését, mint említők, kiváltkép akkori zilált kincstári viszonyok, s a katonaság szűkölködése nehezítették meg. — Számos oklevél maradt fenn a Pálffy-leveleiről.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 66.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 151 és 168.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 181.

ban, melyből kiténik, hogy Pálffy Miklós, gyakran csak személyes tekintélye s befolyásával, sőt saját anyagi áldozataival thatta együtt a fizetetlen zsoldos katonaságot.

Midőn e két hathatós eszköznek is fogytán vala, — nem illott egészen Prágába, a király színe elé személyesen elmenni, hogy ott a fizetést sürgesse. Pálffy Miklós — az 1590-es években vártott a hadügy elönyére saját költségén száz lovat tartott el,¹⁾ mely áldozatáért Mátyás főherczeg neki 1591. mart. 22. köszönetet is szavazott.²⁾

Pálffy Miklós jóllehet tudta, hogy a kincstár lassan szokta a kölcsönök fizetését kiigazítani, harmincezer tallérnyi kölcsönrel járult a katonaság fizetéséhez, a miért csak későbbben és sok kellemetlen után nyert kárpótlást.³⁾

Hogy Pálffy a katonaság zsoldja érdekében serényen közreműködött, bizonyítják Mátyás főherczegnek 1590. april 2.⁴⁾ s oct. 15.⁵⁾ hozzá intézett megnyugtató levelei, hol kéri őt, hogy a katonaságot nyugalomra és türelemre intse.

Pálffy, Ernő főherczegnek 1586. febr. 6. kelt levele szerint a magyarországi katonaság zsoldjának kifizetésére 16 ezer rajju. forint adott kölcsön a kincstárnak.⁶⁾

Mátyás főherczeg dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a korábbi katonaság eltartására adott előlegéről.⁷⁾

Pálffynak ezen a hadügyre szentelt adakozásai s kölcsönai, látszik zavarólag hatottak pénzbeli viszonyaira, minthogy 1588. évben ipjához Fugger Márkhoz segélyért fordúlt. Fugger adólag válaszolván Pálffy kértére, — levelében ezeket írja:⁸⁾ Nem találni könnyen embert, ki ily viszonyok között kész lenne szolgálni. Lehetne ugyan szolgálni, ha azért fizetést is nyerne az ember.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 23.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 31.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 69.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 14.

⁵⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 15.

⁶⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.

⁷⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 35.

⁸⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 25.

Pálffy látván, hogy a katonaság fizetésére nézve tett sürgősesei célhoz nem vezetnek, már 1589. évben szándékozott Prágába menni a királyhoz.¹⁾ 1591. évben ismét Prágába akart indulni, miről őt Ernő főherceg 1581. aug. 6. kelt leveléből lebeszélte igyekeztetve, azt adá tudtára, hogy ez érdekében külföldi postát menesztett Prágába.²⁾

Pálffy ezen szándékát 1593. év nyarán valósította. Mátyás főherceg ez alkalommal a királyhoz egy levelet intézett, melyben kifejezte: »miként a katonaság egész reményét Pálffyba helyezi és hogy ha Pálffy most minden pénzsegély nélkül tér vissza, senki kilátás sincs a katonaságnak visszatartására, sőt magának Pálffynak is le kellene lépnie jelenlegi állásáról, mert — jóllehet Pálffy hűsége és nemes vonzalmától indítatva, — saját kárán saját költségén tartotta is el a hatósága alatt levő kapitányság lovait, ez áldozatot továbbra meghozni nem lesz képes.« Mátyás egyúttal arra is kéri a királyt, térítene meg Pálffynak a 400 kiadott költségét, mert fölötte sajnálná, ha oly szép és begyűjtött lovasságnak, — minő Pálffy vezetése alatt áll, szét kell mennie. Mátyás ehhez hasonló lovasságot sehol sem látott. Mátyás odanyilatkozván, hogy Pálffy, mint főkapitány és hadvezér semmi kifogást nem lehet tenni, kéri a királyt, hogy tekintse Pálffynak a hadsereg fentartására nagylelkűen nyújtott segítségét adjon³⁾ neki néhány hónapra fizetést.

Ezen mostoha hadügyi viszonyok, és Pálffynak ebből való aggodalma, oly annyira hatottak Pálffy kedélyére, hogy ő ismét szörnyen le akart mondani katonai szolgálatáról.

E szándékának már 1588. évben akadunk nyomára, mert őt ipja intette, hogy a király kegyének elvesztése nélkül a királyi állását el nem hagyhatja. — Lemondási szándoka ismét föléledt, ettől azonban királyának kívánságára és hazaszeretetének indítatva mindannyiszor elállt. Mátyás főherceg 1591. máj. 5. kelt levelében értesíti Pálffyt, hogy a király a főkapitányi lemondását el nem fogadta és reményét fejezi ki, hogy

¹⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 157.

²⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 8. N. 187.

³⁾ P—y Sen. ltár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

gról, mely reá különös megtiszteltetéskép ruháztatott, nem leköszönni. Mátyás e levélben egyszersmind meglegedéséi ki Pálffynak, a határok megerősítésére tett intézkedéseit, s felhívja, adna neki tanácsot, mint lehetne a törökön bosz-állni.¹⁾

Rudolf király 1594. nov. 25. Pálffyhoz intézett levelében²⁾ ötelten visszaútasította leköszönő kérelmét, egyúttal kifejezte: »hogy most van legnagyobb szüksége reá s elvárja, hogy valaki eddig semmi veszélytől vissza nem riadt, és semmi fáradtság-sal kímélt a király javára, úgy ezt ezentúl sem fogja elmútatni, és pedig annyival is inkább, minthogy jobb hadi készlet most rendelkezésére s ez esetben csak hozzá van bízalma s ezzel t meg nem bízhat.« Rudolf egyszersmind mentegetődzik, hogy Pálffy iránti kötelezettségét eddig le nem róhatta. »minek okai inkább a jelen háborús viszonyokban rejlik.«

Bízást mondhatni, hogy Pálffy egész életén át nagylelkű vezény gyámola volt a honvédelemnek a törökök ellenében, s hogy király e tekintetben reá mindig bizton számított. Ez állításunkétségen felül helyezi Gaizkofler Zachariás csász. élelmézési sztnek egy 1599. mart. 17. kelt levele³⁾, hol említésbe hozza, hogy a király igen dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a hadsereg vezése körül kifejtett gondoskodásáról, s egyszersmind kijelentette, hogy ez irányban fölülmúlta a német s magyar urakat, s a király tanácsosai is elismertek.«

Tudvalevő dolog, hogy Pálffy a kir. kincstárért 40 ezer frtnyi segitkezességet vállalt Illésházy Istvánnál, a miért Pálffynak a csekély kellemetlenségei voltak, minthogy Illésházy tölevetelte a kölcsönt. Mátyás főherczeg ez ügyben 1599. oct. 2.⁴⁾ nyugtató sorokat intézvén Pálffyhoz, kijelenti, hogy fölhívta Illésházyt, mikép Pálffyt e kölcsön tárgyában ne intse.

Mátyás főherczeg 1597. oct. 6. köszönetet szavavván Pálffyhoz, hogy a katonaságot rábirta a csekély zsold elfogadására, s

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 33.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 7.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 61/e.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 124.

öket megnyugtatta, örömét fejezi ki a fölött, hogy az esztergomi német s vallon katonáknak pénzleőleget adott.¹⁾

1599. évben ismét megfordult Prágában, s a királynak 20 ezer forintnyi kölcsönt ígért a hadi kiadásokra.²⁾ Fentebbi állításunkat igazolja a többi között Mátyás főherczegnek Pálffyhoz 1599. márt. 17.³⁾ intézett azon levele, hol a király nevében kéri Pálffyt, hogy a »közjó körül eddig tettleg tanúsított jószívúsége s buzgal mához képest 30—40 ezer tallért gyűjtsön össze, a legközelebb megindítandó háború céljaira.«

II. Rudolf ebbeli bizalmának Pálffy mindig igyekezett eleget tenni. II. Rudolf 1599. márt. 24. levelében⁴⁾ meglegedését fejezi ki Pálffynak azon nagy szolgálatárt, melynél fogva Graiblenbachi Zachariás tanácsos s élelmezési főtisztnek megkeresésére nemcsak jó s valódi gabonát szolgáltatott olcsó áron, a magyarországi élelmezési hivatal részére, hanem ezentúlra is ajánlkozott hasonló minőségűt szállítani. Rudolf említi, hogy Pálffynak ezen szolgálata kiváló előnyére vált a közjónak.

Pálffy nemcsak pénzbeli áldozatokkal és személyes tetteivel, hanem közvetítésével is iparkodott a török igát megtörni. Fennmaradt egy 1594. oct. 17. Zamojsky lengyel hadvezérhez intézett levele, melyben elérzékenyülve szeretett hazája siralmas sorsán, könyörögve esdekelt, jönne Zamojsky a magyaroknak segítségére.⁵⁾

Miután a haza történelem Pálffynak hősies vitészségét, melyet a csatatéren oly gyakran tanúsított, elég híven megörökítette, itt csupán azon *clismerést* akarjuk jelezni, melyet Pálffynak hős tettei tekintélyes kortársai előtt arattak.

Zsigmond lengyel király, 1594. oct. 28. levelével⁶⁾ Serzala Jeromos biztosát küldvén Pálffyhoz, ezt arra kéri, hogy Serzalával bizalmasan közölje a török s tatár hadak terveit s a császári sereg működését. Zsigmond e levélben Pálffynak dicsőségét hatatlannak nevezi.

¹⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 72.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 115.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 103.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 13.

⁵⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 6. Másolat.

⁶⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 8.

Mátyás főherczeg 1593. nov. 6. levelében ¹⁾ elismerését a Pálffynak, hogy az ő s más vezéreknek serény s eszélyes működése által sikerült a budai pasát megverni s hogy az ő seregéből 6—7 ezer maradt a csatatéren. Pálffynak iseletét lovagiasnak s vitéznek nevezi, s dicséri, hogy jó példment elől.

Aldobrandini János hadvezér 1595. aug. 3. kelt levelében tisztelettel viseltetik Pálffy vitézsége és katonai tekintránt.²⁾

Medicis Ferdinánd 1594. jul. 8., 1594. s május 6. kelt levele³⁾ Pálffy érdemei s vitézségének legmelegebb elismerését nitván, említi, hogy meghagyta János testvérének, miszerint szelmeit személyesen tolmácsolja.

Mátyás főherczeg Pálffyhoz 1595. jul. 26. levelében⁴⁾ meleg iratot mond azon szerencsés győzelemért, melyet Kokkern alásánál aratott, melynél »lovagiasan s ostromolva« sok éget levert s vízbe fullasztott s ekkép »hűsége s vitézségé-új bizonyosságát adta.

Pálffynak hadvezéri koronájába a győzelem tűzte e legbecsb drágakövet. Ezen 1598. mart. 28. kivívott diadal alkala a legkiválóbb férfiak intéztek hozzá üdvözlő és üdvkivánót.

Maga II. Rudolf 1598. april 4. elismerő iratot küldött hoz, melyben kiváló örömet fejezi ki a fölött, hogy Pálffy él *híven s hűsiesen* viselte magát.⁵⁾

Medicis János ez alkalomból írt szerencsekivánatában oda szokik, hogy Győr megvételénél Pálffynak van legtöbb s, úgy haditervei, mint személyes részvétele által.⁶⁾

Punsch magas állású tisztviselő, 1598. april 4. levelében a Pálffynak, hogy győri győzelme által az egész világon

¹⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65 a.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 9.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 5/a.

⁵⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 12/a.

⁶⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 3.

ismeretessé lett. Punsch jelenti, hogy e győzelem alkalmából Prágában april 5. »Te Deum« fog tartatni.¹⁾

Pálffy ezen győzelme következtében tisztelte meg az utókor a »győri hős« melléknévvel, és méltán, mert Győr visszafoglalásánál oly hősi bátorságot s önfeláldozó hazaszeretetet tanúsított, hogy őt méltán sorozhatjuk a hős Hunyadiak és Zrínyiek mellé.²⁾

Midőn e szerencsés győzelem után Pálffynak Győr beverésekor ott volt bajnoktársa Schwarzenberg Adolf, a királytól elismerés s jutalomkép 100 ezer aranyat s Hustopecs várost s uradalmat Morvaországban nyerte s Pálffy is felhivatott, hogy adná elő, mit kíván jutalmul, azt adá válaszul: »hogy a mit tett, azzal édes hazájának tartozott s ezért semmit sem fogad el.«³⁾

Pálffynak vitézségét úgy a külföld, mint a haza is méltányolta. Győri győzelme után az osztrák rendek megtisztelték egy művészi arany díszserleggel, mely 830 db aranyat nyom. E serleg mai napig örökségét képezi a Pálffy család hercegi ágának.

Magyarország rendei pedig fényes elismerést és hálát tanúsítottak akkor, midőn az 1599. 48. §-ban röviden megörökítvén Pálffy erényeit s bajnoki vitézségét, a királyt *egyhangyúlaj, ünneztetők* ből arra kérték, hogy Pálffynak a »grófi« méltóságot adományozza. A rendek ezen kérelmüknél egyszersmind azt is hangsúlyozták, hogy az országgyűlés először fordul a királyhoz hasonló kérelemmel.

Pálffy kipróbált hazafiságának s vitézségének tulajdonítandó azon ritka bizalom és tisztelet, melylyel őt az udvar megajándékozta; s minővel ezen időben alig dicsekedhetett valaki.

Mátyás főherczeg 1597. nov. 15. levelében említvén, hogy a királytól felszólítottatott: nem lenne-e hajlandó az erdélyi fejedellel egyezkedni; s a fejedelemséget elfogadni, — e fontos ügyben tanácsot kér Pálffytól, ki iránt a rendek között kiváló ~~hírnév~~ lommal viseltetik.⁴⁾

Mátyás megbízván Pálffy egy fontos, Illésházy István ~~...~~

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/g.

²⁾ Istvánffy. Lib. XXX. és XXXI.

³⁾ Monographia hist. dipl. gentis Pálffyanae opera Josephi Alb ~~...~~

66. l. Kézirat a P—y senior. pozsonyi levéltárában.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65/g.

lorfi Miklóssal elintézendő pénzügygyel, azt írja: hogy külö-
bízalommal levén iránta, ezt másra nem bízhatja.¹⁾

Miksa Pálffy esketésére Augsburgba az uralkodóház kép-
őjéül egy követet küldött.²⁾

Mátyás többször idézte volt Pálffyt magához, hogy vele fon-
igyekben értekezzék.³⁾

Ernő főherczeg 1587. april 9. kérdi Pálffyt, kit vélne leg-
masabbnak a kalocsai bibornok elhunytával megtrúlt hely-
ői állásra.⁴⁾

II. Rudolf — e bizalomnak és tiszteletnek — különösen
tal is adott kifejezést, hogy Pálffy halála után özvegyéhez
in követet küldött volt részvétirattal.⁵⁾

III.

Pálffy Miklósról bizvást mondhatjuk, hogy *kora művelt-
nek maguslatán állt*, s e tekintetben rangtársai között szintén
jó helyet foglalt el.

Ezen állításunkat kétségen fölül helyezi Pálffynak nevelte-
melyet ő jobbadán a királyi udvarban nyert. Erről maga
Rudolf 1599. april 24. kelt okmányával tanúskodik, mely-
elején említi, hogy Pálffy Miklós ifjuságától fogva számos
át a kir. udvarnál tartózkodott, s a királyt több utjában
rte.⁶⁾

Mint a király kíséretének tagja, beutazta Németországot,
umot, Francia-, Spanyol- s Görögországot. Ezt igazolják
Rudolf 1581. april 24. kelt okmányának azon szavai is,
: »Pálffy Miklós úgy Spanyolországban, mint más kül-
gokban folytonosan Rudolf oldala mellett volt és sok hű
álatot tett neki.«⁷⁾

Nyilvánvaló, hogy Pálffy ezen utazások közben s az udvar-

¹⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 92.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 2. N. 1.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 111., 143.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 57.

⁵⁾ Monographia . . . gen. Pálffyanae 89—91.

⁶⁾ U. ott. 70. lap.

⁷⁾ Monographia . . . gen. Pálffyanae 50. l.

ral való folytonos közlekedés által kiváló művelteégre tett szert. Ifjúkora ezen szerencsés viszonyainak köszönhető jártasságát különböző nyelvekben.

A hozzá intézett levelekből kiviláglik, hogy ő birtokában volt az olasz, spanyol s francia nyelveknek, melyeken több főúr intézett hozzá leveleket.¹⁾

Pálffy műveltségére nem csekély fényt vet azon nemes áldozatkész érdeklődés, melyet ő a művelődés, különösen az ifjuság oktatása iránt ápol.

A vercellei püspök s pápai nuntius leveleiből meggyőződhetünk arról, hogy Pálffy a nagy-szombati jezsuiták collegiumához s ekkép közvetve az ifjuság művelődéséhez, tetemes áldozatokkal járult. Az apostoli nuntius egy 1584. évben kelt levelében igéri Pálffynak, hogy a nevezett collegium létesítése érdekében, minden módon hatni fog a magyar püspökre, melyre őt különösen Pálffynak ösztönzése sarkalja.²⁾

A nuntius egy másik levélben kérdi Pálffytól, mit akar a collegium épületére s mit annak örök alapítványakép adományozni? Ezen levélből kitűnik, hogy e collegium ügyében Pálffy már is értekezett az egri s pécsi püspökökkel, s hogy ő fáradozott legtöbbit ennek érdekében.³⁾

A pápai nuntius egy harmadik, 1584. évben k. levelében, szívélyesen megköszöni Pálffynak az említett collegium épületére s alapítványára adományozott igen jelentékeny (admodum egregium) összeget, melynek példája után indulva, az ország főpapsága könnyen fogja a collegiumot életbe léptethetni. A nuntius határozottan kiemeli, hogy Pálffy vetette meg alapját e collegiumnak.⁴⁾

Pálffynak az ifjuság művelődése iránt táplált buzgólkodását bizonyítja Carrillo Alfonz jezsuitának, 1600. jan. 3. hoz-

¹⁾ Spanyol leveleket irtak hozzá: Gr. C^a Doria 1595. Cordov Margit 1595. Nov. 4. — Colloredo Lajos — Cirille di St.-Anna — Olasz leveleket: Colloredo Laelio — Foscharini Péter — Allegretto Allegretti. Medicis János, Medicis Ferdinánd Mantua herczége.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/b.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/a.

zett levele is, hol választ ad Pálffynak azon kérdésére: mikép lehet létesíthető Sellyén egy alapítvány tétele több tanuló nevelésére és oktatására.

Ezen levélből kitűnik, hogy Pálffy 12 növendékre szándékozott alapítványt tenni. Carrillo szerint Pálffy van majd arra is gondva, hogy állapítsa meg a növendékek fölvetelének föltételeit.¹⁾

Pálffy Miklós jobbágyainak művelődését is szívéen hordta, és tanúságot tesz II. Rudolf királynak egy 1593. aug. 2. kelt levelében, hol említi, hogy Pálffy Csesztén egy iskolát alapított és fenntartott.²⁾

Művelődési buzgalma még a külföldre is kiterjedt. János Pálffy jezsuita 1588. jan. 17. levelében kéri Pálffyt, hogy a Szabrábról nevezett apáczák zárdájában levő egyik leánynak neveléséhez mint eddigelé, ezentúl is sziveskedjék kegyadományával segíteni, s az intézetet eddig tanúsított nagylelkűségéhez képest bővebbre is istápolni.³⁾

E helyen érdekes adatkép fel kell hoznunk, hogy Pálffy a nemesi élet terén is nem csekély lendületet adott a haladásra, nemesi életkörülmények terén. Neki magának is volt ménese, melyről Fugger Márk már 1582. évben tesz említést.⁴⁾

A nemesfajú lovakat különösen jól ismerte, s számos főúr lovakat vásárolni akart, hozzá fordult. 1586. május 24. Fugger Márk írt neki, szerezne jó két kocsilovat Vilmos bajor herceg részére, és a kocsikat az urbinói hercegnek szándékozik adni ajándékba.⁵⁾ Pálffy hasonló kéréssel járul hozzá 1596. mártius 6. a mantuai hercegnek.⁶⁾ Ferdinánd osztrák főherceg a jegyese részére, Pálffy lovakat vásárolta nemes lovakat, s a vételre nézve teljesen megbízható Pálffy választásában.⁷⁾

A levelekből gyanítani lehet, hogy Pálffy ménesében leginkább török lovak neveltettek.

¹⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 67.

²⁾ P—y Sen. Itár: Arm. V. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.

³⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 18.

⁴⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 12.

⁵⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 17.

⁶⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 2/b.

⁷⁾ P—y Sen. Itár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 70.

IV.

E jellemvázlatnál végül néhány sort szentelünk *Pálffy herbaráti szeretetének* megvilágítására.

Itt első tekintet alá esik családja iránti gyöngéd szer — Nejehez, Fugger Máriához, odaadó szeretettel viselt melyről ennek levelei eléggé tanuskodnak. — E szeretetét izben drága ajándékokkal nyilvánítja, melyekről Pálffyné a Fugger-Eberstein Sibilla azt írja: »hogy ezek nagy értékűek, hogy ezekre Mária még nem tett érdemeket.«¹⁾ Ugyanezen Fugger Mária nének — több leveléből valódi rokonszeretet sugárzik ki iránt. — Az egyikben említi, hogy forró vágya halála előtt látni, — egy másikban írja, hogyha nem szeretné őt akkor nem írt volna sajátkezű levelet.²⁾

Pálffyné 1584. febr. 23. levelében panaszkodik, hogy nem érzi Pálffynak távollétét. — Egy századnak tűnik fel — mond — hogy nem látta.³⁾ 1584. nyarán pedig azt írja gyakran imádkozik férjének jólléteért és szerencsés visszajezéseért.⁴⁾

Észszerűleg biztonsággal következtethetünk, hogy ilyen gyöngéd szeretete, — csakis a viszonylagos szeretetnek tett kifolyása.

Pálffy ezt — számos bizonyítékon kívül — kiválóan által tanúsította, hogy 1584. évben — midőn országos üggyel Prágában tartózkodott, neje betegségének hírvél vétele után azonnal haza utazott.⁵⁾

Emberbaráti nemes érzületét még mainap is fennmaradt a csesztei szegények háza, melyet 1593. évben alapított a király Rudolf 1593. aug. 2. kelt oklevelében megengedi Pálffynak a csesztei szegények házának fentartására, — az általa nem rég megalapított — illetőleg benépesített — Sz.-István, Sz.-János

¹⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 34.

²⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 38.

³⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 49/c.

⁴⁾ P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 50.

⁵⁾ P—y Sen. ltár: Atm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

ichim falva községeknek kileuczedét, hegyi jogát s tizedét álltassa. ¹⁾ A szegény jobbágyság iránti jó hajlamáról maga hemet bég, az esztergomi szanzsákság főhelytartója is 1589. . 17. levelében dicsérőleg nyilatkozik s lelkesedésében azt írja :
 gy midőn az ispahák s agák tudomást vettek Pálffynak a jobgyok jólléte iránt tanusított gondoskodásáról, örömtükben mindnyian talpra állának. ²⁾

Pálffy barátjai iránt nagylelkű és szolgálatkész volt. —
 re mutatnak a következő adatok. Fugger Márk — 1582. nov. megköszöni Pálffynak az ajándékba küldött szürke török lovat. ³⁾

Fugger György 1586. nov. 4. levelében említi, hogy Pálffy utra jötevő s barátságos indulatot tanusított. ⁴⁾

Punsch magas állású tisztviselő, 1586. febr. 9. levében megköszöni Pálffynak azon sok s értékes ajándékot, melyeket több évben át nyert. Punsch azt írja, hogy el kell pirulnia, mivel en ajándékokat nem viszonzhatja, s ezeket meg sem érdemelte. ⁵⁾
 yancsak ő azt írja egy más levelében, hogy Pálffynál nincs b barátja, s hogy kész érte bármily áldozatot hozni, a mi ennek k élvezetet szerezhethetne. ⁶⁾

Praun Erasmus 1585. jul. 11. levelében, Pálffyt barátjának ezvén, azt írja, hogy nemcsak vagyonát, hanem életét is nyultan bízna reá. ⁷⁾

Forgách Zsigmond, 1592. oct. 13. levelében Pálffynak azt :
 »hogy őt ép úgy becsüli, mint édes atyját sok vele való jó éért, s kiben bízott is és bízik, mint erős gyámolában.« ⁸⁾

Gaizkofler 1598. máj. 31. köszönetet mond Pálffynak két idékozott lóért. ⁹⁾

Az egri püspök 1582. nov. 26. levelében Pálffy iránt külö-

¹⁾ P—y Sen. Itár : Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.

²⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 4. N. 3/7.

³⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 2.

⁴⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 20.

⁵⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/d.

⁶⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/c és 4/e.

⁷⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.

⁸⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 49.

⁹⁾ P—y Sen. Itár : Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 62.

nös bizalmát fejezvé ki, azt írja: hogy neki a király udvarában Pálffyn s Dietrichsteinon kívül nincs más bizalmas embere.¹⁾

A veszprémi püspök 1586. jul. 29. köszönetet szavazva Pálffynak jóakarataért s azon szívélyes vendégszeretetért, melyben őt részesítette, — kéri őt, hogy látogassa meg Szt.-Márto várában.²⁾

Foscharini Péter 1586. aug. 19. levelében rokonaival együ (u. m. Strossi, Dandoli, Contarini, Barbarigi) hálásan emlékez meg Pálffynak szívélyességéről s jó indulatáról, melyet iránt tanusított.³⁾ Pálffyt meghívják Velenczébe.

Pálffy barátjai iránt különös gyöngédséggel viseltetett, mi azt b. Borovszky Kristóf, 1582. sept. 24. levelében szépen kifej kérvén Pálffyt, fogadná el tőle a tartozásáról szóló kötvényt figyelmeztetvén őt, miként jóságát s udvariasságát ne tágítsa ő annyira, hogy ezzel megvonja barátjaitól az alkalmat, hogy ez az iránta való kötelezettségeiknek eleget ne tehessenek.⁴⁾

Midőn ezennel a győri hősnek némely jellemvonását, — jobk oldalán eddig még ismeretlen okmányok nyomán — ecsetelt azon forró óhajunknak adunk kifejezést: vajha az ég sok e hőssel s honfival áldaná meg hazánkat, minő b. Pálffy Miklós vo

JEDLICKA PÁL.

1) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 3.

2) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.

3) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 40.

4) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.

K Á N Y A F Ö L D I K E R E C H É N Y I E K A XVI. SZÁZADBAN.

A kedvező véletlen a Kerechényi-család iratainak egy részét hozzám juttatott. Mohó vágygyal kezdtem a régi összerongyolt iratok böngészéséhez, melyben tenyérnyi nagyságu lapoktól kezdve egész másfél méter hosszú papírra írott okmányok akadnak kezeim közé. Ezek alapján vagyok képes egy két adatot előadni a családról elmondani, mely a XVI. században az előkelőbb nemesi családok közül is kivált tagjainak közszereplése által; hazai történetírásunk azonban eddigelé keveset tud róluk elbeszélni.

Lehoczky¹⁾ és Nagy Iván igen hiányosan közölnek felőlük csak két összefüggés nélküli adatot, családi viszonyaikról pedig semmit sem tudnak. Jászay²⁾ csak annyit említ, hogy Kerechényi István öreg az 1505. rákosi országgyűlésen jelen volt. Istvánffy³⁾ nálunk többször találkozunk a Kerechényiekkel, kik közül László 1555-ben mint Szigetvár kapitánya szerepel; 1557-ben a Kerechényiek részét vesznek Ferhát megfutamításában;⁴⁾ 1566-ban pedig ugyancsak László a gyulai várat védelmezi Pertaf basájának ellenében szerencsétlenül. Még több részletet tud elbeszélni Petrus Párizs⁴⁾, néhány adatot Pethő Gergely és Bethlen.

Mind e tudósítás legnagyobb részben Kerechényi Lászlóval foglalkozik, s a gyulai veszedelmet írja le, s ujabbi történetírások jobbadán csak erre szorítkozik. Nem lesz tehát érdek nélkül a családi irományok alapján egyetmást az egész családról meg-

¹⁾ Stemmatológiája II. 215. l.

²⁾ A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 157. l.

³⁾ Istvánffy 235. l.

⁴⁾ Schwandtnernél I. 716. s köv. ll.

tudni. Ezen irományok nem foglalnak ugyan maguk nagy dolgokat, de fényt derítenek egy alnádor, egy v nok és négy vitézkedő nemes családi életére, nemkül vonia és a vele határos magyar megyék történeti földin

* * *

Az iratok között legrégibb Zápolya István sze comes és Magyarország nádorának Budán 1494-ben parancsa. Ebből megtudjuk, hogy a XVI. század má ben virágzott hat Kerechény testvér nagyatyja György, Lászlónak fia volt, ki Zala-megyében fekvő Z és Pryd nevű birtokokba a kapornaki konvent által fra trius és Bechwelgyei István nádori kiküldött jelenlété ellenmondás nélkül bévezettetett. ¹⁾

Az 1510. év ugyanezen Gyögyről már bőve hoz. György, Bakacs Tamás érseknek volt kincstar mindenestre tekintélyes állás lehetett, tudva az érse de különösen Bakacs Tamásnak dúsgazdagságát és re tekezéseit. Három fiúnak, Tamás, Pál és Jánosnak, birtokot birt Zala-megyében, s az akkor még Slavon zett Zágrábban és Körösben.²⁾ Ezek voltak: Kereche az egész család nevét vette, Bebes, Felső- és Alsó-Ba és Alsó-Hagyáros, Chatár, Barlahida, Karicza, Kány retye, Bosoló, Baasza, Zenth László, Zenth Adorján Gátháza, Zamárfölde, Pryd, Várfölde, Guthorfölde és Slavoniában, nevezetesen Körösben: Czirkvena, Orc novcz, Alsó-Zabnycza, Felső-Zabnycza, Hopyna és B rábban pedig a zágrábi püspökség két praedialis birt kovcz és Hoposolovcz.

A család ekkor még nem használja a »kányafi vet, mely alatt később hírre vergődött.

György ifjúságát a chebi Pogányok társaságát s a gyermekkori barátság a korban előhaladt férfiak á

¹⁾ Zápolya Istvánnak 1494. febr. 26. (sabbatho p Dominican letare), Budán kelt oklevele a vasvári káptalan

²⁾ II. Ulászlónak 1510. mart. 21. (in festo resurrecti Esztergomban költ levele a kalocsai káptalan Itárában.

rápoltatott, de különösen Pogány Zsigmond volt az, ki iránt őrgy a legélénkebb vonzalommal viseltetett akkor is, midőn tejük sorsa egymástól annyira elvált. György Bakacs udva-a jutott, Pogány Zsigmond pedig kir. táblabíróvá lett, befolyá-ember a felségnél, népszerű a rendek előtt.

A két jó barát egymással szerződésre lép. Mindkettő csapa¹⁾, egymást kölcsönösen örökösül rendelik mindennemű okaikban az esetre, ha egyikök fia örökös nélkül maradna.

György birtokait már ismerjük, de a Pogány-féle birtok terjedelmesebb volt: Herbathja vár tartozékaival, Oslevtz, ső- és Alsó-Goritha, Zenth Iván, Zobothitha, Ztarkolcz, yvanoltz, Petheolcz, Zegenye velika, Zegenye mala, Petheotz, zynicza Gosztanovecz, mindnyájan Kőrös megyében; azon-ül Zalában Mothola, Bereg, Cheeb, Erenyencz, Leve, Johon, uth Kozma Demjeny, Galócz, Thakó, Erdeofalu, Némethfalu, lóhát, Bencze, Gyeorkefalva, Kereszthur, Aranyád, Zalaszegh, uth-Péter, Vasvár, Zenth-Márton, Patzad, Thompa, Fehér-háza; egy másik birtoktest feküdt Marmarosban, és pedig mező, Keovesligeth, Belezna, Keseleőmező, Halatha, Ekeor-zeo, Repyne, Vizkeoz, Herenthe, Fejéregyház, Veresmarth, rachonfalva, Felseo-Apsa, Zelesthye, Mažyž, Zachol, Jod-bnya, Kis-Bochkó, Daahomerfalva, Tholma és Zekez; végül mplénmegyei birtokok: Thalaborfalva, Dulfalva; továbbá .ros és Kenekes Fejérben.

A szerződés esélyei Györgyre nézve kedvezők. A reá há-mlandó örökség nemcsak nagyobb, mint az, mit ő hagy maga-án, hanem valószínűbb is Pogány Zsigmond és egyetlen fiának-rábbi elhalálózása, mintsem az övé három fiával. Csak királyi-válagyás kellett tehát, hogy György családja a valószínűség-erint hazánk vagyonosabb családjai közé emelkedjék. E jóvá-tygást Ulászlótól megnyerni aligha került nagy fáradságba. yörgyöt támogatta Bakacs befolyása, Pogány Zsigmondnak-ig úgy is mint a király kedvelt »vexillifer«-jének személyes-igálatai bőven megadták az okot, hogy a király két rendbeli-élével a szerződést jóvá hagyja.

¹⁾ Pogánynak Péter nevű fia volt.

A végzet azonban mást akart. Pogány Zsigmond viszontagságos életét Mohács mezején vesztette, de fia életben maradt, s a szerződés soha érvényre nem emelkedett.

Meddig élt, s mi sorsra jutott György, — adatok hiánya miatt nem vagyok képes megmondani. Azt sem tudom mi lett három fiából, mert Tamás és János nyom nélkül tűnnek el; Párról is csak gyér adataink vannak.

Pál élete sanyarú viszontagságoknak nem volt hiányában. Eleinte ugyan, mint egy nevezetes apai birtok örököse, legalább a mindennapi szükségések tekintetében mi hiányt sem szenvedett, sőt jószágai olyan jól jövedelmeztek, hogy azokat nemcsak apróbb birtokok, mint Várfölde, Guthorfölde megszerzésével, hanem egy nagyobb szerű vásárlással szaporíthatta is. Nevezetesen Chabrági Pálffy Pétertől Zelena várát vette meg Zágráb megyében 3500 forintért, mely összegből 2782 forintot le is fizetett, a többi 718 frttal adós maradt. Zelena megszerzése Pálra nézve az egyszerű vagyonszerzésnél nagyobb fontosságú volt. Száván túli birtokai ezáltal olyan központot nyertek, mely közelebb mint caput bonorum köré az apróbb birtokrészek valóságos uradalom gyanánt voltak csoportosíthatók, honnan aztán a bizonytalan közállapotok közepette sikeres védelemben is részesülhetett.

Pál tekintélye és vagyona növekedésben volt a mohácsi vészig, az ezután bekövetkezett pártharcok azonban nagy kárára váltak. A két ellenkirály közül az egész Slavonia példájára Zápolyához csatlakozott. Itt küzdött ő Frangepán Kristóf vezérlete alatt Pekry Lajos ellen, ki Ferdinándnak ügyekezett Slavoniát megnyerni, s részt vett azon expedicióban, melyet Frangepán annyi dicsőséggel kezdett, és folytatott, de a mely a vezérnek véletlen halála következtében annál gyorsabban vált végzetes Zápolya híveire. Ezek teljes vereséget szenvedve, a tábor előkelővel együtt Pál is Pekry fogságába esett, honnan csak busás árválthatta meg magát.¹⁾

¹⁾ Erről tanúskodik a zalavári convent 2514. sz. a. levő egy levele, mely szerint Pál kénytelen volt zalai birtokainak több mint felét s N° 626. jegyű okmány szerint családi kincseit és drágaságait sógnak, Hassági Dénesnek zálogba adni. Fájdalom, hogy a nedvesség rothaltatta oklevélből a zálogkölcön összegét kibetűzni nem lehet.

1530—36. között halt meg, nagy családot hagyva in.

fiái voltak: Mihály, László, András, Mátyás, János és leányai pedig: Dorottya, később Henyey Miklósné és később Bradács Istvánné.

A nagyszámú család nehéz vagyoni viszonyok között magyarországi birtokok nagyrésze elzálogosítva, másrésze per árvaik között pedig az apa halála alkalmával csak az egy leggyakorú. Mint az osztatlan testvérek gyámola sokat tudott, hogy szembeállhasson a különféle perekkel, mikkel az a jobbról-balról megtámadták.

Először is a Hasságiakkal gyűlt meg baja. Nevezetesen Péter Pálnak huga, az árvaiknak nagynénje, Katalin Hasságihoz ment nőül, kitől négy fia és egy leánya született: Balázs, Gábor, Imre és Anna, később Bakochay Pálné. Péter Pál és Hassági jó atyafiságos viszonyban voltak, s Péter dolgában megszorult, Hassági őt zavarából ki-ki. Így zálogosította el egy alkalommal Pál kosthelyi (igy) részét Hasságinak.¹⁾ De legnagyobb segítség nagy összeg, mit Hassági a fogságba jutott Pálnak kölcsön adott. A bizalmas rokonsági viszony, vagy a s közállapotok okozták, hogy a hitelező Hassági elmagát tényleg be is vezettetni Pál birtokaiba, melyeket jogul okmányilag lekötött. Pál halála után pedig rövid időre halt Hassági is, s özvegye most aggódva sürgette a bírót, de hasztalan. Végre is a türelmét vesztett özvegy Péter Thurzó Elek országbíró elé vitte ügyét, kitől a bevezetés a kapornaki conventhez intézve meg is érkezett.²⁾ Ekkorban a convent kiküldötte a helyszínén megjelent Péter berechényi Györgyné (talán az árvaik nagyanyja?) és Péter testvérei nevében a bevezetés ellen tiltakozott, kiküldött a bevezetést elhalasztva, a feleket perre utasítva azonban csak pillanatnyira hátrította el a bajt, mert az

¹⁾ Vasvári convent N° 2401. számú oklevél.

²⁾ Kapornaki convent jelentése 1536. kelt levele a vasvári káptalán közt.

árvák, mint előre látható volt, a pert elvesztették, s a Hasságiak a lekötött Kerechényi birtokokba 1536. évben csakugyan be is vezették. Az így ideiglenesen elvesztett birtokok voltak: Kányafölde, Keretye, Szent-Adorján, Marócz, Guthorfölde, Barlahida, Zompach, Várfölde, Baaza, Szent-László és Zámárfölde.

Nemsokára még nagyobb, s több mint 30 évig huzódó perbe bonyolódtak a csábrági Pálfiakkal. E pernek egész lefolyása egy nagyterjedelmű okmányban kezeink között van, s ez annál érdekesebb, mert sok adatot tartalmaz úgy Slavonia közjogi viszonyaira, mint az e korbeli peres eljárásra vonatkozólag.

Chabrági Pálfi Péter, mint fentebb említők, eladta Zelina várát Kerechényi Pálnak, (ki már kányaföldinek neveztetik) 3500 frtért, mely összegből azonban utóbbi 718 frttal adós maradt. Most Pálnak halála után Pálfi Péter a báni bíróság előtt beperelte Mihályt s az időközben nagykorúvá lett Lászlót a vételári hátralék miatt. Nádasdy Tamás és Keglevich Péter bánok 1539-ben pünkösztkor Kőrösben birói széket tartváu, az ügy eléjük kerül.¹⁾ Felperest képviselte Prasthionecz István, alperes - testvéreket pedig kápolnai Pálfi Lőrincz, ki felperesi képviselő keresetére azt válaszolta, hogy Kerechényi Pál által annak idején az egész vételár kifizettetett. Ennek folytán a bánok esküt itélnek a testvéreknek, melyet hozzájuk hasonló hat nemessel kell a kőrösi szt. Kereszt egyházában letenni arra, hogy chabrági Pálfi Péternek nem tartoznak semmivel sem.²⁾ A Kerechényiek azonban Gregorjancz Ambrus Kőrösmegyei szolgabíró jelentése szerint az esküt nem tették le, s ennek folytán pervesztésük nyilvánvaló lett. s csak az ítélet meghozatala, s az elmarasztalás ünnepélyes kimondása volt hátra. Ezt aztán sikerült a testvéreknek annyira húzni-halasztani, hogy az csak 1565-ben s akkor is új tárgyalás alapján következett be, mely tárgyaláson a perbeli képviselők szóváltásai jogtörténelmi szempontból igen érdekese-
1543-ban Pogány Zsigmond unokája, Gáspár, támadt

¹⁾ Monyorókereki Erdödy Péter Dalmatia, Kroatia és Slavobánja 1565. april 24. (feria quinta proxima post dominicam Quasimod. - Zágrábban kelt oklevele.

²⁾ Tehát az esküttársak intézménye, mely hazánkban még Árpádok alatt honosodott meg, a XVI. században is gyakorlatban v-

eg őket, kinek atyja, Péter, 50 frtot kölcsönzött Kerechényi úrnak, s most az apák halála után gyermekeik perlekednek az összeg felett.¹⁾ A Kerechényi fiúk úglátszik makacsul ellenszeltek Pogány Gáspár követelésének (miből is fizethettek volna?) s hogy ennek egész a királyig kellett vinni ügyét, hogy végre néhez jusson. A dologban, mint a nagyon megrongált idéző entésből kivehetni, valami csalárdság is lehetett. A Kerechéiek Pogány Péter nyugtató-levelével válaszoltak Gáspár követésére, mit ez hamisnak állított. Igaz volt-e a nyugta, vagy alkugyan hamisított, s mi lett az eléggé mérges pernek kimene-e? az iratokból ki nem derül.

A Hasságiakkal való szomszédság sem volt békességes. A Kerechényiek nem tudták szivelni, hogy apai örökségük legszebb része, s benne a Kányaföldi vár, mit predicatumukban viseltek, talán nénjük kezére jutott, s minduntalan háborgatják az özvegyt, ki fiaival Kehidán tartózkodott. Midőn egyik oldalon az Ólyndvai Bánfiyak (László és István) be-becsapdostak az egy birtokaira,²⁾ a Kerechényiek is sokszor voltak Kányaföldén az özvegy hivatlan vendégei. Az özvegy hatalmaskodási tündit öcscsei ellen, melyben ezek makacsság alapján el is rasztaltatnak, ennek azonban a szilaj Kerechényiek ellen nem foganata volt. Legfelebb hogy ezek befáradtak a kapornaki venthez a marasztaló ítélet ellen tiltakozni.³⁾

A bíróság úgy itt, mint széles e Magyarországon tehetetlenek bizonyult az országos felfordultságban, mikor ilyenműsapások és jószágfoglalások mindenütt napirenden voltak. Az országos országgyűlés hasztalanul igyekezett még hatókarhatalommal is visszavetetni az elfoglalt birtokokat, a várutányok legfelebb csak maguknak foglaltak, nem pedig az igazi tulajdonosoknak. Végre az 1545. nagyszombati országgyűmindent felhatalmazni kívánt, hogy birtokaiban úgy védje magát, ahogy tudja, ha pedig azokat elvesztette volna, foglalja az önhatalmúlág.

¹⁾ A kapornaki convent 1543. apr. 3. (sexto die executionis, feria proxima post dominicam Quasimodo) kelt levele.

²⁾ Zalavári convent 230. sz. okl.

³⁾ Zalavári conv. 691. sz. okl.

Az időközben felüött Hassági fiúk sem sokat járnak ezentúl a bírósághoz, hanem magok kezdenek magoknak elégtételt venni, s a Kerechényieknek a kölcsönt visszaadni. Hassági Gábor 1547-ben Kerechényi Lászlónak Bagod, Csatár és Gayazab birtokain gazdálkodik;¹⁾ nemsokára pedig Barlahidán és Szent-Lászlón Kerechényi Mihálynak adják vissza a látogatást.²⁾ Végül is a Kerechényiek sokalják meg a dolgot és egyezkedni kezdenek a Hasságiakkal. 800 frtot ajánlanak az apai drágaságok, arany és ezüstnemüek kiváltására; de ezek az ajánlatra nem sokat adnak, úgy hogy bíróságnak kellett a dologba beavatkozni.³⁾ Végre sikerült 1548-ban még Kányaföldét is visszaváltani, sőt azt kizárólagos fiági birtokká tenni. Nevezetesen Hasságint Kányaföldén leányrész illette meg, melyet ő Anna leányának, miután ez Bakochai Pálhoz férjhez ment volna, mint leányi örök-részt szintén átadott. A Kerechényiek a kapornaki convent előtt Bakochainét kielégítik, s ezentúl Kányaföldét női ág nem bírhatta.⁴⁾

Eredménye volt mindez a Kerechényiek eszélyes magaviseletének, kik Izabella ügyének sikerében nem sokat bízva, szakítottak az apa párttradíciójával, s a Ferdinánd-pártiakhoz mentek át, hol aztán végkép meg is maradtak.

Számításuk helyesnek is bizonyult, mert Ferdinánd királytól egymásután nyerik az adományokat.

László mindjárt a Baranyában fekvő Darócz és Kopács nevű birtokokat kérte föl, melyek az Izabella-párti Henyei Miklóséi voltak. Daczára a sógorsági viszonyoknak,⁵⁾ László nem vonakodott Henyei romlásával vagyonhoz jutni. De midőn a nyert adománylevél értelmében a Henyeiek kivetésére került volna a sor, rokonok és jóbarátok közbeléptek, mire László is meggondolta magát, Henyeivel kiegyezett, s a nyert birtokokat a zalavári convent előtt neki visszaadta. Ezentúl az atyafiságos egyetértés köztük meg nem szakadt.

¹⁾ Zalavári conv. 623. számú okl.

²⁾ Zalavári conv. 648. sz. okl.

³⁾ Zalavári conv. 626. sz. okl.

⁴⁾ Zalavári conv. 2514. sz. okl.

⁵⁾ Henyeinek felesége Kerechényi Dorottya, Lászlónak huga volt.

András László bátyja példájára szintén birtok után nézett. Keressék (György és János) bechwölgyei curiáját szemelte ki, s az ő birtokaihoz nem messze feküdt. Az Izabellapárti essék ki is zavartattak onnan, s András a curiába behelyezett.¹⁾ Az eredmény még jobban feltüzeltte András birtokvált, s a következő 1557-ben még nagyobb adományt kért, a kőcziak birtokát. Barkóczy László (Izabellapárti) birta Zalavári Szent-Miklós, Baza és Lovászi birtokokat, Vas megyében kőczi birtokot, s némi, részletesen elő nem sorolt földeket Slavoniában. A kopornaki conventhez el is ment az iktató parancs; Tamás és Sárkány Benedek királyi ember összehívták Szent-Miklóson zomszédokat és határosokat, de Barkóczy Jób embere Varsándi nos ellent állott az iktatóknak, s midőn ezek szépszerével nem írtottak, Varsándi kardot rántott, s őket szétkergette.²⁾

Szerencsésebb volt Kerechényi János, ki a szintén Izabellapárti Kávási László halála után annak birtokait Draskovics nossal együttesen kérte fel. Draskovics János testvére volt a gyhíri bán, kalocsai érsek és cardinalisnak, ki ezen később következett emelkedésének lépcsője gyanánt épen ekkor nyerte a pécsi püspöki széket. Befolyásának könnyen sikerült öcsce relmét kivinni, kivel aztán Kerechényi János is célját érte.

Valamennyi testvér közfűl azonban legtöbbre vitte Kerechényi Mihály Nádasdy Tamás utján. A Nádasdi birtokok tetemes része Kőrös és Baranya megyékben, Slavoniában és Horvátországban felelt. Így nyílt alkalmuk a Kerechényieknek a Nádasdyakkal, mint zomszéd birtokos családdal megismerkedni. Sokat forgott Nádasdy más a Dráva vonalat védelmezve a török ellen, s midőn 1532-ben misai László egyetlen leányát, Orsolyát, nőül vette, a Kanisai ryon is Ferdinánd beleegyezésével Nádasdira szállott, kinek lekei ezáltal a Dráva-vonal védelmezése körül még inkább szaporodtak. Már 1530-ban Szigetvár alatt viaskodik, 1538-ban t Slavonia bánja Jeszenovicznál diadalmaskodott a török-

¹⁾ Zalavári conv. 1453. sz. okl.

²⁾ A kopornaki convent jelentése 1558. april 23. (sedecimo die executionis, feria secunda proxima ante festum beati Georgii marty- kelt oklevele a vasvári káptalan iratai közt.

kön, Dubiczát pedig ostrom alá vette. Valószínű, hogy e vállalkozásaiban az ifju Kerechényiek, (vagy legalább Mihály és László) is élénk részt vettek vala, s itt szövődött azon benső viszony, melynek gyümölcse a hatalmas Nádasdy pártfogása volt. Már itt, mint bán, Kerechényi Mihályt vicebánuul vette maga mellé. E kitüntetett állása azonban Mihálynak nem sokáig tartott, mert Nádasdy a bánságot rövid idő alatt letévén, Mihálynak is követni kelle őt a lemondásban. De Nádasdy nem feledkezett meg róla, s midőn ő az 1554-iki pozsonyi országgyűlésen nádorrá választatott, Mihályt alnádorrá vette maga mellé.

Mihály Nádasdy befolyását, és saját méltóságának súlyát azonnal fel is használta családjának emelésére.¹⁾ Kerechényi László már 1555-ben, mint szigetvári kapitány szerepel, s mint e nagy fontosságú véghely védelmezője kiváló tért nyert tehetségének érvényesítésére. Itt mégis nem sok időt töltött. Istvánffy szerint ugyanis a korothnai, kaposvári és babochai vár védelme alatt ez évben a hajduk a Dunántúl roppant pusztításokat vittek véghez, mi miatt török részről Budára keserves panaszok érkeztek. Toigun budai parancsnok végre maga indult megfélemezésükre és sikerült is neki Korothnát, Kaposvárt legutóljára pedig Babocsát bevenni.

Babocsától Toigun vitézeivel együtt a Dráva irányában keletnek Pécs felé fordult, s Szigetvár felé közeledett. Toigun emberei a sikerck által feltüzelve szerették volna utközben Szigetvárat is megostromolni. Toigun azonban nem volt hajlandó a vállalatot megkockáztatni, de Sziget vár közelében beesteledvén, az Almás vize mellett egy erdőbeli tisztáson tábort ütött, s az éjjelt ott töltötte. Másnap aztán tovább állott Pécs felé, s fáradt vitézeit itt pihentette meg. Kerechényi László ezt tudva roppant félelemben volt Szigetváron, s mihelyt Toigun Sziget alól elhuzódott, csakhamar le is mondott a veszélyes hely parancsnokságáról, mit utánna a horvát Stanisics Marko nyert el. Így Istvánffy. Miután e körülményre nézve egyedül Istvánffyra vagyunk szorúlva, nehéz ez elbeszéléshez hozzá szólni. Kettő azonban némi gyanut kelt

¹⁾ A kapornaki convent jelentése 1559. jul. 11. (sedecimo die dici executionis, quinta mensis Julii) a vasvári káptalan ltírában.

stvánffy iránt. Első az, hogy Istvánffy a Kerechényiek iránt aligha iseltetett nagy rokonszenvvel épen Nádasdy miatt, ki Istvánffy ?ált 1543-ban a Dunába ölette, minek Nádasdy ellen hosszan uzódó per lett következménye, mely végre is befejezetlen maradt. Így az Istvánffyak Nádasdy Tamás és hozzá tartozói ellenében aligha lehettek elfogulatlanok. De másodsor, mint mindjárt látni fogjuk, a Kerechényiek bátor harczosok voltak a török ellen, s ha László magát Szigeten gyáván viselte volna, aligha részesül birtelen királyi adományban, sem a gyulai kapitánysággal mindjárt meg nem bízott volna.

Mielőtt azonban előadásunkban ide érnénk, még egy kis epizodot kell elmondanunk a testvérek ingerkedéséről. Kerechényi Andrásnak volt egy Zolnokovics Bertalan nevű szolgálója, ki valami okból urától megszökött, s egyenesen Kányaföldjére Mihályhoz menekült.¹⁾ A törvények eziránt szigoruan intézkednek. Az 1543: 29. büntetést mond arra, ki a szökött jobbágyot urának vissza nem adja, az 1550: 38. ismétli ez intézkedést, az 1556: 31. pedig hozzá teszi, hogy a szökevény ura által bárhol is elfogható. Viseltetett-é Mihály a szökevény iránt jó hajlandósággal, vagy talán csak bosszantani akarta András öcsét. — Zolnokovicsot nemcsak minden felszólítás daczára ki nem adta, hanem őt személyes szolgálatára alkalmazta. András erre megharagszik, és három jobbágyát, Csóka Györgyöt, Lőrincz Mihályt és egy Jancsi nevezetűt elküldötte, hogy a szökevényt erőszakkal is elhozzák. De egyenek óvatosak, ne menjenek egyenesen Kányaföldére, hanem Bánffy László szomszédos birtokára. Ezek csakugyan el is mentek Holtholakossára, s itt Bánffy egyik jobbágyánál Szőke György-nél meghúzódva lesték a kedvező alkalmat Zolnokovich elfoghatására. Azonban Mihály s a vele időző Mátyás megtudták, hogy András testvérük emberei miben járnak, rájuk mentek, őket nyíltan elfogták, bevitték Kányaföldére és elzárták. Erre András pert indít a zalamegyei bíróság előtt testvérei ellen, minek úgy látszik a vicepalatinus ellen nem sok foganata volt, mert András

¹⁾ Hajmási Eustách és Hassághy Imre zalamegyei viceispánok levele 1559. június 10. (feria sexta proxima post festum Viti et Modesti martyrum).

bosszuságában Kányaföldre és Alsó-Bagodra csap, mi miatt aztán Mihály indit ellene hatalmaskodási pert.¹⁾

1557-ben a testvérek közül László, András, János és Mátyás horvátországi birtokaikon jöttek össze azon szándékkal, hogy eddig még osztatlan örökségüket felosszák. Az osztozkodást azonban félbeszakította egy véletlen esemény, mely minket annyival inkább érdekel, mert a Kerechényiek ekkori vitéségének tanujelét a történetírás számunkra is megőrizte. Istvánffy az eseményt így adja elő. Ferhát bosniai basa 1557-ben Tótországba üt egy 5000-nyi főből álló csapat élén, s pusztítva, rabolva egész Zágráb hatol. Lenkovics a Zágráb vidéki őrsereg kapitánya Alapy János társaságában azonnal a rablók ellen indul, s utközben találják a Kerechényi testvéreket, kik népestül együtt Lenkovics és Alapyhoz csatlakoznak, s gyors haladás után a Szávánál Szt. Ilona nevű falu mellett Ferhádót utólérik. Daczára annak, hogy a török kétszer oly számos volt mint a mieink, sikerült azokat a Szávának úgy nekiszorítani, hogy a szépszámu törökségnek alig fele menekülhetett, másik fele ki a Szávába fuladt, ki elfogatott, ki a harcban vagy a futásban megöletett. A tetemes zsákmány anyagilag is bőven jutalmazta a bátor és hazafias vállalkozást.

Ez alkalommal, úgy látszik, a Kerechényiek nagyon kitüntették magukat, de különösen László vonhatta magára a közfigyelmet, mert ezentúl a királyi kegy és az intéző nagyok, mint Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) barátsága és ajánlata őt gazdagsághoz és fontos történelmi szerepléshez juttatják.

1559-ben László kir. adományul nyeri Baranya-megyében Márók, Nárágy, Berkesdy és Hasság nevű birtokokat,²⁾ mi a szigetvári Stanisics Márkot, László vetélytársát nem kevésbé bosszantotta, úgy hogy Lászlónak daróczi birtokára ütött, s azt elfoglalta.³⁾

1560-ban Draskovics János és Gáspárral, továbbá Heney Miklós és Jánossal együtt nyerték királyi adományul euri (de Eur) Dachó máskép Lénárth Péternek megszakadás címén a

¹⁾ Zalavári conv. 625. sz. okl.

²⁾ Zalavári conv. 98. sz. okl.

³⁾ Zalavári conv. 408. sz. okl.

ronára szállott birtokait. Ezek voltak Baranya megyében: genye, Zewke, Gertyén, Egerszegh, Kizdér, Thÿwn, Zigeckske, gy Harsán, Zanthó, Nagyfalu, Vusselyén, Valkó megyében losfalva, Szent-György, Gergelfalva, végül Kőrös megyében kovác, Vÿllyo, Debryocz, Breztye, Tolt, Zethÿocz, Draseyevcz, dovÿncz, Chÿpezincz, Proklovancz, Bersevicz, Bozovcz, Gÿzaczzen, Zÿgeth, Karzyan, Vidovecz, Hwzkovecz, és Klenye.

1559. vagy 60-ban nyerte el László a gyulai kapitányságot.¹⁾ A gyulai végvár lévén egy részről a török, másrésztől János Zsigmond ellen, Lászlónak tág tere nyílt magát e nagyérdekű ponton nemcsak a honvédelem körül, hanem politikailag is, hogy a Tiszántúli részeket János Zsigmondtól elvonva Ferdinánd ügyének megnyerje.

Eme feladatában hiven támogatták őt testvére Mátyás és öccse Henyey Miklós.

Mátyás, hogy Gyula védelmezésére minden erejét felhasználhassa, már 1559-ben 2000 frtot vesz fel bátyjától Kerecsényi Mihálytól, s elzálogosítja neki Kányafölde, Chyrquenna, Zelina és Vinodolban fekvő birtokoknak őt illető részét.²⁾ 1561-ben pedig csak Mihálytól másik 2000 ftot vett fel, s így állott László mellé.³⁾

László ügyesen megfelelt feladatának, s mint Verancsics János, a Tiszántúli részek megnyerésében nem hiába fáradozott. János Zsigmondék fel is ismerték benne a veszedelmes embert, s Mátyás és Henyey Kristófra bízták, hogy őt Ferdinánd hűségében megtámasztassák, ezt azonban László bűcsmérőleg utasította el magától. László legnagyobb erőfeszítéseket tett Gyula megerősítése körül, úgy nemcsak a Gyulát illető 25 ezer jobbágy munkáját vette igénybe, hanem még Eger jobbágyaival is Gyula részére dolgoztatott. Emiatt közte és Verancsics egri püspök közt a jó barátság

¹⁾ Forgách 305. l. azt mondja, hogy gazdag felesége pénzén a gyulai kapitányságot megvette volna.

²⁾ A vasvári káptalan 1559. aug. 22. (feria tertia in festo decolacionis Joannis baptistae) kelt oklevele ugyanott.

³⁾ A vasvári káptalan 1561. jan. 2. (feria secunda proxima post festum beati Pauli primi Heremiteae) oklevele Kerecsényi Mátyás birtokzálogosításáról a vasvári káptalan iratai között.

is megbomlott, s Verancsics a királyhoz fordul, hogy Gyula Eger rövidséget ne szenvedjen. A Tiszamenti vidéknek cillété Gyulát, a másik rész, különösen a kútság Eger várát tozik. Kerecsényi pedig mindent magához von, sőt még a költségén harczoló 400 nemest is Egerből Gyulára para Eger fontosabb hely mint Gyula, s bár ő ezt se akarja elde Eger elvesztése mégis nagyobb baj volna. Eger erejét (fordítani, annyi, mint a tengerbe vizet hordani, mert vanak elég népe »modo habeat oconomos, non sibi, sed natos.«¹⁾)

Ez utóbbi szavak éle kétségkívül Kerecsényi László natkozik, ki új állását nagyon is kihasználta vagyona ritására.

Petrus Bizarrus feljegyezte, hogy török foglyai köelőkelőbbet Nikolsburgba vitetvén, ott mindenkép sanyarg hogy tőlük lehetőleg nagy váltságpénzt csikarjon ki, de e kedvező alkalommal az örök vigyázatlanságát felhasználván mennyit levágták, s lóra kapva elmenekültek.

Ha ehez még Forgách adatait is figyelembe veszvő magyarázható lesz, hogy szerezhett László rövid idő annyi sok pénzt, hogy Nikolsburg várát 60 ezer forintc vehette.

Egyébiránt a foglyokkal való üzérkedés ez időtájban tében divatozott a kapitányoknál. Egy előkelőbb fogoly, n vánffő különböző helyein feljegyezve van, 3—4, sőt 10 ez nyat is fizetett váltság fejében. Lászlónak pedig elég mő foglyokat ejteni, mert Gyuláról Egerig, Szatmárig, s le várig elkalandozott segitni a szorongatott császáriakat, dosni a törököt.

Igy 1562-ben Szatmár ostrománál találkozunk Ke embereivel, mintegy 500 lovassal, midőn pedig az ostrom had feloszolva, egy része Malchus vezérlete alatt Temes térőben volt, a gyulaiak őket ismét megzaklatják.

1563-ban szeptember 8-án Pozsonyban Maximilián zásán sógorával Henyey Miklóssal együtt jelen volt. (

¹⁾ Verancsics levelei 1561. mart. 18-, 25- és 30-ról.

ály előtt a szerb zászlót, Henyey pedig, elismerésül lovascsatavezéri kitűnő tulajdonságainak, a most megkoronázott királyal lovaggá üttetett.

A koronázási ünnep örömét csakhamar eloszlatták a török egyszerű készülődése felől szállongó hírek. Lászlónak magának voltak a portánál külön kémei, kiknek beszédére László jóforin előre látta sorsát, mi reá várakozik. Rendbe kívánja hozni gyoni viszonyait, s 1564-ben felszólítja János öcscsét, hogy dig még osztatlan örökségükből a reá eső részt vegye át.¹⁾ gyanez évben még királyi adományban is részesült Baranyában. onostor, Veresmárok, Darócz és Ujfalu volt ez adomány, utolsó elyet nyert életében.²⁾

1565-ben ismét Szatmár alatt küzd 500 lovasával Svendi borában. Az egyesült török és erdélyi seregnek most sem sikelt Szatmárt megejteni, elvonultak a szomszédos Erdőd alá, s t kezdtek hevesen ostromolni. A vár bevétele sikerült is Haszának, mielőtt még Svendi segédcsapatai mind megérkeztek, és a nyílt, döntő csatát elfogadni kész lett volna. A közbeeső idő ég sem tölt el portyázások és kisebb nagyobb csatározások nélkül, melyekben Kerechényi elemében volt, s váratlanul gyors megjelenése által egy már jelentékenyebb csatában a végsőkig orongatott császáriakat a már elveszettnek hitt győzelemhez tatta. Itt esett el a kézviadalban Bagi lippai bég is.³⁾

1566. elején a pozsonyi országgyűlésen volt. A Szolimán-lidőző Wys és Hosszutótítól ide érkezett az üzenet, Szolimán gy készülődéseiről. Ehez Kerechényi még hozzá tette, mit saját mei híreszteltek, hogy Petraf, a második basa, (Szoliman nővérek fia) egyenesen Gyula ellen készül. Sürgette tehát a seget. László kémei igazat mondtak. A nyár meghozta Petrafot. sember 1-én Gyula elesett. Ostroma és bukása Istvánffy III. könyvéből eléggé ismeretes. Kerechényi László fogva tett Belgrádba, hol elég alkalma volt megbánni a török iránti ékenységét. Az örvényben vergődő kétségbeesésével kapasz-

¹⁾ Zalavári conv. 410. sz. okl.

²⁾ Zalavári conv. 99. sz. okl.

³⁾ Forgács 291. l.

kedott a megmaradt utolsó szálba: a szabadulás reményébe. Na igéretekkel igyekezett őt rávenni, hogy a Szelimtől hazatérőt Belgrádon pihenő Hosszutóttival beszélhessen, de sikertelenül. Tehát neki, melyben elmondja Gyulán kiállott szenvedéseit, melyni ideig várta hasztalanul a segítséget, az ostromot 70 nap állotta ki, s a hódoláshoz mint fordult végső kétségbeesésében. Nagyon kéri barátait, járjanak közbe érte a királynál, mely könnyű szerivel kiszabadíthatják, ha akarják. Ő szívesen s veti magát a legszigorubb inquisitionnak, mondja ezt meg Miliánnak. ¹⁾

A kiszabadítás jó irányban is látszott megindulni. A béudvarban mindent elkövetett érte Harrach Lénárt austriai fi (kinek leányát Kristóf, Lászlónak fia volt nőül veendő) s terv volt, hogy a Leythapontban fogva őrizett fehérvári bég adas érte cserébe. De csakhamar megváltozott a jó hangulat, mely egy Gyuláról menekült német tiszt Lászlóról árulást, gyávasá s más egyéb rosszat híresztelt. Míg ekép az udvar habozott, Lás Belgrádon kivégeztetett. Istvánffy állítása szerint megfojtat Bethlen szerint megmérgeztetett. Forgách és Bizarrus pedig kegyetlenebb dolgokat beszélnek. Szelimhez a fogoly ellen ke ves panaszok érkeztek nagy kegyetlenkedéseiről az elfogott tőkök ellen. Szelim az esdekléseknek engedve, a panaszlóknak a volna át Lászlót, hogy rajta bosszujokat töltsék. Ezek őt s geekkel kivert hordóba zárva egy magaslatról a Dunába zuditott.

László felől kortársainak véleménye nagyon eltérő. Ferdinánd király, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Tahi Ferencz Svendi őt mint derék vitézt szerették és pártfogolták, míg Istvánffy őt gyávának és árulónak bélyegzi. Verancsics 1566. október 14-én Mihály testvéréhez irt panaszos levelében Gyula esededitio turpissima«-nak mondja, október 8-án azt Isten büntetésével jellemzi, melyet a László gonoszsága hívott ki. Révai Pál Zrínyi Miklós ellenkezőjének tekinti, »qui tantum meruit merita fama, quantum Zrini laudis egregio facto gloriae bonae condidit.« ²⁾ (II. 747.)

¹⁾ Petrus Bizarrus Schwandtnernél I. 672. l.

²⁾ Révay Péter, de monarchia II. 747.

László arczára, természetére és eszére egyaránt mozgékony és ingadozó embernek mondatik.²⁾ Megjelenése és magatartása büszke, tündöklő és nagyravágyó. Egyéniségének főjellemvonása a nagy önzés, mely mindent maga céljai szerint mérlegelve, sem magasabb eszméknek nem hódolt, sem a cél eszközeiben válogatós nem volt. A gazdagságot nagyravágyásának nélkülözhetlen eszköze gyanánt tekintve, annak gyűjtésében egész a fukarságig ment a katonáitól még a szükségest is megvonta. Zordon kedélye, melyet második felesége, az ifju Tersáczky Klára iránti szerelme igyekezett enyhíteni, hajlandóvá tette őt rokonaival szemben a szívtelenségre, idegenek iránt a zsarnokoskodásra, az ellenség felett pedig a kínzásra és kegyetlenségre. Törvényes ura iránt hű volt, de utolsó szükségben János Zsigmondék közbenjárását is kapkodva kereste. Portyázó lovas csapat vezérnek kitűnő volt. Vakmerősége által az ellent zavarba hozni, huszárosan bevágni, s a szenvedély tüzeben vészről, halálról megfedelkezni tudott, de az ostromlott vezérnek erényei benne hiányosak voltak. Előre látva, minden kis és nagy körülményt megfontolni és kiszámítani, lépésről lépésre közeledő lassu, de biztos veszedelemnek kitartani, előre megfontolt tervet halálig következetesen előrevinni — nem volt képes. Kevesebb önzés és több idealizmus őt Zrínyi mellé, a halhatatlanok közé emeli vala. Halála után javai a mily gyorsan gyűltek, oly hirtelen szétzüllöttek. Fia, Kristóf, kit a király dapi-ferorum magisternek nevezett ki, nagy szükségbe jut, terhes kölcsönököt vesz, s atyja után alig négy évre ifjusága virágjában nőtelenül, szegényen hal el.

Kerechényi András szintén fegyverrel szolgálta hazáját. Okmány-kivonatok őt kapitánynak mondják, de Babócsán, Pölöskén, vagy Körmenten parancsnokoskodott-é? nem tudom megmondani.

1559-ben még mindig foly a perpatvar Mihály bátyjával, s ugyanez évben végrendelkezik is.³⁾

1560-ban kir. adományúl nyerte Szent-Miklóst, de ellenmondás miatt birtokba nem léphetett.⁴⁾ Nem több szerencse várt

¹⁾ Forgács 305. l.

²⁾ I. Ferdinánd 1561. oct. 26. (feria quarta proxima post festum omnium sanctorum) Zala-megyéhez intézett oklevele.

³⁾ Zalavári conv. 1486. sz. okl.

reá Budafalván, hol Márton Bálint és Györgynek, továbbá Thnak András és Péternek birtokait kérte fel; Zalapatakán pe Macskási Lőrincz és Macskási más néven Sánta Gergely birtokait. ¹⁾ Mindenütt ellenmondással találkozott, de a pert még is indíthatta meg, midőn 1561. vagy 2-ben meghalt.

1563-ban özvegye Illvölgyi Katalin már elhalt férje rendelkezését védi a bíróság előtt, s annak hitelességére Mag Andrást megesketteti. ²⁾ Gyermekei maradtak: János, Fere Pál, István, Endre, Mihály és Katalin.

Mihály 1562-ig viselte a vicepalatinusi méltóságot. 1563-Mérey Mihály lett utóda. Ezentúl tisztán családi ügyeinek él.

1563-ban megfélekedve András öcscsével folytatott ennetlenkedéseiről, annak özvegyét támogatja, s elcseréli a tő háborgatásnak kitett bebesi jobbhagy telkét a maga nyugodt fekvésű barlahidai birtokával Zala-megyében. ³⁾ Ez időtájba e tett első felesége: Polányi Katalin halála, ki után Mihály más szor is megnősült és elvette özv. Bocskay Györgyné, szüle Hettyey Sárát. Mikor történtek ezek, adatok hiánya miatt nem mondani, nem tudom, mert Mihályról 10 évig hallgat a sor.

1574-ben kölcsönizlet közben futólag találkozunk vele de 1576-ban újra beszélnek az okmányok, mert ekkor Mihály nagy sor érte. Ő éppen Slavóniában volt s kányaföldi várát erre reire bízta. Ezek azonban bizonyos kelevényes betegségben, s akkor ragályszerűen uralkodott, megbetegedének. Felhasznált ezt két kányavári török fogoly, s a vár ajtaját hirtelen bezárta s a bent maradottakat, kit legyilkoltak, kit elzártak, a várat perszerencsésen hatalmukba kerítették. ⁴⁾ A porkoláb éppen a k előtt kint volt, s kint szorúlt, a helyett pedig, hogy az őrséget

¹⁾ A kapornaki convent jelentése Ferdinándhoz Kerech Andrásnak birtokba bevezetése ellen az érdekeltek által támasztott takozásról 1560. jan. 18-ról (sedecimo die diei executionis, duode januarii), a vasvári kápt. ltárában.

²⁾ Zalavári convent 409. sz. okl.

³⁾ Zalavári convent 624. sz. okl.

⁴⁾ A vasvári kápt. oklevele 1574. apr. 22. (feria secunda pro ante festum b. Georgii martyris) u. o.

⁵⁾ A vasvári kápt. oklevele 1576. oct. 30-ról (feria quarta xima post festum b. Emerici ducis) u. o.

téhez képest gyámolította volna, gyáván elszaladt, s meg sem állt a közeli szőlőhegyekig, hol épen lindvai Bánffy László emberei bort dézsmáltak. Ezekhez futott tehát s rémulten kért tőlük segítséget. Ezek azonnal abbahagyták a dézsmálást és felabajgatva a szőlőbeli jobbágyokat, Kányaföldre mentek, s a várat csakhamar visszafoglalták. Eddig mind megvoltak jó egyetértésben, de mikor már a közös bajon túl voltak, Bánffy emberei elszedték a kulcsokat a Kerechényi embereitől, s a várat át nem adták, hanem abba belehelyezkedtek. Hasztalan küldözött Mihály a messze Bolondócz várába, hol akkor Bánffy László tartózkodott, ez sem a vár, sem a két török fogoly visszaadásáról tudni nem akart, míg a véletlen szerencse kedvezését derekasan föl nem használta.

Mert bizonyos igaz, hogy, bár Mihály a vár elestét ragályos betegséggel mentegeti, mégis gondatlanság és gyávaság juttatta azt török kézre. A két török fogoly mindenesetre oly csekély erő, hogy egy csak valamennyire rendben tartott várórség is könnyedén elbánhatott volna azzal, amint ezt Bánffy emberei meg is mutatták. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Kanizsa, Élesd, Babocsa török kézen voltak: Kányafölde, bár magában véve jelentéktelen, de a fennforgott körülmények között egy határvárnak fontosságával bírt. A törvény pedig szigorú elővigyázatot parancsol.

Az 1556: 46. t.-cz. azt rendeli, hogy azokat, kik valamely gondviselésük alatt levő erősséget földnek, vagy elhagynak, bárki is bárhol elfoghassa, a király pedig kegyelem nélkül megbüntesse. Hogy pedig senki magát erőtelenséggel ne mentegethesse, az 1559: 29. elrendeli, hogy az elégtelenül fölszerelt várak leromboltassanak, nehogy ellenség kezébe jutva, ez ott magát megerősíthesse. Az 1566: 15. és 16. kötelességévé teszi azoknak, kiknek tulajdon határváraik vannak, hogy azokat tulajdon jobbágyaikkal láttassák el, s belőlök állandó lovas és gyalog népet tartsanak. Az 1569: 21. az ez ellen vétőket szigorúan büntetni rendeli.

Egyszóval Mihály ur éktelen szorultságba jutott, s méltán várhatta magára a szigorú büntetést. Hozzá még az a kellemetlen körülmény, hogy a vele szomszédos Bánffyval a kor szokása szerint örökös huzavonában élt, és ép ezen Bánffy, mint Zala-egye főispánja volt hívatva, hogy Mihálylyal a törvény szigorát éreztesse, kinek Mihálylyal úgy is elég leszámolnivalója volt.

Bánffy ki is használta helyzete előnyeit s egy okmányt álltatott ki Mihályllyal, melyben ez lemond mindennemű igényei azon károk megtérítésére nézve, melyeket neki Bánffy embere okoztak, nem fogja se Bánffyt, se örököszeit semminemű büntéssel, bírsággal üldözni; azon perét, melyet Bánffy ellen bizonyos perdeföldi rétek, cserjések és földek elfoglalása miatt indítottak, megszünteti; megsemmisít mindennemű pert, melyet akár ő maga, a testvérei valaha Bánffy ellen indítottak, mindennemű peres irattal visszavon és érvénytelennek nyilvánít, végül kötelezi magát, ha ő felsége őt a vár gondatlan elvesztése miatt kérdőre vonta tartozik a bíróság előtt személyesen megjelenni, s ha a felség kívánná, a várat neki azonnal átadni.¹⁾

Nagyon bántotta ez az állapot Mihályt, s midőn pár hó minden baj nélkül elmúlt, nagyon megbánta engedékenysége. Azon ürügy alatt tehát, hogy Rizván nevű török foglyát mindig nem adták vissza (a másikat a vár visszavételénél Bánffy emberei úgy helybenhagyták, hogy nemsokára meghalt) kérés levelét ugyancsak a vasvári káptalan előtt visszavonta és semmi nem nyilvánította.²⁾

1577-ben második feleségével együtt átveszik azon drágaságokat, arany, ezüst és ruháneműeket, melyeket özvegy Bocskai a zarkaházai porkoláb lukafalvi Zarka Lajos, és felesége Maria asszonyra bízott volt, mint hűséges kezekre.

1578-ban özvegy Hassági Imréné és leányai ellen bizonyos birtokok elidegenítése miatt tiltakozik.

1580-ban sógornője özvegy Kerechényi Andrásné, Illegyi Katalin és ennek veje: Gersei Pethő Pál ellen tiltakozik, nehogy ezeknek kányaföldi birtoklásából valaki azt következtesse, hogy Kányafölde nem kizárólag fiági birtok.³⁾

1581-ben már szűk körülmények között találjuk Mihályt

¹⁾ Ezen okirat a vasvári káptalannál letételt, párját pedig László Gergelynek Bánffy László zemenyei kapitánjának adta át Mihály, és aztán a várat visszakapta.

²⁾ Ez oklevél kelt 1577. jul. 7. (feria quinta proxima ante festum b. Mariae Magdaleneae), u. o.

³⁾ A vasvári kápt. által kiállított oklevél kelt 1580. april. (in Dominica Rogationum) u. o.

birtokainak egy részét zálogba veti.¹⁾ 1588-ban már nem volt életben.²⁾

Kerechényi Mátyás mi sorsra jutott Gyulán, ott volt-é a veszedelemkor, s megmenekült, avagy talán még előbb hagyta el Lászlót, nem tudhatni. 1572-ben még életben volt és elzálogosítja Bagod, Hagyáros és Csatáron fekvő birtokait 200 ftért Darabos Jánosnak. Ezentúl megszűnik felőle minden tudósítás.

Kerechényi Jánosról csak annyit tudunk, hogy László felhívása daczára örökrészét elfogadni vonakodott, s midőn László mindenéről végrendekezett, 1566-ban Zemenyei Mátyás diák által a kapornaki convent előtt a végrendelet ellen tiltakozott.³⁾

Kerechényi Lajosról semmi említés, valószínűleg még ifjúkorában meghalt.

Ez volt a Kerechényi-család egy nemzedékének sorsa. Utódaik még sokáig vitézkedtek, mint különféle várak kapitányai. De rossz gazdálkodás, örökös és makacs perpatvarkodás szép birtokaikat lassankint felemészttette.

Kányafölde elpusztult, a vár összeomlott, s elfelejtetett. 1753-ban már bírói nyomozás folyik aziránt, hogy Kányaföldét mért nevezik Kányavárnak is, mikor ott nincs vár, csak néhány dűledék.

A hajdan híres család ivadékai még mai is élnek.

KOSUTÁNY IGNÁCZ.

¹⁾ Az elzálogosításra vonatkozó mindhárom oklevél a vasvári kápt. által kiállítva, u. o. Az első kelt: 1581. mart. 25. (feria tertia proxima post dominicam Quasimodo) u. o. a második 1581. april 22. (feria tertia Rogationum, hoc est in professo inventionis s. Crucis) u. o. a harmadik 1581. máj. 17. (feria secunda proxima post festum s. corporis Christi) u. o.

²⁾ 1588. nov. 1. (in festo b. Martini episcopi et confess.) a vasvári káptalan által kiállított oklevél szerint Kerechényi Gáspár mostohanyjának (Heteyei Sára) a Zala-megyében fekvő kányaföldi birtokait és Slavóniában fekvő Zelene várát kicseréli a török-dúlásoknak kevésbé kitett vas megyei Rába-Hidvég, Rába-Szt-Mihály, Andrásfalva és Dienesfalva birtokokért. Andrásfalvát azon föltétel alatt, hogy lakosai szükség esetén a rábahidvégi malomnak és hidnak felépítésére kötelesek. (Vasvári káptalan iratai közt.)

³⁾ A kapornaki convent 1566. máj. vagy septemberben kiállított oklevele a vasvári káptalan kéziratai közt.

K e r e c h e n y i L á s z l ó

élt 1450 körül

György primási kincstartó
+ 1526 után.

Pál + 1530—6 között.	Tamás.	János.	Katalin Hasáégi Dienesné.
<p>Mihály + 1484. László + 1566. András + 1561. Mátyás + 1572. János ? Lajos ?</p> <p>aludor, felesége szigetvári aztán 'babócsai (?) ka- családai viszonyai</p> <p>Polknyi Katalin gyulai kapitány. pitány, felesége: nem ismeretesek.</p> <p>ettől fia Gáspár, Második neje: Illevölgyi Kata-</p> <p>második neje Tersáczky Klára lin. Jermekai</p> <p>özv. Boeckay</p> <p>Györgyné, szül. Kristóf</p> <p>Hettyei Sára. daiferorum ma-</p> <p>Gáspár. gister</p>	<p>János,</p> <p>Feren cz,</p> <p>Pál,</p> <p>István,</p> <p>Endre,</p> <p>Mihály,</p> <p>László,</p> <p>Katalin.</p>	<p>Dorottya, Zsófia</p> <p>Henyei Bradács</p> <p>Miklós lo- Istvánné.</p> <p>vassági</p> <p>parancs-</p> <p>nok neje</p>	<p>Feren cz,</p> <p>Balázs,</p> <p>Gábor,</p> <p>Imre,</p> <p>Anna, Bakochai</p> <p>Pálné.</p>

LÁNCZY GYULA
„SZÉCHÉNYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK“
CZÍMÜ TANÚLMÁNYÁRÓL.

Történetíróink legifjabb nemzedéke egy részénél veszedelmes irány kezd lábra kapni. A régi, nemzeties szellemet megtagadva, átvinni a modern lágymeleg és folyvást alább-alább transigáló politika irányát a múltba; tömjénezni a bécsi udvari köröknek, dicsőíteni a reactiót s a clérust, (ez a kettő ugyan nem mindig azonos!) ellenben az elvek nagy bajnokait, a határozott célokért küzdött nemzeti hősokeket aulicus felfogás szerint itélni meg; könnyű vérrrel pálczát törni felettök, kicsinyleni, gúnyolni őket s a honfűi kegyelet piedestáljáról leránczигálni, — egyet rúgni az elbukottak, de bukásukban is nagyszerűek emlékéen: ez felel meg a mai uralkodó áramlatnak; s mindez bizonyos cél-tudatossággal történik. *Sic itur ad astra!* . . .

Ezen, szerintem eléggé nem kárhoztatható irány követői élén áll *Marczali Henrik*, a maga II. Józsefével. Hozzá és társaihoz (mert vannak) csatlakozott legújabbán *Lánczy Gyula* is, »*Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika*« című, a történelmi társulat által pályakoszorúzott (!) tanulmányával.

Mint hogy pedig e különben, — szívesen elismerjük — szellemesen, bár nagyon hiányos történetbúvári apparátussal írt dolgozat kizárólag az általunk felölelt Rákóczi-korral foglalkozik és benne több téves, ferde, sőt a positiv történelmi igazságot elfacsaró állítást és jellemzést találunk: nem hagyhatjuk szó nélkül. Ki kell lépniünk a *valódi* »nemzeti politika« méltatlanúl gyanúsított szerepvivői védelmére, a nagyratörő ifjú szerzővel szemben, mi-

nektünk, a régi — ma már divatból kimenni kezdő — nemzeti iskola híveinek ; ki kell lépnünk a félrevezetett olvasó közönség iránti tekintetből, hogy kiki véleményt formálhasson magának s *audiatur et altera pars!*

Nem a Lánczy úr által dicsőített férfiú jelleme ellen van nekünk kifogásunk, — koránt sem. Széchenyi Pál érseknek mi is őszinte tisztelői vagyunk. Az ő lelke honszerelemtől égett, s nemzetének, tehetsége szerint, jól akart szolgálni. Hódolva a nemes férfiú emlékének, mindezt készségesen elismerjük felőle ; sőt többet mondunk : a Rákóczi-korban a királpárti összes magyarok közül mi *egyedül Széchenyi Pált* tartjuk minden tekintetben tiszteletreméltó jellemnek, — még a Lánczy által kiemelt *gr. Pálffy Jánost* sem ; kiről alább. Legfőlebb, békeközvetítő követ-társát b. *Szirmay Istvánt* lehetne még a kalocsai érsek mellé sorolni, — ha e hazája szerető főúrnak jelleme ellen viszont az udvari párt történetírói nem tehetnének abbéli — bizonyos mértékig jogosult — kifogást, hogy Szirmay, kir. biztos létére, a cs. hadi tanács célba vett tervei felől Rákóczinak nagy titkokat fedett föl. Szirmay Istvánt tehát nemzetéhez vonzódo szíve túlragadta elvállalt hivatali kötelességén ; s ez is lehet jellemhiba, habár honfíui erény. *Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Illyészázy, Erdödy, Koháry*, stb. mind — *nullák*. Egy-két másról, kiket Lánczy fölemlít, alább leszen szó.

Tehát Széchenyi Pál hazafias jellemének, nemes egyéniségének tiszteletreméltó voltában szerzővel egyetértünk, — habár nem sorolhatjuk is a főntisztelt egyháznagyot a Rákóczi-kor elsőrendű szereplői közé. A leghatározottabban hadat kell azonban üzennünk ama reactionárius felfogásnak, melylyel Lánczy úr, Széchenyi Pál békeközvetítői működésének méltatása közben, a *nemzeti párttal* (vagyis, mivel igen kevesen állottak ezen kívül, tehát magával a *nemzettel*), s ennek követett politikai irányával és fővezéreivel elbánik.

Vegyük pontjait sorra, s feleljünk meg reájuk. — A Századok 277. l. Lánczy úr (akár csak egy osztrák professor) a magyarok »*lázadó szelleméről*« beszél, s hogy annak szervezőit és vezéreit »*a szertelen dicsvágy magasra csapkodó lángja*« (mily frázis!) vezérlé. A következő lapon ismét, hogy a magyar politi-

LÁNCZY GYULA
ZÉCHÉNYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK“
CZÍMÜ TANÚLMÁNYÁRÓL.

Történetíróink legifjabb nemzedéke egy részénél veszedel-
irány kezd lábra kapni. A régi, nemzeties szellemet meg-
adva, átvinni a modern lágymeleg és folyvást alább-alább
sigáló politika irányát a múltba; tömjénezni a bécsi udvari
öknek, dicsőíteni a reactiót s a clérust, (ez a kettő ugyan nem
dig azonos!) ellenben az elvek nagy bajnokait, a határozott
okért küzdött nemzeti hősokeket aulicus felfogás szerint itélmi
; könnyű vérrrel pálczát törni felettök, kicsinyleni, gúnyolni
; s a honfíui kegyelet piedestáljáról leránczigálni, — egyet
ai az elbukottak, de bukásukban is nagyszerűek emlékéen: ez
meg a mai uralkodó áramlatnak; s mindez bizonyos czél-
tossággal történik. *Sic itur ad astra!* . . .

Ezen, szerintem eléggé nem kárhoztatható irány követői
áll *Marczali Henrik*, a maga II. Józséfével. Hozzá és tár-
oz (mert vannak) csatlakozott legújabbán *Lánczy Gyula* is,
échenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika
ú, a történelmi társulat által pályakoszorúzott (!) tanulmá-
val.

Mínthogy pedig e különben, — szívesen elismerjük — szelle-
en, bár nagyon hiányos történetbúvári apparátussal írt dolgo-
kizárólag az általunk felölelt Rákóczi-korral foglalkozik és
netöbb téves, ferde, sőt a positiv történelmi igazságot elfacsaró
zást és jellemzést találunk: nem hagyhatjuk szó nélkül. Ki
lépnünk a *valódi* »nemzeti politika« méltatlanúl gyanúsított
tepvívői védelmére, a nagyratörő ifjú szerzővel szemben, mi-

nekünk, a régi — ma már divatból kimenni kezdő — nemzeti iskola híveinek; ki kell lépünk a félrevezetett olvasó közönség iránti tekintetből, hogy kiki véleményt formálhasson magának *s audiatur et altera pars!*

Nem a Lánczy úr által dicsőített férfiú jelleme ellen van nekünk kifogásunk, — koránt sem. Széchenyi Pál érseknek mi is őszinte tisztelői vagyunk. Az ő lelke honszerelemtől égett, s nemzetének, tehetsége szerint, jól akart szolgálni. Hódolva a nemes férfiú emlékének, mindezt készségesen elismerjük felőle; sőt többet mondunk: a Rákóczi-korban a királpárti összes magyarok közül mi *egyedül Széchenyi Pált* tartjuk minden tekintetben tiszteletreméltó jellemnek, — még a Lánczy által kiemelt *gr. Pálffy Jánost* sem; kiről alább. Legfőlebb, békeközvetítő követársát b. *Szirmay Istvánt* lehetne még a kalocsai érsek mellé sorolni, — ha e hazája szerető főúrnak jelleme ellen viszont az udvari párt történetírói nem tehetnének abbéli — bizonyos mértékig jogosult — kifogást, hogy Szirmay, kir. biztos létére, a cs. hadi tanács czélba vett tervei felől Rákóczinak nagy titkokat fedett föl. Szirmay Istvánt tehát nemzetéhez vonzódó szíve túragadta elvállalt hivatali kötelességén; s ez is lehet jellembírá. habár honfűi erény. *Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Illyésházy, Erdődy, Koháry*, stb. mind — *nullák*. Egy-két másról, kiket Lánczy fölemlít, alább leszen szó.

Tehát Széchenyi Pál hazafias jellemének, nemes egyéniségének tiszteletreméltó voltában szerzővel egyetértünk, — habár nem sorolhatjuk is a főntisztelt egyháznagyot a Rákóczi-kor elsőrendű szereplői közé. A leghatározottabban hadat kell azonban üzenünk ama reactionárius felfogásnak, melylyel Lánczy úr. Széchenyi Pál békeközvetítői működésének méltatása közben, s *nemzeti párttal* (vagyis, mivel igen kevesen állottak ezen kívül, tehát magával a *nemzettel*.) s ennek követett politikai irányával és fővezéreivel elbánik.

Vegyük pontjait sorra, s feleljünk meg reájuk. — A Szászdok 277. l. Lánczy úr (akár csak egy osztrák professor) a magyarok »*lázadó szelleméről*« beszél, s hogy annak szervezőit és vezéreit »*a szertelen dicsvágy magasra csapkodó lángja*« (mily frázis!) vezérlé. A következő lapon ismét, hogy a magyar politi-

A hány szó: annyi valótlan, alap nélküli ráfogás, a történelem okmányilag igazolt tényeivel ellenkező koholmány. S mi czélből? Ha a szerző Széchenyi Pálnál elismeri tettei indokául a tiszta, igaz, önzéstelen hazafiságot: miért tagadja meg ugyanezt a hősnél sokkal nagyobb szabású és legalább is szintoly nemes Rákóczitól, Bercsényitől? Miért mér *kétféle mértékkel*? — Hja, ezek nem transigáltak, kisszerűen meghunyászkodva; ezek nagy elvek emberei valának, és Rodostóban haltak meg! Rúgjunk egyet az elhunyt oroszánokon, dobáljuk be sárral emléküket!

De csöndesen; fölháborodni, érzékenykedni nem szabad, — okokkal és adatokkal harcoljunk. Tehát Rákóczit és Bercsényit, Lánczy úr véleménye szerint, nem hazafiság: hanem »*érdekek örvényei*«, »*hatalmi kérdés*«, »*önzés*« (vagy *önös czélok*, a mi egyre megy), és »*szertelen, határtalan dicsvágy*« vezérlék tetteikben; mert Rákóczinak »*ország*« kellett.

Ha ország kellett volna neki, — mondjuk mi, — hát akkor ott volt az őt 1707-ben királyául meghívott *Lengyelország*, ott volt a Nagy-Péter czár által számára felajánlott s kínálva kínált Jagelló-korona, melyet egy őse, Báthory István már dicsőséggel viselt. És mit tőn Rákóczi, szemben e fényes ajánlattal? Jól tudjuk; boldogtalan hazáját, küzdő nemzetét kétséges helyzetében elhagyni nem akarván: *nem kellett neki az idegen királyi korona*; de minthogy azt kereken elutasítani a hatalmas Péter czár haragjának provocálása miatt nem vala tanácsos: az igaz magyar, a túlszerű fejedelem, hogy a koronát magától szép szerével elháríthassa, — Péter versenytársának, XII. Károly svéd királynak izente meg titkon a dolgot, kérvén: segítsen rajta, húzza ki őt e bajból! Károly segített is: kiverte Péter czár hadait Varsóból s Leszcinszky Szaniszlót trónjába visszaiktatá. Íme, így kellett a *korona*, az *ország*, a *hatalmi érdek* Rákóczi Ferencznek!

Úgyde — mondhatná talán Lánczy úr, — neki nem a lengyel trón: ő neki őseinek országa: *Erdély* kellett. Igenis, ennek Rákóczi választott, beiktatott uralkodó fejedelme volt, és a külön vált Erdélyt az 1706-iki békealkudozáskor a szövetségzett rendek egyik főfeltételként követelték; de nem azért, hogy Rákóczinak »*országa*« legyen, — hanem a történelem közel két százados tanúl-

jogszerűségéhez, kötelező voltához a nemzetre nézve, sok lehetne. Tudjuk, hogy ezen, a megfélemlített rendek által hűségéből elfogadott »alaptörvények« kieroszakolását *Cara* jesi borzadalmas hóhérolásai s a tiltakozó gr. Drasskovich bíró másvilágra küldése előzték meg közvetlenül; tudjuk továbbá, hogy ezen törvényeket a *Thököly pártja* és a *munkácsiak* fogadták: mert a nemzet egy része akkor is fegyverben állt: *és az 1687-iki pozsonyi stipulációk elleni fegyveres tiltakozásának folytonossága, Thököly szereplésétől Rákóczi zászlót emelve soha meg nem szakadt.*

A nemzeti párt által tehát jogosan vonathatott vita az 1687-iki törvények kötelező érvénye. Ámde, ha ezeknek a törvényeknek kétségtelen hatályúak gyanánt tekintjük is: ki szegte meg azokat? a magyarok-e, vagy Leopold császár? félrevetvén a törvényekhez kötött feltételeket, az országnak ősi jogai szerint megtagadta a kormányzását. E szerint a kétoldalú szerződés egyik állapota a korona, önkénytelenül szét tépve az okmányt, — *jogszerűen megtagadta az a másik szerződés félre is.*

Következőleg Rákóczi, Bercsényi és a megsértett törvények teljes joggal emelének fegyvert zsarnokaik ellen. Lánczy úr azonban e nevezett vezéreket nem a tiszta igaz hazafisággal vezette, mint Széchenyit: hanem nemtelen, alacsony indíttvánnyal. *»szertelen dicsvágy«, (277. l.) »hatalmi kérdés« (282. l.) »önzés;«* mit is törődtek nemzetök ügyével »az érzelmi szempontból ezen önös szítói,« (284. l.) kik még hozzá »rajongók és lázprázathajhászok« valának! (U. o.) Sőt mennél igaztalanabb annál epésebb és csakis egy XVIII-ik századi cs. k. udvarnok — nem magyar ember tollához illő — vádjával Lánczy úr a nyakára vetemedik, hogy a 294. lapon nem állja a fölkelés vezetőit csalással és piszkos érdekléssel gyanúsítani: reájuk van írva, hogy náluk »az elvek felszíne alatt (tehát ezeket csak köpve használták) végzetes érdekek örvénye (!) lappangott.« (294. l.) elég; az önzetlen, a lovagias, a nemes és túlszerény Rákóczi még többet is ír Lánczy úr: »A »fejedelem«-nek — úgynevezett ország kellett; Erdély különválása a fölkelő politika egyik köve volt A magyar szövetséges rendek fővezérétől *hatalmi dicsvágya*« ragadta. (294. l.)

A hány szó: annyi valótlanosság, alap nélküli ráfogás, a történelem okmányilag igazolt tényeivel ellenkező koholmány. S mi ebből? Ha a szerző Széchenyi Pálnál elismeri tettei indokául a igaz, igaz, önzéstelen hazafiságot: miért tagadja meg ugyanezt a hősnél sokkal nagyobb szabású és legalább is szintoly nemes Rákócziól, Bercsényiöl? Miért mér *kétféle mértékkel*? — Hja, ezek nem transigáltak, kisszerűen meghunyászkodva; ezek nagy emberek emberei valának, és Rodostóban haltak meg! Rúgjunk egyet az elhúnyt oroszlánokon, dobáljuk be sárral emléküket!

De csöndesen; fölháborodni, érzékenykedni nem szabad, — okokkal és adatokkal harczoljunk. Tehát Rákóczi és Bercsényi, Lánzy úr véleménye szerint, nem hazafiság: hanem »*érdekek örvényei*«, »*hatalmi kérdés*«, »*önzés*« (vagy önös czélok, a mi egyre megy), és »*szertelen, határtalan dicsvágy*« vezérlék tetteikben; mert Rákóczinak »*ország*« kellett.

Ha ország kellett volna neki, — mondjuk mi, — hát akkor ott volt az őt 1707-ben királyául meghívott *Lengyelország*, ott volt a Nagy-Péter czár által számára felajánlott s kínálva kínált Jagelló-korona, melyet egy őse, Báthory István már dicsőséggel viselt. És mit tön Rákóczi, szemben e fényes ajánlattal? Jól tudjuk; boldogtalan hazáját, küzdő nemzetét kétséges helyzetében elhagyni nem akarván: *nem kellett neki az idegen királyi korona*; de minthogy azt kereken elutasítani a hatalmas Péter czár haragjának provocálása miatt nem vala tanácsos: az igaz magyar, a túlszerűen fejedelem, hogy a koronát magától szép szerével elháríthassa, — Péter versenytársának, XII. Károly svéd királynak izente meg titkon a dolgot, kérvén: segítsen rajta, húzza ki őt e bajból! Károly segített is: kiverte Péter czár hadait Varsóból s Leszcziuszky Szaniszlót trónjába visszaiktatá. Íme, így kellett a korona. az ország, a hatalmi érdek Rákóczi Ferencznek!

Úgyde — mondhatná talán Lánzy úr, — neki nem a lengyel trón: ő neki őseinek országa: *Erdély* kellett. Igenis, ennek Rákóczi választott, beiktatott uralkodó fejedelme volt, és a külön vált Erdélyt az 1706-iki békealkudozásokor a szövetségzett rendek egyik főfeltételként követelték; de nem azért, hogy Rákóczinak »*országa*« legyen, — hanem a történelem közel két százados tanúl-

ságához képest, *mint a magyar alkotmány természetes kút, az osztrák ház túlkapásai ellen.*¹⁾

Ez lesz vala ugyanis az igazi *garantia*. Azonban, jűk meg, e föltételt is a két ország rendei követelték. *Rákóczi*. Sőt nyilván tudva van, hogy e honszerető, önzéstelen fejedelem mind 1706-ban Érsek-Újvárott (tehát tetőpontján,) mind pedig 1711. januárban a salánki ért ismételve megkínálta *erdélyi fejedelmi diplomája vissza* és hűségeskűjök alóli fölmentéssel a tanácsurakat, *nehogy az ő személye és fejedelemsége a béke megkötésében legyen.*

És erre a férfiúra meri Lánczy úr ráfogni, hogy ő *érdekhajhászó, határtalan dicsvágyó* vala, s hogy nem üdve, hanem *ország bírása* kellett neki? Ellent mond megczáfolhatatlan történelem! De a lengyel koronán és kívül is, ha »ország«, még pedig örökös és nem választott fejedelmi méltósággal, képezi vala Rákóczi Ferenczi takart aspiratióját: « ott volt még egy; maga kínálá neki császár 1706-ban gr. Wratislaw cancellár által s úgy a seni Charlotte hercegnő útján, — magyarországi és erdélyi birtokai s számos egyéb dús javadalom mellett, — birodalmi *Burgau* grófságot, melyet hercegesíteni fog, I és családjára, mint a római birodalom fejedelmeire, *örökösödési joggal*. És Rákóczi? . . . Bár ezen ajánlat előny elismerte s József jóindulatát köszöné, — *nem fogadta* mert a szövetségelt magyar rendeknek letett eskűje, hanczig kitart velök, tiltotta.

Nem álmok ezek, hanem valóságok.

Ne igyekezzünk tehát erőnek erejével befektetett e végzetlenül nemes jellemű s ideális gondolkodású férfit a történeti hűséggel homlokegyenest ellenkező gyanúsí S ha Rákóczi olyan elbizott és »határtalan dicsvágyó megírta, megírhatta volna-e azt a magát »édes nemzet

¹⁾ Ezt köztudomásulag még maga *Pázmány Péter* is szű tartá, ismert drasticus nyilatkozatával: Ha Erdélyben magyar nem ülne, — mindjárt *gallérunk alá köpnék nekünk is a német!*

yszer, de százszor is megalázni kész» érzületéről tanúskodó *geisztelö levelet* 1711-ben József császárhoz? És ha oly »önző«, minőnek Lánčzy úr véli: valjon nem tartotta volna-e meg több mint egy millió kétszázézer holdra rugó rengeteg családi jószágait, melyeket neki a szathmári béke — úgy, mint Bercsényinek az övéit — minden megalázó föltétel nélkül, sőt, mondhatni: öngéden biztosított? Ám ő ezt az óriási vagyont — mindenét — alökte, és lön földönfutóvá — *elvéért!* Vagy éppen az ily *elvékiberei* nem bírják Lánčzy úr tetszését?

Nem kerülte ki figyelmemet az sem, hogy szerző, Rákóczi iménél a »*fejedelem*« szót (294. l.) nagy gúnyosan idéző-jelek közé teszi. Ő, a ki értekezésében (297—298. l.) az azon kor legét képezett (egyébíránt korunkban is nagyon burjánzó) cím-, ng- és etiquette-kérdések fölött csufolkodva tör pálczát: most is, maga esik a *Wratislawok*, *Seilernek* hibájába, midőn (Stepynél, Hamel-Bruininxnél továbbmenve, kik Rákóczit mindig »*Prince*« czímmel illetik) kétségbevonja a született és választott fejedelemnek Európa leghatalmasb uralkodóitól elismert címét: már magában is mutatja, miféle táborba tartozik Lánčzy úr!

Rákóczi mellett ő egyúttal *Bercsényit* is vádolja érdekvaszattal, önzéssel, rang- és hatalmi vágygyal. — Gróf Bercsényi iklósnak, a roppant terjedelmű unghvári és hód-mező-vásárlói uradalmak s úgy Brunócz, Temetvény s egy csomó egyéb ország büszke urának nem volt se szüksége, se érzéke anyagi érdeket vadászni; díszes állásai, címei, hatalmi köre is, ambícióják s tevékenységének megfelelők. Már 25—26 éves korában anysarkantyús vitéz, kir. kamarás és tanácsos, Ungh vármegye ölkös főispánja, huszárezredes, Szeged várának s a hozzátartozó helyeknek főkapitánya, azután bányavidéki vice-generális és a fő-magyarországi XIII. vármegyének kir. főhadi biztosa s országos ügyekben főkövete volt. Mind ezen, még a háború kitöése előtt birt tekintélyes, fényes állásai tág teret nyújtottak neki; ha mindez ki nem elégítette volna nagyratörő tettvágyát: ott állt a szikrázó szellemének tündöklötésére oly alkalmas *udvari cellári méltóság*, (»*cujus esset capacissimus*«), melyet 1704-ben királypártiak, az udvar feljárnottak neki, — megolvashatja az ölt ügyiratokat az orsz. levéltárban Lánčzy úr ma is.

Így végre nagyon megfogyott fegyverfogóik száma és a félsz lehasztá harczy kedvöket.

A mi már Pálffy a bánrt illeti: ő az udvar iránti vak balmában még fegyveres erővel is felhajtattott a Száva-Dri közéről minden csak mozdúlni és rabolni, gyűjtogatni képes rácsürhét, szerencsétlen hazája Magyarország pusztítására. Igen a bán csak úgy, mint a vad Heister, megtúrte, hogy gyilkos ráca a magyar nőknek emlőit s a férfiaknak, gyermekeknek egy testrészeit metéljék le s minden képtelen iszonyatosságokat elvessenek. Egy *idegen*, a lovagias *gr. Starhemberg Guido* cs. tábornagy volt az, a ki 1706-ban a Pálffy János féktelen horvát-csordáinak rablásait, kegyetlenkedéseit nem tűrhetve, hogy emgátot vessen: századonként beosztatá őket a császári rendes csapatok közé; közülök hatszázat pedig »mint nem katonákat, hanem *javíthatatlan zsványokat*« csúfosan kicsapatván a táborból, halgerezetett.

Pálffy János féktelen indulatos, dühös, vérengző ember volt honfitársai iránt. Sok igaztalanúl kiontott magyar vér és fölperzselt magyar város, helység hamva nyomja az ő lelkét. elfogott kuruczok közül nem egyet, a cartell-szerződés megsértesével, kivégeztetett, köztük oly előkelő főhadi tiszteteket, mint a viBéri Balogh Ádám dandárnokot. A szathmári béke megkötésén is b. *Ebergényi Lászlónak* van igen sok érdeme, mit kevesen tudnak; mert ő volt, a ki a dühöngő s Károlyi leveleit vadállatkilábaival taposó *Pálffy*t nem egyszer visszatartóztatta a végleges szakítástól; csillapítá, kérte, okszerűen, szeliden vezette.

Mi Pálffy még tisztességes embernek sem tartjuk: m 1711—12-ben *Bercsényinek orvúl megöletésére bérgyilkosokiszüvetkezett*, — és csakis a III. Károly által megkérdezett SároEugen nemes kijelentése: hogy ő orvgyilkosok által ontanvérrel kezét be nem mocskolja s ezt ő Fölségének sem tanács hatja, — hártá el e gyalázatos merényletet. (Az idevonatkoüggyiratok megvannak a cs. kir. hadi levéltárban; fölötte tanácsosak!)

Ilyen ember volt Pálffy János; és ily férfinak tulajdonítsa Lánczy úr a rácz kegyetlenkedések csillapítását?

Az ónodi gyűlésről Lánczy úgy ír, mint Wagner, vagy b

mely más cs. k. udvari történész: »A forradalmi elbizakodás nem maradt a fenyegetésnél; az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket . . . A forradalmi láz vérszomjúságra fajult s a fékevesztett indulatok a gyilkosságban kerestek kielégítést.« (295. l.) Aztán említi a lefejezett Okolicsányi Kristóf atyja Pál és »Széchenyi alter ego-ja« Viza püspök, »e hű hazafiak« elfogatása történetét »buzgó szolgálataik« jutalmául, a »nemzeti hála« fejében. Hozzá tévén Okolicsányit illetőleg, hogy »a túróczi (helyesebben *líptai*) nemesi család ezen fiára méltán büszke lehet.«

Valóban büszke lehet az Okolicsányi-család, — de nem ám a Rákóczinak adott becsületszavát megszegett vén eselszövő s alattomos bujtogató Okolicsányi Pálra, a haza és hitese confoederatió-elleni túróczi factió koholójára, vagy az ő gaz terveinek áldozatul esett szerencsétlen fiára *Kristófra*; — hanem igenis, büszke lehet a váltig híven kitartott becsületes, jeles, tevékeny, s különben is országszerte elismert kitűnő jogászra: Okolicsányi *Mihályra*.

Lánczy »gyilkosság«-nak bélyegzi Rakovszky összevagdaltatását s Okolicsányi Kristóf megsebeztetését. Azonban ez a szigorú (bár az illetők által megérdemelt) lakoltatás, csak a fölriadt szenvedélyek vihara által előidézett rögtönös *vérengzés* és nem eleve föltett szánt-szándékos bosszú műve vala, — tehát nem is gyilkosság. De, ha már Lánczy annak minősíti: akkor kár volt föl nem említenie, hogy Rakovszky Menyhértet nem ám a »forradalmi« párt fejei: *Rákóczi* (ki a lábaihoz menekült túróczi Plattly Sándort megvédte,) vagy *Bercsényi* (ki kardjának csak lapjával ütött Rakovszky vállára.) hanem a Széchenyi Pál békéltető művének befejezője: a transigáló *Károlyi Sándor vágtatott agyon, kardjával sújtván halálos csapást a fejére*. Lássa Lánczy úr, az a »gyilkos« az ön kedves, nagyrabecsült *Károlyija* volt! Erkläre mir Graf Örindur diesen Zwiespalt der Natur.

Mathai Viza János neszter-fejérvári püspök és kalocsai nagyprépost történetét, úgy látszik, nem ismeri a pályakoszorús szerző, mivelhogy csak a diplomatiái kútfőket forgatta, s azokból ítélte róla. Ha azonban egyéb forrásokba is betekint: meg fogta volna tudni, hogy az »alter ego« *Széchenyi Pál politikáját már az 1707-ik év elején megtagadta*. E főpap ugyanis az 1706-iki békealkudozások keserű tanulságait meg nem emésztethetvén, lel-

kéből megutálá a bécsi udvart, s 1707. martiusban Nagy-Szombathból a kurucz táborba jött. Eszterházy Antal Bercsényihez küldé őt Beszterczebányára. »*Amice, ad quid venisti?*« kérdé ez csudálkozva a püspököt. »*Én az conföderatióra gyűttem!*« felelt reá egyenes szóval páter Viza, eddigi dolgait szánva-bánva s a hódolati esküt Rákóczinak tüstént le akarva tenni Bercsényi kezébe. A kurucz fővezér előtt kissé gyanúsnak tűnt föl ez a gyors fordulat; kémnek gondolta őt, s nem vette föl az esküt, hanem míg a dologról a fejedelmet értesítené: a püspöknek egyelőre a beszterczei collegiumban maradását rendelte el. *Ez volt az a Viza »fogsága.«* Azonban a fejedelem csakhamar magához hivatá a püspököt, s miután szándékai őszinteségéről meggyőződék: hűség-eskujét elfogadván, a váradi káptalan fele részben Bakó János nagyrépost által hírt *aszalai uradalmanak* másik fele haszonélvezetével gazdagon dotálá. Ez volt íme az a *nagy mártíromság*, a melylyel a kegyetlen Rákóczi szegény Viza püspököt lakoltatta!¹⁾

Az ónodi gyűlés alkalmából Viza ép úgy *nem volt elfogva*, mint Okolicsányi Pál vagy Kálmáncsáy István consiliárius (kinek — ugyan még a hajszála se görbült vala meg), vagy Szmertnik le — fejezve. *E rémhíreket a bécsi udvari körök szándékosan költötték, hogy az ónodi tragediát rémségesen túlozva, a külhatalmak diplo — matidját félrevezessék s Rákóczi ügyének támogatásától elállás — bírják.* Ezt Lánczy úrnak tudnia és figyelembe vennie kellett volna —

Végre a mi Széchenyi Pál — és tegyük hozzá: hű társ — Szirmay István — jószágai elkobzását illeti: a császáriak is szé — tere ezt tették, a hol bírták, a Confoederatio híveivel; ezek rész — ről is tehát viszont a jószág-lefoglalás általános elvül mondató — ki mindazokra nézve, a kik a Szövetkezett Rendek hatalma ala — álló területeken bírván, a hitet a nemzeti szövetségre bizonyos határidőig le nem tették. Széchenyi Pálnak és Szirmaynak elnéz — ték ezt több éven át; sőt az ónodi gyűlés után is Rákóczi csak

¹⁾ Igen jellemző, hogy Viza példáját követte (Lánczy ugyan erről is hallgat) *Széchenyi Pál másik meghittje is*: titkára és oldalkanonokja, a nagyvezű *Brenner Domokos Antal* hántai (azután szepesi) prépost és veszprémi kanonok, később Rákóczinak varsói, berlini, utrechtí és párisi követe.

szívvvel rendelé el reájok nézve e kényszer-rendszabályt: de a kedvéért meg kellett tennie. A példa rossz következményekkel járt volna. Nincs tehát helyén *nemzeti háldítlanságról* ani.

Az sem utolsó mondása Lánczy úrnak, hogy »az ország *törvényes föméltóságai* Bécsben székelték.« (293. l.) Mihelyt már méltóság s *Bécsben székel*: mindjárt *nem törvényes*, talán az udv. cancellárt kivéve.

De Lánczy úr igen könnyen bánik a *törvényes* szóval — kor az a labancz-pártot illeti. Így az 1708-iki pozsonyi, réminsonka pártgyűlést is »*törvényes országgyűlés*«-nek nevi. (299. l.) Tudja-e Lánczy úr, kikből állott ez az »országgyűlés?« Mivel kútfő-ismereteihez a föntebbiek után nem bízhatunk, át elmondjuk mi. A Confoederatióba belépett és ennek oltalmát álló vármegyék és városok (az országnak legalább *háromnyed része*) nem képviseltették a pozsonyi gyűlésen magokat, pedig Rákóczi nem tiltotta, sőt a követek útleveleit kiállíttatni neknek nyilatkozték, — azonban a törvényhatóságok a vett regákat *felbontatlanul* küldötték be a fejedelemhez, hűségük jeléül, s oly határszéli megyék is, mint pl. *Trencsény*.

Hanem néhány — különösen nyugati — vármegyében, helyeknek területe ugyan szintén Rákóczit uralja vala, voltak es cs. helyőrségekkel bíró — különben körülzárolt — erősségek; pl. Pest-Pilis-Solt megyében *Buda* és *Pest*, Esztergomban *Esztergom*, Komáromban *Komárom*, Mosonyban *Magyar-Óvár*, Pozsonyban *Pozsony*, Vöröskő, Sopronyban *Soprony*, *Fraknó*, Győrben *Győr*, Vasban *Német-Újvár*, *Monyorókerék* várak, s helyekben némi beszorúlt, vagy helyben lakó curiális nemesség. Mivel lát ezek a csekélyszámú nemesek, a német parancsnokok nyomon a alatt megtették magokat *vármegyéknek*: választottak magok közül vice-ispánt, szolgabíró, stb.; úgy hitták őket, hogy »*labancz megye*«. Hatáskörük a várak ágyú-lőtávoláig, vagy a ki-külső helyőrségek száguldozási határáig terjedt, földadatuk lévén adak számára élést, adót kivetni a szomszéd falukra. Ezek a *labancz vármegyék* s a helyőrségelt kir. városok küldtek aztán magok közül már mintegy »*követeket*« arra az 1708—1710-iki pozsonyi gyűlésre.

Mindazáltal, ezen »országgyűlés« illetén szerkezetét világ jól tudván: végzeményeit senki komolyan nem v *törvénykönyvbe azok sem akkor, sem utólag be nem ik* Még a szathmári béke után sem merték e becikkelyezést a legaulicusabbak sem, s ezért nincs I. József alatt hoz *nyünk.* Ámde Láczy úr reactionáriusabb az Eszterházi Koháry Istvánok, Illyésházy Miklósok semper fidelis p nál: mert ő neki az 1708-iki pozsonyi conventiculum n nek daczára is »*törvényes országgyűlés.*«

Íme, ennyire vezetnek azok a túlon túl-loyáliskodó és irányzatok, azok a »*jelen benyomásainak* (hunyászokd áramlatnak) *szerencsés és mesterkéletlen (??) összekötés tal,*« — a mint magát a Láczyval, úgylátszik, rokon-g dású gr. Széchen pályabírló úr kifejezi. Koszorúzó és n rúzott hadd örvendezzenek tehát egymásnak!

Minekünk azonban a föntebbieket, helyreigazításúl nelmi igazság és sárba kevert nemzeti hősök kitisztázás: ben el kellett mondanunk, akár tessék némelyeknek, al Divat ugyan mai napság, a politikai összezsugorodás k fényes ideálok, nagy eszmék s elvek embereit kigúnyolni kívált ha tragicus küzdelmükben elbuktak, — és a *siker* jénezní, a *hatalomnak* hódolni, mert »*victrix causa l cuit . . .*« Úgy tetszik, hogy Láczy úr is ezt az irán: szolgálni. Ám tegye; de engedjen meg nekünk, — mi megmaradunk ezentúl is a példaszó második része mell *victa — Catoni.*«

THALY KI

:ÜLÖNFÉLÉK.

BADKA, SZ. KIR. VÁROS, NEVÉRŐL.

rosunkra vonatkozó legrégebb okmányok 1391. óta ódoltság idejéből, valamint ezután is 1743. évig kelt kizárólag *Szabadka* néven említik városunkat, — 180-ban egy *szabadkai* utca is volt.

név tisztán magyar eredetű, a miből a helység első is következtethetünk, és pedig oly helységet jelent, a sok, azaz szabadalmazott jobbágyok vannak. Szabadkát értelmű Szabadhely, Szabadszállás helységek

badka név írását tekintve a régi okmányokban túlnyomóan a *badka* írást találjuk; a nyelvészek a *badka* név etimológiáját a *bad* szóból származtatva, a *ka* végződést a *bad* szóból származtatva, *d*-vel írják a régibb Szabatka vagy Szabathka alakok mellett. (Barátság és nem barátság!)

Badkának ezen legrégebb és eredeti nevével kívül másdig szláv eredetű nevével is találkozunk; a szerbek *badka*-nak (a bunyevácok *Szabaticzának*) mondják. Ezen okmányaink határozott adatai szerint semmi kétség az eredeti, vagy Szabadkánál régibb neve városunké, még az sem valószínű, hogy — mint némelyek vélik — a 1686-os csata után vidékünkben garázdálkodó rác Zserni nevezetű főúr és alvezére Zubota nevével neveztetett városunkat csak azért is, mert ez maga Jován császárnak székelyországi inkább róla neveztetett volna el. — Az egykorú rác főúr, aki — mint Zápolya János udvari papja és csi születésű — a rác nyelvét igen jól értvén, Zserni városunkat mindig *arv. Zabatkának* írja. Pedig hallhatta jól az itteni viszonyokat; mert személyesen a nagyváradi értekezett városunk akkori magyar és rácz küldöt-

teivel. S ha már akkor a Szuboticza név használatban van, lehetetlen, hogy ő, aki különben is szép ajándékaik miatt igen érdeklődött ezen ráczkok iránt, ezen nevet is nem említette volna, aki majdnem minden nevet ismétlés esetében változtatni szeret, így: Török Bálint, Valentinus Török, Turcus sat., vagy Czerni Jován, Jován czár, homo niger sat.

Szerémi kortársa Verancsics Antal, akkor még Zápolya titkára, szintén csak *Szabatkát* ismer, és nem Szuboticzát. — De különben is Jován czár kora alig egy évig tartott és 1527-ben Tornonyoson (most puszta Csantavéren túl) bekövetkezett halálával véget ért. A Szuboticza név ily rövid idő alatt nem keletkezhetett. Azonban nem akarjuk tagadni azon lehetőséget, hogy már a török uralom alatt az itt lakó és az ide költözött ráczkok kezdték e nevet használni, a mire különben semmi adatunk sincsen; ellenkezőleg maguk a törökök is Szabadkának nevezik e helyet. Azonban kétséget sem szenved, hogy az 1687-ben ide telepített bunyevácok által, tehát a török uralom után, jött forgalomba ezen elnevezés.

Szuboticza tulajdonképen annyit jelent, mint Szombathely vagy Szombatka. Vajjon ezen névben egy, előbbi hazájokban elhagyott helységnek, vagy éppen lakhelyöknek emlékét akarták-e megörökíteni? nem bizonyos. Vagy talán Szuboticzát a Szabadka szónak — csak a hangzást tekintő népetymologia alkottá fordításának kell vennünk, t. i. Szabad = Szubot, és a kicsinyítő *ka* rag = a megfelelő *ca* az *i* köhangzóval. Így lett a magyar bakák szájában is Lichtenstein-ből Lik István, vagy a bécsi Lerchenfeldből lelkemföldje.

Annyi bizonyos, hogy e két elnevezést a török korszak után vegyesen használták, s pedig úgy, hogy Szabadka maradt e helység hivatalos neve, még rác z vagy bunyevác nyelven írt okmányokban és levelekben is. A *Szubotica* nevet csak néhány magánjellegű rác irásban, a szegedi várparancsnokság egy-két német iratában (1727. és 1737. évről) és néhány vidéki iparosnak német levelében (1787-ben is Sobotitz, Suppodizza, Szabadicza alakokban) találjuk. Itt helyben is egy 1734. apr. 15. kelt bunyevác naclví nyugtatványon látni aláírva; *u Suboticzi*; de a kapitány hitelesítő aláírása: Georgius Sucsich vicecapitaneus *Sabatkiensis*.

Városunk hivatalos neve Szabadka akkor is megmaradt, a midőn e helység, mint a tiszai határőrvidék egyik főhelye, katonai sánczczá (fossatum) lett; míg nem az 1743. évi máj. 7-én kiadott kegyes privilegium e helységet a határőrvidék megszüntével a katonai kormányzás alól felszabadítván, szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, megengedvén egyszersmind, hogy eddigi nevét

Szent-Mária-ra változtassa: locus huiusque militaris Szabatka cupatus non amplius Szabatka, verum *Szent-Mária*.¹

Városunk tehát most cserélt először nevet. Valószínűleg az telepedésnek kezdete óta itt lelkészkedő és híveinek változó sábjában feláldozóan résztvevő Szt.-Ferencz rendű barátok ajánra és buzdítására történhetett ezen, nem épen mindennapi, hogy e helység múltjával szakítván s régi nevét elvetvén, az újat vegyen fel. Nem lehetett nehéz dolog azon korban s vallásos néppel szemben, mint a bunyevác volt, az egyes intérbíráni, hogy az ország védasszonyának, a B. Szűz tiszteletére álljanak a névcserére és a kegyes uralkodónótól, ennek megerősítését is kérik; annál is inkább, mert mint beköltözöttek, régi emelet nem is kocskáztattak. De meglehet, hogy a vallási buzgalmon kívül valami más titkos rugója is volt; talán a róm. kathol. bunyevácok és a schismaticus szerbek közötti féltékenység volt amaz

A névcseré után a szerbek *szt.-máriaiaknak* csufolták a jevéczókat, míg magukat dicsekedve *szabadkaiaknak* mondogták vala.

Tehát 1743. óta *Szt-Mária* volt városunk neve, s az használt egyaránt latin, magyar, német és rác nyelvű iratokban; nos folyamodvány és hivatalos levél azon korból bizonyítja azt. Mindenütt *Szt.-Máriá*-nak van írva, néha szláv végzetfordul elő, németek pedig néha *St.-Mária* alakban írják, de a és sehol sincsen latinul írva *Scta-Mária*.¹⁾

De jölehet a *Szt.-Mária* nevet a helybeliek hivatalosan és etkezetesen használták is, a nép még sem tudott oly könnyen megszokott régi *Szabadka* névről leszokni, s a nép révén még az sze vidékben ezután is még sokáig fel-feltűnedezik a *Szabadka*. Sőt a magasabb hivatalok is csak sokára tanulták meg az újat, s legérdekesebb a dologban az, hogy gyakran mindkét név más-más szerepel ugyanazon iratban. Így például 1750-ben a kamara elnök Grassalkovics levele *Szt.-Máriára* van cíve, míg belől a szövegben *Szabadkáról* van szó. Egy kún-szt. rtoni levél 1778-ból is mindig *Szabadkáról* beszél, és külczime *szt.-máriai* bírónak szól *Szabadkán*!

Igy maradt a dolog 1779. évig. Városunk t. i. ezen év 22-én a szab. kir. városok sorába emeltetett és febr. 19. *tisz-Mária-Terézia* királynő kegyelméből, a városnak e részbeni elnevezése nélkül, sőt tudtán kívül, neve újra meg lett változtatva s *Szent-Mária-Theresiopolisra*. — Ezen új, görög végű város név

¹⁾ A kalocsa-egyházmegyei újabb név-tárakban (schematismus) 1743-ban udvariasan *Szt.-Irmán* is iratott; de ezen név alakja még nem volt használatban.

ezentúl egyaránt hivatalos volt minden nyelvű okmányokban, csak ritkán találkozunk annak magyar vagy német fordításával. (Mária Terézia városa vagy Mária Theresienstadt.)

De azért, mint előbb a *Szt.-Mária* nem volt képes a régi *Szabatkát* a néppel elfeledtetni, úgy ezen új név mellett is igen gyakran találkozunk még a Szabadka névvel,¹⁾ de *Szt.-Mária* többé nem fordul elő. — Végre a nemzeti érzelem felébredése korában mind jobban s gyakrabban feléledt s használatba vétetett az ősi név is, a mely kivált most a magyar szövegbe idegen hangzása s hosszúsága miatt nem nagyon beillő *Mária-Theresiopolis* nevet legyőzvé, nemsokára, privilegium nélkül is, közhasználatuvá lett. Az 1834. évi városi jegyzőkönyvek között a criminalis jkönyv, az első, a mely magyarul vezetetik s pedig *Szabatkán*; a többiek pedig latinul és Theresiopolisban; épen így 1835-ben és a következő években is. A gazdasági gyűlések jkönyve 1836. évben magyarul íratott de *Theresiopolisban*, míg nem apr. 9. óta ez is *Szabatkát* ír. A politikai jkönyvek csak 1839. jan. 1. óta íratnak magyarul s *Szabatkán*.

Vajjon mily törvényes alapon, felsőbb engedély vagy legalább magistratualis határozat alapján történt e változás? ennek a jegyzőkönyvekben nyomát sem találjuk. Hihetőleg csendes hallgatag megegyezéssel történt; a nélkül, hogy a dolgot megvittatták volna, egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy a várost kir. privilegium nélkül is át-, s pedig régi nevére visszakeresztelték; különben mindenütt s pedig egyszerre kell vala ismét Szabadka névvel találkozunk. — Végre csak az 1845. évi jan. 20. tartott tanácsulésból kéri a város *pecsétjét* magyar körirattal elláthatni, amit a márt. 27. kelt. kir. privil. meg is engedett. S ezóta a város *hivatalos* neve ismét *Szabadka* lett. 1850. apr. óta a Vojvodina korában a behozott német nyelvvel együtt a németes *Mária-Theresiopol* lett hivatalos használatú, míg végre 1861-ben újra a magyar *Szabadka* vétetett elő; de azért a *németek* és a kalocsai egyházmegye *latin* névkönyve csak *Mária-Theresiopolisnak* nevezik (a főplébánia védszentje Szt.-Teréz) jólehet utóbbi a *Szabadka* nevet is használja. — A szerbek és a bunyevácok *Szaboticanak* szeretik mondani, de a lakosság nagyobb része következetesen a hivatalos és magyar *Szabadka* nevet használja.

E helyen még meg kell említenünk, hogy a mi városunkon kívül még más, *Szabadka* nevű hely is van az országban. Egy

¹⁾ Így 1822-ben Baranya vmegye, ír: a szab. kir. *Szabatk-* város nemes tanácsának *Theresiopolisban*. 1828-ban pedig Bács vmegye részéről többször ily czimű levél érkezett: Szab. kir. Mária Theresiopolis nemes tanácsának *Szabatkán*, sat.

abatka Kis-Hontban a Rima folyó mellett 1567-ben említettik mint török vár, melyet a császáriak Fülek várral együtt 1593-ban töröktől elfoglaltak; ez ma egyszerű puszta. Békés-Gyula és saba alatt szintén van egy *Szabadka* nevű puszta. Eredetileg *abatka* most *Zavadka* nevű faluk vannak még: *Ungban* Szabancz mellett; *Sárosban* Szebentől éjszakkeletre; *Zemplénben* Komonnától nyugatra; és *Gömörben* a Garam jobb partján. — *robotica* falu van Krassó vmegyé délnyug. részében a Karas mellett; egy *Szoboticza* már 1483. évben említettik Zala-vmegyében és ma is ott van Csáktornya és Perlak között; más *Szoboticza* a Kőrös-vármegyében Kapronczától nyugatra. Egy *Subotist* ezüváros Nyitra-megyében és *Subotistye* falu Szerémben található. — Temes-megyében van egy sz. kir. város, melynek latin neve *Theresiopolis* (Mária nélkül), másképen *Vinga*-nak nevezik. Régebben a postán gyakran összetévesztették ezt a mi városunkkal, és a levelekkel nem egyszer zavar történt, úgy hogy gre városunk a Helyt. tanácshoz volt kénytelen folyamodni, hogy a postakezelőket több figyelemre intse.

IVÁNYI ISTVÁN.

BÁTHORI ISTVÁN KIRÁLY TITKOS TERVE A MAGYAR KIRÁLYSÁGOT ÉS ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGET ILLETŐLEG.

Mihály vajda erdélyi pünkösdi királysága 1600-ban sok régi aditót elevenített fel. Az udvari tanácsban felemlgették Erdély magatartását az osztrák házzal szemben Zápolya Jánostól elkezdve Báthori Zsigmondig. Így egy névtelen tanácsosi véleményben, mely a bécsi titkos levéltár 1601-iki »Varia Turcica« aktái közt találunk, találunk feljegyzést a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg. A lengyel király titkos terve szerint a lett *na, hogy Báthori Zsigmondot magyar királylyá tegye, a lengyel kancellárt Zamojski Jánost pedig erdélyi fejedelemséggé választassa, hogy így Lengyelországgal kapcsolatosan egy erős szövetséget alkossanak a hatalmas török és német szomszédok szemben, Lengyel- és Magyarországból a Báthori, — Erdélyben a rokon Zamojski dinasztiaival a kormányon. E feljegyzés adatot érdemesnek tartom itt bemutatni:*

A mondott emlékirat Zápolya János magatartásával kezeli az osztrák házzal szemben. Arra az eredményre jut, hogy Erdély mindig menedékhelye volt az osztrák háztól elpártolóknak, és ma is így folytatja:

»István lengyel királynak, feltett szándéka volt, hogy a még akkor gyermek Báthori Zsigmondot — mihelyt a muszkákkal vívott harczait befejezi — ha török szakad is (»per fas, et omne nefas«) magyar királylyá választatja. Nagyban egyengették ennek az útját titokban. Nemcsak a magyarokat akarta megnyerni a hozzá pártoláshoz, — a cseheket s morvákat is nagy ígéretekkel édesgette. Megeskette Géczi Jánost az erdélyi gubernátort is arra, hogy ha ő (Báthori István) hirtelen kimúlni találna, még akkor sem fogja a tervet feladni (t. i. Zsigmond magyar királylyá választatását). Továbbá István király Zamojski Jánoshoz, a lengyel kancellárhoz, rokonát (Báthori Griseldist) adta nőül, bár nagy kor különbség volt köztük s neki viszont azt ígérte, hogy ha Zsigmond elnyerendette a magyar koronát, őt (Zamojskit) Erdély fejedelmévé választatja, hogy azután az ő Báthori Griseldistől származó utódai uralkodjanak Erdélyben. Ezen titkos szövetség következtében történt az is, hogy Báthori István halálával Géczi János Erdélyből a kancellárnak segítséget küldött Miksa főherceg ellen (midőn ez utóbbit lengyel királylyá választották), Zamojski akkor (1587.) kicsinálta az erdélyi fejedelemmel, hogy ha Miksának sikerülne Lengyelországot elfoglalnia, ő Erdélybe vonúl s onnan Moldvába, hogy annak legyen a vajdája Erdély főnhatósága alatt. — Zamojski tervét, hogy Erdély fejedelmévé legyen, még most sem (1600.) adta fel, még mindig táplálja a reményt, melyet István király ébresztett lelkében.«

Zamojski, hogy csakugyan óhajtott volna erdélyi fejedelem lenni, szórványosan egy-egy adat sejttenünk engedi. Így mikor 1600-ban Mihály vajda ellen készült, nyoma van, mintha Báthori Zsigmonddal úgy egyezett volna meg, hogy Zsigmond ha fiőrökök nélkül halna el, a fejedelemséget Zamojskinak, illetőleg fiának engedi át. Erre kérték volna a török pártfogását is a portára küldött követük által (Székely Mihály kir. biztos említi ez adatot 1600. febr. 7-én Rudolphhoz írott jelentésében. A bécsi titkos ltban van.)

De Báthori István messzeható titkos szándéka minden részében dugába dőlt, mint egyszerű tervet regisztrálhatjuk csak.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Die Kroaten im Königreiche Kroatien und Slavonien. Írta Staré József.
Bécs és Teschen. 1882.

E munka írója nem a mérges, nem a dühös horvátok sorából aló, és azért több kimélettel akarunk tévedéseiről szólni. Műve végén (152. lap) azt írja: »Közös álladalmi érdekek az idők folyamán a horvátok, és a tőlük fajlag különböző magyarok között arátságos viszonyt hoztak létre, mely azonban a nemzetiségi szeme ébredése óta a múlt század végén többféleképp megzavartatta. Az emberiségnek folytonos haladásába való bizodalunk itt azt a reményt tartja fenn bennünk, hogy elvégre is a kiegyenlítés mindkét fél érdekében létre fog jönni.«

Mi e sorokat, a milyenekkel hasonlókkal az egész munkában többé nem találkozunk, ismertetésünk elejére tesszük, hogy a időn Staré ur hibáit kimutatjuk, részére olvasóinknál a bona lest megmentsük.

Voltaképp munkájának történeti tartalma kevésből áll, és nagyobb terjedelmet foglal el benne az a rész, mely a horvát vidék ethnographiájával, a nép jellemével, szokásaival, osztályaival, családalmi életével, nemzetgazdasági tényezőivel stb. foglalkozik; a szerző, habár nem sok újat mond, előadásában világos és higgadt. A nép jellemzésében és szokásainak ismertetésében sok lekeést mond, tollát rokonszeny vezérli népe iránt, és mi azt csüljük. A nép mindenütt érdekes és rokonszenves, a hol az a ga romlatlanságában feltalálható.

Két pont az, melyet Staré népismertetéséből átveszünk, sly tágasabb körben is tudomásra jusson. Értjük a házközösséget a zsupániák eredetét.

Miképp minden szlávoknál — úgymond Staré — úgy a horoknál is az álladalmi viszonyok a család alapján épültek föl, sly nem csak az atyára, anyára és gyermekekre szorítkozott, sly nem egy apától származó minden férfi utódot, azok feleségeivel gyermekeivel foglalta magával, míg az ilyen család tulságosan szaporodván, részbeli elválásnak szüksége nem mutatkozott,

Ilyen, azonos vérből származó családok közös háztartása házségnek avagy zadrugá-nak neveztetik. A zadrugának a tagja egyenlő joggal bír, ezek maguk közül családfőt választ ki a közösség vagyonát kezeli, viszályokat kiegyenlít, és a felosztásáról gondoskodik. Pogány korban a ház e feje a papja is volt, vezette az isteni tiszteletet és rokonsága hozta a kellő áldozatokat is. Az első családfő neve a zadrugasztes tagjainak vezetékeve lett, maga a zadruga is tőle vette. Onnan van, hogy a legrégebb horvát falvak, melyek erejük úgy sem voltak egyéb egy nagy házközösségnél, még ma családneveket viselnek. Ha például valamely család alapítóját (Vince) hívták, az ő utódai, valamint a zadruga, és véle abból kifejlődött helység Vinkovci-nak neveztettek. Í. Andrijevi nevű helységet egy Andrija (András) nevű családtól, Vidovci helységet egy Vidtól, Petrijevcit egy Pétert származtatni. Csak akkor, ha valamely család nagyon elszárván, annak egy része kivándorolni kényszerült, és új házközösséget alapított, nyertek a helységek topikai elnevezéseket, nem új telepet, megkülönböztetésül a régitől, a szomszéd hegytől folyótól, vagy más természeti tulajdonságoktól nevezték. Valamely zadruga bizonyos iparral foglalkozott, ez az ipar vagy gazdasági foglalkozás is szolgálhatott a helység elnevezésében.

Az előadatokkal szoros összefüggésben áll a második, mely a zsupaniákra vonatkozik. A házközösségek, melyek elegendőleg ugyan egy zadrugából származtak, elválásuk után is társasági összetartozásuk tudatában maradtak, és törzset avagy zsupányságot (comitatust) képeztek, mely minden álladalmi alapja volt, és részben az újabb korba is áthozatott. Eze az álladalmi egység főnöke a zsupán, mindig a legrégebbi zsupánból választatott. Az utóbbinak tagjai tehát nagyobb tekintélyt élveztek a többiekénél, és a nemesség egy faját képezték, kiváltságai nélkül. Nyugati Európa befolyása alatt a nemesség osztály minden előjogait megszerzi, a királytól hűbérfőnyer, kihuzza magát és jobbágyságait a zsupányság kötelekél kötelességei alól, míg végre saját zászlóik alatt a királytáborban, vagy magán érdekükben harczoltak. (29., 30. lap) I. Ottakár német író (Deutsche Geschichte I. 358. lap) a zsupányságok álladalmi viszonyát, talán azért mert főleg Cseh- és Magyarországot tartotta szem előtt, némileg másképp fogja fel, de Dümmler is, ki pedig a dalmát horvátokról szól. Staré fejtegetés mindenesetre figyelmet érdemel a kérdés nyomozásában.

A mi e munka történeti részét illeti, abban önálló munkának és feldolgozásnak nyoma sincs. Az ország sorsa, a köztársaságok és a nemzetségekhez való állása, jogi viszonya csak elmosódott vonások

n feltüntetve, — az a kevés is, a mi mondva van, egy beteges litikai eszme szolgálatában volt mondva. Magyarországnak ezer zsendős története visszafelé átidómíttatik a Száva mentén most itolakodó törekvések érdekében. A Zrinyi-családot Zrinszkynek vezi a szerző, pedig a szigetvári hőst Zrinyi néven ismeri a világ, — ettől eltérni nem volt szükség, noha a család egyik- isik tagja Zrinszkynek írta magát néha. Szegény Corvin Mátyás rály tűrni kénytelen, hogy horvát-magyar királynak nevez- ssék, a magyar királyi trón neki horvát-magyar trón, — mely árásban Starét már más horvát írók megelőzték. Tudjuk hogy koronát is horvát-magyar koronának neveztek, míg legfelsőbb lyről erről el nem tiltattak.

Soha valamely magyar király magát horvát királylyá nem ronáztatta, mert erre semmi szükség nem volt. Kivételt egyedül ak Kálmán király képez, ki birodalmának határait az Adriág rjesztette. Staré azt írja, hogy a horvátok Kálmánt a horvát űnra meghívták, de csak azon feltétel alatt, hogy Horvátország állóságát ezentúl is elismerje. Ezek a régi dajkamesék, melyet Staré nem talált fel, hanem csak áhíttatosan, és gondolatlanul ána papol Kvaternik-nek és hasonló jó lelkiismeretű történet- ik-nak(?). A szöveg egy kis hővítése, egy alkalmatlan szó kiha- ása, egy hamis oklevél belekeverése, melyek a híres dalmát rdákból mindig előkerültek, és kész az úgynevezett horvát atusjog, melyről különben a történet mit sem tud. A ki e fajta lgozásról fogalmat akar szerezni, forgassa L. Leouzon le Duc unkáját Horvátországról: *La Croatie et la confédération ita- nne.*

Ha az ember a mai horvátokra hallgat, oly fogalomra kel- ne jutni, hogy őseik csupa szívességből ismerték el Kálmán rályt urukul. Ilyen történetírás hazánk délkeleti vidékén is élszerű politikai eszköznek találtatik. Az erdélyi szászok is úgy ntetik fel a II. Géza alatti telepedőket, mint valódi vasgyu- kat, a kik az országot, ki tudja, hányszor megmentették. Ok és ódjaik kimondhatatlan nagylelkűséget gyakoroltak a magyar rályok ellen, hogy azokat fejedelmükül elismerték — habár m mindig hűséges alattvalóik voltak.

Mily távol volt Kálmán király szerződésre gondolni. tatja azon körülmény, hogy ismételve ment seregével Horvát- zágba, hogy az uralma ellen kitört lázadást hatalommal yomja. Vagy a horvátok saját szerződésüket megszegették?

Ismételjük, Kálmán után senki többé Horvátország kirá- vá nem koronáztatta magát. Staré mégis több helyen personal- bról szól (14., 38., 70. lap). Szerinte közös ügyek is mindig állottak Magyarország és Horvátország közt, és a magyar

országgyűlés ebbeli végzései csak akkor voltak érvényesek, ha azokat a horvát tartományi gyűlés is elfogadta. (!)

Horvátország fekvéséről, álladékaról és terjedelméről szintén téves nézetei vannak Starénak. Nem csak Kőröst számítja oda, mely városban, szerinte Kálmán király az »uniót« megkötötte Horvátországgal, hanem Sziszeket is. Azonban a horvátok Sziszeket soha sem bírták, és hogy a magyarok bejövetele előtt itt püspökségük lett volna, csak gyanús hitelű irományból olvastattott ki. A biborban született Constantin császár jobban ismerte az akkori Horvátország fekvését, midőn azt mondja: »A khrovátok pedig a hegyek felé határosok a magyarokkal.« Tehát nem a Dráva, nem a Száva, de még Kulpa sem választotta el a magyarokat a horvátoktól, hanem a Velebit hegység, mert ezt kell érteni a Constantin császár által említett hegyek alatt. Ezzel egészen összehangzik, a mit a Biborban Született a régi Horvátország álladékaról mond munkájának további folyamában. Szerinte ez ország tizenegy zsupánságra volt felosztva, ezeket névszerint fel is sorolja. De vajjon melyik fekszik ezek közül a Dráva és Száva körén? Egy sem; hanem mind a Kulpán és a Velebiten túl.

A Dráva, Száva és Kulpa közti rész soha sem volt Horvátország álladéka. Ez már elégszer és dönthetlenül volt bizonyítva, azonban a horvátok elfogultsága a tényeket, a százados okleveleket, és törvényeket semmibe sem veszi. Rögeszméik sokszor mulatságos zavarokat idéznek elő. Kukuljevics Iván az általa kiadott Codex diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae II. köt. 40. lapján közli VII. Lajos francia király levelét a szentdénési apáthoz, kire távollétében az ország kormányzását bízta, tudósítván őt, hogy Magyarország határához szerencsésen megérkezett: De portis Hungariae scribimus vobis. Kukuljevics De portis Hungariae alatt magyar tengeri réveket értett (pedig nem de portibus Hungariae van írva), mire horvát hazafisága felforralt, és a szöveget helyreigazítandónak vélte, és nehogy valaki azt higgye, hogy a dalmát tengerpartot a francia király magyar tengerpartnak nevezhette, az oklevél horvát feliratában az »u luke ugarske« szavakat »dalmáthorvát« partnak magyarázta a szövegbe a Hungariae szó után Dalmatiae-t csusztatott zárjel közé.

Tehát Kukuljevics nem tudta, hogy VII. Lajos 1147. évben Regensburgtól kezdve a Duna partján Bécs felé ment, és Magyar-Óvárnál hazánk területére lépett, melyet Belgrádnál ismét elhagyott, hogy Nissán, Sofián, Filippopolison és Drinápolyon keresztül szárazon érje el Konstantinápolyt. Nem tudta, hogy a porta Hungariae nyugat felől a Duna jobb partján Haimburg alatt fekszik, valamint magyar kapunak nevezték a vereczkei szorosot, mely Oroszország felől Magyarországra nyílik.

Ha Vilmos tyrusi érsek történetét a kereszthadakról olvastam, a horvát író *talán* nem esik oly hibába. Az idézett munka usler-féle német fordításához még egy térkép is van csatolva, mely a kereszties sereg útvonalát kimutatja.

A történet ott a Dráván túl a horvát aspiratiók szolgálatában áll. Emlegetik a personaluniót, a páritást (14., 38., 70. l.) zélnek az ottani pénzverési jogról, a bán hatalmáról, és az ottani törvényhozó testületről. Staré abban Horvátország souverainitási jogát látja, hogy saját maga (helyesen: annak részére) ön pénzt veretett. Weszerle József érmészeti tábláin (E. csót, I. tábla) harmincnál több éremábra mutatattik be, ezek közül csak 3 darab (33—35), mely Slavoniára vonatkozik. Körültekintés: Moneta Ducis pro Slavonia. Vagy: Moneta regis pro Slavonia. Ez a tény. De vajjon ebből Slavoniának, vagy ha tetesszük Horvátországnak souverainitását lehet-e következtetni? Ez tényleg Stíria is, míg magyar fenhatóság alatt volt, souverainitási jogát megőrizte volna, mert IV. Béla, és V. István mint magyar hercegek vagy kapitányok Moneta Stiriac veretű pénzeket verettek. (Új M. Muzeum 1858. II. k. 208., 209. l.) Sőt miután Béla és Brassó is verettek pénzeket, és ily jog feltételesen Kassára is átruházva, — miután továbbá Zsigmond király 1430-ban Pozsony városának jogot adott arany és ezüst pénzverésére,¹⁾ Nagy-Bánya pedig 1468-ban nyert ily jogot, azt nem lehet mondani, hogy ezek souverain városok voltak. Csak Máté István veretett, no de ő rebellis volt. Giskra is hasonlót tett, mert is V. László azt a rendeletet intézte a kassai tanácshoz, hogy Giskra kir. jóváhagyás nélkül pénzt nem verhet.²⁾ Ennek ellenére pedig az, hogy királyi engedéllyel pénzt verethetett, nem a nélkül, hogy felségi jog származnék abból részére. Péter császár 1459-ben, midőn magyar királylyá koronáztatott, az ő és Zsigmond bazini és szent-györgyi grófoknak, II. Lajos király 1464-ben Keserű Mihály boszniai püspöknek és Szerecsen János kamarásnak adott pénzveretési jogot. Tudom, hogy a felhozott esetben a kérdéses jog egy vagy több évre adatott bérbe, mint az adójövedelem nálunk, Franciaországban és másutt bizonyos korban bérbe adatott; de azért királyaink felségi jogukat nem adták bérbe. Tessék a horvátoknak nekünk slavoniái pénzt mutatni, mely I. Mátyás király I. végzeményének

¹⁾ Fejér X. k. 7. rész. 199. lap. Hunyadiak kora VI. 184. lap. Budapesti Szemle, Vas József cikke: A műveltség története az Anjouk idejében.

²⁾ Thallóczy: A kamara haszna, 200. lap.

7-dik cikke *utáni* időből származik és akkor megalkuszunk velők Slavonia souverainitására nézve.

Horvátország önállóságának lidércze folytonosan bántja, Starét, és beviszi őt feneketlen mocsárokba, melyekből nincs menekvés. Ki győzné a horvát írókat azokból kirántani? vagy kinek volna kedve arra vállalkozni, tudván hogy ők a fertőkből nem is akarnak kirántatni! Ott szerepel Starénál a királyválasztási kérdés is melyet ő épen nem ért. Azt mondja ugyanis (16. l.) hogy a horvátok, a szerencsétlen mohácsi csata után, a Magyarországgal fennálló statusjogi viszonynál fogva azon joggal bírtak, hogy ettől függetlenül új királyt választhassanak. De vajjon hol van ez megírva, hogy a horvátok fel lettek volna jogosítva Magyarországtól külön maguknak királyt választani? Az Árpád-ház kihalása után a nemzet többször gyakorolta királyválasztási jogát. Ily választás alapján foglalta el Wenzel és Ottotul eltekintve Robert Károly a királyi széket, így nyerte el a koronát Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Hunyadi Mátyás és II. Ulászló. Hol van ezen esetekben nyoma, hogy Horvátország véleményét külön kérdezték volna? És a mohácsi csata utáni választások mit bizonyítanak? Látjuk, hogy mikép Magyarországon úgy a horvát részekben is, az egyik párt Zápolyaihoz, a másik I. Ferdinándhoz szíttott. A dombrói gyűlés 1526. december 18-án Zápolyait, a cettini gyűlés 1527. január 1-én Ferdinándot ismerte el királytál. Mindegyik trónversenyző az ország azon részében választatott meg, a melyben pártja erősebb volt. De maguk a cettini gyűlés tagjai érezvén azt, hogy törvényes fejedelmök csak a magyar király lehet, felszólíták Ferdinándot, tartson magyar választó országgyűlést, hol ők szintén meg fognak jelenni, és csak ennek bevégezése után fognak ők is nyilatkozni. E gyűlés megtartatott Pozsonyban 1526. december 16-án és a cettini gyűlés a következő január 1-én csakugyan ezen választásra hivatkozik ilyképen: »Szorgalmasan meggondolván azon jogokat, melyekkel ugyanazon fenséges királyunk, hitvesével, említett fenséges királyné asszonygyal együtt, a magyar szentbirodalomnak örökségi joggal megnyerésében, teljesen és elegendőképen felruházva, és ellátva van, főként ama több rendbeli megczáfolhatatlan szerződés erejénél, melyeket mi alaposan láttunk, olvastunk és ismét megolvastunk; végre a magyarországi rendelvények és határozatok szerint, azon ország karainak és rendeinek közgyűlésén, a közelebb múlt december 16-ik napján Pozsony városában annak rendszerint és törvényesen történt kihirdetett választásnál fogva, de hasonlólag figyelembe vévén ama sok kegyelmet stb. . . ezen egész nemes Horvátország királyává elválasztottuk.« Elválasztották pedig, mint a rendek oklevele mondja »ebéd előtt, midőn még éhjommal valánk.«

A cetini gyűlés itt nem horvát statusjogra hivatkozik, nem magyar rendelvényekre és határozatokra; és sem a domb-, sem a cetini gyűlés nem választ külön királyt, hanem azt, a ki Magyarországon már meg volt választva. Sem Zápolyai Ferdinánd nem álmadozik arról, hogy magát Horvátországban koronáztassa; és maga Ferdinánd elismertetését Horvátországban csak azon jognál fogva szorgalmazta, mely őt Magyarországon illeti.

Egyébiránt külön, és a magyartól eltérő választás megadva sem volt, mert törvényeink Magyarország és tartozandóinak álladékat már akkor elválaszthatlan egésznek tekintették.

Vannak újabbkori analogiák.

A német részen úgynevezett pragmatika sanctio történetét tudjuk, hogy annak elfogadtatását egy évtizeddel előbb előtették. A horvátok Bécsbe indított küldöttség által kijelenték készségüket a nőiág örökösödésének elismerésére (1712. év) adta azt az elvet Erdély is (1722.) az örökös tartományokig még előbb adták beleegyezésüket az új örökösödési rendre. az udvar politikai taktikája volt. Mind ez nem tette feleslegessé, midőn Magyarország az 1723. évi országgyűlésen a Habsburgi ház női ágának trónraképességét kimondá, az erről hozott ény, mely nem pragmatika sanctio, a Magyarországhoz csatolt részekre nézve is egyuttal ne legyen hozva. Horvátországnak más éven történt beleegyezésére nem történik hivatkozás, erre nem az okosság, mert a magyar országgyűlés a részeket is kötelezte, abból, hogy a horvátok 1712. évben Bécsben miféle alkotmányos előzékenységet tanúsítottak a nőiág örökösödési rendre, szintoly kevésbé következik, hogy Horvátország Magyarországtól önállóan határozhatott a successioról, mint nem követelt Csehország, Ausztria, Stiria, Tirolis. stb. souvernitéása, a dynastia 1720. és 1721. években jónak találta azoktól is inkább a pragmatika sanctio elismerését szorgalmazni.

A horvátok fenebbi határozata annyira nem gyakorolt befolyást Magyarországra, hogy ezek épen az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen hoztak törvényt, mely a női örökösödést Magyarországon kizárja és e törvény természetesen Horvátországot is érintette. A horvátok megpendíteni sem merték az általuk Bécs-magukévá tett ügyet, a király pedig szentesíté a nőiágot kizáró törvényt, és az által elismerte, hogy a horvátok, mint horvátok intézkednek a magyar trónról, sőt a magyar országgyűlés is saját magukról sem.

Az 1687. évi, és 1723. évi (2. t. cz. 11. §.) törvényczikkekből látszik ugyan, hogyha I. Lipót minden ivadéka kihalna, az osztrák és tartományokban a Habsburgház többi nőági maradékai is megszűnnek. 1882. VI. füzet.

is uralkodnának, míg Magyarország viszanyerné királyvála-
jogát, de azt semmiféle törvényből ki nem lehet hüvelyezni,
Horvátország külön utakon járhatna Magyarországtól.

Azonban messzire túllépnők egy kritika határát, ha
denre válaszolnánk, a mire e könyv felhív. Mellőzük tehát
mit Staré a horvát törvényhozó testületről, a bán hatalmá
hasonló auxesisekről mond, hogy magával és a világgal (t
könyvét olvassa) a horvát királyság közel ezredéves önáll
elhítse.

Starénak még csak azon mondatára akarunk megj
tenni, mely szerint a horvátok 1848-ban Austriához szitvát
ők tartományi autonómiájukat visszazerezték. Különös
midőn Staré alább maga is állítja, hogy e korszak után I
országban a hirlapok megszűntek, az irodalom süllyedt, l
annyi reménnyel biztatott »Matica« egészen jelentéktel
a csőtörtökönként tartott színelőadások távol sem voltak
érdeket ébreszteti a nemzeti művészet iránt. Mondja hogy
rismus helyett a déli szlávtság eszméje merült fel, mely
nagy lelkesedést nem keltett; végre sopánkodik hogy
mily sokféle ígéretekkel biztatta a népet, melyekből
semmi sem teljesült.

Mind ezt mi Magyarországon igen jól tudjuk, -
horvátok részéről ritkán hallani belátást tanúsító szót, a
a nyilatkozatot felemlíteni érdemesnek tartjuk.

Még is a könyv egész iránya a magyar államjog t
Croatia fara da se. Ez a titkos és többnyire öndudatlan t
De az újkor története bizonyítja, hogy a horvátok saját e
géből semmire sem mehettek, és Miskatovics ez év máj
helyesen mondta a zágrábi közgyűlésen: hogy Horvátorsz
a magyar historiai jognak győzelme folytán az absol
fölött támadt fel a semmiségből. Csak azóta létezik
»Aufschwung.«

Ezt is feljegyezte a történet az utókor számára.

PESTY FRI

*Poviest Hrvatska, po vrelih napisuo Tade Smičiklas. Dio drugi. O
1526—1848. U Zagrebu 1879. Bolti ára 2 frt 60 kr. IV. 496*

Mint szerző Smičiklus mondja, ő húzta az első ba
meg nem munkált földön. Az általa használt források j
szintén még nincsen kiadva. A munka az utóbbi 3 század
tét adja, kezdve a mohácsi véstől 1848. sept. 11-ig, mel
Jelačić átment a Dráván. A horvát történet első része (1

úgy látszik 1883-ban fog a Matica Hrvatska tagjainak szétküldetni. Ezek száma 1879-ben 3728, 1880-ban 4827 volt. (I. az 1881. jul. 10-iki közgyűlés elé terjesztett titkári jelentést.) A tagdíj 3 frt. Az 1882-ben szétküldött könyvek bolti ára 7 fr. 55.

A második kötet 4 könyvre oszlik; ezek közt a 9-ik (XVI. század) és 10-ik (XVII. század) a harmadik korszak történetét tárgyalja, míg a XVIII. és XIX. század (11. 12-ik könyv) a 4-ik korszakot képezi. A feldolgozásnál követett módszerről, a felosztásról a szerző az első kötet megjelenése alkalmával szándékozik terjedelmesebb fejtegetésbe bocsátkozni. A következő sorok célja sem egyéb, mint a munkára addig is felhívni a figyelmet. Megjegyezzük, hogy újabban a horvátok a cseh (fonetikus) ortográfiát követik.

Érdekes volna Szlavonia (értsd Verőcze, Pozsega és Szerém v. m.-t) története is, de itt mutatványkép Fiumére szorítkozunk. A »Zrinski és Frankopán« családot ért katasztrófa után (1671.) a tenger mellé a császári kamara alá került. Midőn II. József 1775-ben ott utazott, tekintettel szomorú tapasztalataira, azt ajánlotta, hogy a triesti intendanzát szüntessék meg, a tenger melléki városok pedig csatoltassanak a határvidékhez, illetőleg Horvátországhoz. Csakugyan ily intézkedéseket tőn a királynő 1776-ban. Az 1767-ben alapított horvát báni tanácshoz aug. 9-én intézett leiratban Rieka s kikötője valamint a Karolina úttól jobbra eső birtokok, továbbá Karlovac közvetlen a horvát királyságba kebelezettek be, a többi pedig a határvidékhez csatoltatott. Horvátországban új megye alakult, a severini — ez 1778. óta Bakar, Bakarac és Kraljevic-et is magába foglalta. Az új megyét a királynő, a többi megyék módjára a báni tanács alá vetette, a kereskedelmi ügyek kivételével, melyek a gubernialis kormány-nak reserváltattak; egyúttal Majláthot kinevezte gubernátornak, s severini főispánnak. A báni tanács ki is küldte 1777. oct. 20-án egyik tanácsosát mint megbízottat, ki Majláth Józseffel együtt átvette a triesti tengeri hatóságtól a tenger melléket. Rieka fényben s vigaságban fogadta a két küldöttet, 1777-ben pedig a magas kir. tanácsnak írja, hogy mennyire örvend, hogy ő benne valóságos atyát s gondos pártfogót talált. Mégis Rieka arra törekedett, hogy mint szabad kereskedelmi város minél több szabadalmat nyerjen, hogy patriciusai nemeseknek tekintessenek, a magyar-horvát országgyűlésre szavazati joggal bíró követet küldhessen. A szép álmok, melyeket az udvar a kereskedelem jövőjéről az Adrián táplált, a severini megyének kereskedelmi ügyekben rendkívüli helyzete alkalmat szolgáltatott egyaránt arra, hogy az udvar e tájéket, különösen Riekát, minél szorosabban vesse az udvar közvetlen hatalma alá. A magyarok s velük a meggondolatlan horvát

nagyok is ily értelemben szóltak a királynőnek. A horvát báni tanács úgyis mindig visszatetszett a horvátoknak, miután az azelőtt a horvátországgyűlés által gyakorolt administratio most teljesen arra szállt volt át, s így 1779-ben föl lett oszlatva, ügyei átmentek a magyar helytartó tanácsra, melyben a horvát bánt amaz időtől a harmadik hely illette meg. A Fiuméra vonatkozó vitákat itt elhagyjuk; megemlítjük, hogy 1845-ben a fumei gubernator a horvát országgyűlésen a kir. rescriptum mellett, s így a turopoljaiak fejenkénti szavazati joga ellen szólalt fel.

Attérünk Dalmátiára. Hogy a tartomány sajnálatraméltó állapotban került 1797-ben osztrák kézre, az kitűnik a velencei kiküldöttek által szerkesztett jelentésekből: A lakosok nem alattvalók, hanem koldusok, különben »olyanok a népek, a milyenekké kormányuk teszi őket.« A kiküldött deputatio, mely azt kérte, hogy horvát testvéreivel egyetemben a Szt.-István koronájához csatoltassék, nem kapott feleletet. Különben 1805-ben Dalmatia, 1806-ban az addig szabad Dubrovnik (Raguza), 1809-ben Horvátországnak a Száva jobbpartján fekvő része Franciaország alá került. Alig győzi dicsérni, mit nem tettek a francziák nevezetesen Marmont a »duc de Raguse« az anyagi felvirágzás (útak stb.) közbiztonság, iskolák, nemzeti nyelv érdekében, mi több azt találja, hogy a francia nyelv sajátyszerű bájjal bír, minek tulajdonítható, hogy e területen oly nagy haladást tőn. 1811-ben egy Párisban járó küldöttség határőrvidéki tagjai kijelentik, hogy tartományuknak az osztrák kormány alatti sorsán csak sajnálkozni lehetett. 1814-ben a nép nagy lelkesedése, hogy ismét testvéreivel összejut, szintén segített, hogy az osztrákok a volt francia területet oly könnyen elfoglalhatták.

Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyát megvilágítja ama tény, hogy a horvátok már 1712-ben azt az ausztriai princest avagy ivadékát fogadták el uralkodójuknak »ki Ausztria, Stíria, Karantán, Krajna felett uralkodik s Ausztriában székel.« A teljes jogegyenlőséget elismerte továbbá maga Mária-Terézia, midőn a báni tanácsot állította fel. A horvátok nem is a királyságnak, csak a magyarok királyának vetették volt magukat alá. Az adó felemlése, az újonczok ajánlásának joga a horvát országgyűlést illette meg. Gyakorolta is az utóbbit II. József idejéig. Miután Horvátország ama kiváltsággal bírt, hogy adói csakis saját költségére fordítottak, Mária-Terézia ez előjogban nem részesítette az új szláv megyéket, mi több később a bán felügyeleti joga alól is elvonta, s ez ügyet a m. udv. cancelláriára bízta.

Az ú. n. culturtörténet az egy-egy századot tárgyaló könyvek utolsó fejezetében foglaltatik össze. Csekély terjedelménél fogva nem lehet kimerítő. Így meg nem tudni, hogy a horvát nyelv első

a Babukié volt, (ámbar Smodek jogtanár már 1831—32. ótaotta.) A horvát opera körül annyira érdemesült gr. Erdődyia fel sem említették. Gaj személyiségéről bővebb felvilágosított hiába keresnénk.

Az 1848. előtti időben szerepelt személyiségek közt JosiSalopok époly kevéssé sympathikusak szerzőnek, mint íb megye közgyűlése. A nemzeti párt férfiai közt különösenović Metel lép az előtérbe. Szerinte a nyelv minden nemzetitlke. Ép így vélik a bécsi szláv deákok, hogy a szabadság etiség nélkül »test, lélek nélkül.« Míg Ožegović követ és szóddig gr. Drašković J. a tettek mezején s röpiratokban egybuzgó. Azt ajánlja honfitársainak, hogyha nem érzik magulég erőseknek a magyarokkal a harcot felvenni, akkor vessék kat alá, de akkor is bizzanak eszközbe és szellemi tehetsé e, hogy ámbár rabok, mégis túl fogják szárnyalni a magyarokat eteikkel, a mint valaha a görögök legyőzőiket a rómaiakat; sírjanak, ne panaszkodjanak, mert nincs kevésbé méltó-jelenet, mint egy könnyező nép, mely saját védelmére erejét em feszítette, meg nem hozott minden áldozatot.

Magyar államférfiakkal keveset foglalkozik, Kossuth-ról p. dán csak egyes nyilatkozatok közöltetnek. Így: azt megha ni, ki bírjon a horvát országgyűlésen szavazati joggal, az a ar országgyűlés jogkörébe esik. — Horvátország nem bír kal. — Köztünk csak a kard dönthet. — Hol van Horvát; , nem bírom megtalálni a mappán.

A munka az 1848. horvátországgyűlés feliratából közli, hogy vátok elvesztették hatalmas, de egyedüli támaszukat. Egy- lnyomóik most ő felsége királyi hatalmát is letiporják. A ur hadügyi ministerium, úgy tűnik fel Jelačićnek, magában a monarchia szétmállásának csiráját. Ő a polgári háború- m fél, ha lázadást kell vele elnyomni. A monarchia foede- alapon rendezésének eszméje uralkodik a horvátoknál, de ;ét meg akarják menteni. Az országgyűlést, a bán procla- át a polgári háború követi, de ezt szerző már nem írja le.

MAYR AUREL.

í családelet és háztartás Lőcsén a XVI. es XVII. században. Írta Kálmán, főreáliskolai tanár. Lőcsén, 1882. nagy 8-adrét 78 lap.

A fentt írt czím alatt kedvünkre való kis könyvet kaptunk svármegye fővárosából s valóban mind stylusára, mind tar- ra nézve csak jót mondhatunk e munkáról.

A mit b. Radvánszky Béla a magyar nemesség XVI. s

XVII. századi család életéről elmondott, ugyanazt találjuk itt a nem kevésbé érdekes polgári osztályról. S épen jó helyről u. m. Lőcséről, melynek levéltára oly gazdag, mintha nem is egy városé, hanem egy kis állam levéltára volna. Hasonló gazdag levéltárral bírnak még Kassa, Bártfa, Nagy-Szombat, Selmecz, Kőrmöcz, Pozsony, Kolozsvár, de fájdalom, ezeknek még nem akadt Demkó Kálmánja. Írták s írják ugyan az egyes városok történeteit is többé-kevésbé kitűnő írók s veszünk olykor-olykor érdekes közleményeket egyik másik város történetéből, de hogy a városi polgárok társas életét, családi életét, háztartását, öltözékeit, szokásait valaki oly tüzetesen és alaposan, oly előszeretettel s oly emelkedett szempontokból tárgyalta volna, mint a jelen mű írója, nem emlékszünk rá. Író nyolcz fejezetben fejtegeti tárgyát, bevezető része után következnek: 1. Lakás; 2. Butorzat; 3. Asztalnemű; 4. Ágynemű; 5. Ruházat; [a] fehérnemű; b) férfiruha, c) nőruhák;] 6. Ékszerek. 7. Fegyverek. 8. Családélet. Szokások — című fejezetek. Pedig az mindenki előtt világos, hogy multunk társadalmi életének ismerete csak úgy lesz teljes, ha nemcsak a nemesség, hanem a városi polgárság életmódjára is kiterjesztjük figyelmünket és kutatásainkat. Az bizonyos, hogy amaz egyes városokban, hol erős polgári élet fejlődött ki s terjedelmes levéltárak maradtak, némi részben könnyebb a tanulmányozás, mint az egész ország területén eloszolva lakó nemesség életmódjára nézve, részint már a hely és személyzet kissébb és meghatározott köre miatt, részint azért, mert a polgári népélet sokkal stabilisabb s egyszer megszokott formáit sokkal nehezebben és sokkal lassabban változtatta, mint a szórványosan lakó nemesség; nehezebben fogadta el a nagyvárosok s királyi udvartartást látó helységek befolyását és sokkal nehezebben és csak hosszú idők után engedett akár a külföldről, akár az ország más részéből átszivárgó divatnak. Helyesen tette tehát írónk, hogy a XVI-ik és XVII-ik századot, Lőcse város társaséletéről írva, szoroson összekapcsolta, mert bizonyos Mátyás király halálától egész a szathmári békekötésig felette keveset változhatott a polgári élet s felette keveset olvasztott magába abból az elemből melyet az az új idők szellemének szoktunk nevezni.

Csak egy pár szóra nézve van észrevételem. Szerző ugyan is német szöveg után dolgozván, a legtöbb régi műszót igen helyesen fordította le magyarra, de az ékszerek leírásánál megtartotta a francziás *emaille* szót, sőt egy párszor (pl. 57-ik lap) a német *Schmelz* szót használja, holott ez a két szó ugyanazon jelentéssel bír, s e két szónak értelme magyarul *zománcz*, adataink szerint közel 400 év óta. Továbbá midőn a ruhákról beszél, használja e szót: *kihajtóka* (pl. 51-ik lap), itt a *ki* teljesen felesleges, mert a

gyarban a *hajtóka* szó épen azt jelenti, a mit szerző a kihajtó-
al akar mondani, végre megjegyzem, hogy a többször előfor-
szalag szót egy l-el kell írni.

Nagyon érdekesek a munkában a különféle tárgyak árainak
állítása és összehasonlítása, mert ez által az egész értekezés
zeti és történeti nézpjontjain kívül nemzetgazdasági becset
ver s az olvasó kevés utángondolással, az értékekről is megkö-
ő fogalmat szerezhethet.

A 61-ik lapon szerző kimutatja, hogy az akkori nők is fény-
: voltak (ez igen valószínű!) s ruháik nagyon sokba kerültek
igaz!) de a régi nők mentségére és előnyére mindazáltal meg-
ezhetjük: igaz ugyan, hogy ruháik sokkal drágábbak voltak
t a mostani hasonló társadalmi osztályból való nőké, de ha a
L és XVII. században egy nő egy rendbeli szép ruhát elké-
etett, az egész életre szolgált, sőt gyakran még az unokákra
szállott s akár hányszor olvassuk régi iratokból, hogy ez vagy
z fiatal leány ugyanazon ruhában esküdött meg és lakadalm-
melyben édes anyja, nem is szólva az ékszerekről, melyek egy
családban századokon át használtattak, míg most — minden
színűséggel Lőcse város általam dícsért szép hölgyei is — a
m éves ruhát, ha van ilyen, már réginek nevezik, kopottnak
ják, kivált ha a vágytárs akar vele tetszelegni. Az összeha-
ításnál tehát azt kell számbavenni, hogy napjainkban egy-
-80 évig élő nő mennyit költött ruhára s mennyit a XVI-ik
adi nő?

E sorok írása közben értesültünk, hogy e kis mű a Lőcsén
készített *Album* című irodalmi almanachban jelent meg, mely
pokban fog közrebocsáttatni iskolai jótékony célra, ajánljuk
t minden olvasónknak ez *Album* megvételét, mert egyfelől
konyságot gyakorol, másfelől e kitűnő tanulmányt is megsze-
eti. És most nincs más hátra, mint kérni Demkó Kálmánt,
r Lőcse város teljes történetéről ígért munkáját is mielőbb a
közönség rendelkezésére bocsássa. K—S.

*Egy-
ty-i apátság. Tanulmányok az egri főegyházmegye történetéből. Írta
ny János. (Megjelent az Egri Egyházmegyei Közlöny 1881-ik évi
1—22. s 1882-ik évi 1—9. számaiban.)*

Nagy meglegedésünkre szolgált annak tudata, hogy Foltény
os tisztelt barátunk nem pihen és nem hallgat. Erős ítélő tehet-
és szép nyelve a szorgalom és munkásság szövetségében
ödik s barátait és üggyársait ily remek tanulmánnyal lepte
A zatyai apátság alapításának ügye s hol fekvésének kérdése

Pray óta foglalkoztatta történet-búvárainkat, foglalkoztatta, Jerneyt s másokat, és ime a kérdés most meg szerzőnk által eredeti okiratokkal bebizonyítva, hogy vármegyében, Halász helység határán feküdt. A bűnműve azonban nem szorítkozik csupán a nevezett apátsághoz, hanem foglalkozik egyszersmind az *Aba* nemzetség történetével s Anonimus hitelességével oly alaposan és érdekesen, hogy csak igen kevés alkalommal volt szerencsénk olvasni, nálunk csak annyit akarok említeni, hogy Anonimust I. István jegyzőjének bizonyítja, s hitelességét 1067-ből származtatja. Teljesen igazat ad Szabó Károly felfeltételeinek s a magok értékekre szállítja Hunfalvi Ethnografiájának Anonimusra vonatkozó állításait. Említve a terjedelmes tanulmány érdekesnél-érdekesebb felette sajnálnunk kell, hogy e kitűnő munka, egy külföldi lapra méltó vidéki lap hasábjai közé szorúlva, a történelmi nagy közönségre nézve úgyszólván hozzáférhetetlen, és nem juk el magunkban a kérést, melyet bátrak vagyunk az e megye nagytekintetű főnökéhez intézni, kit mint a történelmi és az azzal foglalkozók pártfogóját van szerencsénk, hogy valami módon e becses műnek önálló megjelenését előmozdítsa, mert a kiadhatás dicsőségeért aligha senyvezne az egri tudós káptalan vagy bármely fővárosi nyomdászintézet, sőt a kiadók is, csak ismernék a benne lefektetett igazságot a maga önként következő fényes tulajdonságai

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUN. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Ő tárgyúl volt kitűzve Thaly Kálmánnak a múltkorról elmaradt ekezése: »Észrevételek Lánczy Gyula Széchenyi Pálról írt tanulmányról.« Minthogy szerzőnek torokbaja miatt orvosa megtiltotta az asást, Szádeczky Lajost kérte fel értekezésének felolvasására. Mi történetvén, Lánczy Gyula azon kérelmét intézte a választmányhoz, vedné meg neki, hogy ott rögtön tchesse meg észrevételeit. A választmány azonban azon okból, hogy az ilyen eszmecsereket sokkal b eredménynyel lehet behatóbb tanulmány után folytatni, s hogy szeri felolvasásnál könnyen származhatnak félreértések, azon óhajt fejezte ki, hogy szerző álljon el a rögtöni válaszolástól. Thaly után ezután bemutatja Bottyán János ezimerűjítő nemeslevelének eredjét, mely a »Századok« füzetében már közölve volt, s mely jelenleg ly Kálmán birtokában van. Ez érdekes nemesi levél egy régi vitás ést dönt el végleg.

Következett Bogisich Mihály felolvasása: »Magyar népdalmotik a régi templomi énekekben« s néhány egyházi éneket, melyeket si hangjegyekről ő tett át, a közönség zajos tetszesc közt el is énekelte. Ora mellett, valamint egy 1651-ben megjelent egyház-énekeskönyvet mutat. *Ipolyi* Arnold elnök ezután fontos teendői miatt elhagyta az ki székelt s Pesty Frigyeset kérte fel az ülés további vezetésére.

Ezután következett Jedlicska Pál dicsérettel kitüntetett pályae: »Erdödi gróf Pálffy Miklós élet és jellemrajza.« Bemutatta Deák kas.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagokul megválasztattak: *Lányi* Ferencz, *Esztergom*, *Kasztner* Géza, *Esztergomi*, gr. *Festetics*

Géza, Budapest, aj. a titkár, *Platthy* György, Nagy-Szalathna, aj. Leustach Lajos *Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szt.-Márton, aj. Magyar Kossa Sámuel, *Zeller* Emil, Vág-Sellye, *Műdlík* János, Patvarcz (Nógrád m.) aj. titkár, *Kanisay* József, Karczag, aj. Darvas Gábor.

Ezután titkár jelentést tett a kassai városi levéltárban felfedezett okiratokról és levelekről, mely jelentést közelebről egész terjedelmében közölni fogunk.

Ezután Gyárfás István tett jelentést a boldogult Baloghy István által a Társulatnak adományozott következő levelekről:

1. Albertus de Losoncz (1457. Jenő városában, feria sexta = Péntek, Circumcisio volt jan. 1. szombat, tehát ez kelt) 1456. dec. 31-én, Rosalehotai egész faluját Nógrád megyében Balogh Mihálynak és Mártonnak 200 arany frtéért zálogba adja e kiváltságlevélre függesztett hiteles pecsét alatt, — mely azonban hiányzik.

2. 1469. A sághi convent jelenti Országh Mihály nádornak, hogy egyházas-körtési vagy baloghi Lewkes Mihály és Márton perében, Egyházaskörtés Nógrád megyei részjóságait zálogba adták Lőkös Sándor osztályos testvéreinek, kik most visszaadni nem akarják, tehát czekek a conventi küldött a nádor bírósága elé megidézte.

3. 1495-ben Balogh János és Jánosy Boldisárné nagybátyját, Balogh Mártont és érdektársait hatalmaskodási ügyben perbe idézi a sághi convent.

4. 1499-ik évről jelentése a Nógrád megyei alispán és szolgabírónak Baloghi Gergelynek körtési két jobbágytelek zálogbaadása tárgyában tartott vizsgúltról.

A levelek szokott módon fognak megőriztetni.

Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

bevétel	5,178 frt 93 kr
kiadás	115 frt 50 kr

pénztári maradvány 5,063 frt 43 kr.

Végül titkár jelenti, hogy Lánczy Gyula rövid válaszát Thaly Kálmán észrevételeire a jövő gyűlésen fogja felolvasni. Ezzel a gyűlés feloszlott.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIÁLLÍTÁSA.

Csak néhány hónapja jeleztük e folyóirat hasábjain a diplomati-
kai levéltár felállítását az országos levéltárból, s ime ismét egy érdekes
hírt jegyezhetünk fel ugyanonnan, a f. hó 1-én megnyílt *oklevelki-*
állításról.

ban, midőn egyik kiállítás a másikat éri, s legközelebb és tanulságos könyvkiállítást láthattunk — természetes- az országos levéltár hasonló vállalkozása. Csakhogy a zerényebb igényekkel lép elő. Tagadhatatlan, hogy ha zonyára az országos levéltárban lehetne az öt osztálynak nyi korszakát betöltő tartalmából egy rendkívül érdekes i: autogrammokból, aláírásokból, pecsétekből, czímerek- fontos oklevelekből. A mostani kiállításnak azonban nem ; sőt kiállításnak — e szó használatos értelmében — tő. Ma már megszoktuk, hogy kiállításban a rendestől zemnek hizelgő dolgot keres a közönség nagy része. Ily véltár kicsiny collectiója nem elégítheti ki a vérmesebb az a publicum, a mely a levéltárakat rendszeren látogatni ül- vagy belföldi szakértő, ki országos levéltárunkban, ttal bíró állami intézetben, hazánk történelmének legfon- veire vonatkozó okleveleket keres áttekintésül: bizonyára és élvezettel vizsgálja végig a közszemlére kitett 88 db

levéltárakban is szokásos: összegyűjteni a fontosabb és más szempontból nevezetes okmányokat, hogy a közönség, deje, sem alkalma nincs a levéltár anyagáról tájékozást gy ily gyűjteményből némi áttekintést nyerhessen. A gon- sonló collectio a mi állami levéltárunkban is létesíttessék, ilác, az országos levéltár főnökéé. Az alap erre régebb lt már az u. n. »cista raritatum«-ban, mely a magyar ár gyűjteménye volt még abból az időből, midőn ez nem úgynevezett »országos levéltár«-nak egyik szerves részét. a helytartósági, cancellariai, erdélyi kormányiszéki, curiai régi kamarai levéltár is egyesítettett, sőt az összes állo- »omatikai levéltár« nevezet alatt egy új osztály is alkot- gi kincstári levéltár »cista raritatum«-ának jelentősége sökkent. Azt tehát a többi osztályokból új szempont sze- i, az oda nem tartozókat mellőzni, az így összeválogatott y szerves egészzé csoportosítani, s a ritkaságok ládjába lzárás helyett — a mennyire lehetséges — az érdeklődő ára közszemlére kitenni: az országos levéltárnoknak régi De a terv kivitelével várni kellett — az ezzel járó tete- niatt.

velek kritikai összeválogatásának munkája azonban lassan- olyt, úgy midőn az állvány költségei utalványoztat- rára más munka, mint az állványokban való elrendezke- ont, mely szerint az oklevelek összeválogattattak, az volt, on okmányok, melyek tartalmuknál vagy kiállítójuk sze- a történelmünk valamely mozzanatára egy, vagy más

tekintetben világot vetnek, és összefüggésükben némi, bár töredékes és halvány képet nyújtanak fejlődésünkről, Kálmán király éveitől II. József haláláig egybefoglaltassanak. — Az ily módon összeszedett oklevelek aztán, elhelyeztetvén az üveg-ajtókkal s fel- és letolható záros fatáblákkal ellátott szekrényekbe, *állandóan* biztos helyet nyertek, s egyúttal bármikor megtekinthetők. S épen az a körülmény, hogy e kiállítás állandó akar lenni, adja okát annak, hogy miért ily szűk keretű. Nagyobbszerű, tulajdonképeni értelemben vett, de egyúttal ideiglenes kiállítás kezdeményezésére az országos levéltár ma még alig gondolhat; a megalkotott házi-kiállítás azonban a mily örvendetes jelenség, ép oly kívánatos is volt már. — Legfeljebb azt sajnálhatjuk — a miről azonban a levéltár nem tehet — hogy alkalmasabb és díszesebb helyiség hiányában ily terembe kellett elhelyezni a kiállítást, t. i. a diplomatikai levéltár termébe, mely bár utóbbi számára teljesen czélszerű, — a kitétt oklevelek szemlélésének nem kedvez, nem lévén teljes világítás. Mindenesetre azonban a diplomatikai levéltár ügyesen elhelyezett czinos feliratú szekrényei megadják a kellő keretet egy oklevél-kiállítás számára.

Áttérve magukra a kiállított oklevelekre, ezekről, hogy a megtekintés könnyíttessék, tanulságosabbá tétessék, s a látogatók némi emléket is vihessenek magukkal — szakszerű tárgymutató készítették, részben az orsz. levéltárnok, részben pedig dr. Thallóczy Lajos orsz. levéltári fogalmazó által. E tárgymutató — nem szakértő közönségre is számítva — itt-ott magyarázó jegyzetekkel kíséri az egyes okleveleket, s négy tábla fac-simile és két metszet által tétetett a nagy közönségre nézve érdekesebbé. Jelen rövid ismertetés keretében nehéz dolog az ugyan fontos oklevelek sorozatából a legfontosabbakat kiemelni, kötelességünk-höz híven ezt mégis a következőkben kísértjük meg.

A legelső kiállítandó oklevél mindenesetre az országos levéltár legrégebb eredeti okmánya volt. S bár a királyság első századából nem mutathat fel egyetlen eredeti okiratot sem a levéltár, aránylag mégis régi időből: a XII. század elejéről való legrégebb diplomája. Ebben Kálmán király — 1109-ben — megújítja Szt.-István király adománylevelét a veszprém-völgyi görög apácák számára, hozzáírván az eredeti görög szöveget, melyben Szt.-István magát egész Magyarország »kraléjának« nevezi, és a kolostort a maga, neje, gyermekei és az egész haza (patria) üdvösségére alapítja. Érdekes ez oklevél már csak azért is, mert az egyetlen eredeti Kálmán királytól és egyetlen görög szövegű oklevél királyainktól.

E századból való még a 2-ik számú oklevél is, melyben III. Béla, a görög műveltségű király egyebek közt a következő nagyjelentőségű szavakat mondja: »szükségesnek láttam, hogy minden ügy, mely előtem megfordult, nehogy fel lehessen forgatni, írásba foglaltassék.« Ezzel együtt említhetjük a 9-ik számút, mely — 1267-ből — legrégebb er-

törvényünk, s a melynek egyik pontjában IV. Béla király az iráséget ismét eltörli.

Az 5-ik számú diplomában a később oly nagy hirre vergődött utgyörgyi család őseinek: Sebusnek Szentgyörgy várát adományozza Endre király (1209). A nagy közönség előtt bizonyára érdekesséi ez okmányt az, hogy záradékában Bánk bűn neve is előfordul.

A 7. sz. diploma első nyomát tartotta fen számunkra az autonom gyei szervezetnek 1232-ből; miért is hazánk történetének, melyben a gyék számára oly fontos szerep jutott, egyik legnevezetesebb kútfeje.

Több oklevél van kiállítva a híres Csák-nemzetség tagjaitól. Ezekül felemlíthetjük a 17-iket, melylyel Venczel, vagy magyar nevűnáló király Csák Máténak — az 1302. évben — Trencsén várát adományozza.

S ezzel átléptünk az Anjouk századába, melyben hazánkban a gy-papírból készült oklevelek először tűnnek fel. Az orsz. levéltárégibb ily papír-oklevele 1319. május 18-ról van keltezve. Az egritalan állítja ki, bizonyosságul, hogy Szentkirályi Lászlófi Pál némelylmaaskolások ellen tiltakozott. (20. sz.)

Róbert-Károlytól és Nagy-Lajostól egy-egy diploma látható; ancsak egy a szomorú véget ért Kis-Károlytól. (22. sz.). Nevezetes, ye levél csaknem egy hónappal kelt a király halála után, s mint részén olvasható, a nagy-hírű Horváthy János háznak, Károlyárthivének egyenes parancsára adatott ki az elhunyt király neve alatt.

Többet találunk már Zsigmond hosszú uralkodásának idejéből; tén kiváló történelmi fontosságú emlékeket. Ilyen a 23. számú, yben (1397-ben) a jobbágyok szabad költözési jogát biztosítja a ily; a 24-ik, melyben az 1408. évben a sarkány-rendet alapítja, tői szövetségbe fűzvé az ő és neje legrégebb híveit; a 25-ik, melygérdekesebb okmányok egyike. E szerint Zsigmond király 1430. us 9-én »nagyságos Cecilia asszonynak, Rozgonyi István temesi grófnak, Szentgyörgyi Péter gróf leányának« némely tolnamegyei birtokat adományoz; érdemeit következő szavakkal adván elő: »1428-ban il havában, a női természet félékségét levetvén, a Duna mellett ő s a török által elfoglalva tartott Galambóc ostromakor a szemt levő Szt.-László váránál katonás bátorsággal hajóra szállt, s a llynak és férjének segítségére sietvén, hajójával a Dunán fel s alá és az ostromolt várat lövette.« A nagy költő által oly gyönyörűen énekelt történelmi eseménynek századokon át fenmaradt eme tanúmsága valóban méltó, hogy a nagy közönség figyelmét magára vonja.

Zsigmondtól még a 26-ik számú oklevél való, (1434-ből) melyben h (Hunyady) Jánosnak és hasonló nevű testvérének, Vojk fiainak a mezővárosat elzalogosítja. E birtok lenne a hirneves férfinak első zeménye, s az oklevél, mely erről szól, bizonyára szintén érdekes a id időn dúsgazdaggá lett nagy család történetére nézve. I. Albert és

I. Ulászló királyoktól egy-egy oklevél állíttatott ki. Utóbbi a 2 biztosító-levél 1440. június 15-ről az ország azon lakosai szá — királyválasztási ügyben — hozzá igyekeznek.

Érdekes a 29-ik oklevél, melyben István Tamás Boszni mint Ulászló magyar királynak hűbérese, Hunyady János erdénak, kinek támogatása következtében lett királylyá — szö évenként nagyobb pénzösszeget (300 arany forintot) ígér.

Általában Hunyadyról, kinek személye körül fordul meg a korbéli története, — az említettekén kívül még több érdekel található. Ezek közt legnevezetesebb az, a melylyel V. László beszercei örökös gróffá emelvén őt, neki az oly híressé czímer-levelet adományozza. (32. sz.). A következő okmány nevezetes: Cilley Ulriknak Gara László nádorral és Ujlaky köztött szövetsége »a király védelmére«, természetesen a ellen; a 35-ik egyaránt jellemző az ország s fontos a nagy ténetre. Benne a király: V. László a Hunyadynak 20,000 már előbb elzalogosított Temesvár várost s az ezzel járó ismét adományozza 1456-ban. Viszont a 36-ikban (1457-ből) király a nagy hősnak és László fiának »minden bűneit« c czekekkel indokolni kívánja László lefejeztetését s egyszersmin biztosít mindazok számára, kik a bűnösnek nevezett ház le segítségére voltak.

Mátyás királytól egy levél állíttatott ki (a 38-ik), Szentgyörgyi grófok bűneit megbocsátja (1462-ben); szintétől Beatrixtól, valamint Kinizsy Pál temesi főispán s alvidéki től. Utóbbiiban apósa Magyar Balázs és neje Benigna neve i — Korvin János hercegtől való a 41. számú, melyben (149 dacszövetséget köt több hatalmas főúrral. Ilyféle levél a 4 az 1519. évből.

A Jagellók korából a 43-ik számú levelet említhetjük, magyarországi zsidók kötelezik magukat, hogy Báthory István azon hathatós pártfogásáért, melylyel őket ellenségeik ellen mezte, évenként 400 forintot fizetnek. — Ugyane korból a számú, 1525-ből, a hírneves Thurzó Elek magyar levele Ormosdi Székely Margithoz, ki később csakugyan — másodil lett; úgyszintén a 46. és 47-ik, mindkettő 1519-ből, egykivitelű, valóban művészien sikerült czímerrel, a lehető leg serszálva. Amaz a Kanizsay Lászlóé, — utóbbi a kortársai e tiszteletben állt Kanizsay Dorottyáé, kit a király a »női ne nevez, s ki — mint tudjuk — a mohácsi halottakat eltemett

A 48-ik sz. oklevéllel új korszakba lépünk. János k mája ez, melyben a híres nádor és jogász Verböczynek Torn megye ispánságát adományozza. Az 50-ik Grittire vonatkozik

a nagy nádor Nádasdy Tamásra, kihez Melanchton Fülöp 1537-ben egy ékes szavú dícsérő levelet intézett, a miért birtokán iskolát állított fel.

Erre következik Szondy György drégelyi várnagy magyar levele a pozsonyi kamarához, 3 hónappal a vár megszállása előtt: 1552. márcz. 13-ról; valamint Dobó és vitéz társai levelök Nádasdyhoz, még mint országbíróhoz, melyben — a vár felszabadulása utáni napon — szerényen jelentik a történeteket, s a vár összerombolt állapotát, pénzbeli segílyt sürgetve Nádasdytól. — (53. sz.)

Nem kevésbé érdekes az 57. számú: Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek latin nyelven írt végrendelete; az 59-ik, Pálffy Miklós főkapitány magyar levele Rákóczy Zsigmondhoz, Abauj és Torna megyék főispánjához, 5 nappal Győr dicsőséges visszavétele után 1598. ápril 3-áról.

A 60-ik Bocskaitól van; a 61-ik pedig a nagyfontosságú bécsi békekötés egy eredeti példánya II. Mátyás király, Illésházy nádor, Forgách Zsigmond, Thurzó György aláírásával. Ugyanez évből (1608.) való a 62-ik: a magyar és osztrák rendek szövetsége a bécsi és zsitvatoroki békekötések fentartása iránt.

A következő oklevél Nagy Andrásnak, »a hajduk gyenerális kapitányának« és több hajdu-hadnagynak levelök, melylyel Báthory Gábor erdélyi fejedelem alá adják magokat.

A 64. számú diploma végrendelete a hirhedt Báthory Erzsébetnek, Nádasdy Ferencz özvegyének (1610.); viszont a 65-ik ugyanezak az ő és czinkos-társai elítéltetésükről szóló nádori oklevél.

Jellemző a 66. számú: Thurzó Éva német-magyar-tót levele az 1621. évből; a 67-ik: protestans nemesek és prédikátorok esküje 1614-ben a szepesi vár templomában, melylyel hitük támogatását és hirdetését esküvel fogadják.

A 69. és 70. számú erdélyi: a két Rákóczy György fejedelemre vonatkozik; a 72-ik szintén. Utóbbi Zrinyi a költőnek II. Rákóczy György fejedelemhez magyarországi dolgokról írott levele, (1654.) melynek utóiratában e jellemző sorok olvashatók: »Bizony nekem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentium, jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom.« — A 74. számú már Apafy Mihálytól való.

A 73-ik művelődéstörténetünk egyik fontos emléke: I. Lipót diplomája, melylyel a kassai akadémiát megalapítja az 1660. évben.

Wesselényiről s kor- és érdektársairól, hazánk történetének eme mozgalmas és szomorú korszakából több oklevelet találhatunk. Ezek közül azt az 1665. jan. 5-én kelt oklevelet emelhetjük ki, a melyben Wesselényi, mint nádor, tiltakozik a vasvári béke ellen, mely az ország tudta és beleegyezése nélkül kötött. Jelen kiállított példány az, melyet maga tett le az országos levéltárba »az ország többi privilegiumai közé, a jövő számára és nádori tisztjének teljesítésére.« (75. sz.)

E korszak egyik leverő emlékü oklevele a 80. számú is, t. i. Ampringen Gáspár kineveztetése Magyarország kormányzójává, 1673. február 27-én.

A 78. számú oklevél tartalma egy annak idejében sokat olvasott hősköltéménnyel áll kapcsolatban: Szécsi Mária megadja magát Lotharingiai Károly hercegnek 1670. aug. 10-én.

A 81. számú egyezség-levél Thököly Imre s Heisler és Doria tábornokok között (1691.), jelezvén egyúttal a Thököly-féle forradalom végét; valamint a 82. számú a Rákóczy-mozgalom kitérését. Utóbbi irat Károlyi Sándornak, még mint »labancz«-nak kiáltványa, melyben a mozgalom megkezdőinek elfogatását rendeli, 1703. máj. 4-én. — A következő két oklevél szintén e korszakból való; a 85-ik azonban már a Pero-féle lázadásra vonatkozik, III. Károly királynak sajátkezűleg írott resolútiójával. (1735.)

Egy érdekes levelet láthatunk Mária Teréziától, a nála már megszokott gyászkeretű papíron, melyben — 1776. július 13-án — szépen nyilatkozik a magyar nemzetről a »ratio educationis« elkészülte alkalmából. Ugyane levél a füzet végén jól sikerült hasonmásolható.

Végül két levél II. József »császár« korából. Az egyik (87. Hóra és Kloska halálos ítélete 1785. február 26-ikáról keltevez; másik s egyúttal a kiállítás utolsó oklevele: II. József híres leirata magyar helytartótanácsához 1790. jan. 28-ról, melyben »a magyar nemzet iránti hajlandóságának nyilvános jelét kívánván adni«, a megyék értesíttetni rendeli, hogy mindent amaz állapotba helyez vissza, melyben Mária Terézia halálakor volt.

S ezzel végig haladtunk a katalogus kalauzolása mellett a kiállított oklevél-sorozaton, s egyszersmind hazánk hét évszázados történelmének a XII. század kezdetétől a legújabb korig. Mindezek után — a hisszük — felesleges lenne a kiállítás magas voltának további bizonygatása. — Csak azt jegyezzük még meg, hogy a kiállítás belügyminiszteri rendelet következtében májustól szeptember végéig, tehát nyári hónapokban minden csütörtökön d. e. 11—1 óra közt tekinthet meg, az orsz. levéltári kezelő-igazgató engedélye mellett. A megszemlélés egyébiránt más napokon is megtörténhetik, erre azonban — szintén miniszteri rendeletre — az országos levéltárnoknak specialis engedély szükséges, a mi természetesen nem szokott megtagadtatni.

C. D.

A VATICANI LEVÉLTÁR KINCSEINEK PUBLICATIÓJA.

A magyar történetírásnak a magyar clerus kezdettől fogva nagy becsű szolgálatokat tett. Nem szólva azon időkről, mikor egyedül dolgoztak, Hartvic, Küküllei, Thuróczy stb. korráról, mellözve Oláh

Forgács nagyszabásu művét, Verancsicsot, Kazyt, aztán Turóczyt, Timont az új irány ez első fecskéjét: csak Pray, Katona, Batthyány és Fejér neveit említjük, kiknek anyaggyűjtése és földolgozása oly fényes sikert eredményezett, hogy műveiket ma is lépten nyomon idézzük, aztán Virágot, Horváthot, kik közül főként ez utóbbinak oly sokat köszön történetírásunk. Örömmel és egész büszkeséggel jelenthetjük, hogy mai főpapságunk is nemcsak lépést tart múltjával, hanem egy páratlan nagyszerű ténynyel túlszárnyalta azt. E már bevégzett tény horderejét ma nem is tudjuk kiszámítani: s ez nem kevesebb mint az, hogy a vaticani levéltár kincsanyaga föl van tárva a történetbuvárok előtt. Nemcsak kinyerte hazafias főpapságunk az engedélyt, hogy ott kutasson — hanem roppant áldozattal maga fogja azt publicálni. Az e tárgyban tartott értekezletről következő jelentést olvasunk a lapokban:

Junius 4-én d. u. 5 órára a Szt-István-Társulat üléstermébe Haynald Lajos bibornok-érsek értekezletet hívott egybe. Jelen voltak: Ipolyi Arnold besztercebányai, Császka György szepesi, Schusster Konstantin kassai és Német József felsz. püspökök; Markusz, Latinovics, Tárkányi, Fraknói, Bubics és Vagner kanonok, Füssy Tamás, Ortway Tivadar és Csaplár Benedek, részben úgy, mint távol levő főpapok és káptalanok megbízottai.

Haynald bibornok előadta, hogy a váradi káptalan indítványára, Magyarország számos főpapja, káptalana, birtokos szerete, egyes dignitariusa jelentékeny ajánlatokat tettek oly célból, hogy a szentszék levéltáraiban őrzött, Magyarország egyházi és politikai történetét illető emlékek méltó munkában közrehozsíttassanak. A kezdeményező káptalan által felkérve, mindenekelőtt ő szentsége a pápa megegyezését és helybenhagyását kérte ki. — A bibornok államtitkár folyó évi május 19-én kelt levelében értesíté, hogy »ő szentsége kegyesen vette tudomásul és magasztalásokkal halmozva el úgy a nagy eszmét, mint a magyar célerus áldozatkészségét — elrendelte, hogy a szükséges munkálatok a kellő támogatásban és pártfogásban részesüljenek, meg lévén győződve, hogy a munka »úgy az egyháznak, mint a nemes magyar nemzetnek dicsőségére fog válni.«

Ekkoráig a — nagyrészt tiz évre — tett ajánlatok összege már is hetvenezer forintra megy, mely még jelentékenyen fog szaporodni. A bejelentett ajánlatok a következők: Simor János bibornok-primás az első évre 200 arany, Haynald Lajos bibornok-érsek évenként 500 frt, Racsek János nagyprépost egy izben 500 frt, Sujánszky Antal kanonok egy izben 500 frt, Roskoványi Ágoston nyitrai püspök évenként 1000 frt, Peitler Antal váci püspök évenként 400 frt, Bonnaz Sándor csanádi püspök évenként 500 frt, Ipolyi Arnold besztercebányai püspök éven-

kint 250 frt, Császka György szepesi püspök év. 300 frt, Schuszer Konstantin püspök év. 100 frt, az esztergomi főkáptalan évenként 600 frt, a kalocsai főkáptalan első évre 150 frt, az egri főkáptalan évenként 500 frt, a váradi káptalan évenként 500 frt, a nyitrai káptalan első évre 200 frt, a csanádi káptalan évenként 100 frt, a pozsonyi káptalan évenként 100 frt, a váczy káptalan évenként 50 frt, a szepesi káptalan évenként 50 frt, a rozsnyói káptalan évenként 50 frt, a szentmártoni főapátság évenként 300 frt, a zalavári apátság évenként 50 frt, a kegyesrend évenként 30 frt, Németh József felsz. püspök évenként 50 frt, Tárkányi József kanonok évenként 500 frt, Fraknói Vilmos kanonok évenként 500 frt, Bubics Zsigmond kanonok évenként 250 frt, Dankó József kanonok évenként 150 frt, Rimely Károly apát évenként 100 frt. Együttal több főpap és káptalan biztos kilátásba helyezte hozzájárulását, az összeg meghatározását későbbre halasztva.

Az értekezlet a vállalat megindítását szakférfiakból álló bizottságra ruházta, melynek Ipolyi Arnold püspök elnöklete alatt tagjai Dankó és Knauz esztergomi, Römer és Fraknói váradi, és Tárkányi Béla egri kanonok; mindannyian a m. t. akadémia tagjai. A vállalat pénzállapjának kezelésére pedig a Szent-István-társulat kéretett fel. A nagy munka megindítására haladék nélkül meg fognak tétetni az intézkedések. Kilátásba helyeztetett, hogy a vállalat egyik sorozatából, mely a magyar királyok udvaránál levő pápai követek jelentéseit fogja tartalmazni, a jövő év tavaszán megjelenhetik az első kötet.

Eddig a jelentés e rendkívüli horderővel bíró tényről — melynél fontosabb és momentuosusabb alig történhetett, s mely épen oly, sőt az Árpádok és Anjouk korára nézve még gazdagabb anyagot fog feltárni, mint a budai s bécsi titkos levéltárak megnyitása. Ki hitte volna azt lehetőknek még csak néhány év előtt is? Ki tudja ma megmondani mit nyerünk mi e bányában? A pápai nuntiusok étes és jól informált államférfiak voltak mindig — s nemsokára jelentéseik összes kincse történetírásunk közbirtoka lesz. Az előleges intézkedések megtétele véget ért Fraknói Vilmos máris elutazott.

Bármennyit köszön is a magyar történetírás a régi magyar elemtusnak, amnyit mint a mainak még se köszön. S mi örömmel és szívünk bül mondjuk azoknak a férfiaknak, kik előtt e drága kincses bánya ajtai feltáruulnak:

Szerencse föl!

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Az AKADÉMIA folyó évi nagygyűlése május 30-án vette kezdetét. Alkalommal az osztályok tartották meg értekezleteiket s egyszerű szavaztak az ajánlatba hozott tagok fölött. A II-ik osztály mind a 14 új tagot hozott ajánlatba s ezek között 6 történetírót és 3 szót, de többséget csak 1 régész és két történetíró nyert. Ú. m. ry Jenő b. 21 szavazattal 6 ellen, Szentkláray Jenő 22 szavazattal 2 ellen, Thallóczy Lajos 16 szavazattal 7 ellen. A nagygyűlés ülése június 1-én volt s a három közül egyedül Szentkláray Jenő nyert meg a szükséges $\frac{2}{3}$ többséget. Megelőző nap, május 31-én a nagygyűlésnek odaitélése fölött döntött a nagygyűlés. Történeti pályakérdés tárgyaltatott, a Lévy történeti pályázat. Egy eredeti kútforrás alapján kidolgozott esszé-szerű monographia. 3 pályamű érkezett s a bírálók nem juthatván megállapodásra, minthogy az egyik az I. számút (Dósa György), a másik a II. számút (Egy magyar életrajza a XVII. században) ítélte a jutalomra érdemesnek, a harmadik bíráló pedig a jutalom megosztását javasolta. Az Akadémia ennél fogva a II. osztály ajánlatára, a 3 tagból álló bíráló bizottságot két taggal kiegészíteni határozta el, és a pályázat sorsának eldöntésére az ülést, melyen a jelentés bemutatattatni fog, hatalmazta föl. A történeti pályakérdéseket a jövő füzetben fogjuk közölni.

— A M. Tudományos Akadémia május hó 22-én tartott összes ülésein Kápolnai István I. tag indítványt terjesztett elő egy, az Akadémia által kiadandó katonai szakfolyóirat s katonai évkönyv iránt. A tag indítványt a költségvetéssel is előállott. Az Akadémia elvileg ma- gának tette az indítványt s a részletek megállapítására a III. s II. osztály két tagból álló bizottságot küldött ki, melynek előterjesztése a tárgyalás alá fog vétetni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DELM. ORSZ. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT rendkívüli választmányi ülést tartott május 24-én. Elnökkölt Róth Athanáz alelnök. A jegyzőkönyv készítése után Róth Nándor, mint az ünnepélyességek megállapítására kiküldött bizottság elnöke, részletes jelentést tett az

ünnepélyesség megtartásáról, melyet el is fogadtak. A közgyűlést június 4-ére tűzték ki.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT f. hó 4-én csakugyan megtartotta közgyűlését. Tárgyai voltak: *Ormos Zsigmond* elnök megnyitó beszéde, melyben kijelenté, hogy a »*Délmagyarországi muzeuntársulat*« megalakult s ajánlja, hogy az összes délmagyarországi tudományos téren működő egyletek olvadjanak egybe a társulatba, mely közértelemmel csakugyan határozatba is ment, mint általános óhajlás. Azután következett *Pontelly* István titkár évi jelentése. Végül *Karácsonyi* János értekezése: »A kunok Délmagyarországon.« A közgyűlés után a tagok a társulati muzeum megtekintésére indultak.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT május 30-án tartotta évi rendes közgyűlését, a közönségnek nem igen nagy részvétele mellett. A gyűlést az Olaszországból nem rég visszatért gr. Kúnn Géza nyitotta meg classicus szépségű beszédjével. Beszédjében körvonalozta a tudományoknak, specialiter a historiának és archaeológiának újabb kutatási módszerét, s megnyugvással constatálta, hogy a társulat helyes nyomon járt munkálkodásában. Kiemelte *Torma Zsófiának*, dr. *Sólyom Fekete Ferencnek*, *Téglás Gábornak* eredményteljes munkálkodásait: ecsetelte a társulat muzeumának gazdagságát, a Várhelyen kiásott fölíratos oszlopoknak és márványlapoknak értékét, melyeket méltán irigyelhetne a társulattól a világ bármely muzeuma. A fölíratos köveken új szírvéveket találtak. E beszéd, mely értekezésnek is beillett, meg fog jelelni a társulat évkönyvében. Ezután következett *Szőcs Sándor* dévai ref. lelkész értekezése, melyben okmányok alapján bizonyította be, hogy *Déván* a XVI. és XVII-ik században igen virágzó ref. gymnasium létezett. A kegyuraktól nyert dotatio megszüntével aláhanyatlott, majd megszünt az iskola. Utána dr. *König Pál* főrcáliskolai tanár olvasta föl »hunymegyei adalékok a bankó devalvatio történetéhez« című tanulmányát. Majd *Run Róbert* titkár tette meg jelentését a társulat múlt évi működéséről. A társulat köszönettel vette *Trefort Ágoston* miniszternek ásatási célokra engedélyezett 500 frtnyi adományát. *Téglás Gábor* ideiglenes muzeumi igazgató pedig a muzeum részére tett újabb ajándékokról tett jelentést. Csak a pénztári jelentés szól kedvezőtlenül, mert sok a tagdíjhátrálékos. A szép működésű társulat első évkönyve nem sokára elhagyja a sajtót s mint értesültünk, igen változatos tartalmú lesz. A közönség, még a hunymegyei közönség is, úgy látszik, keveset

ököt e nagy horderejű társulattal, pedig fontosabb és szükségesebb lal egy vidéki társulat sem bír, mint a melynek fóladata összegyűjés és megmenteni a hunyadmegyei nagy horderejű emlékeket s e célrendszeres ásatásokat tenni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG f. hó 3-án tartotta alakgyűlését Radvánszky Béla b. elnöke alatt. Ideiglenes elnökke Radvánszky Béla b., id. jegyzővé dr. Fejérpataky László választott. Alapszabályok szövege megállapítván, megerősítés végett a belministerium elé terjesztetett.

† B. RADVÁNSZKY ANTAL f. hó 7-én radványi kastélyában elhunyt. Idogult társulatunknak s általában a magyar történetírásnak kiválója volt. A besztercebányai kirándulás alkalmával radványi levélben Deák Farkas által feltalált Balassa-codexet készséggel adta át társulatunknak, s ez szolgált alapjául Balassa Bálint nényei kiadásához.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZÁT Borsiban (S.-A.-Ujhely mellett) táblával jelölték meg. Ünnepeyes leleplezése f. hó 11-ére tüzetett kegyeletes ünnepély részleteiről közelebről fogunk írni.

— PÁZMÁNY PÉTER ARCZKÉPE. A ceyloni jezsuita missionariusok an egy Űrge nevű magyar ember is, ki hónapok előtt kiírta egy táblára, hogy Ceylonban, a kítűnő jezsuiták egykorú képei közt meg van Pázmány Péteré is olajfestésben. Fraknói Vilmos apát-kanonok olvastat, irt Űrgének s ötszáz frankot ajánlott föl a hittérítő társulatnak, ki e képet elküldik. E napokban kapta meg a választ, hogy az tot elfogadták s a kép már úton van.

— A TÖRTÉNET-IRÓDALOM iránti érdeklődés örvendetes jelenségeül tájékoztatunk fel, hogy *Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz ifjúsága* cz. munkája csak a m. é. október hóban jelent meg, már elfogyott s most második kiadás van sajtó alatt (Pozsonyban Wigand nyomdájában, Bécsben második kiadásában.) E második kiadás tetemesen olcsóbb árú és jócskán gazdagabb tartalommal van ellátva, nevezetesen Rákóczinak sárosi főispáni működése mozzanataival és neje rokonai a Hesseni-ház bővebb ismertetésével. Az illusztrációk száma is jelentősen megnövekedett. A könyv októberre fog megjelenni.

— THALY KÁLMÁN v. tag s orsz. képviselő, Pozsonyban a gr.

Esterházy levéltárban kutatván, e még érintetlen archivumban a gazdag anyagra bukkant, melyről társulatunknak jelentést fog ter

— Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ egyetemi magántanár s társ. a m. nemzeti múzeumhoz levéltárnokká neveztetett ki.

— THALLÓCZY LAJOS társ. segédtitkár hosszabb időre tanú útra indúlt.

— AZ INSURRECTIO TÖRTÉNETE. Kápolnai István honvéd jelenleg az 1809-iki nemesi fölkelés történetével foglalkozik s err az országos levéltár gazdag gyűjteményeit búvárolja. Kisfaludy naplója s a dunántúli hagyományok is bizonyára hálás adatokat szolgáltatni e kutatásra nagyon méltó tárgyhoz.

— UNGMEGYE MONOGRAPHIÁJA érdekében az »Ungvári Köben igen érdekes fölszólalást olvasunk. 1868-ban a megyének eg két monographusa akadt: Horváth János és Mészáros Károly. . megyei levéltárnok volt s meg is kezdte a kiadást, és három (összesen 6 ívet) ki is adott. De a vállalat abban maradt — s ben Horváth meghalt. Egy az ügy iránt érdeklődő férfi I. B. a közlöny f. évi 12-ik számában ez ügyben meleg fölszólítást tett. Ő egyenesen a megyéhez fordul, hogy karolja föl az ügyet, s bizz Mészárosat a monographia elkészítésével. Mészáros már ügyis öss. tötte az anyagot, képességének két monographiával »A magyar oroszok« s »Ungvár városa« történetével jelét adta. »Siet — mondja — a megye történetének megírásával, míg az említett (Mészáros) életben van. Karolják föl ezen reánk örök fontosság kiadását. Ne hagyjuk e művet kéziratban heverni s az enyészet r hatása által tönkretétetni, mert maholnap elérve fogjuk látni azo midön ez eredéves múltját ünnepeleljük honunknak s mikor mi nem fogunk dicsekedhetni, mint a legrégebb megye lakói, östörté bírásával.« A Közlöny következő 13-ik számában maga Mészáros szólalt — s nyilatkozatából látjuk, hogy az anyag nála kész va igen örvendenénk, ha e fölszólalásoknak sikere lenne. A »Száz már 1871-ben fölszólalt ez ügyben, s most, midön az szőnyeg hozva, ismét kötelességének tartja hozzájárulni az óhajtáshoz, vajha megye törvényhatósága fölkarolná az elejtett ügyet, s Mészáros m ját, ha az a czélnak megfelel, tenné közét.

— Dr. MARCZALI HENRIK becses munkája Magyarország történetéről, mely az Akadémia koszorúját tavaly elnyerte, Ber

net kiadásban megjelent. A munkán szerző lényegtelen változtatásokat, csak annyit mennyit a német közönség érdekében szükségesnek látott. A német történetírók bizonytalannal nagy hasznát veszik annak — a véletlen úgy hozta magával, hogy az Akadémia koszorúját nem vette az Akadémia kitüntetése (a szerző taggá választása által) ez annyival nem jelenti azt, hogy az Akadémia nem akarná méltányolni ergalmát és tehetségét.

— HALASON — mint a »Pesti Napló« írja — a város értelmisége átározta, hogy megírattja annak monographiáját, még pedig három szben, melyből egy a történetet fogja magában foglalni.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE tavalyi évfolyamának zár-füzete a pokban jelent meg, értékes tartalommal. Thaly Kálmán gr Beresényi iklős könyv- és kéziratát ismerteti egy kamarai conscriptio nyomán, y darab cnturképet alkotva a nyers anyagból, Dr. Csánki Dezső gyarországi benzéseknél egy 1508-ból kelt bibliographiai becsü rentariumát kommentálva közli. Jakab Elek két érdekes indexet közöl, dyeket gr. Kemény József és Mike Sándor készítettek a XVI. és VII-ik századi erdélyi halotti beszédek gyűjteményeihez, s melyek zététele igen szerencsés gondolat volt — mert azoknak történetíróink hasznát fogják venni. Révész Kálmán, nagy szorgalommal és jó kriával állította össze a XVII-ik század derekán folyt szenvedélyes hita iratait, s egy csomó eddig nem ismert adatot hozott felszínre b. ényánszky Dénes, Mayláth Béla, Kudora Károly érdekes közlései s gyések zárják be e — nyomós indokok miatt elkészt, de annál tarlmasabb folyóiratot. A bibliographiai rovatot Horvát Ignác szerkeszti.

— AQUINCUM. Az amphitheatrum ásatása f. május hó elejétől kezdve rényen folyik s junius első felében teljesen be is fejeztetett. Torma ároly azután a papföldi ásatásokat kezdé meg, julius hó derekán pedig Alvidékre rándúl, a limes Dacicus körül folytatott tanulmányainak befeésére.

— DR. KÁROLYI ÁRPÁD, mint annak idejében említettük, Társulatunk tikködését behatóan ismertette és tárgyalta a »Mittheilungen des Institues für Oesterr. Geschichtsforschung«-ban. A »Revue Historique« IX-ik kötetében e közleményt kiemeli.

— Az EGYETEMI KÖNYVTÁR által kiadott Catalogus Codicumról két német szaklap: a lipcei »Literarisches Centralblatt« s a Blätter für literarische Unterhaltung« nagy méltánylattal hosszabb ikkben emlékeznek meg.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYARORSZÁGI VÁRISPÁNSÁGOK TÖRTÉNETE külföldön a XIII-ik században. Írta *Pesty Frigyes*. Budapest, 1882. 590 l.

— KÖNYVKIÁLLÍTÁSI EMLÉK. Kiadja az orsz. magyar múzeumi és néprajzi muzeum. Budapest, Kilián Frigyes bizománya. 1882. 268 l. Ára 2 frt 80 kr.

— A KUN- VAGY PETRARKA-CODEX és a Kunok. Hunfalvól. Budapest, 1881. 8-adr. 49 l. Ára 30 kr.

— ÖSVALLÁSUNK FŐISTENEI. Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 71 l. Ára 40 kr.

— ÖSVALLÁSUNK kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai. Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 48 l. Ára 30 kr.

— A MAGYAR EGYHÁZI NÉPÉNEKEK a XVIII-ik században. Akadémiai székfoglaló Bogisich Mihály l. tagtól. 8-adr. 87 l. Ára 30 kr.

— A KASSAI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE. Kassa város színháza fennállásának századik évfordulója öröm-ünnepére. *Klestinszky* László. Kiadta Geröfi Andor. Kassa, 1881. 55 l.

— A MAGY. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN közszemlére kiadott okleveleknek jegyzéke. Négy tábla hasonmással és két metrummal. Budapest, 28 l. 8-r.

— UNGARNS GESCHICHTSQUELLEN im Zeitalter der Aufklärung. Von Heinrich *Marczali*. Von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gezeichnete Preisschrift. Berlin, 1882. 8-adr. X és 163 l.

— GRUNDRISS DER OESTERREICHISCHEN GESCHICHTE. Von Dr. Franz *Krones* R. v. Marchland. Wien, 1882. 926 l. 8-r.

— PRINZESSIN MARIA CHRISTIARNA von Innerösterreich (1574—1621.) Von Karl *Reissenberger*. Separat-Abdruck aus den Mittheilungen des hist. Vereines f. Steiermark XXX Heft, 1882. 1882. 8-r. 48 l.

— ERINNERUNGEN zu Erinnerungen. Von Grafen *Ferdinand Beust*. Leipzig, 1881.

— MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGS-ARCHIVS. Herausgegeben und redigirt von der Direction des Kriegs-archivs. Jahrgang 1882. II. Heft. 8-r. 1—98 + 99—219 l.

— MORAVIA I MADJARI c polovini IX. do nazsala X. Szt.-Pétervár. 8-r. Írta Grot I. K. III. 436 l. Ára 3 rubel.

BIHYESI GRÓF FORGÁCH SIMON MINT IRÓ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1669-ben született és 1730-ban lengyelországi Zulkván, újdosásban elhalt gr. Forgách Simon, előbb cs. kir. tábornok, előbb pedig II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik híres táborgya, nemcsak vitéz és gyakorlott katona: de előkelő műveltségű igen szellemes ember volt. Mint Forgách Zsigmond nádor okája s a dúsgazdag Forgách Ádám országbíró és bányavidéki tábornok fia, a Magyarország egyik legelső zászlósurának felesjövőre hivatott csemetéjét megillető gondos, finom nevelésben szesült. E nevelés merőben kath. irányú volt: innét Forgáchok másfelekezetűek iránt egész a türelmetlenségig fokozódott zgó vallásossága. Ez az irány csak táplálékot nyert I. Leopold szár jezsuita sugalmazások alatt álló bécsi udvaránál, a hová verdülő fiú, mint I. József királynak tanuló s játszó pajtása, fölzetett és több évet a trónörökössel benső barátságban tölt vala. nért eredt Simon úrnak későbbi »*Josefista*«-sága, sőt még Rákóczi pártjához való átmenetelének indító oka is; a miről alább.

A bécsi udvarból a daliás ifjúvá fejlődött s tüzes, katonás ellemű Forgách már 1687-ben, tehát 18 éves korában egyik gularis lovas-ezredhez ment, mint hadnagy. Majd a Czobor-lffy huszár-ezredben szolgált, melynek már 1691-ben alezredeé, s 1695. május 19-kén a Kanizsa elleni végek vice-generáliá neveztetett ki. Mint ilyen, több hadjáratban vőn részt, cs. : és végekbeli hadakkal így pl. 1697. Bihács ostromában is, szniában. Majd a spanyol örökösödési háború kitörésével, saját szárezredet (a ma 3-ik számút) állítván, ezzel a Rajnához ment,

a francziák ellen. Reguláris módon megtanulta a hadokozás mesterségét. 1700-ban mint győri altábornokkal, s 1701 január 1-én mint rendes cs. kir. tábornokkal találkozunk vele. 1703-ban haza vezényelték, Rákóczi ellen az északnyugati ellenfölkélest szervezni. Gr. Forgách Simonban ugyanis, ép úgy mint gr. Pálffy Jánosban, föltétlenül bízott a bécsi udvar; azt hitték: végkép kivetkőzött magyarságából. Az udvarnál és a cs. hadak közt nevelkedett, németül tökéletesen beszélt, a kuruczokat szidta, sőt 1704 elején még a magyar öltönyt is levetvén, német tábornoki egyenruhába bújt s bajuszát leborotvtatá. ¹⁾

Mindez azonban csak máz, csak külsőség volt. Forgách Simonban a magyar érzést s háborgó, tüzes keleti vért sem a jezsuiták s az udvari nevelés, sem a német hadak közt 17 évig való tartózkodás el nem fojthatták, át nem változtathatták. Koronként fellángolt s ilyenkor ki-kivillant belőle a magyar büszkeség, sajátos szellemének egész hevével és szilajságával. Gr. Gianini, a bécsi udvarnál levő modenai követ — e ravasz olasz diplomata, — jobban belátott a Forgách hamu alatt forrongó tűzű lelkébe ennek még császári tábornok korában, mint az összes bécsi ministerek, s mint maga I. József.

Forgách Simon, előkelő származására rendkívül büszke magyar főúr, valódi olygarcha volt. Ismerte és kedvvel olvasá családjának s hazájának történetét, (a latin nyelvben kitűnő jártas lévén,) és így jól tudta: mihez van joga nemzetének? mik az ellene elkövetett sérelmek? Szenvedélylyel olvasá gr. Zrínyi Miklós, e lánglelkű író és hazafi magyar munkáit is, sőt a *katonaiakat* (a »Ne bánts a magyart,« »Vitéz Hadnagy«-ot, stb.) annyira megszereté, hogy sajátkezűleg lemásolván, a tarsolyában

¹⁾ Ezt azért kelle tennie, mert — mint írja — »*kétszer már csaknem agyonlövének az németek, magyar ruhában*« kuruczoknak nézvéen tábornokokat. Leváगतott szép, aranszínű bajuszát Simon úr emlékül eltéve egy papiros tokba, melyre ezen distichont írta:

»Temporibus sapiens vestes sine crimine mutat,
Etsi mutatus moribus esse nequit.«

(L. levelét 1704. február 24. Schvadorfrúl nejéhez.) Íme, mily hamar termett a jó epigramm Forgáchnál, már akár maga költé, ak: csak idézi.

dozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint ami bibliát.

A ki *ilyen munkákat* olvas: az nem vetkőzé le magyarságát, sőt még ha előbb netalán levetkőzött volna is, — bűnbánólag visszaölezné abba!

Forgách katonai becsületből megverekedett 1703. novemberben Zólyomnál a kuruczokkal, — de szerencsétlenül. A saját öccsétvére: gr. Bercsényi Miklós úgy megverte őt, hogy Forgách Koháryval stb. csak éjjel, puskatüzelés közt, futva, nagy fájdalommal szaladhatott el, — mindene ott veszett: táborigényes, katonai kényes, sőt ezek egyikének terhével még a *császári generál: diplomája is!* ¹⁾

Nem volt többé szüksége rá. József király által titkos követtel megbizatva Rákóczihoz, — kivel a már az uralkodásra vágyó koronázott fő, a saját apja Leopold császár ellen akart mindig conspirálni, — a következő 1704-ik év martius közepén ismét csak kuruczczá lett Forgách Simon, mindenek bámúltára.

Az eddig elnyomott hazaszeretet és magyarság forró érzete, bosszú a lelke mélyéből meggyűlölt — mert általa oly jól értett! — magyar-ellenes bécsi udvar ellen, egész féktelenséggel fogott fel most, kitarúlt, megkönnyebbült szívéből. S nem *színre*, mert József király várta: de, mint Gianini előre megjósoló — *szíves-lelékkel* tüzes kuruczczá, Rákóczi és a nemzeti szabadság szívé-változott Forgách. » *Ich hätte selbst nicht geglaubt, was ich für ein Ertz-Raufmeister Kurucz bin!* « írja ő maga, egy német főúrnak, 1704. július 4-kén Devecserből. Megútálván immár a németet teljesebb lelkéből: örült, hogy közülök kiszabadúla; keményen írt és harcolt mindenütt ellenök; s ámbár Koroncónál megverték: Egret, Eperjest, Kassát, Szathmárt és Erdélyben Dévát, Nyáradot, Szamos-Újvárt és Medgyest ő capituláltatta Rákóczihoz. S e mellett a bécsi udvarral kötendő békeegyezmény tartósságában nem hívén: a József királytól rábizott titkot mélységgel meghallgatta, és azt a bámuló Rákóczinak már csak — *Rodos* — vallá meg, mikor József rég a földben pihent.

Ilyen volt íme, gr. Forgách Simon, rövid vonásokkal jelezve.

¹⁾ Maga írja Bercsényinek. (Forgách-levéltár.)

Nagy aristocrata, lelkes magyar, erős katolikus, vitéz katona; ékesszóló, nagy rábeszélő tehetséggel bíró, finom, udvari, gavaléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és humoros — olykor pajzán — kedélyű férfiú; különben hirtelen fellobbanó, és szilaj szenvedélyességében — de ép úgy szilaj jó kedvében is — túlcsapongó; jó bornak, vígságnak, szép menyecskéknek kedvelője; poharazás közben el-eljáró nyelvének parancsolni sehogysem tudott.

Ily ellentétes tulajdonokkal felruházott sajátos szellemű ember, természetesen, bármily helyzetben könnyen akadályokba ütközik, — sok barátot, de sok ellenséget is szerez magának; és így ama háborgós időkben nagyon is kimagyarázható az a sors, mely őt érte: mint a magyar Confoederatio foglya, négy esztendő telt rabságban Krasznahorka, Szepesvár és Munkács tömlőceiben. Sőt, ha Rákóczinak különös, elnéző kegyelmessége és Forgách előkelő családjára való tekintete nincs: bizony, igen könnyen a fejével is lakolt volna Simon úr; nem árulásért, (erre ő képes nem vala,) hanem az országnak nagy kárt: Esztergom elveszését okozott önféjű zabolátlanságáért, irott hadi parancs megszegéséért.

Ámde mi ezúttal nem Forgách Simon életét akarjuk megírni, — arra talán lesz még idő és alkalom számunkra; anyagunk csábító bővségben van már együtt hozzá. Most, e helyütt csak *mint íróról* akarunk róla szólni, őt mint nemzeti irodalmunk egyik régibb művelőjét bemutatni.

Eddig Forgách Simon grófot csak mint irodalomkedvelőt, mint kiadót, mint a halhatatlan Zrínyi Miklós »*A török íjűm ellen való orvosság, vagy Ne bántsd magyart!*« című legbecsebb prózai munkájának megmentőjét ismerte a hálás irodalomtörténet. Valóban ez utóbbiért meg is érdemli hálánkat örökre. Mert ő vala az, a ki Zrínyinek most címzett, de életében ki nem nyomathatott katonai és politikai geniális művét valami kéziratról leírván, magával hordá táboráiban mindenütt, s midőn 1705. júniusban, mint erdélyi főtábornok, Medgyes várát és városát a németektől hosszas kemény ostrom után bevette: az ott talált *szász* nyomdában (vagy Bártfán?) Zrínyi e munkáját külön könyvben

nyomatta, s a következő lelkes előszóval, Rákóczi fejedelemnek,
 a szerző Zrínyi Miklós testvére unokájának ajánlva, kiadta:

Az Nagyméltóságú
 Felső-Vadászi

R á k ó c z i F e r e n c z

Istennek kegyelméből erdélyországi választott Fejedelemnek,
 és vármegyének Főispánjának, munkácsi és makoviczai Herczegnek,
 és Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczék-
 Szerencsnak, Ónodnak Örökös-Urának, nagy jó Kegyelmes Uramnak
 ö Nagyságának.

Minémü írása maradt legyen a nagy vitéz és méltóságú horvát-
 ági Bánnak, néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották
 a híret: de világhosszra ezen szép munka ki nem mehetett. Két
 ok ennek látom; első, hogy deficiálván ezen Méltóságos Familia: nem
 lehetett az kinek dedicalni; másik oka volt, hogy már oly nyomorult sorsra
 jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak
 a járó és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmadozni
 nem mérészelt; magát egészen idegen nemzet általma alá vetvén, az
 szerencsésebb, a ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az
 a hozó földben járó eke szarvát.

De a mint a nagyhatalmú Úr-Isten minden dolgaiban hathatós:
ebben a szép munkának kiadásában is a feljülírt két oknak határát
 szabadította. Mert, ha kereselem a régi híres, nevezetes, vitéz, nagy-
 óságú, tündöklő familiákat, — néven nevezve noha nem találok
 senki: de tudok egy edényt (egyént), a kiben succum familiarum
 a troum Zrínyi, Frangepán, Báthori, etc. mintegy quinta-essentiáját
 nek a dicsőséges véreknek megláthatni és tapasztalhatni. *Quod in*
hoc, hoc in uno. Nem is reménlem, — Nagyságod — tudván tiszta
 szívemet — hízkelésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak
 ajánlom. Van azért kinek dedicalni ezen vitézségre való jó tanácsú
 a:át.

A másik ok is Nagyságod által felszabadult. Mert nemcsak fegy-
 kelntünk szabadságunk mellett lött hatalmunk: de Nagyságod az,
 a Nagyméltóságú Bánnak véro lévén, nemcsak igyekezik a jó mili-
 disciplinát behozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja már is.
 ha a rómaiaknak a hadi disciplina által lött triumphusit elhallga-
 s: szólok *erről a nemzetről* a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon
 tivel, életével, költségével, minden kigondolható mesterségével sza-
 gunkat, jószágunkat és országunkat sanyargatta.

Valjon ezen nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek
 a teremtett embere-é mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába,
 i tagja az hadakozáshoz, mint nekünk. Keményebb, türethetőbb,
 rőbb) erősebb, magasabb, talpasabb-tenyeresebb-é, mint mi? A kit

ha a dér megcsíp, — mint a légy; ha meleg supponya (zubbonya) nincs, — mint a holt; termete, mint a czinegének! Talám a magavise-
lése, vagy a köntöse — ki csak lotyog-fütyög és egész impedimentum az
hadakozásra, — az jobb-é nálunk? Talám a fegyvere, koczipirere (kocz-
perd,) hosszú puskája? a kit ha kilő: nagy dörgést tészén, — de nem
talál véle és annak megtöltése nagy időt kíván és nagy confusiót okoz, —
az jobb-é a mi kardunknál, kópiánknál a ki mindenkor kisül és útat csinál
magának. Valjon lova-é jobb, a ki ha 24 óráig nem eszik — dög, a
miénk pedig akkor vidámjabb. Hanemha annak könnyebbsége volna
gyorsabb a miénknél? midőn mászva mász a lóra, a mikor mi már lovon
vagyunk.

Hát mivel oly hatalmas ezen nemzet? Azért-é, hogy tam in actu,
quam extra actum mindenkor exercitiumja vagyon, magát, lovát próbál-
gatja tisztí által, kiből a szófogadás származik; soha semmit sem
exequál, míg fölöle jól (nem) disponál. Ezt Nagyságod bölcsen állallát-
ván, tapasztalja, quod sit ordo anima rerum.

Mivel pedig én gyermekségetől fogva a disciplináris hadakban
nevelkedtem és annak hasznát érzvén, benne gyönyörködtem, s tudva
tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó militáris disciplinához:
azért mérészettem ezen szép munkát kinyomattatnom és ezzel Nagysá-
godnak dedicálnom. Kérvén azon a nagyhatalmú Úr-Istent, hogy Nagy-
ságod jó intentióját secundálván: ezen mi magyar nemzetünket a pogány
(török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szivere
tapasztassa, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállittatik. Mely ál-
tal nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja: de az ő vitéke-
désre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége
lehessen, és a Nagyságod híre-neve annyival is inkább terjedhessen c
széles világon.

Nagyságodnak

alázatos szolgálja s hiva

Ghymesi Gróf Forgách Simon. 1)

Eddig az egyaránt buzgó magyar hazafira, mint derék
katonára valló előszó. Látszik belőle, hogy Forgách a maga tel-

1) A könyv teljes címe: *Symbolum Illustrissimi Domini Comitiss Nicolai Zrínyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro Patria mori. Mors et fugacem prosequitur Virum. Excusum Anno 1705.* 12 r. 62. l. Ma már fölötte ritkák e kiadás, valamint a később, 1791-ben Kazinczy Ferencz által Maros-Vásárhelyt utánnymotott új edíció példányai is. A Nemzeti Könyvtárban foglalt s egyéb korunkbeli Zrínyi-kiadásokban pedig nem foglaltatik benn Forgáchnak föntebbi szép Előszava, melyet tehát a t. olvasók kedvéért itt — mint szerzőjét is nagyra jellemzőt — fölleveníteni czélszerűnek tartottunk.

nagyságában felfogta, megértette és méltányolta Zrínyit, a az ő korában — s még jóval később is — szintén érdem; többé, hogy saját stíljában is követni iparkodik vala példányét: a mennyiben jó, erőteli magyarságú és itt-ott satyricus vezetéű irányát latin kifejezésekkel s proverbiumokkal tarkázza, adatosan, mert épen úgy, mint Zrínyi, a magyar előadást így jobbnak, változatosabbnak tartotta. Kortársai közül igen sokan követték ezt, a XVI-ik század purizmusával merőben ellenkező életet.

Megjegyezzük, hogy Zrínyi főntebbi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képezett régibb példányai jainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésével a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János kegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses emléket méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, hogy Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatással gondosan összehasonlítsa, s a netalán fölmerülő hibákat vagy eltéréseket belőle kipótolni.

Forgách Simon a latin velős, csattanós közmondásokat, tramm-töredékeket, példabeszédeket, bibliai idézeteket, stb. mindig kedveli vala, hogy olvasmányai közben a tetszésével minden talákozót megőrizte, följegyezte magának, s aztán számszámú jegyzeteiből egy terjedelmes gyűjteményt állított és az alá össze, ily cím alatt:

„*Pulcherrima Sententia
a me ex libris collecta.*“

Hat és fél ívre terjed, sűrűen tele írva, e Simon úr saját kezével papírra tett szebbnél szebb és válogatottnál válogatott jeles, elmés, jelentős mondások és szólások tára, a bibliázsoltárokból, római classicus, úgy középkori latin s olasz írók eiből nagy szorgalommal kiszemelve.¹⁾ Nyilvános bizonyága Forgách széleskörű olvasottságának, irodalmi tájékozottságának. Hogy hasznosan és ügyesen tudja vala is alkalmazni saját fogalataiba szöve az ily szemelvényeket: mutatják fennmaradt

¹⁾ Eredetije a jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában örök képen elhelyezett gr. Forgách családi levéltárban.

nagyszámú magyar levelei, melyek ilyes latin idézetekkel s csatánós mondásokkal tarkítvák. Más főúri levéltárakban még ilyes gyűjteményt nem találtunk; Forgáché tán egyedüli eddigelé e nemben, a mi szerzője élénk, érdeklődő, s a jeles, velős, vagy élczes mondásokban gyönyörködő szellemének annál inkább dicséretére válik.

Forgách irodalmi ismereteire továbbá világot derít ama jegyzék is, a mely, úgy látszik, hosszas fogsága idejében olvasgatott *könyveiről* maradt fenn. S minthogy az efféle szintén nevezetes ritkaság, íme, közöljük:

»Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitis Simonis Forgách, etc.

1. Drexely opera omnia, in uno tomo.
2. *Liber scriptus Prosapiae Forgáchianae.*
3. Ecclesiastica historia Eusebý.
4. Missale Romanum.
5. Vita Marci Aurely, *Hungarico idiomate.*
6. Liber de arte equestri, Germanico idiomate.
7. Corpus Juris Hungarici.
8. Trophaeum familiae Eszterházyanac.¹⁾
9. *Corona Confoederati Regni Hungariae.*
10. Mannsbaum (?) *Potentissimorum Regum Hungariae.*
11. Gallico-Germanicum Dictionarium.
12. Memoria Regum et Banum Dalmatiae.
13. Duodecim signa praedestinationis, *Hungarico idiomate conscripta.*
14. Strada, De Bello Belgico.
15. Rituale de administratione setorum. (?)
16. Liber Germanicus De Bello Europaeo.
17. Politicus sceleratus impugnatus.
18. Balneum sangvium Danubý, Germanico idiomate.
19. Idea Principis Christiano politici, authore Didaco (Diaz) SAVEDRA. (*Spanyol szerző műve.*)
20. Florus Hungaricus.
21. Belarminus De ascensione mentis ad Deum.
22. Gymnasium patientiae.
23. Spiritus Principalis, sive dotus Principis.
24. Orthodoxia Menzeriana de Coena Domini.
25. Giges Gallus.
26. Exercitia spiritualia Sancti Ignaty.

¹⁾ Forgách Simon neje gr. Eszterházy-leány volt.

27. *Discordia consors.*
 28. *Theologia prophetica Francisci Otrokóczi.*
 29. *Controversiae Matkónis.*
 30. *Speculum imagicum veritis, authore Jacobo Mazerio.*
 31. *Amores Mariani. (Guettvirth jezsuita atyától, Rákóczinak
 ajánlva.)*
 32. *Centum arcana politica.*
 33. *Controversiae Hungaricae, authore ignoto.*
 34. *Rituale Strigoniense.*
 35. *Officium Marianum, Hungaricum.*
 36. *Orbis politicus.*
 37. *Questiones facti theologicae.*
 38. *Theatrum politicum.*
 39. *Justi Lipsy Monita politica.*
 40. *Signa praedestinationis, latino idiomate, sunt in partes divisa.*
 41. *Ad eorsum ductor, sive Kalauz, Hungarico idiomate.*
 42. *Druzelius, De Inferno.*
 43. *Gallica grammatica.*
 44. *Via sanctitatis, Hungarico idiomate.*
 45. *Tlavissae poëticae.*
 46. *Meditationes dietim distinctae.*
 47. *Vita Jesu Christi, Avancino authore.*
 48. *Diurnum Divini Amoris.*
 49. *Exercitium militare, seu Regulae Militares per imagines
 expressae.*
 50. *Chronica Philippi Melanchton.*
 51. *Geometricus Germanicus.*
 52. *Psalmium Davidis.*
 53. *Psalmi item Hungarici in Cancionale redacti.*
 54. *Officium latinum.*
 55. *Vita Stanislai Kostkac. (Leugyel szent.)*
 56. *Institutionum Juris civilis libri 4.*
 57. *Cinosura Juris-peritorum.*
 58. *Thomas a Kempis, Hungaricus.*
 59. *Liber de Imagini Cellensi.*
 60. *Liber intitulatus: Jesus Puer.*
 61. *Antiquum Testamentum, non tamen integrum, latinum, in
 parva quantitate.*
 62. *Cathechismus Stephani Illyés.*
 63. *Thecae sex, partim conscriptae, partim non.*¹⁾*
**Eddig a könyvjegyzék, a mely mutatja, hogy Forgách szá-
 mos tudomány-ágbeli, úgymint hittudományi, politikai, katonai,**

¹⁾ A gr. Forgách-család levéltárában.

történelmi, philosophiai, jogtudományi, és költői olvasmányokkal táplálta, vagy szórakoztatta szellemét, mely már természetétől nyugtalan és folytonos foglalkozás után vágyó volt. A francia nyelvtan s szótár bizonyítja, hogy ezen, ifjúságában Bécsben megtanult nyelvet sem kívánta elfelejteni; valamint a számos leveleiben előforduló olasz idézetek, sőt néhány olasz másolata sejteti, hogy ehhez a nyelvhez is értett valamit. Latinúl tökéletesen beszélt s fogalmazott, úgy németül is, csakhogy erősen kiérző magyar accentussal, a mint német orthographiájából látszik. Idejárult még a Galgócz vidéki tót, és később a lengyel nyelvnek ismerete. Mindez nem közönséges tehetségre mutat, ha ezt mint hadvezér és közszerelő, egyébképen be nem bizonyította volna is.

Leveleinek irálya élénk, szellemes, változatos, nem ritkán humorosan játszi és csapongó. Szorosan vett irodalmi munkái, a melyek t. i. fennmaradtak, e következők.

I.

Először is több rendbeli *katonai szakmunka*: leginkább hazai hadszervezési és hadfelosztási tervezetek, *magyar, latin és német nyelven*, mind Simon úr sajátkezű fogalmazataiban és ezek tisztázataiban fenntartva családi levéltárában, a hozzájuk tartozó s alapúl szolgált ügyiratokkal együtt.

Ezen egyaránt gondolkozó főre s a tényleges viszonyok alapos ismerőjére, valamint tapasztalt, *practicus katonára* valló munkálatok közül keletkezési rend szerint legrégebbe a »*Projectum, mi módon ö Főlsége az Ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást?*«

E munka, mely a cs. hadsereg ezredeire is kiterjed, Forgáchtól magyar nyelven sajátkezűleg íratott, s fogalmazatának 19. pontja maradt fenn. A szigorú hadi fegyelem fenntartására és az ország lakosai kímélésére főszólyt fektet. A téli havakban Pozsonyban székeljen a főtábornok, kitől a hadosztályparancsnokok és a szanaszét elhelyezett kvártélyozó ezredek, mint főtől függjenek. Az összes élelmezést stb. a katonai kincstár pénzért szerezzze be. Hogy pedig a hadi adó beszédése körül, mint eddig, oly sajnos sőt rettenetes visszaélések ne történhessenek az idegen nemzet-

commissáriusoktól: ennek eltávoztatására »az országderabilis grófokból választatnék három Generális-Commissarius, egyike felföldről, másika Dunáninnen, harmadika a felföldi grófokból«, s ezek szedetnék aztán be a vármegyékkel, illetőleg az önkormányzatokkal a hadi adót, és orvosolnák meg a katonaság által okozott károkat.

Az a Generális-Commissariusokról azután még több szó van — eddigelé nem tudtuk, hogy Forgáchtól eredett — azután elfogadván az országos deputatio: Leopoldnak ajánlák, a ki azt elvégre jóváhagyta, s így választattak meg ilyen országos főhadi biztosokul, a felföldi XIII. részére gr. *Bercsényi Miklós*, a Duna-mellékre gr. *Nádasdy Tamás*.

Nem volt azonban ily szerencsés Forgách tervezetének a sors: »Kegyelmes Urunk ö Főlsége contentus légyen az ország adóival (mint hadi adóval) úgy, hogy másféle módon kigondolható új terhekkal, gratuitus laborral, és egyéb terheléssel etc. ne terhelje az országot, sőt régi adókat megőrizvén,« — az olyatén fosztogató, garázdálkodó az ország lakosainak »szabad légyen in flagranti megőrizvén az Commandérozó-Generálishoz küldeni, sőt szabad országának vim vi repellere.«

Az II. Endre király perhorrescált XXXI-ik cikkelyére vonatkozó pontot elképzelhető, hogy mennyire megapprehenséskben, egy cs. k. ezredestől! »*Vim vi repellere!*« — Hisz az ország rebellió!... Köszönhette a hazafias buzgalmú magyarok eredetileg magyarul írt, de németre és latinra is fordított és a Hofkriegsrathnak e nyelveken benyújtott memorandum-ért a profúszhoz nem küldötték.

Forgáchnak ezen főleg a katonai körök számára írt szaknyomtatásban, természetesen, meg nem jelent; sőt azóta sem maradt ránk — úgy látszik — teljesen. Melyik a történet? biztosan nem tudhatni; valószínűleg 1696. és 1700. között.

Forgách Simon 1700-ban győri vice-generálissá nevezett — ünnepélyes beiktatása nov. 9-kén volt, — mint ilyen, csak maga a győri: de az egész tábornokságbeli, vagyis

a túl a dunai végházak legnagyobb része, a végekbeli magyar katonasággal együtt parancsnoksága alá helyzetették. A főtábornok szokás szerint német volt: *Heister*, de ez inkább a német hadakkal törődik vala. Forgách tehát egész erélyvel láthatott és látott is tisztéhez, hogy t. i. az imminens török veszély eltűnése óta jóformán elhanyagolt végek és exauthorizált végbéli magyar csapatok ügyét, a karlóczy békekötés által előidézett új viszonyoknak megfelelően szervezze és rendezze.

E czélból bekívánta a tábornoksága alá tartozó összes végházakból — még a legkisebbekből is, mint Tihany, Szigliget, Csobáncz, Csesznek, stb. — a létező tisztek és katonaság, hajdúság, szabad-legénység, s úgy a vacáns portiók kimutatásait. Mire vonatkozólag e réven tömérdek becses anyag gyűlt egybe a Forgách-levéltárban.

Mikor aztán ezekből a rendelkezésre állítható nemzeti haderők létszáma felől tisztában volt: egy *katonai szakmunkát*, részletes tervezetet készített és nyújtott be a cs. k. főhadi tanácsnak, a győri tábornokság végekbeli magyar hadairól. Hogy a k. k. Hoff-Kriegsrathban a terv annál inkább utat törhessen: Forgách azt az ottani hivatalos nyelven, németül írta meg. Címe: »*Puncta Projecti über Einrichtung des Raaber Granitz-Häuser*, als nemblich Raab, Veszprin, Pápa, Dotis, Kesthel, Palota, Thihon, Sigleget, Csobáncz, Wason (Vásonkeő), Gran, etc.« A tervezet 12 külön indokolt pontból áll, s főbb vonalaiban azt javasolja, hogy a nevezett végházak lakói kir. kiváltsággal szabaddíttassanak föl — jutalmúl a török ellen tett hű és hasznos szolgálataikért — in perpetuum mindennemű adók, taxák, szekerelés, beszállásolás s egyéb terhek alól; minek fejében viszont tartozzanak ő Felségét és az országot úgy ennek határain belől, mint kívül, jól felszerelt és fölfegyverzett, jó paripás 2000 *huszárral és 1000 gyaloggal szolgálni*. Az országban használtatván, kvártélyra nem lesz igényök, s havi zsoldra is csak 1 frt 30 kr-ra portiónként. Élelmet szolgálat idején kapni fognak. Ha pedig külföldre vitetnek: jövendőbeli békezsoldjaikból levonandó 6 hónapentz per 6 frt, = 36 frt kapjanak előlegesen, »damit sie also besser undt tauglicher in solchem fremden Landt ihre Dienst mögten praestiren können.« Az országon kívül továbbá zsoldot,

elmet, szállást, mindent azon módon kapnak, mint a többi cs. r. ezredek. Azután ismét hazájukba, véghelyeikre bocsáttassanak, ha ezolgálatuk többé a külföldön nem szükséges. Szabadalmakat azonban — változván immár a viszonyok, — ne többé mint végbeliek, »Confinarij«, hanem mint »Praesidia, vel Regima Hungarica« nyerjék. — Nem kerülne így egy-egy teljesen szerelt huszár kiállítására többé 60 frtnál és egy-egy gyalogé 20 frtnál. S ezek módjára a kanizsai generalatusból is lehetne 1000 lovas és 1000 gyalogot föllállítani, és ily módon a Főlsége egyenként a túl a dunai végekből 5000 jó, régi, gyakorlott magyar hadi rendelkezhetnének. Míg ellenben, hogyha e végházak megütköztenének: »diese Leuth, die arbeiten nicht können, und wollen sich schämen, nach ihren Entlassung wie sie werden ihre Lebensmitteln suchen? ist leucht zu erdenken.« — A mint is látható, ezekből vált a legtöbb kurucz katona; sőt túl a határon épen ők: a pápaiak, veszprémiek, tataiak kezdték meg mozgalmat.

Ugyanezen időből Simon úrnak még más, az egész ország végházaira kiterjedő, továbbá a német s magyar katonaságnak a helyekenbeli felosztását illető tervezetei is vannak, mellyekben a viszonyoknak megfelelő részletes szám-adatokkal és költségvetéssel. A magyar végbeliekből egyáltalában hat reguláris huszár- és egy gyalog-ezredet (amazokat 1000—1000, ezeket 100 emberből) akar állítani, ki is veti helyenként; pl. Győrnek 500 lovas, 500 gyalogot; Szeged 600, Pest és Várad 400—500, Eger, Kálló, Léva 300—300, Érsek-Újvár, Szécsény, Füleken 200—200, Tata, Pécs, Pápa, Székes-Fehérvár 100—100 lovas; Szeged 200 l., 400 gy.; Komárom 100 l. 300 gy.; Veszprém 100 l. 300 gyalogot, stb.

II.

Korrend szerint legközelebb áll ezekhez gr. Forgách Simon úrnak egy más katonai munkája: egy tüzetes *emlékirat*, melyet ő maga mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. aug. 27-kén a királysági mezőőrül Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelemnek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró s

Forgáchnak hadvezéri észszel átgondolt observatióit és tervezeit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásról s mostani operatiókról. II. Az ezerekről (ezredekről) való informatió. III. Az vármegyék hadairól. IV. Az székelyekről való informatió. V. Az hadnak intertentiójáról és fizetéséről. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló státusról.

Ezt a vörösvári Rákóczi-levéltárban fennmaradt derék munkát minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanulsággal fogja olvasni ma is.

III.

Most egy oly művéről akarunk emlékezni Forgáchnak, mely két kiadásban is megjelent: először, úgylátszik, még maga a szerző által egykorúlag, bár — fogságára való tekintetből — névtelenül kiadva, s másodsor 1848-ban, mindjárt a sajtó felszabadulása után, Császár Ferencz által újra nyomtatva: de a névtelen munkát hibásan más szerzőnek, magának Rákóczi Ferencz fejedelemnek tulajdonítva. Nekünk vált kötelességünkké e magvas politico-katonai dolgozatot sajátképeni írójának revindicálni. Megkísértjük.

Császár Ferencz 1848-ban ily című vállalatot indított meg: »*Adatok a magyarok történetéhez. Közölve Császár Ferencztől. Budapesten, Kilián György sajtója, 1848.*« E vállalatnak azonban az idők viszontagságai miatt csupán első füzeté jelent meg, mely az azután következett gyászévekben, Austria-ellenes tartalmáért elnyomatván, példányai ma már igen ritkává váltak. Ezen első füzetnek (8-ad r., XVIII. és 58. l.) külön címe: »*Rákóczy discursusai, avagy II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai.*«

E címet a munkának Császár Ferencz adá; mi volt eredeti címe? nem tudjuk, mert Császár a bevezetésben — fájdalom — csak ennyit mond forrásáról, a nélkül, hogy azt szakszerűleg leírná:

»Sajtó útján nem most jelennek meg először. Én egy régi könyvbúvárnál (kinél? kár volt meg nem nevezni) akadtam egy nyomtatott példányra, melyből azokat híven lemásoltam. Az év,

ben kinyomattak, *nem volt kitéve*, de ha sejtésem nem csal, *Rákóczy idejébe esik*. A példányok azonban annyira megrittak, hogy az, melyből az én másolatom vétetett, ritka kincs nánt *a nemzeti muzeum könyvtárának gazdagítására volt nva*. Oda jutott-e? nem tudom.◀ (XV. l.)

Félő, hogy a forradalom vihara elsöpörte az eredeti, régi matványt; legalább a Nemzeti Muzeum könyvtárába mosta- g el nem jutott, sőt ily példány másutt sem ismeretes: *Szabó roly* nagy könyvészeti munkája nem tud róla semmit. Köszö- tel tartozunk tehát Császár Ferencz gondosságának, hogy ásolván, a művet az enyészettől megóvta. De bár eredeti czí- : is közölte volna, legalább a bevezetésben.

A szép magyarsággal s meggyökerezett, erős Austria-ellenes ucz szellemben írott mű egy bevezető elmélkedésből s XXXV. zetből áll, melyeknek címeit, a tartalom iránti tájékozás cél- ól, íme közöljük :

I. N. R. I.

Sancta et salubris cogitatio est de salute patriae prospicere, medi laborare et orare.

Elmélkedés.

(Négy oldal; végén e distichon :

Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas,
At tua reprendet, qui meliora facit.)

Discursus I. Az királyokról. Disc. II. Király képe vagyis Locum- ensekről. D. III. Az Érsekről. D. IV. Az Palatinusról. D. V. Az zág Birájáról. D. VI. Az Tárnok-Mesterről. D. VII. Az Kincstartórúl yis Camera Praeseséről. D. VIII. Három Ország-Generálisiról. D. IX. iae Magister. D. X. Magister Cubiculariorum. D. XI. Magister Agazo- . D. XII. Magister Dapiferorum. D. XIII. Magister Pincernarum. XIV. Magister Janitorum. D. XV. Magister Culinarum. D. XVI. gister Postarum. D. XVII. Magister Venatorum. D. XVIII. Az Ceri- niákról. D. XIX. Az Contributiórúl és másféle, Hadi Subsidiúm- ról. D. XX. Az Generális Insurrectiórúl. D. XXI. Az Titulusokról. D. XXII. Curia Militari. Az Hadi Tanácsról. D. XXIII. Az Próffont-Mesterrül. XXIV. Az Fő-Mustra-Mesterrül. D. XXV. Az Fő-Hadi-Bírórül. D. XVI. Armamentariorum Magister, vagy Fegyveres-Háztartó-Mester. D. XVII. A Referendáriusról, Directorról és Secretáriáról. D. XXVIII. Az dakról. (Leghosszabb fejezet.) D. XXIX. Az fizetésről és ruházatról.

D. XXX. Az fegyverrül. (Szintén igen hosszú fejezet.) D. XXXI. Az Recrutákrül. D. XXXII. A Prorex mellett leendő Corpusról, (hadtestről.) D. XXXIII. Az rézpénzrül és annak szükséges voltárül. D. XXXIV. Az Austriai Házzrül. (Igen hosszú fejezet.) D. XXXV. Az Hadakozásrül.

Mint e czímsorozat mutatja: szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegy; csakhogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek s ezekkel író gyorsan végez: addig a hadügyi szervezetnek s katonai administratióknak minden phazisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejtetik és megvittattatik; itt szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő s a magálában járó szakember. Minden sorából kiérzik a *katona*, a *hadvezér*. E körülmény is arra vall, hogy a munkát *Forgách* és nem *Rákóczi* írta, a ki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője vala, mint a hadügynek.

Császár Ferenczet — a ki különben is szépirodalmi író volt, nem történetbúvár, — az ejtette tévedésbe a szerző iránt, hogy a bevezető »Elmélkedés«-ben a névtelen író azt mondja: »keserves, ártatlan és törvénytelen *rabságomban* vettem pennára az ország regnálásáról való gondolatimat.« Ő tehát Rákóczinak német-újhelyi rabságára (1701.) gondolt; igen ám, csakhogy a mű egy helyütt (XXX. fej.) a *friedlingi ütközetről* (1703.), a XXXIV-ik »discursus«-ban a *nagy-szombati békealkudozásokról*, (1706.), sőt az I. fejezetben az *ónodi gyűlésről* (1707.) beszél. A munka tehát Rákóczi fogságánál számos évvel *utóbbi* keletű. Mi egyenesen rá merjük mondani: *1710-ben iratott, és pedig a munkácsi várban*; alább be fogjuk bizonyítani.

A *friedlingi ütközettel* s *ónodi gyűléssel* való anachronizmust Császár is észrevette, de ő csak úgy találomra ezzel a hozzávetéssel törekszik a nehézséget útfából elhárítani: »Valjon (Rákóczi) nem *fogságában volt gondolatait írta-e le később, a hadfolytatása közben?* Ez igen valószínű,« (??) És megteszi szerzőnek Rákóczit. Mintha bizony az annyi felől zaklatott szegény fejedelem, kivált az 1708—1711-iki oly súlyos éveiben hadviselésének, még arra is reáért volna, hogy bécs-újhelyi fogsága alatt támadt gondolatait rendszeresen kidolgozva papírra tegye s kinyomassa! Volt ekkor Rákóczinak egyéb írni s tenni valója is, —

y naponkénti 10, 12, sőt 16 órai munkával alig győzte szor!

Az a szó pedig, hogy szerző a maga fogságát »keservesnek«, tatlan«-nak és »törvénytelennek« nevezi: ne vezessen tévútra nünket, — mert Forgách is ártatlannak s törvénytelennek totta és állítá folyvást, sűrűn fennmaradt leveleiben, a maga y évi (1706—1710.) rabságát. E hosszú idő alatt Simon úr pesvártt és Munkácson bőven ráér vala meditatálni a haza soról, és gondolatait megérlelni s rendszerbe foglalva leírni. Ha r fegyverével nem szolgálhatta: ezzel akarta legalább szolgálni út, s talán Rákóczinak is kedvét vélé keresni ezen kivált a lügy szervezésére szakszerűen kiterjedő munkával. Valóban a egész szelleme, iránya, stylusa, egyes vonatkozásai, — minden, den a *Forgách szerzőségére vall.* Pl., hogy egyelőre csak a rősebb bizonyítéokra hivatkozzunk: szerző a XXXIV-ik fejezen ezt írja: »Én, az mint gyermekésgemtől fogvást *practicál-* az *Austriai Ház udvarát,*« stb. Na, már ezt a Munkácson és hországba nevelkedett Rákóczi semmikép sem mondhatta; unálinkább mondhatta *Forgách*, ki mint föntebb említők, a bécsi arnál neveltetett több évig, mint I. József játszópajtása.

Azonban vegyük a mű fejezeteit sorra, s lássuk az azokban gách íróságára valló vonatkozásokat egyenként.

Már maga a vallásos jellegű I. N. R. I. betűknek az »*Elmélkedés*« való jegyzése is a túlon túl bigott Forgáchot juttatja eszünkbe; óezi ily betűket, vagy a sok catholicusnál azon korban a levelek lokára vetni szokott keresztet — legalább még Magyarországon — *nem használt.*

Az ezen betűk alá írt latin jelmondat is Forgách »*Pulcherrima entia*«-i közül való, — úgy nemkülönben az *Elmélkedést* bezáró ichon. Az »ártatlan és törvénytelen rabság«-ról már szoltunk.

A »királyokrúl« szóló I. Discursusban szerző mint általában royalista mutatja be magát, (Rákóczi, ki színre legalább, maga sem íthatá vissza a lengyel koronát, nem volt az!) s a magyaroknak, köveő példányképül az »Attila miatt fölépült« Velenczét és ennek közasági kormányformáját állítván oda, — az Ónodnál úgy is declarált regnum alapján »módosabban kívánna a dologhoz nyúlni.«

A II. fejezetben Hunyady János, Szilágyi Mihály stb. példájára águak kormányzót, »prorex«-et óhajt, mellé adandó ministeriummal.

A III. fejezet »*Az Érsokrúl*« teljesen Forgách buzgó catholicisából foly. Ugyanis az akkor még a catholicusoknál számosabb prozázadok. 1882. VII. füzet.

testánsokat (kiknek szabadságáért Rákóczi hadakozott) számba sem véve, egyenesen azt kívánja, hogy »az egész országtól egy érsek domináltaassék,« a ki is »az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy gyarapodjék és épüljön (természetesen, az akatholicusok rovására) az igaz catholica religio és anyaszentegyház.« A Prorex vagy Locumtenens udvarában is »exemplariter tündököljék a kath. isteni szolgálat. — Ilyeneket a »szécsényi compositio« szerzője Rákóczi, ki maga írja, hogy »katonáinak kilenc-tizedrésze kálvinistákból álla« nem írhatott, s hívei nagy részének rettenetes megütközése, vagy politikai veszély előidézése nélkül ki nem nyomathatott.

A XIV. fejezet főleg az udvari testőr-csapatokról, a XVIII-ik pedig a Prorex udvaránál követendő szertartásokról értekezik, apró (különben társadalom-történetileg nagyérdekű) részletekig; tervezete tetemesen különbözik a Rákóczi udvaránál fennállott testőrségi szervezettől és cerimoniáléktól. Forgáchnál itt is praedominál a catholicus jelleg. A Prorex pl. évenként háromszor fog királyi pompával, magyarul, nyílt nagy táblával publice lakomázni a palotán, ú. m. »Boldogasszony, Szent-István és Szent-László napján. Ezekon az napokon minden méltóságoknak, ministereknek és senátoroknak (a protestánsoknak is,) jelen kell lenni, és az asztalnál sort állani levett süveggel... Ezen a solennitáscon minden embernek szabad lesz bemenni a palotára és nézni az Prorexet, és akkor mindenféle muzsikának meg kell lenni,« stb.

A mi Forgách adórendszerét illeti, (XIX. fej.) a nemzeti hadsereg eltartására a papi, főúri és nemesi rend egyaránt mindennemű jövedelméből (regálét, vámot, mindent ideértve) tizedet fizessen az országnak; a föld népe pedig minden házaspár (a koldúsokat s gyámoltalanokat kivéven) évi 50 dénár személyeskereseti adót, továbbá földje, szőleje, rétje, lova, marhája után is a dézmához arányló hadi adót fizessen, de ezt természetben: borban, búzában, zabban etc. a prófuntmesterek keze alá; e fölött még minden kereskedő és mesterember, városi rend, a jövedelme tizedét, úgy mint a nemesek, pénzül tartozzék befizetni. S végre minden ekevonó marhától esztendőnként egy-egy rhénes forint adó szedessék. Házi vázson, faedény, stb. iparkészítmények adómentesek.

XX. fejezet. A generális insurrectióról. Általános fölkelést a prorex és senátus csakis a vármegyék követei meghallgatásával, nagy veszély idején hirdethessen. Ilyenkor az ország zászlója körülhordoztatván, még a legszegényebb nemes, sőt a parasztság is »cum gentibus« tartozik fölkelni; a kinek puskája nincs: lándzsával, visszacsogzott kaszával, nyílakkal, mint a török, tatár, lengyel, moszkva és kozákság. Nagyon érdekes itt az, a mit Forgách a nyílról mint fegyverről ír; ideiktatjuk:

»Az nyíl minémű kemény fegyver legyen, az tudhatja, az ki az olyan nemzet ellen hadakozott. Én részemről és vélem együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál (persze, az *akkori* puskánál!) rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kézijak mind olyan

n voltak csinálva, mint most: abban semmi niucsen; mert az iákból megmutathatni azt, hogy magok az gazdacmberek csinálták, rösen pedig, hogy egy vastag deszkát általtjártak; sőt most is tországban (Forgách járt ott, — tudhatta jól!) némely városoknak os időkben *nyilas exercitiumok* vagyon: egy magas fára kakast én, ahhoz lüdeznek. És így minden ember csinálhat magának kézját hoz elég nyilat; kinek effectusa főképen az gyalogok között meg- nek, midön az puska az ellenség szeme eleiben pattogna és az nyil akában hullana, — oly confusiót tenne főképen az német truppok rü seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had (a rság) annak fölveréséhez.◀

E cikkely a hadakozásban franczia szabályokat s szellemet követő ezi tollából épen nem folyhatott, — a török s tatár ellen hadako- Forgáchéből igen.

A következő XXI-ik »discursus◀ is a czimekről, egészen Forgách oratizmusára vall, midön a büszke főúr decretálni akarja, hogy nemes az bárót, grótot *nagyságolja*: mert ennek elrontásában *nagy üavellimus lappang*.◀ (!)

XXIII-ik fejezet: Minden vármegyében egy alkalmas hadi éléstár assék; XXIV. a hadi szemlékről, — egészen egy az osztrák hadak- nevedett tábornok pedáns rendtartása szerint tervezve, sok rova- rkafirkával, lajstromokkal, etc. Épen így a következő három fejezet is.

A XXVIII-ik discursus »*Az hadakról*◀ igen magvas, velős, alapos, lemreméltó értekezés, melynek minden sora elárúlja a gyakorlott, szalt, gondolkodó katonát. Történeti és hadi tényekből levont talpra- következtetései merőben a reguláris hadak parancsnokára: Forgách nagyra vallanak, a ki az eddig túlsúlyban volt lovasság és könnyű, i hadak mellett, főként a reguláris mód szerint szervezendő ezre- e, s legkivált a *gyalogságra* fekteti a súlyt. »Az német ellen pediglen rja — legfőképen *gyalogság* kívántatik, hogy azokkal resistálhassa- — *az legyen lelke és ereje az armádának*. (Nevezetes, jól felfogott mű szavak egy *lovasszerelekben* növekedett főtisztól!) Azért az én őly experientiam szerint, az mint tudom az németnek ereit és hada- sának módját, *az német táborokban, Magyar- és Németországokon köztök: vekedvén*, jónak tartanám, hogy az ország *mostani státusához képest* 15 állis gyalog-regimentet tartson, s minden regiment kétezer emberből a.◀

»Az német táborokban, köztök fölnevelkedvén◀: e szavak is For- ra illenek, — Rákóczira épenséggel nem, — s újabb, határozott yságai Forgách szerzőségének. A mi pedig a lovasságot illeti: szerző regiment »formális, regulált, puskás, lovas, dragonyos hadat◀ ezer ezer emberből ezredszámra, ajánl állítani, — ellenben a könnyű i hadat reducálni; — mert ezek »csak az kapát kerülük és kőbor- t, — ha harcra kél az dolog: az jónak is kárt tesznek.◀ Egészen

Forgách Simon szelleme, — a ki leveleiben is örökké gúnyolódik s lamentál a mezei had ellen, hogy ő nem »néppel«, nem »republicral«: hanem valódi »hadal« szeretne háborúzni. Azért a meghagyandó mezei lovas-czredék kizárólag magyarokból álljanak, »de jó, válogatott, arra termelt emberekből. Mert az mezei had nem arra való, hogy szemközben megharcoljon az némettel: hanem, hogy szüntelen csatázzon és az ellenség tábora körül legyen, az futrazirossit (takarmányozóit) csapdossa, impediálja életét (elesését,) lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát és nyelveket (hírmondókat) fogjon.« Ezek végházakhoz tartozó »jó paripás szegénylegényekből« álljanak, »kik se szekérre, se bagázsra nem vágynak: hanem tarsolyokból szoktak, mint bujdosó emberek, élni. Ezeknek semmi regulájok vagy cerimóniájok nem volna: hanem csak végbeli, vagyis bujdosó-módon hadakoznának.«

E könnyű huszárság azonban csak a segédcapatokat képezné, — a döntő hadsereg ama 30,000 reguláris gyalog és 20,000 reguláris gyalogból fogván állani. Azonkívül a Jászság és Künság mind mint kópiás lovas had szolgálna, »regula és bizonyos exercitium alatt.«

Ezek tervezetének fővonásai. Van még egy igen figyelemreméltó passus e fejezetben: »Ha pedig az Isten ismét az elreszelt vármegyéket kezünkhez juttatná: az gyalogot meg kellene szaporítani vagy tízezer emberrel, azaz öt regimenttel.«

»Elveszett vármegyékről,« a melyekből tízezer reguláris gyalog kikerülhet, 1709 előtt nem lehetett szó. Az északnyugati vármegyék ugyanis 1708 november- decemberben és 1709. elején, a dunántúliak pedig 1709. szeptemberben veszték el a Confoederatiótól. Ebből tehát mi bizony véljük következtetni, hogy jelen művét Forgách 1709. végén, vagy még inkább 1710. első felében írta volt, Munkács várában, hol ekkor fogva tartatott. Ez oly positiv következtetés, mely alig hiszszük, hogy megdönthető. Az 1710-ik év elejére pedig különösen azért utalunk: mert ekkor a már-már hanyatló forradalom tüze még egyszer heves lánggal fellobbant, felújult, s a fejedelem maga, személyesen áll vala az előnyomult főhadsereg élére.

Érdekes observatio még e fejezetre nézve általánosságban az, hogy Forgách a reguláris hadról írott tervezetében egészen ideálja: a nagy Zrínyi Miklós elveit követi, — az épen az általa 1705-ben kiadott »Váhadals a magyarok«-ban foglalt elveket, hogy t. i. a két fő fegyvernem közötti arány ez legyen: két harmad a gyalogság, s egy harmad a lovas-ság; vagyis épen megfordítva, mint akkoráig létezett.

XXIX. fejezet. A hadak fizetéséről egy úgy látszik, lajstromszerű »projectumot« készített, mely nagy kár, hogy Császárnál nincs közlve, s annál inkább, mert Forgách azt vallja róla, hogy annak »nagyobb részét az régi magyarok fűzető lajstromából kisételegettem, és ugyan csaknem oly formában vettem.« — A katonaruháról, az eddigi czifrákolással szemben, azt az életrevaló megjegyzést teszi, »hogy azt nem az czifrá-

hanem hasznáért veszik, — azért elég jó az, ha az hideg és eső ellenével pedig országunkban bőven csinálnak oly materiákat:« tehát nem külföldi drága posztó, hanem »a minémű köntösnek való materiát« vett az Isten országunkban, avval contentusok legyenek. «Hazai ipar!

A XXX-ik fejezetben »az fegyverről« értekezvén, a kérdés velejét nem látja, hogy »legfőképen az mostani circumstantiára és német ellenmicsoda fegyver leghasznosabb az magyarnak?« S ezt a kérdést szerüleg vitatja. Mostani világban — úgymond, — a nemzetek, kivált »az plundráások« csaknem elhagyták vala és megvetették a féle fegyvert ú. m., a kardot, dárdát, pikát vagyis lándzsát, kópiát, at etc. és csupán az puskát vették böcsben;« és az volt győzödelme, »az ki az tüzet és puskázást tovább tartotta.« Igaz is, hogy a »a mennél tovább áll ugyan előtte az ember: annál nagyobb kárt is csinál, és annak pattandása retenti az embert inkább, mint effectusa.« (Egészen, mint a Zrínyi művéhez írt föntebbi bevezetésében!)

Jó is a puska, kivált várvédelemben; de a rohamokban, derék helyzetekben »az experientia megmutatta, hogy nagyobb az füst az pecse-él.« Ugyanis ő mind a török, mind a franczia elleni harcokban sztalá, »hogy mely hadak egymást lödőzés által megszalasztották: az un rettenetes lövések között alig maradt mind az két részü az helyen — proportionate szólván — valamely test; holott azt tudta az ember, hogy annyi hosszás és rettentő lövdőzés miatt talán nem marad meg mind két részü.«

Jobb tehát a lovasnak »mezítelen fegyverrel« belevágni a lövöl-ellenségbe, — mert rendesen övé lesz a győzelem, kevés kárral. Sőt még a gyalogságnál is többet ér a szurony- vagy kardroham; idaképen elbeszéli Bádeni Lajos hg. diadalmas gyalogsági rohamát 703-iki friedlingi ütközetben a francziák ellen. Pedig a német gyalogság »csak ama rövid Péter-késcskéket (szuronyokat ¹⁾ hordoznak.«

Legkivált pedig a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és roham; mutatják a históriák, »hogy rajta menve ostrommal az ellenséget — mindenkor győzedelmesebb, mintsem az megállásban. Az rohamnak táncz, nem sáncz: mert jó kedvvel, ugrálva köll vinni az ellen-ek az magyart.« Ő tehát a magyar gyalogságot így fegyverozná minden század vétessek »három karban;« az egyik volna »lúncsás, a másik visszaszegzett kaszákkal és egy pisztolylyal,« és a kézi-gránát rohamokban is gyakoroltassék. A másik rész volna mind flintás, (hosszú, spuskás), a harmadik kanótos vagy muskatéros. Kardot a gyalog nem vett, mert a kard gyalog embernek sok akadékjára vagy »ha én hóna alá köti is;« hanem a helyütt volna minden gyalognak egy

¹⁾ A magyarok az épen Rákóczi idejében divatba jött szuronyokat néha Szent-Péter késcnek nevezték, hogy t. i. Szent-Péterhez küldik a hal ellenfeleiket.

jó »valaskája« (baltája); mert tudjuk »hogy jó valaskával ama friss, btor legény egy kardtúl soha meg nem ijed, sőt győzedelmet vesz rajta; — az valaska pedig sokra jó. »Azonkívül a gyalogságból három ezer *mokánt* kellene rendelni, az kiknek lovok csak kacsibákból (ap: hegyi ló) volna, hogy még is az lovasokkal az szükséges excursiókra cérkeznének.« Ezeknek lovain azután ásó s kapa is volna.

A dragonyosoknak »jó hosszú flintájok és kardjok volna;« mezei hadnak »kitől mint kitelik.«

XXXI. fejezet. Hogy az újonczok es remonda-lovak pontosan arány szerint állíttathassanak ki: Forgách az országban *általános néj számlálást és lövész-círást* kíván. (Új eszme, akkor!) Minden nemes sz mély 20 lótiul egyet fog adni esztendőnként az országnak, kantárra kötőfékkel, pokrócczal és nyeregszerszámmal.

XXXII. Hogy a Prorex mellett állandó hadosztály legyen: minden gyalog- és lovas-ezredből egy-egy századnyi vezényeltessék ki tisztől a compániákból. Ezekből aztán a Prorex megláthatja: minő állapotban van az ezred, a hadsereg? A Prorex így megismeri a tisztet, had is kedvet nyer, hogy váltogatva az udvarnál tehet szolgálatot.

XXXIII. A pénzben a tizedes rendszert óhajtja. Apró rézpénz négy millió forint erejéig verjenek, úgy hogy öt dénár tenne egy garas E négy milliót aztán repartíálni kell a vármegyékre, és minden vármegyeye tartozzék bizonyos esztendők alatt a maga quantumát ezüstpénzzel beváltani.

Most jö egy igen fontos szakasz (XXXIV.) »Az *Austriai Házról.*« Rettenetes keménységgel van írva; merőben anti-dynasticus »Minémó intricata materiája légyen az magyar nemzetnek az *Austriai Ház*sal, ha ki arról gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szívvel: lehetetlen, hogy az hajaszála föl ne borzadjon; mert az *Austriai Ház* nemcsak sok okokból az örökös királyságot még az *leányágra is praetendálja*: de az jus regiumot is, az mely *szabados uralkodást* teszen . . . De ennél mind nagyobb az, hogy *oly természet szerint való ellensége* a *Austriai Ház* az magyar nemzetnek, hogy hacsak az *Úr-Isten az természetnek folyását meg nem változtatja*, — lehetetlen, hogy az *Austriai Ház* közi és az magyar nemzet között lehessen jó harmonia valaha.« Fegyvert kívánja legyőzni az országot, hogy annak, mint meghódítottnak, mind törvényét semmivé tegye, s kénye-kedve szerint uralkodhassék rajt. Ha kényszerülve békére kelne is a nemzettel: ez csak olyan »fortély pacificatió« lenne, mint a nagy-szombati békeség punctumiból (1706) láttuk. Megmutatta már a tapasztalás, hogy e ház mindig módot keres talál a kötések felforgatásában. S »valjon titok-é, hogy corrumptál azelőtt is az magyar urakat, kik az ország törvényétől szemtelien elmentek és az német királynak hizelkedtek . . .« Az adókat folyvást emelni, az egy házi nemeseket jobbágyokká tenni törekedének csak a »időnkben is. A német uraknak kedvezvén: nagy jószágokat adtana

lik Magyarországon, kitűrván az igaz possessorokat . . . »Soha nem hat olyan hitet az Austriai Ház, hogy rést ne találjon benne és megszűlja azokon az urakon, a kik szemébe tűntek, — kirül elég példának szón . . . Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Austriai Ház alatt; sőt, ha fölvonná is *cseshorzádi plundrát* és jobbágyságra adná is magát, — *még is kitől bosszúját rajta és kiirtaná az magyar nemzetet.* Az minthogy füleimmel lottam nem egyszer, sem kétszer sok derék miniszterek discursusit: etetlen, hogy az Austriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyugsék, ha az magyar nemzetet — azokat értvén, az kik csupa tisztaságok, és nem az tótos magyart, — egészen ki nem irtják és nem röpítják. ¹⁾ *Én az mint gyermekégyemtől fogva prakticáltam az Austriai udvarát és ha az discursusok eszembe jutnak, mellyeket hallottam: látom módját, hogy az Austriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum; vagy az német fegyverrel álljon és megemészen, — vagy mi fegyverrel, mint az belgiai confocatus status, Isten segítségével az Austriai Házat kényszerítsük, hogy den preatensióit tegye le.*«

Ez tökéletesen az ónodi, 1707-iki álláspont, az »*Eb ura a ó!*« Rákóczi ettől már 1708. végén s 1709-ben eltért: midőn a si udvarral b. Tolvay Gábor kir. ítélőmester, majd Hamelinix hollandi követ útján újabb békealkudozásokba bocsátkozott; Szász Keresztély hg-primásnak és gr. Lamberg miniszternek levelet írt; 1710-ben Péter czár közvetítését vette igénybe, e tére b. Urbick által; 1711. elején pedig, a salánki értekezlet, egyenesen az 1706-iki álláspontra tért vissza és I. Józsefhez személyesen, békülékeny levelet intézett.

Rákóczi tehát 1710-ben, — a mikor a jelen dolgozat iránt, — úgy, mint a szerző föntebb, nem szólhat vala; hanem is így szólhatott *Forgách*; így kellett szólania annak a gr. Forgáchnak, a ki 1704. elején I. József már említett titkos üzenettel megbizatva, ezt Rákóczi előtt elhallgatta, és így királya kevesebb bizalmának meg nem felelvén: magát ezáltal olyanosan compromittálá, hogy míg I. József élt, ő az Austriai királyság uralma alá többé vissza nem térhetett.

József ugyanis 1704. elején, midőn Rákóczi csapatai Bécs városában jártak, a bajor választó-fejedelem hadai pedig

¹⁾ I. Leopold egynémely minisztereitől bizony kiteltek ilyes nyilatkozatok.

Lincznél: a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, landó volt atyja ellen olymódon föllépni, miként egykor Mátyás főherceg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akart titkon tudtára adatni Rákóczinak, — kit személye szerint mind kedvelt, — hogy kívánják a magyarok uralkodójokül őt, a mag úgy is koronázott királyt; ő nem vétett ellenök, miként atyja, biztosítja őket, hogy szorosán az ország törvényei szerint fű uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János főlovászmestert bízta volt meg: de ez rettegván Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, — ekkor fordult azután I. József Forgáchhoz; már tudjuk, minő eredménnyel.¹⁾

Nem lehetetlen, hogy e nagy dologról a király öcsésének Károly főhígnak is volt némi tudomása, — legalább Forgáchnak az emigratióból írott két levele, Pálffy Miklós nádor s Kohácsi István országbíróhoz, ilyes következtetést enged.

Mindezen körülmények, a már jelzett bizonyító okokkal együtt, határozottan a gr. Forgách Simon szerzőségére vallanak.

Forgách a szakasz további részében azt projectizálja (ez megint előképének *Zrínyinek eszméje*), hogy Magyarország véd- és dacszövetségesként »incorporáltatná magát az római imperiumba,« mint pl. Bajor- vagy Szászország; és e végben meg kellene kezdeni a tárgyalásokat a mainzi érsek s választott fejedelemmel, a ki az imperium főcancellára, »és ő általa szokott az ilyen dolgok folyni.« El lehetne fogadni, hogy »valaki római császár: eo ipso magyarországi királyi *titulussal* is élhet, ... evvel az Austriai Ház is contentus lehetne.« De a mainzi választónak s ő általa az imperiumbeli fejedelmeknek jól demonstrálni declarálni kell, »hogy szabad királyválasztása van az országban, és már lehetetlen, hogy (valóságos) regnáló királyt választthassanak magoknak az Austriai Házból: mert száma nélkül, hit

¹⁾ Rákóczinak azonban már Rodostónál elébb is tudomására jött némi részben a dolog; ugyanis Kéry a titkot Bercsényinének elpetyegte s a Bécsből férjéhez bocsátott grófnő, 1704. april végén megjelent grófnak, a ki nem is késett a nagyjelentőségű hírt Rákóczival titkos jegyekben írt levelével (l. *Archivum Rákóczianum*, IV. köt. 26. l.) tudatni. Azonban Forgách lelkéből meggyűlölvén immár a németet, mindent elrejtett ekkor.

szegésével megcsalták az magyarokat és jobbágygyá akarták
 ni az országot«, s ez űzte volt ex desperatione a nemzetet a
 ökhöz, az egész keresztyénség kárára. »Hogy azért az ilyen
 log többször is meg ne essék, az egész keresztyénségnek ante-
 uráléja lévén Magyarország: méltó, hogy protegálja igaz jussá-
 a az Imperium. — Így adna Isten módot, hogy csendességben
 valami jó állandó formában vehetné magát szegény hazánk;
 az Austriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez
 példabeszéd: extremac demenciae est sperare clementem,
 em iratum, armatumque suscipias.«

A dolgozat utolsó (XXXV.) fejezetében, szerző »az hada-
 zásról« értekezik általában, s hivatkozik egyenesen: »Ez az
 éz Zrínyi Miklós opinója«, az általa 1705-ben kinyomatott
 tonai művében. A mi már specialiter a német ellen való had-
 elés folytatását illeti: Forgách a hadakat oly formába és
 imba kívánja vétetni, mint főntebb már kifejté; és azt hiszi
 gy a könnyű lovas hadat is, — a jászok, kúnok és hajdúváro-
 kon kívül, reá lehet számlálni 15,000-re, ú. m. Dunántúl,
 máninnen és Tiszántúl öt-ötezer ily mezei lovas hadat számít-
 a. Legelőször is a túl a tiszai könnyű hadat, a jász-kúnokkal s
 jdúkkal egyben, egy hadtestbe venné, vagy 500 dragonyost,
 0 reguláris gyalogot és »egy kis könnyű, mezei artillériát«,
 a hozzájok, — s azzal megindítaná a bácskasági és Arad
 éki ráczság összerontására, elszélesztésére, híddal a Tiszán,
 ty innen is, túl is csapdozhassanak.

Dunántúl is csak egy ily könnyű hadból álló osztályt tar-
 a, 5000 huszárból, 1000 reguláris gyalogból és vagy 800
 amandírozott dragonyosból állót. Hasonlóképen egy, 5000
 nyű-lovasból és valamely kivezényelt rendes gyalog és drago-
 s csapatokból képezett hadosztályt alakítana oly végre, hogy
 züntelenül az ellenség tábora körül forgolódnék, »és azt csíp-
 né-csapdozná és minden módon impediálná lármáskodással
 tázással.«

Az Erdélyben lévő császári hadsereg ellen egy formális,
 uláris hadakból való tábort tervez, 12,000 gyalogból és 6000,
 gonyosbúl állót, a megfelelő tüzérséggel.« Ezen armáda bizvást
 ensive mehetne.« A váradi cs. helyőrség szoros körülzárolása

czéljából Varsányon, Papmezőn, Telegden, Szent-Jóbon, Pocsajon és Berettyó-Újfalun jól elsánczolt erődök állítandók, melyekben a had kitelik Tiszántúlról.

Fennmaradna még főhadserg gyanánt 14,000 dragonos és 18,000 gyalog, csupa reguláris had, kellő számú pattantyúskkal. Ez mindig oly helyen járjon, hogy »distractiót csináljon az német armádának; de soha oly közel nem kellene menni az ellenséghez, hogy kényteleníttessék megverekedni véle;« hanem, ha p. o. a német hadsereg Kassa felé nyomúlna: a mienk túl vagy innen a Dunán, egyenesen Bécs tájára Austriába, vagy Morába törne be, ott hódoltatna, »és bár csak a bécsi ministerek czifra várait rontaná is:¹⁾ nagy lármát és lamentatiót okozna Bécsben, és minden okvetetlen revocáltatnék az német armáda az országból. Ilyen distractiókkal lehetne az németet nagy kárban hozni.«²⁾

Télen a magyar hadak soha szállásokra nem oszolnának: hanem épen midőn a német kvártélyokra széledne, — kellene hadakozni a magyaroknak; »mert az téli hadakozást épen nem győzheti az német nemzet: az magyarnak pedig csak jó gondviselése legyen ruházatjában és tartásában, — semmit sem gondol az télrel.«

Eme fő-hadtestből ki kellene vonni a Prorex mellé vezényelt századokat, melyekből kellene a helyőrségeknek is kitelni a várakban. A reguláris lovas és gyalog had pedig legjobban ezen alábbírt vármegyékből állíthatatnék ki: Bereg, Ugocsa, Zemplén, Ungh, Szepes, Árva, Sáros, Liptó, Túróc, Nyitra, Pozsony, Bars, Gömör; Dunántúl pedig: Mosony, Vas és Soprony vármegyékből, »a többi vármegyék (szóval, leginkább a tögyökezes magyarság) mezei-hadakra fordíttatván.«

Ebből áll fővonásaiban *Forgách* munkája, hogy melynek csakugyan nem — mint Császár Ferencz tévesen véli vala — maga Rákóczi: hanem az ő reguláris hadainak tábornoka, *Simon gróf* a szerzője, azt hiszszük, a főntebbiekkel eléggé megbizonyítottuk.

Részünkről a jelen dolgozatot tartjuk gr. *Forgách* legfigye-

¹⁾ Ezt tette *Forgách* 1706-ban *Dürrenkruttal*, *Zisserdorffal*, stb.

²⁾ Ez volt az öreg *Bottyán* sikeres taticája Dunántúl.

: méltóbb irodalmi művének; főként *katonai részei* annyira sek, hogy kívánatosnak tartanók a Császár által egykor ált, tudtunk szerint egyetlen létező eredeti példányt valahol omozni, és abból a *Történelmi Tárban* egy *szakszerű*, a nány mai igényeinek megfelelő kiadást rendezni. Sőt, ha an eme régi nyomtatvány teljességgel föl nem találtathat- öbbé: még akkor is czélszerűnek vélnők, legalább a Császár- kiadványból — ennek nyilván tapasztalható editionális t kijavítva — újra lenyomatni oly annyira szegény régi iai irodalmunk e kiváló termékét; mivel amaz 1848-iki is később elkoboztatván, fölötte *megrítkült* és semmiképen kapható.

Hogy a fönt ismertetett munkát *Forgách* és pedig csak- n 1710. elején írta, s úgy látszik névtelenül, »*De Ephoris*« valami ilyes czím alatt akarta kiadni, és e végből annak atát 1710. tavaszán *Kassára*, az ottani nemes ifjak con- sában tanuló fia *Zsigmond* és unokaöccse gr. Quadagni n praeceptorának Páter *Madocsányi András* jezsuita-tanár- küldte meg: bizonyítja Madocsányinak Kassáról 1710. april én gr. *Forgách Simon*hoz Munkácsra írt, de valószínűen *Berthóty Ferencz* kassai tábornok, vagy pedig *Bay László* táncsi várparancsnok által felfogott levele, mely azután Rákó- egy *Bercsényi* egyéb irományai révén a kir. kamarai archi- lýmbusába került s ma is ott van.

A mű kinyomatása ez idő tájtt Kassán különben könnyen zölhető lesz vala: mert hiszen a *Bártfa városi nyomdát* ényei parancsára Kassára költöztették át és ekkor már a *curius Veridicus*« című kurucz hirlapot is itt nyomták, onban egyéb akadály volt. Ugyanis a munka a *kormányrend-* reformját tárgyalván: az egyébként is csak kivételképen, a ás kedvéért, világi pap ruhában és az egi nagyprépost es *András* cz. püspöknek, Rákóczi' senatorának szigorú yelete alatt megtűrt kassai jezsuita-gyarmat óvatos tagja csányi atya, irtózott a felelősségtől, az esetleg feltűnést ető s vizsgálat tárgyául szolgálható politico-katonai művet ga szakállára sajtó alá adni. *Forgách*hoz fordúlt tehát hatá- tt utasításért:

»Excellentissime Domine Comes ! Domine mihi gratiosissime ! **Cu** optatissimo Paschali Alleluja precor animitus *post nubila Phoebum*, a cum hoc uberrima e Coelo solatia. — Typographia Bartphensis Cassoviam transfertur, ideoque commoditas erit *opusculum de Ephoris impurimendi*. Difficultas sola restabit, quam ego solvere mihi non possum. *Libellus hic tangit negotium modernæ gubernij*, — vel certe si tali intentione etiam non ederetur in lucem, eo tamen trahetur. *Inquiretur ergo Author libelli, quaeretur eæ Typographo : a quo sit compositus ? cujus sumptibus ? cujus approbatione ? quo correctore impressus ?* Quid respondendum, Domine Excellentissime ? *Si aliquo Jesuita mediante id factum patuerit : vae mihi ! vae fratribus meis ! qui omnes graviori tempestate obijciemur, quam iniquum hactenus*. Excellentiae Vestrae alto iudicio timorem meum candidissime aperio et demisse submitto. Nollem occasionem dare ullius offensae rerum Moderatoribus *etiam indirecte*, — ne in gravius discrimen conjiciam hanc exiguam companiam (csekélyszámú = 6 személyből álló, meghagyott jezsuita-tanártársait,) vel potius reliquias illius, quae in desperatis vigilijs hic remansit. Expectabo proinde Vestrae Excellentiae ulteriora mandata, ne negotium praecipitatum aliquot dolorosum non putaram mihi adferat. Caeterum, etc.

Cassoviae, 17. Aprilis 1710. ◀

Czím : »Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoní Forgács de Gyimes, etc. Dno mihi gratiosissimo. — Munkács.◀ 1)

Mint folyt tovább a kinyomatás ügye ? nem tudjuk ; de mint a Császár Ferencz által látott és használt régi nyomtatott — és pedig névtelenül kinyomtatott — példány mutatja : a kiadás mégis csak létrejött, s e szerint valószínűleg *Kassán*. Mert mind a tartalom, mind az idő, egyezése egyaránt bizonyítja, hogy Madocsányi András atyának gr. Forgách Simonhoz írott iménti levelében a főntebb ismertetett munkáról van szó.

De térjünk át Forgách egyéb munkáinak bemutatására.

THALY KÁLMÁN ◀.

1) *Egykori másolat, vagy eredeti, az orsz. levéltárban.*

POLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCEZE.

Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mióta V. István és anjoui Károly gyermekei között a két-házasság megkötött, állandó részét képezte az Anjouk ikájának Magyarország egyesítése Nápolylyal. Róbert Károly érte a magyar trónt, de bár az elsőszülöttség rendje szerint vetkezett volna, kizáratott Nápoly örökségéből s így csak egy dból való volt a két ország királya, de nem egy személy. Lajos egy időre elfoglalta Nápolyt, de nem volt képes tartani. A mit azonban e nagy uralkodók nem bírtak elérni, látszék létrejön III. Károly nápolyi királynak Magyar-ig királyává választása által, a hol is II-iknek nevezteték.

Nem volt állam Európában, a melynek több oka lett volna Lajosra s érte családjára neheztelni, mint a velencei közságnak. Az ugyanis épen a halála előtti évben a turini béke-ssel föltette a koronát velenceellenes politikájára, kényszer- a Velenczét teljesen lemondani az évszázadok óta vitás és eg Magyarország és Velenceze által megoszolva bírt Dalmá-ól, sőt még a Dalmácia hercege czímról is, a melyet a doge . De ennél még megalázóbbat is kívánt a turini béke. A köz- ság köteleztetett minden évben, Sz-István király napján, er aranyat fizetni a magyar királynak. Az igaz, hogy a béke- s szavai szerint ez váltság volt annak a fejében, hogy a farkok lemondtak a jogról a velencei öbölben — Pulmentorio- timini-ig-Velenczén kívül más helylyel is kereskedhetni¹⁾, gya-

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 124. — Hibás Daru állítása — I. Bolzenthalféle német átdolgozás I. 275. — hogy adó fizetése »nehány évre« szólt. Ő még nem ismerte a turini kötet, valamint az egykorú magyar történetírók sem, ámbr még a században közrebocsáttatott, s így a történetíróknak egymással nendő, zavaros adataira volt utalva.

korlatilag azonban azért volt ez kikötve, hogy Velence a magyar király adófizetője gyanánt tűnjék fel, mert különben a köztársaságon ennek az évi díjnak megfelelő tőkét minden fenakadás nélkül meg lehetett volna venni. Olyanok voltak a turini békekötés határozmányai, hogy kétségkívül nem volt ember Velenczében, a ki nem viseltetett volna érette gyűlölettel a magyar királyi ház iránt. Ha valamely európai fejedelem szenvedett volna hasonló Magyarországtól, száz közül kilenczvenkilenc esetben nem nézte volna a további következményeket s csak a boszú szavára hallgatva, örömmel fogadta volna Mária királynőnek a trónról leszorítását és helyére Károlynak emelését.

De Velence máskép fogta föl a helyzetet. Nem kért tanácsot a boszútól, hanem azt tette megfontolás tárgyává, mi felel meg jobban érdekeinek, az-e ha Nagy Lajos leánya uralkodik, vagy pedig az, ha a magyar és a nápolyi korona egy főre kerül? A felelet nem lehetett más, mint az, hogy az utóbbi veszélyesebb reá, mert az az uralkodó, a kinek mind a dalmát, mind a nápolyi part kezében van, valósággal agyonszoríthatja Velenczét s tönkretetheti annak kereskedését.

Ezért nem is fogadta a köztársaság a legkisebb örömmel sem azt a hírt, hogy Mária királynő megfosztatott a magyar tróntól. De Károly trónralépte fölött sem volt sokáig oka bánkódnia. Károlynak csak rövid időre adatott örvendenie a Lajos királynak tett esküje megszegésével elfoglalt trónnak: még meg sem melegedett benne, már is létrehozta Erzsébet anyakirályné ellene az összeesküvést, a melynek áldozatul esett.

Ezzel vége volt a két korona egyesítésének. De Károly pártja még nem mondott le terve valószínűsítéséről s a kiakorú Lászlónak nevét írta zászlajára. Már-már odajutottak a viszonyok, hogy László pártja a könnyű szerrel elvesztett talajt hasonló könnyű szerrel hódíthatja vissza. Az ország közepén ugyanis nem találkozáván a királynők kormányának helyreállítása semmi nehézséggel, azt képzelték, hogy a Dráván túl is — a hol a Károly, illetőleg most már Lászlópárt főfészke volt — elég lesz arra, ha a királynők személyesen beutazzák a vidéket s ezzel lelkét öntenek ottani párthíveikbe. Csak ez kellett a boszúra vágyóknak. Lesből rajta ütöttek a királynők csekély kíséretén s Garay nádort, az uralkodó párt fejét, Forgách Balázst, Károly király gyilkosát levágták, a királynőket pedig egyelőre Novigrádban fogságra vetették, hogy azután onnét Nápolyba vitessenek Margit királynéhoz — engesztelő áldozatul férjeért.

Most ismét a legfenyegetőbbben lépett előtérbe azon Velenczére veszedelmes kilátás, hogy Magyarország és Nápoly egy uralkodó alá kerülnek. De a köztársaság megmutatta, hogy tudja,

it kívánnak érdekei, fölfegyverezte hajóit s elküldte azokat origrád alá, megmenteni Mária királynőt. Ezzel nemcsak megítátolta Nápoly és Magyarországnak egyesülése, hanem biztossá helyezve az is, hogy Magyarország hosszabban tartó háborúnak lesz színhelye, a mi arra nyújt kilátást, hogy jelenkenyen veszít abból a hatalomból, a mely azt Velenczére nézve szedelmessé tette.

Arra azonban, hogy László pártja e belháború útján jelölt: a trónra juttatni képes legyen ez idő szerint, mondhatni, semmi látás nem vala. A nápolyi királyság ugyanis belháború színhelye lett. VI. Orbán pápa, a kinek egykor oly nagy része volt abban, hogy durazzói Károly (II. Károly magyar király) foglalja el a nápolyi trónt, családi érdekeken összekocczanván vele, kiátkozó gyűlöletét fiára Lászlóra is átvitte. Nem akarta tehát ezt Nápoly királyul elismerni, hanem az egész országot, az apostoli székre szeszállott hűbérül az egyházi államba kívánta kebelezni. E szesz megvalósításáról ugyan szó sem lehetett, mert nem volt nápolyban párt, a mely támogatni hajlandó lett volna, a pápa látása pedig elégtelen volt ily vállalat keresztülvitelére, de a pápa által szított ellenzéket az ország egy részének magához ragadására használta fel, gyarapodására Velenczének, az által, hogy Corfu szigete elszakadt Nápolytól s a köztársaságnak adott. Ilyenek levén Nápolyban a viszonyok, lehetetlen volt, hogy László kormánya számot tevő módon támogassa magyarországi híveit.

VI. Orbán halála javított ugyan valamelyest a gyermekkirály helyzetén, mert utóda IX. Bonifác szakított politikájával Lászlót legalább jóindulatú semlegességgel gyámolította. Ennek jele volt Lászlónak 1389. május 29-ikén történt megkoronázása. ¹⁾ De ez nem tette véglegessé László túlsúlyát. Tovább ötvenévtizednél húzódtott még a belháború, időnként anjoui Lajos volt előnyösebb a helyzete, a ki Nápolyt is elfoglalta. Csak 1390-ban, a mikor László visszanyerte fővárosát, volt az ő diadala legesnek mondható.

E másfél évtized alatt mennyi idő, mennyi alkalom lett volna arra, hogy a magyar állam hatalma újból megszilárdíttassék! Károly vagyis László-párt, a mely Nápolyból igen természetemajdnem semmi segílyt sem kapott, rég meghódolt volna, ha Mária férje Zsigmond király ismerte volna annak a titkát, mint látta magát a nemzettel megszerettetni. De ő olykép viselte magát, hogy inkább még azok is elpártoltak tőle, a kik eleinte hívei valá-

¹⁾ Raimo: Annales. Muratori i. m. XXIII. 224.

nak. Jellemző az, hogy Máriának 1395-ben gyermektelenül történt halála után igen elterjedt az a nézet, hogy Zsigmondnak immár elenyészett minden joga a magyar trónra s hogy az ővénel indokoltabbak Hedvig lengyel királyné és nápolyi László igényei.

Zsigmond helyzetének meggyöngítéséhez hozzájárult a nikápolyi nagy kudarc, az a perfid kegyetlenség, a melyvel László magyarországi kormányzóit: Laczfy Istvánt és Simontornyai Istvánt Kőrös-Udvarhelyre csalta s ott megölette, továbbá az, hogy Magyarország koronájával meg nem elégedve, idejének nagy részét külföldi koronák utáni vadászatra fordította, sőt ezen politikája érdekében a nemzet meghallgatása nélkül utódává kinevezte rokonát Józsa morvai őrgrófit.

Helyzetének meggyöngítéséhez igen hozzájárult az a körülmény is, hogy Zsigmond egész buzgalommal csatlakozott azon fejedelmekhez, a kik elhatározták, hogy véget vetnek azon szakadásnak, a mely a hívek nagy botránkozására, a katolikus egyházat már huzamos idő óta kettészakította. A francia király, ennek véget vetendő, magára vállalta, hogy lemondatja az avignoni pápát, a két Luxembourg testvér — Venczel római császár és Zsigmond magyar király — ugyanerre vállalkozott a rómaival szemben. IX. Bonifác azonban semmi kedvet sem érzett a lemondásra, megfordította tehát a dolog végét s odavitte, hogy Németországon egy tekintélyes párt föltámadt s Venczelt letevéen, helyette Róbert pfalci választó-fejedelmet emelte a királyi székre. Ugyanerre működött Magyarországon is, a hol — mint láttuk — a nélkül is annyi anyaga volt az elégületlenségnek. Kétségtelen, hogy IX. Bonifácznak igen jelentékeny része volt abban, hogy most azok is, a kik eddig Zsigmondnak legállandóbb hívei voltak, részint őszintén, részint színleg az ellenzékhez csatlakoztak, a minck példájául elég legyen e helyt Kanizsai János esztergoni érsekre és a Garayakra hivatkoznunk. S ez általános ellenzéki érzelem nemcsak elméletben vagy némán volt meg, hanem kifejezést nyert abban a rendkívüli tényben, hogy a magyar főurak Zsigmondot 1401 április 28-ikán maguk elé idézték, hibáit szemére hányták s végezetül a visegrádi várban fogságra vetették.

Amnyira csak könnyű volt jutni, hogy Zsigmond elmellőztessek, de mi történjék ezután, kit emeljenek helyette trónra, e kérdésben nem volt könnyű megegyezni.

Voltak számosan, a kik Lengyelország erélyes királyát: Jagyel Ulászlót akarták a trónra emelni. Ezek, leginkább felüldiek, a június 11-ikén Tapolcsányban tartott országgyűlés-félén ki is kiáltották királyul, pedig neki sem volt semmi közelebbi igénye a magyar trónra, csak özvegye lévén az 1399-ben magtalanul elhalt Hedvignek. A lengyel király nem lett volna idegen

lattól, hogy Nagy Lajos országait a maga keze alatt sokkal kevesebbnek találta pártját, semhogy valami lépést tehessen annak megkísérlésére.

lföldi fejedelem, a ki szintén föllépett trónkövetelőül, k herczeg volt, Hedvig egykori vőlegénye. E dolog en különös. Vilmos és nápolyi László egymással jó ltak, épen ez idő tájban folyt köztük az alkudozás az utóbbi nővérével Jankával házasságra lépése núsága e viszonynak az, hogy Vilmos herczeg még rály fogságra vetése előtt követeket küldött Velenreisingeni püspököt, — a kinek megbízása volt felios közbenjárását a Veleucze és Nápoly között fengek (kétségkívül Corfú ügye értetik) kiegyenlítésére, elöl különben a köztársaság azon czímen, hogy semmi ok a viszályra, kitért. ¹⁾

gyeztethető meg ezzel a jó viszonytal az, hogy míg tudta Lászlónak magyar trónkövetelőségét, Vilmos en a magyar trón követelőjéül? Viszont mi az oka László Zsigmond egész fogsága alatt, magának tanúsága szerint ²⁾, nem tett kísérletet a magyar trón rdekében?

éseknek teljes tisztába hozatalát igen nehezíti az a egy ezen ügy iratai sem Bécsben, sem Nápolyban k fenn. Azonban ha tekintetbe vesszük a László és jó viszonyt, tekintetbe azt, hogy Vilmos föllépése semmi lépést nem tőn, viszont László föllépése után sen visszavonúlt, azon meggyőződésre kell jönnünk, bár a maga nevében működött, nem a maga, hanem en járt el.

okát pedig nem kereshetjük egyébben, mint abban, attól tartván, hogy Velence ugyanoly eljárást tanúése ellenében, mint egykor Mária elfogása irányáerülő uton kívánta ügyét előkészíteni.

lóban volt is ok, hogy Velence hatalma iránt nagy legyen. Ennek népe a turini béke után a legerélyeátott a háborúban szenvedett csorbák kiköszörülézia néhány év alatt fölépült, a kereskedelem kiheédett károkat. Nemzetközi helyzete pedig oly szerenon ment keresztül, mintha a végzet minden hatalma olna érdekében. Eddigi sorainkban előadtuk, hogy a asabb szomszéd állam, Magyarország és Nápoly,

menta Slavorum Meridionalium IV. 428.

: Annales II. 203.

azóta folytonos belviszályok által gyöngítették, a százéves háborút sikerrel kiállott genuai köztársaságban szintén óriási mérvet öltöttek a belső zavarok, úgy hogy rövid időn kénytelenek magát Franciaország védelme alá vetni. A Nagy Lajos vezette szövetség másik olasz tagjának: Carrara Ferencz paduai úrnak még rosszabbra fordult dolga. Verona urának ellene izgatása ugyan nem mutatkozott sikeresnek, mert a Milanóval szövetségzett Padua oly győzelmet aratott fölötte, hogy a Scala család veronai állama e harcznak áldozatul esett. De a Carrara család nem örvendhetett soká e diadalnak. Milano magához ragadta az egész Veronát, a következő évben (1388) pedig Velenczével lépett szövetségre a paduai állam fölöstása érdekében. A vállalat sikerült, a Carrarák földönfutókká lettek s Velenczének meg volt az elégtétele, hogy félországukat magához csatolhatta. És hogy a szövetség tagjai közül egy se beszélhessen szerencséről, az aquilejai patriarchaságban is támadtak zavarok, a melyek Velenczének alkalmat szolgáltatottak a beavatkozásra. Volt ezen felül Velenczének még egy új positiója. Megszerezte Durazzót s e pontból megvetette lábát Albánia éjszaki részén, a mi ismét igen erősítette helyzetét az ádriai tenger medenczejére általában, Dalmáciával szemben különösen.

Alkalmasint abban bíztak László és Vilmos, hogy a köztársaság, ha Nápolynak Magyarországgal való egyesülése nem tűzti ki a zászlóra, kész lesz Zsigmond ellenében állást foglalni, a mikor azután, ha László fel is lép nyíltan, nem lesz mód a visszavonulásban. Erre számítva jelentek meg Velenczében Vilmos követei a freisingeni püspök és valami de Valse nevű úr, a kik egyenesen kikérték a köztársaság támogatását és tanácsát arra az esetre, ha megbízójuk meg akarna valamit kísérteni Magyarországot elnyerése érdekében.

Mikor történt meg ez az előadás, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a köztársaság tanácsa június 27-dikén állapította meg az arra szóló választ, a mikor már Zsigmond király és a főurak között — miután ezek nem találtak alkalmas egyént Magyarországot királyságára — már a megegyezéshez közeledtek a viszonyok.¹⁾ Így állván a dolgok, Velence legjobbnak látta várakozó helyzetben maradni, kijelentvén egyébiránt, hogy a herceget a köztársaság legkedvesebb, sőt egyetlen barátja gyanánt szereti, szeretni törekszik s bármikor emelkedik is föl, annak csak úgy

¹⁾ Eddigélé csak az volt ismeretes, hogy Zsigmond augusztus végén szabadult ki, azon alkuvás, a melyre e helyt célzás van, talán azzal, a mely a királynak Visegrádból Siklósba való átvitelét eredményezé.

tha magát a köztársaságot érte volna a fölemel-

nem nagy erővel és nem sok kilátással beütött országba, de a nép nem csoportosult körülötte — mégimet tartományokkal határos vidék sem — a miért Zsigmondnak az urakkal való megegyezése s ennek 1401 augusztus végén a fogságból kibocsáttatása után kivonulni.

A szereplésének csekély eredményéből azt a meggyőztette László, hogy ha ily álarcz alatt való föllépés hozhat az által létre, hogy az idegeneknek kevésbbé szemlél nagyobb az abból támadó kár, hogy nincs a nem. Ezzel lehet csakis azt a különösnek látszó körülményt zni, hogy László, a ki Zsigmond fogsága alatt nem szabadon bocsátása és alattvalóival kiegyezése buzgalommal a magyar trónra való igényének érvétetette magát. Pártja, a mely hosszú idő óta csak a Nápolyból jövő támogatás behatása alatt új életre 1401—1402-iki télen nagy buzgalommal működött a ében való izgatás terén.

László annyira meg volt győződve a Velenczével való szükségéről — azt tartotta, hogy ennek ellenére még sem kelhet át — hogy mindjárt a tél elején felkerestette a Velenczét. Innét kezdve egész addig az időig, a köztársaság kezén volt részét a köztársaságnak eladta, a trónkövetelésének és egyáltalában egész politikárészét képezte a velencei köztársasággal való viszony. Ezen az a rész, a melyre a velencei levéltárban (köztársasági levéltárban) annyi becses anyag van még eddig igen csekély mértékig ismeretes, mert az anyag csak is igen kis mértékben használtatott Mihály és Wenzel Gusztáv tudósaink által a mondott bécsben volta idejében.^{a)}

Documenta Slavorum Meridionalium IV. 431.

A föllépésének nincs nyoma 1401. november végén vagy a Velenczébe ért követségénél. A nápolyi levéltárban csak találódnek a betörése útját egyengető iratok. V. ö. Óváry János anjoukori kutatások című értekezését. Századok, 1879.

Leő nagy történelmi munkájában, az utóbbi által »Története a magyar évi adónak, a melylyel a velencei köztársaság a németországban Magyarországnak tartozott« című értekezésében Értesítő 1847-ik évfolyamában.

Ezért is igen jó szolgálatot tett történelmi irodalmunk kében a zágrábi »délszláv tudományos akadémia«, a mely kében is azt a dicséretes elvet követi publicatióiban, hogy nem horvát-tótországi helyi érdekű dolgokra, hanem az egész magyar államot érdeklőkre fekteti a fősúlyt, hogy az ő »Monumenta vorum Meridionalium« című gyűjteményében, a melyben rendszerint közli a velencei köztársaság levéltárában Magyarországra vonatkozó adatokat, (azon a czímen, hogy azok Horvátországra is vonatkoznak), ezeknek az aktáknak is helyet adott.

Nem szándékunk ezúttal a délszláv akadémia kiadás rendszerével foglalkozni. Csak sajnálatunkat kell kifejezni, a latin és olasz nyelven készült s Horvátországot csak közérdeklő okiratok horvát fejezetekkel vannak ellátva, a mi, mint a hónapok nemzetközi nevei helyett azok horvát neveinek használata s a horvát mutatók alkalmazása nem könnyezí meg a kutatást.

A mi egyéb észrevételeinket illeti, azokat most elmentjük, mert e soroknak nem ez képezi feladatát, hanem az: ő állítani egy képből azon adatokat, a melyek a czímbeben tárgyira vonatkoznak.

SZALAY JÓZSEF

KÜLÖNFÉLÉK.

ALLO CAESÁR KÖVETSÉGE ALI BUDAI PASÁNÁL 1605-İK ÉVBEN.

Történetileg köztudomásúak azon indokok, melyek Rudolf császárt 1605-ik évben arra indították, hogy daczára az ez évi rencsétlen hadjáratnak, Bochkay István fejedelem és pártfelei általános követeléseinek mentől kevesebbet engedjen; mi által elégedetlenség még inkább terjedt vala egyrészt, más részben Mátyás főherczegnek a dynastia érdekében czélzott törek-eit veszélyezteték. Látván a fényes porta Rudolf császár gyá-ltalan lassúságát s hajthatatlan makacsságát a magyar nemzet ékeltetése ügyében, ez arra sarkalta a fényes kaput, hogy Bochkay István személye által az ország függőségét saját pro-dukciójá alatt mennél nagyobbá tegye, s így céljait Austria ellen ál könnyebben megvalósíthassa. Főindoka azonban annak, hogy Rudolf császár a békekötést Bochkayval és pártfeleivel halaszt-a, leginkább az volt, mert az udvarnál e fölkelésben csak a protestánsok lázongását vélték felismerni; s hogy a fényes kapu l a múlt évben a békekötés iránt tett kezdeményező lépések-azon jogos reményt ápolhatták Rudolf császár tanácsosai: r a fényes kapu a béke iránti hajlamainak fentartása mellett, lesz bírható, hogy a szultán a békét Bochkay és a magya-mellőzésével is megkösse Rudolf császárral, s ezek után tyfi szerrel bánhat el Bochkayval és a protestánsokkal.

Midőn azonban 1605-ik évi november 11-én Bochkay István améja mellett Budán a nagy vezértől a fejedelmi jelvényeket vette, Rudolf császár tanácsosainak únszolására oly actióra rozta el magát, melynek gyors kivitelétől függött az ered-y; s abban összpontosult, hogy Ali budai pasa utján a szul-a békekötésre reá bírassák.

Alig távozott tehát Bochkay István Budáról a Korponára egyült rendek közé, hogy ott a Mátyás főherczeg utján, a béke-

kötésre vonatkozó válaszát Rudolf császárnak meghallgassák: ugyan akkor Althán Adolf tábornok s alsó-ausztriai főkapitány, Malosch János és Erneszt, amaz komáromi kapitány és Gallo Caesar császári tanácsos Rudolf császár részéről megbízottak, hogy Ali budai pasával a békealkudozásokat megkezdjék.

Gallo Caesar gyorsan és titokban járt el s társai nevében is Budára sietett, még menedék levelét sem várva be, Ali budai pasának bemutatván a maga és társai megbízó levelét, az alkudozásokat megkezdette.

Ezen alkudozás lefolyásáról a történelemnek csak Sepszi Laczkó Máthé, Lorándffy Mihály udvari concionatorának krónikájából van tudomása. ¹⁾ Laczkó Máthé Gallo Caesárnak szóváltását Ali budai pasával, a mint ezt maga a krónikás mondja: a passának törökül szerkesztett iratából fordította latinra. Ezen latin szövegre hivatkozik Horváth Mihály is, ²⁾ minthogy ezen kívül erre vonatkozó más feljegyzések mostanig ismeretlenek voltak.

A gróf Forgáchok alsó-kemenczei levéltára a múlt évben a muzeumi könyvtárnak átadatván, az oklevelek rendezése alkalmával napfényre került egy magyar szövegű okirat a következő czímmel: »Caesar Galnak az Római Chaszar ő Feölséghe kevertének, az Budaj Passával való tractálásának az massa.«

Ezen iratnak nyelvezete, írásmódja, papírja arra mutat, hogy az Gallo Caesar követségével egykorú, s legalább is nem fiatalabb Sepszi Laczkó Máthé krónikájánál, s valószínű, hogy ezen magyar szöveg ugyanazon török iratból fordított magyarra, a melyt az Sepszi Laczkó Máthé latinra átírt.

Ezen magyar szöveg, bárha lényegére és tartalmára nézve Laczkó Máthé latin fordításával általában megegyez, az egy pontokban mégis vannak lényeges eltérések, melyek más értelműek adnak a magyar, mást a latin szövegnek, némely pontban a magyar némelyekben a latin irat tartalmaz többet. Így a többi között az eltérések szembe ötlők a következőkben: az első pontban magyarból ezen szótól »et internuncium misimus« egész végéig hiányzik, a harmadik pontban, a latin szövegben a florenczi herceg, a magyarban a francia király említettik, a negyedik pontban a magyarban több a szöveg mint a latinban. Az ötödik pont tartalmát Laczkó Máthé krónikája Galló Caesar szájába adja; magyarban pedig, a mint a tartalom természete is magával hozza, Memhet tihaja által mondatik el; a szöveg mind a két iratban

¹⁾ Kiadta gróf Mikó Imre: »Erdélyi történelmi adatok« 3-ik kötetében.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme, V. köt. 29-ik lapon.

ő; nem egyez még a hetedik és tizenegyedik pont. A tizenadik, tizennegyedik, tizenötödik és tizenhatodik pont a magyarban sokkal rövidebb szöveggel van írva, mint a latinban.

Az érdekes irat teljes tartalma az írásmód tekintetbe vétele nélkül a következő:

Caesar Gálnak az római császár öfelsége követeihez az budai pasával való tractálásának az mással.

Az fő commissarius úr azt írta, hogy mi az magyar urakkal és az magyar Bochkay királylyal az békesség dolgát immár épen véghezvittek és Illésházyt minékünk zálogul adták, kit császárhoz Prágába vittek, ebből tiszta igazságot értenek és izentünk, maradott csak az véletek való végezés.

Az pasa ilyen választ adott erre: az felséges Bochkay királyt, az magyar urakat és minden birodalmakat az hatalmas török császár keze oltalmába és nagy gondviselése alá vötte és erős hitivel azt megígérte; azért eféle ti szótokból és mondástokból a véletek való véghezvités nem megyen, míg Bochkay királytól ö felségétől pöcsébizonyos levél és az mellett az tanács urak közül valamelyik nem jelen, mert azokkal egy értelemből akarunk járni. Ezt hallván az urak szólanak és sokféle színes szókat is mondanak, kire csak az ö megmondott szó szerint lett választjok.

Az német: Monda ismét, hogy ök igen készen vannak pápától, a királytól, az imperiumtól nagy sok segítségek, kincsekkel egyen immár ide szolgáltatannak és az Esztergom várának is megvétele német mai pápa fölötté megbúsult. Az lengyel király is immár velünk van, az dániai király öcsöce is elérkezett immár, azért ha meg nem lesz lássad, sok vérontásnak kell lenni és az szegénységnek megromlani. Mindazáltal az császárnak akaratja vagyon az békességre megy alunk.

Az pasa: Az mi hatalmas győzhetetlen császárunk senkitől sem vár segítséget nem kíván, söt inkább egyebeknek is segít. Ennyi vár hogy véletek hadakozunk, mikor még az magyar nemzetséggel meg voltatok, hátra elöttetek nem állottunk, és egy Esztergomot hogy vételek, két renden harmincz ezer ember vesze el alatta, minékünk az nagy isten csak igen könnyen és kevés vérral ismét vissza hoztatán is irgalmas az isten; hogy az lengyel király megegyesült velünk, az mindenkor mi kezünk alatt vagyon, söt most is tíz ezer emberrel megsegített volt benneteket, akép országát tüzzel fegyverrel hamuvá tötték miatta, ha eféle többet keres, többre is talál.

Memhet Tihaja így szólla: Annak elötte az hit dolgából Kassán ismét történt volt az szent egyháznak elvételeért, de ez a dolog leledett volt, hanem annak után az németek, az magyar urakat meg akarták vágni, kit ezekben vévén az urak, az hatalmas győz:

király, en nemem parasztoi, minujarasi mentje mentje,
csolja. Im most is ötezer tatár és kétezer jancsár érkeze
küldött, Kassa felé és új hadunk ment föl.

Az német: Bochkay királylal békességtünk ilyen
Erdélyországot az római császár neki adta és ezzel mi
több magyar urak penig az ő régi állapotjukban és helye
meg, az koronát, kit ti adtatok Bochkaynak, azt is az mi
küldötte és szintén mint annak előtte az mi császárunk s:

Az pasa felele: Az hatalmas győzhetetlen császár
nagyságos fővezér pasának, az felséges Bochkay kirá
adott hitét, kötését és megmondott szavát semmiképen n
hatalmas császár, sőt kérését sem pénzből, sem népből
meg nem vonzza és kedvét nem szegi: hogy lehetne azé
túlt, elégett Erdélyllyel megelegetett volna és ilyen sz
földet minden ok nélkül így kezéből kibocsátott volna és
adta volna mind magát, mind országát, hanemha azér
mind hitekben, törvényökben, szabadságokban, hazájokl
tátok őket.

Az német: Ez magyar nemzet állhatatlan és töké
mint az ő választott királyokkal és fejedelmökkel cselekt
Nagyságod, hogy ti veletek is szintén úgy cselekesznek
Nagyságodat, hagyja ki őket az frigyből Nagyságod, vala
mi tőlünk tud kívánni, meg adjuk, csak Nagyságod megb
Térdekre, kezekre esvén úgy kértek és könyörgöttek :
tokkal mi megbékélhessünk, valamit ők mi ellenünk csele
látja azt Nagyságod, hogy adóssa nem maradunk vele és
marad, úgy hosszút állunk rajtok érette, mert soha min
az igényesség közöttünk helyén nem állhat, és az zürzav

mi hatalmas győzhetetlen császáruk alatt hetvenkétféle nemzetségek vannak, azoknak egyikét is hitőkben meg nem háborítja, mi ő nekik semmit sem vétettünk, hogy ha ők minekünk véteni kezdenek, az igaz istentől méltó jutalmát találják.

Az német: Meghiggye Nagyságod, hogy Bochkay régen az mi császáruk hűsége alatt vagyon, mert mi helyet az magyarok kezében való végváratoktól tőlük kértétek; hogy nektek megadják, halogatták, hogy azokról köztetek törvény és végezés legyen: ne csodáljátok azért, mert nincs szándékukban is, hogy azokat nektek megadják; Ujvár dolgából is megösmertek, hogy hamisak ti nektek az magyarok és megcsaltak titeket, hogy megadták nekik, most is mi kezünkben vagyon és az ő hitlevelüket titektek megmutathatjuk. Lévéval is úgy csaltak meg titeket, kivántátok azt is magyaroktól, hogy az régi végházakat, kik az előtt az ti kezetekben voltak, az magyarok ismét megadták volna ti nektek, kit ők, higgyétek, semmiképen meg nem mívelnek, de mi azokat mind megadjuk ti nektek, csak hogy békéljete meg mivelünk. — Az mellett nagy sokszor kezünket, lábunkat megcsókolgatván, kértenek erre bennünket, mondván, hogy immár Homonnay Bálint, Bosnyák Tamás az mi császáruk szolgálatján állottak.

Az pasa felel: Mi szükség volna azokat az váratok ti tőletek kérni vagy várni, ha jól tudjátok, hogy nincsenek azok az váratok az ti bírtokotokban, hanem az hatalmas császár általa alatt, Bochkay királynak ő fölségének kezében vannak, azokért az váratokért az hatalmas császár hitéből ki nem áll. Azt is mondjátok, hogy Homonnay Bálint és Bosnyák Tamás az ti császártok szolgálatjára állottak, ha az igaz volna, azokon is rajta volna az császár szablyája, de nem igaz, mert azok éjjel nappal egyenlő szolgálattal vannak mi velünk, és ezek ti nektek orezátokra vissza térnek.

Ezek után ilyen útra indult az német, meg is kínálának vele, hogy minden végházakat, kik az előtt török kezénél voltak, mind kézhöz adják és hogy az német császár fiává fogadja az mi hatalmas császárukát s ebben való pénzt elsőbben küldött neki kétszázezer forintot; mely most nekünk vagyon Komáromban, ha azt keveslítek, háromszáz ezer forintot ad, az fő vezérnek, és az több vezéreknek mind megadjuk azt, valamit azelőtt adtunk; kérünk azért hűtötökért, istenötökért, lelkötökért és idvességtökért, békéljete meg mi velünk, álljatok el az magyarok mellől és az ti kereskedőtök és az mi kereskedésünk szabadon járhasanak egymás között és az mint az fia az atyjával, az ti császártok és az mi császáruk olyan szeretettel és bősülettel éljenek egymással és egymás között örökre való frigyet és békeséget szörözzenek.

Az pasa: A mi hatalmas császáruk, vagy vagyon hada, vagy nincsen, mindenkor vagyon fizetett népe, öt vagy hatszáz ezer népe. Azért az mi egyszer adott hitünkéből, és esküvésinkből meg nem térünk és egyéb válaszotok nem lehet: hanem ha akaratotok vagyon az békes-

séghez, Bochkay királyhoz ö felségéhez menjetek, csak ö felsége akaratja legyen, mi is veletek lassan lassan megalkuszunk.

Tehát úgymond: engedj meg, hogy küldhessünk az ezer pászhoz követet.

De azt sem engedém meg nekik ö fölsége hire és akaratja nélkül.

MAJLÁTH BÉLA.

SUPRUTUS PROVINCIA VAGY MEGYE TOVÁBBI NYOMOZÁSA.

A *Várad* *Regestrumból* közlött *Mutatványaimban*, e *Regestrum* 1-ső szakaszában előforduló *Suprutus* provinciát a mai *Sopron* megyével azonosítottam s azon nézetemet vitattam, hogy e provincia neve alatt a mai *Sopron* megyét kell értenünk.

Azonban tovább gondolkozva e kérdéses megye ubicatioja felett és jobban megfigyelve az arra vonatkozó adatokat és földrajzi nyomokat, felhozott nézetemben ingadozni kezdtem, és behatódiban nyomozván ezen eltűnt megyét, azon meggyőződésre jöttem, hogy azt más vidéken kell keresnünk. Ide vonatkozólag Pauler Gyula t. írónk is megjegyzi *Megye? Várispánság?* czimű értekezésében, hogy nem teljesen meggyőző okokkal magyarázom *Suprutust* Sopronra. ¹⁾

De e kérdés körüli bővebb tájékozás végett lássuk: mi indított engemet arra, hogy *Suprutust* Sopronra magyarázzam és mi látszik tulajdonképen ezen magyarázat mellett szólani, hogy valamennyire indokoljam e nyomozásban követett eljárásomat és kimutassam: mily óvatosan kell az ily régi földíratok kérdések nyomozásában eljárunk.

Suprutus nevű provincia vagy megye, mely eddigelé más okleveleinkben nem fordul elő, egyedül csak *Regestrumunk* 1-ső szakaszában van említve, előttünk egészen ismeretlen lévén, igen természetes, hogy ezen ismeretlen megye nyomozásában csak tapogatózhattunk s azt *Sopron* megyével véltük azonosíthatni nemcsak azért, mivel a *Suprutus* nevezet leginkább látszik megközelíteni *Sopront*, hanem a következő adatok s azokból vont következtetések folytán is, melyek e vélekedésünket igazolni látszottak. És pedig:

a) Fejér is közölvén Bél után *Regestrumunk* ezen szakaszát, abban ő a szerinte hibásan olvasott *Suprutus*-t *Suprunus*-ra javította. ²⁾ S e javított vagy változtatott nevezet alatt már csakugyan

¹⁾ Századok. 1882. III. füz. 215. l.

²⁾ Fejér. *Cod. Dipl.* VII., I. 199. l.

éltük rejleni; minthogy Sopron okleveleinkben *Suprunius* alakban is emlittetik.

De leginkább megerősített e nézetben Regestrumunk aszában említett *Majád* comes maradékainak egy kelt osztálylevele, mely sopronmegyei birtokokról szólunk vitatásához igen fontosnak látszó érvet szolgáltat. Regestrumunk említett szakasza szerint *Majád* az ő nemzetsége 1219-ben *Suprutus* vagy Fejér javítása *Aprunus* megyében lakott s ott volt birtokos és onnét Márton királyi prisztaldot Fiád nevű udvarbírájával és övendékpappal Váradra a közte és Miklós unokája és es fiai között végbement osztályt a káptalannak bejelez előbb említett 1300-iki osztálylevelél pedig azt mondja, Majádi László és János nemesek, Miklós bánnak fiai Ladislaus, et Magister Johannes Comites, filii Nicolai (Layad) megosztzkodván egymás között, ezen osztályos comesnek a következő birtokok jutottak u. m. *Majád, Szep, Szent-György, és Medgyes.* ¹⁾ Ezek közül a két utolsó, *Szent-György és Medgyes*, ma is virágzó helység Sopronban: *Žaszlop* nevű falu vagy puszta ugyan ma ott nincs, de lehet, hogy ezen hibásan írt vagy olvasott helynévben ma *Oszlop* rejlik, melyek közül az első ma is virágzó Sopron megyében, a másik pedig puszta vagy major; csak *Žaszlop* helységnek nincs itt semmi nyoma.

Ugyan pedig ezek az itt megnevezett helyek csakugyan Sopron megyében feküdtek s a felhozott osztálylevelél ezekre, mint Sopron megyei helyekre vonatkozik, azt eléggé igazolja ezen osztálylevelélete és kelte. Ugyanis ezen osztálylevelél így kezdődik: *Petrus, preceptor domus Hospitalis Sancti Johannis in Sopronitani de Suprunio et Dominus Gregorius Plebanus eiusdem domus pro memoria etc.* és így végződik: *Actum in Sopron*

ezen osztálynak vagyis ezen osztályban megnevezett Sopronmegyei voltát még világosabban igazolja az osztálylevelélete, mely a többi között azt mondja: hogy Majádi Lászlónak testvére igéri, hogy ha azon birtokok ellen követelés vagy pör indíttatnék, vagy azokat valami adósság kár azokból a győri püspök részére járó tizedtartozás kár az ezen osztály által a sopronyi polgároknak vagy Sopron megyei nemeseknek okozandott kár megtérítésére, azokért minden és teljesen eleget fog tenni. ²⁾

¹⁾ o. VII., III. 120. l.

²⁾ . et de omnibus liberare debitis, tam de decimis venerabilis

Ezek tehát azt látszanak mutatni, hogy a *Suprutus* provincia alatt — hol Regestrumunk bejegyzése szerint Majád comes és az ő nemzetsége 1219-ben lakott s a honnét a királyi püsz-taldot udvarbírájával a váradi káptalanhoz küldötte — Sopron megyét kell, vagy lehet érteni, hol a felhozott osztálylevel szerint Majád comes maradékai 1300-ban osztottak az ottani birtokok felett.

Azonban még sem úgy van és *Suprutus* provinciát nem Sopron megyében, hanem egészen más vidéken kell keresnünk, amint azt alább mindjárt látni fogjuk. S ezeket csak azért tartám itt szükségesnek röviden megérteni, hogy indokoljam nyomozásomban követett eljárásomat s valamennyire kimentsem és megigazítsam abból származott tévedésemet és kimutassam, hogy mily óvatosan kell eljárni az ily régi földirati kérdések nyomozásában, mert a helynevek látszólagos hasonlatossága a kellő óvatosság nélkül könnyen tévedésbe viszi a nyomozót.

Ujabb nyomozásunk szerint *Suprutus* provincia nem Sopron megyében, hanem Külső-Szolnok vidékén feküdt és terült el, magában foglalva a mai Kővár vidékét és talán Szatmár megyének is egy kis részét, amint azt a következő földirati adatok és nyomozásokból kimutathatni véljük.

1. Ott van Közép-Szolnokban, az érmelléki járásban, *Szopor*: *Alsó- és Felső-Szopor* nevű két helység, melyek okleveleinkben *Supur* alakban említettek, melyeknek román neve ma is *Szupuru*, a mi valamennyire megközelítvén a kérdéses megye *Supurutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevét, azzal vonatkozásba hozható, s úgy látszik, mintha e két helység neve a megye régi nevéből alakult és maradt volna fenn és valamennyire jelentené és jelezné, hogy hogyan neveztetett egykor és hol feküdt legyen a kérdéses provincia. Eszerint a *Supurutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevezet *Szopor*-, *Szoport*- vagy *Szoportos*-nak volna olvasható. De mit jelent és honnét származott a *Suprutus* vagy *Szoportos* nevezet, nem igen lehet kinyomozni s ezzel is úgy vagyunk, mint több más helyneveinkkel, melyeket nem tudunk etymologizálni. Különben is az említett két helység neve más felvilágosítás nélkül még igen gyenge tájékozásúl szolgál annak kimutatására, hogy hol feküdt legyen a kérdéses provincia.

2. De provinciánk itteni nyomozására biztosabb tájékozásúl szolgál azon körülmény, hogy Regestrumunk felhozott szakaszában említett *Mojád* és *Somfalva* nevű falvak ott vannak ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban.

in Christo Patris Domini Th. episcopi Jaurienensis, quam de dampnis civibus de *Supronio* et nobilibus eiusdem Comitatus irrogatis, fideliter ac finaliter emendabit.

Mojád Regestrumunkban említett *Mojád* vagy *Majád* comesnek s az ő nemzetségének volt a birtoka s lakhelye, mely e nemzetség nevét s emlékezetét ma is fentartja. E helyet Lenk csak pusztának — praediumnak — nevezi¹⁾, a *Magyar Korona Országainak Helységnévtára* ellenben falunak mondja²⁾.

Somfalva (villa Shama) Regestrumunkban említett királyi prisztaldnak birtoka vagy lakhelye. A *villa Shama* magyarul *Sama* vagy *Somfalva*, ma rövidítve *Somfalva*.

Ide vonatkozólag azonban meg kell említenem, hogy én *Mutatványaim*-ban Bód Péterre támaszkodva, azt állítám, hogy *Sama* = *Soma* kizárólag csak Sámuelt jelent és helytelenítém Szótár-íróinknak azon magyarázatát: miszerint az alatt egyedül és kizárólag csak Kornélt lehet érteni és szerintök csak újabb időben és hibásan kezdék némelyek azt Sámuelre is alkalmazni. Ezen állításomat most oda kell módosítanom, hogy a *Soma* alatt *Kornél* is értetik, amint ezt mutatja az épen itt tárgyalt közép-szolnoki *Somfalva* is, mely románul *Kornia*, *Kornyé*-nek nevezetik, a mi csakugyan a latin *Cornutum*-ból származó *Korné*-re vihető vissza, amennyiben a latin *Cornutum* magyarul *somot* jelent. Azonban tovább is fentartjuk azon állításunkat, hogy *Sama* = *Soma* nemcsak Kornélt, hanem *Sámuel*t is jelent s az ezen jelentésben nemcsak újabb időben, hanem régebben is használtatott; mert ott van Sárosban, a héthárai járásban, *Som* nevű falu, mely tótul *Samó*-nak nevezetik³⁾, a mi pedig nem Kornélt, hanem Sámuelt jelent.

De ezen eltérés után tárgyunkhoz visszatérve, ott vannak Közép-Szolnokban és pedig azon a vidéken, a hol *Alsó*- és *Felső-Szopor* esik, *Mojád* és *Somfalva* nevű helységek, melyek Regestrumunk szerint *Supratus* provinciabeli *Majad* comes és Márton királyi prisztald birtokai vagy lakhelyei valának: ezen itt említett helyek figyelemre méltó tájékozásul szolgálnak annak kinyomozására, hogy hol feküdt a kérdéses provincia.

3. Annak kimutatására, hogy a kérdéses provincia csakugyan Közép-Szolnok vidéken feküdt, legfontosabb adatot és felvilágosítást szolgáltat Szikszai Lajos zilahi ügyvéd barátom tudósítása, mely szerint a *Majád*y nemzetség, melynek egyik őse 1219-ben Regestrumunk szerint *Supratus* provinciában lakott, Közép-Szolnokban századokon által virágzott és szerepelt, hol a Kraszna folyó jobb- és balpartján nagy kiterjedésű birtokai voltak, melyekhez tartoztak *Felső*- és *Alsó-Szopor*, *Kegye*, *Kis*- és *Nagy-Derzsida*, *Mojád*, *Sarmaság*, *Kövesd*, *Hídveg*, *Lompert*, *Ilosva*, *Hosszú-Mező*, *Ökörítő* nevű falvak és több más birtokok vagy birtokrészek, melyeket most vásár vagy házasság folytán a gróf és báró Kemény,

¹⁾ *Siebenbürgens geograph. topograph. statist. Lexikon*. Wien. 1839. III. 109. l.

²⁾ 861. l.

³⁾ *Magyarország Geographiai Szótára*. Pest. 1851. IV. 35. l.

Gencsy és kövesdi Bóér családok örökösei bírnak.¹⁾ A *Majáség*, mely, úgy látszik, a Báthoryakkal is osztályos volt, Középségben még a XVI. században élt s utolsó leány-ivadéka, Sá Gáspár leánya, kövesdi Boér Ferencz neje, 1710 körül halt el a *Majáség* nemzetség egyik ősrégi s előkelő birtokos nemzetség Középség-Szolnoknak, és ha e nemzetség, vagyis annak egyik ősmunka szerint 1219-ben *Suprutus* provinciában lakott: ebből következtethetünk, hogy Középség-Szolnok vagy annak egy 1219-ben *Suprutus* néven is nevezetett. Hogyan történt, provinciának itt nyomozott régi neve megváltozott s egészen alább fogjuk érinteni.

4. De leginkább megerősít bennünket azon nézetünkben *Suprutus* provincia a Váradtól nem nagyon messzire eső Középségvidéken feküdt, azon igen nyomatékos és figyelemre méltó, hogy *Majáség* comes az ő udvarbíráját a királyi káptalanhoz küldötte s a Regestrumban említett osztályt ott be; mert ha *Majáség* comes Sopronmegyében, vagy valamely eső vidéken lakott volna: miért kell valaki neki udvarbíráját oda és éppen Váradra küldenie az említett osztály bejelentése végéig akkor azt bejelentette volna a győri, vagy más közelebb esőnél is; mert Regestrumunk bejegyzései szerint csak bűnvádi és más pörös ügyekben kellett a vádlottaknak és pörlekedő ország távolabb eső vidékeiről is a tüzesvasféle ítéletekre Váradra küldeni; de osztályait, adásvevési szerződéseiket és más jogi az illető, vagy érdekelt felek tetszésük szerint annál a káptalanhoz jelenthették be, a melyknél akarták és ezt fáradság- és költségtől tekintetből csakugyan a legközelebb eső káptalanoknál szolnoki. És habár Középség-Szolnok eleinte az erdélyi püspöki mezbizottság és csak későbbben kapcsolódott is a váradai egyházmegyehez: mindamellett még azon korban is, mikor Középség-Szolnok erdélyi egyházmegyéhez tartozott, a közép-szolnoki birtokosok közösi osztályok, adásvevések és tiltakozások a váradai káptalanhoz voltak bejelentetve, amint ezt több oklevelek vagy káptalanyok igazolják. Tehát azon körülmény is, hogy a *Suprutus* provinciában lakó *Majáség* comes udvarbírája a váradai káptalan előtt jött az említett osztályt, arra enged következtetnünk, hogy a *Suprutus* provinciának a Váradtól nem messzire eső Középség-Szolnok vidékén feküdt.

¹⁾ A följebb elősorolt birtokok vagy helységek közül ú. m. *Felső- és Alsó-Szopor*, és *Kegyé* régenten Szatmármegye és csak későbbben kobelezettek Középség-Szolnokba, a miből az következtethetünk, hogy a régi *Suprutus* provincia Szatmármegyébe is annak vidékén vonult el, magában foglalva annak is egy kis

ehézség merül fel e nyomozásunkban, hogy a kérdé-
prutus néven eddigelé más okleveleinkben nem for-
 egyedül Regestrumunkban van e néven említve.
 ehézség, vélekedésünk szerint onnét származik, hogy
 eleinte, a XI. században, neveztetett *Suprutus*
 sőbbben ott *Szolnok* nevezet alatt tekintélyes vár-
 lván, ezen ott alakult várispánság (szolnoki várispán-
 régi nevét háttérbe szorította s absorbeálta any-
 későbbben, midőn a várispánságokból vármegyék
 ek azokba, vagy megfordítva, azok ezekbe olvadtak, e
 veleinkben már *Szolnok* néven kezdett neveztetni s
 neve lassanként megszűnt s eltűnt, és legutóljára
 lítették Regestrumunkban; mert arra több példa
 ünkben, hogy a megyék eredeti vagy régibb felosz-
 zései újabb alakulások és felosztások folytán meg-
 tűntek.

un habár kérdéses megyénk régibb neve megszűnt s
Szolnok (Közép Szolnok) néven neveztetett is;
 annak régi autonomiája vagy autonomiájának némi
 is sokáig fenmaradt és Szolnoktól megkülönbözte-
 képezett. Ugyanis Közép-Szolnok 1427-dik évi adó-
 allóczy Lajos által közlött összeírásában két rovat,
 lonképeni közép-szolnoki helységeket foglalja magá-
latio czimmel jön elő, a más két rovat pedig, mely a
 ci és kövárvidéki helyeket sorolja elő, *Transitus*
 megjelölve ¹⁾, a mik nézetem szerint mind megannyi
 rást jelentettek.

Transitus rovat vagy cím érdemel figyelmet. A *tran-*
 ónak betűszerinti értelme: átmenet, mintha a rovat
 y átvezettetnék egyik járásból a másikba; de itt a
 ítel átvitt értelemben megkülönböztetett hatóságot
 i területet jelent, amint azt Dufresne Károly értel-
 ozott latin szót ekképen fejtegeti: »*Transitus* dicitur
 s aut *Judicibus Provinciarum, qui in regiones vel*
os sui districtus discurrunt juris dicendi vel de cri-
irendi gratia.« ²⁾ Eszerint Közép-Szolnoknak az a
 ; adó felhozott rovatában *Transitus* czimmel van meg-
 7-ben még megkülönböztetett területet képezett és
 önböztetés fennállott egészen 1848-ig ily magyar
Belső-Fél és *Külső-Fél*, mindeniknek külön válasz-

umara Haszna Története. Budapest. 1879. 180—185. l.

ur. ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitat. Basileae, 1762.
 sz. 666. l.

tott alispánja és szolgabírái lévén. Itt a *Külső-Fél* annyit jelent, hogy az a rész, melyre az vonatkozik, a tulajdonképeni Közép-Szolnokon kívül esik s egykor attól különálló területet képezett. És mi ezek után a megkülönböztetésben, vagyis Közép-Szolnok azon részében, mely a felhozott adórovatban *Transitus* és később *Külső-Fél* elnevezéssel volt megkülönböztetve, ismét a Szolnoktól egykor különállott *Suprutus* provinciát vagy e provincia egykori önállóságának némi maradványát véljük rejleni.

De az itt tárgyalt kérdés bővebb felvilágosítására érintsük meg itt röviden azt az osztályt, melyet *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál bejelentett és nyomozzuk azt a birtokot, melyre ez osztály vonatkozott.

Majád comes, Regestrumunk szerint, megosztótván Miklós nevű unokájával és Dénes comes fiaival, ez osztályban *Hene* földet, mely határos volt *Bogdán* nevű helységgel, *Urkund*-nak, Dénes comes fiának engedte át s ezen osztályt jelentette be *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál.

Már most az a kérdés: hogy hol volt az a birtok, melyre ez osztály vonatkozott, vagyis hol fektült *Hene* földje, melynek egyik határa volt *Bogdán*?

Ott van ugyan *Bogdán* vagy *Bogdánd* nevű falu ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban és pedig nem messzire a *Majády* nemzetségnak följebb elősorolt birtokaitól; de annak közelében *Hene* nevű földet vagy pusztát, melyről az osztály szól, nem találunk. Ugyanazért *Henét Bogdánynyal* együtt másutt kell keresnünk s azt Szabolcs megyében, a felső dadai járásban fel is találjuk, hol *Hene*, mint puszta, ma is fen van *Bogdány* mezőváros határában, a mint azt bővebben kifejtettük *Mutatványaink*-ban.

És hogy e nyomozásunkban nem tévedtünk, azt eléggé igazolja a váradi káptalannak 1333-ban kelt bizonyítványa, mely szerint Kárászi László eladván *Kemén-Devecser* és *Kék* nevű szabolcsmegyei birtokait Magyar Pálnak négyszáz ezüst márkáért, ezen eladást a káptalannál bejelentette, s a káptalan arról bizonyítványt állítván ki, abban a felmutatott kiváltság — vagy adománylevelekből az eladott *Kék* nevű birtoknak határait elősorolja. S a káptalan ezen bizonyítványának metalis részében a többi között ez mondatik: . . . et ibi superius in Berch sunt due mete terree, que distingunt et separant ipsam terram Keck a terra Nicolai Fily Hurkund Henec nominata. Item eciam uadit ad unum montem qui wigo Keeklew appellatur et iuxta ipsum montem transit cum duabus terreis metis et vadit ad *Bokdanfertew* etc.¹⁾

¹⁾ *Zichy-Okmánytár*. Pesten 1871. I. 415. l.

Már most nyomozzuk ezen oklevél idézett passusában meg-
 rejtett helyeket és megjelölt határokat.

a) *Kemén-Devecser*, ma *Demecser* és *Kék* most is létező faluk Sza-
 ban *Bogdány* mezőváros szomszédságában.

b) Egyik határul említetik *Kéklő-hegy* (mons Keeklew). *Kéklő* ma
 ező pusztá *Bogdány* határában.

c) Másik határul említetik *Bokdánfertew* = *Bogdánfertő*. Ez, úgy
 ik, *Bogdány* határának egy része volt, mely minthogy *Bogdányhoz*
 zott, innét neveztetett a felhozott néven.

d) De legfontosabb azon adat, miszerint két földhányás válaszel
Kék földet Miklósnak, Urkond fiának, *Hene* nevű földjétől . . .
 agunt et separant ipsam terram *Keek* a terra Nicolai, *nyl Hurkund*
 nominata. Ugyanis Majád comes *Hene* földet Regestrumunk szerint
ndnak, Dénes comes fiának adta és ezen itt felhozott adat szerint
 föld Urkondról az ő fiára, Miklósrá, szállott.

Itt az a nehézség merül fel, hogy Majád comes *Hene* földet
 ndnak még 1219-ben adta; a káptalan metalis bizonyítványa
 1333-ban kelt s így akkor már Miklós, Urkund fia nem élhetett.
 káptalan bizonyítványa 1333-ban kelt ugyan, azonban V. István
 V. László király adományleveleire hivatkozik s azok szerint sorolja
Kék határait: V. István pedig 1270—1272-ig, és IV. László király
 1272—1290-ig uralkodott és akkor még élhetett Miklós, Urkund fia
 rhatta *Henét*, mely még 1333-ban is *Kék* határául van megemlítve.

A másik nehézség az, hogy Urkund Regestrumunkban papnak
 clerikusnak — mondatik s így néki, mint ilyennek, nem lehetett
 De lehet, hogy ő már azelőtt házas ember volt és meghalván neje,
 azután szánta magát papi pályára, mire több példa van történe-
 ben, s így paplétére is lehetett néki fia. De minthogy Regestrumunk
 csak *clerikusnak* — növendék papnak — és nem presbyternek
 ldozárnak — mondja, az is lehet, hogy ő későbbben visszalépven a
 pályáról, megnősült s így lehetett néki Miklós nevű fia, habár *kle-*
nak mondja is őt Regestrumunk. De bármint legyen is a dolog, nem
 ved kétséget, hogy *Hene*, mely a káptalan felhozott metalis bizonyít-
 rában Miklós, *Urkond* fia birtokául van említve, a felhozott adatok
 tárnevek szerint ugyanaz a birtok, melyet *Majád* comes Regestru-
 k szerint, a felhozott osztályban *Urkondnak* adott.

Továbbá Regestrumunkban *Henének* határaiul *Bogdányon* kívül
Tófü és *Veizlő* = *Vészlő* nevű helyek vannak megemlítve. Ezen
 ek a felhozott nevezetek alatt ma nincsenek meg; de ezeknek fel-
 zosítására megemlítettem *Mutatványaim*-ban, hogy *Bogdány* közelében
 is számos tó van, sőt, hogy e vidéknek jelentékeny része most is
 llás, s így a *Tófü* az itteni *tavaktól* neveztetett e néven. *Veizlő* =
lő pedig régi magyar szó, mely *halfogó*, *hullbekerítő* sővényt vagy
 t jelentett, a mi szintén az e tavakban üzött halászatra, vagy halte-
 zázadok. 1882. VII. füzet.

az elrablott szó: *söprő*, vessző. *suprikál*: *megseprüz*, *megüz*, *Söprütös*: vesszős hely, latinul *virgultum*. A vidék mai *Ormánság*, az ormány, ormánd hajdani magyar értelme (1)

De hogy az ily erőltetett etymologizálás nem állhat meg a oly tudomány bírálata előtt, azt nem szükség itt bővebben ogatni, s azon felül az *ormány* szóra vonatkozólag itt oly mi föltételeztetik, a mit nehéz volna hebizonyítani, hogy t. i. *ány* erdőt és pedig *söprü-* vagy *nyírfa* erdőt jelentene.

T. írónk felhozott nézetét azzal akarja indokolni, hogy a *orutus* provinciában említett helységek, kettőnek kivételével, ad feltalálhatók *Ormánságban*. Úgy, de amint feljebb kimutattuk; a helynevek látszólagos vagy állítólagos hasonlatossága nyomán nem igen lehet biztosan elindúlni. S aztán a felhozott ormányi helyek nem is azonosíthatók azokkal a helyekkel, melyek *gestrumunkban* meg vannak nevezve; mert *Shamafalvát* (villa *ama*) nem igen lehet egynek venni *Sámod*-dal és *Bogdányt* *ogád*-dal. És ha a *Suprutus* provincia Baranyában fektűt és *ajad comes* ott lakott: miért kelle néki udvarbíráját a följobb *rgyalt osztály* bejelentése végett oly messzire, épen *Váradra* *ldenie*, hiszen azt a sokkal közelebb eső *pécsi* káptalan vagy *kszárdi* konvent előtt is bejelentheti vala, melyek erre nézve ak oly hiteles helyek voltak, mint a váradi káptalan. Végre leggyobb kifogásunk t. írónk nézete ellen az, hogy ő egy adatot m hoz fel annak kimutatására: hogy *Majad* comes nemzetsége *anyában* és különösön *Ormánságban* birtokos lett volna, holott i kimutattuk vagy legalább jelzettük, hogy hol fektűtek e nemzetségnek birtokai. S ezzel, úgy hisszük, hogy t. írónk eltérő zetére vagy ellenvetésére is megfeleltünk.

BALÁSSY FERENCZ.

1) *Hon.* 1881. jul. 31-iki száma.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Traussylvaniensis editus ^{pro}
anno a Christo nato (per Antonium Kolosy) 1882. Albae-Carolinae ty ^{pus}
Volz et Körner 1882.

Napjainkban hazánk multjának felderítésén úgy egyesek, mint társulatok lankadatlan, lázas tevékenységgel munkálodnak. A historiai anyag összehordása s annak feldolgozása nem tartanak ugyan lépést, de az egykor elérendő eredmény kétség-telenül helyre fogja állítani a most ingadozó mérleg két serpenyője között az egyensúlyt. Úgy az anyag-gyűjtés, mint a feldolgozás terén minden lépés közelebb juttat az idővel emelendő monumentális épület czéljához, mely Magyarország történetének tényeken alapuló, kritikailag is pontos, s e mellett részletes megírásában összpontosúl.

Ezen épület munkásai sorában találjuk újabb időben a kath. püspökségek évenként kiadatni szokott »schematismus«-ainak összeállítóit, kik közül némelyek évekig tartó szorgalommal igyekeznek egybehordani az adatokat, hogy azokból az illető egyházak történetének bár momentuosusabb eseményeit feltűntethessék. Természetesen mindez néhányszor pár lapon, legtöbbször pedig csak pár sorban történik, de az eredmény így sem kevésre becsülendő. Az ismert- és ismeretlen források pontos idézése s emellett ez utóbbiaknak sokszor rövid kivonata egy későbbben azélebb alapra fektetett munkánál kétségtelenül hasznos utmutatóul fognak szolgálni.

Ilyen munka a Koloszy Antal préposté is, mely a magyar tudományosság s főleg a magyar történettudomány iránt érdekelteket szerzett, néhai Fogarassy Mihály erdélyi püspök megbízásából a püspökség 1882-iki »schematismus«-ában latin nyelven látott napvilágot, a mely az egyes egyházak rövid történetét a láttatásuktól napjainkig nem teljes összefüggésben ugyan, hanem egyházmegyék szerint betűrendes sorozatban adja elé. Alapozgatva e munkát, nem kevés hasznót meríthetni belőle. Körvona-

ban emelkedik szemünk elé az erdélyi katolikus püspökség
tíjának és jelenének képe.

Az erdélyi katolikus püspökség fejlődésének történeté-
három korszakot különböztethetünk meg: az Árpádok, az
jouk és a Mária Theresia korát. Az első az emelkedés-, a
sodik a virágzás-, a harmadik a reformatio szülte rázkódások-
való felüdülés korának nevezhető. Kísérjük végig fejlődésének
három phasisán a püspökséget, Kolozsy becses munkájának
anzolása mellett.

Ha figyelemmel kísérjük a keresztyén vallásnak Erdélyben
ó terjedését, úgy fogjuk találni, hogy az a népvándorlások szo-
t útjait követi. Valamint egy nép a folyók mentén indult új
tát keresni, úgy a keresztyénség is a Maros, és Szamos völgyein
nyomúl Erdélybe.

Szent István királylyá választatása idején a »latin hit«-nek
pja Magyarországon. már meg volt vetve, melyen az erélyes
zó apostol fáradhatatlan szorgalommal építette a római egy-
keleti védbástyáját. Erdély a keresztyén I. Gyula halála után
tvére fiának, az ősi vallás és ősi szokások felé hajló második
ulának vezérsége alá került. A szent király azonban trónra
ése második évében rövid, de véres harcz után megtörte ott is
ogányság varázsát. A mag elvettetett, hogy idővel terebélyes
á növekedjék.

Az 1002-ik év (fogadjuk el ez esztendő!) új aerát nyit az
élyi pogány magyarság beléletében, melynek körében az új hit
vást hódít. Ez évben támad fel állítólag a rómaiak Apuluma,
pöki székhelyül választatván a keresztyén vallás újabban
ított tartománya fölé. Bár kétségtelen, hogy a keresztyén val-
követői folyvást szaporodtak, mégis egy félszázadnak kellett
lnie, hogy a fehérvári kezdet folytatást találjon, a kolosmonos-
apátságának 1059-ben történt alapításában.

E század derekán az ősi hit még egyszer felemelkedik, hogy
rombolja Magyarországon, mit a keresztyén vallás épített, de
kik s bukásában magával sodorja mind azt, mi a pogányság
keiből még megmaradt. E mozgalom érintetlenül hagyta
élyt, hol épen ez időben kezdődnek meg a határszéli kunoknak
zas időn át tartó beütései.

Daczára, hogy szent István által az erdélyi részekben kez-
hittérítés pillanatra sem ütközött szellemi akadályokba, sőt
az első Árpádok alatt úgy a magyarok, mint a székelyek
szik az új hitet: e három százados időszakból alig, egynehány
bázról mutatható ki biztossággal, hogy az utolsó Árpád halá-
r már feunállott. Csaknem egy század telik el a kolosmonos-
apátság alapíttatása után, midőn felvillan a sötétségben, mint

bolygó fény, a megyesi egyháznak 1146-ban keletkezése. Egyszersmind ezen év Medgyes alapítási éve is. Ez időtől fogva a katolikusok dominiuma volt az egyház, a reformatio kezdeté azonban a Luther hitére tért szászok birtokába ment által.

Körülbelül a megyesi parochia alapítási idejére tehető a szebeni egyház (intra muros) keletkezése is. E század utolsó felében III. Béla Crescentius Gergely pápai követtel egyetértvén, a szebeni prépostság alapját veti meg. Ezen tény feltételezünk engedi egy, Szebenben már régebben keletkezett egyház létezését. A Szebentől nem messzire fekvő kerzi apátság II. Endrének köszöni létrejöttét, ki azt teljesen határvédelmi szempontból állította fel s e célra gazdag adományokkal látta el.

Fennállott 1199-ben a kolozsi parochia is, a mint ezt Incze pápának egy, ez évben kiadott oklevele bizonyítja, melyben archidiaconusról emlékezik, kit minden javaival óltalmába fogad.

Szászsebes 1203-ban már mint decanatusi székhely szerepel, 1245-ben találkozunk a sebesi első parochus nevével.

Tordán 1274-ben Bertalan mint »archidiaconus de Torda« említtetik. Ugyanezen időben a keresztések is birnak ott rendházal, melynek »magister«-éül 1276-ban Vechelyny Jakab szerepel.

Rendkívül fontos volt következményeiben a brassai parochiának 1211-ben a német lovagrend által való alapítása. II. Endre, a kunok beütéseinek meggátlása szempontjából telepítette le a rendet a Barcaságon, míg a rend nagymesterének, Salza Hermannnak azok megtérítése lebegett szeme előtt. E két cél nélküln látszott kivihetetlennek. Midőn azonban a király által jogok és rendkívüli kiváltságokkal felruházott rend túlkapásaiban nem ismert határt »s a pápa is mind inkább beleelegyedett a király az erdélyi püspök jogainak csorbitásával annak ügyeibe,« sőt Barcaságon egy új püspökség felállításán munkált — dékán nevezvén ki 1224-ben. Endre fegyveres erővel űzte ki 1225-ben a túlságosan elhatalmasodott lovagokat az országból. A rend bukásával a dékánok azonban nem enyésztek el, sőt alapítási első századaiban nagy tekintélyben állott. A milkoviai püspökség megüresedése esetén a püspök jogait a brassai dékánok gyakorolják, sőt 1453-ban V. Miklós pápa elrendeli, hogy a milkoviai püspök Brassóba költözzék, ott lakják és brassai püspöknéve neveztessek.

A milkoviai püspökség eredete a hagyományok homályát vesz el. Mindazok, kik a múlt században erről megemlékeztek, keletkezését a szent István előtti századokra helyezik, hivatkoznak olyan forrásokra, melyekben a püspökség alapítását illetően éppen semmi sem található, vagy pedig olyan tényből indulnak ki, mely egy »anonymus«-nak kétségtelenül a tatárjárás után írt

gestorum s. Nicetae« című munkája »valószínű« állításán alapul, a IV. század végén élt Nicetasnak tulajdonítván annak alapítását.

Állíthatott Nicetas a IV. század végén püspökségeket (!) a lamir hunjai birodalmában, de hogy ezek közül az egyik (kettő levén szó a »Gestorum«-ban) épen a *milkoviai* püspökség volt volna — nehéz volna eldönteni, miután erre pozitív adatnak hiányzik, azaz az alapítók nevét semmi nyoma nem található. Vagy nem semmiért hiányzik-e meg a népvándorlások századaiban egy olyan, a pogány püspökök bölcsője felé előre tolt püspökség? Nem jogosabbnak látszik-e a milkoviai püspökségnek (mint *ilyennek*) alapítását is azon időre, midőn a rómaiak Pannoniájában és Dáciájában a pogány hitet új hazát foglalt magyarság ősi hitét, szokásait a keresztény vallás tanáival s szelidebb erkölcsével cserélte fel?

A kérdés nem új, s valódi tényeken alapuló megoldása csak a jövőben lehetne történetírásunknak.

De már nagyon is eltértem a tárgytól s ennek oka abban rejlik, mert szerzőnk munkája 43. lapján azok nézetét fogadja el, kik a püspökség eredetét a keresztény vallás keletfelé való terjedésének nagyon is szűke korára vélik helyezendőnek, — s bizony látszik venni a kétezt, a még bebizonyításra várót.

Ugy hiszem, a kitérést megelőzőleg mondottakban talán meg kellene említenem azon egyházak sorozatát, melyeknek alapítási idejét és biztossággal a kereszténység Erdélyben való meghonosodásának három első századára tehetjük. Az eredmény nem sok. De számításba vesszük azon körülményeket, melyekkel az új hit terjedésének mindjárt kezdettől fogva küzdeni kellett, a kunok és magyarok meg-megújuló támadásait s a mongoloknak mindent megsemmisítő invasióit — megismerni véljük az okokat, melyek megakadályozták őseinket abban, hogy a kereszténység felvételét az egyházaknak nagyobb számban való alapításával is dokumentálták volna.

Mint fennebb említém, alig van egypár egyház, melynek eredete az Arpádok korába nyúlnék vissza. A XIV. században más viszonyokat mutat. Míg a megelőző időszakban a magyar és szamos mentének odább, Magyarország felé eső részein alig voltak inkább egyházközségek — a XIV. században, főleg a szász Károly uralkodása idején, Háromszéknek és Al-Csiknak a szomszédos vidékein találjuk az újonnan alapított, vagy legalábbis rendezett parochiák egész csoportját. Még Torda-Aranyosgyeregye mutathatja fel nagyobb számát azon egyházaknak, melyek a keletkezése e század első felére vihethető vissza. Erdély többi vidékeire már csak csekélyebb száma esik azoknak, melyek létrejöttét talán az első Anjou békézésének köszönhetik. Mintha

csak az Anjou-k lettek volna hivatva: megvetni végül a catholicismusnak Erdélyben. Fél százánál többi egyházak száma, melyek Róbert Károly uralkodás tizedében, mint pappal bíró parochiák szerepelnek.

Honnan van a megelőző századokhoz képest haladás az egyházak alapítását illetőleg? Talán azt állítani, hogy a catholicismusnak Erdélyben il emelkedése összefüggésben áll I. Károlynak a p viszonyával. Míg a pápa a nemzet jogainak megsé érvényesítette befolyását Károly királylyá választatás emez viszont a római egyház feje iránti hála adóját s ségnek Magyarországon s Erdélyben előtte el nem ér emelése által róttá le.

Vagy állhattak fenn ez egyházak közül többen n idő óta tengődve, küzdve a létért és kellőleg nem gy. — fájdalom — 1332. előtt keletkezésüket minden bi nélkül az »antiqua« szócskával csak sejtethetjük. E talán Róbert Károly érdeméül róható, hogy megmen az enyészettől, vagy legalább támogatta, hogy maga suknek megfelelőbb állapotra juthassanak.

Az Anjou-k, főleg Róbert Károly halála ut két század meddőnek tekinthető az erdélyi cath. püs netében. A jótékonyság angyala pihenni látszik. A házaknak javadalmakat, kiváltságokat adományozni ugyan meg királyaink, de újak alapításában, templo ben stagnatio vehető észre. A XV. században a kere rettenthetetlen hősének, Hunyadi Jánosnak alakj: kortársai közül, ki, miként a kereszt vitéze, dia sem feledkezik meg az egyházzól s a félhold fele meiórt templomok emelésében hoz hála-áldozatot vereit diadalra segíté.

Egy hosszú fél századdal azután, hogy a »ke utolsó nagy alakja sírjába dőlt, a catholicismusr országban egy, a török félholdnál is veszélyesebb el mely alapjaiban támadta meg a római cath. eg tetlennek látszó épületét. Luther merész fellépé bilincsekre vert szellemet, mely békőiből szab: szellemi mozgalom csakhamar utat talált N Erdélybe is, s daczára az eretnek üldözési gyorsan terjedett. A sikerhez nagy mérték mohácsi katasztrófa, mely megbénította az új dete lett Magyar- és Erdélyország nemsokára válásának.

A bilincseiből oldódzott szellem a mol

pihent s így történt, hogy Erdélyben a székelyek és szászok nemsokára a Luther tanaihoz csatlakoznak.

Időközben a schweizi egyetemeken tanuló ifjaink megismerkednek Kalvin tanaival s hazatérvén, Magyarországon azoknak buzgó apostolaivá lettek. A Kalvin-féle elvek átszivárogtak Erdélybe is s midőn a magyar és szász egyházak közt a szakadás megtörtént, az 1564-iki országgyűlés az előbbit is törvényesen bevett vallásfelekezetté emelte.

A calvinismus diadala nemsokára egy újabb hitfelekezetnek lett szülőanyjává. A Faustus Socinus nézeteihez hajló Blandrata propagandát csinált a reformáltak körében az »egy isten« tanának s részére nyerte a lángeszű Dávid Ferenczet. A calvinisták és lutheránusok megtámadva látták az újabb mozgalom által a »háromság« tanát s erélyes küzdelmet kezdtek ellene. Most az új hit apostolai — Dávid és Blandrata — megnyerték ügyöknek a fejedelmet, ki 1567-ben számukra Fejérváron nyomdát állított. A fejedelmi pártfogás nem maradt a kívánt eredmény nélkül: az 1569-ben Váradon tartott vita az unitarismus teljes diadalával végződött s 1571. elején, pár hóval János Zsigmond halála előtt, törvényesen elfogadott vallásfelekezetnek declaráltatott.

E tárgytól eltérő dolgot azért jegyzém ide, mert tudós szerzőnk egy tévedését kell helyreigazítanom. Hivatkozva munkájának 70. lapján a csiksomlyói convent évkönyveire s Cserei Farkasnak 1783-ban kelt »testimonium«-aira — János Zsigmondnak az unitaria vallásra való térését 1559-re teszi s neki, mint e hitet valló fejedelemnek, oly rendelet kibocsátását tulajdonítja, mely e tannak az egész Székelyföld által való bevételét parancsolta volna meg; ezen rendeletnek a többi székely székek legnagyobb részben állítólag meghódolnak, csupán Csik- és a vele egyesült Gyergyó- és Kászou-székek őrizik meg a kath. hitet a »fegyveres kényszer« daczára is. Azt hiszem, ha létezett volna ily rendelet s annak érvényt szerezni János Zsigmond a fegyver hatalmától sem rettent volna vissza — feltehetjük, a mi ily körülmények között elengedhetlenül szükséges, hogy az ország lakosainak túlnyomó többsége állott háta mögött s így Csik ellenállását megtörni nem lett volna nehéz feladat.

Szintoly kevéssé érheti János Zsigmondot szerzőnek e vádjá, ha őt, mint a Luther-féle tanokban megingott s a calvinismus felé hajló egyént tekintjük is. Midőn Izabella halála után az uralkodást tényleg átvette, még a német reformátor elveit vallotta. Ez év nyarán ingott meg hitében, mikor Váradon a calvinisták és lutheránusok elkeseredett vitatkozás után sem jutottak egyetértésre. Ez időtől fogva, ha az országgyűlések végzéseit tekintjük, mindaddig, míg 1564-ben a Kalvin tana is törvényesen

elfogadtatott, két vallásfelekezet érdekében találunk óvó intézkedéseket t. i. katolikus és lutheránus sectákról, a mi ismét kétségtelenül kizárja a catholicismus üldöztetését. 1566-ban a Tordán tartott országgyűlés kiutasíttatni rendeli ugyan a katolikusokat az országból, de e végzés soha sem foganatosíttatott. A kath. egyház jogai tagadhatatlanul megcsorbítottak, megszorítottak; de hívei üldöztetésnek vagy még inkább kényszerítésnek sem egyik, sem másik protestans felekezet részéről nem voltak kitéve.

A XVI. század közepén Erdély reformatiója már bevégezt tény volt. 1556. novemberében Kolosváron tartott országgyűlés a kath. püspökség jövedelmeit az ország szűknégeire rendeli fordíttatni. A Báthoriak uralma alatt újra feltámad a püspökség: Zsigmond 1597-ben jogaiba visszahelyezi, de 1605-ben újra megszűnik. A püspökség megszűnésével természetesen a kath. egyházi életben is pangás áll be.

A catholicismusnak XVII. századi történetéről Erdélyben igen kevés az, mit Kolozsy könyvében följegyezve találunk. E század a protestantismus teljes diadala volt a Királyhágón-túli részekre nézve, melynek fejedelmei nem egyszer sikerrel lobogtatták Magyarországon a politikai és vallásszabadság zászlóját. A nagy Rákóczi György halálával azonban ott is hanyatlás áll be: azon napon, midőn II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését Bécsből igyekezett kinyerni: Erdély önállóságának megszünte csak idő kérdése lett.

A Tökölyi- és II. Rákóczi Ferencz-féle mozgalmak elbukása után a Habsburg-dynastia megszilárdul Erdély birtokában. Az uralkodói hatalom megerősödésével együtt járt a catholicismus felemelése s III. Károly alatt 1716. elején végleg visszaállíttatik a püspökség. Főképpen Mária Terézia kora az, mely alatt a részint elfoglalt, részint pedig az idők mostohasága következtében elenyészett, megrongált parochiák visszaszereztetnek s legtöbbszőr a bőkezű fejedelemasszony gyámolításával restauráltatnak. Az uralkodók példája követőkre talált az alattvalóknál, főkép Erdély püspökeiben, kik közül Haynald Lajos kalocsai érsek. elébb erdélyi püspök s utódja, a pár hóval ezelőtt elhalt Fogarassy Mihály, örökre halhatatlanná tett nevüket az erdélyi katolikus püspökség történetének lapjain.

Legyen szabad még egy pár megjegyzést magára a munkára tenni. Az idézetek világosan mutatják, hogy szerző a tárgy iralmában gazdag ismeretekkel rendelkezik; de hibája, hogy sokszor ott, a hol legjobban kellene, nem utal. Másik hibája, hogy történetileg kétes, sőt a mi több, kritikailag valószínűtlen dolgokat tényekül fogad el. Ha a nevezetesebb egyházak történetét — bár a kisebbek rovására is — nagyobb terjedelemben tárgyalja, így is

cses munkája még nyer vala értékében. A latin nyelv kezelésében jártassága, gyakorlottsága elismerésre méltó; nyomdai hibák gyakran fordulnak ugyan elő, de ezek az értelmet nem veszítik s csakis a vidéki betűszedők ilyenmű munkában való hiányosságának szüleményei. A »schematismus« elég csinos illítása különben dicséretére válik a gyulafehérvári Volz és Krieger nyomdának.

BARABÁS SAMU

viest Bosne do propasti kraljevstva, napisao ju po prvih izvorih V. Klaić — U Zagrebu 1882. — 8° 352 old. 2 frt.

Klaić boszniai története 1463-ig terjed. A későbbi események közül felemlíti még, hogy Hercegovina 1483-ban teljesen török hatalmában volt, hogy Jajczét 1528-ban adták át. A műv 14 fejezetre oszlik, címzeit felsorolja a *Kroatische Revue* (Zagreb, 1882. — 59. oldalán. Az utolsó az egyháztörténettel foglalkozik. Az említett folyóirat kilátásba helyezi, hogy egy későbbi száma megjelenő külön füzet (a XV. fejezet) a szellemi élet történetét fogja nyújtani. Miután az 1448. óta Hercegovina az hercegségnek nevezett Hum csak 1325-ben (114. old.) kebelezett be Boszniába, korábbi történetének külön fejezet (a VI.) szenteltek. A munka Jagić (*Archiv für slavische Philologie* (Zagreb) 1882. VI., 317.) szerint objectív s arra szorítkozik, mit a forrásokban található.

A bevezetésben felsorolja elődjait, s a forrásokat. Boszniai történeti forrásainak egyik sincs. A Luccari által említett Chronologia Ducis Hercegovinae (1416. 255. old.) sincs meg. A cirilicával írt boszniai documentumokat először Karano Tvrtković adta ki Beograd, 1840. 1189—1463-ig tartalmaz okiratokat. Felhasználta ezeket a szerző, kinek *Zemljopis i poviestnica Bosne* munkája 1851-ben jelent meg. Bosznia történetét a 81—164. lapok tárgyalják és az 1850-ig, a 131. oldalon kezdődik az 1463. utáni időszak. Tvrtković diplomatárját kivonatolta Kukuljević az általa kiadott *Radci listina i povelja bosanskih* (Zagreb 1852. az *Arhiv za povijestnicu jugoslavensku* II. kötetében) számára; használta egy-egy Lucius, Fejért, Farlatot, Katonát sat., maga is kiadott 5 kötetet. E regesták után megjelent a második mű, mely Trtković gyűjteményén alapszik: *Majkov Istoriju serbskago jazyka vo Bosni i istoriju naroda* Moskva 1857., mely Bosznia politikai történetének a 145—192. lapokat szenteli. Ezután belekerült

¹⁾ A VII. század előtti időkre vonatkozókat l. II. fejez. 3. jegyzet.

nehány boszniai okmány a P. J. Safarik által kiadott *Památky děvniho pismenictvi Jihoslovanův*, mely különben chronicákat, biografiákat s törvénykönyveket tartalmaz. Végre 1858. megjelent Bécsben Miklošić-től: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Megvan benne mind az, a mit Tvrtković és mások kiadtak 1858-ig, ezenkívül Miklošić maga is gyűjtött volt Dalmáciájában s Crnagorában, ép így kutatott a bécsi titkos levéltárban. A boszniai történetre legfontosabb archívumok: a raguzai, velencei, római, budai és zágrábi. A dubrovnikiből kiadta Pucić a *Spomescici srpski*-t 1395—1423, azonban csak is a horvátul írt okmányokat, miért is a Lettere e comissioni di Levante jó része még kiadóra vár; különben a zágrábi akadémia meg is kezdte a *Monument Ragusina* közzétételét 1879-ben; az I. kötet, mint a *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium X. Volumen*-je jelent meg. Felemlítendő e helyütt a Miklošić és Pucić által szolgáltatott nyelvanyag alapján készült *Rječnik iz knjževnih starina srpskih* Biograd 1863—1864, mely a mondott két gyűjteményhez tárgymutató (realindex) gyanánt használható. — A *Monumenta Serbica Archivi Veneti* megjelentek a Glasnik-ben — XI—XV. füzet 1858—1862. Belgrád, de kiadjuk a híres Šafarik fia Jankó nem volt eléggé kritikus, miért is emez emlékeket a délszláv akadémia Ljubić által kiadta újonnan, I. a *Monumenta spect. hist. Slav. merid. I., II., III., IV., V. és IX. vol.* 1868—1878. — A római levéltár csak Theinerben találta első kritikus kiadóját. A *Vetera monumenta Slavorum merid. historiam illustrantia I.* Rómában 1863. és Zágrábban 1875-ben jelentek meg. Emez újabb forrásokat részben már fel is dolgozták egyes értekezésekben, melyek a 14. old. fel is sorolhatnak. Ugyanitt mondja szerző, hogy szükséges volna Junius Aesti (1736.) igen fontos raguzai történetének kiadása.

Előzői közt dicséri Luciust (spalatói Tamás kiadóját) Schimeket, Farlatit — Orbiniről említi, hogy forrásként használták, (p. a régibb történetre Du Cange) holott ő épen nem birt kritikus szellemmel, így a diokleai presbytert más hiteles adatokkal vegyest használta fel. Ritter Vitczović, Gebhardi nem bírnak tudományos értékkel. — Szerb szempontból írtak Rajić, Pejatević, Engel. — Kiváló írók voltak: Pray és Katona. — A bosnyákok közt első, ki felemlítést érdemel, Philippus ab Ochieria (olv. Očevija), a ki Farlatinak is segédkezett († 1783.) A többiek értekezései hibákkal telvék.

Az újabb magyarországi írók közül csakis Sasinek *Dejiny královstva uhorského* (B. Bystrica 1869.) című művét találom idézve. Hasonlóképp nem nyilatkozik szerző Komlóssy *Bosznia és Hercegovina jogviszonya Magyarországhoz a középkorban* Budá-

1879. Strausz *Bosnyák föld és népe*. Budapest 1881-ben napot látott munkáikról. Ez utóbbi Bosznia történetét 154. oldalárgyalja, az 1463. évig terjedő kornak az első hetven lap jut. Bosznia legrégibb lakói illyrek voltak. A Bessi thrákok és laktak soha Boszniában. A római foglalás után a mostani valukától Zvornikig húzott vonaltól éjszakra fekvő részek toniához, a délek Dalmátiához tartoztak. A név Bosna tulaj-ép csak a Bosna völgy felső részét illeti meg. Ez az állam a kiinduló pontja. Itt feküdt a főváros Robovac. A *Felföld-járultak* 1. *Soli* 1324. óta, a X. században szerb, később a terület. 2. Ugyanez időben *Usora* az alsó Bosna mentében, sőbbi sebreniki bánóság. 3. Az *Alföld* a Vrbas és Una közt, 1. óta, valaha horvát. Ide valók voltak a Hrvatiniécek, kik a legkiválóbb Hrvoje. 4. A *nyugati tíjak* a XIV. század szövetlen Horvátországtól. 5. *Hum* és a *Primorje* a tengeren a Neretvától Dubrovnikig, illetőleg Ragusától a boke keke-ig, Hum a XIII. század második felétől szerb uralom csak 1325-ben csatoltatott Boszniához, a Hranic család azonmár a XIV. század közepétől fogva itt jóformán függetlenül odott.¹⁾ 6. 1376. óta a Podrinye, mely azelőtt a szerbeké volt, ld a Drina és Lim mellett. Itt volt Mileševo, hol Tvrtko I. t megkoronáztatta 1376-ban. (155. old.)

Kláié szerint Bosznia csakis IV. Béla alatt került magyar stóság alá 1254-ben. Szerinte a XIII. század a legszom- idő Bosznia történetében. Találgatás, ha Engel azt véli, hogy rb Uros Boszniát lánya hozományaké II. Bélának adta. A sok hallgatnak.

Saját hypothesis szerint Bosznia önként csatlakozott a ar királyokhoz, mióta ezek a horvát állam urajvá lettek s a uralkodókkal rokonsági kötelékbe léptek. Az Árpádok közt ör II. Béla nevezi magát Ráma királyának 1135-ben. A esel ezután tartott esztergomi országgyűlésen a király másod- tjtjének adományozta a boszna-hercegi címet. Ugyancsak rgomi gyűlésen vesz részt a boszniai bán Boric IV. István 1163-ban. Mégis e Boric²⁾ az első bán, kinek neve ránk t — Jukié szerint a 9-ik a magyar királynak a byzantin

¹⁾ Miután Lajos király elvette Styepan Ketromanicé lányát (140. Tortko kénytelen volt Humot, mint Jelisava örökségét a magyar nak átengedni, s csak Bosna és Usora birtokában erősített meg old.

²⁾ Ez nem azonos Borissal, ki Kálmán és Eythymia fia volt, tehát mir Monomach unokája v. ö. Boris Kolomanovič Slavj-Sbornok 65.

birodalom elleni háborújában csakis szövetségese volt. Tamaszkodik Kinnamosra, ki e kifejezéssel *εἰς συμμάχους τῆ Παιονίας* él. E helyet idézi Majkov is a nélkül, hogy e következtetést vonná. Jukić állítja, hogy a bán a magyar királynak adót fizetett. Ő Kinnamos szövegét (88. old.) »qui socius in bello erat Peonarchae (id est regi Panoniorum cui erat vectigalis)« Luciusból veszi, lib. V. cap. 3., de a zárjegyben lévő szók nem találhatók fel az amsterdami kiadásban, de a bécsiben sem, ép oly kevéssé Kinnamosnál. (I. a bonni avagy párisi kiadást). Ha Boric mégis bizonyos függésben volt a magyar királyoktól, azt avval véli magyarázhatni, hogy valószínűleg már Boric is kapta jutalom fejében Soli-t és Usorat, a minthogy az akkori Szlavoniában kétségtelenül voltak birtokai. Srietmet s sok más helyet a Száva körül tehát Solit és Usorát már 1073. óta birták a magyarok. Mi e nevet *Ráma* illeti, ez csak a Narentába ömlő Rama völgyét jelöli III. fej. 11. és 26. jegyzet. Különben 1166—1180. Bosznia a byzanti birodalomhoz tartozott ép úgy, mint 1019-től legalább 1025-ig. Annyi bizonyos, hogy Boric idejében Bosznia nem állt a szerb főzupan alatt, kit a byzantinek lázadó vasallusnak tekintettek v. ö. Vasiljevskij értekezését a Slavjanskij Sbornik II. kötetében. Klaić szerint 1082—1085. körül sikerült a zetai királynak Boszniát meghódítani. Tekintély, melyre hivatkozik a diokleai Presbyter.¹⁾ Ugyancsak Szerbia alá tartozott Česlav (931—960.) alatti is Konstantin Porf. szerint, 43. old.

Érdekes volna még elbeszélni, miként koronáztatta magát I. Tvrtko (155. old.) 1376-ban a nélkül, hogy Lajos királyt avagy Grebljanović Lázárt kérdezte volna: kralj Srblijem i Bosne i Primorju, miként hódított Horvát- és Dalmátországban. 1390. óta (190. old.) Tvrtko már *Rassie Bosne Dalmatie Croatie rex*. De ez rövid ideig tartott, miután 1393-ban Djakovában Dabiásnak át kellett ez országokat Zsigmondnak engedni. (v. ö. a 31. jegyzet 206. old.)

Szokásos állítani, hogy a patarenek a törököknek Bosnia meghódítása alkalmával nagyon is segítségökre voltak. Bármily plausibilisnek is látszik a dolog, itt se találunk erre bővebb adatokat, ha eltekintünk attól, hogy Radak Bobovac védője pataren volt valaha. (335. old.) Mátyás királynak Katonánál XIV. 625—

¹⁾ Ennek első része Česlav haláláig nem bír semmi értékkel. (Rački a Književnikben I. 217. Zágráb. 1864.) — A második része a byzantin írók kiegészítésére használható, nevezetesen a Luklyai és raikai történetre nézve a XI. és XII. században; ezekben is legnagyobb óratossággal és cum grano salis 222. old. u. o. merítettett, pedig leginkább a néphagyományból. 227. old.

old. közölt levelében (341. old.) a patarenek neve szintén fordul elő.

A magyar suzerainitásról saját nézeteik lehettek a boszniai delmeknek. Így II. Tvrtko (1441-ben 279. old.) és Toma (30-ban 319.) felajánlották országukat a velenceieknek. San-Hranić és a szerb despota megveszik a bosnyák államot a től. (275. old.)

A 278. oldalon élénk színekkel ecseteltetik a bosnyákok me a felett, hogy I. Ulászlóval lengyel jutott a magyar trónra. Különben ismeretes forrás szavai: »ob eam linguae atque origina veluti cognationem regem suum magnopere gaudere« s megkövetőleg »eosdem, cum Polonis, auctores generis et communem suam Bossinenses habere.« Schwandtner Scriptores rer. Hung. t. 457.

MAYR AUREL.

omogyvár-megyei régészeti s történelmi társulat Évkönyve. 1879., 80- és 81. évről. Szerkesztette Melhárd Gyula tanár, a társulat titkára. Kaposvárott, Jektelesz H-nál. Nyolczadrét 68. lap.

Az évkönyvek szokásos modorában elég ügyszeretettel kötött kis könyv, melyben a társulat alapszabályain, tisztviselői- és tagjainak névsorán kívül egy pár figyelemreméltó, szép ekezés is van. Ilyen különösen Lipp Vilmos ismert jeles tudósok felolvasása, melyet az egylet feladatáról 1880. nov. 1-én kötött s mely e nembn valódi minta-beszédnek mondható.

Érdekes Nagy Imrének okirat ismertető kis levele, mely sokkal jobb lett volna, ha három-négyannyira terjed és ha a szerző magát az oklevelet is legalább a jegyzékben (apróbb ábrákkal) szó szerint közli.

Melhard Gyulának három gondosan írt régiségtani cikkét igen csinos kép is illusztrálja, egyik kép a magyar egresi ólomefet, a másik a magyar egresi bronz-szobrocskát (két oldalról) ábrázolván.

De nem akarok e kisebb terjedelmű cikkek bővebb tudományos méltatásába bocsátkozni, mindenik a maga helyén van s méltatásának megfelelően.

Megvallom t. olvasóm, engem nagyon meghatott az a meleg szó, mely az előbeszéd sorai közül hozzánk szól¹⁾, de ép azon szavakban borult el jó kedvem, a mint a pénztári kimutatást is megbetűztem. Hát ez a sorsa minden tudományos vállalatnak,

¹⁾ A társulat rövid története; írta Melhard Gyula, a társ. titkára.

melyet a magyar társas életben megindítottunk? Elő áll egy lelkes Odeschalchi, Sárközy Titus, Barla Szabó József, megpendítik termékeny eszmét, szétterjesztik lelkesedésök lángját, össze a 150 derék hazafi, tudományt kedvelő, a nemesebb izlésért hevül, az igazság után vágyó, ismereteket kereső, terjesztetni óhajt, hazája, szülőföldje történetét egész az őskorig alaposan tudó, kíváncsi művelt polgár, és midőn a társaság életbelépett, s a gyökörlati élet folyása meghozta a kellő személyváltásokat, akkor — akkor a 2 frt részvénydíjt már a harmadik évben nem fizetik a két év előtt oly lelkesült tagok.

Esze ágában sincs sem e lapok szerkesztőjének, sem e sorok írójának, hogy egyik-másik vármegye vagy társulat tagjait különösen vagy célzatosan megbántani akarná, de ha a somogyvármegyei történeti és régészeti társulat lelkes barátainak ily szomorú körülmény vizsgálatására szolgálhat, megsúghatjuk, hogy sorsa közös majd mindenik vidéki társulattal, a legérdekesebb előadást s alapos tanulmányt, szép formában kapjuk akár hányszor a vidéki évkönyvekben és vidéki lapokban — utána tere közönség kevés, általános a részvétlenség stb. Hát ugyan 5—6 ezer lakossal bíró község, 10—12 ezer lakossal bíró város, hogy akar tanulni, művelődni, előhaladni, emelkedni szellemileg és anyagilag, ha a kebelében fejlődő tudományos társulatokat nem pártolja teljes szívvel, lélekkel? Buta akar maradni még a jövő ezredéven át is? . .

Fegyelmetlenek vagyunk, tiszt. olvasók, a műveltség utáni törekvő vágyainkban s fegyelmetlenek némi részben a jellemességben. Néha-néha egy-két órára úgy fellelkesültünk, hogy ha lehetne, 24 óra alatt a nemzeti muzeumot is felállítanók vidéki városunk piaczára, — de aztán lepihentünk, hogy egyet aludjunk rája, mikor felébredünk, egy év múlva nehezen fizetjük meg a két, három, vagy négy, öt forintot, s a harmadik évben, mikor a szerény részvényösszeget kérik, azon boszszankodunk, hogy hát fennáll-e még az a társulat — mert hiszen soha egy havi gyűlést se látogattuk éveken át; sőt számon kérik sokan, hogy hát mit tett két év alatt, mit mozdított elő már harmadik éve? stb. Mintha bizony 5—6 sőt 10 év is elég volna egy tudományos intézet teljes hatékony felvirágzására!

Nem folytatom tovább soraimat, de nem álhatám meg, hogy a vidéki értelmiség e súlyos magyar bűnéről egy pár szóval meg ne emlékezzem.

Le commencement et la fin du monde antique. Par Ernest Renan de l'academie des sciences et de l'academie des inscriptions et belles lettres. Paris G. Garnier editeur. Rue Auber 3. 1882. Prix 7 franc 50 c. (Nyolczadret 648. lap.)

Érdekes belátású és vallásos érzületű bölcshaladó, a roppant tudományosságú és régiségbuvár és történetíró Renan ívével bevégezte a keresztyénség eredetének történetét foglалó nagy munkáját, s mint maga mondja most a stón (Index generale aux sept volumes de l'Histoire des origines du Christianisme) dolgozik, mely szintén egy vaskos kötet lenni. A nagy munka hét kötetből áll, mindenik külön-külön 1 kötet. Jézus élete; 2. k. Apostolok; 3. k. Szent Pál; 4. k. Jézus; 5. k. Az evangéliumok; 6. k. A keresztyénség; 7. k. az előttünk fekvő Marc-Aurèle.

Renan husz éve, hogy az első kötet, mely Jézus életét foglalja magában, a művelt világ olvasó közönségét meglepte s úgyszólván megalapította, kitéve természetesen a különféle vallásfelekezeti tudósok támadásainak. Renan a keresztyén vallást úgy tárgyalja, mint az emberiség műveltség-történetének legnagyobb eseményét, a kijelentés dogmáját és a természetfelettség állítva egyebekben a lehető legalaposabban írja meg az életet s teljes méltánnyal és kegyelettel mutatja be az emberiségét, erkölcsi tanait, világtörténeti jelentőségének társadalmi hatalmát és kimaradhatatlan diadalát. Az első tanítványok rendíthetetlen ragaszkodását a főingadozásait, tétovázásait a részletekben, az idegen elakodását a keresztyénségbe, a néha ideig-óráig buján élő népek elhanyaglását és mindannyiszor az igaz (római) háznak az okos mérséklet által eszközölt lassú, de folyvást erősödését; a római egyházat a maga csirájában mutatja némely gyengének, erőtlennek látszik is a kezdetben, de sem kell rá, csupán erkölcsi ereje által áthatja, meggyőztén teljesen megdönti a római társadalmat s a pogányosság bölcességét és tudományát.

Renan emlékszem az időre, mikor az első kötet megjelent, támadtak volt Renánra az officiosus egyházi és mások is; nem lévén idejük beható nyugodt átolvasásra, Jézus élete modern pamfletnek tekintették, melynek szerzője az erkölcstelen, ez arany bornyút imádó frivol századában szívesen a közönség szájaizére készíttetgeti pogány ételeit s nem alól, minthogy néhány orthodox illatú káromkodással védekezék a nyilvános piacokról, de midőn a kötetek egymásután következtek.

után megjelenve mindannyiszor az író véghetetlen nagy tudonnyáról, világos nagy eszéről és vallásosan nem érzéséről tett tanúbizonyságot, ellenségei lassanként elhallgattak (ámbar le ujabban ép az ellenkező táborból a positivisták által támadtat meg) s habár mint tiszta rationalista sem a r. katolikus sem protestans orthodoxoknak kedvenczökké nem lett és nem is lehet nem igen művelt ember, ki bizonyos bámulattal s élvezettel olvasná a nagy tudós remekműveit.

De a világért sem szándékom e helyen a hét kötetről szólni vagy azokat itt ismertetni, hisz nagy részök úgy is a szakirodalom körébe tartozik, s lesznek, kik a nálunk is felüldült bölcsélet-irodalmi közlönyök hasábjain kellőleg fogják a tényolni e kötetek érdemleges tartalmát és becsét, én csak az utolsó kötet egypár lapját szándékozom bemutatni s a mi hazaföldjét a régi Pannoniát annyiszor meglátogató Marcus-Aurel császárról egyetmást elmondani, a mi Renan e befejező kötetéből oly megkapólag van leírva.

Dicsőségére válik a fejedelmeknek — mondja Renan — hogy az erénynek legtisztább két mintaképe közöttük találhatók, hogy a türelem és önmegtartóztatás tanításait tőlük halljuk, ki ről különben szeretjük feltenni, hogy az örömök és hiúság minde csábítását szívesen követik. A trón néha támogatja az erényt, valóban Marc-Aurél csak azért az a mi, mert a legfőbb hatalmat gyakorolta. Vannak tehetségek, melyeket e sajátságos hely fejt ki, s vannak tulajdonságok melyeket jobban láttat. A trón dicsőségre nézve hátrányos, minthogy az uralkodó szolgája lenni mindenkinek, nem engedheti saját eredetiségét szabadon terjeszteni. Ily helyzet emelkedett lelkű egyénnél nagyon alkalmas kifejezni ama tehetséget, mely a moralistának főalkotója. Az névre méltó fejedelem az emberiséget magasról, tökéletes mód vizsgálja. Nézpontja a történetbölcsészé s e szegény neműnél ily módon vetett pillantás eredménye valami kellemes érzés, gyítvé lemondással, szánalommal, reménynyel.

A művész hideg nyugalma nem fejedelmi tulajdonság, a művészet feltétele a szabadság s a fejedelem, kinek alá kell lenni a társadalom előítéleteinek, a lehető legkevésbé szabad ember. Nem bírhat véleménye szabadságával, aligha követi izlését. Ha Göthe koronásfő lenne, nem gyakorolhatna oly királyi megvetést a burger eszmék irányában s oly hideg közönyt a politikai eredmények iránt, melyek lényeges jellemvonásai a művészetnek. De képzeljük egy jó fejedelem lelkét, mint a Göthéé. meg volna hatva, képzeljük a jóhoz megtérő Göthét, ki végre látja, hogy van valami nagyobb mint a művészet, s kit gond

tainak szokásos nemessége és saját jóságának érzete az emberek becsülésére vezet. Ilyen volt a valaha létezett legnagyobb birodalom e két bámulatos uralkodója Antonius Pius és Marcus Aurelius.

Marcus-Aurelius nagy szellem volt — mondja tovább Renan — soha sem tagadta a természetfelett valónak létezését. Egyetértünk vele az istentagadástól való félelmében. »Irtózom az isten- és gondviselés nélkül való világtól« írja Marc-Aurel gondolatai közt. De kevésbé érthető, midőn hiszi, hogy az istenek közvetlen vesznek részt az emberi dolgokban. Tudományos miveltségének egyoldalúsága fejtheti meg e gyengeséget, hogy némileg hitt a jövendőmondásokban és a csillagjóslásban, és hogy e tévedésektől meneküljön, nem birt sem Hadrian könnyelműségével, sem Liczian szellemességével. Annyit azonban mondhatunk, hogy tévedéseinek nem volt semmi következése. Kegységének nem a természetfelett való hívése volt alapja. Vallásossága némi gyógyászati babonákban s a régi szokások hazafias követésében állott. Erénye — mint a korszakbeli művelt embereknél — értelmességében és természetében gyökerezett. Szent Lajos nagyon erényes ember volt, s kortársai meggyőződése szerint jó uralkodó volt, mert keresztyén volt. Marc-Aurél a legkegyesebb ember volt, nem azért mert pogány volt, hanem azért mert tökéletes ember volt. Az emberi természetnek vált becsületére, nem pedig valamely bevégzett vallásnak. Bárminő vallási vagy bölcséleti forradalmak támadjanak is jövőben, az ő nagysága érintetlen álland, mert alapja az emberi szív soha el nem veszendő nemessége; magaviseletének irányadója az emberiség tisztelése.

Atyja és ő mondta ki, hogy a rabszolgaság szörnyűség, hogy az úr követhet el igaztalanságot rabszolgája ellen s ők tették törvénybe, hogy a rabszolgát megölni bűn. Ők szabadították fel az egyént az állam kényuralma alól. Kimondták, hogy: mivel az állam mindig követelő és durva, kétes esetekben az igazság az egyén részén legyen A római törvényben benne volt az üldözés szelleme, de még inkább benne volt a népben. A gonosz hírek, melyeket (a keresztyének ellen) a zsidók, a rágalom ügynökei, a gyűlölködő missionariusok terjesztettek, a legőszintébb s legmérsékeltbb elemeket is felizgatták. A nép ragaszkodott babonáihoz és bosszús volt azokra, kik kigunyolták. Még a művelt emberek is, mint Celsus és Apuleus, hitték, hogy a politikai elcsatnyulás oka a nemzeti vallás iránt való hitetlenség gyarapodása. A keresztyének helyzete olyan volt, mint egy protestans missionáriusé, a ki egy buzgó katolikus spanyol városban prédikálna a szentek, a szűzanya és a körmenetek ellen. Az üldözés legszomorúbb korszaka Marc-Aurél alatt a nép gyűlöletéből

származott. Éhség, árvíz vagy dögvész idején csak e kiáltás hangzott: »keresztyéneket a fenevadaknak!« Soha annyi csapás nem érte az országot. A megharagított isteneknek tulajdonították s megkettőztették buzgóságukat, a bűnhődés eszközeihez folyamodtak. A keresztyének folytonosan megvetőleg, sőt kihívólag viselkedtek magokat. Itéleteiket a bírák kigunyolásával fogadták. Mikor egy templom vagy egy bálvány előtt elmentek, fujtak, mintha a lég is tisztátalan lenne, vagy keresztet vetettek. Gyakran lehetett látni, hogy egy keresztyén megáll Jupiter vagy Apolló szobránál s botjával rá ütven felkiáltott: Lám a ti istenetek nem áll bosszút! Erős volt a kisértés, hogy a szentségtörőt megragadják, keresztre feszítsék s rá kiáltanak: hát a te istened bosszút áll-e?

Az epicuri bölcsészek ép úgy megvetették a nép babonáit, de azokat nem üldözték, sohase történt, hogy egy bölcsészt áldozatra vagy a császár nevére esküvésre, vagy fákhahordozásra kényszerítettek volna. A bölcsész rá állott volna e külső semmiségekre, s ennek tudata elég volt, hogy senki se bántsa őket.....

De aztán a világ elunva a tehetetlen sok istenséget, keletről, s különösen Judeából más istenneveket kért, melyek kevésbé voltak elhasználva mint a mythologia nevei. E keleti nevekben több volt az emphasis, mint a görög nevekben s isteni fensőbbségüknek okát is adták, hogy t. i. a keletiek régibb idő óta használnán e szavakat az istenség kifejezésére, mint a görögök a magokéit, az istenek természetének kifejezésére jobbak a keleti, mint a görög szavak. Ábrahám, Isák, Jákob, Salamon nevei ősidők óta elsőrangú talizmánok voltak Egyiptomban s e korban már e nevekkel jelzett amulettek borították el az egész világot.....

A keresztyének a bőjt és test sanyargatás előnyeivel dicsekedtek. Íme — mond Tertullianus — hogyan szoktatják magokat a börtönhöz, az éhséghez, szomjúsághoz, a nélkülözésekhez a gyötrelmekhez, íme a vértanú megtanulja, hogy úgy jön ki a börtönből, a hogy bement, nem találván ott ismeretlen fájdalmakat. csakis mindennapi élete folytatását, győzelméről biztos, mivel testét már megölte, a kinzó eszközöknek rá nézve nincs éle, nincs foga. Elszáradt bőre páncéljává lesz, a vaseszközök körmei le siklanak róla, mint valami vastag szíjrról. Ilyen lesz, a ki bűjtőlésben már gyakran látta a halált s testéből előre kifacsarta a vért, az elszállni törekvő léleknek e súlyos alkalmatlan terhét.....

Az egyház (bölcsmérsékelt vezetés által) nagy alakuláson ment át. Nehány visionarius kápolnijából mindenkinek hozzáférhető egyháza lett. Következésképp sok tökéletlenségnek is volt kitéve. De bármit állított Hermias és a montanisták a végre, hogy az ember keresztyén legyen, nem kell hogy szent legyen. Egy nép sem áll csupán feddhetetlenekből, s az egyszerű hívőnek meg kell

ni, hogy többször is kérhessen bűnbocsánatot. Megenged-
tehat, hogy az egyház tagja lehet bárki, ha nem is hős, vagy
csak vesse alá magát a püspöknek. A szentek ezután is
zni fognak. A harcz az egyéni ihlettség és az egyházi rend
ezután is tartani fog, de a közvetítés elmélete győzni fog.
og történni, hogy az ember hibázni fog, s azért mégis ken
maradhat. Az egyházi rend többre fogja becsülni a
, ki a közönséges módok szerint igazolni akarja magát,
, kevély askétát, ki maga igazolja magát, vagy azt hiszi,
incs igazolásra szüksége.

Még csak egy pár sort mutatok be Marc-Aurél művéből:
nőm az isteneknek — írja M. A. — hogy nékem derék
jó szüléket, jó testvért és jó tanítókat adtak. Környeze-
, szomszédságomban, barátim közt az emberek mind jóság-
jesek. Soha sem fáradok ki az irántok való jóindulatom-
ermészetemnél fogva könnyen elkövethetnék valami tisztelet-
t, de eddigelé az istenek nem engedték, hogy ez megtör-
. Azért is köszönettel tartozom az isteneknek, hogy ifjusá-
a maga tisztaságában megőrizték s nem tettek korán
és engedték, hogy oly fejedelem és atya neveljen, ki meg-
te lelkemet a kevélységtől, s megértette velem, hogy lehet
ban lakni testőrök, csillogó öltözetek, fáklyák, szobrok nél-
negtanított, hogy a fejedelem élhet úgy, mint a legegysze-
olgár, a nélkül, hogy kevésbé nemes, kevésbé erélyes legyen,
l van szó, hogy mint császár lépjen fel s államügyekkel
ozzék Hogy szerencsés valék az általok óhajtott
állásokra emelni azokat, kik neveltetésemre felügyeltek,
regismertem Apolloniust, Rusticust és Maximust¹⁾
stem mind eddig kitartotta a fáradalmas életmódot, melyet
ok hogy nem érintettem sem Benedictát, sem Theodo-
. . . . hogy gyakori neheztelésem mellett is Rusticius²⁾ ellen
entem túl a határon, és semmit se tettem a mit meg kellene
n, hogy édes anyám, kinek oly korán kelle meghal-
olsó éveit az én környezetemben tölthette, hogy vala-
or nyomorult emberen segíteni akartam, soha se hallottam,
incs arravaló pénz, hogy nekem magamnak semmi szüksé-
ncs a mások adományára, hogy a sors nekem oly kedves,
oly kevés igényű feleséget adott, hogy annyi tehetséges em-
láltam gyermekeim nevelésére, hogy a bölcselkedésre haj-

) A császárnak filosofus barátai. — ²⁾ Két szép fiatal lányka,
nidőn Pannoniába indult, felesége ajándékozott neki, hogy mulat-
szolgáljanak. — ³⁾ Házi szolgálja. (Komornyikja.)

landó természetemnél fogva nem lettem valami sofista zsákmányává: mind ezekért az isteneknek adok hálát. Ugy van, ennyi boldogságot csak az istenek s a jó szerencse adhatott

»Elhagyni az emberek társaságát nem rémítő, ha vannak istenek, ha pedig nincsenek istenek, vagy ha nem törődnek az emberek dolgaival, istenek és gondviselés nélkül való világban mi értéke van az életnek?

»Hogyan lehetséges, hogy az istenek, kik a dolgokat oly jól s az emberek iránt annyi szeretettel rendezték, oly nevezetes körülményt felejtettek volna el, hogy t. i. a megpróbált erényű emberek, kik egész életök folyama alatt úgyszólván az istenekkel társalogtak, kik áldozataik és kegyes tetteik által istentől megszerették magokat, halálok után többé ne éljenek, hanem életök örökre kioltassék? És minthogy ez így van: tudd meg, hogy ha másképpen kellett volna lennie, nem maradt volna el; mert ha helyes lett volna, lehetséges is lesz vala; ha öszhangzó lett volna a természettel, a természet úgy alakult volna. Következésképen a mi nincs, úgy győzd meg magad, hogy nem is kellett hogy úgy legyen. Te magad láthatod, hogy ennek okát keresni annyi, mint istennel vitatkozni az ő jogai felett. Mi azonban nem vitkozhatnánk eként az istenekkel, ha nem lennének a legjobbak és igazságosabbak, és minthogy azok, bizonynyal semmit sem alkottak a világrendben, a mi az igazsággal és az értelemmel ellenkezők.«

Ah! c'est trop de resignation cher maitre! — kiált közbe e helyen maga Renan. — Ha ez valóban így van, jogunk van panaszkodni. Azt mondani, hogy az életnek nincsen folytatása, az az ember, ki életét a jó és igaz eszméjének áldozta, nyugodtan hagyja el a világot s felmentse az isteneket; kissé naiv! Nem. Az ilyen embernek joga van káromlásra. Mert végre is, miért éltek vissza hiszékenységével. Mért helyeztek bele csalfa ösztönöket, melyeknek becsületes játékszerévé lőn?

Miért részesüljenek előnyben a léhák és gonoszok? Hisz e szerint ők nem csalódnak, s ők vannak jól értesülve? És így akkor legyenek átkozottak az istenek, hogy bizalmukkal ilyeneket ajándékoztak meg. Akarom, hogy a jövődő legyen talány, de nincs jövő, ez a világ utálatos leshely. Megjegyzendő, hogy mi nem azt kívánjuk a mit a közönséges tömeg. Nem kívánjuk, hogy láthassuk a bűnös bűnhődését, erényeink kamatait sem akarjuk zsebre rakni. Kivánságunkban nincsen önzés, egyszerűen csak abból áll, hogy maradjunk viszonyban a fényvel, hogy folytathassuk elkezdett gondolatunkat, hogy többet tudjunk, hogy láthassuk egykor az igazságnak napját, melyre annyi munkával törekszünk, győzedelmét a jónak, melyet szerettünk. Semmi sem lehet ennél jogosabb.

A méltóságteljes császár egyébaránt jól érezte ezt. »Ime írja tovább — a lámpafénye egész a kialvás perczéig ragyog, mit sem veszт erejéből és az igazság, jogosság, a mérséklet, nek benned vannak, kihaljanak veled?« Egész életét e nemes redések közt töltötte. Ha tévedett, kegyességének nagy volta zta. Ha kevésbé lett volna lemondó, igazságosabb lett volna. t annyit kívánni, hogy benső küzdelmeinknek, melyeket a t és igazért vívunk, legyen egy bizodalmas, rokonszenves szem e, nem mondható soknak.

Mint a keresztyén asceták, Marc-Aurél néha a szárazságig zőrszálhasogatásig tulozza a lemondást. Nyugalma soha sem idtolja meg magát, de mintegy érezteti, hogy roppant erő- itésbe kerül. Ez örökös ismétlése ugyanazon okoskodásoknak, zerféle kép, melyek által minden dolog hiábavalóságát igyek- kimutatni, az általános léhaságnak gyakran naiv bizonyítá- élénk tanuságot tesznek a küzdelemről, melyet folytat, hogy son magából minden vágyat. Néha nagyon rideg és szomorú ményekre jut, műve erősít, de soha sem vigasztal s a lélekben nyos gyönyörű, de kegyetlen úrt támaszt, melyet nem cserél- : el a teljes kielégítésért. A megalázódást, a lemondást, az aga iránt való szigorúságot soha senki se túlozta ennyire. A bség, a nagy szellemek ez utolsó illusiója is, nála csaknem ni. A jót tenni kell, aggódás nélkül, hogy valjon valaki tudni t. Tudom, hogy a történet beszélni fog rólam. De hány ha- talan emberről nem beszél a történet?.....

Marc-Aurél nagy gonddal viseltetett Pannonia iránt, ural- sa alatt hétszer látogatta meg, s az által is emlékezetessé , hogy itt írta halhatatlan szép munkáját és hogy itt végezte ldi pályáját. Igaz, hogy a római birodalom ép az ő idejében atta legmérgelesebb háborút a barbárokkal, kik Pannonia yékén laktak s a császár, a mint csak hírét vette valami llódésnek, azonnal itt termett s bár veszтett is csatát ellenök, ig élt, féken tartotta őket.

Egy ily alkalommal történt a következő kis episod, melyről s; bevallom, semmit sem tudtam. Volt a császár udvarában egy ander nevű charlatán, ki nagy hírnévre vergődött állítólagos időlései által. Mert megesett, hogy néha egy-egy ilyen fajta r is megnyerte a császár tetszését. Ez az Alexander minden- hokusz-pokuszt szokott elkövetni jövendölései alkalmával, s Pannoniában is a nagy háború idején 169—171-ig (de nem atni melyik ponton) midőn csatára készültek, Alexander elövette bűvös-bájos kigyóit, s megtánczoltatván és beszédbe vedvén velök, kinyilatkoztatta, hogy a kigyók tanácsa szerint,

ha a rómaiak győzni akarnak, két élő oroszlánt dobjanak a Dunába. A jövendőmondó parancsnak nagy ünnepélyességgel tettek eleget, maga a császár főpapi (pontifex) ruhába öltözve vett részt az ünnepélyen. Az oroszlánokat a vízbe vetették, de azok az ellenkező partra uszva, s valószínűleg elfáradva és átfáradva, erejüket elvesztve érkeztek meg s a barbárok által agyonverettek. Másnap pedig a rómaiak csatát vesztek.¹⁾

A szent császár — mint némelyek nevezik — a 178. évben K. u. aug. 5-én eltávozott Rómából fiával Commodussal együtt, a Duna mellé, hogy az örökösön megújuló háborút már egyszer bevégezze. Szerencse kísérte lépteit s Avidius lázadása nélkül célját is érte volna. Még csak néhány hónapi kitartásra lett volna a szerencsétlenségre a császár nagyon elgyengült. Gyomrát rontotta el, s néha egész napon át csak néhány adag thariakot²⁾ vett be. Csak akkor evett ha erőre volt szüksége, hogy a katonákat beszédével bátorítsa. Ugy látszik, Vindobona volt a főhadiszállás (ámbar Tertulian és Philostrates azt mondják, hogy a császár Sirmiumban halt meg) s ragályos betegség uralkodott e vidéken, mely a legiókat évek óta tizedelte.

A 180-ik év márczius 10-én rosszul lett³⁾ s azonnal üdvözlé a halált mint várt vendéget. Nem evett és nem ivott semmit, úgy beszélt, mint a ki sírja szélén áll. Magához hívatta Commodust s erősen kérte, hogy végezze be a háborút s hirtelen hazautazással ne árulja el az állam érdeket. Betegsége hatodik napján hívatta barátit, s a szokott hangon beszélt velök a dolgok hiábavalóságáról s könnyed ironiával jegyezte meg, hogy a halálból nem kell oly nagy dolgot csinálni. Barátai sirtak: »Mért sirtok engemet. Gondoljatok a hadseregre. Én csak megelőztele titeket!« Kérdezték, hogy kinek ajánlja fiát? »Nektek — felelte ő — ha méltó lesz reá és a halhatatlan isteneknek!« A hadsereg vigasztalhatatlan volt, mert imádta Marc-Aurélt s jól látta, mi nyomorúság vár reá az ő halála után. A császár még egyszer össze szedte erejét s Commodust bemutatta a katonáknak s annyira gyakorolta magát az éles fájdalommal való uralkodásban, hogy arcza e gyilkos perczekben is szelid volt.

A hetedik napon érezte közel végét. Csak fiát bocsátotta magához, de néhány percz múlva őt is kiküldte, nehogy

¹⁾ A munka 50-ik lapján, hol Renan ez epizodot említi, ily idézet áll: Colonne Antonine, Bellori pl. 13. — ²⁾ Régi divatu erős szer mor bajok ellen. — ³⁾ Habár Dion határozottan állítja, nem valószínű hogy fia Commodus mérgezéssel siettette volna atyja halálát. (485. I. Jóléhet ez a Commodus a legrosszabb és gonoszabb emberek egyike v

betegség, vagy tán ez csak ürügy volt, hogy a gyűlölt elől elküldhesse, lepedőjét arczára huzta, mintha alunni bekövetkező éjszaka lelke elszállott. Testét Rómába is az Adrian mausoleumába temették. A római nép zindító volt, mert annyira szerették, hogy őt soha sem rangja, czimei után, hanem ki milyen idős volt azt Marc apám, Marc testvérem, Marc fiam! Temetésén meg voltak győződve, hogy az istenekhez tért vissza, dőre a földnek engedték volt át s még ott a sir mellett *ug védistennek* kiáltották ki . . .

ni dicső életéből napjainkra maradt, Elmélkedések (Pensées, Pensées) című munkája itt termett Pannonia alatt. Főhadiszállását legtöbbször a Garan vizének a akadásánál tartotta, hol a mai Esztergom fekszik. Hol zünetek vagy csatákra alkalmatlan idők alatt sátorába a remek művét, mely az emberi szív nemességének s gondolatok fenséges voltának örök időkre szóló tanu-

K. S.

T Á R C Z A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT jul. 6-án tartott választmányi ülésében Majláth Béla elnökölt. Első felolvasásul Láczy Gyula cikke volt kitűzve »Válasz Thaly Kálmán észrevételeire,« melyet szerző távollétében Küffer Béla tag t. olvasott fel. Utána következett Demkó Kálmántól »Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai, melyet Szádeczki Lajos olvasott fel.

Következtek a folyóügyek.

Titkár fájdalmas szavakkal emlékszik meg b. Radvánszky Antal t. t. haláláról. Emlékbeszédet Deák Farkas fog felette tartani.

Evdíjas tagoknak felvételtek: Pólya Jakab ügyvéd, Budapest, *aj. a titkár.* Sáfrán József, k. r. áldozár s tanár Nyitrán, *aj. Bartos József.* Nagy Károly plébános Okkán, *aj. Steessel József.* Gömörly Antal min. fogalmazó, Bécs. A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Dévén, *aj. a pénztárnok.* Bajósz József ügyvéd, Dókusz Gyula szolgabíró Sátorallja-Újhelyen, Nagy Barna földbirtokos Tolcsván, *aj. Szádeczky Lajos.* Brjestyánszky József r. k. segédlelkész, Márik Pál r. k. segédlelkész Detván, *aj. Leustách Lajos.*

Ezután Szádeczky Lajos tett jelentést, a borsii Rákóczy ünnepéről, melyen mint társulatunk egyik megbízottja vett részt. A másik megbízott Dongó Gy. Géza t. társunk volt.

A II. Rákóczi Ferenc szülőházát jelölő emléktáblát kegyeletos ünnepélyességgel leplezték le jun. hó 11-én Borsiban (Zemplén m.). Az ódonyszerű kastély nyugatra S.-A.-Újhely felé néző homlokzatának felső kiszögellésénél van felállítva a díszes emlék, oszlopszatos oltárszerű keretben márványtábla, eme felirással: »Itt született /II. Rákóczi Ferenc/ 1676. év márczius 27-én. /Egyes hű hazafiak és törvényhatóságok, / áldozatkészségéből / emelték a sátorallja-újhelyi touristák, / 1881. évben«. E felett áll a Rákócziak czimere bronzból s mellette két oldalt amaz érem elő és hátlapja látható (szintén bronz domborműben), melyet Rákóczi 1703. jun. 14. kelettel a forradalom kitörésének emlékére vezetett.

A régi büszke kastély elhanyagolt állapotban van, falai omladoznak, a régi körárokknak csak nyomai láthatók, a Bodrog partjáiig nyúló hatalmas park szárazados jegenyéi, hársai és cserfái nagyrészt kivágdosvák; a kastélynak csak észak-nyugati szöglete lakott (gróf Eszterháziné szül. Erdödi grófnő tisztartójának laka), déli része, a hol az »asszo

áza« volt, a hol tehát Rákóczi bölcsője is ringott, befalazott
 zal mintha rejtegetné a világ előtt, hogy most juhakolúl szolgál.
 Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

evétel	6,244 frt 23 kr
kiadás	275 frt — kr

pénztármaradék összesen 5,969 frt 23 kr

Ezzel elnök boldog szünnapokat kívánván a tagoknak, a gyűlés
 ott.

A KASSAI LEVÉLTÁR ÚJ RENDEZÉSE.

A »Magyar Történelmi Társulat« 1878-iki kirándulása alkalmá-
 Majláth Béla, mint bizottsági előadó a Kassa városi levéltárt tüze-
 smertette: mindenki meggyőződött abból, hogy e levéltár hazánk
 tének rendkívül sok és fontos anyagát rejti magában. Azóta is
 fordultak meg e levéltárban, s mindenki gazdag anyagot hozott
 al onnan. A bejutás nehézségek nélkül jár, s Éder főjegyző, mint
 igazgató, szíves előzékenysége folytán a kutatás könnyű.

Azóta azonban a levéltár érdekében sok történt: annyi, hogy ez
 törvényhatóságok legszebb és legrendezettebb levéltárai közé tar-
 Az ezelőtti szűk és sötét helyiségek új, tágas, szép és e czélra
 lezett helyiségekkel cseréltettek fel, mely az első emeleten 4 nagy
 ből és egy dolgozó szobából áll. Az állványok igen díszesek — az
 lak mellett s a termek közepében vannak fölállítva. A történeti
 zárt szekrényekben van elhelyezve. A berendezést és áthurcol-
 Éder Gyula főjegyző vezette és intézte, még pedig aránylag rövid
 itt, úgy hogy ma az egész levéltár teljesen használható állapotban
 nevezetes vívmányban a főjegyző mellett nagy része van a derék
 armesternek, ki a kivitelt előmozdította s lehetővé tette.

Különösen ki kell emelnem, hogy ez átköltözés folytán egy csomó
 gó anyag került fölszínre. Majláth Béla mindössze 11,856 számot
 — mely a XIV—XVII-ik századig terjed. (Ezentúl a XVIII. szá-
 734-ig 19,148 számig ment.) Éder főjegyző úr föltalálta az indexet
 okat az actákat a 19,149. számtól a 20,105-ig, s ezeket fölállítá
 dezé. Ez igen nevezetes historiai anyag, mely 1326—1737-ig
 . Ezen kívül munkába van véve a lymbus és a diplomaticai cso-
 : indicálása, melyek külön osztályt fognak képezni.

Végül még codexek és könyvek is kerültek elő. Minthogy pedig
 történeti anyag sokoldalú — nem tartom érdektelennek néhány

fontosabb darabját felsorolni: a politikai és művelődéstörténet buvárai sok őket érdeklő anyagot fognak e rövid regesták közt találni.

I. Codexek: a) *Egyházi karénekek.* Kétféle írás a XVI-ik századból. 5 hangra írva. Mindkettő 8' »tonus«-ból áll. Primus — octavus Tonus: Michael Varottus-tól; a második rész Vincéntius Ruffus-tól.

2. *Postilla.* Elöl naptárral, melyben megvannak a magyar szentek. XV-ik sz. írás, vége csonka.

3. *Formulae juramenti et regulae,* a kassai tanács számára. 1578-ból, német és magyar szöveggel; az eskümintákon 1608-ban annyit változtattak, hogy »római császárnak és királynak« szavak helyébe »Második Mátyás Magyarország koronás királyának« szavakat tettek.

II. Könyvek. Ezek közt van három magyar.

1. A »Praxis Pietatis« ötödik kiadása (Váradon Szenczi Ábrahámnál.) A címkepnak csak töredéke van meg.

2. (Komenius Amos): *Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinæ edita. Iypisq̄ Celsiss. Principis exscripta Anno M.DCLII.*

3. *Approbate Constitutiones Regni Transylvaniae. Varadini... MDCLIII.*

III. Több mint ezer darab okirat 1326—1737 közt: számos pergamen oklevél, sok missilis, nevezetes politikai dolgok, művelődéstörténeti adatok, regestrumok, vallásügyi iratok, igen sok helytörténeti adat. A buvároknak minden irányban gazdag aranybánya — csak néhányat fogunk kiemelni:

1. *Capitulum Ecclesiae Beati Martini de Scepus 1405 in festo beati Briccii confessoris et pontificis bizonyosság-levelet állít ki, hogy Saphar Dorottyá Richnai Miklós özvegye 19 márka czüstneműt hagy végrendeletileg a franciscanusoknak, melyeket szüleitől kapott, jelesen: »unam crucem magnam argenteam, deauratam, lapides preciosos in se habentem, unam imaginem beatae virginis tenentem filium in ulnis similiter argenteam deauratam et quandam unam pixidem magnam et longam argenteam eodem modo deauratam ac quasdam casulas et ornamenta altaris necnon alias curialitates. . . .« Több okirat van ezen időből, mely a dominicanusokra vonatkozik, hasonlólag több kiváltság-levelet egyes czéheknek, czéhszabályok (XV. század) s a felső-magyarországi városok összeköttetéseire vonatkozó okirat.*

2. 1439-ből a Lapis Refugii számára alapítvány.

3. Giskra levelei, kötelezvényei 1440—1445-ből.

4. Országgyűlési articulusok 1459. 1464.

5. A dominicanusok provincialisa Marcus 1465. in festo beatae Ceciliae virginis et martyris engedélyt ad, hogy a romban levő egyház fölépítésére a templomi ékszereket eladhassák.

6. A kassai Sz.-Erzsébet egyház összes kincseinek, ékszereinek, folszereléseinek regestruma 1516-ból. Rendkívül nevezetes.

7. Országgyűlési articulusok : 1521., 1523., 1525., 1526.
8. Thurzó Elek levele Henkel Jánoshoz, kassai plébánoshoz, Buda
9. bizonyos peresügy kiegyenlítése végett.
9. Zápolya János Instructiója 1527. apr. 1-ére Regensburgba letett birodalmi gyűlésbe küldött követei számára ; a) a főntasítás ; b) titkos utasítás »super concordia ineunda« ; c) utasítás de particularibus rebus ad expeditionem necessariis.
10. Henckel János levele Traudmansdorf. 1528. aug. 28. »Antonio silvano praedicatori verbi dei Cassoviensi.«
11. Zápolya János 1528. in festo beati Thomae episcopi Vitéznek, a német hadak közeledéséről, aug. 17-ről egy más levél «docto Servatio Cibuo» János király hadi mozgalmairól. U. a. év Kornis Gáspár notorius kassai javai Báthory István nádornak adományozottak.
12. Serédy Gáspár Herberstein Rupertnek hadihíreket ír. (1529.)
13. Henkel János Znaim 1529. jan. 21. írt levele a kassai tanácsosok, különböző híreket ír.
14. A városi tanácsosok eskümintája versbe szedve 1529-ből:
- »Das yr ein Rechts Recht thwn welt.
Gott dem Allmechtigen
Der heiligen Kron von Ungern
Ewrm Erbherrn Konÿg Ferdinando
Der ganczn gemeyn diser Statt. stb.«
15. Tamás egri püspök 1531. dec. 30. Pozsonyból a kassai polgároknak híreket ír a békealkudozások folyamáról.
16. 1552. A kassai székesegyház kincseinek inventariuma.
17. Ferdinánd parancsa a kassaiakhoz 1557. jul. 8-áról, hogy a minicanusok egyházi kincseit, melyeket akkor, midőn a zavarok miatt Pozsonyból menekülni kényszerültek a regestrum mellett adtak át, (periculosos et rebelles nostros expulsos) adják vissza.
18. Eskümintá, az összes Kassán levő ezéhek felszámolása (1557.)
19. Ferdinánd parancsa (1558.) a felső-magyarországi városokhoz, hogy szemben az odamenő Izabellával, tartsák meg hűségöket.
20. A felső-magyarországi commissariusok (1559.) az öt várostól sereget kérnek.
21. A magyar papnak adott utasítás 1559-ből.
22. Kassa városa folyamodása Maximilián királynak Huszár Gálban 1560. dec. 27.
23. Perényi Gábor fölterjesztése Maximiliánhoz a Huszár Gálban támadt zavarok miatt. Patak 1561. márc. 4.
24. A kassaiak protestatiója a jászai convent előtt, (1562.) hogy az ottani nekik régi kiváltságuk, hogy a kereskedők portékáikat nem adhatják el, mint Kassán, tehetik le, adhatják el, cserélhetik be s nincs ezek-

nek joguk Kassán túl menni s különösen az erdélyiek s városi kötelezve voltak: most néhány erdélyiek: Fekete Tamás és Lit Demeter kolozsvári polgárok, Fejér Péter, Földvári Máttyás, Tövis An és János, Thorosdy Ferencz, Literati János, Kádas György, Csizs Péter s néhány váradi kereskedő tiltott és álútakon hoztak Kra mintegy 20 kocsi árut Varannó felé Zay Ferencz hadainak fele alatt, s e miatt összehütközés is támadt — ezek respectálják az kiváltságaikat.

25. 1569-ből a Kassa v. által Ungvártt és Tárkányban i gyalogok névsora zsoldjaikkal együtt.

26. Az 1572-iki országgyűlésre küldött követek jelenté naplója. Igen érdekes.

27. A szíjjártók czéhszabálya 1573-ból (német.)

28. Az 1576-iki pestisben elhaltak feljegyzése aug. 26-tól l aug. 29. »hat man die fraw Laszkin weggeföhret, hernachmals gestorben«; aug. 34: 4; sept. 96; oct. 184; nov. 258; dec. jan. 1—2-án 3. összesen 660. »Vom 18 Septembris bis zum 1 Novembris hat der Gräber 35 leichen mehr vorzechett die man blich hintragen hatt.«

29. 1586-ból regestrum a város harminczad jüvedelméről. (és 83-ból kiváltságlevelek a városi lerakodó hely ügyében.)

30. Az 1601-iki országgyűlésen előterjesztett királyi propo 3 iv, »Descriptio Posonii Joannes Bocatius Notarius Cassoviensis

31. 1601. és 1603-ból czéhszabályok.

32. A kassai ágost. hitv. polgárok folyamodása, hogy e sék meg nekik továbbra is használni a székesegyházat. 1604. j

33. 1605. febr. 14. Szatmár városa meghívja Alvinc városi ref. papnak.

34. 1605. nov. 9. A korponai országgyűlésre küldö levele.

35. Pischoky Vincze Ungvár 1606. márcz. 8. a megh sai papságra nem fogadhatja el.

36. A kassai polgárok protestatiója az 1609-iki ors azon pontjai ellen, melyek a város kiváltságait sértik (t ágyúk szállítása, koronaörzö gyalogok kiállításá stb.)

37. Lipóczy Dorottya végrendelete 1612. okt. 12. /

38. Regestrum a város által tartott katonák fizet 1617 közt azok névszerénti följegyzésével.

39. Bethlen Gáborné 1619. dec. 29. Váradról tudatja, hogy Kassára érkezik.

40. A szabolcsi hajdúk Nánás 1621. máj. 5. a k ök is fejük fennálltaig hívek maradnak a választott kir

41. Az 1622-iki soproni országgyűlés irománya

42. Bethlen Gábor adománylevele Alvinczay Pé

1. márcz. 9. quod Nos moti in primis pietate ac benignitate, et praesertim erga personas ecclesiasticas afficimur, inducti etiam in virtutibus ceterisque animi dotibus reverendi Petri Alvinczianae Cassoviensis Hungaricae nationis pastoris primarii ac verbi ministri fidelis nobis sincere dilecti, quibus eundem ab Altispræditum et insignitum esse non solum alienae commendationis honore, verum propria quoque experientia cognovimus« a hunkari et a Tárcza mellett, mely eddig az esztergomi káptalané volt, neki ányozza.

43. Az 1630-iki országgyűlés irományai.

44. Az öt szabad k. város czéhei közt vizsály támadván, az öt követei közt ez ügyben létrejött megállapodás (1635—6-ban.)

45. Bethlen István levele a hajdúkhöz rákosi táborból 1636. sept. 1., melyben ezeket a maga részére akarja vonni. Ugyanezen ügyben a maga levele, u. o. 1046. »rebuil az hirnevő« hó 11-én.

46. A városi kincstárban levő pénz s arany és ezüstneműk jegy-1643—4-ből.

47. Kassa városa capitulatiója Rákóczy Györgynek Bácsa 1644. s. 10. Eredeti példány.

48. Az 1647—48-iki vallásügyi tárgyalásokra vonatkozó neve-irományok.

49. Kovács Panna assz. javainak összeírása 1648-ból.

50. A Rákóczyhoz küldött követek számára adott utasítás 1648. i kiváltsági ügyekben.

51. Az 1649-iki vallásügyi vallatásuk és tárgyalások.

52. Bornemisza János vicegeneralis végrendelete (magyar) 1653. dno primo ante dominicam Palmarum.

53. II. Rákóczy Gy. lengyelországi hadjárata következtében Felső-arországra lengyel had ütvén be, a felső-magyarországi rendek . jul. 21-én gyűlést tartottak: ennek articulusai s egy felterjesztése jelelem asszonyhoz« (Lorántfy Zsuzsánnához.)

54. A piacon levő Mária szobor alapító levele (1673.)

55. 1677. oct. 1. Kassa városa lakosainak összeírása.

56. A kuruczvilágra vonatkozólag is szép számmal vannak adatok,

Van ezenkívül még két csomag inquisitio: az egyik 1579-ből, a 1629-ből, mindkettő magyar nyelven, csek leginkább törvényke-nyagot foglalnak magokban.

Országgyűlési acta és törvény böven fordul elő az indicált acták is — ezenkívül az újon föltaláltak közt van egy vaskos kötet, 1464-en kezdődik. Külön csomagban vannak a 1498-ikiak. Ezen-1544-től kezdve eredeti aláírásokkal ellátott articulusok. Ezen-a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején tartott országgyűlések-

nek határozatai bár hézagosan, de föltalálhatók a rendezett és rendezés alatt levő csomagokban.

Mindez mutatja, hogy Kassa s a felső-magyarországi városok érdeklődéssel kísérték hazánk politikai történetét: nemcsak országgyűlési követeiktől szereztek értesüléseket, hanem magok a politika intézői is azon voltak, hogy az események színvonalán tartsák a városokat.

Mindamellett ezen újon föltalált anyagnak, épen úgy mint a régi- nek legnagyobb része magának Kassának történetére vonatkozik. Oly gazdag anyag ez együtt, hogy abból magából meg lehet írni a város történetét, — de oly nagy fontosságú is egyszersmind, hogy annak érdekét egy nagybecsű oklevéltárral kellene emelni.

Óhajtható volna, hogy ez megtörténjék. A nevezetesebb németországi városok megkezdték oklevéltáraik, kronistáik kiadását. Bécs, Nürnberg, Angsburg jó példával mennek elől. Nálunk ez úgy el van hanyagolva, s a mit fölmutathatuk mindössze egy pár monographiá. Ezeket is jobbadán alföldi, vagy dunántúli városoknak (Kecskemét, Debreczen, Szeged, Kőszeg, Szombathely) köszönhetjük, s épen a leg- gazdagabb levéltárral bíró felvidéki városok részéről történt legkevésbé.

Az a körülmény, hogy Kassa oly szép áldozatot hozott levéltár érdekében, hinnünk enged, hogy ott jobb fordulat állott be. A férfitól, kit polgártársainak bizalma »Felső-Magyarország fővárosa« élére helyezt, e részben minden jót várhatunk: ő érdeklődik az ügy iránt s fog is módot találni, hogy létrejöjjön »Kassa városa monographiája« és »Kassa városa Oklevéltára«.

SZILÁGYI S.

AZ Ó-BUDAI EGYETEM TÖRTÉNETÉHEZ.

Mult évben megjelent »Egyetemeink a középkorban« című nagy- fontosságú munka azt tartja, hogy Zsigmond kir. alapította az ó-budai egyetemet, érvül fölhozván, miszerint ez általánosan elfogadott nézetet első sorban Inhoffer határozott állítása igazolja, mellette szól pedig azon körülmény is, hogy Nagy Lajos aligha alapított a pécsin kívül még egy másik egyetemet.

Azt hiszem, az ügy érdekében csak helyes eljárást követek, ha olyan forrásra figyelmeztetek, mely egy, vagy más irányban az ó-budai egyetem homályos multja körül fölmerült számos kérdés mikénti tisztá- zására nézve talán, nem mondom direct választ, hanem némi tájékoztató pontot képes szolgáltatni.

Az ausztriai szt. kereszti apátság multja, mint tudjuk, hazánk

tével nem egy helyen találkozik; azért nem is kételkedhetünk miszerint az érintett apátság régi levéltára épen ránk nézve sok följegyzést tartalmaz. Legalább annyit bizonyosan állíthatok, hogy ercita-rend egyik érdemes tagja néhai Koll Malachias által nekem előttről kiadott munkában, mely a szt. ker. apátság történetét tárgyalja, okmányok és a rend tagjainak számos kéziratai alapján tár- olvasám, hogy *Nagy Lajos, midőn Budán egyetemet alapított, szt. Istvánról is hitt papokat tanárokul oda, hol a nevezett apátságnak tanára vála; továbbá pedig még azt is olvasám, hogy 1400 évben a budai apát azt írta Bertholdnak a szt. ker. apátság tanárának, hogy a budai apátság budai házába tömegesen tódul a nép, annak (kinek?) a tudományos szónoklatát hallgatandó.*

Azt vélem tehát, megérdemlené, hogy az egyetem multjának följegyzéséből az apátsági levéltár eredeti adatai is a tudományos irodalmunk keretébe fölvéssenek.

És most alkalmilag még egy megjegyzést kell a fentebbihez tennem. Az »Egyetemeink« cz. mű azt mondja, hogy Lambert budai prépost és Gelria Lambert két különböző személy. Nem tudom ugyan, hogy a tudós körök mily súlyt és hitelt tulajdonítanak Rupp »Budapest« cz. munkájában fölhozott idézeteknek; de nézetem szerint nem lesz felesleges az ezen idézetekre (Neo-Reg. Ac. 859. cs. 1. sz. 7. §. és 2. — Häutler Hist. Not. 25. l.) hivatkozó mű alapján itt megemlítenem, mint prépostok, a budai káptalannál 1412-ben János, — 1415-ben pedig Grolia (sic) Lambert, Zsigmond kir. egyetemének alkancellárja fordulnak elő. Mi ha való, úgy az »Egyetemeink« cz. munkájának szerzőjének véleményével ellentétben, Gelria (vagy Grolia) nem a konstánzi zsinaton működött budai préposttal mégis azonos személy. Mint egyébiránt, hogy Gelria még utóbb is viselte a budai káptalannal kapcsolatos tisztséget, mert csak 1420-ban jön elő Kanizsai János, mint a budai káptalan és alkancellár.

Vége pedig Czínár indexe szerint az ó-budai káptalan még egy kapcsolatot tart a konstánzi zsinattal: »Veterobudae Capituli M. Mode Joannes, Canonicus una Varadiensis, Concilio finensi interest. 1415.«

Egyébiránt, mit e tárgyban megemlíteni szükségesnek gondoltam.

STESSEL JÓZSEF.

N Y I L A T K O Z A T.

Thaly Kálmán, ki a M. Tört. Társ. jun. 2-án tartott választmányos ülésén Láczy Gyulának Széchenyi Pálról írt tanulmányát élesen megemlékezett az észrevételeiben, melyek a »Századok« e f. évi 6-ik füzetében jelentek: a kérdéses tanulmány fölötti pályabírálatomról is megemlékezni, főleg kiemelve, hogy a kérdéses dolgozatban, az 1882. VII. füzet.

melyet — egy bizonyos szellemiséget kivéve — mind irányára, mind tartalmára nézve majdnem föltétlenül elítél, »történelmi tárgyilagosságot, nagy adatbőséget és sok fontos kútfőismeretet vélttem föltalálhatni.« — Nem lehet szándékom a fölhozott kritikai észrevételeket és ellenvetéseket illetőleg t. tagtársunkkal vitába bocsátkozni, nem pedig azért, mert a kérdéses korszak történelmi tényleges részletei tekintetében a Rákóczykor és okmányai fáradhatlan buvárát magamnál sokkal illetékesebbnak tekintem; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az »adatbőség« és »a fontos kútfők« ismerete, — melynek megemlítése ez esetben főleg a Stepany okmányokra vonatkozott, — nem ugyanazonos minden fontos kútfők ismeretivel és fölhasználásával, melyre vonatkozólag annál kevésbé érezhetem magamat hivatva ítéletet mondani, miért annak ily terjedelmű ismeretere nem tarthatok igényt. — Egyébiránt a kútfők és adatok ismerete, bármily odaadással gyűjtettek legyen is, egy magában még nem biztosítja a történelmi tárgyilagosságot, főleg ha ezen adatok csak az ellentétes pártok egyikének kútfőiből vannak kiválólag merítve. Tanúsággal szolgálhatnak e tekintetben t. tagtársunk második Rákóczy Ferencz fiatalságáról írt érdekes tanulmányának egyes helyei, melyek, mint p. o. a Zrinyi Ilona téli útjához, vagy a fiatal Rákóczy neuhasi neveléséhez kapcsolt némely észrevételei (82. 102. főleg 115. l.) — nagyrészen egyébiránt magok a fölhozott tények által megczúfolva — az egyoldalú, nem kétlem jóhiszemű — de szenvedélyes történelmi insinuatió kirívó példáiként tekinthetők. Helyes szabálynak tartottam mindég, ha félreértetem, annak okát, legalább részben, saját magamban keresni. És ezért megjegyzéseim némely hézagának akarom tulajdonítani, hogy t. t. a »jelen benyomásainak szerencsés és mesterkéletlen összekötésében a múlttal«, melyet Lánczy tanulmányában dicséretleg jeleztem, a »túlön túl loyalkodó hajlamok és irányzások« solidaritását akarja következtetni a pályázó és pályabíró közt. Fölfogásom szerint szavaim legtermészetesebben azon érintkezési pontok szellemdús és sikerült felismerésére alkalmazandók, melyeket a pályázó Széchenyi Pál éresek és Széchenyi István jellemében és családi típusában jelzett; erre vonatkoztak szavaim és így azoknak politikai irányzatokkal nincs semmi közük. Részemről a kérdéses pályadolgozatot kizárólag irodalmi és történelmi szempontból vettem bírálat alá. — Nem ismerem szerzője politikai nézeteit v. irányzatait és így nem is mondhatom »rokongondolkodású vagyok e vele« vagy sem. De anélkül, hogy e helyen azon nagy horderejű államtani, közjogi és történelmi kérdések megvitatásába ereszkezném, melyek Thaly Kálmán »észrevételeinek« főalapját képezik: annyit határozottan mondhatok, hogy minden tisztelet mellett történelmi és politikai meggyőződési irányában — melyet egyébiránt saját meggyőződésemet illetőleg hasonmértékben igénybe veszek — részemről politikai nézeteit és történelmi fölfogásait határozottan nem osztom.

GR. SZÉCSÉN ANTAL.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Történeti Pályakérdések.

1. Kívántatik forrástanulmányok alapján azon politikai és culturai és megismertetése és jellemzése, melyet a magyar és lengyel egymásra gyakorolt.

Jutalma: herceg Czartoriszky László adományából 1000 frt. nap 1882. deczember 31. A jutalom csak önálló becsü munkának ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2. Kívántatik a magyarországi Pálos-rend története a mohácsi

3. Jutalma az Oltványi alapítványból 550 frt. Határnap 1882. nber 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A at nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki yomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Kívántatik a XI. században alapított magyarországi egyház- k egyikének története, az egyházmegye alapításától Nagy Lajos ig.

Jutalma Fraknói Vilmos r. t. adományából 100 arany. Határnap deczember 31. A jutalom csak absolut becsü munkának adatik jutalmazott mű szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki yomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. Adassék elő Bosznia története a magyar főnhatóság alatt, a XII. közepétől Jajcza elestéig.

Jutalma a Péczely József-féle alapítványból 1000 frt aranyban. nap 1882. decz. 31. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, öteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel gositva a munkát külön tiszteletdíj nélkül közrebocsátani.

5. Adassék elő, a hazai és külföldi források lehetőleg teljes felhasznál: a magyarországi könyvtárak történe a XI. századtól a Corvina ttéig. Kívántatik a hazai könyvtárakban — az oklevelek tanu zerint. — előfordult egyes könyvek irodalmi ismertetése.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Határnap 1882. decz. jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, donjog az Akadémiára száll.

— MOLNÁR ALADÁR történeti művének folytatása végett, az akadé- rténeti bizottsága nevében, Pesty Frigyes előadó a következő föl- teszi köz: Molnár Aladár nagybecsü munkája: »A közoktatás te Magyarországon a XVIII. században« szerzőnek korai halála ztében csak az első kötetig terjed. A m. t. akadémiának törté-

nelmi bizottsága érzvén annak szükségét, hogy e munka a megkezdett módon és szellemben folytattassék: fölhívja a hazai írókat, kik e munka folytatására hívatást és kedvet éreznek magukban, hogy ez iránt a nevezett bizottságnál f. é. december 1-ig dolgozati tervük bemutatása mellett nyilatkozzanak, mikép gondolják a folytatást megírni. Együttal a folytatott munkából mutatványúl egy kidolgozott fejezetet csatoljanak az ajánlkozáshoz. A benyújtott ajánlatok alapján a bizottság megbízást fog adni a Molnár-féle munka folytatására és az illetőnek azon adatokat és gyűjteményeket rendelkezésére bocsátandja, a melyek e munkára vonatkozólag Molnár Aladár után hátramaradtak.

— A MAGYAR TUD. AKADEMIA elhatározta, hogy az Emlékbeszédeket 1882-ön kezdve külön gyűjteményben fogja kiadni, s a vállalatot már meg is kezdte három füzettel: melyek Korponay felett Kápolnai, Suhayda felett Konck és Morócz felett Galgóczy által tartott beszédek foglalják magukban. Minden füzet külön 10—10 krért kapható.

— Az AKADEMIA ÉRTEKEZÉSEI sorában több nagy becses munka jelent meg: Zeilinszkytól az 1609-iki pozsonyi országgyűlés története, Majláth Bélától Forgács Ádám és Báthory Zsófia ékszerének története, Wenzeltől a Fuggerek Magyarországon, továbbá Jakab Elektől az erdélyi hírlapirodalom története, melyek annak idejében akadémiai felolvasások tárgyát képezték s Knoll Károly akadémiai könyvtárosnál kaphatók.

VIDÉKI TÁRSULATOK:

— A »DÉLM. ORSZ. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT« XI. évi közgyűlést tartotta 1882. jun. 4-én d. e. Ormós Zsigmond elnöklete alatt. Elnök megnyitó beszédében kiválólag a múzeum-egylet alakulásával foglalkozott s ennek a társulattal való egybekapcsolását tette igen kívánatosnak és czélszerűnek, mely esetben szakosztályok szerint munkálkodhatnának a tagok. Az elnöki megnyitó után Pontelly István egyesületi főtitkár terjesztette elő az egész évi működését a társulatnak főbb vonásokban. Említi, hogy a társulatnak kiváló munkálkodása a hajdani Dacia Ripensis területére, az ott levő hadútakra és az azok vonalain épült erődítményekre szorítkozott. S ennek végrehajtásában a főtitkár nagy részt vett. Valamint rendezte a muzeumot is, habár ezt a helyiség szűk volta nem engedte teljesen keresztülvinni. Egy év alatt a társulat muzeuma gyarapodott, a) a régi és újabb műtárgyak osztálya: 258 dbbal, b) érem- és bankógyűjtemény: 158 dbbal, c) könyv- és okirat: 58 dbbal. Ezután a tartott választmányi ülésekről beszélt és említette, hogy a társulat még eddig nem ásatott. A jövőben a Dacia vallum romanumának nyugoti vonalat fogják felvenni és tüzetesen meghatározni. Jelentést tett az elhunyt tagokról s a társulatot a nagy közérdeklődéséért ajánlta. Utána Odor Samu társ. pénztárnok tette meg jelen.

A társ. tényleges tőkéje 3485 frt 13 kr. A pénztári jelentés után *Sonyi János*nak: »A kunok Délmagyarországon« cz. tanulmánya adott fel, mely a társ. füzetében fog megjelenni. Ez értekezés azon st fejteti, hogy topographiailag hova helyezendő a török hódítás időig a Temes-közben lakott kunoknak »szentelti« széke, s ezt sok áll bizonyossága szerint Torontál megyében a mai Mokrin határában is helyezi. Ezután felolvastatott a »Kölcei egyesület« tört. szakosztályak azon megkeresése, hogy engedne helyet a társ. közlönyében szakosztálynak a délvidékre vonatkozó fontosabb értekezéseknek, t a társ. el is fogadott. Társulati ügyek elintézése és tagválasztásán a közönség a muzeumépületbe ment és ott a főtítkár bemu- az ujonnan rendezett muzeumot.

IRODALMI SZEMLE.

— *A Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* Dr. Knauz Nándor e cecsu munkájának II. kötete megjelent. E kötet 927 oklevelet maz az 1273—1321 évekből, a tudós szerkesztő regestáival és steivel. Nagyban emeli a monumentalis munka becsét a szöveg nyomtatott tizennégy fametszetű pecsét képe s a kötetet bezáró ilék; hat lapon ötvenöt oklevélből találunk facsimile mutatványt. ost a herceg-prímás 25 éves püspöki jubileuma alkalmával nem elen megemlítenünk, hogy ez a munka is az ő költségén jelenik Közelébb részletesebb ismertetést is közlünk e monumentalis írói.

— *PESTY FRIGYES* várva várt munkája, »A Magyarországi Vár-ágok története«, mely az eltűnt vármegyékről írt munkájának zítését képezi, az Akad. történelmi bizottságának kiadásában 591 terjedő vaskos kötetben, díszes kiadásban megjelent. A nagy- munkára még vissza fogunk térni.

— *BEREGVÁRMEGYE* monographiájának harmadik kötete is meg- . *Lehóczky Tivadar* e nagyterjedelmű munkáját, mint olvasóink ezhetnek, Beregvármegye társulatunk ajánlatára fogadta el. E dik kötet a specialis részt foglalja magában s egyes helységek fő és új adatokban gazdag leírását, történetét foglalja magában. a mű teljesen be van fejezve. Ajánljuk olvasóink s általán a tör- sedvelők figyelmébe.

— *VILLÁNYI SZANISZLÓ* Győr-vár és város eseményekben gazdag íból a XVI. és XVII-ik század történetét egy tanulságos képebe ösz- ítva s becses okmánytárral ellátva, kiadta. Monographiai irodal- nak ez egyik legbecsesebb termékére előre is figyelmeztetjük olva- ut: közelebbi füzetünk ismertetését fogja hozni.

— *SZENTKLÁRAY* koszorús munkájából: »Száz év Dél-Magyaror-

szág történetéből« az első kötet 3-ik füzeté, mely a 381. laptól 51 terjed, megjelent. Négy fejezetet foglal magában: a nemzeti mo mak, kincstári javak eladása, telepítések II. József alatt s az 178 török háború. Ezzel az első kötet még nincs befejezve: lesz még negyedik füzet is, mely tavasszal fogja elhagyni a sajtót. E füze 2 frt 50 kr.

— SEBESZTA KÁROLY tagtársunk s tanfelügyelő »A magyar zet története« cím alatt hasznos tankönyvet készített tanítóképezi polgári iskolák számára. Maga is hosszabb időt töltvén a tanári p nemcsak elméleti, hanem gyakorlati ismereteket is szerzett, mel tankönyve készítésénél jól használt. Nagy súlyt fektet a művelődé ténetre s általán könnyen felfogható elbeszélő modorban van írva.

— DR. RODICZKY JENŐ »Takarmánytermesztés« cím alatt : ki egy terjedelmes gazdasági munkát, melyről azért teszünk e b említést, mert abba a növények története hazánkban felvételek talál mi, tudunkra, első ilyenmű kísérlet. Szerző különben a magyar n gazdaság történetének megírására gyűjt adatokat sőt e műve ré már el is készült.

— »A MAGYAR ÓDAKÖLTÉS TÖRTÉNETE« cím alatti Csere Gyula egy becses tanulmányt írt mely fölvelt tárgyát a szent B hymnustól Vörösmarty-ig tanulságosan tárgyalja. A 61 lapra ter munkát, mely Aigner-nél kapható, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— AZ AMPHITHEATRUMOT Óbudán Torma Károly már telj kiásatta s kitisztította úgy, hogy az most egész nagyságában a körü emelt földhányásról kényelmesen átszemlélhető. Deák Farkas »Ellenőr« jun. 24-iki számában erről írván, a következőket emelje cikkéből. Az amphitheatrum most már ki levén ásva, Trefort min az egészszet cement-burkolattal akarja behuzatni s egyszersmind va kis portáléval vagy emlékkövel megjelölni, melyen az ásatás ténye lesz felírva. Hír van, hogy ő Felsége is érdeklődik az ampbithea iránt, s legközelebbi lejövetelekor tán meg is látogatja. A további tásokat Torma most a papföldjén eszközli, melyen Hampel tav »Thermae majores«-t ásatta fel s most Torma megtalálta és ki is á már a »Thermae minores«-t s ott sok érdekes régiségeket talált.

— KOLOZSVÁRT a Mátyás király születésházának kikutat kiküldött bizottság junius 23-án ülést tartott s ezen ülésen ter elő Szabó Károly elnök emlékiratát, melyben kétségtelenül kimut hogy Mátyás királynak születésháza a hagyománynak is megfelelő kolozsvári úgynevezett Óvárban a főtérről bemenet szemben lev jelenleg fióklaktanyának használt ház. Hogy Mátyás királynak es

zületésháza, azt kétségtelenné teszi magának Mátyásnak egy 1467. sept. 28. kelt privilegiális levele, melyet II. Rákóczy György 1649. decz. 20-án átir és megerősít s mely a »Történelmi Tár« 1880. év-olyam 170—173. l. jelent meg. A ház így pontosan meg levén határozató, csak az képezheti kérdés tárgyát, hová kellessék helyezni az ezen seményt megörökítendő emléktáblát. Ami az emléktábla szövegét illeti, azt szintén Szabó Károly készítette s azt a bizottság hasonlókép el fogadta. De mivel mostani romladozott állapotában a ház nem sokáig lehet fenn, Szabó Károly emlékiratában azt az indítványt teszi, hogy a ház a város, mint melynek tulajdonát képezi, adja át az államnak a köztulajdonosok kikötésével, hogy ezt a műemlékek bizottsága által stilszerűen restauráltassa, tartsa fenn s valamely közművelődési intézetet helyezzen el benne, p. o. a muzeumegylet érem- és régiségtárát. Az egész emlékiratot fogadta a bizottság s ezt fel fogja terjeszteni a városi közgyűlésnek, melynek elnöke csatolván még Nagy Lajos indítványát, ki Mátyás királynak a székelyszabású emlékszoborban való megörökítését ajánlja. Ez ügyben a városi közgyűlésnek országszerte gyűjtést fognak kezdeni, ha a városi közgyűlés is fogadja ez indítványt s állandó szoborbizottságot akkor alakítanak.

— **BEEGMEGRÉBEN** Pudpalócz kárpáti községben a Duzsár ruthén család egy Rákóczi emléket őriz, egy asztalt, melyen a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz pihent egy éjjel. Ezt Lehoczky is említi a geographiájában s az évszámot 1703-ra teszi. A hagyomány azonban csak a korról szól, midőn Rákóczi végleg elhagyá a hont (1711. febr.) s csak ő őrizé egész idáig kegyelettel az asztalt, de mostani birtokosa csak Mihalý árúba bocsátá s az ereklyét a hazafias érzelmeiről és a hazafias érzelméről széles körben ismert úrhölgy, Bay Ilona vette meg s a közintézetnek szándékozik adni megőrzés végett.

— **SIMOR JÁNOS** bibornok herceg-primás negyedszázados püspökségi emlékére Pázmány Péter szobrát készítteti az esztergomi székesegyház számára. A szobor Turinban készül, 9 láb magas s tiszta carrarai márványból lesz. Közelebről felállítják.

— **A PÉCSI TISZTELETREMÉLTÓ SZÉKESEGYHÁZAT**, melyet a múlt században alakjából restaurálás czíme alatt egészen következtettek, a Pécsi Nándor az egyházmegye tudós püspöke stilszerűen helyreállította s a munka keresztlútvitelével Schmidt Frigyeset bízta meg. Az emlékműveket már meg is kezdték s az egész nagyszerű tervezetet Dr. Bor Béla »A pécsi székesegyház restaurációja« című munkában ismerteti, mely előbb az Egyházművészeti Lapban s most külön lenyomatban is megjelent.

— **ÉRDEKES LELETEKRE** bukkantak Tolnamegyében, a Lengyelhez tartozó szarazpusztai községben, a régi hatalmas templom helyén, köztük nagy mésszel bevont harangra, mely jelnélküli s a kutatók állítása szerint régebb volna az 1317-iki mező-tarpai haragnál. Közül ehhez a haranghoz kelta régiségeket is találtak.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— GYŐR-VÁR ÉS VÁROS helyrajz erődítése, pár telek és lakos ~~száma~~ viszonyai a XVI. és XVII. században. Két ábrával. Írta *Villányi S. Z.* niszló. Győrött 1882. 8-adr. 210 l. Ára 1 frt 20 kr.

— BEREGVÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Írta *Lehoczky T.* II. kötet. Különös rész, nyolcz képpel. Ungvár, 1881. 8-adr. 860 l.

— SZÁZ ÉV DÉLMAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBŐL. Írta *Dr. Szentkláray Jenő* Temesvárott, 1882. I. Kötet, 3 füzetjé.

— A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RESTAURATIÓJA. Írta *Dr. Czobor Béla.* Budapest, 1882. 8-r. 32 l. és egy tábla.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Tanító-képezdek és *Polgári* Iskolák használatára írta *Sebesta Károly.* Budapest, 1882. 8-adr. 186 l. Ára 1 frt.

— MONUMENTA ECCLESIAE STRIGONIENSIS. Jussu et sumptibus emini. et rev. dni. Joannis Cardinalis Simor, principis primatis, archiepiscopi Strigoniensis etc. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit *Dr. Ferdinandus Knauz.* Tomus II. ab a. 1273. ad, a. 1321. N. 1—927. (cum 6 tabulis lithographicis et 14 sigillis ligno incisis). Strigonii 1882 4-r, XXIX. 885 l. és 6. t. Facsimile.

— DIE KIRCHE DES HEILIGEN ELISABETH zu Marburg nebst ihren Kunst und Geschichte Denkmälern. Von *Wilhelm Kolbe.* Marburg 1882. 112 l. metszetekkel. 1 frt 20 kr.

— DIE KIRCHLICHE UND POLITISCHE WIRKSAMKEIT des Legaten *Raimund Perandi* (1486—1505.) Unter Benützung ungedruckter Quellen bearbeitet von *Johannes Schneider.* Halle, 1882. 8-adr. 127 l. Ára 3 márka.

— JOSEF UND FRANZ VON SONNENFELS. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpars nach den besten Quellen bearbeitet von *Franz Kopecky.* Wien, 1882. 8-adr. IV. 416. Ára 3 frt 20 kr.

— BEITRAG zur Geschichte des Oesterr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts von *Johann Newald.* Wien, 1881. 4-r. 69 l. Ára 3 frt.

— QUELLEN zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs während der Französischen Revolutionskriege 1790—1801. Herausgegeben von *Alfred Ritter von Vivenot* Vortgesetzt durch *Heinrich Ritter von Zeissberg,* III. B. Wien, 1882, 8-adr. XVIII. 521. Ára 6 frt.

GHYMESI GRÓF FORGÁCHI SIMON
MINT ÍRÓ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

IV.

Hosszas munkácsi rabságának unalmai között, Koháry István példáját és önnön buzgó vallásos érzületét követve, gr. Forgách Simon reáért egy *vallás-erkölcsi elmélkedéseket és imádságokat* tartalmazó könyvet is szerzeni, — kurucz vitéz bajtársai lelki üdvösségére. A fogoly tábornagy sajátkezű iratában ránk maradt terjedelmes mű címe a következő:

»Gyűzhetetlen

és

Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző

Fegyver

mely az Haza Szabadsága mellett

Vitézkedő Bujdosó Magyarok

számára készítettett.«

A mély áhitattal és itt-ott igen szép, élénk, numericus magyar prózában írt mű két részből áll: 1. *Elmélkedések*. 2. *Imádságok*. Mindenik részt egy-egy bevezetés előzi meg; az elmélkedések előtt olvashatónak címe: »*Az keresztény életnek regulája*.« Az elmélkedéseket átható vallásos buzgalom, fennkölt gondolkozásmód, nemes resignatio és Istenben való teljes megnyugvás jellemzi. Gyakran találkozunk magvas eszmékkal, kerekded, szép gondolatokkal, s örök alapigazságoknak elmés mondatokba foglalásával. Az irány erőteljes, folyékony és — politikai s katonai munkáival ellenkezőleg — latin szavaktól jóformán ment, tiszta

magyar. A mi már az elmékedések tárgyait illeti: ezek vallás-erkölcsi fogalmakról szólnak, pl. a békességes türestről, az Istenben való bizodalom és megnyugvás üdvös voltáról, a világi hívságok, pompák etc. megvetéséről »az kevélségrül és nagyvárágyásrül«, »az irigységrül és a jóra való rüstsigrül«, a fővénység kárhozatos voltáról. (»Az kincset az tárházadban s ne az szívedben tartsd, — kúsz lígy mindenkor azok nélkül el lenni.«) Itt vannak továbbá Krisztus hegyi beszédei, az evangelistákból, különösen sz. Szent-Mátéból kiírva és Forgách által mély vallásos buzgalmi elmékedő bevezetésekkel commentálva.

A második rész, az imádságok »*cljájru beszéd*«-jében szerző az ima fogalmát így határozza meg: »Az imádság Istennel való beszélgetés, melyben az elme az Istenhez fölmenvín, kíri Istentül illendöket.« Az előforduló imádságok ezek: 1. Krisztus-Jézushoz, a mindennapi veszedelemben való oltalomért. 2. A Szent-Lélek Istenhez. 3. Az úrzü angyalhoz való imádság. 4. Reggeli imádság, és még hét, a »Mi Atyánk«-nak egyes pontjait alaptételeül vett külön ima.

Az »Úrzü angyalhoz való imádság«-nak külső lapjára ugyan Forgách kezével ez van jegyezve: »Imádságok, az kiket magam csináltam.« Lehet tehát, hogy a föntebbi »elmékedések«-et idegen nyelvekből dolgozta vagy fordította át. Ezen utóbbi, valamennyi közt legrövidebb egyszerű kis imát mutatványul ideiktatjuk:

»Istennek hív szent angyala, engem, ki úrzised alá az Úr kegyelmességibül bizattam, világoddal vezírelj, őrizz s támogass; oltalmazz engem minden testi és lelki felháborodástul, az ördög és az gonosz emberek incselkedésektül, az látható és láthatatlan ellenségim hatalmátul, minden búbájosságtul, minden mérges íteletül és italtul, fájdalomtül, szorongatástul, szígyenvallástul és botránkozástul, víznek, tűznek és fegyvernek veszedelmitül, rossz cselekedetektül és büntül, minden esettül és romlástul, megsebesedéstül és alkamatlanságtul, az hirtelen és véletlen haláltul! Az Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek ereiben, Ámen.«

E föntebbi elmékedéseken s imákon kívül maradt fönn még hasonlókép a gr. Forgách-család levéltárában Simon úrnak egy

saját kezével írott elmélkedése külön; mely ekkép vég-
 »Cselekedjed az mennyire lehet tüled, — és minden
 ges léssen. *Az munkálódót megsegíti az Isten!*« Ez azon-
 ár aligha börtönében, hanem később, lengyel- vagy török-
 i bujdosása alatt költ: mert fényes *török papírosra* van
 mint emigrationalis iratai közül számos.

A gr. Forgách-utódok bizonyára szép és kegyeletes dolgot
 ének, ha oly viszontagságos életü hírneves ősök ezen vallá-
 mkáit kinyomatnák, — az idegen föld hantjai alatt nyugvó
 ó vezér emlékezetére, ki 1711-ben oly meghatóan írta magá-
 zátlan bolyongásaiban: »*Providentia Divina perducet me
 in praedestinatum finem.*«

V.

Forgách Simon a fentebbieken kívül börtönében még sok
 apróságot, — köztük sok furcsát összeírt és sok furcsát
 modott. Leírta még álmolátásait is. Egyik legkülönösebb
 — melyet talán profécziának tart vala, — »Jóslatok és
 s hiedelmek a Rákóczi-korban« czimű tanulmányunk
 ából már közöltük volt, saját följegyzése szerint. (L. Szá-
 1881-iki évf. 119—120 l.) Megismerheti abból az olvasó a
 álmaiban« is bizarr Forgáchot.

Fogsága alatt nejéhez gr. Eszterházy Ágneshez írt levelei
 azonban egyet, sajátos szellemének bővebb megismeréséül,
 á azért, mert ebben *börtöni olvasmányairól*, égi tünemény-
 ismét egy jóslomról szól, és tanuló fiának Zsigmondnak
onos-chronostichonos versket küld, tehát mindezeknél
 a levél némi irodalmi, vagy legalább irodalomtörténeti
 el bír, — íme ideiktatunk, a vörösvári Rákóczi-levéltár-
 zott sajátkezű, eredeti után közölve. E levél még Simon úr
 odásának első szakában, szepesvári tömlöczében kelt, s így
 k:

»Tömlöcz, 5. Januarij 1708.

Édes Kincsem!

Leveledet nagy szeretettel vettem; csak abban is szerencsétlen
 , hogy oly soká tartóztatják. Pacientia! Tehetik, s teszik. Azt
 ant-Dávid, hogy soha nem látott igazat, *elhagyatottol*. Joseph se

lött volna soha vicekirály Egyiptomban, ha üldözist nem szenvedett volna. Az mi mennyei édes Atyánk az ő benne bízó fiait — mind világi s mind mennyei jó végre — szokta látogatni. Ki bízott még Istenben, s elhagyattatott? Az jó lölkiismíret az Isten ostorát nem büntetisnek, de áldásnak veszi.

Emberi mód szerint bizony nehéz is ily iszonyú strázsák alatt való rabság,¹⁾ holott napról napra kevesebb reménségben lehet az ember, és mint az barom, csak bé vagyon rekesztve, nem tudja okát, s lölki vigasztalás nélkül, mint az pogánynak, ilni köll.²⁾ De ezen testi sanyargatásokat Isten malasztja által mind meggyüzi a jó lölkiesmeretnek Istenben való bizodalma, és mint az pálmafa: mennil inkább terheltek, annál inkább nyül.³⁾

Volt oly reménségem, hogy már meg fognak elégedni iszonyú sanyargatásimmal, vagy hogy könnyebbíteni fogják kemény tömlöczösisemet. Ha tudnám, hogy még tovább lenne rabságom, azon instálnék, hogy valami jámbor papot engednének mellettem lenni, még is: lölki vigasztalásom lehetne, és velem lehetne asztala; és legalább nappal az palotákba mehetnék az tisztekkel. Ha azirt szabadulásomban reménségem nem volna: ezekért tigy te is instantiát, — én is fogok supplicálni.

Boldog Isten, — bár csak azt mondanák meg: mért szenvedek s meddig akarnak kínzani?⁴⁾ Énnékem ugyan, hiszem Istent, se bestelen-

¹⁾ A megelőző év őszén ugyanis Simon úr egy éjjel titkon leereszkedik vala a várból s el akara szökni Lengyelországba; de a kötéll elszakadt, ő lezuhant, és reggel ott lelé őt az őrjárat, kimarjúlt lábbal a várarkában. *Ezért vigyáztanak azóta szigorúbban reé.*

²⁾ Szepcsvártt, — mint eleinte Munkácsra is, — a helyorséghez képest csak protestáns várkaplán volt, kinek szolgálatával viszont a buzgó katholicus Forgách nem akar vala élni. Munkácsra aztán, sok kérése után, küldött neki Rákóczi egy állandóul a várban maradandó kath. lelkészt.

³⁾ Crescit sub pondere palma.

⁴⁾ Forgách Simon sokszor folyamodik vala fogságából ügye törvényes megvizsgáltatásáért; továbbá ugyanő, neje és fia Zsigmond, valamint a főispánsága alatti vármegye *Borsod*, nemkülönben *Nyitra*, hol ő volt a legnagyobb földesúr, (Galgócznak, Ghymesnek, Nagy-Tapolcsánynak, Tavanoknak ura) megkeresték ugyane végett 1707-ben az *ónodi gyűlésre* egybegyült országos Rendeket. A fejedelem ekkor titkos ülésben az országtanács (senatus) elé terjeszté az elfogatott tábornok ügyét, és miután az előterjesztett adatokból a senatorok meggyőződtek, hogy Forgách, ha ügye rendes vizsgálat alá kerül, a hadi törvény szerint *halált* érdemelne: megköszönték a fejedelem kegyelmességét, ki őt kíméletből *csak* fogva tartatja, miután halálos ítélettel meggyaláztatni elökélő családját állalá.

emre, se lölköm veszedelmére ezen kuldússágra való jutásom és rabom nem fog esni, s nem filek az orca-pirulástul.¹⁾ *De az kemények felül sok iszonyú példák vannak mind az szent s mind az világi históriában. Az mint tömlöczünkben ez az példabeszédünk: Ők lássák, — szenvedjük! Az keménykedőket fenyegeti, és az szenvedőknek jutalmat az Isten.²⁾* És így jobb az szomorú házhoz menni, hogysem az sokasásban, — ezt mondja az Szent-Írás. Ne búsulj édes Ágnesem, csak ebben bizzunk és isteni filelemben neveljük gyermekeinket, — mind az! Svata Ágnes eljün, és nyist nyemosgo. Bárcsak akkorra látalak!...

Azokban az viaszgyertyák már elfogytak, nincsen több kettünél. Tenye — nyist, szilva nyist. Oda vagyon az három hét, s az kuta víz elfogy. Azon is kirlek édes Kincsem: *egy Molnár névű dictioná-könyvre³⁾ vagyon szükségem, mikor olvasok; tudom, vagyon az Zsigus — küldd el. Az mostani szeréziai király (XII. Károly) jélül négy könyvem vagyon, úgy egy lapos könyv az baráros herczeg (Maxuel) háborújáról. Item, az Leopoldi könyvek között,⁴⁾ két páter Szikel borra hozott volt, vagyon egy imperiumbeli országgyűlésinek vigés az országmutató mappát, — ezeket küldd el. És így én már az redísnek adtam magamot, és az Ágnes helyett az könyvekben fogok örködni.*

Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképen: *Calendariumban leszen ez az jel: S. S.⁵⁾*

Az álom ily formán volt: (Itt le van rajzolva két égő szív, egymellett; közülök egy ág nyúlik fel, melynek tetején két serpenyőjü

¹⁾ Forgách ugyanis azt hívé, hogy öt haza- vagy fejedelem-árulás úja miatt fogták el, — holott erről szó sem volt: ő tisztán *katonai ért* lakolt.

²⁾ V. ö. az id. h. közlött „*álmt*“. Efféle — mint a jelen levél tja, a fejedelem kezeibe került — nyughatatlankodó írásaival csak shítá sorsát és hosszabbitá rabságát Forgách örökösen háborgó e, mert a fejedelmet maga ellen ingerlé. Ha esendesen viseli magát gában: Rákóczi sokkal hamarabb fel fogja vala szabadítani őt, a Bercsényinek megmondá.

³⁾ Szenczi Molnár Albert szótára.

⁴⁾ Forgách holmiinek egy részét még 1703-ban beszállította volt beczról Leopoldvárába, honnét aztán azokat csak az 1706-iki fegyűnet alatt kapta ki. Ezek közé tartozhattak az itt érintett könyvek is.

⁵⁾ A löcsei kalendárium V. C. jegyéről Bercsényi azt tartá, hogy t teszi: *Vincit Curuz*, az S. S.-ről ellenben, hogy *Superat Soldat* = a német; ezért vigyázzon különösen az ily baljóslatú napokon a ő magára s gyermekeire. (L. értekezésemet: »Jóslatok és babonás lmeek a Rákóczi-korban.« *Száradok*, 1881. 45. l.)

mérleg; a közép-ágból két oldalig sarjad ki: a balról való szív, kettős kereszttel, a jobbról valóén is szív, de három ró két nagyobb, alsó szív felett e fölirat: ISTEN ÁLDÁSA.) M: Ez jót jelent nekünk és maradikunknak; mert az mérték iga kereszt szenvedist és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik. Éde ne bússúl; vig szívvel vegyük Isten látogatását, — bizony-b áld! *Ha Isten velünk: kicsoda ellenünk?* Irám

igaz

Rab Sim

P. S. Az én kedves gyermekeimnek atyai áldásonat Andris nem igen bússúl, eleget beszil nekem is ebéd és vacsora

Nem tudom, mi lesz az én lábomból: mert hol jobban, hol vagyok reája. (A várból való leesés miatt.) *Talám ugyan sántán*

Minémü csuda lött itten, az minapi levelemben elfelejt megírnya. 10. Decembris 6. óra elütt estve 1707., midün its: hideg fergeteg volt, én akkor szintig olvastam; Mindszent felett, — az hol az te lovaidd quártélyban voltak, mikor tál, — egy nagy tűz támada az égben, úgy, hogy az setit its világos lün az egisz vár, hogy az pinzt is megolvashatták ve tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várally: Várallya) felé eltünt. Valóban, mindnyájjan megiszonyodán Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda! Oh mi emberek, mit; hogy az Isten atyai intiseit úgy megvetjük, ennyi sok nyilván azelütt sokszor törtint példák után is.

Minimü verseket csináltak az Saxoniai Herczeg vejinel Imrének — az ki az örög-atyámnak apjával Forgách Simonna vír volt Sóljoni (Zólyomy) Katátül, — íme az *Zsigusnak* me; jól tanulja meg ezeket és szívében tartsa:

Nec lex, justitia, nec misericordia vincit
In re pollitica, nec Deus aspicitur.
Sed praetextus polliticorum: ratio status
Omnia conculcat nunc, inimica Dei.
Vivat progenies celebri de sanguine *Forgách,*
Quae virtute suum tollit ad astra genus;
Fortunaque fremente nitet, nec casibus ullis
Mergitur in praeeptis, deprimiturque solum.
Utque gravi posito sub pondere palma virescit,
Lassa nec in pronum deprimit illa caput:
Rebus in adversis sic constantissima semper
Atque sui similis stirps pia permaneat.

HoC CapItat SIgIsMYnD.◄ = 1708.

¹⁾ Úgy lön; örökre sánta maradt bele, de lovagolni tudott. (L. Mikos Kelemen Törökországi leveleit, 79. l.)

Megtanulta-e ezen dicső ősei magasztalt fényes erényeivel nagyratörő példaként serkentő szép verset Zsigmond úrri? nem tudjuk; de ha megtanulta is, — a jó tanács és buzdító versezet nem sokat fogott rajta, az bizonyos. Hiába kereszteltette volt őt atyja, nagyapjának a nádornak nevére: Zsigából sehogysem akart palatinus válni, — legalább nem úgy kezdte. Mert, hát a sok szép intés daczára, a kis »Zsigus«-ból hevesvérű, hivalkodó, reszekedő, és dobzódó természetű, részeges ifju lón, (Simon úr sem volt a jó bornak épen megvetője,) s bujdosó atyjának a nélkül is elég zaklatott életét még inkább elkeseríti vala könnyelmű, hebehurgya ifjuságának ledér hibáival, illetlen és rakonczátlan viseletével. Simon úr élőszóval sokszor hasztalanul dorgálá az ifjonczot: azért tehát — úgy 1716—1717. táján már valahol Moldva-, Oláh- vagy Bolgárországban, — olyan *parinaesis-félt* írt volt Zsiga úrri számára, szép fényes és erős török papírra, hogy magával hordhassa, sokat forgathassa, s még se kopjék el; de biz az teljes ép állapotban maradt ráuk: Zsigmond úrri nem igen nyítte el. Simon gróf megbúsult atyai szívének keserveit ezen iratában ilyenén kegyes intésekben, tanácsokban önté ki:

»Édes Fiam! Atyai kötelességemnek mind az Isten parancsolatja szerint, mind az természetnek törvényi szerint eleget akarván tennem: valamint eddig is mind szóval s mind írással, — úgy most is ezen írással intlek.

Íme, az Úr-Isten ügyenvaló kegyelmiből ép kizzel-lábbal, süit szép elmével teremtett tipeg, rigi dücsüséges familiában plántált, melynek tagjai az níkik adott isteni ajándikokkal úgy iltenek, hogy Istennek dicsüségét mindeneknek elütte megadták, — az mint kitészik az templomok, klastromok és ispitálokra való fundatiójokból. ¹⁾ Magok jó viseletek pedig nyilván vagyon, midlün annyi Palatinus, Judex Curiae és más országos tisztségekkel míltóknak ösmertik őket lenni az királyok s az ország. Tartozunk tehát mi is minden úton-módon azon lenni, hogy eleinket kövessük.

Te pedig édes Fiam, az Istennek ajándikival rosszúl kezdel élni rossz úton indúltál, — kibül ha idein ki nem tirsz: veszedelemre így, nemcsak testben, de lélekben is. Kítül hogy Isten megmentsen,

¹⁾ Simon úr maga is építettett Galgóczon a sz.-Ferencz rendüeknek sz. díszes kápolnát és a zaborhegyi camalduli remetéknek két cellát, lapítványokkal

kedes szívvel Istenemnek könyörgök, és tited az nagy Istenre kirlek: vedd eszedben magadat, és íletedet jobbitd meg!

Első és rettentő nagy vitkes fogyatkozásod az, hogy se apádat, se atyádfiaidot (anyja már ekkor, úgy látszik, nem élt;) se jóakaróidat meg nem becsüled; melynek ez az jele, hogy ha Atyád, vagy más üdösebb atyádfiai valamiben intenek: azt nem jó szívvél és alázatossággal veszed, hanem inkább az intésekre megharagszol, soha vitkesnek nem ösmered magadat, hanem magad kevély elmédnek inóulatjából dülsz-fülsz és minden desperátus gondolatoknak helt adol, és csak azt tartod jónak lenni, az mint te gondold. Holott ennél nagyobb fogyatkozás ifjú emberben nem lehet, mint ha elhiteti magával, hogy ő elég okos maga-magának, más emberek tanácsát, javulásit nem veszi bé.

Második az, hogy tudván magadban, sőt meg is ösmérted, hogy az borítal náked ártalmas, mind lelkednek s mind erkölcsödnek, — mire nízve jó szándikkal és kedvvel föltötted magadban, sőt meg is esküdtél, hogy míg meg nem házasodol, nem iszol. Íme pedig újonnan elkezdted az borítalt, az ki tited minden gonoszra reáviszen és engem elevenen mártírrá tiszten.

Harmadszor. Rút dolog, hogy valamit eczezer mondál és azt tenked elühozzák: azt impertinentissime tagadod, és csak annak köll igaznak lenni, az mit te mondol; sőt más emberre *capabilis* vagy olyant fogni, hogy mondotta, az kit sohase mondott.

Negyedszer. Éjt-napon azon gondolkodol, búsülsz és törődöl: hogy lehessen az világi hívságos és bünös íletben, magad-mutogatásban, tozódásban riszed? és soha azon nem munkálódol: mikípen köllene istenes békességéstírisben bujdosó sorsodban magadat viselni, Atyádnak kedvít keresni, más becsületes úri emberek elítt kedves lenni, és micsuda cavalírhoz illendü múlatságban magadat foglalni: *vagy olrasában, vagy calami deliniatiót, vagy nyelvet tanulni?*

Ötödször. Atyádnak bujdosó szegínyiségében nem kívánsz segítéje lenni, nem kívánsz vele egyítt túrni, szenvedni: hanem nyughatatlá kodol hol ide, hol amoda; hol rossz, nemptelen házassággal, hol klastroban való meneteleddel csak boszúimra kívánczol és olyanokrúl discrálsz; legfüképen midün valami jóra íntlek és megharagszol: a vilvígíre inkább el akarnál menni, hogysem az Atyád istenes dorgáláfölvenni. Az istenes íú pedig inkább szeret Atyja mellett koplalni, hogsem másítt jól lakni Atyja nélkül, és gratiájúl veszi az atyai dorgálá-

Egy szóval, az te rettentü capriciosításodat ösmerd meg, — mellyet ha borral fogod tovább is öntözni: elhídd, oly gyümölcsöt f hozni, kiben megvásik az fogad, nákem holtig való keserüsígemre.

Azírt edes Fiam, tírjél Istenedhez, examináld erkölcsedet és hízelkedjél magadnak, hanem Istenedet szeressed, Atyádat becsülj atyádfiait, felebarátidot tiszteljed, az szolgálkhoz zúgólódó, bosszúálló lígy; békéstíreásban, józanságban, csendességben viseljük íletünk

az Isten neve bennünk áldossék és másoknak is jó példájúl lehes-
sék. Az Isten is megszabadít minden gonosztúl. — Amen!»

E kis intéés is Forgách Simont egyrésizról mint jó atyát, s
másrésizról mint erkölcsi írót mutatja be, kapcsolatban már főn-
ösi, ez irányban írott nagyobb művével. S noha már e fiához
szent intelme későbbben, bujdosásában kelt és így időrend sze-
rvégül lett volna ismertetendő: tárgyrokonságnál fogva —
tehogy épen fiáról volt szó — kapcsoltuk a szepesvári levélhez.
Most még egy munkájáról kell szólanunk.

VI.

1710. vége felé Rákóczi ügye tudvalevőleg, az országban
ítőn pusztított pestis és szerencsétlen hadi események követ-
teében rohamos hanyatlásnak indúlt. A fejedelem, Forgáchnak
17 évi raboskodását megeléglélvén, Bercsényi tanácsára, — ki
katestvéreinek szabadulását már rég előkészíté, — november
17-én megajándékozá az oly régóta sóvárgott szabadsággal az
országban már őszinte bűnbánó szegény Simon urat;¹⁾ s megengedé neki,
hogy a kilátásba helyezett orosz segédhadak sürgetése végett
közvetlenül a czárhoz induló Bercsényinek visszaérkezését akár
közvetlenül várja be, — akár pedig Eszterházy Antal, Csáky Mihály,
Ráday István, Vay Adám, Ráday Pál, Hellenbach, Rad-
szky, Keczer, a Perényiek és más urak példáját követve, Len-
országba vonúlhasson családjával, nagyobb biztosságért.

Forgách ezt az utóbbit: a kibujdosást választá. Nem is
tett egyebet tennie: *József császár életében az ő útjai az
Erdélyi Ház hűségé alá való visszatérésre el valónak zárva.*

¹⁾ Forgách maga, sajátkezűleg írja szabadulása ügyében 1710.
évi oklevelével Bercsényi által a fejedelemhez benyújtott emlékiratában eze-
ket: «*Ut — a rabot — lelkiismerete »semmi rossz szándíkrúl, annál-
több cselekedetrúl« nem vádolja; de »ellenben törődelmes szívvél
vallja, hogy az úmet nemzet között imbibált intemperanter és impetuosa-
teredő beszédével fecit malum, quod noluit, quod voluit bonum, non fecit;
Ez az üllének mávöltához szólván: tehetett és okozhatott nagy scandalu-
sok országban. Melyre nézve nemcsak az eddigvaló büntetést meg nem
viselte; de háladó szívvél veszi, megvallván azt, hogy az ilyen scandalosus
oklevelak az processusát igen aggrավálhatták voluit, ultra suam priorem opi-
nem.» (Gr. Forgách-levéltár.)*

Kiköltözék tehát nejével és fiával Lengyelországba. Nagy kísérettel, öreg podgyászszal ment: egy csomó régi szolgálóját, paripáit, hintait, rakott társzekereit, családi irományait és tömenderék arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös portékát vitt magával. (Ezeknek számos lajstroma, iratai között.) Lengyelországban csak hamar megismerkedvén a hős Sobiesky III. János király fiával Constantin herczeggel, — ez megkedvelé az élénk szellemű, katónás és lovagias magyar főurat, oltalma alá vette s *szumokleski*, majd *zulkwai* jóságán szállást adott a bujdosónak.

Ezen közben odahaza váltakoztak kardesattogás és békekudozások. Már 1711. april hava járta, — s az ígért orosz segély mind késik vala. A svéd király és bécsi udvar. — ez, hogy a Rákóczihoz hajló Péter czárt másutt foglalja el, amaz, hogy önnön desperált ügyein segítsen, — háborúra ingerlék a törököt az orosz ellen, s a muszka hadak Munkács helyett a Pruth és Neszter felé nyomultak. A szathmári béketanácskozás pedig folyt.

Egyszerre érkezik Bécsből Pálffyhoz a hír, hogy *József császár váratlanul meghalt*. A bán és Károlyi, hogy a legsikeresebb folyamatnak indúlt béketárgyalások meg ne zavartassanak: eltitkolák a hírt és sürgetve hajták a tárgyalásokat a befejezésre. Azonban Rákóczi és a mellette lévő urak Lengyelországban. Urbick bécsi orosz követ futárjától megtudták a halálcsetet.

Forgách helyzete e váratlanul jött hírrel egyszerre megváltozék: *József császár nem él vala többé*, — az ő útai hazájába megnyíltak. Legalább Simon úr így hívé; és noha csak az imént még ő tanácsolá Beresényivel a fejedelemnek, hogy a gyanús hűségű Károlyi Sándort fogassa el: most már maga is átesepott a békepártiak táborába. A változott helyzet fölötti gondolatait papírra vetette, s 1711. april végén vagy május elején, Lengyelországban egy *politikai röpíratot* írt, ilyen czímmel:

»Occasio et Necessitas

Optimi Consiliarij.

Az

Veszélyes Zűrzavarban

Habozó Magyar Elmének

Tusakodása.«

A könyvecske rendszeresen, logicával van írva. Számba

zi, sorra veszi a körülményeket, s ítél az eshetőségek fölött. Az első részről áll; az elsőnek címe: »*Ex occasione.*« Ebben először is a lengyel földre menekültek szempontjából fölveti a kérdést: valjon a »Szathmártt öszvegyült magyaroknak ígirt nyilatkozatok és az által az egész conföderátus magyaroknak megígért országunk törvényeinek megtartása« nyújt-e elég biztosítást arra, hogy az emigráció visszatérjen a hazába és e pontok megvalósításához járuljon? Továbbá, mivel »az császár Josephus halálával minden országos, ellene való panaszok véget érven, és hazai törvénye szerint az (új) királynak koronázatjáig az palatinus szállván az gubernium« s őt illetően a viszályok lecsengetése: nem azt kívánja-e »az ország törvényeihez hittel kötelezett engedelmesség«, hogy minden hazafi, »az egész magyar nemzet« elismerje a nádorispán kormányát, és majd az összehívandó országgyűlésen adassanak be, gyökeres meggyógyításra, az ott egyértelemmel megállapítandó sérelmek, a koronázás előtt? Ez pedig »annál nagyobb okkal« állítható: mert a megalapított hitnek formulája is nem hogy praepjudicálna a szabadság megtartásának, — sőt azt megerősíti,« mivelhogy csakis az ország jogait épségben fenntartandó felsőbbségnek tétetnék le a helyükre. Melynek letételéig »senki sana mente nem kívánhatja,« hogy az idők kormányzata alá bevéteződjenek. Nam moderata praecautione nunquam praepjudicare potest.

Ily módon okoskodik Forgách; lám, József halálával, hogy szűnt nála egyszerre az az engesztelhetlen ónodi álláspont! Az, hogy a királyválasztásról vagyis koronázatról tett említésével egy szóval sem sejteti Károly főherceget: de alig kételkedünk, hogy ő kivüle mást nem ért.

Ezután következik a második rész: »*Ex necessitate.*« Itt az orosz segélyről és általában az idegen hatalmi beavatkozásról üdvös, hasznos, avagy céltalan voltáról értekeznek. A török üzenet elhárítására ez idő tájt Rákóczi, Bercsényi s a Lengyelországban lévő francia diplomatiai ügyvivők a czárnál és a korszak erejénél s úgy Konstantinápolyban is minden lehető erőfeszítést megtettek. Dolgoroucky, Golowkin húztak a magyarok felé s nagy barátságban állnak vala Bercsényi gróffal, ép úgy, mint maga urok Péter czár Rákóczi fejedelemmel, a ki iránt a

ogy nekik, mint a czár szövetségeseinek, az *német, svécus* *ök egyaránt ellenségök.*

Végre, a mi a czár újabb közbenjárását, mediatorságát a bécsi udvarnál: jól tudjuk a múltból, hogy azt, midőn k által felajánlotta is, — még csak meghallgatni sem akar-
3écsben; sőt a saját szövetséges társaiknak: az angol és
idi államoknak ismételt közvetítő javaslatait is félrevetették.

a bécsi udvar »egyáltalában csak megátalkodott abban, harmadikat ezen magyarországi villongásban nem akar
tálni, hanem a mire megyen is: idegen intermediator nélkül
cszik.« Annál inkább vissza fogja tehát *most* vetni a csak
ex (nem fegyveres) interpositiókat.

Azért a külső hatalmasságok közbenjárásától egyebet nem
tni, mint hogy a bécsi udvar »megharaguván azokra, az kik
zág törvényétől ellépvén, idegen intermediatort keresnek:
in perpetuum számkivettetni fognak. *És így az bujdosók az
tova habozó reménség alatt magokat és maradékokat min-
rökeiknek elvesztésével nem fogják-e örökösen nagy romlásra
ni, irrecuperabiliter? s utóljára is, orcza pirulással pedig,
id gratiam vitae nem fognak-e az nagy szükség miatt és ex
ratione szorúlni?«*

Íme, ilyen sötétnek, még a bekövetkezett szomorú jövendő-
sötétebbnek látta a helyzetet Simon úr. Mindezek ellené-
mit vél tehát követendőnek? kifejti röpiratának harmadik
ben, melynek czíme: *Consilium*, jeligéje: »Respice praeterita,
: praesentia, prospice futura.« *Herodot Lib. VII.* És »Svadeo
ene deliberare, in quo maximum est lucrum; nam etiamsi
accidat: nihilominus tamen bene consultum est, et supera-
:tuna consilium.«

Ilyen bölcs mottók és jeles aranymondatok idézése után
»zzá Forgách két fő »consideratió« fölvetéséből és megoldá-
álló okoskodásához, melyet csak rövid kivonatban adunk.
Első consideratiója: Valjon nincs-e nagyobb biztosíték a
títők által nyújtott úgynevezett gvarantiánál? Ez — úgy-
— a legrosszabb orvosság, mert kényszerített barátság
lenség helyett kettőt csinál. S minő barátod lehet az, a ki
d mutatott hűségét nem a saját lelkéből meríti: hanem csak

egy harmadiknak félelméért becsül meg? Viszont, mennyi példát mutat fel a történelem arra, hogy két hadakozó fél közé csak azért furakodott békéltető gyanánt egy harmadik, — kinek különben, mint merőben idegennek, semmi köze nem volt a dologhoz, — hogy azután, a közvetítés ürügye alatt beléárthassa magát az illető állam ügyeibe? Sokan keresnek közbenjárás színe alatt beavatkozási utat és módot, és lesznek előbb »irritatores, deinde vindicatores, ac postremo rerum usurpatores.« Szerző boldogtalannak tartja az oly barátságot, mely idegen vélemény-től, ítéllettől válik függővé. *Önnönmagunk között keressünk hit biztosítékot*; mert halgatagság főlebb becsülni azt, a ki kezességet vállal: mint azt, a ki velünk a kötést megtartja. Idegen ígéreteknél többre kell tartanunk a magunk állandóságát; és a béke által nyújtandó valódi biztosságot a saját hűségünktől, nem pedig kezeseinktől, gvaransoktól kell várunk.

Ezen elvekből kifolyólag aztán a második és utolsó »consideratió«-ban azt bizonyítgatja, hogy a megkötendő béke pontjait célszerűbb eskü-letétellel, mint közvetítők kezességvállalásával megerősíteni. (»Melius esset juramenti sacramento, quam fidejussione mediatorum articulus pacis assecurare.«) A ki ugyanis valamely idegen hatalom által biztosított béke ellen vét: az csak az illető jótállót sérti, — ellenben a ki az esküvel pecsételt békekötést bontja föl, — az magát az Úr-Istent csalja meg. Ez utóbbi mégis súlyosabb véték; tehát nagyobb garancia rejlik az esküben. Különben is, a ki arra tesz hitet, a mivel jog szerint tartozik, — nyugodt lélekkel megállhatja és nem kell félnie; arra esküdni pedig, a mivel nem tartoznék? becsületes, jámbor azt nem teszi. Hogy tehát az ígérek megtartásában megnyúgodhasatok: bízzatok önnönmagatokban, s méginkább, mint az esküben.

E röpirat, mint látjuk, tökéletesen a Károlyi Sándor szathmári álláspontját osztja; legfőlebb a »nádori kormányzat alá való egységes visszatérés« jöhetne kérdésbe, miután tudvalevőleg a szathmári béke ezt nem hangsúlyozta, — lévén Eszterházy Pál hg. csak olyan árnyék-palatinus. Mindazáltal, *rendes körülmények közt*, és ha a szathmári pacificatiót a Confoederatio feje, ennek helytartója s a senatus is aláírja: tagadhatatlanul ez lett volna egyelőre a teendő, legalább formaszertőleg.

Forgách, a mint nem csinált titkot papírra tett véleményvalószínű, hogy ezt a senatusnak Lengyelországban tartott helyik ülésén is előadá. Terjesztette-e röpiratát a bujdosók? positiv adatunk nincs róla, de mégis azt hisszük, hogy mert saját nehézelvasatú és elég rútt írásával ezúttal megelégedvén, fogalmazatát szépen letisztáztatta, egy könnyen tható nyolczadréttü könyvecskébe iratva. Gyaníthatólag ilyenecskét több példányban is készítettett, barátai s a bujdosársai számára.

S csodálatos, az ebben másoknak adott jó tanácsot *maga* em követte; nem fogadá el a szathmári békét, pedig tudván ez senkire nézve kivételt nem tön, sőt még három heti adadékot biztosít vala különösen a fejedelem s Lengyelgha távozott hívei számára, hová a békeokmányt utánok itték, kérve kérvén hozzájárulásukat és visszatérésüket.

Hogy Rákóczi és Bercsényi e pontokat el nem fogadták: s politikai s lélektani nagy okai vannak; de, hogy *Forgách* sietett azonnal bejöni? az alig érthető. Tudjuk, hogy czi senkit vissza nem tartott maga mellett, mindenkit készl feloldván hűségesküje alól, visszabocsátá a hazába; tanú: Ráday, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az yi tanácsurak és annyi mások példája. Sőt voltak, mint a s testőrség ifjai, kiket szintén kéretlenül fölmentett, de a kik esedezének a nagy férfiú előtt: ne űzze el őket magától, — k *érette* hazátlanúl bujdosni, ha kell nyomorogni, — csak maradhassanak!

Forgáchot sem volt oka tartóztatni; és Simon úr, noha lyival, b. Löffelholtz cs. altábornagygyal stb. leveleket vál-négis tovább várta a fejleményeket, el engedé a visszatérési időt, el Munkács capitulatióját is múlni, a nélkül, hogy ába tért volna. Igaz, hogy ez időben folytanak legélénkebb tárgyalások az orosz hadi segély iránt a czár és Rákóczi *személyesen*, s úgy Bercsényi és az orosz ministerek közt; és a lecsillapítása s ez esetben a Bécs ellen rendkívül ingerült által nyújtandó hatalmas katonai segély szövetségesének: az i fejedelemnek, — ekkor valószínűbbnek látszott, mint

valaha. Gyanítható tehát, hogy ily biztató körülmények közti Forgáchnál is győzött vérmes véralkata a hideg számítás felett.

A czárnak azonban indúlnia kellett a Bender felől fenyegető török had és svéd király ellen, — s a magyar emigráció reményszálai hovatovább foszladozni, tűnedezni kezdtek. Ekkor Forgách, — nem fogadván el a nekik Ukrainában tetemes földbirtokokat kínáló czár ajánlatát, sőt erről gr. Eszterházy Antalt és Csáky Mihályt is lebeszélvén, — ismét lépéseket tőn otthon s egyszersmind b. Tiepolt cs. követnél a varsói udvarnál, hazatérhetése végett. Elfogadta volna már a szathmári pontokat!

Későn volt: *jószágain már felosztóznak*. Ugyanis a hosszú háború alatt javaikban tömérdek kárt vallott labancz mágnások és a kapzsi német cs. ministerek s tábornokok, roppantúl rá valának éhezve Rákóczi fejedelem és a vele kibujdosott magyar urak birtokaira, a miért érdekükben állt meggátolni visszatérésöket. Forgách után pedig volt mit elkobozni s eladományozni; Simon úr dúsgazdag mágnás volt: a mesés gazdagságú Rákóczi után ő vala az összes emigránsok közt a legdúsabb, — értékei fölülhaldák a Bercsényiét is: pedig Miklós úr Unghvárt, Höl-Mező-Vásárhelyt, Temetvényt, Brunóczot, Enyiczkrét és részben Homonnát és Varannót hagyta itt. Forgách egészen bírta volt a nagy jövedelmű galgóczi, ghymeszi, nagy-tapolcsányi és tavarnoki kiterjedt uradalmakat Nyitrában; továbbá részben bírá Gácsot és egy csomó más jószágot Nógrádban, Hevesben; Borsodban Rudabányát, Abaújban Szalánczot, Mosonyban Rajkát, etc. S szerencsétlenségére, e dús birtokokkal az udvarban nagy befolyással bíró főurak jutalmaztattak meg: gr. Erdődy György országbíró, gr. Wratisslaw cseh cancellár, gr. Zinzendorf minister, sít.

Ezek aztán módot találának, hogy a dús főúr ne *kap* hasson amnyستیát; érdekükben állá, mert megszűnnének a *gazdag* adományok. Forgách kivált 1713. és 14-ben sürűten ír vala amnyستیáltatása végett a hazába. Gr. Károlyi Sándorhoz s általa gr. Pálffy Miklóshoz és Jánoshoz, gr. Koháry Istvánhoz, gr. Illyésházy Miklóshoz, gr. Schlick Leopold tábornagyhoz a Hoffkriegersrath elnökéhez, régi vezértársához, — és Miller Boldizsárhoz III. Károly udv. papjához fordul ez ügyben közbenjárásért leveleivel. Ír Tiepolt bárónak; sőt közvetlenül magához az urak-

odóhoz és a Pozsonyban 1712—1715. gyűlésezett országos ren-
dekhez is intéz ismételt folyamodványokat. Czélravivőnek gon-
lólá ez irataiban Rákóczitól reá mért négy évi fogságát úgy
üntetni fel, *mintha ő azt a Habsburg-házhoz való hűségéért szen-
edte volna*

Mind hiába; Wratislaw, Erdődy, Zinzendorf mindig meg-
adták gátolni amnystiáltatását. *Uradalmi zárták el az utat
azájába szegény Simon úr előtt.* Puszta kegyelemre ugyan, jószá-
ai bírása nélkül, bármikor megengedettett, sőt tán jó szemmel
látott volna visszatérése: de *így* meg ő nem akar vala jöni.

1716—17-ben a török háború Austria ellen kitérvén:
forgáchnak a többi bujdosókkal alapos kilátásai támadának
gyverrel kezében térhetni vissza a hazába. Valóban, a porta
aga köré gyűjté az emigránsokat, pénzzel dúsan ellátta és had-
ratra bízatta őket. A nándor-fejérvári vereség és a rákövet-
zett passaroviczi béke azonban e reményeket tönkre tette. A
bujdosók Jenikőbe, majd Rodostóba költöztek.

Forgách nyughatatlan lelke nem soká állhatta ki Rodostó
endjét. Fölkészüle, hogy visszamegy Lengyelországba. A buj-
sók illetlennek ítélték, hogy nem akar együtt élni a többivel, s
át találgták. Mikes Kelemen úgy vélekedék: talán azért
ltözik el Forgách úr, mert nem tud meglakni egy városban
csényivel?

Mi más okát keressük. *Simon úr még mindig nem tön le
reményről, hogy elvégre is amnystiáltatni fog.* Bizott nagy
eretségei s családi összeköttetéseiben. Ezért kívánt közelebb
ni. A pragmatica sanctiót megelőző s követő évben, 1722. és
24-ben Ilyvóruól és Zulkwából megújítá levelezéseit Károlyi
ndorral, Pálffy Miklóssal, Jánossal és testvérbátyja Forgách
ám fiaival. Hiába, — újból csalódnia kelle; *azok az elhagyott
s uradalmak mindörökre elrekeszték útját.*

S miután szerető nejét már jóval előbb elveszté, tivornyázó,
zos, léha fiával Zsigmonddal pedig örökké csak bajoskodik vala,
végre lélekben és testben megtörve, hosszú betegség után
únyt 1730-ban, lengyel földön, zulkwai bujdosó tanyáján.

Tíz év múlva, elzüllött életű fia is követé őt a sírba; unoka-
csei 1740-ben Darvas Pált küldik ki, hogy a néhai nagybáty-
Századok. 1882. VIII. füzet.

jok által magával vitt drágaságokat és értékes vagy emlékeztető-s családi iratokat nyomozza föl. Ezek már akkor lembergi zsidók-nál valának, Zsigmond úrfitól zálogba vetve. Kiváltatták, s úgy kerülének vissza, történetirodalmunk nem kis hasznára.

*

E fentebbiekben véltük ismertethetni Rákóczi híres tábornagyát — a szép képzettségű, az élénk, de nyughatatlan szellemű főurat — *mint író*t. Katonai működéséről kötetet lehetne s kell is írni jövőre: mert számára fontos szerep jutott. Ehhez mérten írói munkássága csak igen másodrendű, csekélyes, — de mindazáltal méltó arra, hogy róla mint a toll emberéről is megemlékezzünk. Mivel pedig *gr. Forgách Simonról úgy, mint író*ról. eddigelé nem volt szó, — azért akartuk őt mi, mint ilyen bemutatni s benne a szathunári béke előtti kort egy magyar politikai, katonai és erkölcsani íróval gazdagítani.

THALY KÁLMÁN.

TALÁLUNK-E EGYIDŐBEN
ÖN »POLGÁRI« ÉS »KATONAI« ISPÁNT?

A »Századok« f. é. III. füzetében, a »Megye? Várispán-
című cikkemben, felhórván némely nehézségeket, melyek a
»polgári« és külön »katonai megye« hypothesis« ellen szó-
igyekeztem kimutatni, hogy a *vátrak* ispánjai gyakorolták
atalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye
inak kellett volna gyakorolni és azt állítottam, hogy sem
sem Pesty nem tudtak még felmutatni eddig polgári főis-
ki világosan meg volna különböztetve a várispántól. ¹⁾
megjelent Pesty Frigyesnek új műve a várispánságok
téréről, melyben egy egész fejezetet szentel a vármegyei
ény dualismusának s a Botka-féle elméletnek védelmére. ²⁾
szándékom bővebben szólni e nagybecsű munkáról és
terjedésében újra feszegetni a vármegyei dualismus kérdé-
csak Pestynek arra az állítására akarok néhány szót mon-
ogy valamely esztendőben ugyan egy megyében — és, a
ollban maradt, mit azonban kétségtelenül szintén mon-
kart: ugyan abban az időben — comes comitatus és comes
veztetnek, vagyis, hogy megtaláltatott egyidőben, a külön
és külön katonai ispán. Ha ez állna: a Botka-féle elmélet
rősséget nyert; ha tévedés forog fenn: fel kell világosítani,
a tévedés, oly nagy tekintélynek aegise alatt, mint Pesty
s még tovább terjedjen.

senki sem vonja kétségbe Pesty nagy tudományát. Ép oly
elen, hogy őszintén és buzgón keresi az igazságot, sőt alig

¹⁾ »Századok« 1882. 213. l.

²⁾ Pesty: A magy. várispánságok története. 117. s kk. ll.

van írónk, ki oly kevéssé volna rabja holmi praedilectióknak, mint épen ő: de azért ő is tévedhet, mint édes mindnyájan, s a jelen esethen — azt tartjuk legalább mi, s ítéljen az olvasó! — csak-ugyan tévedett felhozott példáiban.

Pestynek első állítása, hogy: »1259-ben Baas mester, kir. ételfogó és trencsénymegyei főispán: — Bogomér, Fonch fia pedig trencsényi várispán.« Az oklevél, melyen ez állítás alapszik, IV. Bélának 1259-ben kelt adománylevele,¹⁾ mely szerint Premysl és testvére Nosk, trencsényi várjobbágyok — jobagiones castri Trynchiniensis — eleve Bogomér trencsényi várispán — comite eiusdem castri, — később pedig a király veje, Boryslaus (Bolisló) alatt a morvák ellen vitézül harczoltak, sőt Nosk a csatában el is esett. Ez érdekéért a király Premyzt és Nosk fiait meg-nemesíté, Dulow földdel megajándékozta: »In quam possessionem — úgy mond a király — per fidelem nostrum Benedictum magistrum Tavarnicorum karissime consortis nostre et comitem castri superius nominati filium Fonch eos introduci jussimus.«²⁾ Ezt a helyet Pesty úgy érti, hogy Benedek tárnokmester és Bogomér, Fonch fia, ki itt várispánnak — comes castri — nevezetik, végezték volna a beiktatást, a genitivusban levő »nominati« melléknevet az accusativusban levő »comitem« és »filium«-ra vonatkoztatván³⁾, holott az a »castri«-hoz tartozik, és a fennírt latin szöveg magyarul annyit tesz, hogy: Megparancsoltuk Benedeknek, kedves feleségünk tárnokmesterének és a feljebb nevezett vár — Trenchén — ispánjának, Fonch fiának, hogy őket e birtokba iktassa.« Benedek tehát, a tárnokmester, a trencsényi vár ispánja és Fonch fia, nem pedig Bogomér. De Pesty tovább is fűzi okoskodását, és mert egy 1259-iki Fejérnél töredekesen közölt,⁴⁾ oklevélben Baas magister tavernicorum, comes de Trinchin említetik: következteti, hogy ugyan abban az időben, melyben Bogomér helyesebben: Benedek, királynői tárnokmester volt várispán, Baas

¹⁾ Pesty i. h. 125. Az oklevél itt nem idéztetik, de kétségkívül az, melyről az 511. lapon beszél, és mely a Hazai Okm. VI. 97. lapján jelent meg.

²⁾ Hazai Okm. VI. 98.

³⁾ Pesty i. h. 512. l.

⁴⁾ C. D. IV/2 484.

nokmester volt főispán, s olykép »világos, hogy a főispán és ispán közt különbséget kell tenni.«¹⁾ Ez okoskodás azonban megáll, mert abból még, hogy bizonyos személyek egy év okmányában bizonyos hivatalban említettnek, még koránsem következik, hogy e hivatalokat ugyan abban az időben viselték, mint nem etkezik még abból például, hogy 1875-ben Bittó István és Wenkeheim Béla voltak miniszterelnökök, hogy egy időben ottak a cabinet élén és ez időben Magyarországnak két miniszterelnöke volt, és még kevésbé következik abból, hogy Baas tárnokmester »comes de Trinchin«-nek, Benedek tárnokmester pedig »comes castri superius nominati« azaz »Trinchiniensis«-nek neveztek, külön-külön oklevelekben hogy két külön természetű hivatal viseltek volna.

Egy más esetet, melyben egyidőben van főispán és várispán, Pesty 1268. Somogyban, a mikor »Lőrincz Nádor somogyi ispán, — Ipochn comes castrensis = somogyi várispán.«²⁾ Nem szabad ismételnit azt, mit ép most az ilyen egy évi hivatalosokról mondtam; az illető oklevél bővebb magyarázatába sem sátkozom, melyet Pesty csak később, a somogyi várispánság gyűlésénél idéz és nem is vizsgálom, lehet-e belőle azt követeltetni, mint Pesty Frigyes következtet?: elég felemlítenem, hogy oklevelet, melyet Pesty Fejér után használ³⁾ újra, javítva kiadtam, az országos levéltárban lévő Zsigmond király féle transzmittumból és a szerint a kérdéses Ipochn, ki Berényben beiktatott, eszközölt, nem comes castrensis — mi amúgy is szokatlan jelzése volna a »comes castri«-nak — hanem comes seguestis; vagyis a szomszéd, a királyné birtokát képező Segesdnek ura volt, és így nagyon természetes, hogy a jelen esetben, ő a királyné, IV. Béla neje, Mária, intézkedett, ő bizatott meg intézkedésnek, az adománynak végrehajtásával.⁴⁾

Pesty további fejtegetésében a Várad Regestrumból közöl

¹⁾ Pesty i. h. 512.

²⁾ Pesty i. h. 125. Az oklevelet e helytt nem idézi, hanem a somogyi várispánságnál, a 419. lapon.

³⁾ C. D. IV/3 462. l.

⁴⁾ Wenzel C. N. VIII. 193, az országos levéltárban a kérdéses okmány 644 dipl. l. szám alatt található.

két esetet, melyek szerint — úgy véli — egy időben külön vár-ispán, és külön megyei főispán lett volna. Ez eredményre azonban sajátságos módon jut. Tudvalevőleg a Várad Regestrumnak 389 tétele nincs chronologiái rendbe szedve. Az esetek legnagyobb részében nincs év kitéve, s azok idejét csak más körülményekből, a legtöbb esetben pedig épen nem vagyunk képesek meghatározni. Határozott évszámot csak kilencz esetben találunk, s előfordul mindössze hét év, úgymint: 1214, 1216, 1217, 1219, 1221, 1229, és 1235;¹⁾ de ezek sem következnek sorban, hanem össze-rissza, például az 1. tétel 1219-ből, (nem mint Endlichernél van 1209.) a 29-ik 1217-ből, a 110-ik ismét 1219-ik évből való. Pesty már most úgy veszi, hogy az oly tétel után, melyben évszám van, következő tételek mind e megelőző év alá tartoznak, mindaddig, míg egy másik évszám nem következik, s ebből következteti, hogy mert a 374. szám alatt 1214. évszám van: a 375. tételnek is — melyben Smaragdus szolnoki ispán ítélt, — ez évre kell esni; minthogy pedig — folytatja okoskodását — 1214-ben Gyula vajda a szolnoki főispán: a »judice Smaragdo comite de Zounuc«-nak vár-ispánnak kell lenni.²⁾ Ez okoskodásnak nagy hibája azonban az, hogy épenséggel nincs szükségképi ok azt hinnünk, hogy a 375-ik tételszám alatti esemény 1214-ben történt, mert történet az és valószínűleg történt is: 1205, vagy 1206-ban, midőn Smaragdus országbíró volt szolnoki ispán, és a ki ítélt, épen az országbíró lehetett; mert például, a 379. tételszámú ügyben Bánk comes palatinus et Posoniensis ítélt. Pesty elmélete szerint tehát — minthogy a 374. tétel alatt említett 1214. óta újabb évszám elő nem fordul — ezt az eseményt is 1214-re kellene tennünk, pedig tudjuk, hogy Bánk nádorsága 1213-ban véget ért, sőt — úgy okoskodva a nádorokra mint a »főispánok« és »vár-ispánok«-ra nézve, — azt kellene következtetnünk, hogy 1214-ben Gyula és Bánk, egyidejűleg, mindketten voltak nádor ispánok. Pestynek ez egészen önkényes elmélete ellen szól

¹⁾ Vajda Gyula, a várad Regestrum 8. l., mely lelkiismereteszen készült művecske ily kérdésekben nagy könnyebbségül szolgál.

²⁾ Pesty i. h. 125; szabadságot vettem magamnak okoskodásait kissé bővebben kifejteni, mint ő maga tette, hogy az olvasó, ki csak a jelen cikket olvassa és nem egész munkáját mégis szintén teljesen megérthesse.

íránt még az a körülmény is, hogy a 361. tételszámban csak 1221-ik év; 362-től 367-ig bezárólag nincs évszám; van pedig ismét az 1221. év fordul elő, minek nem volna ne, ha a 361. tételszám után következő, évszám nélküli esetek, mindaddig míg más évszám kitéve nincs, ez 1221-iki év urtoznának.

Ezekből látszik, mit kell tartanunk Pesty további okoskodás is, hogy: »1235. Dénes nádor szolnoki főispán — Smarvárispán: *Judice Smaragdo comite eiusdem castri*«, ¹⁾ mert lüli alapja, hogy a 136. tétel alatt az 1235-ik év említettik, 148-ik, a melyben Smaragdus előfordúl, más évszám nincs; yomon következetesen haladva, ez évre még két szolnoki spánt« talál, Comat (143. §.) és Kristofort. (176. §.) E bár a váradi Regestrumból nem következik, magában véve volna lehetetlen, bár úgy hiszem, természetesebb volna fel, hogy ez ispánok, ha már II. Endre király idejében 1207—1213., 1215—1219., 1222—1226., 1229., 1231—ban hivataloskodtak, mely évekre Pesty, »Eltűnt vármegyében nem birt szolnoki főispánt felfedezni²⁾: de már nem kéges, pedig felvett elméletéből következetesen folya, mert . tételtől idáig más évszám elő nem fordul, hogy a 160. zám alatt ítélő Miklós nádor szintén 1235-ben volt nádor-midón ilyenév nádorral II. Endre idejében csak 1205-ben, —1215., és 1218—1222-ben találkozunk, és azután többé .249-ig, IV. Béla koráig.³⁾

Nagy fontosságot tulajdonít Pesty V. István amaz okmá-
k, melyben a szerémmegyei Feketewnép nevű birtokban a
zeled nemzetségbeli Chepan fiait megerősíti, jöllehet azt
ben Roland bán, és most a király koronázása után, a sze-
vártól elidegenített javak visszaszerzésére kiküldött Pál

¹⁾ Pesty i. h. 125.

²⁾ Pesty, A régi eltűnt vármegyék I. 108. E nagy szorgalommal
llított jegyzéket azonban kiegészíthetjük még azzal, hogy már
körül találjuk Euzidinus-t (C. D. II. 486., de jobban Tkalčičnál
Zael. Zagrabičes I. 1.) és 1161. Fulcot, Kukuljevič, Cod. Dipl. D.
II. 71.

³⁾ Frankl, a nádor és országbírói hivatal 156. l.

mester, bácsi nagyprépost, a szerémi vár tartózéakai közé írta. Tette pedig azt a király azért, mert Pál bán, bácsi és szerémi ispán (comes Bachiensis et Syrmienensis) és e várnak jobbágyai, úgymint: Benke hadnagy, András, Ágoston fia, Imre várnagy és más társaik határozottan kijelenték, hogy a kérdéses föld a Chepanfiaknak ősi birtoka, mely sohasem tartozott, sem tényleg, sem jogilag a szerémi várhoz.¹⁾ Ha már a comesek minőségét vizsgáljuk: önkénytelenül felmerül a kérdés: miféle ispán, »vár- vagy »megyei« ispán volt az a Pál bán, ki a várjobbágyok élén, a vár birtokait illető kérdésben döntő fontossággal nyilatkozik? s erre a legtermészetesebb felelet, hogy az, vagy az is, mit a Botka-féle elmélet hívei »várispánnak« neveznek. Ha Pesty ezzel ellenkezőleg Pál bánban mégis »főispánt« vagyis »megyei ispánt« lát: a felett lehet vitatkozni, mert az oklevél maga teljes bizonyossággal nem dönti el a kérdést; de ha továbbá azt is mondja, hogy a király, a birtokot a Guthkeled Chepán fiainak odaitélvén: »az ellenvéleményes várispánnak és várjobbágyoknak örök hallgatást parancsolt« »ennek már az oklevél világos szavai is ellentmondanak; mert ezek szerint a király helybenhagyván és megerősítvén a Chepanfiak, birtoklását: »a szerémi vár jobbágyainak és ispánjának, a ki időnként lenni fog«, parancsolt örökös hallgatást »Comiti et jobbagionibus castri Sirmiensis, quicumque fuerit pro tempore, silentium perpetuum imponentes.« Az oklevél tehát sem a múltra, sem a jelenre nézve nem tartalmaz különben is szükségtelen intézkedést, mert hisz a várjobbágyok és a szerémi ispán határozottan elismerték a Chepanfiak jogát: hanem a jövőre, nem is bizonyos személyre, hanem minden jövőd ispánra nézve tesz mindenkép szükséges és hasontárgyu peres okmányokban szokásos kijelentést. Nem is fordul elő az oklevélben a Pál bánnal »ellenvéleményes várispán és várjobbágyok«, ki Feketew-népet: »várföldnek kijelenti és ügyvesztes lesz«, s ez »ellenkező véleményü két férfi« lételet még abból sem tudom következtetni, hogy az actualis ispán: »comes Syrmienensis«-nek neveztetik, a jövődöbelire nézve pedig, ki a várjobbágyokkal egyetemesen említettik: a comiti et jobbagionibus castri Syrmienensis, kifejezés használtatik.

¹⁾ Cod. Dipl. VI/3. 393., 396.

Az egyidejű »várispán« és »főispán«-ra vonatkozik még az az állítása, hogy 1234-ben egy Simon volt győri ispán, és ettől különbözött a Simon Latinus, a nagy-márófnak ősi, ki egyidejűleg győri főispán volt. Kiindulási egy 1234-iki oklevél, melynek tanúsága szerint, a szent-istván apát két bírótársával az eladományozott vár földek szerzésére levén kiküldve (*judices perpetuitatum*) előtte mentek: Simon comes jaurinensis, Jacobus curialis comes et Egidius *jobagiones castri Jaurinensis*, és beperelték a bakonybéli apátot bizonyos föld miatt.¹⁾ »Az ítélet« — úgy mond Pesty — »többes számban várjobbágyokról szól, tehát gyedül Egidium érte. Az itt említett Simon tehát nem a várjobbágy, hanem várjobbágy és tisztsége szerint várispán.«²⁾ Kétségekünk van arra nézve, hogy a »*jobagiones*« többes számban, Simonra is vonatkozik? Egidius előtt még a Jakab, a comes curialis, kik között feles számmal találunk várjobbágyokat: a többes szám tehát, lehet, miatta és Egidius miatt használtatik, anélkül, hogy azt Simon comesre is kellene alkalmaztatnunk. Es csakugyan az oklevél további folyamában is említetik az ispán a várjobbágyoktól ilyen formán: »*comitem Jaurinensem, Jacobum et Egidium et ceteros jobagiones eiusdem castri*«, vagy még világosabban: »*comes Jaurinensis et jobagiones castri eiusdem*«. Azt azonban kétséggel nem lehet megtagadni, hogy az itt érintett Simon comes, ki a várjobbágyok között, várispán volt, csak hogy 1234-ben Simon Latinus is várispán volt, mint ama, jegyzetben Pesty által is idézett, oklevélben, melynek záradékában: »*Simone Latino geuriensi . . . quam plurimis aliorum castrorum comitibus existentibus*« ut olvasunk. Alig lehet tehát többé kétségünk, hogy a két ispán, Simon nevű győri ispánja egy és ugyanaz a személy, s hogy talán több joggal, mint Pesty megfordíthatjuk az oklevél és mondhatjuk: mert a bakonybéli apát elleni perben Simon comes, az arragoniai nemes szerepel, a *jobagiones castri* szót nem lehet reá érteni. Az a megjegyzése Pestynek, hogy Simon lati-

¹⁾ Wenzel, I. 331.

²⁾ Pesty, i. h. 127.

nusról fel nem lehet tenni, »hogy a pannonhalmi apát bíróságához utasított volna«¹⁾ azt hiszem csak a pernek nem helyes felfogásán, sőt félreismerésén alapszik s ennek kimutatására talán nem is szükséges az »örökségek« visszaszerzésére kiküldött specialis bíróságoknak fontos szerepét fejtegetnem, II. Endre és IV. Béla korában; elég azt kiemelnem, hogy Simon ispán, mint felperes lép fel, hogy az alperes: egyházi férfiú, apát, tehát abban az időben, nagyobb, tekintélyesebb ember bármely világi főúrnál és mégis aláveti magát e bíróságnak: az tehát nem derogált, nem derogálhatott a győri »ispán« vagy »főispán«-nak sem.

PAULER GYULA.

¹⁾ Pesty, i. h.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

MÁSODIK KÜZLEMÉNY.

A Velenczébe küldött követségnek az volt a feladata, meg-
határozni, mily állást fogna az László föllépésével szemben elfoglalni.
Leges lesz-e? vagy kész bizonyos föltételek alatt vele szö-
kezni? vagy pedig Zsigmondot fogja-e támogatni? László
tanácsosainak előterjesztései két ajánlatból álltak, a melyeket a
velencei tanács deczember 8-ikán vett tárgyalás alá. Az egyik
irányult, hogy a két hatalmasság között »jó egyezség és
barátság hozassék létre. Miután pedig erre legelőször is az szük-
szik, hogy »minden anyag eltávolíttassék, a mi köztük vi-
vencia és ellenségeskedésnek oka lehet«, kész volt a nápolyi
követség előterjesztésének második része is, a mely arra volt
irányult, hogy Velence az elsőnek elfogadására hajlandóbbá
legyen. Fölajánlották ugyanis Corfú szigete ügyének, a melyet
ők ismerünk, rendezését. Olyképen okoskodott ugyanis László, a
ki mindig igen sokat tartott »magyar királyságára«, a ki gya-
korlatban emlegeté, hogy ő magyar, s hogy éppen azért kapta az
első magyar, mint latin vagy olasz« László nevet,¹⁾ mely
nem volt volna e szigetre való minden jogról lemondással meg-
szüntetni a velenceiek támogatását a magyar korona iránti terveihez.

Velence másképen fogta fel a dolgot. A köztársaság férfiai
közében, mint már följebb említők, a legnagyobb képzelhető
szélességen az volt: Magyarországnak és Nápolynak egy kézben
tartása. Ezért távol volt tőlök bármely tervnek segélyezése, a
mely azt volt hivatva eszközölni. De Lászlónak föllépésétől mesz-
távol volt még Magyarország megszerzése, az nem képezett oly

¹⁾ Ezt írja László a velencei herceget koronázásáról tudósító
leveleiben. Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 479.

közvetlen veszélyt, mint Mária fogsága, az pedig semmiesetre sem volt ellenökre, felhasználni a jelen alkalmat arra, hogy Corfú tényleges birtokosaiból annak az előbbi birtokos által is elismert jogszerű birtokosaivá legyenek. E szerint volt tehát a felelet. A szövetekezést visszaútasíták, de csak mint fölöslegest, »miután köztük semmi ok sincs haragra és rosszakaratra, s ők, valamint atyja tisztességének és jó állapotának mindenkor kiváló előmozdítói valának, ugyanazok most László király irányában s azok is törekednek maradni.« Ellenben készeknek nyilatkoztak meghallgatni a követeket, ha kellő felhatalmazással vannak ellátva Corfú iránt, bár kijelenték, hogy ők azt teljes joggal bírják s nem találva annak birtoklásában semmi okot a vizsálya.¹⁾ László, úgy látszik, nem tartá ezt az eredményt elégségesnek. O Corfúért nem annyira pénzt, mint inkább szövetséget kívánt, s miután úgy látta, hogy arra nem sok a kilátás, hagyta a dolgot egyelőre pihenni, várván: milyen lesz a viszony Zsigmond és Velence között, mire ő befejezi fegyverkezését.

Velence legjobbnak látta egyelőre teljes semlegességben maradni, hogy a szükséghez képest foglalhasson akár egyik, akár másik fél mellett állást. E politika nem engedte a Nápolyval való szövetséget meg, de azt sem, hogy meghallgassa azon dalmát városokat, a melyek a Zsigmond és László közti ingadozó állapotok elől készek lettek volna addigi hagyományaik fölládozásával, — a dalmát városok mindig igen szerették a magyar kormányt, a mely azon volt, hogy kereskedelmi jelentőségöket növelje, míg Velence azt csonkítani törekedett, — magukat annak védelme alá adni. Erre az első példát Spalato szolgáltatta. Eunek követei mindjárt az ősz kezdetén megjelentek Velenczében s előterjesztettek bizonyos pontokat, a melyek föltétele alatt készek volnának magukat a köztársaság védelme alá vetni s annak hatalmát elfogadni. A köztársaság, október 1-jén tartott tanácsülésének határozata szerint, azt a választ adta, hogy köszönettel fogadja Spalato jó szándékát és hűsége ilyes tanúságát, de minden jó indulata mellett, a mi bőséges kifejezést nyer a válaszban, sem állhat arra rá bizonyos helyes és észszerű okokból, kéri tehát őket, hogy tekintsék ezért a köztársaságot kimentettnek.²⁾ De a spalatóiak ajánlkozása jóval megelőzvé László követ-küldését — mondhatná valaki — nem szolgáltathat bizonyítékot Velence ez idő szerint való gondolkozására. De László követeivel egyidejűleg jártak Velenczében Jadranak is a követei. A velenceiek nagy örömmel fogadták az öt előkelőbből álló követséget, minde-

¹⁾ U. a. IV. 449.

²⁾ U. a. IV. 438.

ek megadták a velencei polgári czímet, mindegyiket fölvet-
 a nagy tanács tagjai közé és éltök fogytáig évdíjat rendeltek
 k. Kifejezték köszönetüket a felett, hogy a jadraiak fölretet-
 minden kétséget, személyöket, vagyonukat fenyegető* vesze-
 aet, csak hogy szíves és készséges indulatukat tanusithassák,
 jelenték, hogy ők a leghálátlanabb emberek volnának, ha
 l megfélelkeznenek. S ez öröm nem is volt hazudott, hisz
 anazon Jadrának követei voltak, a mely annyiszor kitette
 át a legnagyobb veszedelemnek, csakhogy Velenceze hatalma
 menekülhessen.¹⁾ Mindazonáltal ez sem indítá őket arra, hogy
 mond ellen valamit tegyenek s például Lászlónak szövetségi
 latát elfogadják Dalmácia átengedésének föltétele alatt. Ok
 akarták, bár Dalmáciának árán sem, megengedni, hogy
 ó Magyarországnak királyává legyen, nem is kívánták, hogy a
 árság az önkéntes csatlakozás címén föltételeket szabhas-
 s) ők mindezek nélkül szerették volna Dalmáciát megsze-
 i és pedig úgy, hogy maga a magyar király engedje azt át
 k. Ezt a választ adák tehát a követeknek: Velenceze azt
 ja, hogy Jadrának visszatérte a velencei hatalom alá ne
 val és károsodásával, hanem hasznával és gyarapodásával
 mind a városnak, mind lakóinak. Ez pedig csak úgy eshetik
 ha Zsigmond király azt háború nélkül engedi át. Ez okból
 fogadhatja el a hódolatot, hanem abba egyezik, hogy küldje-
 a jadraiak két követet a magyar királyhoz, a kik neki előter-
 zék, mily helyzetben van Dalmácia és mennyi veszélynek
 László részéről kitéve. Ellenben, ha Zsigmond átengedi
 át a köztársaságnak, úgy ez teljes erejéből ellen fog szegülni
 lónak a tengeren való átkelésének, valamint Dalmáciába
 befogadtatásának, a mely esetben képtelen lesz kárt tenni
 arországnak.²⁾

Velenczének tehát az volt a terve, a Lászlóval való alku-
 s segítségével megszerezni Corfú birtokának teljes jogát, a
 mondnak Nápoly elleni segítése árán pedig Jadrát. Arra is

¹⁾ Jadra nyolcz ízben szakadt el Velenczétől, L. Marino Sanudo :
 dei duchi di Venezia. « Muratorinál Scriptores Rerum Italicarum
 . 842.

²⁾ Mennyire nem szerették a velenceziek, ha a nekik hódoló váro-
 zt önkéntesnek s úgy természetesen föltételesnek kívánták fölün-
 kitüntetést a később Sebenico meghódolásánál, mikor a város mindig
 tes csatlakozásról beszélt, a köztársaság pedig László királytól vett
 a hivatkozott. Monumenta Slavorum Meridionalium: VI. 288.
 s. 426.

³⁾ U. a. IV. 442.

gondoltak, hogy az egész ügy ne lássék tőlök kiindúlnak. A jadraí követek azt ajánlották, hogy a köztársaság hozza ezt javaslatba: a velenceiek azt nyilatkoztaták ki, hogy ezzel kihívának a magyarok féltékenységét s csak egyébként voltak követet küldendőök, a ki »esetleg« ezen ügyben is el járt volna. Csak arra adtak meghatalmazást, hogy a jadraíak Dalmáciának védelmét Velence nevében ígérhessék meg. — Mennyire meg volt Velenczében is gyökeresedve a nézet Magyarországnak Jadra felett való felsőségéről, érdekes tanúságot tesz arról az, hogy a velencei tanács előtt forgó egyik javaslat különösen biztosíttatni is kívánta a magyar kormányt az iránt, hogy Velence továbbra is épségben hagyja Magyarországnak jogát a jadraí harminczadra, melyet t. i. még a városnak Velenczéhez tartozása idejében is gyakorlott.

Elmentek-e a jadraí követek Zsigmondhoz, előadni neki, hogy az a legbölcsebb, ha városukról lemond, nem tudjuk. Úgy látszik azonban, nem találták tanácsosnak a megjelenést a körösudvarhelyi dráma rendezőjénél, annak legalább nincs semmi nyoma, hogy az Zsigmond és Velence között jegyzékváltásra szolgáltatott volna alkalmat, a mi pedig különben aligha maradt volna el.

Zsigmond különben ez idő szerint levelezést folytatott a köztársasággal. Deczember 12-én (1401) írt levelet a velencei herceghez, a mely tanúbizonyosága annak, hogy semmi tudomása nem volt nápolyi Lászlónak Velence megnyerésére irányuló törekvéseiről. Ebben ugyanis csak értesíté a fogságtól történt kiszabadulásáról s arra kéri: ne nyújtson segítséget bátyja Venczel ellen a nem régiben megválasztott Róbert német királynak.¹⁾ a ki t. i. Velenczétől akart hajókat kibérelni, hogy vízi úton Rómába mehessen s ott császárrá koronáztathassa magát. A köztársaság tanácsa márczius 13-ikán vette a levelet tárgyalás alá. Nem tetszett az, mert Róbert király dolgában nem akartak színt vállalni s azon nézetöknek adtak kifejezést, hogy az nincs a király szíve szerint, mindazáltal elhatározták, hogy írni fognak neki »miután kereskedők s azon vidékről jövő levelek és követek által teljesen igazolva van a hír a király kiszabadulásáról és a kormányra visszahelyezéséről, az pedig csak hasznos lehet, ha kiszabadulásáról és visszahelyezéséről írunk neki, csak hogy nem azon formában, a melyből kitűnnék, hogy levelét megkaptuk és arra válaszolunk, hanem a mely azt tanúsítaná, hogy örvendünk az ő

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 450. és 454. V. ő.
Horváth Magyarország történelme II. 423.

ásunkra jutott sikerén és tanúsítaná, hogy ez iránt írtunk eki.«

E szerint tehát a levél vételének eltagadásával s állítólag előkre hivatkozással ekkép állapíták meg a magyar királytézendő levél szövegét: »Valamint előbb, midőn Felséged áró! és személye ellen elkövett egyéb dolgokról értesültünk, isztességének és jó állapotának buzgó hívei és legjobb barátain nagy szomorúságot és fájdalmat éreztünk, azonképen el k örömmel telve, lelkünk pedig megvigasztalódott, midőn tbe jutott, hogy Felséged ismét előbbi szabadságához jutott gyarországaiba visszahelyeztetett, mely érzelmünket Felséskor küldött levelünkből bővebben megérthette. Miután ama az óta az azon vidékről jött követek és kereskedők, valakülönbözőkhöz intézett levelek által is igazoltattak, isten szíves vigasztalást és örömet éreztünk, amint azt a barátgaz törvénye és a kezeség valódi tartozása kívánja, s a mint Felséged számos és különböző, el nem hazudható tetteinkilyván tudomást és értesülést nyerhetett, hogy mi Felségenundenkor igen szerettük és neki, valamint koronájának és gának tehetségünkhöz képest mindenben készséggel szolgálReméljük végre és biztosnak tartjuk, hogy a legfőbb király, idenek teremtője és mestere, az isten, a ki a királyok és fejek tetteit felséges akaratához képest kormányozza és intézi, igedet azon kegyelemben fogja részesíteni, hogy crszága s a ízott népek felett nyugalomban és békén intézkedhetik, azongedelmességben és hűségben a leghosszabb időig megtart, a mi nektünk, a kik szerető és igaz lélekkel készek vagyunk letére és tetszése megnyerésére, a legnagyobb örömeinkre fog álni.«¹⁾

Zsigmond király úgy vette a dolgot, mintha az ő deczember 15-ikén kelt tudósítása csakugyan nem jutott volna el a közsághoz s április 16-iki levelében megköszönte, hogy biztos

Velence barátsága felől, annál inkább — úgy mond — a hír máskép beszél vala.²⁾ A Róbert féle olaszországi válkudarca után nem lévén ok e királytól félni, abban maradt éllel a Zsigmond és Velence közötti jegyzékváltás.

László ügye e közben Magyarországon jól haladt előre k Imre vránai perjel fővezetése alatt. A dalmát városok tek megnyugodni abban, hogy uralkodó változás leszen s Sezo, mely 1402 április 10-ikén még Zsigmond királyt nevezi odónak,³⁾ május 13-ikán már megerősített szabadságait

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 454. — ²⁾ U. a. IV. — ³⁾ U. a. IV. 456.

László hívei Herrója vajda és János csettini meg klisszai gróf majd Osztója boszniai »király« által.¹⁾

Ugyan-e tájban két katalán hajó is megjelent László érdekében a dalmát vizeken, mire a velencei öböl-kapitány nem mulasztotta el hatóságát értesíteni az ügy állásáról (május 17—18). A köztársaság várakozó semlegességben kívánván maradni, azk adá annak útasításúl, hogy csak arra ügyeljen, mikép a katalán hajók Velenczébe menő vagy onnét távozó hajóban ne tegyenen kárt: de egyébbként bánják jól velök.²⁾ Ugyan ezen rendeletet ismétlé a köztársaság kormánya az öböl-kapitánynak második fölterjesztésére, a mely már öt hadi hajóról tesz említést. Egyszer-smind a Corfúra vigyázást is lelkére köti.³⁾

Junius 17-kén kinevezte László Aldemariscus tengernagyot igen nagy, sőt mondhatni teljes hatalommal helyettesévé Magyar-Dalmát-, Horvát- és Tótországba, hogy az a fölkelés ügyét, a mely eddig jóformán csak egyes főurak s a bosnyák király vezetése alatt állott, egységes, rendszeres vezetés alá vegye. Ez át is hajózott királya érdekében Dalmáciába.

László ügye mind közelebb s közelebb ért a nyilvános föllépéshez s miután oly kiváló súlyt fektetett Velence miként viselkedésére, másrészt mert a köztársaság hajói irányában barátságos eljárást parancsolt az övéinek s így némileg remélhetni vélte, hogy a szövetségre czélzó ajánlatok ezúttal több sikerre számíthatnak: ez év nyarán újabb követséget küldött Velenczébe, a mely a tél elején elejtett fonalat fölvéve, ismét szövetséget ajánljon a köztársaságnak s újból indítványba hozza Corfú ügyének tisztázását.

A köztársaság tanácsa — az augusztus 3-iki gyűlésből — ismét a multkori választ adta a szövetségi ajánlatra s választ azzal kívánta megédesíteni, hogy arra hivatkozzék, hányszor köthetett volna Velence mind László, mind atyja Károly ellen szövetséget a francia és magyar királylyal és még sem cselekvé, legyen tehát teljesen nyugodt jóindulata felől. Corfúra nézve ismét kész volt a követek előterjesztéseit, a mennyiben kellő megbízással vannak ellátva, meghallgatni, s meghatalmazá a szűkebb tanácsot, hogy néhányat tagjai közül bizzon meg, a kik azon követekkel legyenek, azoktól tudják meg, a mennyire lehetséges, a király terveit és szándokát ez iránt. Ugyane gyűlés arra is felelt, hogy a nápolyi követek arról értesíték a köztársaságot, mikép királyuk oly parancsot adott a dalmát vizekben működő hajóinak, hogy a velenceieknék, ha ezeknek szükségök van reájok, mindenben engedelmeskedjenek és parancsolatukra készek legyenek, azt remélvén, hogy azok viszont a velenceieik által barátságos és testvérics

1) U. a. IV. 461. — 2) U. a. IV. 463. — 3) U. a. IV. 467.

znak részesülni. A köztársaság kifejezte köszönetét ez — mint őszinte barátság jeléért — hozzá tévén, hogy lik annak érvényesülése felett, mivel részéről is oly ott ki, mely szerint a nápolyi hajók a velencei helye- iczei hajók által ép úgy tekintessenek, mint az övéik.¹⁾ zze elment annyira, a mennyire csak Zsigmond egye- ése nélkül mehetett. László követei azonban abban a r, vagy úgy tettek, mintha abban a hitben volnának, zze talán mégis hajlandó lenne a szövetezésre. A usakor tehát viszont válaszolának, kijelentvén, hogy igen örvend a velenceieknek a hajózás iránt tett nek, azonban azt szeretné tudni, mily állást fog a köz- 5 irányában elfoglalni, ha, a mint szándéka, háborút czia és Magyarország visszaszerzése érdekében, a enére »jogtalanul bitorolnak«, fogja-e őt abban aka- y inkább segedelemben és támogatásban részesíteni? társaság tanácsa másnap — augusztus 8-ikán — felelt veteknek. Elmondák, hogy tegnapi szavaikból eléggé k az ő őszinte, barátságos indulatukat, de a mint már b »tisztességes és észszerű« okból nem köthetnek ligát. ezen ülésből kapott a Corfú ügyében tanácskozó asítást, a mely helyeselvén az alkuvás addigi mene- lmazá a biztosokat arra, hogy a vásárt megköthetik, apránként egész 20,000 aranyig emelhetvén a szí- s független birtoklása fejében.²⁾ ából tehát most is ott voltak, a hol akkor, midőn a múlt akíták az alkuvást. Most mégis hajlandó volt Nápoly olytatni, a mire, mint látszik, két oka vala: először ziget árára is szüksége volt vállalatához, másodsor legalább egy időre sikerül maga iránt semlegesség- tani Velenczét, a mi alatt alkalom nyílik lábának an megvetésére. A velencei küldöttek az alkuvás mán felemelkedtek a 20,000 arany megajánlásáig, de tei kijelentik nekik, hogy ők — útasításaik értelmé- 00-nél kevesebbel nem érhetik be. yzzettel gyorsan tisztába jöttek s két nap múlva, azaz 0-ikén már ez képezte a velencei tanács értekezésé- . Két párt támadt most a tanácsban: megadják-e a agy pedig maradjanak meg a 20,000 mellett s útasít- ó király ajánlatait. Az utóbbi pártnak ez volt okos- mindenki előtt nyilván vagyon, hogy László abban egy elégséges pénzt teremthessen elő, a melylyel ter-

U. a. IV. 468. — ²⁾ U. a. IV. 469.

vét Magyarország és a dalmátok ellen végrehajthassa. De az is nyilván valyon, mily kárunkra lehetne, ha Dalmácia az ő kezében volna s így nem áll érdekünkben, hogy a mi pénzünkkel jusszon hozzá, miután tehát jó indulatunkat a Corfú ügyében folytatott tárgyalással kellőkép kitüntettük, ne menjünk tovább, hanem csak annyit ajánljunk meg, hogy, ha négy hónap alatt jelentkezik ez iránt, készek leszünk az alkut 20,000 aranyban megkötni.¹⁾

A másik párt ellenben máskép gondolkozott. Ez úgy találta, hogy Corfú teljes tulajdonának joga a 30,000 aranyat is megéri, kár volna tehát a jó alkalmat az egyezsége elszalasztani, biztak abban is, hogy László föllépésétől igen messze van Magyarország megszerzése, nagyon valószínű, hogy nem lesz semmi sikere, ha pedig mutatkoznék, addig nekik is nyílik alkalmuk érdekeik megóvására lépéseket tenniök. E párt maradt túlsúlyban, a tanácsban ennek a véleménye fogadtatott el²⁾ s ennek alapján köttetett meg augusztus 16-ikán a szerződés.³⁾ Velence már is megnyerte 30,000 aranyon, László törekvéseit felhasználva, Corfúnak eddig csak kétes birtokát.

Ezzel megszakadt a két régóta alkudozó fél között az összeköttetés. Foglaltatott-e a Corfú iránt kötött — eddigelő ismeretlen — szerződésben valami határozottabb ígérlet Velence semlegessége iránt vagy pedig ekkor is a jóindulatnak általános szavakban ígérese mellett maradtak: nem tudhatjuk, de az tény, hogy Velence összedugott kézzel nézte, mint erősödik az ország déli részén László király pártja s mint hódolnak meg neki rendre a dalmáciai városok, — ugyanazok a városok, a melyek a viszályokat kikertüldők, nem régiben készek lettek volna magukat a köztársaság hatalma alá adni, sőt hogy az elégtelenség, támogatva Zsigmondnak azon hibája által is, hogy Albert osztrák herceget — habár az országgyűlés beleegyezését is kikérve — utódává nevezé ki, mind általánosabbá lett az országban.

Csak a következő év elején kezdett Velence ismét foglalkozni Magyarországgal s ennek sem a köztársaság volt az oka, hanem Zsigmond király. A velencei köztársaság ugyanis 1399-ig rendesen eleget tett azon 7000 arany évi adó fizetésének, a mely-

¹⁾ U. a. IV. 471. — ²⁾ U. a. 471.

³⁾ Marino Sanudo: Vita de' duchi de Venezia ed. Muratori Scriptores rerum Italicarum XXII. 793. — Lucius az ő dalmát történetében (Liber V. Caput IV. ed. Schwantner III. 420.) helyesen írja ugyan a napot, valamint az árat, az évet azonban — talán tollhibából — 1401-re teszi. Csodálhatni, hogy még a gondos Katona is átvette ezen hibás adatot (Historia Critica XI. 525.), a melyet pedig a már akkor közkezen forgott Marino Sanudo segítségével megigazíthat vala.

vel a turini béke értelmében tartozott, azóta azonban, mintha nem is tartoznék azzal, fizetését rendre elmulasztá. ¹⁾ Zsigmond, aki nem keveset tartott uralkodói méltóságára, kétségkívül régóta gett a vágytól e mulasztást számon kérni, kivált mivel ez még yöngge oldalán: a zsebén is érintette, de nem akarván ellenségei zámát V elenczével szaporítani, egy ideig hallgatott a dolog felől. Így látszik azonban, hogy már egészen veszélytelennek találta a szászó törekvéseit, miután úgy tapasztalta, hogy annyi idő óta megkezdte dalmáciai működését a nélkül, hogy abból valami határozottabb dolog kerekedett volna, ezért 1403. ujév táján Guidotti Bertalan nevű követét Velencébe küldé, azon megbízással: köve-elje a köztársaságon a már három éven át elmaradt adót s egyzersmind eszközölje ki, hogy az ez évi Sz.-István napon esedékes észt előlegezze.

Velence azonban e fizetést nem tulajdonképi hanyagságból mulasztotta el, hanem mivel a köztársaság jelentékenyebb emberei özött azon győződés érlelődött meg, hogy érkezett már az ideje nnak, hogy Velence ezen bár csekély, de mégis lealázó adónak zetését megszüntesse. Ez levén a velenceiek gondolkozása, ter-észetesen csak kerülő feleleteket adhattak — nem levén a diplo-ácziái nyelvben szokásos az ily kifejezés, »miután nem hisszük, ogy Magyarországnak legyen elég ereje azt rajtunk megvenni, hán nem is fogjuk azt tovább fizetni.« — A januárius 9-ikén rtott tanácsülés tehát nem is azzal a kérdéssel foglalkozott, zent mondjanak-e a követnek vagy nem-et, hanem, miként fejez-ék ki az utóbbit. A tanács egyik része ily szövegezést javaslott: A királyt rég óta országán kívül találjuk. Látjuk és érezzük, ogy országában nagy és különböző változások estek s ezért, vala-unt más ésszerű okokból, nem teljesíthetjük azon fizetést, a helyet a király tőlünk kíván.« A többség azonban nem találta domosnak ezt a kifejezést s a következőben állapodott meg: némely igaz és ésszerű okokból — úgy látjuk — nem felel-ünk a királynak hozzánk intézett kívánságára.«

Ezen alkalom azonban időszerűnek látszott arra, hogy a mi ddig csak gondolatban, meggyőződésben volt meg, ez úttal teljes nnepélyességgel határozattá emeltessék. »Egyszersmind végzessé ín, mondja a tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyv, hogy a jelen atározat hozatala után, sem a fenemlített 21,000 aranyra menő szszeg, sem más hasonló természetű, sem részben, sem egészben em adható vagy ígérhető senkinek, hanemha a száz vagy még agyobb számmal egybegyűlt tanács végzésére; ne is legyen efféle tanács elé terjeszthető, ahogy az gyakran történt, ha ennél

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 420.

kevesebb számmal gyülekezett össze. S a ki mégis ily előterjesztést tenne — legyen az bármily rendű tagja a tanácsnak — vagy abba beleegyeznek, ezer arany bírsággal büntetessék. S e büntetés fizetése alól ne legyen kegyelem, ne lehessen azt visszaajándékozni, elengedni, visszavonni, ne legyen arra semminemű fizetésbeli halasztás a fent kitett bírság súlya alatt. Így kell büntetést büntetésre kiszabni mindvégig, hogy a fentkitett szándékunk érvényesülhessen. ¹⁾

A velencei tanács ismert titoktartása mellett könnyen megeshetett, hogy az utóbbi határozat nem jutott Zsigmond követének tudomására, azonban követelésének oly egyenes visszaütésére is kevésbé volt reá nézve épületes. Nem is mulasztá el urát értesíteni a dolgok mibenlétéről, a ki febr. 25-ikén újabb levelet intézett a köztársasághoz, a melyet ismét Guidoti nyújtott át. De ismét ugyanazon sikerrel, vagyis inkább sikertelenséggel. A márczius 26-kán tartott tanácsülésben határozattá vált, nem gondolva Zsigmond azon indokolásával, hogy mennyi kárára van neki ez eljárás, hogy megmaradnak az előbbi határozat mellett, írásban nem is válaszolnak, hanem magukhoz hívatják Guidotit s így adják neki tudtára, hogy »némely igaz és ésszerű okokból nem felelhetnek a király megkeresésére.« ²⁾

Zsigmond még most sem akart, bár László pártja Dalmáciában erős szervezetre tett szert, ő maga pedig a külföldi ügyekbe volt bonyolódva s így semmi kényszerítő eszköz nem állott rendelkezésére, lemondani arról, hogy Velencét rábirhatja az adó megadására. Újabb követet küldött tehát Velencébe, de ismét szelíd hangon írott levéllel, a melyben késznek nyilatkozik, ha ő valamiben hibázott, azt jóvátenni és kötelességét teljesíteni. A tanács április 26-án foglalkozott ez újabb követséggel s azt a választ állapítá meg: Guidotinak válaszoltak úgy, a mint azt tisztességesnek és czélszerűnek találták. Magának a királynak írni nem találták alkalmasnak, mert biztosan tudják, hogy Guidoti a nélkül is értesítette azt feleletökről. De ha épen tőlök kívánja megtudni, értesítik, hogy némely igaz és ésszerű okokból nem felelhetnek megkeresésére. — Ugyancsak elutasító feleletet adtak Zsigmond másik kérésére is, a mely oda irányult, hogy foglalja le a köztársaság azon összeget, a melyet az orléansi herceg Józsa morvaországi örgróf — Zsigmond rokona, hol barátja, hol ellensége — részére az ez által neki eladott luxemburgi hercegség vételára fejében Velencében letett s a melynek felvételére nincs jogosítva, mert az nem őt, hanem Zsigmondot illeti. A köztársaság ugyanis azt válaszolá, hogy Velence telje-

¹⁾ U. a. 473. — ²⁾ U. a. 475.

sen szabad állam, ily összeget tehát ott a hatóság tudta nélkül könnyen letéteményezhetnek, a minthogy annak nincs ily letétről tudomása. De még ha volna, sem állhatna a király szolgálatára, mert ott ily lefoglalás csak a bíróság útján eszközölhető.¹⁾

Tovább maga Zsigmond sem erőltette a dolgot. Érezte, hogy semmi kényszerítő eszköz fölött nem rendelkezik, arról pedig, hogy Velencze csupa szerződés tiszteletből nem fog fizetni, az eddigiek is világos tanúságot tettek.

A helyzet meg olyan volt, hogy nem látszék lehetetlennek, mikép Zsigmond uralmának napjai meg vannak számlálva. December 27-ikén már ünnepélyes követség ment a dalmát városokból Nápolyba, hogy Lászlót fölhívja a magyar királyi szék elfoglalására, február 4-ikén megverték a lázadók Bessenyei Pált, Dalmácia és Horvátország helytartóját, a mely alkalommal maga a kormányzó is foglyúl esett. Április 4-ikén már országgyűlésfélélet tartottak Zalatnokon, a mely szorosabb szervezetet adott az addig csak lazán összefüggött pártnak.

Ezután is folyton haladt a László ügye. A mi a szervekedésből a zalatnoki gyűlésen nem történt meg, azt kipótolták a pozsegain, a mely május 24-ikén tartatott meg. Sokat pótolt Zsigmond könnyelműsége, a ki fogsága után teljesen a cseh és német koronák vadászatára adta magát, elannyira, hogy azóta mindössze alig töltött egy hónapot ide haza, azt a hónapot, a mikor Albert osztrák herceget a rendek által utódául elismertette. Ez a herceg pedig, a kit ugyanakkor helytartójává is kinevezett, semmit sem tön megbízója érdekei védelmére. Úgy látszik, a nemzeti hatóságok nem voltak hajlandók az övét elismerni. Végre az is nagy előnyére vált Lászlónak, hogy a pápa, a ki addig csak suttyomban segítette, most egészen nyíltan állást foglalt mellette s június 1-jén megbízta Acciajoli bíbornokot, hogy keresse fel »békeangyala« gyanánt Magyarországot — és igyekezzék minden erkölcsi és anyagi eszközökkel oda hatni, hogy László »visszanyerhesse« Magyarországot annak melléktartományaival és minden ahhoz tartozó jogokkal egyetemben, mint a melyek őt »megilletik«. Joga volt a követnek mindezek biztosabb eszközöl-

¹⁾ Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 477. — Aschbach »Geschichte Kaiser Sigmunds« című munkájában, Pelzel »Geschichte König Wenceslaus«-ára hivatkozva, azt mondja, hogy Venczel király csak 1403. december 12-ikén adott Józsnak engedélyt a luxembourg hercegség elidegenítésére. Ott tehát csak utólagos jóváhagyásról lehet szó.

hetése céljából búcsút osztogatni, kiközösítés alúl föloldani, eretnekeket és az avignoni pápa híveit fölmenteni.¹⁾

Vilmos osztrák herczeggel is befejeződtek az alkuvások annak Jankával való házassága iránt.

László június 26-ikán adta meg az engedélyt e házasság ügyében Bécsben tárgyaló követeinek — Minutelli Marinónak, Palizsnyay Lorándnak és Rákóczy Istvánnak, a Lökös fiának, hogy az általok addig megállapított alapon megkötethetik a házassági szerződést, a mely augusztus 23-ikán csakugyan meg is kötöttetett.²⁾ Ilyképen el levén minden készítve, László július 16-ikán elvitorlázott Viestiből³⁾ — azon reménnyel, hogy rövid idő eljut a magyar trónra, a mely után annyit sovárgott.

Úgy látszik, nagy híre volt Velenczében annak, hogy László csak készül Magyarország ellen, de soha sem ér el, legalább ezen hitből magyarázható, hogy Velenczében oly óriási feltűnést idézett a hír elő, hogy László csakugyan megindult Magyarországra. A július 28-ikán tartott tanácsülés már ezen kérdéssel foglalkozék és pedig a javaslatokból ítélve, általános volt az izgatottság, oly nagy a meglepetés, hogy a Velence történetében annyira kivételes eseménynek vagyunk tanúi, mikor az egyik és pedig igen tekintélyes párt — magának a dogenak vezérlete alatt — oly indítvánnyal állott elő, a mely a köztársaságot könnyen kivethette volna az általa oly sikeresen fentartott, mindkét részre jó képet mutató semlegességből. Az indítvány a következőképen hangzik: »Miután szükséges, hogy tekintettel legyünk uraságunk (signoria, dominatio nostra, e czimeken szokta magát nevezni a velencei köztársaság) tisztességére és állapotára, megnyervén barátokul azon fejedelmeket és urakat, a kik hatalmasok, különösen pedig azokat, a kik velünk szomszédosak, és fentartatván velök a jóbaráti és testvéri viszonyt; miután továbbá nyilván-

¹⁾ Theiner: Vetera Monumenta historiam Hungaricam sacram illustrantia. II. k. 172. s. kk.

²⁾ A cs. és k. állami és házi levéltárból közli Lichnovsky »Geschichte des Hauses Habsburg« című munkája V. kötetéhez mellékelt regesták között az 541. sz. a. — Munkája IV. kötetéhez mellékelt származási táblában ellenben hibásan 1400-ra teszi e házasság megkötését. Az 1403-ik évben úgy látszik megtörtént a házasság, Ruimo legalább az ő Annaleseiben ez évhez írja »Al detto anno andò al duca di Osterlich la Regina Giovanna II.« (ed. Muratori Scriptorum Rer. Ital. XXIII. 224.), de a hozomány és ellenhozományra vonatkozó kérdések még 1405-ben is tárgyalattak. (L. Lichnovsky azon kötetében a 705. és 707-ik regestát.)

³⁾ Raimo: Annales ed. Muratori Scriptorum Rerum. Ital. XXIII. 224.

való, hogy László Apulia (Nápoly) felséges királya a dalmát részekbe megyen, a melyek neki alávetvék és engedelmeskednek, azon szándékkal, hogy Magyarországot elfoglalja és annak birtokába lépjen, szükséges tehát, tekintetbe vévén a mi kézzel fogható érdekünket iránta, a ki most már mindkét tengerpartnak ura, jóindulatot és szeretetet tanúsítanunk és őt sokféle okokból és tekintetekből barátunkul megtartanunk. Ez okokból tehát javasoltatik, küldjünk három főkövetet Dalmáciába, a kik a mondott felséges király színe előtt megjelenvén, őt uraságunk nevében üdvözléjk oly módon, a mint azt részökre az e czélből kiküldendő bizottság megállapítani fogja.« (Ezután áttér az indítvány a követség gazdasági ügyeire, hány szolgát vigyenek magukkal, mennyibe kerüljön a vállalat stb.)

A másik párt e javaslatot elhamarkodottnak tekinté. »Még nem tudjuk, mondják, mikép fog kiütni a dolog, bemegy-e a király most Magyarországra, vagy nem, megkoronáztatja-e magát Jadrában, vagy pedig csak az országban (azaz annak belsejében), a mint azt eddig valamennyi király tette, mindezek pedig oly jelentőséggel és súlylyal bírnak, s oly annyira tekintetbe veendő, hogy a párt szükségesnek tartja, hogy némi várakozással legyenek s csak akkor határozzanak ezen, roppant következményeket maga után vonható ügyben, ha jobban meggyőződtek a helyzet mibenlétéről.« Velence most is eltalálta a helyes utat, az utóbbi javaslatot emelvén határozattá.¹⁾

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Monumenta Slav. Merid. 478. — Bonfinius szerint DIII. LII. ed. 1744. 299. l. Velence »pecuniis et navibus« segítette Lászlót. Főntebb láttuk, hogy László ugyan folyton ostromolta a köztársaságot a szövetségért, de azzal mindannyiszor elutasított. Az utóbbi határozat pedig arról tesz tanúságot, hogy Velence még a királyul tisztelése iránt tett indítványt is elvetette. Az egész segítség tehát nem állott egyéből, mint a mit mai nap »jóakarató semlegesség«-nek nevezünk. Miután pedig a nem kötött szövetségnek, a nem szolgáltatott segélynek díjja nem lehet, hamis a dolog természete szerint Darunek azon állítása, hogy László átkelése előtt szerződésileg kötelezte magát Jadra átengedésére. (Botzenthal-féle átdolgozás II. 3.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A NAPTÁR-JAVÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ

300-ados évfordulója alkalmából.¹⁾

A kassai levéltárból újabban napfényre került néhány levél feljegyzésre méltó adatokat szolgáltat a naptár-javítás történetéhez hazánkban.

A XIII. Gergely pápa által 1582-ben megindított naptár-javítás, a mint tudjuk, némely országokban nagy ellenzésre talált. Így hazánkban is. Nem is lehet felette csodálkoznunk, nagyrészt magából a dolog természetéből következett.

A nép zöme conservatív természetű: szívósan ragaszkodik a megszokott intézményekhez. A legtöbb embernek nem fért a fejébe, mire való az, hogy tíz napot átugorjanak az időszámításban; a legtöbbben nem tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy okt. 4-én este nyugalomra térve, másnap 15-ére virradjanak.

De emellett az általános (legalább a köznépnél általános) s az emberi természetben rejlő idegenkedés mellett egyéb okok is közreműködtek az új naptár ellen indított szó- és tollharczban. Sokan vallásos kérdést csináltak belőle. A protestánsoknál könnyen felébredt a bizalmatlanság s nyílt homlokot formáltak ellene már csak azért is, mert a pápától indult ki.

A felekezeti elkülönzés az új naptárral szemben legélesebben nyilvánult a német birodalomban, a catholicus rendek elfogadták még 1583-ban, míg a protestánsok (több meghíúsult kiegyezési kísérlet után) csak 1699-ben határozták el magukat a *javitott naptár* életbeléptetésére, de még akkor is a húsvétot másként számították, a mi eltérésekre szolgált alapúl; csakis 1775-ben II. Frigyes közbenjárására fogadták el véglegesen az új naptárt.

Magyarországon szerencsére nem nötte ki magát ily határozott vallásos kérdéssé az új naptár ügye; bár tagadhatatlan, hogy

¹⁾ Közleményünk összeesik a naptár-javításnak nemcsak 300-ados évfordulójával, de mintegy a napjával is, a mennyiben épen okt. 15-én történt az ugrás okt. 4-éről a 10 nap kihagyásával.

s a protestáns rendek, városok és testületek voltak azok, amelyek legerélyesebben elleneztek. De nálunk mégis más, magánpontok voltak az új naptár ellen irányult ellenzékeskedés vívói. Rudolf egyszerűen királyi rendelet útján akarta betenni az új naptárt, kihirdetvén azt még 1583-ban nálunk Németországban. A közhangulat ez idő tájban, a sérelmi ülések eme szomorú korszakában, úgyis nagyon éber s az eskedés felé hajló volt az országban — s mi természetesebb, fontos intézmény egyszerű rendelet útján való életben s sérelmet láttak s a legtöbben siettek hangsúlyozni, az országgyűlés elé tartozik.

re példa Bártfa városának és Sáros vármegyének előttünk elete az új naptárról szóló királyi rendeletre ; míg Kassa nem késett ellenök protestálni s az új naptárt elfogadni. Bártfa város tanácsa 1584. márcz. 8-án (az ó naptár szerint) hogy nem akarnak ugyan ellene szegülni a királyi rendeletint némelyek teszik, de mégis alázattal esedeznek, hogy ő felsége időt és halasztást, mint ahogy más tartományai engedett, legalább 2-3 esztendő, míg a köznép — mely az újítás változtatását nem egy könnyen veszi be nehéz fejébe s érti meg (»mit seinem groben Kopf«) — azzal megbarátkoztat az azt sürgetik, hogy a király ne kényszerítse őket addig az új naptárt átvenni, mielőtt az ország rendei, a főurak és nemesek között élnők s a kikkel érintkezniök kell — abba bele nem enged. Könnyen átláthatja ő felsége, mily nagy zavar és egyetemes elutasítás származnék abból, hogyha mások az ó naptárt — ők újat használnák.

Sáros vármegye is hasonló értelemben felelt 1584 márcz. 12-én a királyi rendeletének lényege a következő :

Ő felsége ne kényszerítse *egyenként* a megyéket az új naptár elfogadására, hanem *határozzon a felett az egész országgal*, megvárva az egész ország véleményét. Midőn a csehek még nem akarnak engedni, hogy ő felségének az ó naptár szerinti a karácsonyt Prágában megtartania s midőn még a magyarok nem fogadta el az új naptárt: ők nem akarják azt megkísérteni, midőn a városok egyező szavazata is oda mutat, hogy ők az ördögnek mesterkedését is látják benne s hárszekélységnek látszik, mégis nagy dolgokat rejt kebelében. Minden jóvendölése a prófétáknak, az apostoloknak, sőt Krisztusnak is téves, midőn a világ fennállásától 19000 év óta tartanak. (!) Ezek az igaztalanságok megerősítik a Messiást válogatókat s a Krisztusban való hitet gyalázó zsidóknak vakmerőségeit s kételkedéseket a kijelentett Messiásról s a keresztyénekről. Krisztus parancsolja, hogy jól vigyázzunk s az ördög

leselkedéseit mintegy a tükörből szemléljük. Maga Nádasdi esküvel állította s más hiteles tanúkkal is bizonyította egy bizonyos papnak a káromlását (mely a törvényszék előtt is ismételtetett), mintha isten az idő rendezéséről és igazgatásáról lemondott volna s azt a pápára bízta volna.

E feleletek (egy felettök olvasható megjegyzés tanúsága szerint) Bártfa város két küldötte — Walloch Mihály és Oswald — által Kassa város tanácsa és több városok küldötte előtt felolvasatott s azután a szépesi kamarának átadatott.

Kassa városa azonban Sáros vármegye és Bártfa városa ily értelemben való feleletéhez nem csatlakozott, sőt (mint a levelek hátírata mutatja s a jászóvári káptalan jegyzőkönyve is tanúsítja¹⁾) elhatározta u. a. márczius 11-én, hogy:

1. protestál a jászai káptalan előtt ezen felelet ellen,
2. hogy ő felsége rendeletének híven engedelmeskednek s a husvétot aprilis elsejére kihirdetik,
3. hogy a jászói levéltár számára irassék le Sáros vármegye eme felelete,

4. hogy Sáros vármegyénél protestáljanak ezen felelet ellen. Így ment az új naptár ügye országszerte. Némelyek elfogadták mindjárt kezdetben (így pl. a kath. főpapság még 1583-ban), de még többben ellenezték. A kormánynak utóljára is be kellett látnia, hogy általános érvényt csakis az országgyűlés által szerezhet az új naptárnak. Azért 1587-ben országgyűlés elé terjesztette, a hol, némi kedvetlenséggel bár, de elfogadtatott.

Az erre vonatkozó XXVIII. törvénycikk így szól: A karok és rendek, bár inkább szeretnék, hogy a régi naptár maradjon továbbra is érvényben, a mely annyi évek óta használatban van s melyhez gazdagok és szegények oly hosszú használat által hozzászoktak; mégis ő felsége kegyes intésére hajolni akarván, nem ellenzik, hogy ez időtől fogva az új javított naptár használtassék; de azt határozottan ki akarják jelenteni, hogy az új naptárt egyes-egyedül ő felsége és senki más tekintélye alapján fogadják el. Az okiratok és levelek, melyek ekkoráig akár az új, akár a régi naptár szerint kelteztettek, maradjanak érvényben.²⁾

Látjuk a törvénycikk szövegezéséből, hogy némi vallásos színezés abba is becsúszott; a protestáns rendek jónak látták a királyi tekintélyt hangsúlyozni az elhallgatott (de a sorok közt olvasható) pápai tekintéllyel szemben. Látszik ez abból is, hogy Horvátország és Szlavonia ezzel szemben az új naptárt nem ő felsége, hanem isten iránt való tekintetből fogadja el.

¹⁾ Országos levéltár Protocollum K. folio 94.

²⁾ *Fraukói V.*: M. O.-gy. Eml. VII. k. 375. l.

Az erdélyiek 1590-ben fogadták el az új naptárt országgyűlésükön, azon practicus szempontból, »mivelhogy más szomszéd közelebb való keresztyén-országokban is acceptáltatott.«

SZÁDECZKY LAJOS.

NAGY FÉRFIAK TOBORZÁSA MAGYARORSZÁGON

I. Frigyes Vilmos porosz király számára 1732—1735-ben.

Régi bevett szokás, hogy hadvezérek, fejedelmek és más hatalmasságok különös előszeretettel törekednek körülvenni magokat egyenes-, óriástermetű férfiakkal, ezzel mintegy a hatalmat kifejezni.

Ily módon álltak elé a testőrök, a hartschierok stb., a kik később egész osztályokká nőttek ki magukat, a hol a felvétel alkalmával egyedül a testi magasság és erős testi szervezet volt döntő.

Ezen szokás később, a rendes hadsereg felállítása után, átment egész hadtestekre, a mint azt a gárdaezredeknel, a gránátosoknál, vérteseknél a legújabb időkig megértük, a hol $5\frac{1}{2}$ láb volt a rendes magassági mérték.

I. Frigyes Vilmos porosz király ¹⁾ valódi, ezen »nagy katonák« iránti elvnek szenvedélyes előszeretettel hódoló fejedelem volt, ki gyakran nem tartózkodott elvetendő eszközöket is megragadni oly célból, hogy egész Európából egy óriási gárdacsapatot gyűjtsün.

Az osztrák tartományokban is keresett ő e célból kiindulási pontot, hol toborzó asztalát Magyarországon, a határokon és Tirolban felüthesse.

Ezen toborzásokba a császár beléegyezett, a mint az a hadügyi levéltárban létező több okiratból kitűnik.

Igy rendelte el 1732. év tavaszán Eugen herczeg az összes gyalog és lovas ezredek parancsnokainak, hogy egy év leforgása alatt válogassák ki a legénység közül a természetes, izmos, magas férfiakat a porosz királyi felség számára. Az volt a feltét, hogy ezeknek önként kellett erre reá állaniok.

A csehok számára ebben az időben Kaunitz grófhoz külön utasítás küldetett, hogyan kell a toborzást a porosz királyi gárda részére keresztül vinni s hogy annál báró Gotheer porosz tanácsost kell alkalmazni.

Eugen herczeg Karlsbadból, a hol 1732-ben gyógyíttatta magát, írja a porosz herczegnek, hogy a szükséges rendeletek már

¹⁾ Született 1688-ban, 1713-ban követte a trónon atyját I. Frigyes (az első porosz királyt.)

kiadattak a regimentje számára bevált ujonczoknak a császári államokon akadálytalanul való átmenetelre; a további ujoncz-tartozék fogadására semmi akadály sem forog fenn. Ezen hadfogadások mindamellet koronként szüneteltek a porosz toborzó tisztek és katonák erre vonatkozó erőszakoskodásai miatt.

Fordultak elő esetek, a hol ezt egészen félbeszakították és betiltották és semmi hadfogadásnak sem volt szabad történnie az udvari hadi tanács tudta- s beleegyezése nélkül. Hiszen Eugén herczeg magánál a királynál panaszkodik 1733. febr. 7-én a vizásságok miatt, szem elé állítja az ebből támadó következményeket és kéri a tisztek és katonák visszahívását.

Diplomatiai uton folytak ezután a toborzás újra felvételei, a mint ezt a császári titkos tanács egy 1735. szept. 28. Grácban kelt kibocsátványa értelmezi, melyben a császár a porosz király számára koronként engedélyezi a nagy emberek toborzásait.

Ezen, a mai fogalmak szerint embertelen emberkereskedérről a királynak 1732—1735 közt gróf Castelli Sándor császári tábornokhoz és Komárom parancsnokához intézett sajtókezű levelezésének egész sorozata tesz tanuságot.¹⁾

Ezen toborzás, úgy látszik, egész folyamában volt, mert Frigyes Vilmos király egy levelében, Potsdam 1732. május 24-iki kelettel eltitkolhatatlan örömét fejezi ki a felett, hogy a neki, t. i. Castellinek adományozott »de la générosité« rendjel megnyerte tetszését, valamint a király igéri a grófnak, hogy jóindulatát hozzá jövőre is bebizonyítja.

Egy más levelében megköszöni ennek tevékenységét a toborzás előhaladásáért és hogy ő Castelli fáradozásait a lovagrenddel fogja megjutalmazni, melyet külföldiek csak *nagy ritkán és épen csak a nagy férfiak toborzása miatt* nyerhetnek el.

Más két irásában Ruppinból hangsúlyozza az ujonczok megérkezése feletti meglegedését. Azt is írja a király, hogy úgnőke Joël mentől előbb meg fog érkezni, hogy kifizesse az összegyűlt költségeket és további résztvevését kéri az említett ügyben.

Az egész toborzási ügy siettetésére Saldern porosz kapitányt küldték Castelli tábornokhoz.

Mint a toborzási üzlet körüli fáradozásaiért, de még inkább, mint különös méltánylásának jeléül a király a grófnak arczképét küldte meg.

Más levelekben Frigyes Vilmos köszönetet mond a Saldern századosnak nyújtott támogatásért, értesítvén őt, hogy az illető az újonczszállítmánnyal megérkezett, a zsidók azonban annyira

¹⁾ Ezen levelek egykor a gróf Keglevichék családi levéltárában Kis-Tapolcsányban őriztettek, jelenleg az orsz. levéltárban vannak.

hogy e miatt többé nem akar velük összeköttetésbe lépni, következésképpen meghagyja Castellinek, hogy nekik — többé pénzelőleget ne nyújtson, ellenben hogy a gróf Pálffyánál tartózkodó 6' 1" és a Tokajban 3' 3' magas emberek mentől elébb útnak indíttassanak. A gróf leírja a zsidók csalási módját,¹⁾ megígéri, hogy az arany részét megfizeti és örömét fejezi ki, hogy ismét ajándékot kapott, felkéri azonban, hogy azoknak elszállítanak, miután Württembergi Sándor herczeg táborsergefe megígérte, hogy küld neki Belgrádból.

A király kéziratban Berlinből 1733. decz. 25-ről kelteve mondatott, hogy Castelli érdemei meg fognak jutallékkal 12 üveg bor rendeltetett és új ujonczszállételeire Grünbergbe porosz tiszt rendeltetik.

A király ímet érdemel a királynak nyilatkozata Castellihez, hogy a zsidóknak van a zsidók új csalásairól, megbízta tehát a királyt, hogy tenni vele a kiadott összegeket, elintézni a toborzási előkészítését és tartozását Castellinek kézbesíttetni.

Az előbbi idő felvilágosít a felől, hogy Castelli gróf ezen végrehajtásában lanyhábbnak látszik, mert Frigyes király idegenkedéssel vett róla tudomást, hogy a gróf Salomonnak a toborzónak akadályokat gördít útjába, a míg hogy ő a grófból érdekeinek védőjét fogja feltalálni. A király érdektelen továbbá Vilmos Agost beverni herczeg, a király 1733. nov. 28-áról keltezett levele Castelli tábornokhoz, a királyt a királyt századossal ismerkedünk meg, a ki toborzás céljára Magyarországra megy. Trenket ajánlják a grófnak és a királyt egyúttal jutalom helyeztetik kilátásba.

A király módon ugyanazon szolgálatokat tette gróf Vallisban Erdélyben és Kis-Oláhországban, mint Castelli gróf Magyarországon. E célból Sattler és Zeiser porosz hadnagyok kinevezettek, mint ez magával a királylyal és Seckendorf királyi tábornoktól kölcsönös levelezésből kitűnik.

(Ausztriai Közlönyek után.)

PETTKÓ BÉLA.

Amon Isáh és Joél, utóbbi fogságba vettétvén, később 1734. évben ismét toborzási szerződés megkötésére utasítottak, azonban a király megmutatta, hogy ismételve szédelgéseket és csapásokat el.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Fiume közjogi helyzete.

A magyar miniszterium 1848. augusztus 18-án kelt rendeletében a fiumei kormányzóval tudatá, hogy Bécsből egy magyar granátos osztályt rendelt Fiuméba, mely azon meghagyással már útnak is indított, hogy Jellacsicstól rendeletet elfogadnia nem szabad.

Azonban e granátos osztály nem érkezett meg Fiuméba, mert utközben Olaszország felé dirigáltatott, de ott maradt a Leopold-ezredhez tartozó őrség, mely a horvát bántól fogadta parancsait, és melyre tehát a fiumei kormányzó nem támaszkodhatott.

Gróf Erdődy János, fiumei kormányzó a vést, az erőszak korát mindinkább látta közeledni. Már is egy zágrábmegyei bizottság jelent meg nála, mely őt Bunyevác alispán és báni biztos nevében a kormányzóság átadására szólította fel. E kísérletet Erdődy oly módon utasította vissza, a mint a törvényesség emberéhez illik. De e bizottság távozása után a fiumeiek nagyon érezték szükségét, hogy maguk részéről küldöttséget indítsanak ő felségéhez, hogy méltóztassék a magyar kikötővárost a törvények által biztosított alkotmányos állásában megtartani.

Míg e küldöttség Bécsben járt, Bunyevác zágrábmegyei alispán egy fait accompli-t teremtett. Ő ugyanis augusztus 31-én egy Leopold-ezredbeli térparancsnok vezénylete alatti katonaság élén Fiuméba nyomult, a kormányzóság hivatalos működését a bán további rendelkezéseig felfüggesztette, és Fiumét kerületével együtt a bán nevében tetteg elfoglalta.

Ebből áll az a világrendítő esemény, melyen alapszik Horvátország joga (?) Fiuméra, és mely a magyar statusférfiaknak annyira imponált, hogy szükség, jog és történet ellenére 1868. évben a XXX. törv. cikk 66. §-ában Fiuméra nézve csak provisoriumot alapítottak, és a végleges rendezést Horvátország hozzájárulásától tévén függővé, ez által az utóbbinak oly befolyást

edtek át a magyar tengerpart sorsára, minövel azelőtt törvé-
sen soha sem birt.

Vannak historiai kérdések, melyeket hasonló joggal politi-
kuak lehetne nevezni, mert az actualis érdek emeli azokat e
czra. Ilyen a fiumei kérdés, mely nemzetünk jövődjének kul-
t zárja magában. Habozás nélkül kimondjuk, hogy a tenger-
t birtoklása Magyarországra nézve oly fontos, hogy ha erre
vényes jogunk nem volna is, ezt anyagi kifejlődésünk, sőt
ünk érdekében megszerezniünk kellene oly módon, a melyen
trevaló nemzetek egészséges létük feltételeit maguknak bizto-
ni szokták. De erre nincs szükségünk. A jog mellettünk szól,
csak tőlünk függ, azt érvényesíteni és a közéletbe átvinni.

Milyen ez a historiai jog, azt megírta Radich Ákos, Fiume
rosának és kerületének volt országos képviselője egy 290 lapra
jedő munkában, mely a czikkünk homlokán olvasható cím
tt épen most jelent meg a Franklin-társulat kiadványában, és
elyet közügyünk legfőbb kérdéseivel foglalkozó férfainknak
melegebben ajánlunk.

Fiumének közjogi helyzete nem először képezi irodalmunk
rgyát. Már a forradalom előtt írt erről Gyurikovics György és
lugyai Imre. Utóbb (1866.) Szalay László fejtegette Fiume állá-
t a magyar országgyűlésen, és e két kiadást ért művecskében már
politikai elemek lépnek előtérbe. Három évvel később jelent
eg Racski Ferencz zágrábi kanonok horvátból németre fordít-
tt munkája: Fiume gegenüber von Croatien, mely egészen a
orvát nemzeti párt állását foglalja el, és az absolutismus által
remtett tényekből jogokat formálván, a történet phasisait visz-
atükrozi ugyan helyenkint, de nem jog-forrását. Következett
akab Elek (1881.) »A magyar Fiume« című művecskéjével,
ely főleg az ujabbkori fejleményeket magyarázza meg.

Mind e figyelemreméltó munkákat Radich Ákos idézett
munkája tartalmi bősége által túlhaladja, sőt azt mondhatnók,
ogy kimeríti a kérdést, a mikép az manapság áll. Munkájának
első fele inkább az úgy ethnographiai, nemzetiségi, politikai és
llambölceseleti oldalát fejtegeti, az illirismus, délszlavismus és
anszlavismus keletkezését és terjedését ismerteti, míg a második
zigoruan a történetre és közjogra szorítkozik.

Radich Ákos Liburnia történetével kezdi a rómaiak alatt,
s azt nagy vonásokban a VIII. század végeig feltünteti, a midőn
z avarok birodalmának megdöntése után Carnia, Istria, Nori-
um, Liburnia és így szerinte Fiume is a frankok uralma alá
utott. Azt mondja Radich, hogy az egykorú Constantin császár
llítása szerint a magyarok uralma Taksony vezér alatt a Kulpán
ül egész a tengerpartig terjedt el, és így valószínű, hogy Libur-

nia egy része már akkor Magyarországhoz tartozott. (123. lap). Egy másik helyen pedig oda nyilatkozik (1. lap), hogy a tengerparti kerület a magyar vezérek és névszerint Toxus herceg uralkodásának időszakát kivéve, Mária Terézia előtt a magyar állam területéhez soha sem tartozott.

Azonban Constantin császár ezeket nem így mondja, mert Toxus vezér nevét nem említi. Ha Radich az eredeti forrást megnézte volna, úgy találná, hogy Constantin ide vonatkozólag csak annyit mond, hogy a horvátok a hegyeknél határosok a magyarokkal. Ezzel igen jól összehangzik a Névtelen jegyző előadása, a tengerpart, és Zágráb vidékének elfoglalásáról a magyarok által.

Szerző annak bizonyítására is vállalkozott, hogy Fiume még kevésbé képezte valaha Horvátország kiegészítő részét, más országba sem volt kebeleztve, hanem mindig önsorsa felett rendelkezett, valamint hogy a tengerpartnak Magyarországra való bekebelezése törvényes úton jött létre. Mind ezekre a maga helyén megjegyzéseinket előadni kívánjuk.

Fiume városának eredét, és ősi történetét homály fedi, és történetíróink e bajnak okául azon körülményt tekintik, hogy midőn Angelo Trevisano 1509. évben e várost hamuvá égette, az ágostoni szerzet kolostorában őrzött városi levéltár, és azzal együtt a város történetét tárgyzó »Liburniae Chronicon« is elpusztult. Azonban nem kellene minden reménnyel felhagyni e Chronicon feltalálására, mert vannak írók, kik a levéltár pusztulását tagadván, azt állítják, hogy a velenceiek azt magukkal vitték. Így tehát Velenczében tartózkodó hazánkfiának Mircse Jánosnak hálás feladat jutna, ha e Chronicon Velenczében nyomozná.

Azt kétségbe vonjuk, hogy a római Oeneum a mai Fiumével azonosítható, noha az Oeneus folyót a Fiumarával azonosítják. De azt már épen nem hisszük, hogy Fiume a flanatenses fővárosa lett volna, mert Flanona vagy Flavona, a mai Fianona a Quarnero nyugati oldalán, Veglia és Cherso szigeten túl fekszik, Istriában, és épen e várostól vette a quarnerói öböl régen a Sinus flanatensis nevet.¹⁾

¹⁾ Az epigraphia sem támogatja Oeneum azonosságát Fiumével. Mommsen a Corpus Inscriptionum Latinorum III. kötetében a 388. lapon a következőket mondja: »Tituli ex locis intermediis (t. i. Seniától Tarsaticáig) non prodierunt, excepto fragmento columnae miliariae reperto ad Buccaritzam; sed habemus aliquot repertos prope Fiume, quos consentaneum est superesse ex ruinis antiquae Tarsaticae. Ex his apparet oppidum habuisse formam reipublicae Romanae et II. viros iure dicundo ei praefuisse.«

Elbeszéli Radich, hogy Kálmán király menyasszonyát, illát, 1097-ben Nápolyból Alba Marisba, a mai Zara vecba hozták, a magyar kikötőbe,¹⁾ hol Vinkur gróf, a magyar ermellék kormányzója által fogadtatott. Néhány évvel később uncsak Alba-Marisban, az urbs régiában hódoltak Kálmán yar királynak a Dalmátiához és Liburniához tartozó városok árai is; ezek között fel van sorolva Tersatica vára is Fiume szedságából, Fiume maga nem volt képviselve, mi Radich int világosan tanúskodik arról, hogy Magyarországnak, vagy gy tetszik, Dalmátiának, már ezen időtájban a Fiumara folyó zte határát. Szent-Vid városa, vagy olasz néven Fiume nondja ismét Radich, — ez időszakban Velence védurasága t római eredetű ősi republicai önkormányzati intézmények okában külön területi önállósággal bírt.

Ezekre a régi dolgokra az a megjegyzésem, hogy Constan császár az ő korabeli horvát zsupánságokat előszámlálván, : közül a legéjszakibb Brebera, a mai Bribir, Zaravechia és g közt; a görög császárnak tehát esze ágában sem volt a mai me vidékét horvát birtoknak jelezni. Szándékosan mondjuk ; Fiume vidékét sem, mert több mint kétes, vajjon a X. szában Fiume városa létezett-e már. A régi geographusok azt a ismerték, Ptolomaeus és Plinius Tersatica várost említvén, az előbbi Oeneumot is, szükségkép Fiume vagy Flumen várost lett volna említeni, ha ilyen létezett. Strabo sem Oeneum tót, sem ilyenévű várost nem ismer; a mi pedig fekvését illeti, e nézve a vélemények nagyon szétágaznak, úgy hogy míg Clu us azt a mai Sabioncello vagy Ciderisso helyén keresi, mint- tiz más helyet a dalmát partokon lehet találni, mely külön ön író által a kéteslételi Oeneum helyének tekintetik. Igaza : tehát Farlatinak, ki azt tartja, hogy Fiume újabb alakulású os. (Illiricum Sacrum I. 142. lap.) Ha mégis létezett, akkor időben igen jelentéktelen hely lehetett, mely a város nevét érdemelte, és így a közügyekben nyomatékkal nem bírt.

E körülmény talán jobban fejti meg azt a tényt, hogy

Tehát a mai Fiume területén — mint Torma Károly jeles szak- sunk megjegyzi, — illetőleg a tersattói vár alatt, vagy körül való- íleg a római Tarsatica feküdt, mely város (de nem Oeneum) mivel irek igazgatták colonia, vagyis telepváros s nem volt egyszerű icipium, azaz amannál rangra és szervezetre nézve jelentéktelenebb ég; az ily városok főtisztviselőit ugyanis quattuorvireknek (III. szokták nevezni.

¹⁾ Így nevezi azt ez évben Gaufredus Malaterra: in portum Albae, juris Regis Ungarorum est. (Lásd Muratori V. köt. L. 4. C. 25.)

midőn a liburniai városok Kálmán királynak hódoltak, miért nem volt köztük Fiume is képviselve.

Egyébiránt Fiume soha valamely horvát herceg vagy király levelében sem fordul elő, és így ezen hallgatás, mely nem egyes tényre, hanem egy egész korszakra vonatkozik, legalább is annyit bizonyít, mint Fiumének távolléte a Kálmánnak hódoltságát bemutatók sorából, t. i. jelenti, hogy a horvátok soha sem uralkodtak Fiumén.

Brazza sziget történetének fonalán kimutatja Radich, hogy ez 997. évtől 1420. évig koronkint majd Velenczéhez, majd a görög császársághoz, majd Magyarországhoz tartozott. Radich megjegyzi, hogy mind ezen időszakok alatt sehol sem lehet nyomára akadni annak, hogy Fiume, bár csak ideiglenesen is, a magyar államhoz tartozott volna.

E negatio sem állhat meg. Az 1358. évi békeszerződésben Velence ugyanis kényszerítve volt egész Dalmátiáról lemondani, Magyarország javára és pedig a *Quarnero közepétől*, egész Durazzo határáig. Ugyanily módon volt szerkesztve a négy évig tartó háborút bezáró turini béke, melyet Nagy Lajos király 1381. évben kötött Velenczével. A Quarnero közepe itt is mint választóvonal jelöltetvén meg. az ezen belől eső tartományokról maga a szerződés mondja, hogy *régi időktől* fogva Magyarországhoz és a magyar korona jogához tartoznak. A Quarnero közepét nem lehet Fiume *alatt* keresni, hanem azt attól feljebb kell keresni, Castua közelében.

Nézetem szerint e szerződések által Fiume visszakerült Magyarországhoz, habár csekély jelentőségénél fogva külön nem említetik, noha Radich vélekedése szerint, Fiume fölött 1139. óta 1399. évig a Duino markgrófi család uralkodott, az aquilejai patriarcha hűbéresítésénél fogva. Megjegyzem még, hogy V. Miklós pápa Tersactumot a corbaviai püspökséghez számította, oda — és nem a polai püspökséghez — kellett tehát tartoznia Fiumének is, a mi azt jelenti, hogy e város nem képezte Istriának részét.

Szerző Fiume közjogi helyzetét töméntelen adattal világosította fel, és tárgyát csaknem kimerítette. Azonban miután munkáját nemcsak historicusok, hanem publicisták is fogják olvasni, szükség lett volna állításainak bizonyító erejére is súlyt fektetni, és fontosabb adatoknál a forrást is nevezni, a melyből merített, sőt helyenkint az eredeti szöveget is idézni. Távol sem akarjuk kisebbiteni Radich hitelét, ha azt mondjuk: felfogásunk eltérése az övétől az ily idézések által igazolást nyert volna.

Fiume története igen homályos, és azért Radich fáradozása, melylyel a szétszórt adatokat összegyűjté, köszönetet érde-

még most sem vagyunk az adatoknak oly bővében, hogy alkalmat meg ne kellene ragadnunk, azok kiegészítésére, mire vagy »Az eltűnt régi vármegyék« című munkában, dich Akosnál fel nem volnának találhatóak. Szalay László hogy Fiume a XV. század vége felé már elszakadt a koronától, melyhez három századnál tovább tartozott. meri a jcles történetíró, hogy e város, ha magyar uralom n volt, majd Velence majd Byzancz felsőségét ismerte hogy Krajnához tartozott volna valamikor, abban neki vannak, habár határozottan nem tagadja is. Az általam helyen adott felvilágosításokon kívül még megjegyzem, időn Fiume és Castua városok közt határviillongások k, a német császár azok csillapítására 1554. évben biztovezett ki, a kik között Lamberg Jakab krajnai helytartó, lenberg Kristóf a krajnai herczegség alhelytartója (vice-) fordúl elő. A velencei köztársaság 1597. évben Tiepolo tot, minden hadiszerekkel bőven ellátva küldte Zeng és lé, mely utóbbi város már tavaly állotta ki Bembo János t. A krajnai tartomány 300 embert Zeng, és ugyanannyit hadórség erősítésére küldött, de mielőtt ezek megérkez- a, egy velencei gálya már három hajót fogott el Fiume, henitz közt. A nevezett velencei tábornok 1599. april iztos menedéklevél kinyerése ürtigye alatt ismét megje- me előtt. A város azonban 40 ágyúlövessel fogadta, a án távozott. Ámbár a következő napon újra közeledett, akhamar minden eredmény nélkül elhagyta a vidéket.

Adatokból is kiténik, hogy Fiume akkor már politikai tetésben állott Krajnával, a mit Racki alap nélkül jónak látott. A XVII. században nemcsak Fiume, hanem tartozott ténylegesen Krajnához; az első nevezetesen ötödik kerületéhez számítatott, Klane és Castuával az utóbbi a károlyvárosi generalatustól függött, de eltar- rajnáától kapta. A magyar országgyűlés Zengre iparko- an törvényes befolyását érvényesíteni, — hogy hasonló ei Fiuméra nézve lettek volna e században, arról nincs unk.

kép fejlődtek ki az ilyen államellenes állapotok? Nem mint a magyar nemzet hanyagságából jogai védelmében, látásából egyes tények kihatására nézve. Nincs eset, rződés, vagy államjogi határozat, melyből kiténnék, hogy ország Fiume birtokáról a szomszéd osztrák tartományok mondott volna. De számtalan mulasztást jegyzett fel a mely a magyar állam egységét mindig újabb láncsze- ötötte le.

Tudjuk, hogy a Frangepánok a magyar királyok adományából a tengerpart nagy részét bírták; 1193. évben kapták a modrusi grófságot, 1223. évben ehhez Vinodol megye csatoltatott, a melynek 1251. évi határjárásából kitűnik, hogy ez még a Fiumara folyón túl is terjeszkedett; 1260. évben IV. Béla Zeng városát adományozta a családnak, stb. Valami módon Duino istriai urak, kik a görzi grófok hűbéresei voltak, Fiume birtokába jöttek, mert ezek 1312. évben a fiumei vámokat és husmérési jogot egy velencei embernek hat esztendőre bérbe adták, tehát földesúri jogokat gyakoroltak; már 1338. évben Fiumét ismét a Frangepánok bírták, és a velenceiek panaszt emeltek, hogy e városban hamis pénz (soldi) veretik. Hogy a köztársaság akkor — mint Racki írja — Fiumét Horvátországhoz tartozónak tekintette volna, arról a forrásokban semmi nyoma. Az 1358-ban élt Frangepan Bertalan Fiume területét és *várát* (terram et castrum Fluminis) zálogjog czímén vette igénybe, de az ő fiai István és János 1365. ápril 1-én Duino Hugo és testvéreivel Fiumében oly egyezsége léptek, mely által e város birtokáról lemondanak. A Duino családról Fiume a Walsee-család, ettől az osztrák hercegek birtokába ment át, a mi 1510. évben történt. Mind ezen változások a magánjog körében mozgottak, de a magyar királyok nem voltak elég szemesek azon körülmények fontosságát felismerni, melyek e változásokkal kapcsolatban álltak.

E birtokátruházások főleg akkor lettek veszélyesekké, mikor osztrák hercegek részesültek benne. A XVI. század elején II. Lajos király már annyira ügyefogyott volt, hogy országát minden oldalon nem lévén képes védelmezni, sógorának Ferdinánd főhercegnek, Krajna és Istria urának 1522. év december 22-én több horvátországi várat átadott, melyekbe ez német őrséget rakott, sőt még a likai és korbaviai fensík védelmét is rá bízta. A főherceg Zeng, Klis, Krupa, Jajcza stb. várakat azonnal megszállotta. E korban kezdtek csirázni a későbbi katonai határvidék intézményei. Keletkezett a varasdi generalatus, mely a stájerországi rendek befolyása alatt állt, utóbb a károlyvárosi, mely ennél még jóval terjedelmesebb volt. A terület, mely a magyar törvény és alkotmány hatása alól kivonatott, mindinkább nőtt, a nemzet befolyása üres szóvá törpült. Nem kell részletesen jellemeznünk, mi volt a katonai végvidék, — még most is szánkban van annak íze. De emlékeztvén annak keletkezésére, érteni fogjuk, hogy ezen absolutistikus vízözönben, mikép merülhetett el Fiume Magyarországhoz tartozandóságának tudata, és mikép került az osztrák tartományokat igazgató közös politika körébe.

E korban nemcsak a területek históriai határai elmosód-

, hanem a nemzetiségi elnevezésben is teljes zavar uralkodott. katonai érdek minden gyatra sentimentalismust megvetvén, nemzetiséget sem ismert. A hadi szervezés csak hajdukát, károlyosiakat, slavonsítákat, szávavidékieket stb. ismert, míg végre amennyi határőrségi népséget horvátoknak neveztek el, akár tak az illetők horvát nemzetiségbeliek, akár nem. E körülmény is hozzájárult, hogy a horvát nemzetiség tényleg nagyobb nyert, mint a milyent politikai erejénél és súlyánál fogva gérdemelt.

Mióta Fiume Magyarországtól elkülönített, azt kerületével együtt az uralkodó fejedelem által kinevezett kapitány igazgatta, a trieszti Intendanzának volt alárendelve.¹⁾ Még 1641. év december havában bizonyos Erovero viselte a fiumei kapitányt, különben a város politikailag Krajnához tartozott; de a szélsőség rendei 1648. évben Fiumét nem ismerték el többé a szélsőség tagjaúl.

Midőn a Zrinyi-Frangepan féle fiscalis jószágok a belső-zsárai kamarának elzálogosítottak, Magyarország rendei legször adták féltékenységük jelét, hogy e jószágok az országtól, annak törvényeitől el ne szakíttassanak. Azonban III. Károly el csillapította a rendeket, hogy a stájerországi herczeg e jószágokat csak magánjog címén bírja, és a gráci kamara ugyan herczeg nevében igazgatja azokat, de nem mint hatóság.

E nyilatkozat is azon fictiók sorába tartozik, melyeknek a világban semmi értékük nincs, és a bajt nem orvosolják, hanem csak symptomáit elnyomják. Fiume is privatjogok révén tartozott be az ausztriai örökös tartományok ölébe.

Radich Ákos azt írja, hogy midőn Kálmán király Dalmáciát elfoglalta, »Fiume Velence védurasága alatt római eredetű, republicai önkormányzati intézmények birtokában külön területi önállósággal bírt.« Kár ily hangzatos szavakkal az eszméket zavarni; hiszen Fiumének római eredetűségét semmivel nem lehet bizonyítani, arra valló felírást kövek nem léteznek, arról sem lehet tudni a történetirók. Municipalis és területi önállósága legkevésbébb olyan lehetett, mint a magyar szabad királyi városoké, mert hogy önálló köztársaság lett volna, midőn Velence véduraságát terjesztette ki rá, ezt csak az értheti, ki nem tudja, hogy miként volt az a velencei véduraság.

A XVI. században, midőn Fiume közelebb viszonyba lépett a magyar királysággal, címe: *magnifica communitas terrae*

¹⁾ Ezen Intendanza képviselőjétől, báró Riccitól, vette át Majláth Antal mint kir. biztos Fiumét 1776. év október 21-én Magyarország felé.

Fluminis S. Viti volt. E czímben is csak olyan állapot van ..
 jezve, milyent ma a magyar szab. kir. városokban találunk, **amelyek**
 lyekben a kormány által kinevezett főispán áll a közügyek élén.
 De különben Fiume az osztrák kormányzás ideje alatt a Grätz-
 ban székelő belső ausztriai guberniumtól, és a bécsi legfelsőbb
 törvényszéktől függött.

E kérdés szelöltetésénél meg kell emlékeznünk azon kifejezésről, mely Mária Teréziának 1779. april 23-án kelt diplomájában fordul elő először, és mely szerint Fiume tamquam separatum corpus, Sacrae Coronae Regni Hungariae adnexum Magyarországhoz közvetlenül csatoltatik. Radich, úgy látszik e kifejezésnek igen tág értelmet tulajdonít, vagy legalább azon aspirációkra nézve nincs magával tisztában, melyeknek, az 1868. évi törvénybe is átment, ezen kifejezés forrásául szolgál.

Mi az a separatum corpus? Bizonyára nem más, minthogy miután Fiume és területe századok változó sorsa alatt a Magyarországgal való közvetlen területi érintkezéstől elszakított. semmi szin alatt valami szomszéd horvát megyével egyesítették. Hogy a municipalis jogon és önállóságon felül e kifejezés még államjogi függetlenséget akart volna biztosítani, azt jőzanúl nem fogja senki sem állítani. Fiume arra még most is nagyon kicsiny, hogy a legfőbb törvénykezést, melytől máshová nincs felebezés, hogy a törvényhozást magába egyesíthesse, hogy nemzetközi ügyeit közvetlenül intézhesse el. Separatum corpus azért, mert Magyarország többi alkatrészeitől területileg külön áll, és azal össze nem foly, mint például a vármegyék területének összesége. Külön alkotmányos jogokra Mária Terézia Fiume tekintetében nem gondolt; de úgy látszik a fiumeiak sem, példa erre azon bizalmuk, melylyel közvetlen kapcsolatukat Magyarországgal szorgalmazták.

Nincs kétség, hogy Fiuménak, mint tengeri városnak, más érdekei vannak, mint Máramarosnak vagy Pozsonynak, de éppen azért vesz részt a magyar országgyűlésen, hogy érdekeit ott érve nyesítse, és hogy azok ott bőven fognak elismertetni, bizonyos. A separatum corpussal tehát ne üzzünk játékot, mint a háromgy-királyság elnevezéssel.

A diploma idézett passusának másik fele, mely azt mondja, hogy Fiume a magyar koronához csatoltassék, szintén fejtegetés tárgyává lett, és azért Radich az 1807. évi IV. törv. cikkre utal, melyben világosan ki van mondva, hogy Fiume Magyarországhoz tartozik. De a phraseologia annyira vérünkben van, hogy éreken és évtizedeken át hangoztatjuk a sallangos szavakat, míg csak jó későn észre nem vesszük, hogy ellenfeleink e szójárásainkat kárunkra fordították. Már Deák Ferencz erre figyelmeztette a

eiakat 1867. évben. Mi azt tartjuk — ugymond — hogy a magyar korona és Magyarország ugyanazon egy fogalmat fejezi ki, e már a Dráván túl másképp tartják, azt hiszem tehát, hogy nekünk is érdekében áll, hogy velünk azonos álláspontot fogadjunk el. Ha Fiume Szent-István koronájához akar tartozni, nemcsak mi hozzánk tartozik, de tartozik Horvátországhoz is, melyhez pedig tudtommal soha sem akart tartozni, sőt valószínű, hogy most, de sőt a jövőben sem akar hozzá tartozni.

Horvátország mostani létét csakis az ilyen dubietásoknak, zéseknek, engedékenységeknek, és politikai vakságnak a magyarok részéről köszöni. Radich e tekintetben historiatlanul helyes pontot foglal el, és a közjogi tanok, melyek »Az eltűnt régi horvátok« című munkában letéve vannak, nála nem mentek tovább. Hirdeti ő is, hogy a mai Horvátország e címet bitovább, hogy a Dráva és Száva köze magyar föld, hogy Slavonia a magyar föld, a Velebit hegységen túl keresendő. De a következtetéseket ezekből csak feltételesen vonja le, t. i. kijelenti, hogy a horvát »testvérek« nem szűnnének meg a magyar állam alatt, sőt ha nem akarnának annak támaszai lenni, akkor meg kellene, hogy Magyarország területi épsége helyreálljon, és hogy ismét a Száva képezze az ország déli határát, a mint jogszerűen odáig és a Velebitig terjed az.

Ime követtük Radich Ákost a mai nap kérdései küszöbéig, s a sajtó már is azt híreszteli, hogy a kormányelnök olyan feladatot tervez, mely szerint a jogtalanul ugynevezett olavonagyéket, vissza akarja keblezni Magyarországra, adván a feladatoknak ezekért Bosniát. Nem feladatunk e kombinációról beszélni, és azt csak azért említjük, hogy lássuk fontos szerepe jut a történetírásnak a nemzetek közéletében. A történettudomány kimutatta, mily hibák következtében vesz el a nemzet Dráván túli birtokait Belgrádtól az Adriáig, a megalkodó embert az orvoslás útjára is vezetheti. Véleményem szerint azonban a történet nem az alkudozás, nem a compensáció, hanem a jogfeladás útjára út.

PESTY FRIGYES.

*megye és város anyagi műveltségtörténete, kiváló tekintettel a szor-
néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Írta Villányi Sza-
sz-Benedek-rendi tag és főgymn. ny. rendes tanár. Győr, 1881.*
*város és város helyrajza, erődtétele, háztelkek és lakossági viszonyai a
XVI. és XVII. században. Írta Villányi Szaniszló szent-Benedek-rendi
tag stb. Győr, 1882. Ára 1 frt 20 kr. (Két ábrával.)*

Nagy terjedelmű munkának 198 lapnyi első részét képezi a többi címzett munka, s nagy megelégedésünkre szolgált a mű

átolvasása. Az egyszerűség igénytelenségével s a tudomány hódító hatalmával lép előnkbe szerző. Munkája tervével nem ismert meg s egy rövid jegyzésben csak annyit mond: »Szerző a czélokat és elveket, melyek a fentt közlött s a helyi monografiák keretét némileg túllépő értekezésében szemei előtt lebegtek, csak a teljes munka előszavában fogja részletezni.« E jegyzésre viszont megjegyezzük, hogy bár gondosan átolvastuk, nem találtuk meg ama helyeket, hol a jó monografiák határait átlépte volna.

E munka Győr-vármegye és város műveltség történetét adja az Árpád-kori királyok idejében 1000-tól 1301-ig. Az *előzményekben* két czikk van. I. *A történelem előtti kor* és II. *a történelmi kor*. Ezután következik a tulajdonképi munka. Első könyv az Árpád-házi királyok korszaka s a rész három fejezetre oszlik: I. *A birtokviszonyok alakulása, a szorgalmi osztály helyzete a Szent-István-féle társadalmi szervezet korszakában*. II. *Mezőgazdaság és kézműipar* és III. *a kereskedelem*. E formában adja elő szerző nagy apparatussal bíró tudományának gazdag eredményeit, s adja a vármegyének és városnak oly élénk ismertetését, hogy az egész három századot magunk előtt újra leperegni látjuk. Igaz, hogy keze ügyében volt hazánk egyik legértékesebb — a pannonhalmi apátság levéltára, de fel is használta derekasan. És felhasználta ezen kívül a magyar történetírás legjobb műveit, fel a gazdag okirat gyűjteményeket mind s fel az egyes kisebb művek, értekezések legjobbait, úgy, hogy nem volnánk képesek tán egyetlen művet is említeni, a hol ez időszakból tárgyra vonatkozólag még valamit találhatott volna. Felkereste a meglevő eredeti okiratokat, összehasonlításokat tett, a hibás olvasásokat helyreigazította s a tévedéseket helyesen alkalmazott alapos kritikával kimutatta még elsőrangú szöveg-olvasóinkkal s közlőinkkel szemben is. Hivatkozik öreg és ifjú történetíróink legújabb munkáikra és értekezéseikre is, nemkülönben Kautz Gyula nemzetgazdaságtörténeti, Kerékgyártó Árpád műveltségtörténeti munkáira. Felhasználta a »Történelmi Tár«, a »Századok«, a »Győri Füzetek«, az »Archiv der Siebenbürgischen Landeskunde« sat. szétszórt adatait, nem is említve az idegen nyelven írt munkákat, mint a Jirecek, Maurer, Inama-Sternegg stb. műveit s így munkája megjelenése idejének a szó teljes értelmében színvonalán áll.

Írónk Győr-vármegye területének őskori adatait is közli s aztán a római maradványokat, valamint jelzi a népvándorlási hagyományokat, kerülvén amaz alaktalan és tárgyaltan felfogást, mely mesélő gyermekként hiszi, hogy a népek nyom nélkül tűntek el egymásután s az elmenők, a lehanyaglók mindannyiszor teljesen pusztán, üresen hagyták a területet a legközelebb jövők számára. A mű kedvező hatásának egyik oka, hogy a praehistorikus

ilmányok, az archaeologiai ismeretek s a történeti kutatás
lményei szép egészszé olvadnak össze az olvasó szemei előtt.

Szerző egy pár vitás kérdésben állást foglal, ú. m. egyfelől
ty Frigyes és Botka Tivadar, más felől Pauler Gyula közt
ierült megye ispánság és várispánság közt létező különböző
kérdésében szerzőnk inkább a Pauler nézetéhez hajlik, ki e
ínség létezését tagadja.

A mi azonban Szolgagyőről közölt nézeteit illeti — az ő
kájája megjelenése után tartotta értekezését Tagányi Károly
lgagyőről s mi azt hisszük, hogy Tagányi úr e régi vitás kér-
t, a maga helyes irányába terelte s helyesen meg is oldotta.

Az egész mű conceptiójáról s általában a kivitel helyessé-
ől azonban csak akkor fogunk szólni, mikor majd az egész
kezeink közt lesz. A legnehezebb fejezet már kész — hisz-
k, hogy a többiek is ki fogják elégíteni várakozásunkat.

A mi a mű stylusát illeti, elég szabatos, elég magyaros s
gyához alkalmazott, de mivel a könyv több jó oldaláról szó-
tunk, ép azért egy pár észrevételünket is felemlítjük, így mind-
t a címében előfordúl ez a szólásforma: a *szorgalmi néposztály*,
óban nem értjük, s a magyar történetírás sem tanít meg e szó
elmére, sőt azt se tudjuk, mit akar vele szerző mondani, annyi-
kevésbé, mert a szövegben előfordúl a *szorgalmi foglalkozás*
jezés is, mely a szó értelmét még nehezebbé teszi.¹⁾ Kiket s
ért alattuk a szerző? A földmiveseket-e vagy az ipartüzöket?
minthogy ezek az Árpádházi korszakban csaknem ugyan-
i személyek voltak, minden embert, ki valami munkát szor-
mmal végzett? Mert megesik ám, hogy a munkás ember
on sokszor nem szorgalmas (vagyis nem szorgalmi). Óhajta-
ha szerző megmaradna a munkás osztály ismert és szokott
ismódja mellett, mert alig hiszem, hogy a szorgalmi szónak
sibilis meghatározását nyújthatná, főként a *szorgalmi fog-*
zésnél, mert hiszen ha léteznék a magyar nyelvben a *szor-*
tság fogalma, nagyon is összeesnék a foglalkozás fogalmával.
t a »társadalom szorgalmi rétege«, mi az? 107 lap.) Továbbá
élcsap természetű *folytán* szót huszonegyszer (s néhányszor
jabb munkájában is) használja írónk s egyetlen egyszer se
esen: *miatt* helyett használja az 50-dik lapon, *következtében*
ett a 19-ik és 93 ik lapon, *után* helyett a 93-ik lapon stb. stb.
esen használjuk a *folytán* szót ha azt mondjuk: az elmúlt
folytán sok eső esett. Van egy pár *beszüntetés*, pl. 107. lapon,
osz; magyar észjárás szerint csak megszüntetés létezik; a

¹⁾ A »Századok« 1881-ik évi folyama 706. lapján P. Gy. indu-
dis osztálynak gondolja.

fassio pedig nem felvállás hanem *bevállás*. Van néhány visszaélés a *lett* szóval is, *lett összeállítva*, 192. lap e helyett állították össze vagy állították össze; *át lett ültetve* e helyett *átültették*, stb. Ezek azonban csak kis pongyolaság jelei, melyeket a németből fordító napi újságokból tanulunk, nyári szeplők az arczon, melyek egy kis gondozásra elmúlnak, de ily elsőrendű írónak csak egyszer lehet elnéznünk.

Míg azonban a fent jelzett nagyobb terjedelmű munka folytatására várakoznánk, ime szerző egy új munkával lép fel: ugyanazon tér, ugyanazon város és nép XVI. és XVII. századi múltjáról beszél, s a munka mégsem az előbbinek folytatása, nem is *organicus* része. Nem is történetírás. Helyrajzi, erődítési, házteleki és lakossági viszonyok ismertetése, s mindezek katonai vagyis inkább hadászati szempontokból előszámlálva és részletezve.

Szerző azt mondja, hogy Győr városa a XVI-dik századig nyugat felé az ország védbástyája; a mohácsi vész után pedig keletről és délről fenyegeti az ellenség (a török) s így nyugatot védelmezi kelet felől, s érdekesen adja elő a mint az erődítések a város nyugati részéről a keleti és déli részekre fordultak át. Templomok, tornyok, zárdák, nagyobb házak, piacok, terek, utcák kétszáz éves változásait mutatja be temérdek adat kíséretében s a város polgár-katonai s czehalis-őrségi viszonyait, stb. stb. mindenütt a katonai célok lebegvén szem előtt.

Úgy tetszik, mintha e munka egy oldaltanulmány volna a nagy műben, melyet kissé tán nehéz (?) lett volna a műveltségör-téneti munkába beoltani, de a mely mindenestre érdemes, hogy napvilágra kerüljön, különösen azokra nézve, kiket a győrvárosi részletek ennyire érdekelnek, s a kik a török hódoltsági időben a végvárak alatt vagy mellett tengődő városok életét akarják bővebben tanulmányozni.

—K—s.

Lengyel könyv a magyarokról. Smolka Szaniszló: *Wycieczka do Węgier* (Kirándulás Magyarországra), Lemberg, Gubrynowicz és Schmidt, 1882.
8-r. 131 l.

Smolka Szaniszló munkája fekszik előttünk, melyet hazánkról írt, Útleírás, de nem a felületes francia útleírások modorában. Érdekes és szép, de a mellett tanúságos, komoly munka. Látszik, hogy historikus tollából való. Mindennek, a mit látott. történetét kutatja, mindenkinek, a kivel érintkezett, lelkébe akar pillantani, keresi multját, elmondja szereplését.

Smolka a galicziai lengyel intelligencia egyik előkelő alakja. A nemzete és hazája szolgálatában megöszült reichsrathi alelnöknek, a bécsi lengyel klub elnökének. Az öreg Smolkának neve sze van forrva minden lengyel hazafias ügygel, a mely egy nem-dék óta szőnyegre került. Atyja hírneve és nimbusa jó ajánló le- l volt a fiatal Smolkának is, midőn a tudományos pályán szárnyra lni próbált. De ő nem érte be azzal, hogy atyja dicsfényében tkérezzék, személyes érdemei által emelte magát és vívott ki agának jó hírnevet és szép társadalmi állást. Fiatal ember létére 0-as) régóta rendes tanára a történelemnek a krakói gyetemen tagja a krakói tud. akadémiának. Magyarországi útjára is épen krakói akadémia megbízása vezette. A Történelmi-társulat gyanis mult évi nyári kirándulására (Sárosmegyébe) meghívta a rakói akadémiát s ez képvisletével Szmolkát bizta meg. Így őt ő Magyarországra s így írta le itteni élményeit előttünk ekvő munkájában.

Nemcsak a sárosi kirándulásról szól ebben, hanem arról a írútról is, melyet Felső-Magyarországon Szilágyi Sándor társa- gában tett.

Munkája öt részre van osztva. Az I. részben leírja, mily vesen fogadták magyar földön. *Héthárstól* Pulszky Ferenczcel őt útazott (a ki ugyan nem egyedül az ő kedvéért ment odáig, a templom megtekintése céljából), *Osztrópatakán* Szilágyi Sándor s e sorok írója várta, *Eperjesen* fogadó bizottság jött be a vasúthoz. Pulszkyval együtt-útazása alkalmából alkalmat sz magának kiterjeszkedni *Pulszky* multjára, a forradalomban replésére, irodalmi működésére: hosszasan és igen szépen ír a. — Megismerteti az előtt olvasóival társulatunkat s folyó- tunkat: a Századokat. Elragadtatással ír a páratlan magyar dégyszeretetről, a lakomákról, a magyar szónoki hév virágai- l, a pohárköszöntőkről, melyek ez alkalommal többnyire a gyar-lengyel barátság körül mozogtak.

A II. részben az Eperjesről *Bártfára*, *Makoviczára* s *Zbo- ra* tett kirándulásról szól. E nevezetes történelmi helyek látá- u felmelegszik, a turista bámulata s a történetíró kegyele- gyé olvad, midőn róluk emlékezik. A bártfai templomról s rosházáról a szakértő elismerésével ír, a *Serédi emlék* elmon- tja vele a keletkezéséhez fűződő népmondát, a romjaiban is gyszerű *makoviczai* várról elragadtatással beszél, nem feled- zván el multjáról sem. *Zborón* az ősi kastélyban s a híres *víz hárs* alatt mintegy lépkedni látja Rákóczi Györgyöt, mint Lengyelország felé tekintget, mintha csak ott közelben a tár látása ébresztett volna benne vágyat a lengyel koronára. Itamad Smolkában a lengyel hazafi is, jól esik felelegetnie,

hogy ezek a birtokok egykor (a XVI sz. végén) Lengyelországhoz is tartoztak, mint Serédi Susánna hozományára Ostrogski János herceg kezében. A *birtfai fürdőről* írván, keresi a lengyel traditiokat, melyek e kies, régebben a lengyelek által is élénken látogatott fürdőhöz fűződnek. *Raslaviczán Hedrynél* tett látogatásunk alkalmából festi az ősi magyar nemesi tylust, a nemsei udvarházat, a régi zajos képviselő-választásokat s összehasonlítást tesz a magyar és a lengyel nemesség között.

A III. rész a *Sóvárva* és a *dubniki opál-bányába* tett kirándulásnak s az ahhoz fűzött historiai, ethnographiai, társadalmi és politikai elmés megjegyzéseknek van szentelve. Berzeviczy Tivadarral, megyei tanfelügyelővel utazván s Sóváron az iskolát meglátogatván, alkalmat vesz magának a *magyarosítás* kérdéséről elmondania tapasztalatait és véleményét. Nem szúr szemet neki, hogy a tót iskolás gyerekek erősen tanulják a magyar nyelvet s hogy a magyar himnus éneklésével fogadják őket. Nem lát nemzetiségi elnyomást, nem siratja a szlovák rokonokat. De éles gúnynyal kel ki az ellen, hogy nálunk a nagy történeti nevek a névmagyarosítók közprédája, példát hoz fel, hogy lesz Hunyadi Hummelből, Révay Rosenbergből, sat. A tótokat, mondom, nem félti a sokat felpanaszolt magyarosítástól, sőt határozottan állítja, hogy a falvak tót lakossága soha sem magyarosodik el, míg a német városi elem rohamosan magyarrá lesz. Felhozza példaképpen eperjesi házigazdáját, egy Németországból beszármazott derék családapát, a ki maga magyarul nem tud, gyermekei pedig némegtől alig, úgy hogy nehezen értik egymást.

A Történelmi-Társulat eperjesi zárgyűléséről írván, megemlékezik *Thallóczy* felolvasásáról, Zimmerman XVI. sz. eperjesi kereskedőről, a kinek Lengyelországban (Krakóban, Dauczigban) kereskedelmi összeköttetései voltak. Kiemeli, mily szívélyesen üdvözölte őt e zárgyűlésen az elnök: Pulszky Ferencz; bevallja, hogy ő soha sem érzett olyan »trémát«, mint ekkor, hogy mikép köszönje meg a társulat meghívását, a szívélyes fogadtatást, ő a krakói akadémia képviselője a m. történelmi társulat előtt egy mindkettőre nézve idegen (német) nyelven.

Ezzel kapcsolatban hosszasabban szól a magyar történetírásról. Magasztalja az akadémia áldozatkészségét, kiemeli két nagy vállalatát: a *magyar és erdélyi országgyűlési emlékek* kiadását. De kifogásolja a régi kútfők hiányos kiadásait, hogy a régi hibás Schwandtner, Engel, Endlicher-féle kiadásokkal kell beérnünk. hogy magasabb igényeknek megfelelő kritikai kiadásaink nincsenek, hogy nincs olyan monumentális kútfő gyűjteményünk. mint a lengyeleknél pl. a Bielowski-féle Monumenta Poloniae. Egészben véve összehasonlítást tévén a magyar és lengyel történetírás

ött, nem habozik kimondani (bár nem akarja, hogy optimistá-
: látszassék), hogy náluk a lengyeleknél a történettudomány
yasabb színvonalon áll. Mi szívesen elismerjük a lengyel tör-
etírás virágzását, de Smolka ez ítéletét kétségbe vonhatjuk
: csak azért, is, mert ő, mint a ki a magyar nyelvet nem érti s
történetírásunk újabb vívmányait kellőleg méltányolni nem
hatja, összehasonlításra s ítélethozatalra nem lehet illetékes.

Többet nyom a lapban az, a mint egy magyar historiai
inarium hiányának hátrányait fejtegeti. A mostani magyar
tényetírók, úgymond, autodidakták, az újabb nemzedék külföldre
y a bécsi történetkutató intézetbe, Berlinbe, Párisba) meg-
dszert tanulni. A magyar történetírás fejlődésére sokkal
gyobb horderejűnek tartja (s bizonyára nem alap nélkül) egy
gyar historiai seminárium felállítását.

A IV. fejezettel kezdődik annak az inkább turista útnak
leírása, melyet Smolka, Szilágyi Sándor társaságában, Kassától
Szepességen, Liptón, Zólyomon keresztül megtett. Hosszabb
szentel ebből annak, hogy Szilágyi Sándort bemutassa
rasói előtt. Ír atyjáról Szilágyi Ferenczről is s vázolja iro-
lmi szereplését s midőn utána Szilágyi Sándorra áttér, mintha
trajzát akarná megírni, hosszasan foglalkozik vele, első irodalmi
lépésétől a legújabb időig.

Ír ezután Kassa városáról, a premontreiekről, a kassai
ról, a lengyel történetre is annyira nevezetes kassai levéltár-
; azután egy állomással tovább menve, a szepesi várról, Csáky
in grófról a szepesi főispánról, a kinek Mindszinten vendégei
tak, az ő levéltáráról s őseiről; majd Lúcséről s az ottani
éltárról. Mindig és mindenütt meglátszik tollán, hogy histori-
: kezében van. A Szepességről nem írhat a nélkül, hogy vissza-
menjen egész Csák Mátéig, hogy ne szóljon a Zápolyákról, a
thlenfalvi Thurzókról, Thökölyiről stb.

Az V. rész (a mint ő előrebocsátja) »excellentiásoknak« van
ntelve. A két excellentiás Császká György szepesi püspök, a
nyári lakában Scsavnikon meglátogattak s Ipolyi Arnold püs-
s, a kinél Bars-Szent-Kereszten három napot igen kellemesen
töttek. A szepesi hegyek alatt röpülve el a gőzösön, lelki sze-
ével látja a máig is *Lapis refugii*-nak (menedékkőnek) nevezett
lyet, hova 1241-ben a tatárok elől menekültek a szepesiek, —
ja az (1299) ott épült karthauzi kolostort, mely a XVI. szá-
diban a reformatio terjedésével pusztult el, s a melynek kövei-
l épült nem rég a szép scsavniki templom (a felírás szerint:
lapidibus lapis refugii). A gyönyörű Hernád völgye s az abból
retlenül égnek meredő *Magas Tivra* szemléletével nem bír
elni. A Lengyel oldalról tekintve is — jegyzi meg — szép a

Kárpát, de a ki igazi nagyszerűségében akarja látni, az jöjjön ide a hol a Hernád mossa lábait.

Szentkereszthez, Ipolyi Tusculanumához érve s arról írva, kitérést tesz s nagy méltánylással szól a magyar művészet-történelemről, s a régészetről. Ipolyiról, mint a magyar főpapság díszéről, mint a magyar tanügy, művészet, történelem, régészet nagyérdemű bajnokáról a legmélyebb tisztelet hangján emlékezik.

Munkája végén, visszapillantva egész útjára, a vezérférfiakra, a kikkel érintkezett s a kikről írt, felkiált: *boldog az az ország, melynek ilyen férfiai vannak!*

E rövid vázlatból is láthatjuk, hogy Smolka munkája érdekes és tanulságos olvasmány. Bizonyára egyike a legjobbaknak, melyeket a lengyelek magyar viszonyokról olvashatnak. E szép munka is tanúsítja, mily jó gondolat volt a m. történelmi társulattól, hogy a krakkói akadémiát sárosi kirándulására meghívta; viszont a krakkói akadémia sem választhatott volna jobban, mint midőn képviseltetésével Smolkát bízta meg.

SZÁDECZKY LAJOS.

Fehértemplom város tanügy-története a város keletkezésétől a mai napig.
Irta: Berecz Gyula. Fehértemplom, 1882.

Néhány héttel ezelőtt hagyta el a sajtót e furcsa című és még furcsább ajánlattal bíró könyv. Megjelenésekor a napi lapok sietve mondták el felőle stereotyp »ismertetés«-eket, mondva-csinált »bírálat«-aikat, melyek csaknem kivétel nélkül mind azon spanyol író jelmondatát juttaták eszünke, ki könyvét körülbelől e szavakkal bocsátá a világ elé:

Édes könyvem mentse isten
könyvárusoktól;
Mgdicsérik, de eladják
olvasatlanul.

A 15 ívnyi, nagyobb kötetet képező könyv nem közönséges igényekkel lép még nem gazdag nevelés-történelmi irodalmunk terére, s ezen körülmény ösztönöz minket, hogy a mű megjelenését jelezve, néhány észrevételt mondjunk felőle. Részletező ismertetésbe nem bocsátkozunk, mert tárgyánál fogva nem tartozik szorosan folyóiratunk körébe, a feldolgozás pedig olyannyira primitív, hogy az általunk számba vehető monographiák színvonalán jóval alúl áll. De mint történelmi műről, elmondunk egyetmást.

A tér, melyen szerző »mozgik«, igaz, nem nagyon művelt ága irodalmunknak, de Lubrich, Kiss Aron, Dölle — s hogy a

»jobb nevet említsük — Molnár Aladár szolgálhattak mintául arra, hogy paedagogia-történetet hogyan kell írni. Szerző ugyan anazskodik, hogy nincs »oly munka, melyet mintául vehetett volna,« s ezért kényszerítve volt »maga állítani fel rendszert«; égis könyve a rendszertelenségek halmaza.

Bevezetésül szerző a volt Temesi Bánság népeiről szól öhm Lénárt *Délmagyarország* vagy az úgynevezett *Bánság ülön történelme* nyomán, e műnek szószerint átvett helyével jellemzi a lakosságot mely nagyrészt »vadászat és állattenyésztésből tengette életét,« s így benne »restség, prédavágy, árulás és egyetlenségre való hajlamok fejlődtek ki.« Elmondja, hogy gróf Mercy miként osztotta be a Bánságot, hogy »minden falunak megolt a maga kinéze (falubirája.)« E »fő- és kinézek a népből választott egyének voltak« s midőn a berendezés mindenütt »foganatoltva lett«, Mercy idegeneket telepített le. »Ezen telepítvényesek lakították meg« Fehértemplomot.

Tehát Fehértemplom meg volt alakítva s így 1717-ben keletkezett.« A város rövid történetét — Böhm Lénárt másik munkájából idézés nélkül átvett részletekkel — csak kivonatossan említi. Felemlíti, hogy miként ismerte meg gróf Mercy a Nera völgyet, »és határozta el magát e helyet betelepíteni«; miként zenvedett a város »az ausztriai és török porta között kiűtött sűrűdások« miatt; miként fogtak a kath. templom építéséhez 1803-an s tették az alapkövet 1805-ben; miként következett be a magyar szabadságharc«; miként védték a várost az »ideküldött« onvédek s tartották »megszállva«; miként tettek látogatást Fehértemplomban« I. Ferencz és I. Ferencz József Ó Felső-eik és végre mikép »lettek kivetve« elviselhetlen magasságig az adó és egyéb terhek.»

Csak röviden, de elég bő compilatioval emlékezik meg Bánság iskoláiról a XVIII-ik században, azután áttér Fehértemplom tanügyének tárgyalására.

A városi levéltár iratait részletes kivonatokban mutatja be, minden kritikai észrevétel nélkül, terjedelmes adatokat sorol fel »nemzeti iskola«, »szerbiskola«, »illyriskola« »normalisiskola«, »trivialisiskola«, »a vásár- és ünnepnapokon« tartott »ismétlőiskola« történetéről. Híven feljegyzi, melyik tanító mikor és honan jött, meddig működött, mikor nyert áthelyezést, mennyi fizetése volt. Megtudjuk e feldolgozatlan anyagból, hogy Fehértemplomon a legelső tanító Welther Máté volt, utánna jött Reitzer Máttyás, »kinek Gertrud nevű felesége 1740. október 20-án halt meg.« Reitzer után jött Koler, Koler után Hildesperger, ezután Wazelhan és így tovább. Megtudjuk továbbá, hogy 1738-ban fehértemplomi plébános Spindler volt, ki az anyakönyveket

megmentette az enyészettől, mert midőn »a pestis kiütött.« török pedig »beütött,« Spindler magával vitte az iratokat. A normalisiskolánál« 1803-ban állítottatott fel a III-ik osztály s következőleg szereltetett fel: »6 db 14 láb hosszú és 18 hüvely széles iskola-asztal paddal együtt à 10 frt, egy íróasztal a tanis számára fiókkal és zárral 8 frt, egy szék 36 kr. egy ...« de minc folytassam. Hasonló adat az, midőn csaknem fél lapon beszél iskolaépület zsidelyezéséről steff. Egész füzetre terjedne, ha naivságok felsorolását folytatni akarnók.

Ami Fehértemplom tanügyének jelenlegi körülményei illeti, sajnálattal kell említenünk, hogy ezekről sem nyújt hat érozott képet. Könyvének ezen része is a legtarkább adathalm minden összefüggés nélkül, egymás mellé helyezett száraz tény felsorolása, itéletek nélkül.

Megemlékezik a temesvári katonai parancsnokság rendeltére megnyílt »m. kir. polgári iskoláról,« valamint a községi nemzetiségi népiskolákról, többnyire a valóságnak meg nem felelő adatokkal. Részletesebben szól az állami népoktatási intézetekről így az »elemi fiiskoláról,« hol »a tulajdonképeni magyar nyelv-tant, a német nyelvtannal összehasonlítva tanították« és a »növen-dékek a dohány-növény kezelése és ápolásában is alapos oktatást« nyertek; szól az állami leányiskoláról, hol a »tanítónői testület« buzgalma folytán, még 1877-ben is kielégítő eredmény »lett fel-mutatva,« noha »a roncsoló toroklobb« hátráltatta a tanítást és a növendékek minden »iránybani készültségét.«

Az állami főgymnasiumról is megemlékezik szerző az intézet értesítvényeinek nagyrészt szószerint és nagyrészt ferdtve átvett adatai nyomán; közben-közben egy-egy jó tanácsot is kockáztat, így pl. midőn azt mondja: miért ne lehetne a gymn. első osztályában magyarul feleltetni?! »A munka fárasztó, de lehetséges. De több tanítás kell, mint előadás.«

Ezután rövid áttekintést ad a város magán- és zugiskoláiról s bezárja a kötetet »a délmagyarországi tanítóegylet fehértemplomi fiókegyletének vázlatos története.«

A mű átolvasásából két dologról szereztünk magunknak meggyőződést: először arról, hogy a fehértemplomi állami intézetek működéséről keményebb vádirat Szerbiából sem kerfílhett volna ki; másodsor arról, hogy sok szép dolgot taníthatnak ugyan Fehértemplomon, de — úgy látszik — magyar grammatikát és orthographiát nagyon keveset. Ez utóbbira szerző könyve eszméltetőleg hathat.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A SZÜNNAPOK UTÁN az első ülés oct. 5-én tartatott meg. Választási tagok szép számmal jöttek össze s az elnökök távollétében az ülés szék elfoglalására b. Radvánszky Béla kéretvén fel, megnyitotta a levelet, meleg szavakkal üdvözölvén az összegyűlt tagokat, melynek utánában a tagok buzgó működésére utalva ő is megjegyzi, hogy azon körülmények állás daczára, melyet épen a szünnapok alatt foglalt el, ő is nem keveset fordított időt a tudománynak és társulatunk érdekeinek teljes erejéből előmozdítására.

A felolvasások sorát *Jakab* Elek kezdette meg »Görgény múltját« című értekezésével, mely a »Századok«-ban látandó világot. Utána *deczky* Lajos lépett a szószékre. »A babonák és hiedelmek története hazánkban« cím alatt két értekezést olvasott fel, egyet *Weber* társ. tagtól s egyet magától, melyek novemberben a »Századok«-ban is megjelenni. Végre *Szilágyi* Sándor »Bethlen Gábor és a zsidók« cím alatt írt értekezésével ismertette Bethlen Gábornak egy nagyfontosságú szabadalomlevelét, melyet ez a zsidóknak 1624-ben adott.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, rendes tagoknak felvételtek: *int* Béla, (Kassán), aj. a titkár; *Kacziány* János, (Eperjes), aj. Czékus Zoltó; *Szkrovina* Mátyás szolgabíró, (Zólyom), aj. Leustach Lajos.

Titkár bemutatja *Vitkovics* Gábornak Belgrádból sept. 7-én írt levelét, melyben tudatja, hogy a szerb tudós társaság a *Glasszik* című értekezést mellékelte az okmánytárral együtt társulatunknak megküldte. Köszönettel fogadtatik s a társulat viszonzásul saját kiadványait küldte meg. Egyszersmind tudatja, hogy miután évek óta foglalkozik a szerb és magyar történettel, a magyar történetre vonatkozó adatait szívesen a történelmi társulat rendelkezésére bocsátja.

A társulat ezt szíves köszönettel fogadja,
önyeiben fogja értékesíteni.

Végül pénztárnok bemutatta múlt évnegyedi számadását. E szerint:

Jul.—sept. havak bevétele	6,233 frt 03 kr
kiadás	879 frt 24 kr

pénztármaradvány összesen 5,353 frt 79 kr

VÁLASZ THALY KÁLMÁNNAK, »SZÉCHÉNYI PÁL S A MAGYAR
NEMZETI POLITIKA« CZÍMŰ TANÚLMÁNYOMAT ILLETŐ
ÉSZREVÉTELEIRE.

(Olvastatott a Történelmi Társulat 1882. július havi ülésében.)

Jelige: de tous les attentats sur la liberté, le plus coupable est celui qui touche à la liberté de l'histoire
Camille Rousset (Revue d. d. Mon. 52 köt.)

Leírom egyszerűen, a mit előszóval mondandó valék.

Thaly Kálmán a dolgozatom elleni kifogásait általánosítva, veszedelmes iránynyal vádolja »történetíróink legifjabb nemzedékét.«
dologban kétségkívül van valami. Az igyekezet, nemzeti történetü mozgalmaít a források tényszerű tanúsága szerint, a kritika szövetségében a maguk valóságában megismerni, azokról elfogulatlan, tárgyilagó képzetet alkotni, mind jobban terjed. S a mely mértékben tisztult felgásunk az élő államról — azon mai magyar államról, melynek vivnyai és nyomorúságai közepette élünk, s a melynek létharczát mirnyáján küzdjük: ép oly mérvben kezd belátásunk a múlt szövevényeibe, a történeti magyar államba s annak létküzdelseibe tisztulni. Ez bizony veszedelmes lehet némely történelmi előítéletre, némely hagyományosferdítésre, vagy félreismerésre, némely tetszetős, de alaptalan történelmi legendára nézve. Ámde mindenesetre nem kevésbé veszedelmes azokra nézve is, kik é tárgyilagos álláspontot elfoglalják és merőben az igazságot keresvén, azt legjobb meggyőződésük és képességük szerint kidomborítani igyekeznek. Mert ez még mindig igen hálátlan munka, mint azt némileg saját példám is tanúsítja. Mert ugyan kérem tisztelettel, hol van ma Magyarországon az az udvari párt, az a camarilla, hol lappanganak azok a szervezkedett »aulicusok,« kik törödnének vele, vagy csak tudomásít is vennének róla, ha egy író valamely tudományos munka, vagy szakközlöny hasábjain egy történeti alakot bonczol, vagy valamelyik történeti mozgalomnak kizárólagos honmentő volta iránt, némi kételynek ad kifejezést? Az egyedüli jutalom, mely a mai Magyarországon ezért bárkinek

n kijut, az, hogy hazafiságát gyanúsítják, nemzeti érzékét kétségbe-
 ík, és nevét sárba rántani igyekeznek. Hanem haladni a taposott
 ígúton — a martyriummal tetszelegni, mikor senkinek és semminek
 nem eshetik, — beleharsogni a tetszetős, bár régen tárgyalanná
 frázisok tárogatójába: ez a helyes út, ez a kifogástalan hazafiság,
 mindig biztos sikerre számíthat, ez a kellő »céljtudatosság«,
ur ad astra!

Csak nehezen bírok ellentállani a kísértésnek, hogy tüzetesen ne
 ezzem az olesó, de hasznos hazafiság ezen népszerű irányát és ne
 iljam azon »pseudo-martyria« tüneményét, mely ellen az atheni köz-
 sülön keresetet nyújtott.

Azonban nem csak *e hely* iránti tekintetből — hová az ilyes nem
 zik — vetek ebbeli kedvemnek féket, hanem azon személyre való
 ittel is, mely ellen az illető észrevételek éle az adott esetben
 vólni látszhatnék. Mert nekem Thaly Kálmán ellen fordulni valóságos
 gtagadásomba kerül, és csak az önvédelem szüksége kényszerítet
 . En tanítványa voltam és idestova tizenöt esztendeje, hogy az ő
 iciumai alatt léptem ki az irodalmi térre. Hogyha a történeti társulat
 ázati felhívása által ösztönöztetve, a Széchenyi Pál jellemzésével
 m versenybe, úgy az nem véletlen szülte ötlet volt, hanem magyar
 nelmi tanulmányaim egész irányából folyó terv. Ha ennek képződé-
 egyéni hatás valaha egyáltalában befolyt, úgy az pályám külsőben
 mely Kálmáné volt. — S azért részemről a következőkben lehetőleg
 mi fogok mindent, minek személyes éle lehetne.

De épen a jelzett körülménynél fogva felette csudálkoznom kell, hogy
 y forráskészletemet a tanulmányomban inkább érintett, mint tár-
 korra nézve, olybá tünteti fel, mintha az mindössze és kizárólag
 zetekben idézett művekre, és forrásokra szorítkoznék. Ezen impu-
 a jóhiszeműség teljes hiányában szükölködik. Az a kép, melyet én
 enyi Pálról vázoltam, bármi hézagos legyen, — és Thaly Kálmán-
 a tanulmány lényege, a Széchenyi jellemzése ellen nem volt érdem-
 kifogása — a felfogás, melyet ama korszak vezér-tényezői, és
 kai jelentősége tekintetében tanusítottam — világossá fogja tenni
 enki előtt, kinek történetírásról fogalma van, s a ki látni *akar*: hogy
 zony nem abból az egy, egészen specialis természetű, idegen forrás-
 írttetett, melyre tanulmányban alább megjelölendő okoknál fogva
 elve hivatkozás történt. Voltaképen miről is van itt szó? Egy a
 nyfeltételek szerint, mindössze nyolcz nyomtatott lapra terjedhető
 i jellemzésről, melynek, mind a pályázat kimondott célja, mind,
 csak ezen külső térfogati feltételnél fogva is, nem lett volna sza-
 tartalmaznia, sőt nem is tartalmazhatott egyebet, mint az illető
 őnek általános felfogását, egyéni reflexióit, néhány tömör vonást,
 a hazai történet valamelyik kiváló alakját, a maga benső szellemi
 szerint feltüntetni, s az eseménybeli vagy életrajzi adatok felhor-

dása nélkül, megeleveníteni képes. Az az alak, melyet én választottam, — bárha legalább is egy évtizede, hogy annak szellemi körvonalait elmémben kidomborítani igyekezem, — nem olyan természetű, a nemzeti köztudalomba még sokkal kevésbé által ment, hogy az életrajzi adatokra, mint köztudomásuakra, nem is reflectálván, néhány általános lélektani jellemvonás elsorolására szorítkozhattam volna. Kénytelen voltam tehát áthágni a pályázati feltételek által vont korlátokat, és eleve számítván ama bírálók bölcs belátására s indokolt elnézésére, kiket a történelmi társulat majdan kebeléből kiküldendő lesz, — némely általános történelmi adalékra vagy szempontra is bátorkodtam hivatkozni, mely szorosan véve a Széchenyi Pál egyéniségén kívül feküdt. Töredékesen, a tények és adalékok legáltalánosabb megérintésével tevém azt és tanulmányom *esőve* mégis a kimért terjedelmet *háromszorosan* meghaladta, míg maguk a szükséges jegyzetek ezenfelül még külön három lapnyi tért foglalnak el. Ily körülmények között, ezen jellemrajz keretében, még körülményesebben belehatolni akár a személyes részletekbe, akár az általános történelmi kérdésekbe s így felhordani azon egész adatkészletet, melyet a tárggyal való foglalkozásom közepette absolváltam: ez egyszerűen lehetetlenné tette volna, hogy dolgozatom egyáltalán tekintetbe is jöjjön, mert *ily módon már külterjedelemre nézve is egészen más valami vált volna belőle, annál, mit a pályázat kívánt.* Így történt, hogy számos olyan forrást nem idéztem, melyet közvetlenül az írás folyamában használtam, mint: Bél, Wagner, Benger, Katona, Pray, Fiedler, Szalay, a »Histoire des Révolutions«, »Feldzüge des Prinzen Eugen«, a *Thaly* munkái s az általa kiadott Rákóczi-tár levelei és naplói: Az én főbűnöm *Thaly* szemében, úgy látszik, épen az, *hogy ezen utóbbiakat nem idéztem.*

A dolog természetéből folyó, hogy a Rákóczi-tárból kiválság azon három kötetet értékesíttem és idéztem, mely az angol és hollandi közvetítésnek okmánytárát képezi. Ezen becses, aránylag újdonszerzett anyag, irodalmi feldolgozásban, még egyáltalán értékesítve nem volt s ez értelemben a gr. Szécheny elismerő nyilatkozata, *Thaly* úr minden neheztelése daczára, igenis megilleti forrás-készletemet. Mert a történetírás szempontjából, az »adatbőséget és fontos kútjöismeretet« nem az teszi, hogy bármely alárendelt részletre, vagy obscurus névre vonatkozó okmányok az eredeti nyalábból másoltassanak, és per longum et latum közöltesse, mely eljárásra igen közel fekvő példákat hozhatnak fel — hanem teszi a használt adatoknak — bárhonnan is kerüljenek azok — *belátási értéke, fontossága, s a történelmi felfogás, és feldolgozása tekintetében lényeges újdonsága.* E kellékek a legnagyobb mértékben meg vannak amaz angol és hollandi ügyvivői jelentésekben, és levelekben, melyek itt szóban forognak. A bécsi udvarnak hangulatát, érületét *Magyarország* s a magyarországi ügyek iránt, viszonylását a hazai és nemzetközi tényezőkhöz, oly élénken tükröztetik vissza ezen idegenek tapasztalatai és feljegyzései, ők jóformán az egyedüli részrehajlatlan tényezők, kik a

nemzeti ügy számvivőivel közvetlenül érintkeztek, ők oly magas európai színvonalról pillantanak be a magyar-osztrák viszály tüneteibe — hogy az ő bizonyítványuk talán mindenek között a legbecesebb, már csak azért is, mert ők elvégre is a legkevésbé közel érdekeltek. Hanem Phaly magára, gr. Széchenre hivatkozik, midőn rosszalja, hogy én oly feltétlenül adok hitelt »a hazai viszonyokkal kevésbé ismerős idegen miniszter: Stepney ítéletének.« Igen is, a gr. Széchen bírálatának erre vonatkozó soraiban foglaltatik bizonyos kifogás — the soft rebuke — t. i. hogy a nemes gróf Stepneyt nem volna képes »feltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, természetesen csak ott, hol véleményeiről és ítéleteiről és nem ott, hol tényleges állításairól van szó.« Gr. Széchen azután egy hosszabb passzusban indokolja is ezen tartózkodását (l. a »Századok« f. é. április havi füzetét) és én készségesen meghajlom ebbeli aggályainak igazoltsága előtt. Mert gr. Szécsen soraiból, főleg az Onno Klopp műve idézéséből félreismerhetetlenül kiténik, hogy ő a Stepney elfogultságát, sőt rosszakaratát a *Habsburgház s az osztrák érdekek ellen* irányzottnak tekinti, s ehhez képest az angolok ítéletét nyilván ott nem tartja megbízhatónak, hol az oly kiméletlenül, minden fentartás és kivétel nélkül, az osztrák államférfiak, az osztrák álláspontnak elítélését, gyűlöletét, sőt becsmérést tartalmazza. S e tekintetben magamnak is vannak aggályaim, vajjon a cseh-német állambölcseesség iránt táplált megvetésemnek *ulanyi* érzülete nem ragadott-e túl azon korlátokon és megkülönböztető mérsékleten, melyet a történetirői tárgyilagosság, s a történetpolitikai belátás kellő érvényesülése mellözhetlenül megkívánnak. Igen, egészen kétségtelen, hogy az angol és holland ügyvivők, és nem kevésbé az angol udvar s a németalföldi statusok teljes rokonszenve, a magyar felkelő táborban, a magyar nemzeti aspirációk részén áll. Ha *érdekek* az osztrák hadierő felszabadulását és koncentrációját igényelte is: *érzelmeik* azért csaknem kizárólag a magyar alkotmány sértetlenségéért s a protestáns vallás-szabadság biztosításaért buzogtak. S ez az érzelem egész eljárásukban az uralkodó; talán a diplomaciai ügyvitel igényei ellenére is. Onnan van aztán, hogy ez az angol-holland »mediatio« az egész Rákóczi mozgalomnak egyik legörvendetesebb, legtisztább lapja — a minthogy a francia udvar nyomorult hitegetése s a felkelő vezérek sajátoszerű hiszékenysége, önámítása — e mozgalomnak legvégzetesebb, de egyszersmind legdisztelenebb és legszomorúbb fejezete is. Ezen érzelmek kétségkívül Stepney Györgynél nyilvánulnak legszenvedélyesebben. Midőn maga a monarchiától távol, Marlborough táborában tartózkodva, az újonnan érkezett Palmes ideiglenesen informálja őt az osztrák-magyar bonyodalom legújabb mozzanatairól, bizonyos osztrák csapatösszpontosítások hírével, melyekről a felkelő sereg tönkretételét várták Bécsben, hozzáteszi: So, your magyars will be beaten, — így az *On* magyarjait meg fogják verni. Annyira megszokta már az angol diplomacia is Stepneyt a magyar ügygyel azonosítani. A bécsi udvar jól

tudta ezt s ezért volt a Stepney állása ez udvarnál oly nehezen tart-
ható. ¹⁾

Ez tehát »az az idegen miniszter«, kinek ténybeli adataira, a
mennyiben a bécsi köröknek Széchényi iránt követett magatartását ille-
tik — és részben általános benyomásaira, nézeteire kiválólag hivatko-
zám. Ha ily férfiak az alkotmányos és lelkiismereti szabadság szeretet-
teljes feltétele, a magyar nemzetnek, sőt szabadságharczainak benső, mint-
egy önkénytelen, méltánylása daczára, mindvégig nem képesek legyőzni
»a gyanút és bizalmatlanságot, melyet a magyar felkelés támasztóinak
és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak« — mint tanulmá-
nyomban megjegyzém vala — ez oly jellemző tény, melynek egyszerű
constatálása ép oly jogosúlta, a mily szükségszerűleg történt. Mert
Thaly Kálmán végzetes csalódásban él, midőn azt hiszi, hogy a felkelő
vezéreknek önvédelmi szándékkal és czéltudatossággal írt emlékiratai,
önéletrészei, kizárólagos avagy csak megbízható támpontul is szolgál-
hatnak, valódi lényök, törekvéseik és felelőségük, crenyeik és büneik
helyes megértésére, megmérésére. Mielőtt azonban ezen utóbbi pontra
rátérnék, melyen a Thaly ellenvetéseinek súlya fordul, néhány apróbb
megjegyzéseire kívánok rövideden megfelelni.

Thaly »jellemrajzi caricaturának« nevezi azon felfogásomat, mely
szerint, az akkori *osztrák katonai, hivatali és politikai tényezők* felett, feje-
delmi magaslattal látom lebegni a koronát és hordozóinak szellemét.
Hogy miképen értem eme »fejedelmi magaslattal,« az tanulmányomban
valamivel lejjebb azzal van megmagyarázva, »mintha ez uralkodók kisebb-
nagyobb mérvben mindig bizonyos sejtelmével bírtak volna azon igaz-
ságnak«, hogy saját országaik, uralmuk biztonsága követeli meg első
sorban a magyar nemzet történeti jogainak tiszteletben tartását. Ez a

¹⁾ A lefolyt nyárhóban, körülbelül azon időtájban midőn a fe-
tebbisorok a Történelmi Társulat ülésén felolvasásra kerültek, Westminster
Abbey emlékkövei és sirtáblái között bolyongtam. Sok világhírű és
sok drága nevet találtam e kövekre vésvé, de engem egy sem vonzott és
hatott meg akkora közvetlenséggel, mint a Stepney Györgyé. Mert a
bécsi követnek, nemzetünk e hü, ragaszkodó barátjának is hely jutott
a halottak e fényes gyülekezetében. Mellszobra ott áll a templom déli
oldalhajójában jobbról, fali relief díszítmények között, két pufók angyal-
tól környezve; alól egy latin felírás, mely hona szolgálatában szerzett
érdemeit dicsőíti, míg oldalt a márvány babérkoszorú levelein, diplomáciai
küldetéseit vannak felsorolva. E sorozatban, melyben a legtörpébb német
fejedelmecske is meg van említve, sajnálattal nélkülöztem Magyarország
emlékét. Mily jól esett volna a Rákóczi nevét olvasnom a szigetországi
pantheon egyik félreeső zugolyában! Stepney szobra széles arczot mu-
tat — inkább nyilt és jóságos kifejezéssel, mint szellemes vagy szabá-
lyosan szép vonásokkal. L. Gy.

»némi sejtalem« csak nem valami túláradó loyaltás. Én ezen fejedelmeket tisztán a magyar politika, a nemzeti érdekek szempontjából ítélem meg. Ezen szempontból, egy I. Lipótot, minden közepszerűsége és gyarlóságai daczára, a ki egyezkedni akar a felkelő magyarsággal, méltán elülállóan tekinthetem még egy Savoyai Eugén felett is, a ki fegyver-atalommal letiporni és megnyügözni akarja Magyarországot.

Ámde Thaly »Észrevételeiben« jónak látta elhallgatni, hogy ezen (osztrák) tényezők felett látom én lebegni a koronát; I. József-ről pedig Thaly tanácsosabbnak tartja egyáltalán nem szólani; tudván, hogy ezen uralkodóról az 1715: I. Decretum Praefatiójának, talán a kifejezésben túlzó, de lényegében igazolt megemlékezését, mint »Princeps quippe et Monarcha ab omnibus amabilis et desideratissimus« a történelem is ratificálta. De az I. Lipót kormányzásának minden bünei és alkotmány-sérelmei közepette, midőn a bécsi körök összes törekvései, a Kolonich által pártfogolt spanyol és olasz barátok famósus tervezetei szerint, a magyar alkotmány és szabadság teljes elnyomására, Magyarország »beolvasztására« irányultak, nem-e azt tapasztaljuk, hogy midőn a magyar főméltóságoknak, magának Széchenyi Pálnak, közvetlenül az uralkodóra appellálhatni sikerül, e merényletek végleges foganatosítása mégis megakadályoztatik, vagy legalább függőben marad? Lipót császárnak Széchenyihez intézett levelei azok, melyek azon pillanattól fogva, a mint

Rákóczi-féle mozgalom komolyabb mérveket ölt, a kibékülés és kiegyezés szálait Bécs és Magyarország között szövök és fentartani igyekeznek.

Nem rendelkezvén az eredeti fogalmazványok megtekintése felett, onakodtam ezen nyilatkozatokból amaz uralkodókra nézve a legszélsőbb szűréni következtetéseket vonni. Ezt tanulmányomban határozottan hanglyoztam; ez az az önbevallott tudatlanság, melyet Thaly úr jónak lát nememre lobbantani

»Akarom megmutatni s kegyelmetek is lássák, hogy igaz magyar magyok s nem kívánom-e nemzetemet s hazámat conserválni, egyedül a rendességet országunkban siettetni és az ártatlan vér ontását is elkerülni« írja gr. Pálffy János egyik, 1711-iki levelében Károlyi Ándornak önjellemzéseül. A magyar történelem ítélete is ezzel egybehangzó volt a folyó év június hó 2-áig, midőn Thaly Kálmán »Észrevételei« napvilágot láttak s a nemzet egy új »szörnyeteggel« gazdagodott. Pauárky Gedeon »Magyarország Helyzete az európai Államrendszerben« című kitűnő tanulmányában egyenest Széchenyi Pál és Károlyi Sándor közé helyezi a Thaly »szörnyetegét,« gr. Pálffy Jánost. S annak a férfinak hervadhatatlan babérjait, ki József császár halála után a bécsi udvari és politikai köröknek valóban »nemzetgyilkoló« számdokai elletére, a saját felelőségére, mintegy keresztül erőszakolta a szatmári vékekötést s így a tiz évig polgárháborúban vérzett és kimerült magyar népnek a végső kiirtástól megkímélését — mint maga mondja »conservatióját« munkálta: alanyi kifakadások soha sem fogják kissebbíthetni.

Én különben tanulmányomban hivatkoztam arra, hogy miként Széchenyihez intézett leveleiből kitűnik, Pálffy tartóztatta az alája rendelt ráczságot és kegyetlenkedéseit, vadságát, melyet, jóllehet fékezni nem birt, utálni látszott. Szalay is egyhelyütt hivatkozik erre. Thaly ezzel szemben felidézi azon kegyetlenkedéseket, melyeket az 1706-ki hadjáratban állítólag Pálffy által »felhajtattott« ráczság elkövetett. Miután én emlékezetből egyszerűen csak leírom, mit előszóval elmondandó valék s ezuttal semmi új kútfő nyomozást nem teszek, Thaly ezen ténybeli állítását nem akarom bírálat alá venni; holott ilyes vizsgálat — miként azt az Ocskayjáról a »Budapesti Szemlében« megjelent alapos bírálat mutatta, — Thálnál még cféle ténykörülményekre nézve is felette szükséges és néha csudálatos eredményekre vezető. Mindazonáltal, egész általánosságban megjegyezni kívánom, hogy ennek a ráczságnak közreműködése a Rákóczi-féle felkelés folyamában, kurucz részről sem volt mindig megvetve. Rákóczi kezdettől fogva szemet vetett reá. Thaly K. Rákóczinak egy rendeletét idézi, mely szerint »ráczoknak unnes pardon.« Nyilván azon 1703-iki felhívásra céloz Thaly, mely a végén ugyan a ráczságnak gyerekestül való kiirtásával fenyegetődzik, melynek egész tenora és tartalma azonban odairányult, hogy a ráczságot, szenvedéseikre való hivatkozással és biztatásokkal, a felkelőkhez való csatlakozásra bírja. Ez Rákóczinak egyik kedvenc eszméje, a mi ellen nem lehet semmi kifogás. Károlyi naplójából ismételtén kitűnik, hogy őt Rákóczi hol a bácskai ráczok édesgetésére utasította, hol kimelésükre szólította fel; sőt Károlyi Sümegen — a különben önként jelentkezett — ráczok küldötteivel alkudozott is egy nagyobb fegyveres csapat kiállításáról. Ha ezen kísérletek célhoz vezettek volna, akkor a »rácz csűrhe«, mint Thaly nevezi, a Rákóczi táborában minden valószínűség szerint épen azon garázdalkodásokat viszi vala végbe, melyeket a császári ügy szolgálatában folytatott, mert hogy ilyenek alkalmilag a kurucz tábornok is kitaláltak, azt az Ocskay és vak Bottyán dandárjainak viselt dolgai bőven megmutatták. De azért senkinek sem jutna eszébe, Rákóczit dühöngő szörnyetegnek feltüntetni; Thálnak bizonyára legkevésbé. Sőt ki tudja: vajjon ez a bérencz guerilla-had akkor nem szerepelne-e a »szabadsághősök« sorában?

A mit Thaly Kálmán az *ónodi gyűlésről* mond, az is több tekintetben felette érdekes és nevezetes. A legnevezetesebb mindenesetre az a rövid megjegyzés, mely egy igénytelen jegyzetben (századik lapon) van mintegy elbujtatva. Eszerint az »ónodi abrenunciatio ... csak válasz volt az 1706-iki békealkudozásoknak császári részről lett megszakítására,« tehát azon békealkudozások megszakítására, melyeket Rákóczi soha komoly szándékkal nem folytatott s a melyeket még az utolsó perczeben is, midőn már minden veszve volt, meg akart hiúsítani. Pedig, hogy mi lett légyen az ónodi gyűlés és detronisatio valódi indoka, az már régen napfénynél világosabb és történéseink által constatált dolog. A francia

hitegetésnek szükségképeni folyománya volt az; feltétele azon formális irott szövetségnek, melyet Rákóczi az elszakadás kimondása által, a francia udvarral végre köthetni vélt; egy kiszámított terv, melynek előzményei több évvel nyúlnak vissza a múltba; a kurucz politika sarkköve. Hanem Thaly szerint ez csak véletlen, mintegy a császáriak által előidézett fordulat vala. Ez a Thaly Kálmán történelmi hűsége; így értékesíti ő azon széles adat-ismeretet, melylyel II. Rákóczi F. korára nézve kétségtelenül rendelkezik.

Hogy a Rakovszky és Okolicsányi felkonczolásában mi volt az eleve kiszámított, mi a hirtelen fellobanás? a Thaly inkább criminalista, mint történészi distinctióiba gyilkosság s emberölés között — mind ebbe én e helyütt bele nem bocsátkozhatom, mert a források, a szemtanúk s érdekeltek naplói, levelci, a hivatalos jelentések, épen az árnyalatokban, melyeken az egyéni beszámítás és felelősség fordul, felette ellenmondók, s ez a kéfűdés még pusztán ténykörülményeire nézve is tisztázatlan. Az ilyen tisztázatlan kérdéseket pedig futólágos észrevételekkel, egyszerű állításokkal mintegy fedzeni, veszedelmes dolog; a kűtfők alapján pedig kimerítően tárgyalni, annak itt sem helye, sem szüksége. Én az ónodi gyűlés és tragikuma tényét — mely tragikum hőseiül én nem az ott elesett áldozatokat tekintem — egyszerűen felemlítém, az egész felfogásomnak megfelelő kitételekben ugyan, de minden személyi megnevezés vagy e célzás nélkül, egész általánosságban »forradalmi lázról« szólva. Thaly úr azonban minden ok vagy csak plausibilis ürügy nélkül, engemet oktatni kezd arról, a mi különben minden iskolai kézi-könyvben bent található: hogy ki rántott kardot, ki nem? hogy Rákóczi, Beresényi és Károlynak mi része volt e vérengzésben, mi nem? Ez különben igen érdekes lélektani vonás, mely a Thaly egész írói egyéniségére és történelmi módszerére jellemző világot vet. Ő t. i. egy perczre sem képes generalisálni, személyektől eltekinteni, a történelmi mozgalmak és események széles rétegü alapjára, a tömeges actióra, gondolni. Mihelyt e korszak bármely mozzanatáról van szó, ő előáll a Rákóczi személyével; ez az egész történet II. Rákóczi Ferencz személyes élettörténetévé válik s ezen élettörténet, egy költőileg átihletett apotheosisa.

Az én nyugalom és tárgyilagosság után küzködő szenvedélyes felfogásom, mely a történelemben a tömegszerű, az általános mozzanatok és tünetek kutatására irányúl s az egyéniben is ezen általános hatások visszatükrözését keresi — ez a talán száraz felfogás, mely után különben »történetíróink legifjabb nemzedéke« általában törekedni látszik, az bizony sehogy sem egyeztethető össze azon epikai lendülettel, és lyrai érzelmességgel, melyet Thaly Kálmán kifejt. S én érzem, hogy minél tovább fejtegetünk és magyarázunk egymásnak, annál engesztelhetlenebbül szétágaznak nézeteink, felfogásunk. E kornak egész történetét kellene újra megírunk hogy az ellentéteket és ellenmondásokat kölcsönösen kiderít-

sük, magyarazzuk, czáfolgassuk ; de megegyezésre alig jutnánk. S azért részemről ezen válaszzal bezártnak tekintem a vitát!

Hancm térjünk vissza Ónodra. Rákóczinak önvallomása szerint (l. emlékiratait) jóval korábbi eltökélése, hogy »számat fog kérni Türoczmegyétől,« az a saját szerű indulatoskodás, melylyel *saját személynét*, a multban érdemeit, lemondását vetette latba, a miért a gyűlés hallgatott és nem sietett neki nyomban beszéde végeztével »elégztélt szolgáltatni« Türoczmegye követivel szemben — s Bercsényi gyűlölködő magaviselete a követek beszédje alatt, izgató fellépése, midőn Rákóczi távozni indúlt — a Thaly által említett, mert Rákóczi által ilyképen elbeszélte tény, miszerint »kardot rántván, kardja fokával Rakovszki hátához vágott« mi jeladás volt azon vérengzésre, melyben kétségtelenül a Károlyi Sándor csapása volt a halálos csapás; mindez a lehető legkedvezőtlenebb színben tünteti fel maguknak a vezéreknak magatartását, melyet én különben tanulmányomban meg sem említek vala. Ép oly kevésbé, minthogy abban sehol sem találtam »kedvesnek, nagyrabecsülnek Károlyi Sándoromat,« (sic). Mert én Károlyi Sándorról szösz szerint annyit mondtam, hogy ő »az a férfi, . . . ki évek mulva hivatta lön, mintegy az érsek friss sirhantja felett, megkötni, formába önteni azon békeművet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott.«

»Erkläret mir Graf Oerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!«

Íát azt könnyü megmagyarázni. A Thaly észjárása szerint, egészen lehetetlen, hogy valaki hazájának valami jót tegyen — nem hogy olyan határozó, honmentő tényt hajtson végre, milyennek *én* a szatmári békekötést tekintem — a nélkül, hogy ennek elkövetőjét ne tekintsük mindjárt félistennek, vagy legalább is kifogástalan hősnak, mert *emberekkel*, gyarló, rossz vagy önző emberekkel, kik néha a leghelyesebb cselekvési módot követik a közügyek terén, Thaly nem képes számolni. Amint hogy nem képes felérni, hogy meleg szív és nemes hajlamok mellett és igen eleven nemzeti érzelemmel, igen önös politikát leheessen követni, mely a haza vesztére szolgálhat. De erről alább.

En azt is egész természetesnek találom, hogy Thaly feltétlenül pálezzát tör *Okolicsányi Pál* »a vén eselszövő s alattomos bújtozó« felett — hiszen ez Rákóczinak igen kényelmetlen követője volt, a mi ingtong elég ok arra, hogy Thaly excommunicálja. Pedig tessék csak kissé számbavenni az ügyek állását. A felső-magyarországi megyék nemességé, főleg a lelkiismereti szabadság, a szabad vallás gyakorlatában szenvedett sérelmek miatt ragadott fegyvert és csatlakozott a felkelő táborhoz. Az Ausztriától és a Habsburg háztól való elszakadás szándoka távol állott ezen felvidéki lutheránus státustól. A viszonyok saját szerű alakulása folytán, a felkelő táborban a legkatholikusabb király, hogy ne

am egy katolikus liga szövetségévé váltak, míg Bécsben, főleg Rich halála után, éppen a vallási kérdésben voltak aránylag a leg-
 jobb concessiókra készen. A tengerparti protestáns hatalmak bel-
 hozása a békéltetés művébe, a legnagyobb bizalommal kellett, hogy
 se ezen irány híveit. Ezek között kiváló helyet foglalt Okolicsányi
 Ő első sorban a protestáns ügynek volt bajnoka, és Széchenyi még
 -ben panaszkodik: *Simulatus Catholicus ille (Szirmay), alter Luthe-*
. . . . omni conatu promovent haeresim, retardant omni modo
nda Pacis consilia. Később az érsek mindkettejével teljesen kibé-
 mi úgy a saját nyilatkozataitól, mint főleg az angol követi jelen-
 ből kitűnik. Mert hát Okolicsányi Pál nem volt sem labancz, sem
 z, hanem magyar s igen erősen lutheranus. Ha ezen mértékkel mér-
 s a XVIII-ik század első tizedében ezen álláspontnak is meg volt a
 . relativ történelmi jogosultsága, bármilyen kevéssé feleljen meg a mi
 ényünknek, akkor Okolicsányi Pált talán inkább illeti meg az én
 erő felfogásom, mint a Thaly szenvedélyes kifakadása.

Visa czimzetes püspökről tanulmányomban csak annyi mondatott,
 »szintén fogva volt.« A jegyzetben idéztem ugyan az angol követi
 tét, mely szerint Munkácsra vitetett volna várfogságba, de hozzá-
 a: »e rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyult«, — mely észre-
 úgy a Visa munkácsi fogságára, mint az Okolicsányi, Kálmáncsay
 nertnik lefejeztetésére vonatkozik. A Thaly felvilágosítása szerint
 sa *letartóztatva* volt. Tárgyamra ez a tény csak annyiban tartozott,
 nyiben az érsek kedélyhangulatára befolyt és idézett jegyzetem
 it (lásd »Századok« aprilisi füzetét 296. lap.) »sok valószínűség
 mellett, hogy maga Széchenyi Pál is e hiedelmet táplálhatja.« Én
 ay lapon nem írhattam meg a Rákóczy-féle felkelés részletes törté-
 s azért hallgattam Brennerről is, — mit Thaly egy jegyzetben (I.
 zadok« 490. lap) szintén szememre vet — holott ennek érdekes
 tetét igenis ismerem, sőt rövideden írtam is róla, ugyancsak a
 zadok«-nak Thaly szerkesztése alatt megjelent, egyik korábbi
 yamában.

Hogy a jószágelkobzás kimondása egy Széchenyi ellenében kurucz
 öl, mennyiben volt méltányos és igazolt, vagy sem? arról a fenteb-
 után Thalyval nem vitatkozhatom.

A magyar párttényezők jellemzésénél, tanulmányomban többek
 t, ez a megjegyzés foglaltatik: »az ország törvényes főméltó-
 Bécsben székelték.« Thaly ezt is difficultálja, anélkül, hogy köze-
 öl okadatolná kifogását. A »székelni« igének értelmezése, helyes
 helytelen használata képezheti e kifogás egyedüli, igen erőltetett
 át. Mert, hogy az általam nevezett országnagyok az *ország törvé-*
főméltóságai voltak, azt Thaly csak nem fogja kétségbevonni; hogy
 letők Bécsben tartózkodtak, hasonlóképen tény; engemet arra
 ni, hogy a kancellária kivételével, ezen méltóságoknak *hivatalos*

székelye nem Bécs volt, az szeliden szólva, izlés kérdése, naivság, melyre Thaly úron kívül senkisen vetemedett volna. Ha tetszik, csendalom, hogy »székelték« helyett, »állandóan tartózkodtak« kitéllettel kellett volna élnem. Hanem aki az egész passust elolvassa, az csakhamar felismeri, hogy »a törvényes főméltóságoknak« ezen »Bécsben székelése« épen a benső ellentét, a politikai visszasság kiemelése kedvéért állítottat egymással szembe.

Mégis Thaly úr jónak látta ezen rövid, kiszakasztott mondatból a saját, legalább is felesleges interpretatiója alapján, az én törvényességi érzékemet megtámadni.

E támadás megerősítése czéljából nagy garral nekem esik, amiért az 1708-ki pozsonyi országgyűlést »törvényes országgyűlésnek« merem nevezni; ő arról csak mint »pártgyűlés«-ről beszél, és »Észrevételeinek« a történeti társaságban való felolvasása után a magyar közönség az összes napilapokban arról értesült, hogy 1708-ban Pozsonyban egy »párt conventiculum« tartatott, melyet Lánczy Gyula a törvényes országgyűlések sorába szeretne becsempészni. Pedig ama felolvasás napjáig, az összes magyar történetírás a király által, a nádor közvetítésével, közjogunk minden követelménye szerint, egybehívott ezen országgyűlést annak tekintette — a minthogy nem is tekinthette másnak. Annak nyilvánítja a magyar közjog, a törvényesség kérdésének legmagasabb tekintélye Magyarországon: az írott szentesített törvény; mire nézve lásd úgy az összes 1715-ki decretumoknak praeambulumát, mind az 1715. I. decretum praefatiójának 2. §-át. A magyar országgyűlés egybehívása és megalakulása törvényességének mértékét a multa nézve egyedül a történeti magyar közjog szabványai képezhetik. Ha ezeknek elégtételt, akkor törvényes az illető országgyűlés; ha nem tételt, akkor törvénytelen. Abból, hogy milyen volt valamely országgyűlés lefolyása, milyen szellem töltötte el a megjelent pártfelekezeteket, a formális törvényesség jellegére következtetést vonni nem lehet. Ezen körülmények a politikai jelentőségre nézve lehetnek döntők, de a közjogi törvényességre ki nem hatnak. A szatmári békekötést megelőző országgyűléseinken e formális törvényességre nézve, a megjelentek száma, az összes törvényhatóságok képvisellete, az összes jogosultak jelenléte, legkevésbé sem volt határozó. Mert e szám, mondhatni egészen 1848-ig, folyton változott, maga a jogosultság is folyton fluctuált, és gyakran megessett, hogy egész vidékek vármegyei és városai valamely országgyűlésen nem voltak képviselve, anélkül, hogy régibb országgyűléseinktől ezért a törvényesség jellege megtagadtatott volna. Mindez az 1708-ki országgyűlésre vonatkozólag is áll, bármi eredménytelen lett legyen annak lefolyása, és bármi kevésre ment legyen a megjelentek és képviselt törvényhatóságok száma, melyek között az országgyűlési irományok különben Trencsént is nevezik. Hanem a felkelő vezér nagy-károlyi körlevelében, még annak megnyilta előtt, tiltakozott ezen ország-

yülés ellen, melyet az általa trónvesztettnek nyilvánított koronás király ívott egybe — ami untig elegendő ok arra, hogy Thaly Kálmán is *örvénytelen pártconventiculumnak* nevezze azt. Hiszen ő Magyarország történetét a Rákóczy manifestumainak szavaiból *construálja*, mely eredeti módszernek következményei is nem kevésbé meglepőek: keletkezén ily módon egy egészen új magyar történelem, s egy új magyar közigazgatás, melynek tévtanait ellenőrizni, és helyreigazítani mind égetőbb szükségképp kezd válni.

De hiszen Thaly Kálmán engemet vádol *történehamisítással, reactionárius felfogással*; s a cs. kir. udvari historiographusokkal, az osztrák professorokkal és XVIII. századi jezsuita írőkkel tesz párhuzamba. S ugyan miért, honnan ez indulat? Mert tanulmányomban (Századok 277. l.) *»lázadó szellemről«* beszéltem. Hanem szószerint idéznem kell az egész mondatot, melyben ezen *incriminált passus* előfordul. . . *»Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisítésére irányzott czélok, a nyomorba illesztett és megalázott nemzetet kétségbeesésre hajták, s a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit. . . « Erről a lázadó szellemről, az osztrák hatalom lázító tényei által előidézett és mintegy felkorbácsolt »lázadó szellemről«* szóltam én, s ez a felfogás vonúl végig egész tanulmányomon, melyet a tisztelt bírálók éppen ezért méltán nevezettek hazafiasnak, nemzetiesnek.

Hanem hát mind ettől eltekintve, azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar nemzetben, történeti múltjában, nem volt *»lázadó szellem«*? Azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar történelem a vezérek korától napjainkig egyáltalán megérthető lenne ezen vésztes tényezőnek felismerése nélkül, mely *aristokratico-feudalis alkotmányunknak* bezikkelyezett *jogosítványa* volt, mely a vezérek korától fogva, a belső szakadások és felkelések egész sorát idézte fel, s a magyar nemzeti önállóság elveszésében első rangú szerepet játszik? E belső küzdelmekről egy európai állam sem volt megkímélve. A királyság, és vele az állami, nemzeti egyesség eszméje, csak ezen szakadár, lázadó, állambontó szellem megtörésével érvényesülhetett Európaszerte. Magyarországon végzetesen *complicálta* e viszonyt és megnehezítette e küzdelmet az a körülmény, hogy a királyság Hunyadi Mátyás óta megszűnt nemzeti lenni, és Magyarország *souverenitását* aláadni igyekezett egy nagyobb — nem magyar — birodalom alkotása érdekében. Hanem azért az a sajátlag *aristocraticus* — szónak legtágabb értelmében *aristocraticus* — *lázadó szellem*, mely csak oly tagadása és megbontása az állami eszmének, mint ama nemzetellenes *tömörítési vágy*, az azért mégis létezett és hatálya ujabbkori felkeléseinken végig ugyancsak *constatálható*. Ma egy szabad, normalis nemzeti fejlődés és alkotmányos lét közepette, nincs reá semmi ok, hogy ezen történeti tény elől szemét húnyjunk.

Továbbá, egy helyütt *»törvényszegők«* neveztem az utat, melyen a

nemzeti párt a sérelmek orvoslását kereste. Thaly erre roppant neki hevülve, azzal vél nekem megfelelhethni, hogy az uralkodó, vagy az uralkodó nevében elkövetett törvénysértésekre utal, — mintha én azokat elpalástoltam vagy ignoráltam volna, mintha nem a legbélyegzőbb szavakkal, csaknem égő szenvedéllyel ostoroztam volna azokat! Amde az egyik törvényszegés nem vetkezteti ki a másikat törvényszegő jellegéből. Hiszen az az egész jellemrajz, melyet vázoltam, voltaképen megelevenítése, vagyis újabb variálása, azon eszmének, miszerint Magyarország története a Habsburgok alatt két szélsőség között hanyódott, mely mindkettő a törvényes magyar alkotmányon *kirúll* mozgott, hogy ez volt bajainknak kútforrása, és hogy a valódi nemzeti politikai az az eszményi középut vala, melyet a törvényes közjogi fejlődés jelölt ki, melyet azonban Bécsben megszegtek és Magyarországon keveseltek, míg a szenvedések nagy iskolája reá nem terelte a nemzetet és azt tisztelhetlen kényteté a hatalmat.

Hanem a tulajdonképeni *crimen laesae Majestatis*, melyet elkövettem, az abban a kételyben rejlik, melyet én Rákóczi és Bercsényi *anyatalánaga*, merő eszményi önfeláldozása tekintetében nyilvánítani merészeltem. Hát én felfogásomat fentartom most is. A Thaly feljajdulása és kifakadásai, melyeket néhány merőben irrelevans érvre s adatra támasztott, engemet abban legkevésbé sem képesek megingatni. Igenis, én önösséget és egyéni érdekek fenforgását látom és tapasztalni vélem ama mozgalom vezéréinél, Bercsényinél épúgy, mint Rákóczynál. Csakhogy tisztába kell jönnünk az *önösség*, ezen egyéni érdekelttség természete iránt.

Thaly Kálmán e részben bálványait oly alacsony mértékkel méri, milyent nekem soha sem jutott és nem is juthatott eszembe alkalmazni. Ő az önzésnek csak azon legalacsonyabb fajtát látszik ismerni, mely pénz és birtokok, állások és anyagi érdekek bírásában és kielégítésében rejlik. Én, mint mondám, ezen alacsony mérvet soh'sem alkalmaztam Rákóczynál, és nem arra gondoltam, midőn önösségről, *hatalmi* érdekekről szóltam.

Igaz, Rákóczit az a sors üldözi, hogy folyton kínálnak neki valamit, még pedig ellenségei is és hogy önzetlenségében, személyes érdeketlenségében, kortársai — néhány francia barátja kivételével, — mindvégig nem akarnak hinni, még a magyar ügy pártfogói sorában sem. Még egy *Scalcy* is ezeket írja róla, igaz, ifjú koráról, midőn még pályája küszöbén állt: »gyóntató atyja, a jezsuita Menegatti által ajánlkozott a császárnak, hogy kész összes örökségét cserébe adni a birodalom német-szláv tartományaiiban fekvő hasonló értékű jószágokért, s ezáltal végkép kibontakozni a magyar viszonyokból. Ajánlkozása nem fogadtatott el, talán azért, mert egyszersmind a német birodalom fejedelméül kívánt ismereteni. E czímnak megtagadása őt élesen bántotta.« (Magyar tört. VI. kötet.)

Azon titkos utasításban, melyet Rákóczi 1707-ben a bajor választó fejedelem melletti ügynökének, Vetésinek adott, a Rádai Pál erudelő francia nyelvű, többek között ezeket olvassom: XXVII^{mo}: Pour la

n d'or nous nous ferons l'honneur de l'accepter, et nous soms mesmes en te de faire des instances pour l'avoir, selon les bon plaisir de Mr. ectur, pourveu, qu'elle nous soit donéc avec la grandesse d'espagne et t qu'elle soit donné à Mr. le Conte de Bercsenj. (A ritkított betűkkel natott sorok chiffre-rel voltak írva, és kulccsal kibetűzhetők) ¹⁾

De hát Szalay Kolinovicsból merített, és én nem egy utasítási ból, bármi jellemző legyen az, nem egy egész utasításból szoktam teni benyomásaimat, végitéletemet egy történeti szereplőről.

Kész vagyok tartalék nélkül csatlakozni Thaly felfogásához, főleg Rákóczi illeti, hogy a felkelő vezérek főuri vagyonukat, temérdek okot, állami föméltóságok várandóságát dobták oda, midőn a nem- ügyért fegyvert ragadtak. Mert hiszen én őszinte nemzeti érületük t a kételynek árnyékát sem keltettem, hanem azon »nemzeti olygar- « képviselői gyanánt jellemeztem őket, »melyben a honfi bánat « az omók gyűléte a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesz- t. « A feltevés, hogy a dicsvágnak is része lehetett egy Rákóczi, Bercsenyi felkelésében, az egészen magánkiívil ragadja Thalyt. A énet-psychologiai felfogásnak ezen irigylendő naivitásával szöba ni igen bajos.

Miben állott tehát ezen önösség? Felfogásom szerint abban, *hoggy viségüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták minden áron, « egy forru- mba sodorták az országot, a siker biztosítékai, a megoldás eszméi, a utakozásnak biztos kilátásai nélkül.* A francia szövetség phantómja, az hitegetés ezen gyalázatos — s a mi fő — *oly állítószó játéka:* ez az alap, melyen Rákóczi és társai az országot lángba borítani vál- otztak. S amilyen volt a kiindulás, olyan volt a folytatás és a vég. A ndos tervek, s a szappanbuborékos diplomatiái combinációk egymást ették, de sem csekély magam, sem történeirőink közül senki nem felfedezni az önámítás és nagyratörés ezen álmai között ama szit- tervet, mely szerint Magyarország nemzetközi állása a jövőre is s francia győzelem vagy veszteség esélyétől függetlenül, tartósan ítható és biztosítható lett volna. Egyetlenegy biztos és komoly ozat kínálkozott: t. i. a kurucz fegyverek vívmányaival imponálva nek, és éreztetvén a nemzetnek fegyveres hatalmát, méltányos békét i uralkodó és nemzet között, visszaállítani a törvényes és történelmi yar alkotmányt, ellátva azt azon biztosítékokkal, melyek úgy a nem- mint az uralkodó méltó igényei kielégítése és megóvása iránt kezes- nek vala. — Ezt a megoldást Rákóczi soha egy perczig komolyan akarta; valahányszor a valósúláshoz közeledni látszott, meghísi- , és midőn végre beteljesült, ellene szítani meg nem szünt.

Annak a hatalmi érdeknek, mely Rákóczi ezen magatartása ott lappang, a neve *Erdély*. Ez az az ország, mely »a fejedelmek

¹⁾ Fiedler Actenstücke etc. I. 304. l.

kellett, mert az egyedüli, melynek bírására és megtartására észszerűen gondolhatott, melyhez nevének hagyományai fűzék. Hogy nem óhajtott király nevezete alatt valamelyik lengyel conföderationnak árnyékvezére lenni, az még édeskeveset bizonyít. Ő közelről látta a lengyel dolgokat, és korán tisztába jöhetett a lengyel trón értéke, függetlensége és tartóssága iránt. De Thaly rendkívüli bánulással utal arra a nagyszerű lemondásra, mely szerint Rákóczi vonakodott elfogadni a császár kezéből a hercegitendő-Burgau grófság koronáját. Széchenyi is egyszer hasonló ajánlat tételével lön megbízva. De én semmi dicsőséget, vagy érdemet nem találok abban, hogy Rákóczy az ilyen ajánlatokat visszaütötte. Feltéve, hogy azok valóban komolyak lettek volna, a mi éppen nem kétségtelen tény, hát az az aránylag apró vesztegetés, vagy lekenyerezési adomány a Habsburgok kezéből, ugyancsak hitvány cselétek arra, hogy egy Rákóczit újtjából kitérítsen. Azután vannak bizonyos megférhetetlenségi helyzetek, melyek nem tűrnek kiengesztelést. Ilyen volt az, mely II. Rákóczi Ferencz s a Habsburg-ház között fenforgott. Itt a helyzeteket kell latolni; nem a szavakat. És micsoda lett volna a burgauai souverain gróf? Nem lehet azt találóbban jellemezni, mint Schiller-tevő, midőn (Wallenstein's Tod I. felv. 7. jelenet) egy ilyen kegyelemből türt, csöndes, hercegnek a sorsát festi. Hadd álljon itt szószerint a német költőnek ezen páratlan történetírói rajza, mely mintha Rákócziról, a burgauai grófról, iratott volna.

Terzky grófné, testvére Wallenstein herceghez fordúlva mondja:

»Der König

Von Ungarn wird erscheinen, und es wird sich
 Von selbst verstehen, das der Herzog geht,
 Nicht der Erklärung wird das erst bedürfen.
 Der König wird die Truppen lassen schwören,
 Und alles wird in seiner Ordnung bleiben.
 An einem Morgen ist der Herzog fort.
 Auf seinen Schlössern wird es nun lebendig,
 Dort wird er jagen, baun, Gestütze halten,
 Sich eine Hofstatt gründen, goldne Schlüssel
 Austheilen, gastfrei grosze Tafel geben,
 Und kurz, ein grosser König sein — im Kleinen!
 Und weil er klug sich zu bescheiden weisz,
 Nichts wirklich mehr zu gelten, mehr zu bedeuten
 Lässt man ihn scheinen, was er mag; er wird
 Ein grosser Prinz bis an sein Ende scheinen.
 Ei nun! der Herzog ist dann eben auch
 Der neuen Menschen einer, die der Krieg
 Emporgebracht, ein übernächtiges
 Geschöpf der Hofgunst, die mit gleichem Aufwaud
 Freiherrn und Fürsten macht.«

Mennyivel férfiasabb csak a szécsényi confederatio fejének is lenni, hiszen a forradalmi vezér bizonyos fokig európai szerepet játszott, s az Európa uralmáért küzdő nagy hatalmak versenyében, e versenygés tartamáig, nevezetes tényező volt. Hátha a magyar nemzeti párt ezen vezérsége az erdélyi fejedelemség és »minél több rész« ualmával köttetik össze. Az erdélyi fejedelmek sorában nincs senki, Bethlen Gábort sem véve ki, aki fényes tehetségre II. Rákóczi Ferenczcel versenyezhetett volna. Ily férfiú amaz ország élén, ha annak fejedelemségében tarthatja magát, az európai souverainek sorában bizonyára nem jelentéktelen helyet foglalt volna el.

Mert *Erdélyt*, függő helyzete daczára sem lehet olybá tekinteni, mint valamely apró német fejedelemséget. Ezen ország jelentősége területénél — mely épen nem volt csekély — jóval nagyobb volt. A német birodalom állása keleten, Magyarország egysége, az összes Habsburg tartományok és országok ereje csonka, biztosíthatlan, hiányos vala, amíg a kultáadásoknak és separatistikus törekvéseknek egy egész ország, egy önállólag szervezkedett állam nyugat és kelet határmesgyéjén szolgált bázisul.

Azonban Erdély sorsa már végleg el vala döntve, midőn Rákóczy annak múltilag feltámasztott fejedelmi székébe beleült. Mert »az önálló,« a nemzeti fejedelmekkel és divánülő vezérek által kormányzott Erdély örökre elbukott, midőn Esztergom elesett, s a budai várakra újból a kereszt lón kitzúvva. Erdély végzete ekkor betetőződött. Nem volt az többé a Bethlen Gábor és Pázmány Erdélyországa. Ami ezután következett, az csak okozat volt, nem mozgató ok. Erdélynek visszakapcsolása a magyar koronához oly tény volt, melyet nem lehetett többé *megmáskítani*. A Leopoldinum Diploma s az Alvincziána Resolutió alkotmányos kifejezése, törvényszerű formába öntése volt e viszonynak. A kurucz-mozgalom és Rákóczi megválasztatása újból megzavarta azt, de meg nem másíthatta, mert eleve reménytelen volt. Erdély bírása az austriai háznak egyik legfontosabb hatalmi érdeke, melyben nem tágitott, nem tágíthatott. — Ezen szempontból ítélendő meg Rákóczinak szívós ragaszkodása Erdélyhez, melynek birtokától függött az ő országos és nemzetközi állása egyaránt. Ezen érdekellentétnek nem lehetett békés megoldása; a magyarországi békekötésnek legsarkalatosabb feltételét Erdélynek a magyar koronához való visszacsatolása képezte. Viszont Rákóczi megalkuvása Erdély megtartásától volt függőve. És mert ő is tudta, hogy az osztrák ház békealkuvásban sohasem fog Erdélyről lemondani, ez okból igyekezett azt, elég szerencsétlenül, fegyver erejével megtartani; azért *kelle* a színből folytatott békealkudozásokat meghiusítani, ami neki éveken át sikerült is. Az egész okmány-készlet, az összes források erre vallanak. Thaly mind ezt jól tudja, csak nem akarja beismerni . . .

Történetíróink eddigelé a Rákóczi-féle felkelés összes végzetes hibáit a vezér környezetére róni, Rákóczi rövidlátásának, vagy túlhiszé-

kenységének minősíteni, s ezzel az egyéni felelősséget egy minimumra redukálni szokták. Én nem vagyok azon nézetben. Nekem igen magas fogalmaim vannak II. Rákóczi Ferenczről. Teljesen igazat adok Thalynak, hogy nem Széchényi Pál e kornak »legkiválóbb alakja« — amit én soha nem is állítottam, feleslegesnek tartván az illetén osztályozást történelmi alakok között — hanem kétség kívül Rákóczi az. Saját hívei szeretik Beresényit »rossz szelleme« gyauánt feltüntetni, magát Rákóczitintik, hogy sugalmazásaira ne hajoljon stb. Pedig Rákóczi messze kimagaslík összes követői, ki Beresényi felett. Gazdag értelmisége széles látókört nyitott neki, s az európai politika szövevényeibe talán egy korabeli magyar embernek sem volt olyan avatott, mély bepillantása, mint neki. Ő rendesen vezetett, midőn vezetetni látszott, és érett számítással jutott bizonyos eredményre, melyre a viszonyok véletlen alakulása folytán mintegy reá kényszerítettnek tünik fel, vagy tünteti fel önmagút. Ő a legnagyobb mértékben mestere volt annak a rhetori pathosnak nemcsak az irányban, de a pose-ban is, mely mindenkor oly varázserővel hatott a magyarra, nemcsak Rákóczi Ferencznel. Hanem azért valódi lénye felette szövevényes, s egyes tényeinek jelentősége, hordereje nem ezen szóuoki nyilatkozatok alapján ítélhető meg. Rákóczi élete s egész valója még arra az éles anatómiai elemzésre vár, melyet az ilyen nagyérdékű, bonyolódott, sokban homályos probléma igényel. Az elfogultság s alauyi imádat azon foka, mely Thalyban az évek folyamában kifejlődött, őt erre képtelenné teszi, daczára annak, hogy a források, a történelmi anyag felett oly mérvben rendelkezik, mint senki más. De még e források használatában is megzsbasztja subjectivitása. Így ellenemben hivatkozik Rákóczinak, József császárhoz intézett egy 1711-ki engesztelő levelére, mint a mely »a magát százszor is megalázni kész« lelkületéről tesz tanúságot. Pedig hát Thaly jól ismeri a levélváltást, mely erre Rákóczi és Pálffy között bekövetkezett. Rákóczi már a császár czimezésében is nehézségeket támasztott. S ezen levél után Rákóczinak még számos nyilatkozatára, de főleg cselekedetére utalhatni, mely épen ezen kiengesztelésnek megbiúsítását célozza.

Thaly erre persze azt fogja válaszolni, hogy az én törpe skeptisem le akarja rántani piedestáljukról a nagyokat, hogy üldözöm a »bujdosót« »a rodostói remetét.« (Ugyan *miért* tenném azt?) Mert a Thaly catói lelkülete és nézlete nem enged kifogást, nem ismer középútat és árnyalatokat. Ő tényleg csak angyalokat és ördögöket látszik ismerni: eszményi szeplőtlenesgű alakokat és erkölcsi szörnyetögeket. A történelem az ő tolla alatt valóságos demonológiává változik. Csak emberekkel, mint fentebb mondtam, nem számol, a valóság élő alakjaival, kikben jó és rossz vegyest jelentkezik, s a fényt árnyék kíséri. Amiért én dicvágnak és hatalmi érdekeknek fenforgását említém — mely pedig *minden történelmi actióban* feltalálható lesz — azért ő mindjárt catói szigorral, de kétes logikával következtetve, azt imputálja nekem, vagy helye-

sebben történelmi felfogásomnak, hogy az Rákóczi, Beresényit csalónak, amitónak hirdeti. Pedig abból tanulmányomban egy szó sincs. Bünyön az, hogy én Rákóczi alakját *emberileg* fogom fel, s a történelmi érdeklenség semleges világitásában látom, nem úgy, miként a Thaly apotheosisának dicsfényében úszva tündököl.

Mert én azt tartom, hogy ilyen költői apotheosisra, ezen mesterséges dicsfényre, többé nincsen szükség. A magyar történelem alakjaiban és mozgalmában bátran kimutathatjuk a bűnöket és hibákat, melyek minden nemzet történetében fatális *szükség-szerűséggel* fenforognak, még ha a népszerű hagyományok kegyeltjeinek is lenne része bennök. Bátran tehetjük azt — mert hisz e történet csodálatos fényét, egy-egy árnyék, melyet a valóság vetett, elbírná-e homályosítani?

LÁNCZY GYULA.

NYILT LEVÉL.

A »Savoyai Eugen Hadjáratai« című munkáról közölt bírálatra vonatkozólag b. Sacken következő levelet intézte a titkári hivatalhoz

»A »Századok« 3. füzeté bírálatot hoz a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« cz. munkáról, mely bár mennyire méltánylandó csak azon okból is, mivel ezen hadtörténeti munka iránt félreismeretlen érdeklődésről és tüzetes tanulmányról tanúskodik, mégis tartalmaz némely állítást, melyet válasz nélkül nem hagyhatok.

1. A munka tervrajzának azon hátrányát, hogy az 1683—1698-iki török háborúnak és a karloviczi békének vége a spanyol örökösödési háborúval egy sorozatban adatott elé, már itt is rég észleltük, s azért igyekeztünk e visszásságon akkép segíteni, hogy ezen háború többi korszakainak feldolgozásai egymásután közöltnék a »Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives« cz. folyóiratban. Így már az 1877-iki évfolyamban megjelent az 1689—1692. háborús éveknek leírása; az 1683. és a következő évek hadjáratainak története a jövő évben kezdetik meg.

2. Az »idegen szerzők (ú. m. Arneth, Biedermann, Kronos sat.) utánmondás«-ának alaptalan feltevését határozottan vissza kell ítasítanom, mivel a munka csaknem kizárólag hiteles adatok alapján készült eredeti dolgozat, melyben a nyomtatott források csak az összehasonlítás kedvéért, vagy ott használtattak, a hol a kéziratok nagy hézagokat mutatnak fel.

3. Nincs igaza a bírálatnak, hogy a munka szerzői csak a bécsi levéltárakra fordították figyelmüket. Ellenkezőleg ezen kutatások, még a központon kívül levő tisztek igénybevételével is csaknem az egész monarchiára kiterjesztettek. Ily módon már több éven át nemcsak a nyilvános, hanem a nemesi és a magánlevéltárakból is az eredeti okmányok és

másolatok nagy számban szereztettek meg a hadügyi levéltár szám~~ára~~, melyeknek feldolgozása még jó hosszú időt vesz igénybe.

Különösen a magyar levéltárakat illetőleg általánosságban igaz, hogy ezek teljes mértékben nem használtattak. A főök valóban a nyelv- ismeret sajnálandó hiányában keresendő. Mindazáltal a hadügyi levéltár a táborkar útján már néhány év óta magyarországi kiváló személyekkel, köztük gr. Erdődy István úr őnmltszával is a Vörösvártt létező Rákóczy-Aspremont-féle családi levéltárt illetőleg, továbbá a cs. k. közös hadügyi- és a m. k. belügyminiszterium útján számos megyei levéltárral lépett összeköttetésbe, hogy azok szerkezetéről s hadtörténeti anyagaikról különösen az Eugén-féle korszakra vonatkozólag értesülést nyerhessen. Az eredmény azonban messze mögötte maradt az abba helyezett várakozásnak, sőt ezen tudakozódások részben észrevehető rideg magatartással találkoztak. Egyébiránt a kellő feldolgozásnak itt is útját állja az, hogy e pillanatban hiányoznak olyan erők, kik az ehhez megkívántató nyelvismerettel bírnának. Thaly Kálmán munkái és gyűjteményei már nagy mértékben felhasználhattak az 1707-iki hadjárathoz.

4. Nagyon meglepett engem bajor Miksa Emánuel választófejedelem helyzetének sajátságos felfogása. Az ember teljes mértékben fel van jogosítva, hogy egy német birodalmi herceget, a ki a birodalom halálos ellenségével szövetkezve, a birodalom és a császár ellen ragad fegyvert, felségsértéssel és hazaárulással vádoljon. Ha ez nem lett volna egészen jogos, hogyan lehetett volna a bajor és kölni választófejedelmekre a birodalmi száműzetést kimondani?

5. Ép oly kevésbé érthetek egyet XIV. Lajos politikájának védelmére (apologetikus) fénybe helyezésével. Ugyanazon bírálat, a mely az egyoldalú osztrák, illetőleg német álláspontot veti szemünkre, nem tudja eltitkolni azon idő specifikus magyar felfogását, melynél nem feleli, mily erélyesen tudta ezen király Rákóczinak és pártjának aspirációit előmozdítani. Ezen világítás mellett Lajos zsarnoksága és telhetetlen uralomvágya, az ő minden emberiséget kigúnyoló rabló hadjáratai bizonyynyal mint az európai elsőségért való küzdés fognak feltűnni akkor, midőn nála az egyedüli nagyság csak erőszakossága volt.

6. A tárgymutatót illetőleg, midőn a későbbi kötetek terjedelme növekedett, elhatároztatott az egyes köteteknél a helymutatót elhagyni s az első sorozat befejezésével egyetemes hely- és tárgymutatót tenni közzé.

A hadtörténeti osztály jól ismeri a nagy nehézségeket, melyek egy ily nagyszabású munka alkotásával össze vannak kötve. Nem ismeri félre azon tökéletlenségeket sem, melyek ily nagyterjedelmű anyag feldolgozásánál csaknem kikerülhetlenek és éppen azért minden szakszerű és beható bírálatot szívesen fogad s érzékenykedés nélkül kellőleg méltányolni fog.

Köszönöm azért az egészben jóakaró híralatot s Önre bízom, hogy a sorokat tetszése szerint használja fel.

Teljes tisztelettel

Bécs, 1882. júl. 4.

BÁRÓ SACKEN, m. k.
tábornok.

IRODALMI SZEMLE.

— VÁMBÉRY ÁRMİN nagy munkája »A magyarok eredete« már eleint, és mi nagy ritkaság irodalmunkban — egy hét alatt el is ott. A könyvkiadó bizottság ennek folytán új, a nagy közönség számára átdolgozott kiadásban fogja közzé tenni. Elhagyja a szaktudó- t érdeklő nyelvészeti bizonyításokat, s csak a szépen írt szöveget adni.

— MARCZALI HENRIK pályakoszorús munkája »A magyar történet si« német kiadásban is megjelent »Ungarn Geschichtsquellen im lter der Arpaden« cím alatt Berlinben Hertznel igen díszes kiadás. E német kiadás azonban tekintettel volt a német közönségre s enként a munkát annak igényeihez alkalmazta. Ha Marczali derék kájának már magyar kiadása is igen hasznos szolgálat volt a törté- ásnak, kétszeresen mondhatjuk el az német művéről, hol hivatva sok balítéletet és hibás felfogást clozlatni.

— GÖRÖMBEI PÉTER tagtársunk »A nagy-kállói ev. ref. egyház nete« cím alatt Sárospatakon egy tizenkét éves monographiát adott örömbei magának az egész városnak monographiájához összegyűjté datokat, s most annak egy részét mutatja be. Nagy szorgalommal, eti források alapján dolgozott, s habár főleg helyi érdeke van, de az etemes történetnek is hasznos szolgálatot tett.

— MANGOLD LAJOS tagtársunk »A magyarok oknyomozó történelme« alatt, a középtanodák VIII-ik osztálya számára egy igen talpra- ; tankönyvet írt. Nem akarunk a módszer taglalásába ereszkedni, et részünkről igen jónak tartunk, hogy irálya könnyű előadása k, azt is csak futólag említjük. Hogy a politikai történet mellett a elődését is felvette s a kettőt egyenlő mértékben részeltette figyel- » (természetesen a létező adatok arányában) az is helyén volt. De ; legtöbb súlyt fektetünk, hogy a kutatások legújabb eredményeivel smerős. A könyv nem Szalaynak, Horváthnak vagy Fraknóinak

kivonata (mint a többiek) hanem önálló forrástanulmány eredménye. S mit különösen helyeslünk, az, hogy függelékül a kútfők ismertetését adja. Ezzel szerző kitünő munkát végzett, útmutatóul szolgál a tanulónak az eredeti források feltalálása, habár itt-ott egyes tollhibákkal találkozunk, (pl. 248. l.) Szalay László helyett József.

— KÁRCSÚ A. ANZÉS, a sz.-ferenczrendi kolostor főnöke »*Vác város története*«, czimű művének IV. kötete (1848—1861.) megjelent s kapható Váczott a szerző kiadásában, a sz.-ferenczrendiek kolostorában. Ára 1 frt.

— BUCKLE H. TAMÁS világhírű műve »*Anglia művelődésének története*« magyar fordításának, melyet néhány év előtt Láng Lajos és társai indítottak meg, most jelent meg IX. és X. kötete egyben (ára 3 rt), melylyel a nevezetes munka be van fejezve. Mind a tíz kötet ára 13 frt 20 kr. Figyelmeztetjük rá a komolyabb és magasabb olvasmányt kedvelőket.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BOCsor ISTVÁN a jeles magyar történetíró és jogtudós tanári működésének félszázados évfordulója alkalmából Pápán díszünnepélyt rendeztek f. é. oct. hó 10-én tisztelői. Társulatunkat ez ünnepélyen Kis Ernő tanár képviselte.

— ÉRDEKES KUTATÁST TETT DEÁK FARKAS TAGTÁRSUNK az elmúlt július hó második felében Maros-Keresztúr helység (Maros-Torda megyében) határán Kovács Ferencz maros-vásárhelyi apát-plébános társaságában. Ők ugyanis megemlékezvén, hogy báró Orbán Balázs »Szekelyföld« czimű nagy munkájában a helység határában római építkezések maradványait említi, (habár mások, mint pl. Vas József, Goosz erről semmit sem látszanak tudni) Deák Lajos megyei jegyzővel és Losonczy főmérnökkel, Nagy György földbirtokossal kimentek a helységbe (M. Vásárhelytől háromnegyed órányira) s ott helybeli földbiztos Szörcei Benedek úr által szívesen fogadtatva azonnal a helyszínére mentek. A térs határon, a falutól keletre van az emelkedettebb hely, mely Földvámak neveztetik, s melynek egyik oldalát a Maros vize évek óta mossa. Itt az elmosott mart 15—18 lábnyi magas s ebben tisztán láthatók az összeomlott épületek maradványai. Rétegekként látható az érintetlen föld és hogy hol kezdődnek a régi építkezések, falak. Látható a tirmelék rétege,

cőzből a tűz okozta hamuréteg, ismét törmelék és felül a századok óta rakodott televényföld. Itt-ott állogatván a felső törmelék közt temérdek faragott kődarab, oszlopalkák, (párnák), oszlopfejek s más fényes építettrészek töredékei, öt-hat mázsás darabok kerültek felszínre, sírkő-lapok ember alakokkal, egy oroslán és két női szobor töredék, nem említve a sok téglá, cserépdarabot stb. Természetes, hogy rendszeres ásatásról szó se lehetett, mert a föld *magán* tulajdon. De általánosan arról győződtek meg, hogy itt egy eddig érintetlen római telep hever a két lábnyi televény föld alatt, mely több holdra terjed s igen valószínű, hogy nemcsak castrum, de a mellett helység is volt. Találtatott egy cserép, tisztán olvasható ily felíráttal: »ALBOS.« E szó Torma Károly magyarázata szerint »Ala Bosporonorum«-nak olvasandó: azaz a római hadseregben volt a Bosporus vidéki lakosoknak egy lovas csapata s ennek egyik szárnya tanyázott e helyen. Találtatott még egy oláh ember kertjében egy igen szép, teljesen ép aranypénz, egyik oldalán sisakos női mellkép »Augusta Pulcheria« felírással, másik oldalon egy babérkoszorú. Ugyancsak több cserépedény teljes épségben találtatott e helyen. Reméljük, hogy e helyen, melynek még nevét se tudjuk, a kutatások még tén ez évben, de a jövőben mindenesetre folytattatni fognak, még pedig nagyobb apparátussal.

— **TEMESVÁR SZ. KIR. VÁROSA** f. é. szept. 16—17-én nagy fénynyel ünnepelte meg szabad királyi várossá lételeének százados évfordulóját. Uoyanis 1782. szept. 16-án történt Temesvárnak sz. kir. várossá való ünnepélyes beiktatása. Az ünnepély egyik fénypontját Ormós Zsigmond főispán beszéde képezte, melyben szakavatottan s lelkes szavakkal vázolta Temesvár történelmi szereplését.

— **A »MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET«** szept. 5-én tartá Magyar-Óvártt alakuló gyűlését. A megnyitó beszédet dr. *Sőfér* mondta, s ugyanő ideiglenes elnökké, titkárrá pedig *Nagy* Kristóf választott meg. Millner leányi jegyző az ezen határban talált érmekből álló gyűjteményét az egyletnek adományozta.

— **TORMA KÁROLY** hosszabb nyári kutatásai után visszaérkezett. Útjának eredményét a lines dacicusnak a Marostól a Tiszáig való meghatározását az Akadémiában fogja bemutatni. Ez út második eredményéről, avar ringek és egy ősmagyar castrum feltalálásáról, a régészeti társulatban értekezett.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAROK EREDETE. Ethnologiai tanulmány. Írta *Vámbéry Ármín*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1882. Ára 5 frt.

— A MAGYAROK ÖKNYOMOZÓ TÖRTÉNELME. Írta *Mangold Lajos*. A közép-tanodák VIII. osztálya számára. Az új tanterv szerint. Budapest, 1883. N. 8-adr. 258 l. Ára 1 frt 80 kr.

— A NAGY-KÁLLÓI EV. REF. EGYHÁZ TÖRTÉNELME. Írta *Göyöneci Péter*. Sárospatak, 1882. 8-adr. 189 és 3 l. Ára 1 frt.

— FORGÁCH ÁDÁM ÉS BATHORY ZSÓFIA ÉKSZEREINEK TÖRTÉNETÉBŐL. Írta *Majláth Béla*. Budapest, 1882. 37 l. 8-r. Ára 20 kr.

— A FUGGEREK JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBEN. Írta *Wenzel Gusztáv*. Budapest, 1882. 70 l. 8-r. Ára 40 kr.

— ID. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ ISMERETLEN VERSEL. Írta *Széchy Károly*. Budapest, 1882. 8-r. 16 l. Ára 10 kr.

— AZ 1609-IKI POZSONYI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETÉHEZ. Írta *Zselinszky Mihály*, Budapest, 1882. 50 l. 8-r. Ára 30 kr.

— GABRIEL BETHLEN UND DIE SCHWEDISCHE DIPLOMATIE. Aus dem ungarischen des Alexander *Szilágyi*. Separatabdruck aus der »Ungarischen Revue« 1882. Budapest, 1882. 8-r. 76 l.

— PRAKTISCHES HANDBUCH DER HISTORISCHEN CHRONOLOGIE aller Zeiten und Völker. Eine historisch-diplomatisch-chronologische Anweisung, nach welcher sich alle u. jede Data u. Epochen der verschiedenen Schriftsteller u. Urkunden aller Zeiten u. Länder leicht u. sicher bestimmen u. nach jeder andern Aere oder Calenderform ausdrücken lassen. Unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters. Mit Erläuterungen, ausführlichen Tabellen, Berechnungen, u. diplomatischen Hinweisungen, zur Prüfung, Bestimmung u. Reduction der Daten historischer Ereignisse, Urkunden, Diplome, Chroniken, Schriftsteller etc. von der frühesten Zeiten der beglaubigten Geschichte an. Von Dr. *Eduard Brückmeier*, Zweite, vollständig umgearbeitete u. vermehrte Auflage. Berlin, 1882. 8-r. XXIV. és 504. l. ára 12 márka.

— DOCUMENTE private la Istoria Romanilor culesse de *Eudoxia Hurmuzaki*. Vol. IV. Partea 1. 1600—1649. Bucuresci, 1882. 4-adr. XXXVI. és 708. Basaraba vajda arczképével. Ára 24 frt.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

X.

A tatai gyűlés és az azt követő tanácskozmányok határozatai merészen és harciasan hangzottak: Magyarország örömmel üdvözli a törökök ellen intézendő nagy hadjárat eszméjét; egyetttal belépve a cambrayi ligába, vissza fogja hódítani Dalmátiát.

Azonban gyakorlati jelentősége a megállapodásnak nem volt. A nagyszabású tervek kisszerű fogásokat gyümölcsöztek. A velencei követtel újra megindultak a tárgyalások.

More Fülöp bízott meg, hogy az elejtett fonalat fölvegye. Pasqualigónál megjelenve, azon indítvánnyal állott elő, hogy szközölje ki a signoriánál nyolczvanezer ducát kifizetését, a mely szszegre, hátrálékok czímén, a király igényt tart, és szüksége van, hogy néhány főúr követelését kielégítse. Beszéd közben megmlíté, hogy ezek az urak, mihelyt pénzöket megkapták »el fognak hallgatni;« és ha néhány hónap előtt a signoria csak hétezer lucátot küldött volna, a melyből a király kielégitheti a nádort, a cancellárt és Bornemisszát, »most másként állanának a dolgok.«¹⁾

Ezzel elég érthetően jelezte, hogy a magyar urak politikai állására magánérdekeik mérvadó befolyást gyakorolnak. Majd néhány nappal utóbb, egészen leplezetlenül hívta föl a velencei követet, hogy »néhány ezer aranyat ígérve« nyerje meg Buzlait a főudvarmestert, a ki a köztársaság iránt a legnagyobb gyűlöletet tanúsítja.

¹⁾ Pasqualigo 1510. július 6-iki jelentése.

Pasqualigo erre nem volt hajlandó; úgy látszik a főudvarmesterre nem helyezett nagy súlyt. Ellenben, annál inkább iparkodott a *nádort* megnyerni. Látogatást tett tehát nála, a városon kívül, a hol sátor alatt lakott. Pártfogásába ajánlva Velence ügyét, biztosítá őt, hogy a signoria »nem fog háládatlan lenni.«

Perényi erre meglepő módon válaszolt. Kijelentette, hogy azok, a kik Dalmátia visszahódítását sürgetik, nem ellenségei Velenczének; csak meg akarják mutatni, hogy a primás nem olyan hatalmas ember, a milyennek magát képzei; sőt a nehézségek nem is merülnek föl, ha a signoria, mely mindig egyedül Bakocs jóakarátát kereste, »őt jól jutalmazta és fölmagasztalta,« őket is kellően tekintetbe vette volna. Egyébkint ennek daczára kész oda működni, hogy az ügy jó véget érjen; csak hogy azután neki, s ne az esztergomi érseknek tulajdonítsák az elért eredményt.

És már másnap üzenté Pasqualigónak, hogy »mindent rendbe hozott, és a dolgok jól fognak menni.«¹⁾

A *pécsi püspök* óvatosabb volt mint a nádor, de ő sem titkolta, hogy hiúság és nagyravágyás fontos tényezők elhatározásaiban. Titkárát küldötte a velencei követhoz, az olasz *Balbi Jeromost*, az ékes latin verseiről és viszontagságos életéről ismert humanistát, ki egy ideig a királyi gyermekek tanítója, most a cancellár iskolájában képezi magát a diplomatiiai pályára, melyen később mint pozsonyi prépost és gurki püspök kiváló szerepet fog játszani.²⁾

A következő üzenetet vitte: »A követ ne csudálkozzék a fölött, hogy a cancellár nem sok jóakaratot mutat a köztársaság iránt. Mindenekelőtt a saját hazájának javát és dízét köteles előmozdítani. E mellett, be akarja bizonyítani, hogy neki is van annyi, sőt nagyobb hatalma, mint az esztergomi érseknek, a ki mindenhatónak tartja magát az országban. És a signoriának is bőkezűbbnek kellene lenni; ha a régi tartozás kiegyenlítését igéri, minden rendben lett volna, sőt, ha az eddig fizetett érdijt a

¹⁾ A július 11., 12., 13-iki jelentések.

²⁾ Balbi életrajzát megírta *Knauz* a »Magyar Sion« 1866-iki folyományában és *Abel Jenő* »Magyarországi humanisták és a dunai társaság« című akadémiai értekezésében. (1880.)

signoria örök időre biztosítja az országnak, még most is segíteni lehet.◀

Pasqualigo ildomosan válaszolt. A cancellár — úgymond — helyesen cselekszik, mikor hazája díszét és javát akarja előmozdítani; ezt legjobban úgy fogja elérni, ha a két állam között főnálló szövetség megszilárdításán működik. Gondolja meg jól, vajjon tisztességes volna-e eljárása, ha annak bebizonyítása végett, hogy az esztergomi érsek nem mindenható, a szövetség felbomlását elősegítené? A signoria tartozását kifizetni most nem képes ugyan; de elismeri kötelezettségét, a melynek jobb időkből eleget fog tenni. Arra, hogy az évdíjt örök időkre biztosítsa, nincs fölhatalmazva.

A következő napon (július 10.) a követ maga is fölkereste a cancellárt, és arra kérte, hogy legalább addig tartsák függőben a döntő határozat kimondását, míg újabb utasítása érkezik Velenczéből.

Azonban Szakmári úgy nyilatkozott, hogy az urak nem fognak várni, mert nem akarják felhasználatlanul hagyni a jó alkalmat, és a hatalmak követői is türelmetlenül sürgetik az eldöntést.

Ugyanazon napon Pasqualigo meghivatott az országtanács bizottsága elé, a mely a kalocsai érsek elnöklete alatt, a győri püspök, Ujlaky Lőrincz és a főudvarmesterből állott. Az érsek így szólott hozzá: »Az elmúlt napokban, ő felsége azt a kívánatát nyilvánította, hogy a signoria Dalmátiát adja vissza Magyarországnak. A követ úr úgy nyilatkozott, hogy erre nézve nincs felhatalmazása. Ő felsége, mielőtt magatartása iránt végleg határozná, megújítja kívánatát. Ha ezt teljesíti a köztársaság, viszont Magyarország mindent meg fog az ő érdekében tenni. Ha pedig a követ úr csakugyan nincs felhatalmazva, hogy Dalmátia ügyében tárgyalásokba bocsátkozzék; adja elő, hogy voltaképen mire kapott fölhatalmazást?◀

Pasqualigo erre elmondotta, hogy utasítása mit tartalmaz; a signoria t. i. hármat kér a királytól, hogy a béke helyreállítására érvényesítse közbenjárását, adjon engedélyt Magyarországi területén ezer lovas toborzására, és tartsa fenn a szövetséget. Egyébként kész új utasítást kérni. Nem szükséges rögtön intézni

el az ügyet. Dalmátia »nem szalad el« az urak elől, és a jogok, melyeket ama tartományra igényelnek, nem vesztik el érvényüket.

Azzal bocsátották el, hogy a királynak jelentést fognak tenni.¹⁾

Ezalatt nem szüneteltek a császár és a francia király követeivel megkezdett tárgyalások. A magyar urak ígérték, hogy a dalmátiai hadjáratra 4000 gyalogot és 2000 huszárt fognak kiállítani; vezérekké, a nádor főparancsnoksága alatt, Balassa Ferenczet, Corbáviai Jánost, Korlátkövi Osvátot és Zápolya Jánost jelölték ki. Másrészről abban történt megállapodás, hogy a császári és francia udvarnál, a magyar király követeinek meghallgatása után, fogják a nyújtandó segítséget és a hadjárat tervét meghatározni, valamint kiállítani az oklevelet, Magyarország befogadásáról a cambrayi ligába.

A német és francia követek elégűlten hagyták el a tatai udvart;²⁾ a mi éleslátásukat épen nem helyezi előnyös világtásba.

A magyar politika külső ingadozásait és belső következetességét, feltárták a július 15-ki audientiák. A király a pápai *legátust* búcsúkihallgatáson fogadta. Ez előterjesztésére, a következő választ kapta: Az ország el van határozva, hogy részt fog venni a törökök ellen tervezett hadjáratban; de mivel erejét a folytonos háborúk kimerítették, csak úgy képes fegyvert fogni, ha ő szentsége ellátja pénzzel. A részletek tárgyalása végett követeiket küldetnek Rómába. Ezalatt a szultánnal fennállott fegyverszünetet, mely nem rég telt le, rövid időre meg fogják hosszabbítani. A mi a pápa másik kívánatát illeti, ő felsége kész a császár és a köztársaság között, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárni; feltéve, hogy miután a hatalmak elnyerték azon területeket, melyekre igényt tartottak, Magyarország is visszakapja Dalmátiát, melynek visszaszerzésére a rendek egyértelműleg el vannak szánva. Mindazáltal ezt békés úton, nem fegyverrel óhajtának elérni. Felkérlik tehát a pápát, hogy ez irányban is legyen közbenjáró.³⁾

¹⁾ A július 10-iki jelentés.

²⁾ A júliusi 13., 17. és 22-iki jelentések.

³⁾ Pasqualigo július 15-ikén.

Néhány órával utóbb, a király a *velencei követet* kérte magához. Az *esztergomi érsek* közlé vele a resolútiót.

Ő felsége — úgymond — mindig kiváló szeretetet tanúsított Velence iránt, és a mult esztendőben is, ellenségeinek nyeres igéreteit visszautasítva, fenntartotta a két állam között ennálló szövetséget. Ehhez most is ragaszkodik. És mivel az utolsó országgyűlésen a császár s a francia király újólag felszólították Dalmátia visszafoglalására, azon kijelentéssel, hogy különben ők ejtik hatalmukba azt a tartományt, ő felsége felszólítja a signoriát, hogy önkényt mondjon le Dalmátiáról Magyarország javára; mert jobb hogy a magyar király birja azt, mint bármely más hatalom. Ha erre a köztársaság rá nem áll, ő felsége más eszközökhöz fog nyúlani. Mielőbb elvárja a signoria választását, amely a futár elindulásától számított harmincz nap alatt lehet.

Pasqualigo felelni akart. De a primás szavába vágott. Felesleges — úgymond — vitatkozni; az előadottak ő felsége érelhatározását tartalmazzák.« Erre a jelenlevők felkeltek, s a követnek távozni kellett.¹⁾

Az audientiát követő napon, az éj homályának fedezetek alatt, Pasqualigo felkereste a primást, s keserű szemrehányásokkal almoztta el »mert mindig biztatta, hogy ne féljen, és most mégis ekövetkezett a baj.«

Bakocs szeretetteljes hangon, meleg szavakkal iparkodott őt megnyugtanni, bizalmat önteni csüggedő lelkébe. Ő — úgymond — soha életében nem fáradott annyira, mint most, hogy az uramat Velence ügyének megnyerje; »de azok többnyire német jelleműek, megvesztegethetők és talán meg is vannak vesztegetve.« Hevesen kikelt a pécsi püspök ellen, kit gyermekkorától ogva pártolt és emelt, és a ki most vetélytársa s ellenfele.

Tanácsát így foglalta össze. A követ tegyen jelentést a Dalmátia átengedésére vonatkozó kívánatról. A signoria a választás szerint formulázza, amint az események alakúlnak. Ha a szerencse kedvez, szorítkozzék azon nyilatkozatra, hogy nem várt volna ilyen propositiót, és Istenbe veti bizalmát. Ellenben ha

¹⁾ Július 15-én kelt második jelentés.

veszély fenyegeti a köztársaságot, szükséges Magyarországot némi előnyben részesíteni, a mely mindenestre jelentékenyebb legyen, mint az évi díjnak 5000 arannyal ajánlott felemelése; később, mikor jobb idők állanak be, módja lesz visszavonni az ajánlatot. E mellett igyekezzék a köztársaság kibékülni a császárral.

Bakocs, a társalgás további folyamában előadta, hogy az ő igyekezetei következtében, a német és a francia követek határozatlan nyilatkozatot kaptak, mely Magyarországot egyáltalán nem köti le. Megemlíti, hogy vetélytársai, főleg a patriarkai méltóság miatt, melyet a köztársaságnak köszönhet, irigykednek. Bár soha se nyerte volna el »ezt a nyomorúságos javadalmat.« Őt, mikor Velenczének szolgálatokat tett, bizonyára nem a jutalom reménye vezérlé. Sőt kész volna a magából egy-kétezer aranyat áldozni, ha azzal a nádort és a cancellárt Velence részére vonhatná.¹⁾

Majd néhány nappal utóbb közlé Pasqualigoval, hogy sikerült a nádorral titkos alkut kötnie, a melynek értelmében az, bizonyos szolgálatok fejében, kötelezé magát, hogy a primás tudta nélkül semmit se fog tenni, és egyelőre Erdélybe vonul vissza. Bakocs ajánlotta, hogy a signoria is igyekezzék őt két-három száz ducát értékű ajándékkal lekötelezni.²⁾

Azonban bár a primás csak mások javára vette igénybe Velence bőkezűségét, és azzal dicsekedett, hogy a császár egy uradalmat ajánlott neki, s ő visszautasította;³⁾ az önzetlenség nem volt jellemvonása.

Néhány héttel utóbb udvari orvosát, a ferrarai származású Muzzarelli Jánost küldé a velencei követhoz, bizalmas üzenetekkel. Az orvos, miután megbízatásában eljárta volt, kétségkívül ura meghagyásából, alkalmat keresett, annak hangsúlyozására, hogy mennyire le van a signoria kötelezve a primás irányában; »minél fogva igen helytelenül járna el, ha a jelentékeny szolgálatokért elmulasztaná háladatossága és elismerése némi jelét adni.«⁴⁾

¹⁾ Pasqualigo július 17.

²⁾ Ugyanaz július 17.

³⁾ Ugyanaz augusztus 4.

⁴⁾ Az augusztus 18-iki jelentés.

És csakhamar tájékoztatást nyújtott arra nézve is, miben állhatna a »háladatosság jele.«

Bakocs nem elégedett meg az esztergomi érsekség nagy kiterjedésű uradalmával, az ország több megyéjében szerzett elmentékeny magán-birtokaival. Szerette volna bírni a dús egri püspökséget is, melyet cserében az érsekségért eszteri Hippolytnak engedett át. És nem egyedül kielégíthetetlen bírvágya ösztönzé; egyúttal ki akarta játszani a pécsi püspököt, a ki Ulászló ígérését bírta, hogy az egri püspökséget, mihelyt megüresedik, ő fogja elnyerni.

A primás óhajításának teljesülése két úton volt elérhető; vagy hogy ha Hippolyt, némi évdíj és olaszországi javadalmak fejében, önkényt mond le az ő javára; vagy pedig, hogy ha Hippolytot, a ki dynasztiájának többi tagjaival Velence elleneségeihez csatlakozva magára vonta a szent-szék neheztelését, a pápa megfosztja javadalmától.

Mindkét esetben szükség volt a signoria közbenjárására a pápánál; az első esetben positiv közreműködésére, mert Bakocs azon javadalmakat, melyeket a köztársaság kormánya több év előtt ígért volt neki, ajánlotta volna föl kárpótlásul az egri püspöknek. E mellett a primás még arra is fölkérte a signoriát, hogy ha Rómában a pécsi püspöknek bíbornokká neveztetése szóba jönne, ezt akadályozza meg.¹⁾

A doge készséggel küldé meg római követének a rendeletet, hogy befolyását a primás által kijelölt irányban érvényesítse.²⁾ Azonban Bakocs cselszövénye nem vezetett sikerre. Hippolyt, haláláig, zavartalanul bírta az egri püspökséget. De Szakmári is hasztalanul várta úgy a bíbort, mint az egri szék megüresedését.

XI.

Azon viszony, melyben a nádor, a primás és a cancellár, Velence követéhez, a tatai gyűlés után is állottak, teljesen meg-

¹⁾ Az augusztus 23-iki jelentés.

²⁾ Az október 15-iki jelentés.

nyugtathatá őt az iránt, hogy Magyarország részéről a köztársaságot nem fenyegeti veszély.

Ezt abból a körülményből is következtetheté, hogy a magyar urak a tatai gyűlésnek még azt az ártatlan határozatát sem vették komolyan, mely a hatalmakhoz küldendő követekre vonatkozott. A *kalocsai érsek*, a kinek Rómába kellett volna a követséget vezetni, és *Lónyay Albert* zengi kapitány, a ki Franciaországba volt menendő, soha sem jutottak el rendeltetésük helyére. *Beriszló Péter* fehérvári prépost és *Sárkány Ambrus* főispán, a császári udvarhoz kijelölt követek csak későn keltek útra.

Ezalatt (1510.) július második felében, a magyar urak min el távoztak Tatáról. De *Velence* követe az udvarnál maradt; szívós kitartással várakozva a kedvező pillanatra, a mikor visszafoglalhatja az elvesztett positiót.¹⁾ Minden futár, a ki tudósítást hozott, alkalmat szolgáltatott neki újabb kísérletekre.

És a jelentések, melyeket július végén kapott, a köztársaságra nézve clónyös híreket tartalmazának. Ugyanis a pápa min határozottabban lépett föl a cambrayi liga törekvései ellen; nyilatkozta hirdeté elhatározását: olasz földről kiűzni a francziákat; Ferrara ellen, melynek hercege *Esztei Alfonz* — az egri püspök testvére — XII. *Iajos* védenetze vala, háborút indított; megnyerte a spanyol királyt azzal, hogy a nápolyi királyság birtokában megerősíté; és azon volt, hogy Angliát Franciaország ellen fegyverre szólítsa.¹⁾

Pasqualigo sietett mindezt a királynak tudomására hozni. »A beállott fordulat — válaszolá Ulászló — valóban csodálatos, és nagy megelégedésemre szolgál.« Mindazáltal az udvarnál, a tudósítások hitelessége iránt, kétség merült föl, a melynek eloszlatása végett a Ferrarában tartózkodó egri püspökhöz küldött bocsáttatott. Ugyanakkor a császárhoz és a francia

¹⁾ Pasqualigo 1510. július 19. 22. 26-iki jelentései.

²⁾ Ezekről a doge július 12-én értesíti a követet. Együttal utasítja, köszönje meg a főudvarmesternek felszólalását a francia követ beszéde alatt, hasonlólag a pécsi püspöknek és *More Fülöp*nek jó szolgálataikat; a primásnak pedig jelentse, hogy azt a mit a signoria érdekében tett »szóval nem lehet megköszönni.« A levél július 27-én érkezett Tatára. (Egykorú másolata a velencei állami levéltárban.)

ez rendelt követek parancsot kaptak, hogy elutazásukat k el. Azok csak augusztus közepétáján kelhettek útra.¹⁾ Ekközben a pestis nem szűnt meg, s Budán naponként áldozatot ragadott el. Tatán is kezdett pusztítani. A király gya, augusztus 10-én, csekély számú kísérettel a *Komárom* fekvő szigetre vonúlt el.

Pasqualigo Komárom városába tette át lakását. Itt keres *Corbáviai János* gróf követei, azon üzenetet hozva, hogy kit Tatán a dalmátiai hadjárat egyik vezérévé jelöltek. Tatán nem fogadja el, és híven ragaszkodik a köztársaság-yébkint is a hadjárat nem fog létrejönni, mert a királynak éneze sincs, hogy mindennapi kenyerét beszerezhesse, és az svények vagy szegények, Horvátország pedig annyira szük élelmiszerekben, hogy két hétig sem képes ezer katonát)

ezen nyilatkozat valóban híven jellemzi a helyzetet. Hábo-enki sem tett készületet. És a harczvágy, melyet a fran- vet izgató beszédei némely körökben fölkeltek, csak- elenyészett, mikor az Olaszországból érkező tudósítások ze újabb győzelmeit, a pápai hadak előnyomulását és a ik visszavonulását jelentették.²⁾

Pasqualigo, ily körülmények között, annyira fölbátorítva agát, hogy mikor augusztus 19-én kihallgatáson volt, a buzdította, csatlakozzék Velenczéhez, hogy része legyen a endő dicsőségben és az Isten előtt szerezhető érdemekben.

¹⁾ Amazok augusztus 11-én, Lónyay 16-án. Pasqualigo július 29., 17., 30-iki jelentései. Bakocs júl. 29-iki levele.

²⁾ Pasqualigo augusztus 14-én.

Az első tudósítás a császárhoz küldött követektől jött. (Pasqua- go. 14-iki jelentése.) A doge augusztus 2-iki levelével a futár is 18-án érkezett meg. Ez a királyhoz intézett pápai brévétt zalamint a signoriától köszönő iratokat a primás-, a nádor- és rhoz. (A két utóbbiban áll: »Excellentia Vestra in Conventu praeterito, Venetis rebus quoad potuit maxime favit.« !) A prí- kellett eldönteni, vajjon czélszerű-e a nádornak és a cancellár- küldeni a köszönő leveleket. A primás úgy nyilatkozott, hogy ni lehet azokat, mert ha nem használnak, nem is úrtanak. ligo aug. 19. és 23-iki jelentései.)

A király elrendelte, hogy a tudósításokat közöljék a primás-, nádor- és cancellárral.

A *primás* ezen fordulat hatása alatt, Nyitrára sietett, hová augusztus végén vonúlt az udvar. Itt Velence érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. »Nem hiszem, — mondá egyízben Pasqualigónak — hogy a köztársaság Velenczében található hívebb és jobb polgárt mint én vagyok; ha szívembe pillanthatnának, abban a köztársaság képét látnák bevésve.«

Fáradozásainak eredménye vala az, hogy Lónyay Albert még mielőtt Franciaországba ért, visszahivatott; a császárhoz küldött követekhez pedig utasítás ment, hogy a *béke helyredlítésára* irányozzák törekvéseiket, és szerződést ne kössenek.¹⁾

A viszonyok ezen alakulásával a *cancellár* volt leginkább elégületlen. Kísérletet tett Pasqualigo igyekezeteit cselszövénynyel hiúsítani meg, amely egyébkint nem nagy leleményességet árul el. Szeptember első napjaiban Horvátországból, Bóth András egykori bánnak hírnöke érkezett, a kitől azt a tudósítást hozta, hogy Velence ügyei rosszul állanak, és azt a tanácsot, hogy most kellene Dalmátia visszaszerzésére a hadjáratot megindítani. Azonban a primás, kikérdezve a hírnököt, arra az eredményre jutott, hogy küldetése a cancellár műve.²⁾

A leleplezést nyomban követte a czáfolat, egy velencei futár személyében, a ki két nappal utóbb érkezett Nyitrára, s egyebek között hírfül hozta azt is, hogy a pápa egyházi átokkal sújtotta a ferrárai herceget, követőivel együtt; továbbá, hogy úgy a szent szék mint a signoria hadai több győzelmet vívtak ki.

A primás, a velencei követet, a ki ezt mindenekelőtt ő vele kívánta közölni, kitörő örömmel fogadta. Köszvénybajáról megfélekedve, eldobta a mankót, melyre támaszkodnia kellett, és szaladva sietett végig termein, az ebédlőbe, hol udvari emberei az estebédnél ültek. Előszólítva egyet, a többiek hallatára így szólt hozzá: »Rögtön menj át ő felségéhez, és az egész udvar

¹⁾ Hasonlag Ragusai Felix, a kinek Ragusában hajókat kellett fölszerelni, parancsot kapott, hogy Zágrábban állapodjék meg. (Pasqualigo szeptember 1-én.)

²⁾ Pasqualigo szept. 3-án.

színe előtt mond meg, hogy Both András hazugságokat üzent, Velence ügyei a legjobban állanak.«

Pasqualigónak már másnap ünnepélyes audientiája volt a királynál, a kinek nevében a primás meleg szavakkal fejezte ki örömét a tudósítások fölött.¹⁾

És most már ismét megindultak a tárgyalások, a Velencezével főnnálló szövetség »megszilárdítása« iránt.

Szeptember tizedikén, a primás elnöklete alatt, összeültek a Nyitrán levő főurak, és meghívták körükbe Pasqualigót. A primás előadta, hogy a király parancsára jöttek össze. »Ő felsége — úgymond — elutasítva a hatalmak előnyös ajánlatait és fényes ígéreteit, ezzel jelentékeny szolgálatot tett Velenczének. A signória ismételve kinyilatkoztatta, hogy kész mindent megtenni a barátság és szövetség megszilárdítása érdekében; de általános szólamok nem vezetnek célhoz. A követ adjon fölvilágosítást az iránt, hogy mit hajlandó a köztársaság tenni, ha a király elszakadva a császártól és a francia királytól, a Velencezével főnnálló barátság kötelékeit szorosabbra fűzi?«

A követ így válaszolt. Ő soha sem kételkedett ő felsége a király és az urak jó akaratában; jól tudja, hogy a nép szenvedélye idézte elő a tatai mozgalmakat. A signóriai kész minden szolgálat- és áldozatra; de nem hatalmazta föl, hogy ez iránt részletes tárgyalásba bocsátkozzék.

Az urak rövid ideig magyar nyelven tanácskoztak. Mire a primás, a követhez fordúlva, fölkérte őt, hasson a signóriára, hogy »némileg előnyösebb föltételekre álljon; mert az igaz barátság abban van, hogy kölcsönösen adunk és kapunk.«

A második értekezlet három nap múlva tartatott a primás alvó szobájában, mert köszvénybaja ágyához bilincselé. Bakocs előadta a velencei követnek, hogy »a köztársaság helyesen cselekszik, mikor Dalmátiáról nem akar lemondani; mert többé nem forog fönn a veszély, hogy a szövetséges hatalmak foglalják el; de most már az a kérdés, mit ajánl kárpótlásúl Dalmátiáért?«

A követ kitérő nyilatkozatainak ismétlésére kívánt szorítani. De a bíbornok megmagyarázta neki, hogy a királynak

¹⁾ Pasqualigo szeptember 4. és 6-iki jelentései.

okvetetlenül positiv credményeket kell felmutatnia; csak így győzheti meg a rendeket a felől, hogy nem ok nélkül utasította vissza a Velence ellen szövetséget hatalmaknak Dalmátiára vonatkozó ajánlatait; végül fölhívta hogy nyilatkozatát, a szövetség megújítására nézve, írásban nyújtsa be.

Pasqualigo mentegetőzött. De a primás határozottan kijelenté, hogy e nélkül a tárgyalást nem lehet folytatni.

Pasqualigo még az nap megírta a nyilatkozatot, mely szintén csak általános phrasisokat tartalmazott: hogy a signoria kész a szövetséget megújítani, sőt szorosabbra is fűzni; és mindazt megtenni, ami célhoz vezet. ¹⁾

Ezen jegyzék természetesen ki nem elégíthető az urakat. De türelmök kimeríthetetlen vala. Az a ki el van határozva, hogy szakítani fog, mindig talál okot, vagy legalább ürügyet; a ki minden áron fönn akarja tartani a békességet, az összeütközések elbáritására mindig talál módot, mely megfelel az érdekek követeléseinek, bár néha ellentétben áll a becsületérzés sugalmazásaival.

A szeptember 18-án tartott harmadik értekezletet Bakos hosszú előterjesztéssel nyitotta meg.

A pápa kívánatára, — úgy mond — ő felsége kész a fönnálló szövetséget, »becsületes föltételek alatt« megszilárdítani. A signoriának tehát szabatosan elő kell adnia: mit kíván és mit ajánl? Tekintetbe kell vennie, hogy a király állhatatosan visszautasította a köztársaság ellenségeit, a kik a dalmátiai hadjárat céljaira százezer aranyat, hadakat, ágyúkat ajánlottak; sőt a császár hajlandó volt Ausztriát átengedni. A magyar rendek szintén sürgették a hadjáratot. Ha ő felsége enged, Velence végpusztulása következett volna be. A signoria tehát mielőbb tegyen »tiszteességes és hasznos ajánlatot;« mert különben a király és tanácsosai gúny tárgyaivá fognak válni a külhatalmak előtt, szenvedélyes támadásoknak lesznek kitéve az ország rendei részéről.

Pasqualigo most is talált a menekülésre útát. Háláját tolmácsolta mindazért, a mit a király a köztársaság érdekében tett. Nem vonja kétségbe, hogy Velence iránti szeretete vezeté:

¹⁾ A szeptember 13-iki jelentés.

e azt is jól tudta, hogy mennyire megbízhatatlanok a köztársaság ellenségei. A császár, a ki százezer aranyat ígér, százezer garast sem bír adni. És ha csakugyan át is engedné Ausztriát, ez folytonos bonyodalmakra és háborúkra adna alkalmat. A francia királyról nem akar szólni; de köztudomású, hogy a signoria, mikor Anna királynét Velenczében ünnepelte, e célra nagyobb összeget fordított, mint a mennyit egész jegyajándéka ért. Soha Magyarországra Franciaországból nem háramlott előny.

Folytatva előadását, átlátszó célzással útalt arra, hogy a magyar politika kétszínűsége nem ismeretlen előtte. Jól tudja, hogy Tatán miképen mentek a dolgok; de ennek daczára a signoria fönn akarja tartani a szövetséget. Arról azonban, hogy az urak »új előnyöket« kívánnak, ekkorig még nem küldött jelentést Velenczébe; mert nézete szerint ezen kíváнат *nem szolgál becsületeskre*. Önzetlensége által a király egyáltalán nem válnék gúny tárgyává; ellenkezőleg hűsége dicsőségét fogja gyarapítani. ¹⁾

Az urak szó nélkül hagyták a velencei diplomata, egyáltalában ki nem elégitő, részben sértő észrevételeit; az iránt sem fejezték ki csudálkozásokat és jogosult kétségöket, hogy a követ egy fontos momentum felől, mely hónapok óta képezé a tárgyalások sarkpontját, nem tett jelentést.

Másnap Bakocs bízalmas társalgás folyamában kísérlé meg, hogy egy lépéssel előbbre vigye a tárgyalásokat.

Szabatosan előadta a magyar urak kívánatait: a signoria fizesse ki a múlt évekből fönmaradt egész tartozását; emelje föl az évdíjt; biztosítsa azt 20—25 következő esztendő tartamára. De közléseiből kítűnt, hogy megelégednek azzal is, ha a köztársaság az évdíjt elemeli, és 30,000 aranyat rögtön készpénzben lefizet. És mikor Pasqualigo, mint egyébkor, most is, a signoria szomorú pénzügyi helyzetére útalt; Bakocs fölhívta, hogy tegyen jelentést küldőinek.

Ezzel a tárgyalások újlag fönnakadtak. Be kellett várni a választ Velenczéből. ¹⁾

¹⁾ A szeptember 19-iki jelentés.

XII.

Miksa császár a tatai gyűlés határozatában jelentékeny vívmányt látott. Diplomatai actiójának, melyet most megindít, egyik tényezőjét képezi Magyarország.

A tatai határozattal pressiót gyakorol a pápára, nagyobb áldozatkészségre buzdítja a spanyol királyt, merészebb föllépésre a francia uralkodót.

Augusztus elején azon ajánlatot terjeszté a pápa elé, hogy hajlandó vele személyesen találkozni, és a béke helyreállítására közbenjárását igénybe venni; kijelentve, hogy hő óhajta a keresztény hatalmak között helyreállítva látni a békét, és a pogányok ellen vezetni haderejét. De kevés kilátást nyújtott a közbenjárás sikerére; mert úgy nyilatkozott, hogy ha Velence vonakodik mindazt átengedni, a mit attól jogosan igényel, a háború folytatására kényszeríti. Egyúttal értesíté a pápát, hogy Magyarország királya és rendei elhatározták Dalmátia visszahódítását, Velence minden ármánya daczára, és bár a köztársaság követe ő szentsége támogatásával kérkedett. Felkérte tehát a pápát, hogy ha Velence makacsúl vonakodik a békeföltételeket elfogadni, Magyarországnak a cambrayi ligába fölvételéhez adja megegyezését.¹⁾

Ugyanakkor a spanyol királytól — mint a cambrayi liga egyik megalkotójától — szintén fölhatalmazást kért a magyar király befogadására. Aragóniai Ferdinándhoz segítségért is folyamodott, sicziliai hajóhadának átengedéseért a Dalmátia ellen indítandó hadi munkálatokra. Meggyőzni igyekezett őt arról, hogy Spanyolországra, sőt az egész kereszténységre nagy előnyök származnának abból, ha Dalmátia Magyarországhoz csatoltatnék; mert így az a tartomány kapcsúl szolgálna a császár országai és a spanyol király kezeiben levő Nápoly között. Ezzel összefüggésben megemlíti, hogy ő is jogot tart a magyar koronára, e mellett tervben van kettős házasságot létesíteni az ő és Ulászló király családja között. »Magyarország — úgymond — a melyhez Cseh-Morvaország és Szilézia van kapcsolva, semmivel sem áll

¹⁾ Miksa, 1510. augusztus 5-én Innsbruckban kelt utasítása római követe részére. Fogalmazata a bécsi állami levéltárban.

hátrább bármely más országnál; bővelkedik lakosokban és állatokban, sóban, ércben és egyéb terményekben; kiválóan alkalmas a hitetlenek ellen nagy vállalatok létesítésére.« Ha Dalmátiát is visszanyeri, oly erős lesz, hogy semmitől sem kell tartani. A kettős házasság biztosítani fogja Magyarország támogatását. »Az ő vérből« fognak származni az uralkodók, ha Lajos életben marad. Ha pedig Lajos elhal, természeti és szerződészerű jogok alapján az ország ő rá (a császárra) száll, és ekkor, Dalmátia birtokában, jelentékeny szolgálatokat tehet a spanyol királynak. ¹⁾

Miksa, miután még legbefolyásosabb tanácsosát, a gurki püspököt Franciaországba küldötte, a cambrayi liga megerősítése végett, Innsbruckból *Constanzba* tette át udvarát, és ide hívta meg a magyar követeket: *Beriszlót* és *Sárkányt*.

De az ezáltal támadott késedelem nagy zavart idézett elő. Ugyanis a Nyitráról küldött második utasítás, mely szerint a szerződés megkötésétől tartózkodniok kellett, nem jött kellő időben kezeikhez.²⁾

Igy tehát, *Constanzba* érkezve, és az alkudozásokat egy időben a császárral s a francia királynak ott levő követével, (Louis Helie) megindítva, a Tatán július 25-én kiállított utasítás szerint: a »Dalmátia visszaszerzésére célzó hadjárat« előmozdítása érdekében működtek.

A tárgyalások folyamában a *részletekre* nem nagy gondjuk vala. Azok aggályos megfontolásától talán az a hitök menté föl őket, hogy végzéseiknek gyakorlati jelentőségök nem lesz. Annál jobban ügyeltek arra, hogy ajtót tartsanak nyitva, a melyen a király elvállalt kötelezettségei teljesítése elől menekülhessen.

Ily módon gyorsan haladtak céljuk felé. Október elején minden el volt intézve. A következőkben állapodtak meg:

¹⁾ Az augusztus 5-én, a spanyolországi követnek küldött utasítás fogalmazata ugyanott.

²⁾ Pasqualigo szept. 20-án jelenti, hogy az utasítás Nyitráról elküldetett. Hogy jól volt értesülve, megerősítik a primás későbbi nyilatkozatai és Bornemissza egyik emberének leleplezése, a melyekről Pasqualigo a következő év január 19. és márczius 7-én szól.

A császár és a francia király II. Ulászlót fölveszik a cambrayi ligába. »Közös ellenségök, *Velence* ellen« szövetségre lépnek; és mihelyt attól visszaszerezték azon területeket, melyekre igényt tartanak, közös erővel a *törökök* ellen indítanak hadjáratot.

A magyar király, a jövő (1511.) év április első napján lehetőleg nagyszámú sereggel és hajókkal, Dalmátia visszahódítása végett, megkezdte a háborút, egyúttal szövetségeseit Istria- és Friaulban segíti; a fegyvert mindaddig le nem teszi, míg ő Dalmátiát, szövetségesei az őket jogosan illető területeket visszaszerezték.

Ugyanazon időben a császár és szövetségesei szintén megtámadják Velenczét, és békét csak akkor kötnek, a mikor Dalmátia Magyarországhoz lesz csatolva.

Hogyha ezen háború tartama alatt, *Velence* által felbujtogatva, vagy más okok miatt, a törökök Magyarországot megtámadnák, a császár és szövetségesei, tehetségök szerint, segítséget fognak nyújtani. Viszont ha a szultán a császár vagy szövetségesei területe ellen támadást tervezne, a magyar király segítségükre fog sietni, és nem engedi magyar földön a törököket átvonulni.

A dalmátiai hadjárat céljaira, a császár és szövetségesei ezer fegyverest, tizenkét ágyút, huszonnégy jól felszerelt három evező-soros gályát és hat teherhordó hajót bocsátanak a magyar király rendelkezésére. Csak miután ezen segítség tényleg megadatott, lép érvénybe a háború megindítására Ulászló kötelezettsége, mely végkép megszűnik, ha az április elsejére kitűzött határnapig a segítség meg nem érkezik.

A magyar követek kívánatára, a császár kezességet vállal, hogy ezen megállapodások tárgyában, a francia király, november 25-ig ki fogja állítani a ratifikációt, és amennyiben ez elmaradna, a magyar királyra a szerződésből származó minden kötelezettség megszűnik.¹⁾

¹⁾ Az oklevél eredeti példánya a bécsi állami levéltárban. Kivonatolatosan közli Horváth Mihály, *Tört. Tár* IX. 85. l. A párizsi nemzeti könyvtárban őrzött másolat után, teljes szövegét adja Marczali Henrik. *Tört. Tár* XXIII. 92 l. (A szerződés bő kivonatát közli Pasqualigo is 1511. szept. 15-iki jelentése mellékletében.)

XIII.

Ugyanakkor a mikor a constanzi szerződés Magyarország-
nak, a Velence ellen indítandó háborúra, a császár és szövetsé-
gesei támogatását kilátásba helyezé; hogy az ország az elhatáro-
zás teljes szabadságával bírjon, a török szultánnál is tárgyalások
folytak.

Az 1503-ban hét esztendőre kötött béke határideje még le-
nem telt, a mikor az 1510-ik év kora tavaszán, török követek
érkeztek Visegrádra, a béke meghosszabbítását ajánlva. Szíves
fogadtatásra találtak, és azzal az üzenettel bocsáttattak el, hogy
a szultán, a szerződés megkötésére, teljhatalommal fölruházott
követeket küldjön.¹⁾

Mindazáltal, tekintettel a török ellen indítandó nagy had-
járatot illető tervekre, különösen a pápa megnyugtató végett, a
magyar udvarnál abban állapodtak meg, hogy egyelőre rövid
egyverszűnetet fognak kötni. És csakugyan, mikor a török meg-
atalmazottak megjelentek, július második felében, a fennálló
béke csak hat hónapra hosszabbított meg, úgy, hogy ezen idő
latt az állandó béke létrehozása iránt folyjon az alku.²⁾

A keresztény hatalmak nagy hadjáratának eszméje fel-fel-
illant ugyan időnként; de a valósuláshoz nem közeledett. A pápa
olytonos sürgetései még azt sem tudták kivinni, hogy a tatai
győzelem határozata értelmében, a magyar követség útnak induljon
Lómába.³⁾

¹⁾ Pasqualigo 1510. június 26-iki jelentése.

²⁾ Ezen alkudozásokban a lengyel király követei is részt vettek,
— Pasqualigo június 26., 28., július 15. és 23-iki jelentései.

³⁾ 1510. nyarán Piso Jakab, az erdélyi származású hírneves
humanista, II. Julius bizalmas embere, ennek megbízásából Magyar- és
Csehországban járt. Visszatérte után, a pápa, augusztus 29-én, a két
ország uralkodóihoz és ezek befolyásos tanácsosaihoz leveleket írt, főleg
a követek küldését sürgetve. Bakocshoz, például, így ír: »A kegyet-
len törökök ellen indítandó hadivállalat ügyében régóta nagy reménye-
met kapcsolunk a te közreműködésedhez; mert tudjuk, hogy rangra és
erkölcsekre nézve az első helyet foglalod el.« Piso útján értesült jó szol-
gálatai felől. Ne szűnjék meg buzgólni. Eszközölje a követek útnak

A *kalocsai érseknek* kellett volna azt vezetnie. De ez vonakodott elvállalni a megbízást. Ekkor a *várad* *püspök* készen nyilatkozott eljárni a küldetésben; de ezzel a nehézségek nem voltak elhárítva. A primás nem restellette, a velencei követ előtt bevallani, hogy az úti-költség kérdésében van a nehézségek forrása.¹⁾

Ily körülmények között, jó fogadtatásra számíthattak azok a *török követek*, a kik (1511.) október 17-én, fényes kísérettel érkeztek *Nagyszombatba*, a hová néhány hét előtt költözött volt át a királyi udvar.²⁾

Az ünnepélyes audientián, a főkövet átnyújtva megbízólevelét, tolmács által, a szultán üdvözlését jelenté és küldetésének célját előadta. A király személyesen mondá el a rövid választ: szívesen fogadja »jó testvérének és barátjának« üdvözlését, s neki viszont minden jót kíván.

A jelenlevő Pasqualigo ezután azt a kérelmet intézte a királyhoz, hogy a békekötésbe a köztársaságot is foglalják be. Néhány nappal utóbb, a lengyel követek ugyanezen kívánatot terjesztették elő Lengyelországra nézve.

Ulászlónak ez ellen nem volt kifogása. De a török követek kinyilatkoztatták, hogy útasításuk szerint, a békekötést »az eddigi formában« kell megújítaniok; bár nem kételkednek, hogy a szultán szívesen teljesítendi a magyar király minden óhaját; mert barátainak barátja, ellenségeinek ellensége akar lenni.

A magyar urak ragaszkodtak Velence befoglalásához. És ezt ürügyül használva fel, hosszabb tartamú békekötés létrejötté-

indítását sat. (A breve mellékelve Pasqualigo 1510. október 24-iki jelentéséhez. V. ö. Acta Tomiciana. I. 59., 100., 114. ll.)

¹⁾ Bakocs ugyanis a következő propositiót tette a velencei követnek, a ki a követek küldését szintén sürgette: A király útra bocsátja követeit Rómába, és onnan, a pápa jóváhagyásával, a császárhoz és a francia királyhoz oly czélből, hogy a béke helyreállítása érdekében közbenjárjanak. De kívánja, hogy a követség római útjának és tartózkodásának költségeit Velence az évdj számlájára utalványozza, a további költségeket pedig a köztársaság a saját pénztárából fedezze. (Pasqualigo október 24-iki jelentése.)

²⁾ 26 lovassal és 10 kocsival jöttek. Az ő megjelenésüket megelőzte egy magyar követ küldetése Konstantinápolyba, a honnan szept. elején érkezett vissza. (Pasqualigo szept. 6-iki jelentése.)

nek megakadályozása, vagy legalább késleltetése végett, azt a javaslatot tették, hogy ismét csak néhány hónapra köttessék meg a béke; és ezen idő alatt a szultán beleegyezését fogja adni Velence és Lengyelország befoglalásához. A török követek abban megnyugodtak. A békekötés 1511. augusztus első napjáig hosszabbított meg.

A búcsú kihallgatáson, október 31-én a primás átnyújtá a török követnek a függő pecséttel ellátott pergamén oklevelet, a király esküt tett az evangéliumra, a török követ szintén, uralkodója nevében, esküvel biztosította a béke megtartását.¹⁾

XIV.

A portával megkötötték a béke. A császárhoz küldött követek meghozták a constanzi szerződést. És Velenczéből még mindig késett a válasz »a szövetség megszilárdítása« tárgyában.

A magyar urak türelmetlenül sürgették ezen ügy elintézését. Pasqualigo nehéz helyzetben volt. Azzal a magyarázattal igyekezett őket megnyugtatni, és kormányát kimenteni, hogy a futár a ki levelét vitte, útközben a pestis áldozata lett. Igérte, hogy újra fog írni.²⁾

Míg a signória válasza késett, a császár szokott szívosságával, újabb lépéseket tett, hogy Magyarországot actióba vigye. November második felében egyszerre három ügyes diplomatát küldött Ulászlóhoz: gróf *Nojarola Lénárdot*, *Cuspiniánust* és Doctor *Breitenauer* György császári tanácsost.³⁾

¹⁾ Pasqualigo október 24., 30., 31-iki jelentései.

²⁾ A doge irányában, november 16-iki levelében nem hallgatja el neheztelését a válasz késése miatt.

³⁾ Pasqualigo deczember 4-én csak »Leonard grófot« nevez meg. Cuspinian naplójában említi, hogy 1510. nov. 16-án útra kelt Magyarországra és 1511. január 13-án tért vissza; de két társát nem említi. Breitenauer 1511. február 27-én a császárhoz írt levelében elmondja, hogy hosszú idő óta van Ulászló udvaránál; társairól hallgat. A bécsi állami levéltárban van egy 1511. január 5-én kelt megbízólevél fogalmazata, a mely szerint a császár követei: Leonhard Graf zum Haag, Maasmünster Menyhért és Breitenauer. (?)

Három fontos feladatot bízott rájuk: kieszközölni a constantzi szerződés megerősítését; rábírní Ulászlót, hogy a császárral, Velence ellen, Franciaország kizárásával, külön szövetséget kössön; tisztába hozni a két uralkodó ház sarjai között tervezett kettős házasság ügyét.¹⁾

A követek Ulászlót már Magyarország határain túl, Bród morvaországi városkában találták, a hol november elejétől a következő év január végéig tartózkodott. A magyar főrendek közül csak a győri püspök kísérte; még a cancellár sem volt oldala mellett. Emiatt a tárgyalások a császári követekkel nem indulhattak meg, és ezek hasztalan sürgették benyújtott előterjesztésekre a resolútiót.¹⁾

Ezt függőben tartani a királynak elég nyomatékos oka volt, az t. i. hogy a francia király ratificatióját kívánja bevárni. De a valódi ok az volt, hogy még egyszer a magyar főrendek tanácsát akarta kikérni.

Ezek, az ő meghagyásából, december havában Veszprémbe gyűltek össze, a hol a Constanzból visszaérkezett követek is megjelentek, és eljárásukról számoltak.²⁾

A főrendek nem helyeselték a szerződés létrejöttét. Hogy

¹⁾ Bakocs közlései alapján, Pasqualigo úgy tudta, hogy »l'orator germano e venuto per tractar tre cose: primo per haver la ratification de quanto dicti Oratori Regii . . . haveano concluso; . . . secundo per tractar un'altra secreta intelligentia tra el Re de Romani et questa Maestá, escluso etiam Rege Francie, cum hoc expresso capitulo, che uno codemque tempore l'una parte et l'altra . . . movesse contra quel Exmo Dominio; tertio denique per tractar el matrimonio.« (1511. január 19-iki jelentés.) Cuspinianus az ő naplójában röviden említi, hogy »pro faciendo foedere contra Venetos et desponsanda filio Carolo« küldetett.

²⁾ A tárgyalások menetéről Pasqualigo nem tudott értesítést nyerni. Kétségtelenül kósza hír volt az, a mit Bródban hallott, hogy Miksa Veronát eladja a francia királynak, és a vételért Ulászlónak a háború költségeire ajánlja. Nem volt alaposabb az a hír, hogy Miksa az elfoglalandó tengerparti területből Capodistriát magának tartja meg.

³⁾ Beriszló és Sárkány nov. 25-én útaztak el Bródból — mint Pasqualigo írja — »verso Vesprimia, per ritrovarsi in quel loco a la Dieta cum li altri Prelati et Baroni Hungarici.« (1510. december 4.) Kétségtelen, hogy Veszprémben csak főrendek gyűlése és nem országgyűlés tartatott.

letbeléptetését megakadályozzák, vagy legalább késleltessék, azt tanácsot adták a királynak, hogy azt ne erősítse meg, a míg a franczia király ratificatiója megérkezik. A császár által ajánlott ülön szövetséget elleneztek. Ellenben a házassági terv megnyerte óváhagyásukat. Végre fölkérték a királyt, hogy a jövő év márczius elején tartson *országgyűlést*.¹⁾

A veszprémi gyűlés magatartása eszerint épen nem volt alkalmas arra, hogy a harcziás szellemű pártot felbátorítsa. És ennek bizonyára nem tett nagy szolgálatot az a *Prognosticon* em, mely az év utolsó napjaiban Bécsből küldetett, és a jövő szeptendőre a csillagok állásából Magyarországnak győzelmes áborút jövendölt.²⁾

Előre volt látható, hogy azon esetre ha Velence csak egy épéssel közeledik a magyar urak igényeinek kielégítése felé, ajánlatait tárt karokkal fogják fogadni.

A signoria a Magyarország irányában követendő eljárásra érve, november 16-iki tanácsülésében hozott határozatot. E szerint a köztársaság jelenleg egészen képtelen a királynak bármily összeget fizetni, mindazáltal reméli, hogy nemsokára a viszonyok jobbra fordulnak és képpé teendik teljesíteni mindazt a mit a önálló confoederatió igényel. A mi pedig a confoederatió megújítását illeti, a helyzet lényegesen megváltozott; mert a mióta itúnt, hogy a francziák királya világalomra tör, föllépett ellene a pápa és több uralkodó; remélhető tehát, hogy csakhamar nagy fordulat fog beállani, akkor azután »úgy ő felsége mint a közírsaság szempontjából illendőbben és jobban« lehet ezt az ügyet

¹⁾ Pasqualigo felkérte volt Antonio de Zuane de la Seda velencezi kereskedőt, a ki régóta Budán lakott, hogy azon ürügy alatt, mintha ráit vinné vásárra, menjen Veszprémbe, és szerezzen tudósításokat a mácskozások felől. De az nem ment oda, és csak a visszaérkező urakl igyekezett megtudni a határozatokat. Deczember 20-án azt írja Pasqualigonak, hogy a császár ajánlataira vonatkozó végzést szoros tokban tartják. A követ Bakostól is kért tudósítást, de leveleire nem apott választ. Több héttel utóbb, előszóval közlé a primás a történetet Pasqualigóval; többi között azt is, hogy Veszprémben elhatározta ott követek küldése a pápához, a szultánhoz és a moszkvai fejedelemhez (Pasqualigo 1510. decz. 4, 5., 27., 30., 1511. jan. 19-iki jelentései.)

²⁾ Pasqualigo 1510. deczember 27-iki jelentése.

tárgyalni. Pasqualigo parancsot kapott, hogy mindezt bizalmasan közölje a primással, kérje ki tanácsát, melyet »forma tekintetében« kövessen.

Ugyanazon jegyzék, mely a követet utasítással látta el, a felől is értesíté, hogy a pápa inkább mint valaha el van határozva Olaszországot a francia uralomtól megszabadítani, és egyházi átokkal sújtotta a francia hadak vezérét, valamint a milánói senatust is; hogy továbbá a velencei sereg átkelt a Pó folyón, Modenánál egyesült a pápai hadsereggel, most már francziák ellen indulnak, a ferrarai herceget is fenyegetik, míg a velencei hajóhad Civitavecchiában állomásoz, ahonnan Genuáig kalandoz; e szerint tehát a helyzet teljesen kielégítő.¹⁾

A futár, a ki ezen iratot hozta, csak december utolsó napján érkezhett el Bródra.

Pasqualigo nehéz helyzetbe jutott. Utasítása szerint mindenekelőtt Bakocs tanácsát kellett kikérnie. A primás pedig távol, Esztergomban volt. Ellenben a király és környezete türelmetlenkedtek. Mindamelletttitkárát Esztergomba küldé, a királynak pedig egyelőre csak a háború színhelyéről nyert tudósításokat adta elő.

Még az nap volt audientiája. A király meghallgatva előterjesztését, néhány szót váltott az őt környező urakkal — a győri püspök, Buzlay és Bornemissza voltak jelen — mire nevében a püspök így szólt: »Követ úr, ő felsége nagy mértékben csodálkozik a fölött, hogy a méltóságos signoria hallgatással mellőzi azokat, a miket Ön velünk Nyitrán tárgyalt.«

A követ ismételte korábbi mentségét, hogy futára, a ki általa a nyitrai tárgyalások eredményeiről szóló jelentését küldé, útközben meghalt, és második jelentésére a válasz meg nem érkezett.

A király és az urak megnyugodtak.

Bakocs örömmel fogadta a velencei titkárt és az általa hozott híreket. »Há!a legyen Istennek — mondá, míg szemei könnyekkel teltek meg. — Ő szentségét a pápát úgy tartsa meg Isten, a mint ő megmarad elhatározása mellett, hogy a francziákat kivevén Olaszországból; ellenkező esetben kérni fogom

¹⁾ A nov. 16-iki jegyzék a velencei állami levéltárban.

Istent, hogy két óráig se hagyja életben.« Pasqualigónak azt üzené, hogy bár óhajtotta volna, hogy a signoria az évdij fölemelésére szánja el magát; de mivel ez nem történt meg, szorosán tartsa magát utasításához.

Mindazáltal épen ezért most kétszeresen szükségesnek tartotta, hogy a követ a nádort teljesen nyerje meg. Erre pedig igen egyszerű és *olcsó* módot ajánlott: hogy ajándékkal kedveskedjék neki.

Pasqualigo sietett követni a tanácsot. Meghagyta Antonio de Zuane nagykereskedőnek, tudja meg jó módjával, hogy a nádor milyen selyemszöveteket fogadna legszívesebben, és azután kétszáz egész harmadfélszáz ducát értékű ily szövetet, titkon, a követ nevében, ajánljon föl neki.

A nádor, a ki most a király távollétében, a helytartói tisztelet viselte, (1511.) január második felében, Budára jött. Megérkezése után egyik első teendőjének ismerte, hogy a boltokat bejárja és az árúczikkeket megszemlélje. Antonio de Zuane úgy tudta intézni a dolgot, hogy hozzá csatlakozhatott és kísérhette. Így azután tudomására jutott, hogy egy karmazsín-bársony kelme nyerte meg leginkább a nádor tetszését. Mire a kereskedő 65 rőföt — négy ruhára valót — 257 ducát árán, megvásárolt, és azt megküldötte a nádornak. Ez nem titkolta elragadtatását. És kijelenté, hogy »a míg életben lesz, a primással karöltve mindig azon fog lenni, hogy a magyar király a signoriához ragaszkodjék.« Sőt nem habozott a követhöz intézett levélben is kifejezni háláját.¹⁾

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Pasqualigo 1511. márczius 15-iki jelentése, és chez mellékelve a nádor február 10-iki levele.

I. BALASSA BÁLINT ÉLETÉBŐL.

(Viszálya András bátyjával — s viszonya Annájához.)¹⁾

Azon bevezetésből, melyet Szilády Áron I. Balassa Bálintnak a Tört. Társulat megbízásából kiadott költeményei elé írt, tudjuk, hogy 1588. után sok apró kellemetlensége volt költőnknek a liptó-újvári s véglesi birtokok miatt folyt pör dolgában. Efféle pörös ügyek rendesen igen kevés történeti értékkel bírnak, s én sem kívánnám azok rövid sommázásával is fárasztani e füzetek olvasóinak figyelmét, ha Balassa Bálint személye kivételt nem engedne. E kivételnek itt annál inkább van helye (noha csak igen hiányos töredék az a mivel szolgálhatok), minél becsebb az a pár sovány adat, mely a pör folyamán merülvén föl, egy-két teljesen új vonást nyújt XVI. századbéli Petőfink életéhez s költeményei történetéhez. Szolgáljon ez mentségül, ha közleményem eleje túlságosan úntatna.

1554. május 26-dikán Ferdinánd király Balassa Jánosnak (esetleg örököseinek) »pro meritis non vulgaribus«, meg azért, hogy a kormány rendelkezése alá hadi szükségekre kölcsön 12 ezer rajnai frtot bocsátott, 12 évre inscribálja Liptó-Újvárat 13,500 rajnai forintban. Minthogy a vár jövedelmei szűken folytak be, Balassa pedig köteleztetett a várat jókarban tartani, ágyúkkal ellátni, különös kegyképen elrendelte a király, hogy a selmeczi kamara évenként pünkösdkor 300 rajnai forint segélypénzt fizessen Balassának.²⁾ A zálogbirtok határidejét Miksa

¹⁾ Az e közleményben idézett okiratok a bécsi udv. kamarai levéltár Hungaricái közt találhatóak.

²⁾ A záloglevél másolata Illésházytól abból az időből mikor kamarai tanácsos volt.

vagy tán még Ferdinánd a lejárát előtt meghosszabbították s mikor az időközben fölségárúlással vádolt, Pozsonyban elzárt, de fogságából megszökött Balassa Jánosnak Dobó Istvánnal együtt az 1572-diki országgyűlés kértére Miksa megkegyelmezett —, hogy a kétkedő főúr a kir. kegyelemnek annál jobban higgyen, s hogy ha tán bármilyen összeköttetése volna is Erdélylyel, azt megszakítsa, és oka legyen a dynastia iránt ingadatlan hűséggel viseltetni; Miksa király még a megkegyelmezés esztendejében: 1572. december 8-dikán 3000 frtot enged az előbbi 13,500-hoz íratni, úgy hogy a vár 16,500 rajnai forintban lesz inscribálva nemcsak Balassa Jánosnak, s nem csupán élete végeig, hanem halála után örököseinek is 12 esztendőre.¹⁾

Mikor az öreg Balassa János 1577-ben meghalt, két fia: Bálint és Ferencz bele is ült Liptó-Újvárba. Noha a Miksa most említett inscriptiója csak Balassa Jánost és örökösait, fiait említi, s noha a várat a főúr haláláig egyedül bírta: a várhoz tartozó javak zálogbirtokának fele része mégis Balassa András, János öccse, Imre erdélyi vajda fiát illette; akár onnét eredett az, hogy András nagybátyjának Jánosnak pénzt kölcsönze, de 1572 után a záloglevélbe be nem íratta, akár egyébként valami ősi javakon lett osztálykor történt egyezséglevél értelmében. A tényt magát bizonyítja Balassa Jánosnak végrendelete, melyre később a pör folyamában hivatkozik a magyar kamara²⁾ s mely szerint Andrásnak a János által birt összes javakban ugyanazon joga van, mint magának Jánosnak. András úr ezt a jogát az 1582-dik évig nem érvényesítette³⁾ s békében, atyafiságos szeretetben élt unokaöccseivel, kik közül az öregebiket, mint egyaránt kitűnő hőst és költőt, különös oka is volt tisztelni. Mennyire jó indulattal volt András úr költőnkhez, bizonyítja az a körülmény, hogy Liptó-Újvár őt illető részét csak azért hagyta, Bálint kértére, ennek kezében, hogy a kissé hiú költő addig is míg megnőstül, legalább látszatával dicsekedhessék a nagyobb, osztatlan birtoknak.⁴⁾

¹⁾ 1572. decz. 8. Bécs. — Szintén Illésházy másolata.

²⁾ 1589. decz. 20. a m. kamara Ernő főherceghez. Ered.

³⁾ Balassa Zsigmond, András fia kérvénye a főherceghez 1589. kelet nélkül (husvét után) Ered.

⁴⁾ Divisa sunt illa (bona) — mondja a m. kamara 1589. decz.

Az 1582. év a családi békés viszonyokba változást hozott. Az unokatestvérek öreg nagybátyja B. László magtalanul halván el, miután igen homályosan rendelkezett Végles váráról, melyet a koronától 21,726 frt kétharmad részében, t. i. 14,484 frtban birt volt zálogkép: a várat mind András úr, mind Bálinték a magok részére akarták eifoglalni. Kiütött a rokonok közt a testvérháború, mely ha tüstént nem öltött oly nagy mérvet, mint a későbbi években, annak tulajdonítandó, hogy Ernő főherceg a véglesi kapitánynak Tapolcsányi Jánosnak parancsot küldött, a gondjaira bízott erősséget a veszekedő rokonok egyikének sem adni ki, míg ő felsége nem határoz, hogy a vár kié legyen.¹⁾ Az ügy a magyar tanács elé került s ez oda nyilatkozott, hogy Végles B. Andrászt illeti és Tapolcsányi a várat csakugyan András úr kezeire bocsátá. De nem valami sok időre. Bálint és Ferencz jogaikban sértve érezték magukat s addig folyamodtak a királyhoz, míg ez Véglest András kezéből kivette s a kérdés eldöntéseig magánál tartani határozta el. Az ügy előbb Draskovics Gy. bibornok, később Istvánffy elnöklete alatt delegált bíróság ítéletére bízott; de mert ez előtt Bálint és Ferencz nem jelentek meg, hanem Ernő főherceget ostromolták folyamodványaikkal: egy újabb bíróság lön kiküldve a személynök elnöklete alatt, mely aztán kiterjeszté figyelmét arra is, hogy időközben elmúlt az a terminus, a meddig András Liptó-Újvárra való joga gyakorlatát Bálintnak engedte, s hogy most már András is érvényesíteni akarja e várra való jogait. Szegény Bálintra bizony nagyon kedvezőtlenül döntöttek a bírók. Kimondák, hogy Végles egészen András úré, Liptó-Újvárnak pedig fele, azon föltét alatt, hogy azon összegnek felét, a melyen a lengyelországi Kamenicz eladott, B. Bálint és Ferencz kezeihez lefizesse. A kimondott ítélet végrehajtása Vizkelety protonotariusra bízoték, ki azt — a leg-

20-diki jelentésében — *more legitimo et inter alia dimidia pars arcis Ujvár cessit assignataque fuit Andrae B., quam uti docemur, possedit etiam aliquandiu, sed rogatus a Valentino B. ut, donec uxorem duceret, pro titulo ampliorum bonorum possessionem totius arcis sibi concederet, cesserat ille Valentino, sicque se a possessione studio fraterni amoris sponte exemerat.*

¹⁾ B. Zsigmond föntebbi kérvényéből.

cisebb ellenmondás nélkül Bálinték részéről — foganatba is vette. Végles ő felsége kezeiből újra András úréba ment, a ki letévén a Kameniczért bejött összeg felét, Liptó-Újvár őt illető részét is — praesente et non contradicente Valentino Balassa — átvette a mondott végrehajtó kezéből.

Bor, szerelem s csatazaj mámora foglalták el egyidőre Balassa Bálintot. Nem ért rá utána betűzni, hogy nincs-e »juszában« megrövidítve? békés rokonságot tartott András bátyjával, ki különben sem sokat háborgatta jelenlétével Liptó-Újváran az itt nagynéha megforduló lantos vitézt. A régi atyafiúi zeretet látszik visszatérni a rokonok közé, s mikor B. Bálint arra a lépésre szánja magát, melynek élte mérgezését köszönheté, i. a házasságra Dobó Krisztinával: a jó viszony a két unokatestvér közt oly szilárd, hogy B. András készséggel egyezik bele a házasságba, sőt az ifjú párt az ő udvari papja adja össze. Következnek az üldöztetés, a szenvedés szomorú évei költönkre, a kit annyi rendkívüli lelki csapással sújt a balsors, nem kiméli azt meg a mindennapi élet ürömpoharától sem: Bálint 1587-ben pénzbeli segélyére szorúl András bátyjának s 3300 frtért ennek adálja az újvári zálogbirtok negyedrészeére való jogát¹⁾, — azonkívül bizonyos ősi birtokrészeket öcsöcsével Ferenczczel »compulsu gestate« örökáron ad el András úrnak.²⁾

E tény újabb Eris almája a rokonok közt. András kissé uzsorás módjára járt el, mikor 3300 frtért veszi meg a megszorúlt rokontól azt a részt, mely a királyi inscriptio szerint is 4125 frton volt kiváltandó, miután Újvár zálogsummája 16,500 frt. Ha már ez elkiseríti Bálintot, még jobban bántja az, hogy a bátyja még más dologban is fősvénykedik s akadékoskodik. Királyi jóváhagyással még 1579-ben 3000 frton felül költött Balassa Bálint Újvár erődítésére.³⁾ Ezt az összeget András úr egy ítélet alapján — a vár illető részét kezéhez vevén — tartoznék öcsöcsé kezéhez lefizetni; de csak úgy akarja tenni azt, ha a m. kamara

¹⁾ Rudolf királynak egy későbbi — 1589. aug. 25. — parancsa szerint, melyet a Balassák pörében Liptó megyéhez intézett. Fogalm.

²⁾ 1589. decz. 20-diki jelentése szerint a m. kamarának. Ered.

³⁾ B. Bálint kérvénye Ernő főhghhez 1588. eleje kelet nélkül (január 22-dikén került az udv. kam.-hoz.)

az építkezéseket megbecsüli s arról becslevelet állít ki. A költő költő és se nem számtanácsos se nem könyvvívő. Számolni nem tud, s midőn erre kerülne a sor, jámbor kétségbeesés vesz rajta erőt. Igazán jellemző az a naiv egyenesség, melyen Ernő főhg. előtt e tárgyban panaszkodik. Ám jöjjön ki — úgymond — a magy. kamara küldöttsége a becslés végett, »kiadásaimról azonban számot ne kérjen, mert bizony isten nem tudok számot adni, hanem végezze a becslést méltányossággal, jó lelkiismerettel!«

Megtörtént-e a becslés, nem-e? nem tudom. Bizonyos csak az, hogy Bálinték András úr ellen fölgerjedve, egyszerre két felől támadták meg azt. Alig nyerte meg költőnk a fölmentést házassága dolgában 1588. február havában Ernő főhgtől, már az országgyűlés tartama alatt elhatározá Újvárból Andrást erőszakkal kiűzni. Nyugtalan vére nem sokat hagyta gondolkodni; a tervet a tett követte s »szemtelenebb levén mint a királyi kegyelem előtt« (mondja Balassa Zsigmond, András fia s második B. Bálint nagyatyja főntebb idézett folyamodványában) kikergette Andrást provisorát, lefoglalta nemcsak a maga eladott negyedét, hanem az Andrást illető félrészt is, rá tette kezét annak mindenféle jövedelmeire, ingóságaira¹⁾ s hogy a bosszú teljeseb legyen hozzá őszintén ragaszkodó, s bátyjánál semmivel sem higgadtabb vérű öcsöcse Ferencz föltörette Andrásnak a várban levő lakostályát is, földúlatta holmiját, kiitatta vitézeivel borait, a mint ez azon Liptó megyéhez intézett kir. parancs per longum et latum elbeszéli, melyben a nemes megyének meghagyatik, hogy láttassa s téríttesse meg B. Andrásnak Ferencz által okozott kárát; ha pedig Ferencz nem akar fizetni, akkor húzza le azon sommából, melyet ez a viczispán kezeibe tőn le már előbb valami ügyben.²⁾

Ez az ökölcsapás volt az egyik támadás. A másik pedig az volt, hogy Bálintunk mint felperes a törvény útján is föllépett András bátyja ellen, e lépésnél arra gondolván, hogy a pörlekedésnek akkori időben megengedett számtalan kifogásaival csak bosszantani fogja bátyja urát. Ezt kell legalább következtetni a

¹⁾ 1589. aug. 25-diki kir. parancs Liptó megyéhez.

²⁾ Kir. parancs Liptó megyéhez 1588. május 12. Prága. Fogalm.

ozzá intézett dorgáló királyi parancsból¹⁾, mely szemére veti, hogy visszaél a törvény által megengedett lépésekkel az ügy úzása-vonása végett. Megjegyzendő különben, hogy itt inkább nagának mint Andrásnak okozott kárt, mert nem jelenvén meg alperes létére a terminuson, ügyét veszíté s András úr kérésére az ország rendes birái elé mint alperes idézteték.²⁾

Azonban ha nem a rövidebbet húzza vala is a törvény előtt Bálintunk, akkor sem vitte volna azt el szárazon, a mit András úr ellen vétett. Mert Balassa András sem az az ember volt, a ki megijedt a maga árnyékától. Ha nem forrott is benne ép úgy az fékezhetlen Balassa-vér, mint Bálintban, ki Balassa és költő volt egyszersmind; de Imrének, a Bálint atyjánál Jánosnál sokkal nyughatatlanabb természetű erdélyi vajdának ügyekéből zármazék — és ez sokat jelent: könnyen hevülő vért és erős aczot. Megmutatta ezt 1583-ban, midőn mostoha lányát Serédy Zsuzsannát Ostrogi Janus lengyel herczegnek adta nőül, s átadta a makoviczai s budaméri uradalmakat s csak azért se ijedt meg az e miatt nyakába akasztott nótapörtől, noha az ország örvényei azt mondják: ne Polonis et Venetis bona in hoc regno possidere liberum sit.³⁾ Megmutatta különösen akkor, midőn andecki Nekesch Zsigmond morva úrtól szenvedett sérelmeit brevi manu megbosszulandó, 2000-nyi emberrel állt készen Morzába betörni.⁴⁾ Nem is gondolhatni hát, hogy Bálint támadását András úr visszatörlesztés nélkül hagyja. A kérdés csak az volt: miként tegye ezt? — Bálint ilyenkor nem sokat gondolkodott, hanem cselekvék úgy, mint föllobbanó vére kivánta; András meghallgatta eszét is. Ez az egyik nagy különbség volt a rokonok közt, a miből némileg következtetni lehet a másodikat, a nagyobbat is. Bálint szórta a pénzt, rosszul gazdálkodott, nem gondola a

¹⁾ Kir. parancs B. Bálinthoz 1588. máj. 12. »Quia novo iudicio et aliis mediis in protractionem saltem causae Te abuti facile colligimus. . . .«

²⁾ U. o.

³⁾ Ernő főhg jelentése a császárhoz s a bécsi udv. kamara jelentése sub 1587. nov. 20. Ered.

⁴⁾ A prágai udv. kamara jelentése a császárhoz 1586. januar 13. Ered.

jövővel. András tovább látott, jó gazda, jó szerző volt, inkább szeretett kardélel vagy kardlappal (már a hogy dukált) mint pénzzel fizetni; de élére is rakta a tallérokat. Ezekhez az ezüst fegyverekhez nyúlt most, mikor elhatározta, hogy bosszút, kemény bosszút áll Bálintékon, olyat, a mely ellen az üres zsebű költő nem tud tenni.

Már említém, hogy Végles vára 21,726 frtban volt elzálógítva a koronától. Ennek két harmada a Balassákat, egy harmada Zay Lászlót illette. A török portyázásokra való tekintettel a bécsi hadi kormány Végles várára aránylag nagy súlyt fektetett s rábirta a királyt, hogy azt magához igyekezzenek visszaváltani. Zay Lászlóval sikerült is az egyezkedés, de a pörlekedő Balassákkal nem. Most mikor András úr bírói ítélet alapján már bennült Véglesben s közeledett az idő, hogy a Balassa János halála (1577.) utáni 12 esztendő letelik és így Liptó-Újvárat a fiscus kiválthatja a Balassáktól: András úr egyet gondolt s cserét ajánlott föl Véglesért. A kormány a cserén kapva-kapott s még a lejárat előtt megkötötte András úrral az egyezséget, hogy ha majd Liptó-Ujvárat át lehet adni s venni, készen, símán legyen minden a mi szükséges. A szerződés szerint¹⁾ Balassa András lemond a véglesi két harmadról, a várat ő flge kezébe szolgáltatván; ő felsége a zálogsummát, mely a véglesi kétharmadban fekszik, átírja Liptó-Újvárra, — s a mint Balassa András a Liptó-Újváron fekvő 16,500 rajnai forintot Balassa János örököseinek (tehát saját magának is) lefizette: Újvár a mondott összegekben neki inscribáltatik, hozzá adatván az új főzálogsummához azon 4000 frt is, melyet András úr az inscriptionalis levél átadásakor hadiszükségekre teszen le ő flge kezeibe.

Alig jutott tudomásukra Bálintéknek ez az egyezés: a legnagyobb vehementiával, olyannal kezdték meg az ellenségeskedést, hogy András úr, a takarékos gazda, pénzét kezdte félteni s a szerződéstől visszalépni szándékozott.²⁾ Ebben azonban most már Ernő főherceg nem akart beleegyezni s biztatta erősen András urat: ne féljen rokonaitól³⁾, majd talál módot ő flge őt igazaiában

¹⁾ 1588. nov. 2. egyk. hivat. másolat.

²⁾ 1588. deczemb. 23. Ernő főhg B. Andrásához. Egykorú más.

³⁾ U. o. . . . quod ad patruces tuos attinet, quorum conatus et impedimenta hac in parte extimescere videris. . . .

megvédelmezni. Ezt azért tette a főherceg, mert Balassa András 4000 tallérjára már előleget is vett föl egy sörfőző felállítására céljából M.-Óvárott, melyre a győri és komáromi katonaság számára a bor drágasága miatt volt szükség.¹⁾ De nem hiában hangsúlyozta B. András a kamara előtt, hogy Újvárt még unoka-öcscsei bírják »azt pedig jól tudja a kamara, hogy ezek mily természetűek, s hogy naponkint újabb és újabb bosszúmvívön török fejüket.«²⁾ Mert Bálinték, miután András a 4000 tallért a főherceg biztatására lefizette³⁾, valóban pusztító hadjáratot kezdtek meg a véglesi birtokok ellen. A megrémült jó nyitrai püspök istenre kéri a bécsi kamarát, midőn azt »de infinitis dissidiis et violentiis dominorum Balassa« tudósítja⁴⁾, hogy az egyezséget bontsa föl a fiscus, mert félni lehet, hogy ha Újvár csakugyan András úré lesz, a kizárt Bálinték emberölést vagy isten tudja miféle gonosztettet követnek el. Se egyiknek, se a másiknak ne adja a fölség Újvárt, hanem egy harmadik idegennek; csak így szabadulhatván meg a szerencsétlen jobbágyok is az örökös nyomorgatástól.

E közben elérkezett a törvényülés ideje, melyre a Balassákat a király még a múlt évben megidézte. Bálinték részéről csak maga Bálint jelent meg és pedig mint András úr mondja⁵⁾, csalfaságból csak azért, hogy ha Ferencz öcscsét valami súlyosban köteleznék, ennek a szokásos kétszáz forint lefizetése mellett ez alól szabadúlnia, s ekkép a birák hozandó ítéletét előre is illusoriussá tenni lehessen. Újvár ügyében szóba sem akart állni a költő; Végles dolgában két napig disputált; de kijelenté hogy a hozandó ítéletben vinculum (kötbér) kikötését nem tűri; míg ellenben András az esetre, ha erős kötbér stipuláltatik, úgy Végles mint Újvár dolgában hajlandó volt a hozandó ítéletnek, bárminő legyen az, fejet hajtani.⁶⁾ A birák Bálint nyakasága miatt mire se tudtak

¹⁾ Ernő főhg a császárhoz 1588. decz. 27.

²⁾ B. András a m. kamarához 1589. febr. 28. ered.

³⁾ 1589. márcz. 1. az udv. kamara elismervénye. Fogalm.

⁴⁾ 1589. márcz. 16. Ered.

⁵⁾ Folyamodása Ernő főherceghez 1589. márcz. 22. ered.

⁶⁾ A nyitrai püspök jelentése Ernő főhghez 1589. márczius 20. Pozsony. Ered.

hát menni s a jó nyitrai püspök újra csak azt indítványozá, hogy mivel semmi remény a rokonok kiegyeztetésére nincsen, csupán a javak pusztulása várható: váltsa vissza mind a két várat a felség s ossza el a pénzt a Balassák közt.¹⁾

Bálint e nyakasságán András és fia Zsigmond kapvakaptak. Ez utóbbi amaz Ernő főherceghez intézett folyamodásában, melyet már idéztem, kimondja hogy Bálintnak szokása igaz helyett hazugságot mondani. Nem tagadhatja — úgymond — hogy a múltkor ellene ítélet hozatott s végrehajtaték, de azt mondja hogy semmi vinculum nem volt kikötve. Tetszett neki Kamenecz vétel-úrának felét zsebre dugni, a mi által azt az ítéletet elismerte; de nem tetszik Újvár felét s Véglest átengedni s megemlékezni arról, hogy szó köti a férfit. Elfelejtí, hogy mindig ő kér orvoslót, új bíróságot s mégis ő az a ki nem meri kötni magát; méltán megérdemelné — a mire Balassa Zsigmond kéri is a főherceget — a perpetuum silentium nyakába akasztását. András úr attól fél, hogy Bálint szokott alattomosága szerint mindent ellene fog fordítani, azt is ami a birák előtt történt, másként előadni, sőt több hazugságot fog kovácsolni féktelen képzelme mint eddigelé. Ne higgyen azért egyelőre Bálint szavainak a főherceg, hanem tudósítsa őt ennek »gyerekes költéseiről« (puerilibus figmentis). hogy ellene védhesse magát.²⁾

Nyujtott be ezenkívül András úr egy emlékiratfelét is a főherceghez, mely a lehető legkedvezőtlenebb világításban tünteti föl költönket minden oldalról s melynek vádjai e közlemény folyamában foglalkoztatni fognak bennünket. Az irat tendendiosus volt s a czélből készült, hogy Bálint hitelét a főherceg előtt tönkre tegye. Két fővásban összpontosúltak András úr állításai. Az egyik az volt, hogy Bálint egri vitézi pályáját mindeki által tudott infamiával fejezte be; a másik pedig, hogy scandalosus viszonya egy nővel, más ember feléségével, mely közbotrányt idézett volna elő, szintén becstelenséggel végződék. — Nagyon sajnálni való, hogy ez az érdekes irat elveszett; tudomásunk róla s a vádokról abból a folyamodásból van, melyet Balassa Bálint 1589. márczius 20-dikán

¹⁾ U. o.

²⁾ Főntebb említett kérvénye 1589. márcz. 22-ről.

nyújta be Ernő főherceghez. Midőn a szerfúlott fontos darabot gész terjedelmében hű fordításban közlöm, szükséges dolgot vélek selekedni:

Főnséges herceg! Miként pörlekedtünk a köztem s Balassa András közt fenforgó vitás ügyben a helytartó úr s az ország többi renles bírái előtt, jobb szeretem, ha Főnséged a helytartó úr relatiójából ogja megérteni s nem én tölem; mert így biztosban megítélheti Főnséged, melyőnk az oka, hogy köztünk a controversia véget nem ért. Én észemről egy körömfeketényire sem távoztam el attól, a mi előbbi folyamodásomra ¹⁾ határozatott. De Balassa András a rágalmazás büntettségéről félvén (metu poeanae calumniae) sem az újvári, sem a többi dologban, hol a bírák végzése szerint a fölpörösség őt illette, nem akart szokásis törvény szerint perelni, azt állítván a bírák világos végzése ellenére, hogy itt is én vagyok a fölpörös²⁾; sem a véglesi ügyben nem bocsátott tárgyalásba, csak hitvány s üres okokat hozott elő a bírói végzés ellen. Miután az ügy így áll s én látom, hogy András a törvény útját bujkálván, csak azért húzza-halasztja a dolgot, hogy kielégíthetlen akarságának eleget tegyen: akarva-nemakarva, főként azonban nagy szükségünk által szorongattatva, én és öcsém kénytelenek leszünk a véglesi javakat, mint jogtalanul elfoglaltakat visszavenni; mert sem magunkat szükségben nem hagyhatjuk, sem Andrásnak, aki oly nagy negátalkodottsággal tör kárunkra, a mienket nem engedhetjük. Óvást eszek azért Főnséged előtt a magam és öcsém nevében: ha mi pusztulás történik a birtokokban, annak sem én, sem öcsém, hanem egyedül a örvény világát bűvő András betölthetetlen fősvénysége leszen oka.

A mi pedig sziszegő rágalmait illeti, melyeket folyamodásában szentelen nyelve Főnséged előtt elmondott: ezek távol állnak az igazságtól, de méltók hozzá, a ki a haszonért nemcsak szóban és írásban, de cteiben sem pirult soha a tisztesség korlátait átlépni. Azon mindamellet csodálkozom, miként merézkedik azt írni, hogy én Egerből s Újvárról infamiával távoztam. Hol lettem én becsstelenségre ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottak rám oly gonosztettet, mely infamiát érdemelt? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infamiámról hozott ítéletet s bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű documentummal s, ne pedig a tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életüt háborgatja. Becsületem, sértetlen jó hírem nevem mellett tanúskodni fölhívom az egész Egert, *a hol ha a négy ér alatt egyszer-mászor köztem s bajtársam között egyenlenség támadt is, az ügy ki lön mindig egyenlíte, hogy becsstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítélttem el csekély bírság fizetésére.*

¹⁾ Ez nincs meg.

²⁾ B. Bálint ugyanis csak Végles ügyében fölpörös.

Hogy pedig engem a *Ferdinánddal*¹⁾ való viszályom miatt *becstelenség* nevez: mily igaz ez, azt Fönséged ítéletére hagyom, mint a ki jól tudja: vajjon bármi infamia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az ítéletet kerültem-e vagy kívántam? De ha mindezt nem tudná is Fönséged, az az egy körülmény fölment engem minden vétek gyanúja (ne mondjam a *becstelenség*) alól, *hogy Ferdinánd az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott blün gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házasságot kezdett, a régi injuriák emlékét örök feledésbe temetvén.*

Tegye hát a jövőben András a ravasz mester a mi szívének tesszik, az bizonyos hogy nyelve féktelensége engem sem el nem ijesz, sem az ország törvényei mellől el nem tántorít; sőt inkább, valahányszor csak dolgai vesztét látván, mérgében prüsszszögő vénasszony módjára rám támad, mindannyiszor alkalmat fog nekem nyújtani a kölcsön visszaadására s arra a gondolatra, hogy dühében azért a mért azt a mit óhajt, sem a törvény útján, sem más módon el nem nyerheti, — józan eszét veszítette el.

Végül igen alázatosan könyörgöm Fönségednek, hogy ha mi keményet B. András rágalmi e visszaútasításánál mondtam, Fönséged királyi kegyelménél fogva érette megbocsátani méltóztassék, annál inkább, mert bizonyos, hogy ganéjban gázolni, anélkül, hogy az fölkarodjék s azt fölkarvarni, anélkül, hogy bűdös legyen, nem lehet; leginkább pedig azért, hogy a mérget rejtő rágalmak engem, a ki ily durván írni nem szoktam, most akaratom ellen így írnom kényszerítették.

Fönséged legalázatosb örök szolgálja

Gyarmathi Balassa Bálint.²⁾

Eddig a folyamodvány. — Örömet hisszük, hogy a bülbülszavú dalnok nem szerette, ha durva beszéd miatt elnémultak kobzán a mézes hangok, — s a nemes tűz, melyet a költő keblében isteni kéz rakott, ily alacsony szidalmak számára volt kénytelen készíteni melegágyat; de Balassa Bálint még e szitkozódás közt sem tagadhatja meg magát. Látszik, hogy e folyamodást csakugyan ő s nem íródeákja írta. Az a hév, az a szenvedély, mely szerelmi énekeit megkapóvá, elsodróvá teszi, égni tudott akkor is, ha a rágalmazónak kellett fülébe kiáltani, hogy: hazudsz! A ki kardja élet úgy meg tudta suhogtatni, hogy Isztambulig megérezték, a ki lantja húrjain oly viharos hangokat tudott költeni, hogy

¹⁾ Ki ez a Ferdinánd? később látni fogjuk.

²⁾ A folyamodást B. B. a magy. kamaránál nyújtá be. Szubay az elnök erre ezt jegyzé föl: 20. Martii 1589. Ad cameram aulicam. Providendum erit, ne bona Suac Maiestatis Viglesiana inter hos litigantes desolentur.

háromszáz esztendőn keresztül is visszazeng tőlük egy egész nemzet keble: az nem csoda, ha meg tudta a lúdpenna hegyét is nyomni úgy, hogy belébicaklott, ha papiron kelle kifejezést adni fölháborodott kedélyállapotának — méltatlan ráfogások ellenében.

Hogy ne volt volna hát szenvedélyes akkor, mikor a ráfogások magva igazat is rejtett! — A költő is csak ember s az ember az alkalmatlanúl kimondott, az eltakarva volt, de időszerűtlenül föllebentett igazságért mindig megharagszik s örömet betőri érte, ha teheti, embertársa fejét.

Így volt Balassa Bálint is. Noha a vádak biztos és öntudatos visszaütéséből, főként azonban abból, hogy a mi igaz bennünk, azt elismeri költőnk, — bizonyos, hogy András úr vádjai túlhajtva rágalmakká fajultak s ennyiben csakugyan méltók a drasztikus hasonlatra, melylyel Bálint jellemzi azokat: mindamellett az a kis igazság a mi bennök rejlett, nagyon szívében találta a becületére túlságosan féltékeny költőt. Túlságosan, mondom; mert az a birság, melyről elismeri, hogy nyakába vetteték, a legnagyobb valószínűség szerint csak a katonai fegyelem megszegéséből származhatott. — A harczok fáradalmi, a kémlelés vagy a portyázás cselvető veszélyei után örömet gyűlt össze Eger hőseinek »aranyos-ifjusága« egyik-másik bajtárs vendégszerető lakában, hogy nyakát tekerve a hordó-csapnak, még békében is ontsa a gyűlölt »törökvért.« Mi könnyebb, mint az, hogy az ifjú, heves vérű költő a poharazás mámorában megsértette egyik-másik magyar bajtársát, ki dalait tréfálta ki és kedvese felől pajzánkodott; vagy ráförmedt német collegái egyikére, ki nem lelkesült úgy a karja védte idegen földért, mint az »oh én édes hazám, te jó Magyarország« szép költemény¹⁾ forró szívé szerzője. Kész az összetűzés: lesz belőle veszekedés, vagy lovagias párbaj. Akár az, akár ez, mindakettő szigorúan fenyítették, mert mint Szamosközyből tudjuk, a párviadal a végekben erősen tiltva volt.

Fontosabb az első vádnál a második, hogy t. i. a költőnek más ember feleségével bűnös, nevezük nevén a gyereket: házasságtörő viszonya volt, mely becstelenséggel végződék. Ha szétbon-

¹⁾ Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. . . Szerkeszté stb. Szilády Áron. LXXV. szám.

czoljuk Balassa Bálintnak erre a rágalomra adott feleletét: érdekes következtetésekre jutunk.

Ferdinándnak hitták a férjet. Ki ez a Ferdinánd? Senki más nem lehet mind gróf Nogarolli Ferdinánd, gr. Nogarolli Leonárdnak Dersffy Orsolyától, szerdahelyi Dersffy János leányától származott fia. Az ez időbeli acták őt rendszeren és egyszerűen »Comes Ferdinandus«-nak, vagy csak »Ferdinandus«-nak nevezik; mindenki tudta kit kell alatta érteni; épen úgy, mint pl. 30 évvel azelőtt mindenki tudta: ki az az egyszerűen »Frater Georgius«-nak nevezett barát. Nogarolli Ferdinánd 1578 elején Szatmár parancsnokává neveztetvén s e tiszttel később a tiszai részek kapitányságát egyesítvén, mint ilyen 1585-ig működött, ez utóbbi évben pedig a kassai, illetőleg felsőmagyarországi főkapitányság helyettesévé lőn.¹⁾ Neje a nagybefolyású Harrach Leonárdnak, Rudolf császár titkos tanácsosának, Ernő főherczeg főudvarmesterének első nejétől Hochenzollerni gr. Zollern Máriaától való legöregebb leánya — a szép Harrach *Anna* volt.²⁾

Balassa magatisztázásából bizonyos, hogy a szép menyecskével neki viszonya volt s hogy e miatt a férjjel komolyabb összekocczanása történt. Mint említém, a végekben a párbaj szigorúan tiltva lévén, »lovagias« úton az összekocczanást annál kevésbé egyenlíthették ki, minél nagyobb volt a felelősség Nogarolli vállain, kinek mint parancsnoknak jó példával kelle fényeskedni az alatta szolgáló urak s nemesek előtt. Pedig Balassa Bálint is ő alatta, ha tán nem is közvetlen commandója alatt vitézkedett. Mit volt teniók? Bíróra bízták az ügyet s pedig, vagy a felső-magyarországi főkapitányra, Rueber Jánosra, mint gr. Nogarolli közvetlen följebbvalójára, vagy — miként azt Balassa folyamodásában a hivatkozás gyaníttni engedi — Ernő főherczegre. Mi volt ez az ítélet? nem tudjuk; de Balassa Bálint azért utalhat oly fenynyen rá, mert nem hecatelenítő. Ha ezzel a sértett férj nem elégedett meg s haragjában nejét elűzte magától: azon még akkor sem csudálkozhatnánk, ha

¹⁾ A bécsi hadügyi levéltár protocollumai után.

²⁾ Zedler, Universal-Lexikon 24. köt. 1171. lap. Bucelini Germania Stemma. III. 143. — Wissgrill Schauplatz des landsässigen nied. österr. Adels. 4. köt. 155. lap.

teljesen hitelt adnánk is az itt »pro domo sua« beszélő Balassának, hogy t. i. az csak »suspicione falsi criminis,« igaztalanul ráfogott bűn gyanújából történt. Az sem változtat e föltevésen semmit, a mire Balassa, mint ártatlanságok mellett szóló legfőbb tanúságra hivatkozik, hogy t. i. Nogarolli nejét magához visszavette, vele új házaseletet kezdett. Ezt a szathmári parancsnok azonkívül, hogy szép nejét csalfasága daczára is szerette, több fontos okból is tehette. Először is Bálintunk, a szerencsés vetélytárs, egyáltalán elkerült a tiszai részek tájáról; másodsor mellé még meg is házasodott; harmadszor a mi legtöbbit nyom: a feleségemasszony a hatalmas Harrachnak volt leánya.

Nézzünk szét egy kissé a szép asszony körül is. Hol ismerkedhetett meg vele költőnk? A legnagyobb valószínűség szerint Egerben, az 1578. év folyamán akkor, mikor gr. Nogarolli a szathmári főkapitányságot elfoglalandó, útban volt nejével, az akkor 15—16 esztendő s gyermek-menyecskével¹⁾ Szathmár felé. Balassa Bálint ez időtájt — mint Szilády Áron is hangsúlyozza — Egerben tartózkodott. Nagyon természetesnek látszik, hogy a Szathmár felé vonuló házaspár, vagy legalább a nő — az akkori idők útazásai viszonyaihoz képest — Egerben állomást tartott s pár napra, vagy hosszabb időre vendége volt talán Ungnád Kristóf egri főparancsnoknak, Losonczy Auna férjének. Itt mutathatta be a fiatal vitézt Ungnád Nogarollinak (ha már régebben nem ismerték egymást), Ungnadné pedig Nogarolli nejének — az egyik Anna a másik Annának. A kifejlett rózsza a nyiló bimbónak.

Nem föltűnő-e s nem késztet-e további gondolkodásra az a körülmény, hogy a nőt, kiről bizonyosan tudjuk, hogy vele költőnknek viszonya volt, Annának hívták, ép mint azt a másikat, kihez — eddigi gyanítás szerint — legszebb, legszívhezszólóbb dalait írta a főuri kobzos? — Kisértstük csak meg figyelemmel követni őket.

Az egész 1578-diki esztendő folyamában hol élte világát Balassa? nem tudjuk. Az a két szép költemény (Szilády kiad.

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a Harrach-család, a XVI-dik s XVII-dik században legalább, nagyon korán érő s igen szapora faj volt. Annánknak pl. még 19 testvére volt, apjának 13. stb. Maga Harrach Leonárd 22 éves volt mikor legelső gyermeke, a mi Annánk, született.

XXIV. és XXVII. sz.) melyet ez évben írt, nem mondja meg. Gyanítunk csak annyit lehet, hogy Egerben és Eger környékén. Én még hozzáteszem, hogy Szathmárban és Szathmár környékén is, a hol közelebbi barátságot kötött a szép Harrach Annával. Nehéz dolog ez nem volt. Hiszen gr. Nogarolli nejének más társasága, mint a férje alatt szolgáló magyar főúri ifjaké, nem lehetett. A német csapatok tisztjei túlnyomóan zsoldos nép valának, kiket ha a parancsnok egyszer-másszor asztalához hívtat is, nejének »udvárához« nem bocsáthata. Nem úgy a magyar tisztiek. Ezek főrendi, vagy legalább is előkelőbb nemesi házak, birtokos családok gyermekei lévén, a jó társaság alkotó, sőt hangadó elemét képezték. A szép és deli ifjú, kinek fölönt homlokára a dal igéző muzsája lehelte csókját, ha már származásánál fogva legkiválóbb volt a társaságban, bírt olyannal is, mely a női szívet a többi előnyös tulajdonokon fölül többi társai fölött megbűvölni képes: a harci dicsőséghez még a költői hírnév babérkoszorúját fűzte. Szépség, ifjúság, előkelő származás, Balassa-hév, katonai nimbusz és költői babér: annyi égi adomány egy emberben, hogy nem csuda, ha a gyermekifjú asszony, ki zord s nálánál sokkal öregebb férje oldalán nem találta meg azt, a mit szíve kívánt, Bálinton felejté szemét s elvesztette szívét. Hogy pedig a dalnok is könnyen lángra gyúladt, főként azzal a tizenhat tavasszal szemben, melynek rózsái az ifjú asszonyka orczáirúl mosolyogtak felé, azt Hartyáni Imre az ő hűséges inasa s íródeákja¹⁾ bizonyítja. »Nem mindent (= mindenkint) hevít úgy az szerelem tüze talám mint ötet« — mondja a jámbor ember az ő jó uráról.

Ezek előrebocsátása után *legelőször is és egyelőre azt az állítást merem kockáztatni, hogy Balassa Bálintnak »Annához« és róla írt versei²⁾ nem mind Losonczy Annához vannak intézve, hanem közülök egy-kettő Nogarollinéről szól.*

Nézzük csak a XXVII. számút: »Anna nevére«, melynek

1) V. ö. Szilády Á. Bevezetés XLIX. lap.

2) Ezeket Szilády elősorolja a IV. számú költeményhez tett jegyzetben, 244. lapon, ú. m.: a III., IV., V., VIII., IX., X., XIII., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIV., XXV., XXVI., XXVII., XXIX., XXXIV., XXXV., XXXVII. s ettől kezdve a LIX-dik számúig valamennyi.

versfejei e szót rejtik: Annámért. E költeményt, mint az utolsó strófa világosan mondja, 1578. végében írta szerzője. Olvassa el bárki a verset s *kénytelen* arról meggyőződni, hogy az folytonos naponként való, jelenben tartó érintkezés szülte viszonyok befolyása alatt készült. Panaszkodik a költő, hogy kedvese nagyon félti, ha bánatos, azt hiszi kedvese, hogy másért, más után búsul; ha örül, azt hiszi a nő, hogy más szeret, azért *víg*. Oly közvetlenséggel vezet elénk a költő kedvese kedélyállapotát, hogy szinte látni véljük a féltő, szerető nőt, a mint könnyeborúlt szemekkel tesz szemrehányást dalnokának a képzelt hűtlenségért, esküszegésért, s mintha hallanók az ifjú költő lévvel sűgött válaszát:

Te böcsülhetetlen drága szerelmesem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkeim:
Nincs kívüled nekem
Ki sok bánatimba vigasztaljon engem.
Hitemet én el nem felejthetem, hidjed! . . .

Ép úgy kiérzik a költeményből, hogy itt még egy új, ki nem próbált szerelemről s szerelmi hűségéről van szó. Úgy ez a körülmény mint a naponkénti, s ismétlem, jelenben tartó (nem a múltra vonatkozó) érintkezés egy új Annára s nem Losouczy Annára kényszerít következtetni. Ungnádné 1578. végében már régen lenn Tótországban volt férjével, ki banná nevezteték; tehát naponként, élőszóval semmikép nem érintkezhetett szerelmes dalnokával. A mi a levél által való érintkezést illeti, ezt, ha a költemény értelme nem zárna is ki (a mint hogy kizárja), már azért sem lehet föltennünk, mert abban az időben a török ditiön keresztül Slavoniából Egerbe szerelmes levélkék küldözgetését képzelni lehetetlen. Hiszen komoly, állami ügyekben is a legtöbbször csak *salvus conductus* mellett közlekedtek a levélvivő »követek.«

Állításunk csak nyer alaposságában, ha tekintetünket a XXV. számú versre fordítjuk, melynek czíme: »Losouczy Anna nevére«, s mely a versfejekben is e nevet rejti. Ez a költemény egy igen-igen szép, érzékeny búcsúdal. Nem a költő távozik, hanem kedvese válik tőle.

. . . . árva fejemtől

A vált el ki engem szeretett hü szívűl.

Meggondolva, hogy az előttelevő XXIV. számú ének (»kit egy bokrétáról szerzett«) 1578-ból való, a XXVII. számú pedig, melyről föntebb volt szó, 1578. *végéről*, bizonyos, hogy a XXV. számú búcsúdalt akkor szerzette költője, mikor Ungnádné férjével az újonnan kinevezett bánnal Egerből Slavóniába távozott. Alig múlik el több mint félesztendő s a dalnok, ki évek során rajongott Losonczy Annáért, a szép Harrach Anna szemének lesz rabja.

Talán nem is a XXVII. számú a legelső vers, melyet Harrach Annára írt Balassa Bálint. E közt s a Losonczy Annához írt búcsúdal közt van egy gyönyörű hasonlatokkal bővelkedő, igazán elragadó költemény, »kit egy gyémánt kereszt mellett küldött volt« kedvesének, a XXVI. számú. Lehetne ugyan azt mondani, hogy a keresztet emlékül adta a vallásos, buzgó dalnok távozó kedvesének. De ez ellen azt kell kiemelni, hogy e költeményben válásról, távollétről egy szó sincs, s így Losonczy Anna ellen bizonyít; a mint másrésről Harrach Anna mellett szól ez a strófa:

Így mi szerelmünket mi se hagyjuk túlünk

Rágalmazók miatt elesni közülünk:

Ám szóljon felőlünk

Ki szinte mit akar; — hiszem tiszta lelkünk.

Csak arra kell gondolnunk, hogy a férj és a költő közötti komoly »dissenziót« bizonyára hírnek-szónak, mendemondának, *vígalomnak* kelle megelőzni, míg Nogarolli ezt megsokalta s föllépett.

De nem elégszem meg azzal az állítással, hogy a XXVII. számú Anna nevére írt költemény s az előzője Harrach Annára vonatkozik. Ki merem azt is mondani, hogy a XXV. számú (*búcsú*) dal az utolsó költemény, mely Losonczy Annát illeti. E vers képezi a válaszfalat az új és a régi Anna között. Innen kezdve a régi kedves képe eltűnik s ragyog az újé — közel másfél tizedig. Tehát a *Júliáról szerzett énekek* Júliája alatt is egész bizonyosan nem Losonczy Annát, hanem valószínűleg Nogarolli nejét kell gondolnunk. Megkísértem bebizonyítani.

A költemények, a mint azokat Hartyáni Imre a költő manuscriptuma után leírta, időrendben következnek. A XXIV., XXV., XXVII. számúak bizonyos, hogy 1578-ból valók. Innen a XXXIII. számúig következők az 1578—83. évek közti időben keletkeztek, a mely utóbbi évben a költő házasúlni készülvén, »bűne bocsánatjéért könyörgött.« Boldogtalan házas életéből (1584—88.) valók a XXXIV—XXXVI. számúak. A következőt »akkor szerzette, mikor az feleségitől elvált« — s ettől kezdve jönnek a Júliához írt s vallásos költemények, a Coeliárúl írt s más virágénekek, az 1588. s következő évekből.

Már most, ha a XXVIII. számú közönyös éneket átugorván, a következőt vizsgáljuk: ennek tartalma meggyőz bennünket arról, hogy nem Losonczy Annáról beszél a költő. Az a baja, hogy nem leli »semmi módját mint kell szemben lennie« kedvesével; de nem távolság választja el, mint Losonczy Annától, ha erről szólna, elválasztaná; hanem az irigyektől nem juthat »mint tevistől a szép violához (!)« hozzá. Egyedül akar lenni vele; mások előtt, társaságban eleget láthatja. A XXX. sz. költemény ismét nem Losonczy Annához van írva; bizonyos ez abból, hogy a 25-dik versszakban így szól:

Engem, hogy igazán szeret azt megtudtam;
Kiért magam én is csak néki ajánlottam.

Ezt Losonczy Annáról legalább 5 esztendei szerelem után nem most kellene elmondania. De elmondhatta új szerelméről Harrach Annáról. Azt gondolom azért, hogy e költemény 1578—1579-ből, a viszony elejéről való. Lehetetlen, hogy ettől az időtől házas élete végeig többet ne dallott volna Balassa, mint az az egy-két reánk maradt költemény. A XXXI. számút, melynek csak első sorát bírjuk, s a két következő vallásos tartalmút átugorván, ama nevezetes költeményhez érünk, (XXXIV. sz.) melyet »akkor szerzett, hogy a felesége idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni . . . jutván annak az szerelmesinek igazsága (= igaz volta) eszébe, a kit ok nélkül bolondúl elhagyott volt feleségiért.« A feleség hűtlensége visszaemlékezteti őt arra, kit »mint gyümölcsiéért diófát ág közúl, tülem úgy elverém javáért ok nekül.« De elverte-e, értsd: elhagyta-e Losonczy Annát? Nem.

Losonczy Anna, a költő szerelmét bírván, távozott Slavoniába. Másnak kell lenni a kit elhagyott akkor, mikor megházasodék, olyannak, a kivel folyton érintkezett, s a ki őt kérve-kérte: ne nősüljön meg, maradjon az övé; a ki megesküdütt neki, hogy soha nő nem fogja őt úgy szeretni mint ő s a ki midőn látta, hogy könnyörgései hiábavalók, ismerve lovagja bensejét s ismerve talán a nőt — Dobó Krisztinát — is, kit elvenni akart, megjósolta, hogy boldogtalan lesz. Erre vonatkozik a szép költemény következő strófája:

Titkos keservemben húll orczámrúl könyvem,
Rólam mit prófétált, tült mert mind fejemen,
A ki keservesen válék el én tülem.

A XXXV. számú támpontot nem nyújt; a következőnek csak első sorát bírjuk: forduljunk a XXXVII. számúhoz, mely a Júliáról szerzett költemények elseje, melyet akkor írt »mikor az feleségétől elvált.« A költő újra szabad. Régi szerelmének nyájás képe bátran, békében, fényes világban, rossz feleség sőtét képétől be nem árnyékolva ragyoghat lelkében. Cupidó a költőnek bemutatja Júliát; következik Júlia rajza, rövid oly leírás, melynek az egész magyar irodalomban talán csak a Petőfi »tündér-orczád tejben uszó rózsája« a párja. Cupido mondja Júliáról

Inhol szép Julia, anyám helytartója ez föld kerekiségében,
Szemiben nyilamat, horgas kezijjamat adtam szemöldekibe,
Szívem ajakában, fáklám orczájában, mézcm foly beszédiben.

Álljunk meg egy pillanatra e fönséges nőnél. Lehetett-e ez a Júlia Losonczy Anna? Mielőtt rá felelnénk, vetkezzük le a költői hangulatot, a mibe e gyönyörű hasonlatok beleringattak s legyünk — nagyon prózaiak. Nem fog ártani, mert nem a költői rovására s nem az igazság kárára történik.

Vajjon hány éves volt Losonczy Anna, mikor Balassa Bálint e szép költeményt írta? Ungnádne *legkésőbb* 1550-ben született, mert atyja halálakor (1552.) kisebb huga Fruzsina is a világon volt. Legyünk udvariasak s mondjuk csak *legkésőbb*; noha okunk van azt hinni, hogy Anna a 40-es évek szülötte. De ha csakugyan 1550-ben mosolygott is rá először a nap: 1588—1589-ben, mikor Balassa felesége válása után a költeményt írta, már 39—40 éves matrona volt. Nehezen hihető, hogy élte jarát

5 36—37 éves férfi egy negyven esztendőss asszonyság iránt oly erelemre gyuladjon, mint a minőt a Júliához írt versek leheltek s pedig annál nehezebben, minél inkább bizonyos, hogy azokat a verseket a költő Balassa s nem valami főúri udvari poéta írta. Azt hiszem sokkal természetesebb arra a régi szeretőre gondolni, kit még 4 év előtt is oly forrón szeretett, kinek emléke a földogtalan házasság ideje alatt neki vigaszt nyújtott, ki a 3—4 év után is 26—27 esztendőss szép menyecske volt: a másik nővére, Nogarollinéra. 1588-ban mikor »jó hamar lovakért« Erdélyt járta be, Kassán utazván keresztül, láthatta újra az 1585. óta ott lakó Harrach Annát, s tán épen ez alkalomból észült a XXXIX. sz. kedves kis vidám dal, melynek címe: *Hogy Júliára talál, így köszöne neki.*«

Ez az »argumentum senectutis« érvényesítendő a XXXIV. számú versnél is már (csak hogy nem akartam ott a mondandókak elébe vágni) s megállja helyét kifogás nélkül valamennyi úlia-féle költeménnyel szemben, sőt a Coeliáról írtaknál is. Különösen kiemelem ez utóbbiak közül a XIV. számút, melyet akkor írt a költő, midőn 1589. végén Magyarországból kibújdozott. A gyönyörű búcsúdál a következő szakasszal végződik:

Immár sólymocskádat,
Kedves madárkádat,
Kit karodon hordottál,
Klárissokkal rakott,
Szkófiúmmal varott
Lábszinóron tartottál —
Bocsásd el békével
Szegényt, hadd menjen el,
Reá ne haragudjál!

Lehet-e itt Losonczy Annára gondolnunk?

Még csak egyet kell megemlítenem. 1587-ben Losonczy Anna özvegygé lőn;¹⁾ 1588-ban Balassa Bálint szabaddá nevezte őt. Ha régesrégi első ifjúkori szerelme az, a kit most is szeret, ha annak viszonszerelmét illetőleg csak századrész is igaz abból a dalból, amit a költő annyi édes dalban zengett: akkor érthetlen, kima-

¹⁾ Gauhe Gen. hist. Adels-Lexicon II. 2830.

gyarázhatlan dolog, mért nem vette nőül? hiszen a gyászév lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s mért engedte az oly hosszú időn óhajtvá óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejévé? Annál érthetlenebb ez, minél szenvedélyesebbek a dalok, melyek épen ekkor, 1588-ban, fakadnak a költő tépett szívéből. De érthetővé, világossá válik mindez, ha tudjuk, hogy Losonczy Anna képe 1578. óta eltűnt az ő lelkéből s más Anna az a kiért olthatlan lánggal ég: az, a kit midőn ő maga szabaddá lőn is, nem tehet magáévá. Az a »kitűnő« nő lesz ez, a kit még oly pörös természetű iratban is, mint a minő a főherceghez benyújtott folyamodása, »egregia foemina«-nak mond: Nogarolliné, Harrach Anna.

Érdekes volna megdönthetlenül bebizonyítani, hogy e nő, már kezdetben is, tudott magyarul. Hogy később Balassa Bálinttal való viszonyának ideje alatt meg kelle tanulnia, az bizonyos. Társasága mint föllebb említém csak magyar volt 7 esztendőn 1578—1585. keresztül s a főbbrangúak akkoriban bizony csak és csupán a magyar nyelvet használták; nagy kivétel volt köztük Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz, vagy Balassa Bálint — az ország nyugoti részéről — a kik németül is beszéltek. Ha már idegen nyelven beszélni tanult a magyar úr, az olaszt választotta, melylyel az udvarnál is és előkelő idegenek közt is egyformán boldogúlhatott. Ily társaságban meg kellett barátkoznia Nogarollinének is nyelvünkkel, melynek tanulásában férje (magyar nő fia) ki azt tökéletesen bírta, segélyére volt bizonyosan. Nagyon valószínű azonban, hogy már lánykorában tudott magyarul. Családja nagyon szíves viszonyban állt az Erdődy, Pálffy s Batthyányiakhoz; e családok lányai, barátnői, körében könnyen megtanúlhatott.

Megjegyzem még, hogy Nogarolliné férjének a 90-es években történt halála után, másodszer b. Breuner Sigfriedhez ment nőül.

Most pedig ha már Újvár és Végles pörös dolgaiból indultam ki, illendő oda vissza is térnem, annyira a mennyire Balassa Bálintot érdeкли.

A pör a rokonok közt nem akart véget érni s a főherczeg gyidőben a nyitrai püspök tanácsát követendő, elhatározá, hogy a Balassa Andrással kötött szerződést fölbontja s idegennek adja Újvárat zálogba, a ki aztán pénzzel kielégíti a Balassákat. Illés-ázyt, e pénzes urat is fölszólítja a kamara e célból, de nem tudak megegyezni, mert Illésházy Újvárat csak örökáron megvenni olt hajlandó.¹⁾ Hosszú húza-vona után újra visszatért a főherczeg a Balassával kötött szerződés realizálásának gondolatához, s nikor már az év vége felé (1589.) közelgett a terminus, melyen Liptó-Újvár inscriptiója lejár, ráíratott a magyar kamara által Bálint öcscsére Ferenczre, hogy jelenjék meg a magyar kamara előtt, s vegye át Újvár zálogösszegének őt illető részét azon pénzzel, melyet András úr a kamarának le fog fizetni. E parancsról Bálint nem tudott semmit, mert már akkor Lengyelországban árt, nem birtokain, mert hisz ilyenek, Kamenicz cladatván, nem roltak,²⁾ hanem bújosni, keble fájdalmát enyhíteni idegen földön.

Ferencz a parancsot későn vette, mert Egerben az ország védelmében vitézkedett. Ezt az egi káptalan bizonyítványával attestálva folyamodást nyújta be, kettőt is a főherczeghez³⁾ hogy hagyja meg őt Újvár birtokában, ha nem is ősei érdemeiért s azon szolgálatokért, melyeket ő maga tőn 12 év alatt saját költségén, vére hőségés ontásával a végekben, legalább az istenre való tekintetért; vagy ha csakugyan cedálnia kell Újvárat, ne e téli időben kellessék azt tennie. Roszúl állhattak szegény Ferencznek ügyei, mert az egész országot hívja tanúbizonyosságúl, hogy annyi hőségés szolgálatai után nincs Újváron kívül az egész hazában egy talpalatnyi föld, melyet övének mondhatna s a hová fejét le-hajthatná. Kész azt a summát, melyet András ígért, Újvárra fölülfizetni, ha időt enged neki a felség, míg a pénzt a télen rokonaitól s barátaitól kölcsön kérheti. Folyamodásai elsejében még Végles ügyében is — nem könyörög, hanem tiltakozik s azt a bírói ítéletet, melynek alapján András a magáénak vallja Vég-lest, érvénytelennek nyilatkoztatja, mert az nem törvény útján,

¹⁾ Sok acta e felől az udv. kam. ltírban.

²⁾ Ide igazítandó ki Szilády Bevez. XXXVI. lap.

³⁾ 1589. nov. 27. előtt és egy másik kelet nélkül. Eredetiek.

hanem »commissióból« kelt s hozatalakor mind bátyja távol volt, mind pedig ő maga Egerben szolgált.

Újvár ügyében kedvezőtlen választ kapott Ferencz, Végles ügyében pedig nem is felelt neki a főherczeg. E méltatlanságon Bálint, ki mint Szilády jól mondja, folytonos összeköttetésben állt a külföldön is öcscsével, elkeseredvén, öcscsével együtt a következő mérges kérvényt nyújtá be a főherczeghez, melyet csak ő és senki más nem fogalmazhatott: ¹⁾

Főnséges főherczeg! Hogy Főnséged a magy. tanács és magyar kamara véleményét megvetvén, őscinek t. i. Ferdinánd és Miksa császároknak záloglevelükben adott világos ígérete ellenére saját maga határozatát, melyet folyamodásainkra adott volt, megmásítja: elismerjük, hogy balszerencsénknek s a méltánytalan sorsnak kell tulajdonítanunk, a mi ellen sem igazság, sem érdem nem használ semmit s a mit békén kell tűrnünk. De már az csudálatosnak és türhetetlennek látszik előttünk, hogy véglesi részünkről egy hanggal sem válaszol Főnséged, holott az egész Magyarország tudja azt, hogy az a vár minket és Balassa Andrást egyenlő jogon illet, mi azt sem pör útján, sem egyébként el nem veszítettük, hanem Főnséged tőlünk erőszakkal ragadta ki. Könyörgünk azért igen alázatosan Főnségednek, méltóztassék rendelkezni, hogy részünket visszanyerjük. Különben isten előtt protestálunk s tiltakozni fogunk az országgyűlésen a rendek előtt is, hogy rajtunk ily nagy injuria esett, melynél nagyobb nem képzelhető.

Főnséged alázatos hívei

Balassa Bálint és Ferencz.

Ez az utolsó nyom B. Bálintról ez ügyben. Mi történt B. András és fia Zsigmond, aztán B. Ferencz közt: az már bennünket nem érdekel.

Berekesztem közlésemet. Ha idővel sikerül valakinek — a ki tán e közlés által lőn figyelmessé — szerencsés véletlenből több és bizonyosb adatot fölhordani B. Bálint és Annája felől, mint én itt fölhozhattam: akkor azt hiszem nem volt haszon nélkül való dolog megbolygatnom Újvár és Végles ügyét, mely engem e nyomokra vezetett.

KÁROLYI ÁRPÁD.

¹⁾ Kelet nélkül az Újvárt illető iratok közt. Ered.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Nem sokára László átkelése után — augusztus 5-ikén — megtörtént Jadrában az ő koronázása. A szent korona ugyan nem volt kéznél, tehát egy más kellett előrántani, annál inkább igyekeztek László és hívei erről különböző helyekre intézett tudósításaikban a magyar szokások megtartását¹⁾ s a nagyszámú előkelők jelenvoltát kiemelni. Mily súlyt fektettek Lászlóék e koronázásra, érdekes tanúsága annak, hogy maga sietett ez eseményről mindjárt az nap értesíteni a velencei köztársaságot.²⁾ Sietett királyságát azzal is emlékeztetéssé tenni, hogy mindjárt az első napokban adományokat osztogatott és szabadságokat erősitett meg.³⁾

Másokra azonban aligha tette László koronáztatása azt a hatást, a mit ez ünnepélyes cselekvénytől vártak. Önkéntelenül fölmerült mindenki előtt az a kérdés: miért nem Székes-Fehérvárt, s bizonyára nem volt senki, a László hívei közül, a ki erre kielégítő választ adhatott volna. Zsigmond hívei pedig kétségkívül nem mulaszták el emlegetni, hogy az nem nagy dolog valahol az ország szélén megkoronáztatni, tessék annak közepén azt megkísérleni, ezen felül az idegen korona alkalmazása is oly körülmény volt, a mit a magyar nép igen tekintetbe vett és pedig

¹⁾ Arra nézve eltérők a jelentését, vajjon Kanizsai János esztergomi érsek eszközölte ezt, vagy pedig az apostoli szék követe. V. ö. Horváth id. m. 429.

²⁾ Monum. Slav. Merid. IV. 479.

³⁾ Így megerősítette Spalató és Sebenico kiváltságait. U. a. V. 12. és 14. a Verebélyi és Vadászi családokéit. A magyar országos levéltárban.

László hátrányára, a mint hogy Zsigmond király nem is késett e körülményt, a hol csak lehet vala, kiemelni.

Az első meglepetés elmulta után, úgylátszik, Velence is ily szemmel nézte a dolgokat. Visszatérve a házasság halasztás politikájához addig kívánták válaszukat függőben hagyni, a míg meggyőződnek, lesz-e valami a László-féle kísérletből vagy nem. De az ügy nem akart haladni s a velenceiek, a nélkül hogy a dolog haladásáról tiszta képet nyertek volna, kénytelenültek, hogy illedelmetlenek ne legyenek, augusztus 27-ikén tárgyalás alá venni a kérdést, mit kelljen Lászlónak válaszolni. Ekkor is csak oly határozatot hoztak, a mely távol volt mindennemű állásfoglalástól. Elhatározták, hogy követet küldenek Lászlóhoz de ennek nem adnak semmi írást megbízó levelén kívül s ez élőszóval fogja általános szavakban a köztársaság örömét és jó kívánatait kifejezni.¹⁾

E politikának helyessége rövid időn kitűnt. László, a ki oly szívós volt igényeinek föntartásában, annál gyöngébb volt azok érvényesítésére irányzott törekvéseiben. Zsigmond ellenben s annak hívei megfeszítették minden erejüket s a pápolczi csata elég volt arra, hogy László egész vállalatát megghiúsítsa. A mi még hiányzott, azt kipótolta a Zsigmond által október 8-ikán kibirdetett közbocsánat, úgy hogy szintén a sors iróniája gyanánt kellett annak feltűnni, hogy Trau és Sebenico épen ezen a napon léptek egymással szövetségre »László, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya korában, ő felsége tiszteletére és diadalára.«²⁾ Rövid időn Dalmáciára szorúlt, a hol szintén nem tudta magát fentartani. November 3-ikán már a zengi gróf is Velenczétől tanácsot kért az iránt, hogy mittévé legyen a mind több és több hatalomra jutó Zsigmonddal szemben, november 7-ikén pedig elhagyta László az ő pünkösdi királysága színhelyét.³⁾

Lászlónak minden eredmény nélkül történt hazamenetelével trónkövetelőségének Zsigmond uralmára legveszélyesebb része bevégződik, az a része, a melyben csakugyan nem látszik lehetetlennek, hogy az Anjou háznak ismét sikerül László személyében elnyerni a magyar trónt. Ezentúl alig lehetett már az ő érvényesülésére számítani, legfőlebb ha Zsigmond király hirtelenében elhunyt volna. Velence is meglepéssel tekinthetett vissza a László irányában tanúsított politikájára. Az az egészben Lászlónak kedvező semlegesség nem segítette Lászlót arra, hogy Magyarországot megszerezze, de képessé tette arra, hogy teteme-

¹⁾ U. a. V. 13.

²⁾ U. a. V. 18.

³⁾ Raimo Annales ed. Muratori Scriptorum Rer. Ital. XXIII. 224.

sen meggyöngítse Magyarországot, meggyöngítette magát Nápolyt is, megkapta ezen felül Velence az addig csak tényleg, de nem joggal bírt Corfű teljes tulajdonát néhány ezer aranyon. Ez mindez megtörtént a nélkül, hogy érte bárkivel ellenséges viszonyba keveredett volna.

A szentisvánnapi járandóság azonban még mindig közvetlenül előtérben levő kérdés volt. Alig húzta ki László a lábát Magyarországból, azonnal elküldte Zsigmond Lerberer Zsigmond budai polgárt a köztársasághoz — a vele küldött levél november 22-ikén kelt — hogy követelje a most már négy évről hátrálékos adót. Ugyanekkoriban híre járt annak is, hogy László király el akarja adni Dalmáciát Velenczének. E hír nem hagyta Zsigmondot nyugodni s deczember 2-ikán újabb levelet intézett ez ügyben a köztársasághoz. A király, úgy látszik, teljesen meg volt győződve a hír valóságáról, bár azt írja, hogy nem biztos tudósításból vette ezen értesítést, levelének szavai legalább arra látszanak mutatni. »Azt hiszszük, hogy ti nem teszitek, mert ez az igazság ellen volna. Nyíltan megsértené ez a béke azon pontját, mely szerint semmi esetre sem szabad Dalmácia ügyeibe elegyednetek. Azt is tudjátok, hogy László nem igazi birtokosa és ura Dalmáciának, miután az Magyarországnak van alávetve, annak pedig isten kegyelméből mi állunk élén. Kérünk tehát, hogy, ha a mit hallunk igaz, legkevésbé se egyeztetek László szavaiba, hanem inkább tekintsétek azokat semminek. Ez esetben megtartjátok tisztességteket és becsületeteket és a mi lelkiünk előtt is nagy tetszést nyertek.«¹⁾

Zsigmond két rendbeli levelével csak január 29-ikén foglalkozott a köztársaság tanácsa. Hogy miért csak most, arra igen egyszerű a felelet: a köztársaságra nézve mindig kellemetlen volt az adó kérdésre felelni, mert egyenesen nem mondhatta ki indokait, a csűrés csavarásba meg már szinte beleunt. Nem is történt meg ezen tanácskozás egész addig, a mig a magyar követ igen határozottan ki nem jelenté, hogy ő neki már semmi kedve sincs a várakozásra, sőt már tiltakozni is akart a köztársaság eljárása ellen s választ nem várva távozni el Velenczéből.

A válasz adásánál a köztársaság a neheztelőt adta. El van nagy hangon mondva, mennyi és mily szolgálatokat tőn Velence Zsigmondnak és családjának, hogy azokért másforma hálára számítani volna jogosítva, hogy a köztársaság mennyire igyekeznék előmozdítani Magyarország javát — egy szóval el van mondva mind az, a mit a diplomáciai nyelven elmondani szokás, mikor azt, a kitől valamit megvonnak, még meg is leczkértetik. A másik

¹⁾ Monum. Slav. Merid. V. 31.

levélre pedig röviden azt válaszolták, hogy a László király felől nyert értesülés teljesen elüt a valóságtól, nekik semmi ajánlatot nem tett ez iránt. Horváth Mihálynak erre az a megjegyzése, hogy Velence megijedt Zsigmond fenyegetésétől s azért hagyta abban az alkudozást, azonban ismerve úgy az előbbi, mint a későbbi tárgyalási iratokat, el kell ismernünk, hogy Velenczének igaza volt, mikor tagadta, hogy Dalmácia ügye szóban forgott volna.

Ugyane gyűlésből feleltek Zsigmond azon ajánlatára, a melyet Barbádico János útján tett. Mint a mult évben László, úgy most ő kívánt a köztársasággal szövetségre lépni. De első sorban László ellen, a mely esetben igen könnyű dolog lett volna László kiszorítása. Velence még most sem volt hajlandó kilépni a semlegességből s ily választ adásával bizta meg Barbadicot: a királylyal szívesebben lépne szövetségre, mint bárki mással, de sok, nagy és terhes elfoglaltatások következtében, a melyek a hercegi uraságra nehezdednek, ez úttal nem vállalkozhat.¹⁾

Zsigmond követe nem elégedett meg e válaszzal, azt kívánta, hogy ha nem lép Velence szövetségre a magyar királylyal, tanúsítsa más módon iránta való jóindulatát s tegyen le esküt a turini békekötés pontjai megtartására. A köztársaság természetesen erre sem volt hajlandó, mert igaz ugyan, hogy ily-nemű eskü megtartását nem igen szokták komolyan venni, mind-azonáltal igen kellemetlen lett volna oly pontokra megesküdni, a melyek megtartása már ez idő szerint sem volt szándékában. Ezen ajánlatra sem kívántak tehát felelni s csak akkor kezdtek róla gondolkozni, mikor azon követ »nagy illetlenséggel sürgeté a haladéktalan feleletet, mondván hogy nem várhat, a mi minden tiszteség és a követségeknél gyakorlatban levő szokás ellen van.« Február 2-ikán tehát azt határozták, hogy tudattassék vele, hogy másnap megállapítják a választ, ha akarja megvárhatja, ha nem, elmehet dolgára.²⁾

A király követe elvárta a másnapi határozatot. Ennek eredménye a következő felelet volt: »Ha jól megvizsgáljuk mindazt, a mi bizonyos idő óta Magyarországon és az annak alávetett tartományokban történt, úgy véljük, hogy most nem tehetjük le a kívánt esküt. De valamikor a magyar korona részről meg lesz, a mit a béke kíván, mi készek leszünk a mondott esküt letenni s felséges Lajos király és köztünk létrejött béke alapján s azt meg is tartani.³⁾

A szövetségi ajánlat visszaütését egyelőre szó nélkül hagyta Zsigmond, az adó megtagadását azonban nem s április

¹⁾ U. a. V. 32. — ²⁾ U. a. V. 33. — ³⁾ U. a. V. 34.

9-ikén újabb levelet intézett ez iránt a velencei herceghez. Ebben azt írja, hogy a velenceiek válasza kétértelműen volt fogalmazva s ezért nem lehetett világosan megérteni, vajjon meg akarják-e adni ez idő szerint, vagy pedig visszatartják az ő nagy kárával. Óhajtja tehát, hogy gyorsan kinyilatkoztassák, akár igenlőleg, akár tagadólag, mi a szándokuk, hogy tudjon mihez igazodni. ¹⁾ Zsigmond király ugyan kétségkívül igen jól megértette a velenceiek addigi elútasításait, de nem kívánta azt tenni, hanem a helyett a jelen levéllel egyenes nyilatkozatra kényszeríteni. A minthogy az egész azt a benyomást teszi, hogy oly hangulatban íratott, mikor a király nagy mértékben bosszús volt s e levél mintegy bevezetésül kívánt szolgálni a velenceiek által elkövetett sérelem megtorlására. Azonban Zsigmondon is gyakorta megesett, hogy egyszer-egyszer fölindulásában tovább ment, mint a mennyire tulajdonkép akart. Úgy volt ez úttal is. Mit válaszolt Velence az ő levelére, nem tudjuk ugyan — e darab hiányzik a fennmaradtak közül, — de a további események nem hagynak fenn semmi kétséget az iránt, hogy ismét elútasító volt.

És Zsigmond mégis hagyta a dolgot a nélkül, hogy további lépéseket tett volna, csak a nyár folyamában küldött ismét követet s az ennek adott útasítás ismét csak a szokott módon hangzott. Ez ismét kifejezé csodálkozását a felett, hogy Velence nem akarja a kérdéses összeget megadni, holott a magyar király a békét soha sem szegte meg és semmit sem tőn a velencei köztársaság ellen. A szokásos felszólítás maga után vont a szokásos választ. »Meg vagyunk győződve, felelék, hogy a király ő felségének szándéka irányunkban és községünk iránt mindig jó volt és barátságos, hogy mindig békében kívánt és kíván velünk élni és annak határozatait megtartani. De ha a király jól megvizsgálja és tekintetbe veszi, a mik az elmúlt időben Magyarország és koronája tisztessége és jó állapota érdekében, annak fentartása és öregbítésére általunk történtek, ha tekintetbe veszi a két békének, a réginek és az újnak pontjait, biztosak vagyunk, hogy van ő felségében annyi bölcsesség és erény, hogy nyiltan bevallja és mondja, mikép mi és a mi községünk nemcsak barátai, hanem épen legjobb barátai voltunk neki, a mondott Magyarországnak és koronájának. Ennek a békének pontjait semmikép meg nem sértettük, hanem teljesen megtartottuk. A mi azt illeti, hogy a király csodálkozik azon, hogy megtagadtuk már négy év óta ama pénznek fizetését, s hogy nem tudja annak okát s azt akarja, hogy mondjuk meg neki, azt felelhetjük: mi nem akartunk máskép mint tisztességesen beszélni azon követekkel, a kiket ez ügyben

¹⁾ U. a. V. 39.

hozzánk küldött s azért mondtuk, hogy némely tisztességes és észszerű okokból nem felelhetünk. Felszólítva azonban ezt mondjuk — ez a felelet az egyetlen érdekes pontja a válasznak, mert ebben már majdnem nyíltan kimondják, hogy Magyarország rossz helyzete az oka a nem fizetésnek — annyi és oly dolgok történetek Magyarországon és a dalmát részekben, a melyeket tisztességből nem részletezhetünk, hogy Magyarország és annak koronája azok következtében nem voltak képesek irányunkban azt teljesíteni, a minek teljesítésére a mondott békekötés szerint kötelesek voltak. Ez okból adtuk a király követének ezt a feleletet. De valamikor Magyarország és koronája megtehetik azt, a mivel a mondott kötések értelmében tartoznak, mi is készek leszünk megtenni azt, a minek általunk kell történni, miután ő felségével, Magyarországgal és annak koronájával mindig kívántunk és kívánunk békességben élni.«¹⁾ S a magyar királynak e válasza nem volt mit felelnie, mert belátta, hogy annak, katonai ereje növekedése nélkül úgy sem lenne súlya.

A következő években sokkal kevesebb volt az összeköttetés akár László és Velence, akár Zsigmond és Velence között. László, úgy látszik, maga is meggyőződött arról, hogy neki nincs itt mit keresnie, figyelmét egészen elfordítá Magyarországtól, hagyta Hervóját helytartójául úgy gazdálkodni, a mint neki tetszett, maga csak annyi részt vett a dolgokban, hogy adományokat, kiváltságokat osztogatott oly módon, a mint az iránt neki előterjesztést tettek. Ő lemondva azon reményről, hogy Magyarország királya lehessen, Olaszországra fordította figyelmét s azon volt, hogy, ha már magyar király nem lehet, legalább Olaszországnak tudja tekintélyes részét hatalma alá hajtani.

Az olaszországi kérdések foglalták el első sorban Velenczét is, a melynek törekvése ez idő szerint oda irányult, hogy a Viscontik, Carrarak, Scalak és Esték viszályait felhasználva magának szárazföldi birtokot szerezzen. Mindazonáltal nem szűnt meg folytatni azt az eljárást, a melylyel Dalmáciában különösen, s az adria melléki tartományokban általában előkészítendő volt a talajt saját uralma megalapítására. Nem volt Dalmáciában oly város, a melylyel a köztársaság összeköttetést nem tartott volna fenn, mindegyikben megtelepültek kereskedői, ezek védelmére megjelentek consulai, jegyzői, a kik nemcsak a kereskedelmi érdekek védelmét tekinték feladatuknak, hanem politikai befolyásra is törekedtek. Gyakorta kölcsönözött a köztársaság vagy annak egyik-másik előkelő polgára városoknak és főuraknak: ez ismét egy oka volt a hatalom kiterjedésének, mert ha egy kapott,

¹⁾ U. a. V. 44.

öt kért s annak elérése érdekében mind alkalmazkodott Velence kivánságaihoz.

Ily kölcsön kötötte Trau városát Velenczéhez, ¹⁾ kölcsönök kérése tartotta folytonos függésbe a zengi grófot (a Frangepánok családjából), oly annyira, hogy ezekért késznek nyilatkozott, hol a köztársaság felsősége alá vetni magát, hol pedig jövedelmének felét lekötöni ²⁾). Az ilykép támadt politikai függés nyilatkozott már abban, hogy midőn 1402. nyarán László király hajói a dalmát vizekben elhatalmasodni kezdtek, ezek kihágásai ellen Velenczében emelt panaszt, ³⁾ midőn pedig Zsigmond király 1403. őszén Lászlót már szinte kiszorította, a velencei köztársaságtól kért tanácsot az iránt, minő állást foglaljon el vele szemben. ⁴⁾ A köztársaság ezen előkelőket azzal tünteté ki, hogy őket velencei nemes és polgár czímmel ajándékozá meg, a mely czím akkoriban nagy kitüntetés vala, annyira, hogy oly kisebb fejedelmek, mint a bosnyák királyok kitüntetésnek vették, sőt még Magyarország nádora, Garay Miklós is tett érte lépéseket, ⁵⁾ ajándékokat küldött nekik a családi ünnepeikre, például a lakodalmakra, s tőlök kapott viszont lovakat, sólymokat s hasonlókat. ⁶⁾

Jadra és Ragusa városok hatóságainak ígéretét vették, hogy ha újra kitörne Velence és Genua között a háború, nem állanak az utóbbinak pártján ⁷⁾), Cattaroban pedig annyira vitték a hangulatot a politizáló velencei kereskedők, hogy e város 1405. nyarán felajánlá készségét a hódolatra, a mit az igaz visszaütásitanak az épen akkor folyó paduai háború czímén a velenceiek. ⁸⁾

A bosnyák előkelőségekkel, úgy Hervója bánnal, mint Osztoja királyljal szintén folytonos volt az összeköttetés. Mikor az utóbbi a tenger partján város építését tervelé, a mely kikötővel is bírva hivatva volt Bosznia főközelekedési pontjává válni, sietett erről a köztársaságot tudósítani, nincs-e az ellen valami ellenvetése. Egyszermind arra is fölkerlte, hogy vállalja annak védelmét magára. ⁹⁾ Mikor pedig ugyan e király »tartományai védelmére« két fegyveres brigantint akart a tengeren tartani, előb kikérte Velence engedélyét, a mely annak megadásánál nem is mulasztá el hangsúlyozni, hogy azt csak azon föltétel alatt cselekszi, ha ez kötelezi magát hajóit oly útasításokkal látni el, a melyek azokat Velence és a velencei hajók irányában a legnagyobb előzékenységre kötelezik. ¹⁰⁾ Az 1403-ik és 1404-ik évben alkudozás folyt kereskedelmi szerződés létre hozatala tárgyában mind Osztojával,

¹⁾ U. a. IV. 428. — ²⁾ U. a. IV. 428., V. 3. 24. 25. 67. —

³⁾ U. a. IV. 472. — ⁴⁾ U. a. V. 24. — ⁵⁾ U. a. V. 74. — ⁶⁾ U. a.

V. 53. — ⁷⁾ U. a. V. 35. — ⁸⁾ U. a. V. 62. — ⁹⁾ U. a. IV. 460. —

¹⁰⁾ U. a. V. 4.

mind Hervojáival, a melynek eredménye jelentékeny kedvezmények kieszközlése volt a velencei kereskedők részére.¹⁾ A mint László Hervoját spalatói herczeggé nevezte ki, azonnal sietett Velenczét erről értesíteni, ugyanazt cselekvé Osztójának a bosnyák királyi székről való elűzetése és Tvartkó Surának arra emeltetéséről s ő is kikérte a köztársaság engedélyét arra, hogy Spalatóban s egyebütt gályákat s brigantinokat szereltethessen fel.²⁾ Más alkalommal meg kölcsön kért hajókat a köztársaságtól.

Ezen felül megszerezvén Velence Albániának némely részeit ezek, mint Dalmácziaival szomszéd terület, szintén segítették ottani befolyásának növelésében.

Míg azonban Velence olaszországi ügyeivel elfoglalva csak ilyképen készítgette elő a talajt, addig Zsigmond erélyesen hozzálátott a szávántúli vidék megtisztításához, miután Magyarországon teljes sikert mutathatott fel abbeli törekvésében. Ebbeli működését igyekezett Dalmácziaira is kiterjeszteni s így állván a dolgok nagyon érdekében állott tudni: mily állást fog Velence azzal szemben elfoglalni. E végből mindjárt két követet is küldött. Mindegyik elmondta, hogy Zsigmond már nagy sereggel — ötven-ezer emberrel — van azon úton, hogy Dalmácziaát visszahódítsa. Az első követ arra volt a köztársaságot fölkérendő, támogassa, mint a király régi barátja a vállalatot, nehány a magyar király rendelkezésére bocsátandó hajóval. A másik már többet akart. Ez szövetséget ajánlott, az egyházi szakadás érdekében is volt megbízása, ezen felül meg volt bízva följánlani Zsigmond király közbenjárását Velence és Padua között. Az utóbbinak ura ifjabb Carrara Ferencz volt, fia N. Lajos egykori szövetségesének s annak, a kinek országán 1388-ban osztozott meg Velence Milanóval. Azonban már két év múlva sikerült az ifjabb Carrarának a Milánóhoz jutott résznek, t. i. magának Paduának és vidékének és pedig a velenceiek jóakarátú szemlegessége mellett birtokához jutni. Azóta a Carrarák ismét nagyrészt vettek a felső-olaszországi harcokban, ismét oly vitézül küzdöttek s oly ügyesen ármánykod-

¹⁾ U. a. V. 36. 39.

²⁾ U. a. V. 45. — Ezen adatok arra is módot nyújtanak, hogy meghatározzuk Osztója elűzésének idejét. Az előbbi okirat, a melyvel a velencei kereskedőket kiváltságokban részesíté, április 22-ikén kelt, Hervojának levelét pedig, a mely az ő elűzetéséről teszen tanúságot, július 31-ikén már tárgyalta a velencei tanács. Ilyképen ez csemeny körülbelül az 1404-ik év júniusára, de mindenesetre azon évnegyedre teendő. Ez pedig annyiban fontos, mert ennek ideje eddigelé nem volt ismeretes és Horváth Mihály öt ez évben már visszahelyezteti.

, hogy sikerült újra jelentékeny hatalomra szert tenniök, a mi ismét háborúba bonyolítja őket a tőlük tartó Velenczével.

A harcz 1405-ben volt a válság szélén s így korántsem indokolatlan Zsigmond ajánlata. De a köztársaság mit akart a békéről tudni s az 1405. augusztus 3-ikán tartott üléseben azon választ állapították meg ezen ajánlatra, hogy rara Ferencz aunyi kárt tett Vélenczének s e háború már yijában van a köztársaságnak, hogy csakis kiűzése és állammegsemmisítése szolgálhatnak annak váltságául. Ép ily elutavolt a válasz, a mit — ugyanezen ülésből mindkét követnek ak a magyar kérdésben tett előterjesztéseikre. A hajók kölözését megtagadják, azon a czímen, hogy a Padua ellen viselt orú igénybe veszi minden erejüket, s ugyanez okot hozták fel a retség kötése ellen is. ¹⁾

Zsigmond és követei nem akarták ezzel az elútasítással be i. Ott maradtak-e folyvást vagy újak mentek nem vehető ki a zökönyvekből, az azonban bizonyos, hogy mintegy két hónap lva — október 17-ikén — újabb magyar előterjesztéseket tár lt a velencei tanács. Ez úttal ismét mindenki ellen való szövetség ajánlottak magyar részről, a velenceiek azonban visszautasították n a czímen, hogy ők mint kereskedő nép nem vállalkozhatnak e, mert ennek következtében kénytelenek lennének olyanokkal z viszonyba keveredni, a kikkel most jól vannak. ²⁾ Október kén adták ki a velenceiek ezen határozatokat a már útra kész eteknek. Ezek az utolsó pillanatban akarják megkísérteni még szer szerencséjüket s csak azt kérik, engedjen át a köztársaság any puszta hajótestet s engedje meg, hogy azok a magyar király tségére Velenczében fölszereltessenek. A tanács azonban más elhatározá, hogy még ezt sem tartja a semlegességgel meg zőzőnek, tehát még ebbe sem egyezik. ³⁾

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 61.

²⁾ U. a. V. 65.

³⁾ U. a. V. 66.

KÜLÖNFÉLÉK.

KELEMEN LAJOS ÉLETÉNEK ISMERTETÉSE.

A »Pesti Hirlap« idei június 8-iki száma tárczájában a Kazinczy Ferencz gyűjteményéből közöltem volt ez író egy hazafias szellemű, igen szép versét, s minthogy előttem annak korábban már közrebocsáttatása s Kelemen egyéb írói működése ismeretes nem volt: kérdéssel tettem, ki ő? ki tud róla valamit? ki látta más művét is? hogy irányában az elismerést — mit avagy csak ez egy daláért is megérdemel — kifejezhessük s irodalomtörténünk számára neve s munkássága emlékezetét méltatólag fentartassuk.

Erre Simonyi Zsigmond úr ugyanazon lap június 10-ki számában a szerkesztőséghez beküldött néhány sor közlésében így nyilatkozik: »Nem azért írom e sorokat, mintha a szép vers szerzőjéről sokat tudnék mondani, csak [annyit jegyzek meg,] hogy a vers már egyszer megjelent 1861-ben az ismeretes ily című gyűjteményben: »Gróf Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferenczcel« a II. kötet 122-dik lapján, ezzel a két sornyi bevezetéssel 1816-ból: »Döbrenteink itt küldi neked a 14 esztendő Kelemen Lajos most júliusban dolgozott versét.« Dessewffy József pedig u. o. 127. lapon ezt jegyzi meg a versre: »Kelemen Lajos derék fiú. *Annak kell lenni a magyarnak, a mit homlokára metszett a teremtő.* Dis genitus animosus infans. Adja az Isten, hogy jövődömondó legyek.«

Ohajtottam volna, hogy Simonyi úr Kelemenről többet is közöljen; de úgy látszik, ő eléggé érdekesnek látta tudatni a közönséggel, hogy a mely költeményt én kiadatlanak véltem, húsz év előtt már ki volt adva. Közlésének valóban van értéke; mert tévedésem ki van mutatva, s ez, kivált ma, midőn a gőzerővel s könnyed lelkiismerettel dolgozás miatt oly sokban tévedhet s téved is az író, az irodalomra nézve hasznos; de ezzel Kelemen-t illető tudásunk nem sokat gyarapodott; csak a Kazinczy és

sewffy megjegyzései fontosak azért, hogy az ifjú verselőben e nagytekintélyű magyar író már ekkor nagy költői tehetség ráit látták, versét jelesnek mondták, őt a genius által ihletve, s jeles íróvá vártak belőle.

Sajnálom, hogy tévedtem, de a kitűnő verset épen korunk, sőt ma közleni fölöslegesnek még sem tartottam. A midőn denfelől támadnak, államiságunkat kétségbevonva ostromol-szükséges a nemzeti önérzetnek ébrentartása; kell, hogy él többször s minél erőteljesebben hangoztatva legyen, hogy e a mi hazánk, hozzá jogunk, vele missiónk van, s azt elérni kezünk kötelesség. Az idézett könyvet megvették tán egy pár an, de a politikai lapok tárczáit olvassák 3—4 ezeren s jó az, y a tűzzel és erővel írt költemény minél nagyobb körben ismer-s legyen s gyűjtsen és csüggedéstől óvjon.

Tévedésemet jóvá teendő, elhatároztam, hogy már most emenről én is meg fogok tudni olyakat, amik Simouyi úrnak ikerülték éber figyelmét. Öndicsekvésnek ne vétessék, de ez ne- i, a ki 44 év óta foglalkozom irodalmi ügyekkel, nem is igen éz: *Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit* — elmondha- én is. A magyar tudományosság kulcsait, zárait és sok tár- it meglehetősen ismerem. Csak idő és akarat kell, s hamar meg- ok sok egyetmást. A véletlen nem sokára kezembe hozott egy e nyomott felszólítási ívet, melyet Kolosvárról, 1831. május in Petrichevich Horváth Lázár, az egykori »Honderü« és »*Morgens Morgenröthe*« című lapok szellemes, de nem népszerű készítője, a kiről nemsokára szintén némi érdekességeket fogok ondani, és Kelemen Lajos intéztek Aranyos-Rákosi Székely dor, tordai unitárius gymnasiumi rectorhoz, melyben őt »*rinna*« című s az 1832-dik évben megindítandó zsebköny- ben dolgozótársul hívták fel. A felhívást Kelemen is saját- íleg kitűnő szépen írta alá, s előttem feltűnt annak egy erd- érdemes öreg barátom, szucsági nagybirtokos Kelemen Benő írásával való csodálatos egyezése. Minthogy életemben sokszor asztaltam, látott és ismert emberek példáiból, hogy a szép k, versírás, rajztudomány stb. csaknem családi öröklődő képes- ek: ez azon gondolatra vitt, hogy ennek a szépírású Kelemen- ama másik, szintén szépíróval családi egybeköttetésének kell- lenni, nála Kelemen Lajos felől tudakozódjam: nem ro- a-e? nem ismerte-e őt? nem bír-e életéről valami adatot? ha i, legyen szíves velem közölni. S én e derék emberhez, az én es barátomhoz fogamat nélkül még soha nem folyamodtam.

Csakhamar válaszom érkezett, s abban barátom ezeket : »Kelemen Lajos közeli rokonom volt, vallására nézve előbb tárius, fia Kelemen Zsigmond kir. főkormányszéki kancellis-

tának, a ki nagy tekintélyben állott; te is ismerhetted, — úgymond — oly notorius különcz volt, mindig Mitrovszky-kalapot viselt; Kolosvárat a magyar kapun kívül jobbra levő emeletes házban lakott, fiát az unitáriusok ottani főtanodájában taníttatta. Lajos szolgált a királyi főkormányzészéknél és erdélyi udvari kancellárián; 1817. után egy Kis-Ernyében levő birtokrészecskét, mi osztályuk alkalmával neki jutott volt, ő [Kelemen Benő] vette meg Kelemen Lajostól. Tudja azt is emlékezetéből, hogy Bécsben egy herczeg Pálffy-nál volt nevelő, ott volt lakása, később katalizált. Nejéről nem tud semmit. Meddig élt, azt sem tudja; gyermekei közül egy fiú kolozsvári gépész, Rayka Péter műhelyében dolgozott. Egyébiránt — így zárja be levelét — Bod Péter, ki neki kortársa és barátja volt, s még most is él Bécsben, többet tudhat ottani életéről s viszontagságairól. «

E levél kezembe adta Kelemen Lajos életéről a jónak és gonosznak tudásának kulcsát. Nyomozni kezdettem mind a kir. főkormányzészéki, mind az udv. kancelláriai levéltárban, s mindennütt vezető nyomokra találtam. Egy barátom, Szigethi Miklós honvédeztredes, Kelemen Benő veje írt Bécsbe Bod Péternek, a kitől a következő értesítést kapta.

»Kelemen Lajost 1831. a gróf Béli-család felküldötte volt Bécsbe, hogy ott, vagy valamely németországi egyetemen magát nevelői állásra kiképezze. El is ment oda, velünk [Bod Péterékkal] egy szekezen; de már akkor később elvett nejébe szerelmes levén, alig néhány heti ott mulatás után visszatért Kolozsvárra és ott a kir. főkormányzészéknél szolgált, mint írnok; később 1837—38-ban az erdélyi udvari kancelláriához ment fel 600 forint évi fizetéssel; de akkor már mint családember, ezen csekély fizetéssel ki nem jöhetvén: magát újabban nevelői pályára szánta; ezen okból először áttérvén a katholicus vallásra, a báró Jósika Sámuel ajánlatára felvétetett nevelőnek a gr. Pálffy gyermekei mellé, [az öreg Kelemen, sőt maga Kelemen Lajos is egy későbbi folyamodványában herczegnek írja], 1200 forint évi fizetéssel és tíz év letelte után 12,000 forint jutalompenz biztosítása mellett. De ott is kevés ideig szolgált, s az 1848-ik évi változások alkalmával ezen állomását is elvesztette. Minthogy pedig kitűnő talentuma ismeretes volt, a megalakult magyar királyi belügyminiszteriumhoz neveztetett ki tükárrá; de annak Debreczenbe távoztakor, más sokkal együtt, ő is Budán maradt, tehát fizetése nem levén, nagy nyomorúsággal küzdött. 1849-ben május 4-kétől kezdve 21-ikéig minden nap együtt néztük — úgymond a levél tisztelt írója — Buda vára ostromlását és bevételét. A magyar miniszteriumnak Budapestre újabban visszatérte után folyomodott előbbi állomása visszaadatása végett; de — a mint általános híre volt, mert írás róla nem költ — azért, hogy Debreczenbe a kormányval el nem ment, kérésével elutasított s tovább is nagy nyomor-

ruságban élt, miguem ugyanazon évben Budán elhalálozott, hat neveletlen árvát — öt leányt s egy fiút — hagyván hátra; leányait főrangú magyar nagylelkű hölgyek vették át neveltetés végett; a fiúról is volt gondoskodás téve; azt a jöltevők a vasúti állomások egyikéhez akarván főgépészszé kiképeztetni, elébb egy pesti lakatos, majd kolosvári gépész Rayka keze alá adták tanulás végett; de bárha lelki tehetségére nézve az atyja talentumával birt, gyöngge testalkata miatt ezen tanulását félben kellett hagynia. Hogy tovább vele és a családdal mi történt — így végzi Bod Péter úr levelét — nem tudom, 1850 elején én ismét Bécsbe menvén: azóta felőlük semmit nem hallottam. Kelemen Lajos szolgálataira nézve felvilágosítás található a magyar kir. volt belügyminiszterium levéltárában is.◀

E két ma is élő tanútól hálás tisztelettel vett szóbeli értesülésemet sikerült részint kiegészítnem, részint hitelesítnem az érintett levéltárak adataiból, melyekből Kelemen Lajos életének és viszontagságainak im e képe tűnik ki:

Kelemen Lajos született 1801-ben Kolozsváratt oct. 8. philosophiát végzett az unitáriusok főtanodájában, jogot a királyi lyceumban, s mindkét helyen mindemből kitűnő sikerrel tett vizsgát. 1821-ben sept. 3. a kir. főkormányzésekhez vétetett fel tiszteletbeli írnokságra s a három kezelési hivatal-ágnál 1823-ig szolgált, akkor a fogalmi szakhoz ment át, s különböző előadói osztályokban 1836-ig kitűnően s kitüntetten szolgált. Ekkor elhatározta, hogy az erdélyi udvari kancelláriánál szolgáló Zeyk Antal írnokkal cserél, oly módon, hogy mindkettő tartsa meg azon fizetést, a mely állásához van kötve, Kelemen a Zeyk bécsi 400 frt fizetését s 100 forint szálláspénzét, Zeyk a Kelemen kir. főkormányzékéi 400 forint fizetését. Kérését a kir. főkormányzó, gr. Kornis Mihály 1836. jan. 25. ajánlattel küldötte fel az udv. kancelláriához, mely febr. 3. visszaírt, hogy mielőtt a hivatalcseréhez megegyezését adná, a kormányzó írja meg elnökileg Kelemen minősültségét: miféle nemzetiségű? vallású? életkorú és képességű? mióta szolgál? s kezelési vagy fogalmi szakban-e? minők erkölcei és maga alkalmazása? sat.

A kormányzó febr. 15. megírta, hogy Kelemen székely, unitárius, felsőbb iskoláit és a hazai jogot kitűnően végezte, 1821. óta szolgál a kir. főkormányzékéknél s az előadók teljes megelégedését mindenütt megnyerte, életmódja, magaviselete kifogás nélküli s kedvezőleg ajánlható. Minősültsége kitűnő: több nyelveket ismer, magánszorgalom által magát a tudományokban nagyon kimvelte, a forgalmi szakban oly jól forgatta magát, hogy annak idejében magasb hivatalra is a közszolgálat javával lesz alkalmazható. Erre a csere megtörtént, de Kelemen azon kellemetlenség érte, hogy Zeyk a maga fizetését és szálláspénzét Bécsben

kölcsönképen előre, a Kelemenét Kolozsvárárt rendes idejében felhevén: neki egy egész hónapig fizetése nem volt s csak igen nagy bajjal tudott a drága fővárosban élni. Megkísérlette Zeykkel barátságosan egyenlítőni ki a dolgot, de foganata nem lévén: a kir. főkormányzészéknél ellene panaszt támasztott; hosszasan folyt a kikérdezés, az irkálás Bécsben és Kolozsvárárt hónapokig tartott, míg nem végre a kir. főkormányzészék Zeyktől az illetékelenül felvett fizetési részletet levonathatta. 1837. júl. 26. 600 forintos irnokká neveztetett. 1838-ban. sept. 26-án egy udvari fogalmazói állomás üresedvén meg: Kelemen kérte azt neki adatni s indokul felhozta, hogy ő 22 év óta szolgál különböző közhivatalokban, szorgalommal dolgozott mindenütt, Bécsben utóbb három hónapig vitt fogalmazói teendőket, s őt mint unitáriust, a kért állomás, az 1809. évi mártius 15-ki udvari rendeletnél fogva, mások felett annál inkább megilleti, mert ő azon legfelsőbb hatóságnál az egyetlen unitárius.

E kérése azonban nem teljesített, s hihető, ez volt oka, hogy vallásának elhagyására határozta el magát, a mi által erdélyi rokonaitól, akik mind unitáriusok, végképen elszakadt, s azok rokonszenveért kárpoztulásul herczeg Páffynál biztosítottabb állást és legalább egyideig nagyobb jöllétet szerzett meg maga és családja számára.

E helyzete 1848. április haváig tartott; akkor kényszerülve látta magát ismét pályát változtatni s előbb ápril 24-én a m. kir. közlekedésügyi miniszteriumnál kért alkalmaztatást, felhozván indokai közt, hogy 22 évig szolgált, 14-et az erdélyi kir. főkormányzészéknél, 6-ot az udvari kancelláriánál; hivatala mellett mindig a tudományokkal foglalkozott; azokban való jártassága elismerésül egy magyar főúri házhoz [fennebb már meg volt nevezve] nevelőnek hivatott meg s ott e minőségben — hivatala mellett — hat évig működött; vizszabályozási kir. biztos gr. Pálffy Ferdinánd Lipót által pedig mint tollvivő alkalmaztatott, a közlekedési tárgyakkal 6 év óta foglalkozik s elegendő járatossága van benne. Kérése elláttatásának nincs nyoma a beadványon.

Másodszor is folyamodott ápril 27-én [István főherczegszálloda, 109. számú szállásáról] a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, valami állást kérve. Megrázólag adja elé akkori szerencsétlen helyzetét s egyszersmind egész életének tragicus folyamát. Minthogy ezen csaknem kétségbeesés közt írt önvallomás az *Autobiographiák* hitelességével bír, a hol az író bizonyosan őszintén fedezi fel élete szerencsétlen változásait, reményét és csalódásait, s legföljebb tán a színezésben lehet tülzás: ennél fogva ezen kérvénye tartalmát — kezdetének néhány nem a dologra tartozó helye kihagyásával — közleni érdekesnek

és tanúságosnak látom. Egyben-másban botlását a már fennebb közölt hiteles hivatalos adatok alkalmasok megigazítani.

Kérvényében a cultusministernek írja, hogy csoportos bajai mellett még az a szerencsétlenség is érte, hogy meghímlőzött s szerencsétlen háza kórházzá változott; levélben volt kénytelen herczeg Bretzenheimnétől a miniszterhez ajánló-levelet kérni, kegyes alkalmaztatást kér tehát az alábbi indító okok alapján.

»Huszonkét évig szolgált — úgymond — különböző hivatalokban, s bár politikai nézetei és ismeretségei miatt méltó elismertetést nem is, de szorgalma, képessége s feddhetetlen erkölcsi következtében körében átalános becsülést vívott ki.

»Tudományhoz és művészethez vonzódtam — mondja tovább — gyermekségem óta. Tizennégy éves koromban írtam egy dalt a »*Szabadság*«-hoz, melyet Döbrentei úr méltónak talált az általa szerkesztett »*Erdélyi Múzeum*«-ban¹⁾ kiadni. 1831. a Kolozsvárratt megjelent »*Aglaja*« című zsebkönyvben közölve volt tőlem az »*Angyalok Szerelme*« című költemény első része, Moortól, angolból folyóbeszédben fordítva²⁾; [megjegyzem, hogy megszűnvn a vállalat, a többi része elmaradt.] mely fordítás felől Bucci Emil úr úgy nyilatkozott, hogy irigyli tőlem. Az 1834—1835-ik évi »*Erdélyi Társalkodó*«-ban számos czikkeim vannak, melyek sztil és tartalom tekintetében kedvességet nyertek. Az erd. kancelláriánál létem alatt herczeg Pálffynak unokaöccsét, gróf Pált a philosophiában én oktattván, számára psychológiát, logikát, metaphysikát dolgoztam ki magyarul, melyet a nyilvános vizsga alkalmával a pozsonyi Benczés-rendiek bámulva helyeseltek. Hat évi nevelői működésem alatt több más kézikönyveken s füzeteken kívül, a három első osztályra latin nyelvtant dolgoztam, mit újra dolgozva ki is akartam adni. Ezen kívül a fűvészetben is nem kis előmenetelt tettem. Fogalmazok magyarul, németül, latinul, értek és olvasok angolul és francziául is.

»Ezekből át fogja látni Exciád — így ír tovább folyamodványában Kelemen — hogy időmet mindig komoly dolgokban töltöttem, melyek a lelket megedzik s munkára képessé teszik. Remélem is, hogy ily irodalmi képességem és jártasságom mellett a Nmlgod miniszteriumában is használható egyén leendek, melyre tán azon körülmény is rést nyíthat számomra, hogy gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, mint víz-szabályozási kir. biztos, hat év óta az én segedelmemmel és szolgálattal él. Ő most a robotot és dézsmát elvesztvén s különben is tömérdek adósságtól terheltetvén: házánál alig rendelkezhetik egy év alatt 8000 forinttól, s ennél fogva engem sem levén képes fizetni, bár sajnálattal, elbocsátott.

¹⁾ VIII. füzet 80—82 ll.

²⁾ IV-ik kötet, Kolozsvár, 1831. 97—110. ll.

»És már most elhagyottan állok az ég boltozata alatt, elhagyottan áll nőm, s hét apró gyermek körüle, a nyolczadik szíve alatt, kiknek semmi támaszuk az életben, hanem csak az én keresetem, melyre ha nem nyilik út, menthetetlenül el vagyunk veszve valamennyien.

»És itt — ez megrázó vége a panaszos folyamodványnak — megáradván könyeim s a zokogás elfojtván lélekzetemet, még csak ennyit: ekkora a nyomor, melyből Nagyméltóságod egy népes családot kiszabadít, ha engem alkalmazni kegyes leend.

Kelemen Lajos s. k.

E folyamodványon sincs az elintézésnek semmi nyoma. De hogy akkor, vagy azután hamar meghallgattatott s alkalmazást nyert, kitetszik egy 1848. évi sept. 16-iki kérvényéből, melyben két havi fizetés-előleget kért, azzal indokolva, hogy két gyermeke fekszik meghalva szállásán; de a pénzügyminiszter Duschek azon okból, hogy 800 forinton felüli fizetést élvezőnek előleg nem szokott adni, megtagadta. Ezen kérését a cultusminister tette át ajánlólag a pénzügyministerhez, a miből az következik, hogy Kelemen akkor ott szolgált. Octoberben megújította kérését, a b.-ü.-minister hathatósan indokolta azt, s eredménye az lett, hogy 31-én megkapta az előleget. A belügyminiszteriumnál elnöki titkárnak íratik, tehát vagy a cultusminiszteriumnál is az volt, vagy onnan ide áttéve lett titkárrá, ámbár láttam azon adatot, mely mutatja, hogy legelőbb a közlekedési miniszteriumban fogalmazói minőségben vétetett fel.

Irodalmi művei közül a »Szabadsághoz« versre meg kell jegyeznem, hogy az N. N. aláírással, tehát névtelenül jelent meg, s hogy az ő műve csak most derült ki iménti folyamodványának napfényre jutása által. A cím alatt zárjel közt ez áll: *Kolozsvárratt 1816*. Első vers-szaka ime ez:

A szűz szabadság
Szent isteneknek
Kedves leánya —
A nagy s dicső!

— — — — —
— — — — —

Hősök nevelték
Fegyver s vihar közt.
Lágy pihe párnán
Nem hányatott stb.

S ily emelkedetten és költői lendülettel megy a vers végső szakáig, dicsőítve tárgyát, festve, mily nehezen megszerezhető, de mily boldogság annak bírása; a költő melegen fejezi ki benne

saját érzületét, hogy ő is lelkesül érte, buzdítja honfitársait s az ifjúságot, a szép s jó barátait, hogy a küzdelemtől vissza ne rettenjenek, mert a nélkül rab-lét az élet s nincs méltó czélja a férfi fáradozásának.

Nevelőkorában írt tankönyvei, mint ineditumok, nem lehetnek tárgyai az ítéletnek. Ő elbeszéli, s mi tudomásúl vesszük; de az életírónak ennél tovább menni nem lehet.

Az erdélyi »*Nemzeti Társalkodó*«-ban írt cikkei tekintetében csak egyszerűen tudomásúl vehetem azt, a mit ő ír azokról, hogy kedveltek voltak. Ezt azok után, amiket tőle már most ismerünk, bizvást el lehet hinni, de nekem észrevételt tennem azokra sem lehet. Nem is tudom, vajjon neve alatta van-e ama cikkeknek; mert épen ez volt ama lap, melynek czímlapján a dolgozó-társak ezen sajtóságos alakban voltak megjelölve: *Írták a kik olvassák*. Én látva Kelemennek a lapra utalását, a nemzeti muzeumban meglevő 1831—1832-ik évi folyamot apróra átnéztem, azon czélból, hátha találnék tőle valamit; de egyet sem találtam, s úgy tapasztaltam, hogy csak néhány hírnévre inkább vágyó tudós és író tette alá nevét közleményének, a nagyobb rész vagy rejtett *jegyek*, vagy *álnév* alatt jelent meg. Ha valakinek módja esz Kelemen állítását ellenőrizni, tegye s közölvén kutatása eredményét, egészítse ki ezen közlés hiányait.

Súlyt lehet fektetnünk arra is, hogy Horváth őt választotta Zsebkönyve kiadásánál társul; ő, aki kényes izlésű s az arisztokratia köréből való író volt. Ő Kelemenben kétségkívül a tehetséges középosztályi embert becsülte s a társadalom ezen nagy erővel rendelkező, művelt rétegébe akarta eszméit eljuttatni. Kitűzött czéljok fontos volt s programjok érdekes. Fel kell tenni, hogy nekik kész munkáik is voltak, amikkel vállalatukat megindítsák; de érezniök kellett erőt arra, hogy útát törjenek e téren, melyen Erdélyben a *Muzeum* után csak az *Aglája* szerkesztője járt, de a mely már ekkor megszűnendő volt. Azonban a *Corinna* — mennyire én utána járhattam — nem jött létre, s hogy mint eszme és irodalmi szándék egykor élt, ez igénytelen sorok hozzák irodalmunknak most legelébb tudomására. Ha valósúl, hihetően egészen más leendett Kelemen szerencséje és életpályája.

* * *

A közönség előtt áll Kelemen Lajos, az alig pár hónap előtt egészen ismeretlen ifjú magyar költő élete s irodalmi munkássága hézagos rajza. Az elsőtől hiányzik születése s halála napja, az utolsóból több művének méltatása. De a mit közzétettem, elég arra, hogy felőle mindkét tekintetben ítélhessünk.

Élete viszontagságos volt, és itt-ott tragicummal vegyült. Ilyen vallásváltoztatása, minek indoka nincs tudva, de ez neki, az erős unitáriusnak és idealistának nagy lelki harcokba kerülhetett. Ilyen az, hogy a magyar kormányval Budapestről nem távozás nyomorba taszította, a miben, olykor-olykor ki-kiemelkedés után, utoljára is vigasztalanul elmerült. Válságos helyzetekbe jutásának oka csak részben a sors — önmagában hordozta azok magvát. Úgylátszik, lángész volt, a lángesznek nagy gyöngéivel, a mi a vér könnyűsége, ábrándos remények, hirtelen csalódás és elcsüggedés, a léleknek folytonos ingadozásra hajlandósága. A tragikai és végzetes az ember életében meg szokta magát bosszulni. Kelemenben megbosszulta. Ő nem volt szilárd. Ötletek, hamar lelkesülés s első benyomások embere volt. Hirtelen határozott, könnyelműen tett, erősen bízott s természetesen sokat, sokszor és sokakban csalatkozott. Nősülése forog itt elmémbe, a miről nem emlékeztem meg, mert biztos adatokhoz jutni nem volt módom. De ez is hirtelen lelkesülés és elhatározás műve, s nem egészen jól számító férfi ténye volt. Hogyan folyt be ez életsorsa elhatározására, mások derítsék ki, s a miben én tán ezek nem tudása miatt tévedtem, igazítsák meg. . . . Ezért a sok egymást keresztező út pályáján, a gyakori elé- és visszalépés, ide és oda kitérés. Azt hiszem, ő igen sokszor mondhatta el: .

Egy érzés a mennyekbe kap,
A másik a poklokra csap.

Nem ment egyenesen. Nem volt jellemében elég erő, elhatározásaiban állhatatosság és kitartás. Innen sok küzdelmei, gyakori szenvedése és súlyos megpróbáltatásai. Családja keserveinek, nélkülözéseinek s boldogtalanságának forrása is ez. Innen végső napjaiban kétségbeesése s életének úgyszólván elzüllődése.

Irodalmi munkássága nagy tanúságot rejt magában. A kiből az írói tehetség jókor nyilvánul, ne menjen más pályára. Kelemen erős képzelődése, meleg kedélye, költői lélek és tiszta nyelvrészek e pályára mintegy eleve kijelölték. Oda kellett volna igyekeznie minden áron, feltartóztathatlanul. Nem hivatalra termett ember volt. Az iroda elpusztítja a nagyobb tehetséget, kiöli a szellemet, prózaivá alakul át s nem visz fényes azercenséhez. Neki is meg kellett volna gondolni. Mikor 14 éves korában írt verséért Magyarország irányadó, legtiszteltebb írói nevét *Hossánna* közt a nemzet elé vitték, azonnal közérjük kellett volna sietni. A mit én csak a minap tőle ismételve közöltem, az a geniusz műve, a miket ez alkalommal fölemlítettem, mind azt mutatják, hogy ő kitűnő magyar költő lehetett volna. Ha Horváth célja sikerül, tán akkor is. Hiszen a két Kisfaludy,

Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi épen ez időtájatt lettek e nemzet bálványaivá. Kelemen költői ereje, helyét megtalálva, magát érvényesítette volna. Így elveszett benne egy nagy költő s a nem neki való hivatali pályán kifejlett egy szerencsétlen ember.

Az első ragyogón tűnt fel, egy perczig fénylett és hevített, s aztán visszahívhatlanul letűnt. Tapsoljuk meg, s adjunk helyet neki irodalmunk történetében. Az utolsónak áldozunk részvétellel, vérünk volt és híven küzdött, míg a sors családostól szeszélyből és megostorozásúl összetörte.

JAKAB ELEK.

ADALÉKOK A BABONA ÉS HIEDELMEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. Babonák a Szepességen.

A régi időben minden rendkívüli természeti tüneményt valami nagyszerű esemény előjelül tekintettek. Rendesen háború vagy »pestis« bekövetkeztét magyarázták ki azokból az égi tüneményekből, melyeknek okát és természetét nem értették. Magától értetődik, hogy a természettudományok fejletlensége legerősebb megalapítója volt a babonás hiedelmeknek. De feltűnő, hogy a természeti tudományok és az általános műveltség és felvilágosodás haladásával sem szűnt meg a babonás hit, mely a múlt öntudatában egészen oly erős gyökeret vert. Ily babonás hiedelmekre figyelmetlenkedni (a mint a Szepesség története reánk hagyta azokat) szolgálja a következő soroknak. Ha már az ördög történetét tudták megírni, a babona történelme sem fog elmaradni és akkor az általában közlendő adatok is tekintetbe fognak vétetni.

1603-dik évi jan. hó 7. és 8. napjain a 24 Szepes város lelkészei *Leibitzon* összejöttek. Estve 7-én, a hold felköltével, a lelkészek egy második holdat láttak. Másnap, 8-án reggel, midőn a lelkészek az említett városból távoztak, a fényesen felkelt nap két oldalán két méllék napot láttak fényleni, este mint reggel egy egész óráig valának láthatók a hold és nap érintett tüneményei.

Hogy mik lehettek azok az égi tünemények, azt mi bátran a csillagászok kutatásaira bízhatjuk, feladatunkhoz csak azok az események felemlítése tartozik, melyek bekövetkeztek és az említett tünemények előhírnökeinek tekintettek. Ez évi nyár és ősz bekövetkeztével rendkívüli viharok dühöngtek. Lőcsén és a Szepesség más helyein a forgószelek és a viharok oly erővel rombolták a házakat, templomokat, tornyokat, s a városházát, hogy sok

¹⁾ Leírva és rajzolva található a *Matricula Molleriana*-féle kéziratban.

fedél a piacra esett, a gyengébb falak ledültek és nem volt elég ács és kőműves a kár kijavítására. Ezeket a viharokat sem tekintették természeteseneknek, hanem mint olyan jeleket, melyek a következő lázadások, egyenetlenkedések és háborúkra mutatnak. »Saepiusque rupturas tales fieri comperimus sine dubio motus, discordias et scissiones, quae paulo post subsecutae, portendentes». — mondja a *Matricula* szerzője.

Nemcsak ezen viharok, de nagyszerű új égi jelek is előhirdetői lettek a bekövetkező háborús időnek, mely a *Szepességen* is mély sebeket ütött. Ez égi jelek 1604-dik évi oct. hó 24-én 7—8 esteli óra között csodálatos alakokban mutatkoztak, melyeket így ír le a szerző: az érintett napon és órában épen a szepesi vár felett égi nyílásokat, lángot lövelve, nagy csillagformában lehetett észrevenni. Ezen nyílás köré lángoló lándzsák vagy oszlopok emelkedtek, melyek alól, felül és oldalak kisebb-nagyobb tüzes kévüket mutattak. Ezen jelek valahányszor mutatkoztak, mindannyiszor saját tapasztalásunk szerint a háború nyomorúságait jósolták. Leírását következő verssel végzi:

Credite mortales, horrentia proelia restant,
 Horrida pro patria prölia proque fide,
 Iam video instantes fatali lege ruinas
 Pröliaque et fuso pingue cruore solum.

A jóslat csakhamar beteljesült. Bocskai csapatai a szepesi káptalant, Szepes-*Váralján* megrohanták és a káptalanok épületeit, valamint a püspöki lakot is kipusztították, az oltárokat és emlékeket a templomban összetörték, a kelyheket, csészéket és más templomi szerezket, nemkülönben az egész könyvtárt is magukkal vitték. Azután teljes 3 hétig nov. hó 6-tól dec. hó 2-ig nagy lövöldözésekkel ostromolták magát a szepesi várat. Hogy *Bocskai* hadai a bécsi békekötésig 1606-ban itt még nagyobb pusztításokat tettek, nem szükséges bővebben elbeszélni: az égi jelek jóslói most is igazolva látták jövőndöléseiket.

A hadi zavarok és pusztítások 1606-ban még két tünemény által lettek előre jelezve. Ugyanis febr. 16-án a reggeli óráktól kezdve a nap leszálltáig a melléknep és három fénylő ív észleltetett: a nap baloldaláról mutatkozó melléknep állandó, a jobb-oldali melléknep azonban változó állásban tűnt fel. A *Matricula* szerzője egy külön, e látványra költött versben e kérdést tette fel, hogy mit fog megint jelenteni a nap e fénylő képmása? A tanok feltevésekkel élnek, mások nevetséges dolgot látnak, vagy a zavarok képét észlelik és a haza baját látják, fog-e a magyar szomorúságot érezni? Te pedig őrizkedj a tévedéstől és az atyai kéz fedje a mi vezértünket. A vers szószerint így hangzik:

Dic cur plura mihi Solis simulacra videntur,
 Et vacuo mendax ludat imago polo?
 Doctrinae fingunt, aliqui ludibria forsan,
 Adjicient alias disidiisque faces.
 Aut patriae mala fata palam repentia subsunt,
 Ungarus aut tristes sentiet ipse vices?
 At tu quante Dei longe mendacia pelle
 Atque Ducem nostrum dextra paterna tegat!

A második, az 1606-dik évben előforduló háborús zavargásra vonatkozó tünemény, mely június 6-án mutatkozott, követőképen adatik elő: *Kis-Szebenben* a nevezett napon, egy nemes, *Kóczy* nevű asszony kenyeret sütött. A kenyér felső héjából gas dagály nőtt ki, mely katonához egészen hasonló volt. A gona mellkasa és feje pánczéllal volt fedve, karjai levágva tűnfel, a mell alatti rész azonban kigyókból állott.

Ezen csodálatos nagy feltűnést okozott jelenség először a városnak, azután a *Matricula* szerzőjének, és végre az eperjesi örsereg tisztjeinek bemutatott. Ez az alak sem hiábán mutatkozott. Mert kevéssel azután már *october* havában az örszemszökni kényszerült, *Lublón* át *Sziléziába*, mindenütt sargatván a szegény parasztokat.

*

Nemcsak ily égi jelek és csodálatos tünemények, de a ottak megjelenései is nagy szerepet játszottak a habona és lelmek történetében. Lássunk egynehány példát. *Lücsén* 1609-ben sept. 15-kén nagy szélvész közben borzasztó tűzvész söngött. Négy óra alatt 28 ház kivételével az egész város, plomaival, tornyaival, iskoláival és városházával rommá és puvává lett. »Quis damna loquendo explicet? aut lacrimis est uare dolorem?» — Panaszkodhatott Sturm lelkész e csapás zemlékezésére. A következő évben, 1600-ban még borzasztóbb rencesétlenség pusztította *Szepesség* fővárosát. Ugyanis a pesoly hevességgel ütött ki, hogy nemsokára 2500 ember esett ozatává, azokon kívül, »kik kertekben, kórházakban és klastrookban rakáson fekszenek«, (így ír *Bohus*). Ezen csapások után, idjárt a pestis megszűntével csodálatos, és senki által megmagyarázható esemény rázta fel a kedélyeket. Azon épület, mely iskolává alakították át, kísértetek nyugtalaníták a ókat. Éjfél tájban egész vadászjeleneteket lehetett hallani. A ók ugattak, a vadászkürtök hangoztak, a kergetett vad szűt, a vadászok kiabáltak, az ajtószarkok csikorogtak, miáltal az éji csend annyira felzavartatott, hogy a bennlakó tanu nagy rémület között elfutottak a felvigyázó személyzettel ütt. Öröket, azok között tanúlt, bátor férfiakat rendeltek a

kisértetek házába, mind hijába, azok is hallották a kisértetek lármáját és megrettenve hagyták el a rémek e tanyáját. Utóljára a tudományosságáról híres iglói lelkész és főesperest *Janschius* hívták meg e kísértés tanulmányozására és a titok megoldására. *Janschius* csak a közvéleménynek adott kifejezést, állítván, hogy a pestisben hirtelen meghaltak lelkei nyugodalmat nem találnak és haza járnak. Ezen véleményének következő versben adott kifejezést:

Vana recesserunt per inanes corpora ventos
Pestis ad infanstum fuerat mortalibus omen
Claudere namque omnes fata sumptrema vidi.²⁾

A visszatérő szellemekről beszélvén, nem lesz érdeknélküli azon elbeszélés, melyet *Bél Mátyásnál*²⁾ *Lubló* szepesi városról találunk. Ott egy *Gasperek* nevű lakos meghalt. Nemsokára temetése után észrevették, hogy a halott hazajár, és pedig ugyanazon öltözetben, melyet élő állapotában viselt. Dél tájban is találkozott az utazókkal és háborgatta azokat, mindenféle sérelmeket követvén el rajtuk. A mezőkön dolgozó szolgálókon erőszakot követett el és feleségéhez lefeküdt. Az egész város rettegett és a környékbeli kerülték az ijesztés színhelyét. A nyugalom csak úgy állott helyre, hogy a holttestet kiásták és megégették.

A hazajáró holtak ezen reminiscenciái még most is mélyen gyökereznek a nép öntudatában. Hőbortos, bolondos ember még most is »*Gasperek*«-nek neveztetik, a nélkül, hogy tudnák ez elnevezés eredetét. A csodaszerű hit, daczára minden felvilágosodásnak, még itt-ott faluhelyeken majdnem az egyedüli vallásforma, mert igaza van *Buckle*-nek: »a very ignorant people will, by virtue of their ignorance, incline towards a religion full of marvels.« És így temetéseknél még most is lehet észrevenni, hogy a koporsót a halottal a házból kihordván, a ház küszöbe felett háromszor fel-emelik és ismét lebocsátják, a mi által megakadályozzák a halott hazajövetelét.

*

A babona történetében nagy szerepet játszottak a véresők és egész tavak vérré változása. *Löcsén* 1616-ban *május* 30-kán hullott a nagy véreső. 1666-ban *május* 31-kén ismétlődött a csudálatos tűnemény, de sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt.

¹⁾ Bohusch, descriptio Scepusiae (kézirat). Lőcsei Krónika. Jubel-feier v. Leutschau 42.

²⁾ Hungariae antiquae et novae Prodrömu cum specimen. . . . Norimbergae, MDCCXXIII.

Szepes-Váralján 8 és 9 óra között délelőtt véresóhullott, melyet edényekbe fogtak fel. Eleinte fekete vér esett, melytől nagy ólyag támadt, ha a testet érintette. Későbbben vagy négy óra alatt ilágosabb színű vér eset, mely oly vízhez hasonlított, melyben éres húst mostak. Ugyanazon 1666-ik évi *július* másodikán Igló árosában történt ilyen csoda. Mint rendesen a *Szepességén*, úgy itt is a város mellett nagy halas tó terült el. Egyszere csak az egész tó vize vérré változott s a tó körül álló fák lombja is vértől úroslott. A halak nem sokára megfúladtak és a vér-víz annyira lbúzhódott, hogy azt utolsó cseppig ki kellett cseszteni. A mai ermészettudók ily tüneményeket, melyek az egész középkorban gyakorta fordáltak elő és csodának tekintettek, egyszerűen magyaráznák, hogy ásványi festékállományból, vagy számtalan kis vörös izibogárból, vagy idetartozó infusoriákból állanak, akkor pedig a üneményben egészen mást láttak. Ugyanis, 1666-ban a *Szepességén* a zsványok nagy csoportokban jelentkeztek és borzasztó pusztításokat vittek véghez, úgy, hogy a megye többek között 12 írtot gért annak, ki élve vagy halva egy zsványt hatalmába kerít. Így őrtént, hogy a nép a tó véreben nem mást, mint előhírnökét látta azon nagy és véres pusztításoknak, melyeket a zsványok véghez ögnak vinni.

*

A családi életben is a szerencsés és szerencsétlen napok tekintetében, sok babona uralkodott. *Béla* városa szabóinak czéh-szabályzata az 1630-dik évről szolgál e tekintetben érdekes példával. Eszerint az egész évben 32 nap szerencsétlennek mondható. Ki ily napon megbetegszik, nagy nehezen menekül meg a haláltól. A gyermek, ki e 32 nap valamelyikén születik, ritkán fog felnevekedni, és ha kivételesen életben marad, sírjáig szegény lesz. A házaspárok, kik e napokon esküdtek össze, nem sokára halál által fogják elváltatni s ha megélnek is, gyűlölni fogják egymást s »zöldágra nem vergődhetnek« (»vndt können nimmehrmer auf sinen grinzen Zweig komen.«) A ki ezen napok alatt útra kel, házínépével együtt nagy veszélybe jut. Ezen napok alatt ne fogjon senki munkához, vetéshez, vagy bármi máshoz, mert azzal jó réget nem ér. Ezen 32 szerencsétlen nap között azonkívül még 5 halálos jellegűt különböztettek meg; a ki ezen öt nap valamelyike alatt valahogy megsebesül, az 3 nap alatt bizonyosan meghal, azért óvatosabb és jobb, ha ezen öt nap alatt senki sem lép ki szobájából és a legelrejtettebb zugot nem hagyja el. Ezen halálos nap a következő: *mártius* 3., 17.; *augustus* 1., 2.; *sept.* 30. A szerencsétlen 32 nap — dies critici — ily rendben következtek:

Január 1., 2., 4., 6., 11, 15., 17. *Marczius* 15., 17.

Február 16., 17., 18., 20. *Ápril* caret.

Május 7., 8., 20.
Junius 6., 15., 16.
Julius 18., 20.
Augustus 12., 18.

Sept. 6., 9.
October caret.
November 1., 15., 17.
December 6., 7., 11.

*

Hátra volna még a babona és hiedelmek történetének kiegészítésére a *Szepességen*, a boszorkányságot felemlíteni. *Kézmárk* városa a jus gladii joggal élvén, az akkori idő felfogása szerint, néha nem csak keményen, de kegyetlenül is járt el a büntetések kiszabásában és a halálos ítéletek végrehajtásában. 1605. *Guttmittel Sebestyén* hírosága alatt *Barbter Valentin* egyszerű lopás miatt felakasztatott; *Janusch Wangroczy* gyujtogatót tetten kapván, borzasztó módon végezték ki: lánczczal szoborhoz kötve, a körülötte gyujtott tűz által a szó valóságos értelmében megsüttetett, azután máglyára tétetve, hamuvá égették. 1662-ben gróf *Thököly István* egy vétkezt kerékbe töretett.¹⁾ Melleleg említve, ezen executió miatt a város *Thökölyt* perbe fogta, miután a jus gladii joga nem a *kézmárki* várhoz és birtokosához, *Thökölyi*hez, hanem magához a városhoz tartozott.

Ily kemény és kegyetlen büntetések előfordulásával az ember azt gondolná, hogy boszorkány-pörökkel és büntetésekkel is találkozni fogunk. De csalatkozunk. Úgy látszik, hogy itt lelkiismeretesebben vették tekintetbe, mint másutt *Kálmán* intését: de strigis vero, quae non sunt, ne ulla fiat quaestio. A *kézmárki* ítéletek között csak egy nyomra akadtam, mely boszorkányokba való hitre és azok elleni büntetésre is vezet. 1655. *Gally Tobias* bírósága alatt *Rotáry Mírton* felesége a boszorkányság gyanújába esett és e miatt börtönbe vettetett.

Látszik ebből, hogy a *Szepességen*, a boszorkányságban való hit ritkább volt, mint a babona más számos neme.

WEBER SAMU.

II. A kétfejű csodaszülött.

Azon évben s napon (1620. aug. 24-én), a mikor Bethlen Gábor királylyá választatott, Gark szepességi faluban, félmér földnyire Lőcséhez, egy szörnyszülött jött a világra, melynek két feje volt, egymás fölé növe. A felső fej élettelen volt, az alsó élő s ezt meg is keresztelték.

A kor szokása szerint nem késtek a szörnyszülöttnak jóslatszerű jelentőséget tulajdonítani. Két magyarázata maradt ránk, egyik Bethlen párti értelmezés a fejedelem udvari »poétájától és historikusától« *Bocaius Jánostól*, — a másik Bethlen ellenes,

¹⁾ Acta judicaria urbis Kesmarkiensis.

si magyarázat. — A szörnyszülött sokszorosított képe a jósok szövegével együtt nagy elterjedést nyert, s többféle részletben és nyomtatásban keringett szerte szét főképp a német dalomban.

Bocaius így magyarázta:

A *felső halott fej* jelenti a clerust s a jezsuitákat az egész papsággal, az *alsó élő fej* Bethlen Gábort, kit épen akkor választák királylyá. — A felső, tüstént meghalt fő és az alsó élő fejütt azt jelenti, hogy a papság uralma, bár egy ideig tartott, Bethlen királylyá választásával megszűnt.

Bécsi magyarázat szerint:

A gyermek Magyarországot jelképezi. Tagjai az ország fele, feje pedig a király. A törzshöz nőtt, rendes, természetes jelképezi Ferdinándot, a ki természetes jogon, örökösödés és törvényes választás által lett Magyarország királyává. A másik természetellenes szörnyszörn-fej pedig, a mely a természetes és rendes felett nőtt, jelképezi Bethlen Gábort, a törvénytelen és szörnyszörn-ilyt, a ki magát erővel a törvényes és született király feliből a. Az pedig, hogy ez a fej tüstént meghalt, még a *keresztelés* t, jelenti, hogy Bethlen Gábor — a ki körülmetélkedett s a hamedán *pagányságba* süllyedt — tönkre fog menni még a keresztelt fej által jelképezett keresztyn király életében, a isten a szörnyszörn felett diadalra segít.

III. A csoda-hal.

Varsó mellett a Viszlában egy csoda halat fogtak, melyen három betű volt látható: *R. P. F.* Pikkelyei, úgy látszik, szőlők és fegyverek képét mutatták s a halnak lába is kellett volna legyen és pedig oroszlanéihoz hasonló körmökkel.

Nem késtek ebből is mindenféle országokra szóló következtetéseket vonni s a három betűt és jeleket értelmezni. — Bethlen Gábor (kihez Alvinczi Péter kassai pap elküldte a csoda halat) a megfejtést adta a betűknek: *Regnum Poloniae Frangitur* (Magyarországot leigázzák). A hadijelekből a svédek támadását, oroszlan-körmös lábából a törökét jövendölte.

A csoda-halról ezeket írja a fejedelem Alvinczi Péternek a kassai papnak (Nagyváradról 1624. június 9-éről):

»Kegyelmed levelét ma vöttem együtt az monstrummal, kin nem késtem esudálkozom, bizonyosan merem magamnak svadeálni, hogy mi nagy romlás nélkül el nem múlik, portendal nagy veszedelmet. nem Sléziában, Boroszlóban, a mint Kgd írja, hanem Varsovánál az országban fogatott. Mihelt láttam az három igét *R. P. F.*, én arra magyarázom: *Regnum Poloniae Frangitur*. De én ahoz semmit nem értek, hanem ex signis et circumstantiis coniectalom az sveciai király által való

ruináját az tenger felől való részéről, mivel *német zászlók, fegyverek láttanak rajta lenni*. Az oroszán körmöl lábón az törököt coniectálhatni, alkalmasint is elkezdett effectumba, mert 25. Maji indult Cantamir szultán 50,000 tatárral Lengyelországban rablani az Neszter mellett... Mit rendelt isten az lengyel szomszédok felől, ő felsége tudja, örömet értencim a Kgd censuráját felöle.«

IV. Harcz a levegőben s ólomeső Budán.

Az egyetemi könyvtár kéziratai között (Hevenessi gy. LXXI. 181. l.) olvassuk a következő csoda-dolgokat, naiv írójuk szerint mint: »Allerhandt erschrockliche portenta in Hungarn.«

Érsekújvárról és más helyekről jelentették, hogy 1642. dec. 11-én fényes nappal tizenkét órakor Esztergom és Buda között a következő rémületes csodát látták a levegőben, több ezeren:

Öt nagy tűzes golyó röpült egymás ellenében s belőlük egyszerre csak nagy sereg ember tűnt elő leírhatatlan öltözetekben. Csakhamar hatalmas lövések rengették meg a léget, mintha a legnagyobb ágyúk dörögnének, trombita harsogott, dob pergett, mintha riadót fujuának s rohamra adnák a jelt. Azután az eget tűzes pír futotta át, melyet tarka színjáték váltott fel. Erre puskák és pisztolyok sortüzelése és ropogása hallatszott, és pedig oly természetesen, mintha két erős hadsereg csapott volna össze s harczolna egymással. Ez három óra hosszat tartott így. Lehetetlen volna mind elbeszélni s leírni, a mi ott látszott és hallatszott. Ez a borzalmas és hallatlan eset (»spectacul«) Esztergomnál kezdődött és Buda felé vonult.

Az erre következő napon Budán ólom és czin eső esett, úgy annyira, hogy a törökök a vezér-basának tálakban vitték elibe az ólmot és czinget.

Ugyanazon napon Esztergom mellett a Dunában a halaknak oly sűrű raja hemzsegett, hogy a víz alig volt látható tőlük s még hozzá mindenik kidugta fejét a vízből. E felett a törökök nagyon elrémültek, mert némelyikök erősen állítá, hogy azon évben is, midőn ők Esztergomot megvették, ennyi sok hal mutatkozott.

Hogy mit jelenthetnek ezek a hallatlan csodák — melyeket bizonyára még mások is fognak követni — azt egyedül a mindentudó isten tudhatja, a ki mindeneket az ő szent nevének dicsőségére és a mi örök üdvösségünkre igazgat.

*

Tagadhatatlan, hogy művelődéstörténelmi tekintetben ezen babonás hiedelmekről szóló feljegyzéseknek is megvan a magok értéke.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Hunyad-megyei tört. és régészeti társulat Évkönyve. Szerkesztette Kun Bert társ. titkár. Budapest, Athenaeum. 1882. Ára pártoló-tagoknak 2 frt. Nem tagoknak 3 frt.

Nem hiába, hogy Hunyad vármegye classicus föld, ime igazó történelmi és régészeti egylete van, s közzé tett egy oly ekes évkönyvet, mely bármely tudományos társulatnak becsüretre válnék. Az első három felolvasás az európai hírnévre jutott ma Zsófia művei ki Hunyad vármegye őskori leleteit ismer, melyeket Tordoson, Nándor-Vályán stb. stb. ásatott, s mondni ázott a bátorszívű hölgy. E leleteket különösen ama festett carczolt vagy vésett jelek és jegyek teszik főként érdekessé, melyek nagyon hasonlók a Schliemann által Hiszszárlík vidékén talált cserépedények és cserépdarabok jegyeivel és jeleivel. Torma fia azt állítja, hogy ezek nagyrésze írásjegy, ezt persze sokan nem hiszik és nem fogadják el, különösen a hazai tudósok, de itt is hitte a néhai Gooss s hiszi maga Schliemann is és több földi tudós. Tudni e részben még nem tudunk semmit itthon, földön is keveset, alig van egy pár kenderszál, a pompás szöveg. De igen könnyen lehet, hogy öt, hat, tíz év múlva Torma fia hypothesisei, mint az új tudomány első tételei, világszerte híressé teszik a Hunyad vármegyei társulat nevét. Ó hősi munkát végre ásatásaival, hátran, és nagyon finom, s egyszersmind mély feyverekkel küzd; mi csak azt óhajtjuk, hogy el ne lánjon, számba se vegye a cynismust, arrogantiát, melylyel elleni sokszor ki akarják fárasztani, haladjon lelkesülten előre, zelve egykor mindnyájunknak dicsőségére válik.

A második író Sólyom-Fekete Ferencz, ki tartalmas érte-
ésével: a *Magyarság és oláh incolatus Hunyad vármegyében*,
raesetten polemizál az odavaló oláh tudósokkal, kik a *Nyak-
öböl* (1493-ik évi okirat szerint) rontott *Kimpulni-Nyag* nevű
rségről azt tanították, hogy ott valami Nyag (Neagu) nevű

római vezér van megörökítve; s kiknek kimutatja, hogy oláh testvéreink bizony csak úgy, szép lassan telepedtek be leginkább a XV. századon kezdve Hunyad vármegyébe. Indokolása erős, de igazságos, stylja néha humoros, de sehol sem sértő. Apparatusa megüti a teljes mértéket. Az általa közlött, nagy pontossággal olvasott okiratok eddig ismeretlenek valának.

Ezután jön Tornya Sándor értekezése a vármegye címeréről, s ugyancsak tőle a vármegyének *madár-faunája*, mely ugyan csupán elszámolás, mint a hőskölteményekben az enumeratio, de oly érdekes, hogy óbajtottuk volna az egyes madarak leírását egész részletességgel, mert az ily közvetlen tanulmányozó képeit, fogalmait, észrevételeit semmi, de semmiféle szobatudós munkája sem kárpótolja. Írja meg s olvassa fel ezután szakaszonként a madarak teljes rajzát és jellemét, szokásaikat, észjárásukat stb., bizonynyal jó néven veszi a társaság, s megköszöni az olvasó közönség is.

A dévai Nagy Sándor emlékiratának ismertetése sem enged semmiben a többi cikkeknek, s ezzel tán be is végezhetnők dióhéjba szorított ismertetésünket, de hiszen itt még a *második rész*. melybe a szorgalmas titkár a társulat keletkezésének történetét, s alelnök úr híressé vált felhívását, s egy pár csinos elnöki megnyitó beszédet foglalt be. Valóban meglepő jelenségeket mutat fel e vidéki társulat, sehol nem lehet ekkora összecsoportosulását látni a tudománykedvelőknek és saját szülőföldjükhöz való ragaszkodását a társasélet minden rétegéből álló résztvevőknek. Főispán, törvényszéki elnök, tanfelügyelő, polgármester, grófok, bárók, lelkészek, néptanítók, kisbirtokosok, kézművesek és különféle nemzetiségűek mind-mind egyesülve vannak e szép társaságban, melynek már eddigelé oly szép gyűlései voltak, s annyit hallottuk hírét, nevét, hogy inkább 15 évesnek gondoltuk, hogysem három évesnek. Ha minden városban, minden vármegyében ilyen szép egyetértés uralkodnék a tudományok, a műveltség, és szép-művészetek terén! De persze kell egy oly hatalmas szónok és költő, mint Súlyom-Fekete, kinek felhívása valóságos harcra hívó dal, kell aztán Barcsay Kálmán, Apáthy, Réthy, Kun Róbert, König Pál, s aztán gr. Kun Géza, Pogány György, Torma Zsófia stb. ily lelkes emberek aztán nemcsak Hunyad vármegyében, de egy alföldi pusztán is képesek volnának tudós-társaságot alkotni. Nagyon várjuk a következő *Évkönyveket*, hogy azokban az újabb ásatások (Mitra templom, stb.) eredményeit is szakszerűleg olvassuk.

I. *Grot* Moravijai Madijary su poloviny IX do načala X věka. — Sankt Peterburg, 1881. (8° XXIV, 436.)

Grot Konstantin e műve Morvaország és a magyarok történetét tárgyalja a IX. század közepétől a X-ik elejéig. Szerző rülbelül Szabó Károly a Magyar Vezérek Kora előszavában fejtett álláspontját osztja. Valamint hazai történésünk vitatja, hogy a magyar államéletnek a vezérek korára következett fejlődési mozzanatát s intézményeit csak akkor érthetjük meg, ha azt ősmagyar nemzeti étellel szerves összeköttetésben tekintjük és vizsgáljuk: úgy *Grot* szerint is bármely történelmi eseményt mindig a többivel összefüggésében kell szemügyre vennünk. A magyarok bejövételének jelentőségét a szláv világra, csakis akképp tározhatjuk meg, ha első sorban higgadt kutatás alapján a magyarország területén akkor lakó szlávokról, nevezetesen azok ami életéről magunknak helyes ítéletet alkotunk. *Safarik*, *Ulacky*, *Hilferding* sokat beszélnek egy szilárd szláv központról, egy egységről, mely a magyarok által kettéhasított. De léte-e ez? Utoljára is szláv lakosok és szervezett szláv állam nem y és ugyanaz. De még a szláv lakosok is kénytelenek voltak az ész Pannonia területén a IX. század folyamában a német gyarmatosítással szemben mindinkább hátrálni, mint azt *Kaemmet* *Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich*, Leipzig, 1879. mutatta. Ami pedig a nagy morva birodalmat illeti, ez a német irodalommal nem mérkőzhetett, s utoljára is az Elbe melletti és itli szlávok sorsát nem kerülhette volna ki. Mi több, *Grot* be is zonyítja, hogy még az időpont is, melyben Moraviának össze kellett roskadnia már meg volt adva. Váratlan csakis az volt, hogy utolsó csapást ez államra a magyarok mérték. Valószínűleg 105-ben szűnt meg a szlávok önálló politikai élete. A kifejtett ellenlás tartamáról, miveljáról nincs tudomásunk.¹⁾ De a szláv nép ért Magyarország területén nem tűnt el (400, 416. l.), mi több, megőrizte nyelvét. A magyarok voltak a sövény, úgymond *Lanszkij* (1860-ban), mely a szlávokat Germania ellen megvédte. De a pogány magyar állam rögtön nem keletkezett volna a Duna partján, akkor *Jelagin* (már 1857-ben) véleménye szerint, *Safarik* is írta volna, hogy a Kárpátok alján élő szlovákok s ruthének megtartották nemzetiségüket. Ez utóbbi író szerint *Viking*, a latin írók keze adta Moraviának a halálos döfést. Ha ez áll, akkor

¹⁾ Hogy Morvaország belső okok, az állami épület kellő szilárdga hiánya miatt dőlt össze, azt elismerte *Dudik* is. *Gesch. Mähr.* I., 160. s. 323; 344.

ebben Svatopluk, ki a latin clerust támogatta (Grot 131. l.), segítségére volt. De az orthodoxia, a nemzeti egyház még nem képez egységes központot, a mint nem áll, hogy a latin egyház a némettség terjesztését tűzte ki céljául. Oroszország, az igazhités daczára, számos fejedelemségre szakadt, s kérdés: vajjon a mongolok közbejötté nélkül sikerül-e az oroszoknak alkotmányuktól megszabadulni, mely a fejedelmet az országgyűlésnek csakis végrehajtó eszközévé tette, eléri-e valaha külsegély nélkül a moszkvai nagy fejedelem a sok kis hercezség egyesítését.¹⁾ Ép oly keveset akadályozhatta ez egyház Bulgáriában, hogy az ó-szláv nyelven tartott isteni tisztelet helyébe a görög lépjen.²⁾ Igaza van Grótnak, a magyarok bevándorlása a némettség előrehaladását gátolta meg, mert a szlávok politikai szervezetük lazasága következtében, e hatalomnak nem állhattak volna ellen. Ha tekintetbe vesszük, hogy a bulgár és orosz állam csakis idegenek közbejötté mellett alakúlhattak meg, már hajlandók volnánk azt állítani, hogy a szláv fajban hiányzik az államalkotó képesség; de ne felejtjük, hogy vannak ugyan szlávul beszélők, de ha létezett is szláv typus³⁾, mégis bizonyos, hogy a jelenleg szlávul beszélők nagyon is sok faj szülöttjei, míg másrészt történelmi ismereteink a múltnak oly csekély részére terjednek ki, hogy merészség volna a legutóbbi tizenöt század adataiból egy folyvást változó tömegnek psychologicus tehetségeire következtetést vonni.

Ama kérdésre: vajjon Grot részrehajlatlanul írt, azt felelem, hogy ez irányt tartja egyedül jogosultnak (41. l.), a mit legalább tudományos munkában én is indokoltnak hiszek. Valószínű ugyanis, hogy az: mikép törekszünk mi a múltat reconstruálni, ugyis ama körülmények által határozottatik, melyek közt élünk: de másrészt nem a megírt történeti értekezés az, mely az élet további folyamát, a nemzetek sorsát eldönti, hanem a tényleg létező jelen. Veszély nélkül törekedhetünk tehát arra, hogy a múltnak tőlünk telhetőleg egyenes sikot képző tükre legyünk. Helyesen teszi a szerző azt is, hogy visszaútasítja műve végső soraiban azt, hogy a magyarok és szlávok jelen viszonyairól ítéletet hozzon, avagy arról szóljon, mi várja őket a jövőben. Tette ez Štur a szlávtság jövőjéről írt művében, de nem teheti történész: ő ép oly kevéssé van hivatva történetet csinálni; mint a constáló nyelvész nyelvet. Az élet (avagy helyesebben a buddhismus: a vágy élni) old meg minden kérdést. Grot reméli, hogy az életadta felelet nem lesz a szlávtság kárára (423. l. v. ö. 417.)

¹⁾ Kavelinu *Sočinenija* Moskva, 1859. I., 349. l.

²⁾ Jireček *Geschichte der Bulgaren* Prag, 1876. 507. l.

³⁾ Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. p. 468.

Vajjon a szláv nyelvet érti, vajjon az azon beszélőket, nem tudni. Aksakov szerint már most is három világ-nyelv van, az angol, a spanyol és az orosz; mindegyiknek van bő tere, hol gyarmatosíthat. Az előszóban azonban, végső soraitól eltérőleg, szerző szlávok millióiáról beszél, kik minden nemzeti jogtól megfosztva, a magyarok kegyetlen nyomása alatt nyögnek, ezek ki is gondolnak minden eszközt azoknak minél gyorsabb megmagyarosítására.¹⁾ Együttal nem felejtí megjegyezni, hogy a magyarok, a szlávok orra alatt foglaltak el oly territoriumot, melyre a szlávoknak, mint korábban érkezetteknek, természetes és törvényes joga volt. Vajjon mily jogalapon szállták meg, szerző szerint, a szlávok ugyane földet, azt nem mondja meg; a nézetet pedig, hogy a szlávok avagy tótok lettek volna országunk első lakosai, elveti. (23. l. 1. j. v. ö. 35. l.)

A könyv 4 szakaszra oszlik. A munka főrészét a 3-ik és 4-ik fejezet képezi, melyek a magyarokról a honfoglalásig, illetőleg a honfoglalásról szólnak. Az 1-ső fejezet országunk történetét a IX. századig, a 2-ik a IX. századét tárgyalja. Jagić *Archiv für slavische Philologie* VI., 150. úgy véli, hogy emez első és második fejezet kevésbé sikerült, a mennyiben a IX. században a Közép-Duna vidékén lakó népek politikai viszonyai subjective zinezett megítélésben részesülnek.

Érdekes, hogy Grot a rumun kérdésben nem osztja Rösler ülönben százéves nézetét. Míg Uspenskij²⁾ és Sokolov³⁾ Tomašek nézetéhez járulnak, ő Jung és Pič írataiból eklektikus avagy ha gy tetszik, contaminált nézetet alkot magának, mely szerint a romanizált népség Dákia havasai közt, mint pásztor századokon keresztül folytatta életét, míg a bulgár uralom alatt a IX. században a lakosok új jövevényekkel szaporodtak (45., 68., 96. old.) A végleges eredmény az volt, hogy valamint a dákok, úgy szlávok is romanizáltak. Kiemelendőnek tartom, hogy a Moszkvai synodal bibliothekában létezik egy, még ki nem adott Strategikon című kézirat a XI. századból, melyben a Vlachok, a Dákok és Beszek utódjainak hívatnak.

A Duna keleti részén s így Erdélyben lakó szlávok nemzetiségét illetőleg Nadeždin legújabbán Vasilievskij által is vitatott nézetéhez csatlakozik, hogy ezek általában oroszok voltak. A *Βουλγαρία εκείθεν τοῦ Ἰστροῦ* (67. old.) ép úgy Leo Gramm. ma helye (Bonn. ed. p. 347. közölve 88. oldal 3. jegyzet) *ἢ Κροῦμος ἐστράτευσεν . . . τοὺς Ἀβάρους καὶ πάσας τὰς Σλαβίας*

¹⁾ V. ö. Slovenské Pohľady 1882. Turóc-Sz.-Márton II. év, 94. l.

²⁾ *Образование 2-го болгарскаго царства*, Odessa, 1879.

³⁾ *Izu drevnej istorii Bolgaru*. Sankt Peterburg, 1879.

βουλίας, mind csak azt bizonyítja, hogy a Bulgár állam a Dunától éjszakra fekvő vidékekre is kiterjedt. Emlékezetében volt ez a népnek még a XIII. században is. Egy a XIII. századból való okmányban valaki arra hivatkozik, hogy a terra Bojæ . . . már őseie volt a temporibus, quibus ipsa terra Blacorum, terra Bulgarorum exstitisse fertur. (93. old. 1. j.) — Ellenben Pešt csakis bolgár név, de nem tanuskodik bolgár uralomról. (90. old.)

A tótok, szerző szerint, a morvák utódai. Mégis felemlíti, hogy Dümmler szerint a morvák nem voltak tótok. 97. l. A nehézséget itt az ó-szláv egyházi íratok nyelve okozza, melynek pannonsága mellett Miklošić még 1874-ben sikra szállt, egyúttal ama nézetének adván kifejezést, hogy a szloven törzs valaha a Duna balpartján itt lakott.¹⁾ Nem akarunk e helyütt Konstantin Porfirogenneta de adm. imp. c. 38 eme helyére hivatkozni *ἐλθόντες ἀπεδιώξαν οἱ τοὶ τοῦρκοὶ τοὺς τὴν μεγάλην Μοραβίαν κατοικοῦντας, καὶ εἰς τὴν γῆν αὐτῶν κατεσχίωσαν*, mert ha geographicus járatlanságát nem is tartjuk ez esetben oly bizonyosnak, mint Grot 400. l., de valószínűtlennek hisszük, hogy hegyi vidékek lakosságát oly könnyen lehetne kiűzni, mihez járúl, hogy a bajor clerus határozottan azzal vádolja a morvákat, hogy a magyarokkal együtt hadakoznak. (366. l. 2. j. s 372. l.) Ha e szerint el nem fogadjuk is ama föltevést, hogy az összes tót lakosság újabb cseh colonisatio folytán jött az országba, mégis nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy nyílt kérdés: mily mérvben utódjai a tótok a régi morva lakosoknak, annál inkább, mivel köztudomású, hogy a hussiták idejében (1425—1430.) s később a fehér-hegyi csata után sokan a cseh protestansok közül az országba bevándoroltak.

A magyar faj eredetét a nyelv alapján véli megoldhatónak. Valamint Lomonosov 1760. körül, Senkovskij 1837-ben, úgy Grot is kétségtelennek tartja a magyarok és finnek közös eredetét. A török rokonság szószólói ámbár szerinte előítélet mellett szállanak síkságra mégis felsoroltatnak. (158. l.) Érdekes, hogy kunok a byzantin íróknál használt *Τούρκα* kifejezést azzal véli magyarázhatónak, hogy egy Magyar nevezetű török dynastia avagy törzs az általa meghódított finnek nyelvét átvette.²⁾ Ha arab írók a magyarokat gyakran baškireknek nevezik, ezt a török baškirek és čuvašok³⁾ közelsége által véli megfeythetőnek.

¹⁾ Altslovenische Formenlehre Wien, 1874. III. v. ö. Jagić cikket az Archivben I. 438—453. különösen a 442. laptól.

²⁾ Idézve Grótnál 154. l. 3. j., 166. l., 225. l. 2. j.

³⁾ Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. 484. l. Les Tchouischers sont finnois au physique.

Rokonság connubium által lesz megállapítva. Miként lehet állítani, hogy a magyarok a vogulok és osztyákok legközelebbi rokonai 170. l. s ugyanamaz oldalon a 3. jegyzetben elismerni, hogy a Vogulok és Osztyákok dolichocephalok, azon körülményt pedig, hogy a magyarok jelenleg már nem azok azzal magyarázni, hogy a magyarok Pannonia megszállása után saját nemzetségbeli nők hiánya folytán összeelegyedtek az indgerman typushoz tartozó szomszéd népekkel? Hányadízű rokonságban állhatunk e népekkel most, miután már csak a magyaroknak letelepedése óta is 40 generatiót éltünk meg? Mindenesetre közelebbi rokonságban vagyunk egymást közt mink, kik ez országban ezer év óta egymással élünk.

Távol van tőlünk azt állítani, hogy az anthropologia mai nap oly adatokkal állhatna elő, melyek alapján a népek rokonságát végleg el lehetne már dönteni. Mindenesetre tekintetbe veendő, hogy a vogulok természetükre nézve a mongolokhoz volnának sorolandók, holott a magyarok európaiak¹⁾, és pedig a menyinyiben legalább két typut kell az európaiaknál megkülönböztetni²⁾, a magyarok, a szlávok és rumunokkal együtt a brachycephalokhoz tartoznának.³⁾ De a nyelvek közössége, mint Topinard mondja, még nem bizonyítja az azokat beszélők közt a rokonságot. Lehetséges tehát, hogy a mongol vogulok, finn-osztyákok és a jelenleg európai magyarok nem is voltak rokonok soha. Lehetek a magyarok, törökök, de bebizonyítani legalább anthropologicé nem lehet, miután a török typut jelenleg már nem tudjuk determinálni. A »Századok«-ban 1878. 54. lapon mondottak daczára a byzanti írók által használt »*Τούρκοι*« név alig jelenthetett mást, mint törököt. Az, hogy a byzantin írók tévesen jelölték meg e névvel a magyarokat, még mindeddig nem bizonyított be senki által. Megengedjük, hogy ez lehetséges, de valószínűnek tartjuk, hogy biztosabb adatokra építettek, mint a finn eredet vitatói.

Felhozzuk a nyelvcseré egy esetét, mely senki által nem vonatott eddig kétségbe. A Normannok a X. század elején jöttek Franciaországba, egy századdal később már csak e nyelven beszéltek s 1066. körül e nyelvet hozták magukkal Angolországba⁴⁾; csak 1362-ben lett az angol ismét a törvénykezés nyelv⁵⁾. Míg addig a termelő és fogyasztó nyelve egymástól külön-

¹⁾ Topinard, 439., 481.

²⁾ 413.: szökét és barnát.

³⁾ 468. — ⁴⁾ 480.

⁵⁾ Earle, The philology of the English Tongue, Oxford 1879. 41. l.

⁶⁾ Earle, 67.

bözött, úgy 1349-től a francziául beszélni vágyás nagyon is apadt. Az új angol nyelv, mely német keretben nagy számban francia szókat tartalmaz, lett divatos. A ki tudja, hogy az angol szásznak azelőtt is nagy irodalma volt, hogy a mai angol népszójárások mindannyian ép azáltal különböznek az irodalmi nyelvtől, hogy kevesebb francia szót tartalmaznak¹⁾, nem fogja állítani, hogy e francia szók nélkül a tárgyakat nem lehetett volna megjelölni, ép oly kevéssé a mint józanul gondolkodónak nem fog eszébe jutni, hogy a normann arisztokratia amaz ideig kezét lábát sem nevezte meg.

Nem akarjuk fejtegetni: vajjon a nyelvészet segélyével meg lehet-e fejteni a történet rejtélyeit (v. ö. »Századok« 1877. 380. l.) és áttérünk arra, miként véli magyarázhatónak Grotzont, hogy a magyarok megtartották nyelvüket. Szerinte azért történt, mert a Duna és Tisza közti síkság, a magyar alföld általában lakatlan volt, legföljebb az avarok maradványaira találtak, kiket magukba olvasztottak. Azt, hogy ép a legtermékenyebb területek legkésőbb kerülnek művelés alá, Careynek a Social Science-ből ismeretes elveivel támogatja, egyúttal arra utalván, hogy a népvándorlás ép eme területeken át vette útját. Mi ama nézetünket kockáztatjuk, hogy a magyar nyelv ép azért maradt fenn, mert az országban a megszállás idején már különféle nemzetség lakott. A magyar, mint internationalis nyelv, ennek folytán, soha sem szűnhetett meg a nemesség közös nyelvének lenni.

Íróink közül csak Marczalit s Hunfalvyt ismeri, s ez utóbbit követi a magyarok származása kérdésében is teljes odaadással, ámbár megjegyzi, hogy soha finnugor nép nem indult hódításokra, hogy azok Europaeu szerint, ki a helynevekből törekszik ezt kideríteni, valaha az egész éjszaki Oroszországot lakták s ott is maradtak mai napig, ősök és késő unokák egyaránt, mitsem gyanítván tudós könyvekben véghez vitt vándorlásukról. Sajnálja, hogy nem látta Pestynek *A helynevek és a történelem* című monográfiáját. Salamon, Botka és Paulerről hallgat, úgy látszik, ezekről nem hallott.

A könyv a forrásokat nagyrészt egész terjedelemben orosz fordításban közli, az eredeti szöveget itt-ott. Megragadjuk az alkalmat egy általánosan érzett hiány fölemlítésére. Felette nagy szükségünk volna egy történelmi Chrestomathiára, melyben a régi magyarok, valamint a honfoglalásra vonatkozó keleti s nyugati források, az eredeti nyelvben közölve volnának.

DR. MAYR AURÉL.

¹⁾ Earle 94.

T Á R C Z A.

ARANY JÁNOS.

Szül. 1817. martius 2. † 1882. oct. 22.

Arany János ma már a történeté.

Ez a mi egyik jogczímünk, miért róla megemlékezünk. A másik: azok a halhatatlan alakjai a magyar történetnek, kezdve a világhódító Etelén addig a csonka honvédig, ki szenvedései béréül az ígért tíz hold föld helyett, tíz araszt kért »a haza szent földjében« — kiket ő híven, igazán s oly plasticailag szemünk elé állított, hogy szinte látni véljük őket. Mint Homer a trójai hősöket, ő is feltámasztotta czekeket — vagy helyesebben: kifejezést adott annak, mi a nép tudatában még alakot nem öltve élt.

S minő lapja az a történetnek, mily ragyogó, fényes és — igaz! *Igaz!* szemünk előtt ez a fő. Ki meg tudta érezni Thuróczyban azokat a helyeket, melyeket a compiler a nemzeti monda hagyományából vett át, nem élesebb critikai fő volt-e annál a történetírónál, ki Thuróczy mondáiban is történetet lát? s nem az lesz-e a valódi történetíró, ki a mondák hagyományaitól el fogja különíteni s meg fogja teremteni a történet alakjait, úgy mint Arany megteremtette a monda alakjait?

Aranyban az erős történeti érzéket a történet tanulmányozása fejleszté ki. Jól ismerte a forrásokat s azok legmélyébe hatott. Épen úgy az eposok forrásait, mint a későbbi idők történetének forrásait is. Mily nagyszabású gondolat volt, hogy a Hunyadiak korát ballada-cyclusban akarta feldolgozni, s a miket megírt: Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jánk, Mátyás anyja, V-ik László, Rozgonyiné, nem úgy élnek a balladában, mint a történetben? S a történeti források mily alapos ismerőjét ismerjük fel a Daliás idők írójában? S többi munkáiban is van-e csak egy sor is, mely a történeti igazságot feláldozná a költői szépségnek?

Bizonynyal szép az a magyar történet, mely oly megragadó tárgyakat szolgáltatott a költőnek.

Tegyünk hát mi is egy koszorút sirjára, ki a mi kedvenc alakjainkat a világ-irodalom kincseivé tette.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A NOV. 2-ÁN tartott választmányi ülésben b. Kemény Gábor másod-elnök elnökölt. Az ülést következő meleg hangon tartott beszéddel nyitotta meg:

»Mielőtt a tárgysorozat rendes folyamára térnénk, engedje meg a t. vál. gyűlés, hogy figyelmeztessem arra, hogy utolsó összejevetele óta, a társulatnak egy nagy halottja van: a hazának az irodalom egén tüdőklő egyik legfényesebb csillaga hanyatlott le. Egy híres történelmi munkában azt olvastam, hogy egy történetíró az angol történetnek egy igen jelentékeny szakát Shakespeare munkájából tanulta meg, egy más munkában olvastam, hogy az illető történész Scott WALTERTŐL tanulta meg, miként kell írni. Lángeszeknek adatott nehéz kérdések nyitját megtalálni; lángeszeknek adatott a helyes útat megjelölni, melyen tovább haladni, jelest alkotni lehet. Arany János kevésbé foglalkozott pozitív történelemmel; de annál többet történelmi hagyományok kérdéseivel. Toldi, Buda halála élő bizonyosságai ennek. És sok balladájában, melyeknek tárgya szintén a történelemből van merítve, oly alakokat találunk, melyek előttünk kidomborodnak, melyek mozognak, élnek s az élet, melyet azokban találunk, saját magunk élete, az érzelem saját magunk érzete. Senki szebben, helyesebben, a magyar géniusznak megfelelőbben alkotni nem tudott, mint ő. Azt gondolom, t. választmány, hogy midőn e fénylő csillag irodalmunk egéről letűnt, akkor, midőn a haza oly kitűnő fiának elvesztését fájjalja: nem lesz helyén kívül, hogy a Magy. Tört. Társulat feletle — ki oly vonzóvá, oly népszerűvé tett sok történelmi alakot s azzal halhatatlan történelmi adatokat hagyott hátra az utókornak — fájdalmanak és veszteségének jegyzőkönyvében kifejezést adjon.«

E meleg hangon tartott szavakra egyhangúlag elhatározatot, hogy Társulatunk Arany János elhunya felett fájdalmit jegyzőkönyvrileg fejezi ki.

Ezután következtek a felolvasások: *Károlyi Árpádtól s Szilády Árontól*: mindkettő Balassa Bálintról. Az elsőt a titkár, az utóbbit a másodtitkár olvasta fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdíjas tagokká megválasztattak: *Mayr Aurél* egyet. tanár, (aj. a titkár); *Hlatky József* tanár, Besztercebánya (aj. Marczali); *Galgóczy János*, (aj. Nagy Imre); *Jankó Miklós*, köv. titkár, *Ráth Imre*, *Müller László*, köv. attachék, *Szilágyi Dániel*, portai ügyvéd, bongárdi *Baumgarten Izidor*, nközi ügynök, Konstantinápolyban, rimaszombati *Baracsi Gerő*, korm. titkár, Szerajevóban, (aj. Thallóczy L.)

Simor János bibornok, hercegprimás társulatunknak megküldvén a »Monumenta Ecclesiae Strigoniensis« című monumentalis munka II-ik

kötetét, a Társulat hálás köszönetét ö Eminentijára iránt, ki a magyar történeti forrásokat egy elsőrangú és roppant gazdagságú gyűjteménnyel szaporítá, előterjesztéssel fogja kifejezni.

A titkár bemutatja Kis Ernő r. t. levelét, mint a ki elnöki intézkedéssel megbízott, hogy Társulatunkat Pápán Bocsor Istvánnak a történetíró tanárnak 50 éves jubilauma alkalmából rendezett ünnepélyen képviselje — melyben megbízatása teljesítéséről jelentést tesz.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint:

a bevétel	5,455 frt 59 kr
a kiadás	760 frt 32 kr

pénztármaradék összesen 4,695 frt 27 kr

Ezután zárt ülés következett, melyben folyó ügyek intéztettek el.

Végül titkár bemutatja a külön lenyomatok egy példányát, melyek a Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett s a »Századok«-ban kiadott pályamunkákról készültek, s melyek a választmány határozata alapján könyvárusi úton fognak elárúsíttatni.

A MILLENARIUM.

A millenarium kérdésének eldöntése három év óta vita tárgyát képezi a »Századok«-ban. Szakemberek szóltak hozzá s a forrásokat komoly vita tárgyává tették. A kérdés napirendre hozatala azonban élt a nemzet tudatában, s annak tisztázását a »Századok« épen ez okból kísérlette meg.

A dolog ma azonban újabb stadiumba lépett: a kormány és az Akadémia vették kezükbe.

A békés-megyei tört. társulat nyári közgyűléséből írt fel az akadémiának, felszólítva ezt, hogy vegye az ügyet kezébe. Az akadémia történelmi bizottsága a kérdés tanulmányozását egy négy tagú bizottságnak adta ki, mely Bottka T., Pauler Gy., Salamon F. és Szabó Károlyból állítatott össze.

E bizottság kiküldetéséről még értesítve sem lett, midőn Hegedüs S. a képviselőház oct. 11-iki ülésében köv. interpellációt intézte a valóság és közokt. miniszterhez:

»Tekintve, hogy a honalapítás ezredik évfordulója közeledik; tekintve, hogy annak éve felett a szakemberek közt is véleménykülönbség van; tekintve, hogy ennek megállapítása, méltó megünneplése szempontjából szükséges; tekintve, hogy ez ünnepély a nemzet méltóságához

mérten, csak tervszerű vezetés szerint készíthető elő; kérdem: 1. Szándékozik-e a t. miniszter ur nem a tudomány, de az ünnepély céljából, szaktanácskozmány útján megállapítani a honalapítás idejét. 2. Szükségesnek tartja-e, hogy az ezredik évforduló ünnepélye programmjának megállapítására és előkészítésének vezetésére a magyar királyi kormány vállalkozzék? És ha igen: 3. Szándékozik-e azt kezdeményezni? c

A miniszter megígérte, hogy a cabinettel együtt a kérdést tanulmányozás tárgyává teszi s csakugyan már oct. 19-ről köv. leiratot intézte az akadémia elnökéhez:

A magyar nemzet Európában megtelepülésének s államalkotásának ezredéve betöltéséhez közeledik.

A közérzület ismételve és hangosan nyilvánította a nemzet millióinak szívében élő kívánságot, hogy az ezredéves évfordulót a nemzet magához méltón ünnepelje meg. E kívánság teljesen jogosult. Nemzetek nem csak kenyérral élnek, hanem élnek eszmékből és lelkesedésből is, melylyel multjok nagysága és küzdelmei emlékéből erőt merítenek a jelen gondjaira és a jövő virágzóbbá tételére.

A magyar nemzetnek is van mire emlékezni és miért lelkesedni multjában s szíksége van arra, hogy állami élete második ezredévé újult erővel s multjából merített lelkesedéssel és önbizalommal kezdje meg.

A kormány, melyet a koronás királynak és a nemzet képviselőinek bizalma ez idő szerint az ország ügyei vezetésének élére állított, át van hatva a nemzeti törekvések jogosultságának érzetétől és örömmel és az egész nemzet támogatása iránti biztos hittel áll a mozgalom élére, mely Magyarország ezredéves állami létének méltó megünneplését kívánja.

Az első kérdés, mely ez ünnepet illetőleg fölmerül — mielőtt annak mikéntje iránt illetékes tényezők határoznának — a tudománytól várja végleges megoldását: az időpontot illetőleg az év szabatos meghatározása, t. i. melyben a magyarok mai hazájokban megtelepedtek és ezt őseik örökekép birtokába véve, itt államot alapítottak. A történet-tudósok, ha nem nagy eltéréssel is, különböző nézeteket vitatnak még ez iránt. A különböző nézetek megvitatása, ha lehet, egyeztetése, mindenesetre a kérdés eldöntése s az iránti megállapodás kimondása, nézetem szerint a magyar tudományos akadémiát illeti; s itt az idő, hogy e részben e legilletékesebb tudományos testület a maga utolsó és döntő szavát kimondja.

Felkérem azért nagyméltóságodat, méltóztassék föl hívni az akadémiát, hogy az illető osztály s a történelmi bizottság közbevetésével esetleg egy külön e célra a legilletékesebb szaktudósokból alakítandó bizottság kinevezésével a kérdés végleges eldöntését előkészíteni, s a magyarok bejövételének és államalapításának időpontját illetőleg érvek meghatározni, az eredményt pedig velem mielőbb tudatni sziveskedjék.

Az akadémia e még ma is függő kérdésnek szabatos és végleges

eldöntésével nem a legkisebb szolgálatot teendi a történelmi tudomány-
nak s a nemzeti öntudat emelésének eddig is tett szolgálatai között.
Fogadja stb. Trefort Ágoston.

Az akadémia a miniszter levelét áttette a II-ik osztályhoz, s ez
vizont a történelmi bizottsághoz. A bizottság, áthatva az ügy fontossá-
gától, még mielőtt a leirat hivatalos úton hozzá érkezett volna, de azután
hogy e leiratról már tudomása volt, egyik bizottsági rendes ülése után érte-
kezletet tartott, mely elhatározá, hogy a békés-megyei társulat felhívására
kiküldött négy tagnak adja ki a miniszteri leiratot. Hogy pedig a szük-
séges tanulmányokat megtehessek, két kérdést formulázott, melyre külön-
külön adjon be mindenikük feleletet. U. m. 1. Mikor nyomultak be a
magyarok Etelközből hazánk területére? 2. Mikor fejezték be a honfog-
lalást a felföld és Dunántúl elfoglalásával? A bizottság a beérkezendő
válaszok alapján fogja feleletét beadni az osztálynak, illetőleg az aka-
démiaának.

VÉGSZÓ LÁNCZI GYULA ÚR »VÁLASZ«-ÁRA.

A vitatott tárgyhoz nem tartozó bőséges szószaporítás; öntelt
hányavetiség és nevetséges — kezdő íronál épen nevetséges! — pöffesz-
kedő arrogancia, leplezetlen gorombaságokkal fokozva; az ellenfél leg-
döntőbb argumentumainak teljes mellőzése, elhallgatása, másoknak félre-
magyarázása vagy elferdítése; egy csomó ecclatáns járatlanság a tárgyalt
kor viszonyaiban; számos alaptalan gyanúsítás és czélzatos ráfogás, sőt
még idézőjelek közt is hamis idézés, (mintha én Pálffy »szörnyetegnek«
neveztem volna, holott e szó cikkemben elő sem fordul,¹⁾ — íme, ezek-
ből s effélékből áll Láncki úr 17 sűrű hasábra nyújtott válasza.

¹⁾ Miként vélekedem én gr. Pálffy János bánról: azt a »Századok«
f. é. június havi fizetében foglalt cikkemen kívül legjobban tanú-
sítja róla írt rövid jellemrajzom »Ocskay László« Bevezetésében, 13. l.
hol Pálffynak menthetetlen rút bünei megrovása mellett, más részről »az
alkotmány megmentése körül szerzett *elévülhetlen honjúi érdemei*« ki van-
nak emelve. — Ugyanezen »Bevezetés«-ben a nemzeti párt főbbjei is
egyenként jellemezgetnek általam, s mint az olvasó meggyőződhetik:
ezeknek is, ú. m. Rákóczinak, Bercsényinek, Forgáchnak, Bottyánnak,
Károlyinak, az Eszterházyaknak, stb. épen úgy fel vannak tárva hibáik,
gyengeségeik, mint előnyeik; szóval, én bennök igenis, *valódi embereket*,
s nem mint Láncki rám fogni szeretné: angyalokat vagy ördögöket fes-
tek, — ellenkezőleg, ő az, a ki az *aulicus párt körében* merő angyalokat
lát, pl. *Széchenyi Pál, Pálffy János, Okolicsányi*, stb. személyében. T. K.

Mutatja ez az egész »válasz«, — mely leghathatósabb érvét, történelmi kérdésben, Schiller *dramájából* meríti, — hogy a magas ürességben csapongó ifjú úrnak *tárgyhoz szabott, tudományos* vitatkozásról még csak fogalma sincs, s megsértett hiúsága magánkívül ragadja. Ha az olvasó e felfuvalkodott »Válasz«-t az én »Észrevételeimmel« egybevetni fáradságot vesz: meg fog győződni arról, hogy Láncai úr egyetlenegy, akár alanyi s akár pedig — és annál inkább! — ténybeli állítást sem czáfolta meg, ámbar némelyiket *elfacsarni* ugyancsak iparkodik vala. Azonban a nemzeti párt vezetői: Rákóczi és Bercsényi elleni sértő gyanúsításait továbbra is fenntartja, sőt tetőzi, azt irván róluk, hogy »egyéniességüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták minden áron«, (695. l.) — tehát még a *hazaárulás, vagy nemzetök tönkretétele* árán is! A 697. lapon pedig »Pázmány Erdélyországaról« beszél és az önálló Erdély bukását *Esztergom* visszafoglalásától (!!) számítja Láncai Gyula.

Ez a két rendbeli állítás maga elég világosan láttatja: miféle táborba tartozik Láncai úr! Vele tehát tovább vitatkozni csak úgy fölösleges volna, mint akár a — »Magyar Állam«-mal. Szerecsent mosni semmi kedvem. Hanem Láncai úrnak Széchenyi Pál érsekről írt cikke, valamint még inkább e mostani »válasza« után a t. olvasó közönségnek figyelmébe kell ajánlanom a következőket:

Mögöttem 28 évi becsületes munkásságú írói múlt áll, melyből 21 évet a Rákóczi-kor speciális, tüzetes bűvárlatára fordítottam; átkutattam e korra nézve vagy 200 levéltárt a hazában és külföldön; kiadtam huszonöt kötetet és három — négyszáz értekezést, tanulmányt, kisebb-nagyobb közleményt, szakfolyóiratokban s egyebütt. E munkásságom értékéről (ha van,) már rég ítélték úgy a hazai mint a külföldi tudományos körök, és azt s eredményeit, különösen a »Századok« t. olvasói e folyóirat legkezdetétől, 1867-től fogva mind mostanáig nagyon jól ismerik; ítéletet tehetnek tehát róla: *ismerem-e én a Rákóczi-kort?*

Láncai úr is írt e korról talán két vagy három apró értekezést, — nyomtatott kútfőkből Vonjon közöttünk a t. olvasó a kor ismeretére nézve párhuzamot!

Nos hát, hogyha a t. olvasó megengedi azt, hogy ismerem a Rákóczi-kort: akkor én, Thaly Kálmán, huszonnyolcz évi becsületes írói munkásságom egész súlyával azt állítom, hogy *Láncai Gyula úr* fönt idézett két közleményében a Rákóczi-kor történetét, a reactionárius irány szolgálatában szántszándékkal *meghamisította* s e kor szeplőtelen hazafias lelkű főszereplőinek: Rákóczinak, Bercsényinek jellemét *rossz czélok gyanúsításokkal és alaptalan ráfogásokkal befeketíteni igyekezett.*

Ez végszavam, a melytől el nem térhetek, mert mely meggyőződés mondatja velem.

THALY KÁLMÁN.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT oct. 25-én tartotta rendes havi vál. gyűlését, melylyel a társulat 12-ik évébe lépett. Tárgyai voltak: a september havi gyűlésről szóló jelentés *Varjassy Árpád* titkártól. Azután *Pontelly István* főtitkár adta elő havi jelentését, bemutatván amaz emlék- és műtárgyakat, melyekkel a szépen gyarapodó délmagyarországi muzeum újabban gazdagodott. A pénztári jelentés szerint 3475 forint 43 krajczár tartalék-alap mellett 41 forint 68 krajczár a pénztári készlet, (megjegyezvén a pénztárnok, hogy mintegy 3000 forintra rúg a hátrálékosok tagsági díja). Felolvasás egy volt dr. *Márki Sándortól* „*A Temesvári paraszt csatá*“ról. Úgy látszik, ez egy részlet az akadémiai pályázaton dicsérettel kitüntetett »*Dózsa György*« cz. művéből. A szép tanulmány figyelmeztet a Dózsa lázadás alkalmával a Temesvárnál a paraszt hadnak hadtanilag correct rendezéséből következtethető *forradalmi* inkább, mint *lázadási* jellegére s a török szövetség eszméjének első ízben ezen mozgalommal összefüggő eredetére. A felolvasást nagy tetszéssel fogadták.

— A M. TUD. AKADEMIA a Lévay-dijra beérkezett pályamunkák sorsa felett csak múlt havi összes ülésében döntött. A pályadíjat *Deák Farkas Csáky Istvánja* nyerte el; dicséretet nyert *Dózsa György*, melynek szerzője *Márki Sándor*.

— K. NAGY SÁNDOR, nagy-váradai ügyvéd a »*Jobbágydság története*« című munkát készítette el, mely történelmi és törvényi tanulmány eredménye, hivatkozással a forrásokra.

— FRANKÓI VILMOS ÉS PESTY FRIGYES múlt oct. hó végén Rómába utaztak, hogy ott megkezdjék a búvárkodást s egyúttal a másolást is a vaticani levéltárban. Legelőbb a pápai tizedre vonatkozó számadásokat másolják le a XIV. századból, s azt remélhetőleg már a jövő évben sajtó alá adják.

— JEDLICKA PÁL úr köv. nyilatkozat közlésére kért fel: Miután »*Kiskárpáti Emlékek Vöröskőtől Szamolányig*« című hely- és művelődés-történeti munkám közbejött akadályok miatt a f. évi nov. 1-jére kitűzött határidőre napvilágot nem láthatott, kérem tisztelettel t. cz. előfizetőimet, szíveskednének a munka megjelenésére f. évi dec. 15. várakozni. — Előfizetéseket mindig elfogadok. — Az előfizetés összege 3 o. é. frt. (Felső-Diós, u. p. Szamolány.)

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ARCHIVUM RAKOCZIANUM. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály had és belügy. VIII. Székesi gróf Bercsényi Miklós leveleskönyvei s más emlékezetreméltó iratai 1705—1711. Az eredeti kéziratokból közli *Thaly* Kálmán. Budapest, 1882. 8-adr. 448 l.

— MAGYARORSZÁG RÉGI VÍZRAJZA a XIII. század végeig. Írta dr. *Ortway* Tivadar. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1882. 8-adr. I. kötet 534 l. II. k. 464 l.

— MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ERDÉLYBEN. 1599—1601. Írta dr. *Szádeczky* Lajos. Budapest, 1882. 8-adr. 190 l.

— A MAGYARHONI REFORMATIO BÖLCSELMI TÖRTÉNELME. Írta *Rácz* Károly. Arad, 1882. 8-adr. 196 l.

— A DEÉSI REF. EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE. Kapcsolatban a város kiválóbb cseményeivel. Írta *Kádár* József, Deésen, 1882. 8-adr. 251 l.

— EMLÉKBESZÉD KORPONAY JÁNOS FELETT. Kápolnai *Pauer* István. Budapest, 1882. 12 l. 8-r. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD DR. SUHAYDA JÁNOS FELETT. Írta dr. *Konek* Sándor. Budapest, 1882. 8-r. 21 l. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD MORÓCZ ISTVÁN FELETT. Írta *Galgóczy* Károly. Budapest, 1882. 16 l. 8-r. Ára 10 kr.

— CANTIONALE ET PASSIONALE HUNGARICUM STB. XVIII sz. beli kath. énekgyűjtemény. Írta *Bogisich* Mihály. Budapest, 1882. 47 l. 8-r. Ára 30 kr.

— HISTORIAE HUNGARICAE Fontes Domestici. Pars prima. Scriptores. Vol. II. Chronica Hungarorum. 1. Magistri P. Belae regis notarii II. Magistri Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. III. Chronicon pictum Vindobonense. Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitiones de aetate Belae regis notarii et enim adversiones criticas adiecit M. Florianus. Qunque-ecclesiis 1883. 8-adr. 315 l. Ára 4 frt.

— DER NATIONALE KAMPF gegen das Ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte von Dr. Lad. Pič, Lipsce. 1882. Ára 2 frt 40 kr.

— JÁSZÓ und die mit Ihr vereinigten Probsteien Lelesz und Promontor von Gross-Wardein. Von Cornel v. *Nátafalusy* und Julius Ferdinand *Lenner*. Würzburg et Wien. 1882. 8-adr. 56 l.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

XV.

A veszprémi tanácskozmány megállapodása értelmében, Ulászló az 1511-ik esztendő első napjaiban, a császári követeknek kijelenté, hogy előterjesztésök iránt, a constanzi szerződés Franciaországból várt ratificatiójának megérkezése előtt nem határozhat. Ennek következtében Nogarola és Cuspinián elutaztak. Breitenauer Bródban maradt, és az udvart elkísérte Olmützbe, majd (1511.) január végén *Boroszlóba*, a hol a király hosszabb időre telepedett meg.

Miksa császár nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar király a constanzi szerződést hajtsa végre. De ő a maga részéről egyáltalán nem volt hajlandó kötelezettségeinek megfelelni. E miatt *Camillus de Montibus* nevű udvari emberét küldötte Ulászlóhoz, hogy őt kimentse. Előadta, hogy mindent a mi hatalmában állott megtett a béke helyreállítása érdekében; de a pápa elfogadhatatlan föltételekkel állott elő, és most fokozott erővel folytatja a háborút. Ennek következtében ő (a császár) és a francia király nem képesek a Constanzban megállapított hajóhadat kiállítani, és egyelőre csak ezer gyalogot, kilencz jól felszerelt gályát és ötven teherhordó hajót bocsáthatnak Ulászló rendelkezésére; arra kéri tehát, elégedjék meg ezen segítséggel, és indítsa meg Dalmátia visszaszerzésére a háborút.¹⁾

¹⁾ A követnek, ha ajánlata elfogadtatik, Ferraraba kellett utazni, hogy a hajókat felszerelje és útnak indítsa. (Az 1510. december 13-án kelt császári útasítás egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.)

Majd kevéssel utóbb a császár egy másik követet is küldött a magyar udvarhoz, *Masmünster Menyhért* német-újhelyi kapitányt, a ki hivatta volt a magyar urakat meggyőzni a felől, hogy a viszonyok a hadjárat megindítására igen kedvezők, mert a pápa és a signoria hajóhadait, melyek a genuai öbölben vannak elfoglalva, a francziák könnyen távol tarthatják az adriai tengertől.¹⁾

És alig múlt el néhány hét, (február közepétáján) a császár és a francia király közös követe jelent meg, XII. Lajos oklevélével, mely a constanzi szerződés ratificációját tartalmazá. A császár részéről jelentékeny pénzüsszeget ajánlott a hadikészültekre; de egyúttal az ígéretekhez fenyegetéseket csatolt. Kinyilatkoztatá, hogy ha a magyarok nem sietnek Dalmátia elfoglalásával, a szövetkezett hatalmak, még ez évben, meg fogják szállani azt a tartományt, sőt a magyar király kezeiben levő tengerpartot is.²⁾

Mindezen felhívások és a császári követek működése nem maradt hatás nélkül. Velence ellenségei ismét előtérbe léptek. Köztök *Bornemissza János* volt a legtevékenyebbek egyike, és különösen Bakocs Tamás ellen intézé támadásait; fennen hirdeté, hogy a primás meg van vesztegetve és oka minden bajnak, de a legközelebbi országgyűlésen árulásáért bűnhődni fog.³⁾

Mindazáltal Ulászló, a császári előterjesztésre adandó válaszzsal még mindig, különféle ürügyek alatt késett. Majd azt üzenté a követeknek, hogy a cancellár és több tanácsos megérkeztét várja; majd azt, hogy testvérével a lengyel királyal

¹⁾ Masmünster küldetésének föladatáról bőven szól a királyi válasz, melyet később (márczius 22-én) a császári követek kaptak, és melyet szószerint közöl Breitenauer márczius 27-iki jelentésében. (Eredetije ugyanott.)

²⁾ Pasqualigo tudósításai 1511. február 25-én és márczius 7-én. Az utóbbi jelentés szerint a követ úgy nyilatkozott volna, hogy Dalmátiát az angol király részére fogják a hatalmak elfoglalni, a kinek jogja van ama tartományra, mint a magyar koronának. Hogy az angol király jogait Dalmatiára mire alapították, azt nem határozhatjuk meg. Annak sem találjuk nyomát, hogy VIII. Henrik maga igényt támasztott e tartományra. Egyébkint lehetséges, hogy az angol királyal csak a velencei követet ijesztették.

³⁾ Pasqualigo 1511. február 25. és márczius 7-iki jelentései.

kíván előbb értekezni. Később a franciaországi oklevél szövege támasztott nehézséget. Ugyanis XII. Lajos a constanzi szövetséghez *föltételesen* járult, ha t. i. »az aragóniai király is csatlakozik ahoz.« Ez ellen a magyar urak kifogást tettek, mivel a constanzi tárgyalásokban ezen föltételről szó nem volt.¹⁾

Ulászló azt követelte tehát, hogy a francia király új oklevelet állítson ki, mely a constanzi szerződést föltétlenül erősítse meg. A császárt pedig arra kérte, hogy azon külön szövetségbe, melyet az aragóniai királylyal készül kötni, Magyarországot is foglalja be.

És a császári követeket azzal a nyilatkozattal bocsátotta el, hogy a hadikészületeket az új oklevél megküldésétől és a spanyol királylyal indított tárgyalások eredményétől teszi függővé, »mert bizonytalanra nem állíthat ki sereget, nem szerelhet föl hajókat.«²⁾

Időközben a magyar udvar a *velencei követtel* is folytatta a szégyenteljes játékot. Ez márczius 17-én megjelenvén a király előtt, előadta a Velenczéből jött tudósításokat, melyek a köztársaság által a harczai téren kivívott újabb sikerekről szóoltak.

A cancellár válaszában kijelenté, hogy »ő felsége örömmel értesül az események kedvező folyása felől, és őszintén kíván minden jót a köztársaságnak; azonban csodálkozik a fölött, hogy a szövetség megújítására vonatkozó ajánlatot a signoria folyvást hallgatással mellőzi.«

Pasqualigo erre hangsúlyozá, hogy a köztársaság változatlan jóindulatot táplál Magyarország iránt; de mióta a pápa és más hatalmak a francia király ellen fordultak, a helyzet lényeg-

¹⁾ Mindezt Breitenauer, 1511. február 27-én, Boroszlóából Miksá-
toz írt jelentésében beszéli el. Szerinte a francia oklevélben kifogásolt
záradék így hangzik: »so ferr der Künig von Arragon in der Büntnisz
leibe.« Pasqualigo több hónappal később értesült és csak 1511. szeptem-
ber 15-én tehetett jelentést ezen incidens felől. Szerinte a záradék
gy szólt: »Si Regi Aragonum placeret.« (?) Sajnos a francia oklevél
szövegét nem ismerjük.

²⁾ Ez 1511. márczius 22-én történt. Ulászló ugyanakkor biztosít-
totta a követet, hogy a kettős házasságot siettetni fogja, és a csehországi
rendekkel a nőág örökösödésének biztosítása végett már is tárgyaláso-
kat indított meg. (Breitenauer márczius 27-iki jelentése a bécsi állami
levéltárban.)

gesen megváltozott; a mi pedig az évdíj fizetését illeti, mihelyt a béke helyreáll, pontosan eleget fog tenni kötelezettségeinek.

Az urak, kik az audientián jelen voltak, a velencei követ gyakran ismételt elodázó nyilatkozatát hallva, nem rejtették el fölháborodásukat, mely szenvedélyes kifakadásokban nyilatkozott, és a királyt sem kímélte.

»Ezek a velenceiek — így szólt az egyik — folytonosan újság-hírekkel töltik meg felséged gyomrát; de semmit sem tesznek.«

»Ha felséged — mondá egy másik — megtenné a mire köteles, ők is megtennék a mivel tartoznak.«

Némelyek fesztelenül jártak föl-alá a teremben, szitkokat szórva. Mások gúnyos kacajban törtek ki.

Ezen kínos jelenet alatt, a király a cancellárral néhány szót váltott, mire ez a követhoz fordúlva így szólott: »Ő felsége határozott választ vár, és pedig a jövő országgyűlésig, a melyen mindennek véglegesen el kell intéztetni.« A király ajkai is megnyíltak, de csak egyetlen szót ejtett ki: »Facite«, — »Tegyétek meg.«

Pasqualigóra mély benyomást tett ezen eset. Az a gondolat, hogy az talán előre ki volt csinálva, és a pressió eszköze vala, nem támadott föl lelkében. Előterjeszté a signoriának, hogy a császár befolyása, mióta a kettős házasság terve fölmerült, növekedik, hogy továbbá, a primás és a nádor kivételével, az urak mind Velence elleneségei. Ennélfogva ajánlotta, hogy némi áldozatra szánja el magát, emelje föl az évdíjt, és fizessen most egyszerre jelentékeny összeget.¹⁾

XVI.

A magyar országgyűlés — melyről a királyi nyilatkozat szólott — Boroszlóbból hivatott össze, Szent-György napjára, a Rákos mezejére.²⁾

¹⁾ Pasqualigo márczius 19-iki jelentése.

²⁾ Kihírdetése felől Pasqualigo márczius 15-iki jelentésében tesz említést.

Ulászlót, azon tárgyalások, melyeket a sziléziai rendekkel oly célból megindított, hogy Lajos hercegnek, mint jövő fejedelemöknek, hódolatukat mutassák be, soká tartották vissza Boroszlóban.¹⁾

A magyar urak, tekintettel az országgyűlés határnapjának közeledésére, sürgették elutazását. Végre engedett. April 14-én megindult, és habár a nagyhét és a husvét ünnepei közbe estek, megszakítás nélkül folytatta útját, a mely két hetet vett igénybe, tehát ugyanannyi napot, a hány óra alatt ma teszszük meg az utat.²⁾

April 29-én érkezett Budára, a hol a főpapok, urak és nemesség már nagyszámban voltak együtt. Az országgyűlés május 3-án kezdette meg tanácskozásait. A *fürendek* a királyi palotájában jöttek össze, és innen küldöttséget bocsátottak a Rákosi nevezésű egybegyűlt köznemességhez.

A küldöttség vezetője, *Ráskai Balás* tárnokmester adta elő a királyi üzenetet. Így szólott:

»Ő felsége egyideig távol volt, a pestis elől menekülve, és a sziléziai ügyek rendezése miatt. Az országgyűlésre visszasietett, hogy Magyarország szükségéről gondoskodjék. Ő felsége a rendek figyelmét a mindenfelől fenyegető veszélyekre irányozza. Jgyanis a törökök szüntelenül nyugtalanítják Horvátországot, melynek végső maradványa elvész, ha kellő oltalomban nem észesül. A moldvai vajda is, ha segítséget nem kap, kényszerül meghódolni a szultánnak; a miből a magyar koronára nagy szényen és hátrány háramolnék. Jajcza falait a földrengés annyira megrongálta, hogy ha erődítményeit rögtön ki nem javítják, több erőstromot nem állhat ki. Minderről tanácskozzanak a rendek, és megállapodásukat közöljék ő felségével.«

¹⁾ Váratlan nehézségek merültek föl, azon kérdés iránt: vajjon sziléziát a magyar korona vagy pedig Csehország tartozékának kell-e tekinteni: A sziléziai rendek föltételeket szabtak, és hajlandók voltak a magyar korona fenhatóságát elismerni. A csehek tiltakoztak és tömegesen, fegyveresen készültek Boroszlóba. Végre a király lemondott a kérdés eldöntéséről és a hódolatról. (Pasqualigo 1511. márczius 15., april 1. és május 1-i jelentései.)

²⁾ Pasqualigo jelentései.

Az előadás végével, a nemesség csoportokra oszolt, egyes szónokokat meghallgatva, és egymás között tanácskozva.¹⁾

A tanácskozások, úgy látszik, több napon át folytak, és eredményre nem vezettek. Mert a király be nem várta a rákosi gyülekezet megállapodásait, és egy második üzenetben arra hívta föl azt, hogy telkenként egy arany forint adót szavazzon meg.

A köznemesség erre nem volt hajlandó. Sorából az elégtelenség nyilatkozatai emelkedtek. Több szónok a király gyengeségét és a pénzügyi kezelés rendtelenségét választá beszéde tárgyául. Végül hetven dénárt szavaztak meg, és pedig huszat »királyi konyha«, ötvenet az ország szükségeire. Ebből, mert pestis az ország népességének majdnem felét elragadta, alig 75—80,000 forintra lehetett számítani.

Ezen adó behajtását és kezelését nem voltak hajlandók kincstartóra bízni. Választottak két biztost, a kiket, súlyos büntetés terhe alatt, az adó lelkiismeretes behajtására és a számadásoknak a jövő országgyűlésen bemutatására köteleztek. Más biztostokat is szemeltek ki, oly célból, hogy a végvárat vizsgálják meg, javíttassák ki, és a kapitányokat pénzzel lássák el. A köznemesség, miután ezen határozatait a királynak bejelenté, szétoszlott. A főrendek együtt maradtak. Ezeket első sorban török békekötés ügye foglalkoztatá. Ugyanis, május 11-én, a portáról követek érkeztek Budára, a béke meghosszabbítását kérték.

A király ettől nem volt idegen; de a tárgyalások csakhamar fönnakadtak, mert Velenczét, Lengyel- és Oláhországot is befoglalni akarta a békekötésbe; a török követeknek pedig erre nem volt fölhatalmazásuk, minélfogva a szultánhoz kellett fordulni.²⁾

Az országgyűlésnek, úgy látszik, nem nyílt alkalm a felforgó nagy európai kérdésben állást foglalni. De a rendek ma

¹⁾ Ezen ülésről Pasqualigo, május 3-iki jelentésében részletesen szól; de nem nyújt tiszta képet. Egyebek között írja, hogy Ráskai meghallgatása után »li qual populi tirati in parte in diversi circoli, come soleno far, parlarono assai insieme.«

²⁾ Horváth György küldetett Konstantinápolyba, és mivel a válaszkésétt, szeptember elején egy második magyar küldött ment oda. — Pasqualigo május 15., június 1., 5., 16. és szeptember 7-iki jelentései.

tartása minden bizonynyal olyan volt, a mely az olaszországi háborúban való részvétre a királyt nem bátoríthatá föl.

Ezalatt, május 26-án, *Pasqualigo* az udvarhoz hivatott. A könyvtár-terembe vezették, a hol a nagy király egykor fényes gyűjteményének romjai a magyar állam hatalmi süllyedésének hű képét nyújtották. A király megbízásából, négy főpap és öt világi úr fogadta. Az értekezlet föladatát a *primás* adta elő.

Abból indúlt ki, hogy Velence nem teljesítette mindig pontosan kötelezettségeit Magyarország irányában. A király tehát föl lett volna jogosítva a szövetség fölbontására; de ezt ennek daczára híven föntartotta, és folytonosan jó szolgálatokat tett a köztársaságnak, azon reményben, hogy viszont a signória hálájára számíthat. Fölszólítja tehát a követet, terjeszse elő, hogy a jó szolgálatok viszonzásául mit ajánl Magyarországnak.

Pasqualigo válaszolá, hogy a mit a magyar király Velence érdekében tett, azzal mint hű szövetséges tartozott. A köztársaság új ajánlatokat nem tehet; csak azt ígérheti, hogy a tárgyalások daczára, melyeket ellenségeivel a magyar udvar folytatott, megőrzi barátságát, és teljesíti a régenté elvállalt kötelezettségeket.¹⁾

Az értekezlet tehát egy lépéssel sem vezetett közelebb a kibontakozáshoz. Ismét szünet állott be a tárgyalásokban.

A signoria, a harcsterén kivívott előnyök hatása alatt, nem volt hajlandó Magyarország kedvéért újabb áldozatokat hozni.²⁾ Ellenben a magyar udvar önérzetét az eddigi szégyenteljes alkudozások eredménytelensége sem ébreszté föl; sőt újabb megalázó lépésre határozta el magát.

Július elején, Raskai Balázs, Battyányi Benedek és a fehérvári prépost a király megbízásából, *Pasqualigót* házában keresték föl. Előadták, hogy a portáról rossz hírek érkeztek; a szultán megneheztelt Ulászlóra, mivel a velencei köztársaság befoglalását sürgeti; a törökök nagy készületeket tesznek, és félni lehet,

¹⁾ *Pasqualigo* június 1-én.

²⁾ Június végén és július elején két futár érkezett Velenczéből *Pasqualigóhoz*, a ki a jó híreket a szokás szerint a primással és a királlyal is közlé. (Június 25. és július 2-iki jelentései.)

hogy Nándorfejevárt, vagy Péterváradot veszik ostrom alá; ennél fogva a királynak is hadat kell kiállítani, és e célra szüksége van posztóra s más felszerelési cikkekre, a melyeket Antonio Zuane da Seda budai kereskedőnél akar beszerezni, de ez csak készpénz fizetés mellett hajlandó az árukat kiszolgáltatni, mivel pedig a kincstár üres, fölkéri a követet, vegye rá a kereskedőt, hogy nyisson hitelt, biztosítva őt, hogy számlája a velencei évdíj-
ból ki fog egyenlítettetni.

Pasqualigo mindenen előtt kétségét fejezte ki az iránt, hogy a török támadás, ha az csakugyan tervezetik, a békealkudozások alkalmával fölmerült nehézség következménye lehetne. Egyébként kijelenté, hogy a kereskedő árúival nem rendelkezhetik, nincs is fölhatalmazva ily közbenjárásra, és csak mint magán ember beszélheti rá, hogy a király kívánatát teljesítse.

És Antonio nem volt hajthatatlan. Nehány nap múlva, 6000 ducát értékű árút, bizonyosan magas áron, szolgáltatott ki.¹⁾

A török támadás híre költött volt; és sokak véleménye szerint az urak terjesztették azt, hogy az adó behajtását könnyítsék. Szeptember közepén meghozták a portáról a szultán oklevelét, melynek erejénél fogva a békét öt esztendőre meghosszabbítják, azt Velenczére és Lengyelországra is kiterjesztve.²⁾

XVII.

A viszonyok, melyeket a constanzi szerződés Magyarország és a velencei köztársaság ellen szövetkezett uralkodók között létesített, folytonosan a bizonytalanság ködébe valának burkolva, melyet egyik fél sem sietett eloszlatni, nem lévén komoly szándékuk teljesíteni az elvállalt kötelezettségeket.

Ezalatt az európai hatalmak nagy versengése a hábo mezejéről és a diplomatiái tárgyalások köréből, átcsapott egyházi élet terére. A császár és a francia király, eltelve gyűlölettel a pápa iránt, mert a cambrayi ligától elvált, Velenczével szövetkezett és Olaszországot az idegen uralomtól felszabadí-

¹⁾ Pasqualigo július 15-én.

²⁾ Ugyanannak szeptember 15. és október 6-iki jelentései.

tani törekedett, — hatalmának megtörésére az egyházi fegyvereket is igénybe vették.

XII. Lajos már az 1510-ik év szeptember havában zsinatra hívta egybe Franciaország főpapjait. Ezek vádat emeltek II. Julius pápa ellen, hogy nagyravágásával és harczias szellemével a keresztény világ békességét megzavarja. Fölkérték tehát a királyt, hogy a császárral egyetértve, hirdessen egyetemes zsinatot, mely a pápát felelősségre vonja, és fölötte ítéljen.

Miksa császár egyetértett szövetségesével. De mielőtt az egyházi szakadás veszélyét földidézne, ismételten tett kísérletet a békés kiegyenlítésre. Csak 1511. tavaszán, mikor Lang gurki püspök küldetése is eredménytelen maradt, határozta el magát a végső eszköz felhasználására.

Már korábban, a két uralkodó igyekezetei következtében, a *bibornoki testület* néhány tagja (egy olasz, két spanyol és két francia) nyíltan elszakadt a pápától, és Rómát elhagyván, a francziák milánói táborában keresett menedéket; készek magokat felhasználtatni a pápa megtörésére czélzó tervekben.¹⁾

Ezek most, május 23-án, az *egyetemes zsinatot* szeptember első napjára, Pisába kihirdették, oly czélból, hogy a kath. egyház főpapjai »a keresztény fejedelmek között a békesség helyreállítása, a hitetlenek ellen intézendő hadjárat, az egyház reformatiója, a szakadások, eretnekségek és vétkek kiirtása« tárgyában tanácskozzanak. Azzal indokolták kezdeményező föllépésöket, hogy a pápa, megválasztatása alkalmával, eskü mellett igérte az egyetemes zsinatnak két esztendő lefolyása alatt egybehívását, és ismételt sürgető felszólítás daczára, ígéretét beváltani vonakodik.

A császár és a francia király nagy súlyt helyeztek rá, hogy Magyarország elismerje ezen lépés jogosúltságát, és részt vegyen a zsinatban. A meghívó levelet Miksa küldötte meg a magyar királynak, fölkérvén őt, hogy küldjön a zsinatra képviselőket, és bírja rá az ország főpapjait, hogy ott jelenjenek meg.²⁾

¹⁾ *Brosch.* Papst Julius II. 208. és kk. II.

²⁾ Miksa egyúttal említi, hogy Pisát nem tartja alkalmas helynek, és azon lesz, hogy a zsinat Constanzban tartassék meg. A lengyel királyhoz intézett meghívó-levelet is Ulászlóhoz küldötte. Miksának Ulászlóhoz június 14-én írt levelét nem ismerjük. De tartalmát resu-

A bíbornokok pedig a *prímáshoz* fordultak, s meleg hangon írt levélben kérték föl csatlakozásra; kiemelvén, hogy egy század előtt is, a pisai zsinat összehívásában az esztergomi érseknek kiváló része volt.¹⁾

Bakocs, a *főpapa*, azonnal fölismeré a zsinat összehívása tényének, az egyházi kánonok szempontjából, jogosulatlanságát; mint tapasztalt *politikusnak* nem lehetett kétsége az iránt, hogy a zsinat sem bevallott feladatát, az egyház reformjának keresztülvitelét, sem titkos célját, a pápa letételét, nem fogja valósítani. De mint számító ember, a ki minden körülményt saját javára értékesíteni tud, egyelőre határozatlan állást foglalt el. A zsinatot összehívó uralkodókat és bíbornokokat arra a reményre jogosítja, a pápánál és szövetségeseinél azt a félelmet keltette, hogy a zsinat pártjára, vagy éppen élére fog állani.

És, kétségkívül az ő tanácsára, Ulászló is egyelőre sem a zsinat mellett, sem a zsinat ellen nem nyilatkozott; semleges magatartást követett. A császár kérésére, megküldötte a lengyel királynak a meghívó levél példányát, de a nélkül, hogy őt annak kihirdetésére fölszólítaná.¹⁾

Bakocs arra számított, hogy így mindkét fél versenyezni fog az ő támogatásának biztosításáért. És ő nem szokott oly discret lenni, hogy az ajánlatokat bevárja; maga szerette pártfogásának árát megszabni. Most is készén volt a terve.

A velencei követnek tudomására hozta, hogy őt a zsinati meghívólevél kihirdetésére és a zsinaton való megjelenésre, több oldalról sürgetik, továbbá a császár és a francia király mindent meg fognak mozdítani, hogy Ulászlót csatlakozásra bírják; néki tehát ezen törekvések megghiúsítása végett, az eddiginél nagyobb tekintélylyel kell birnia; meggyőződése szerint, csak egy mód van Magyar-, Lengyel- és Csehországot a pápa iránt hűségben meg-

málja a *lengyel* király július 14-én tanácsosaihoz intézett levelében és július 15-én Ulászlóhoz írt válaszában. (Acta Tomiciana. I. 205., 212. ll.)

¹⁾ Zsigmond lengyel király, július 15-iki levelében, csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy Ulászló megküldve a zsinati-levelet, véleményét a teendők iránt nem írta meg. Augusztus 13-án pedig újra ír neki és sürgeti a zsinat tárgyában nézeteinek közlését. (Acta Tomiciana. I. 212. 221. ll.)

tartani, az, hogy őt a pápa mind a három országra a *szent szék teljes hatalmú követének* (legatus a latere) méltóságával ruházza föl; és pedig azon ürügy alatt, mintha a törökök ellen intézendő hadjárat létesítése érdekében volna hivatva működni.¹⁾

Bizonyára Bakocs maga is nehezen tudta volna tüzetesen indokolni, hogy épen a fenforgó esetben, befolyása érvényesítése végett, miért van egyházi hatalmának szélesbítésére szüksége. Nagyravágyásának ezen legújabb nyilvánulásában kétségtelenül az az óhajtás vezeté, hogy befolyását, melyet tényleg a lengyel királyra és a csehországi ügyekre gyakorolt, formaszertűen és hivatalos alakban is megalapítsa. A legatus de latere hatásköre az egyházi jogban nem volt szorosán körülvonalozva. Épen azért ambitiosus főpap kezeiben ezen méltóság jelentékeny hatalom tényezőjéül szolgálhatott.²⁾

Bakocs, hogy óhajtásának nagyobb súlyt kölcsönözzön, a velencei követtel szemben oly nyilatkozatokat ejtett el, a melyekből azt a következtetést vonhatá le, hogy hajlandó kezd lenni a zsinati meghívó levelek kihirdetésére.

Pasqualigo e miatt egyfelől oda hatott, hogy a signoria, római követe által, a követi méltóságot Bakocs részére eszközölje ki, másfelől a prímásra is igyekezett hatni, hosszú levélben bizonyítgatva, hogy a zsinatot egybehívó főpapok szemei előtt nem az egyház java lebeg, hogy azokat a francia király sugalmazta és bűnös szenvedély vezet, minélfogva a zsinat egyházi szakadásra vezet; egyúttal buzdítja őt, hogy ezen merényletet igyekezzék megghiúsítani, az ő bölcsesége megmentheti az egyház egységét és békéjét, a miáltal biztosítani fogja magának a pápa és a püspöki kar, Olaszország és az egész keresztény világ háláját.³⁾

¹⁾ Bakocs egyúttal kijelenté, hogy a legatus de latere méltósággal járó költségeket a maga erszényéből fogja fedezni; tehát a szent-széknek nem lesz terhére.

²⁾ A legatus de latere jogai a kánonok szerint a következők valának: Hatósága területén minden más pápai követ hatósága megszűnik; a pápai rendeleteket magyarázza; az érsekeket, püspököket megerősíti; a rendes egyházi hatóságok alól kivett főpapok fölött joghatóságot gyakorol; excommunicatio alól feloldozhat; búcsút engedélyezhet; a javadalmak adományozása körül bizonyos jogokat gyakorol.

³⁾ A július 5-iki levél a július 8-iki jelentéshez van csatolva.

Bakocs erre megnyugtató ugyan a követet, kijelentve, hogy mindenkor a signoria parancsa szerint fog eljárni, és reményét fejezve ki, hogy a keresett új méltóság által gyarapított tekintélyével mindenkit a maga nézetének fog megnyerni; de nem hagyott föl egészen kétértelmű magatartásával, és így nyilatkozott, hogy »a gladiátorok módjára, majd csak a küzdőterén fogja követendő eljárását megállapítani.«¹⁾

A következő hetek alatt, úgy a pisai zsinat, mint Dalmácia visszahódítása ügyében, semmi sem történt. A magyar udvar politikai légkörében gyakran áll be ily szélcsend. Ezt július végén megzavarta a zsinatot összehívó bíbornokok követének megjelenése Esztergomban. A levelek és üzenetek, melyeket magával hozott, telve valának hízog nyilatkozatokkal és nagy ígéretekkel, melyekből Bakocs azt olvashatá ki, hogy a trónjától megfosztandó pápa helyére őt szándékoznak fölemelni.²⁾

Az a terv, hogy a magyar primás egykor elfoglalja székét Péter székét, nem először most merült föl. Bakocs régóta tűzte ki magának az emberi ambitió ezen legmagasabb célpontját. Ügyes számítással, szívós kitartással igyekezett ahhoz közeledni. Minden nagy politikai kombinációja háttérben az lappangott, és nem egyszer előtérbe is lépett.

Úgy látszik Miksa császár volt az, ki a merész vágyat lekeében felébreszté. Mikor 1505-ben Ulászlóval tárgyalásokat indított azon szövetség létrehozására, mely a magyar trónt a Habsburgi dynastiának biztosítandó vala, minden eszközt felhasználta, hogy az akkor már mindenható primást megnyerje; ismervén határtalan nagyravágyását, azzal kecsegteté, hogy azon esetben, ha terveit előmozdítandja, jutalmúl a pápai trónra fogja segíteni. Azonban Bakocs Tamásra phrasisok nem tettek benyomást. Miksának oklevelet kellett kiállítani, melyben formaszertűen közelezi magát, hogy a pápai trón megüresedése esetén, befolyást

¹⁾ Bakocs július 7-iki levele, Pasqualigo augusztus 7-iki jelentéséhez mellékelve.

²⁾ Pasqualigo 1511. augusztus 5-én jelenti, hogy a bíbornokot Bakocs Tamást »invitano a venir al Concilio in Italia, adducendoli molte rasonne a questo effecto, et lassandosi assai ben intender, benche expresse non lo dicano, che omnino lo farano Papa.«

úgy a bibornokoknál mint az uralkodóknál az ő megválasztása érdekében érvényesíteni fogja.¹⁾

Később a *velencei* köztársaság is ígéretet tett, hogy őt céljja elérésében támogatni fogja; viszont Bakocs ismételve ünnepélyes nyilatkozatokban biztosította a signóriát, hogy ha a pápai trónt elfoglalnia sikerül, minden igyekezeteit a velencei állam felmagasztalására irányozandja.²⁾

Ezen titkos előmunkálatok után, most elérkezettnek látta az időpontot, hogy a nyílt cselekvés terére lépjen. Elhatározá, hogy Olaszországba fog utazni. A helyzet nem volt tiszta. Nem lehetett tudni, vajon a pisai zsinat valóban létrejö-e? s ha igen, azzal szemben mily állást fognak elfoglalni a pápa és az uralkodók? De mindenesetre előnyösnek látszott, megjelennie a zsinaton; a hol a siker esélyei szerint két szerep között lehetett választania: a pápa elleneinek élére állani, vagy közvetítő lenni a pápa és ellenségei között.

Mert Bakocs a pápához ragaszkodó bibornokoktól is kapott fölhívásokat, hogy jöjjön Rómába, és biztosításokat, hogy pápaválasztás esetén rá fognak szavazni.³⁾

A primás kétértelmű politikája teljesen megnyerte Ulászló helyeslését, mert a cancellár is bizonyára örömmel látta volna a primás távozását, miáltal régi vetélytársától szabadul meg, és felmagasztaltatását, mely a primási székre nyitná meg előtte az utat.

Ennek következtében elhatározott, hogy a király magáévá teszi a primás ügyét, és követet küld a császárhoz, a francia királyhoz és Rómába, oly célból, hogy a viszonyok iránt tájékozást szerezzen, és Bakocs Tamásnak pápává megválasztatását előkészítse. A fehérvári prépost, kit ezen követségre kijelöltek, és a kit Bakocs látott el útiköltséggel, augusztus 14-én útnak indult.⁴⁾

De néhány nappal utóbb Rómából fontos tudósítások ér-

¹⁾ Ezen oklevél eredeti példányát Bakocs előmutatta a velencei követnek; létezése iránt tehát nem merülhet föl kétség. (Pasqualigo 1511. aug. 15-iki jelentése.)

²⁾ Ezen tárgyalásokról más helyen fogunk szólni.

³⁾ Bakocs beszéli ezt augusztus 14-én Pasqualigónak.

⁴⁾ Pasqualigo 1511. augusztus 8. és 15-iki jelentései.

keztek. A pápa a pisai zsinat kihirdetését lázadó merényletnek nyilvánította, és egyúttal, hogy az uralkodók és népek régi óhaj-
tásának eleget tegyen, az egyetemes zsinatot Rómába hívta egybe,
külön követet küldvén Magyarországra, hogy Bakocs Tamást a
római zsinaton való megjelenésre meghívja. A követ, Bernardus
Cardulus, mielőtt Rómából megindúlna, bejelenté küldetését a
prímásnak, és hízeltő nyilatkozatokkal akarta küldetésének sike-
rét előkészíteni. »Itt — írja egyebek között, — mint a Messiást
úgy várják főtisztelendőségedet, . . . és egyedül tartják arra képe-
nek, hogy az egyház hányatot hajóját az üdvösség révpártjára
vezesse.«¹⁾

Bakocs ezen levél vétele után egy pillanatig sem habozott
A fehérvári prépostot visszahívatta, a pisai zsinatra szóló me-
hívó levelek kihirdetését eltiltotta, és abban állapodott meg, ho-
a laterani zsinaton meg fog jelenni.²⁾

XVIII.

Miksa császár előre látta, hogy a pápa erélyes föllép-
nagy hatást fog a magyar udvarnál előidézni. E miatt *Nogar-*
grófot és *Cuspinianust* Budára küldé.

Szeptember 5-ikén, ünnepélyes fogadtatásuk alkalmáva-
főkövet hosszú beszédben adta elő küldetésének czélját.

Fölhívta Ulászlót, hogy félretéve minden habozást, ind-
meg a háborút; biztosította őt, hogy szövetségesei a jelen év-
bizonyosan végre fogják hajtani a cambrayi liga megállapodás-
A császár ugyanis nem volt idegen a béke helyreállításától; d-
köztársaság föltételeit akkor sem fogadhatta volna el, ha legyö-
könyörögne békéért. Egyébkint a felelősséget a bekövetke-
bajokért, a keresztény vér ontásáért, Olaszország romlásá-
pápára hárítja, a ki hűtelenül elpártolt a ligától, és megfe-
kezve magas egyházi állásának kötelességeiről »úgy viselte me-
gát

¹⁾ A július 22-én kelt levelet Pasqualigo szeptember 7-iki jelen-
téséhez mellékeli.

²⁾ Bakocs a fehérvári prépost visszahívását a császári követek
érkezésével indokolta Pasqualigo előtt; de valószínűbb, hogy a római
hírek idézték azt elő. Augusztus 30. és szeptember 7-iki jelentései.

it a közönséges katona, szakállt növesztett, fegyvert ragadott, áton járt seregei élén.« Emiatt halaszthatatlanul keresztül l vinni az egyház reformját, fejében és tagjaiban. Erre van atva a pisai zsinat, mely azonban, mivel megtartása olasz föl- 1 sok nehézségbe ütközik, Németországba fog áthelyeztetni. en zsinatra a császár és szövetségesei meghívják Magyarország ályát, főpapjait és főurait.¹⁾

A következő napokban a császári követek látogatásokat tek a magyar uraknál, a kik a Dalmátia ellen tervezett had- at elhalasztását azzal indokolták, hogy a császár nem teljesí- te a constanzi ígéreteket, sőt békealkudozásokba bocsátkozott lenchével. Erre a követek úgy válaszoltak, hogy a császár soha 1 fog kibékülni Velenczével, és kész a magyar királynak át- ;edni az egész haderőt, melyet a francia és spanyol uralkodók i ajánlottak föl.

A végválasz, melyet a követek kaptak, úgy hangzott, hogy a magyar király még mindig ragaszkodik a cambrayi ligához, és z Dalmátia meghódítására fegyvert ragadni, ha szövetségesei ígért segílyt megküldik; mivel azonban a téli évszak közeledik, adjárat megindítását a jövő tavaszra kell hagyni.

Bakocs, bár a velencei követ előtt erőteljes nyilatkozatok- a hangsúlyozá állhatatos hűségét, most azon volt, hogy el ne genítse magától a császárt, a kinek támogatására a pápa asztás esetében szüksége vala. Küldöttei irányában kiváló elő- :enyiséget tanúsított, és — Pasqualigo nem kis megütközésére bucsúlakomát adott tiszteletökre.²⁾

Egyébkint az ő érdekei azt kívánták, hogy a császár és a ztársaság között a béke mielőbb jöjjön létre. És a *fehérvári ípost* másodízben azzal a megbízással indult útnak, hogy a csá- irt a béke ügyének megnyerje.³⁾ De ez alkalommal sem érte el ideltetése helyét. Újólág visszahivatott.

Ugyanis szeptember 18-án Rómából levél érkezett, mely a *pa halálát* jelenté. Bakocs Tamásra megrendítő hatást gyako-

¹⁾ Pasqualigo szeptember 7-iki jelentése.

²⁾ Pasqualigo szeptember 7., 9. és 15-iki jelentései.

³⁾ Pasqualigo szeptember 15-iki jelentése.

rott e tudósítás. Bizalmas barátai előtt nem titkolta el kétségbeesését, a fölött, hogy »minden terve füstbe ment«, mert jól tudta, hogy a pápa választásnál, az ő távollétében, nem fognak rá tekintettel lenni.

A pápa halálának híre alaptalan vala. Úgy keletkezett, hogy augusztus végén súlyosan megbetegedett, és egy napon oly tartós ájulásba esett, hogy környezete már holtnak hitte. Néhány nappal utóbb Magyarországra is megjött a czáfolat, mely új reménységgel tölté el a primás lelkét.

Egyidejűleg érkezett Budára a római követ, a ki a királynak pápai iratot hozott, a melyben fölkéretik, hogy a primást a zsinatra bocsássa el.

Ulászló, mikor a követet kihallgatáson fogadta, előterjesztésére, így válaszolt:

»A főtisztelendő érsek már régen kért engedélyt, hogy Rómába mehessen; de ezt megtagadta, mert az országot, ily nagy férfiú jelenlététől nem akarta megfosztani. Most azonban mikor ő szentsége és az egyház fontos ügyei hívják oda, elbocsátja, őt, bár távollétéből nagy hátrányok származhatnak az országra mely minden jótól megfosztottnak fog látszani.«¹⁾

Bakocs késedelem nélkül indúlt útnak. Október 2-án hagyta el székvárosát.

Ezzel el volt döntve, hogy Magyarország nem csatlakozik a pápa ellenségeihez.

A császár ekkor végre — úgy látszik — teljesen lemondott azon reményről, hogy Magyarországot a pápa és Velence ellen actióba viheti; most tehát Ulászlót, vagy tulajdonképen Bakocs Tamást, a közvetítő szerep elvállalására hívta föl.

E végből az (1511.) év őszén *Moraschi János* drosendorfi kapitányt és *Cuspinianust* küldötte Budára.

Ezek által sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy a dalmátiai hadjárat nem jött létre. Mentegette a spanyol királyt, a ki hajóhadát elmulasztotta volt az adriai tengerre küldeni; az afrikai partokon mutatkozó fenyegető mozgalmak tartották vissza hajóit

¹⁾ Pasqualigo 1511. szeptember 21., 24., 27. és október 5-iki jelentései.

Siciliában ; e mellett tévútra vezette őt a pápa, a ki biztosította, hogy a császár és szövetségesei békés úton fognak kielégíttetni ; végre az a jó viszony, melyet az Magyarország Velenczével folytonosan föntartott, arra a hitre jogosítá föl, hogy a királynak nincs szándékában Dalmátia ellen háborút indítani. Egyébkint, a mikor Treviso, Friaul és Istria területén a császári hadak Velenczét szorongatták, elegendő lett volna csekélyszámu magyar hadosztály megjelenése Dalmátiában, mely alig várja, hogy a signoria zsarnok igáját lerázza. És még most is könnyű jóvá tenni a mulasztást.

A magyar király a hadjárat elhalasztását, a külsegély elmaradása mellett, azzal is indokolta, hogy a császár maga alkudozásokat folytatott Velenczével. A császár kinyilatkoztatja, hogy ezen hír alaptalan volt. Ellenben kísérletet tett kibékülni a pápával, s csak miután meggyőződött, hogy a pápa az, a ki a kereszténységben a béke helyreállítását akadályozza, szánta el magát, Istentől nyert hatalmánál fogva, mint »az egyház védnöke, ügyvéde és elsőszülött fia«, az egyetemes zsinat összehívására. A pápa jogtalanul járt el, mikor a pisai zsinatot eltiltotta ; ha valóban szíven viselné az egyház javát, már korábban eleget tett volna kötelességének és megtartotta volna a zsinatot. Felhívja tehát a királyt, hogy ne vegye tekintetbe a pápa tilalmát, a pisai zsinatot ismerje el törvényesnek, és küldje arra az esztergomi érseket, más főpapokkal s urakkal.

Mindazáltal a császári üzenet ezen részének csak az volt a rendeltetése, hogy »megmentse a zászló becsületét.« A követség küldetésének valódi czélját az üzenet vége leplezé le.

A császár — úgymond — be akarja bizonyítani, hogy csak az egyház javát keresi. Arra kéri tehát a királyt, hogy *legyen közbenjáró a pápánál*, és eszközölje ki a két zsinat egyesítését ; ő minden illő és tisztességes föltételre rá fog állani.¹⁾

¹⁾ A császár, nem tudván, hogy Bakocs már Rómába útazott, azt kívánta, hogy ez jöjjön udvarához, a hol vele a részletek iránt tárgyalni fog. — Az instructió dátum nélküli eredeti fogalmazata a bécsi állami levéltárban. (Kiadta *Chmel*. Urkunden zur Geschichte Maximilians I. Stuttgart, 1848. 338 — 47. ll.)

A magyar udvar örömmel üdvözölte a császár elhatározását. És Bakocs bizonyára teljes készséggel járt volna el a közbenjáró tisztében. De ezalatt az európai politika terén újabb fordulat állott be.

A pápának sikerült a spanyol királyt elvonni a cambrayi ligától. Aragoniai Ferdinánd irigy féltékenységgel nézte Franciaország hatalmának gyarapodását, mely Spanyolország olaszországi birtokait is fenyegette. II. Julius ügyes diplomatiája rábirta őt, hogy vele Franciaország ellen szövetkezzenek. A velencei köztársaság is bevonatott a tárgyalásba. Az 1511-ik év október 4-én a három hatalom megalakította az úgynevezett *szent szövetséget*, melynek bevallott czélja: a szent-szék védelme és elvesztett birtokainak visszaszerzése; valódi föladata: a francziák kiűzése Olaszországból vala.¹⁾ Ugyanakkor a császárt, az angol királyt és a magyar királyt csatlakozásra szólították föl.²⁾

A jelentőségteljes eseményt november végső napjaiban, a signoria megbízásából, Pasqualigo tudomására hozta Ulászlónak. Ez szokatlanul derült arczkifejezéssel válaszolá: »Valóban jó hír, és a sorsnak meglepő fordulata, melyet a Mag asságbeli jobbjá idézett elő. Örvendünk rajta, és köszönjük az értesítést.«

A cancellár megjegyzé: »Magyarországnak is be kellene lépni a ligába.« De a király hallgatott.³⁾

Néhány nappal utóbb megérkezett a *pápa követe*, a ki a királyt a belépésre felszólítja.

Hosszas tanácskozás után, abban történt megállapodás, hogy a király belép a szövetségbe, és a részletek elintézése végett a fehérvári prépostot küldi Rómába.⁴⁾

Ezzel be volt fejezve Magyarország elválása a cambrayi szövetségtől.

De miként előbb a cambrayi szövetségnek, úgy most a szent liga részeseinek, Magyarország positiv szolgálatokat nem tett;

¹⁾ Brosch. i. m. 227. s kk. ll.

²⁾ A mantuai örgróf római ügynöke már 1511. október 2-án a kihirdetése előtt írja: hogy a liga megalakult »Lassando in essa a loco a l'Imperator et al Re d'Ungheria.«

³⁾ Pasqualigo november 27-iki jelentése.

⁴⁾ Pasqualigo december 6. és 26-iki jelentései.

hozzájárulásából csak az a negatív előny merült föl, hogy nem gyarapította az ellenség erejét.¹⁾

Magyarországnak ezen szövetezésekből egyáltalán nem volt haszna; sőt ellenkezőleg alkalmat nyújtottak azok, hogy az európai hatalmak az ország tehetetlensége és államférfiai megbízhatatlansága felől meggyőződést szerezzenek. És az ország elszigeteltsége a közeledő nagy válság idején, következménye vala a cambrayi ligával szemben követett szerencsétlen politikának.

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Ezért a francia király, a mint a szent liga létrejötte felől értesül, fölkéri a császárt, hogy »omni studio laboret, ne Rex Angliae, nec Rex Hungariae nec alii Principes ingrediantur hoc foedus tam turpe et perfidum et malum.« (A császár franciaországi követének 1511. okt. 27-én kelt levele.)

ADALÉK A TELEPÍTÉS KÉRDÉSÉHEZ.

Most, midőn a kormány a délvidékeken magyar telepeket szándékozik meghonosítani, midőn a székely kivándorlás megszüntetését s a bukovinai csángó magyarok visszatelepítését mind élénkebben és gyakrabban sürgetik, s míg az a közvéleményt a sajtó terén foglalkoztatja: addig a lengyel zsidók, alig észrevéve, folyvást jönnek az országba s tényleg egy telepítési ténnyt önmaguk hajtanak végre, melynek a hazára nézve üdvös-volta bizonytalan, s épen ezért a magyar társadalom azzal nem is rokonszenvez.

Ehez járúl a szórványos államjavak eladása ténye is, a mi akár azért történjék, hogy pénzügyünkön némileg ez által is segítve legyen; akár azon birtokoknak magánosok által jövedelmezőbb kezelése s nagyobb haszon indokánál fogva, mindenik esetben a nemzet figyelmének és megfontolásának kiváló tárgyát kell hogy tegye.

Ezek birtak engem arra, hogy a telepítés napirenden levő kérdéséhez némi adalékkal járúljak. Sok tanúságos van abban, a minnek hasznát vehetni.

A múlt század közepén s a porosz-osztrák háború vége felé, az erdélyi szászok megbízottja, Bruckenthal Sámuel Bécsben tartózkodván: Buccow erdélyi főhadvezérrel egyetértve, az udvarnál azon nézetét nyilvánította, hogy jó lenne Erdélyt a porosz foglyokkal benépesíteni. Indoka a szászok szerfeletti apadása s főleg férfiak hiánya volt. Ő fáját felfrissíteni, lélekszámukat és ágostai hitfelekezetöket akarta általuk növelni. A királyné nem vette észre az eszme háttérét s hajlott rá, mert a nagyszámú fogoly a kimerült állam-kincstárnak terhére volt. Bruckenthal úgy adta elő a dolgot, hogy a kis országnak iparosokra és mesteremberekre van nagy szüksége, s a foglyok között ilyen volt legtöbb. Nem

látszik az adatokból, ha a magyar és székely nemzet észrevette-e mindjárt kezdetben a valódi szándékot, s ha pártolta-e vagy elle-nezte az eszmét, de később kitűnt, hogy az nem volt kedvesze-rinti. Azonban az erdélyi udvari cancellár, gróf Bethlen Gábor és a kir. főkormányshék meg volt nyerve, s így a cél egyelőre akadályra nem talált. Ezt majd csak az országgyűlés hozza fel-színre, a mi hátrább kitűnik.

Okszerű benső egybeköttetésben levén a telepítéssel az érintett háború: eredeti forrásadatok után elbeszélem annak végső mozzanatát s a királynénak ellenfelén vett több fényes győzelmét, a melyek őt tömérdek ágyú és fogoly birtokába juttat-ták, a kiknek élelmezése s őrizete a háború fele költségével fölért.

A porosz király 1756-ban izent újabban háborút a császár-királynénak, a mint az erd. kir. főkormányshék 1757-ben június 30-án kelt körrendeletében mondja, minden igaz ok nélkül; Cseh-ország egy részébe betört s manifestumában erőszakos tettét alaptalan okokkal palástolva, Európa előtt igazolni akarta. A királyné ellennyilatkozatban fejtette föl a támadás igazságtalan voltát, s birodalma népeit segítségre és erélyes ellenállásra híván fel: különösen Magyarország és Erdély önfeláldozólag mutatta ki hűségét.

Az erdélyi udvari cancellár 1758. január 24. a királyné egyenes parancsára felhivta elnökileg a kir. főkormányshéket, hogy a hadakozások terhes körülállásai között, ő felsége hadai-nak lehető szaporítására nagy szükség levén: igyekezzék oda hatni, hogy a kik szabad századokat akarnak felállítani, magukat a kir. főkormányshéknél jelentsék, ez írjon fel az udvari kancel-láriához, honnan a további szükséges intézkedések meg fognak tétetni. A cancellár előre is tudatta, hogy az ilyen önként vál-lalkozó csapatoknak, mihelyt megalakúlnak, a katonaelelmezési és tartási szabályzatban kiszabott tartásuk és fizetésök azon mó-don, mint a rendes katonaságnak ki fog szolgáltattni, fel a kapitányig, a tiszteknek is rangjok a rendes katonaságbeli tisz-tekével egyenlő lesz. A kik pedig capitulatióra kívánának lépni bizonyos századok felállítása végett, azok is jelentsék magukat a kir. főkormányshéknél vagy az erd. udvari cancelláriánál. A Springer-ezred kiszolgált tisztjei közül is, a kik még szolgálatot

tehetnének, állíthatnának ilyen szabad századokat, gyalogokat bár vagy lovasokat; a kik jelentkeznek, azonnal szolgálatba léphetnek. Eziránt azonban — jegyzi meg a cancellár — nem kell körlevelet bocsátni, hanem egészen a kir. főkormányzék buzgóságára és erélyére bízatik, mint itéli legjobbnak a dolog eljáráni.

A kir. főkormányzék febr. 25-én jelentette, hogy egy sziléziai eredetű egyén akadt, aki ennekelőtte ő felsége egyik ezredében dicséretesen szolgált; de bizonyos feltételeket tett, a miknek teljesítése nem áll a kir. főkormányzék hatáskörében; felterjesztette tehát azon kéréssel, hogy ha elfogadtatnak, a cancellár ismét küldje vissza, hogy az illetővel, maga miheztartása vége tudathassa. A cancellár a háború sikere s hű engedelmességébe bizonyítása végett 3000 forintot, a megyei és városi törvényhatóságok, a szászság és nemesség katonát s kisebb-nagyobb összegeket ajánltak, az országgyűlés és szász universitás hasznos subsidiumot és újonczokat; a magyar csapatok több csatáiban tüntették ki magukat s lényeges befolyással voltak a királyi fegyvereinek győzelmére.

Érdekes képét adja az Olmütz fölmentésénél vívott harcoknak a királyné 1758. júl. 4-én kelt kir. leiratában. »Az emberek sorstól elválnak viszontagságoknak a királyokkal és fejedelmekkel is közös-voltát azelőtt is — úgymond — de főleg a magyaroknál, már másfél év óta tartó súlyos harcokban nem lelki vigasztalás nélkül tapasztalta, hogy az isteni gondviselés hozzá soha sem volt közelebb, az ő és népe boldogsága felett nem örködött jobban, s balszerencséjében nem segítette inkább elé, mint most. Világos bizonyosága ennek az, hogy a poroszok királya ezelőtt két hónappal Morvaországba akkora haderővel tört be, hogy azon tartomány fővárosát is vakmerően ostrom alá vette; de a császári seregek vitészsége és bátorsága Isten segédelmével elegendő volt nemcsak arra, hogy a rábízott várat csaknem harmincz napig tartott makacs ágyúval való lövés után is, midőn az ellenség a győzelem felől már-már bizonyos volt, megvédje, de azon segítség csapatot is, mely a király segítségére Felső-Sziléziából roppant mennyiségű hadiszerekkel és pénzzel megérkezendő volt, megtámadván, örkíséretét levagdalta vagy megszalasztotta, minék

vetkeztében a király maga az ostromnak hirtelen félbenhagyá-
 ta s onnan gyors eltávozásra határozta el magát. Méltó dolog
 mondja a királyné — hogy Istent imádják s hű alattvalói
 a Erdély minden egyházában és templomaiban a Szent-Ambrus
 o himnust énekelve, isteni tiszteletet tartsanak.«

A kir. főkörmányszék ennek következtében jul. 14-én kelt
 levele által az egész országnak meghagyta, hogy ezen győze-
 mi emlékezte minden ekklézsiában megünnepeltessék, a kijelölt
 nnus elénekeltesse, s minden vallásfelekezetek buzgó könyör-
 eket tartsanak a végre, hogy az Isten ő felsége igaz fegyverét
 ábra is megáldja s tegye győzedelmessé.

Hasonló győzelemről tudósította a királyné Erdély országa
 alattvalóit azon évi octóber 15-éről, melyet hős fővezére, gróf
 un Leopold, octóber 14-én Lausitában, Hochkirchen mellett, a
 osz királynak önmaga által vezényelt seregén vívott ki, akkora
 zséggel és kitartással, hogy — a mint a királyné szól — a
 nyetlen felfuvalkodott ellenségnek nemcsak a tömérdek vitézei
 ével festett csatatért, de csaknem minden ágyúját ott kellett
 ynia s futásnak erednie. Oly nagy esemény ez — mondja a
 ályné — hogy Isten jobb keze azon áldásáért, melynélfogva az
 z ügynek győzelmet adott, hálát adni méltó. Megparancsolta
 át, hogy annak emléke országszerte himnusz énekléssel, imá-
 , ágyúszóval és más üdvövéssel ünnepeztessék meg; a mit a
 . főkörmányszék october 23-ki rendelete következtében az
 zág minden hitfelekezetei örömmel teljesítettek.

Szintén ily szerencsés volt a királyné 1759-ki hadjárata is.
 gustus 11-én reggeli 11-től esteli 7 óráig Küstrin mellett
 sz szövetséges társával vívott győzelmes csatát, melyben a
 osz király seregéből több ezer megöletett, 120 ágyú és számos
 izelmi jel elfoglaltatott. A királyné ezt is maga adta Erdély
 zági alattvalóinak tudomására aug. 17-én kelt kir. leiratában,
 ninek emléke országszerte örömmel ünnepeztetett meg.

E győzelmes harcok egyik következménye: a hadi foglyok
 gyszáma idézte elő a telepítés kérdését. Hivatalos adatokból
 ik ki, hogy kezdeményezője ennek is, mint ama kor sok auto-
 tai reformjának Bruckenthal Sámuel és erdélyi főhadvezér
 ccow volt. Utóbbi egy 1761. július 15-én, a kir. főkörmány-

székhez intézett átiratában a többek közt így nyilatkozik: »(ő) felsége fáradhatlan anyai gondoskodása uralkodása kezdetétől fogva oda irányult, hogy hív örökös tartományainak és országainak, a helyek fekvéséhez és kiterjedéséhez képest, nemcsak benépesítés és lakóinak gyarapítása által segélyére legyen, hanem kegyelmét arra is kiterjesztette, hogy a közjóra czélzó minden igyekezet előmozdítottassék. Nem szűnik meg ő felsége folytonosan arra hatni, hogy minden hiány a lehetőségig megszüntetessék, s többi országai közt ezen kedves, örökös tartománya is lakosok hal aránylag népesíttessék be. A felség ezen kegyelmes királyi szándékát ő is ereje szerint mindig elősegíteni igyekezvén: minthogy ezen országba belépése után azonnal látta, hogy a nőnem száma a férfiakénál nagyobb, minden igyekezetét arra fordította, hogy annak népesedési baján valamiképen segíthessen. Ezért a kir. kormányzóval és tanácsosaival értekezvén: mind az, mind a többi mágnások és a szász nemzet előljárói előtt kívánatosnak tetszett az, hogy ha a felséges udvartól megnyerhetné azt, hogy két ezer alkalmas rokkant katona ezen ország falvai lakóinak növelésére rendeltethetnék. Elébe terjesztette ezen kívánságát ő felségénél, s bár más örökös tartományok lakói is kívánták ezt, ő felsége ezen szeretett fejedelemségének mások felett kedvezni óhajtott különös anyai szeretete tanusítása végett az ő kívánságába beleegyezett s kötelességévé tette, hogy tanácskozáján ezen rokkantak hová és miként kiosztása felől, dolgozzék ki tervet arról: hány jövevény, mely mágnásokhoz és nemesekhez s a Királyföld mely faluira és városaira helyeztessék el? s fentartásukra hány lakótelek [*fundi colonicales*] és mennyi szántóföld és kaszáló szakit tartsék ki mindenhol? a mi megtörténvén, hogy e jövevények annál inkább ide édesgettessenek, ő felsége nemcsak tíz évi adómentességet biztosított számukra, de megígérte, hogy a hadipénztárból minden tartozásukat kifizetteti, a kiknek pedig adóssága nincs, azoknak 36 rénens forintot a királyi kincstárból..... Fölhívta tehát a kir. főkormányshéket a felség ezen kegyes szándékának hathatós erélylyel előmozdítására.«¹⁾

E nyilatkozat világosan feltárja a királyné telepítési politi-

¹⁾ Erd. kir. főkorm. 985. szám 1761-ből.

káját. Hogy ebbe Bruckenthal is be volt avatva, alább ki fog tűnni saját hivatalos nyilatkozatából.

A királyné 1761. július 8-án két kir. leiratot intézett a kir. főkörmányszékhez. Az elsőben kimondja azon legmagasb elhatározását, hogy a jelenleg tábori hadseregében levő szekeresz osztály személyzete és a porosz hadi foglyok, akik Erdélybe kívánnak telepíttetni, utóbbiak azonnal, az első a béke helyreálltával ezen tartománya benépesítése végett elhelyeztethetnek. Mely célra szükségesnek látja s megparancsolja, hogy az Erdélyben és kapcsolt részeiben levő kerületek, községek, valamint a nemes birtokosok és mágnások is hivatalosan szólíttassanak fel: azon egyének közül ki és melyik hányat lenne hajlandó kebelébe, birtokaiba, és jószágaira befogadni s azokat mily jótéteményekben részesítenék?

A másodikban pedig azon királyi akaratát jelentette ki a felség, hogy a katonai rokkantakat is szintúgy mint a szekeresz személyzethez tartozókat örökös tartományai benépesítésére határozza; megparancsolta azért a kir. főkörmányszéknek, hogy ezek iránt is az előbbiekkal együtt kimerítő tudósítást tegyen.

A kir. főkörmányszék körlevelet bocsátott ki az egész országba, melyben tudtul adja: »hogy a felséges királyné asszony a hazához viseltető édesanyai kegyelmességének újabb jelét adta, midőn ennek megpusztult helyeire kegyes szemeit vetvén, azok megnépesítéséről terhes királyi foglalatosságai között is gondoskodni méltóztatik, s az ebből következő sok hasznok részesévé ezen kedves örökségét mások felett tenni igyekszik. Ezen kegyelmes közhasznú szándéknak, hogy mindenképen elég tétessék, a királyi főkörmányszék a királyi főhadi parancsnok e tárgyban tett átíratára is figyelemmel levén, ezennel megparancsolja, hogy a felség ezen k. rendelete szerint melyik kerület és szék, valamint mely mágnások és nemesek hány advenat kívánna a maga kerületében és névszerint melyik faluban és birtokában számszerint befogadni? azoknak fejenként hány belső sessiót s ezekhez mennyi külsőt t. i. szántó és kaszálóföldet kiszakasztani? mindezekről készíttessék külön-külön kimutatás, a mellékelt rovatos táblázatba pedig összegezve is iktattassék be s így küldessék fel a kir. főkörmányszékhez, mely aztán azokat a felséges udvarhoz juttatja. Ó

felsége — így szól a körrendelet — ebben nem a maga jövedelmét nézi, de az ország közhasznát és híveinek javát munkálkodja; az invalidusokat nemcsak a kir. contributiótól, hanem minden egyéb teherviseléstől is tíz esztendőre mentté teszi, sat. Ez édesanyjai kegyességét ő felségének necsak hálaadással fogadják a haza fiai — szól buzdítólag a kir. főkormányzók — de parancsolatját készséggel siessenek teljesíteni is.«

A főhadi vezérnek szintén ily szellemben írt a kir. főkormányzók. »Századokról-századokra fog menni a híre — úgy mond — hogy élt ez időben egy fejedelem, akit anyai szívének gyöngédsége arra birt, hogy a legsúlyosabb harcok idejében, s más sok nagy országai és tartományai védelmezése mellett se feledkezék meg azon kedvelt fejedelemségéről, melynek szintén uralkodója, s annak népesebbé tételére uralkodói gondját fordítani s ezáltal javát és boldogságát eszközölni kegyeskedett stb. . . . Ezután a tett intézkedésekről tudósította, megjegyezvén, hogy mihelyt a kívánt jelentések és kimutatások feljutnak, a kir. főkormányzók nem fog késni a főhadvezérrel egyetértőleg ő felségéhez a szükséges felterjesztést megtenni.

A királyné 1761. aug. 21. egy második leíratot is bocsátott erdélyi udvari kancellárához, mellékelve egy kimutatást arról: minő művészek és mesteremberek vannak a porosz hadi foglyok között, s meghagyta neki, hogy járasson végére: erdélyi alattvalói közül kinék, minő mesteremberre és művészre van szüksége? kiket s hányat tudnának közülök elfogadni és elhelyezni? S erről terjeszsen fel a felséghez kimutatást. A kik elfogadtattak, szállítassanak el azokhoz, a kik őket elfogadni hajlandók, a kiknek pedig helye nem akad, azok vitessenek Károly-Fejérvárra, ahol mint hadifoglyok fognak tekintetni s sorsukon megnyugodni kötelesek lesznek.

E kimutatásban igen tanúságos adatok foglaltatnak.

Először ki van tüntetve: minő katonai csapathoz, ezredhez vagy fegyvernemhez tartoztak ?¹⁾ Rangjuk, nevök, mesterségük, életkoruk mi

¹⁾ E kimutatásból kitűnt, hogy a porosz király hadereje, a mit Mária Theresia császár-királynéval folytatott hétéves háborújában használt s a mikből a királynének számos hadifoglyai voltak, a következő ezredekéből állott: 1. Kleist Hussaren Regiment, Von Ziethen Huss. Reg.

volt? mily vallásúak voltak? hazájok és szülőföldjük? nők vagy nőtlenek-e? hány gyerekek volt? nejeik hol tartózkodnak?

Az első rovat szerint a különböző lovasezredek közt volt 4 huszárezred, 3 dragonyos, 4 vértés testőr-ezred, 1 karabélyos, 3 királyi testőrezred, 41 gyalogezred, 3 önkéntes zászlóalj; ezeken kívül tüzérezredek, élelmezési, szállítási, hidász-ezredek stb.

A kimutatásból a rendkívül sokat szenvedett ezredek neve is kitűnik. Így például a Grollmann ezredből igen számos fogoly van, míg a tüzér-ezredek közül feltűnően csekély, pedig csak egy ütközetben 120 igyút vevén el az osztrák főhadvezér, számos fogolynak kellett volna enni, s mivel nincsenek, valószínű, hogy ágyúikat elhagyták. A szejcz-ezredek közül is sok fogoly van.

A második rovatban 477 hadifogoly van kimutatva. Ezek közül nestersegre nézve volt: 47 sütő, 26 orvos és sebész, 4 kalapos, 2 rézműves, 1 angol székkészítő, 3 könyvkötő, 15 asztalos és szekrénykészítő, 5 kocsicsináló, 7 esztergályos, 8 fazekas, 7 cserépkészítő, 3 aranyműves, 50 takács és lenvászonszövő, 2 késcsináló, 1 szijgyártó, 38 molnár, 28 kőműves, 38 ács, 16 mészáros, 4 paszomántkészítő, 5 kádár, 17 kovács, 5 szűcs, 12 lakatos, 8 festő, 7 timár, 75 czipész, 35 posztósináló, 21 harisnyakészítő, 40 szerszámkészítő, 9 kertész, 6 nyerges, 1 brás, 2 erszénykészítő, 1 rézműves.

Életkorra nézve 16-tól 61 évesek voltak.

Vallásukra nézve volt 26 református, 48 r. katolikus, 403 ágostai hitvallású vagy evangélikus.

E kimutatást a királyné ugyan aug. 21. a kir. főkörmányszéknek megküldötte azon parancsolattal, hogy meghallgatván

von Dingelstadt Hussar. Reg., von Moehring Huss. Reg. 2. Dragoner von Finkenstein, Kleist Dragoner, Schorlemer Dragoner. 3. Leib Cuirassiers, Zeitlich Cuirassiers, Prinz Heinrich Cuirassiers, Seidlitz Cuirassiers. 4. Leib Carabiniers. 5. Leibgarde, 1-te und 2-te königliche Garde. 6. Infanterie Prinz von Preussen, Prinz Ferd. von Haussé, Anhalt Bernburg, Alt-Braunschweig, von Sieburg, v. Neuwied, Itzenplitz, von Letten, v. Grollmann, v. Plotho, von Lossan, Fürst Moritz von Wedel, von Gablentz, v. Wellin, v. Salmuth, v. Hausen, Prinz v. Beuern, von Quintus Coecilus, Regiment v. Grand, Batallion von Quintus, Guarn. Reg. von Grollmann, v. Leschwitz, von Zeuner, Le Grand, Sachsdorff, Markgraf Karl, von Forcad, Luderitz, Reg. von Gablitz, v. Goltzen, v. Mellin, v. Bernburg, von Finck, Horat., v. Lideritz, Jung. Statterheim v. Salderen, v. Fouquet, v. Sydow, Frey Batallion von Quintus, Frey Bataillon v. Wunsch, v. Lechwald. 7. Invaliden Regiment. 8. Artillerie Reg. Artillerie Corps, Commissariat, — Proviant — und Staabspartayen, Proviant Amt, Pontons Fuhrwesen.

úgy a mágnásokat, mint a kerületeket és községeket, vétesse jegyzékbe: kik, minő és hány iparost és mesterembert látnak mind magukra, mind a hazára nézve hasznosnak s kiket és hányat s hová hajlandók elhelyeztetni? s ezen jegyzéket késedelem nélkül terjeszsze a felség elé.

A cancellár már sept. 10. megtette jelentését a királynéhoz, melyben előadta, hogy a kir. főkormányszék útján az összes erdélyi mágnásokat, kerületeket és városokat a fenforgó ügyben nyilatkozattételre s annak a kir. főkormányszék útján a kancelláriához juttatására felkérte; de itt nem állapodott meg, hanem a szász nemzetnek ugyanez időben Bécsben tartózkodó követét: Bruckenthal Sámuelét is felkérte az iránti véleményadásra: mely iparosokat és mesterembereket látna szükségeseknek az országra nézve, a közjó és iparos mesterségek nagyobb elterjesztése tekintetéből? azután pedig főleg a szász nemzet kebelében, mely mesterembereknek és iparosoknak látná szívesen fogadtatását legbizonyosabbnak? s ő nyilatkozatát írásban tette meg, a cancellár azt pártolólág a királyné elébe terjesztette, azon nézete kijelentésével, hogy ő a maga részéről a szász nemzet kebelében, mint szintén a vármegyéken, székely-székekben és taxalis helyeken leginkább szekérszövőket, vászonszövőket, szijgyártókat és kovácsokat vél elhelyezhetőeknek. Így a mágnásoknál is; annak idejében — úgymond — maga is fog ezen mesteremberek közül néhányat erdélyi birtokaira befogadni.

Minthogy a Bruckenthal véleményét a cancellár is elfogadta, s így az ez ügy további folyamában mérvadó lett, de azért is, mert az erdélyi mesterségi és iparügy azon kori állásáról érdekes és tanulságos felvilágosítást nyújt, szükségesnek látom röviden megismertetni.

»A sütőkre — úgymond ő — nálunk nincs szükség, legfeljebb ha néhányan közülök a brassai és szebeni zsemlyéseknél legényképen szolgálatra elszánnák magukat. Sebész a mezővárosokban nincs, 10—12-öt közülök alkalmazni lehetne, úgy, ha keresetöken kívül még bár csekély évi rendes fizetést lehetne nekik adni. De ezeknek a borotválásnál és érvágásnál valamivel többet kellene tudniok; mert kisebb belső betegségek, csonttörések és fúzamodások eseteiben őket szokta a nép segítségül hívni. Kalapos Erdélyben elég van és jók; legényül mégis azokat, a kik nőtlenek, el lehetne helyezni. Így van Erdély a rézková-

sokkal is. Könyvkötő több van, mint kell. Egy könyvnyomtató azonban Szebenben talán alkalmazást. Jó asztalost és szekréncsinálót legény számban el lehetne helyezni. Nehány mezővárosban saját kezűkre dolgozhatnának az öregebbek. Szekércsinálókka is ez a viszony. Eszteráros elég van, néhány mint legény elhelyezhető. A fazekasokat kétkézzelegyák fogadni, kivált ha ügyesek s ide való módon tudnak kemenczét készíteni. Ebben nálunk szükség van. Kőfaragó és aranyműves mesterünk bővében van. Cserépkészítő bármennyi helyet talál. Lenvászon és asztal-remü szövő szükséges, ha az erdélyi és siléczi munkát értik. Erdélyben sok van, de értelmes igen kevés Brassó kivétel, ez Szebent s mindenik erdélyi várost a szövészet e nemében feljül haladja. Mennyi elhelyezhető, majos megmondani: mert bárha kender és len bővében van, a fonásban el vannak a mieink maradvá. Erre kellene különös gondot fordítani s akkor sokat el lehetne helyezni. Az emigránsok ¹⁾ megteszik a magukét, de közöttük is sok a takács, aki a maga fonalát feldolgozza. Késkovácsok és szijgyártók mind elhelyezhetők, valamint a molnások is a falukban; a kőművesek közül ellenben kevesen, mert Erdélyben is sok van. Jó ácsmester kevés van, néhány elhelyezhető. A mészárosoknak valamivel birniok kell, ha a szász falukra akarják beosztani. A paszománkkészítők találnak helyet. Kádárra és kovácsra a falukon szükség van. Szücs nem helyezhető el, mert itt elég van, s különben is az idevaló munkát nem értik. Lakatosra szükség van, valamint díszfestőre is, de özsönseges festőre nincs, míg nálunk a gyanjut a posztócsinálók festik meg. Timár elhelyezhető. Csizmadiára nincs szükség — az elég van, ivéve a városokat, hova 10—12 elhelyezhető, kivált mikor katonaság van ott. Posztócsináló elég van, legfeljebb a kik szép finom posztót készítenek, olyat lehetne néhányat elhelyezni. Harisnyakötő elég van, mert kevesen viselik; ha hálófőkötőt s hasonlót készítenének, miket az országból kivinni is lehetne, ez esetben lehetne helyet találni számukra. Zerszámkészítők az országnak hasznára lennének, de a szövészetet jobban be kellene rendezni, mint most van; most a létezőknek is alig van dolga. A kertészek találnak urat. Nyergesek és órásk Szebenben ivül elhelyezhetők, ezinnöntők azonban ott is.

»Minthogy hazánkban — mondja tovább Bruckenthal — a kézpart és mesterséget a czéhrendszer szabályozza s az ország viszonyai-ál fogva ennek így is kell lenni: figyelem fordítandó arra, hogy a bejövő mesteremberek e szabályok által biztosított jogok sérelme nélkül fogadtassanak fel munkába. A mi legényeink többnyire mind vándorolnak külföldön s károsodnának, ha arra tekintet nem lenne. A felség ezt egy kiváltság által helyes útra vezetheti.

»Továbbá tudva van, hogy idegenek más országban nem szívesen maradnak meg, e felett iparosoknál csaknem szokás az urat változtatás, sőt

¹⁾ Érti a Morvából s máshonnan kiköltözött németeket.

természetökben is van némi állhatatlanság, a mi őket könnyen tovább, más vidékre viszi, s akkor mindenöket oda hagyják, csak hogy tovább, állhasanak: czélszerű és szükséges lenne főleg nóteleneket választani s hozni be, a kik aztán itt nősülve, ezáltal inkább az országhoz fűződnének. A kik városokban mestereknél munkát találnának, mint legényeket, legalább egyideig dolgozni kellene hagyni; a többieket pedig, a körülmények szerint falukra, kiosztani.

»Nem kételkedem benne — így zárja be észrevételeit Bruckenthal — hogy ezen rendeletnek és benépesítésnek az egész országra kiterjedő hasznos következménye mindenütt észrevehető lesz.«¹⁾

Úgy látszik, hogy a midőn az udvari kancellár Bruckenthal ezen véleményét a királyné elé terjesztette, valaki más szóval kifejezte azt, a mi abban megírva nem volt, hogy az erdélyi nemzetek különösen az ágostai hitvallásukat fogadják szívesen. Ez a százszokra illik s ily érzületek meglátszik a véleményből is. Van a százszoknak a hajdankorból fennmaradt oly helyhatósági szabályuk, hogy a közöttük lakó szász jogokat élvező polgárnak az alkotmány szerint németnek és evangelikusnak kell lenni. Ily nézet van kifejezve a királyné october 28-án a kancellárhoz intézett legfelsőbb kéziratában is, csak hogy tévesen, mindenik erdélyi nemzetre vonatkoztatólag, a mint az alább ki fog tűnni.

A kancellári írott előterjesztésre a királyné elhatározása ez: »Mióután a porosz királynak kifejeztük azon nézetünket, hogy foglyait tartsa ő; mindenekelőtt nyilatkozata bevérandó. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

Egyidejűleg pedig a királyné egy, a kancellárhoz intézett kéziratában így nyilatkozik: »Különös örömömre van, hogy az erdélyi nemzetek néhány, a porosz hadifoglyok között levő ágostai hitvallású kézművesek elfogadására magukat hajlandóknak és készeknek nyilvánították. A mi ez önkéntes betelepülőkkel való bánást s elszállításuk költségét illeti, a mit a kimerült királyi kincstár magára venni nem képes: igyekezni kell a nemzetet bírni, hogy ezen elszállításnak, a mi czélszerűleg történhetik meg vízen, s nem sokba kerül, költségét magára vegye s ez intézeti önkéntes nyilatkozata által ezen oly hasznos telepítési ügyet mozgátsa elő. Ennek sikeréről ön további jelentését elvárom. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

¹⁾ Erd. udv. cancell. levéltár. 1761. 519. sz.

A cancellár erre nov. 9. visszaírt a felséghez, felfejtven, hogy neki nincs tudomása arról, a mi a hozzá intézett legfelsőbb kéziratban mondva van, hogy az erdélyi nemzetek készeknek nyilatkoztak porosz hadifoglyok befogadására, hanem csak némely mágnások és nemesek külön leveléikben, s a szász nemzetnek akkor Bécsben volt követe saját nemzete nevében nyilvánította azon mesterember foglyok elfogadására való készségüket; kérte azért ő felségét a hozzá intézett legfelsőbb kéziratnak így módosítására; mibe a királyné beleegyezvén: nov. 25. a cancellária útján tudatta a kir. főkormánysszékkal, hogy a szász nemzetnek követe által s némely mágnásoknak és nemeseknek leveleikben tett azon nyilatkozatát, hogy néhány ágostai hitvallásu iparos porosz hadifoglyot lakókul készek befogadni, igen kedvesen vette, felhívta a kir. főkormánysszéket, birja rá az említett szász nemzetet és mágnásokat s nemeseket, hogy mivel ő felsége kimerült sincstára az átköltöztetés költségét fedezni nem képes, ők azon kesély összeget, a mibe kerülnek, hordozni vállalják magukra s általánosan ezen népesítési hasznos ügyet mozdítsák elő.

Ekközben felérkezett a kir. főkormánysszéknak 1761. october 19. a cancelláriához és egyenesen ő felségéhez intézett felterjeszése, melyben jelenti, hogy a szász nemzet nevében a szebeni anács késznek nyilatkozott a szász székekbe és városokba 1000 részint földműves, részint mesterséget űző hadi foglyot befogadni, az elsőket a városokba, utóbbiakat a falukra elhelyezés végett, a kiknek telket és külsőt is fog adni, még pedig Szebenbe 160, Segesvárra 90, Brassóba 130, Medgyesre 90, Beszterczére 110, Szászsebesbe 60, Szerdahelyszékre 50, Nagysinkszékbe 100, Kőhalomszékbe 90, Újgyházszékbe 50, Szászvárosszékbe 70. De minthogy az oláhok a faluk közhelyeiből sokat elfoglaltak s oda telepedtek, kérték a kir. főkormánysszéket, adjon szabadságot nekik ezeknek fölük visszafoglalására, különben az új betelepülők kellő fentartásáról gondoskodni nem képesek. A kir. főkormánysszék azt tanácsolta nekik, hogy székeikben elég jobbágy van, a kik a vármezyékről, a nemesség faluiból szöktek el, nyomozzák ki ezeket, itasítsák földesuraikhoz vissza, azok külsőjéből elláthatják az új betelepülőket; a mit a szász nemzet szívesen vett s azon lesz, hogy nyert jogával éljen.

A magyar és székely két nemes nemzet kerületeiben és községeiben levő mágnások és birtokos nemesek jelentéseikben szintén hajlandóknak ígérkeztek ezen foglyok közül földművelőket és iparosokat befogadni s őket némi javadalmakban részeltetni.

Mikor ez már ennyire haladt volt, az országgyűlés folyama alatt megérkezett — úgymond a kir. főkormányzszéki felterjesztés — a felség aug. 21-iki k. kir. leírata a foglyok közt levő iparosok és mesteremberek jegyzékével, melyben azon meghagyás volt, hogy mindenki jelölje ki: mily és hány iparost és mesterembert kíván elfogadni, hová helyezteti el őket sat. Ez az országgyűlésen is tárgyaltatott s minden oldalról való megfontolás után beadták mind a mágnások, mind a nemesek az általuk elfogadandó hadifoglyokról készült egyenkénti jegyzéköket, s mivel ezek az ő felsége jegyzékében voltak mind nem foglalták magukba, a szász nemzet késznek nyilatkozott, a fennmaradt 550 rokkantat, sőt ha lesz, ezen feljül többet kebelébe fogadni és elhelyeztetni. A mágnások és nemes birtokosok kijelentették, hogy ők elősegítik ő felségének a haza javára és közboldogságára irányuló szándékát, de bíznak abban, hogy ő felsége kegyelmesen meg fog egyezni abban, hogy ezen jövevények, ott, a hová befogadtatnak, külön hatóságot ne alkossanak, de legyenek alávetve a hazai törvényeknek és az illető kerületi hatóságnak, melyben megtelepedtek, s azon földesurakénak, a kiknek földén laknak. Azokkal lépjenek a lakás iránt szabad egyességre, fizessenek bizonyos évi díjt [taxa], vagy legalább tegyenek zselléri szolgálatot, mentességök [immunitas] a földesuri jogra ne terjedjen ki, minthogy ezen jövevények mint szabad állapotúak, szabadon költözhetnek is, tehát a földesuraknak szabadnak kell lenni, őket, ha terhökre vagy tán épen károokra vannak inkább mint hasznukra, földjükről elbocsátani.

A mint a felség második kir. leiratát a kir. főkormányzszék az országgyűléssel közölte, az bizottságot nevezett ki, mely ez ügyben véleményt dolgozzék. Dolgozott is, s dolgozatában kifejezte, hogy ez a telepítés önkéntes levén: kötelezettséget és kényszerítést magában nem foglal, tehát sem valakire ily települőket akarat ellen kiosztani, sem rá erőszakolni nem lehet, sőt szabadságukban áll a befogadóknak, ha velök megelégedve nem lesznek, földjükről el is bocsátani. Ajánlta azoknak az illető törvényható-

Vitéz Klára özv. Biró Zsigmondné kolozsmegyei Kis-Füld birtokára befogad 2 földmivest s ad belsőt és külsőt.

Makrai Elek belső-szolnokmegyei Kozárvár birtokára illő fizetés mellett óhajtana kapni 1 kocsmárost.

Széki László Alsó-Ilosvára elfogad egy ácsot, ad neki belső telket, 8 köből férőjü szántót, 2 szekér szénát termő rétet.

B. Duzsardin Gants nevű birtokára, ajánl pusztá telkeket 70 földmives számára.

A háromszéki mágnások és nemések külön jegyzékek szerint 160 földmivest fogadnak el.

Bethleni gr. Bethlen Miklós ö nmlga fogarasvidéki Alsó-Porunbák nevű birtokára befogad 6 mesterembert.

Kir. főkorm. tanácsos Bruckenthal Sámuel ugyanott Alsó-Szombatfalvára elfogad 6 mesterembert.

Móne Sámuel és Jónás a többiekkel Alsó-Venitzére Fogaras vidéken elfogadnak 14 földmivest.

Boér János ugyanott 1-et, s annak belső telket és külsőt ad.

Benedek András Fogaras városába befogad 1 mesterembert.

Ezek együtt: 444 iparost és földmivest.

A háromszéki mágnások és birtokos nemések ajánlata.

S e p s i - S z é k b e n .

Gr. Nemes János Várhegyre	elfogad	30-at	ad	30	telket	120	köből	f.	földet,	30	szek.	sz.	helyet.
» » Oltszemre	»	10	»	10	»	40	»	»	»	10	»	»	»
Forró Pál Angyaloson	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
» » Felső-Torján	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
» András Angyaloson	»	4	»	4	»	16	»	»	»	4	»	»	»
» János »	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
» » Gidófalván	»	1	»	1	»	4	»	»	»	1	»	»	»
Jancsó János »	»	1	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	»
» Sámuel »	»	2	»	2	»	8	»	»	»	2	»	»	»
Kövér Domokos »	»	1	»	1	»	4	»	»	»	4	»	»	»
Dániel Imre Étfalván	»	3	»	3	»	18	»	»	»	3	»	»	»
Czerjék József Al-Torján	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
Czerjék Ferencz Gidófalván	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
» Lajos Zoltánban	»	1	»	1	»	3	»	»	»	1	»	»	»
Apor Ferencz Zalánban	»	6	»	6	»	12	»	»	»	6	»	»	»
Grontzlá- (?) ¹⁾ Szentkirályon	»	2	»	2	»	4	»	»	»	2	»	»	»

K é z d i - S z é k b e n .

Farkas Zsigmond Alsó-Csernátomban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köből f. földet, 4 szek. sz. helyet.

¹⁾ Kiolvashatlan.

Kálnoki Mihály Alsó-Csernátonban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köből f. földet, 4 szek. sz. helyet.

S így tovább Alsó-Csernátonban: Cseh József és Sámuel, Dálnokon Szabó József. Alsó-Csernátonban: Molnár István, Török Miklós, Kovács Ferencz, Cseh Farkas, Molnár Mihály, id és ifj. Cseh Mihály, Cseh Péter, Cseh Imre, Kovásznán Elekes Sándor, Alsó-Csernátonban: Csiki József és Cseh Tamás. Felső-Csernátonban: Szaniszló János, Török Adám, Balog Sámuel, Vég Zsigmond. Ikafalván: László István. Alsó-Csernátonban: Makai Mihály. Ikafalván: Balog András és József. Futásfalván: Hamar Antal. Ikafalván: Dombi András. Osdolán: id. László András és Vas Pál. Dálnokon: Veres Péter, Gál Péter, Veres Imre. Létzfalván: Gyárfás Zsigmond, Mihály Sámuel, Keresztes Sándor és Ferencz. Márkusfalván: Barabás István, Kovács Péter és Barabás Ferencz = valamennyi 1-től 6-ig többet-kevesebbet.

Orbai-Székben.

Diviki András Barátoson és Pákében, Kis Farkas Papoltzon, L —2-öt.

Miklósvár-Székben.

B. Dániel Lőrincz Baróton 10 betelepülőnek ígért 10 belső telket, 180 köből férőjü szántót, 60 szekér szénát termő kaszálót.

Az országgyűlésen volt mágnások és birtokos nemesek ajánlata.

Gr. Kemény László kormányzó ö nmltga következő jószágaira a. m. Alsó-Fejérmegyében: Bükkös, Gambutz, Istvánháza, Csombord, Gombás, Kis-Akna és Rovás. Kolozsmegyében: Ölyves, Szász-Akna. Erdőmezyében: Ludas, Kecze, Keresztúr. Közép-Szolnokban: Sarma-ság, Kövesd. Maroszeiken: Szabad, Lekencze elfogad, a külön jegyzék szerint,¹⁾ következő számú mesterembert: 1 kalapost, 4 asztalost, 3 kerekest, 2 esztergálost, 2 fazekast, 2 cserépvetőt, 2 takácsot, 2 timárt, 3 kömivest, 2 ácsot, 2 kádárt, 2 kovácsot, 1 lakatost, 1 timárt, 1 nyergest, 1 kertészt.

Bajtay püspök ö nmltga Alsó-Fejérmegyében dályai birtokán 40 akár földmivest, akár mesterembert. B. Bornemisza Ignác ö nmltga elfogad 50 mesterembert, s azokból elhelyez Görgényben 20-at, Illyén

¹⁾ A kormányzó meg is nevezi valamennyit s leírja: hol szolgált, hány éves, mi a vallása stb. A nevek közt Erdélyben ma is fenn vannak ezek: Málik, Axmann, Kranz, Köpke, Wachtel, Klein, Ulrich, König, Kramer.

deje = apám, vagy: ... 57 ...*

20-at, Kolozs megyében Szamosfalván 10-et, kíván: 1 sebészt, 2 kalapost, 4 asztalost, 2 kerékgyártót, 1 esztergályost, 4 fazekast, 2 cserépvetőt, 4 takácsot, 1 bőrkészítőt, 3 molnárt, 6 kőmívest, 4 ácsot, 2 kovácsot, 2 lakatost, 2 festőt, 1 timárt, 3 posztókészítőt, 4 kertészt, 2 nyergest.

Gróf Lázár elnök ö nmltga jószágaira 2 kertészt.

Gróf Teleki Pál tordamegyei Magyar-Régen, dobokai Moricz, kolozs megyei Puszmós nevű birtokaira: 1 kőmívest, 1 takácsot, 1 fazekast, 1 esztergályost, 1 kádárt, 1 kertészt.

Hidvégi birtokába gr. Nemes Ádám: 1 kovácsot, 1 lakatost, 1 kőmívest, 1 asztalost, 1 ácsot, 1 nyergest, 2 takácsot, 1 timárt, 1 csizmadiát, 1 sebészt, 1 fazekast, 1 kádárt, 3 földmívest.

B. Henter Ádám kolozs megyei Mákó nevű birtokába 2 kőmívest, 1 asztalost.

A fogarasi püspök Balázsfalva birtokára 1 asztalost, 1 lakatost, 1 kádárt, 1 serfőzöt, 1 szappanfőzöt, 1 sebészt, 1 takácsot, 1 bőrkészítőt, 1 cserépvetőt.

A jezsuiták kolozsvári collegiuma rectora kolozs megyei K.-Monsztor faluba: 1 asztalost, 1 kovácsot, 1 lakatost, 1 timárt, 1 szappanfőzöt, 1 sebészt, 1 kőfaragót, 6 kőmívest, 1 ácsot, 1 takácsot.

A kolozsvári plebánus ekkleziája részére 1 ácsot, 1 kádárt.

B. Dániel Lőrincz, miklósvárszéki Baróth nevű jószágába: 1 ácsot, 1 asztalost, 8 földmívest.

Hollaki Pál zarándmegyei Kis-Halmágy nevű birtokába: 1 kovácsot, 1 takácsot, 1 kerékgyártót.

B. Bánffy Boldizsár Berecztelke nevű birtokára: 1 takácsot, 1 kerékgyártót, 1 kertészt.

Domokos Antal felső-fejérmegyei Héjjasfalva nevű, dobokamegyei, Szász-Új Öss és Noszaly nevű birtokaiba: 2 ácsot, 1 asztalost, 1 takácsot, 1 serfőzöt.

Gr. Kornis Ferencz: 1 molnárt, 1 lakatost.

Boér Ferencz alsó-fejérmegyei Háporton és Túr nevű birtokaiba: 1 kerékgyártót, 1 kádárt.

Brádi Sándor Zarándmegyében Brád mezővárosba: 1 kovácsot, 1 kerékgyártót, 1 asztalost.

B. Huszár József tordamegyei Abafája és Magyar-Régen, kolozs megyei Ludvég és Vajda nevű jószágaiba: 1 asztalost, 1 kőmívest, 1 majorost, 1 kovácsot, 1 bőrkészítőt, 1 kádárt.

B. Henter József alsó-fejérmegyei Miháczfalva nevű birtokába: 1 asztalost, 1 kertészt, 1 ácsot.

Gr. Haller Pál ö nmltga alsó-fejérmegyei Fejéregyházi nevű birtokára: 1 lakatost, 1 kovácsot, 1 kádárt, 2 kőmívest, 1 nyergest, 1 faragóácsot, 1 kerékgyártót, 1 sütőt, 1 csizmadiát, 2 kertészt, 1 posztócsinálót, ismét 1 faragóácsot.

Ezek összesen elhelyezni ígértek 224 hadifoglyot.

Ez ajánlatokat a kancellária 1761. nov. 20. azon észrevétellel terjesztette a felség elé, hogy az elszállítást jó lenne az erdélyi főhadbi bizottságra bízni, mely a költségeket előlegezné, de az illetőktől visszakövetelés föltételével; mire a felség azt határozta: hogy a szállítás költségmegtakarítással csak vizen történhetvén, most azt függőben kell hagyni. Amely uradalmak tulajdonosai mégis a kijelölt vagy általok kiválasztott új települöket elszállítatni óhajtanák, azok iránt a katonai gazdasági bizottságnál a szükséges intézkedéseket megtette. Egyébiránt most is kijelentette a felség, hogy a szász nemzetnek 1000 rokkant befogadása iránti ajánlatát tetszéssel fogadta s ez irányban a rokkantak bizottságánál intézkedett.

Az udvari cancellária útján pedig nov. 25. a kir. főkormányzónak megparancsolta, hogy a szász nemzetet és ajánlattevő mágnásokat s nemeseket birja rá, hogy az általuk kijelölt levés egyén költözködési költségét fedezzék s ez ügyet kívánt eredményhez juttatni ne vonakodjanak.

Míg a tárgyalások folytak, az erd. udv. cancellária szept. 15. tudatta a kir. főkormányzónak, hogy 231 hadifogoly, köztük 113 mesterember, 118 földmives, késznek nyilatkozott Erdélybe menni és Styriából Budáig már el is mentek; meghagyta tehát, hogy azok Erdélybe irányoztassanak, a kir. főkormányzó elhelyezésükről gondoskodjék, egyébben is legyen hozzájuk segédlemmel, a főhadbi bizottság pedig az érkezőket esetről-esetre jegyezze meg s tartsák jegyzékbe véve. Ugyanerről a főhadvezérség is értesítvén a kir. főkormányzót szept. 21. átiratában: ez visszaírta, hogy a főhadbi bizottság a dolgról értesülve nem lévén: assignatiót nem adhat, de a kormányzó a szász nemzet ispánját felhívta, hogy ha azok megérkeznek, ígéretük szerint Szászváros, Szász-Sebes, Szerdahely és Szebenszékekbe minél jobban helyeztessék el.

October 16. újabban 345 hadifogoly megérkezését tudatta a felség az udv. kancellária útján a kir. főkormányzónak, azon megjegyzéssel, hogy azok jegyzékét Zauner főhadbi biztos fogja közölni, ígykezzék elhelyezésükről és lakásukról kellőképen gondoskodni. Ez a legfelsőbb kir. leiratot közölte a tartományi főbiztossággal a végre, hogy az a főhadbi biztossal ez ügyben a további szükséges lépéseket tegye meg.

1762. jan. 28. megint tudatta a felség, hogy 106 porosz hadifogoly a bécsi udvari katonai gazdasági bizottságtól Budára elindított, nevök jegyzékére tett azon megjegyzéssel, hogy nekik későbbi elszámolás föltételével az ottani hadipénztárból 300 frt adatott; egyszersmind szerződés-kötéskor fejenként 2 aranyat kaptak, ruhával elláttattak, útjokban az illető katonai magazinumokból fogják kenyeröket kapni. A kir. főkorm. febr. 8-án írta meg ezt a tartományi főbiztosságnak a továbbiak elintézése végett. Ugyanazon évi márcz. 2-án ő felsége megengedte, hogy a beköltözöttek nejei és gyermekei utánok mehessenek s együtt ismét családot alkothassanak.

Bárha eddig a népesítés ügye simán folyt, mégis adták elé magukat ottan-ottan akadályok, főleg az országgyűlésen aláírt nemesség részéről, akik közül néhányat megemlíteni szükségesnek látok.

Brádi Sándor 1762. jan. 20-án jelentette a kir. főkormány-széknek, hogy ő az országgyűlés alkalmával is kijelentette, hogy semmiféle költségre magát nem kötelezi, most is ezt nyilvánítja, s ha fizetés nélkül a kívánt új lakókat át nem szállítják, inkább lemond róluk, mintsem arra kényszerítessék.

Közép-Szolnokmegye tisztsége jan. 22-én szintén jelentette, hogy b. Dujardin, Makray Elek és Széki László urakkal, a nekik assignált új lakók útiköltsége megtérítése iránti főkorm. parancsot közölték, de az első más jószágára távozott, a más kettő nyilatkozatát felterjeszti. Háromszék tisztsége febr. 5. szintén kijelentette, hogy az ottani nemesek fizetési kötelezettség nélkül tették ajánlataikat, s ha mégis kényszerítetnek, azt visszavonják. Vargyasi b. Dániel Lőrincz is január 3-ki jelentésében ily értelemben nyilatkozott. Huszár József 1762. jan. 1. jelentette, hogy ő annál kevesebbé ígérheti meg az útiköltségek visszatérítését, mert azon új lakosok állandósága iránt kétsége van, s a kik már benn vannak is hazánkban — úgymond — felséges asszonyunkról rosszul emlékeznek, inkább a prussus királyt óhajtozzák. Kolozs-vármegye partiális széke felküldötte a járási szolgabírák jelentését az oda osztandó hadifoglyok miként tervezett elhelyezése iránt, a miből kiemelendő az, hogy a zsellérektől hetenként két napi szolgálatot fognak kívánni. Besztercze város tanácsa is 1761. aug. 16-ki

jelentésében úgy nyilatkozott, hogy az ő falvaik lakói úgy elszaporodtak, hogy maguknak is alig van elegendő lakóhelyük, ha csak a kir. főkörmányszék az ottani oláhokat oláh vidékekre áttelepíttetni nem rendeli, mely esetben azok helyeire hadifoglyokat készséggel fogadnak be. De ebben is nehézséget lát, mert az oláh vidékek népe is elszaporodott, mint az övék. A szász nemzet által elvállalt 1000-ból rájuk kiosztott 110 jövevényt azonban minden körülmények között elhelyezik. A városra eddig azért nem osztottak belőlük, mert előre látják, hogy a faluban sokan nem fogják szeretni, s az ilyeneket annak idejében a város körébe fogják telepíteni s a czéhek mellé alkalmazni. Egyszersmind beküldi a tanács azon jegyzéket is, mely mutatja, hogy a 110 jövevényt faluikra hogy osztották ki.

Törpénybe telepítettek 4 mesterembert, 2 földmivest, adtak nekik 6 telket, 2 köből szántót, 2 szekér szénára való helyet.

Nagy-Demeterbe telepítettek 4 mesterembert, 3 földmivest, adtak nekik 7 telket, 1 köből szántót, 2 szekér szénára való helyet.

	telepítettek	2	4	földmivest,	2	2	4	szekér	szénára	való	helyet.
	»	mester-emb.	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pintákra	»	2	4	földmivest,	2	2	4	szekér	szénára	való	helyet.
Altdorfra	»	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»
Jádra	»	4	4	»	»	2	»	2	»	»	»
Asszu Beszterczére	»	3	2	»	»	1	»	2	»	»	»
Vindára	»	1	2	»	»	1	»	2	»	»	»
Ujfalura	»	2	3	»	»	2	»	2	»	»	»
Petresre	»	2	4	»	»	2	»	2	»	»	»
Kis-Demeterre	»	2	4	»	»	2	»	2	»	»	»
Solnára	»	1	2	»	»	2	»	2	»	»	»
Szász-Budakra	»	1	1	»	»	2	»	2	»	»	»
Malomárkára	»	1	2	»	»	1	»	1	»	»	»
Fejéregyházára	»	1	1	»	»	1	»	1	»	»	»
Dipselre	»	4	4	»	»	1	»	1	»	»	»
Tásra	»	1	2	»	»	1	»	1	»	»	»
Sz.-Szent-Györgyre	»	2	6	»	»	2	»	2	»	»	»
Vermesre	»	1	5	»	»	2	»	1	»	»	»
Lekenczére	»	2	6	»	»	2	»	2	»	»	»
Király-Némethire	»	1	1	»	»	1	»	1	»	»	»
Besenyőre	»	1	2	»	»	1	»	1	»	»	»
Szépnyirre	»	3	4	»	»	2	»	1	»	»	»

A mint érintve volt, a földes urak egy része az útkorlátozás miatt ígéretét visszavonván: a kir. főkörmányszék, úgy-
szik, az akadályt elhárította, 1762. júl. 16-án kelt körlevelében
yenként szólította fel a mágnásokat és birtokos nemeseket,
egy mintán a szász nemzet már az ígért 1000 számon felül foga-
ott be új települöket, már most rajtok a sor, hogy ígéretüket
megtartván, ő felsége szándékát előmozdítani igyekezzenek; legye-
nek azért készen, hogy a mint a maguk számára kijelölt új lako-
sok náluk megjelennek, őket azonnal helyezzék el, hogy a nekik
megajánlott javalmakban azonnal részesülhessenek.

Ügylátszik, hogy ez a dolgon segített s Erdély legalább
részben betelepítése csakugyan valósult. Ez időből való az ura-
sági kastélyok és nemesi curiák területében e század első felében
mindentűt meg volt ácsok, kovácsok, szekércsinálók, molnárók
stb., melyek lakhelyei mintegy várvonal vették körül az udvar-
házakat. 1848. volt az a nagy korszak, mely e viszonyt is a leg-
több helyen fölbontotta s a régi szegődményesekből szabad hon-
polgárokat alkotott.

A kir. főkörmányszék 1762. közepén már azok sorsáról
kívánt gondoskodni; jún. 18-án körlevelet bocsátott ki mindazon
hatóságokhoz, a hol új betelepülők vannak, hogy azok számáról
állapotáról tegyenek jelentést. Szerdahelyszék csak a kihirdeté
jelentvén: meghagyatott, hogy a rendelet tartalma teljesítésé
egészítse ki azt. Szászváros tanácsa jelentette, hogy az ő porosz
mezei munkát folytatni nem kívántak, és hogy hová lettek, ki-
minő szerződést csináltak, a mellékelt kimutatásból látható
nem várhatván be az ígért fentartási eszközöket, különöz
gálatokat vállaltak, de a legtöbb urát elhagyta, ezért valam-
nek lakhelyéről és állapotjáról a tanács tudósítást nem
utána néz, s mihelyt végrehajtja, jelentését megtenni
mulasztja.

E jelentések sorából magasan kiemelkedik az, mely
erdélyi r. kath. püspök ez alkalomból a kir. főkörmár-
tett, melyben kinyilatkoztatja: »hogy tiszteli a felség
iránti nagy kegyelmességét, melylyel azt újra meg í-
mozza s az annak betelepítése iránti szándékot sem
gasztalni, sem méltóképen emlegetni nem képes. Látja:

mészetnek ez országra pazarúl kiöntött gazdag kincseit, más-
 ól az azok felhasználására szolgáló mesteremberek és kereske-
 k nagy szükségét; tudja, hogy ezek békében és háboruban a
 agán és közhasznot egyiránt alkalmasok nevelni. Ez érzületé-
 l fogva, a mint kezdettől fogva kész szívvel fogadta volna az új
 települőket, úgy most is elfogadja őket, csak arra kéri a kir.
 kormányzókat: tudassa vele idejében, mikor és mennyit fog
 zzá rendelni, hogy azokat ígéréte szerint jó móddal elhelyez-
 hesse. Fél azonban — úgymond — igen fél, nehogy azok az
 elején eljött társaik példáját követve, elillanjanak. Úgy tapasztal-
 ta ugyanis, hogy a poroszokat legyőzhetetlen vágy vonja hazá-
 kba, de különben is fegyverhez szokott népet felette nehéz me-
 i munkához szoktatni. Az idő már oda haladt elő, hogy meg-
 ivotelt földjök hasznát sem fogják láthatni. S egész püspökségi
 rtoka területén egy hely sincs, ahol ezeknek akár vallási, akár
 elvi rokonai lennének. De akármin legyen, a mit ígért azok-
 k mind befogadása, mind ellátása tekintetében, teljesíteni nem
 zja elmúlatni.«

A kir. főkörmányszék kedvesen vette az érdekes jelentést s
 kívánt előleges értesítés megküldéséről a püspököt tudósította.

Még csak két mozzanatot említek meg. 1762. octob. 11. a
 rálné az erdélyiek kérésére intézkedett, hogy jövőben csak
 telen hadifoglyok szállíttassanak ide, a kiktől remélhető, hogy
 en nőszülni fogván, könnyebben meghonosúlnak. A másik, hogy
 felség megengedte, hogy a férjeik és szülőik után bejöni vágyók
 k és fiak, ez ügyben azokhoz a császári postán bérmentesen
 velezhessenek.

* * *

Láthatja e futólagos rajzból az olvasó, absolut korszakban
 uralkodó és egy kis néptöredék érdekének találkozására mily
 mar, könnyen, mily nagy és hasznos czélt tudott elérni. A
 rálné megmenekült sok ezer német hadifogoly költségétől,
 rmanizálta öntudatlanul trónját csak imént megmentő lovagias
 agyar népét, a fogyóban levő szász nép kívánsága szerint, ugyan-
 nyi ágostai hitvallású polgárral szaporította annak lélekszámát,
 ekély költség árán, a miben okossága megosztotta a magya-
 kat is. Indítványozta egy katona, Buccow, szász elvbarátjával,

Bruckenthallal, elfogadtatta az uralkodóval, mindent végzettek a kormányhatóságok, s a vagyonosabb, generosusabb vagy függőbb állású főurak még az utazási és áttelepítési költségeket is utólag kifizették; az új lakóknak belső telket, külsőt s életmódot adtak: szóval a gyökerében véve szász érdeket szolgálta az uralkodó és egész Erdély.

Tagadni nem lehet, hogy ez az országban a mesterségek és ipar emelkedésére nagy befolyással volt, a közvagyonot és adóalapot a nagyobb és fejlettebb productio, ennek értéke a közjólétet emelte; a földesurakhoz és magyar városokra telepedett németekből nem egy derék magyar lett; de az is igaz, hogy a szászok számban való szaporodása a magyar elem irányában idegenséggel viseltető honpolgárok számát is nevelte; ámbár szívesen vallom meg, hogy én közöttük évekig lakásom éveiben úgy tapasztaltam, hogy ezen bevándorolt németek, kivált a katolikusok, még sen oly konok ellenségeink, mint a valódi régi szászok, sőt helylyé közzel némi rokonszenvet is észleltem, a mi különösen az 1848-49-ki események alkalmával tűnt ki. De az emberiség és nemzetiség kultúrája magasb irányokban halad, mint a mi specificus rokonszenveink vagy törekvésünk.

Ha az iparérdek így egyesíteni tudta akkor az ország tényleg erőit: vajjon nem kellene-e most is egyesíteni a magyar nemzet és államérdeknek, midőn önkormányzatunk van s sorsunknak urai magunk vagyunk?

Bukovinában züllenek el véreink — itt benn erősíték sorainkat. Pusztít, apaszt dyphtheritis, cholera, háború — ez úton pótolva lenne a hiány. Nekik szívökben égő vágy van visszajőni, karjukban hatalmas munkaerő, némi vagyonyjuk is: nekünk fölösleges földünk, munkás kézre szükségünk, hosszú törlesztéssel keveset fizetve is gyarapítják az állampénztárt, de az államert azonnal. A rendes szaporodás nekünk nem elég. Miért nem nyulunk ez eszközhez, mely önként kínálkozik? Hát nekünk nem oly drága magyar testvérünk, mint a szásznak a német? Mi büvölt meg minket, hogy javunk s állami erősbödésünk útjait látván sem látjuk? Mi átok ül rajtunk, hogy a székelyt folyvást kívándorolni engedjük? Ázsiából nem kapunk magyart, a finnek rokonsága és lapp látogatás practicus eredményt nem ad. Bann

nagyobb jóllét, hogy a ki itt van, ki ne vágyják; künn Bukovina felé komoly tethöz nyulás immár valahára, a sok hiú beszéd után, hogy a kik ott naponta vesznek el, itt meggyarapodjanak, nekünk, hazánk számára — ez lehet csak a kor s egy magyar államférfi jelszava. Ne volna nekünk egy nagy gondolatok s bátor czélok valósítására termett emberünk? Nem hiszem? Mutassa meg hát magát! Vagy támadjon fel a nemzet lelkiismerete, nyiljanak szóra az ajkak, készítsen a sajtó practicus tervet a vissza telepítésről. S a mit hibázott Mátyás király a hussita érzelműek kiüldözésével, s Buccow a madéfalvi vérejszaka által, tegye jóvá e kor magyarsága. Legyen nekünk valaki az, a mi Buccow és Bruckenthal volt a múlt században a szászoknak, s telepítsük vissza bűdosó testvéreinket.

JAKAB ELEK.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRONKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Az adóról nem tett a követség említést. Zsigmond, úgy lát-
szik, nem igen bízott már abban, hogy azt ki tudja eszközölni, ~~z~~zen
felül nem is volt megadásában oly közlőről érdekelve, hogy ~~é~~rde-
mesnek látná a kellemetlenség magára vételét, mert az már el-
zálogosítva Ramondi di Lucca párizsi kereskedőnek. ¹⁾ ~~E~~z a
burgundi herczeggel állván közelebbi viszonyban, ez évben az utó-
bbi emelt érte szót — a mint az különben már előbb is történt ~~de~~
a mely ép oly kevés eredményre vezetett, mint Zsigmond föl-
szó-
lalásai ²⁾).

De ha kevés volt 1405-ben az összeköttetés Zsigmond ~~é~~d és
Veleneze között, még kevesebb lett az a következő évben, ~~sőt~~
egészen megszűnt. Csakis a zengi gróf egyik követsége tekintl-
nemileg közbenjárónak a kettő között. Ez a Velencze függelél-
vált magyar főúr, a ki László ügyének hanyatlása következté-
ben visszatért Zsigmond pártjára, 1406. januárban panaszt em-
elt László király hívei és különösen a jadróiak ellen, mint a kik ~~é~~t és
alattvalóit ismételten háborgatják és károsítják, s újból kész-
fejezé ki arra, hogy fővárosát elzálogosítja. ³⁾ Ennek az év tov-
abb-
részében történt háborítása szolgáltatta az alkalmat újabb kö-
ret-
ség küldésére, a mely egyszersmind a magyar ügyben is el-
járt.
Garay Miklós nádor ⁴⁾ ugyanis rokona volt neki s ezért alkal-

¹⁾ V. ö. Wenzel fent idézett értekezését a magy. tud. akad. Érte-
sítő 1877-ik évfolyamában.

²⁾ Mon. Slav. Merid. V. 55.

³⁾ U. a. V. 67.

⁴⁾ Érdekes, hogy a jegyzőkönyvben a nádori méltóság jelölésére
a »magnus comes« kifejezés használtatik, mely teljesen egy az ez idő-

snak látszék oly üzenet közvetítésére, a melyet Zsigmond saját tetteire nem bízhatott, a mivel egyenesen a világ elé nem lépett. A zengi gróf azonban előterjeszté, hogy ő rokonától a kortól azon értesítést vette, mely szerint Zsigmond király kész na azon esetben, ha Velence vele jó egyességre és ligára lépne. öztársaságnak Dalmácia némely, vagy épen legnagyobb részé: átengedésével kedvében járni. A velenceiek azonban, a kik menynyire kívántak is szert tenni Dalmácia birtokára, mégis fogadták el ezt az ajánlatot; azt jelentvén ki, hogy ők mind gmonddal, mind Lászlóval jó barátságot kívánnak tartani, a mi lig ez esetben lehetetlen volna. Nem valószínűtlen azonban, gy e mellett némi gyanakodásnak is volt szerepe. Már maga az örölmény, hogy ily jelentékeny ügy a zengi grófra bízott, n igen látszik arra mutatni, hogy azt a magyar részről komon veszik, nem tudhatta a köztársaság, nincs-e az egész csak arra mítva, hogy Velence és László között rossz viszonyt hozzon re. Végre a hatalmasabb féllel — már pedig szárazon hatótta az volt Magyarország — való szövetekezések példái szországban, a mint azt Velence és Milano szokták eszközölni, ánt sem lehettek alkalmasok arra kedvet ébreszteni: föltéhetvén azt, hogy ha Magyarország és Velence egyesült erővel nnek László ellen. a magyarok hatalmukba keritik Dalmáciát, lence pedig ott lesz a hol volt.

Elutasító választ kapott a gróf azon kérésére, — szinte köveésnek is lehetne nevezni, oly hangon fejezte ki »csodálkozását« lelett, hogy őt mint a köztársaság polgárát és nemesét háborni hagyják László hívei által — hogy ezek ellen a köztársaság ijtsen neki védelmet. Csak harmadik kívánságára volt kedvező álasz. Előterjesztette ugyanis, hogy Garay nádornak kívánsága na a velencei polgárok sorába fölvétetni. A tanács figyelmezte a grófot az előtte ismeretes eljárásra, és azon nézetének adott evezését, hogy ha a nádor elküldi e végett követét, nem hihető, gy eredmény nélkül menne az haza. ¹⁾

Ez évben, úgy látszik, arra is tett Zsigmond kísérletet, hogy Velence ellen Lajos által alkotott szövetséget — legalább néleg — helyreállítsa. Elküldé e szándékkal Czilly grófot az aquini pátriárkához. Ez azonban nem igen bízott abban, hogy, ha e vetkezés következtében bajba keverednék, Zsigmond abból kibadítaná: jobbnak látta tehát a szövetségi ajánlatot arra hasz-

i német emlékekben található »groszgraf«-fal. Mindkettő a nádor: gy úr féle magyarázat mellett látszik bizonyítani a nádor: nadvor-féle ellenében.

¹⁾ Monum. Slav. Merid. V. 74.

nálni fel, hogy Velenczét ijessze vele és a maga irányában engedékenyebbé tegye. ¹⁾

A következő 1407-ik évben is megkísérlé egyszer a szerencsét Velenczével Zsigmond. Ez év nyarán két igen tekintélyes követet küldött a köztársaságba, úgy mint a pécsi bíbornok püspököt meg a spalatoei érseket. A mi ezeknek az egyházi ügyben végzett megbízását illeti, azt, mint tárgyunkba nem tartozót, elmellőzhetjük. Egyszersmind azonban meg voltak bízva újból szövetséget ajánlani és a hétezer forintos adót szorgalmazni. Az elsőt ismét elutasíták azzal az indokolással, hogy mint kereskedők senkivel ily viszonyba nem léphetnek, másodikat pedig ezzel üték el: »tudják főtisztelendő atyaságtok, mit feleltünk ez iránt már annyiszor, hogy t. i. mi némely helyes és tisztességes okból nem tartozunk, nem vagyunk kötelesek azon pénz fizetésével, a melyet tőlünk kívánnak; most sem mondhatunk egyebet.« ²⁾

Hasonló elutasításban részesült Pratai Vilmos, a kit Zsigmond az 1408-ik év elején küldött Velenczébe, az adóról nem is szólva, csak szövetséget ajánlani. A február 9-ikén tartott tanácsülés ugyanis elhatározá, hogy, miután ők a barátságra mindig tekintettel voltak, másrészt a magyar király is azt ígéri a maga részéről, tehát ezen szövetség, a melynek alkotását Zsigmond a barátság szempontjából ajánlá, teljesen fölösleges. ³⁾

Ez időtáiban nagy viszálya volt a velencei köztársaságnak a zengi grófiál. Ennek ugyan semmi szándéka sem irányult oda, hogy a hatalmas köztársaságot ellenségévé tegye, azonban ez igen érzékeny volt mindenre. A gróf ugyanis elhatározá, hogy fővárosát falakkal erősíti meg. A költséget természetesen a zengieknek kellett viselniök. Csak az volt a kérdés, kik értessenek a zengiek alatt. A gróf úgy ítélte, hogy nemcsak a város polgárai tekintendők azoknak, hanem azon idegenek is, a kik Zeng város és kormányja jótéteményei élvezetében társak a polgárokkal. Ennek következtében az e célra kivetett adó fizetését nemcsak a polgároktól, hanem az idegenektől s így a velenceiektől is kívánta. Ezek azonban nem voltak hajlandók azt fizetni, folyamodással járultak tehát a köztársaság elé. Ez politikája legelső teendőjének polgárai érdekének védelmezését tekintvén, az 1407-ik évi augusztus 22-ikén tartott tanácsülésben elhatározá, hogy azonnal elküldi egyik jegyzőjét követül. Ennek kötelessége volt elmondani, hogy a köztársaság igen csodálkozik ezen eljárás felett, kéri ezen új teher megszüntetését és mindannak, a mit velencei polgároktól addig e

¹⁾ U. a. V. 87.

²⁾ U. a. V. 99.

³⁾ U. a. V. 110.

»zimen vett megtérítését. »Ellhiszszük, mondják, hogy a várost szükséges megerősíteni, de viseljék annak terhét a polgárok, a kik annak hasznát láthatják, nem pedig az idegenek.«¹⁾

A zengi grófhöz csakugyan elment a követ. Az nem volt hajlandó egy könnyen elfogadni a velencziek magyarázatát, hisz ez minden számításából kivette volna. Igyekezett bebizonyítani, hogy ez nem jön a rendes terheletés rovátába, mert csak öt évre szól s így semmi igazságtalanság nem esik a velenczeieken²⁾, ha ők is fizetik, mint mások. De a köztársaság nem ismert engedékenységet. Ismételten kinyilatkoztatta, hogy ez esetben kénytelen lesz kereskedőit visszahívni és Zenggel egyáltalában minden összeköttetést megszakítani.³⁾ Egyszersmind nem mulaszták el a grófot egy csekély tartozásra, Makipetro Ferencznek száz nyolczvan aranyval volt adósa, is emlékeztetni.⁴⁾ Ilyképen miután Velence semmi módon nem volt hajlandó a zengi gróf érveit tekintetbe venni, ez volt kénytelen az összeköttetés elkerülése céljából engedékenységre fogni a dolgot és oly szerződésre lépni, a mely egyedül a köztársaság nem pedig a másik szerződő félnek is tartá érdekeit szem előtt.⁵⁾ (1408. június 26.)

Hogy a Velence és a zengi gróf közti viszály, őket magukra bagyva, ily véget ért, az igen természetes. Más kérdés azonban az, természetes viszony-e az, hogy a magyar király egyik alattvalója teljesen a maga erejére utalva kénytelen egy idegen hatalommal szembe szállani. Ez mutatja, mily gyöngé volt Zsigmond korában magyar állam helyzete a Száván túl, ez igazolja azt, ha magyar Surak Velence kegyét hajhászták, ez volt az oka annak, hogy Velence nagyobb hatalom volt itt Magyarországnál s a kinek valami kéri valója volt, inkább intézhető az elsőhöz, mint az utolsóhoz. S ugyanez az ok volt az is, a mely azt eredményezé néhány száz év múlva, hogy a török a Száváig majdnem ellenállás nélkül jutott. Ugyanez időtájban viszályban volt Velence László magyar fővárosával Jadrával is, miután az ottaniak sok kárt tettek velenczeieken.

Legkevesebb volt az utolsó évben az összeköttetés Velence és László nápolyi király között. Mint már említettük, ő a magyarországi kísérlet kudarcza után teljesen megszűnt foglalkozni a magyar ügygyel s ezért Velenczével is alig tartott fenn összeköttetést. A kiűzetés évében — a november 20-iki tanácsülésből — üldött ugyan hozzá a köztársaság követet, miután ő is azon fejelemek egyike, a kikkel nemcsak hasznos, hanem szükséges is a olcsónös megértés, de ez csak genuai és nem a magyar ügyben

1) U. a. 100. — 2) U. a. V. 106. — 3) U. a. V. 104. 114. — 4) U. a. V. 106. — 5) U. a. V. 121. 122.

volt küldve s különben sem szolgált semmi további tárgyalás alapjául. ¹⁾

Az 1405-ik év elején meg László küldött követet ismét ajánlván, mint a kísérlet előtt, a szövetség kötését. Feltűnő, hogy ezúttal a köztársaság nem tanúsított ellenkezést, sőt elvileg helyeslően az ajánlatot, a szövetség megkötésére pár nap alatt (február 4.) követet választott Capello Benedek személyében, meghatalmazván, hogy szövetséget köthet három — egész öt évre. A szövetség különben csak igen általánosan van az útasításban körvonalozva, csak az volt kikötendő, hogy egyik sem segíti a másik ellenségeit s azoknak nem engedi meg a másik ellenére átvonulását területén. ²⁾

Mi tette Velenczét rendes hagyományaival ellenkezőleg hajlandóvá a szövetségre, azt nem tudhatni biztosan s csak az tétélezhető fel, hogy László barátsága színe alatt sűrűbb érintkezésbe kívánt lépni annak alattvalóival, hogy így biztosabban előkészíthesse Dalmáciában a maga föllépésére a talajt. Azonban, úgy látszik most is támadt valami akadály, a mi ezen szövetség kötését lehetetlenné tévé, alkalmasint az, hogy László egyebet is kívánt, mint a mit Velence ajánlott, legalább ezen szövetség megkötésének semmi nyoma sincs és később egyenesen arra hivatkozik Velence, hogy soha sem kötött. ³⁾

A közelebbi években nem volt László és Velence között semmi jelentékenyebb összeköttetés. Az egész, mondhatni, csak apróságokból állott úgy mint László egyízben közbenjárt Hranics Szándál boszniai úr érdekében ⁴⁾, 1407. végén pedig azért küldé Cortonat Velenczébe, hogy ott panaszt emeljen az ellen, hogy a Cattaroban lakó velencei kereskedők ott nem mint kereskedők viselkednek és őt gátolják abban, hogy alattvalóit kegyelmekben részesítse. Nem mulasztja el hozzá tenni, hogy, ha ezek nem hajlandók alkalmazkodni, hagyják el Cattarot. ⁵⁾

Míg László ezen semleges helyzetben volt, addig magyarországi ügyei mind jobban és jobban hanyatlának. Nemcsak a tulajdonképi Magyarországon foszlott szét pártja: 1408-ban bevették a magyarok Dobor várát s ezzel megtörték a boszniai ellenállást s a tartományt is felosztották, mire László helytartója Hervója is jónak látta magát a Zsigmond királynak hódolással menteni meg. A dalmát városok is rendre átpártoltak s a melyik elismerte is még Lászlót királynak, annak hűségében sem lehetett a legkevésbé is bízni s még ezt is tetemes áron kellett megvásá-

¹⁾ U. a. V. 29. — ²⁾ U. a. V. 51. — ³⁾ U. a. 129. — ⁴⁾ U. a. V. 79. 80.

⁵⁾ Mon. Slav. Merid. V. 110. — Marino Sanuto: Id. m. ed. Muratori Scr. Rer. Ital. XXII. 839.

rolni. Folyton kellett ezeket kedvezményekben részesíteni, nekik szabadságokat, jószágokat s egyes előkelőknek évdíjakat is adományozni, ezen felül állandóan nagy sereget tartani Dalmáciában, hajóhadat az adriai tengeren. S mind a mellett készen lehetett László arra, hogy mihelyt Zsigmond elébb nyomúl, azonnal hozzá csatlakoznak.

A mint tehát Hervója átpártolásával, Bosznia földarabolásával s a dalmát városokban kezdődő átállással a László párt, legalább mint egész, megszűnt létezni, elérkezettnek vélte László az időt, a midőn magyar alattvalóit minden további gondolkozás nélkül feláldozhatja.

Arra, hogy Zsigmondnak ajánljon kiegyezést, nem szánta rá magát. Ha a tényleg általa bírt országrészeket kész volt is kezéből kibocsátani, legkevésbé sem volt arra hajlandó, hogy Magyarországra való minden »jogáról« lemondjon. Hátha valami »non putarem« segít még rajta s módot nyujt azok érvényesítésére. De ha kész lett volna is általában lemondani, semmi esetre sem azon Zsigmond javára, a kivel egymást régtől fogva a legszenvédélyesebben gyűlölték. Viszont Zsigmond is aligha lett volna arra hajlandó, hogy Magyarországnak, a melynek királya volt, egyes részét pénzen váltsa meg, még ha tényleges birtokosa nem László lett volna is annak. Így jött el az idő, a melyet a velenceiek László fellépésétől folyton vártak. Ha László túl akart adni dalmát birtokain, azokat csak Velenczének adhatta el, mert Zsigmondon és Velenczén kívül senkisé nem tudta volna azon birtokokat megtartani (a mi szinte nevetségesnek tűnteti fel a Velence által Dalmácia megvásárlása okául felhozott érvet, hogy t. i. különben más vette volna meg), de el kellett azokat adnia, ha csak be nem akarta várni, míg Zsigmond apránként meghódoltatja mind azt, a mi még az ő kezén van. De nem csak Lászlóval szemben volt kedvező Velenczének a helyzete. Nem kisebb becsű volt ennél az a helyzet, a melyet ilykép a dalmát városokkal szemben elfoglalt. Láttuk, mennyire értett Velence ahhoz, hogy azokban nagy befolyásra tegyen szert, láttuk, hogy Velenczének csak akarnia kellett volna és azok közül több meghódol neki. De Velence mindazt csak előkészítő eszköznek kívánta tekinteni, csak arra valónak, hogy, ha majd egyszer kezében lesz Dalmácia, a dalmátok könnyebben megnyugodjanak Velence uralmán, nem pedig arra valónak, hogy a városok önkéntes csatlakozásával szerezzék meg Dalmáciát. Ezt pedig két okból kívánták a velenceiek kikérülni. Először, mert a városok önkéntes csatlakozásából az is következett volna, hogy erre nézve föltételeket kötnek ki, már pedig a velenceiek erre nem voltak hajlandók, mert a hozzájuk tartozó városok lakóit nem polgártársaiknak, hanem alattvalóiknak kívánták tekinteni.

Másodszor, mert Velence nem akarván, hogy dalmáciai uralma bitorlásnak neveztesse, azon volt tehát, hogy azt a magyar királytól annak beleegyezésével szerezhesse meg.

Ez volt az ok, a miért Velence mindjárt László legelső kísérletei tételénél azt az ajánlatot tette, vagy legalább javaslatba hozta, hogy engedje át Zsigmond Dalmáciát, a minek fejében kész volna László átjövételét megakadályozni. Miután azonban a magyar király erre semmi készséget nem tanúsított, azon kellett Velencének lenni, hogy lehetővé váljék Zsigmond és László között a harc, a mely mindkettőt meggyöngítse s egyiket az ott helyzetbe juttassa, hogy kénytelen legyen e tartományt, csakhogya másikkal ne jusson, neki átengedni. Miután Zsigmondnál most sem lehet vala kilátás, kénytelen volt az igaz csak az el nem ismerő magyar király átengedésével is beérni.

Tette Velence Lászlónak valamikor ez iránt ajánlatot, nem tudjuk. Írott tanúság nincs róla. De bizonyára nem hiányzott újmutatás, úgy, hogy László, mikor a Magyarországból kezén maradt részeket el akarta adni, egész bizton fordult Velencéhez.

László követei az 1408-iki július derekán tették meg az ajánlatot Velencének. A doge és a szűkebb tanács 17-ikén terjeszték azt a nagy tanács elé, de nem nevezték meg, hanem csak arra hívatkoztak, hogy »kiváló jelentőségű ügyet,« a melynek tárgyalására harmincz tagból álló választmány összeállítását kívánták.¹⁾ Ez megalakult még az nap, a következőn pedig már tanácskozás alá vette a nápolyi követség előterjesztését s »Jézus Krisztus, annak dicsőséges anyja szűz Mária és a város védője Sz.-Márk nevében« meghatalmazta a doget az alkuvásba ereszkedésre.²⁾

Nem szándékunk e helyt részletesen előadni ezen alkuvás érdekes folyamatát, miután László trónkövetelését ezen ajánlat tételével tulajdonképen befejezettek tekinthetjük. Csak arra kívánunk szorítkozni, hogy a megegyezés majdnem egy egész év alkuvás után 1409. július 9-ikén jött létre, mely szerint László dalmát birtokait, valamint minden jogát egész Dalmáciára, Velencének 100,000 aranyon eladta.³⁾

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 130.

²⁾ U. a. V. 131.

³⁾ U. a. V. 181. Lucius ezen cseményt tévesen június 9-teszi, a mi azonban csak másolási vagy sajtóhibának tekinthető. Készséggel hajlandó is volt ezért koholtnak tartani: június 9-ike és a László nál mondott napja a hétnek természetesen nem találhatnak. Ezen az árat oly csekélynek találta, hogy azt a Svatopluk mondában e fehér lóval vélte egy sorba helyezhetőnek. Kerchelich azért se

Szánandó az a helyzet, a melyben Zsigmond ezen alkuvás idején volt. Majdnem teljes esztendőbe került, míg Velence és László meg tudtak egyezni, Zsigmond követei az alatt is folyton jártak, keltek a »signoria«-nál és semmit sem tudtak az alkuvásról. S míg Magyarország követei előterjesztéseket tesznek a közönséges zsinat iránt és Velenczének általánosságban szövetséget ajánlanak, addig Velence alkuvást folytat ugyanazon Magyarországnak egyik tartományának birtokáért.

Velenczének az igaz elég nehéz is volt helyzete ezen örökké járó követekkel szemben. Először Pratai Vilmos járt, 1408. októberben Velenczében.

Megbízásának egyik része az egyházi szakadás ügyét illette, a másik a szövetségnek újabb följajnlása volt. Az utóbbit azzal üték el a velenceiek, hogy majd akkor felelnek, ha visszatér a zsinat ügyében teendett körútjáról.¹⁾ Azt hitték akkorra eldől a Lászlóval való alkuvás ügye, azonban 1409. januáriusban — ekkorra ment vissza Pratai — még fele útján sem volt. Igen alkalmatlan volt a dolog, a tanács végre január 24-ikén tartott ülésében e válaszban egyezett meg: ők jó barátai Zsigmond királynak

hajlandó Lucius előadásának hitelt adni, mert az csak némi elül-hátul esonka töredéket közöl és pedig a forrás megnevezése nélkül. A magyar írók ezen felül elkezdve Bonfiniuson mind kétségbevonták ez alkukötését, azon okból, mert hogy adhat el valaki olyat, a mi nem az övé s hogy vettek volna az ovatosságról híres velenceiek valamit mástól, mint a tulajdonostól. A velencei írók ellenben mindnyájan azt állítják, hogy Velence ezt teljes joggal vette meg Lászlótól, mert annak jogos birtoka volt. Így Monaci Lőrincz, így Navagiero (Storia della Rep. Veneziana 1079.), így Marino Sanudo Id. m. Muratori. Ser. Rer. Ital. XXII. 842. De a dolgok összefüggése ezeknél sem áll tisztán s az újabb írók ezért csak igen zavaros képet tudtak e tárgyról adni s a kitűnő hírben álló Daru előadását már olvastuk. Csak mióta e szorzódás ismeretes, azóta van némileg tisztában maga az eladás ténye.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 135. 136. 138. — Ennek követségével ugyanegynek látszik az, a melyet Marino Sanudo (id. h. 840. l.) 1408. szeptember végén e szavakkal mutat be: Vennero in questi giorni a Venezia oratori del Redi Ungheria a domandare ducati 100,000 per Zara. Fu loro risposto di non volerli dare. Érdekes, hogy a nagyérdemű, de a magyarok irányában elfogult s a velenceiek ekkori eljárását is tisztára mosni akaró történetíró, a ki két lappal odább Lászlóról mint kétségtelen magyar királyról beszél, négygyel odább meg 1409. augustus után Zsigmondról mint újon választott királyról emlékezik (ch'era stato eletto), ezúttal az ő követéről beszél, mint a magyar királyéról, a kitől megkülönbözteti Lászlót (Re di Puglia).

s a mint értik viszont, de semmi módot nem tudnak a szövetség megkötésére, ha azonban a követnek van az iránt valami előterjesztése, készek azt meghallgatni. ¹⁾)

Mit tett Pratai e válaszzal szemben, ismeretlen előttünk, azt azonban tudjuk, hogy április 12-ikén ismét a velencei tanács előtt volt ez ügy, a mikor azon válaszban állapodtak meg, hogy még bővebb megfontolás tárgyává kell tenniök. ²⁾)

Pratai mellett más követe is járt e télen Zsigmondnak Velenczében. Ez de Georgio Fülöp vitéz volt, a kinek a zsinat és a török elleni védelem ügyében tett előterjesztéseire a tanács február 7-ikén válaszolt. ³⁾)

Ilyen volt a viszony Zsigmond és Velence között a 1409-július 9-iki egyesség megkötésekor. A köztársaság támogatva szerencse, de különösen saját ügyes politikája által oda jutott, hogy a Zsigmond és László közti viszonynak egyedül ő aratta győmölcsét.

SZALAY JÓZSEF.

¹⁾ Mon. Slav. Merid. V. 154.

²⁾ U. a. V. 168.

³⁾ U. a. V. 159.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÉSZREVÉTELEK

Károlyi Árpád „I. Balassa Bálint életéből“ című közleményéhez.

Tinódi művei közzétételekor meg kellett emlékeznem azon oklevél-gyűjteményről, melyet Fráter György levelezése cím alatt Károlyi Árpád adott ki, mert azt, hogy Tinódi a legapróbb részletekre nézve is tökéletes hitelt érdemlő történetíró, főként azon oklevelek tartalmával sikerült bebizonyítani. Balassa Bálint költeményei kiadásakor, a b. Sennyei levéltárból nyert 13 darab becses oklevélmásolaton kívül, az országos levéltár adataira támaszkodhattam. Ezek mind igen nevezetes pontjait világították meg Balassa életének, de hézagosságuk minden lépten-nyomon kitént. Egy-egy végzés, vagy parancs megkerült, de az előző iratok hiányoztak; máskor a panasz vagy folyamodás volt felfedezhető, de a vizsgálati iratokat s az ügy elintézését illetőleg azt kellett mondanom, mint a Bevezetés XXVIII. lapján, hogy »csak bécsi levéltári kutatások nyújthatnak felvilágosítást.«

Azóta már megkerült Balassa válópere; Szabó Károly újabb költeményeket fedezett fel, s íme Károlyi Árpád a Balassára vonatkozó bécsi levéltári kutatások első s reméljük nem utolsó eredményével is megörvendezettett bennünket. Köszönetre méltó közlése különösen azért nevezetes, mert két irányban tájékoztató. Balassa peres ügyeire, az országos levéltárban is kerültek elő újabb acták, de szerelmi viszonyait mindeddig csupán költeményeiből ismerhettük. Károlyi közlése ezek közül szintén érint egyet, s egyik kegyese nevével ismertet meg, kiről még nem volt tudomásunk. Losonczi Anna mellett, Harrach Anna tűnik fel jogos igényével a költő szép dalai egy részére.

A két külön alak egyező neve igen nehézzé teszi a posthumus megosztogatást, melyet Károlyi is úgy vélt könnyebbé tehetőnek, hogy a Losonczi Anna nevére írt (XXV. sz.) éneket utolsó búcsúénekeknek mondja s a mi a kiadott énekek sorában azontúl következik, az, szerinte mind Harrach Annát illeti. Azonban sze-

rintem azt a búcsúdalt nem akkor szerzette költője, mikor Ungnádné, férjével az újonnan kinevezett bánual Egerből Slavoniába távozott (?), hanem mikor Losonczy Anna Ungnádnévá lett.

Az ki most ezeket összeszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szűz kezére
Mint tudatlan ember, ok nekül ereszte.

E végső soroknak magukban sem igen lehet más magyarázata, s még kevésbbé lehet a többivel együtt. Igaz, hogy a második és harmadik versszak *válást, távozást* emleget; a következő négy pedig panaszból, szemrehányásból látszik állani, de csak addig, míg a következőkben egész nyíltan önmagát vádolja és okozza a törtétekért:

Igazán tertint ez is méltán én rajtam,
Mert ok nekül magam búcsút neki adtam,
Szegényt háborgattam,
Hozzám nagy szerelmét semminek tartottam.

A válást, távozást ennél s az egész tartalomnál fogva csak arra lehet magyarázni, hogy a méltatlanul háborgatott s mellőzött hölgy másnak nyújtotta kezét. Kegyetlenséggel, háladatlansággal vádolja magát a költő, a miért erre kényszerítette azt a kinek »nem volt kettős szíve s a ki őtet erős esküvéssel bízálta meg.« Keserves megbánással int mindenkit, hogy

Ne kövessen azért senki engem ebben,
Hanemha ki akar gyötrődni szívében;
Mert egész éltében
Hív szerelem mássát nem löli mindenben.

Ezekért nem tarthatom ez éneket oly búcsúdálnak, mely a Slavoniába távozó nőnek szólna, sőt utólsónak sem, mely Losonczy Annát illetné; legkevésbbé pedig olyannak, mely válaszfalat képezne az új és a régi Anna közt.

Nekem most is úgy látszik, hogy Losonczy Anna volt Balassának első szerelme. Komoly és tiszta érzelem a nő részéről, melyet Balassa ledérsége, csélcsap természeté nem tudott idején megérteni, s később viszontagságai közt sem tudott végképen elfelejteni. Újabb meg újabb szerelmei után való esengései közbe is mindig vegyül egy-egy mélyebb, a többinél igazabb és bánatosabb hang, melylyel annak emlékezetének adózik, a ki róla szintén aligha felejtkezett el. Bornemisza Péter 1577-ben azt írja Losonczy Anna leányához, hogy »tudom az te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtsái legyenek«, — a mikor ópen a Balassa által fordított

Füves kertecske című könyvet küldi neki vigasztalásúl. A Balassák egykori udvari papja bizonyosan tudott a dolgokból annyit, hogy Ungnádnének nem lesz oka a küldemény miatt pirulni s a fordító neve miatt nem fogja azt félrelökni.

A mi már Losonczi Anna korát illeti, közte és Balassa közt nem volt nevetségesség mondható korbéli különbség. Az 1551-ben született költőnél pár évvel lehetett idősebb. Anna testvérét, Fruzsínát 1544. október 14-én keresztelte meg Kecseti Márton veszprémi püspök Csejte várában; (*M. Tört. Tár. VI. 85. l.*); Anna ifjabb volt. S ha megengedjük, hogy 1578-ban még méltán rajonghatott érte Balassa, akkor tíz év múlva sem igen volt annyira élemedett asszonyosság, hogy az idővel szintén csak előre haladó Balassa már visszaemlékezni se akart volna rá többé. — Ungnád Kristóf 1558-ban még Wittenbergben tanult.

Hogy Losonczi Anna képe — mint Károlyi írja — 1578. óta eltűnt volna Balassa lelkéből, annak egy 1582-ben kelt s hiteles másolatban fenmaradt kötelezvény mond ellene, mely így hangzik:

»Én Gyarmathy Balassa Bálint, adom mindeneknek tudtára, hogy én az nagyságos Lossonczy Anna asszontúl vettem föl ma, vízben hányó kedden 1582. esztendőben tizenégy száz forintot, melyet fogadok ő kegyelmének minden okvetetlen ugyanezen esztendőben Szent-Mihál napjára esméig olyan pénzzel megfizetnem, ha pedig valami okért meg nem fizetném, vagy fizethetném, hát adok ő kegyelmének teljes hatalmat arra, hogy vagy holdult helen valahol akarja kétszáz ház jobbágyinkot, vagy holdult (*igy*) helen hetven ház jobbágyinkot elfoglalhassa és bírhasa mindaddig, míg ő kegyelmének én az ő kegyelme pénzét megfizetem, reám vévén pedig ebből öcsémnek is Balassi Ferencznek terhét, vallom, hogy se ellenmondás, se tiltás, se repulsio az jószág elfoglalásakor vagy bírásakor osztán ne használjon énnekem, hanem az mint felől megírák, mindaddig úgy bírja ő kegyelme és az maradéki mint sajátjokat, míg én az ő kegyelme pénzét le nem teszem. Ennek megállására kötöm hitemet, tisztességemet és emberségemet. Ez levelet pedig erősítem meg az magam keze írásával és pecsétével. Költ Vitenczen, vízben hányó kedden, anno 1582. Gyarmathy Balassa Bálynth.«

Ezt a Losonczi birtokok egyikén (Vitenczen, Nyitrában s nem Szlavóniában) kelt kötelezvényt, tíz éven át nem váltotta be az adós, és nem biztosította a hitelező. Az adós ez alatt notorius perbe kevertetett, élete, vagyona koczkán forgott, s csak 1588. február elején nyert kegyelmet. A hitelező kevéssel az előtt özvegyen maradt s másfél évi özvegység után 1589. nyarán másodszer is férjhez ment. Az adósságról még ekkor sincs szó.

A Nogarollinéval kezdett viszony a 80-as évekre esik s alighanem csak a válóper idejére, a mikor Ferdinánd úr épen Kassára költözött. Az esztergomi káptalan levéltárának elenchusa szerint, Balassa Galgócra küldözte leveleit Harrach Annához, s e levelek miatt tanú-hallgatások történtek 1588-ban. Bizonyosat tudunk róla, ha azon levéltárban, vagy Balassának folyamodványát, vagy a vallomásokat felkeressük *Caps. 42. Fasc. 2. Nro 10.* alatt. Ez fogja kezünkbe adni annak a kulcsát, a mi Károlyi szerint »érthetetlen, kimagyarázhatatlan dolog, mért nem vette nőül Balassa Losonczi Annát? hiszen a gyász év lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s miért engedte az oly hosszú időn óhajtvá óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejévé?« Az események eme tragicus összetalálkozása magyarázhatja meg az érthetetlennek látszó kifejlést s talán fel fogja deríteni még annak a csonka pernek elveszett petitumát is, melyet Balassa 1592 martiusában folytatott Losonczy Anna ellen az esztergomi szent szék előtt, melynek megmaradt töredékéből csak annyit látunk, hogy Losonczy Anna elébb nem jelent meg az idézésre, azután pedig azt vitatja, hogy Balassa a vérfertőzésnél fogva szentszéki kimondott infamia miatt semmiféle pert sem indíthat. A szentszék csakugyan így is fogta föl a dolgot s Balassát elútasította. Most még azt sem tudjuk, vajjon Balassa támadta-e meg először perrel azt, a kihez elébb verseit írta, vagy a tíz évig pihent kötelezvény került elébb a bíró kezébe, hogy a szerencsétlen s minduntalan »perekvel vexált« költőnek a nélkül is ezer baját újabbal tetézzé?

Forgách Zsigmond, ki 1593. april 11-én, nejével végrendeletet írat s annak alapján még neje életében kieszközli, hogy a hadi pénztár számára fizetendő 30,000 tallérért minden Losonczy jószág neki inscribáltassék: máskép gondolkozott mint neje. Az 1400 forintos kötelezvény szintén elővétetett, a hitelező végrehajtást kért s 1592. elején egyszersmind a végett folyamodott Báthori István országbíróhoz, hogy a Dobó Ferencz által Balassa és neje ellen vérfertőzés miatt indított perben, az esztergomi szentszéken hozott ítélet »pro jurium suorum tuitione« néki hiteles alakban adassék ki. Báthori ezt 1592. február 1-én el is rendeli; a rendelet február 4-én a szentszéken fölolvastatik; mivel azonban a szentszéki helyettes bíró kezénél levő jegyzőkönyv és mellékletei között a kért ítélet nem találtatott: az ügy a rendes bíró visszajöveteleig elhalasztatott. Ugyanazon évben Losonczi Anna ismét folyamodott Báthorihoz s tudatja vele, hogy az ítélet Pathó Menyhértnél van: ekkor azután megkapja az ítéletnek Eperjesen, június 3-án kiállított hiteles másolatát stb.

A többire nézve a Bevezetés X. lapján ezt írtam, hogy »sze-

relmi énekekből nehéz dolog tényeket halászni s bajos meghatározni mennyi bennök a valóság és mennyi a fictió. Csak egy a bizonyos, hogy Balassa Losonczy Annáért is olthatatlan lánggal égett. « A XI. lapon pedig, hogy »ha a következő énekek tartalmára építeni lehet, akkor Egerben újra találkozhatott a két szerelmes s talán a régi bizalom is helyre állott köztök.»

Ezek, akkor is azt gondoltam s ma is azt hiszem, annyi fenntartással vannak mondva, a mennyivel csak lehetett és kellett. Újabb adatok ellen nemhogy nem protestálnak, ellenkezőleg azok közzétételeét provokálják.

Hadd álljon itt e szempontból magának Balassának sajátkezűleg magyarul írott folyamodása az 1592. év végéről, mely Újváron kelt s keltével megczáfolja azon eddigi hiedelmet, mintha Balassa még ekkor is Lengyelországban bujdosott volna; tartalmával pedig egyfelől a peres ügyek akkori állását, másrésről Balassa lelki állapotát, gondolkodását és stylusát segít megismerni.

Balassa Bálint folyamodása a kamarához.

Reverendi magnifici domini et prouidi mihi observandissimi. Seruitia mea in favorem R. et M. D. Vestrarum diligenter commendo.

Az minemő levelet Nagyságtok az Újvár váltásága felől 26. november Posomból írt, azt nekem a posomberki posta 3. decembris küldötte meg. Érttem az ő felsége parancsolatját, de akartam volna (noha nagyságtokot én mind holtomig böcsülöm, s tisztellem) hogy ő felsége ugyan maga peccáta és keze írása alatt költ levelével, vagy az ország törvénye szerint protonotariussa által kínált volna meg bennünket az Újvár váltáságával, kiért mégis könyörgünk ő felségének Nagyságtok által mind öcsémmel ketten, hogy ha lehet, ő felsége ebbe is procedáljon velünk az ország törvénye szerint. Hiszem jól tudjuk, hogy Újvár nem miénk, hanem ő felségejé, és hogy semmi hamissunk sem esik avval ő felségétől, hogy megváltja tőlünk. Ő felsége adta s ő felsége veszi el is, legyen áldott az Istennek szent neve erről is; de könyörgünk Nagyságtok által mi és ezen ő felségének, hogy az egy élő Istenre tekintve engedje meg a novum iuditiumot ő felsége az Végles dolgába, köztünk és a Balassi András fiai között, és parancsolja meg ő felsége kegyelmessen, hogy ugyanakkor az mikor Újvár árráról palatinalis uram előtt az disputatio lesz, az Végles dolga is novum iuditiummal láttassék meg köztünk, szakadjon vég már valaha benne, had ne fohászkojunk se Istenhez ez dologért, se embereknek ne panaszkodjunk róla! Lám iudicium az novum iuditium, és az determinata causába is, ad minus egyszer megszokták akárkinck is engedni. Oztán nem is derogál ez novum iuditium semmit annak az ítéletnek, a kit Posomba cunckelötte öt esztendővel (hiszen) per modum

fori celebráltak és láttak volt Jó János uram előtt. Oka ez pedig egyik, az miért nem derogál, hogy az a revisió, nem citatió volt fundálva; másik meg ez, hogy annak, a kit akkor kimondottak, a sententiának observálására egyik fél, sem Balassa András, sem mi egy csepp vinculummal sem kötöttük magunkat, mely sententia miérthogy az mi prókátorinknak tudatlanságokhoz képest lett s nekünk terhes, szinte azért kívánjuk az novum iudiciumot ő felségétől. Adja meg azért ő felsége az egy élő istennek irgalmasságaért, és ilyen nyomorodott voltunkba ne fojtsa meg igazságunkat. Hiszem ha mi nyerjük az novum mellett az véglyesi causát, tehát igen könnyű leszén ő felségének az viglyesbéli részünkről, vagy Lipcse felől való traktátusával, vagy más móddal velünk úgy megalkudni, hogy ugyan ő felsége kezénél marad az mi véglyesi részünk is; ha pedig elvesztjük a törvényt, annál inkább ugyan ő felségéncél marad Véglyes etc. Adja meg azért ő felsége, és az novum iudicium engedelmeivel, mind magát sok molestiatul, s mind minket onnyi régi bútól mentsen meg immár valaha egyszer. Továbbá könyörgünk ő felségének azon is Nagyságtok által alázatossan, hogy ő felsége kegyelmessen méltóltassék ez Újvár váltságát, a prima Martý, Szent-Lukács napjára halasztani, mert bizony sok kárunkkal esik, ha ő felsége az inscriptionális continentiája szerint ugyanarra szorít bennünket, és Szent-Lukács napjára nem prorogálja ő felsége újvárbéli possessionkot. Tudjuk, hogy ő felsége de jure nem tartozik vele, de ha az inscriptionnak ideje felett négy esztendővel is többet várt ő felsége, és nem sietett tőlünk megváltani: cummulálja ő felsége azt az gratiáját cvvel is ez gratiával, és kevés prorogációval. Quod differtur non aufertur. Mi ha akarnók is, erővel ő felsége ellen meg nem tarthatjuk; könyörüljön azért kegyelmessen ő felsége rajtunk és ilyen hertelen és szertelen ne üzzön ki fészkünkéből bennünket, hanem Szent-Lukács napig hagyjon itt bennünköt. Ez alatt mi is költözünk és ő felségével Lipcse felől is traktálunk, könyörögvén az kegyelmes Istennek, hogy az ő felsége szívet hajtsa kegyelemre hozzánk, és hazánkából se idegen, se Tündérországba ne üzzön ki az ő felsége szárnya alól bennünket.

Továbbá az ő felsége aulica kamarájának levele nálunk vagyon, kibe megfogadja ő felsége nevével, hogy ha Újvárat kövel kerítjük, tehát az inscriptionnak sommája, három ezer tallérral menjen feljebb etc.; ha pedig fával, tehát rénes forinttal háromezer forinttal. Mi kövel kezdtük vala keríteni, és feléncél többet el is végeztünk benne; könyörgünk azért e felől is ő felségének, alázatossan mint kegyelmes urunknak Nagyságtok által, hogy azt is fizettesse meg akkor ő felsége, mikor az Újvár áárráát letéteti ő felsége, mert még az meg nem leszén (ő fels. erővel az bőrünket is levonhatja rólunk), de mi nem tudjuk mint menjünk ki az újvári jószágból, igazságunk romlása nélkül, hanem küldje akkorra emberit ide ő felsége, kik Isten szerint böcsüljék meg az épületet s az szerint oztán elégítsen meg minket is róla ő felsége. Lám azon kívül sem puszt

títottuk, hanem építettük az ő felsége újvári jószágát, mert nemcsak jó vendégfogadó házakat csináltunk, hanem falut is jót ültettünk egyet.

Ez három dolog felől annakokáért, tudniillik az Véglyes dolgába való novum iudicium felől egyikről; másikról az épületnek megböcsülése felől; harmadikról arról, hogy a prima Martý, Szent-Lukács napjára halaszsa ő felsége a kiváltást (mely prorogatio mindencstől is csak húsz nappal teszen többet hét holnapnál) Nagyságtok által is alázatossan könyörgünk ő felségének. Bárha az protonotárius admonitioja elmarad, sem sokat gondolunk vele, csak ő felsége ez három dolgot engedje meg, kik közül ha valamelyik, vagy az közönséges igazságnak, vagy az ő felsége méltóságának valamit repugnál, bár egyiket se engedje meg ő felsége. De remélnjük, hogy ő felsége előszer Istenre s az mi árva fejünkre s azután az Nagyságtok intercessiójával együtt az ország törvényére is tekintve, csak az maga kegyelme hírének öregbüléséért is megengedi, miérthogy mind az három igaz és méltó kívánság.

Hogy pedig Nagyságtokat mi evvel bántjuk, Nagyságtok megbocsássa. Mi reánk nem vethet Nagyságtok, mert mincünk azok által kellett ő felségének az ő felsége parancsolatjára választ alázatossan adnunk, akik által ő nagysága (*igy*) mincünk az Újvár megváltása felől való szándékát tudtukra adta, az pedig Nagyságtok; jóllehet vitt erre az Nagyságtokba való bizodalunk is, mert tudván az Nagyságtok autoritássát ő felsége előtt, remélnjük, hogy az Nagyságtok törekedése mellettünk ő felsége előtt nem léssen haszontalan. Azért könyörgünk Nagyságtoknak, hogy Nagyságtok adja tudtára ő felségének, az ő felsége parancsolatjára írt alázatos válaszunkot. Az Isten éltesse Nagyságtokat.

Datum Uywar. 27. decembris. Anno 92.

Nagyságtok

szolgája

Balassy Bálynth.

Kicül: Reverendissimis, magnificis et generosis dominis, dominis, profecto, cacterisque consiliariis S. C. Mttis Camerae Posoniensis etc. Dominis et personis observandissimis.

Praesentatae 5. Januarij. 93. — Do. Valent Balassa, petit in causa Viglesiana novum iudicium sibi elargiri, terminum redemptionis arcis Vyuar a prima Martý ad festum D. Lucae prorogari et sumptus edificiorum sibi re. . . .

Translata 5. Januarij. 93. et in Aulam missa.

(Országos levéltár.)

SZILÁDY ÁRON.

TÜZES GÁBOR VALÓDI NEVE.

A »Századok« f. 1882-ik évi V-ik füzetében, 415—420 l. érdekes életrajzi adatok olvashatók Buda 1686-iki visszavételének egyik hősről, a pyrotechnicus mivoltáért közönségesen »Tüzes Gábor«-nak nevezett Ferenczes-barátról. Azonban Némethy Lajos úr, a cikk szerzője, hősének neve iránt sehogy sem tud tisztába jöni; magyarnak s Győr-vidéki szerzetesnek mondja őt, de egyszersmind megjegyzi, hogy a rend azon vidékbeli kolostoraiban akkor, az egy páter Persich-en kívül több Gábor nevű nem volt, erről pedig biztosan tudható, hogy nem ő vala a híres tűzmester, (420. l.) Más részről, midőn idézi, hogy a fővezér Lotharingi Károly herczeg, ismételt ízben is »Padre Raphael«-nek nevezi a jeles pyrotechnicust: szerinte valószínűen tévedett, a Gabriel és Raphael főangyalok nevei közül az utóbbit használván az előbbi helyett. (418. l.)

Némethy úrnak ez az okoskodása hibás. Mert Lotharingi Károly nagyon jól tudta — s tudnia is kelle — egy oly kiváló és hasznos szolgálatokat teljesített alárendeltjének nevét, s föl nem tehető, hogy azt ismételve tévesen írja ki. Ugyanis a pátert nem Gabrielnek, hanem csakugyan Raphaelnek, és pedig *Gabrieli Raphaelnek* hitták. E néven meg fogja őt találni Némethy úr a Ferenczrendű egykorú névkönyvekben, haugyan a családnevek ezekben följegyezték. Megemlítjük, hogy a *Gabrieli* család, mely talán olasz eredetű, de régóta elmagyarosodott, most is él Budán. Páterünk hihetően ezen családból származott. Raphael alkalmazási szerzetesi neve.

Hogy pedig ez valósággal így áll, és hogy a derék barát Buda ostrománál szerzett érdemeiért a budavári tűzértség főnökévé (főingenicur) neveztetett ki s e minőségében szolgált 1687-ben is: kiderül *gr. Eszterházy János* és ifj. *gr. Zichy István győri vicegenerálisoknak* ez évi levelezéseiből. Míg ugyanis a főhadssereg 1687. nyáron s ősszel Mohács és Eszék táján harczolt a törökkel: addig a még török bírta *Székes-Fehérvár, Vár-Palota* és *Csókakő* várak ostromzárlatával s megvételeivel e nevezett vicegenerálisok bizattak volt meg, a dunántúli és komáromi végbeli haderőkkel. Levelezéseiket, melyek a *gr. Eszterházy-család* pozsonyi levéltárában maradtak fenn, az idén kutattam át, és közöttük a magyar nép által mesterségéről s idegenes hangzású *Gabrieli* nevről egyesítve és elmagyarosítva »Tüzes Gábor«-nak nevezett népszerű, katonás szerzetesről a következő adatokat találtam:

Gr. Zichy István írja a tatai táborból 1687. július 21-én *gr. Eszterházy Jánosnak*: »Itt van egy kém, ki azt beszéli, hogy hírével nagyon az töröknek, hogy Kglmed ott (Veszprém táján) s

én itt vagyok, s elhittették magokkal, hogy elsöben Csókát, azután Palotát szálljuk meg. En *budai Commendant* (báró Beck tbk.) uramnak is írok most, hogy ha *ott van még Péter Gabrieli* (így) uram: requisitiómra nem küldené-e el *valami tüzzel való szer számmal* s vagy hatvan muskatérossal hozzánk? Mégis, egynéhány bombát hánynánk be Csókába, 10 taraczkok, 3 mozsár is lévén velem; így még is hírt-nevet kaphatnánk Bécsben, — úgy is az füstnek inkább örülnek, mint az valónak.«

Ekkor azonban még b. Beck a tüzes barátot át nem engedheté, mert másutt (talán Eger alatt) foglalkoztatta. September végén pedig Esztergomban várakozott tüzeireivel és készleteivel a harczias páter, készen várván a rendeletet, hogy hová, mely táborba vagy ostromra induljon? *Kürtössy István* esztergomi várkapitány jelenti Strigoný, 28. 7-bris 1687. datumú levelében Eszterházy Jánosnak: »Az *Péter Gabriel* itt készen várja az orderjét; még maga sem tudja, mely felé kellessék nekie menni?«

Nemsokára megtudta: gr. Zichy István tataborába rendelték, hogy szálljon vele *Csókakő* s azután *Palota* alá. Mint Zichynek Csóka alatt 1687. oct. 18-án Eszterházyhoz a palotai táborra intézett leveléből kitűnik: Zichy a kis Csókakő sziklavárat négy napig szoros bloquádába vetetvén, miután oct. 16-áról 17-kére virradólag az ágyútelepek is elkészülének, és 17-én páter Gabrieli, a magával hozott német tüzerekkel s muskatérossal nem több, csak három bombát bevetett, — a török örség kitűzé a fehér zászlót és e nap d. u. 3 órakor kegyelemre föladá a várt, s magát rabúl. Ezen siker után Zichy a jeles főtüzemestert *Palota* ostromára indítá előre Eszterházyhoz, a kivel maga is csatlakozandó volt. 1687. oct. 20-án írja útjából Csórrúl Eszterházyhoz Zichy: »Hogy annyival is inkább siettethessük dolgainkat: *íme, az budai főincseniert Péter Gabrieli uramot*¹⁾ előre küldöttük; kiknek ha fasinájok készen leszen, addig míg odaérünk, még ma az bombákat behányhatni; ha pedig azt is megvárják, (a várbeli törökök) hogy ágyúinkot hozzá süssük, — nem lehet azután kegyelmet adni!«

Palota bukása után Székes-Fehérvár szorongatása és capitulációja következett. Eszterházyval és Zichyvel minden valószínűség szerint ezen utóbbi erősségnek meghódoltatásában is közreműködék páter Gabrieli Raphael, alias Tüzes Gábor.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ Íme, a *györi* altábornok gr. Zichy István, a ki együtt táborozik vala a páterrel, de meg a budai táborozáskor oly nagy hírré vergődött *Győr-vidéki* szerzetest különben is bizonyára igen jól ismerte, másodszer is, következetesen, »*Gabrieli*«-nek írja őt.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Szerkeszti Knauz Nándor. Második kötet.

A magyar tudományos Akadémia az utolsó húsz esztendőben számos kötetnyi oklevéltárt bocsátott közre, melyekkel a valódi critical történetírás alapját vetette meg. Tevékenysége ez irányban felette üdvös és hasznos, de még távol sem oly nagy terjedelmű, hogy valahányszor egy új kötet oklevéltár megjelenik, mely forrásismereteinket gazdagítja, mi azt legbensőbb örömmel ne üdvözlönlök; különösen akkor, midőn az új munka belétre nézve oly becses, szövegére nézve oly correct, mint a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, melynek épen most megjelent második kötetét akarom pár szóval ismertetni.

Valamint az első, már 1874. évben megjelent kötetet, úgy a mostanit is Knauz Nándor akad. tag szerkesztette, kinek szakavatottsága, és critical pontossága a tudomány terén ismeretes.

A második kötet az 1273. évtől 1321. évig, tehát 48 évre terjedő időközt foglalja magában.

E második kötet 111 ívből áll, és leszámítván a gondos indexre szolgáló részt, 100 íven 927 oklevelet, vagy oklevélkivonatot közöl. E számból, betudván a függelékét, 552 oklevél esik az Árpádkorra. Miután pedig az 1272. évig terjedő első kötetben 792 darab oklevél volt közölve, kitűnik, hogy a Monumenták két kötetében 1344 árpádkori oklevelet vettünk.

Knauz diplomatikai tevékenységének hosszú múltja van. Számos ismeretlen oklevelet hozott napvilágra, még számosabbat, mely már közölve volt, de hibás vagy csonka szövegénél fogva a történetírók valódi farkasverme vala, az eredetiekkel összehasonlított, és javított szövegben a »Magyar Sion«-ban, az esztergomi főegyház okmánytárában és másutt újra közölt. E javított szövegű oklevelekből a »Monumenta« második kötete 84 darabot vett fel de 265 oklevél olyan, melyet itt először közöl az eredetiekből.

Az általam bemutatott forrásmunka tervéhez tartozik, hogy minden oklevelet magában foglaljon, mely az esztergomi érsek történetének megfejtéséhez hozzájárul, bármely levéltárban leg

rek az illető adatok elszórva, vagy megtalálhatók. A Monumenták tehát nem az esztergomi főegyház levéltári kincseit kívánják összehozni, hanem igénybe veszik a köz- és magánlevéltárak összes diplomaticai adatait, hogy az érsekség történetének biztos alapjául szolgáljanak. E feladatra Knauz bő forrásismerettel rendelkezik, és ezt kitűnően megoldotta. Eljárása az oklevelek megválogatásában czélszerű, — ő teljes szöveggel, a kiadatlanokon kívül felveszi azokat, melyek bizonyos részeikben hibásak lévén, javításokra szorultak, — felveszi továbbá azokat, melyekben hibás latumok, vagy kihagyások fordulnak elő.

A hol ily motivumok nem érvényesülnek, ott Knauz megelégszik az oklevél kisebb vagy bővebb kivonata adásával, kijelölve a munkát, a melyben ez egészen van közölve. Fejér György árnyoldalai közé tartozik, hogy sok oklevelet változtatlanul ismételve közöl, sokat tovább kétszer-háromszor is, de mindannyiszor más-más évszámmal. Majd az indictio, majd a kormányzási évszám nem hangzik össze a kiadvány évi keletkezésével. Knauz ez úttévesztőben biztos vezetőül szolgál, és az oklevelek hibáira figyelmeztet, a mi annál nagyobb érdem, minthogy a hiba nem mindig a hibás olvasásban, hanem magában az oklevélben rejlik. A Monumenták becsét nem lehet megítélni futólagos bepillantás után. Csak a ki belőlük dolgozik, a ki ama rendkívüli pontosságról meggyőződik, mely azokat jellemzi, és belőle megnyugvást merít történeti fejtegetései biztosságára nézve, fog hálát érezni azon critical szellem iránt, mely e munkát összeállította, és azzal történetforrásainkat gazdagította.

Az előadottakkal azonban még távol sem merítettük ki e munka érdemeit. Valamint a munka első kötetében, úgy a másodikban az anyag egyes fejezetekre vagy korszakokra van felosztva, melyeknek az illető érsekek élete szolgál alapúl. Az érsekség üresedésének esetében az ily üresedés kora szolgál alapúl. E szerint e kötetben 1273. évtől 1321. évig hét primás életrajzát vesszük, és két üresedési kor ismertetését.

Ezek közül legbővebben II. Miklós, és Lodomér érsek (25—26 ívrétű lapon) élete van leírva, utána Gergely érsek (19 ívrétű lapon) Benedek és mások. De nem életrajzoknak kellene e nagybecsű dissertatiókat neveznem, mert nem az illető érsekség külső eseményei előadásával foglalkoznak, hanem a legvitásabb kérdések tisztázásával, — és ezt tevén Knauz e helyen feladatává, diplomaticai jártasságát, criticali élet egész fényében látjuk tündökölni. Kivált a chronologiai nehézségek foglalkoztatják őt, a személyek azonosságának kimutatásai, a családi származás és rokonsági kötelek, a királyi és az egyházi jog nyomozása, a történetírók állításainak összevetése az egykorú oklevelekkel stb.

Itt érezzük, hogy a történetírásban az oklevelek mennél bővebb ismerete oly nélkülözhetetlen kellék, mint a természettanban a mathematica, és erről lévén meggyőződve, még távol sem tartom elérkezettnek azt az időt, melyben azt mondhatnók: az oklevelek kiadásában már eleget tettünk a szükségnek.

A Monumenták artistikai oldalát sem hagyhatjuk szó nélkül. Található e kötetben 16 fába metszett királyi, királynéi, érseki, pápai legatusféle, vagy országbírói, conventusi s plébániai pecsét, melyek szakemberek által bizonyosan kedves adományul fogadtatnak. Mihály érsek pecsétje itt nem fordul elő, ezt az 584. számú oklevélre vonatkozólag már Nagy Imre közölte a báró Nyáry Albert által szerkesztett Archaeologiai Értesítőben. A kötet végén hat könyomatú táblát veszünk, melynek mindegyikén több eredeti oklevél hasonmásai szolgálják a palaeographiai tudományt.

A bibornok-érsek ő Eminentiaja, ki fejedelmi bőkezűséggel e vállalat költségeit viseli, ezzel nemcsak a hazai, hanem az összes tudomány érdekében is magának ércznel tartósabb emléket emelt, — nekünk e helyen nem marad egyéb hátra, mint azt az óhajtságunkat fejezni ki, hogy a magyar kath. egyház feje sokáig, igen sokáig találja örömét az ilyen működésben, mely részére a nemzet háláját biztosítja.

PESTY FRIGYES.

Histoire de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'au traité de Berlin par le v-te A. de la Jonquière, ancien professeur d'histoire à l'école militaire impériale de Coumbar-lané à Constantinople. Paris, Hachette et Cie, 1881. 8-adr. 670 lap, négy térképpel.

Szerző előadását azon terület ismertetésével kezdi, mely a tárgyalni szándékolt eseményeknek leginkább képezte színhelyét. A török birodalom, mondja, sem földrajzilag, sem népismeileg, sem politcailag nem képez egységes egészet; noha az ó-kor mindhárom világrészére kiterjed, természetes határai egyikben sincsenek s e tekintetben ázsiai birtokai még leginkább kikerekítettnek mondható. A török uralom alatt álló népek eredet, nemzetiség és vallás szerint különfélék, törekvéseikben szétágazók, sőt nem ritkán engesztelhetetlen ellentétben állók, elannyira, hogy összetartó kapocs, közös érdek, közöttük nem létesülhetett. Érezhető részben már a byzantinus birodalomnál, a melynek hanyatlását szerző főleg annak tulajdonítja, hogy a római catholicus egyházát elszakadt; sietette egyébíránt ennek romlását a szó és hitszegés, kétnyelvűség, sőt még a hazugság is, a teljesen elhibázott politica pedig sirját ássa. A török birodalom hanyatlásának okai, a byzan-

tinusoktól örökölt bűnök, tetézve nemzeti bajokkal: ilyenek a a többnejűség és rabszolgaság intézménye, a mohamedánoknak a nem-mohamedánokkal, főleg a keresztyénekkal szemben fentartott kiváltságos helyzete. De bajos egyes okokat megnevezni s szerzőnek teljesen igaza van, mikor azt írja, hogy a török birodalom már keletkezésében veté meg felhomlásának alapját (a mi egyébiránt eddigelé csaknem minden megszűnt államról elmondható): a fenhatósága alá került népeket és országokat csak zsarolta, de sem anyagi, sem erkölcsi javak előmozdításáról nem gondoskodott. Ez annál szomorítóbb, mert a töröknek szép és férfias tulajdonságai vannak: a harczban bátor, értelmes, józan s nagyobbára mértékletes; turáni faj, de évek hosszú során keresztül leginkább az árja (kaukázi) fajjal keveredett össze s így eredeti jellege sokban és lényegesen változott, mellesleg mondva, olyan átalakulás, a melyen mi magyarok is átestünk s még folytonosan átesünk, előnyünkre nemcsak nőket, mint a török, hanem férfiakat is fogadva magunk közé.

Előadván Mohamed életét, annak tanait ismerteti, majd azon különféle felekezetekre tér át, a melyek halála után keletkeztek: Afrikában és nyugati Európában a sémi eredetű arabok, Kis-Ázsiában és keleti Európában a turáni eredetű törökök, Ázsia belsejében mind a két népfaj terjesztette a próféta tanait. A maurok nyugati Európába hozzák, ugyanők a mai Spanyolországban birodalmakat alapítanak s mikor a byzanti keresztyének még békében imádkozhatnak, nyugaton már a Pyrenaeusokon innen lakókat fenyegetik: de Martell Károly nehéz fegyverzetű lovagjai megtörik Abd-ur-Rhaman könnyű szaraczén lovasait (Poitiersnél, 732-ben) s a próféta hívei örökre a hegyeken túl szorúlnak.

Rokonszenyvel ír szerző az arabokról, a kik a IX. és X. században egyedül művelték a tudományt noha ezen állítás conventionalis tévedés: mert az ó kori görög és latin írók műveit nagyobbára a görög és olasz barátok zárdáiban másolgatták, s a mi bölcséleti munkát az arabok nyelvükre fordítottak, meghamisították, s így juttatták a keresztyén scholasticusok kezébe. A góth styllt szerző az arabok találmányának tartja, a mi ellen nem tehető kifogás, ha góth (idegen) alatt a görög, római és byzantinustól eltérő modort ért. »Harun-al-Rasid második útóda és fia El-Mamun, az arabok Augustusa, a konstantinápolyi császárnak háborút fűzen, hogy tudósokat engedtesen át magának s békét csak a kivánt kéziratok átadásának feltétele alatt köt. A bagdadi tudós iskola az ő gondoskodása alatt létesül (815.) s a magasabb tudomány központjává válik; itt fordítottatott mind az arabra, a mi szépet Görögország megteremtett.« Ezzel szemben nem írthat

Wahrmund intése: »Az izlám művészeti aias...
sében is általában még sok a romanticismus. Nagyon az,
azt, a mit e roppant területeken, melyeken a legkülönfélébb
törzsek és nemzetek részben a culturnépek örökösei laktak, a
a régi műipar megteremtett, a mit e népek megszámlolatlan milliő,
szelleme évszázak alatt helyesnek és igaznak talált, nemesen érzett
és szépen kifejezett, vagy érzelmesen és bátran véghez vitt, az
izlám és az arabok dicskoszorujává kötni. Az arab nomád élet-
módjánál fogva alkalmatlan művészet és tudomány üzésére, a mit
belőlük felmutat, azt másoktól vette át; teremtő ereje csak vallá-
sában s költészetében ismerhető föl.«

A törökök fellépte megelőzi a keresztes hadjáratokat.
»Motaszszem khalifa, Harun-al-Rasid harmadik fija, Turkesztán-
ban nagy mennyiségű rabszolgát vásárolt össze s ezekből alakította
meg díszőrségét; ezek voltak a müzülmán birodalomba vitt első
törökök. A khalifák elfajult utódai alatt a katonaság tetszésétől
függött a trón sorsa: 862-től 870-ig négy khalifát választottak
s tettek le; 879-ben Ahmed nevű török főnök, Tholon fija, Egyip-
tomban a khalifától függetlenné tette magát s a Fatimidák hódítá-
sáig három fija volt utóda (879—968-ig).« Mindazonáltal a
törökök csak Togrul-Beg, Szeldzsúk turkesztáni emir unokája
alatt kerültek felül. »Ujjonnan térve át az izlámra a szeldzsúk
szultánok a neophyták buzgalmával hevülnek s csak hódításról
álmodoznak.« De Ázsiában egyre foly az országok alapítása
s Malek-sah fiai már ismét több szultánátusra osztják a birodal-
mat: a XI-ik században megalakúl a perzsa, az aleppói vagy
syriai és kis-ázsiai szultanatus s a syriai ismét kettőre szakadt
az aleppóira és damaszkúsira; az évek során a Fatimidák vissz-
szerzik Palesztinát s több bitor fejedelemség alakul.

A Syriában lakó keresztyének szabadságát biztosító sz-
zódést, a melyet Nagy Károly császár Harun-al-Rasiddal köt
a khalifa utódai semmibe sem vették s nemcsak a saját kereszt
alattvalóikat sanyargatták, hanem a szent földre zarándoklókc
kegyetlenkedtek.

Azonban keleten mesés gyorsasággal tűnnek föl é
népek és felekezetek. Az ezek közt legnevezetesebb hasis-evők
asszaszinek kiirtására, — a kiknek: »prófétájuk Hasszán a
lanságok korlátozására és a vétségek megbüntetésére való
tulajdonított magának, valamelyik hívét küldve ki anna
gyilkolására, a kit elítélt.« Mangu a mongolok khánja vállá'
bekerítette hegyeik között s kegyelem nélkül kivégeztet'
utolsó főnöküket maga-megadásra kényszeríté. A khán, i
a bagdadi khalifa e vállalatában nem segítette, testvérét,
küldötte ellene, a ki a várost rohammal bevette, prédár

s az utolsó abassid khalifát, Motaszemet s ennek családját megölette: Kis-Azsia meghódolt s az ikoniumi Szeldzsúkok a mongol főnhatóság alatt inkább csak névleg voltak szultánok. Ez események háttérében tűnnek föl a törökök.

Az ősi hazájukból, Turkesztánból, Szulejmán sah alatt még Dzsingiskhán idejében kivándorlott oghuz-tatárok egy része honvágyból hazájába visszatért, másik része Dündar és Erthogrul vezérlete alatt az erzerumi síkság és az Araxes közt bolyongott, majd termékenyebb földet keresni nyugat felé vándorolt. Útközben Erthogrul valamely sikon két csapatot látott egymással szembeállani: »veszületett nemes indulata a gyengébbnek segedelmére menni készte s derék volta a győzelmet szerezte meg.« Kévs nép lépett ily szép úton a történetbe. A kinek Erthogrul segedelmére sietett az a Szeldswk Ala-Eddin volt, a ki ezen s egyéb jeles szolgálataiért jutalmul földet adott neki s »szultán-öni«-nek (a szultán homloka) nevezte. De azon kitüntetések, melyekben Erthogrul és fija Ozmán részesült, az irigykedő emírekben elégedetlenséget keltett s midőn 1300-ban újabb mongol betörés ellen a birodalmat meg kellett volna védeni, fejedelmüket cserben hagyták s az utolsó rumi szultán, III-ik Ala-Eddin, Palaeologus Mihály görög császárnál volt kénytelen menhelyet keresni. A császár vendégét fogságba vettette s megölette.

A megüresedett trónt Ozmán foglalta el, s ő és utódai alatt megalakult a török birodalom. Ez elfoglalás és megalakulás, továbbá Görögország elfoglalását az ismert adatok nyomán adja szerző, de az adatokat jól megválogatva s a birodalom szervezését sem hagyva figyelmen kívül. Hazánk érintkezését is a török birodalommal nem hagyja figyelmen kívül.

Ha Konstantinápoly bevételé után a törökök Európában való előrenyomulásának színtere nem is volt mindig és mindenkor hazánk, a támadás főele mégis csak ellene irányult: ennek megfelelően szerző történetünknek minden oly nevezetesebb momentumára figyelemmel van, a mely az ottomán birodalom történetére is vonatkozik s ami a magyar olvasóra különösen jól hat, az az, hogy nagy férfaink s nemzetünk jelentőségét, csatáiban tanúsított magatartását s a nyugat-európai műveltségnek tett szolgálatát illendően méltatja. A Hunyadyak győzelmei lehetővé tették Nyugat-Európában a renaissance békés fejlődését s maroknyi nemzetünk virága Mohácsnál (1526.) egy három világrész nemzeteiből toborzott hadsereggel szembeszállva jó darabig helyt állt, s tetemes túlerőnek lett áldozatává. Szerző a mohácsi csatát Magyarország függetlensége sírjának (tombeau de l'indépendance de la Hongrie) nevezi; annyi bizonyos, hogy a négy folyamtól szelt hazában a tatárjárás óta oly szívet facsaró dolgok nem tör-

téntek, mint a mohácsi vész után; azonban élünk, s ha nem is egészen függetlenül, türhetően élünk. Azért megköszönve szerzőnek irántunk másutt is tanúsított rokonszenvét s igazságszeretetét, kövessük inkább költőnket: El ti komor képek!

A töröknek előre nyomulását Magyarországon, sőt már magát Konstantinápoly elését is — mint az már nagy részben hazai írókból ismeretes előttünk — a nyugati hatalmaknak egyenetlenkedése s kölcsönös versengése tette lehetővé: a fejedelmek önzése, nagyravágyása és türelmetlensége, gyakran elhibázott intézkedése. A pápa a Konstantinápolyban szorongatott görögöknek segílyt csak az esetre ígér, ha hitüket elhagyják s katolikussokká lesznek; szövetkezik a francziával, protestáns hatalommal, sőt a törökkel is a császár ellen, a kit, vagy a kinek rokonát, a magyarok azért választják királyukká, hogy, mint az összes keresztényiség világi feje, hatalmasabb és tekintélyesebb védőjük legyen. A császárok családi hatalmuk megerősítésén s kiterjesztésén fáradoznak, birtokokat, országokat szereznek, erejüket a reformáció elleni küzdelemben fecsérlik el s habár magyar királyok, Magyarország védelmét elhanyagolják. A franczia királyok a Habsburgoknak az ó- és új világra kiterjedő hatalmától tartva, ellenük majd valamelyik szomszédjukkal, majd a törökkel s Magyarország elégedetlenségével szövetkeznek: ha a rémet felidéztek, visszahúzódnak. Franczia király óhajására indította meg a török Bécs ellen másodszor hadait, a melynek felmentetését (1683. szept. 12.) a német-római császár és Európa a lengyel királynak köszönhette. De Bécsnél a török halálos dőfést kapott s a karlóczai béke (1699.) kétségtelenné teszi erejének már a zsitva-toroki békénél (1606.) tapasztalható hanyatlását. Ezóta a török folytonfolyvást sülyed, területet s vele embereket veszít s ma már senki sem retteg tőle, Buda visszavétele s Magyarország felszabadulásától fogva csak idő kérdése lehetett a Balkánszigeten lakó kereszténynek felszabadulása, mert a hódító török nép sem addig míg emelkedett, sem azután, olyan az emberiségre nézve üdvös eszméért nem harczolt, a mely a legyőzötteket részére megnyert volna: uralma az európai népekre nem jótékonyan, hanem kártékonyan hatott. Ez azon tanulság, melyet szerző művének elolvasója a könyv letételekor érez.

Szerző a 196-ik lapon fölemlíti, hogy Kinizsy (le comte de Kinis) 1493-ban »Villak«-nál (Villach) Karinthyában a török fölött győzedelmeskedett; a magyarországi Újlakot (Illok) nem látszik ismerni, pedig ama név alatt bizonyára ez lappang. A magyar nevek írásában s a magyarországi földrajzban sok kívánni valót hágy; így például: kenger-chesir olvasható kenyérmező helyett, Hevescl Heves helyett; azután: »Ezsek, v. de l'Autriche

Hongrie (Slavonie), sur la rive droite de la Save, továbbá: »Guns (Eisenburg), v. de Hongrie, comitat de Soprony« stb., a mely hibák a magyar birodalom térképe segélyével elkerülhetők voltak. Ilyenek s ezekhez hasonlók a 248-ik lapon tömegesen fordulnak elő; így hibás Izabella királyné idejében temesi bán-ságról írni (pag. 179-en Báthoryról helyesen: comte de Temes-var), a Doba és Mertzkey (Mecskey) név, s pag. 249-en ismét: Dabo de Ronschka. Nagyon kívánatos volna, hogy a francziák a tulajdonnevek írásában irántuk azt a mértéket alkalmazzák, a melyet mi alkalmazunk ő irántunk s neveinknek írásában tekintet nélkül másokra, miukat követnének, mint mi velük tesszük, ha franczia név forog szóban.

BELICZAY JÓNÁS.

A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Irta Pesty Frigyes, kiadja a Magy. Tud. Akad. tört. Bizottsága. Budapest, 1882. 591 l.

A tárgy, melyet a tudós szerző a fennidézett nagy műben felölel, a hazai történetírás egyik legnehezebbikét képezi. Vele számos megoldatlan kérdés függött össze s azért csakis oly kiválóan képzett, oly széles történeti és topographiai ismeretekkel bíró s oly józan kritikával rendelkező író, minő Pesty Frigyes, vállalkozhatott e nehéz tárgy tudományos vizsgálatára és feldolgozására. A sok megoldatlan kérdés közül különösen a következő három lépett az igények és követelések egész teljével az író és tudós elé: 1. *Melyek voltak a várispánságok?* 2. *Hol s merre nyomozandók azok földirati situsa?* 3. *Várispánság és vármegye synonym fogalmak-e vagy sem?* Ha Pesty Frigyes e kérdések csak egyikét is tárgyalta volna, már akkora érdemet szerez hazai historiographiánk terén, mely számára az elismerést mindenkorra biztosította volna. De Pesty különös érdeme épen az, hogy ő az összefüggő, mintegy egymásból folyó kérdéseket nem választotta el egymástól, hanem együttesen tárgyalta, még pedig akkora apparatussal, hogy e művét is bátran alapvető monumentális műveink közé sorozhatjuk.

Nem mondom azonban ezzel azt, hogy, ő akár az egyik akár a másik kérdést kimerítette volna *anyagára* nézve, avagy végleg megoldotta volna *lényegére* s *kritikájára* nézve. Ennyire fejlettnak és tökéletesnek Pesty műve nem mondható, de azt hiszem, nincs is egyetlen egy oly alaplú akár nálunk akár a külföldi irodalomban, mely a nyomozást stádiumában, az általa initiált, vagy a mások által még csak alig initiált tárgyat teljesen

kimerítette volna. Minden tökéletesnek mondható műnek nagy fejlődési története van, s tekintve azt, ami Pesty művét a kérdést illetőleg megelőzte, egész természetesnek fogjuk találni, hogy nagy művében a nyomozott kérdéseket végleg megoldottaknak még nem tekinthetjük. Hiányait és bizonytalanságait a kutató történetíró csakugyan legott észre is veszi, de azért, ha neki a műben nyújtott anyag terjedelmét s annak kritikai feldolgozását föl kell becslenie, kénytelen minden habozás és utógondolat nélkül elismerni, hogy e műnek oly föltűnő nagy érdemei vannak, melyekre szerzője nagy önérzettel, mi pedig hálás örömmel tekinthetünk.

Pesty a fölvetett kérdések tisztázásához *lényegesen* járult. Mindegyikét tömérdek új adattal, szerencsés combinatiókkal és nagyfontosságú következtetésekkel világította meg. Nemcsak a munka tömege, hanem annak positiv tartalma is fennen hirdeti minden szakférfiú előtt, hogy e mű nagy s határozott előhalálást jelez hazai történetírásunk egy oly terén, melyen legjelesbjeink is csak bizonytalan ösvényeket törtek s csak egyoldalú tájékoztatásokat adtak. Ki tagadhatná Szalay, Horváth M., főleg pedig Botka Tivadar nagy érdemeit, melyeket maguknak e tárgy kutatása körül szereztek, de viszont hol az az író, a ki e jeles munkáit a Pestyvel összehasonlítva, tagadná, hogy Pesty a taglalt kérdéseket sokkal behatóbban, sokkal többoldalúlag s sokkal positivabb módon fejtegeti. Pesty művében már lényeges hézagok vannak kitöltve, s végig olvasva művét, azt azon erős meggyőződésben tesszük le, hogy íme e mű megjelenése következtében elérkezett már az az idő is, a midőn a várispánságok ágas-bogas kérdése végleges megoldása felé közeledik.

Látjuk is először e műben a létezett várispánságok névsorát összeállítva. Nem kevesebb mint 82 várispánsággal ismeret meg s ezek mindegyikéhez pontosan kijelöli a forrásokat. Látjuk továbbá, hogy a várispánságok topographiáját gondosan kutatja, s végre, hogy a valódi tudós készültségével tárgyalja a várispánság intézményének reális természetét. Ez utóbbira nézve igaz erősen kifogásolja Pesty érveléseit Pauler Gyula, de vajjon Pauler Gyula igen jeles észrevételei már is elegendőknek tekinthetők-e Pesty nézetének teljes elerőtlenítésére? Egy-két adatnak rectificálásával ily nagy horderejű kérdést még nem lehet kiközenteni abból az irányból, a melybe azt a szorgosan s körültekintően kutató író tanulmány által szerzett meggyőződésből terelte. Pesty mindenestre válaszra fogja érdemesíteni Pauler kifogásait és pedig annyival inkább, mivel Pauler, mint mindig. úgy ezúttal is nem föltűnetesen és nem is rosszakarólag, hanem ellenkezőleg nagyon is a tudomány érdekeit komolyan szem előtt tartva,

igazi tudóshoz méltó higgadtsággal és tárgyilagossággal tette Pesty tanára éleseszű ellenészrevételeit.

Idővel talán a várispánságok numericus mennyiségét is szaporítani fogják szerencsés oklevélleletek, de a mi leginkább óhajtandó, az a már ismert várispánságok geographiai situsának pontosabb kijelölése. Ki kell mondanom, hogy épen e tekintetben találok Pesty nagy művét a leggyöngébbnek. A legkevesebb várispánsági individualitást tudjuk e munka alapján a térképen realizálni. Pedig ma nap már minden igyekezetünket arra kell fordítanunk, hogy a *historiai Atlasunkat* megalkossuk. Míg Atlasunk nem lesz, addig fokmérő sincs kezünkben, melylyel a külföld előtt tudományos haladásunk állását jelezhetnők. Egészen pontos eredményt ugyan sohasem fogunk létrehozni, mert a régi nemzetközi, belpolitikai és közigazgatási határokat nem a cataster emberei állapították meg, de nem hiszem, hogy a régi határokat illetőleg a historiographia képes nem volna a *valószínű* egykori status quot megállapítani. Úgy tetszik nekem, mintha Pesty Frigyes valamint egyéb topographiai munkáiban, úgy a mostaniban is egy nagy sarkigazságot figyelmen kívül hagyott volna. Azt az igazságot tudniillik, hogy minél hátrább megyünk a nemzetek történetében, s minél inkább haladunk túl azon a határvonalon, mely a culturnépeket elválasztja a természetnépektől, annál jobban érvényesülnek úgy a nemzetközi mint a közigazgatási viszonyok rendezkedésében a természetes határok. Minél régibb időkbe lépünk, annál kevésbé látjuk érvényesítve a conventiót s megvagyok győződve arról, hogy a természetes viszonyok, hegyhátak, folyók, nagyobb stagnáló vizek, mocsársüppedékek avagy erdőségek a határok kijelölésében mindig irányadók, de sőt egyedül feltételezőek voltak. Ennek következtében tehát nem egyedül csak a pergament metatioja szolgálhat tájékoztatásunkra, hanem a természet ama nagy könyve is, melyből az ősök irástudás nélkül is ki birták olvasni a letelepedésök s állami rendezkedésök idején szükségelt practikus jó tanácsokat.

Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy a jeles tudós itt-ott oly megjegyzéseket tett vízrajzi munkámra, melyek igénytelen nézetem szerint alaptalanok. Így teszem az okiratilag constalt *Vrtem*, *Urtou palus*-ra nézve. Az ő nézete szerint e mocsártó azonos a IV. Henrik császár 1074. évi oklevelében előforduló *Vertowe*-vel, azaz a nagy *Fertő* tavunkkal. E nézetét mindazonáltal mindaddig el nem fogadhatom, míg ezt valamely okadatolással legalább valószínűvé nem teszi. Henrik császár *Vertowe*-je tagadhatatlanul a *Fertő*-re vonatkozik, de tagadom, hogy azonos volna az *Vrtem*-mel. Már hangzásra nézve sem egyeztetjük a három nevet egymással. Az *Vrtem* és *Urtou*

hangzása határozottan az *Ór-* vagy *Ur-*nak felel meg, mintegy *Órtó-t* vagy *Urtó-t* jelentve. A német király okmányában előforduló *Vertowe* szóban ellenben a *Ver* névtag határozottan a *Fer* szótagnak felel meg s az egész névszó megfelel a *Fertő*nek. Azt el nem képzelhetni, hogy a *Fertő* neve *Vrtem*-re *Urtou*-ra romolhatott volna, kivált nálunk. De itt ezenkívül még más körülményt is kell tekintetbe vennünk. Azt tudniillik, hogy az 1135-évi okiratban emlegetett apátsági birtokok legtöbbje *Veszprém* megyében nyomozható, s ez már sokban valószínűvé teszi, hogy azon *Zalamad*-ot, melyet az *Vrtem*, *Urtou* körülvelt, *Veszprém*-ben vagy talán *Zalában* kutassuk. *Veszprém*ben annyival inkább mivel a *Zalamad* nevű föld iránt nem a *soproni* várjobbágyságok a bakonybéli apátság között támadt per, hanem a *veszprémmegyeyei somlyói várjobbágyságok* és a bakonybéli apátság között. Ez utóbbi mindenestre nevezetes körülmény. Az okiratban olvasható *jobagiones castri de Suprun* téves közlés, mert a *pannonhalmi* apátságban őrzött eredeti oklevélben nem *jobagiones castri de Suprun*, hanem *de Sumplu* említettnek s maga *Pesty Frigyes* is ezt a *veszprém-megyeyei Somlyó* várára s annak jobbágyságaira értelmezi. Így tehát több körülmény találkozik arra nézve, hogy a kérdésben forgó *Vrtemet*, *Urtout* a *Fertő*vel össze ne vesszük s volt ennél fogva jó okom arra, hogy »elmulaszszam megmondani, hogy az *Vrtem* és *Urtou* név a *Fertő*re vonatkozik«, a mit *Pesty* előadásomban épen kifogásol. *Érveim* bizonyítéka mindaddig figyelembe veendő, míg *Pesty*nek nem fog sikerülni saját nézete igazolására valamely elfogadható érvet elénk tárni.

De még más észrevételem is van. A jeles tudós reflektálván *vizrajzi* munkámra, oda nyilatkozik, hogy *Sordura* című cikkemben a *Garesnicza* és *Garice* várat összezavarom. Ezt legkevésbé sem teszem, mert *Garesnica* alatt *Felső-Garesnicat* értem a régi *Garig* vár éjszaki tőszomszédságában s nem értem *Alsó-Garesnicat* a régi *Gerzencze* székhelyét. Átalán meg kell jegyezni, s az eszmetisztázás céljából szükséges is, hogy *Pesty*nek ugyane helyt elmondott többi megjegyzései is alap nélkül szűkölködnek. Szerinte »*Gerzencze* megye (így!) nem terült el *Belovár* és *Pozsega*-megyében, mint *Ortvay* a *Pribin* folyóról szóló cikkben írja, — sem nem azonos a mai *Belovár* megyével, mint azt nem elég szabatosan több cikkében mondja.« A szabatosság elégtelenségére vonatkozó vádat itt *Pesty* azért nem alkalmazta ellenem okkal, mert félreértett. Én munkám megírása közben nem a megye vagy várispánság politikai határait tartám szem előtt, hanem a keresett folyóindividuumnak földirati situsát. Hi tehát egyes cikkeimben azt írom, e vagy amaz folyó fekszik régi *Gerzenczében*, a mai *Belovármegyében*, nem azt mondo:

e, hogy Gerzencze összes egykori határai azonosak a mai Belovár megye összes határaitól. Meghatározásom csakis azt jelenti, hogy a kutatott folyó vagy állóvíz a régi Gerzenczének azon részében feküdt vagy fekszik, mely ma Belovár megyéhez tartozik, úgy a mint más helyeken is azt mondom, hogy e vagy ama folyó fekszik a régi Gerzenczében, a mai Pozsega megyében, azaz a mai Gerzenczének azon részében, mely ma Pozsega megyéhez tartozik. Ezt pedig jól mondhattam, mert hogy Gerzencze ispánság Pozsega megyében is elterjedt, maga Pesty tanítja, miután szentelte a gerzenczei ispánság a Garik és Berlenichki hegyekhez, a Kutina, *Trebess*, Illova, *Pakra*, Lónya és *Száva* folyók eredésénél feküdt. Az aláhúzott folyók pedig hol vannak? Pozsega megyében s a gradiskai kerületben. — Végül megengedem, hogy helyenként nem különböztettem jól a vármegyék és ispánságok között, de erre nem is törekedtem, mert nem ez volt a célom, hanem tisztán a vízrajzi topographia s az a mi hozzá tartozik, a mint másrészt nem vizsgáltam azt sem, vajjon az iratok záradékában vagy titulusában helyesek-e az alkalmazott névzámok. Ez sem képezte vizsgálatom tárgyát s nagyon is el voltam a célomtól, anélkül, hogy belőle kiválóbb haszon háramlott volna a kutatásom tárgyára, mert nyilván nem sokat változtatna az: vajjon egyik-másik folyót egy 1236. vagy pedig egy 1235. okirat említi-e s egészen mintegy: vajjon ez vagy az a folyó Pozsega várispánságában vagy vármegyéjében feküdt-e.

Eltekintve azonban ily csekélységekől, készséggel ismerem, hogy Pesty nagy műve a speciális topographiára nézve rendkívül okulásunkra s tájékoztatásunkra van. Vajha tanulmányozzunk is azt búváraink s íróink abban a mérvben, a melyben azt a jelessége, adat- és eszmegazdagsága megérdemli!

DR. ORTVAY TIVADAR.

Magy-kállói ev. ref. egyház története. Írta Görömbei Péter, n.-kállói ev. ref. lelkész. Sárospatak 1882. Ára 1 frt. (189 lap.)

A történetírás kedvelőinek öröme a többé-kevésbé jeles topographiák folytonosan szaporodnak. Vármegyék, városok, házak, iskolák, szerzetesrendek, zárdák, várak stb. történetei: leírásai az ország különböző részeiben oly gyorsan tűnnek el, hogy a szemleíró alig képes mindeniket figyelemmel kísérni. Valaki talán kérhetné is, hogy vajjon van-e hasznossága e sűrű monographiáknak, melyek gyakran nem is a mértéket, s melyekre feldolgozásában sokszor több formai hibák s szigorúbb kritika alkalmazására volna szükség? Méltán tudjuk az ily tartalmú jóakarató kérdéseket is, de határo-

tt feleletünk, hogy e monographiák a megjelenésre teljes jogosultsággal bírnak. Bár jelentek volna meg 200 év előtt! Mennyi irága történelmi kincs veszett el azóta, s meg veszendőbe ma is míg egy-egy ily lelkes vállalkozó mint tiszt. Görömbei Péter atyánkfia a jelenben még összeszedhető adatokat összeszedi, egybe állítja s a jövő századok számára megmenti. Nem tekintve az ilyenmű munkák helyi érdekeit, a tanítást, buzdítást, jó példaadást lelkesítést, illetőleg ha csak egy két adatot mentenek is meg, melyek a felekezet, a nemzet, az ország általános történetére vonatkozva a nagyobb szabású történetírás tájékozására s felvilágosítására szolgálnak, céljokat teljesen elérték és megbecsülhetetlen hasznos szolgálatot tesznek.

Helyesen mondja szerzőnk előszavában, hogy »a közjólét, közboldogulás eszközésére a legszűkebb körben forgolódo emberek is közremunkálhatnak s általános hazafíi, nemzeti, emberiségi érdekekért működhetnek, ha mint polgárok a községi, mint az erkölcsi társaság tagjai az egyházközségi ügyek intézése körül megteszik, a melyek reájok néznek.«

Szerzőnk munkáját VII. fejezetre osztva, az elsőben rövid vázlatokat közöl Nagy-Kálló város múltjából; másodikban a nagy-kállói egyház reformatióját adja elő; harmadikban a vallás-erkölcsi élet történetét; negyedikben az iskolaügyet tárgyalja. Ötödikben az egyház kormányzatáról, a gondnokokról, a lelkészek, rectorok és tanítók fizetéséről értekezik. Hatodikban a belhivatalnokok, lelkészek, rectorok, tanítók neveit és rövid életrajzukat közli, s végre a hetedikben az adományozások lelkesítő példáit számlálja elő a távoli s közelebbi múltból s az egyház vagyoni állásával ismertet meg. Könnyen gondolhatni, hogy a adatok a régi századokból csak gyéren maradtak meg, a s a viszály, harc, háború talán egy városnak sem okoztak annyi kárt mint Nagy-Kállónak, mely némettől, töröktől egyaránt nyorogott, s kurucztól, labancztól egyaránt gyötörtetett. Ki tudja hászor égették, pusztították el városi s egyházi leveleit, bizcsoda, hogy ennyit is össze tudott szedni a nyugalom napkéső század után a szorgalmas szerző. Meg kell vallanunk felett leliismeretesen teljesítette, s a száz apró részletből a kis művet kerekített ki; melynek egyebek közt az is érdeme egy pár szó kivételével (*dijlevél? Említésk*, említők helye lap 17 sor felülről; elintézve *lettek* 153 lap) szép tiszta, ha mondjam szűz magyarsággal van írva. Író stílját sem a n dalom szörnyetegei, sem a törvénykezési nyelv groteszk meg nem fertőztették, s valóban irigylendő hely lehet az Kálló, hol az ember magát a most annyira uralkodó ny járványoktól ennyire meg tudja őrizni.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Decz. 7-én választmányi ülés volt. Ipolyi Arnold elnök megnyitván az ülést, üdvözölte a választmányt. Az első előadás a *Thaly* Kálmáné volt, ki élő szóval, még jegyzeteket sem használva, tett jelentést az Eszterházy-család csetneki ágának pozsonyi levéltáráról, mely társulatunknak a pozsonyi kirándulás alkalmával nem nyílt meg, de melyet mostani tulajdonosa gr. Eszterházy Béla szíves készséggel nyitott fel előtte. A kis-martoni után ez a leggazdagabb Eszterházy-levéltár, melynek pergamen-oklevelei Kúu László idejéből kezdődnek (ezek a Cziráknak őseire vonatkoznak.) Gazdagságát mutatja, hogy már az Árpádkorból is 55 pergamen okirata van. Thaly a correspondentiákat nézte át és rendezte, s egy néhány nagyérdekű és curiosus dolgot bemutatott. Eszterházy Dániel correspondentiája, Montecucculitól mintogy 400 levél, egy esomó mivelődéstörténelmi adat, Zrinyi Miklóst illető levelek, egy szakácskönyv a XVII-dik század végéről, czigány vajdák szabadalom levelei, rá-olvasási formulák stb. rendeztettek, összeállítottak s részben le is másoltattak Thaly által, melyek egy része a »Történelmi Tárc«-ban fog világot látni.

Utána *Nagy Imre* jelenti, hogy az Árpád és Anjou-kori okiratokat ő már lemásolta — az elsőket a »Hazai Okmánytár« számára.

Azután *Szilágyi S.* tartott előadást Absolon külföldi követségeiről.

Folyó ügyek tárgyalására kerülván a sor, titkár jelenti, hogy *Bük László* az évdíjas tagok sorából az alapító tagok közé lépett. A választmány köszönettel vette. Évdíjas tagoknak megválasztottak: *Duka Tivadar*, London, (aj. a titkár); *K. Nagy Sándor*, ügyvéd, N.-Várad, (aj. id. Szinnyei J.); *Fodor Antal*, földbirtokos, Pécsent, (aj. Feiler Mór); *Kiss Lajos*, ref. lelkész, Abaújvár, (aj. Szádeczky).

Bay Ilona úrhölgy, mint a múlt években, az idén is kegyes adományával támogatta társulatunkat céljai elérésében, Az idén 22 aranyat küldött be a titkári hivatalhoz, a választmányra bízván az intézkedést

annak hova fordítását illetőleg. A történetünk emelését szívéen viselő derék honlcány az újabb áldozatát a választmány hálás köszönettel fogadta.

Titkár jelenti, hogy 1883. jan. 4-én közgyűlés lesz, melyen elnökök s 21 választmányi tag fognak választatni.

Ugyanő bemutatja a magyarságot s népnevelést Sárosmegyében terjesztő egyesület alapszabályait s kérvényét a társulathoz kiadványai megküldése iránt.

Végül pénztárnok bemutatta múlt havi számadását.

E szerint bevétel volt	5,541	frt	87	kr
kiadás	235	frt	20	kr
	<hr/>			
pénztármaradék	5,306	frt	67	kr.

Ezután zárt ülés tartatott az ipartörténeti füzetek megindítása ügyben. Az ipart. bizottságba beválasztottak Mayláth Béla és Tagányi Károly. A füzetek megindítása iránt a bizottság fog határozni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülését novemberben 29-ikén tartotta meg, Ormos Zsigmond főispán elnöklete alatt. *Pontelli István* titkári jelentését Cserey Jánosné (Incesfalváról) ajándék tárgyainak bemutatásával kezdi, melyekkel a délmagyarországi muzeumot gazdagítja. Az első ezek közt, Bem József altábornagy magyar érdemrendjének fényképe, melyet Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s a mely alatt Kossuth egy 1877. jan. 27-én kelt levelének fényképe olvasható, melylyel Bem említett érdemrendét a »Háromszéki Muzeum«-nak ajándékozta. Fölolvasás egy volt *Milleker Bódog*-tól »A fehértemplomi barbár leletekröl«, mely az »Értesítő«-ben fog megjelenni. Fölolvasó a fehértemplomi barbár sírok ősnépét a bronzkorban élteknek állítja.

V É G S Z Ó.

Recapituláljunk. Az a történeti jellemrajz, melyet Széchenyi Pál kalocsai érsekröl vázoltam, a Történelmi társulat által a Bay Ilona-féle pályadíj odaitélésre érdemesített s abban nem foglaltatott egy szó sem, mely személyes természetű controversiára okot vagy ürügyet szolgáltathatott volna. Thaly Kálmán úr azonban jónak látta az ezen tanulmány némely sorában foglalt vagy azokból következtethető történeti felfogáson

ellen oly támadást intézni, melynek irányomban határozottan személyes éle volt. Én erre, a magyar történelmi társulat elnökének és bizottságának határozatához képest, egy rendszeres értekezésben válaszoltam, (l. »Századok« f. év octóber füzetét) melyben okadatolva védtem s igazolni igyekeztem történet-politikai álláspontomat.

Thaly úr erre, a »Századok« ma megjelent füzetében egy nyilatkozattal felel, mely elejétől végig merő személyeskedés. Ez oly tér, melyre én öt nem követhetem; mert irodalmi, tudományos kérdésekben annak jogosultságát egyáltalán el nem ismerem; nekem Thaly úr eljárására nincsen szavam. Hanem a »Századok« t. olvasó közönségére bízom annak megítélését, hogy a Thaly úr által támasztott vitában ketünk közül ki tanusított »üntelt hányavetiséget és neveltség pöffeszkedő arrongantiát.« ?

Budapesten, 1882. november 15.

LÁNCZY GYULA. ¹⁾

I R O D A L M I S Z E M L E.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ IRJUSÁGA Thaly Kálmántól, melyet épen egy év előtt (múlt évi dec. füzetünkben) ismertettünk, Pozsonyban Stampfel Károly kiadásában, második bővített kiadásban megjelent. Azok után, miket b. Mednyánszky e műről már elmondott, csak azt jegyezzük meg, hogy e második kiadás, ha nem is lényegében a felfogásra, de a részletekre nézve nevezetes módosításokkal jelent meg. Szerző nemesak olyan nyomtatott munkákat használt fel, többi közt a hesseni specialistákat, melyeket eddig nem ismert, hanem a Sáros-megye és a Keczer-család levéltáraiban talált új adatokat is, úgy, hogy főként a fejedelem sárosi főispánságának történetét lényegesen megbővítve adja elő. (Névszerint a VII. és VIII. fejezeteket.) E második kiadás jelentékenyen olcsóbb mint az első, mely kiválóan diszkiadás volt, s így a szegényebb családok által is megszerezhető. Hogy e munka egy év alatt két kiadást ért, mutatja, hogy a könyvvásárlás még sincs elhanyagolva, mint sokan hirdetik: csak a közönség ízlését kell eltalálni.

— THALY KÁLMÁN, az Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott »Archivum Rakocianum« egyik osztályának szerkesztője, e nagybecsű gyűjteményt ismét egy gazdag kötettel szaporította. Ez: »Bercesényi Miklós leveleskönyve s más emlékezetre méltó íratái 1705—1711.«,

¹⁾ Ezzel a vitát, mely ügyis megszűnt tudományos értékkel bírni, részünkről befejezettnek jelentjük ki. *Szerk.*

mely egyszersmind a nagyfontosságú Bercsényi-levelezést befejezi. Maga e kötet négy csoportból áll: 1. Bercsényi táborig expedíciós könyvei 1705. nov.-dec.-ről s 1709. jun.—júl.-ról. Az első a dunántúli részek visszahódításához szolgáltat adatokat, a második a vezénylő-tábornokoknak s dandárparancsnokoknak szóló rendeleteket adja. 2. Bercsényi diplomai levelezése a külföldi ügyvivőkkel, nagyfontosságú adalék az 1709—11. közti külügyi érintkezések történetéhez, melyek nagyrészen a főhadvezér conceptumában maradtak ránk. 3. Az ungvári várban levő ingóságok lajstromai. 4. Ungvár 1711-iki conscriptiója, katonai szempontból fontos. Maga a kiadás pontos és critical: a gyűjtemény pedig e kor történetének elsőrangú forrása.

— A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA egy másik nagy munkát is adott *Ortway* Tivadartól: Magyarország régi vízrajza a XIII-dik század végéig cím alatt, két kötetben. Előtanulmány Magyarország hydrographiájához, egy nagy szorgalommal s apparatussal készült munka, melyet tüzetesen is fogunk ismertetni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó bizottsága a három sorozaton kívül újabban egy tanúságos és érdekes munkát adott ki *Beöthy* Leótól »A társadalmi fejlődés kezdetei« cím alatt, két kötetben az ismert formátumban, melyet a pártoló tagok kedvezményi áron, 3 frt 80 kron szerezhetnek meg. Ez eszmegazdag munka tüzetes ismertetéséről gondoskodni fogunk. Ugyancsak a könyvkiadó bizottság *Trefort* Ágoston apróbb munkáit összegyűjtve »*kisebb dolgozatok*« az irodalom, közgazdaság és politika köréből« cím alatt kiadta, mely 1 frt 80 kron kapható. A kiadást egy figyelemreméltó előszó vezeti be, mely számot ad e dolgozatok keletkezéséről. Mind e dolgozatok, kettő kivételével, a szabadságharc előtti időből valók.

— *PULSZKY FERENCZ* emlékiratainak: »Életem és korom« negyedik kötete: »Számkivetés alatt Olaszországban« cím alatt megjelent s ezzel a nagybecsű munka, mely a forradalom utáni időknél egyik első rangú forrása lesz, be van fejezve. Memoire-irodalmunknak legbecsesebb ilyenmű termékei közé tartozik, melyet ma nagy élvezettel olvasnak, később pedig a történetíró is haszonnal fog forrásul használni. Et haec maceminisse juvabunt.

— *KRONES* gráci egyetemi tanár s ismert német történettudós, ki maga is jól ismeri nyelvünket s egyik nagyobb történeti művében azok forrásairól oly tájékozottan emlékezett meg, általában pedig mun-

káiban még a legújabb kutatásokat is érvényesíti, a Sybel-féle »Hist. Zeitschrift«-ben (miután már ugyanott kétszer ismertette az erre vonatkozó irodalmat) most egy cikksorozatot kezdett meg II. Rákóczi Ferencz történetének irodalma az utolsó évtizedben (1872—1882.) cím alatt, s ez első közleményben a Rákóczi ifjúságára vonatkozókat a Confessiokat s Thaly munkáját Rákóczi ifjúságáról ismerteti. Magáról Thalyról s tevékenységéről nagy méltánnyal szól s a kor irodalmát behatóan és szépen ismerteti. — Ugyancsak ő egy másik históriai folyóiratban: a stájermarkiban I. Maximilian és I. Ferdinánd patenseiről ír, melyek közvetlenül nem érdekelnek ugyan bennünket — de közvetve mégis igen: mennyiben a közigazgatás történetét ismerteti e két uralkodó alatt, a mi pedig azon érintkezésnél fogva, mely az örökös tartományok közt s köztünk fennállt, ránk nézve is érdekel bír.

— »MAGYAR HELIKON.« Jelek férfiak életrajzai cím alatt Stampel Károly vállalkozó, pozsonyi kiadó dr. Zólyomi Lajos szerkesztése mellett füzetes vállalatot indított meg, melyből a két első füzet: Toldy Ferencz és Vörösmarty Mihály már megjelentek. Az első cyclus 12—15 füzetből álland, mindenik füzet képekkel van díszítve, s főként a fiatalokra számítva, kiknek nemesítő olvasmányul szolgál. A két Kisfaludy, Virág, Berzsenyi, Petőfi stb. életrajzait hozandja.

— AT »UJ MAGYAR ATHENAS«-ból, melyet Sz. Kiss Károly szerkeszt, s mely a XVIII. és XIX-dik századi prot. magyar írók életrajzait hozza, megjelent a második füzet is. (Bogyó-Fekete.) Bizonyos tekintetben Bud Athenásának folytatását képezi, használható felütő munka, mely összesen tíz füzetből álland. Kiállítására díszes. Kiadására Aigner Lajos vállalkozott.

— »A KÖRMÖCZBÁNYAI KÖZÉPISKOLÁK TÖRTÉNETE A XVI. SZÁZADTÓL A JELENKORIG« cím alatt egy tartalmas munka jelent meg a Hlatky József és Schröder Károly tollából, a körmöczbányai m. k. állami reáliskola 35 éves jubilauma emlékére. Három monographia van benne, a XVI. és XVII-dik századi protest., a XVII. és XVIII-dik századi kath. s a 25 év előtt felállított reáliskola története, a két első Hlatky, az utóbbi Schröder tollából. A munka — kivált a két első rész — túlnyomólag levéltári, eddig nem ismert adatok alapján készült, s nemcsak a tanügy történetéhez, hanem tanáraink s tudósaink életrajzához is sok új adattal járúl, s e tekintetben, azonkívül, hogy gonddal van írva, forrásmunka értékével is bír.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Szemlénket egy vaskos, díszes kiállítású 20 éves könyvnek is beillő füzet ismertetésével kezdjük meg. Ez a „*Könyvszemle*“, mely a f. évi négy első (jan.—aug.) füzetet egyszerre adta ki. A ki e változatos tartalmú s becses dolgozatokban gazdag munkát átlapozza, szívesen megbocsátja a késedelmet: a ki pedig figyelembe veszi, hogy a szerkesztő, *Csontos*, a múlt év végét s a folyó év első felét a tavaszi könyvkiállítás egyik legnehezebb, de legszebb részének a Codexek rendezésének s a Catalogus egyik hasonlóképp kiváló érdekű felének megírásával tölté, érteni is fogja a késelem okát. Hazai bibliographiáknak e folyóirat kezdetétől fogva nagy szolgálatokat tett, magának a kiállításnak úgy szólva útját egyengette — nem csoda tehát, hogy midőn annak eszméjét megpendíté, a szerkesztő egész lélekkel csatlakozott hozzá, s idője javát annak szentelé. Nem csoda tehát, ha magában a füzetben is a visszatekintés arra nevezetes helyet foglal el: a szerkesztő nemcsak azoknak a tanulmányoknak adott helyet, melyet neki bőséges alkalmá volt tenni, hanem azoknak is melyeket mások tettek. Annak a fontos mozzanatnak, midőn a magyar király, a kiállítást nemcsak megtekintette, hanem öt-negyed óránál hosszabban beható vizsgálat alá vette, egy kimerítő cikk van szentelve, mely annak emlékéért megőrzi az utókor számára. Magának a kiállításnak leírását taglalását csak megkezdte *Csontos*, cikke elején a nevezetes külföldi könyvkiállítások vázlatát adván, s azután a hazánkban e téren eddig történeteket felsorolván: *Szabó* Károly könyvszeti adalékainak V-ik kötete is e kiállítás alkalmából keletkezett: az ide beküldött nyomtatványokat átvizsgálván, 44 új címmással toldotta meg eddigi pótlékait. *Jakab* Elektől két bibliographiai értekezést ad: »*énekeskönyveink bibliographiáját*« Toldy Ferencz jegyzetei alapján s a XIX-ik századi erdélyi halotti beszédek bibliographiáját, mely részben pótlék egy korábbi cikkéhez, részben *Mike S.* gyűjteményét ismerteti. *Rösler* István a kassai jogakadémia könyvtárát ismerteti, még pedig behatóan és részletesen, sok nagybecsű munkát címje szerint is felemlítvén. *Reizner* János egy az 50-es években kelt »*index librorum prohibitorum*« közöl, mely az eltiltott forradalmi és emigrationalis munkák címeit sorozza fel. *Komáromy* András gróf *Eszterházy* Dániel levéltárát ismerteti, mely a Nemzeti Muzeumban van elhelyezve, s egyes igen érdekes adatokat közöl. Többi közt *Esterházy* Miklós nádor

egy instructiójából is közöl egy töredéket. »Nyavalyás Báthori Anna asszony is feljött vala ide hozzánk. Csoda e világ sorsa: ennek az öregatyja egy volt, az leugyelországi István királylyal s maga viszont az erdélyi fejedelemmel. Ím most csaknem koldus, nyavalyás is.« Kár hogy ez érdekes adat keltét nem teszi ki. Ennek a Báthory Annának egész regény az élete. Soha fényesebb nászt nem látott Erdély, mint az övé volt, midőn Bánffy Déneshez ment férjhez. A hír Bethlen Gábor kedvesének tartá, pedig valóban elébb bizonyos Krajuik, azután a kereki udvarbíró kedvese volt, azután a Horváth Istváné, majd Jósikához ment férjhez, törvényt hoztak ellene, mint bűbajos ellen, aztán Markó vajdával szerelmeskedett a gerendi templomban, egy más kedvesét az ablakon ugrasztották ki — míg nem fajtalanságért szokszor büntetve bujdosóvá lett. Ekkor adott aztán Esterházy neki Helmecezen curiát. — Hellebrant egy ismeretlen brassai, egylevelű nyomtatványt közöl. Ennek különös érdeke az, hogy Adami Mihály és Fernengel Barbara menyegzőjére van írva. Temetések alkalmából írott egy levelű nyomtatványt többet ismerünk (az Apáczai-é közzé is van téve) ezeket a templomban függesztették fel. Valószínű, hogy ezt a menyegzői üdvözetet is kifüggesztették a templomban. — *Csontos*i a bars-szent-keresztí püspöki könyvtár kézirateit, *Fejérpatak*y az orsz. ltár oklevél kiállítását ismerteti. Kiváló érdekű rovat a »hazánkat érdeklő külföldi szemle«. *Fraknoi* két cividalei kéziratot a »Psalterium Gertrudris«-t s Szent-Erzsébet imakönyvét mutatja be. *Majláth* Béla a bécsi könyvkiállítás hungaricáit, szám szerint 84 darabot ír le, mindenütt kitéve, hogy a példány hol kapható. Kiváló érdekű és fontosságú, a harmadik a *Csontos*ié: »a müncheni könyvtár hazai vonatkozású kézirateit«, mely egy tervbe vett sorozatnak a »nyomtatott catalogusokból összeállított hungaricák« sorozatának első czikke. A történetírással foglalkozó az adatok egész tárházára akad e közleményben, mely kalauzúl szolgál neki s sok terhes és fáradságos kutatástól menti föl. — A füzetet »vegyes közlések« s bibliographiai összeállítása az év első felében megjelent munkáknak zárják be.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« derekasan futja megkezdett pályáját s hatása az egyházi művészet emelésére, a jobb ízlés terjesztésére már is látható. Források és feldolgozott munkák, ismertetések s útasítások a papságnak váltakoznak benne: ezenkívül egyik főérdeme, hogy a külföldi mozgalmakkal is lépést tart. A VIII—XI. füzetekben a derék szerkesztő a »legújabb pécsi leletek«-et ismerteti. Kezdődik a velős

czikk magának a restauráció művének ismertetésével s azután tér át az ezen alkalomból napfényre jött leletek ismertetésével, a XII-ik századból származó frescok, a régi piscina consecrationalis kereszt stb. leírásával. Tüzetes kutatást szentel a donatió keresésére, ki az egyik legérdekesebb frescot készítette s beható historiai tanulmányokkal igazolja, hogy az Miklós a kikörösztelet éneklő kanonok volt. Azután válaszolja a XIV-ik századi átépítést, s végül a dom talajának fölszedése alkalmával napfényre jött leletekről szól. Maga a czikk fontos a nagybecsű templom régi történetéhez. — *Némethy* Lajos székesegyházi leltárakat közli. — *Bogáts* Mihály régi templomi énekeinket ismerteti, s az énekeket hangjegyekkel közli. *Majláth* Béla pedig egy kimondhatatlan helyen felfedezett régi codexből töredéket mutat be. — A critikai rész s a rövid közlemények rovata változatos s nem egy olyan czikk van bennök, mely egész kis értekezéssé nőtte ki magát.

— A »FIGYELŐ«-ben *Csaplár* Benedek folytatja egyes monographiáit Révayról, s az 1—4. füzetben Révay föllépését a tudós társaság érdekében s győri tartózkodását írja le, gondos tanulmányok alapján sok új részletet hozva napfényre. *Jakab* Elek Székely Sándor az eposíró életét új adatokkal illusztrálja s nem ismert verseket mutat be tőle. *Abafi* a miskolci színház történetéhez szolgáltat adatokat. Ezeken kívül is van egy csomó irodalomtörténeti közlés a füzetekben, s mindenik füzetet *Szinnyei* könyvészeti közlése zárja be. Ezen önmagukban is becses közlések közt kiváló méltánnyal kell megemlékeznünk, *Porzolt* Kálmánról, a »Magyar írói álnevek«-ről. A monogramokról s anonym szerzőkről a német, angol s franczia irodalomban egész szótárak vannak összeállítva — nálunk Porzolté az első kísérlet s ez is leginkább a közelmúltra, vagy a most élőkre terjed ki. Pedig vegyük csak a József alatti s útáni kor röpiratait, vagy a 40-es évek politikai íróit: mennyi szolgálatot tenne az irodalmunknak, ki az akkori írók álneveit összeállítaná? Mindenesetre igen czélszerű volna, ha Abafi úr a »Figyelő«-ben állandó rovatot nyitna s mindenki alkalomszerűleg beküldené hozzá, a mit e tárgyról tud és ha végre figyelmét az anonym szerzőkre is kiterjesztené.

— A »MAGYAR PROTESTÁNS FIGYELŐ«-ben Kálmán Farkas a Körömdi Codexet mutatja be, mely XVII-ik századi versgyűjteményt, melyek szerzője Baksai György körömdi iskolatanító. Röviden bemutatja a kötet tartalmát s egyet »Magyar Krónika«-a melyben leíratik a török nemzetnek eredete« egész terjedelmében közli. Ezenkívül *Dobos* a

Rákóczy korra vonatkozó regestákat közöl, »melyekben — mint írja — még nem tört ki sem Horváthnak, sem a magyar tudós társaságnak foga. Hogy Horváth és Szalay nem törték ki fogukat — az meglehet. Dehogy Thaly ezek nagyon ismeri: azt bizonyosra vesszük. Ráday Pál naplóját pl. kiadta.

— A »KERESZTÉNY MAGVETŐ« 4-ik füzetében *Köncz József* a deési complanatio végrehajtására vonatkozó két rendkívül érdekes oklevelet közöl. Szent-Erzsébeten, Solymoson s Bözödön, a szombatosok főfészkében commissio küldetett ki téríteni és templomokat a többség birtokába — ez azon bizottságnak munkálata. A 2-ik okirat az áttértek registrálása. A 3-ik hasonlólag térítési ügyben kelt parancs 1662-ből. Az 5-ik füzetben ugyan ő a szőkefalvi templom ügyében a reformáltak s unitáriusok közt 1669-ben folytatott pert közli.

— Az »ERDÉLYI MUZEUM« VII., VIII. és IX-ik számaiban *Szabó Károly* az erdélyi Muzeumegylet könyvtárában őrzött hungaricumok jegyzékét adja. Hasznos összeállítás, mely a történettel s irodalommal foglalkozóknak jó szolgálatot tesz, s mely önállóan kiadva, hasznos segéd-könyv volna.

— A »NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE« VI-ik füzetében egy érdekes történeti tanulmánnyal találkozunk. *Pólya József* tagtársunktól: az adó története a 40-es években, eredeti forrásokból, az akkori political munkákból, hírlapi közlésekből nagy szorgalommal összeállítva. Egy darab political történet ez, mely az olvasót kétségtelenül érdekelni fogja.

— A »KROATISCHE REVUE« 2-ik számában felel egy névtelen író Pesty Frigyesnek az Ungarische Revueben megjelent cikkére Horvátország viszonyáról Magyarországhoz. A szenvedélyes cikk a régi elczipelt dolgokat tárgyalja.

— A »TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESELTŐ«-ben az Orodí fösperelességről s Orodmege régi határaitól értekezik *Karácsonyi János*, egy gondos oklevél tanulmányon alapuló cikk, mely végül azokat czáfolja, kik Aradmege területét másként állapíták meg. Milleker Bódog a nagyzsámi bronzleletet mutatja be, melyhez három rajztábla van mellékelve. A füzetet egyveleg zárja be.

— Az »ARCHIV DES VEREINES FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE« XVII-ik k. I. f.-ben *Teutsch Frigyes* figyelemreméltó cikket közöl az erdélyi történetírás és történet kutatás feladatairól. Bizonyos egymásutánban felsorolja a teendőket a téren, hogy a korábbi mulasztások

pótolva s a hiányok kiegészítve legyenek. Az egyeslet megkezdte ugyan kiadni a régi jegyzőkönyveket, de óhajtandó volna, ha folytatná a »Fundgruben«-t s az »Urkundenbuch«-ot. Az is jó volna, ha az ipar-történetre vonatkozó forrásokat kiadná, de még is legjobb volna, ha Teutsch indítványát tanácskozás tárgyává tenné s a felett határozván megállapítaná a sorrendet. Szóval, ha rendszeres működést kezdene — mert az »Archiv« nem elegendő arra, hogy mindent befogadjon.

-- A »MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGSARCHIVES«-ból 3. füzet jelent meg. Több minket is közelebről érdeklő közlés van benne Wallenstein és II. Ferdinánd korából s XVII-ik századból. Vegyesen földolgozott és forrásmunkák gyűjteménye, s az utóbbi csakugyan sok nem ismert adattal szaporítja tudásunkat, míg hadtani közlései is hasznos szolgálatot tesznek a történetírásnak.

-- REISSENERGER KÁROLY, gráci tanár, »*Princessin Maria Christerna von Innerösterreich (1574—1621.)*« cz. munkájában Mária Krisztierna osztrák főhercegnőnek, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem nejeinek életét vázolja nyomtatott kútfők alapján. Eredetileg a »Mittheilungen des hist. Vereines für Steiermark« folyóirat 1882. évi XXX. füzetében jelent meg s mint külön-lenyomat egy kis füzetben látott újra napvilágot.

— A »MITTHEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR OESTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG« f. é. IV-ik füzetében *Károlyi Árpád: A Gergely-féle naptár behozataláról Magyarországra* — értekezik. Nem egyedül a nyomtatott kútfőkből állította össze értekezését, levéltári kutatást is tett hozzá s érdekes adalékokat talált a hajdani udvari kamarai (most birodalmi pénzügyministeriumi) bécsi levéltárban. Függelékben közöl is három oklevelet: 1. 1584. jan. 4-éről Ernő főherceg leiratát a pozsonyi és a szepesi kamarához az új naptár átvétele ügyében. 2. 1584. jan. 20-ról a szepesi kamara felterjesztését Ernő főherceghez az új naptár életbeléptetéséről hatáskörében, kérvén egyszersmind 30 példány új-naptár küldését. 3. 1584. feb. 8-ról Ernő főherceg válaszát a szepesi kamarához, melylyel megküldi a kért 30 példányt az új naptárból s meghagyja, hogy a hatáskörüik alá tartozó városokban és megyékben nyílt rendelettel rövid úton léptessék életbe az új naptárt.

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

Évről évre általánosabbá válik a szokás, az iskolai értesítőket egy-egy értekezéssel nyitni meg. S az értekezők közül többen a történelemből választják tárgyukat. Hogy miért? oka egyszerű. Mert alig van tudomány, mely oly általános közérdekeltségnek örvendene, mint a történelem. Az iskolai értesítők első sorban a tanuló ifjuság és a közönség számára készülnek. De mivel lehetne inkább hatni az ifjú kedélyére, mint a történelem magasztos példáival s mit nyújthatna érdekesebbet a közönségnek is, mint egy-egy fejezetet a haza, vagy talán az illető vidék múltjából s ha tovább megyünk, mivel használhatna inkább az irodalomnak, mint ha a vidéki levéltárak kincseinek felszínre hozásával mindmégannyi értekezés becses adalékokkal szolgál az általános hazai történelemhez.

Az ez évben megjelent iskolai értesítők közül egy néhány csakugyan levéltári anyag felhasználásával készült: de a legtöbb mégis csak nyomtatott forrásokat használt — mi különben oly értekezéseknél, melyek tárgya a világ történetéből van merítve, nem is lehetett másként. Tartsunk szemlét a hozzánk beküldöttek fölött:

1. *Varga Ottó* az aradi k. főgymnasium és állami főreáliskola értesítőjében „Az ország területéért és alkotmányáért vívott harcok kora”-ról (1526—1711.) értekezik. Munkája mind történelmi, mind pedagógiai szempontból figyelmet érdemel. Célja ugyanis ebben Magyarország történelmének egyik nehezebb fejezetét úgy tárgyalni, mint azt a gymnasium VIII. osztályában előadandónak véli. Nem ismeretlen és sok anyagnak összhordásában keresi érdemét e munka (a mint a szerző megjegyzi), hanem a sok anyagból a tanítás céljára való kiválogatásban és azok olyan csoportosításában, melyből a fejlődési menet, a korszakot alkotó eszmék, elvek keletkezése, hatása kitiünjék és magába foglalja mindazon tényezőket, melyek egy vagy más irányban elhatárolólag hatottak a nemzet életére. A munka vázlatos, az események csak annyiban vannak fölvéve, a mennyiben az eszmemenet összefűzéséhez elkerülhetetlenek valának; de tagadhatatlan, hogy írójuk ügyesen csoportosít s az adott keretbe a részleteket beillesztve, tanítványai azt tanulják meg tőle, a mi a fő, a történelem szellemét, vezéreszméit, nemcsak puszta tények sorozatát. A munka stýlja is dicséretet érdemel.

2. *Hécsy János* a nagykárolyi kegyesrendi nagygynasium értesítőjében: *A Zrinyiek és a Zrinyász* cz. a. értekezik. Zrinyi a költő s egy személyben hadvezér és államférfi egyik legmagasztosabb alakja történelmiünknek s egyszersmind a magyar irodalom-történetnek. Zrinyi alakja egyike a legmintaszerűbbeknek, kiknek példáján leginkább lel-

kesülhet a tanuló ifjúság s a kitől tanulhat hazaszeretetet s sok oldalú tevékenységben kitünő munkás életéből munkaszeretetet: ezért találko-zunk talán nevével két iskolai értesítőben is. Zrinyi a költő élettörténete, mely hozzá illően méltatná egyaránt mint költőt, hadvezért és államfér-fit, eddig még nincs megírva. Hálás tanulmány volna ilyen magasabb szempontból foglalkozni vele egy hozzá méltó tollnak. Az előttünk fekvő munka nem lép fel ily magas igényekkel, ez Zrinyit csupán mint költőt méltatja (27 lapon keresztül). Kezdi a történelmünkbe először II. Endre alatt feltűnt Zrinyieken: a brebiri grófokon; elmondja aztán, mint nyerték Nagy-Lajostól Zrinyi várat (1347), melytől a Zrinyi nevet vették. Nem időz hosszasan a szigetvári hősnél sem, már a 7-ik lapon ennek déd-unokájáról, a költő Zrinyi Miklósról szól. Életrajza után munkáiról ír s tüzetesebben fő művéről az Obsidio Szigetianáról az u. n. Zrinyiaszról. Elmondja Szigetvár ostroma ez örökbecsű eposának tartalmát az egyes énekek szerint s végül megteszi rá az író saját reflexióit, egészben véve Toldy Ferencz nyomdokait követve.

3. A másik értekezést, mely nemcsak a költő Zrinyivel, hanem az egész Zrinyi családdal foglalkozik, a szombathelyi k. kath. főgymnasium értesítőjében találjuk: „*Egy magyar család, 1566—1664*“ cz. a. (Az értesítőt dr. Kunc Adolf igazgató szerkesztette, az értekezést ki írta, nincs alájegyezve, talán *Rezsői György*, a történelem tanára s a vasmegyei régészeti egyesület titkára?). Az itt közlött érdekes tanulmány egy részét teszi sajtó alatt lévő nagyobb munkájának, melynek czime »*Zrinyiek a magyar történelmében*«. Az egész munka a Zrinyi család történetét írja le az 1566-ik évtől, Szigetvár elfoglalásától, tulajdonképen tehát (mint írója megjegyzi) folytatni akarja a család történetét ott, a hol *Salamon Ferencz* »*Első Zrinyiek*« cz. munkáját befejezte s vezeti azt az 1704-ik évig, midőn a Zrinyi család utolsó sarja János a gráci börtönben eszt és életét veszté. — Tanulmányát szerző a családfő neveiről címzett szakaszokra osztja és így kezdi a szigetvári hős fiával, Zrinyi VI. Györggyel, s az értesítőben közlött 99 lapnyi mutatványa 1664 évvel Zrinyi, a költő halálával végződik. Szépen jellemzi Z. Györgyöt, az atyjához méltó hőst, a dunántúli részek vitéz kapitányát; kit, midőn 1603-ban 54 éves korában meghalt, méltán siratták, mint Pálfi és Nádasdi mellett kora első hazafiát.

A II. fejezet Zrinyi Miklósnak (VI.) és Györgynek (VII.) van szentelve. Miklósban a család idősebb ága kihalt 1625-ben s György volt a család fentartója. Leírja harczaikat az ország délnyugoti részén, részvételüket Bethlen felkelésében, majd György visszatérítését Pázmány által a kath. hitre, Z. Gy. banná tételét s harcolását horvát csapatával a Wallenstein seregében, a hol halálát is lelte a táborban uralkodó pestisben 1626-ban Pozsonyban. Irónk nem látja igazolva a 30 éves daliás bán hirtelen halálára elterjedt hiedelmet, mintha Wallenstein mérgeztette volna meg.

A III. és itt utolsó fejezet tárgya *Zrinyi a költő és öccse Péter* élete. Részletesen foglalkozik nagyszombati neveletésükkal, Pázmánynyal való viszonyukkal, 1636-iki olaszországi útazásukkal, majd 1637 óta nyilvános szereplésükkel, melyben Miklós előtt mint főlovászmester, Zala és Somogy főispánja, légrádi és muraközi kapitány előtt mindjárt kezdetben oly szép tér nyílt, hát még midőn 1647-ben banná neveztetett ki ősei székébe; így Péternek is nem egyszer volt alkalmá megmutatni a szakadatlan harci zajban, hogy az ő ereiben is Zrinyi vér folyik. Az 1664-ik év a legdicsőségesebb és a legválságosabb Miklós életében. Téli hadjáratával akkor tette ünnepelté nevét az egész keresztyén világ előtt, midőn a pápa s fejedelmek siettek üdvözlétre s a nép processiókkal ünnepelte diadalait. De ez nem mentette meg attól, hogy a dicsőségére irigy német vezérek tétlenül s mintegy kárörvendve ne nézzék, amint az ellene zúdult török hadak Zerinvárát földig rombolják. A személyén elkövetett méltatlanságot s a szt.-gotthárdi győzelem után kötött lealázó vasvári békét nem sokáig élte túl: mint tudjuk, 1665. nov. 18-án vadászat alkalmával vadkan oltá ki nemes életét. Vele kora legnagyobb s legeszegebb magyarja szállt sírba s a legnemesebb személyesítője azon elvnek, mely czélul tüzte ki a török iga lerázását, Erdélynek Magyarországhoz szoros kapcsolását, a nemzet alkotmánya szigorú megőrzését s a koronatanácsban döntő magyar befolyás érvényesítését. — Mint költőről is szépen emlékezik írónk Zrinyiről. Szóval az előttünk fekvő munkáról sok tekintetben elismerőleg emlékezhetünk; e részletből is láthatjuk, hogy számot tevő munka lesz történelmi irodalmunkban.

4. *Weiser Frigyes* a kalocsai Jézus-társasági főgymnasium értesítőjében: *A régi Sirmium hatszázados történetéről* értekezik. Munkája genesisül szerző ama körülményt említi, hogy XIII. Leo pápa 1881. júl. 5-éről keltezett bullájával a török uralom óta (1463-ban) beszüntetett hierarchiát Boszniában újra visszaállította. A nagy apparatussal dolgozott munka Sirmium történetét (jobban mondva egyháztörténetét) tárgyalja a keresztyénség bölcső-korától a XII. század végéig, midőn az avarok (583—85 közt) Sirmiumot elpusztították, melylyel együtt a sirmiumi püspökség is hét század hosszú folyamára elenyészett, míg nem 1229-ben Ugrin kalocsai érsek pápai felhatalmazással új sirmiumi püspökséget alapított. Az író a vallási viszonyokra s a püspökségre van fő tekintettel s lehetőleg összeállítja a sirmiumi püspökök lajstromát. Kimutatja, hogy Szt.-Andronicus, Krisztus tanítványainak egyike, volt Sirmium első püspöke, s hogy Sirmium 37—67 évek között három apostolt: Szt.-Pétert, Pált és Jakabot látta saját falai között. Élénken festi az ottani keresztyének üldöztetését. A nevezetesebb politikai eseményeket is feljegyezve találjuk az egyes püspököknek szánt szakaszok kereteiben.

5. *Iványi István* a szabadkai községi főgymnasium értesítőjében: *»Szabadka városának viszonya földesurával«* cz. a. egy fejezetet közöl

Szabadka sz. k. város történetéből. Szabadka, mint tudjuk, 1743-ban szabadult fel a katonai kormányzat alól s lett *Szent-Mária* név alatt szabadalmazott kamarai mezővárossá, midőn politikai tekintetben Bács vármegyébe kebelcztetett s a m. k. kincstárnak földesúri joghatósága alá került. A kir. kincstárba a földesúri jognak elismerésül évenként három ezer forintot tartozott fizetni s a nagy dézsmát természetben kellett a kincstárnak beszoigáltatnia, búza, árpa, zab és bor, a város terményei után. A dézsma behajtása s elfuvaroztatása Szegedre, Bajára vagy Zomborra sok kellemetlenséggel járt s azért jó eleve igyekezett a város attól is megváltania magát. Részletesen tárgyalja e mű a város ez irányban tett lépéseit, perlekedéseit s a zavarokat, melyek a viszályból eredtek; míg 1771-ben végre sikerült kivinnie a városnak, hogy a nagy dézsmát 12 évre 5000 forintért bérbe vehette, a mi által igen sok kellemetlenségtől szabadult meg. Mielőtt azonban a szerződés tizenkét évre lejárt volna, a város szabad királyi várossá lön s így a bérlet örök kiváltássá lett. Iványi munkája e nevezetes s változatos korszakát öleli fel Szabadka városának.

6. *Iványi Ede* a kegyesrendiek magyar-óvári algymnasiuma értesítőjében: „*Vázlatok Mosony vármegye múltjából*“ cz. a. becses cultur-történeti adatokat közöl. A történelem előtti korról kezd. Kétesnek állítja, hogy a Fertő taván, a Hansaság ingoványaiiban czölöpépítmények lettek volna. A kőkorszakból sok tárgy került felszínre; a réz és bronzleletek gyérebbek, a mit annak tulajdonít írónk, hogy e vidéken sem réz, sem ón nem található. A vaskorból, tudtával, semmi sem létezik vidékükön. Beszél aztán a kelták koráról, melyekről szép leletek tanúskodnak. A római időből felszámllálja a mosonymegyei római erődöket s szól az ottani római sánczok nyomairól; ismerteti többek közt a magyar-óvári felírtos köveket. Buzdít a régészeti emlékek gyűjtésére; elősorol egy csomó Mosony vármegyei leletü római érmet, mintegy 50 római uralkodótól. Az értekezés célja, úgy látszik, hatni Mosony vármegye intelligentiájára és ifjúságára, hogy a vármegyében található érmekeket szorgalmasan gyűjtsék, hogy azokból Mosony vm. történetére az eddiginél nagyobb fényt lehessen deríteni. Nem lehet eléggé méltányolni minden olyan törekvést, mely egy megye székhelyén vagy egy-egy vidék központján muzeumok felállítására irányúl, mert hiszen csakis úgy lehet hazánk múltját kellőleg megismernünk, ha vidékek szerint össze lesznek gyűjtve mindamaz emlékek, melyek világot vetnek az egyes vidékek s ezek összeségében az egész haza múltjára, történetére.

7. *A ré-komáromi kath. kis-gymnasium értesítőjében Magyar Szulpicz értekezik »Ré-komárom törekvéseiről a szabad királyi városi jog elnyeréséért (1692—1745.)«* A czikk a városi jegyzőkönyvek, jezsuiták évkönyvei és okiratok nyomán készült, s figyelmet érdemlő dolgozat. A város beléletét és viszonyait a Rákóczy-korban rajzolván a szerző, áttér a városi tanácsnak Castelli várparancsnokkal történt egyenetlenségeire,

s ama törekvésére, hogy a város a várparancsnoki zsarnokság alól felszabadulva, a királyi városok sorába emeltessék, a mit a város Mária Theresziának 1745. márcz. 16-kán kelt oklevelével meg is nyert.

8. *A prémontrei kanonok-rend nagyváradi főgymnasiumának értesítőjében Ponty Kelemen* értekezik: „*A magyar színészet irodalomtörténeti fejlődéséről*“ (40 lapon). Mindenekelőtt az ó-kori és nyugoti nemzetek színirodalmi fejlődését tárgyalja és pedig 28 lapon keresztül Schlosser, Cantu és mások művei nyomán. A hazánkat érdeklő rész, bár igen röviden, de elég ügyesen van összcállítva ismertebb irodalomtörténeti műveinkből; csak az kár, hogy a szerző levéltári kutatást nem tett. B. Wesselényi Miklós működéséről is egészen megfeledkezett, pedig Wesselényinek köszönhetjük, hogy a múlt század végén a fővárosban elülött színészetünket a kis Erdélyben tovább is fentartotta s ezzel színirodalmunk tovább fejlesztését elősegítette; az ő buzgalmának köszönhetjük továbbá, hogy Pesten a kolozsvári társaságból kivált csapat 1807-ben ismét megkezdhetette működését. Végre szerettük volna, ha színészeink irodalmi működéséről is megemlékezik a szerző, mert ezek eredeti és fordított műveikkel nem kevésbé befolytak repertoirojuk bővítéséhez. Különbzen az értekezés szegény színirodalom-történetünkhez érdekes adalék.

9. *Ledniczky Ipoly*: „*Királyaink koronázásának politikai körülményeiről I. Leopoldtól [azaz Lipóttól] I. Ferenczig*“ cz. a. értekezik az egri cisterci-rendi főgymnasium értesítőjében (30. lapon). I. Lipót 1655. évben történt koronázásával kezdődik munkája s megy egészen az 1792-iki koronázási országgyűlésig. Közbe nemcsak a koronázási országgyűlésekről, mint a nevezetes 1687-ikiről, 1712. 1741. s az 1790-ikiről emlékezik, de a többi fontosabb országgyűlésekről is, mint az 1715-ikiről s 1723-ikről s ezzel kapcsolatosan a *pragmatica sanctió*ról, stb.

10. *Okányi Páltól* a kaposvári államgymnasium értesítőjében egy hosszabb világtörténelmi értekezést találunk: „*A római császárok kormányának jellemzése*“ cz. a. — Három századot ölel fel: Augustustól Diocletianig.

Hogy a hazai történetírásnak az idej programmok hasznos szolgálatot tettek, azt e rövid vázlatból is láthatja az olvasó. A legtöbb azonban, s főként azok, melyekről ismertetésünkben szó nincs, világtörténeti leírásokat hoz, s ezek már nem önálló kutatási eredményeket állapítanak meg, hanem a tanulmányosság számára olvasmányul íratnak. Kérdés: lehet-e feladata ez az iskolai programmoknak. Nézzük csak a számokat. Az idej programmok értekezései össze-vissza mintegy 200 ívet tehetnek ki, melyből talán tíz előbb viszi a tudományt. Ezeknek maradandó, a többinek ephemer becse van. Azokat mindig számba fogja venni a tudomány, ezek kérészt életet élnek. Nem akarunk a kérdés

vitatkozásába bocsátkozni, melyik jogosultabb a kettő közül, még Németország példájára sem akarunk hivatkozni, hol a kérdés rég el van döntve, ott igyekeznek egy vagy más tekintetben önálló becű dolgot adni. De úgy hisszük, a kérdés megérdemelné, hogy hazánk derék tanári testülete azt meglátolja: mert úgy hisszük, hogy ha egy cikk mint értekezés nyomatik ki, annál nem a paedagogiai szempontnak, hanem a tudományosnak kell döntőnek lenni.

A szász középiskolák programjaiban, mint rendesen, az idén is becses és alapos történeti dolgozatokkal találkozunk. Forrásismerettel írt monographiák ezek, melyek egy-egy kérdést tisztáznak. De fájdalom, a szászok magoknak s legfennebb még nagy Németországnak írnak s munkáik ránk nézve csaknem hozzáférhetlenek. Legkivált a programok! E sorok írója tapasztalásból tudja, hogy könnyebben meg tud egy pétervári mint egy nagy-szebeni munkát szerezni. Pedig kár — mert ezekben a programokban a nagybecű dolgozatok egész hosszú sora van eltemetve. Sok kérdést tisztába hoztak, sok történeti homályt felderítettek: de gyönyörködnek abban, hogy ezt magok tudják *csak* s más ne!

Reisenberger a nagyszebeni 1878., 1879., 1880-iki programokban kiadta az erdélyi pénzeket, melyek a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumban őriztetnek. A munka igen becses adalékot képez Érdy nagyobb művéhez. A folyó évi programmban az újabb gyarapodások vannak bemutatva, s azzal a munka ez idő szerint befejezve. Nem lett volna-e czélszerű ezekből külön lenyomatot készíteni s úgy bocsátni forgalomba? De ha nem akarták — nem lehetne-e a programokat összegyűjtve árú alá bocsátni? Hisz e munka talán a magyar numismaticához is nagybecű adalék.

A segesvári gymnasium programjában *Albert Mihály* a *Retetum Frankianumot* tüzetesen irodalomtörténeti szempontból méltatja. Ez a »Frank Rózsáskertje« 1692-ben nyomtatott ki s a Frank tiszteletére írt verseket foglalja magában. Az ismertetés minden darabot behatóan külön tárgyal. Végül meg van említve az 1697-ben nyomott N. Solymosi-féle Obsequium is, melynek egyik példánya Segesvárt őriztetik, s melyben magyar versek is vannak.

A szász-sebesi programmban *Baumann* adalékokat közöl *Szász-Sebes történetéhez*. E városról már 1843-ban jött ki egy kis munka »Die Badendurlachischen Deutschen in Mühlbach« czím alatt. Kiadva a szász betelepedés százados emlékünnepe alkalmával. A programokban pedig egész sorozat monographiával találkozunk: a Gieszhübeli nemesi jószág-ról, Szász-Sebes szék adományozásáról a Pongráczoknak, az unterwaldi

örökös grófokról, mindhárom *Baumann*-tól: melyek Szász-Sebesre s környékére vonatkozván, úgylátszik, hogy egy nagyobb monographiának előtanulmányai.

A f. évi program czikke »Szász-Sebes történetéhez« ebbe a monographia-cyclusba tartozik. Huszonnégy oklevélmelléklettel ellátva, a városnak s környékének eseményeit írja le a mohácsi vészig. Részben a szétszórt anyagokat állítja össze, részben újakat mutat be. Ez értekezésen is meglátszik a német iskola, alaposágával, erős critical irányával és — tendentiosusságával. Tán nincs kor, melyre az eszének aránylata akkora hatást gyakorolt volna, mint a miénk. Eljön az idő, mely Treischke irányát és szellemét még »schätzbares Material«-nak is alig fogja tekinteni, mely azonban erős critical eszének még is elismeréssel fog adózni. Ha a szászok, legalább íróik egy része, ma politikai ellenfeleiknek tekintenek, abból nem az következik, hogy ellenszenvöket átvigyék a történet tanulmányozásába s hogy a régi, a bevándorlás vagy betelepítés történetében már a politikai szembenállás esélyeit akarják kitüntetni, melyek bizony akkor nem léteztek. Kétségtelenül helytelen dolog a história írás irányzatába beleszőni a politikai irányzatot, mert ez annyira ephemer becű dolog, hogy magok mívelői is megérhetik, hogy ez iskola kimegy divatból, s helyette majd az igazság kutatását fogják czélül kitűzni, anélkül, hogy azt politikai czélokért feláldozzák. Azonban ez irányzatuk daczára is magának a kutatásnak ez anyag felszínre hozásának s a történeti criticalának hasznos szolgálatot tettek.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AKADEMIA dec. 4-iki ülésében bemutatta II-ik Endre fiának Porthumus István Árpád-házi magyar herezegnek végrendeletét photographiai másolatban, melynek eredetije a velencei San Marco irattárában őriztetik, hol arra Mircse akadt rá. Ez az egyetlen végrendelet, mely az Árpád-házból fenmaradt.

— PÁZMÁNY PÉTER szobrát a primás költséget nem ismerő liberalitással elkészítette s a primási basilikában, hol legméltóbb helye van, fel is állította.

— DEÁK FARKAS pályakoszorús művét »*Csáky István*«-t Ráth Mór szerezte meg, s igen elegans kiállításban közelebbről sajtó alá adja.

— HORVÁT ÁRPÁD, a diplomatika egyetemi tanára pár év előtt egy igen nagy hiányt pótló munkának kiadásához fogott. Schwartner és Perger óta nem irtak nálunk tüzetes diplomatikát, habár épen az ő idejük óta oly nagy mértékben gyarapodott a tudomány anyaga s ismereteink annyira szaporodtak, hogy egy e szakba vágó munkának hiányát nagyon

is éreztük, annival inkább, mert Wattenbach és Sickel sok újítást léptettek életbe s általában a tudomány is nagy haladást tett. A munkának »Oklevéltani Jegyzetek« a címe, s az első füzet az első folyamat, a bevezetést képezte. A munka méltó feltűnést keltett, nemcsak hogy a tudomány színvonalán állott, hanem önálló kritikát is gyakorolt a szakmunkák felett. Annival inkább vártuk a munka folytatását. S ma már örömmel írhatjuk, hogy a II-ik füzet, mely a »Diplomatikai Írástan Alapvonalai«-t tartalmazza, már egészen és teljesen sajtó kész, sőt az Eggenberger-czég kiadásában sajtó alá is ment, még pedig igen becses facsimilek kíséretében, melyek — czélszerűen lévén a példányok összeválogatva — a munka practicus hasznát igen fogják emelni. Álljon itt az érdekes munka tartalmának rövid ismertetése:

Az írástan mint a diplomatika része. Hogyan tárgyalják az írástant, a diplomatika főbb irói u. m. Mabillon, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői Gatterer, Schönemann, Fumagalli? — Az írástan specialis segéd-eszközeinek ismertetése; ilyenek: Baring, Mereau, Kopp, Sickel Monum. graphica, Recueil de Facsimilés, musée des Archives, Arndt Schrifttafel, Sauter, Horvát István oklevél hasonmásai, Zimmermann Photographien von Urkunden. Pertz, Kaiserurkunden, Delisle stb. — Kopp, Lupi és Arndt nyilatkozatai a facsimile-gyűjtemények fontosságáról.

Az írás eredetéről és fejlődéséről. Az e tárgyra vonatkozó fontosabb dolgozatok ismertetése, u. m. Steinthal, Csengery, Brugsch, Dom de Vaines, Wuttke, Faulmann, Maspero. — Brugsch vezéreszméinek összeállítása. — Maspero és Oppert egy turáni nép írásáról. — Szabó Károly a régi hún-székely írásról.

A latin betűk osztályozása. Literae majusculae, minusculae; az előbbieket capitales vagy unciales; gyakori ingadozás a capitalis és uncialis műszók használatában. — Mily értelemben használják e műszókat a következő írók, u. m. Schwartner, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői, Schönemann, Wailly, Silvestre, Sickel, Wattenbach, Gloria? — A minuta erecta és a cursiva.

A magyarországi oklevelek írása a közép-korban. — Az írásból vonultó következtetések az oklevél korára, vagy hitelességére. 1. A nagy betűk az oklevelekben. 2. A nagybetűk és a kis betűk használata a pecsétek körirataiban. 3. A »literae longiores« hazai okleveleinkben. 4. A minuta erecta kora; átalakulása cursiv írássá, scriptura neogothica. 5. Az Anjouk alatt kivételkép jobb írás is divatozik. 6. Mennyiben határozható meg az oklevél kora eljő tekintetre pusztán az írásból? Schönemann monographiája e tárgyról; e kérdésnek concret példával felvilágosítása. 7. Mennyiben jogosult az írások osztályozása? mit kell tartanunk Gatterer Linnæismus graphicusáról? 8. Az író egyéniségének s az író-eszközöknek befolyása az írás minőségére. 9. Van-e különbség az oklevelek írása s az

egykorú codexek írása közt? 10. Eldönthető-e az oklevél hiteles vagy koholt voltának kérdése pusztán az írásból?

Az oklevelek orthographiája. — Az oklevelek olvasása és átírása. — Az oklevél-publicatiók.

Mi módon követték el a hibák az orthographia ellen? A magyar szók írása az oklevelekben. — Az oklevelek helyes olvasásának főszabályai. — Példák arra, hogy az oklevelek hibás olvasásának következtében mily nagy botlásokat követtek el némelykor a történet-írók. — Az oklevél-publicatióknál követendő főelvekről; Roth v. Schreckenstein és Sickel vezérelveinek összeállítása e tárgyról. — Elégséges-e a pusztá empiria az oklevél-publicatiókhoz, vagy a levéltári munkálkodáshoz?

A rövidítésekről.

Hogyan osztályozzák a rövidítéseket a főbb írók, u. m. Gatterer, Schönemann, Wattenbach, Gloria, Chassant? — A coarctatio nemei: contignatio, inuexio, insertio, columnatio. — A betűkihagyás: az abbreviatúrák; Chassant főbb tételei az abbreviatúrákról. — A siglák. — A római számok. — Az arab számjegyek. — A rövidítések feloldását megkönnyítő segédeszközök ismertetése, u. m. Walther, Mannert. — A mondatjelek az oklevelekben.

A középkorban előforduló úgynevezett nemzeti írásokról.

A római cursiv írás; a scriptura longobardica, wisigothica, merovingica, anglo-saxonica, az irlandi írás. — A scriptura carolingica uralma. — A barátírás.

Az írás anyagáról a magyar diplomatika szempontjából.

A pergamen. — A rongy-papír okleveles használatának legrégebbi nyoma az Országos Levéltárban, a M. N. Muzcum gyűjteményében, Pannonhalmán, az írószerekről.

Függelék: A középkori oklevelek nyelvéről.

— Gyűlés István nagybecsű monographiája a Jász-Kunokról valahára már sajtó alá került. Hogy ez hamarabb nem történt meg, annak oka a Jász-Kunság új felosztásában keresendő; ugyanis: a j.-kun kerületi pénzalapok, melyek munkája megjelenése biztosításául közgyűlésileg kijelölve voltak, a jászkun kerületek két megyéhez csatolása miatt a volt jász-, nagy- és kis-kun kerületek között felosztás alá kerülvén, az e miatt hosszú ideig folyt tárgyalások e munka folytatását gátolták; ez akadály ez év elején elhárítatván, a Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye azon hazafias kívánata folytán, hogy a munka e megye kebelében lévő nyomdában állíttassék ki, a munka nyomtatása jul. elején Szolnokon Bakos István megyei nyomdász által megkezdett, s lehető szorgalommal folyik annyira, hogy a 3-ik kötet 26 ívnyi szövegének nyomtatása bevégeztetvén, legközelebb e 3-ik kötetnek 273 db oklevelet tartalmazó

oklevéltára került nyomda alá, s így a 3. kötet megjelenése 1883. év tavasz kezdetére várható. A megye pártfogása lehetővé tette, hogy a 3-ik kötet a legrégebbről, eredetiben fenmaradt kiváltságlevélnek, I. Károly 1323-ik évben a jászok nemzetsége részére kiadott oklevélnek, Divald híres fényképészeti műtermében munka alatt lévő hasonmásával diszítessék fel. Ezen III-ik kötet terjedelme meg fogja közelíteni a 40 ívet, s ha megtekintjük, hogy ugyan ezen korszak Horvát Péter Commentatióiban alig harmadfél ívet foglal el: láthatjuk, hogy szerző mennyi kutatást, fáradságot, szorgalmat fordított ezen legrégebbről korszakot illető, és sok részben ez ideig ismeretlen adatok összegyűjtésére s feldolgozására. E mellett a j.-kunok története nagy részben Gyárfás által 1746-ig össze van állítva s részletesen ki van dolgozva, minél fogva hívást reménylhetjük, hogy Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye lelkes pártfogása egy befejezett érdekes hazai monographiával fogja gazdagítani irodalmunkat. — Daczára e fúrasztó, sok kutatással és másolgatással járó munkának, Gyárfás ez idő alatt más történelmi dolgozatokra is talált magának időt. Ugyanis: 1881. november »Paraszt vármegye«, ez évi május 8. és november 6-án a jászkunok nyelvéről két terjedelmes értekezést is írt és olvasott fel a Magyar tudományos akadémiában, ez utóbbit az újabb hazai ethnographiai fejtegetések tették szükségessé, hogy a tudós világ a török-tatárságot vitatók érvei ellenében a magyar nyelvűség s nemzetiséget igazoló adatok részletes fejtegetése, s összcállításával, valamint amazok czáfolatával is megismerkedjék.

— K. NAGY SÁNDOR, társulatunk tagja (nagy-váradi ügyvéd) »A Székelyföldön és az Al-Dunán« cz. munkára hírdet előfizetést. Szerző hangsúlyozza, hogy hazánk eme két legvonzóbb, természeti szépségekben és történelmi nevezetességekben leggazdagabb vidékének leírásában különös gondban részesíti a történelmi emlékeket s eseményeket. Ezért hívjuk fel mi is olvasóink figyelmét e munkára. Első része a Székelyföldről szól, útleírás alakjában Bihartól Kolozsváron át Maros-Vásárhelyig, innen fel a Maros völgyén a tölgyesi szorosig, aztán Gyergyón, Fel-Csíkon végig Csík-Szeredáig, itt a Hargitán keresztül Székely-Udvarhelyig, — majd visszatérve Al-Csíkra, innen Szepi-Szent-György, Előpatak, Földvár, Balázsfalva, a szentimrei csata tér s Torda érintésével Toroczkóig. A második rész az Al-Duna nevezetességeit írja le, abban a sorrendben, a mint azt a múlt nyáron az írók és művészek kirándulása érintette. A munka 14—15 ívre fog ter-

jedni, az egy forintnyi előfizetés decz. 25-éig küldendő be szerzőhöz (Nagyvárad, vasfürdő cz. a.)

— KALLOS LAJOS debreczeni jogtanár s akadémiai tag fölött, a debreczeni jogász-önképzőegylet oct. 1-én tartott ülésében, *Némethy Károly* joghallgató emlékbeszédet tartott, mely nyomtatásban is megjelent. E melegen írt emlékbeszéd számos életrajzi adatot tartalmaz, melyek a munka becsét emelik.

— TÁRSULATI KIRÁNDULÁSAINK egyikének, a sárosvár-megyecinek igen gyakorlati eredménye volt, a *Bánó József* tagtársunk által indítványozott »a magyarságot és népnevelést Sárosvármegyében terjesztő egyesület«, melynek alapszabályai a kormány által megerősítettén, immár nyomtatásban is megjelentek. A társulatnak háromféle tagjai vannak: alapítók 50 frt, rendes tagok 2 frt s pártoló tagok, kik tetszés szerinti alapítvánnyal nevelik a tökélet. Célja a társulatnak czímében is ki van fejezve, mely, mihelyt pár tag jelentkezik, megalakultnak jelenti magát. Valóban megérdemelné a társulat, hogy mennél szélesb körben elismerésre találjon: túl magának a megyének határán is.

— TORMÁSY GÁBOR szabadkai belvárosi segédlelkész előfizetési fölhívást bocsátott ki »A szabadkai róm. kath. plébánia története« című művére, melynek tiszta jövedelme a templomépítési alaphoz fog csatolhatni. E műnek célja — mint szerző előfizetési fölhívásában mondja: »napvilágra hozni a levéltárak fiókjaiban ismeretlenül pihent okmányokat; betekintést nyújtani a plébánia jogviszonyaiba, a nép valláserkölcsei életébe és szokásaiba; feltárni a művelődés terén felmerült mozzanatok, a tanügy történetét; szóval okmányok alapján bemutatni mindazon mozgalmat, mely valamely plébánia alapításával s további fejlődésével összefüggésben van.« Az előfizetési díj a 14—16 ívre terjedő munkára egy o. é. forint, mely összeg szerzőhöz Szabadkára a belvárosi plébániába küldendő. A munka 1883. febr. 1-én kereszt kötés alatt fog az előfizetőknek megküldetni.

— A MÚLT ÉVI VELENCEBEN TARTOTT ÉVI FÖLDRAJZI KIÁLLÍTÁSON két, minket közelebből érdeklő, munka is volt kiállítva, u. m. »Transylvanus Maximilianus. Epistola de admirabili et novissima Hispaniorum in orientem navigatione. Romae 1524. 4°, mely a Biblioteca Marciana tulajdona, (Catalogo Generale. Italia 37 l.) s a Grynaeus Simon-féle Novus regionum ac insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica Basilea apud Joan. Hervagium mense Martio Anno 1537. 4°, mely a Museo Civico Corner (Velenczében) tulajdona.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ÉLETEM ÉS KOROM. Írta *Pelczky* Ferencz. Számkivetés alatt Olaszországban. Budapest, 1882. 8-adr. 322 l. Ára 2 frt 80 kr.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM IFJUSÁGA 1676--1701. Történeti tanulmány. Eredeti levelek s más egykorú kútfők nyomán írta *Thaly* Kálmán. Második javított és bővített jutányos kiadás. Három arcképpel. Pozsony é. n. 376 l. Ára 2 frt 20 kr.

— MAGYARORSZÁG VIZEI MÚLTJÁNAK és vízépítésének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a művelődéstörténeti viszonyokra. Írta *Pekete* Zsigmond országgyűlési képviselő. Budapest, 1882. 8-adr. 191 l. Ára 1 frt 20 kr.

— A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS KEZDETEI. Írta *Bröthy* Leo. Budapest, 1882. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. I. kötet 429 l. II. k. 534 l. Ára 5 frt.

— A KÖRMÖCZI KÖZÉPISKOLÁK TÖRTÉNETE A XVI. SZÁZADTÓL A JELENKORIG. Írták *Illathy* József és *Schröder* Károly. Budapest, é. n. 8-adr. 37 l.

— BEM DÉLMAGYARORSZÁGI HADJÁRATA. Írta *Milecz* János. Budapest, 1882. 8-adr. 42 l. Ára 40 kr.

— A Vatikáni Magyarországi Okirattár. *Fraknoi* Vilmos jelentése. Esztergom, 1882. 8-adr. 31 l.

— GALTAJAI GOROVÉ ISTVÁN Emlékezete. Gyűjtemény Irodalmi s szonoklati hagyományaiból. Budapest, 1882. XXXII és 336 ll.

— MAGYAR HELIKON. Jeles férfiak életrajzai. I. füzet Toldy Ferencz. II. füzet Vörösmarty Mihály. 8-adr. 48 l. A két füzet ára 40 kr.

— EMLÉKBESZÉD Kallós Lajos jogtanár M. T. Akad. I. tag felett. Írta *Nimethy* Károly. Debreczen, 1882. 8-adr. Ára 20 kr.

— MAGYAR PLUTARCH. Új magyar Athenas. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajza. Gyűjté Sz. *Kiss* Károly II. füzet. Ára 50 kr.

— A MAGYAR ÓDAKÖLTÉS TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL VÖRÖSMARTYIG. Írta *Csernátong* Gyula. Budapest, 1882. 8-adr. 61 l.

— DIE RUMÄNEN UND IHRE ANSPRÜCHE. Von Paul *Hunfalvy*. Wien 1883. 8-adr. 365 l. Ára 5 frt.

— ÉTUDE sur les hautes plaines de Transylvanie. Par Attila de Gerando. Paris, 1882. 8-adr. 76 l.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

